BALTŲ RELIGIJOS
IR
MITOLOGIJOS ŠALTINIAI

I

Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos

Sudarė
Norbertas VĖLIUS †

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA
VILNIUS 1996

SOURCES OF BALTIC RELIGION AND MYTHOLOGY

QUELLEN DER BALTISCHEN RELIGION UND MYTHOLOGIE

I

From the oldest times to the end of the 15th century
Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des 15. Jahrhunderts

Compiled by / Zusammenstellung von

Norbertas VĖLIUS †

THE SCIENCE AND ENCYCLOPAEDIA PUBLISHERS

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai
Sources of Baltic Religion and Mythology
Quellen der baltischen Religion und Mythologie

Tekstų įvadai ir komentarai/Introductions to the texts and commentaries/Einführungen zu den Texten und Kommentare:

Romas BATŪRA, Edvardas GUDAVIČIUS, Rimantas JASAS, Mečislovas JUČAS, Algirdas MATULEVIČIUS, Vytautas MAŽIULIS, Alvydas NIKŽENTAITIS, Vytautas RAUDELIŪNAS, Juozas TUMELIS, Eugenija ULČINAITĖ

Įvadas, mitologinės anotacijos/Introduction, mythological annotations/Einleitung, mythologische Kommentare: Norbertas VĖLIUS

Šaltinių vertimas/Translations of the sources/Übersetzung der Quellen:

Vytautas BALAIŠIS, Arvydas BARONAS, Antanas DAMBRAUSKAS, Dalia DILYTĖ, Rimantas JASAS, Nijolė JUCHNEVIČIENĖ, Juozas JURGINIS, Algis KASPERAVIČIUS, Valteris MAČKUS, Janina MAŽIULIENĖ, Daiva MAŽIULYTĖ, Irina MIKALKEVIČIENĖ, Alvydas NIKŽENTAITIS, Sigitas PLAUŠINAITIS, Marcelinas ROČKA, Bronys SAVUKYNAS, Juozas TUMELIS, Eugenija ULČINAITĖ, Leonas VALKŪNAS, Ema VOLUNGEVIČIENĖ

Išleido / Published by / Herausgegeben von

Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996
L. Asanavičiūtės 23, 2050 Vilnius, Lietuva

© Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996

© Sudarymas, įvadas ir mitologinės anotacijos/Compiling, introduction and mythological annotations: Norbertas Vėlius

© Tekstų įvadai ir komentarai/Introductions to the texts and commentaries:

Romas Batūra, Edvardas Gudavičius, Rimantas Jasas, Mečislovas Jučas, Algirdas Matulevičius, Vytautas Mažiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vytautas Raudeliūnas, Juozas Tumelis, Eugenija Ulčinaitė

© Šaltinių vertimas/Translations of the sources:

Vytautas Balaišis, Arvydas Baronas, Antanas Dambrauskas, Dalia Dilytė, Rimantas Jasas, Nijolė Juchnevičienė, Juozas Jurginis, Algis Kasperavičius, Valteris Mačkus, Janina Mažiulienė, Daiva Mažiulytė, Irina Mikalkevičienė, Alvydas Nikžentaitis, Sigitas Plaušinaitis, Marcelinas Ročka, Bronys Savukynas, Juozas Tumelis, Eugenija Ulčinaitė, Leonas Valkūnas, Ema Volungevičienė

Printed in Lithuania
ISBN 5–420–01353–3

1996 metų vasarą,
kai ši knyga buvo sparčiai
rengiama spausdinti,
staiga mirė jos sudarytojas
Norbertas Vėlius.
Liko ne tik nebaigtas pirmasis tomas,
bet dar trys, vos pradėti redaguoti tomai,
apimantys lietuvių mitologijos ir religijos šaltinius
iki XVIII amžiaus pabaigos.
Suprasdama šio veikalo vertę baltų kultūrai,
leidykla yra pasiryžusi darbo nenutraukti –
turimus šaltinius tvarkyti ir išleisti
kaip svarbų mūsų dvasinio gyvenimo paveldą.
Tikimės, kad leidyklos pastangas
parems mokslininkai ir padės padaryti tai,
ko siekė ir tikėjosi
per anksti išėjęs į amžinybę
Norbertas Vėlius.

Toleina Daržinskaitė
Zigmantas Pocius

PRATARMĖ

Religija ir mitologija apėmė visas archajinio žmogaus gyvenimo sritis, stimuliavo jo veiklą, lėmė elgseną ir pažinimą. Tai buvo ir priemonė pažinti pasaulį, ir apibendrintas to pažinimo rezultatas. Visa senoji kultūra, kurią mes vadiname *liaudies, tradicine* arba *etnine*, formavosi veikiama religijos bei mitologijos, o nemaža jos dalis tiesiog buvo sakralinė, išreiškė religinį žmonių nusiteikimą, mitinę jų pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Jeigu religiją ir mitologiją, vaizdžiai kalbėdami, galėtume pavadinti bendruomenės siela, tai etninę kultūrą – veidrodžiu, kuriame toji siela atsispindi. Todėl, norint geriau suprasti bet kokios bendruomenės istoriją, papročius, tautosaką, liaudies muziką, šokius ir žaidimus, tautodailę, netgi architektūrą ir apsirengimą, pirmiausia būtina pažinti jos religiją bei mitologiją. Suvokus šią aksiomą, vis dažniau imama atsigręžti į senąją mitinę žmogaus pasaulėjautą.

Intensyviai tiriama įvairių tautų religija bei mitologija, jų struktūra, genezė, kaita. Priderama vieta joms skiriama tautų istorijos, filosofijos, tautosakos, etnografijos, kalbos studijose. Leidžiami istoriniai, tautosakiniai, etnografiniai religijos bei mitologijos šaltiniai.

Vis daugiau dėmesio kreipiama ir į senąją baltų (lietuvių, latvių, prūsų) religiją bei mitologiją (toliau – BRM). Be jos neišsiverčia baltų etninės kultūros tyrinėtojai. Ji aptariama beveik visuose svarbiausiuose lietuvių ir latvių praeities kultūrą nagrinėjančiuose darbuose, tokiuose kaip *Lietuvos archeologijos bruožai* (1961), *Lietuvių tautosakos apybraiža* (1963), *Lietuvių etnografijos bruožai* (1964), veikalo *Latviešu literatūras vēsture* I dalis – *Latviešu folklora* (1959), *Latviešu etnogrāfija* (1969), *Latvijas PSR arheoloģija* (1974), leidiniuose *Lietuvių liaudies menas* (1956–1974), *Latviešu tautas māksla* (1961–1967) ir kt. Tačiau senasis lietuvių ir latvių mitinis pasaulis šiuose leidiniuose dažnai apibūdinamas paviršutiniškai, tik bendriausiais bruožais, o kartais net ir klaidingai.

Domėtis mitologija skatina pakilęs pasaulinės mitologijos tyrimų lygis bei atsiradimas moderniosios struktūrinės lyginamosios mitologijos, kurios pradininkais yra laikomi prancūzų mitologai Claude Lévi-Straussas ir Georges Dumézilis.

Domėjimasis mitologija, išaugęs mitologijos tyrimų prestižas teigiamai paveikė ir baltų mitologijos mokslą. Pastaraisiais dešimtmečiais tiek Lietuvoje, tiek ir užsienyje pasirodė nemaža studijų (Vittore Pisani'o, Walterio Jaskiewicziaus, Jono Balio, Haraldo Biezaiso, Andrejo Johansono, Algirdo Juliaus Greimo, Marijos Gimbutienės, Vladimiro Toporovo, Viačeslavo Ivanovo, Norberto Vėliaus ir kt.), nagrinėjančių baltų dievus, mitines būtybes ir visą mitinį baltų pasaulio suvokimą. Tačiau BRM tyrimų mastas ir svarbiausia – lygis atsilieka nuo

išaugusių visuomenės poreikių ir dabartinių mitologijos mokslo reikalavimų. O atsilieka visų pirma dėl to, kad trūksta šaltinių, jie sunkiai prieinami, menkai ištirti.

Dalis BRM šaltinių jau buvo paskelbta Antonio Mierzyńskio (*Źródła do mytologii litewskiej*, t. 1, Warszawa, 1892, t. 2 – 1896) ir Wilhelmo Mannhardto (*Letto-Preussische Götterlehre,* darbas parašytas XIX amžiaus pabaigoje, išleistas 1936 metais Rygoje). Abu leidiniai jau yra tapę bibliografine retenybe, sunkiai prieinami ne tik plačiajai visuomenei, bet ir mokslininkams. Daugelis jų komentarų pasenę ir nebegali patenkinti šių dienų mokslininkų ir skaitančiosios visuomenės poreikių. Be to, po minėtų veikalų pasirodymo rasta naujų šaltinių, kurie daugeliui iš viso dar nežinomi.

Išleisti BRM šaltinius skatina ypatinga baltų religijos bei mitologijos vieta indoeuropiečių mitologijoje. Baltai ilgiausiai iš visų indoeuropiečių išpažino senąjį tikėjimą, kuris, kaip ir jų kalba, išlaikė daug archajiškų bruožų; kaip baltų kalba yra netoli pažengusi nuo indoeuropiečių prokalbės, taip ir jų religija bei mitologija, galima spėti, netoli yra pažengusi nuo senosios indoeuropiečių religijos bei mitologijos. Todėl visai pagrįstu reikia laikyti vieno iš žymiausių lingvistų Emile'o Benveniste'o teiginį, kad daugelį lyginamosios mitologijos išvadų reikės peržiūrėti iš naujo, mokslo apyvarton įsiliejus baltiškajai medžiagai.

Šiame leidinyje skelbiami visi Mierzyńskio, Mannhardto ir kitų, daugiausia lietuvių mokslininkų (Jurgio Lebedžio, Alvydo Nikžentaičio, Juozo Tumelio, Eugenijos Ulčinaitės, Norberto Vėliaus ir kitų), surasti šaltiniai, kurie apima laikotarpį nuo V amžiaus pr. Kr. iki XVIII amžiaus pabaigos. Daugiausia tai metraščiai, kronikos, kelionių aprašymai, pastabos religiniuose, moksliniuose ir kitokiuose veikaluose, rašytuose baltų, graikų, lotynų, slavų, germanų ir kitomis kalbomis.

Parenkant šaltinius vadovautasi platesniu požiūriu į mitologiją, vis labiau įsigalinčiu pasauliniame mitologijos moksle. Mitologija suprantama ne tik kaip visuma mitų, t. y. pasakojimų apie dievus ir sudievintus herojus, apie pasaulio kilmę, bet ir kaip „ankstyva, senąją, ypač pirmykštę bendruomeninę santvarką atitinkanti pasaulio suvokimo forma, kaip pirmykščio žmogaus pasaulio ir savęs supratimas" (*Мифы*, 1980, 12). Kitais žodžiais tariant, į mitologiją žiūrima kaip į mitinę kolektyvo pasaulėjautą bei pasaulėžiūrą, kuri, keičiantis visuomenės santvarkai, liaudies sąmonėje iš dalies išlieka iki pat naujausių laikų. Įvedus krikščionybę baltų kraštuose, senoji pasaulėžiūra palengva keitėsi, sumišo su krikščioniškąja, nors nemaža jos likučių galima aptikti ir šiandien. Todėl prie BRM šaltinių priskiriami ne tik patys archajiškiausi liudijimai, kuriuose pasakojama apie baltų garbintus dievus ir žemesnio rango mitines būtybes, kulto apeigas, jų atlikimo vietą ir atlikėjus, ne tik padavimai apie baltų genčių kilmę,

religinių ir visuomeninių papročių susidarymą, bet ir kur kas vėlesni tekstai, kuriuose yra duomenų apie senąją mitinę baltų pasaulėžiūrą, jų tikėjimus, papročius, burtus bei prietarus.

BRM šaltiniai nevienodai reikšmingi ir nevienodai patikimi. Vertingiausi – parašyti dar tebesant gyvai BRM sistemai, mažiau vertingi tie, kurie buvo sukurti įvedus krikščionybę, uždraudus viešą senųjų dievų garbinimą, išdraskius kulto vietas, išvaikius arba iššudžius žynius, kai sėnosios kulto apeigos pavienių visuomenės sluoksnių tik slapta ir suprastinta forma bebuvo atlikinėjamos, kai kito svarbiausiųjų dievų samprata ir žynių padėtis. Dar mažiau informatyvūs paskutinių šimtmečių šaltiniai, kai senieji dievai ir jiems skirti ritualai beveik visai buvo užmiršti ir perėjo į tautosakos, kalendorinių bei šeimos švenčių, žaidimų, įvairiausių tikėjimų, burtų bei prietarų sferą. Daugiau dėmesio leidinyje kreipiama į seniausius šaltinius. Juos stengtasi kruopščiau surinkti ir išsamiau apibūdinti, jų mitinę informaciją susieti su platesniu kontekstu, daugiau pateikti duomenų apie senųjų baltų gyvenimo būdą, papročius, nors ir neturinčius tiesioginio ryšio su religija bei mitologija. Iš senųjų laikotarpių spausdinami netgi kompiliaciniai darbai, kadangi jie veikė vėlesnius šaltinius. Vėlesniems ir ypač vėliausiems šaltiniams skirta mažiau dėmesio; jie ne taip kruopščiai surinkti ir ne taip plačiai komentuojami, jų mitiniai duomenys pateikiami su siauresniu kontekstu, kompiliacinė medžiaga kartais praleidžiama, jeigu ji nepadeda suprasti kitų šaltinių. Kai kurie kompiliaciniai, menkaverčiai darbai iš viso į rinkinį neįtraukiami. Atrenkant vėliausius šaltinius apsiribota XVIII amžiumi, nes XIX amžiuje Lietuvoje ir Latvijoje pradėjus intensyviai rinkti tautosaką ir etnografinę medžiagą atsirado daug naujo tipo BRM šaltinių – tautosakos ir etnografinių aprašų, kurie skelbtini atskirai, o senojo tipo rašytinių šaltinių reikšmė pastebimai sumažėjo.

Rengiant šį leidinį spaudai, paaiškėjo, kad yra dar daug rašytinių šaltinių, į kuriuos iki šiol mokslininkai nebuvo atkreipę dėmesio, tačiau aprėpti juos visus trūko jėgų ir laiko. Kruopščiau buvo peržiūrėti ir atrinkti lietuviškieji šaltiniai, ne taip kruopščiai – latviškieji. Norint rasti naujų BRM šaltinių, reikėtų dar atidžiau peržiūrėti senovės Graikijos ir Romos, ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos, VIII–XIII amžių šiaurės germanų, slavų autorių, arabų ir kitų keliautojų raštus, XIV–XVIII amžių religinę (ypač latvių) ir grožinę literatūrą, rašytą lotynų, vokiečių, baltų kalbomis. Tikimasi, kad netolimoje ateityje bus parengti šio leidinio papildymai ir pradėti leisti kito tipo BRM šaltiniai – kalbiniai, tautosakiniai, etnografiniai, archeologiniai.

Leidinyje stengiamasi tiksliai perteikti šaltiniuose esančią mitinę informaciją, pridėti tokio pobūdžio veikalams reikalingą bent minimalią pagalbinę medžiagą – komentarus, rodykles.

Šio veikalo I tomą sudaro pratarmė, įvadinis straipsnis, patys šaltiniai, literatūros sąrašas ir rodyklės.

Įvadiniame straipsnyje apibūdinami visi svarbiausi BRM šaltiniai, supažindinama su jų informacijos patikimumu ir reikšme. Toliau chronologiškai (pagal amžius) skelbiami patys šaltiniai. Paprastai prie šaltinio nurodomi jo parašymo ar pirmo publikavimo metai, o ne knygos, iš kurios skelbiamas šaltinis, išleidimo metai. Data gali rodyti ne viso šaltinio, o tik jo fragmento parašymo metus. Kiekvieno amžiaus šaltiniai grupuojami pagal gentis (tautas): pirmiausia dedami prūsų, toliau lietuvių ir latvių šaltiniai. Prieš kiekvieną poziciją trumpai apibūdinamas pats šaltinis ir jame esanti mitinė informacija. Šaltinis spausdinamas originalo ir lietuvių kalbomis. Kad būtų galima geriau suprasti mitinę informaciją, ji pateikiama su kontekstu.

Šaltinių pavadinimai paliekami tokie kaip publikacijose, iš kurių imamas tekstas. Jei šaltinio pavadinimas publikacijoje buvo išplėstas, jis trumpinamas. Jei publikacija buvo be pavadinimo, jis įrašomas šios knygos rengėjų. Šaltinių ankstesniųjų skelbėjų komentarai, kurie buvo pateikti jų pratarmėse arba išnašose, čia nekartojami. Kai reikėjo ką nors paaiškinti (sunkiau suprantamas istorines, geografines, etnografines ar kitas realijas), komentarai istorikų buvo rašomi iš naujo. Jie šioje knygoje spausdinami po šaltinio vertimo. Literatūra, kuri minima visoje knygoje – įvade ir prie šaltinių – nurodoma sutrumpinimais. Sutrumpinimai aiškinami literatūros sąraše. Nurodomos tik svarbiausios publikacijos ir literatūra.

Lietuviškų ir latviškų tekstų originalų rašyba nekeičiama, visų kitų kalbų tekstai perteikiami dabartiniais rašmenimis; jų leksika, morfologija ir sintaksė išlaikoma kaip originale.

Lietuviškame knygos tekste asmenvardžiai kalbų, kurios vartoja lotyniško pagrindo rašmenis, pateikiami originalo rašyba. Tradicine lietuviška forma rašomi senųjų kronikininkų vardai (Petras Dusburgietis, Vygandas Marburgietis) ir asmenvardžiai, susiję su bendru Lietuvos ir Lenkijos istorijos laikotarpiu bei bendra kultūrine tradicija (Jonas Dlugošas, Motiejus Strijkovskis, Adomas Mickevičius). Prie lietuviškos rašybos pritaikomi artimiausios mums latvių kalbos asmenvardžiai. Pasaulietinių ir bažnytinių hierarchų vardai pateikiami lietuviškais atitikmenimis (vietoj *Gregorius* rašoma *Grigalius*, vietoj *Casimirus* – *Kazimieras* ir pan.).

Rinkinį sudarė, įvadą ir mitologines anotacijas parašė Norbertas Vėlius.

Tekstų įvadų ir komentarų autoriai, šaltinių vertėjai į lietuvių kalbą nurodomi po tekstais. Vertimus iš lotynų kalbos redagavo Janina Mažiulienė, iš vokiečių – Vytautas Balaišis. Vietovardžius, asmenvardžius, mitinius ir kitus vardus peržiūrėjo Vytautas Ambrazas ir Vytautas Mažiulis.

N. V.

PREFACE

Religion and mythology pervaded all the spheres in the life of ancient man, stimulating his actvities and determining his patterns of behaviour and cognition. They were both a means in his cognition of the world and the summary of the results of this knowledge. All ancient ethnic culture evolved under the influence of religion and mythology; a considerable part of ancient culture was directly sacral, expressing people's religious attitudes, their mythical perception of the world and world view. Figuratively, religion and mythology may be called the soul of the community, while ethnic culture may be viewed as the mirror in which that soul was reflected. Therefore, if we seek a better understanding of history, customs, folklore, folk music, dance, games, folk art, architecture and even the style of clothing of any community, it is essential, above all, to know its religion and mythology. The realisation of this axiom has brought forth a growing interest in man's mythical world view, intensive studies in the religion and mythology of separate nations, their structure, origins and development. These issues are given more attention in historical, philosophical, folkloric, ethnographic, linguistic and other investigations of various nations. Books of history, folklore, ethnography and other source materials of religion and mythology are being published.

The religion and mythology of the ancient Balts (Lithuanians, Latvians, Prussians) (RMAB) has also become the object of increased interest, particularly indispensable for investigators of Baltic ethnic culture. These subjects are discussed in all major scholarly works devoted to the history of Lithuanians and Latvians: *Lietuvos archeologijos bruožai* (*Features of the Archaeology of Lithuania*) (1961), *Lietuvių tautosakos apybraiža* (*A Sketch of Lithuanian Folklore*) (1963), *Lietuvių etnografijos bruožai* (*Features of Lithuanian Ethnography*) (1964), *Latviešu literatūras vēsture* I vol.: *Latviešu folklora* (*A History of Latvian Literature* I vol.: *Latvian Folklore*) (1959), *Latviešu etnogrāfija* (*Latvian Ethnography*) (1969), *Latvijas PSR arheoloģija* (*Archaeology of the Latvian SSR*) (1974), in such publications as *Lietuvių liaudies menas* (*Lithuanian Folk Art*) (1956–1974), *Latviešu tautas māksla* (*Latvian Folk Art*) (1961–1967), and others. However, in these works, the ancient world perception of Lithuanians and Latvians is often treated in very general terms, superficially and, at times, even erroneously.

Interest in the mythology of all nations, including the Balts, has also been stimulated by higher standards in world mythological research and by the rise of contemporary structural comparative mythology connected with the names of the French mythologists Claude Lévi-Strauss and Georges Dumézil.

The interests in mythology and the prestige that such research enjoys have had a favourable effect upon the research into Baltic mythology. Recent decades have witnessed the publication of numerous studies, both in Lithuania and abroad, devoted to the analysis of separate Baltic gods, mythical beings and in general, the mythical understanding of their world (Vittore Pisani, Walter Charles Jaskiewicz, Jonas Balys, Haralds Biezais, Andrejs Johansons, Algirdas Julius Greimas, Marija Gimbutas, Vladimir Toporov, Viačeslav Ivanov, Norbertas Vėlius and others). Yet the scope and, what is more important, the standards of the research into the RMAB are lagging behind the increased demands of the public and the contemporary requirements of mythological studies. The main cause of this state of things is a lack of source materials, the difficulty in finding them and their inadequate analysis. Some of these materials have been published already by Antoni Mierzyński (*Źródła do mytologii litewskiej*, Warszawa, vol. I – 1892, vol. II – 1896) and Wilhelm Mannhardt (*Letto-Preussische Götterlehre* written at the end of the 19th c. and published in Riga in 1936). However, both works have already become bibliographical rarities and are practically inaccessible to the general public and scholars alike. Their commentaries are to a large extent outdated and can no longer meet the needs of contemporary scholars and readers. Besides, since the publication of the said works, new, completely unknown materials have been discovered.

Another incentive to publish the source materials of the RMAB is the special place that the RMAB occupies in Indo-European mythology. Among all the Indo-Europeans, the Balts have preserved their ancient beliefs the longest. Together with their language these beliefs have retained many archaic features; in the same way as their language is not far removed from Proto-Indo-European, their religion and mythology is not far removed from ancient Indo-European religion and mythology. There is enough argument in the claim by Emile Benveniste, one of the outstanding linguists, that most of the conclusions of contemporary mythology have to be revised after the arrival of the Baltic materials.

The present publication offers all the materials spanning the period from the oldest times (the 5th c. BC) to the 19th c., discovered mostly by Mierzyński, Mannhardt, also by Lithuanian scholars: Jurgis Lebedys, Alvydas Nikžentaitis, Juozas Tumelis, Eugenija Ulčinaitė, Norbertas Vėlius and others. These are mostly manuscripts, chronicles, travel notes, observations, on religious, scientific and other works in Baltic, Greek, Latin, Slavonic, Germanic and other languages.

When selecting the sources of the RMAB, a broader approach to mythology was adopted, an approach which is gaining recognition in world mythological research. Mythology is viewed not only as a body of myths, i. e., stories about gods and god-like heroes, about the origin of the world, the rise of religious and

worldly laws, it is also an "early form of the perception of the world in ancient, primitive communal society, it is primitive man's understanding of the world and himself" (*Мифы*, 1980, 12). Mythology is viewed as the mythical perception and collective view of the world, whose traces, despite the changing social systems, have survived up to modern times. After the introduction of Christianity in the Baltic territories, the ancient views gradually began to change, merging with Christian views, some vestiges of the ancient views, however, have survived up to the present. Consequently, the sources of the RMAB, include not only the most archaic texts about the gods and mythical beings of a lower rank revered by the Balts, about the rituals, their place and participants, or legends about the origin of the Baltic tribes, and the introduction of religious and social laws; but also include much later texts, containing some data about the ancient Baltic mythical world view, about beliefs, customs, magic practices and superstitions of the Balts.

The available sources of the RMAB differ in their degree of importance and reliability. The most valuable sources are definitely those that were created while the systems of the RMAB were still active; those that appeared after the adoption of Christianity are less valuable. The public worship of ancient gods was then banned, the old temples were destroyed, the old priests were driven away or annihilated, the old cult rituals were practiced only by separate social groups in secrecy and in a simplified form, the understanding of principal gods and the situation of the priests underwent a change.

Of even lesser informative value are the sources from recent centuries when ancient gods and ritual practices of their worship had nearly been forgotten and had practically passed into the field of folklore, into calendar and family holidays, games, various beliefs, magic practices and superstitions. The present book devotes more attention to the oldest source materials. More effort has been made to collect and systematise them; the information contained in these materials has been presented with a wider context. Attempts have been made to present data about the ancient Balts' way of life and customs, though they are not directly connected to their religion and mythology. Works of a compilatory character dating from the older period are also presented here because they have influenced later sources. Later and especially the latest sources have been given less attention: they have not been collected so meticulously and commentaries on them are less extensive, their materials related to mythology have not been viewed within a wider context; compilatory materials have sometimes been omitted altogether if they do not contribute to the understanding of other sources. Some of the less valuable compilations have not been included at all. In selecting the more recent source materials we have limited ourselves to the 18th century because an

intensive collection of folklore and ethnographic materials in Lithuania and Latvia in the 19th c. resulted in the discovery of many source materials of an entirely new type. Those materials – descriptions of folklore and ethnography – deserve a separate publication, whereas the significance of records of the old type declined.

When the present book was about to be printed, it turned out that there were still many more written records which had escaped attention of scholars. However, the shortage of time and other commitments did not allow us to include them all. We managed to study and select with greater care only the Lithuanian materials, while the Latvian materials did not receive the same amount of attention. In order to find new source materials of the RMAB, the writings of authors from ancient Greece and Rome, medieval Western Europe, Nordic countries of the 8th–13th centuries, Slavonic lands, and also of the travellers from Arabic and other countries should be studied with a greater care; religious literature (especially Latvian) and the belles lettres of the 14th–18th centuries in Latin, German and Baltic languages could also yield interesting materials. We hope that in the near future the present work will be supplemented, and different – linguistic, folkloric, ethnographic and archaeological – source materials of the RMAB will be published.

In the present publication we have tried to present with great accuracy the mythological information found in all the sources. We have also presented a minimum of scientific materials – commentaries, indices – essential for works of such a type.

The first volume of the publication consists of a preface, introduction, source materials, bibliography, and indices.

The Introduction discusses the specific character of all the important RMAB sources, the reliability and importance of the information contained in them. Then come the source materials, presented in chronological order. As a rule, beside the title of the source we indicated the year when it was written or first published and not the year of the publication of the book from which the source has been taken. The date may refer to the year when a part of the source was written and not when the whole source was written. The source materials of each century are grouped according to the nations: Prussian–Lithuanian–Latvian. Each source material is preceded by a brief annotation describing the source itself and the mythological information contained in it. The source is given in two languages – that of the original and Lithuanian. To give a better understanding of mythical information, it is presented within a context.

The titles of the sources remain in the form in which they were published in the publications they are taken from. Extended forms are abbreviated. If the

publication is without a title, it is provided by the author of this book. The commentaries of earlier publishers, discussed in the introductions or footnotes, are not to be repeated. Difficult historical, geographical, ethnographic and other references occuring in the source are explained in the newly written commentaries presented after the translation of the source. Bibliographic references met in the Introduction and commentaries are presented in the form of abbreviations which are explained in the bibliography.

The spelling of the Lithuanian and Latvian originals has not been changed; the texts written in all other languages are given in modern characters; their lexis, morphology and syntax have not been changed.

This book has been compiled by Norbertas Vėlius. He is also the author of the introduction and the mythological notes.

The authors of the introductions to the texts and commentaries as well as the translators of the sources into Lithuanian are indicated below the texts. Translations from Latin have been edited by Janina Mažiulienė, from German by Vytautas Balaišis. Toponyms, personal, mythical and other names have been edited by Vytautas Ambrazas and Vytautas Mažiulis.

N. V.

VORWORT

Religion und Mythologie des archaischen Menschen wirkten sich auf alle Lebensbereiche aus: Sie hatten Einfluß auf seine tägliche Arbeit, bestimmten seine Verhaltensweisen und prägten sein Weltbild. Mit Hilfe religiöser Vorstellungen wurden nicht nur einzelne Erkenntnisse über die Beschaffenheit der Dinge gewonnen, sie verhalfen darüberhinaus zu einer Verallgemeinerung und Systematisierung dieser Erkenntnisse. Die gesamte Kultur der sog. *archaischen, traditionalen* oder *Stammesgesellschaften* stand unter dem Einfluß der Religion und Mythologie. Bildlich gesprochen sind Religion und Mythologie die Seele einer Gesellschaft, und die Kultur ist der Spiegel, in dem sich diese Seele selbst betrachtet. Deshalb ist die Beschäftigung mit Religion und Mythologie die erste Voraussetzung zu einem tieferen Verständnis der Geschichte, der Sitten, der Folklore, der Musik, der Tänze und Spiele, der Kunst, ja sogar der Trachten und der Architektur jedweder Gesellschaft. Diese Auffassung ist inzwischen schon zu einer Art Axiom geworden. Auf der ganzen Welt wendet man sich der Erforschung des mythischen Welterlebens zu. Struktur, Genese und Entwicklung der Religionen und Mythologien verschiedener archaischer Völker sind Gegenstand des wissenschaftlichen Interesses geworden. Ein besonderes Verdienst kommt dabei den französischen Pionieren der strukturell-vergleichenden Mythenforschung zu, Georges Dumézil und Claude Lévi-Strauss, deren Werke in den letzten Jahren Anregungen zu zahlreichen Arbeiten auf dem Gebiet der Ethnologie, Anthropologie und Religionswissenschaft gegeben haben. Im Zuge des neuerwachten Interesses an archaischen Religionen stoßen auch die vorchristlichen Religionen Europas auf vermehrte Aufmerksamkeit. Dabei bilden die Balten keine Ausnahme. In fast allen wichtigen Arbeiten, die sich mit Geschichte und Ethnographie dieser Völker beschäftigen, nimmt die Erforschung und Darstellung der baltischen Religion einen breiten Raum ein. Das gilt auch für die noch in der Sowjetzeit erschienenen Überblickswerke, wie z. B.: *Lietuvos archeologijos bruožai* (1961), *Lietuvių tautosakos apybraiža* (1963), *Lietuvių liaudies menas* (1956–1974), *Lietuvių etnografijos bruožai* (1964), *Latviešu etnogrāfija* (1969), *Latviešu literatūras vēsture*, Bd. 1: *Latviešu folklora* (1959), *Latviešu tautas māksla* (1961–1967, Bde. 1–3), *Latvijas PSR arheoloģija* (1972).

In diesen Gesamtdarstellungen finden sich jedoch keine neuen Forschungserkenntnisse. Religion und Mythologie werden sehr allgemein und oberflächlich abgehandelt und oft genug sogar fehlerhaft dargestellt. Daneben sind jedoch in den letzten Jahrzehnten zahlreiche Studien von hohem wissenschaftlichem Wert erschienen, verfaßt von international bekannten Wissen-

schaftlern wie Jonas Balys, Haralds Biezais, Marija Gimbutas, Algirdas Julius Greimas, Wjatscheslaw Iwanow, Walter Charles Jaskiewicz, Andrejs Johansons, Vittore Pisani, Wladimir Toporow, Norbertas Vėlius und andere. Die Gesamtheit dieser Arbeiten bietet jedoch noch nicht mehr als einen skizzenhaften Umriß der Götterwelt und einen ersten Einblick in den Bereich der niederen mythischen Wesenheiten. Umfang und Niveau der baltischen Religionsforschung entspricht daher immer noch nicht dem vorhandenen gesellschaftlichen Interesse und den Anforderungen moderner wissenschaftlicher Standards. Das liegt vor allem daran, daß es an zuverlässigen historischen Quellen mangelt. Aber auch die vorhandenen Quellen sind schwer zugänglich und daher wenig erforscht. Ein großer Teil der historischen Quellen wurde bereits im 19. Jh. zusammengestellt und veröffentlicht. 1892–1896 erschienen in Warschau die *Źródła do mytologii litewskiej* (Bde. 1–2) von Antoni Mierzyński. Etwas früher schon hatte der deutsche Gelehrte Wilhelm Mannhardt eine Quellenedition vorbereitet, die aber erst 1936 in Riga unter dem Titel *Letto-Preussische Götterlehre* erschien. Beide Publikationen sind heute bibliographische Raritäten und selbst für Wissenschaftler schwer erhältlich. Eine unveränderte Neuauflage dieser beiden Klassiker würde sich aber auch nicht empfehlen, da die Kommentare zu den Quellen völlig veraltet sind. Außerdem sind inzwischen neue Quellen entdeckt worden, die zum größten Teil noch gar keine Veröffentlichung erfahren haben.

Die Herausgabe einer neuen Sammlung baltischer Quellen erfordert auch die besondere Bedeutung, die der autochthonen Religion der Balten unter den indoeuropäischen Religionen und Mythologien zukommt. Die Pruzzen, Litauer und Letten haben an ihrem angestammten Glauben länger festgehalten als alle Völker Europas. Und so wie sich ihre Sprachen nur wenig von der indoeuropäischen Grundsprache fortentwickelt haben und bis heute viele altertümliche Formen aufweisen, kann man auch von ihrer Religion und Mythologie vermuten, daß sich in ihnen ausgesprochen archaische Züge der indoeuropäischen Religion und Mythologie erhalten haben. Von dem berühmten Sprachwissenschaftler Emile Benveniste stammt der Satz, daß viele Ergebnisse der vergleichenden Religionswissenschaft neu überdacht werden müssen, nachdem die baltische Überlieferung für die Wissenschaft entdeckt worden ist.

In der nun vorliegenden Edition werden alle von Mierzyński, Mannhardt und jüngeren, größtenteils litauischen Wissenschaftlern (Jurgis Lebedys, Alvydas Nikžentaitis, Juozas Tumelis, Eugenija Ulčinaitė, Norbertas Vėlius u. a.) neu entdeckten Quellen erstmalig zusammen veröffentlicht. Die Quellen umfassen einen großen Zeitraum. Die frühesten Schriften stammen aus dem 5. Jh. v. Chr., die spätesten aus dem 18. Jh. n. Christus. Es handelt sich zum größten Teil um

Annalen, Chroniken, Reisebeschreibungen und Anmerkungen zu religiösen, wissenschaftlichen und anderen Werken, die in baltischen, slawischen und germanischen Sprachen oder in Latein oder Griechisch verfaßt sind.

Wenn wir hier von den religiösen und mythologischen Quellen der Balten sprechen, verstehen wir den Begriff Mythologie in einem weiteren Sinne, so wie er sich in den letzten Jahrzehnten zunehmend durchsetzt. Mythologie ist demnach nicht nur die Gesamtheit aller Erzählungen über Götter und göttergleiche Helden sowie über den Ursprung der Welt, sondern „eine frühe Form von Weltverständnis, die der traditionalen, insbesondere der archaischen Gesellschaftsordnung entspricht, das Bild des archaischen Menschen von der Welt und von sich selbst." (*Мифы*, 1980, S. 12). Mythologie ist demnach der Inbegriff für ein kollektives mythisches Weltbild, dessen Reste sich ungeachtet der veränderten gesellschaftlichen Verhältnisse bis in die jüngste Zeit im Bewußtsein des Volkes erhalten haben. Von diesem Verständnis von Mythologie haben wir uns bei der Auswahl der Texte leiten lassen. Nach der sehr späten Einführung des Christentums in den baltischen Ländern hat sich die alte Weltanschauung nur sehr langsam verändert. Sie konnte niemals völlig ersetzt oder verdrängt werden. Sie unterlag vielmehr einem langen Transformationsprozeß, dessen Ergebnis die Vermischung vorchristlicher und christlicher Auffassungen war. Daher sind Relikte und Inklusen des vorchristlichen Weltbildes bis heute erhalten geblieben. Diese besonderen historischen Gegebenheiten rechtfertigen die Berücksichtigung nicht nur der allerältesten Zeugnisse über die Religion und Mythologie der Balten, sondern auch die Verwendung von Quellen aus neuerer und neuester Zeit. Die in der Antike, in der Epoche der Christianisierung und in den ersten Jahrzehnten danach entstandenen Texte bieten Beschreibungen der Kulte und Kultstätten sowie der Sitten und Bräuche der Menschen, die diese Kulte ausübten. In ihnen finden wir auch zahlreiche Namen von Göttern und mythischen Wesen niederen Ranges, deren religiöse Bedeutung und „Zuständigkeitsbereiche" umrissen werden, oft genug unter Zuhilfenahme des klassischen griechisch-römischen Pantheons. Die älteren Quellen überliefern auch Legenden über den Ursprung und die Herkunft der baltischen Stämme und versuchen, die Entstehung der religiösen und sozialen Verhältnisse zu erklären. Auch die lange nach der Taufe des Herrscherhauses und dem Aufbau einer diözesalen Organisation entstandenen Zeugnisse über die tatsächliche religiöse Praxis auf dem Lande sind in diese Sammlung mit aufgenommen worden. Im Kampf gegen die „heidnischen Überreste" haben die Anhänger beider großer Konfessionen wertvolle Informationen über die archaische Weltanschauung, den Aberglauben, die Sitten und Bräuche, Zaubersprüche und magische Praktiken der Balten überliefert.

Die Quellen der baltischen Religion und Mythologie sind jedoch nicht alle gleichrangig und von unterschiedlicher Glaubwürdigkeit. Die zuverlässigsten Berichte stammen aus der Zeit, als das gesamte religiöse und mythologische System noch intakt war, die weniger zuverlässigen aus den Jahrhunderten nach der Christianisierung und dem Verbot „heidnischer" Kulte und „Götzenverehrung". Denn nachdem die Kultstätten zerstört und die Priester der vorchristlichen Religion vertrieben oder ermordet worden waren, wurden die alten Bräuche und Riten nur noch von einzelnen sozialen Gruppen im geheimen und in vereinfachter Form eingehalten. Auch die Vorstellungen über die verschiedenen Gottheiten und die soziale Stellung der noch amtierenden Priester hatte sich bereits stark verändert. Noch weniger aufschlußreich sind die Quellen der allerletzten Jahrhunderte, als die alten Götter fast völlig in Vergessenheit geraten waren und die ihnen gewidmeten Rituale nur noch in der Folklore, in Kalender- und Familienfesten, in Spielen, verschiedenen Formen des Aberglaubens, in der Zauberei und magischen Vorstellungen weiterlebten.

In der vorliegenden Edition liegt das Schwergewicht deshalb auf den ältesten Quellen. Sie wurden sorgfältig zusammengetragen und ausführlich kommentiert. Die in ihnen enthaltenen Informationen über Mythologie und Religion werden auf dem Hintergrund der bis heute bekannten sozialen Verhältnisse der altbaltischen Gesellschaft erörtert. Dabei kamen auch solche Aspekte der Lebensweise sowie Sitten und Bräuche zur Sprache, die nicht unmittelbar mit Religion und Mythologie zu tun haben. Aus der älteren Periode wurden sogar rein kompilative Darstellungen mitberücksichtigt, sofern sie auf spätere Quellen Einfluß gehabt haben. Dafür wurde auf die jüngeren Quellenschriften weniger Mühe verwandt. Wir haben z. B. gar nicht versucht, sie vollständig zu erfassen. Die in ihnen dargebotene mythische Information findet keine so breite Kommentierung durch den weiteren sozialen Kontext, und Kompilationen werden z. T. ganz vernachlässigt, vor allem dann, wenn sie nicht zum Verständnis späterer Schriften beitragen.

Die allerjüngsten Quellenschriften dieser Ausgabe stammen aus dem 18. Jh., denn die später erschienenen historischen Quellen haben angesichts der im 19. Jh. einsetzenden Sammeltätigkeit ethnographischen Materials an Bedeutung verloren. Es entstehen in dieser Zeit der Volkstumsbegeisterung und des „nationalen Erwachens" Quelleneditionen völlig neuen Typs, die die historischen Quellen in den Schatten stellen. Es konnten auch nicht alle neu entdeckten Quellentexte einbezogen werden, weil dies den geplanten Umfang dieses Buches bei weitem überschritten hätte. Ein quantitativer Vergleich zwischen den auf Lettland und Litauen bezogenen Texten wird außerdem zeigen, daß das litauische Material stärker berücksichtigt wurde.

Weitere Informationen über die autochthone Religion der Balten könnten möglicherweise gefunden werden, wenn man die Berichte griechischer und römischer, frühmittelalterlicher westeuropäischer, nordgermanischer (8.–13. Jh.), slawischer Autoren, arabischer und anderer Reisender systematisch durchgehen würde. Lohnenswert wäre außerdem eine neue Sichtung der geistlichen (besonders der lettischen) und der schönen Literatur des 14.–18. Jahrhunderts in Latein, Deutsch und den baltischen Sprachen.

Angesichts der erwähnten Mängel bleibt uns die Hoffnung auf eine spätere Ergänzung oder Erweiterung dieser Edition, in der dann auch die anderen Quellengattungen herangezogen werden: die linguistischen, ethnographischen, folkloristischen und archäologischen.

Unser Hauptaugenmerk lag auf einer möglichst genauen Wiedergabe der religionsgeschichtlichen Zeugnisse, auf erläuternden Kommentaren, Erklärungen und Anmerkungen. Der 1. Band dieses Werkes enthält ein Vorwort, eine Einleitung, den Abdruck der Quellen, ein Literaturverzeichnis und Register.

In der Einleitung haben wir die historischen Quellen aus den verschiedenen Epochen beschrieben und ihre Bedeutung und die Glaubwürdigkeit der durch sie vermittelten Nachrichten kritisch erörtert. Die Quellen im Hauptteil dieses Buches sind chronologisch angeordnet. Neben der Quellenbezeichnung steht das Jahr der Entstehung bzw. der ersten Publikation der Quelle. Es handelt sich nicht um das Erscheinungsjahr des Buches, dem der Quellentext entnommen wurde. Dabei kann es sein, daß sich das Entstehungsdatum nicht auf die ganze Quelle, sondern nur auf das unsere Fragestellung betreffende Fragment bezieht. Die Texte werden nach Jahrhunderten, innerhalb eines Jahrhunderts jedoch nach den Völkern gruppiert, von denen berichtet wird: zuerst die pruzzischen, danach die litauischen, zuletzt die lettischen Quellen. Vor jeder Position steht ein Vermerk, der die Quelle selbst kurz charakterisiert und die in ihr enthaltenen mythischen Aussagen zusammenfaßt. Die Texte werden zuerst in der Originalsprache und danach in litauischer Übersetzung dargeboten. Zur besseren Verständlichkeit werden die für uns relevanten Aussagen in ihrem weiteren Kontext belassen.

Die Titel der Texte sind mit den Titeln in den Publikationen, denen sie entnommen wurden, identisch. Wenn der Titel des Textes in der Publikation erweitert war, wird er gekürzt. Wenn die Publikation keinen Titel hatte, wird sie von den Herausgebern dieses Buches betitelt. Die Kommentare der Texte von früheren Herausgebern, die in Vorworten oder Fußnoten dargeboten wurden, werden hier nicht wiederholt. Erklärungsbedürftige historische, geographische, ethnographische und andere Realien werden nach Wiedergabe der litauischen Übersetzung in den Kommentaren näher beleuchtet. Die Literatur, auf die wir

uns stützen, erscheint im laufenden Text in Form von Abkürzungen, die im Literaturverzeichnis aufgelöst werden.

Die Rechtschreibung in den litauischen und lettischen Originaltexten wurde unverändert gelassen. Auch da, wo sie veraltet ist, wurde sie nicht den heutigen Regeln angepaßt. Die Texte aus allen anderen Sprachen sind in transliterierter Fassung abgedruckt, d. h. mit den heute üblichen lateinischen Buchstaben. Dagegen entsprechen Lexik, Morphologie und Syntax dem Original.

Die Sammlung wurde von Norbertas Vėlius zusammengestellt. Er hat auch die Einleitung sowie die Kommentare zu den religionsgeschichtlich relevanten Quellenaussagen verfaßt. Die Autoren der Einführungen zu den Texten und der Kommentare, die Übersetzer der Quellen ins Litauische sind jeweils am Ende der Texte angegeben. Die Übersetzungen aus dem Lateinischen wurden von Janina Mažiulienė, aus dem Deutschen von Vytautas Balaišis redigiert. Vytautas Ambrazas und Vytautas Mažiulis haben die Orts-, Personen- und mythologischen Namen durchgesehen.

N. V.

BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIŲ POBŪDIS

Senõsios baltų religijos ir mitologijos tyrimą visų pirma apsunkina specifinis jos šaltinių pobūdis. Beveik nėra išlikusių autentiškų baltų mitų ir ritualų sąvadų (kaip indų), nėra nei literatūriškai perpasakotų mitų (kaip graikų), nėra pačių senųjų baltų parašytų traktatų, kuriuose būtų apmąstyta jų religijos ir mitologijos esmė, atskirų mitų ir ritualų prasmė (kaip šiaurės germanų, graikų ir kitų). Žodžiu, nėra išlikusių autentiškų pirminių šaltinių, iš kurių aiškiai matytum, kokius dievus senovės baltai garbino, kokios šių dievų garbei buvo atlikinėjamos apeigos, kokios buvo jų mitinės pažiūros į gamtą ir visuomenę. Visa tai tyrinėtojai turi rekonstruoti iš daugelio įvairioms epochoms priklausančių, skirtingą funkciją gyvenime atliekančių šaltinių. Nepakeičiamas BRM šaltinis yra pačios baltų kal̃bos (ypač mitinę prasmę išlaikę idiomatiniai posakiai, žodžiai, vietovardžiai, asmenvardžiai ir kt.), tautosaka (labiausiai kai kurios archajiškos dainos ir pasakos, sakmės ir padavimai, patarlės ir priežodžiai, mįslės ir užkalbėjimai), kalendoriniai ir šeimos papročiai, tikėjimai, burtai ir prietarai, choreografija, vaizduojamasis ir taikomasis liaudies menas, architektūra – visa dvasinė ir materialinė liaudies kultūra. Svarbi ir tradicinė kultūra tų tautų, kurios yra įsikūrusios baltų anksčiau gyventose vietose (baltarusių, ukrainiečių, rusų, lenkų, vokiečių ir kitų) ir perėmusios nemaža jų papročių, tikėjimų ir apskritai visos jų mitinės pasaulėjautos elementų. Tačiau baltų kal̃bos, tautosaka, papročiai, tautodailė, gyvuodami ištisus šimtmečius, nuolat kito kintant pačiai baltų visuomenei ir buvo smarkiai veikiami kaimynų. Todėl iš šių šaltinių rekonstruoti BRM faktai stokoja konkretumo, sunku nustatyti jų amžių, kartais net etninę priklausomybę, dažnai juos tenka tikrinti pagal rašytinių BRM šaltinių duomenis, kurie, nors ir nebūdami visapusiškai informatyvūs (neapima visų senųjų baltų gyventų sričių ir visų jų istorijos periodų, nėra užfiksavę daugelio jų garbintų dievų bei žemesnio rango dievybių, neatspindi kai kurių apeigų ir mitinės pasaulėjautos niuansų), vis dėlto yra patikimiausias kelrodis. Iš jų daugmaž galima matyti, su kokio istorijos laikotarpio ir kokiame geografiniame areale gyvenančių baltų religija bei mitologija jie yra susiję, o žinant šaltinio autoriaus pasaulėžiūrą, jo vartojamų sąvokų turinį, apytikriai galima suprasti, apie kokius BRM reiškinius kalbama, nors kartais jie ir nevadinami savo tikraisiais vardais. Kita vertus, rašytiniai šaltiniai irgi kelia problemų jų skelbėjams bei tyrinėtojams.

Pati bendriausia ir sunkiausiai išsprendžiama yra rašytinių šaltinių *patikimumo* problema. Patikimesni, atrodo, turėtų būti tie šaltiniai, kurie buvo rašyti dar

tebesant gyvai BRM sistemai, nes jų autoriai iš pirmų lūpų galėjo viską sužinoti. Tačiau gaila, kad tie šaltiniai buvo rašyti ne pačių baltų, o kitataučių, kurie ne visada gerai buvo su BRM susipažinę ir svarbiausia – išpažino kitas religijas (buvo dažniausiai krikščionys), dėl to į baltų religiją žiūrėjo kaip į priešišką, manė reikiant su ja kovoti ir iš tiesų kovojo. Todėl jų informacija negalėjo būti objektyvi: jie visaip stengėsi suniekinti BRM, parodyti ją kaip barbarišką, „velnio išmonę". Patys baltai apie savo senąją religiją ir mitologiją daugiau pradėjo rašyti tik reformacijos ir kontrreformacijos laikais (XVI–XVII a.), kai ši religija bei mitologija jau buvo gerokai primiršta. Rašantieji baltai anuo metu jau irgi buvo krikščionys ir į savo tėvų išpažintą religiją žiūrėjo priešiškai, kovojo su ja ir jos likučius, kaip pagoniškus, stengėsi išnaikinti. Tiesa, Renesanso laikais BRM pradėjo domėtis mokslo žmonės, tačiau daugiausia tai buvo kitataučiai, kuriems ir tie pavieniai BRM likučiai ne visada gerai buvo pažįstami. Todėl į daugumą rašytinių šaltinių reikia žiūrėti *kritiškai.* Kritiškas požiūris reikalingas ir dėl to, kad daugelis šių šaltinių yra *kompiliaciniai.*

Jau nuo „istorijos tėvo" Herodoto laikų Europos istoriografijoje įsigalėjo tradicija, rašant apie bet kokį reiškinį, suminėti viską, kas apie jį žinoma, ne visada nurodant šaltinius. Taip buvo daroma ir rašant apie BRM. Atskirti, kuri informacija yra paimta iš pirmų, o kuri iš antrų rankų, labai sunku. Norint padėti skaitytojams nors apytikriai suvokti spausdinamų šaltinių vertę, kiekvieno jų anotacijoje apibūdinamas šaltinyje esančios mitinės informacijos patikimumas, nurodoma, kiek tai įmanoma, kas iš ko imta. Anotacijos rašytos remiantis ankstesniais ir dabartiniais baltų bei kitų indoeuropiečių mitologijos tyrimais. Tačiau daugelio šaltinių įvertinimas nėra galutinis ir neginčijamas. Norint giliau ir įvairiapusiškiau juos įvertinti, reikia nuodugniau patyrinėti tiek pačius šaltinius, tiek visą BRM.

Kita svarbi su rašytiniais šaltiniais susijusi problema – kaip teisingai „perskaityti" ir suvokti juose esančią mitinę informaciją. Rašytiniai šaltiniai, ypač ankstyvieji, yra labai glausti, juose tik paminimi pavieniai mitiniai personažai, mitų ar apeigų nuotrupos; personažai kartais vadinami iškreiptais arba iš viso nebaltiškais vardais. Norint gerai suprasti mitinę informaciją ir ypač iš jos atkurti visą BRM sistemą, reikia kruopščiai išstudijuoti kitus BRM šaltinius ir jų duomenis lyginti su indoeuropiečių religijos bei mitologijos tyrimų rezultatais. Šio leidinio rengėjams visų pirma rūpėjo šaltinius paskelbti, o ne juos tirti. Todėl nebuvo stengtasi analizuoti ir sisteminti visų juose esančių duomenų. Tai – būsimų tyrimų uždavinys. Šiame leidinyje daugiau kreipta dėmesio į problemiškus, ypač į keliančius abejonių, mitinės informacijos vertinimus, nurodant kitų mokslininkų nuomones, pateikiant savą, naujausiais tyrimais pagrįstą požiūrį.

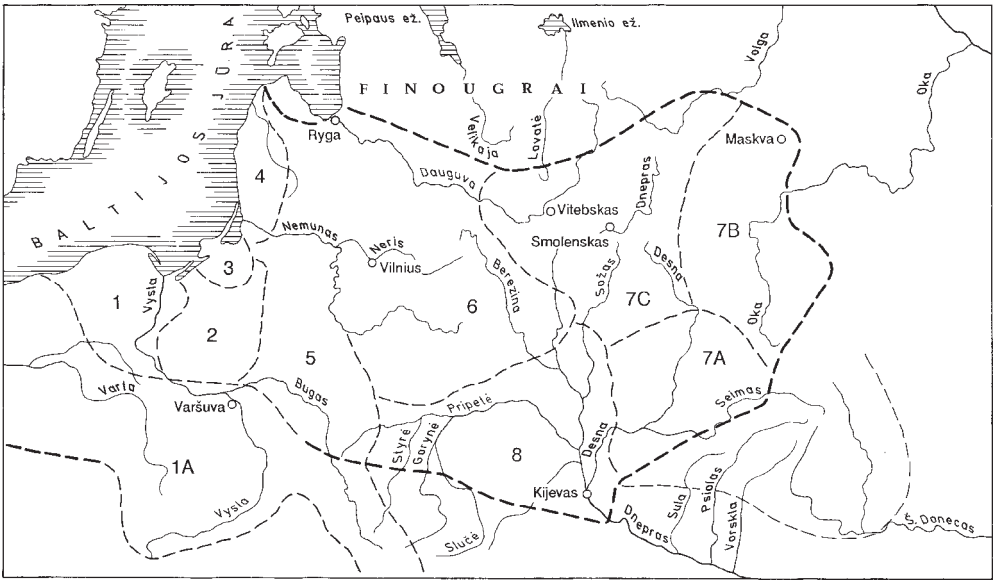

Baltų genčių paplitimo teritorija apie V amžių pr. Kr.: *1* – antropomorfinių urnų sritis, *1A* – varpinių kapų sritis (m i g r a c i j a i š *1*); *2* – Vakarų Mozūrija, *3* – Sembos–Notangos, *4* – kuršių, *5* – sūduvių (jotvingių) Rytų Mozūrijoje, *6* – brūkšniuotosios keramikos, *7* – Dnepro aukštupio bei Volgos–Okos aukštupio piliakalnių kultūra ir keli jos variantai (*A* – Nikolo Leniveco, vėliau – Juchnovo, *B* – Okos, *C* – Dnepro– Dauguvos), *8* – Milogrado.
Žemėlapis iš leidinio: M. Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985, p. 66

Seniausios žinios apie baltus ir jų religiją bei mitologiją yra iš penktojo šimtmečio prieš Kristų. Baltai tuomet užėmė didelį plotą tarp Baltijos jūros vakaruose ir Volgos bei Okos aukštupių rytuose, tarp Dauguvos šiaurėje ir Vyslos, Pripetės pietuose (Zinkevičius, 1984 b, 147–158; Gimbutienė, 1985, 56–69; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 47–69, 82–100). Kai kurių tyrinėtojų manymu, baltų gyventa ir už šios teritorijos ribų; jiems priskiriama už Vyslos esanti antropomorfinių urnų sritis, iš dalies ir varpinių kapų sritis tarp Pamario ir Dnestro pietuose, Juchnovo kultūra rytuose (Gimbutienė, 1985, 66; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 87–88, 95; žr. žemėlapį šiame puslapyje). Baltiškų vietovardžių pasitaiko į šiaurę iki Pskovo, Tverės, į rytus – iki Maskvos, Tulos, Kursko; į vakarus – iki Persantės upės, o kai kurių kalbininkų, pavyzdžiui, Hermanno Schallio teigimu, – net už Oderio iki pat Elbės (Zinkevičius, 1984 b, 147–151; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 47–52; žr. žemėlapį 25 puslapyje). Žinių apie šio

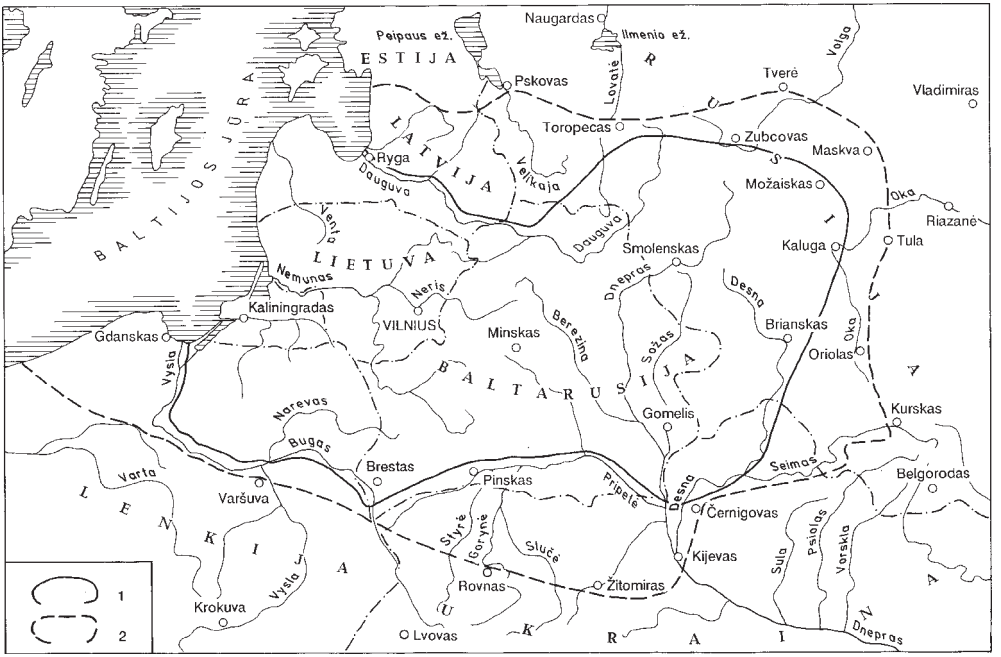

Baltų kilmės hidronimijos paplitimas: *1* – plotas, kuriame gausu baltiškų hidronimų, 2 – plotas, kur baltiškų hidronimų nedaug ir dalis abejotini.
Žemėlapis iš leidinio: Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 1: *Lietuvių kalbos kilmė*, Vilnius, 1984, p. 149

laikotarpio baltus paliko pietinių Europos tautų (graikų, romėnų) istorikai, geografai, kurie domėjosi gentimis, gyvenusiomis anuo metu mažai težinomoje tolimojoje šiaurėje. Kartais visos tos pietiečiams mažiau žinomos gentys buvo vadinamos bendru hiperborėjų vardu, su kuriais, kaip teigia mitai, graikai bičiuliavęsi (į Delo salą, pasak mito, iš hiperborėjų krašto, bijodama deivės Heros keršto, pasivertusi vilke, atbėgusi dievų Apolono ir Artemidės motina Lėtoja; iš hiperborėjų krašto į Delfus vis būdavusios siunčiamos aukos) (Лосев, 1957, 258; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 264-266). Kartais senovės autoriai išskirdavo ir pavienes gentis. Ypač daug įvairių genčių, gyvenančių į šiaurę nuo graikų ir romėnų, išvardijo graikų istorikas Herodotas, romėnų istorikai Pomponijus Mela, Kornelijus Tacitas. Tarp jų, be abejo, pasitaiko ir baltiškų genčių pavadinimų, tačiau išskirti juos be galo sunku. Pagal įsigalėjusią tradiciją baltais laikomi Herodoto, Pomponijaus Melos minimi neurai, Tacito

aisčiai. Tačiau kai kurie mokslininkai mano baltais buvus ir Herodoto minimus budinus, melanchlenus, gelonus, getus (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 346-347, 350-355, 357-360; Kabelka, 1982, 19–21; Zinkevičius, 1984 b, 145–147; Gimbutienė, 1985, 13–15). Specialiai ištirti reikėtų ir *sauromatų* (vėlyvosios Antikos laikais – *sarmatų*) termino vartojimą, nes Europos istoriografijoje šiuo terminu kartais buvo vadinamos visos į šiaurę nuo Vyslos gyvenančios gentys. Remiantis dabar turimais archeologijos, kalbotyros, mitologijos ir kitų mokslų duomenimis, reikėtų iš naujo patyrinėti Herodoto ir Tacito aprašytųjų genčių etninę priklausomybę. Kol ši problema nėra galutinai išspręsta, dalis duomenų apie tų genčių tikėjimus šiame leidinyje spausdinama nurodant, kad tų genčių etninė priklausomybė yra problemiška; ypač stengtasi pateikti duomenis, kurie yra ir kituose BRM šaltiniuose.

Seniausia informacija apie BRM imta ne iš pačių liudininkų lūpų. Tų pranešimų autoriai nėra buvę baltų kraštuose, tačiau buvo gerai susipažinę su baltų kaimynais (Herodotas – su skitais, Tacitas – su germanais), kurių papročius ir tikėjimus gan plačiai aprašė ir iš kurių galėjo gauti tikrų duomenų apie baltus. Jų žinios visų pirma įdomios tuo, kad susijusios su pačiais pietrytiniais, arčiausiai skitų, ir pačiais pietvakariniais – arčiausiai germanų gyvenusiais ir su jais sumišusiais baltais, kuriuos vėliau kitos gentys asimiliavo. Be to, tai patys seniausi BRM paminėjimai.

Nors seniausių šaltinių autoriai garbino kitus dievus negu jų aprašomos gentys, tačiau jiems buvo būdinga religinė tolerancija, jie nesistengė suniekinti kitų genčių religijos, o siekė ją suprasti ir aprašyti. Šiuo požiūriu jų žinios apie kitų genčių, tarp jų ir baltų, religiją bei mitologiją yra objektyvios. Tačiau jos (ypač Herodoto ir Pomponijaus Melos) iki šiol dar mažai tėra panaudotos BRM tyrimui.

Silpstant Antikos valstybėms, kuriose klestėjo istorijos, geografijos ir kiti mokslai, silpo ir domėjimasis šiaurės kraštais, kur gyveno baltai. Todėl per ištisus šimtmečius po Kristaus mažai tepasirodė naujos informacijos apie baltų gyvenimo būdą ir tikėjimus. O tai buvo jų klestėjimo laikai, vadinamasis „aukso amžius“.

Baltų ir jų kaimynių genčių papročiais ir tikėjimais vėl imta domėtis I tūkstantmečio pabaigoje, kai Vakarų ir Šiaurės Europoje įsigalėjo Danijos ir Švedijos, o Rytų Europoje – Rusios valstybės. Joms vis dažniau tekdavo susidurti su netoli esančiais baltų kraštais. Su jais buvo draugaujama, prekiaujama, o neretai ir kariaujama. Baltų užimamas plotas tada jau buvo gerokai sumažėjęs, nes visas jų rytines žemes buvo užėmę iš pietų atsikėlę slavai (žr. žemėlapį 27 puslapyje). Baltais susidomėta moksliniais, pažintiniais tikslais, kuriuos, savaime aišku, lėmė politiniai ir ekonominiai veiksniai. Keliautojas Wulfstanas, istorikas Adomas Brėmenietis, kaip ir senieji Antikos autoriai (Herodotas, Tacitas), siekė

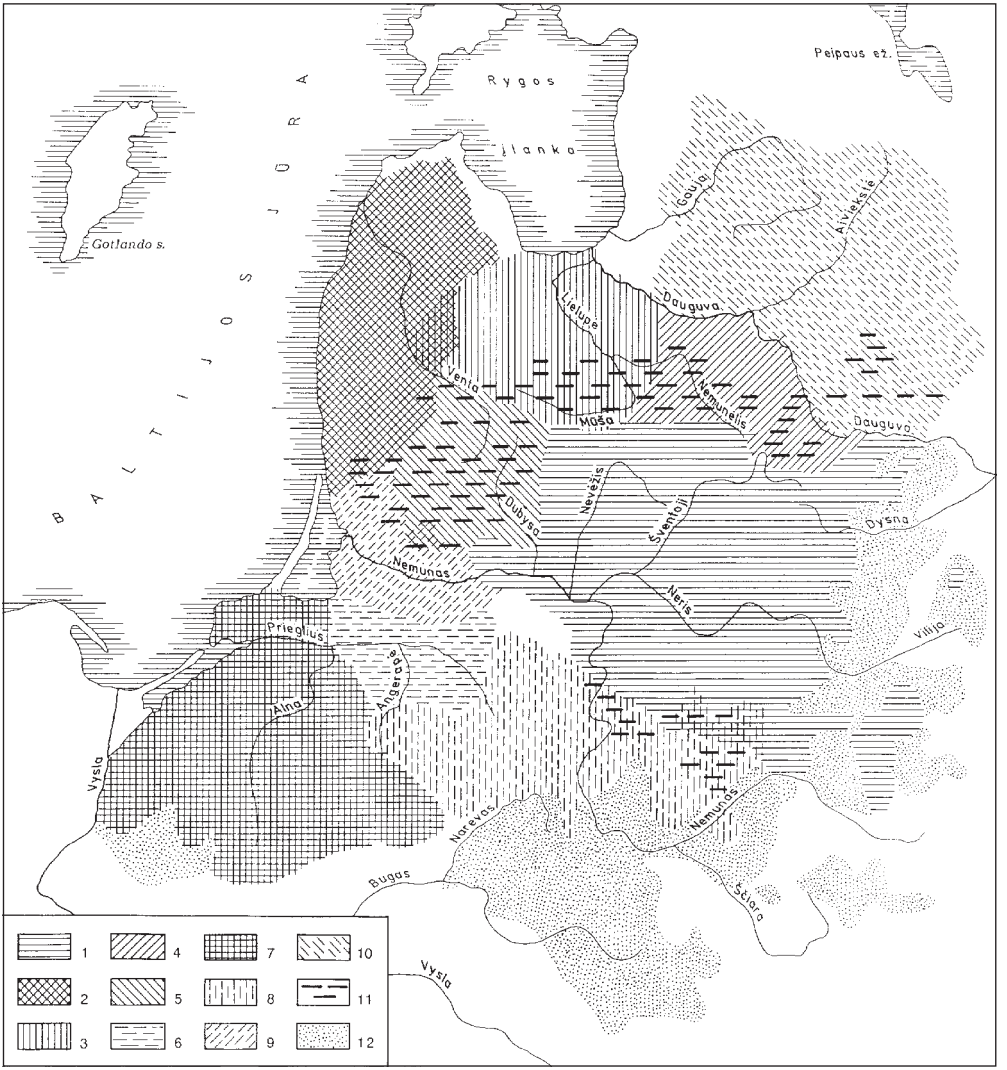

Baltų gentys IX–XII amžiuje: *1* – lietuviai, *2* – kuršiai, *3* – žiemgaliai, *4* – sėliai, *5* – žemaičiai, *6* – nadruviai, *7* – prūsai, *8* – jotvingiai, *9* – skalviai, *10* – latgaliai, *11* – sulietuvintos baltų gentys, *12* – baltų ir slavų gyvenamas plotas.
Remtasi žemėlapiu iš leidinio: *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 186

supažindinti skaitytojus su jiems mažai težinomų genčių papročiais ir tikėjimais. Kaip ir Antikos autoriams, jiems būdingas tolerantiškumas, pagarba kitų genčių papročiams ir tikėjimams, siekimas objektyviai juos pavaizduoti. Jie geriau negu Antikos autoriai buvo informuoti apie vakarų baltų gyvenimo būdą ir papročius, todėl apie jų religiją ir mitologiją rašė daug konkrečiau ir patikimiau. Tačiau tokių tolerantiškų šaltinių buvo nedaug. Čia dar būtų galima paminėti arabų keliautojo Idrisijaus gan abstrakčias pastabas apie rytų baltų religiją. Vertingiausios iš šio laikotarpio yra keliautojo Wulfstano pastabos apie vakarų baltų laidojimo papročius.

Įvedus krikščionybę Lenkijoje (966) ir Skandinavijoje (IX–XI a.), priėmus krikštą rytų slavams (988–989), baltai su kai kuriomis finougrų gentimis liko vieninteliai pagonys Europoje. Į juos nukrypo krikščionybės platintojų akys. Prisidengusios krikščionybės skleidimu, kaimynės šalys stengėsi užgrobti turtingus baltų kraštus arba bent juos politiškai ir ekonomiškai pajungti. Šiai kelis šimtmečius trukusiai agresijai idėjiškai vadovavo Romos bažnyčia ir jos galva popiežius, skelbdamas kryžiaus žygius į baltų kraštus. Tiesiogiai agresiją vykdė sukarinti Livonijos ir Vokiečių ordinai*, kuriems padėjo beveik visos krikščioniškosios Europos valstybės į šiuos žygius siųsdamos geriausius savo karių pulkus, vadovaujamus labiausiai patyrusių karo vadų – kunigaikščių, grafų, kartais net pačių karalių. Kova su pagonimis baltais, trukusi kelis šimtmečius, plačiai atsispindėjo to meto istoriografijoje – visi svarbiausi įvykiai buvo fiksuojami metraščiuose, bažnyčių, vienuolynų, ordinų kronikose, šventųjų gyvenimų aprašymuose. Kadangi su baltais buvo kovojama prisidengus krikščionybės platinimu, neva siekiant, kad jie atsižadėtų savo senųjų dievų, papročių ir įtikėtų į krikščionių Dievą, tai, savaime aišku, reikėjo parodyti ir kokius dievus jie garbino, kokių papročių laikėsi. Tuos dievus ir papročius reikėjo taip pavaizduoti, kad visai krikščioniškajai Europai jie pasirodytų baisūs, nežmoniški, būtini išnaikinti ir kad taip būtų pateisintas toks ilgas ir nuožmus karas su jų garbintojais.

* XII amžiaus pabaigoje vokiečiai pirkliai ir krikščionių tikėjimo skelbėjai – misionieriai – įsikūrė Dauguvos žiotyse. 1201 metais vyskupas Albertas čia pastatė Rygos pilį, o 1202 metais kovai su pagonimis baltais ir finougrais įkūrė Kristaus karių (Livonijos, arba Kalavijuočių) ordiną. Per kelis dešimtmečius buvo pavergti ir pakrikštyti lyviai, latgaliai, dalis sėlių, estų. Tuo pačiu metu pradėta krikštyti prūsus, o 1226 metais jų žemėse (Kulme) įsikuria Šventosios Marijos brolių, arba Vokiečių (Kryžiuočių), ordinas. Per kelis dešimtmečius buvo pavergtas visas prūsų kraštas nuo Vyslos iki Nemuno (Šapoka, 1936, 41–47; *Lietuvos TSR istorija*, 1957, 58–62, 75–77; 1985, 35–44).

XIII amžiuje prasidėjus krikščioniškosios Europos agresijai prieš baltus, atsirado daug šaltinių, kuriuose minima BRM. Beveik visi tie šaltiniai parašyti žmonių, nusistačiusių prieš baltus ir jų religiją, kartais net dalyvavusių kryžiaus žygiuose ir siekusių sunaikinti šią religiją. Todėl jų informacija negalėjo būti objektyvi, ji visų pirma stengėsi iškelti tuos baltų religijos bruožus, kurie žemintų ją ir jos išpažinėjus. Nusiteikimas prieš baltų papročius jau buvo jaučiamas ir kai kuriuose ankstesniuose šaltiniuose: Prūsijos vyskupo Adalberto biografų darbuose, *Magdeburgo analuose*, pirmosiose popiežiaus bulėse. Prasidėjus agresijai prieš baltų kraštus, daugelio šaltinių autoriai gavo progą iš arčiau susipažinti su BRM – jie patys dalyvavo žygiuose į šiuos kraštus arba kalbėjosi su žmonėmis, dalyvavusiais tokiuose žygiuose, buvusiais baltų nelaisvėje, ir su pačiais baltais, patekusiais į krikščionių nelaisvę. Pavergus baltų gentis, kronikininkai bendravo su ką tik pakrikštytais prūsais, latviais, kurie puikiausiai atsiminė savo senuosius papročius, garbintus dievus. Vadinasi, žinios apie BRM galėjo būti imamos iš pirminių šaltinių, o šių šaltinių skaitytojai galėjo nesunkiai patikrinti tų žinių teisingumą. Tai nori nenori varžė šaltinių autorių fantaziją. Nors ir būdami nusistatę prieš baltus ir jų religiją, jie negalėjo be saiko meluoti ir jų papročiams bei religijai priskirti tai, ko nebuvo. Jie veikiau buvo linkę ne pramanyti nebūtus dalykus, o išpūsti tai, kas krikščionių akimis žiūrint atrodė nehumaniška ir smerktina. Visų smerktiniausia jiems atrodė dieviškos garbės teikimas ne vienam (kaip krikščionių), o daugeliui dievų, gamtos reiškinių ir objektų (saulės, mėnulio, vandens, miškų, gyvūnų, perkūno) garbinimas, žmonių aukojimas dievams, mirusiųjų deginimas, daugpatystė, pomėgis žyniauti ir burtininkauti. Apie šiuos baltų religijos ir papročių aspektus užsimenama beveik visose popiežių bulėse, 1249 metų Ordino ir prūsų taikos sutartyje, vokiečių, lenkų ir kitų tautų, kovojusių su baltais, kronikose, pasaulio aprašymuose ir kituose veikaluose. Kiek daugiau ir vertingesnių duomenų apie BRM yra minėtoje 1249 metų Ordino ir prūsų taikos sutartyje, Eiliuotojoje Livonijos ir Henriko Latvio kronikose.

XIII amžiaus šaltiniuose daugiau rašoma apie prūsų ir latvių religiją bei mitologiją, nes su šiomis gentimis Vakarų Europos krikščionys pirmiausia pradėjo kariauti. Lietuvių papročiai šių šaltinių autoriams mažiau tebuvo žinomi, jie minimi tarsi iš tolo. Išimtį čia sudaro Rytų Europos krikščionių (stačiatikių) rašyti šaltiniai: *Ipatijaus metraštis* ir *Malalos kronikos* slaviškos redakcijos nuorašas. Šių šaltinių autoriai gyveno rytų slavų vakarinėse žemėse, kur buvo jaučiamas stiprus baltiškasis substratas ir kurių gyventojai intensyviai bendravo su rytų baltais (lietuviais, jotvingiais). Jiems gerai buvo žinomi šių baltų garbinami dievai, papročiai, kuriuos jie gan smulkiai aprašė. Tai patys vertingiausi rašytiniai rytų baltų religijos ir mitologijos šaltiniai ir vieni iš vertingiausių BRM šaltinių apskritai. Tiek *Ipatijaus metraštis*, tiek *Malalos kronika* aprašo to paties meto (XIII

amžiaus vidurio) rytų baltų dievus, dalis jų informacijos sutampa. Jau daug vėliau (XV amžiuje) panašiai rytų baltų dievus apibūdino Jonas Dlugošas. Jeigu šie šaltiniai neveikė vienas kito, tai jų informacija, kaip pasikartojanti, turėtų būti patikima.

BRM tyrinėtojai dar mažai tėra naudojęsi kitais šio laikotarpio šaltiniais: kai kuriomis popiežių bulėmis, pavyzdžiui, bule lenkų kunigaikščiui (1216–1217), bule prūsams (1216–1217), *Pasaulio aprašymu*, Baltramiejaus Anglo, Tabībo darbais.

XIII amžiaus pirmojoje pusėje pavergę lyvius, latvius, prūsus, iš dalies kuršius, žiemgalius ir kitas gentis, kryžiuočiai ir kalavijuočiai kartu su visa krikščioniškąja Europa pakėlė kardą prieš lietuvius. Nuožmus karas tęsėsi visą XIV amžių ir baigėsi gan paradoksaliai: Lietuvos krikštu (1387) ir visišku Vokiečių ordino sutriuškinimu (1410). Dauguma XIV amžiaus šaltinių – kronikos, kryžiuočių kelių, kuriais buvo puldinėjama Lietuva, aprašymai, giesmės, liaupsinančios Vakarų Europos valdovų žygius į Lietuvą, kryžiaus žygių idėjas propaguojantys traktatai, kaip ir anksčiau minėtieji XIII amžiaus dokumentai, buvo rašomi priešiškai baltams nusiteikusių autorių. Jie buvo neobjektyvūs, stengėsi iškelti tik tuos BRM bruožus, kurie ją menkino ir diskreditavo krikščionių akyse. Bet XIV amžiaus šaltiniuose jau daugiau duomenų apie lietuvių tikėjimus ir papročius. Iš šio šimtmečio yra išlikusi ir paties lietuvio (didžiojo kunigaikščio Gedimino) užuomina apie lietuvių tikėjimus. Rytų baltų tikėjimai minimi taip pat Konstantinopolio patriarchato dokumentuose, tik gaila, kad jų duomenys abstraktoki. XIV amžiaus šaltiniuose dar daug duomenų ir apie neseniai pavergtų prūsų senąją religiją bei mitologiją, o Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kroniką* (1326) galima laikyti vienu iš svarbiausių šios religijos bei mitologijos šaltinių.

Vertingiausi šio laikotarpio šaltiniai yra jau minėtoji Petro Dusburgiečio *Kronika*, Dubnicos, Vygando Marburgiečio, Hermano Vartbergiečio kronikos, Philippe de Mézières pasakojimas. Pastarasis mitologijos tyrinėtojas ligi šiol menkai tebuvo žinomas.

Vienas baltų gentis (prūsus, latvius, iš dalies kuršius, žiemgalius, sėlius) nugalėjus, o kitoms (lietuviams – 1387, žemaičiams – 1415 metais) pasikrikštijus, sumažėjo Europos tautų domėjimasis šiais kraštais ir jų religija bei mitologija. Iš esmės pakito ir BRM šaltinių pobūdis. Prūsijoje ir Latvijoje, kur jau beveik du šimtmečius vyravo krikščionybė, apie senuosius vietinių gyventojų papročius ir tikėjimus dažniau užsimenama tik įvairiuose krašto ir Bažnyčios valdytojų įsakuose bei pagraudenimuose. Panašūs įsakai buvo leidžiami ir kituose Europos kraštuose. Juose paprastai buvo iškeliami ir smerkiami tokie liaudies papročiai ir tikėjimai, kurie nesiderino su krikščionybe ir kuriuos krikščionybė siekė išnaikinti. Tai sinkretinio pobūdžio papročiai ir tikėjimai: kalendorinės ir darbo šventės su gausiomis archajiškomis apeigomis, įvairiausi būrimai, burtai ir

prietarai, kuriuos praktikavo visų tautų žemesnieji gyventojų sluoksniai (žemdirbiai, gyvulių augintojai, amatininkai). Juose senoji liaudies pasaulėjauta susipynusi su krikščioniškąja. Visuose kraštuose šie papročiai, burtai ir prietarai turėjo daug bendrų bruožų, jie arba buvo paveldėti iš bendro indoeuropiečių gyvenimo laikų, arba vėliau vienų tautų perimti iš kitų. Iš pačių šaltinių kartais sunku suprasti, apie kokių tautų papročius ir tikėjimus juose kalbama: baltų (prūsų, latvių, kuršių), germanų (vokiečių, švedų) ar finougrų (estų, lyvių). Šio leidinio šaltinių anotacijose bandoma nustatyti mitinės informacijos etninę priklausomybę. Dažniausiai XV amžiaus šaltiniuose kalbama apie žyniavimą, burtininkavimą ir nekrikščionišką šeimos ir kalendorinių švenčių šventimą.

Įvedus krikščionybę Prūsijoje ir Latvijoje, žmonių sąmonėje dar ilgai išliko prisiminimų apie garbintus dievus ir apeigas, kuriomis šie dievai buvo garbinami. Kai kurios apeigos ir po krikšto buvo slapčia atlikinėjamos. Tačiau tik labai maža dalelė šių senosios religijos reliktų tepakliuvo į XV amžiaus šaltinius, nes specialiai jais niekas nesidomėjo.

Kitokia situacija susiklostė XV amžiaus Lietuvoje ir Lenkijoje. Čia netgi karališkajame Jogailaičių dvare Krokuvoje ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare Vilniuje, jau nekalbant apie paprastus žmones, dar buvo gyvas senosios lietuvių religijos prisiminimas. Tuo pat metu prasidėjo mokslinis, Renesanso idėjų paskatintas domėjimasis senaisiais papročiais ir tikėjimais. Mokslininkai, publicistai, politiniai veikėjai, rašę šiame amžiuje apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją (Dlugošas, Mikalojus Lasockis, Pilypas Kalimachas ir kt.), artimai bendravo su karaliaus ir kunigaikščio dvaru, jiems buvo prieinami su Lietuvos krikštu ir kitais svarbiais įvykiais susiję dokumentai. Medžiagą apie senąją lietuvių religiją ir gyvenimo būdą jie galėjo imti ir iš rašytinių šaltinių, ir iš dar gyvų esančių tos religijos išpažinėjų arba jų palikuonių. Neretai jų pateikti faktai sutampa tiek tarpusavyje, tiek ir su vėliau rašytų šaltinių (Lietuvos metraščių, Motiejaus Strijkovskio *Kronikos*) faktais. Atrodo, kad šių šaltinių autoriai yra naudojęsi ir ankstesniais raštais apie lietuvių ir žemaičių krikštą, kitus įvykius, kuriuose būta duomenų apie senuosius papročius ir tikėjimus.

XV amžiaus šaltiniuose (Laoniko Chalkokondylo, Dlugošo, Kalimacho raštuose) užfiksuoti ir pirmieji padavimai apie lietuvių kilmę, kurie tapo ypač populiarūs XVI amžiuje. Iš XV amžiaus yra užuomina apie prūsų kilmę (Lauryno Blumenau *Vokiečių kryžiuočių ordino istorijoje)*, o apie žiemgalių kilmę buvo užsiminta jau XIII amžiuje Baltramiejaus Anglo. Rašytinių padavimų apie savo genčių kilmę turi daugelis Europos tautų (Zachara-Wawrzyńczyk, 1963). Jie ypač išpopuliarėjo Renesanso laikotarpiu, kai visos tautos ėmė domėtis savo praeitimi, senaisiais papročiais ir tikėjimais. Sunku patikėti, kad šie padavimai būtų Renesanso epochos istorikų sukurti. Jau seniausiuose slavų, germanų ir kitų

indoeuropiečių rašytiniuose šaltiniuose (metraščiuose, kronikose) užsimenama apie jų genčių atėjimą į tuometines gyvenamąsias vietas, pirmuosius jų vadus (kunigaikščius, karalius), religinių ir visuomeninių papročių susidarymą. Matyt, visi šie rašytiniai šaltiniai remiasi padavimais, kuriuose buvo atsispindėję tikri įvykiai: indoeuropiečių migracija iš senosios tėvynės ir vėlesnės jų klajonės tautų kraustymosi laikotarpiu. Tie padavimai siejasi su mitais apie pirmųjų protėvių keliones, kraštovaizdžio formavimąsi, papročių susiklostymą. Panašių mitų turėjo ne tik primityvios Australijos, Naujosios Zelandijos gentys, Amerikos indėnai, bet ir daugelis indoeuropiečių (Мелетинский, 1976, 178-194). Renesanso epochos padavimus apie Europos tautų praeitį reikėtų kildinti iš šių mitų. Todėl padavimai apie baltų genčių (žiemgalių, prūsų, lietuvių) kilmę spausdinami šiame leidinyje nurodant šaltinių problemiškumą, didelę jiems padarytą Renesanso epochos istorikų įtaką. Tais padavimais neretai buvo reiškiamos istorikų visuomeninės, politinės pažiūros.

Vienas kitas senosios lietuvių religijos ir pasaulėjautos bruožas paaiškėja ir iš XV amžiaus administracinių raštų: Žemaičių bajorų skundo Vakarų Europos valdovams ir popiežiui (1416), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laiško šv. Romos imperijos imperatoriui Zigmantui (1420), šio imperatoriaus laiško Jogailai (1417) ir kt. Tačiau juose pasitaikančios užuominos labai neryškios, reikalingos papildomų komentarų.

Reikšmingesni šio laikotarpio BRM šaltiniai yra 1418 metų Varmės vyskupo pranešimas, Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsakas (1426?), Mikalojaus Lasockio ir Pilypo Kalimacho raštai. Daugiausia ir įvairiausių žinių apie BRM yra Jeronimo Prahiškio pasakojime ir Dlugošo *Lenkijos istorijoje*. Lasockio, Kalimacho, Jokūbo iš Ekso (*Jacques d'Aix*), Laoniko Chalkokondylo darbai, kuriuose yra nemaža BRM medžiagos, mitologijos tyrinėtojams iki šiol buvo beveik nežinomi.

Daug daugiau ir įvairesnių BRM šaltinių pasirodė XVI amžiuje. Šį gausumą ir įvairumą lėmė Renesanso idėjų įsigalėjimas, Reformacijos ir kontrreformacijos judėjimas, spausdintų knygų paplitimas. Šiuo laikotarpiu pagausėjo istorijos, geografijos veikalų, kelionių aprašymų, kuriuose daug kalbama ir apie senąją prūsų, lietuvių, latvių religiją bei mitologiją. Kaip ir ankstyvojo Renesanso veikaluose, senąja religija bei mitologija čia domimasi moksliniais, pažintiniais tikslais, ji laikoma neatskiriama tautos istorijos dalimi. Duomenys apie BRM imami ir iš senesnių rašytinių šaltinių, ir iš paprastų žmonių gyvenimo. Pradėta gilintis į tautos papročius, tikėjimus, burtus bei prietarus, ieškoti juose senosios religijos bei mitologijos likučių ir juos aprašinėti. Be abejo, duomenys, surinkti iš žmonių gyvenimo, vertingesni, nes jie skelbiami pirmą kartą. Tačiau nėra visai bereikšmės ir iš senesnių šaltinių paimtos žinios. Šio amžiaus autoriai

naudojosi daugeliu rankraščių, kurie vėliau žuvo, ir todėl jų darbai yra vienintelis šaltinis, iš kurių sužinome apie tuose rankraščiuose buvusią mitinę informaciją. Kol kas žinomi tik kai kurie šaltiniai, kuriais rėmėsi Erazmas Stella, Simonas Grunau, *Sūduvių knygelės* autorius, Lukas Davidas, Lietuvos metraščiai, Motiejus Strijkovskis, Jonas Lasickis ir kiti autoriai. Mokslininkai įtaria, jog kai kurių šaltinių, kuriais sakosi naudojęsi Renesanso autoriai, iš viso nebuvo, kad, norėdami sukurti įspūdingesnį senųjų baltų religijos ir mitologijos vaizdą, jie kai ką patys sugalvojo. Ypač daug kritikos sulaukė Simonas Grunau, kuris laisvai elgėsi su šaltiniais, perpasakodamas jų žinias pernelyg stengėsi mitologizuoti. Kai kurie tyrinėtojai (Maxas Perlbachas, Josephas Benderis, Wilhelmas Mannhardtas ir kt.) manė, kad pirmojo prūsų vyskupo Kristijono *Kronikos*, kuria daugiausia remiasi Grunau, iš viso nebuvo, kad visą prūsų olimpą Grunau pats sukūrė nusižiūrėjęs į Adomo Brėmeniečio aprašytąją švedų senųjų dievų šventovę Upsaloje. Lukas Davidas irgi neturėjęs Kristijono *Kronikos*, o viską perpasakojęs iš Grunau. Griežtą Grunau kritiką vėliau revidavo Jonas Bertulaitis, Haraldas Biezais ir daugelis moderniųjų baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų. Buvo abejojama ir dėl kai kurių Erazmo Stellos, Strijkovskio, Lasickio ir kitų Renesanso autorių duomenų. Šių autorių gyvenamuoju laikotarpiu baltų kraštuose jau seniai buvo įvesta krikščionybė. Valdantieji sluoksniai buvo išsižadėję senųjų dievų, užmiršę senąsias apeigas. Ir tik žemesnieji luomai (žemdirbiai, gyvulių augintojai, miestelėnai) slapta dar garbino kai kurias jiems artimas dievybes, aukojo joms aukas. Tačiau aukojimo apeigos buvo supaprastėjusios, pritaikytos prie nepalankių konspiracijos sąlygų. BRM sistema buvo gerokai apirusi, ir norėdami ją išsamiai aprašyti Renesanso autoriai kartais sąmoningai, o kartais ir nesąmoningai naudojosi jiems geriau žinomų antikinių tautų (romėnų, graikų) religijos ir mitologijos modeliais. Baltų dievai neretai vadinami (pradedant Dlugošu) romėnų, graikų dievų vardais arba lyginami su jais, apibūdinami jų požymiais. Kai kurie autoriai, šiuo metu rašę apie BRM, mažai temokėjo arba visiškai nemokėjo baltų kalbų (pavyzdžiui, Lasickis), ir dėl to atsirado daug netikslumų ir klaidų. Todėl Renesanso epochos šviesuolių duomenis apie BRM reikia vertinti kritiškai. Daugeliui jų iš dalies tinka Viačeslavo Ivanovo ir Vladimiro Toporovo pasakyti žodžiai apie Strijkovskį, Lasickį ir Matą Pretorijų: „Savo darbuose jie pateikia dešimtis mitologinių vardų. Dažniausiai jie užrašyti netikslia, o kartais ir klaidinga forma; funkcijos, priskiriamos tų vardų turėtojams, dažnai nepatikimos arba pabrėžtinai etimologinės kilmės; daug ką reikia priskirti nepakankamam autorių informuotumui, o kartais jų fantazijai. Pagaliau daugelis iš nurodytų dievybių pasirodo esančios dvasios, gamtos arba ūkio globėjos“ (*Мифы*, 1980, 156).

Antra vertus, religija ir mitologija priklauso konservatyvioms ideologijos formoms. Įvedus naują religiją, senosios religijos dievai ir apeigos, susipynusios su naujosios religijos atitinkamais dievais ir apeigomis, liaudies sąmonėje išlieka ištisus šimtmečius, o kartais net ir tūkstantmečius. Ypač daug BRM likučių dar būta XVI amžiuje. Tai, be kita ko, lėmė ir specifinės krikščionybės platinimo sąlygos baltų kraštuose. Prūsams, lietuviams, latviams krikščionybė buvo priešų, su kuriais jie ilgai ir nuožmiai kovojo, religija, ji buvo skleidžiama žmonėms mažai suprantamomis vokiečių, lenkų ir lotynų kalbomis, ir todėl krikščionybės idėjos šiuose kraštuose plito lėtai. Valdantieji sluoksniai, bent jau Lietuvoje ir Latvijoje, per daug nesirūpino religiniu žmonių švietimu (mažai buvo bažnyčių, o dar mažiau lietuviškai ar latviškai kalbančių kunigų). Dėl to iš tiesų baltų kraštuose dar daug buvo senosios religijos bei mitologijos likučių, ir Renesanso epochos autoriai, nuoširdžiai gilindamiesi į paprastų žmonių gyvenimą, daug jų surado ir aprašė savo darbuose.

Domėtis senosios religijos bei mitologijos reliktais skatino ir Reformacijos judėjimas. Tačiau jo atstovai nenorėjo senųjų tikėjimų ir papročių liekanų iškelti, o stengėsi jas išnaikinti. Vienas iš reformatų kaltinimų Romos katalikams kaip tik buvo tai, kad jie, vaikydamiesi turtų ir pasaulietinės valdžios, visai užmiršo paprastus žmones, jų dvasios reikalus, slėpė nuo jų Dievo žodį, kuris esąs pasakytas Šventajame Rašte. Palikti be Dievo žodžio žmonės, pasak reformatų, vėl sugrįžo į stabmeldystę, užsikrėtė įvairiausiais burtais bei prietarais, stabmeldiškais papročiais. Stabmeldiškomis buvo vadinamos ir katalikų praktikuojamos iškilmingos bažnytinės apeigos, šventųjų garbinimas, jiems skirtų dienų šventimas. Siekdami sugrąžinti žmones prie „tikrojo gyvojo šaltinio“ – Dievo žodžio, reformatai pirmiausia ir norėjo išsiaiškinti, kokie stabmeldiški papročiai ir prietarai liaudyje dar yra paplitę: reformatų bažnyčių kunigai ir aukštesnieji dvasininkai važinėjo po parapijas, rašė ataskaitas apie šias vizitacijas, buvo ruošiami vizitacijų nuostatai su konkrečiais klausimais žmonėms apie senosios religijos liekanas. Ir šiaip kunigai rašinėjo ataskaitas apie krikščionių tikėjimo būklę jų parapijose, o aukštesnė bažnytinė valdžia leido įsakus, kaip tą būklę pagerinti. Visuose tokiuose reformatų Bažnyčios dokumentuose, rašytuose Prūsijoje ir Latvijoje, yra užuominų ir apie senuosius žmonių papročius, tikėjimus. Tačiau tie papročiai ir tikėjimai jau yra sumišę su krikščionių, ypač katalikų, ir iš dokumentų ne visada galima suprasti, kur kalbama apie stabmeldiškus senuosius, o kur apie katalikiškus papročius, nes visi jie vadinami „stabmeldiškais“.

Kovodama su Reformacija, savo veiklą suaktyvino ir katalikų Bažnyčia: ėmė aiškintis tikėjimo dalykų būklę parapijose ir ieškoti būdų ją pagerinti. Ypač daug šioje srityje pasidarbavo jėzuitų ordinas (įkurtas 1534), kurio nariai 1569 metais

buvo pakviesti ir į Lietuvą. Jie, kaip ir reformatai, vizitavo parapijas, rinko duomenis apie dar gyvus senuosius papročius ir tikėjimus, rašė ataskaitas. Remdamiesi tomis ataskaitomis, aukštesnieji dvasininkai (vyskupai) rašė aplinkraščius bažnyčioms, pranešimus popiežiui. Daugelyje šių katalikų bažnyčios dokumentų yra duomenų ir apie senosios lietuvių bei latvių religijos ir mitologijos liekanas. Jėzuitų veikla suaktyvėjo tik XVI amžiaus pabaigoje, todėl dauguma jų dokumentų, kur kalbama apie BRM reliktus, yra iš XVII amžiaus.

Religinių kovų įkarštyje XVI amžiuje buvo išleistos ir pirmosios lietuviškos religinio turinio knygos, iš kurių matyti, kaip reformatai ir katalikai platino krikščionybę. Šiose knygose apstu duomenų ir apie senuosius lietuvių papročius bei tikėjimus, kurių kaip stabmeldiškų raginama išsižadėti.

Krikščionybės platintojų (tiek reformatų, tiek katalikų) raštuose mitinės medžiagos mažiau negu Renesanso idėjų paveiktų istorikų, geografų, rašytojų, keliautojų darbuose, ir ji kiek kitokia. Religinių autorių negalima apkaltinti falsifikacija, siekimu per mažai turint duomenų sukurti senosios baltų religijos visumą, restauruoti trūkstamas tos visumos dalis. Tačiau juos reikia vertinti kritiškai dėl kitko. Kaip ir XV amžiaus religinių įsakų autoriai, jie daugiau dėmesio kreipė į visoms Europos tautoms būdingus nukrypimus nuo krikščionybės dogmų (burtininkavimą, raganavimą, nekrikščionišką kalendorinių ir šeimos švenčių šventimą) ir per mažai ieškojo specifinių, baltams būdingų tikėjimų ir papročių. Nepaisant šio trūkumo, jų raštuose yra daug vertingos medžiagos apie baltų tada dar tikėtus dievus ir mitines būtybes, jiems aukotas aukas, dažnus burtininkavimus ir raganavimus, ne krikščionišką, o senovinį baltams būdingą įvairių švenčių šventimą. Prūsijos Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose (1530) minimas net visas senasis sūduvių panteonas. Tačiau mokslininkų pagrįstai keliama mintis, kad rengdami šį nutarimą Prūsijos vyskupai naudojosi Renesanso dvasia parašyta *Sūduvių knygele*. Religinių raštų autoriai, kaip ir XIII–XIV amžiaus krikščionybės platintojai baltų kraštuose, buvo griežtai nusistatę prieš senąją „stabmeldiškąją" jų religiją, laikė ją „velnio išmone", kuria siekiama atitraukti žmones nuo tikrojo tikėjimo, jos apraiškas stengėsi pavaizduoti kaip nehumaniškas, nesiderinančias ne tik su krikščionybe, bet ir apskritai su sveika žmogaus prigimtimi, visokiais būdais prieš jas kovojo.

XVI amžiuje atsiranda dar viena BRM šaltinių rūšis – raganų teismų bylos, kurių ypač daug yra iš XVII–XVIII amžių. Jose esanti mitinė medžiaga iš dalies panaši į tą, kuri randama religiniuose raštuose, ypač apie raganavimą ir burtininkavimą; baltiškieji elementai čia sumišę su daugelio kitų tautų tikėjimais.

Įvairūs šio amžiaus juridiniai, administraciniai raštai, ypač rašyti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, miestų atlasai, grožinės literatūros kūriniai ir kitokie

veikalai, kuriuose pasitaiko užuominų apie ano meto tikėjimus ir papročius, iki šiol nebuvo panaudoti kaip BRM šaltiniai.

XVII amžiuje BRM šaltiniai mažai tepakito. Ir toliau buvo leidžiami istorijos, geografijos veikalai, kelionių aprašymai, kuriuose tapo madinga užsiminti apie senuosius aprašomojo krašto papročius bei tikėjimus. Tiek katalikų, tiek protestantų dvasininkai vizitavo parapijas, rengė vizitacijų nuostatus, rašė ataskaitas, kuriose nurodydavo pastebėtus nukrypimus nuo Bažnyčios propaguojamo gyvenimo būdo. Buvo leidžiamos religinio turinio knygos, kuriose koneveikiami senieji papročiai ir tikėjimai. Prūsijoje ir Latvijoje buvo leidžiami krašto įsakai, kuriais raginama kovoti su užsilikusiomis „pagonybės" liekanomis, buvo persekiojamos ir baudžiamos raganos, kurių teismų bylose apstu duomenų ne tik apie raganavimą, burtininkavimą, bet ir apie velnius, vilktakius, aitvarus ir kitas anuo metu tikėtas mitines būtybes, daug užkalbėjimų, burtų bei prietarų aprašymų. Šiame šimtmetyje pagausėjo pasaulietinio turinio raštų: grožinės literatūros kūrinių, gramatikų, ypač žodynų. Žodynuose ne tik yra daug mitinės leksikos (dievų, mitinių būtybių, neva antgamtinę galią turinčių žmonių vardų, kalendorinių ir šeimos švenčių pavadinimų, likimo lėmimo terminų, frazeologijos su mitiniais įvaizdžiais), bet pasitaiko ir senųjų papročių aprašų, tikėjimų, burtų bei prietarų. Nemaža leksikos dalis yra sinkretinio pobūdžio: religinės krikščioniškosios šventės, mitinę prasmę turį dalykai (*dangus, pragaras, siela, dvasia, šventas, prakeiktas* ir kt.), netgi geroji ir blogoji dvasia (*Dievas, velnias*) yra vadinama senųjų, ikikrikščioniškųjų švenčių, senųjų dievų vardais, senąją mitinę prasmę turinčiais žodžiais. Ši senoji leksika, pritaikyta naujiems krikščionybės poreikiams, liaudies sąmonėje išlaikė dalį senosios semantikos, kuri ypač ryški frazeologizmuose. Mitologiniu aspektu reikšmingi ir senųjų šeimos švenčių (krikštynų, vestuvių, laidotuvių) pavadinimai, netgi įvairiausi giminystės terminai. Pagaliau senajai liaudies pasaulėžiūrai suprasti reikšminga visa leksika, jeigu tik ji surinkta iš gyvosios kalbos, svarbūs jos prasmių kiekybiniai santykiai (kiek yra sakralinių sąvokų, koks jų abstrakcijos laipsnis, koks yra sąvokų, reiškiančių dangaus, žemės, požemio objektus bei reiškinius, santykis ir pan.). Paskelbti šiame leidinyje visą žodynuose esančią mitinei baltų pasaulėžiūrai suprasti reikšmingą medžiagą neįmanoma dėl vietos stokos, tenka apsiriboti mitiniu požiūriu pačia informatyviausia, lengviausiai suvokiama leksikos dalimi.

Pavienių BRM duomenų yra ir grožiniuose kūriniuose. Šie duomenys baltų ir kitataučių rašytojų kūryboje panaudojami kiek skirtingai. Kitataučiai rašytojai (pavyzdžiui, Laurynas Bojeris), gausiai naudodami Renesansui būdingus antikinės mitologijos įvaizdžius, šalia jų, norėdami paryškinti lietuvišką koloritą, įterpia vieną kitą lietuviškos mitologijos personažą. Tačiau tie intarpai nelabai dera prie viso stilizuoto konteksto. Tuo tarpu pačių baltų (pavyzdžiui, Mykolo

Lietuvio) rašytuose veikaluose šalia sąmoningai įterptų konkrečių citatų iš baltų mitologijos dar galima užčiuopti ir pavienius paties autoriaus senojo mitinio pasaulėvaizdžio reliktus, kurie yra ypač reikšmingi ir daug sakantys. Tiek vienu, tiek kitu atveju svarbu atskirti meninę kūrėjo išmonę nuo tikrų dalykų.

Šaltinių, kuriuose užsimenama apie BRM, iš XVII amžiaus išliko daugiau negu iš XVI, tačiau mitinės informacijos juose mažiau ir ji dar blankesnė. Ilgainiui vis labiau blėso prisiminimai apie seniau tikėtus dievus ir apeigas, kuriomis tie dievai buvo garbinami. Geriau išliko tik tai, kas pateko į tautosaką ir tradicinį žemdirbių kalendorių, kurio atkakliai buvo laikomasi, į liaudies tikėjimus, burtus bei prietarus. Šio amžiaus istorijos ir geografijos veikaluose, kelionių aprašymuose pagausėjo kompiliacinių, iš antrinių šaltinių paimtų žinių apie BRM, bažnyčių vizitacijų ataskaitose ir religinio turinio raštuose – trafaretinių teiginių apie visuose Europos kraštuose populiarų žyniavimą ir burtininkavimą, nekrikščionišką švenčių šventimą, raganų bylose – apie raganų kenkimą žmonėms, skraidymą į susirinkimus, santykius su velniais. Ir vis dėlto šiame amžiuje dar pasirodė labai svarbių šaltinių, kuriuose yra daug naujų duomenų apie BRM jos laipsniško nykimo ir degradavimo laikotarpiu. Tai išsami, su didžiule meile ir profesiniu įsigilinimu parašyta Mato Pretorijaus studija apie Prūsijos lietuvių papročius ir tikėjimus, Pauliaus Einhorno – apie latvių. Reikšmingos taip pat Lietuvos ir Latvijos jėzuitų rekolekcijų ataskaitos, kuriose minima daugelis senųjų baltų garbintų dievybių, papročių ir aukojimų.

Nemaža šiame amžiuje išleista religinių knygų, Bažnyčios vadovų aplinkraščių, žodynų, juridinių, administracinių ir kitokių raštų, kuriuose pasitaiko iki šiol mitologijos tyrinėtojų mažai panaudotų duomenų.

XVIII amžiuje, pasikeitus visuomeninėms politinėms ir kultūrinėms sąlygoms, BRM šaltinių smarkiai sumažėjo. Galutinai baltų kraštuose įsitvirtinus krikščionybei (Lietuvoje ir Latgaloje katalikybei, likusioje Latvijoje ir Prūsijoje – protestantizmui), nustota domėtis baltų religija ir mitologija kaip dar gyvu reiškiniu, konkuruojančiu su krikščionybe, o domėjimasis ja kaip specialia mokslo šaka sustiprėjo tik XIX amžiuje. Vis rečiau ir glausčiau apie senuosius baltų tikėjimus ir papročius užsimenama religinio turinio raštuose. Ir tų pačių raštų, nusilpus Lenkijos ir Lietuvos valstybei, nusmukus jos kultūrai ir galiausiai jai visai netekus valstybingumo (1795), daug mažiau bebuvo leidžiama. Sumažėjo istorijos, geografijos veikalų, kuriuose būtų užsimenama apie BRM, o Lietuvoje jų iš viso nebepasirodė. Svarbiausia XVIII amžiuje baltų religijos ir mitologijos rūšis – Prūsijoje ir Latvijoje rengiami žodynai, kuriuose dalis duomenų pakartota iš senesnių rašytinių šaltinių, o dalis – surinkta iš žmonių. Ypač daug naujos informacijos apie to meto papročius ir tikėjimus užfiksuota Jokūbo Brodovskio, Jakobo Lange's ir Gotthardo Friedricho Stenderio žodynuose. Šie žodynai yra

vieni iš svarbiausių šio amžiaus BRM šaltinių. Vertingos naujos informacijos apie BRM yra Johanno Friedricho Rivijaus *Kronikos* intarpe, kuris anksčiau daugelio mokslininkų buvo laikomas Teodoro Narbuto falsifikatu, Kristijono Donelaičio raštuose. Kai kurie tyrinėtojai kritiškai vertina ir Lange's bei Stenderio pateiktus latvių religijos ir mitologijos duomenis. Tiesa, iš kitų rašytinių šaltinių paimtus duomenis šie autoriai interpretavo kiek savaip, tačiau tikėjimai, papročiai ir visa kita mitinė leksika, kuri yra paimta iš gyvosios tradicijos, didesnių abejonių nekelia.

Nemaža šiame amžiuje parašytų arba išleistų darbų (pavyzdžiui, Friedricho Danckelmanno traktatas apie senuosius prūsus, rankraštiniai vokiečių–lietuvių kalbų žodynai, Donelaičio raštai, 1752 metų Medininkų, arba Žemaičių, vyskupystės sinodo nutarimai, 1770 metų krikščionių katalikų katekizmas ir kiti) mitologijos tyrimams dar nebuvo panaudoti.

* * *

Rašytinių baltų religijos ir mitologijos šaltinių iš seniausių laikų išliko nedaug, jie fragmentiški, ne visi patikimi (ypač iš Renesanso epochos), kartais sunku tiksliai perskaityti juose esančią informaciją, bet vis dėlto iš jų galima susidaryti bendrą vaizdą, įžvelgti kai kuriuos specifinius šios religijos ir mitologijos bruožus ir raidos tendencijas.

Daugelis tyrinėtojų, rašiusių įsigalėjus pozityvizmui (XIX amžiaus pabaigoje) ir dar vėlesniais laikais, nurodė gamtinį BRM pobūdį. Ypač ši mintis akcentuojama kalbant apie lietuvių religiją. Svarbiausias argumentas šiam teiginiui paremti yra tai, kad rašytiniuose šaltiniuose dažnai minimas gamtos objektų ir reiškinių (dangaus šviesulių, žemės, ugnies, vandens, griausmo, augalų ir gyvūnų, akmenų) garbinimas. Tačiau atsimintina, kad gamtos objektų ir reiškinių garbinimas yra būdingas beveik visoms, ypač senesnėms, religijoms ir mitologijoms. Tai susiję su pačia religijos ir mitologijos prigimtimi. Tiems dalykams daug vietos skyrė visos indoeuropiečių tautos. Beveik visi bendri šių tautų mitologijos personažai (Dievas tėvas, Žemė motina, dievai Dvyniai, griausmo dievas, požemio, vandens, ugnies, augalų dievybės) yra susiję su šviečiančiu dienos dangumi, žeme, dangaus šviesuliais ir reiškiniais, griausmu, požemiu, vandeniu, ugnimi, augalais (*Мифы*, 1980, 527-533; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 791-799). Vadinasi, gamtos objektų ir reiškinių garbinimas nėra išskirtinis BRM bruožas.

Kalbant apie bet kurios religijos bei mitologijos gamtinį pobūdį, svarbu išsiaiškinti, kaip gamtos objektai ir reiškiniai įtraukiami į mitinę sistemą, kaip jie abstrahuojami. Jau iš pačių BRM šaltinių matyti, jog klydo tie tyrinėtojai

(Alexanderis Brückneris, Antonis Mierzyńskis, Julius Lippertas, Petras Klimas, Zenonas Ivinskis, Juozas Jurginis ir kiti), kurie teigė, kad lietuviai ir kiti baltai garbino pačią gamtą, kad jų religija buvo primityvi, kad jie neturėjo personifikuotų dievybių ir pan. Šaltiniai aiškiai rodo, kad baltai garbino ne konkrečius gamtos objektus ir reiškinius, o jų sudievintą pavidalą – šių objektų ir reiškinių pagrindu sukurtas personifikuotas dievybes, kurių kartais tiesiogiai ir nebesiedavo su joms atsirasti pradžią davusiais reiškiniais. Kad baltai turėjo dievų, galima spręsti jau iš seniausio šaltinio – Herodoto *Istorijos*, parašytos V amžiuje prieš Kristų. Dievus garbino rytiniai baltų kaimynai skitai, taip pat gentys, kurias kai kurie mokslininkai sieja su baltais, būtent budinai, gelonai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 352-359). Neurai, gelonai, melanchlenai ir kitos gentys garbino dievą Marsą, – tai teigia romėnų istorikas Pomponijus Mela, pakartojęs dalį Herodoto informacijos ir ją kiek modifikavęs. Prielaidą, kad senovės baltai turėjo dievų, dar labiau patvirtina kito romėnų istoriko – Tacito – duomenys. Dievus išpažino pietvakariniai baltų kaimynai germanai, taip pat gentys, gyvenusios tarp Vyslos ir Oderio, kurias kartais linkstama priskirti baltams (Gimbutienė, 1985, 66). Pagaliau patys aisčiai (kurių priskyrimas baltams nekelia didesnių abejonių), pasak Tacito, garbino Dievų motiną. Tai personifikuota dievybė. Be to, jei buvo garbinama Dievų motina, turėjo būti garbinamos ir kitos dievybės – jos vaikai. Iš baltams artimų genčių garbintų dievų paminėtini nahanarvalų dievai Dvyniai. Dvynių kultas kaip tik buvo būdingas baltams (*Мифы*, 1980, 154; Иванов, Топоров, 1983). Nuo XII amžiaus baltų dievai minimi beveik visuose rašytiniuose BRM šaltiniuose. Jau popiežius Inocentas III savo bulėje, rašytoje 1199 metais, teigdamas, kad Livonijos gentys Dievui prideramą garbę teikia kvailiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, skaidriems vandenims, žaliuojančioms žolėms (taip buvo įprasta anuo metu rašyti apie pagonis), kartu nurodo, kad tokia garbė buvo teikiama ir *nešvarioms dvasioms*. O nešvariomis dvasiomis, arba demonais, krikščionys vadindavo pagoniškųjų tautų dievus. Kitoje bulėje, rašytoje 1216–1217 metais, sakoma, kad prūsai giriasi, jog jų *dievai*, arba *demonai*, esą visko pertekę. Popiežiaus Grigaliaus IX 1232 metų bulėje teigiama, kad prūsai demonams aukoja gėlėmis vainikuotas merginas. Ir iš Oliverio Paderborniečio žodžių matyti, kad stabmeldžiai baltai garbina ne pačius šaltinius, medžius, kalnus, uolas ir slėnius, bet juose gyvenančias dievybes, kurias lotyniškais vardais jis ir išvardija. Dar vėlesniuose šaltiniuose nurodomi ir dievai, kuriuos garbinančios vienos ar kitos baltų gentys. Pavyzdžiui, 1249 metų Vokiečių ordino ir prūsų taikos sutartyje minimas prūsų dievas Kurka „ir kiti dievai“, *Ipatijaus metraštyje* – lietuvių garbinami dievai Nunadievis, Teliavelis, Diviriks, Zuikių dievas, Medeina, *Malalos kronikos* slaviškos redakcijos nuorašo intarpe – dievai Andajas, Perkūnas, Žvorūna, Teliavelis, *Eiliuotojoje Livonijos kronikoje* –

Perkūnas, 1418 metų Varmės vyskupo pranešime – prūsų „demonai“ Patulas ir Natrimpas (*patollum, Natrimpe*), Laoniko Chalkokondylo *Istorijos liudijimuose* – graikiškais vardais Apolonas ir Artemidė pavadinti žemaičių dievai, Dlugošo *Lenkijos istorijoje* – romėniškais vardais Vulkanas, Jupiteris, Diana, Eskulapas pavadinti lietuvių dievai, Simono Grunau, Luko Davido kronikose – prūsų dievai Patulas, Patrimpas, Perkūnas, Vurskaitas, Svaibratas ir Kurka. Dar daugiau garbinamų dievų ir žemesnio rango dievybių nurodoma Prūsijos Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose, *Sūduvių knygelėje,* Lasickio veikalėlyje ir kituose vėlesniuose šaltiniuose.

Rašytiniais šaltiniais pagrįstą teiginį, kad baltai turėjo dievus, paremia baltų kalbų ir tautosakos duomenys. Visos baltų kalbos turi žodį abstrakčiai dievo sąvokai reikšti (liet. *dievas*, lat. *dievs,* pr. *deiws*), kuris lietuvių ir latvių tautosakoje vartojamas ir kaip tikrinis žodis – dangaus dievo vardas (*Dievas, Dievs*). Juo, įvedus krikščionybę baltų kraštuose, buvo pavadinta geroji krikščionių garbinama dvasia (*Dievas*). Pažymėtina, kad daugelis indoeuropiečių tos pačios šaknies žodžius taip pat vartoja ir abstrakčiai dievo sąvokai pažymėti, ir kaip tikrinius dangaus dievo vardus (sen. indų *devá* – „dievas“, *Dyáus* – „dangaus dievas“, graikų *Zεύs* – „Dzeusas, dangaus dievas“, senųjų luvių *Tiu̯az* – „saulės dievas“, lotynų *deus* – „dievas“, *Juppiter* – „Jupiteris, dangaus dievas“, sen. skandinavų *tivar* – „dievai“, *Týr* – „Tiuras, dangaus dievas“ ir kt.). Visos baltų kalbos turi bendrą žodį griausmo dievui pavadinti (liet. *Perkūnas*, lat. *Pērkons*, pr. *Percunis*). Šis dievas žinomas latvių ir lietuvių tautosakoje. Kitų indoeuropiečių mitologijoje panašios dievybės irgi vadinamos tos pačios arba panašios šaknies žodžiais (slavų *Перун* - „griausmo dievas“, sen. skandinavų *Fjǫrgyn* – „griausmo dievo motina“, sen. indų *Parjánya* – „audros debesio ir lietaus dievas“) (*Мифы*, 1980, 153–156, 527–530; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 790-799; Vėlius, 1986, 13, 16). Atitikmenų kitų indoeuropiečių kalbose ir mitologijoje turi ir viename kitame šaltinyje paminėtas, o lietuvių ir latvių tautosakoje ypač populiarus velnias, įsivaizduojamas kaip mitinė būtybė arba dievas. Jam artimi slavų Velesas/Volosas (*Велес/Волос*), indų Varuna (*Váruṇa*), keltų Velaunas (*Vellaunus*), germanų Ulinas (*Ullr, Ull, Ullinn*) – irgi personifikuoti dievai (Vėlius, 1987, 255–274).

Vadinasi, baltai ne tik turėjo abstrahuotų dievų, bet kai kurie jų dievai genetiškai yra susiję su kitų indoeuropiečių dievais ir kažkada, matyt, įėjo į bendrą jų mitologijos fondą. Tik baltų mitologijoje nėra taip ryškiai išskirto vieno – svarbiausio dievo, viso panteono valdovo kaip graikų Dzeuso, indų Indros, germanų Odino. Įvairiuose baltų šaltiniuose į pirmą vietą iškeliami skirtingi dievai. Pavyzdžiui, *Ipatijaus metraštyje* – Nunadievis, *Malalos kronikos* nuorašo intarpe – Andajas, Simono Grunau, Luko Davido kronikose – Patulas, Prūsijos

Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose, *Sūduvių knygelėje,* Jono Maleckio rašinyje – Ukapirmas, Strijkovskio *Kronikoje* – Prakorimas, Lasickio veikalėlyje – Aukštėjas Visagalįsis ir kt. Atrodo, kad pagal funkcijas Nunadievis, Ukapirmas, Aukštėjas Visagalįsis yra artimi, gal net tapatūs dangaus dievai, tik įvairiose baltų gentyse (lietuvių, sūduvių, žemaičių) skirtingai vadinami. Vadinasi, į pirmą vietą baltų linkstama iškelti dangaus dievą. Tačiau dažniau už jį šaltiniuose yra minimas Perkūnas. Be to, suvienytos Lietuvos centre Vilniuje stovėjo jo šventykla. Iš to būtų galima daryti išvadą, kad Lietuvos centralizacijos ir intensyvaus priešinimosi krikščionybei laikais į pirmą vietą buvo iškeltas karių globėjas Perkūnas (kaip indų Indra, slavų Perunas). Kita vertus, sprendžiant pagal visus BRM šaltinius (pagal juose paminėtų dievų bei žemesnio rango dievybių skaičių ir hierarchiją), dar įtikinamesnė atrodo prielaida (Vėlius, 1983), kad rytų baltai (ypač lietuviai) labiau garbino dangaus dievus, vidurio baltai (žemaičiai, sūduviai) – žemės, o vakarų baltai (prūsai), jeigu tikėsime Simonu Grunau, Luku Davidu ir kitais šaltiniais, – požemio dievus.

Taigi šaltiniuose aiškiai kalbama apie įvairius baltų dievus. Tokiomis aplinkybėmis neigti jų buvimą BRM sistemoje arba teigti, kad lietuviai ir kiti baltai turėjo tik vieną dievą Perkūną, kaip net šiais laikais bando daryti kai kurie istorikai, yra aiškus nesusipratimas. Ir vis dėlto kyla klausimas, kodėl pozityvistai, nors buvo neblogai susipažinę su BRM rašytiniais šaltiniais, teigė, kad lietuviai ir kiti baltai neturėję dievų, kad jų religija buvusi gamtinė ir pan. Šitokį jų požiūrį lėmė kelios priežastys. Pirma, XIX amžiaus pabaigoje, pasirodžius fundamentaliems Edwardo Burnetto Tyloro darbams apie religijos kilmę ir pirmykštes jos formas, daugelio religijos ir mitologijos tyrinėtojų žvilgsnis nuo dievų nukrypo į žemesnio rango dievybes („dvasias“), nuo dievams skirtų ritualų ir mitų – į liaudyje dar tebegyvuojančias kalendorines ir šeimos apeigas, mitologinius pasakojimus, tikėjimus, burtus ir prietarus. Vos ne į visas religijas tada imta žiūrėti kaip į pirmykštes, visur pradėta ieškoti „animizmo“ likučių. Tai buvo dėsningas ir naudingas religijos ir mitologijos studijų etapas. Per jį buvo praplėstas šių visuomeninių reiškinių supratimas, į apyvartą įtraukta daug folklorinių šaltinių, patobulinti tyrimo metodai. Ypač buvo iškelta gamtos reiškinių įtaka bet kokios religijos ir mitologijos kūrimuisi. Net kalbant apie palyginti aukštą ekonominio ir visuomeninio gyvenimo lygį pasiekusias tautas, pavyzdžiui, indoeuropiečius, teigta, kad jie garbinę tik gamtos jėgas, neturėję abstrakčių dievų ir pan. Taip buvo vertinama ir lietuvių religija. Kita BRM „sugamtinimo“ priežastis buvo ta, kad buvo suabsoliutintas krikščionybės platintojų teiginys, jog prūsai, latviai ir kiti baltai, užuot garbinę patį kūrėją – Dievą, garbina jo sukurtus daiktus – saulę, mėnulį, žvaigždes, medžius, gyvulius, augalus. Kaip matėme, tai teigė popiežius Inocentas III (1199), Oliveris

Paderbornietis (apie 1220), Petras Dusburgietis (1326), Sembos vyskupas Mikalojus (1442) ir daugelis kitų autorių. Panašių užuominų pasitaiko netgi Vilniaus ir Rygos jėzuitų raštuose. Tačiau atsimintina, kad šitaip krikščionybės platintojai apibūdindavo visas pagoniškąsias religijas, su kuriomis jiems tik tekdavo susidurti. Dar kita, kur kas svarbesnė, tokio požiūrio į BRM priežastis buvo pati BRM specifika. Joje nėra dievų, išreiškiančių abstrakčias filosofijos, moralės, estetikos kategorijas, kaip porigvedinio laikotarpio indų, klasikinio ir helenistinio laikotarpio graikų mitologijoje. Dauguma baltų, kaip ir senųjų indoeuropiečių, dievų susiję su konkrečiais gamtos objektais ir reiškiniais. Baltų kraštuose buvo labai gerbiami ir patys gamtos objektai bei reiškiniai – miškeliai ir pavieniai medžiai, upės, ežerai, kalneliai, akmenys, kurie buvo laikomi šventais. Tai atsispindi ir baltų toponimikoje. Pavyzdžiui, vien Lietuvoje yra užfiksuota daugiau kaip penki šimtai vietovardžių, padarytų iš žodžio *šventas.* Tai upių, ežerų, miškelių, kalvų, akmenų pavadinimai. Dar daugiau yra vietovardžių, padarytų iš dievų, mitinių būtybių vardų (*Dievo, Perkūno, velnio, kauko* ir kt.), sakralinių terminų (*alko*). Ir šiais vardais pavadintos vietos, matyt, buvo laikomos išskirtinėmis, galbūt net šventomis. Visa Lietuva buvo sėte nusėta tokiais mitologiškai įprasmintais vietovardžiais, kurie rodo ypatingą mūsų protėvių pagarbą gamtai.

BRM artimumą gamtai rodo ir didžiulė pagarba ugniai. Apie ją kalbama daugelyje rašytinių šaltinių. Tie šaltinių autoriai, kurie menkiau tebuvo susipažinę su BRM, tik apskritai konstatavo, kad lietuviai, prūsai ar kiti baltai „garbino“ ugnį, vadino juos „ugnies garbintojais“, o tie, kuriems baltai buvo geriau pažįstami, nurodė ir kokiems ritualams ugnis buvo vartojama, kaip ir kieno ji buvo globojama, su kokiais dievais siejama. Petras Dusburgietis, Jeronimas Prahiškis, Dlugošas, Simonas Grunau, Strijkovskis, Lasockis, Rivijus ir daugelis kitų šaltinių autorių baltų garbinamą ugnį vadina amžina, negęstančia – ji visą laiką buvo kurstoma, jai neleisdavę užgesti; ją kurstydavę specialiai tam skirti asmenys – žyniai, vaidilos, kurie neretai atlikdavę ir kitas kulto apeigas, pranašaudavę ateitį. Simonas Grunau teigia, kad amžinoji ugnis buvusi kurstoma dievo Perkūno garbei, o Dlugošas – kad lietuviai ugnyje garbinę dievą Vulkaną. Su ugnimi Dlugošas, atrodo, sieja ir Perkūną, kurį vadina romėnišku Jupiterio vardu. Amžinosios ugnies kurstymas ir specialių asmenų, kurie atlikdavo šią funkciją, buvimas baltų religiją suartina su senosiomis hetitų, indų, romėnų religijomis (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 700-701). Vėlesniuose šaltiniuose ne kartą minima sudievinta namų židinio ugnis, vadinama *šventąja Panike*, *Gabija*, jaujos židinio ugnis, vadinama *Gabjauja*, *Gabjauju*, *Gabjaukuru* ir kitokiais vardais. Ugnyje baltai aukodavo dievams karo grobio dalį, neišskiriant nė belaisvių. Pagaliau savo mirusiuosius baltai irgi degindavo ugnyje.

Kalbant apie baltų pagarbą gamtai, reikia turėti omenyje, kad dažniausiai patys gamtos objektai ir reiškiniai nebuvo garbinami, o tik gerbiami, laikomi šventais, tikint, kad juose gyvena arba mėgsta pasirodyti dievai. Prie jų buvo atliekamos religinės apeigos, deginami arba laidojami mirusieji ir pan. Kad, pavyzdžiui, lietuviai ne tiesiog garbino miškus, ugnį, žalčius, o laikė juos šventais manydami, jog juose gyvena dievai, aiškiai nurodo Dlugošas. Prūsai ąžuolą, augantį svarbiausioje jų šventovėje, laikė šventu, nes tikėjo jame gyvenant svarbiausius savo dievus. Tai matyti iš Simono Grunau, Kasparo Hennebergerio, Luko Davido ir kitų Prūsijos šaltinių. Latviai, kaip galima suprasti iš Rygos jėzuitų vizitacijų ataskaitų ir metraščių, irgi manė, kad ąžuolai, liepos yra šventi ir aukojo po jais aukas. Bet aukojo jas ne medžiams, o dievams.

Išskirtinė pagarba gamtos objektams ir reiškiniams rodo BRM archajiškumą ir suartina ją su keltų religija bei mitologija. Šis specifinis BRM bruožas paskatino susiformuoti ir kitą nuomonę – kad baltai neturėjo šventyklų ir dievų atvaizdų.

Šventyklų, sprendžiant pagal Herodotą, V amžiuje pr. Kr. neturėjo daugumas genčių, kurias kai kurie mokslininkai sieja su baltais, taip pat ir baltų rytiniai kaimynai skitai. Išimtį sudaro tik gelonai, kurie, pasak Herodoto, graikų pavyzdžiu turėję atskiriems dievams pastatytas šventyklas, papuoštas medinėmis statulomis. Gelonus Herodotas ir laiko graikais, senų senovėje palikusiais Graikiją ir apsigyvenusiais tarp budinų. Sprendžiant pagal Tacitą, I amžiuje šventyklų neturėjo ir baltų pietvakarių kaimynai germanai bei patys baltai. Tačiau tas pats Tacitas platokai aprašinėja įvairių germanų genčių šventus miškelius ir kitokias šventas vietas, kuriose būdavo aukojama, garbinami dievai, atliekamos įvairios religinės apeigos. Matyt, kad pačiais senaisiais laikais (I tūkstantmetyje pr. Kr.–I amžiuje) šventyklos nebuvo populiarios nei baltų, nei jų kaimynų kraštuose. Religinės apeigos buvo atlikinėjamos šventose vietose, po atviru dangumi.

Baltų šventyklos pradedamos minėti tik nuo XII amžiaus. Jos minimos *Magdeburgo analuose*, Magistro Vincento, Vygando Marburgiečio, Jokūbo iš Ekso ir kitose kronikose, Šv. Romos imperijos imperatoriaus Zigmanto laiške karaliui Jogailai, Jeronimo Prahiškio pasakojime, Dlugošo *Lenkijos istorijoje*, Rivijaus pateiktoje ištraukoje iš Augustino Rotundo *Lietuvos istorijos* ir daugelyje kitų šaltinių. Baltų šventyklų buvimą patvirtino ir archeologiniai tyrimai. Atrasta šventyklų liekanų buvusiuose baltų kraštuose – Tušemlioje, Smolensko srityje (Третьяков, Шмидт, 1963, 31-32, 59, 96-99), Mozūruose, Lenkijoje (Szymański, 1967, 232–237) ir pačioje Lietuvoje – Bačkininkėliuose, Kurmaičiuose (Daugudis, 1982, 34–37), Vilniuje (Kitkauskas, Lisanka, 1986). Įdomu, kad Tušemlioje ir Bačkininkėliuose archeologų atrastos baltų šventyklos yra apskritos. Archeologiniai tyrimai patvirtino Rivijaus kronikos žinias apie pagoniškąją šventyklą Vilniuje.

Tačiau iš rašytinių šaltinių galime susidaryti ir kitokią nuomonę apie baltų šventyklas. Pavyzdžiui, Pilypas Kalimachas teigia, kad lietuviai neturėję šventyklų, o savo apeigas atlikinėję šventuose miškeliuose kaip keltų druidai. Apie šventyklas neužsimena ir Petras Dusburgietis, nors kalba apie visų baltų kulto centrą Romuvą ir ten gyvenantį vyriausiąjį jų žynį Krivį. Šventyklos statinių nemini nei Simonas Grunau, nei daugelis jo sekėjų, nors gan detaliai aprašinėja garsųjį ąžuolą, kuriame buvę svarbiausiųjų prūsų dievų atvaizdai. Priešingai, jie netgi nurodo, kad apie tą ąžuolą buvusios iškabinėtos medžiaginės užuolaidos, už kurių buvę galima užeiti tik vyriausiesiems žyniams. Vadinasi, ten nebuvo jokio šventyklos statinio, kulto apeigos buvo atlikinėjamos tiesiog gamtoje.

Remiantis minėtais ir kitais rašytiniais bei archeologijos šaltiniais, galima numanyti, kad baltai I tūkstantmečio pabaigoje–II tūkstantmečio pradžioje, kaip tuo metu ir jų kaimynai slavai bei germanai, jau turėjo kulto apeigoms skirtų statinių – šventyklų, tačiau jų, matyt, buvo nedaug. Kai kurios iš jų galėjo specialiai būti nedengtos, kad apeigos vyktų tiesiog po atviru dangum, kaip senųjų keltų. Nedengta buvusi ir mūrinė Perkūno šventykla Vilniuje. Nemaža ritualų, ypač skirtų mirusiesiems pagerbti, Žemynai ir kitiems dievams garbinti, galėjo būti atliekama ir tiesiog gamtoje, šventuose miškeliuose, ant kalnelių, prie upių ir ežerų.

Sprendžiant pagal Herodotą, nei skitai, nei jų kaimynai V amžiuje pr. Kr. neturėjo ir dievų atvaizdų. Jų turėjo tik gelonai, kuriuos Herodotas, kaip minėjome, laiko graikų išeiviais, o kai kurie tyrinėtojai sieja ir su baltais. Jų šventyklos graikų pavyzdžiu buvusios papuoštos medinėmis statulomis. Įdomu, kad senovės graikų, įsikūrusių šiaurinėse Juodosios jūros pakrantėse, moteriškų deivių (Demetros, Persefonės Korės) statulos (žr. Русаева, 1979, 38-45) pagal tipažą ir plastinį modeliavimą primena lietuvių liaudies medines skulptūrėles, išdrožtas XVIII–XIX amžiuje krikščioniškosios religijos tematika. Kaip teigia Tacitas, baltai nešioję šernų atvaizdus, tikėdami, kad jie apsaugo juos priešų apsuptyje. Jeigu buvo daromi garbinamo gyvūno atvaizdai, tai galėjo būti daromi ir garbinamų dievų atvaizdai. Juodkrantėje rasta II tūkstantmečio pr. Kr. gintarinių žmonių ir gyvulių figūrėlių, kurios buvo nešiojamos kaip amuletai (*Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, 68–71). Baltų gyventuose plotuose pasitaiko ir akmeninių „bobų“. Matyt, apie vieną iš tokių „bobų“, stovėjusių Lietuvos – Rusijos pasienyje, užsimena Motiejus Miechowita ir Jonas Olavas Didysis. Nuo XII amžiaus rašytiniuose BRM šaltiniuose dažniau paminimi ir „stabai“ – dievų atvaizdai. Pavyzdžiui, *Magdeburgo analuose* rašoma, kad krikščionys, įsiveržę į pagonių baltų kraštą, sudegino šventyklą „su visais stabais“; 1249 metų Vokiečių ordino ir prūsų taikos sutartyje – kad prūsai kartą per metus, prisirinkę vaisių, puošia Kurkos „stabą“; 1442 metų Sembos vyskupo Mikalojaus paliepime – kad

prūsai „atsidavė [...] stabų garbinimui“; šv. Romos imperijos imperatoriaus Zigmanto laiške karaliui Jogailai raginama naikinti „garbinamus stabus“ ir t. t. Tiesa, *stabais* kartais galėjo būti pavadinami ne dievų atvaizdai, o patys dievai. Tačiau, kai Bauskės parapijos kunigas Wilhelmas Boltenijus (1578) ragina, kad iš valstiečių kuo uoliau būtų surinkti ir sudeginti iš medžio ir akmens padaryti dievaičiai, sunku patikėti, kad būtų turima galvoje ne konkretūs dievų atvaizdai. Gana detaliai ir aiškiai svarbiausių prūsų dievų atvaizdus, kurie buvę prūsų šventovėje Rikojote augusiame ąžuole, aprašinėja Simonas Grunau. Pasak Augustino Rotundo, Perkūno dievo atvaizdas stovėjęs ir Perkūno šventykloje Vilniuje.

Su dievų ir kitų garbinamų objektų stabų darymu susijęs ir paminklų statymas mirusiesiems. Apie įprotį juos statyti galima nutuokti iš Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsakymo (1426?), Lietuvos metraščių, Strijkovskio *Kronikos* ir kitų rašytinių šaltinių. Sembos vyskupo įsake draudžiama prūsams ant kapų statyti kryžius, o pastatytuosius liepiama nugriauti. Šie „kryžiai“ tikriausiai buvo susiję su senąja prūsų, o ne su krikščioniškąja mitologija, nes kam gi vyskupui būtų reikėję prieš juos kovoti. Lietuvos metraščiuose ir Strijkovskio *Kronikoje* pasakojama, kaip mirus lietuvių kunigaikščiams Sperai, Kerniui ir kunigaikščio Kukovaičio motinai Pajautai, ant jų kapų buvę pastatyti mediniai „stabai“, kuriuos vėliau garbinę kaip dievus.

Turint prieš akis visus tuos istorinius ir archeologinius duomenis, sunku patikėti, kad baltai, kaip teigė Mierzyńskis, Brückneris ir jais sekę kiti autoriai, nebūtų darę dievų atvaizdų. Tuo labiau kad šiems atvaizdams pavadinti jų kalbose jau nuo seno yra vartojama daug žodžių (Būga, 1958, 143–149) ir Lietuvoje yra tokia stipri medinės liaudies skulptūros tradicija (žr. Galaunė, 1930; *Lietuvių liaudies menas*, 1963; 1965). Jeigu medinės skulptūros Lietuvoje nebūtų turėjusios senesnių šaknų, vargu ar su krikščionybės įvedimu jos būtų taip išpopuliarėjusios.

Kaip matyti iš šiame leidinyje skelbiamų rašytinių ir juos remiančių kitų – kalbos, tautosakos, archeologijos – šaltinių, nors BRM buvo archajiška, išlaikiusi glaudų ryšį su gamta, tačiau baltai jau turėjo personifikuotų dievų, kurių keletas yra bendri visiems indoeuropiečiams, turėjo šventyklų ir dievų atvaizdų. Svarbus baltų tautose buvo ir kulto apeigų atlikėjų – žynių, burtininkų – vaidmuo. Ikikrikščioniškojo laikotarpio baltų kulto apeigų atlikėjai, kurie kartu buvo ir ateities pranašautojai, yra minimi 1249 metų Vokiečių ordino ir prūsų taikos sutartyje, Petro Dusburgiečio, Mikalojaus iš Jerošino, Simono Grunau, Luko Davido ir kitose kronikose, Jono Dlugošo *Lenkijos istorijoje*, Jeronimo Prahiškio pasakojime, Mikalojaus Lasockio rašinyje ir daugelyje kitų šaltinių. Kai kuriuos ritualus, kaip matyti iš *Dubnicos kronikos*, atlikdavo ir patys valdovai. Ir

krikščioniškuoju laikotarpiu, kalbant apie slapta atliekamas senąsias apeigas, įvairius aukojimus, daugelyje šaltinių minimi specialūs šias apeigas atliekantys žmonės, kurie kartais save kildindavo iš senųjų žynių luomo. Kad baltai mėgdavo burti, žyniauti, teigiama Adomo Brėmeniečio pasakojime, 1255 metų *Pasaulio aprašyme*, Eiliuotojoje Livonijos ir Henriko Latvio kronikose, Prūsijos, Livonijos krašto ir Bažnyčios įsakuose bei daugelyje kitų šaltinių. O Matas Pretorijus išvardija daugiau kaip dvidešimt įvairiausių jam žinomų burtininkų rūšių. Buvę specialūs burtininkai, kurie ateitį pranašaudavę iš vaško, švino liejimo, alaus putų, dūmų kilimo, paukščių skridimo, vėjo pūtimo, žvaigždžių judėjimo, kraujo tekėjimo ir daugelio kitų dalykų.

Baltus, kaip turėjusius įsigalėjusį kulto apeigų atlikėjų – žynių – sluoksnį, stiprias žyniavimo, burtininkavimo tradicijas, galima lyginti su keltais, nors šios tradicijos buvo stiprios ir kitų indoeuropiečių (graikų, romėnų, indų ir kitų tautų) religijoje.

Daugelyje rašytinių BRM šaltinių kalbama apie baltų laidojimo apeigas ir apie tai, kaip jie įsivaizduoja pomirtinį gyvenimą. Ypač dažnai minimas mirusiųjų deginimas, nes šis laidojimo būdas krikščionims atrodė itin pagoniškas ir smerktinas. Pirmasis apie 890 metus šį baltų laidojimo būdą paminėjo ir plačiausiai jų šermenis aprašė keliautojas Wulfstanas. Šermenys esančios keliamos labai didelės, trunkančios vieną arba du mėnesius, o mirus karaliui ar kokiam kitam aukštos kilmės žmogui, – net iki pusės metų. Per šermenis mirusysis gulįs ant žemės savo namuose įšaldytas, o susirinkusieji puotauja ir žaidžią. Paskutinę šermenų dieną visą likusį velionio turtą pasidalijama žirgų lenktynėse, o velionis sudeginamas. Kaip matyti iš Baltramiejaus Anglo veikalo, 1249 metų Vokiečių ordino ir prūsų taikos sutarties, *Pasaulio aprašymo*, Petro Dusburgiečio *Kronikos*, Jono Dlugošo raštų ir kitų šaltinių, mirusieji buvo deginami turtingai aprengti, su ginklais, žirgais, gyvuliais ir kitomis brangenybėmis. Kartu su mirusiuoju buvo deginami tarnai arba vergai. Ir pats Šventaragis, kaip nurodoma Lietuvos metraščiuose, buvęs sudegintas su žirgu, kuriuo jodinėdavo, su drabužiais, kuriuos vilkėdavo, kartu su mylimu vergu, sakalu ir kurtu. Philippe de Mézières aprašo ir pačią deginimo ceremoniją (1389). Miręs valdovas su šarvais sodinamas ant balto žirgo tarsi gyvas. Aplink jį iš eglinių rąstų padaromas namelis (narvas), kuriame jis ir sudeginamas kartu su geriausiu bičiuliu – palydovu. Baltų įprotį mirusiuosius laidoti su gausiomis įkapėmis rodo ir archeologijos šaltiniai – kartu su mirusiųjų palaikais kapuose randama daug papuošalų, ginklų, gyvulių, ypač arklių kaulų (Engel, 1935; Engel, La Baume, 1937; *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961; *Latvijas PSR arheoloģija*, 1974 ir kt.). Apie lietuvių keliamas šermenis („laidotuvių iškilmes su išgėrimu“) užsimena Henrikas Latvis. Tradicija kelti šermenis baltų kraštuose išliko iki pat

XX amžiaus. Ją mini daugelis XVI–XVIII amžiaus šaltinių. Prūsijoje, kaip matyti iš *Sūduvių knygelės*, dar net XVI amžiuje per šermenis buvo lenktyniaujama žirgais. Kai kurie šaltiniuose minimi baltų laidojimo momentai (ilgos šermenys, per kurias puotaujama ir žaidžiama, žirgų lenktynės, velionio šarvojimas ant žemės, o paskui sudeginimas, laidojimas kartu su žirgais, žmonėmis ir kt.) yra būdingi daugeliui senųjų indoeuropiečių. Tai matyti iš atskirų užuominų apie senųjų skitų, graikų, romėnų, slavų ir kitų tautų laidojimo papročius, iš archeologinių radinių (Volkaitė–Kulikauskienė, 1971; Daikovičius, 1973, 110–112; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 125-127, 309-314).

Baltų paprotys laidoti mirusiuosius su gausiomis įkapėmis atspindi jų tikėjimą, kad pomirtinis pasaulis yra panašus į gyvųjų, kad ten mirusiajam reikia visko, kuo jis naudojosi gyvas būdamas. Tai ne kartą nurodoma ir rašytiniuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, Baltramiejus Anglas teigia, kad „tarnus ir tarnaites degindavo kartu su numirėliu bei jo turtais manydami, kad sudeginti jie laimingai pasieks jų pramanytą gyvųjų šalį, o tenai kartu pateks į džiaugsmo ir amžino gyvenimo tėvynę“; *Pasaulio aprašymo* autorius nurodo, jog prūsai „tiki, kad visais šiais dalykais [įkapėmis – *N. V.*] mirusieji galės naudotis gyvenime“, o Petras Dusburgietis – kad „sudeginti daiktai prisikelsią drauge su jais ir jie tarnausią kaip anksčiau“ ir t. t. Kaip teigia Henrikas Latvis, penkiasdešimt lietuvių moterų pasikorė žuvus jų vyrams irgi tikėdamosi, kad „paskui gyvens su jais kitame gyvenime“.

Malalos kronikos slaviškos redakcijos nuoraše (1261) užfiksuotas ir unikalus mitas apie Sovijų, kuriuo bandoma paaiškinti, kodėl reikia deginti mirusiuosius ir kaip šis paprotys atsirado. Šis mitas rodo, kad baltams buvo žinomas trejopas laidojimo būdas (deginimas, kasimas į žemę ir palaikų kėlimas virš žemės – į medžius), tačiau tinkamiausiu laidojimo būdu buvo laikomas deginimas. Laidojimo medžiuose reliktų galima įžiūrėti lietuvių, ypač aukštaičių, tautosakoje (Vėlius, 1983, 240) ir Jokūbo Lavinskio (XVI a.) pranešime, kad lietuviai aukštaičiai nekrikštytų vaikų kartais nekasa į žemę, o kelia į liepas. Kito mito nuotrupoje, pateiktoje Lietuvos metraščiuose, pasakojama, kaip buvo įvestas mirusiųjų Lietuvos kunigaikščių ir kitų kilmingųjų žmonių deginimo paprotys Šventaragio slėnyje, kur Vilnia įteka į Nerį. Šie mitai, ypač pirmasis, teikia daug iškalbingos medžiagos apie baltų pomirtinio gyvenimo supratimą. Šiaip tiesioginių duomenų, kaip baltai įsivaizdavo pomirtinį gyvenimą, tik vienur kitur tepasitaiko. Pavyzdžiui, Magistro Vincento *Kronikoje* (1203) teigiama, jog jotvingiai tikėję mirusiųjų vėles pereinant gyventi į kitus kūnus, 1249 metų Ordino ir prūsų taikos sutartyje – kad mirusysis laidojimo dieną ant žirgo per dangų skrieja į aną pasaulį, Lietuvos metraščiuose – kad mirusiesiems Paskutinio teismo dieną (?) reikėsią kopti į aukštą kalną, todėl deginant didikų kūnus prie jų dėdavę

lūšies ar lokio nagus, mitas apie Sovijų pasakoja, kad mirusiesiems pro devynerius vartus reikia leistis į „pragarą“, Dlugošas – kad mirusiųjų vėlės gyvena netoli alkų, kuriuose mirusieji būdavo deginami, ir todėl ugniavietėje jiems paliekama maisto. Vėlesniuose (XVI–XVIII amžių) šaltiniuose dažniausiai sakoma, kad mirusiųjų vėlės maitinamos arba namuose, kuriuose anksčiau mirusieji gyveno, arba kapinėse. Atrodo, tada tikėta, kad vėlės namuose apsilanko tik per vaišes.

Mirusiųjų laidojimo apeigos senuosiuose šaltiniuose dažniausiai minimos ir palyginti detaliai aprašytos. Be šių apeigų, dar dažnokai minimi aukojimai dievams, ypač padėkōs aukos laimėjus karo žygį – dalies įgyto grobio ir belaisvių deginimas, ateities spėjimas – būrimai iš aukojamų žmonių ir gyvulių, o vėlesniuose (XVI–XVIII amžių) šaltiniuose – kalendorinių ir šeimos švenčių, mirusiųjų minėjimo apeigos. Iš XIV amžiaus yra išlikęs ir taikos sudarymo ritualo aprašymas (*Dubnicos kronikoje*). Kadangi belaisvių aukojimas dievams ir jų žudymas spėjant žygio sėkmę yra minimas priešiškai baltams nusiteikusių krikščionybės platintojų raštuose, kilo įtarimas, kad tai jų pramanyti dalykai siekiant suniekinti baltų religiją, parodyti ją esant žiaurią ir barbarišką (Jurginis, 1976, 19–32). Belaisvius dievams aukodavo senieji baltų kaimynai skitai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122-123), iš dvikovos su belaisviu baigties apie karo sėkmę spėdavo germanai (Tacitas, 1972, 10–11). Baltams, išlaikiusiems daugelį senųjų indoeuropiečių religijos bruožų, irgi galėjo būti žinomos šios apeigos, o neapykanta žiauriems ir negailestingiems priešams galėjo paskatinti jas atgaivinti. Tačiau norint šį faktą patvirtinti ar atmesti reikalingi kruopštesni tyrimai. Iš viso į klausimą, ar senieji indoeuropiečiai aukojo žmones dievams, iki šiol tebėra galutinai neatsakyta (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 483).

Mitų ir jų nuotrupų rašytiniuose BRM šaltiniuose užfiksuota nedaug: apie mirusiųjų deginimo papročio atsiradimą – *Malalos kronikoje*, apie kūjį, kuriuo buvusi išvaduota Saulė, – Jeronimo Prahiškio pasakojime, apie Vilniaus įkūrimą – Lietuvos metraščiuose, Strijkovskio *Kronikoje*, jau suistorinti mitiniai pasakojimai apie įvairių baltų genčių kilmę, keliones į jų gyventas vietas, religinių ir visuomeninių papročių kilmę – Lietuvos metraščiuose, Dlugošo, Erazmo Stellos, Simono Grunau, Strijkovskio, Jono Lasickio raštuose. Šie mitai yra archajiški, turi atitikmenų kitų indoeuropiečių (skitų, germanų, slavų, indų ir kt.) mitologijoje ir istorinėje Renesanso Europos tradicijoje.

Iš šios glaustos apžvalgos matyti, kad rašytiniuose šaltiniuose galima rasti duomenų visoms svarbiausioms baltų religijos ir mitologijos sritims apibūdinti. Galima susidaryti apytikrį vaizdą apie svarbiausius baltų garbintus dievus (jų vardus, funkcijas, hierarchiją), jiems skirtas apeigas, tų apeigų atlikėjus, šventyklas, pasakotus mitus, pomirtinio gyvenimo supratimą, bendriausias

pažiūras į aplinkinį pasaulį, žmogaus gyvenimą ir mirtį. Remdamiesi šiais šaltiniais, pagaliau galime išspręsti jau antrą šimtmetį trunkančią mokslinę diskusiją apie gamtinį lietuvių ir kitų baltų religijos pobūdį, personifikuotų dievų, jų atvaizdų, žynių luomo, šventyklų buvimą, aukojimo pobūdį ir kitus seniai svarstomus klausimus. Rašytiniai BRM šaltiniai leidžia spręsti ir naujas modernaus lyginamojo mitologijos mokslo indoeuropiečių mitologijai keliamas problemas. Remiantis šiais ir kitais (kalbotyros, tautosakos, etnografijos, tautodailės, archeologijos) šaltiniais, galima bandyti rekonstruoti pavienių baltų tautų ir visų baltų religijos bei mitologijos sistemą, nustatyti jos vietą ir santykį su kitų indoeuropiečių tautų ir ypač su pirmine indoeuropiečių religijos ir mitologijos sistema. Rašytiniai BRM šaltiniai teikia daug vertingų duomenų, padedančių suprasti ir artimiausių baltų kaimynų – slavų, germanų, skitų, keltų, – o ypač senųjų indoeuropiečių religiją ir mitologiją.

NORBERTAS VĖLIUS

THE CHARACTER OF THE SOURCES OF BALTIC RELIGION AND MYTHOLOGY

The study of the religion and mythology of the ancient Balts often runs into difficulties, because of the often specific character of the source materials. Practically no books of authentic myths or rituals of this religion have survived (like those of Hindu mythology); there are no literary adaptations of myths (like those of Greek myths). There are no surviving treatises by the ancient Balts themselves discussing the character and nature of their religion and mythology, the meaning of separate myths and rituals, like those of Nordic peoples, Greeks and others. In other words, there are no surviving authentic original sources which could clearly tell us what deities were worshipped by the ancient Balts, what rituals were performed in their honour, what views they held about nature and society. All this has to be reconstructed by scholars from a great number of source materials dating from different epochs and performing different functions. The Baltic languages themselves are an invaluable source for the RMAB (especially idioms, words, toponyms and personal names that have retained mythical meanings), Baltic folklore is also of great value (especially some archaic songs and fairy tales, legends and stories, proverbs and sayings, riddles and spells), calendar and family customs, beliefs, charms and superstitions, choreographic, pictorial and applied folk art, architecture – all that makes up spiritual and material ethnic culture. The traditional culture of those nations which have settled in the territories previously inhabited by the Balts is also of considerable interest. Those nations – Belorussians, Ukrainians, Russians, Poles, Germans – have adopted many Baltic customs, beliefs and elements of the Baltic mythical world perception on the whole. Throughout the centuries and millennia Baltic languages, folklore, customs, folk art, together with the Baltic community, have been subject to constant change and have been influenced by the neighbouring nations. This is why facts of the RMAB reconstructed from those sources are less concrete, their dating and ethnic attribution are more problematic. The information from such sources often has to be verified against the recorded RMAB data. Though less informative from the historical, geographic and mythological perspective (they do not embrace all the regions inhabited by the ancient Balts, do not span the whole course of their history, or reflect nuances of their mythical world view and rituals, do not distinguish most of their gods and deities of a lower rank), they offer the most reliable basis for establishing which historical period and which geographic area the given Baltic religion and

mythology belongs to. When we know the world view of the author of the source, as well as the contents of the concepts that he uses, we can get an approximate idea about what phenomena of the RMAB he is speaking, though they are not always mentioned by their real names. It must be also admitted that written records themselves pose many problems to their publishers and researchers.

The most difficult problem of all the written source materials of the RMAB is the problem of reliability. It seems that the source materials recorded at the time when the RMAB system was still alive should be the most reliable because the authors could obtain information straight from the horse's mouth. Regrettably, they were recorded not by the Balts themselves but by other ethnic groups who were not always familiar with the RMAB. Moreover, they belonged to other confessions (mostly Christian) and regarded Baltic religion as hostile and as something that should be fought against, and they fought it indeed. Therefore, the information of these authors could not be objective: they sought to denigrate the RMAB, to show it as barbaric, as „the devil's invention". The Balts themselves started writing about their old religion and mythology only during the years of the Reformation and Counter-Reformation (16th–17th cc.), when their old religion and mythology had, to a large extent, been forgotten. Besides, those who wrote about the RMAB at that time were themselves Christians and looked upon the religion of their forefathers with hostility. They fought against it and tried to stamp out what was left of it as manifestations of heathenism. True enough, during the Renaissance, scholarly interest in the RMAB arose, yet this was mostly the concern of foreigners who could not always understand the remaining forms of the RMAB properly and correctly. It is therefore inevitable that the majority of written records of the RMAB should be approached critically, which is all the more necessary because many written records of the RMAB are compilations.

Ever since the times of Herodotus who is called the "father of history", there has been a tradition in European historiography that, before writing about some phenomenon, one has to mention all that is known about it from other sources, not infrequently without mentioning the sources themselves. The same practice was adopted when writing about the RMAB. One of the most difficult tasks of the researcher is to tell which information comes from primary and which from secondary sources. In order to help the reader to get an approximate idea about the true value of the source materials presented in this book, in the annotation of each source we have defined the reliability of the mythical information contained in it and have indicated from which sources it has been obtained. The annotations have been written on the basis of earlier investigations with regard to the results of the newest studies in the mythology of the Balts and other Indo-Europeans. It

must be noted, however, that the assessment of most sources is not final or indisputable. Their deeper and fuller judgement requires a more meticulous investigation of both the sources and the whole system of the RMAB.

Another major problem related to all the written records is that of „reading" and understanding the mythological information contained in them correctly. Written records, especially those of the early period, are very laconic; they mention only separate mythical personages, snatches of myths or rituals; the personages are sometimes called by distorted names or names which are not Baltic. In order to understand mythical information and to recreate, on its basis, the whole system of the RMAB, it is necessary to make a thorough study of other sources of the RMAB, to compare the data obtained from all the sources with other Indo-European data and to draw on the results of other studies in Indo-European religion and mythology. The chief concern of the authors of the present book was to publish the written records of the RMAB rather than to investigate them. No special attempt was made to analyse and systematise all the data of the RMAB contained in those sources. This is the goal of future investigations. The present book touches only upon the most problematic cases of the assessment of mythical information contained in separate records. It also presents the opinions of other authors, outlines the approach of the author on the present publication based on the newest research findings.

The oldest information about the Balts, their religion and mythology dates from the 5th century BC. At that time, the Balts lived on a large territory extending between the Baltic Sea in the West and the upper reaches of the Volga and Oka Rivers in the East, the Daugava River in the North and the Vistula and the Pripet Rivers in the South (Zinkevičius, 1984 b, 147–158; Gimbutienė, 1985, 56–69; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 47–69, 82–100). Some scholars think that the Balts also lived beyond the borders of the above territory: the area of anthropomorphous Urns beyond the Vistula River, partly the area of Bell-Grave culture between the Black Sea and the Dniester River in the South, and of the Jukhnovo culture in the East are attributed to them (Gimbutienė, 1985, 66; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 87–88, 95; see the map on p. 24). Baltic toponyms can be found in the North as far as Pskov and Tver, in the East as far as Moscow, Tula and Kursk; in the South beyond the Parsant River, and according to some investigators, e. g. Hermann Schall, even beyond the River Oder reaching as far as the River Elbe (Zinkevičius, 1984 b, 147–151, *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 47–52; see the map on p. 25). Information about the Balts of that period was provided by historians and geographers of Southern European nations (Greek and Roman) who were interested in the tribes living in the distant northern territories little known to them. Sometimes they called all these unfamiliar tribes

the *Hyperboreans*. According to the myths, the Greeks maintained friendly relations with them (one myth has it that Leto, Apollo's and Artemis' mother, turned into a she-wolf fearing Hera's revenge and escaped from the land of Hyperboreans seeking refuge in Delos; from the land of *Hyperboreans* sacrifices used to be sent to Delos – Лосев, 1957, 258; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 264-266). Sometimes the authors of the Antiquity distinguished certain tribes of the Hyperboreans. Many such tribes, living to the north of the Greeks and Romans, are mentioned in the writings of the Greek historian Herodotus, the Roman historians Pomponius Mela and Cornelius Tacitus. Among them the names of Baltic tribes occur, yet it is very difficult to distinguish them. According to the established tradition, the *Neuri* mentioned by Herodotus and Pomponius Mela and the *Aestii* by Tacitus are regarded as Balts. Some investigators, however, also ascribe the *Budini, Melanchlaeni, Geloni* and *Gaeti* mentioned by Herodotus to the Balts (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 346-347, 350-355, 357-360; Kabelka, 1982, 19–21; Zinkevičius, 1984b, 145–147; Gimbutienė, 1985, 13–15). The term *Sauromatians* (in later periods of antiquity *Sarmatians*) also deserves special attention, because in later European historiography this term was used in reference to all the tribes living to the north of the Vistula River. The issue of the ethnic origins of the tribes described by Herodotus and Tacitus schould be studied anew on the basis of the newest data provided by archaeology, linguistics, mythology and other disciplines. Before this is done, a portion of the facts about the beliefs of those tribes is given in the present book, without ever forgetting that the ethnic origins of those tribes remain very problematic. Of special interest are the data sharing some common features with the other data of the RMAB.

The oldest information about the RMAB has not survived in authentic sources. The authors had never been in the Baltic lands, but they knew the life of the neighbouring peoples well (Herodotus was familiar with the Scythians, Tacitus with the Germans) and described their customs and beliefs extensively. From these materials a fairly reliable information about the Balts can be obtained. This information about the Balts provided by the ancient historians is interesting because it concerns the southeastern Balts the closest neighbours of the Scythians, and the southwestern Balts the closest neighbours of the Germans. These Baltic tribes mixed with their neighbours and were later assimilated by them. Besides, this is the oldest surviving information about the RMAB.

Though the authors of the oldest sources worshipped other gods than the tribes they were describing, they showed religious tolerance and, rather than denigrate religion of other tribes, they sought to understand and describe it. In this respect, the information presented by them about the religion and mythology

of other tribes, the Balts among them, is objective. Yet, these sources, especially those provided by Herodotus and Pompinius Mela, have seldom been used for the study of the RMAB.

With the decline of the power of the southern European states where history, geography and other branches of sholarship flourished, the interest in Northern peoples, to whom the Balts belonged, began to wane. This explains why during the centuries following the lst c. AD little information about the way of life and beliefs of the Balts appeared though the Baltic peoples flourished in this period, sometimes called their Golden Age.

Interest in the customs and beliefs of the Balts and their neighbouring tribes was revived towards the end of the first millennium, when the ascendancy of Denmark and Sweden in Western and Northern Europe, and of Russia in Eastern Europe brought those countries into closer contacts with the neighbouring Baltic lands. Those contacts were of diverse nature – friendly relations, trade or war. By that time the territory settled by the Balts had shrunk considerably because all the eastern lands were taken by the Slavs who had arrived from the South (see the map on p. 27). The Balts provoked scientific curiosity which, in its turn, was aroused by political and economic considerations. The traveller Wulfstan, the historian Adam of Bremen, like the authors of the Antiquity (Herodotus and Tacitus) sought to acquaint the readers with the customs and beliefs of tribes little known to them. Like the authors of the Antiquity they showed tolerance and respect towards the customs and beliefs of other tribes, trying to tell the reader about them as objectively as possible. However, they were better informed than the authors of the Antiquity about the way of life and customs of the Western Balts. The facts presented by them about the RMAB are more concrete and reliable. Regrettably, sources marked by such tolerant judgement of ancient Baltic culture were not numerous. One might mention here the Arab traveller Idrīsī who has left rather abstract observations about the religion of the Eastern Balts. The most valuable from this period are the notes by the traveller Wulfstan about the burial rites of the Western Balts.

After the introduction of Christianity in Poland (966), the Scandinavian countries (9–11th cc.), and among the Eastern Slavs (988–989), the Balts and some of the Finno-Ugrian tribes, as the only remaining heathens in Europe, began to draw the attention of Christian missionaries. Under the guise of spreading Christianity, the neighbouring countries attempted to seize the rich Baltic territories or at least, to subjugate them politically and economically. The ideological leader of that aggression against the Balts which lasted for several centuries was the Roman Catholic Church (headed by the Pope). The Church launched Crusades against the Baltic territories. A direct aggression was carried

out by the militarised orders of the Teutonic and Livonian knights* aided by nearly all the Christian states of Europe which sent to those Crusades their best armies led by the most experienced leaders – dukes, princes, and sometimes monarchs themselves. The struggle with the Balts that lasted for several centuries is reflected in the historiography of the period: the major events were recorded in annals and chronicles of churches, monasteries and monastic orders, also in the legends of some saints. Since the struggle with the Balts carried on under the guise of spreading Christianity, in an effort to make the Balts relinquish their old gods and ways and accept belief in the Christian God, it was natural that their old gods and old customs should be described. They had to be portrayed in a way that would shake all Christian Europe as inhuman and horrible and would justify their annihilation and the long and cruel struggle with those who venerated those gods and maintained those customs.

When the aggression of Christian Europe started against the Balts in the 13th century, many source materials concerning the RMAB appeared. Nearly all of these records were written by people who were hostile to the Balts and their religion, and who sometimes participated in the Crusades and strove to annihilate that religion. Consequently, their information could not be objective for they sought above all to reveal those features of the Baltic religion which would humiliate it and its adherents. A negative attitude towards the Balts and their customs could already be traced in some earlier records: in the works of the biographers of the Prussian Bishop Adalbert, in the *Annales Magdeburgenses*, in the first bulls by the Pope. After the aggression against the Baltic lands had started, the authors of many records had an opportunity to obtain a first-hand knowledge about the RMAB – they participated in the Crusades or knew people who participated in them, heard stories from those who had been held captive by the Balts, or from the Balts themselves, when they were taken prisoners by the Christians. After the subjugation of separate Baltic tribes (the Prussians and Latvians), these authors met the newly baptised Balts who vividly remembered

* At the end of the 12th c., German traders together with Christian missionaries established a settlement at the mouth of the Daugava River. In 1201, Bishop Albert built the Castle of Riga here, and in 1202 founded the Order of Christ's Soldiers (Livonian Knights) to fight the heathen Balts and Finno-Ugrians. In several decades they succeeded in subjugating and baptising the Lyvians, Latgallians, Selonians and Estonians. About the same time the Prussians started to be Christianised. In 1226, the Order of the Virgin Mary (the Teutonic Order) was established in Prussia (Kulm). Several decades later all the Prussian lands (from the Vistula to the Nemunas) were subjugated (Šapoka, 1936, 41–47; *Lietuvos TSR istorija*, 1957, 58–62; 75–77; 1985, 35–44).

their old customs and the gods they used to worship. This way, the authors could obtain first-hand information about the RMAB. In a like manner, readers of those records could easily check how true these stories were. All this kept control over the imagination of the authors of those records. Hostile as they were to the Balts and their religion, they could not indulge in lies and could not tell untrue stories about their customs and religion. Rather than invent stories, they were inclined to exaggerate what in the eyes of the Christians looked inhuman and reprehensible. The most reprehensible thing to them was the worship of many gods rather than one God (as accepted among Christians) and even the worship of natural phenomena and objects (the sun, the moon, water, forests, animals, thunder); they regarded human sacrifices to gods, the cremation of the dead, polygamy, practices of sorcery and magic unacceptable. These features of Baltic religion and customs are mentioned in nearly all the papal bulls, in the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians, the Chronicles of the Germans, Poles and other nations which fought against the Balts, the descriptions of the world and other works. More extensive and valuable information about the RMAB can be found in the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians, in the *Rhymed Chronicle of Livonia* and the *Chronicle* of Henricus de Lettis.

The sources of the 13th century offer more information about the religion and mythology of the Prussians and Latvians because those were the first Baltic tribes the West European Christians encountered when they set off on their Crusades against the heathens. Lithuanian customs were less familiar to the authors of these records and only remote references were made to them. Records by Eastern European Christians (Russian Orthodox believers) are an exception the *Chronicle of Ipaty* and a copy of the Russian translation of the *Malala's Chronicle.* Their authors lived in the western part of the territories inhabited by the Eastern Slavs where the Baltic substratum was very strong and where the local population maintained lively contacts with the Eastern Balts (Lithuanians and Yotvingians). They knew well the gods worshipped by the Balts and the local customs which they described in detail. These descriptions are among the most valuable sources of the eastern area of the RMAB and one of the most valuable sources of the RMAB on the whole. Both sources describe the gods of the Eastern Balts of the same period (the mid-13th c.) and provide partially overlapping information. Much later (in the 15th c.) the gods of the Eastern Balts were described in a similar manner by Jan Długosz. If his materials were not influenced by the above two authors, the recurrent information in all the three sources should be viewed as reliable.

Up till now, the investigators of the RMAB sources have made little use of some of the papal bulls (to polish Duke, 1216–1217, to the Prussians, 1216–1217),

also *Incipiunt descripciones terrarum*, the works of Bartholomaeus Anglicus and Tabīb.

In the first half of the 13th century, having subjugated the Lyvians, Latvians, Prussians and partly the Curonians, Semigallians and other tribes, the Teutonic and Livonian knights, together with the whole Christian Europe turned against the Lithuanians. The fierce struggle between the two sides lasted throughout the 14th century and ended in a paradoxical way: with the adoption of Christianity by Lithuania (1387) and a crushing defeat of the Teutonic Order (1410). The majority of sources from that period – chronicles, descriptions of the routes the Teutonic Knights chose for their raids upon Lithuania, hymns glorifying the campaigns of West European monarchs to Lithuania, treatises propagating the ideas of the Crusades, were written by authors hostile to the Balts. Their writings, like those from the 13th century, lacked objectivity and sought to reveal only those sides of the RMAB which would discredit and denigrate them in the eyes af Christians. Only 14th century sources give more information about Lithuanian beliefs and customs. Dating from that century there is an indirect allusion to Lithuanian religious beliefs given by a Lithuanian (Grand Duke Gediminas). Beliefs of the Eastern Balts are also mentioned in the documents of the patriarchy of Constantinople, which, regrettably, offer a fairly abstract information. Documents from the period provide ample data about the old religion and mythology of ancient Prussians who had recently been subjugated. *Chronicon Terrae Prussiae* (1326) by Peter von Dusburg can be regarded as one of the major sources for studying the religion and mythology of those Baltic people.

The most valuable records of the RMAB from that period are the above-mentioned *Chronicle* by Peter von Dusburg, *Chronicon Dubnicense,* the chronicles of Wigand von Marburg, Hermann von Wartberge and a story by Philippe de Mézières.

After the conquest of some Baltic tribes (Prussians, Latvians and partly Curonians, Semigallians and Selonians) and the baptism of others (Lithuanians in 1387, and Samogitians in 1415), the European nations lost interest in the Baltic territories, their religion and mythology. The character of the RMAB sources also underwent radical changes. The ways and beliefs of the old local inhabitants of Prussia and Latvia which had been Christian for two centuries already, were mentioned mostly in some decrees and reprimands of the secular and church authorities. Similar decrees were issued also in other European countries. These documents describe and condemn those popular customs and beliefs which contradicted Christian practices and which Christianity strove to eradicate. Those were customs and beliefs of a syncretic type where the old popular world

perception was mingled with the Christian world perception: calendar and work festivals with numerous archaic rituals, magic incantations, charms and superstitions practised by the lower classes (peasants, stock farmers, artisans) among various nations. In all countries these customs, magic practices and superstitions had a number of common features which had been either inherited from the period of common Indo-European existence, or, in later times, were adopted from one nation by another. Sometimes it is difficult to understand from the sources which people these customs and beliefs belonged to: the Balts (Prussians, Latvians, Curonians), the Germanic people (Germans, Swedes) or the Finno-Ugrians (Estonians or Lyvians). In the annotations, attempts have been made to establish the ethnic origin of these sources of mythical information. They mention most often sorcery, magic practices and non-Christian ways of celebrating family and calendar holidays.

After the introduction of Christianity in Prussia and Latvia, people long retained memories about the gods they used to worship, and the rituals they used to observe during their worship. Some of the rituals were long practised in secrecy. Yet only a small part of the elements of the old religion found a way into 15th century sources since no one really showed any genuine interest in those relics of old religious practices.

The situation was somewhat different in Lithuania and Poland. Here, even at the royal court in Cracow and the court of the Grand Duke in Vilnius, not to speak about ordinary people, the memory of the ancient Lithuanian religion was very much alive. At the same time, the ideas of the Renaissance stimulated interest in old customs and beliefs. Scientists, publicists, political figures, all those who wrote at the time about ancient Lithuanian religion and mythology (Jan Długosz, Nikolaus Lasocki, Philipp Kalimach and others), had close links with the royal and ducal courts. They had access to the documents about the introduction of Christianity in Lithuania and other important events: they could obtain information about ancient Lithuanian religion and way of life from both written records and from the surviving adherents of that religion or from their descendants. Not infrequently, the facts presented by those authors coincide; they also coincide with the data found in the written records of a later period (*Lithuanian Annals, The Chronicle* by Matys Stryjkowski, and others). Most probably, their authors used even older records about the baptism of Lithuanians and Samogitians and other events, and from them they received information about old customs and beliefs.

The sources of this period (the works of Długosz, Laonicos Chalcocondylas, Kalimach) also contain the first legends about the origin of Lithuanians. These legends enjoyed great popularity in the 16th century. There is an allusion to the

origin of Prussians from the 15th century (in *Historia de ordine Theutonicorum cruciferorum* of Laurientius Blumenau), and a mention of the origin of Semigallians dating from as early as the 13th century (the work of Bartholomaeus Anglicus). Many European nations have recorded legends about their origins (Zachara-Wawrzyńczyk, 1963). These legends became very popular during the Renaissance when all the nations showed a greater interest in their past, old customs and creeds. It is hard to believe that those legends were created by the historians of the Renaissance. The oldest written records, annals, chronicles of Slavonic, Germanic and other Indo-European peoples mention the arrival of their tribes to the areas then settled by them, their first rulers (princes and kings), the introduction of religious and communal customs. All these written records must have been based on legends in which real events were mirrored: the migration of the Indo-Europeans from their old homeland and their later wanderings during the Migration Period. Those legends are related to myths about the journeys of their forefathers, about the shaping of various religious and social customs. Similar myths could be found not only among the primitive tribes of Australia and New Zealand, and among the American Indians but also among many Indo-Europeans (Мелетинский, 1976, 178-194). Legends dating from the Renaissance about the origins of European nations go back to these myths. This prompted us to include legends about the origins of Baltic tribes (Semigallians, Prussians, Lithuanians) in the present book and discuss the problems related to these sources and the great influence upon them by Renaissance historians. Not infrequently, the social and political views of those historians were expressed through the above legends.

Some official documents of the 15th century offer glimpses of certain features of the ancient Lithuanian religion and world perception: the Complaint of the Samogitian Noblemen to Western European Monarchs and the Pope (1416), the Letter of Vytautas, Grand Duke of Lithuania to Sigismund, Emperor of Rome (1420), the Letter of Sigismund to Jogaila (1417), and others. Yet references to the ancient religion and world perception of the Balts are very indirect and call for additional comments.

More interesting sources from the same period include the Report from the Bishop of Warme (1418), the Law of Michael Junge, Bishop of Semba (1426?), the work of Nikolaus Lasocki and Philipp Kalimach. The most numerous and diverse facts can be obtained from the story of Hieronymus Pragensis and from *A History of Poland* by Jan Długosz. The works of Lasocki, Kalimach, also of Jacques d'Aix, Laonicos Chalcocondylas containing a great deal of material about the RMAB had been practically unknown to scholars.

The number of the sources of the RMAB in the 16th century grew in scope and character, owing to the spread of the ideas of the Renaissance, Reformation

and Counter-Reformation, and a wider use of printed books. More books on history, geography and travels appeared telling about the ancient religion and mythology of Prussians, Lithuanians and Latvians. Like in early Renaissance works, the interest in ancient religion and mythology was prompted by scientific aims, since religion and mythology were viewed as an inseparable part of national history. Facts about the RMAB in those writings had been obtained from older written records or from observing the daily course of people's life. Studies in folk customs, creeds, magic practices and superstitions began and attempts were made to discover surviving traces of the ancient religion and mythology, and describe them. There is no doubt that facts observed in daily life are of greater value because they are reported for the first time. Yet the materials from other, older sources, are not altogether without value. The authors of that period used many manuscripts which perished in later years. Therefore, their works are now the only source from which one can obtain the information on mythology contained in those manuscripts. So far, a part of the older sources used by Erasmus Stella, Simon Grunau, *The Sudovian Book*, Lukas David, *The Lithuanian Annals*, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki and other authors are unknown. Scholars suspect that some of the sources which are said to have been used by the Renaissance authors never existed. In order to create a more impressive picture about the ancient Baltic religion and mythology, the authors made up the above-mentioned sources. A great deal of criticism has been directed against Grunau who showed excessive liberty in his handling of the sources: in recounting the stories from the sources he sought to mythologize them. Some scholars (Max Perlbach, Joseph Bender, Wilhelm Mannhardt and others) thought that the chronicle of the first Prussian bishop Christian which Simon Grunau used, had not existed at all, that he created all the Prussian Olympus after the fashion of the temple of ancient Swedish gods in Uppsala that had been described by Adam of Bremen. Lucas David had not used the chronicle by Christian either: he borrowed everything from Simon Grunau. This severe criticism of Grunau was later revised by Jonas Bertulaitis, Haralds Biezais and many modern investigators of the Baltic religion and mythology. There were doubts concerning the accuracy of information given by Erasmus Stella, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki and other Renaissance authors. During the lifetime of those authors Christianity had long been introduced in the Baltic territories. The ruling circles had long renounced their old gods and forgotten the rituals devoted to them. Only the lower sections of society (peasants, animal breeders and townsfolk) secretly worshipped some of the deities to which they felt some affinity and made offerings to them. The ritual of offering had been simplified considerably to fit the very unfavourable conditions of conspiracy. The RMAB system had disintegrated considerably. In order to describe it fully, the Renaissance authors,

sometimes intentionally, sometimes not, used the models of religion and mythology of ancient peoples that were well known to them (Romans, Greeks). Starting with Jan Długosz, the Baltic gods were often given Roman and Greek names or were likened to Roman or Greek gods. Some authors writing at that time about the RMAB did not know Baltic languages or knew them very little (e. g. Jan Łasicki), which gave rise to many inaccuracies and mistakes. Because of this, the facts about the RMAB provided by the Renaissance authors should be viewed with caution. Many of them can be characterised by the following words written by Vyačeslav Ivanov and Vladimir Toporov in reference to Matys Stryjkowski, Jan Łasicki and Matthäus Prätorius: „In their works they mention scores of mythological names, most often recorded in an inaccurate form. The functions attributed to the bearers of those names are very often unreliable and are ostensibly etymological, which can be explained by a lack of information on the authors' part, or even by their excessive imagination. Eventually, many of the deities they mention turn out to be spirits protecting nature or homes (*Мифы*, 1980, 156).

On the other hand, religion and mythology belong to the conservative forms of ideology. After the introduction of a new religion, the deities and rituals of the old religion blend with the corresponding deities and rituals of the new religion and survive in people's consciousness for many centuries or even millennia. Numerous survivals of the RMAB could still be traced in the 16th century. This had been determined by specific conditions of the spread of Christianity in the Baltic territories. To the Balts (Prussians, Lithuanians, Latvians) Christianity was the religion of their enemies whom they had to resist fiercely; besides, this religion was propagated in languages which they could understand but little (German, Polish, Latin); this way the ideas of Christianity spread slowly among ordinary people. The ruling circles, at least in Lithuania and Latvia, were not too keenly interested in the religious instruction of the commoners (there were few churches and still fewer priests who would preach in Lithuanian and Latvian). In such a situation, the old religion and mythology were still very much alive among ordinary people. The Renaissance authors, who were genuinly interested in the life and customs of commoners, found a great number of their traces and described them. Especially valuable for the RMAB among the historical works of this period are the writings of Erasmus Stella, Simon Grunau, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki, as well as *The Sudovian Book* and the *Lithuanian Annals*.

Interest in the surviving practices of the old religion and mythology was also stimulated by the adherents of the Reformation. Yet their aim was not to reveal these practices but to eradicate them. One of the accusations levelled by the Reformation advocates against the Roman Catholics was that in their drive for riches and worldly power they tended to ignore the common people and their

spiritual needs and attempted to conceal from them God's word which is enshrined in the Bible. Deprived of God's word, according to the adherents of the Reformation, people plunged back into heathenism, reverting to various magic practices, superstitions and heathen customs. The elaborate Church liturgy practiced by the Catholics, the veneration of the saints and observance of the days specially assigned to them, were likewise viewed as heathen practices. In their efforts to bring people back to the true word of God as to the "true source of life", the adherents of the Reformation sought to find out what heathen practices and superstitions were still alive among the people. With this aim in view, pastors and higher clergymen of the Reformed church travelled around in the parishes, "visiting" them, and making reports about those "visitations". Special regulations of visitation were drawn up, outlining concrete questions about the surviving elements of the old religion. Pastors wrote reports about the state of Christian creed in their parishes, while the church dignitaries issued decrees how to improve that state. In all similar documents of the Reformed church written in Prussia and Latvia, there are references to old customs and beliefs. Yet those customs and beliefs are already intermingled with Catholic customs and creed, and one cannot always understand where the documents speak about old heathen customs and where about Catholic customs, because in both situations they are referred to as "heathen" customs.

The Catholic Church in its efforts to struggle with the Reformation intensified its activities: it started reviewing the state of creed in parishes and sought ways to improve it. The Jesuit Order, which was established in 1534 with the aim of fighting the Reformation, was very active in this field. In 1569 Jesuits were invited to Lithuania. Like the Reformed representatives of the church, the Jesuits too, visited parishes, gathering facts about the old customs and beliefs still alive among the people, and made reports. On the basis of these reports, the higher church dignitaries (bishops) wrote circulars to churches and reports to the Pope. Many of these documents of the Catholic Church contain data about the surviving elements of ancient Lithuanian and Latvian religion and mythology. The activities of the Jesuits became more active only towards the end of the 16th century, and the majority of documents related to these activities which contain mention of the RMAB data are from the 17th century.

During the height of the struggle between the Reformation and the Catholic church in the 16th century, the first books were published in Lithuanian. Those were religious works in which the ways and means how both churches spread Christianity among the people were reflected. Those works also provide extensive data about ancient Lithuanian customs and beliefs which are called heathen and therefore should be abandoned.

The writings of the advocates of Christianity (both of the Reformed Church and the Catholic Church) contain less information about mythology in comparison with the works of historians, geographers, writers and travellers who had experienced the influence of the Renaissance; besides, that information is of a different kind. The authors of religious writings cannot be accused of falsification or attempts to create a general picture of ancient Baltic religion and restore its missing parts. Yet their writings are one-sided. Like the authors of the 15th century religious decrees they paid more attention to deviations from Christian dogmas that were characteristic of all European nations (sorcery, witchcraft, celebration of non-Christian calendar feasts and family holidays) and showed too little interest in the specific, typically Baltic customs and beliefs. Nevertheless, these writings contain a lot of interesting material about Baltic gods and mythical beings, about offerings to them, about frequent instances of sorcery and witchcraft, about an ancient, non-Christian, typically Baltic manner of celebrating various festivals. In a decision of the synod of Prussian bishops of Pamede and Semba (1530) one can find the ancient pantheon of the Sudovians. But there is every reason to believe that in drafting this particular decision the Prussian bishops used *The Sudovian Book* written in the spirit of the Renaissance. The authors of religious writings, like the Christian missionaries in the Baltic countries in the 13th–14th centuries, were strongly opposed against the old "heathen" religion of the Balts, viewing it as "devil's device" which sought to draw people away from a true belief. They depicted heathen religious practices as inhuman, contradicting not only Christianity but human nature on the whole. Therefore they fought these practices in every possible way.

In the 16th c. another type of the RMAB sources emerged. Those were records of witch trials. The 17th–18th centuries were especially rich in this type of documents. Mythical materials contained in them resemble those found in religious writings, especially on witchcraft and sorcery. In these sources Baltic beliefs about witchcraft are blended with those of many other nations.

Various legal and administrative documents of the 16th century, especially those from the Grand Duchy of Lithuania, codes, city plans, works of belles lettres and other writings which make mention of beliefs and customs of that period have not been used up till now as sources for the RMAB.

The 17th c. brought about few changes in the RMAB sources. Books of history, geography and travelogues were published and it was fashionable to mention old practices and beliefs of the country which was described in the book. Both Catholic and Protestant clergymen visited their parishes, drew up rules of visitation and made reports in which they recorded deviations from the way of life prescribed by the church. There were also religious books which criticized

old customs and beliefs. Government decrees were published in Prussia and Latvia urging officials to fight these survivals of "heathenism", witches were captured and punished; their trial records mention not only witchcraft and sorcery but also devils, evil spirits, werewolves, brownies and other mythical creatures, various kinds of soothsaying, magic practices and superstitions. In the 17th century a growing number of books on wordly subjects appeared: works of belles lettres, grammars, and especially dictionaries. The latter recorder not only a great deal of mythical vocabulary (names of gods, mythical beings, human names allegedly possessing supernatural powers, names of calendar feasts and family celebrations, terms of incantations, phraseology with mythical images), but would occasionally give a description of old customs, beliefs, magic practices and superstitions. A considerable part of that vocabulary were syncretic terms with a mythical meaning (*dangus* – sky, *pragaras* – hell, *siela* – soul, *dvasia* – spirit, *šventas* – holy, *prakeiktas* – cursed, and others), even the good and evil spirits (*Dievas* – God, *velnias* – devil) were called by ancient names of the pre-Christian times. This old vocabulary adapted for the needs of the new missionaries of Christianity, had retained part of its old semantics in the minds of the local people. This was especially true of phraseology. The most important from the mythological point of view are the names of old family festivals (christenings, weddings, and funerals), even terms denoting various kinship relations. To get an insight into the ancient world view all lexis of the living language is important, in particular, its quantitative relations (how many sacral notions there are, how abstract they are, what is the relationship between notions denoting celestial, earthly and underworld objects and phenomena, etc.). Because of the shortage of space, it is impossible to present all the material recorded in dictionaries which is important for the understanding of the mythical views of the Balts. Only the mythologically most informative and readily understood part of the lexis can be presented.

Works of fiction also provide evidence about the RMAB. Its treatment in the works of Baltic authors differs from that of foreign authors. The latter (e. g. Laurentius Boyerus) were influenced by the Renaissance and used the images of ancient Greek and Latin mythology; in their attempt to emphasize the local colouring, they would also insert one or another personage from Lithuanian mythology. However, these quotations do not agree very well with the general world view inspired by ancient Greek and Latin images. In the works of Baltic authors (e. g. Mykolas Lietuvis), along with deliberate insertions from Baltic mythology, the features of old mythical world view can be detected, highly important and meaningful in their own right. Yet in both instances it is necessary to distinguish between the author's artistic imagination and mythology.

Though the 17th century provides more sources with references to the RMAB in comparison with the 16th century, they contain less mythical information and it is less conclusive. All memories about the old gods and religious worship rites were gradually fading away. Practices borrowed by folklore and the traditional rural calendar, where they were faithfully observed in peasants' beliefs, magic worship and superstitions, had been better preserved. In 17th century works of history and geography, also in travelogues, more compilatory than original data can be found. In church reports and religious writings there are many standard references about witchcraft and sorcery practices popular in all European countries, about non-Christian festivals. Witch trial files mention harm that witches do to people, witches' flights to their gatherings, their relations with devils. Yet the 17th century produced very important sources offering numerous new data about the RMAB in the period of its gradual decline and disappearance. Among them is a study about the customs and beliefs of Lithuanians living in Prussia written by Matthäus Prätorius, a work noted for the author's great love for and professional insight into the subject. Other works of this kind are a study about Latvian customs and beliefs by Paul Einhorn and reports about recollections of Lithuanian and Latvian Jesuits describing many of the deities worshipped by ancient Balts, their customs and sacrificial offerings.

The 17th century witnessed the publication of numerous religious works, circulars by church dignitaries, dictionaries, legal, administrative and other documents which give some data about the RMAB. These have not yet been used by the scholars extensively.

With the changing social, political and cultural conditions in the 18th century, the number of the RMAB sources decreased considerably. After Christianity had taken a firm root in the Baltic countries (Catholicism in Lithuania and Latgallia, Protestantism in the rest of Latvia and Prussia), interest in the RMAB as a living phenomenon which rivalled Christianity flagged. Interest in it revived as a special branch of scholarship only in the 19th century. References to the ancient beliefs and customs of ancient Balts in religious works became scantier and shorter. The number of such writings also diminished owing to the decline of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the eventual loss of its statehood in 1795, when it was divided between Russia, Prussia and Austria. These political developments affected cultural life as well: the number of books on history and geography mentioning the RMAB grew scarce; no such works appeared in Lithuania. The most important type of the 18th c. sources of the RMAB were dictionaries compiled in Prussia and Latvia; some of the data in these dictionaries were quotations from earlier sources, other were collected among the contemporaries. A very rich information about the customs and beliefs of that period is recorded

in the dictionaries of Jakob Brodowski, Jakob Lange and Gothard Friedrich Stender featuring as the major RMAB sources in the 18th century. A valuable new material on the RMAB can be found in an insertion of the Chronicle of Johannes Friedrich Rivius, which, according to many scholars, was a fake of Teodor Narbutt's book, and in the works of Kristijonas Donelaitis. Some scholars view critically the data about Latvian religion and mythology given by Lange and Stender. Despite the fact that those authors offered their own interpretation of the data taken from other sources, the beliefs, customs and all other mythical terms recorded from the living tradition do not give grounds for questioning the authenticity of that material.

A part of the works were written and published in the 18th century (e. g., a Treatise about ancient Prussians by Friedrich Danckelmann, the manuscripts of German–Lithuanian dictionaries, the works of Donelaitis, the decisions of the synod of the Medininkai or the Samogitian dioceses, the Catechism of Christian Catholics of 1770 etc.) have not been used by researchers of mythology.

* * *

Though the oldest surviving written sources of the RMAB are not numerous, fragmentary and not always reliable (especially those dating back to the Renaissance), and though it is sometimes dificcult to decipher the information they contain, yet they offer a general picture of the RMAB, pointing out some of its more specific features and the trends in its development.

The majority of the RMAB researchers who worked at the end of the 19th century (the epoch of Positivism) and in subsequent periods, pointed out the nature-bound origins of the RMAB. It was given a particular emphasis in the studies of Lithuanian religion. The major argument in support of this approach is a frequent reference to the worship of natural objects and phenomena (heavenly bodies, earth, fire, water, thunder, plants, animals and stones). Yet it should be borne in mind that the worship of natural objects and phenomena was characteristic of nearly all ancient religions and mythologies and was a feature related to their origins.

Objects and phenomena of nature figure prominently in the religion and mythology of all the Indo-European people. Nearly all the common personages in their mythologies (Father God, Mother Earth, twin gods, the god of thunder, deities of the underworld, water, fire and various plants) are related to various natural objects and phenomena (the light day sky, Earth, heavenly bodies and phenomena, thunder, underworld, water, fire and plants) (*Мифы*, 1980,

527-533; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 791-799). It suggests that the worship of the objects and phenomena of nature is not a specific feature of the RMAB.

When we speak about the nature-related origin of any religion and mythology it is essential to understand in what way the natural objects and phenomena have been integrated in the mythical system and what their degree of abstraction is. It is obvious from the RMAB sources that researchers like (Alexander Brückner, Antoni Mierzyński, Julius Lippert, Petras Klimas, Zenonas Ivinskis, Juozas Jurginis and others) were mistaken when maintaining that the Lithuanians or other Balts worshipped nature itself, that their religion was primitive, that they had no personified deities, etc. The sources indicate quite clearly that the Balts worshipped not the actual natural objects and phenomena but they had deified them and on their basis had created personified deities who sometimes were no longer linked with the phenomena from which they had originated. It may be inferred from the oldest source – Herodotus' *History* dating from the 5th century BC that the Balts had their own gods. The eastern neighbours of the Balts, the Scythians and other tribes, the Budini, Geloni, Melanchlaeni, who in the opinion of scholars, were related to the Balts, also had their gods (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 352-359). The Roman historian Pomponius Mela who produced a slightly modified version of Herodotus information, maintained that the Neurians, Gelonians, Melanchlaenians and other tribes worshipped the god Mars. More evidence in support of the theory that the ancient Balts had their gods can be found in the data presented by another Romanian historian, Publius Cornelius Tacitus. The southwestern neighbours of the Balts, the Germans and the tribes living between the Vistula and the Oder, sometimes regarded as belonging to the Balts (Gimbutienė, 1985, 66) also had such gods. As lastly, the Aestians who are supposed to have belonged to the Balts without any greater doubt worshipped the Mother of Gods, a personified deity according to Cornelius Tacitus. If the Mother of Gods was worshipped, other deities, her children, had also to be worshipped. One might mention twin gods worshipped by the Nahanarvals, a tribe akin to the Balts. The cult of twins was characteristic of the RMAB (*Мифы*, 1980, 154; Иванов, Топоров, 1983). Starting with the 12th century, Baltic gods were mentioned in nearly all the written sources of the RMAB. In his bull of 1199 Pope Innocent III wrote that the tribes of Livonia showed a respect befitting only to God to witless animals, deciduous trees, clear waters, green grasses (this was a characteristic manner describing pagans at that time). At the same time, the bull mentions that such respect is also shown to „impure spirits". For the Christians impure spirits or demons were the gods of pagan people. Another bull, issued in 1216–1217, says that the Prussians boasted that their gods or demons were very well off. The 1232 bull of Pope Gregory IX says that the

Prussians sacrificed young girls to their gods with wreaths of flowers. It can also be understood from the words of Oliverus von Paderborn that the pagan Balts worshipped not springs, trees, mountains, rocks and valleys themselves but deities who lived there, moreover, he gave their Latin names. Still later sources mention gods worshipped by one or another Baltic tribe. For example, the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians mentions the Prussian god Curche and „other gods". The *Chronicle of Ipaty* mentions gods worshipped by the Lithuanians *Nunadej*, *Teljavel'*, *Diveriks*, God of Hares, *Mejdejn*; an insertion in the Russian translation of *Malala's Chronicle* mentions gods *Andaj, Perkun, Žvoruna, Teljavel'*. *The Rhymed Chronicle of Livonia* mentions *Perkun*; a report of the bishop of Warme of 1418 mentions Prussian demons *patollum* and *Natrimpe*; the *Historical Evidence* by Laonicos Chalcocondylas mentions Samogitain gods with Greek names *Apollo* and *Artemis*; Jan Długosz in *A History of Poland* mentions names – *Vulcanus, Juppiter, Diana, Silvanus, Aesculapius*; Simon Grunau and Lucas David in their chronicles mention Prussian gods *Patollo, Potrimppo, Perkuno, Wurschayto, Szwaybrotto* and *Curche*. Many more gods and lower-ranking deities are mentioned in the decisions of the synod of Prussian bishops of Pamedė and Semba, in *The Sudovian Book*, in the works of Jan Łasicki and other later sources of the RMAB.

The assertion supported by the evidence of written records that the Balts had their own gods is further supported by Baltic linguistic and folkloric data. All the Baltic languages have a word to denote an abstract concept of god (Lith. *dievas,* Lat. *dievs,* Pr. *deiws*). In Lithuanian and Latvian folklore this word is also used as a proper name of the heavenly god (*Dievas, Dievs*). After the introduction of Christianity in the Baltic countries, this word was used to name the kind spirit worshipped by the Christians (*Dievas*). It should be noted that many Indo-Europeans also used words of the same root for naming both an abstract notion of god and the heavenly god (Old Indic *devá* „god", *Dyáus* „heavenly god", Greek *Ζεύς* „Zeus, heavenly god", Old Luvian *Tiu̯az* „Sun god", Latin *deus* „god", *Juppiter* „Jupiter, heavenly god", Old Scandinavian *tivar* „gods", *Týr* „Tiur, heavenly god", etc). All the Baltic languages have a common word naming the god of thunder (Lith. *Perkūnas*, Lat. *Pērkons*, Prussian *Percunis*). This god is known in Latvian and Lithuanian folklore. In mythologies of other Indo–Europeans similar deities also have names derived from the same root (Slavic *Перун* „god of thunder", Old Scandinavian *Fjǫrgyn* „mother of the god of thunder", Old Indic *Parjánya* „god of storm and rain cloud") (*Мифы*, 1980, 153-156, 527-530; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 790-799; Vėlius, 1986, 13, 16). Velnias (Devil), imagined as a mythical being or a god, very popular in Lithuanian and Latvian folklore, has cognates in other Indo-European languages and mythologies.

Among them are Slavonic *Велес/Волос*, Indian *Váruṇa*, Celtic *Vellaunus*, Germanic *Ullr,Ull, Ullinn* who are also personified gods (Vėlius, 1987, 255–274).

It follows from the above materials that the Balts not only had abstract gods but that some of their gods were genetically related to other Indo-European gods and that at some time in the past the Baltic gods were part of the common Indo-European mythological stock. The only difference of Baltic mythology from other Indo-European mythologies was that the Balts had not singled out one chief god as the head of the whole pantheon, as, for example, Greek Ζεύs, Indian Indra, German Odin. Various Baltic sources mention different chief gods. For example, the *Chronicle of Ipaty* mentions Nunadej, an insertion in the copy of the *Chronicle of Malala's* mentions *Andaj*, the chronicles of Simon Grunau and of Lucas David mention *Patollo*, decisions of the synod of Prussian bishops, *The Sudovian Book*, the essay of Jan Malecki mention *Ockopirmus*, the Chronicle of Matys Stryjkowski mentions *Prokorimos*, Jan Łasicki's booklet mentions *Auxtheias Vissagistis* and others. According to their functions, the Gods *Nunadej, Ockopirmus*, and *Auxtheias Vissagistis* are similar; perhaps, identical heavenly gods, yet having different names in different Baltic tribes (Lithuanians, Sudovians, Samogitians). This would suggest that the Balts had a tendency to have one superior heavenly god. However, Perkūnas was mentioned more often. In view of the fact that there was a temple to Perkūnas, in Vilnius, the centre of the united Lithuania, one may assume that during the period of centralisation and intensive struggle with the disseminators of Christianity, Perkūnas (like the Indian god Indra and the Slavic Perun) was elavated to the highest rank in the pantheon. Judging by all the RMAB sources (the number and hierarchy of the gods and lower ranking deities mentioned there), more plausible is the assumption put forward earlier (Vėlius, 1983) that the Eastern Balts (especially Lithuanians) showed greater reverence for heavenly gods, the Central Balts (Samogitians and Sudovians) revered gods of the earth, while the Western Balts (Prussians), if we rely on the evidence of Simon Grunau, Lucas David and other sources, revered gods of the underworld.

Thus, the sources speak quite unequivocally about various Baltic gods. In view of such evidence it is more than naive to deny or to assert that the Lithuanians and other Balts had only one god Perkūnas, as is maintained nowadays by some scholars.

And yet a question arises why the Positivists, who were familiar with the written RMAB sources, maintained that the Lithuanians and other Balts had no gods, that their religion was nature bound etc. Such a view could have been conditioned by several factors. Firstly, when at the end of the 19th century Edward Burnett Tylor's fundamental studies appeared on the origins of religion and its

primary forms, many investigators of religion and mythology turned their attention from gods to the lower-ranking deities ("spirits"), from the rituals and myths devoted to gods to calendar feasts and family festivals, as well as various mythological stories, beliefs, magic practices and superstitions which were still cherished by the common folk. Then all religions came to be viewed as primitive, vestiges of "animism" were sought everywhere. It was a natural and fruitful stage in religious and mythological research that broadened the understanding of those social phenomena, bringing to light many folklore sources and refining methods of investigation. It was then that the role of nature in the rise of any religion and mythology was brought to the foreground. Yet, this period also engendered some extreme views. Even in reference to the nations who had achieved a relatively high level of economic and social life, for example, the Indo-Europeans, it was claimed that they had worshipped forces of nature, had no abstract gods, etc. The same approach was applied to the religion of the Lithuanians. Another cause of such assertions was that the authors who wrote about Baltic religion and mythology did never question the claim of the disseminators of Christianity that the Prussians, Latvians and other Balts, instead of worshipping God, the Creator himself, worshipped his creatures – the sun, the moon, stars, trees, animals and plants. Similar assertions were made, as has been already mentioned, by Pope Innocent III (1199), Oliverus von Paderborn (1220), Peter von Dusburg (1326), the Sembian bishop Nikolaus (1442) and many other authors. References of this kind can be found in the documents of Vilnius and Riga Jesuits. Yet it should be borne in mind that the disseminators of Christianity characterised all pagan religions they encountered on their way in such a manner. Another, more important cause was the specific character of the RMAB. Its gods are not the expression of abstract categories of philosophy, morality and aesthetics, as the post-Righveda period of Hindu mythology or Greek mythology in the classical and Hellenistic periods. The majority of Baltic gods, just like old Indo-European gods, are related to corresponding natural objects and phenomena. Highly revered in Baltic territories were natural objects and phenomena like groves, lonely trees, rivers, lakes, hills, stones – which were all regarded as sacred. This reverence is reflected in toponyms. For example, in Lithuania alone, there have been over 500 toponyms recorded, all derived from the word *šventas* (holy). Those are names of rivers, lakes, groves, hills and stones. The number of toponyms derived from the names of gods and mythical beings (*Dievas, Perkūnas, velnias, kaukas*...) or sacral terms (*alkas*) is even greater. Places with such names must have been regarded as very special, even sacred. All Lithuania was full of such mythologically meaningful names testifying to the high reverence our forefathers showed to nature.

The close affinity of the RMAB to nature is also expressed by a worship of fire, which is testified in many written sources. The authors of those sources, who had less knowledge about the RMAB, would simply state that the Lithuanians, Prussians and others Balts "worshipped" fire, and called them "fire worshippers". Those who were more knowledgable mentioned in what rituals fire was used, by whom it was protected and what gods it was associated with. Peter von Dusburg, Jeronim Pražsky, Jan Długosz, Simon von Grunau, Matys Stryjkowski, Nikolaus Lasocki, Johannes Friedrich Rivius and many other authors of various sources call the fire worshipped by the Balts the *eternal fire*, the fire that never goes out. It was kept burning all the time and would not be put out; special persons were appointed to accomplish this task – shrine-keepers and priests who often performed other rituals of the cult and made forecasts about the future. Simon von Grunau asserts that the *eternal fire* was kept alive in worship of the god Perkūnas, and Jan Długosz maintains that through their worship of fire the Lithuanians worshipped god Vulcanus. Jan Długosz also sees a link between fire and Perkūnas who was called by the Roman name of Juppiter. Protection of the *eternal fire* and the existence of special persons performing that function links Baltic religion with the ancient religions of the Hittites, Hindus and Romans (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 700-701). Later RMAB sources often mention a deified hearth fire which is called *šventoji Panikė* (holy damsel), *Gabija*, a fire kiln which is called *Gabjauja, Gabjaujis, Gabjaukuras* and other names. The Balts used fire to burn a portion of their war spoils, including the prisoners. They also cremated their dead.

When speaking about the Balts' reverence to nature, it should be borne in mind that natural objects and phenomena were not worshipped as such but held in reverence; they were viewed as holy and it was believed that they were abodes of gods or that gods liked to use them for making their presence known, that those were places for religious rituals, that offerings were burned or the dead were buried there. For example, Jan Długosz gives a very clear evidence that the Lithuanians did not worship forests, fire, grass-snakes but that they viewed them as holy, thinking that those were places of abode of gods. As is evident from the materials of Simon von Grunau, Kaspar Henneberger, Lucas David and other Prussian sources, the Prussians regarded the oak in their chief temple as sacred because chief Prussian gods lived in it. As can be understood from the visitation reports of the Jesuits from Riga and various annals, the Latvians, too, regarded oaks and linden trees as sacred and made sacrificial offerings to various gods under them.

The exceptional reverence for natural objects and phenomena testifies to the relatively archaic character of the RMAB and its relation to Celtic religion and

mythology. This specific feature of the RMAB also prompted another view – that the Balts had no temples and no images of gods.

According to Herodotus, in the 5th century B. C., the majority of tribes, who, according to some scholars, were associated with the Balts, and their eastern neighbours, the Scythians, had no temples. The only exception are the Gelonians who, according to the Greek example, had temples devoted to separate gods, decorated with wooden sculptures. Herodotus thought that the Gelonians were Greeks who in the ancient times had left Greece and settled among the Budinians. According to the Cornelius Tacitus, the Germans, the Southwestern neighbours of the Balts, and the Balts themselves, had no temples in the 1 st century AD. Yet Cornelius Tacitus himself gives an extensive description of sacred groves and other holy places of various Germanic tribes where offerings were made, gods were worshipped and various religious rituals were observed. In the oldest period (1st millenium BC – early 1 st century AD) temples must not have been popular either in the lands of the Balts or their neighbours. Religious rites were performed in holy places, in the open air.

The earliest references to Baltic temples occur as late as the 12th century. They are found in the *Magdeburg Annals*, the chronicles of Magister Vincent, Wigand von Marburg, Jacques d'Aix and others, in a letter from the Roman Emperor Sigismund to King Jogaila, an account by Jeronim Pražsky, Jan Długosz' *A History of Poland*, an excerpt from Augustinus Rotundus' *History of Lithuania* and many other sources. The existence of Baltic temples has also been supported by archaeological evidence. Traces of temples have been found in former Baltic territories – Tushemle, the Smolensk region (Третьяков, Шмидт, 1963, 31–32, 59, 65, 96–99), in the province of Masuria in Poland (Szymański, 1967, 232–237) and in Lithuania itself – in Bačkininkėliai, Kurmaičiai (Daugudis, 1982, 34–37), in Vilnius (Kitkauskas, Lisanka, 1986). It is interesting to note that the Baltic temples uncovered by archaeologists in Tushemle and Bačkininkėliai were of a round plan. Archaeological research has confirmed the validity of information published in an excerpt from the *History of Lithuania* by Augustinus Rotundus about a pagan temple in Vilnius.

Yet, relying on the written sources, one may also form a different opinion about the Baltic temples. For example, Philipp Kalimach claims that the Lithuanians had no temples and performed their rites in sacred groves like Celtic druids. There is no reference to temples in Peter von Dusburg's *Chronicle* though he speaks about *Romow* – the cultic centre of all the Balts and about Criwe, the chief priest who lived there. Neither Simon von Grunau, nor his numerous followers mention any temple-like structures, though they give a very detailed description of an oak with images of the chief Prussian gods. Moreover, they

speak about some cloth hangings around the oak through which only the chief priests could enter. This suggests that there was no temple-like building and religious rites were observed in the open air.

On the basis of the above and other written and archaeological evidence, it may be surmised that at the end of the 1st and the beginning of the 2nd millenia, the Balts, like their neighbours the Slavs and the Germans, already had some temple-like buildings for religious rites. Yet they were not numerous. Some of them could have been without any roofs deliberately so that rites could be performed in the open air, in the manner of the ancient Celts. The stone temple to Perkūnas in Vilnius had no roof either. A number of rites, especially those dedicated to show the final respect for the dead, to goddess Žemyna and other gods, could be performed outside, in sacred groves, on hills, on the river banks and lake shores.

According to Herodotus, neither the Scythians, nor their neighbours in the 5th century BC had images of gods. These were found only among the Gelonians whom he regarded, as mentioned above, emigrants from Greece, and who, according to some scholars, were related to the Balts. Their temples, in the Greek manner, were decorated with wooden statues. It is interesting to note that the statues of the goddesses (*Demeter, Persephone*) of ancient Greeks who lived on the coast of the Black sea (see Русаева, 1979, 38–45) according to their type and modelling remind of Lithuanian wooden figurines made in the 18–19th centuries by peasant masters with Christian themes. According to Cornelius Tacitus in the 1st century AD, the Balts wore boar images which protected them, and ensured their safety even among their enemies. If images of a worshipped animal were made, images of gods that they worshipped could also have been made. In Juodkrantė (on the Curonian Spit in Lithuania) amber figurines of humans and animals dating from the 2nd millenium BC have been found. These figurines must have been worn as amulets (*Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, 68–71). On the territories inhabited by the Balts, stone "women" can be found occasionally. One of such stones found on the Lithuanian-Russian border is mentioned by Miechowita and Johannes Olaus Magnus. Written records from the 12th century mention idols more often. Those were images of gods. For example *The Magdeburg Annals* say that having invaded Baltic territory, the Christians burnt down a temple "with all its idols"; the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians mentions that once a year the Prussians adorned the idol of Curche with the fruit they had gathered; the 1442 Ordinance of Nikolaus, Bishop of Semba, mentions that the Prussians "were given to the worship of idols"; the Roman Emperor Sigismund urged King Jogaila in a letter to stamp out "the worship of idols" etc. Sometimes, the word "idol" could be used in reference

not to the images of gods but to gods themselves. Yet, when Wilhelm Boltenius, the priest of the parish of Bauske, was urged to seize and burn down idols made of wood and stone (1578), it is hard to believe that these were anything else than concrete images of gods. Simon von Grunau gives a detailed and vivid description of the images of major Prussian gods kept on an oak which grew in the Prussian temple Rickoyott. According to Augustinus Rotundus, an image of the Thunder God was kept in the temple of this god in Vilnius.

Making images of gods or other objects of adoration is also connected with the custom of erecting monuments to the dead. One can find references to this custom in the Ordinance of Michael Junge, Bishop of Semba (1426?), in the *Lithuanian Annals*, the *Chronicle* of Matys Stryjkowski and other written records. The Ordinance of the Bishop of Semba forbids the Prussians to erect crosses on the graves and orders them to pull down the ones that have been erected. Those „crosses" must have been connected with ancient Prussian, rather than Christian, mythology, otherwise there was hardly any point for the Bishop to fight this practice. The *Lithuanian Annals* and the *Chronicle* of Matys Stryjkowski tell how, after the death of the princes Spera, Kernius and Kukovaitis's mother Pajauta, wooden idols were erected on their graves, and people worshipped those idols as gods.

In view of all this historical and archaeological evidence, it is highly improbable that the Balts, according to Mierzyński, Brückner and the authors who followed them, had not made images of gods. All the more so because since the ancient times the Baltic languages have had words to name these images (Būga, 1958, 143–149), and Lithuania has preserved a very strong tradition of wooden folk sculpture (see: Galaunė, 1930; *Lietuvių liaudies menas*, 1963; 1965). If wooden sculpture in Lithuania had not had older roots, it would have hardly become so popular after the introduction of Christianity.

As is evident from the written records published in the present book and other supporting linguistic, folklore and archaeological sources, though the RMAB was archaic and had preserved a close link with nature, the Balts had already personified gods, sharing some of them with other Indo-Europeans. They also had temples and images of gods. An important role in Baltic religion and mythology was given to priests and magicians. People who performed the rites and predicted the future events in the pre-Christian period are mentioned in the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians, the *Chronicles* of Peter von Dusburg, Nikolaus von Jeroschin, Simon von Grunau, Lucas David and others, in the *History* of Jan Długosz the story of Hieronymus Pragensis, the description of Nikolaus Lasocki and many other sources. Some of the rites, as can be seen in the *Chronicon Dubnicense*, were performed by the rulers themselves.

In the Christian period, when speaking about secretly performed rites and various offerings, many sources mention special people who performed those rites and who sometimes claimed to be descendants of the ancient caste of priests. References to various magic practices and withchcraft among the Balts can be found in the story of Adam von Bremen, in the 1255 *Incipiunt descriptiones terrarum*, in the *Rhymed Chronicle of Livonia*, in the *Chronicle* of Henricus de Lettis, in the decrees of Prussia, Livonia and church ordinances and many other sources. Matthäus Prätorius enlists over 20 various kinds of magicians. There were special magicians who predicted the future from molten wax or lead, from beer lather, from the way smoke was rising, birds were flying, from star movements, blood flow etc.

The Balts, by the power of the performers of rites – the priests – and the strong traditions of wichcraft and sorcery, could duely be compared with the Celts, though similar traditions were also strong in the religions of other Indo-Europeans (Greek, Romans and Hindus).

Many written RMAB sources mention funeral rites of the Balts and their understanding of life after death. Frequent references are made to the cremation of the dead because this type of burial seemed typically heathen and therefore reprehensible to the Christians. The first author to mention this kind of burial who offers the most extensive description of the funeral wake was the traveller Wulfstan around 890. The funeral wake was an event of a large scale. It usually lasted for one or two months. When a king or some other nobleman died, the wake could last up to six months. During the wake, the frozen body of the dead was placed on the ground in his home, while his relatives and friends were having a feast, accompanied by various races. On the last day of the wake the relatives and friends divided the dead man's property among themselves during a horse race, and the dead man was cremated. According to the work of Bartholomaeus Anglicus, the 1249 Peace Treaty between the Teutonic Order and the Prussians, *Incipiunt descripciones terrarum*, Peter von Dusburg's *Chronicle,* Jan Długosz's writtings and other sources, the dead was cremated in a full attire, together with his arms, jewelry, horses and other domestic animals. Servants and slaves were also cremated. Even Šventaragis himself, according to the *Lithuanian Annals*, was burnt together with the horse he used to ride, clothes he used to wear, his favourite slave, hawk and greyhounds. Philippe de Mézières describes the ceremony of cremation. The dead ruler, clad in his armour as if he were alive, was seated on a white horse. A cabin of fir logs was made around him. Then he was burnt in this cabin together with his best friend. The practice of the Balts to bury their dead with numerous belongings is also corroborated by archaeological findings: in the burial sites, along with the remains of the dead, a

lot of jewelry and weapons, also bones of animals, especially horses, are found (Engel, 1935; Engel, La Baume, 1937; *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961; *Latvijas PSR arheoloģija*, 1974 and others). The funeral wake („a funeral feast with drinking") the Lithuanians used to have is mentioned by Henricus de Lettis. The tradition to hold a wake in the Baltic countries has survived as late as the 20th century. References to it can be found in many 16–17th century sources. In Prussia, as evidenced by *The Sudovian Book*, as late as the 16th century, a horse race used to be held during a wake. Some of the elements of the Baltic funeral practices (a long wake with a feast and various contests, putting the dead body on the ground and its cremation, burial of horses and people together with the dead and others) are typical of many ancient Indo-European people. This is evidenced by separate references about the burial practices of ancient Scythians, Greeks, Romans, Slavs and other peoples, also by archaeological findings (Volkaitė-Kulikauskienė, 1971; Daikovičius, 1973, 110–112; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 125-127, 309-314).

The Baltic custom to bury their dead with numerous belongings reflects their belief in the similarity of the underworld to the world of the living, their belief that the dead needed everything they used to have in this world. For example, Bartholomaeus Anglicus maintained that "they burnt men-servants and maids together with the dead and his belongings, believing that they would happily reach the imaginary land of the living and would get into the homeland of joy and eternal life". The author of *Incipiunt descriptiones terrarum* points out that the Prussians "believed that the dead would be able to use all these things (belongings) in their afterlife"; Peter von Dusburg writes that "all the cremated things will be transferred together with them and will serve them as before" etc. According to Henricus de Lettis, 50 Lithuanian women hanged themselves after their husbands had perished, believing that "they would be together in the other world".

A unique myth about Sovius, recorded in the copy of the Slavic edition of the *Malala's Chronicle*, attempts to justify why cremation of the dead was necessary and how this custom was introduced (1261). The myth shows that the Balts were familiar with three kinds of burial practices (cremation, underground burial and overground burial – putting the remains of the dead up in the trees); the most fitting of these three was cremation. References to the burial in the trees can be traced in Lithuanian folklore, especially in that of the Highlanders (Aukštaičiai) (Vėlius, 1983, 240) and in the account of Jakob Lawiński from the 16th century about the Lithuanian Highlanders who sometimes would not bury their unbaptised children in the ground but would put them up in the trees. An excerpt of another myth in *the Lithuanian Annals* tells how the custom of cremating the

Lithuanian dukes and other noblemen in the valley of Šventaragis at the confluence of the rivers Vilnia and Neris was introduced. Those myths, especially the former, offer a lot of useful material for the study of the Baltic beliefs about afterlife. Direct references to the Baltic conception of afterlife are scarce. For example, according to the *Chronicle of Magister Vincent*, the Yotvingians believed that the spirits of the dead were transferred to other bodies; the 1249 peace treaty between the Teutonic Order and the Prussians mentions that on the funeral day the dead races on his horse across the sky to another world, the *Lithuanian Annals* say that on Doomsday the dead would have to ascend a high mountain, therefore when cremating the bodies of the noblemen they put the talons of a lynx or a bear; according to the myth of Sovius, one may get an impression that the dead had to pass through nine gates during their descent into "hell", according to Jan Długosz's information – the spirits of the dead lived not far from the sacred sites where the dead were cremated, therefore some food was left for them on the site of the cremation. Later (16–18th century) sources often mention that the spirits of the dead were given nourishment at homes where they used to live or in graveyards. It was believed that the spirits of the dead would visit their home only during feasts.

The funeral rites are mentioned in the old records very often and are given a very detailed description. There are also frequent references to various sacrificial offerings to gods, especially after a successful battle when a portion of the spoils and the prisoners were burnt, to various fortune telling practices using sacrificial offerings of people and animals; later sources (16–18th centuries) mention various rites of calendar feasts and family holidays, memorial services for the dead. There is also a description of the peace-making ritual dating from the 14th century (in the *Chronicon Dubnicense*). Since the writings of the Christian missionaries, hostile to the Balts, mention sacrificial offerings of the prisoners of war and their killing to predict the success of a military campaign, it was suspected that those were inventions intended to discredit Baltic religion, to show how cruel and barbarian it was (Jurginis, 1976, 19–32). The practice of sacrificial offerings of prisoners of war was known to the Scythians, neighbours of the Balts (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122–123); duel with a prisoner as a means of predicting the success of a battle was practiced by the Germans (Tacitas, 1972, 10–11). The Balts, who had preserved many features of ancient Indo-European religion, might have been familiar with such rites, and the hatred for their ruthless and cruel enemies could have induced their revival. Yet more thorough investigations are needed to corroborate or discard such an assumption. In general, the problem whether ancient Indo-Europeans made sacrificial offerings of people to gods has not yet received a consclusive solution (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 483).

The written RMAB sources contain very few myths or their fragments (about the introduction of cremation of the dead – in *Chronicle of Malala's*, about the hammer with the help of which the Sun was liberated – in the story of Jeronim Pražski, about the foundation of Vilnius – in *the Lithuanian Annals*, and the *Chronicle* of Stryjkowski, various historical mythical stories about the origin of the Baltic tribes, their travels to the territories they settled, about the origin of religious and social customs – in *the Lithuanian Annals* and the works of Jan Długosz, Erasmus Stella, Simon von Grunau, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki and others. Those myths are archaic and have parallels in the mythology and literature of other Indo-European peoples (Scythians, Germans, Slavs, Hindus...) and in the historical tradition of Renaissance Europe.

The present concise survey of the written RMAB sources shows that they offer evidence about all the major aspects of the Baltic religion and mythology. On the basis of this evidence an approximate picture can be formed about the chief gods the Balts venerated (their names, functions and hierarchy), about various rites for their worship, the performers of those rites, the temples, myths, the understanding of afterlife, the most general views about the outside world, human life and death. This information can offer a basis for the solution of a two-century-long scholarly discussion about the nature-bound character of the religion of the Lithuanians and other Balts, they personified deities and their images, the caste of priests, the types of temples, the character of sacrificial offerings and many other debatable issues. The written RMAB sources are helpful in solving the new problems of all Indo-European mythologies in the light of modern comparative mythology. On the basis of these and other (linguistic, folkloric, ethnographic, folk art and archaeological) sources, it is possible to try to reconstruct the systems of the religion and mythology of separate Baltic peoples and the common Baltic heritage and also to establish the place and relations of those systems among the corresponding systems of other Indo-Europeans, in particular with the earliest Indo-European systems of religion and mythology. The written RMAB sources offer many valuable facts which are helpful in getting a better insight into the religion and mythology of the closest neighbours – the Slavs, Germans, Scythians and Celts, and especially of the ancient Indo-Europeans.

NORBERTAS VĖLIUS

EINFÜHRUNG IN DIE QUELLENKUNDE ZUR BALTISCHEN RELIGION UND MYTHOLOGIE

Die sich mit der alten baltischen Religion und Mythologie befassende Forschung stößt auf Schwierigkeiten, die auf dem spezifischen Charakter ihrer Quellen beruhen. Es fehlen beinahe völlig Aufzeichnungen authentischer baltischer Mythen und Rituale (wie sie bei den Indern vorhanden sind), aber auch in der eigenen Literatur wiedergegebene Mythen (wie sie die Griechen haben), es fehlen sogar von Balten selbst verfaßte Abhandlungen, in denen das Wesen ihres Glaubens sowie der Sinn einzelner Mythen und Rituale erörtert würde (wie es bei den Nordgermanen, Griechen u. a. gegeben ist). Es sind also keine Primärquellen erhalten geblieben, aus denen hervorgehen würde, welche Gottheiten die alten Balten verehrt, welche Rituale sie zu Ehren dieser Götter vollzogen und welche mythischen Vorstellungen sie von der Natur und der menschlichen Gesellschaft besessen haben. All das muß aus einer Vielzahl mehr oder weniger fragmentarischer Quellen aus unterschiedlichen Epochen rekonstruiert werden, wobei diese Texte sehr verschiedene Funktionen im Leben des Volkes hatten. Eine einzigartige Quelle stellen die baltischen Sprachen selber dar, besonders die idiomatischen Redewendungen, welche oft einen mythischen Gehalt aufweisen, aber auch Orts- und Personennamen sowie einzelne Wörter des Lexikons. Darüberhinaus gibt es außer den schriftlichen historischen Quellen, denen diese Edition gewidmet ist, die beiden großen Gruppen der folkloristischen und ethnographischen Quellen. In der Folklore geben archaische Lieder und Märchen, Sagen und Legenden, Sprichwörter, Redensarten, Rätsel und Zaubersprüche Auskunft über den vorchristlichen Glauben. Zu den ethnographischen Quellen zählen Familien- und Kalenderfeste, Beschwörungen und andere Ausdrucksformen des Aberglaubens, Tänze, bildende und angewandte Kunst und Architektur: die ganze geistige und materielle Kultur des Volkes. Für die Forschung relevant ist auch die traditionelle Kultur jener Völker, die sich in den ehemals von Balten bewohnten Gebieten (Weißrußland, Ukraine, Rußland, Polen, Ostpreußen u. a.) angesiedelt haben und Elemente des Glaubens und der Weltanschauung von der autochthonen Bevölkerung übernommen haben. Doch die jahrhundertealten, ja jahrtausendealten baltischen Sprachen, die Folklore, die Bräuche, die Volkskunst unterlagen ebenso wie die gesamte Gesellschaft ständigen Veränderungen und Einflüssen von seiten der Nachbarvölker. Diese historische Dimension vermögen die ethnographischen und Folklorequellen

nicht widerzuspiegeln. Ihr Alter und manchmal auch ihre ethnische Herkunft sind schwer nachzuweisen. Aus diesem Grund bedürfen sie der Ergänzung durch die schriftlichen, historischen Quellen. Diese müssen herangezogen werden, obwohl auch ihr Wert und Informationsgehalt oft sehr begrenzt ist. Sie beziehen sich nicht auf alle von den alten Balten bewohnten Gegenden und decken nicht alle historischen Perioden ab. Viele von den Balten verehrte Götter und Gottheiten niederen Ranges sind nicht fixiert, viele Sitten und Bräuche sowie Facetten des mythischen Welterlebens wurden von den Verfassern nicht wahrgenommen. Dafür bietet die Gruppe der historischen Quellen den großen Vorteil der Datierbarkeit. Mehr oder weniger genau kann festgestellt werden, auf welche historische Periode und auf welchen geographischen Raum sich die Aussagen beziehen. Und obwohl die beschriebenen Gegenstände oft nicht bei ihrem wahren Namen genannt werden, kann meistens erschlossen werden, von welchem Phänomen der baltischen Religion und Mythologie die Rede ist, wenn man die Weltanschauung des Quellenautors und den Inhalt der von ihm verwandten Begriffe kennt. Aber natürlich bietet die Analyse und Publikation der schriftlichen historischen Quellen auch eine ganze Reihe von Problemen.

Das allgemeinste und am schwersten zu lösende Problem ist der Grad der Zuverlässigkeit der historischen Quellen. Am verläßlichsten scheinen die Quellen zu sein, die aufgezeichnet wurden, als das System der baltischen Mythologie und Religion noch intakt war und die Autoren ihre Informationen von Augenzeugen beziehen konnten. Der Wert dieser Quellen wird jedoch erheblich gemindert durch die Tatsache, daß die Verfasser keine Balten, sondern ausländische Reisende, Kriegsberichterstatter oder Angehörige feindlicher Mächte waren, die zudem selber einer anderen, meistens der christlichen Religion angehörten. Sie waren selten gut genug unterrichtet, bemühten sich auch nicht um eine sachliche Kenntnisnahme des im Baltikum vorgefundenen Glaubens. Sie kamen als Missionare einer sich überlegen dünkenden Religion und hatten die Absicht, die autochthone Religion zu bekämpfen und durch das Bekenntnis zum Christentum zu ersetzen. Deshalb haben ihre Informationen keinen objektiven Wert. Erkennbar ist in den Texten das Bemühen, die baltische Religion und Mythologie auf verschiedene Weise herabzusetzen, als minderwertig und barbarisch erscheinen zu lassen, sie als „Erfindung des Teufels" darzustellen. Angehörige der baltischen Nationen selber begannen erst in der Reformations- und Gegenreformationszeit (16.–17. Jh.) über ihre alte Religion und Mythologie zu schreiben, als diese fast völlig in Vergessenheit geraten war. Die Verfasser waren zu dem Zeitpunkt selbst bereits Christen und standen dem Glauben ihrer Vorväter ebenso feindlich gegenüber wie die ausländischen Missionare. Ihre Schilderungen dienten als Waffen im Kampf gegen die zähen Überreste des

„Heidentums". In der Renaissance entstand daneben jedoch erstmalig ein wissenschaftliches Interesse an der vorchristlichen Religion der Balten, jedoch waren die Autoren wiederum Forscher aus dem Ausland, die sich selbst mit den wenigen Überbleibseln nicht ausreichend vertraut gemacht hatten. Aber nicht nur aus ideologischen Gründen sind die historischen Quellen sehr kritisch zu betrachten. Schon ihr durch die vorwissenschaftliche Historiographie bedingter kompilativer Charakter stellt die Benutzer vor große Probleme. Seit den Zeiten Herodots, des „Vaters der Geschichte", herrschte in der europäischen Geschichtsschreibung die Tradition, alles über irgendein Ereignis zu erzählen, was einem bekannt war, ohne auf die Herkunft seines Wissens hinzuweisen. Das war natürlich auch der Fall, wenn man über die baltischen Völker, ihre Sitten und ihren Glauben schrieb. Es ist deshalb im nachhinein schwer festzustellen, was aus primärer und was aus sekundärer Quelle stammt. Die hier erwähnten Texteigenschaften machen die Benutzung der historischen Quellen zu einem sehr aufwendigen Unternehmen. Wir haben es deshalb für notwendig gehalten, jede einzelne Quellenschrift mit ausführlichen Anmerkungen und Kommentaren zu versehen. Sie erleichtern es dem Leser, die Glaubwürdigkeit der gebotenen mythologischen Information einzuschätzen. So weit es möglich war, wurde die Herkunft der Aussagen angegeben. Die Anmerkungen fußen auf älteren und zeitgenössischen wissenschaftlichen Arbeiten, die der Mythologie der baltischen und anderer indoeuropäischer Stämme gewidmet sind. Dennoch kann die Bewertung der Quellen niemals als endgültig oder unanfechtbar angesehen werden. Die allmähliche Erfassung der baltischen Religion und Mythologie als Gesamtsystem und ein immer weiter vertieftes Quellenstudium werden zu neuen Wertungen der Überlieferung führen, so wie das in der Vergangenheit schon wiederholt geschehen ist.

Eine weitere grundlegende Schwierigkeit bei der Benutzung der historischen Quellen stellt sich mit dem eigentlichen „Lesen" der mythologischen Information. Besonders die frühen Schriftdenkmäler zeichnen sich durch eine sehr gedrängte Darstellungsweise aus, d. h. es werden oft nur Fragmente der Mythen wiedergegeben, über Bräuche und Rituale finden sich lediglich knappe Bemerkungen, einzelne Gottheiten und mythische Wesen werden erwähnt, häufig jedoch unter falschen, nicht-baltischen oder stark entstellten Namen. Um diese Bruchstücke richtig „entziffern" zu können, so daß am Ende ein halbwegs in sich stimmiges Gesamtbild der baltischen Religion und Mythologie entstehen könnte, bedarf es der Heranziehung vieler anderer Quellen, aber auch des Vergleichs mit den Forschungsergebnissen zu anderen indoeuropäischen Religionen. Die Herausgeber des vorliegenden Bandes haben ihre Aufgabe vor allem darin gesehen, die Quellen zu edieren. Dabei war es nicht möglich, alle in ihnen

enthaltenen Informationen zu prüfen, zu analysieren und zu systematisieren. Diese Arbeit muß der künftigen Forschung überlassen bleiben. Die Kommentare und Anmerkungen befassen sich vorwiegend mit den besonders problematischen und zweifelhaften Aussagen. Sie werden auf dem Hintergrund der verschiedenen Forschermeinungen diskutiert und am Ende von uns bewertet und interpretiert, wobei wir uns auf die neuesten wissenschaftlichen Erkenntnisse stützen.

Die ältesten Berichte über die Balten und ihre Religion bzw. Mythologie stammen aus dem 5. Jahrhundert vor Christus. Die Balten besiedelten damals ein weit ausgedehntes Territorium zwischen der Ostsee im Westen und dem Oberlauf von Wolga und Oka im Osten, zwischen der Düna im Norden und der Weichsel und dem Pripjet im Süden (Zinkevičius, 1984 b, S. 147–158; Gimbutienė, 1985, S. 56–69; *Lietuvių etnogenezė,* 1987, S. 47–69, 82–100). Einige Wissenschaftler gehen sogar von einem noch größeren Siedlungsgebiet der Balten aus. Demnach bewohnten sie auch das Areal jenseits der Weichsel, in dem die anthropomorphen Urnen gefunden wurden. Das Verbreitungsgebiet der Glockenturmgräber zwischen dem Haff im Norden, dem Dnestr im Süden und der Juchnow-Kultur im Osten wird ihnen teilweise zugeordnet (Gimbutienė, 1985, S. 66; *Lietuvių etnogenezė,* 1987, S. 87–88, 95; vgl. Landkarte S. 24). Baltische Ortsnamen sind im Norden bis Pskow und Twer, im Osten bis Moskau, Tula und Kursk und im Westen bis zum Fluß Persante anzutreffen. Nach Ansicht einiger Linguisten, z. B. Hermann Schall, finden sie sich noch jenseits von Oder und Elbe (Zinkevičius, 1984 b, S. 147–151; *Lietuvių etnogenezė,* 1987, S. 47–52; vgl. Landkarte S. 25). In dieser Zeit haben sich Historiker und Geographen aus Südeuropa (Römer, Griechen) für die wenig bekannten Stämme im fernen Norden interessiert. Zuweilen begegnet man dem Namen *Hyperboreer*, der wohl eine Sammelbezeichnung für alle im Norden lebenden Völker war. Dem Zeugnis der Mythen zufolge waren die Griechen mit den Hyperboreern befreundet. Auf die Insel Delos floh aus dem Lande der Hyperboreer die Mutter der Gottheiten Apollo und Artemis namens Leto. Sie verwandelte sich in eine Wölfin, weil sie die Rache der Göttin Hera fürchtete. Es wird außerdem berichtet, daß von den Hyperboreern ständig Opfergaben nach Delos geschickt wurden (Лосев, 1957, S. 258; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, S. 264–266). Die antiken Autoren bemühten sich jedoch auch um die Unterscheidung verschiedener Stämme. Besonders vielen Stammesbezeichnungen begegnen wir bei Herodot, bei dem römischen Geographen Strabon sowie bei den Historikern Titus Pomponius Mela und Publius Cornelius Tacitus. Unter den Stammesnamen befinden sich zweifellos auch Bezeichnungen baltischer Stämme, aber sie sind sehr schwer zu erkennen. Die Tradition der bisherigen Forschung identifiziert die bei Herodot

und Mela erwähnten Neuren und die von Strabon und Tacitus genannten Aesten mit baltischen Stämmen. Einige Wissenschaftler glauben, daß es sich auch bei Herodots Budinen, Melanchlaenen, Gelonen und Geten um Balten handelt (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, S. 346–347, 350–355, 357–360; Kabelka, 1982, 19–21; Zinkevičius, 1984 b, S. 145–147; Gimbutienė, 1985, S. 13–15). Einer gesonderten Untersuchung bedarf der Name *Sauromaten* (spätantik *Sarmaten*), ebenfalls eine Sammelbezeichnung, und zwar für die nördlich der Weichsel lebenden Stämme. Die ethnische Zugehörigkeit der von Herodot und Tacitus beschriebenen Völker müßte auf dem Wissensstand der heutigen Archäologie, Linguistik und Religionswissenschaft neu untersucht werden. Solange dieses Problem nicht gelöst ist, kann beim Abdruck der dort vorgefundenen Aussagen über den Glauben dieser Völker nur darauf hingewiesen werden, daß die ethnische Zuordnung problematisch ist. Wir haben uns besonders um die Hervorhebung solcher Tatsachen bemüht, die mit den Zeugnissen anderer Quellen übereinstimmen.

Die ältesten Informationen über die Religion und Mythologie der Balten stammen nicht von Augenzeugen. Ihre Verfasser sind niemals im Baltikum gewesen, waren jedoch gut bekannt mit den Nachbarvölkern (Herodot kannte die Skythen, Tacitus die Germanen), deren Religion, Sitten und Bräuche sie recht ausführlich beschrieben haben. Von ihren Gewährsleuten erhielten sie auch Nachrichten über die benachbarten Balten. Ihre Aussagen beziehen sich auf die im Südosten des baltischen Siedlungsgebietes lebenden Stämme, welche Nachbarn der Skythen waren, und auf die im Südwesten, in der Nähe der Germanen lebenden Balten. Sie haben sich später miteinander vermischt und unter dem Einfluß anderer Stämme schließlich ganz assimiliert.

Obwohl die Autoren der ältesten Quellen andere Götter verehrten als die von ihnen beschriebenen Völker, waren sie in religiöser Hinsicht tolerant und verfolgten keine missionarischen oder polemischen Absichten. Bei ihnen ist vielmehr das Bemühen um sachliche Beschreibung oder gar einfühlendes Verständnis erkennbar. Daher sind diese Texte in gewisser Weise objektiver als viele spätere. Allerdings hat die baltische Forschung die von Herodot und Mela überlieferten Quellen bislang nicht genügend berücksichtigt.

Während des Niederganges der antiken Großreiche, in denen Geschichte, Geographie und viele andere Wissenschaften schon einen sehr hohen Entwicklungsstand erreicht hatten, nahm auch das Interesse für die Erforschung der nördlichen Länder ab. Deshalb fließen die Quellen in den ersten Jahrhunderten nach Christus ganz besonders spärlich. Ausgerechnet diese Periode, die sich von der späten Kaiserzeit über das Frühmittelalter erstreckt, war jedoch eine Blütezeit der baltischen Kultur, ihr „goldenes Zeitalter“. Erst gegen Ende des

ersten nachchristlichen Jahrtausends begann man sich wieder mit den Balten zu befassen, als im Osten das Kiewer Reich und in Nordeuropa die skandinavischen Seemächte entstanden. Mit diesen Staaten unterhielten die Balten verschiedene und sehr intensive Kontakte, sowohl kriegerischer als auch politischer und wirtschaftlicher Art. Das von den Balten bewohnte Territorium hatte sich inzwischen durch die Einwanderung der Slawen bedeutend verkleinert (vgl. Landkarte S. 27). Die aus dieser Zeit überlieferten Beschreibungen spiegeln ein wissenschaftliches Bemühen wider, das freilich von politischen und wirtschaftlichen Interessen beeinflußt war. Der Reisende Wulfstan und der Historiker Adam von Bremen wollten genau wie ihre antiken Vorgänger die Leser mit den Bräuchen und der Religion wenig bekannter Völker vertraut machen. Sie zeichneten sich ebenso wie diese durch Toleranz und Achtung vor den fremden Kulturen aus, die sie möglichst objektiv zu beschreiben suchten. Allerdings waren sie schon wesentlich besser informiert als die antiken Autoren, besonders über die Bräuche und Lebensweise der Westbalten. Deshalb sind ihre Aussagen konkreter und glaubwürdiger. Aber die Anzahl der Texte, welche eine tolerante Haltung erkennen lassen, ist nicht groß. Am verläßlichsten sind aus dieser Zeit wohl die Angaben des Reisenden Wulfstan über die Bestattungssitten der Westbalten.

Nach Einführung des Christentums in Polen (966) und Skandinavien (9.–11. Jh.) und nach der Taufe der Ostslawen (988–989) blieben die Balten zusammen mit einigen finno-ugrischen Stämmen als die letzten heidnischen Völker Europas übrig. Sie gerieten damit in den Mittelpunkt des Interesses jener Mächte und Institutionen, die um die Verbreitung des Christentums kämpften. Mit diesem Ziel verbanden sich freilich Absichten sehr weltlicher Natur: Einbeziehung der baltischen Küstenländer in den eigenen Einflußbereich, wirtschaftliche Nutzung seiner natürlichen Ressourcen. Diese aggressive Politik der christlichen Staaten Europas gegenüber den baltischen Völkern hielt mehrere Jahrhunderte an. In geistlicher und ideeller Hinsicht wurde sie angeführt von der römisch-katholischen Kirche und ihrem Oberhaupt, dem Papst, der die Feldzüge in die baltischen Länder als Kreuzzüge organisierte. Die Kriegshandlungen wurden durchgeführt unter der Leitung der militarisierten Orden (Schwertbrüderorden und Deutscher Ritterorden*), unterstützt von allen europäischen christlichen Staaten, die ihre besten Truppenteile, angeführt von erfahrenen Feldherren, von Fürsten, Grafen, manchmal sogar von Königen selbst, zur Hilfe schickten. Der Kampf mit den heidnischen Balten dauerte einige Jahrhunderte an und spiegelt sich in der Historiographie jener Zeit wider, denn alle wichtigsten Ereignisse jener Zeit wurden in den Annalen, den Kirchen-, Kloster- und Ordenschroniken sowie Lebensbeschreibungen der Heiligen fixiert. Da es sich um einen Eroberungsfeldzug mit

gleichzeitigen missionarischen Absichten handelte, müssen die aus dieser Zeit überlieferten Berichte mit großem Vorbehalt gelesen werden. Sie sind Teile einer ideologischen Kriegsführung und dienten in erster Linie zur Rechtfertigung der brutalen militärischen Vorgehensweise. Zu diesem Zwecke mußte die Kultur, besonders aber die Religion der „Heiden" als abscheulich, barbarisch und unmenschlich dargestellt werden.

Die Epoche der Kreuzzüge gegen die baltischen „Heiden" begann im 13. Jahrhundert. Aus dieser Zeit sind sehr viele Schriftdenkmäler erhalten, deren Verfasser meistens in die kriegerischen Handlungen verwickelt waren. Obwohl sie ihre Informationen aus erster Hand beziehen konnten, sind sie infolge der feindseligen Einstellung alles andere als objektiv zu nennen. Eine negative Haltung gegenüber den Balten und ihrer Kultur macht sich schon in den etwas älteren mittelalterlichen Quellen bemerkbar, z. B. in den Aufzeichnungen der Biographen des pruzzischen Bischofs Adalbert, in den *Magdeburger Annalen* und in den ersten päpstlichen Bullen. Als die Kriegszüge ins Baltikum anfingen, bekamen viele Quellenautoren die Möglichkeit, die baltische Religion und Mythologie persönlich kennenzulernen oder wenigstens mit Leuten zu sprechen, die an den Kreuzzügen teilgenommen hatten. Es gab Christen, die von den Balten gefangen genommen wurden und danach zurückkehrten, und es gab umgekehrt Balten, die in christliche Kriegsgefangenschaft gerieten. Nach der Unterjochung der baltischen Stämme (der Pruzzen und Letten) verkehrten sie mit den Balten, die eben erst das Christentum angenommen hatten und die sich noch sehr gut an die alten Bräuche und die „heidnischen" Götter erinnern konnten. Das bedeutet, daß die Chronisten ihre Kenntnisse über die baltische Religion und Mythologie aus erster Hand beziehen konnten und ihre Leser in der Lage waren, selber nachzuprüfen, inwiefern ihre Berichte wahrheitsgetreu waren oder nicht.

* Ende des 12. Jahrhunderts entstanden die ersten Siedlungen deutscher Kaufleute an der Dünamündung. Ihnen folgten Geistliche und Missionare. 1201 errichtete Bischof Albert die Burg von Riga, 1202 gründete er den Livländischen oder Schwertbrüderorden, dessen Auftrag darin bestand, „für den christlichen Glauben gegen die heidnischen Balten und Finnen zu kämpfen". Im Laufe weniger Jahrzehnte unterwarfen und tauften sie die Liven, die Lettgallen, einen Teil der Selen und der Esten. Gleichzeitig vollzog sich die Eroberung und Christianisierung der Pruzzen durch den Deutschen Ritterorden, der ursprünglich im Heiligen Land als charitativer Orden gegründet, seit 1226 (in Kulm) seinen organisatorischen Schwerpunkt nach Ostpreußen verlagert hatte und nun in der Mission der Pruzzen seine Aufgabe erblickte. Innerhalb eines halben Jahrhunderts gelang es dem Orden, das ganze Siedlungsgebiet der westbaltischen Pruzzen von der Weichsel bis zur Memel unter seine Herrschaft zu bringen (Šapoka, 1936, S. 41–47; *Lietuvos TSR istorija*, 1957, S. 58–62; 75–77; 1985, S. 35–44).

Das schränkte die Phantasie der Autoren nolens volens ein. Obwohl sie eine negative Einstellung hatten, konnten sie nicht grenzenlos lügen und dem „heidnischen" Glauben und seinen Kulten und Bräuchen nicht Praktiken zuschreiben, die überhaupt nicht vorhanden waren. Sie hatten daher eher die Tendenz, die Aspekte der fremden Religion besonders hervorzuheben und zu unterstreichen, die aus christlicher Sicht inhuman und barbarisch waren. Als besonders verdammenswert erschien ihnen die Tatsache des Polytheismus, die Verehrung von Naturphänomenen (des Donners, der Sonne, des Mondes, des Wassers, des Waldes, bestimmter Tiere), die Menschenopfer auf dem Altar der Götter, die Verbrennung der Toten, die Vielweiberei und die Neigung zu magischen Praktiken (Zauber, Beschwörungen). Auf diese Merkmale wird beinahe in allen Bullen der Päpste, im Friedensvertrag des Ordens mit den Pruzzen (1249), in den deutschen und polnischen Chroniken, in den Weltbeschreibungen und anderen Werken jener Zeit hingewiesen. Die von Umfang und Qualität her besten Nachrichten über die baltische Religion und Kultur finden wir in dem oben erwähnten Friedensvertrag von 1249, in der *Livländischen Reimchronik* und in der *Chronik* Heinrichs des Letten. Die Quellen des 13. Jahrhunderts berichten in erster Linie von den Pruzzen und Letten, weil die westeuropäischen Christen zuerst mit diesen baltischen Völkern Krieg führten. Religion und Lebensweise der Litauer war ihnen wenig bekannt. Sie werden nur kurz und oberflächlich erwähnt. Eine bemerkenswerte Ausnahme bilden jedoch die Überlieferungen aus dem orthodoxen Kulturraum: die *Hypatioschronik* und die *Chronik* des Johannes Malalas. Die Verfasser lebten in den westlichen Gebieten der Ostslawen, in denen das baltische Substrat noch spürbar war und deren Bewohner mit den Ostbalten (Litauern, Jatwingen) in engem Kontakt lebten. Daher kannten die Chronisten die von den Balten verehrten Götter sowie die Sitten und Bräuche der Nachbarvölker, die sie sehr detailliert beschrieben haben. Die beiden genannten Chroniken sind nicht nur die wichtigsten historischen Quellen zum Studium der ostbaltischen Kultur, sondern der baltischen Religion und Mythologie überhaupt. Sie vermitteln uns ein Bild von der Religion der Ostbalten um die Mitte des 13. Jahrhunderts. Ihre Aussagen stimmen teilweise überein. Viel später, im 15. Jahrhundert, wird Jan Długosz die ostbaltische Religion auf sehr ähnliche Weise beschreiben. Wenn diese verschiedenen Quellen sich nicht gegenseitig beeinflußt haben, muß die ihnen gemeinsame Information als sehr zuverlässig gelten.

Die bisherige Forschung hat nur wenige andere Quellen aus derselben Epoche benutzt: einige Bullen der Päpste (z. B. die an den polnischen Fürsten und die an die Pruzzen gerichtete Bulle, beide etwa 1216/17), die Weltbeschreibung *Incipiunt descripciones terrarum* sowie die Werke von Bartholomäus Anglicus und Tabīb.

In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, nach der Unterwerfung der Liven, Letten, Pruzzen und zum Teil auch der Kuren, Semgallen und anderer Stämme, erhoben die Ritter des Deutschen Ordens und des livländischen Schwertbrüderordens, verstärkt durch den christlichen Adel ganz Europas, ihre Waffen gegen die Litauer. Der mit großer Härte geführte Krieg zog sich über das ganze 14. Jahrhundert hin und führte zu einem paradoxen Ergebnis: 1387 nahm das litauische Herrscherhaus das Christentum an, 1410 erfuhr der Deutsche Ritterorden die endgültige Niederlage bei dem Versuch, Litauen militärisch zu erobern. Die aus dem 14. Jahrhundert stammenden Chroniken, die ganze Kriegsberichterstattung jener Zeit, die Loblieder, die den Kampf der christlichen Herrscher gegen die heidnischen Litauer besangen, die geistlichen Traktate, die die Idee der Kreuzzüge propagierten, sind in demselben aggressiv-missionarischen Geist verfaßt wie die schon erwähnten Schriften des 13. Jahrhunderts. Ihnen geht jegliches Bemühen um eine objektive Darstellung ab. Im Grunde handelt es sich nicht einmal um zusammenhängende Darstellungen, sondern lediglich um Aufzählungen stereotyper Details, die den Glauben der Balten in den Augen der christlichen Leser herabsetzen sollten. Die Quellen des 14. Jahrhunderts überliefern jedoch schon bedeutend mehr Angaben über Religion und Lebensweise der Litauer. Aus dieser Zeit stammt auch die berühmte Bemerkung des litauischen Großfürsten Gediminas, die sich in seiner Antwort an die päpstlichen Legaten erhalten hat: Es gibt nur einen Gott, und wir verehren ihn auf unsere Weise. Auch die Urkunden des Patriarchats von Konstantinopel enthalten Aussagen über die Religion der Ostbalten, aber sie sind sehr abstrakt gehalten und daher wenig aufschlußreich. In den Quellen des 14. Jahrhunderts nimmt die Beschreibung der erst vor kurzem unterworfenen Pruzzen immer noch sehr breiten Raum ein. Hierbei ist die *Chronica Terrae Prussiae* (1326) des Peter von Dusburg von herausragendem Wert. Die wichtigsten Werke aus dieser Zeit sind neben der schon genannten *Chronica Terrae Prussiae*, das *Chronicon Dubnicense*, die *Chronik* des Wigand von Marburg, das *Chronicon Livoniae* des Hermann von Wartberge und die Erzählung von Philippe de Mézières. Die letztgenannte Quelle war der Forschung bis vor kurzem noch unbekannt.

Nachdem ein Teil der baltischen Stämme (die Pruzzen, Letten, Kuren, Semgallen und Selen) besiegt war und der andere das Christentum freiwillig angenommen hatte (die Litauer 1387, die Žemaiten 1415), verlor sich allmählich das Interesse der europäischen Völker für diese Länder und den Glauben ihrer Bewohner. Dadurch änderte sich auch der Charakter der Quellen. In Ostpreußen und Lettland, wo seit fast zwei Jahrhunderten das Christentum eingeführt war, fanden lokale Bräuche und andere Relikte der autochthonen Religion nur noch knappe Erwähnung in Verordnungen und Ermahnungen von Landesherren oder

Kirchenoberhäuptern. Ähnliche Verordnungen wurden auch in anderen europäischen Ländern erlassen. In ihnen wurden Volksbräuche und allerlei Formen des Aberglaubens aufgezählt und scharf verurteilt, die man für unvereinbar mit dem christlichen Glauben hielt und deshalb zu vernichten suchte. Tatsächlich zeugen viele Bräuche und Vorstellungen von dem synkretistischen Charakter der im Volke praktizierten Religion, was besonders in den Kalender- und Arbeitsfesten zum Ausdruck kam. Bei diesen Anlässen wurden noch archaische Bräuche, Wahrsagerei, Zauberei und verschiedene Arten abergläubischer Rituale gepflegt, wie sie sich in den unteren Bevölkerungsschichten (Bauern, Viehzüchter, Handwerker) aller Nationalitäten finden. Dabei verband sich das vorchristliche Weltbild mit dem christlichen. Diese Bräuche zeigen in den verschiedenen Ländern Europas sehr viele gemeinsame Züge, weil sie sich entweder aus indoeuropäischer Zeit erhalten haben oder innerhalb Europas gewandert sind. Aus diesem Grunde ist auch in dieser Quellengruppe die ethnische Zuordnung erschwert. Es ist im Einzelfall oft schwer zu bestimmen, wessen Aberglaube beschrieben wird: der Balten (Pruzzen, Letten, Kuren), der Germanen (Deutsche, Schweden) oder der Ugro-Finnen (Esten, Liven). In der vorliegenden Edition wird in den Anmerkungen die Frage der ethnischen Zugehörigkeit erörtert und versucht werden, diese zu bestimmen.

Auch nach Einführung des Christentums in Ostpreußen und Lettland blieben die Erinnerungen an die alten Götter und die ihnen gewidmeten Kulte noch sehr lange im Bewußtsein der Menschen lebendig. Einige Rituale wurden auch nach der Taufe noch heimlich durchgeführt. Aber nur ein kleiner Teil dieser Relikte fand in den Quellen des 15. Jahrhunderts seinen Niederschlag, weil sich niemand ausdrücklich dafür interessierte.

Ganz anders sah die Situation in Polen und Litauen im 15. Jh. aus. Selbst am Königshof von Jogaila (Jagiełło) in Krakau und am Hof der litauischen Großfürsten in Vilnius, vom einfachen Volk einmal ganz abgesehen, war die Verbindung mit der altlitauischen Religion noch nicht abgerissen. Und gleichzeitig erwachte unter dem Einfluß der Renaissance (*ad fontes!*) ein schon wissenschaftlich zu nennendes Interesse an den alten Bräuchen und der archaischen Religion. Wissenschaftler, Publizisten und Politiker schrieben in diesem Jahrhundert über die altlitauische Religion und Mythologie (Jan Długosz, Nikolaus Lasocki, Philipp Kalimach u. a.). Sie verkehrten in beiden Herrscherhäusern und hatten Zugang zu Dokumenten und Urkunden, die die Taufe Litauens und andere wichtige Ereignisse betrafen. Weiteres Material über die vorchristliche Religion der Litauer und ihre Lebensweise konnten sie nicht nur aus Büchern beziehen, sondern auch aus den Erzählungen lebender alter Menschen, die sich einst zu diesem Glauben bekannt hatten. Nicht selten stimmen die von ihnen überlieferten Fakten nicht

nur untereinander überein, sondern nehmen auch manches in späteren Quellen Geschriebene vorweg (den *Litauischen Annalen* und der *Chronik* des Matys Stryjkowski). Ganz offensichtlich haben diese Quellenautoren ältere Schriften über die Taufe der Litauer und Žemaiten und andere Ereignisse benutzt, welche unter anderem Aufzeichnungen über den vorchristlichen Glauben dieser Völker enthielten. Die Quellen des 15. Jahrhunderts enthalten die ersten Überlieferungen über die Herkunft der Litauer (in den Werken von Długosz, Kalimach und Laonicos Chalcocondylas). Sie wurden im 16. Jahrhundert besonders populär. Aus dem 15. Jh. stammt auch ein Hinweis auf die Herkunft der Pruzzen (in der *Historia de Ordine Theutonicorum Cruciferorum* von Laurentius Blumenau). Entsprechende Bemerkungen über die Semgallen finden sich bereits im 13. Jh. (bei Bartholomäus Anglicus). Viele europäische Völker besitzen schriftliche Überlieferungen über ihre Herkunft (Zachara-Wawrzyńczyk, 1963). In der Epoche der Renaissance erwachte in ganz Europa das Interesse an der historischen Vergangenheit einzelner Völker, an ihren alten Sitten und ihrer autochthonen Religion. Es ist kaum anzunehmen, daß diese Überlieferungen von den Historikern der Renaissance frei erfunden wurden. Schon in den ältesten slawischen, germanischen und anderen indoeuropäischen Annalen und Chroniken finden sich Berichte über die einstige Einwanderung der Stämme in ihre damaligen Siedlungsgebiete, über ihre Fürsten und Könige sowie über die Entstehung ihrer Sitten und Gebräuche. Augenscheinlich stützen sich alle diese Schriftquellen auf Überlieferungen, die die tatsächlichen historischen Ereignisse widerspiegeln: die Migration der indoeuropäischen Stämme aus ihrer Urheimat und die weiteren Verschiebungen in der Völkerwanderungszeit. Diese Überlieferungen sind verflochten mit Mythen über die Wanderungen der Urväter, über die Herausbildung der Landschaft um die Entstehung der religiösen Bräuche und Sitten. Solche Mythen kennen wir von den australischen Ureinwohnern, von neuseeländischen Stämmen oder auch von den Indianern Amerikas. Aber es gab sie genauso bei vielen indoeuropäischen Stämmen (Мелетинский, 1976, S. 178–194). Die Überlieferungen der Renaissance über die Herhunft verschiedener europäischer Völker haben hier ihren Ursprung. Deshalb werden in dieser Ausgabe die Überlieferungen über die Herkunft der baltischen Stämme (Semgallen, Pruzzen, Litauer) mit Hinweisen auf die Problematik der jeweiligen Quelle versehen. Die Historiker der Renaissance haben nämlich die überkommenen Erzählungen sehr stark nach ihrem eigenen Vorstellungsbild der Vergangenheit umgeformt, so daß sie oftmals mehr deren soziale und politische Ansichten widerspiegeln als die tatsächlichen Gegebenheiten. Den einen oder anderen Aspekt der altlitauischen Religion und Weltanschauung kann man weltlichen Aktenstücken des 15. Jahrhunderts entnehmen: z. B. der an die

westeuropäischen Herrscher und an den Papst gerichteten Klage der žemaitischen Adligen, *Propositio Samagytarum ad Consilium Ecclesiasticum Constantiense et Principes* (1416), dem Brief des litauischen Großfürsten Vytautas an den Römischen Kaiser Sigismund, *Epistola Vitoldi, Magni Ducis Lithuaniae ad Sigismundi, Imperatorem Romanorum* (1420), dem Brief dieses Kaisers an Jogaila *Ad Regem Poloniae in forma consimili a Rege Romanorum* (1417) u. a. Doch sind die in diesen Dokumenten vorliegenden Bemerkungen sehr undeutlich und bedürfen zusätzlicher Kommentare. Von größerem Wert sind aus dieser Zeit die *Bischöflich ermländische Denkschrift zur Verteidigung des Ordens* (1418), der *Artikel des Bischofs von Samland Michael Junge* (1426?) sowie die Schriften von Nikolaus Lasocki und Philipp Kalimach. Der mythologischen Forschung dagegen noch fast unbekannt sind die religionsgeschichtlich relevanten Aussagen in den Werken von Jakob von Eks (Jacques d'Aix) und Chalcocondylas. Die bislang am meisten beachteten Aussagen über die baltische Religion und Mythologie finden sich in der Erzählung des Hieronymus von Prag und in der *Polnischen Geschichte* von Jan Długosz.

Eine viel größere Zahl von noch dazu sehr unterschiedlichen Quellen bietet uns das geistesgeschichtlich so bewegte 16. Jahrhundert. Es ist das Jahrhundert, in dem die Renaissanceideen einen Siegeszug durch ganz Europa antreten, aber vor allem das Jahrhundert der Reformation, der Gegenreformation und des Buchdrucks. In dieser Epoche entsteht eine große Anzahl von Reisebeschreibungen, historischen und geographischen Werken, in denen ziemlich ausführlich von der Mythologie und Religion der Pruzzen, Litauer und Letten berichtet wird. Wie schon in den Schriften der Frührenaissance, herrscht auch hier das wissenschaftliche Interesse vor. Religion und Mythologie werden als organische Bestandteile der Geschichte eines Volkes betrachtet. Die Verfasser bezogen ihre Informationen entweder aus älteren Schriftdenkmälern oder aus der eigenen Beobachtung des Volkes und seiner Lebensweise. Man begann damit, die Bräuche, die Religion, die Zauberei und den Aberglauben zu erforschen, und suchte in ihnen nach Überbleibseln der vorchristlichen Mythologie und Religion. Die aus der eigenen Beobachtung herrührenden Tatsachen sind natürlich von besonders hohem Wert, da sie hier erstmalig veröffentlicht wurden. Doch auch die Nachrichten aus zweiter Hand sind für die heutige Forschung von großer Bedeutung, weil sie vielfach aus älteren Quellen stammen, die in Gänze nicht mehr auf uns gekommen sind. Sie lassen sich nur aus diesen Zitaten bruchstückhaft rekonstruieren. Ein Teil der von Erasmus Stella, Simon Grunau, dem *Sudauer Büchlein*, den *Litauischen Annalen*, von Lukas David, von Matys Stryjkowski und Jan Łasicki benutzten Quellen ist uns bis heute unbekannt. Einige Wissenschaftler vermuten, daß es manche Texte, auf die sich die Verfasser

der Renaissance berufen, nie gegeben habe, daß sie zum Zwecke einer wirkungsvolleren Darstellung von den Autoren erdacht wurden. Mit besonders großer Skepsis wurden seit jeher die Berichte des Simon Grunau gelesen. Er hält sich nicht streng an seine Quellen, sondern erzählt sie sehr frei, wobei er eine starke Tendenz zum Mythologisieren aufweist. Deshalb vertreten einige Forscher den Standpunkt (Max Perlbach, Joseph Bender und Wilhelm Mannhardt), daß es die von Grunau angeblich zitierte Chronik des ersten pruzzischen Bischofs Christian niemals gegeben habe, daß er den ganzen pruzzischen Olymp selber erfunden habe, wobei ihm die bei Adam von Bremen beschriebene heilige Stätte der alten schwedischen Götter in Uppsala als Vorbild gedient habe. Tatsächlich stand Lukas David auch keine Chronik des Bischofs Christian zur Verfügung. Er stützt sich vor allem auf Simon Grunau, dessen Bericht er nacherzählt. Die strenge Kritik an Simon Grunau wurde jedoch von Jonas Bertulaitis, Haralds Biezais und anderen zeitgenössischen Forschern der baltischen Religion und Mythologie inzwischen revidiert. Auch manche von Erasmus Stella, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki und anderen Renaissanceautoren angeführten Tatsachen wurden stark bezweifelt, denn zu ihren Lebzeiten war im Baltikum schon lange das Christentum die herrschende Religion. Die höheren Stände hatten sich längst von den alten Göttern abgewandt und die alten Bräuche vergessen. Nur in den unteren Bevölkerungsschichten (unter den Bauern, Viehzüchtern, Teilen der einfachen Stadtbevölkerung) lebte die Verehrung bestimmter, ihnen nahestehender Gottheiten fort und es wurden wohl auch noch im geheimen Opfer dargebracht. Aber die Opferrituale waren schon stark vereinfacht, den ungünstigen konspirativen Bedingungen angepaßt. Das gesamte System der baltischen Religion und Mythologie war schon merklich zerfallen. Deshalb machten sich die Autoren der Renaissance bewußt oder unbewußt ihre Kenntnisse der antiken (griechisch-römischen) Modelle zunutze, wo sie die Religion der Balten ausführlich darstellen wollten. Angefangen mit Jan Długosz werden baltische Gottheiten mit den Namen römischer und griechischer Götter bezeichnet oder mit ihnen verglichen. Viele Verfasser waren der baltischen Sprachen kaum oder gar nicht mächtig, z. B. Jan Łasicki. Das erklärt die vielen Ungenauigkeiten und Fehler in ihren Werken. Aus all diesen Gründen bedürfen die Quellen aus der Renaissancezeit einer sehr kritischen Prüfung, und für viele Autoren gilt was Wjatscheslaw Iwanow und Wladimir Toporow über Matys Stryjkowski, Jan Łasicki und Matthäus Prätorius gesagt haben: „In ihren Werken zählen sie Dutzende mythologischer Namen auf. Gewöhnlich sind sie ungenau oder gar fehlerhaft aufgezeichnet. Die den Trägern dieser Namen zugeteilten Funktionen sind häufig fragwürdig oder einfach von der Etymologie des Wortes abgeleitet. Vieles erklärt sich aus der ungenügenden Informiertheit der Autoren, manches

indessen ist schlichtweg das Resultat ihrer Phantasie. Am Ende kann es sich bei vielen angeblichen Göttern herausstellen, daß es sich eigentlich um Geister handelt, um Schutzgeister der Natur oder des menschlichen Wirtschaftens" (*Мифы*, 1980, S. 156).

Andererseits gehören Religion und Mythologie zu den konservativsten Segmenten einer Kultur. Nach Einführung einer neuen Religion verschwinden die Götter und Rituale der alten Religion selten spurlos, meistens bleiben sie, verflochten mit den neuen Göttern und neuen religiösen Vorstellungen, im Bewußtsein des Volkes jahrhunderte- oder gar jahrtausendelang erhalten. Viele Relikte der altbaltischen Religion und Mythologie waren im 16. Jh. noch vorhanden. Das besonders lange Fortleben archaischer Bräuche und Vorstellungen läßt sich zum Teil erklären mit den spezifischen Bedingungen der Christianisierung im Baltikum. Für die Balten (Pruzzen, Litauer, Letten) war das Christentum die Religion der Feinde, mit denen sie lange und hart gekämpft hatten. Nach der mehr oder weniger erzwungenen Taufe wurde diese Religion fast ausschließlich in Fremdsprachen verkündet und gelehrt (Latein, Deutsch, Polnisch). Deshalb konnte sie sich im Volke nur sehr langsam verwurzeln. Die herrschenden Schichten in allen drei baltischen Ländern kümmerten sich wenig um die religiöse Erziehung der einfachen Leute. Es gab insgesamt nur wenige Kirchen und noch weniger Priester, die Litauisch oder Lettisch sprachen. Deshalb blieben in den baltischen Ländern die Relikte des „Heidentums" besonders lange erhalten. Und da die Chronisten der Renaissance im Volke selbst danach suchten, wurden sie auch fündig. Unter diesem Aspekt sind die Beschreibungen bei Erasmus Stella, Simon Grunau, Matys Stryjkowski, Jan Łasicki, im *Sudauer Büchlein* und in den *Litauischen Annalen* als besonders wertvoll einzuschätzen.

Auch die Anhänger der Reformation begannen sich ernsthaft um eine Erforschung der tatsächlichen religiösen Verhältnisse im Lande zu bemühen, allerdings nicht mit der Absicht, die Relikte des „Heidentums" zu beschreiben und für die Nachwelt festzuhalten, sondern um sie zu vernichten. Die Reformatoren klagten die katholische Kirche an, über ihrem Streben nach Reichtum und weltlicher Macht die religiöse Erziehung des einfachen Volkes vernachlässigt zu haben. Und da man dem Volke das Wort Gottes, welches dem Menschen in der Heiligen Schrift gesagt ist, vorenthalten habe, seien die Leute zum Heidentum zurückgekehrt, hätten sich dem Aberglauben und der Zauberei zugewandt und heidnischen Sitten und Gebräuchen hingegeben. Als „heidnisch" galten den Anhängern der Reformation auch bestimmte Praktiken des katholischen Glaubens: die Verehrung der Heiligen, die Einhaltung den Heiligen gewidmeter Tage, gewisse feierliche Festtagsbräuche der katholischen Kirche. Die Lutheraner, die das Volk zur „wahren lebendigen Quelle", zum

Wort Gottes, zurückführen wollten, arbeiteten zunächst an einer flächendeckenden Erfassung der verbreiteten „heidnischen" und abergläubischen Sitten und Vorstellungen. Die Pastoren und die höhere Geistlichkeit reisten durch die Gemeinden und „visitierten" sie. Über ihre Eindrücke verfaßten sie sogenannte Visitationsberichte. Diese Berichte unterlagen bestimmten formalen und inhaltlichen Vorgaben. Es war festgelegt, wie diese Visitationen abzulaufen hatten, welche Fragen den Leuten zu stellen waren usw. Außerdem schrieben die Pfarrer Berichte über den Stand des christlichen Glaubens in ihren eigenen Gemeinden. Darauf ließen die kirchlichen Behörden Verordnungen ergehen, wie die Lage zu bessern sei. Daher finden wir in den Urkunden der lutherischen Kirche zahlreiche Hinweise auf archaische Bräuche und Relikte des alten Glaubens, besonders in Lettland und Ostpreußen. Allerdings fallen sowohl die „heidnischen" als auch die katholischen Bräuche unter das Verdikt der „Götzendienerei", so daß es zuweilen schwierig ist, das eine vom anderen zu unterscheiden.

Im Gegenzug begann nun auch die katholische Kirche ihre Aktivitäten in den Gemeinden zu verstärken. Auch sie bemühten sich jetzt um Feststellung der tatsächlichen Frömmigkeit in den Gemeinden und versuchten, das Gemeindeleben besser zu gestalten. In dieser Hinsicht tat sich besonders der Jesuitenorden hervor, der 1534 gegründet worden war, um die Reformation zurückzudrängen. 1569 wurde er nach Litauen eingeladen. Wie die Protestanten entwickelten die Jesuiten eine rege Visitationspraxis, über die sie zahlreiche Berichte verfaßten. Gestützt auf diese Mitteilungen, richteten die Bischöfe und Provinzoberen Rundschreiben an den Papst. Diese Dokumente enthalten viele wertvolle Information über die Relikte des alten Glaubens. Da sich die Tätigkeit der Jesuiten jedoch erst gegen Ende des 16. Jh. voll entfaltete, stammt der größte Teil der Jesuitenquellen aus dem 17. Jahrhundert.

Die religiösen Auseinandersetzungen des 16. Jh. brachten das Erscheinen der ersten litauischsprachigen Bücher mit sich. Sie zeugen von dem Bestreben beider Konfessionen, das Christentum in breiten Schichten des Volkes bekannt zu machen.

Die katholischen und protestantischen Quellen des 16. und 17. Jahrhunderts enthalten weniger mythologischen Stoff, als bei den unter dem Einfluß der Renaissanceideen stehenden Historikern, Geographen, Schriftstellern und Reisenden zu finden ist. Außerdem trägt er einen andersartigen Charakter. Angesichts der sehr fragmentarischen Darstellung der altbaltischen Religion darf man den Autoren jedoch keine böse Absicht unterstellen, denn ihre Berichte dienten nicht dem Zweck, den vorchristlichen Glauben in Gänze zu rekonstruieren. Dennoch sind sie von einem anderen Standpunkt aus kritisch zu bewerten.

Wie die Verfasser der religiösen Verordnungen des 15. Jahrhunderts, so lenkten auch sie ihre Aufmerksamkeit in erster Linie auf die Abweichungen von den christlichen Dogmen, die bei allen europäischen Völkern festzustellen waren (Zauberei, Beschwörungen, das Feiern nichtchristlicher Kalender- und Familienfeste). Die spezifischen Eigenheiten der baltischen archaischen Religion interessierten sie dabei kaum. Ungeachtet dieser Mängel enthalten ihre Schriften wertvolle Informationen über die von den Balten damals noch verehrten Gottheiten und mythischen Wesen, über die Opfer, die diesen gebracht wurden, über Fälle von Zauberei und Beschwörungskunst sowie über nichtchristliche religiöse Feste. In den *Episcoporum Prussiae Pomesaniensis atque Sambiensis Constitutiones Synodales* (1530) wird das ganze Pantheon der alten Sudauer geboten. Jedoch scheint die Vermutung vieler Wissenschaftler wohl begründet zu sein, daß die Bischöfe bei der Abfassung dieses Synodalbeschlusses das im Geiste der Renaissance geschriebene *Sudauer Büchlein* benutzt haben. Die Autoren des gesamten religiösen Schrifttums haben grundsätzlich noch dieselbe Haltung wie die ersten Missionare des 13. und 14. Jahrhunderts. Sie lehnen die „heidnische Götzenverehrung" kategorisch ab und halten sie für eine „Erfindung des Teufels", mit dessen Hilfe die Menschen vom wahren Glauben abgehalten werden sollen. Deshalb wurde das „Heidentum" als inhuman dargestellt, das nicht nur unvereinbar war mit der christlicher Religion, sondern auch dem gesunden Menschenverstand widersprach, und deshalb mit den unterschiedlichsten Mitteln bekämpft werden mußte.

Im 16. Jahrhundert taucht eine neuartige Quelle der baltischen Religionsgeschichte auf: die Akten der Hexenprozesse. Sie erreichen im 17. und 18. Jahrhundert ihre größte Zahl. In ihnen findet sich Übereinstimmendes mit anderen schriftlichen Überlieferungen, besonders was Hexenwesen und Zauberei betrifft, aber die baltischen Elemente sind hier stark vermischt mit dem Hexenglauben vieler anderer europäischer Völker.

Verschiedene juristische und administrative Urkunden des 16. Jahrhunderts, besonders die im Großfürstentum Litauen verfaßten Gesetzbücher, Stadtkarten, Werke der schönen Literatur und andere Schriften, die zuweilen Anmerkungen zur Sitte und Religion des Volkes enthalten, sind bis heute nicht als Quellen erschlossen worden.

Das Spektrum der verschiedenen Quellentypen änderte sich im 17. Jahrhundert nur unwesentlich. Weiterhin erschienen historische und geographische Werke sowie Reisebeschreibungen, die in modischer Weise von den exotischen Bräuchen des fremden Landes berichteten. Katholische und protestantische Geistliche visitierten ihre Gemeinden und verfaßten die üblichen Visitationsberichte, in denen die Abweichungen von der kirchlich verordneten Lebensweise

gebrandmarkt wurden. Zur Verurteilung der zähen Relikte des alten Glaubens wurden daneben auch spezielle religiöse Unterweisungen geschrieben. In Ostpreußen und Lettland erschienen Verordnungen, die ebenso zum Kampf gegen die Überbleibsel des „Heidentums" wie zu weiterer Hexenverfolgung aufriefen. In diesen Texten ist viel die Rede von Zauberei, Hexerei, Teufeln, Werwölfen, Kobolden und anderen mythischen Wesen, die damals die Phantasie der Menschen beschäftigten. Im 17. Jahrhundert nahm jedoch auch die Zahl der Publikationen weltlichen Inhalts sehr stark zu. Es erschienen Werke der schönen Literatur und der Sprachwissenschaft, vor allem Grammatiken und Wörterbücher. Besonders die Wörterbücher kommen für die baltische Religionswissenschaft als Quellen in Frage, denn sie bieten nicht nur einen großen mythischen Wortschatz (Bezeichnungen von Göttern und mythischen Wesen, Namen von Menschen mit übernatürlichen Fähigkeiten, Bezeichnungen von Kalender- und Familienfesten sowie mit mythischen Vorstellungen verbundene Phraseologismen), sondern die Kommentare zu einzelnen Begriffen enthalten z. T. auch wichtige Bemerkungen zu Mythologie und Religion. Einige Wörter der Lexik sind ein Ausdruck des synkretistischen Charakters der Volksfrömmigkeit im kleinen, da es sich bei vielen Wörtern aus dem religiösen Bedeutungsfeld um ursprünglich „heidnische" Begriffe handelt, denen eine christliche Bedeutung nachträglich angeheftet wurde. Das gilt für Texte des Kirchenjahres, für Gegenstände mit mythischer Bedeutung, für zentrale religiöse Begriffe wie *dangus* „Himmel", *pragaras* „Hölle", *dvasia* „Geist", *šventas* „heilig, der Heilige", *prakeiktas* „der Verdammte" und sogar für die höchste Gottheit und ihren Widersacher, den Teufel. *Dievas* „Gott" und *velnias* „Teufel" sind sowohl die Namen für den christlichen Gott und den gefallenen Engel des christlichen Glaubens als auch Bezeichnungen zweier Götter des alten Pantheons. Daß dieser doppeldeutige Wortschatz auch nach der Einführung des Christentums seine vorchristliche Bedeutung mittransportierte, beweisen die Phraseologismen mythischen Gehalts. Aus religionswissenschaftlicher Sicht sind selbst die Bezeichnungen der Familienfeste (Taufe, Hochzeit, Begräbnis) und verschiedene Verwandtschaftsbegriffe aufschlußreich. Zum Verständnis der Weltanschauung eines Volkes muß im Grunde das gesamte Lexikon herangezogen werden, sofern es der lebendigen, gesprochenen Sprache entnommen wird. Als besonders fruchtbar erweisen sich auf diesem Gebiet quantitative Untersuchungen mit folgenden Fragen: Wie viele sakrale Begriffe gibt es? Welchen Abstraktionsgrad weisen sie auf? In welchem quantitativen Verhältnis stehen Begriffe für Objekte oder Erscheinungen des Himmels, der Erde und der Unterwelt zueinander? Der Umfang dieser Edition hat es nicht erlaubt, alle im Wortschatz enthaltenen Informationen, die für das Verständnis der altbaltischen Weltanschauung von

Belang sind, darzulegen. Wir haben uns deshalb mit den Teilen der Lexik begnügt, die aus religionswissenschaftlicher Sicht am aufschlußreichsten und am einfachsten zu erfassen sind.

Vereinzelte Hinweise auf die religiösen Verhältnisse des 17. Jahrhunderts finden sich auch in den Werken der schönen Literatur. Sie erfüllen jedoch bei baltischen und ausländischen Autoren unterschiedliche Funktionen. Die nichtbaltischen Schriftsteller (z. B. Laurentius Boyerus) malen das für die Renaissance typische Bild einer antikisierenden mythischen Welt, dem sie hin und wieder Gestalten aus der baltischen Mythologie beimischen, um dem ganzen ein litauisches Kolorit zu verleihen. Diese Einschaltungen wirken als Fremdkörper im stilisierten Gesamttext. Dagegen bieten die von Balten selbst verfaßten Werke (z. B. Mykolas Lietuvis) bewußt ausgewählte Zitate der baltischen Mythologie. Außerdem zeugen die literarischen Werke nicht selten von Relikten des archaisch-mythischen Weltbildes im Bewußtsein des Autors selbst. In jedem Falle muß versucht werden, sachliche Informationen von der Phantasie des Autors zu unterscheiden.

Das 17. Jh. hat rein quantitativ gesehen bedeutend mehr Quellen hinterlassen als das 16. Jahrhundert, aber ihr Informationsgehalt ist geringer und das in ihnen vermittelte Bild der Volksreligiosität spürbar blasser. Inzwischen scheint die Erinnerung an die archaischen Götter und ihre Riten schwächer zu werden. Besser erhalten blieben die Teile der alten Vorstellungswelt, die Eingang fanden in die Folklore, in den Volksglauben, in Zauberei und Aberglauben sowie in den traditionellen Bauernkalender, an dem die Bauern hartnäckig festhielten. In den historischen und geographischen Werken jenes Zeitalters nimmt die Zahl der aus sekundären Quellen stammenden Nachrichten über die baltischen Religionszustände zu. Die schon zu Stereotypen erstarrten Angaben aus Visitationsprotokollen und anderen religiösen Schriften über die in allen europäischen Ländern populäre Quacksalberei und Wahrsagerei und das Feiern nichtchristlicher Feste werden mit schablonenhaften Wertungen versehen und in unzähligen Texten aus jener Zeit wiederholt. Um das Sammelsurium der Schauerlichkeiten vollständig zu machen, entnimmt man den Akten der Hexenprozesse Berichte über Schadenszauber von Hexen, über ihre Flüge und Zusammenkünfte und über ihre Beziehungen zu den Teufeln. Dennoch hat dieses Jahrhundert daneben auch einige wertvolle Bücher hinterlassen, die viele neue Tatsachen über die baltische Religion und Mythologie in der Epoche ihres allmählichen Niederganges und Verfalls enthalten. Da gibt es die mit viel Liebe und ausgezeichneter Sachkenntnis verfaßte Studie des Matthäus Prätorius über die Bräuche und den Glauben der in Ostpreußen lebenden Litauer, die Geschichte Lettlands von Paul Einhorn und die Jesuitenberichte aus Litauen, Kurland und

Livland (Dorpat), die besonders interessantes Material über die von den Balten verehrten Gottheiten, die ihnen gewidmeten Opfer und religiösen Bräuche überliefern.

In diesem Jahrhundert wurden auch zahlreiche Bücher religiösen Inhalts, Rundschreiben der Kirchenvorstände, Wörterbücher, juristische Verwaltungsurkunden und andere Schriften herausgegeben, die von der baltischen Religionswissenschaft bisher wenig benutzt worden sind.

Infolge der umwälzenden gesellschaftlichen, politischen und kulturellen Veränderungen im 18. Jahrhundert nahm die Zahl der baltischen Religionsquellen bedeutend ab. Das Christentum hatte sich in den baltischen Ländern endgültig durchgesetzt: in Litauen und Lettgallen der Katholizismus, im übrigen Lettland und in Ostpreußen der Protestantismus. Der alte Glauben hatte seine Bedeutung als Konkurrent des Christentums verloren, und als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung sollte er erst im 19. Jh. aktuell werden. Immer seltener und gedrängter werden Erwähnungen der vorschristlichen Religion in der religiösen Literatur des 18. Jahrhunderts. Nach dem Niedergang des polnisch-litauischen Doppelstaates, dem Verfall seiner Kultur und dem schließlichen Verlust seiner Staatlichkeit (1795) wurden insgesamt weniger Schriften dieser Art herausgegeben. Bedeutend geringer ist auch die Zahl der einst so modernen historischen und geographischen Werke geworden. In Litauen erscheinen solche Bücher überhaupt nicht. Die wichtigsten Quellen aus dieser Zeit sind die in Ostpreußen und Lettland verfaßten Wörterbücher, die zum Teil die Aussagen älterer Schriftdenkmäler wiederaufnehmen, teilweise aber auch mündliche Überlieferungen fixiert haben. Neues Material finden wir vor allem in den Wörterbüchern von Jakob Brodowski, Jakob Lange und Gotthardt Friedrich Stender. Dies sind die bedeutendsten Religionsquellen in diesem Jahrhundert. Erwähnenswert sind weiterhin: die Einschaltung in der Chronik des Johannes Friedrich Rivius, die früher von vielen Wissenschaftlern für eine Fälschung von Theodor Narbutt gehalten wurde, sowie die Werke von Kristijonas Donelaitis. Manche Wissenschaftler betrachten auch die Angaben von Lange und Stender zur baltischen Religion und Mythologie mit großer Skepsis. Sicher haben diese Autoren die von älteren Gewährsleuten stammende Information auf ihre Weise interpretiert, aber die aus der mündlichen Überlieferung herrührenden Aussagen über den vorchristlichen Glauben, die Volksbräuche und die mythische Lexik erwecken keine ernsthaften Bedenken.

Ein Teil der im 18. Jh. verfaßten oder herausgegebenen Schriften ist von der Forschung noch nicht benutzt worden (z. B. Friedrich Danckelmanns Traktat über die alten Pruzzen, die handgeschriebenen deutsch-litauischen Wörter-

bücher, die Schriften von Donelaitis, die Synodalbeschlüsse des Bistums von Žemaiten mit Sitz in Medininkai, der Katholische Katechismus von 1770 usw.).

* * *

Als eine Art Fazit kann man festhalten, daß es nicht gerade viele schriftliche Quellen zur baltischen Religion und Mythologie gibt, daß sie uns nur Bruchstücke überliefern, daß ihre Aussagen oft nicht zuverlässig sind (besonders in den Quellen der Renaissancezeit) und daß sie schwer lesbar sind. Trotzdem läßt sich aus ihnen allen ein Gesamtbild der altbaltischen Religion und Mythologie zusammensetzen, ja sogar manche spezifische Eigenheiten und historische Entwicklungstendenzen lassen sich feststellen.

Viele Religionswissenschaftler, die in der Epoche des Positivismus (Ende des 19. Jahrhunderts) oder noch später über die baltische Überlieferung geschrieben haben, erblicken in der Naturverbundenheit die hervorstechendste Eigenschaft der baltischen Religion und Mythologie. Das galt besonders für die Religion der Litauer. Das wichtigste Argument für diese Betrachtungsweise boten die häufigen Hinweise auf die Verehrung von Naturobjekten und Naturerscheinungen in den schriftlichen Quellen (Himmelskörper, die Erde, das Feuer, das Wasser, der Donner, Pflanzen, Tiere und Steine). Wir wissen heute, daß diese Art von Naturbezogenheit für alle archaischen Religionen charakteristisch ist. Analoge Phänomene finden sich in den Religionen und Mythologien aller indoeuropäischer Völker. Fast alle Götter und mythischen Wesen, die als das gemeinsame Erbe der indoeuropäischen Völkerfamilie angesehen werden können (der Himmelsgott, die Erdgöttin, die göttlichen Zwillinge, der Donnergott, die Gottheiten der Unterwelt, des Wassers, des Feuers und der Pflanzen) sind verbunden mit Naturgegenständen oder Naturerscheinungen (mit dem leuchtenden Tageshimmel, mit der Erde, mit Himmelskörpern und Himmelserscheinungen, mit dem Donner, mit der Unterwelt, dem Wasser, dem Feuer und den Pflanzen) (*Мифы*, 1980, S. 527–533, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, S. 791–799). Demnach kann die Naturbezogenheit der religiösen Begriffe an sich nicht als Charakteristikum der baltischen Religion und Mythologie angesehen werden. Es muß vielmehr gefragt werden, auf welche Weise Naturobjekte und Naturerscheinungen in das mythische System einbezogen und mit abstrakten Ideen verbunden wurden. Schon nach der bloßen Lektüre des gesamten Textkonvoluts der historischen Quellen kann man mit Sicherheit sagen, daß die Wissenschaftler der älteren Generation irrten (Alexander Brückner, Antoni Mierzyński, Julius Lippert, Petras Klimas, Zenonas Ivinskis, Juozas Jurginis und andere), als sie behaupteten, die Litauer bzw. die baltischen Völker hätten die

Natur selbst verehrt, weil ihre Religion primitiv war und sie noch keine personalen Götter kannten. Aus den Quellen ist eindeutig zu ersehen, daß die Balten keineswegs Naturobjekte an sich verehrt haben, sondern als Ausdrucksformen einer dahinterstehenden personalen Gottheit. Auf der Grundlage bestimmter Naturerscheinungen haben die Balten Gottesvorstellungen geschaffen, die im Laufe der weiteren religionsgeschichtlichen Entwicklung z. T. sogar die Verbindung mit ihrem naturhaften Ursprung verloren haben. Die Annahme, daß die Balten Götter kannten, findet man bereits in der ältesten Quelle, in Herodots *Historiarum Libri* (IX) aus dem 5. Jh. v. Chr. bestätigt. Auch von den Skythen, den östlichen Nachbarn der Balten, und von den Stämmen der Budynen und Gelonen, die einige Wissenschaftler mit den Balten in Verbindung bringen, weiß man, daß sie Götter verehrten (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, S. 352–359). Der römische Historiker Pomponius Mela sagt über die Neuren, Gelonen, Melanchlaenen und andere Stämme, daß sie den Gott Mars angebetet hätten. Mela hat jedoch Herodots Schriften gekannt und dessen Aussagen in leicht modifizierter Form in seinen Werken wiedergegeben. Überzeugender ist dagegen, was wir bei Tacitus lesen. Tacitus sagt von den Aisten, deren Zugehörigkeit zu den Balten von fast niemandem bezweifelt wird, daß sie die Mutter der Götter, also eine personale Gottheit, verehrt hätten. Wenn sie eine Muttergöttin anbeteten, dürfte der logische Schluß erlaubt sein, daß sie auch andere Götter, möglicherweise deren Kinder, kannten. Schließlich weiß man von den südwestlichen Nachbarn der Balten, von den Germanen, daß sie an die Existenz von Göttern glaubten. Das gleiche gilt für die Stämme zwischen Weichsel und Oder, die manchmal zu den Balten gerechnet werden (Gimbutienė, 1985, S. 66). Die den Balten nahestehenden Nahanarvalen sind bekannt für ihren Zwillingskult. Die Verehrung göttlicher Zwillinge ist jedoch ein besonders typisches Merkmal der baltischen Religion und Mythologie (*Мифы*, 1980, S. 154; Иванов, Топоров, 1983). Vom 12. Jh. an werden baltische Götter in fast allen Quellen erwähnt und beim Namen genannt. Papst Innozenz III. beklagt in einer Bulle von 1199, daß die livländischen Stämme die allein Gott gebührende Ehre den unvernünftigen Tieren, den belaubten Bäumen, dem klaren Wasser und dem grünen Gras, darüberhinaus aber auch den „unsauberen Geistern" erweisen würden. „Unsaubere Geister" oder „Dämonen" war die damals gängige Bezeichnung für die Götter nichtchristlicher Religionen. In einer anderen, 1216/17 verfaßten Bulle wird berichtet, wie sich die Pruzzen rühmen, weil ihre Götter oder Dämonen alles im Überfluß besitzen. Auch Papst Gregors IX. Behauptung, daß die Pruzzen ihren Dämonen mit Blumen bekränzte Mädchen zum Opfer brachten, darf als Hinweis auf einen Götterglauben bei den Pruzzen gewertet werden, obwohl der Papst mit dieser Bulle (1232) sicher eine andere Intention verfolgt hat. Bei

Oliverus von Paderborn ist es offensichtlich, daß die „heidnischen" Balten nicht eigentlich Quellen, Bäume, Berge, Felsen und Täler verehrten, sondern die in diesen Naturgegebenheiten wohnenden Gottheiten, die er aufzählt und mit lateinischen Namen benennt. In späteren Quellen finden sich Hinweise auf die von anderen baltischen Stämmen verehrten Götter. Der Friedensvertrag des Deutschen Ordens mit den Pruzzen (1249) erwähnt z. B. den pruzzischen Gott Curche und „andere Götter", die *Hypatios-Chronik* nennt die von den Litauern verehrten Götter *Nunadej, Teljavel', Diveriks*, den Hasengott, *Mejdejn*, in dem russischen Zusatz zu der *Chronographie* des Johannes Malala – die Götter *Andaj, Perkun, Žvoruna* und *Teljavel'*, die *Livländische Reimchronik Perkun*, der Bericht des ermländischen Bischofs (1418) die pruzzischen „Dämonen" *patollum* und *Natrimpe*, das *Historische Werk* von Laonikos Chalcocondylas die griechisch bezeichneten žemaitischen Gottheiten *Apollo* und *Artemis*, die *Geschichte Polens* von Jan Długosz die lateinisch benannten litauischen Götter *Vulcanus, Juppiter, Diana* und *Aesculapius*, die Chroniken von Simon Grunau und Lukas David pruzzischen Götter *Patollo, Potrimppo, Perkuno, Wurschayto, Szwaybrotto* und *Curche*. Weitere Götter und Gottheiten niederen Ranges werden in den *Constitutiones Synodales* der pruzzischen Bischöfe, im *Sudauer Büchlein*, im Werk von Jan Łasicki und in anderen, späteren Quellen erwähnt.

Die von den historischen Quellen belegte Tatsache, daß die vorchristlichen Balten sehr wohl Götter kannten und verehrten, wird von den Folklorequellen sowie durch den sprachwissenschaftlichen Befund bestätigt. Alle baltischen Sprachen haben ein Wort zur Bezeichnung des Gottesbegriffes (lit. *dievas*, lett. *dievs*, pr. *deiws*), das in der litauischen und lettischen Folklore jedoch gleichzeitig der Eigenname des Himmelsgottes ist (*Dievas, Dievs*). Mit diesem Namen wurde nach der Einführung des Christentums auch der christliche Gott benannt. In vielen indoeuropäischen Sprachen dienen Wörter dieser Wurzel sowohl als Gattungsbezeichnung für „Gott", als auch als Eigenname des Himmelsgottes (altind. *devá* „Gott", *Dyáus* „Himmelsgott"; gr. *Ζεύς* „Zeus, Himmelsgott", altluvisch *Tiu̯az* „Sonnengott", lat. *deus* „Gott", *Juppiter* „Jupiter, Himmelsgott", altskand. *tívar* „Götter", *Týr* „Himmelsgott" u. a.). Allen baltischen Sprachen gemeinsam ist das Wort zur Bezeichnung des Donnergottes (lit. *Perkūnas*, lett. *Pērkons*, pr. *Percunis*). Sein Name taucht sowohl in der lettischen als auch in der litauischen Folklore sehr häufig auf. Die Mythologien anderer indoeuropäischer Völker kennen ähnliche Gottheiten, die mit stammverwandten Namen bezeichnet werden (slav. *Перун* „Donnergott", altskand. *Fjǫrgyn* „Mutter des Donnergottes", altind. *Parjánya* „Gott der Sturmwolke und des Regens" (*Мифы*, 1980, S. 153–156, 527–530; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, S. 790–799; Vėlius, 1986, S. 13, 16). Entsprechungen in anderen indoeuropäischen Sprachen

und Mythologien hat auch der in einigen wenigen Quellen erwähnte *Velnias*, der in der lettischen und litauischen Folklore eine große Rolle spielt. Er war entweder ein abstraktes mythisches Wesen oder ein Gott. Ihm nahe stehen der slavische *Велес/Волос*, der indische *Váruṇa*, der keltische *Vellaunus*, der germanische *Ullr,Ull, Ullinn*, die auch alle als personale Götter vorgestellt wurden (Vėlius, 1987, S. 255–274).

Aufgrund der Quellenlage kann also zweifelsfrei festgestellt werden, daß die Balten nicht allein Götter kannten und verehrten, sondern daß ihre Götter ganz offensichtlich mit anderen indoeuropäischen Gottheiten genetisch verbunden sind. Es darf angenommen werden, daß diese Götter zum gemeinsamen mythisch-religiösen Erbe der Indoeuropäer gehören. Eine Eigentümlichkeit der baltischen Götterwelt besteht allerdings im Nichtvorhandensein einer klar umrissenen Hauptgottheit, die das ganze Pantheon beherrscht, wie etwa der griechische Zeus, der indische Indra oder der germanische Odin. In den verschiedenen baltischen Quellen werden unterschiedliche „oberste Götter" genannt. In der *Hypatios-Chronik* ist es *Nunadej*, in der Einfügung der *Malala-Chronik Andaj*, bei Simon Grunau und Lukas David *Patollo*, in den *Constitutiones Synodales* der pruzzischen Bischöfe, im *Sudauer Büchlein* und bei Jan Malecki *Ockopirmus*, in der Chronik von Matys Stryjkowski *Prokorimos* und bei Jan Łasicki *Auxtheias Vissagistis*. Und damit sind noch nicht alle genannt. In ihren Funktionen stehen sich *Nunadej, Ockopirmus* und *Auxtheias Vissagistis* nahe. Möglicherweise handelt es sich sogar um dieselbe Gottheit, die bei den verschiedenen baltischen Stämmen (bei Litauern, Sudauen und Žemaiten) unterschiedlich bezeichnet wird. Jedenfalls beobachten wir bei den Balten die Tendenz, einen Himmelsgott an die Spitze des Pantheons zu setzen. Aber viel häufiger als die hier aufgezählten Götter finden wir in den Quellen den Donnergott Perkūnas erwähnt. Ihm war auch das Staatsheiligtum im Zentrum von Vilnius, der Hauptstadt des Großfürstentums Litauen, gewidmet. Daraus könnte man den Schluß ziehen, daß Perkūnas in der Epoche der Kreuzzüge an die erste Stelle des Pantheons rückte, weil er wie der indische Indra und der slawische Perun Schutzgott der Krieger war. Dennoch erscheint uns bei Berücksichtigung des gesamten Quellenbefundes (nach der Zahl und Hierarchie der dort gennanten Götter und Gottheiten niederen Ranges) die Hypothese (Vėlius, 1983) am überzeugendsten, daß die Ostbalten (besonders die Litauer) mehr die Himmelsgötter, die Balten des mittleren Areals (Žemaiten, Sudauer) mehr die irdischen und die Westbalten (Pruzzen), wenn man dem Zeugnis von Simon Grunau, Lukas David und anderen trauen kann, mehr die Unterweltgötter verehrt haben.

In den historischen Quellen ist also unzweideutig von verschiedenen baltischen Göttern die Rede. Unter diesen Umständen ist es nicht mehr möglich,

ihre Anwesenheit im System der baltischen Religion und Mythologie abzusprechen, oder zu behaupten, die Litauer und andere Balten hatten nur den einen Gott Perkūnas gehabt, wie es manche Historiker immer noch tun. Bleibt zu fragen, warum die ältere Forschung der Meinung war, die baltischen Völker hätten keine Gottheiten gekannt, obwohl doch auch sie mit den historischen Quellen vertraut war. Hierbei haben verschiedene Faktoren eine Rolle gespielt. Die gegen Ende des 19. Jahrhunderts erschienenen Arbeiten von Edward Burnett Tylor über den Ursprung der Religion und ihre primären Formen haben auf die religionswissenschaftliche Forschung einer ganzen Epoche sehr großen Einfluß ausgeübt. Sie haben die Aufmerksamkeit der Wissenschaftler von den Göttern abgelenkt und den mythischen Wesen niederer Ranges (den „Geistern“) zugewandt. Auch die den Göttern gewidmeten Rituale und die damit zusammenhängenden Mythen erweckten zu dieser Zeit weniger wissenschaftliches Interesse als die noch im Volke lebendigen Kalender- und Familienfeste, die mythologischen Erzählungen, die Quacksalbereien, Zauberei und Aberglaube. Beinahe alle Religionen galten damals als ursprünglich, überall suchte man nach Relikten des Animismus. Das war eine historisch berechtigte und nützliche Forschungsrichtung. Sie verhalf der noch jungen Religionswissenschaft zu einem tieferen Verständnis dieser in allen Völkern anzutreffenden Überlieferungen, führte zur Entdeckung der Folklore als neuer Quellengruppe und zur Vervollkommung der Methoden zu ihrer Erschließung. Besonders intensiv wurde der Einfluß der natürlichen Gegebenheiten auf die Entwicklung der Religionen untersucht. Selbst von Völkern mit sehr hohem sozialem und wirtschaftlichem Entwicklungsstand, wie den Indoeuropäern, wurde angenommen, daß sie keine Götter hatten, sondern Naturkräfte verehrten. Und in dieses Schema wurde auch die baltische Religion eingeordnet. Andererseits gaben auch die Quellen Anlaß zu einer animistischen Interpretation der baltischen Religion, da dort von den Pruzzen, Letten und anderen Balten immer wieder gesagt wird, daß sie die Geschöpfe statt den Schöpfer anbeteten: die Sonne, den Mond, die Sterne, die Bäume, die Tiere und Pflanzen. Diese Aussage finden wir auch bei Papst Innozenz III., bei Oliverus von Paderborn, Peter von Dusburg, Bischof Nikolaus von Samland (1442) und vielen anderen Autoren bestätigt. Ähnliches lesen wir sogar in den Schriften der Rigaer und Vilniuser Jesuiten. Man darf aber nicht vergessen, daß es sich hierbei um einen festen Topos handelt, ein Etikett, das allen autochthonen Religionen angeheftet wurde. Diese Auffassung vom Wesen des „Heidentums“ kann nämlich biblische Autorität für sich in Anspruch nehmen, da schon Paulus in Röm 1, 25 gegen die „Heiden“ den Vorwurf erhebt, daß sie den Geschöpfen die Ehre geben, die dem Schöpfer gebührt. Die dritte Ursache für die Entstehung der älteren Forschungsansicht

kann man in der Spezifik der baltischen Göttervorstellung erblicken. Die Götter waren bei den Balten nicht Ausdruck philosophischer, moralischer oder ästhetischer Kategorien wie bei den Indern in der postvedischen Zeit oder wie bei den Griechen in der Epoche der Klassik und des Hellenismus, sondern mit konkreten Naturerscheinungen verbunden. Das gilt aber nicht nur für die baltische Religion, sondern für die archaische indoeuropäische Religion insgesamt. Im Baltikum wurde die Natur tatsächlich hoch geachtet. Es gab Wäldchen und einzelne Bäume, Flüsse, Seen, Hügel und Steine, die als heilig betrachtet wurden. Das spiegelt sich in der baltischen Toponomastik wider. Allein in Litauen gibt es mehr als 500 Ortsnamen, die das Wort *šventas* (heilig) enthalten. Dabei handelt es sich um die Bezeichnung von Flüssen, Seen, Wäldchen, Hügeln und Steinen. Eine noch größere Anzahl von Ortsnamen ist von den Namen einzelner Götter und mythischer Wesen (*Dievas*, *Perkūnas*, *velnias*, *kaukas*) oder anderen sakralen Termini (z. B. *alkas* „Hain“) abgeleitet. Die mit diesen Toponymen bezeichneten Ortschaften wurden wohl besonders verehrt, vielleicht sogar als heilige Stätten betrachtet. Wir finden sie über ganz Litauen verstreut.

Auch die große Verehrung des Feuers zeugt von der Naturbezogenheit der baltischen Religion und Mythologie. Von ihr berichten viele historische Quellen. Verfasser, die das Baltikum nur oberflächlich kannten, begnügten sich mit der bloßen Feststellung, daß die Litauer, Pruzzen und andere baltische Stämme das Feuer verehrten, weshalb sie auch „Feueranbeter“ genannt wurden. Die besser unterrichteten Chronisten erklärten, wofür das Feuer benutzt wurde, wie und wer es hütete und mit welchen Gottheiten es verbunden war. Peter von Dusburg, Hieronymus von Prag, Jan Długosz, Simon Grunau, Matys Stryjkowski, Nikolaus Lasocki, Johann Friedrich Rivius und viele andere Quellenautoren hielten das von den Balten verehrte Feuer für ewig und unauslöschlich. Es wurde stets am Brennen gehalten und durfte niemals ausgehen. Es gab speziell zur Bewachung des Feuers bestellte Priester, die daneben noch andere kultische Pflichten hatten und oft auch als Zukunftsdeuter arbeiteten. Simon Grunau behauptet, daß das ewige Feuer zu Ehren des Gottes Perkūnas brannte. Długosz nennt in diesem Zusammenhang die römischen Götter *Vulcanus* und *Iovis*, wobei sich hinter *Iovis* wiederum Perkūnas zu verbergen scheint. Das Vorhandensein eines ewigen Feuers sowie der zum Feuerkult speziell bestellten Personen rückt die baltische Religion in die Nähe der hethitischen, indischen und römischen Religion (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, S. 700-701). In späteren Quellen begegnen wir darüber hinaus Erwähnungen des heiligen Herdfeuers, das z. T. zur Gottheit hypostasiert erscheint und dann den Namen *Šventoji Panikė* oder *Gabija* trägt. Das Feuer in der Getreidedarre (*jauja*) heißt *Gabjauja*, *Gabjaujis*, *Gabjaukuras* u. a.

Die Balten pflegten einen Teil der Kriegsbeute als Brandopfer den Göttern darzubringen, darunter auch Kriegsgefangene. Auch die Leichen der Verstorbenen wurden verbrannt.

Ist die Naturbezogenheit der baltischen, ebenso wie aller anderen archaischen Religionen auch unbestreitbar, so enthalten die Quellen jedoch andererseits zahlreiche Aussagen, die unsere Annahme rechtfertigen, daß die Verehrung nicht den Naturerscheinungen an sich, sondern den in ihnen zum Vorschein kommenden Gottheiten galt. Daß z. B. die Litauer nicht direkt den Wald, das Feuer und die Nattern anbeteten, sondern sie für heilig erklärten, weil sie glaubten, daß in ihnen Götter leben, wird von Jan Długosz bezeugt. Die Pruzzen verehrten eine heilige Eiche in ihrem Hauptheiligtum, weil sie sie für den Sitz ihrer höchsten Götter hielten. Davon berichten Simon Grunau, Kaspar Henneberger, Lukas David und andere pruzzische Quellen. Den Visitationsberichten der Jesuiten und Rigaer Chroniken zufolge waren Eiche und Linde auch für die Letten heilige Bäume, und sie brachten Opfer unter ihnen dar. Doch opferten sie nicht den Bäumen, sondern den Göttern.

Die ausgeprägte Achtung für die Natur zeugt vom archaischen Charakter der baltischen Religion und Mythologie und rückt sie in besondere Verwandtschaft zur keltischen Religion. In der Geschichte ihrer Erforschung legte dies bei vielen Wissenschaftlern die Vermutung nahe, daß auch die Kulthandlungen unter freiem Himmel durchgeführt wurden und die Balten deshalb keine Heiligtümer besaßen.

Wenn man Herodot Glauben schenken kann, so hatte der größte Teil der Stämme, die manche Wissenschaftler mit den Balten in Verbindung bringen, und die Skythen, die östlichen Nachbarn der Balten, im 5. Jh. v. Chr. keine Kultbauten. Eine Ausnahme bilden nur die Gelonen, von denen Herodot zu berichten weiß, daß sie nach griechischem Vorbild einzelnen Göttern gewidmete und mit Holzstatuen geschmückte Heiligtümer errichteten. Herodot hielt die Gelonen für Griechen, die in uralten Zeiten ausgewandert waren und sich unter den Budynen angesiedelt hatten. Nach Tacitus hätten im 1. Jh. n. Chr. auch die Balten und ihre südwestlichen Nachbarn, die Germanen, keine Tempel besessen. Dagegen beschreibt er ziemlich ausführlich die heiligen Haine der verschiedenen germanischen Stämme, in denen sie opferten, die Götter verehrten und andere religiöse Handlungen verrichteten. Es ist tatsächlich anzunehmen, daß in den ältesten uns bekannten Zeiten (1. Jahrtausend vor Chr. bis 1. Jh. n. Chr.) weder bei den Balten noch bei ihren Nachbarvölkern der Bau von Heiligtümern üblich war. Religiöse Rituale wurden an heiligen Stätten unter offenem Himmel begangen. Baltische Kultbauten werden erst seit dem 12. Jh. n. Chr. erwähnt: in den *Magdeburger Annalen*, in den *Chroniken* vom Magister Vinzenz, bei Wigand

von Marburg, bei Jacques d'Aix, in dem Brief des Römischen Kaisers Sigismund an den polnischen König Jogaila, in der Erzählung des Hieronymus von Prag, in der *Geschichte Polens* von Jan Długosz, in dem Auszug aus der *Geschichte Litauens* von Augustinus Rotundus und anderen Quellen. Das Vorhandensein von Menschenhand errichteter Heiligtümer im Baltikum bestätigen auch archäologische Ausgrabungen. Überreste solcher Anlagen wurden in den ehemals von Balten besiedelten Gebieten (in Tuschemlj, Smolensker Gebiet, vgl. Третьяков, Шмидт, 1963, S. 31–32, 59, 65, 96–99; in Masuren, vgl. Szymański, 1967, S. 232–237), aber auch auf dem Territorium des heutigen Litauen (in Bačkininkėliai und Kurmaičiai, vgl. Daugudis, 1982, S. 34–37, und in Vilnius, vgl. Kitkauskas, Lisanka, 1986) entdeckt. Es ist interessant, daß die von den Archäologen in Tuschemlj und Bačkininkėliai freigelegten baltischen Heiligtümer Rundbauten sind. Die Ausgrabungen haben auch die Kenntnisse über das Heiligtum in Vilnius erweitert und vertieft, die der Nachwelt in dem Auszug aus der *Geschichte Litauens* von Augustinus Rotundus überliefert wurden. Andere Quellen aus etwa derselben Zeit vermitteln jedoch einen anderen Eindruck von den heiligen Stätten der Balten. Philipp Kalimach behauptet z. B. auch, daß die Litauer keine Tempel kannten und ihre Kulthandlungen wie die keltischen Druiden in heiligen Hainen verrichteten. Auch Peter von Dusburg erwähnt keine Heiligtümer, obwohl sich gerade bei ihm der Bericht von einem religiösen und kultischen Zentrum der Balten in *Romow* findet, wo der Oberpriester *Criwe* residierte. Von irgendwelchen Gebäuden innerhalb dieser Kultstätte weiß weder Simon Grunau noch einer seiner vielen Nachfolger etwas zu sagen, obwohl sie die dort befindliche Eiche sehr genau beschrieben haben. Der heilige Baum war nämlich mit den Abbildungen der höchsten pruzzischen Götter geschmückt. Ihrer Beschreibung nach war die Eiche lediglich von Stoffvorhängen umgeben, hinter die nur die Oberpriester treten durften. Das bedeutet, daß es dort keinen Tempel oder Ähnliches gab und die Gottesdienste in der freien Natur abgehalten wurden.

Wenn man den Befund der schriftlichen und der archäologischen Quellen in der Zusammenschau betrachtet, kann man eigentlich nur zu dem Schluß kommen, daß die Balten Ende des ersten und Anfang des zweiten nachchristlichen Jahrtausends ebenso wie ihre slawischen und germanischen Nachbarn zwar schon Kultbauten besaßen, aber noch in sehr geringer Zahl. Manche von ihnen waren vielleicht absichtlich ungedeckt, damit das Ritual unter freiem Himmel stattfinden konnte, wie bei den Kelten. Auch der Perkūnas-Tempel in Vilnius, ein Steinbau, hatte kein Dach. Viele Rituale, besonders anläßlich von Bestattungen, die der Göttin Žemyna und anderen Göttern gewidmet waren, wurden direkt in der Natur begangen, in den heiligen Hainen, auf Hügeln oder an den Ufern von Seen und Flüssen.

Außer den Gelonen, die der „Vater der Geschichte“ wie gesagt für ausgewanderte Griechen hielt, sollen die Skythen und ihre Nachbarn Herodot zufolge im 5. Jh. v. Chr. auch keine Götterbilder gehabt haben. Die Gelonen dagegen waren bekannt für ihre Holzstatuen*. Gegen die Aussage Herodots spricht der berühmte Satz bei Tacitus, wonach die Balten Abbildungen von Wildschweinen zum Schutz vor Feinden, z. B. im Falle von Belagerungen, zu tragen pflegten. Wo Abbildungen heiliger oder mythischer Tiere hergestellt werden, kann man auch Götterbilder vermuten. In Juodkrantė auf der Kurischen Nehrung hat man Bernsteinfiguren von Menschen und Tieren aus dem 2. Jahrtausend v. Chr. gefunden, die als Amulette getragen wurden (*Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, S. 68–71). Auf den von den Balten bewohnten Territorien waren auch sog. „steinerne Weiber“ aufgestellt. Matthias von Mechow und Johannes Olaus Magnus erwähnen ein solches „Weib“, das die litauisch-russische Grenze markiert haben soll. Vom 12. Jh. an ist in den baltischen Quellen häufiger von „Götzenbildern“ die Rede. In den *Annales Magdeburgenses* wird zum Beispiel erzählt, wie die Christen in die baltischen Heidenländer eingedrungen sind und alle Heiligtümer „mitsamt ihren Götzen“ verbrannt haben. Der Friedensvertrag des Deutschen Ordens mit den Pruzzen (1249) weiß von der pruzzischen Sitte, alljährlich das Bild des Gottes *Curche* mit gesammelten Früchten zu schmücken. In dem Erlaß des samländischen Bischofs Nikolaus (1442) lesen wir die Klage, daß sich die Pruzzen ganz dem Götzendienst hingegeben hätten. Und der Römische Kaiser Sigismund schrieb an König von Polen Jogaila, daß die Götzenverehrung auszumerzen sei. Man muß zwar bedenken, daß mit dem Wort „Götze“ oftmals die Gottheit selber statt ihres Abbildes bezeichnet wurde, aber wenn der Pfarrer der Gemeinde Bauska, Wilhelm Boltenius, 1578 anordnet, daß von den Bauern die aus Holz und Stein hergestellten Götzen so schnell wie möglich einzusammeln und zu vernichten seien, liegt es auf der Hand, daß Götterbilder gemeint waren. Ausführlich und genau werden die Götterbilder auf der im pruzzischen Heiligtum Rickoyott verehrten Eiche von Simon Grunau beschrieben. Ein Bild des Gottes Perkūnas war nach Aussage von Augustinus Rotundus auch im Vilniuser Perkūnas-Tempel aufgestellt.

Mit der Herstellung von Götterbildern und anderen Gegenständen religiöser Verehrung hängt auch die Errichtung von Denkmälern für die Verstorbenen zusammen. Von dieser Sitte berichtet die Verordnung des Bischofs Michael Junge von Samland (1426?), die *Litauischen Annalen*, die *Chronik* von Matys Stryjkowski und andere historische Quellen. Die Verordnung des Bischofs im Samland verbietet den Pruzzen die Aufstellung neuer Grabkreuze, während die alten abgebrochen werden müssen. Diese Anweisung ist verwunderlich, da doch ausdrücklich von Grabkreuzen die Rede ist. Offensichtlich waren die Kreuze

derart mit Symbolen des alten Glaubens verziert, daß die christliche Bedeutung ganz dahinter zurücktrat**. Die *Litauischen Annalen* und die Chronik von Matys Stryjkowski erzählt davon, wie nach dem Tode der litauischen Fürsten Spera und Kernius sowie der Mutter des Fürsten Kukovaitis mit Namen Pajauta auf den Gräbern hölzerne „Idole" aufgestellt wurden, die die Leute später als Gottheiten verehrten.

Angesichts dieser Quellenlage ist entgegen der von Mierzyński und Brückner geäußerten Meinung tatsächlich davon auszugehen, daß die Balten Götterbilder gehabt haben. Um so mehr als die baltischen Sprachen seit alters her eine Reihe von Wörtern zur Bezeichnung solcher Abbilder kennen (vgl. Būga, 1958, S. 143–149). Für das Vorhandensein von Götterbildern spricht auch die sehr alte litauische Tradition volkstümlicher Holzskulpturen (vgl. Galaunė, 1930; *Lietuvių liaudies menas*, 1963; 1965), deren Wurzeln noch im heidnischen Litauen liegen und die auch nach Einführung des Christentums erhalten blieb. Sie ist bis heute lebendig.

Das aus den verschiedenen Quellengruppen (historische, sprachwissenschaftliche, folkloristische und archäologische) sich zusammensetzende, komplexe Gesamtbild der vorchristlichen baltischen Religion vereinigt also die typischen Züge einer archaischen Naturreligion mit dem Vorhandensein eines indoeuropäischen Pantheons, einzelner, von Menschenhand erbauter Kultstätten und Götterdarstellungen. Es gab darüberhinaus hoch angesehene Oberpriester, die berufsmäßig sakrale Handlungen verrichteten und zugleich die Zukunft vorhersagten. Sie werden im Friedensvertrag des Deutschen Ordens mit den Pruzzen (1249), in den *Chroniken* von Peter von Dusburg, Nikolaus von Jeroschin, Simon Grunau, Lukas David und anderen, in der *Geschichte Polens* von Jan Długosz, in der Erzählung des Hieronymus von Prag, in der Schrift des Nikolaus Lasocki und anderen Quellen erwähnt. Einige Riten mußten jedoch von den Herrschern vollzogen werden (vgl. das *Chronicon Dubnicense*). Auch noch nach der Christianisierung, als die alten Bräuche geheimgehalten werden mußten, ist die Rede von speziellen Personengruppen, die mit der Durchführung des

* Es ist, nebenbei bemerkt, interessant, daß die Statuen der Göttinnen Demeter und Persephone (vgl. Русаева, 1979, S. 38–45), hergestellt von den am Nordufer des Schwarzen Meeres siedelnden Griechen, dem Typ und der Gestaltung nach den christlichen Holzskulpturen in Litauen sehr ähnlich sehen. Die letzteren sind im 18. und 19. Jahrhundert entstanden.

** Noch heute gibt es in Litauen viele eiserne Grabkreuze, die mit allerhand vorchristlichen Symbolen geschmückt sind.

Zeremoniells betraut waren und von sich behaupteten, daß sie von den alten Opferpriestern abstammten. Daß die Balten außerdem gerne zauberten und wahrsagten, wird erzählt von Adam von Bremen, im *Incipiunt descripciones terrarum* von 1255, in der *Livländischen Reimchronik*, in der *Chronik* Heinrichs des Letten, in den ostpreußischen, livländischen und kirchlichen Verordnungen sowie in vielen anderen Quellen. Matthäus Prätorius zählt mehr als zwanzig verschiedene Arten des Zaubers auf. Auch die Prophezeiung der Zukunft wurde auf sehr unterschiedliche Weise praktiziert: durch Schmelzen von Wachs, Bleigießen, Beobachten von Bierschaum, Vogelflug, Rauchbewegungen, Sterne, Windrichtungen, rinnendes Blut und anderes. All diesen Zeugnissen zufolge besaßen die Balten eine bestimmte Schicht von Priestern, die die Kulthandlungen zu verrichten hatten. Sie hielten sich dabei an feste Traditionen, die die Art des Opfers und die Techniken der Magie bestimmten. In dieser Hinsicht können die Balten mit den Kelten verglichen werden, obwohl wir ähnliche Formen des Priestertums auch in anderen indoeuropäischen Religionen antreffen, z. B. bei den Griechen, Römern und Indern. Viele baltische Religionsquellen beschäftigen sich mit den Bestattungssitten der Balten und den darin zum Ausdruck kommenden Jenseitsvorstellungen. Besonders häufig ist die Rede von der Leichenverbrennung, weil diese Form der Bestattung von den Christen als besonders abscheulich gebrandmarkt wurde. Wulfstan beschreibt sie in seinem Reisebericht als erster. Die Leichenfeier war grandios. Sie dauerte ein bis zwei Monate. Und wenn ein König oder ein anderer hoher Würdenträger starb, konnte sie bis zu einem halben Jahr dauern. Zur Zeit der Leichenfeier lag der Verstorbene eingefroren auf dem Boden seines Hauses, während die Festversammlung tafelte und spielte. Am letzten Tag wurde der übriggebliebene Besitz des Verstorbenen an die Gewinner eines Pferderennens verteilt und die Leiche verbrannt.

Bartholomäus Anglicus, der schon öfter erwähnte Friedensvertrag von 1249, *Incipiunt descripciones terrarum*, die *Chronik* von Peter von Dusburg und die Schriften von Jan Długosz berichten uns, daß die Verstorbenen, angetan mit festlichen Gewändern, zusammen mit ihren Waffen, Reitpferden, Lieblingstieren, Schmuckgegenständen, aber auch mit Dienern und Sklaven eingeäschert wurden. Von Šventaragis wissen wir, daß er hoch zu Roß, vollständig bekleidet und umgeben von seinen Lieblingssklaven, Falken und Windhunden verbrannt wurde. Philippe de Mézières überliefert die eigentliche Verbrennungszeremonie. Der verstorbene Herrscher wurde in voller Bewaffnung auf ein weißes Pferd gesetzt, wie wenn er noch am Leben wäre. Um ihn herum baute man eine Art Haus oder Käfig aus Tannenzweigen. Darin wurde er zusammen mit seinem besten Freund oder Vertrauten verbrannt. Die archäologischen Funde bezeugen

auch aus früherer Zeit, als man im Baltikum noch die Körperbestattung pflegte, die Beigabe derselben Gegenstände und Lebewesen: neben dem Gebein des Verstorbenen fand man häufig viel Schmuck, Waffen und Tierknochen, vor allem Pferdegerippe (vgl. Engel, 1935; Engel, La Baume, 1937; *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961; *Latvijas PSR arheoloģija*, 1974, u. a.).

Von den litauischen Leichenfeiern (mit Trinkgelage) berichtet auch Heinrich der Lette. Die Tradition der Leichenfeier blieb in den baltischen Ländern bis ins 20. Jh. lebendig. Sie wird in zahlreichen Quellen des 16. bis 18. Jh. erwähnt. In Ostpreußen fanden noch im 16. Jh. anläßlich der Leichenfeiern Pferderennen statt. Ein Vergleich mit den Skythen, Griechen, Römern und Slawen, von denen wir aus schriftlichen wie aus archäologischen Quellen wissen, wie sie ihre Toten verabschiedeten, zeigt, daß die baltischen Bestattungssitten zahlreiche gesamtindoeuropäische Züge aufweisen: die sehr lange Dauer der Leichenfeier, während der die Gäste essen, trinken und spielen, das Pferderennen, die Aufbahrung der Leiche auf dem Fußboden, die Verbrennung zusammen mit Pferden und angehörigen Personen (zum indoeurop. Vergleich siehe Volkaitė-Kulikauskienė, 1971; Daikovičius, 1973, S. 110–112; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, S. 125–127, 309–314).

Die baltische Sitte, die Verstorbenen mit reichen Grabbeigaben zu bestatten, beruht auf dem Glauben an ein Jenseits, das im Prinzip eine Fortsetzung des diesseitigen Lebens darstellt. Man ging ganz selbstverständlich davon aus, daß die Toten in der anderen Welt all das brauchen, was sie im irdischen Leben gebraucht haben. Diese Erklärung findet sich auch häufig in den Schriftdenkmälern. So schreibt z. B. Bartholomäus Anglicus, daß „die Diener und Dienerinnen und viele kostbare Gegenstände zusammen mit der Leiche verbrannt wurden, weil man glaubte, daß sie durch die Verbrennung glücklich im Land der Lebendigen ankommen, wo sie für immer in die Heimat der Freude und des ewigen Lebens eingehen". Auch im *Incipiunt descripciones terrarum* lesen wir, daß nach dem Glauben der Pruzzen „die Verstorbenen all die Dinge (die mit ihnen bestattet wurden, *Anm. von N. V.*) im jenseitigen Leben brauchen werden". Nach Peter von Dusburg werden „die verbrannten Sachen mit dem Verstorbenen auferstehen und ihnen dienen wie früher". Heinrich der Lette überliefert die historische Begebenheit, daß sich 50 litauische Frauen nach dem Tode ihrer Männer in der Schlacht erhängten, weil sie glaubten, daß „sie später mit ihnen in einem neuen Leben zusammenleben würden".

In der russischen Abschrift der byzantinischen *Malala-Chronik* (1261) hat sich ein einzigartiges Dokument erhalten, das für das Verständnis der litauischen Bestattungssitten von eminenter Wichtigkeit ist: der Mythos von Sovijus. Der Mythos zeugt davon, daß die Balten drei Arten von Bestattungen kannten: die

Beerdigung, die Bestattung in einem Baumstamm und die Leichenverbrennung. Der Sovijus-Mythos erklärt, warum die Verbrennung für die beste Bestattungsart gehalten wurde. Feuer- und Erdbestattung lassen sich im Baltikum archäologisch nachweisen, die Baumbestattung dagegen nicht. Sie scheint jedoch in besonderen Fällen bis in historische Zeit hinein praktiziert worden zu sein. Über die Bestattungsbäume findet man Bemerkungen in der litauischen, besonders aukštaitischen Folklore (Vėlius, 1983, S. 240), und Jakob Lawiński (16. Jh.) berichtet, daß die litauischen Aukštaiten die ungetauften Kinder manchmal nicht in der Erde begruben, sondern auf Linden legten. In einem anderen Mythenfragment, das die *Litauischen Annalen* überliefert haben, wird erzählt, wie der Brauch entstanden ist, die verstorbenen litauischen Herrscher im Šventaragis-Tal zu verbrennen, dort, wo die Vilnia in die Neris mündet. Diese beiden Mythen sind für die Forschung von großem Wert, weil sie Aufschluß geben über die baltischen Vorstellungen vom Leben nach dem Tode. Darüber hinaus verfügen wir nur über vereinzelte Hinweise. So schreibt z. B. Magister Vinzenz in seiner *Chronik* von 1203, daß die Jatvingen an den Übergang der Seelen in andere Lebewesen glaubten (sog. Metempsychose). Der Friedensvertrag von 1249 erwähnt im Zusammenhang mit der Verbrennung eines Verstorbenen, daß er nach der Einäscherung auf seinem Roß durch den Himmel ins Jenseits fliege. Den *Litauischen Annalen* zufolge müssen die Verstorbenen, um ins Jenseits zu gelangen, einen hohen Berg erklimmen. Von daher kann man die ins Grab gelegten oder ins Feuer geworfenen Luchs- und Bärenkrallen als Hilfsmittel für die Bergbesteigung deuten. Der Sovijus-Mythos kennt dagegen ein Jenseits in der Unterwelt (*pragaras*), das der Verstorbene durch neun Tore hindurch betreten muß. Bei Jan Długosz wiederum leben die Toten auf der Erde weiter, und zwar unweit der Stelle, an der sie verbrannt wurden, weshalb man ihnen auch Lebensmittel zurückließ. In den späteren Quellen (16.–18. Jh.) heißt es gewöhnlich, daß die toten Seelen entweder in dem Hause, in dem sie gelebt hatten, oder auf dem Friedhof gespeist wurden. Zu der Zeit glaubte man wohl, daß die Seelen der Verstorbenen nur anläßlich eines Festes am Essen teilnehmen.

Die Bestattungsbräuche werden in den älteren Quellen relativ ausführlich beschrieben. Was andere Rituale und Kulte betrifft, ist die Überlieferung bedeutend spärlicher. Häufiger ist von Opferungen die Rede, besonders von der Verbrennung eines Teiles der Kriegsbeute, darunter auch der Kriegsgefangenen. In nachreformatorischer Zeit wird dagegen nur mehr von Familienfesten zum Gedächtnis der Verstorbenen erzählt. Das *Chronicon Dubnicense* aus dem 14. Jh. überliefert die Beschreibung eines Rituals beim Friedensschluß.

Die bereits mehrfach erwähnte Opferung von Kriegsgefangenen hat in der Forschung sehr unterschiedliche Meinungen hervorgerufen. Da es vorzugsweise

die Quellen aus der Epoche der Kreuzzüge sind, die von Menschenopfern berichten, ist man vielfach geneigt gewesen, sie für bloße Greuelgeschichten zu halten (Jurginis, 1976, S. 19–32). Die Skythen, welche im Altertum Nachbarn der Balten waren, haben jedoch tatsächlich Kriegsgefangene ihren Göttern geopfert (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, S. 122–123). Der Ausgang eines Zweikampfes mit einem Kriegsgefangenen galt bei den Germanen als Omen für Erfolg oder Mißerfolg eines Kriegszuges (Tacitas, 1972, S. 10–11). Es ist daher durchaus anzunehmen, daß auch die Balten diese Bräuche kannten, zumal sie viele archaische Züge der indoeuropäischen Religion bewahrt haben. Vielleicht hat der Haß gegen die grausamen und erbarmungslosen Feinde sie dazu bewegt, eine alte Tradition wieder aufleben zu lassen. Aber diese Frage bedürfte noch einer genaueren Untersuchung. Im großen und ganzen ist das Problem des Menschenopfers bei den Indoeuropäern noch nicht endgültig gelöst (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, S. 483).

Neben dem bereits besprochenen Sovijus- und Šventaragis-Mythos sind noch einige andere Mythen und Mythenfragmente zu erwähnen: über den Hammer, mit dessen Hilfe die Sonne befreit wurde (bei Hieronymus von Prag), über die Gründung der Stadt Vilnius (bei Matys Stryjkowski und in den *Litauischen Annalen*), Erzählungen über die Herkunft verschiedener baltischer Stämme und Reisen in die von ihnen einst bewohnten Gegenden und über die Herkunft religiöser und anderer Bräuche (in den *Litauischen Annalen*, bei Jan Długosz, Erasmus Stella, Simon Grunau, Matys Stryjkowski und Jan Łasicki). Diese Mythen sind zum Großteil sehr alt und haben Entsprechungen in der Mythologie und Literatur anderer indoeuropäischer Völker (Skythen, Germanen, Slawen, Inder u. a.).

Diese kurze Übersicht erlaubt den Schluß, daß die in den historischen Quellen erhaltenen Materialien Auskunft geben über die wichtigsten Aspekte der altbaltischen Religion und Mythologie. Man kann eine Vorstellung gewinnen von den Hauptgottheiten (Name, Funktion, Stellung im Pantheon), von den ihnen gewidmeten Kulten und den Personen, die sie ausführten, von den Heiligtümern und Mythen, von den Vorstellungen über das Leben nach dem Tod sowie von dem Welt- und Menschenbild der Balten im allgemeinen. Mit den Quellen verbindet sich die Hoffnung, daß sich in Bälde einige Probleme werden lösen lassen, die schon das zweite Jahrhundert diskutiert werden: die Stellung der Natur in der Religion der Litauer und anderer Balten, das Vorhandensein von Kultgebäuden und Götterbildern, die Rolle der Priester, die Kenntnis personifizierter Götter und andere wissenschaftliche Fragen. Eine Klärung dieser Fragen hätte eine über die baltische Religionsforschung hinausgehende Bedeutung, da sie auch ein Licht auf Zusammenhänge der vergleichenden indoeuropäischen Mythenforschung werfen könnten. Mit Hilfe dieser und anderer Quellen

(Sprachwissenschaft, Volkskunde, Ethnographie, Volkskunst und Archäologie) kann der Versuch unternommen werden, die religiösen Systeme einzelner baltischer Völker zu rekonstruieren und evtl. sogar die gesamtbaltischen Grundlagen in Religion und Mythologie aufzudecken und zu verstehen. Es könnte gelingen, den Platz der Balten innerhalb der indoeuropäischen Völkerfamilie näher zu bestimmen und das Verhältnis ihrer angestammten Religion zu den anderen archaischen Religionen der Indogermanen zu charakterisieren. Die baltischen Religionsquellen erlauben darüberhinaus die Klärung vieler offener Fragen bezüglich der Religionen ihrer Nachbarvölker, der Slawen, Germanen, Skythen und Kelten.

NORBERTAS VĖLIUS

HERODOTAS HALIKARNASIETIS

tarp 490–480 – apie 425 pr. Kr.

HĒRODOTOS

Pirmasis ir vienas žymiausių senovės Graikijos istorikų Herodotas (Ἡρόδοτος), Cicerono pavadintas „istorijos tėvu“, gimė Halikarnase (dabar Bodrumas, Mažoji Azija). Vengdamas gimtinėje įsigalėjusios tironijos persekiojimo, dar jaunystėje išvyko į Samo salą. Po to kelerius metus praleido keliaudamas po Mesopotamiją, Persiją, Finikiją, Egiptą, Juodosios jūros pakrantes ir skitų žemes. Gyveno Atėnuose ir Turijuose (Pietų Italija).

Parašė (nebaigtą) *Istorijos išdėstymą*, sutrumpintai vadinamą *Istorija* (Ἱστορίη). Šį veikalą helenizmo epochos perrašinėtojai suskirstė į devynias knygas, atitinkančias mūzų skaičių, ir pavadino jas mūzų vardais. *Istorijoje* daugiausia dėmesio skiriama graikų–persų karams (500–449), tačiau, be jų aprašymų, yra ir daug kitur nepaliudytų geografinių ir etnografinių duomenų apie tuometines gentis, gyvenusias į vakarus ir šiaurę nuo Juodosios jūros (Ketvirtoji, arba Melpomenės, knyga). Pagrindiniai Herodoto žinių šaltiniai buvo jo paties stebėjimai kelionėse, kitų keliautojų ir pirklių pasakojimai, ankstesnių autorių raštai, padavimai ir legendos. Visa tai veikale yra sumišę ir neretai sunku (ar net neįmanoma) atskirti viena nuo kita.

Herodotas labiau už kitus ankstyvuosius Juodosios jūros pakrančių istorikus stengėsi atskirti tikruosius skitus nuo jų kaimynų (kai kurie iš jų galėjo būti baltų protėviai ar bent jau turėti su jais gana artimų ryšių). Herodoto minimų ar aprašomų tų regionų genčių lokalizacijos bei etninės jų priklausomybės dalykai taip painiai susiję, kad dažniausiai, neišsiaiškinus vieno kurio klausimo, negalima išspręsti kitų.

JUOZAS TUMELIS

Herodoto *Istorijos* Ketvirtojoje knygoje palyginti plačiai aprašinėjamas skitų ir jų kaimynių genčių gyvenimo būdas, papročiai, tikėjimai. Tarp tų genčių tikriausiai yra ir baltai, tačiau kai kurios aprašomos gentys vadinamos dabar jau nebevartojamais vardais, todėl sunku jas susieti su dabartinėmis tautomis. Pagal įsigalėjusią mokslinę tradiciją su baltais dažniausiai siejami neurai, kiek rečiau

– budinai, melanchlenai, gelonai, getai (Kabelka, 1982, 19–21; Zinkevičius, 1984b, 145–147; Gimbutienė, 1985, 13–15; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 346–347, 350–355, 357–360). Kiti tyrinėtojai tas pačias gentis (be jų, dar ir sauromatus) sieja su slavais, germanais, trakais ar net finougrais. Dar sunkiau su konkrečiomis gentimis susieti pusiau legendinius hiperborėjus (šiaurės gyventojus). Nors ši problema ir sudėtinga ir, be abejo, ne visos minėtosios gentys buvo baltiškos, vis dėlto Herodoto žinios apie jų papročius ir tikėjimus pateikiamos šiame leidinyje, nes vienos iš šių genčių galėjo būti baltiškos, kitos – gerokai su baltais sumišusios, dar kitos – artimiausios jų kaimynės. Tuo labiau kad vėlesnėje istoriografijoje ir ypač mitinėje poetinėje tradicijoje baltai kartais buvo vadinami panašiais vardais (sarmatais, getais, gelonais, alanais ir kt.) arba siejami su tokiais vardais vadinamomis gentimis. Tokių pat detalių kaip Herodoto pasakojimuose pasitaiko vėlesniuose baltų mitologijos šaltiniuose. Panašiai kaip getų Salmoksis elgiasi legendinis prūsų karalius Vaidevutis (dosniai vaišina viengenčius, norėdamas palenkti jų širdis). Abu jie kilę iš paprastų žmonių, abu įveda naujus papročius ir abu po mirties tampa dievais (žr. Erazmo Stellos, Simono Grunau, Luko Davido informaciją). Kaip kitados getai, į dangų šaudo lietuvių padavimų herojai, pavyzdžiui, Čičinskas (KLPK 107A). Herodoto pasakojimas apie medines gelonų dievų skulptūrėles primena gausią lietuvių medinę skulptūrą, kurią kai kurie tyrinėtojai sieja su ikikrikščioniškomis tradicijomis (Basanavičius, 1970, 152–153). Herodoto pasakojimas apie neurų šalį užplūdusias gyvates sietinas, kaip jau yra tyrinėtojų užsiminta (Perls, 1937; Dundulienė, 1979b), su baltų kraštuose ypač populiariu žalčių kultu. Teiginys, kad kasmet neurai pasiverčią vilkais, matyt, sietinas su švente, per kurią žmonės apsirengdavę vilkų kailiais ir garbindavę vilkus (Hertz, 1862, 133–134; plg. Pauliaus Einhorno latvių istorijos darbuose, Georgo Mancelio, Jakobo Lange's ir Gotthardo Friedricho Stenderio žodynuose bei kituose baltų mitologijos šaltiniuose minimas aukas vilkams ir jų garbinimui skirtą gruodžio mėnesį).

Baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojai turėtų patikslinti, kuri Herodoto informacija sietina su baltais, ir įtraukti ją į mokslinę apyvartą; kol kas ji mažai tebuvo panaudota (Narbutt, 1835; Lippert, 1881; Basanavičius, 1921; Šliūpas, 1932; Szafrański, 1969).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Латышев, 1893–1904; Herodotos, 1901–1908; Herodotus, 1908; 1911; 1963; Plezia, 1952a; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982; Herodotas, 1988; Herodote, 1990.

Literatūra: How, Wells, 1928, Быховский, 1930; Šmits, 1933; Powell, 1938; Kiparsky, 1939b; Endzelin, 1945; Plezia, 1952b; Myres, 1953; Дитмар, 1961; Раевский, 1977; Рыбаков, 1979; Нейхардт, 1982; Куклина, 1985; Juchnevičienė, 1988.

Tekstas iš: Herodotus, 1911, 327–329, 333–335, 362–364, 368–369.

HISTORIARUM LIBRI IX
c. 425 a. a. Chr. n.

Liber IV

17. ἀπὸ τοῦ Βορυσθενειτέων ἐμπορίου (τοῦτο γὰρ τῶν παραθαλασσίων μεσαίτατόν ἐστι πάσης τῆς Σκυθίης), ἀπὸ τούτου πρῶτοι Καλλιπίδαι νέμονται ἐόντες Ἕλληνες Σκύθαι, ὑπὲρ δὲ τούτων ἄλλο ἔθνος οἳ Ἀλιζῶνες καλέονται. οὗτοι δὲ καὶ οἱ Καλλιπίδαι τὰ μὲν ἄλλα κατὰ ταὐτὰ Σκύθῃσι ἐπασκέουσι, σῖτον δὲ καὶ σπείρουσι καὶ σιτέονται, καὶ κρόμμυα καὶ σκόροδα καὶ φακοὺς καὶ κέγχρους. ὑπὲρ δὲ Ἀλιζώνων οἰκέουσι Σκύθαι ἀροτῆρες, οἳ οὐκ ἐπὶ σιτήσι σπείρουσι τὸν σῖτον ἀλλ' ἐπὶ πρήσι. τούτων δὲ κατύπερθε οἰκέουσι Νευροί, Νευρῶν δὲ τὸ πρὸς βορέην ἄνεμον ἔρημος ἀνθρώπων, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν. ταῦτα μὲν παρὰ τὸν Ὕπανιν ποταμόν ἐστι ἔθνεα πρὸς ἑσπέρης τοῦ Βορυσθένεος.

18. ἀτὰρ διαβάντι τὸν Βορυσθένεα ἀπὸ θαλάσσης πρῶτον μὲν ἡ Ὑλαίη, ἀπὸ δὲ ταύτης ἄνω ἰόντι οἰκέουσι Σκύθαι γεωργοί, τοὺς Ἕλληνες οἱ οἰκέοντες ἐπὶ τῷ Ὑπάνι ποταμῷ καλέουσι Βορυσθενείτας, σφέας δὲ αὐτοὺς Ὀλβιοπολίτας. οὗτοι ὦν οἱ γεωργοὶ Σκύθαι νέμονται τὸ μὲν πρὸς τὴν ἠῶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁδοῦ, κατήκοντες ἐπὶ ποταμὸν τῷ οὔνομα κέεται Παντικάπης, τὸ δὲ πρὸς βορέην ἄνεμον πλόον ἀνὰ τὸν Βορυσθένεα ἡμερέων ἕνδεκα· ἡ δὲ κατύπερθε τούτων ἔρημός ἐστι ἐπὶ πολλόν. μετὰ δὲ τὴν ἔρημον Ἀνδροφάγοι οἰκέουσι, ἔθνος ἐὸν ἴδιον καὶ οὐδαμῶς Σκυθικόν. τὸ δὲ τούτων κατύπερθε ἔρημος ἤδη ἀληθέως καὶ ἔθνος ἀνθρώπων οὐδέν, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν.

19. τὸ δὲ πρὸς τὴν ἠῶ τῶν γεωργῶν τούτων Σκυθέων διαβάντι τὸν Παντικάπην ποταμὸν νομάδες ἤδη Σκύθαι νέμονται, οὔτε τι σπείροντες οὐδὲν οὔτε ἀροῦντες· ψιλὴ δὲ δενδρέων ἡ πᾶσα αὕτη [γῆ] πλὴν τῆς Ὑλαίης. οἱ δὲ νομάδες οὗτοι τὸ πρὸς τὴν ἠῶ ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται χώρην κατατείνουσαν ἐπὶ ποταμὸν Γέρρον.

20. πέρην δὲ τοῦ Γέρρου ταῦτα δὴ τὰ καλεύμενα βασιλήιά ἐστι καὶ Σκύθαι οἱ ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους

εἶναι· κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικήν, τὸ δὲ πρὸς ἠῶ ἐπί τε τάφρον, τὴν δὴ οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι ὤρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τὸ καλέεται Κρημνοί· τὰ δὲ αὐτῶν κατήκουσι ἐπὶ ποταμὸν Τάναϊν. τὰ δὲ κατύπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιληίων Σκυθέων οἰκέουσι Μελάγχλαινοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν. Μελαγχλαίνων δὲ τὸ κατύπερθε λίμναι καὶ ἔρημός [ἐστι] ἀνθρώπων, κατ' ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν.

21. Τάναϊν δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκέτι Σκυθική, ἀλλ' ἡ μὲν πρώτη τῶν λαξίων Σαυροματέων ἐστί, οἳ ἐκ τοῦ μυχοῦ ἀρξάμενοι τῆς Μαιήτιδος λίμνης νέμονται τὸ πρὸς βορέην ἄνεμον, ἡμερέων πεντεκαίδεκα ὁδόν, πᾶσαν ἐοῦσαν ψιλὴν καὶ ἀγρίων καὶ ἡμέρων δενδρέων· ὑπεροικέουσι δὲ τούτων δευτέρην λάξιν ἔχοντες Βουδῖνοι, γῆν νεμόμενοι πᾶσαν δασέαν ὕλῃ παντοίῃ.

32. Ὑπερβορέων δὲ πέρι ἀνθρώπων οὔτε τι Σκύθαι λέγουσι οὔτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτῃ οἰκημένων, εἰ μὴ ἄρα Ἰσσηδόνες. ὡς δ' ἐγὼ δοκέω, οὐδ' οὗτοι λέγουσι οὐδέν· ἔλεγον γὰρ ἂν καὶ Σκύθαι, ὡς περὶ τῶν μουνοφθάλμων λέγουσι. ἀλλ' Ἡσιόδῳ μέν ἐστι περὶ Ὑπερβορέων εἰρημένα, ἔστι δὲ καὶ Ὁμήρῳ ἐν Ἐπιγόνοισι, εἰ δὴ τῷ ἐόντι γε Ὅμηρος ταῦτα τὰ ἔπεα ἐποίησε.

33. πολλῷ δέ τι πλεῖστα περὶ αὐτῶν Δήλιοι λέγουσι, φάμενοι ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν ἐξ Ὑπερβορέων φερόμενα ἀπικνέεσθαι ἐς Σκύθας, ἀπὸ δὲ Σκυθέων ἤδη δεκομένους αἰεὶ τοὺς πλησιοχώρους ἑκάστους κομίζειν αὐτὰ τὸ πρὸς ἑσπέρης ἑκαστάτω ἐπὶ τὸν Ἀδρίην, ἐνθεῦτεν δὲ πρὸς μεσαμβρίην προπεμπόμενα πρώτους Δωδωναίους Ἑλλήνων δέκεσθαι, ἀπὸ δὴ τούτων καταβαίνειν ἐπὶ τὸν Μηλιέα κόλπον καὶ διαπορεύεσθαι ἐς Εὔβοιαν, πόλιν τε ἐς πόλιν πέμπειν μέχρι Καρύστου, τὸ δ' ἀπὸ ταύτης ἐκλείπειν Ἄνδρον· Καρυστίους γὰρ εἶναι τοὺς κομίζοντας ἐς Τῆνον, Τηνίους δὲ ἐς Δῆλον. ἀπικνέεσθαι μέν νυν οὕτω ταῦτα τὰ ἱρὰ λέγουσι ἐς Δῆλον, πρῶτον δὲ τοὺς Ὑπερβορέους πέμψαι φερούσας τὰ ἱρὰ δύο κούρας, τὰς ὀνομάζουσι Δήλιοι εἶναι Ὑπερόχην τε καὶ Λαοδίκην· ἅμα δὲ αὐτῇσι ἀσφαλείης εἵνεκεν πέμψαι τοὺς Ὑπερβορέους τῶν ἀστῶν ἄνδρας πέντε πομπούς, τούτους οἳ νῦν Περφερέες καλέονται, τιμὰς μεγάλας ἐν Δήλῳ ἔχοντες. ἐπεὶ δὲ τοῖσι Ὑπερβορέοισι τοὺς ἀποπεμφθέντας ὀπίσω οὐκ ἀπονοστέειν, δεινὰ ποιευμένους εἴ σφεας αἰεὶ καταλάμψεται ἀποστέλλοντας μὴ ἀποδέκεσθαι, οὕτω δὴ φέροντας ἐς τοὺς οὔρους τὰ ἱρὰ ἐνδεδεμένα ἐν πυρῶν καλάμῃ τοῖσι πλησιοχώροισι ἐπισκήπτειν κελεύοντας προπέμπειν σφέα ἀπὸ ἑωυτῶν ἐς ἄλλο ἔθνος. καὶ ταῦτα μὲν οὕτω προπεμπόμενα ἀπικνέεσθαι λέγουσι ἐς Δῆλον· οἶδα δὲ αὐτὸς τούτοισι τοῖσι ἱροῖσι τόδε ποιεύμενον προσφερές, τὰς Θρηίσσας καὶ τὰς Παιονίδας γυναῖκας, ἐπεὰν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιληίῃ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά.

34. καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτας οἶδα ποιεύσας, τῇσι δὲ παρθένοισι ταύτῃσι τῇσι ἐξ Ὑπερβορέων τελευτησάσῃσι ἐν Δήλῳ κείρονται καὶ αἱ κοῦραι καὶ οἱ παῖδες οἱ Δηλίων· αἱ μὲν πρὸ γάμου πλόκαμον ἀποταμόμεναι καὶ περὶ ἄτρακτον

εἰλίξασαι ἐπὶ τὸ σῆμα τιθεῖσι (τὸ δὲ σῆμά ἐστι ἔσω ἐς τὸ Ἀρτεμίσιον ἐσιόντι ἀριστερῆς χειρός, ἐπιπέφυκε δέ οἱ ἐλαίη), ὅσοι δὲ παῖδες τῶν Δηλίων περὶ χλόην τινὰ εἰλίξαντες τῶν τριχῶν [προ]τιθεῖσι καὶ οὗτοι ἐπὶ τὸ σῆμα. αὗται μὲν δὴ ταύτην τιμὴν ἔχουσι πρὸς τῶν Δήλου οἰκητόρων.

35. φασὶ δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι καὶ τὴν Ἄργην τε καὶ τὴν Ὦπιν, ἐούσας παρθένους ἐξ Ὑπερβορέων, κατὰ τοὺς αὐτοὺς τούτους ἀνθρώπους πορευομένας ἀπικέσθαι ἐς Δῆλον ἔτι πρότερον Ὑπερόχης τε καὶ Λαοδίκης. ταύτας μέν νυν τῇ Εἰλειθυίῃ ἀποφερούσας ἀντὶ τοῦ ὠκυτόκου τὸν ἐτάξαντο φόρον ἀπικέσθαι, τὴν δὲ Ἄργην τε καὶ τὴν Ὦπιν ἅμα αὐτοῖσι τοῖσι θεοῖσι ἀπικέσθαι λέγουσι καί σφι τιμὰς ἄλλας δεδόσθαι πρὸς σφέων· καὶ γὰρ ἀγείρειν σφι τὰς γυναῖκας, ἐπονομαζούσας τὰ οὐνόματα ἐν τῷ ὕμνῳ τόν σφι Ὠλὴν ἀνὴρ Λύκιος ἐποίησε, παρὰ δὲ σφέων μαθόντας νησιώτας τε καὶ Ἴωνας ὑμνέειν Ὦπίν τε καὶ Ἄργην ὀνομάζοντάς τε καὶ ἀγείροντας (οὗτος δὲ ὁ Ὠλὴν καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς παλαιοὺς ὕμνους ἐποίησε ἐκ Λυκίης ἐλθὼν τοὺς ἀειδομένους ἐν Δήλῳ), καὶ τῶν μηρίων καταγιζομένων ἐπὶ τῷ βωμῷ τὴν σποδὸν ταύτην ἐπὶ τὴν θήκην τὴν Ὦπιός τε καὶ Ἄργης ἀναισιμοῦσθαι ἐπιβαλλομένην. ἡ δὲ θήκη αὐτέων ἐστὶ ὄπισθε τοῦ Ἀρτεμισίου, πρὸς ἠῶ τετραμμένη, ἀγχοτάτω τοῦ Κηίων ἱστιητορίου.

36. Καὶ ταῦτα μὲν Ὑπερβορέων πέρι εἰρήσθω. τὸν γὰρ περὶ Ἀβάριος λόγον τοῦ λεγομένου εἶναι Ὑπερβορέου οὐ λέγω, [λέγων] ὡς τὸν ὀϊστὸν περιέφερε κατὰ πᾶσαν γῆν οὐδὲν σιτεόμενος. εἰ δέ εἰσι ὑπερβόρεοί τινες ἄνθρωποι, εἰσὶ καὶ ὑπερνότιοι ἄλλοι. γελῶ δὲ ὁρέων γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἐχόντως ἐξηγησάμενον. οἳ Ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ [ποιεύντων] ἴσην. ἐν ὀλίγοισι γὰρ ἐγὼ δηλώσω μέγαθός τε ἑκάστης αὐτέων καὶ οἵη τίς ἐστι ἐς γραφὴν ἑκάστη.

92. Δαρεῖος δὲ ἐνθεῦτεν ὁρμηθεὶς ἀπίκετο ἐπ' ἄλλον ποταμὸν τῷ οὔνομα Ἀρτισκός ἐστι, ὃς διὰ Ὀδρυσέων ῥέει. ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν ἀπικόμενος ἐποίησε τοιόνδε· ἀποδέξας χωρίον τῇ στρατιῇ ἐκέλευε πάντα ἄνδρα λίθον ἕνα παρεξιόντα τιθέναι ἐς τὸ ἀποδεδεγμένον τοῦτο χωρίον. ὡς δὲ ταῦτα ἡ στρατιὴ ἐπετέλεσε, ἐνθαῦτα κολωνοὺς μεγάλους τῶν λίθων καταλιπὼν ἀπήλαυνε τὴν στρατιήν.

93. πρὶν δὲ ἀπικέσθαι ἐπὶ τὸν Ἴστρον, πρώτους αἱρέει Γέτας τοὺς ἀθανατίζοντας. οἱ μὲν γὰρ τὸν Σαλμυδησσὸν ἔχοντες Θρήικες καὶ ὑπὲρ Ἀπολλωνίης τε καὶ Μεσαμβρίης πόλιος οἰκημένοι, καλεύμενοι δὲ Σκυρμιάδαι καὶ Νιψαῖοι, ἀμαχητὶ σφέας αὐτοὺς παρέδοσαν Δαρείῳ· οἱ δὲ Γέται πρὸς ἀγνωμοσύνην τραπόμενοι αὐτίκα ἐδουλώθησαν, Θρηίκων ἐόντες ἀνδρηιότατοι καὶ δικαιότατοι.

94. ἀθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον· οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα. οἱ δὲ αὐτῶν τὸν αὐτὸν

τοῦτον ὀνομάζουσι Γεβελέϊζιν. διὰ πεντετηρίδος δὲ τὸν πάλῳ λαχόντα αἰεὶ σφέων αὐτῶν ἀποπέμπουσι ἄγγελον παρὰ τὸν Σάλμοξιν, ἐντελλόμενοι τῶν ἂν ἑκάστοτε δέωνται. πέμπουσι δὲ ὧδε· οἱ μὲν αὐτῶν ταχθέντες ἀκόντια τρία ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Σάλμοξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἀνακινήσαντες αὐτὸν μετέωρον ῥιπτέουσι ἐς τὰς λόγχας. ἢν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρείς, τοῖσι δὲ ἵλεος ὁ θεὸς δοκέει εἶναι· ἢν δὲ μὴ ἀποθάνῃ, αἰτιῶνται αὐτὸν τὸν ἄγγελον, φάμενοί μιν ἄνδρα κακὸν εἶναι, αἰτιησάμενοι δὲ τοῦτον ἄλλον ἀποπέμπουσι· ἐντέλλονται δὲ ἔτι ςῶντι. οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήικες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλέουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον.

95. ὡς δὲ ἐγὼ πυνθάνομαι τῶν τὸν Ἑλλήσποντον οἰκεόντων Ἑλλήνων [καὶ Πόντον], τὸν Σάλμοξιν τοῦτον ἐόντα ἄνθρωπον δουλεῦσαι ἐν Σάμῳ, δουλεῦσαι δὲ Πυθαγόρῃ τῷ Μνησάρχου· ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὸν γενόμενον ἐλεύθερον χρήματα κτήσασθαι συχνά, κτησάμενον δὲ ἀπελθεῖν ἐς τὴν ἑωυτοῦ· ἅτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν Θρηίκων καὶ ὑπαφρονεστέρων, τὸν Σάλμοξιν τοῦτον ἐπιστάμενον δίαιτάν τε Ἰάδα καὶ ἤθεα βαθύτερα ἢ κατὰ Θρήικας, οἷα Ἕλλησί τε ὁμιλήσαντα καὶ Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ [Πυθαγόρῃ], κατασκευάσασθαι ἀνδρεῶνα, ἐς τὸν πανδοκεύοντα τῶν ἀστῶν τοὺς πρώτους καὶ εὐωχέοντα ἀναδιδάσκειν ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οὔτε οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι ἀποθανέονται, ἀλλ᾽ ἥξουσι ἐς χῶρον τοῦτον ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά. ἐν ᾧ δὲ ἐποίεε τὰ καταλεχθέντα καὶ ἔλεγε ταῦτα, ἐν τούτῳ κατάγαιον οἴκημα ἐποιέετο. ὡς δὲ οἱ παντελέως εἶχε τὸ οἴκημα, ἐκ μὲν τῶν Θρηίκων ἠφανίσθη, καταβὰς δὲ κάτω ἐς τὸ κατάγαιον οἴκημα διαιτᾶτο ἐπ᾽ ἔτεα τρία. οἱ δέ μιν ἐπόθεόν τε καὶ ἐπένθεον ὡς τεθνεῶτα· τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐφάνη τοῖσι Θρήιξι, καὶ οὕτω πιθανά σφι ἐγένετο τὰ ἔλεγε [ὁ] Σάλμοξις. ταῦτά φασί μιν ποιῆσαι.

96. ἐγὼ δὲ περὶ μὲν [τούτου καὶ] τοῦ καταγαίου οἰκήματος οὔτε ἀπιστέω οὔτε ὦν πιστεύω τι λίην, δοκέω δὲ πολλοῖσι ἔτεσι πρότερον τὸν Σαλμοξιν τοῦτον γενέσθαι Πυθαγόρεω. εἴτε δὲ ἐγένετό τις Σάλμοξις ἄνθρωπος, εἴτε ἐστὶ δαίμων τις Γέτῃσι οὗτος ἐπιχώριος, χαιρέτω. οὗτοι μὲν δὴ τρόπῳ τοιούτῳ χρεώμενοι ὡς ἐχειρώθησαν ὑπὸ Περσέων, εἵποντο τῷ ἄλλῳ στρατῷ.

105. Νευροὶ δὲ νόμοισι μὲν χρέωνται Σκυθικοῖσι, γενεῇ δὲ μιῇ πρότερόν σφεας τῆς Δαρείου στρατηλασίης κατέλαβε ἐκλιπεῖν τὴν χώρην πᾶσαν ὑπὸ ὀφίων. ὄφιας γάρ σφι πολλοὺς μὲν ἡ χώρη ἀνέφαινε, οἱ δὲ πλεῦνες ἄνωθέν σφι ἐκ τῶν ἐρήμων ἐπέπεσον, ἐς ὃ πιεζόμενοι οἴκησαν μετὰ Βουδίνων τὴν ἑωυτῶν ἐκλιπόντες. κινδυνεύουσι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι γόητες εἶναι. λέγονται γὰρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἑκάστου ἅπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὖτις ὀπίσω ἐς τὠυτὸ

κατίσταται. ἐμὲ μέν νυν ταῦτα λέγοντες οὐ πείθουσι, λέγουσι δὲ οὐδὲν ἧσσον, καὶ ὀμνῦσι δὲ λέγοντες.

107. *Μελάγχλαινοι δὲ εἵματα μὲν μέλανα φορέουσι πάντες, ἐπ᾽ ὧν καὶ τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι, νόμοισι δὲ Σκυθικοῖσι χρέωνται.*

108. *Βουδῖνοι δέ , ἔθνος ἐὸν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστι καὶ πυρρόν. πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλίνη, οὔνομα δὲ τῇ πόλι ἐστὶ Γελωνός· τοῦ δὲ τείχεος μέγαθος κῶλον ἕκαστον τριήκοντα σταδίων ἐστί, ὑψηλὸν δὲ καὶ πᾶν ξύλινον, καὶ / αἱ / οἰκίαι αὐτῶν ξύλιναι καὶ τὰ ἱρά. ἔστι γὰρ δὴ αὐτόθι Ἑλληνικῶν θεῶν ἱρὰ Ἑλληνικῶς κατεσκευασμένα ἀγάλμασί τε καὶ βωμοῖσι καὶ νηοῖσι ξυλίνοισι, καὶ τῷ Διονύσῳ τριετηρίδας ἀνάγουσι καὶ βακχεύουσι. εἰσὶ γὰρ οἱ Γελωνοὶ τὸ ἀρχαῖον Ἕλληνες, ἐκ τῶν δὲ ἐμπορίων ἐξαναστάντες οἴκησαν ἐν τοῖσι Βουδίνοισι· καὶ γλώσσῃ τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δὲ Ἑλληνικῇ χρέωνται.*

109. *Βουδῖνοι δὲ οὐ τῇ αὐτῇ γλώσσῃ χρέωνται καὶ Γελωνοί, οὐδὲ δίαιτα ἡ αὐτή· οἱ μὲν γὰρ Βουδῖνοι ἐόντες αὐτόχθονες νομάδες τέ εἰσι καὶ φθειροτραγέουσι μοῦνοι τῶν ταύτῃ, Γελωνοὶ δὲ γῆς τε ἐργάται καὶ σιτοφάγοι καὶ κήπους ἐκτημένοι, οὐδὲν τὴν ἰδέην ὅμοιοι οὐδὲ τὸ χρῶμα. ὑπὸ μέντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελωνοί, οὐκ ὀρθῶς καλεόμενοι. ἡ δὲ χώρη σφέων πᾶσά ἐστι δασέα ἴδῃσι παντοίῃσι· ἐν δὲ τῇ ἴδῃ τῇ πλείστῃ ἐστὶ λίμνη μεγάλη τε καὶ πολλὴ καὶ ἕλος καὶ κάλαμος περὶ αὐτήν. ἐν δὲ ταύτῃ ἐνύδριες ἁλίσκονται καὶ κάστορες καὶ ἄλλα θηρία τετραγωνοπρόσωπα, τῶν τὰ δέρματα παρὰ τὰς σισύρνας παραρράπτεται, καὶ οἱ ὄρχιες αὐτοῖσί εἰσι χρήσιμοι ἐς ὑστερέων ἄκεσιν.* [...]

110. *Σαυροματέων δὲ πέρι ὧδε λέγεται. ὅτε Ἕλληνες Ἀμαζόσι ἐμαχέσαντο (τὰς δὲ Ἀμαζόνας καλέουσι οἱ Σκύθαι Οἰόρπατα, δύναται δὲ τὸ οὔνομα τοῦτο κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ἀνδροκτόνοι· οἰὸρ γὰρ καλέουσι ἄνδρα, τὸ δὲ πατὰ κτείνειν), τότε λόγος τοὺς Ἕλληνας νικήσαντας τῇ ἐπὶ Θερμώδοντι μάχῃ ἀποπλέειν ἄγοντας τρισὶ πλοίοισι τῶν Ἀμαζόνων ὅσας ἐδυνέατο ζωγρῆσαι, τὰς δὲ ἐν τῷ πελάγεϊ ἐπιθεμένας ἐκκόψαι τοὺς ἄνδρας. πλοῖα δὲ οὐ γινώσκειν αὐτὰς οὐδὲ πηδαλίοισι χρᾶσθαι οὐδὲ ἱστίοισι οὐδὲ εἰρεσίῃ· ἀλλ᾽ ἐπεὶ ἐξέκοψαν τοὺς ἄνδρας, ἐφέροντο κατὰ κῦμα καὶ ἄνεμον· καὶ ἀπικνέονται τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος ἐπὶ Κρημνούς. οἱ δὲ Κρημνοί εἰσι γῆς τῆς Σκυθέων τῶν ἐλευθέρων. ἐνθαῦτα ἀποβᾶσαι ἀπὸ τῶν πλοίων αἱ Ἀμαζόνες ὁδοιπόρεον ἐς τὴν οἰκεομένην. ἐντυχοῦσαι δὲ πρώτῳ ἱπποφορβίῳ τοῦτο διήρπασαν καὶ ἐπὶ τούτων ἱππαζόμεναι ἐληίζοντο τὰ τῶν Σκυθέων.*

111. *οἱ δὲ Σκύθαι οὐκ εἶχον συμβαλέσθαι τὸ πρῆγμα· οὔτε γὰρ φωνὴν οὔτε ἐσθῆτα οὔτε τὸ ἔθνος ἐγίνωσκον, ἀλλ᾽ ἐν θώματι ἦσαν ὁκόθεν ἔλθοιεν, ἐδόκεον δ᾽ αὐτὰς εἶναι ἄνδρας τὴν πρώτην ἡλικίην ἔχοντας, μάχην τε δὴ πρὸς αὐτὰς ἐποιεῦντο. ἐκ δὲ τῆς μάχης τῶν νεκρῶν ἐκράτησαν οἱ Σκύθαι καὶ οὕτως ἔγνωσαν*

ἐούσας γυναῖκας. βουλευομένοισι ὧν αὐτοῖσι ἔδοξε κτείνειν μὲν οὐδενὶ τρόπῳ ἔτι αὐτάς, ἑωυτῶν δὲ τοὺς νεωτάτους ἀποπέμψαι ἐς αὐτάς, πλῆθος εἰκάσαντας ὅσαι περ ἐκεῖναι ἦσαν· τούτους δὲ στρατοπεδεύεσθαι πλησίου ἐκεῖνων καὶ ποιέειν τά περ ἂν καὶ ἐκεῖναι ποιέωσι· ἢν δὲ αὐτοὺς διώκωσι, μάχεσθαι μὲν μή, ὑποποφεύγειν δέ· ἐπεὰν δὲ παύσωνται, ἐλθόντας αὐτοὺς πλησίον στρατοπεδεύεσθαι. ταῦτα ἐβουλεύσαντο οἱ Σκύθαι βουλόμενοι ἐξ αὐτέων παῖδας ἐκγενήσεσθαι.

112. ἀποπεμφθέντες δὲ οἱ νεηνίσκοι ἐποίευν τὰ ἐντεταλμένα. ἐπεὶ δὲ ἔμαθον αὐτοὺς αἱ Ἀμαζόνες ἐπ' οὐδεμιῇ δηλήσι ἀπιγμένους, ἔων χαίρειν· προσεχώρεον δὲ πλησιαιτέρω τὸ στρατόπεδον τῷ στρατοπέδῳ ἐπ' ἡμέρῃ ἑκάστῃ. εἶχον δὲ οὐδὲν οὐδ' οἱ νεηνίσκοι, ὥσπερ οὐδὲ αἱ Ἀμαζόνες, εἰ μὴ τὰ ὅπλα καὶ τοὺς ἵππους· ἀλλὰ ζόην ἔζωον τὴν αὐτὴν ἐκείνῃσι, θηρεύοντές τε καὶ ληιζόμενοι.

113. ἐποίευν δὲ αἱ Ἀμαζόνες ἐς τὴν μεσαμβρίην τοιόνδε· ἐγίνοντο σποράδες κατὰ μίαν τε καὶ δύο, πρόσω δὴ ἀπ' ἀλλήλων ἐς εὐμαρείην ἀποσκιδνάμεναι. μαθόντες δὲ καὶ οἱ Σκύθαι ἐποίευν τὠυτὸ τοῦτο. καί τις μουνωθεισέων τινὶ αὐτέων ἐνεχρίμπτετο, καὶ ἡ Ἀμαζὼν οὐκ ἀπωθέετο ἀλλὰ περιεῖδε χρήσασθαι. καὶ φωνῆσαι μὲν οὐκ εἶχε (οὐ γὰρ συνίεσαν ἀλλήλων), τῇ δὲ χειρὶ ἔφραζε ἐς τὴν ὑστεραίην ἐλθεῖν ἐς τὠυτὸ χωρίον καὶ ἕτερον ἄγειν, σημαίνουσα δύο γενέσθαι, καὶ αὐτὴ ἑτέρην ἄξειν. ὁ δὲ νεηνίσκος ἐπεὶ ἀπῆλθε, ἔλεξε ταῦτα πρὸς τοὺς λοιπούς· τῇ δὲ δευτεραίῃ ἦλθε ἐς τὸ χωρίον αὐτός τε οὗτος καὶ ἕτερον ἦγε, καὶ τὴν Ἀμαζόνα εὗρε δευτέρην αὐτὴν ὑπομένουσαν. οἱ δὲ λοιποὶ νεηνίσκοι ὡς ἐπύθοντο ταῦτα, καὶ αὐτοὶ ἐκτιλώσαντο τὰς λοιπὰς τῶν Ἀμαζόνων.

114. μετὰ δὲ συμμείξαντες τὰ στρατόπεδα οἴκεον ὁμοῦ, γυναῖκα ἔχων ἕκαστος ταύτην τῇ τὸ πρῶτον συνεμείχθη. τὴν δὲ φωνὴν τὴν μὲν τῶν γυναικῶν οἱ ἄνδρες οὐκ ἐδυνέατο μαθεῖν, τὴν δὲ τῶν ἀνδρῶν αἱ γυναῖκες συνέλαβον. ἐπεὶ δὲ συνῆκαν ἀλλήλων, ἔλεξαν πρὸς τὰς Ἀμαζόνας τάδε οἱ ἄνδρες· Ἡμῖν εἰσὶ μὲν τοκέες, εἰσὶ δὲ κτήσιες. νῦν ὦν μηκέτι πλεῦνα χρόνον ζόην τοιήνδε ἔχωμεν, ἀλλ' ἀπελθόντες ἐς τὸ πλῆθος διαιτώμεθα· γυναῖκας δὲ ἕξομεν ὑμέας καὶ οὐδαμὰς ἄλλας. αἱ δὲ πρὸς ταῦτα ἔλεξαν τάδε· Ἡμεῖς οὐκ ἂν δυναίμεθα οἰκέειν μετὰ τῶν ὑμετέρων γυναικῶν· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ νόμαια ἡμῖν τε καὶ κείνῃσί ἐστι. ἡμεῖς μὲν τοξεύομέν τε καὶ ἀκοντίζομεν καὶ ἱππαζόμεθα, ἔργα δὲ γυναικήια οὐκ ἐμάθομεν· αἱ δὲ ὑμέτεραι γυναῖκες τούτων μὲν οὐδὲν τῶν ἡμεῖς κατελέξαμεν ποιεῦσι, ἔργα δὲ γυναικήια ἐργάζονται μένουσαι ἐν τῇσι ἁμάξῃσι, οὔτ' ἐπὶ θήρην ἰοῦσαι οὔτε ἄλλῃ οὐδαμῇ. οὐκ ἂν ὦν δυναίμεθα ἐκείνῃσι συμφέρεσθαι. ἀλλ' εἰ βούλεσθε γυναῖκας ἔχειν ἡμέας καὶ δοκέειν εἶναι δίκαιοι, ἐλθόντες παρὰ τοὺς τοκέας ἀπολάχετε τῶν κτημάτων τὸ μέρος καὶ ἔπειτα ἐλθόντες οἰκέωμεν ἐπ' ἡμέων αὐτῶν.

115. ἐπείθοντο καὶ ἐποίησαν ταῦτα οἱ νεηνίσκοι. ἐπείτε δὲ ἀπολαχόντες τῶν κτημάτων τὸ ἐπιβάλλον ἦλθον ὀπίσω παρὰ τὰς Ἀμαζόνας, ἔλεξαν αἱ γυναῖκες

πρὸς αὐτοὺς τάδε· Ἡμέας ἔχει φόβος τε καὶ δέος, ὅκως χρὴ οἰκέειν ἐν τῷδε τῷ χώρῳ τοῦτο μὲν ὑμέας ἀποστερησάσας πατέρων, τοῦτο δὲ τὴν γῆν τὴν ὑμετέρην δηλησαμένας πολλά. ἀλλ' ἐπείτε ἀξιοῦτε ἡμέας γυναῖκας ἔχειν, τάδε ποιέετε ἅμα ἡμῖν· φέρετε ἐξαναστέωμεν ἐκ τῆς γῆς τῆσδε καὶ περήσαντες Τάναϊν ποταμὸν οἰκέωμεν. ἐπείθοντο καὶ ταῦτα οἱ νεηνίσκοι.

116. διαβάντες δὲ τὸν Τάναϊν ὁδοιπόρεον πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα τριῶν μὲν ἡμερέων ἀπὸ τοῦ Τανάϊδος ὁδόν, τριῶν δὲ ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος πρὸς βορέην ἄνεμον. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τοῦτον τὸν χῶρον ἐν τῷ νῦν κατοίκηνται, οἴκησαν τοῦτον. καὶ διαίτῃ ἀπὸ τούτου χρέωνται τῇ παλαιῇ τῶν Σαυροματέων αἱ γυναῖκες, καὶ ἐπὶ θήρην ἐπ' ἵππων ἐκφοιτῶσαι [καὶ] ἅμα τοῖσι ἀνδράσι, καὶ χωρὶς τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἐς πόλεμον φοιτῶσαι καὶ στολὴν τὴν αὐτὴν τοῖσι ἀνδράσι φορέουσαι.

117. φωνῇ δὲ οἱ Σαυρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου, ἐπεὶ οὐ χρηστῶς ἐξέμαθον αὐτὴν αἱ Ἀμαζόνες. τὰ περὶ γάμων δὲ ὧδέ σφι διακέεται· οὐ γαμέεται παρθένος οὐδεμία πρὶν ἂν τῶν πολεμίων ἄνδρα ἀποκτείνῃ. αἱ δέ τινες αὐτέων καὶ τελευτῶσι γηραιαὶ πρὶν γήμασθαι, οὐ δυνάμεναι τὸν νόμον ἐκπλῆσαι.

DEVYNIOS ISTORIJOS KNYGOS

apie 425 pr. Kr.

Ketvirtoji knyga

17. Už boristeniečių uosto[1], esančio pačiame visos Skitijos pakrantės viduryje, pirmiausia gyvena kalipidai[2], sugraikėję skitai, o už jų – kita, vadinamųjų alizonų[3] gentis. Ir alizonų, ir kalipidų gyvenimo būdas toks pat kaip skitų, tačiau jie sėja ir vartoja maistui javus, taip pat ir svogūnus, česnakus, lęšius ir soras. Už alizonų į šiaurę gyvena skitai artojai[4], kurie javus sėja ne tiek sau, kiek parduoti. Dar toliau į šiaurę gyvena neurai[5], o už jų, kiek žinoma, niekas negyvena. Štai kokios gentys gyvena palei Hipanio[6] upę, į vakarus nuo Boristenio.

18. O persikėlus per Boristenį, pirmoji vietovė nuo jūros pusės – Hilėja[7]. Už jos, tolyn nuo jūros, gyvena skitai žemdirbiai, kuriuos prie Hipanio upės gyvenantys graikai vadina boristeniečiais; patys save šie graikai vadina olbijiečiais. Taigi tie skitai žemdirbiai gyvena į rytus trijų dienų kelio atstumu[8] ir

pasiekia upę, vadinamą Pantikapu[9]. Plaukiant Boristeniu į šiaurę, jų žemės driekiasi vienuolikos dienų kelio atstumu[10]. Už jų plytintys dideli žemės plotai yra negyvenami. Anapus šių negyvenamų vietovių įsikūrę androfagai[11] – savotiška, visai nepanaši į skitus gentis. O už jų plyti tikrų tikriausia dykuma, kurioje, kiek žinau, negyvena jokia žmonių gentis.

19. Į rytus nuo šių skitų žemdirbių anapus Pantikapo upės gyvena skitai klajokliai, nei ką sėjantys, nei ariantys. Visoje šioje vietovėje, išskyrus Hilėją, nėra nė medelio. Klajoklių žemės driekiasi į rytus keturiolikos dienų kelio atstumu, iki pat Gero upės[12].

20. Kitoje Gero pusėje plyti vadinamoji karališkoji žemė, apgyventa pačios narsiausios ir gausiausios skitų genties, kuri visus kitus skitus laiko savo vergais[13]. Pietuose jų kraštas pasiekia Taurų šalį[14], o rytuose – kanalą, kurį iškasė aklųjų vergų palikuonys[15], ir Kremnų uostą[16], esantį prie Meotų ežero[17]. Dalis jų valdų siekia Tanajo upę[18]. Į šiaurę nuo karališkųjų skitų gyvena melanchlenai[19], skirtinga, ne skitų gentis. Už melanchlenų, kiek žinau, tvyro vien negyvenamos pelkės.

21. Anapus Tanajo upės – jau ne skitų žemė, bet pirmiausia sauromatų[20] valdos. Jos prasideda nuo Meotų ežero įlankos ir driekiasi į šiaurę penkiolikos dienų kelio atstumu. Visoj šitoj žemėj nėra nė vieno nei savaime išdygusio, nei pasodinto medžio. Už sauromatų įsikūrę kitą sritį užimantys budinai[21]; visa jų žemė tankiai apaugusi įvairiu mišku.

32. Apie hiperborėjus[22] nieko nepasakoja nei skitai, nei kiti tų kraštų gyventojai, išskyrus isedonus[23]. Tačiau, mano nuomone, jų šnekos niekų vertos: juk [tada] apie juos kalbėtų ir skitai, kaip jie kalba apie vienaakius[24]. Beje, apie hiperborėjus yra užsiminęs Hesiodas, taip pat Homeras *Epigonuose,* jeigu tik šitą epą iš tikrųjų jis yra sukūręs[25].

33. Daugiausia apie juos pasakoja deliečiai[26]. Jie sako, kad skitams hiperborėjai siunčią aukojimui skirtus daiktus[27], įrištus į kviečių šiaudus. Iš skitų perėmę tas aukas, kaimynai perduodą jas vieni kitiems ir taip gabeną kuo toliausiai į vakarus, iki pat Adrijos jūros. Iš ten jos siunčiamos į pietus, ir pirmieji iš graikų jas gauną dodoniečiai[28]. Iš jų aukos keliaujančios žemyn iki pat Malėjos įlankos ir pervežamos į Euboją[29]. Jas siunčią iš miesto į miestą iki Karisto[30]. Bet Andras[31] aplenkiamas: patys karistiečiai pervežą jas tieisiai į Teną[32], o teniečiai – į Delą. Taigi šitaip, anot deliečių, tos aukos patenkančios į Delą. Pirmąjį kartą hiperborėjai pasiuntę su dovanomis dvi merginas, kurias deliečiai vadina Hiperoche ir Laodike[33]. Kad būtų saugiau, jas lydėję penki gentainiai, dabar jie vadinami perferėjais[34] ir Delo saloje yra labai gerbiami. Kai pasiųstieji nesugrįžę atgal, hiperborėjai išsigandę, kad neatsitiktų taip, jog jiems niekada nepavyks susigrąžinti pasiuntinių. Todėl jie ir privežą tas aukas, įvyniotas į kviečių šiaudus, iki savo krašto ribų ir kaimynams prisaką pasirūpinti ir perduoti jų dovanas

kitai genčiai. Taigi taip tos aukos, anot deliečių, būdavusios persiunčiamos į Delą. Aš žinau kitas panašias apeigas: kiekvieną kartą, kai trakų ir peonų[35] moterys aukoja karalienei Artemidei, jos deda aukas, įrištas į kviečių šiaudus.

34. Aš žinau, kad tos moterys tikrai taip daro. O Dele mirusių hiperborėjų mergelių garbei deliečių merginos ir vaikinai kerpasi plaukus. Prieš vestuves merginos, nusikirpusios plaukų sruogą ir apvyniojusios apie verpstę, nunešusios padeda ant jų kapo (šitas kapas, įėjus į Artemidės šventovę, yra kairėje pusėje[36], šalia jo auga alyvmedis). O visi deliečių vaikinai, apvynioję nukirptus plaukus apie kokį nors augalą, taip pat padeda ant kapo. Taigi šitaip pagerbia hiperborėjų mergeles Delo gyventojai.

35. Deliečiai taip pat pasakoja, kad dar anksčiau už Hiperochę ir Laodikę tuo pačiu keliu į Delą buvo atvykusios hiperborėjų mergelės Argė ir Opidė[37]. Anos atvykusios [prašyti] Ilitijos[38] lengvo gimdymo ir atnešusios pačių parinktą auką. O Argė ir Opidė, anot deliečių, atvykusios kartu su pačiais dievais, ir jas deliečiai jau kitaip pagerbia. Jas pagerbdamos, moterys renkančios šventą rinkliavą ir jų vardus minančios himne, kurį mergelių garbei sukūrė likas Olenas[39]. Iš deliečių išmokę, salų gyventojai bei jonėnai irgi apdainuoja Opidę ir Argę, minėdami jas vardais ir rinkdami joms šventą rinkliavą. (Šitas Olenas, atvykęs iš Likijos, sukūrė ir kitus senovinius himnus, giedamus Dele.) Kai ant aukuro sudeginamos aukojamų gyvulių kulšys, tai dar šiltais jų pelenais apibarstomas Opidės ir Argės kapas. O jų kapas yra už Artemidės šventyklos į rytų pusę[40], prie pat kėjiečių pokylių menės[41].

36. Apie hiperborėjus pasakyta užtektinai. O apie Abarį[42], neva taip pat hiperborėją, kaip jis apnešė aplink visą žemę strėlę nieko nevalgydamas, aš nepasakoju. Jeigu yra kažkokie šiauriniai žmonės, [tai] yra ir kiti – pietiniai. Mane ima juokas žiūrint į žmones, nupiešusius jau daug žemėlapių, nes neatsirado nė vieno, tai darančio protingai[43]: jie vaizduoja Okeaną, tekantį aplink Žemę, pačią Žemę – apskritą, lyg skriestuvu nubrėžtą, o Aziją – dydžiu prilygstančią Europai[44]. Keliais žodžiais aš nurodysiu jų abiejų dydį ir kiekvienos jų kontūrus.

92. Iš ten iškeliavęs Darijus[45] atžygiavo prie kitos upės, vadinamos Artisku[46], – ji teka per odrisų [žemę]. Atvykęs prie tos upės, padarė štai ką: nurodęs kariuomenei žemės sklypelį, įsakė kiekvienam vyrui, paėmus po akmenį, padėti jį nurodytoje vietoje[47]. O kai jie šitai įvykdė, Darijus nusivedė kariuomenę, palikdamas toje vietoje didžiules akmenų krūvas.

93. Prieš atžygiuodamas prie Istro[48], [Darijus] pirmuosius pavergė getus[49], tuos, kurie tiki nemirtingumu. Mat tie trakai, kuriems priklauso Salmidesas[50], ir anapus Apolonijos[51] bei Mesambrijos[52] miestų įsikūrę vadinamieji skirmiadai ir nipsėjai pasidavė Darijui be mūšio. O getai, patys narsiausi ir teisingiausi iš trakų, neapgalvotai pasipriešinę, iš karto buvo pavergti.

94. Jų tikėjimas nemirtingumu yra štai koks: jie tariasi ne miršta, o išeiną pas dievą Salmoksį[53]. Kai kurie iš jų tą patį dievą vadina Gebeleidžiu. Kas penkeri metai išrinktą burtais vieną saviškį getai siunčia pasiuntiniu pas Salmoksį, pavesdami [prašyti] to, ko jiems tąkart reikia. O siunčia taip: vieni išsirikiavę laiko tris ietis, o kiti, paėmę siunčiamąjį pas Salmoksį už rankų ir kojų, įsiūbuoja ir meta aukštyn ant smaigalių. Jeigu jis [iečių] pervertas miršta, [getai] mano, jog dievas jiems palankus, o jeigu nemiršta, tai apkaltina patį pasiuntinį, sakydami, kad jis esąs nedoras žmogus, ir siunčia kitą, dar gyvam perduodami savo prašymus. Tie patys trakai, šaudydami iš lankų į viršų, į dangų, taiko į žaibą ir griaustinį, grasina dievui, nes nepripažįsta jokio kito dievo, tik savo pačių.

95. Kaip aš sužinojau iš graikų, gyvenančių apie Helespontą ir Pontą, šitas Salmoksis buvęs žmogus ir vergavęs Same[54] pas Mnesarcho sūnų Pitagorą[55]. Tapęs laisvu, ten įsigijęs didžiulius turtus ir sugrįžęs į savo tėviškę. Trakai tais laikais buvę vargšai ir tamsuoliai, o Salmoksis buvo susipažinęs su jonėnų gyvenimo būdu ir papročiais, tobulesniais negu trakų, mat jis bendravęs su graikais ir didžiausiu jų išminčiumi Pitagoru. Taigi tas Salmoksis įrengęs pokylių menę, kurioje, svetingai priimdamas ir dosniai vaišindamas garbingiausius piliečius, mokydavęs, kad nei jis pats, nei jo užstalės bendrai, nei visi jų palikuonys nemirsią, o keliausią į tokią šalį, kur gyvensią amžinai ir turėsią visokiausių gėrybių. Šitaip darydamas ir kalbėdamas, Salmoksis ėmė rengtis požeminį būstą. Visiškai jį įrengęs, jis ten pasislėpęs nuo trakų ir gyvenęs trejus metus. Trakai gedėję ir apverkę jį kaip mirusį. Ketvirtaisiais metais jis vėl pasirodęs trakams, ir taip jie įtikėję Salmoksio aiškinimais. Šit kaip jis pasielgęs, pasak jų.

96. O aš pasakojimais apie tai ir apie požeminį būstą nei labai tikiu, nei netikiu, bet manau, kad šitas Salmoksis gyvenęs daug anksčiau už Pitagorą. O ar Salmoksis buvęs koks nors žmogus, ar kokia vietinė getų dievybė, man vis tiek. Taigi getai, turintys šitokius įsitikinimus, buvo persų pavergti ir žygiavo su jų kariuomene.

105. Neurų papročiai tokie patys kaip ir skitų. Likus vienai kartai iki Darijaus žygio[56], jiems teko palikti savo šalį dėl gyvačių[57]. Mat ne tik jų žemėje priviso gyvačių – dar daugiau jų atšliaužė iš dykynių, esančių šalies gilumoje. Jų stumiami, [neurai] paliko savo šalį ir apsigyveno kartu su budinais. Atrodo, kad šitie žmonės yra vilktakiai[58]. Mat skitai ir Skitijoje gyvenantys graikai pasakoja, kad kartą per metus kiekvienas neuras keletą dienų virstąs vilku, o paskui vėl atvirstąs kuo buvęs. Šitokios kalbos manęs neįtikina, tačiau jie vis tiek įrodinėja ir savo žodžius patvirtina priesaika.

107. Visi melanchlenai dėvi juodus apsiaustus, dėl kurių jie taip vadinami, o papročiai jų – skitiški.

108. Budinai – didelė ir gausi tauta, visi mėlynakiai ir rudaplaukiai. Jų šalyje yra medinė tvirtovė, vadinama Gelonu[59]. Kiekvienos jos sienos ilgis – 30 stadijų,

sienos aukštos ir visos iš medžio. Namai ir šventyklos taip pat mediniai. Ten yra ir graikų dievų šventyklų, graikišku papročiu papuoštų medinėmis statulomis, aukurais ir nišomis. Kas treji metai jie švenčia Dioniso šventę ir rengia bakchanalijas. Mat gelonai[60] senovėje buvę graikai: išsikėlę iš uostų, jie apsigyvenę tarp budinų. O kalba jie tai skitiškai, tai graikiškai.

109. Budinai ir gelonai šneka ne ta pačia kalba, ir gyvenimo būdas [jų] kitoks: juk budinai yra čiabuviai ir klajokliai; jie vieninteliai iš ten gyvenančių minta kankorėžiais[61]; gelonai – žemdirbiai, mintantys duona ir auginantys sodus. Jie visai nepanašūs į budinus nei išvaizda, nei odos spalva. Tarp kitko, graikai ir budinus vadina gelonais, tačiau tai klaida. Visa jų žemė tankiai apaugusi įvairiais miškais. Pačiame tankiausiame miške yra didelis ir platus ežeras, o aplink jį – nendrių priaugusios pelkės. Tame ežere gaudomos ūdros, bebrai ir kažkokie žvėreliai keturkampiu snukiu[62]. Jų kailiukais apsiuvami kailiniai[63], o patinėlių sėklidės padeda išgydyti gimdos [negalavimus].

110. Apie sauromatus šitaip pasakojama: kai graikai kariavo su amazonėmis[64] (amazones skitai vadina *oiorpata*; graikų kalba tai reiškia *vyrų žudikės,* mat *oior* reiškia *vyras,* o *pata* – *žudyti*[65]), tai, pasak padavimo, laimėję kovą prie Termodonto, išplaukė, veždamiesi trimis laivais tiek amazonių, kiek tik pajėgė paimti į nelaisvę. O tos atviroje jūroje užpuolusios ir iššudžiusios vyrus. Tačiau apie laivus jos nenusimaniusios, nemokėjusios naudotis nei vairu, nei burėmis, nei irklais. Todėl, iššudžius vyrus, jos buvusios bangų ir vėjo blaškomos, kol pateko į Kremnus prie Meotų ežero. O Kremnai yra laisvųjų skitų[66] žemėje. Ten išlipusios iš laivų, amazonės ėjusios gyvenamųjų vietų link. Aptikusios pirmą pasitaikiusią arklių kaimenę, pasigrobusios arklius ir raitos ėmusios niokoti skitų kraštą.

111. Skitai nepajėgę suvokti, kas čia vyksta: mat nei jų kalba, nei apranga, nei gentis nebuvo žinoma. Tad stebėjęsi, iš kur jos atsiradusios; net palaikę jas jaunuoliais ir stoję su jomis į kovą. Po mūšio skitai surinkę lavonus ir taip supratę, kad tai moterys. Pasitarę nusprendė jų daugiau jokiu būdu nežudyti, o pasiųsti pas jas maždaug tiek jaunikaičių, kiek spėjo esant amazonių. Jaunikaičiams liepę arti jų įsirengti stovyklą ir elgtis taip kaip jos. Jei amazonės juos imtų vytis, jie turį nesikauti, o atsitraukti; o kai tik jos liautųsi [vytis], jie vėl turį prisiartinti ir įsirengti stovyklą. Šitai skitai sumanę, norėdami iš amazonių susilaukti vaikų.

112. Pasiųstieji jaunikaičiai darė ką paliepti. O kai amazonės supratusios, kad jie atvykę be jokių piktų kėslų, paliko juos ramybėje. Kasdien stovyklos vis labiau artėjusios viena prie kitos. O jaunikaičiai, kaip ir amazonės, neturėję nieko daugiau, tik ginklus ir arklius, ir vertęsi, kaip ir anos, iš medžioklės ir plėšikavimų.

113. Vidudienį amazonės štai ką darydavusios: pasklisdavusios pavieniui ar po dvi, toli vienos nuo kitų atsiskirdavusios, norėdamos atlikti gamtos reikalus. Pastebėję tai, ir skitai ėmę taip pat elgtis. Kai vienas jų, susidūręs akis į akį su

atsiskyrusia amazone, prisiartinęs, toji nepabėgusi nuo jo, bet atsidavusi. Susikalbėti ji negalėjusi (mat nesuprato vienas kito kalbos), tačiau rankos judesiais parodžiusi, kad kitą dieną jis ateitų į tą pačią vietą ir atsivestų dar vieną [skitą], ženklais aiškindama, jog ir ji ateisianti dviese, kartu su kita amazone. O sugrįžęs jaunikaitis apsakęs viską kitiems; rytojaus dieną eidamas į tą pačią vietą, jis ir kitą nusivedęs, ten radę laukiančias dvi amazones. Tai sužinoję, kiti jaunikaičiai patys prisipratinę likusias amazones.

114. O paskui, sujungę abi stovyklas, jie ėmę gyventi drauge, ir kiekvienas skitas turėjęs žmoną tą, su kuria pirmą kartą suartėjęs. Vyrai nepajėgę išmokti žmonų kalbos, o jų kalbą moteriškės supratusios. Kai jie jau galėję susikalbėti, vyrai amazonėms štai ką pasakę: "Turime mes tėvus, turime ir turto. Taigi ilgiau jau šitaip nebegyvenkime, bet sugrįžkime į savo gentį ir gyvenkime ten. Jūs būsite mūsų žmonos, jokių kitų žmonų mes neimsime". O jos į tai atsakiusios štai ką: „Mes negalėtume gyventi su jūsų moterimis, nes mūsų ir jų papročiai skiriasi. Juk mes ir šaudome iš lanko, ir svaidome ietis, ir jodinėjame, bet moteriškų darbų nemokame, o jūsų moterys nedaro nieko iš mūsų išvardytų dalykų. Jos sėdi vežimuose ir dirba moteriškus darbus, nei į medžioklę eina, nei kur kitur. Taigi mes negalėtume su jomis sutarti. Jei jūs trokštate, kad būtume jūsų žmonos, ir norite garbingi išlikti, eikite pas tėvus, atsiimkite savo dalį, o tada sugrįžkite čia, ir gyvensime taip, kaip mes įpratusios".

115. Jaunikaičiai paklausę ir taip padarę. O kai gavę savo dalį ir sugrįžę atgal pas amazones, žmonos taip jiems pasakiusios: „Mus yra apėmęs siaubas ir baimė, kad mums, iš jūsų tėvus atėmusioms ir jūsų kraštui didelės žalos pridariusioms, reikės čia gyventi. Taigi, jei norite, kad būtume jūsų žmonos, padarykime šitaip: iškeliaukim iš šitos žemės ir, persikėlę per Tanajo upę, apsigyvenkim". Jaunikaičiai ir su tuo sutikę.

116. Persikėlę per Tanają, jie ėję nuo Tanajo tris dienas į rytus ir tris dienas nuo Meotų ežero į šiaurę. Atkeliavę į tą vietą, kur ir dabar gyvena, joje įsikūrė. Ir nuo to laiko sauromatų moterys laikosi senųjų papročių: ir į medžioklę joja kartu su vyrais arba vienos, ir į karą žygiuoja, ir dėvi tokius pat drabužius kaip vyrai.

117. Šneka sauromatai iškraipyta skitų kalba, nes amazonės iš pat pradžių nebuvo tinkamai jos išmokusios. Su jų vedybomis yra šit kaip: nė viena mergina neišteka tol, kol neužmuša vieno priešų vyro. Kai kurios iš jų taip ir pasensta bei miršta netekėjusios, nes negali įvykdyti to, ko reikalauja paprotys[67].

Vertė *NIJOLĖ JUCHNEVIČIENĖ*

KOMENTARAI

[1] *Boristeniečių uostas* – tikriausiai Olbija. Boristenis – dabartinis Dnepras. Čia Herodotas boristeniečiais vadina graikų kolonijos Olbijos (įkurtos 647 metais pr. Kr. šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje) gyventojus. Toliau (Ketvirtosios knygos 18 skirsnyje) Herodotas boristeniečiais vadina skitų gentis.

[2] *Kalipidai* – daugelis tyrinėtojų nelaiko jų (kaip ir alizonų) skitų gentimi.

[3] *Alizonai* – kai kuriuose rankraščiuose *alazonai*; tyrinėtojai šį antrąjį variantą atmeta kaip iškraipytą.

[4] *Skitai artojai* – Herodotas vartoja ir terminą *skitai žemdirbiai* (Ketvirtosios knygos 18 skirsnyje). Neaišku, ar tai ta pati skitų gentis, ar skirtingos gentys.

[5] *Neurai* – tikriausiai ne skitų gentis. Dažniausiai lokalizuojama Pripetės baseine, nors kai kurie mokslininkai (pavyzdžiui, Arnoldas Heerenas, XIX a.) manė juos gyvenus dabartinėje Lietuvos teritorijoje.

[6] *Hipanis* – dabartinis Bugas.

[7] *Hilėja* – kai kurie mokslininkai mano šią vietovę buvus abiejuose Dnepro deltos krantuose.

[8] *...trijų dienų kelio atstumu...* – vienos dienos kelias Herodoto *Istorijoje* lygus 35–42 kilometrams. Pastebėta, kad Herodoto nurodomi nuotoliai nėra labai tikslūs.

[9] *Pantikapas* – galutinai neidentifikuota upė, minima taip pat Ketvirtosios knygos 19 ir 54 skirsniuose. Dominuoja dvi hipotezės: kad tai Konka (kairysis Dnepro intakas) arba Ingulecas (dešinysis Dnepro intakas).

[10] Galutinai nenustatyta, koks atstumas Herodoto laikomas lygiu vienos dienos plaukimui; mokslininkų apskaičiavimais – tai 20–40 kilometrų.

[11] *Androfagai* – Ketvirtosios knygos 100, 102, 119, 125 skirsniuose Herodotas androfagus vadina rytiniais neurų kaimynais. Etninė androfagų (t. y. „žmogėdrų“) priklausomybė nenustatyta, nors hipotezių būta įvairiausių: jie buvo laikomi ir finų, ir slavų, ir germanų gentimi.

[12] *Gero upė* – tai neidentifikuota upė, skyrusi skitus klajoklius ir karališkuosius skitus. Daugelis mokslininkų mano, kad Herodotas šiuo vardu vadino keletą skirtingų upių. Dominuoja dvi hipotezės: kad tai Konkos arba Moločnajos upė.

[13] Šiame teiginyje tikriausiai atsispindi realus faktas – vienų skitų genčių pavaldumas kitoms; aišku, ta priklausomybė skyrėsi nuo vergovės.

[14] *Taurų šalis* – kalnuota Krymo pusiasalio pakrantės juosta nuo dabartinio Sevastopolio iki Feodosijos. Vėliau taip buvo pradėta vadinti visą Krymo pusiasalį.

[15] Žr. Ketvirtosios knygos 2–3 skirsnius, kur štai kas pasakojama. Skitai paprastai apakiną vergus, kurie prižiūri galvijus, kad nuo šviežiai pamelžto kumelių pieno nenugriebtų grietinėlės. Kartą skitai išvykę į ilgą karo žygį. Jų žmonos, paliktos vienos, susidėjusios su aklaisiais. Kol skitai grįžę iš karo, spėję užaugti gimę iš šių santuokų vaikai. Šie aklųjų vaikai nusprendę patys būti savo krašto šeimininkais. Todėl, nenorėdami įsileisti grįžtančių skitų, jie ir išsikasę griovį.

[16] *Kremnų uostas* – manoma, kad jis galėjęs būti apie šiaurinės Azovo jūros pakrantės vidurį.

[17] *Meotų ežeras* – dabartinė Azovo jūra.

[18] *Tanajo upė* – dabartinis Donas.

[19] *Melanchlenai*, tai yra „juodaapsiausčiai“, – šiauriniai skitų kaimynai, nelokalizuota gentis. Jų krašto buvo ieškoma nuo Lietuvos iki Kaukazo.

[20] *Sauromatai* – Herodotas mini, kad jie kilę iš skitų ir amazonių (Ketvirtosios knygos 110–116 skirsniai). Antikinėje tradicijoje jie dar vadinami sarmatais. Manoma, kad tai iranėnų gentis, gyvenusi stepėse tarp Dono ir Volgos.

[21] *Budinai* – manoma, kad jie gyvenę Dono vidurupyje, nors yra ir kitokių nuomonių (pavyzdžiui, kai kurie mokslininkai mano juos gyvenus dabartinėje Lietuvos teritorijoje ir laiko juos lietuviais ar kita baltų gentimi). Vyrauja nuomonė, kad budinai – slavų protėviai.

[22] *Hiperborėjai* („šiauriniai žmonės“) Herodoto laikais jau buvo tvirtai įėję į tradiciją, todėl Herodotas smulkiai apie juos nepasakoja. Pirmą kartą jie paminėti himne, skirtame Dionisui (VII amžius pr. Kr.). Buvo laikomi dora, šventa, nesugadinta civilizacijos tauta. Susiję su Apolono kultu.

[23] *Isedonai* – galbūt reali tauta, gyvenusi į rytus nuo Uralo (yra ir kitaip lokalizuojama).

[24] Žr. Ketvirtosios knygos 27 skirsnį. Isedonai pasakoję, kad už jų gyveną arimaspai („vienaakiai“), tauta, kuri kovojusi su stebuklingais grifais, norėdama atimti jų saugomą auksą. Manoma, jog čia Herodotas tiesiog atpasakoja neišlikusį kiklinį epą.

[25] Herodoto minimi kūriniai nėra išlikę. *Epigonai*, parašyti Tėbų mitų ciklo tematika, buvo laikomi viena iš geriausių kiklinių poemų.

[26] *Deliečiai* – Delo sala Kikladžių salyne – Apolono kulto centras. Pasak mito, būtent šioje saloje Lėtoja pagimdė Apoloną bei jo seserį Artemidę.

[27] *...siunčią aukojimui skirtus daiktus...* – šventos aukos buvo reguliariai siunčiamos į Delą visų Apolono kultą pripažįstančių valstybių. Kelias, kuriuo šios dovanos patekdavo į Delą, tradicijoje buvo tapatinamas su seniausiu Europos prekybos traktu, vadinamuoju gintaro keliu.

[28] *Dodoniečiai* – Dodonė – Dzeuso kulto centras Epyre, Graikijos šiaurėje.

[29] *Euboja* – didžiausia Egėjo jūros sala, esanti prie Atikos.

[30] *Karistas* – miestas pietinėje Eubojos salos pakrantėje.

[31] *Andras* – šiauriausia Kikladžių salyno sala. Tikriausiai joje nebuvo Apolono kulto.

[32] *Tenas* – Kikladžių salyno sala į šiaurę nuo Delo.

[33] *Hiperochė ir Laodikė* – tikriausiai tai Artemidės kultiniai epitetai. Artemidės kultas Dele buvo susietas su Apolono kultu.

[34] *Perferėjai* – graikų kalbos žodis, reiškiantis „šventosios misijos dalyviai“. Tikriausiai čia minima kažkokia šventikų kolegija.

[35] *Peonai* – tikriausiai ilyrų gentis, gyvenusi Makedonijos šiaurėje, trakų išstumta.

[36] Šių kapų liekanos rastos kasinėjant buvusią Artemidės šventovę.

[37] *Argė ir Opidė* – kultiniai Artemidės epitetai.

[38] *Ilitija* – deivė, globojanti gimdyves, susijusi su Apolono bei Artemidės kultu. Būtent ji padėjusi Lėtojai pagimdyti dieviškuosius vaikus.

[39] *Olenas* – legendinis dainius, seniausių himnų Apolonui autorius, kai kuriuose šaltiniuose dar vadinamas hiperborėjiečiu.

[40] Kai kurie tyrinėtojai mano, kad kapų orientavimas į rytus rodo, jog Artemidės kultas įsigalėjo prieš paplintant jonėnų kultūrai, kadangi jonėnai orientuodavo kapus į vakarus.

[41] *Kėjiečiai* – Kėjas – sala Kikladžių salyne. Kėjiečių pokylių menėse vaišindavosi į religines šventes susirinkę Kėjo gyventojai. Tokias menes turėdavo pasistatę daugelio vietovių žmonės.

[42] *Abaris* – tikriausiai legendinė asmenybė, nors kai kurie Antikos šaltiniai laiko jį realiu žmogumi ir net nurodo, kada gyvenęs (įvairiai: VIII, VII, VI amžiuje pr. Kr.).

[43] Čia Herodotas pirmiausia kritikuoja autoritetingiausią iš pirmtakų, kurio kūriniais plačiai

naudojosi, – logografą Hekatėją iš Mileto (VI amžiaus pabaiga–V amžiaus pradžia pr. Kr.).

44 Tikriausiai Herodotas turi galvoje Anaksimandro (VII amžiaus pabaiga–VI amžiaus vidurys pr. Kr.) sudarytą žemėlapio tipą.

45 *Darijus* – Persų imperijos valdovas (522–486 metai pr. Kr.). Čia pasakojama apie Darijaus žygį prieš skitus. Persikėlus į Europą, pirmiausia jam teko žygiuoti per Trakiją.

46 *Artisko upė* (kiti variantai – Arteskas ir Artikas) ir odrisų kraštas nėra tiksliai identifikuoti. Galbūt tai Tundžos upė, kairysis Maricos intakas, gal upė Tekederė (Tekė).

47 *...įsakė kiekvienam ...po akmenį padėti ...nurodytoje vietoje* – galbūt taip Darijus norėjo pademonstruoti savo kariuomenės didumą, o gal reikėjo išvalyti kelią.

48 *Istras* – dabartinis Dunojus.

49 *Getai* – gentys, gyvenusios Trakijos šiaurėje, skitų kaimynės. Romėniškuoju laikotarpiu senąjį getų pavadinimą pakeitė etnonimas „dakai“.

50 *Salmidesas* – Trakijos miestas, dabar Midai.

51 *Apolonija* – dabartinis Sozopolas.

52 *Mesambrija* – dabartinis Nesebyras.

53 *Salmoksis* – kituose šaltiniuose – Zalmoksis.

54 *Samas* – sala prie jonėniškosios Mažosios Azijos pakrantės. Čia Herodotas pateikia racionalizuotą ir trakų religiją niekinančią graikų versiją.

55 *Pitagoras* – graikų filosofas (VI amžiaus pr. Kr. antroji pusė–VI amžiaus pr. Kr. pradžia), filosofinės pitagorizmo doktrinos pagrindėjas.

56 *Likus vienai kartai iki Darijaus žygio...* – Herodotas laiką skaičiuoja žmonių kartomis. Dažniausiai šimtas metų atitinka tris žmonių kartas.

57 *...jiems teko palikti savo šalį dėl gyvačių...* – mokslininkai įsitikinę, jog šiame pasakojime atsispindi invazija genties, kurios totemas buvo žaltys, o žalčių garbinimas buvo būdingas baltų gentimis.

58 *Vilktakiai* – tikėjimas vilktakiais buvo būdingas daugeliui tautų, taip pat ir graikams. Šitame Herodoto pasakojime kai kurie mokslininkai įžiūri neurų slaviškumo įrodymų.

59 *Gelonas* – manoma, kad tai galėjo būti graikų pastatyta prekybinė faktorija.

60 *Gelonai* – etnonimas, sietinas su mitiniu eponimu *Gelonas*. Gelonas, pasak mito, buvo Skitijoje gimęs Heraklio sūnus, Skito bei Agatirso, mitinių skitų tautos pirmtakų, brolis.

61 *...minta kankorėžiais...* – galima skaityti ir kitaip, nes tas pats žodis gali reikšti ir *utėlė*. Tačiau daugelis mokslininkų priima skaitymą *kankorėžiai* ir mano, kad turėta galvoje kažkokia ypatinga kankorėžių rūšis, analogiška Sibiro kedro vaisiams. Apie Kaukazą gyvenantys *kankorėžių valgytojai* minimi ir vėlesnėje antikinėje tradicijoje.

62 *Žvėreliai keturkampiu snukiu* – nėra aišku, kokie tai gyvūnai. Hipotezių būta įvairiausių – nuo ruonių, briedžių ar elnių iki kiaunių.

63 *...kailiukais apsiuvami kailiniai...* – skitų drabužiai taip pat būdavo apsiuvami kailių apvadais.

64 *Amazonės* – graikų padavimai apie amazones buvo paplitę dar prieš Homerą. Buvo manoma, jog amazonės įkūrusios daug Mažosios Azijos miestų (Efesą, Smirną, Mitilėnę ir kitus). Paprastai jų kraštas būdavo lokalizuojamas apie Termodontą, Kapadokijos upę. Padavimuose su amazonėmis buvo susikovę keturi herojai: Belerofontas, Heraklis, Tesėjas bei Achilas. Matyt, šios legendos susiformavimui impulsą davė karingi sauromatų moterų papročiai. Keista, kad Herodotas neatkreipia dėmesio į chronologinį neatitikimą, nors pats pasakoja, kad skitai į savo gyvenamąsias vietas atvykę palyginti neseniai, apie VII amžių pr. Kr. (Ketvirtosios knygos 11 skirsnis).

[65] *Oiorpata* – mokslininkai mano, kad iš tikrųjų šis žodis skambėjęs *oiropata* ir reiškęs ne *vyrų žudikės*, o *vyrų valdovės*.

[66] *Laisvųjų skitų* – tai yra karališkųjų skitų, nes, pasak, Herodoto, tik jie buvę laisvi.

[67] Šitas ir kiti panašūs pasakojimai davė pagrindo teigti, kad sauromatų papročiai buvo išlaikę nemaža matriarchato reliktų.

NIJOLĖ JUCHNEVIČIENĖ

TITAS POMPONIJUS MELA
I a.

TITUS POMPONIUS MELA

Titas Pomponijus Mela (*Titus Pomponius Mela*) – romėnų istorikas, kilęs iš Ispanijos. Lotynų kalba parašė veikalą *Apie pasaulio padėtį* (originalo kalba turi du pavadinimus: *De situ orbis* ir *De chorographia*). Veikalą sudaro trys knygos. Jos buvo parašytos apie 41–44 metus. Tai kompiliacinis darbas, kuriame išdėstytos to meto žinios apie Žemės geografinę padėtį. Autorius rėmėsi įvairiais Antikos šaltiniais, tarp jų Herodoto *Istorija*, Strabono *Geografija*, Kornelijaus Nepoto *Kronika*. Pomponijaus Melos *Apie pasaulio padėtį* yra seniausia išlikusi geografijos studija lotynų kalba. Joje išsaugotos ankstesnės graikų ir romėnų žinios apie pasaulio geografiją ir pasaulio tautas.

Knygoje yra užuominų apie Baltijos jūrą, jos salas, Pabaltijo gyventojus. Šios žinios dažniausiai etnografinės, patekusios į Vidužemio jūros kraštus per prekybos tarpininkus, todėl gerokai iškraipytos, kartais ir netikros (Kudaba, 1980, 151). Pomponijaus Melos veikalu rėmėsi Motiejus Strijkovskis, Martynas Kromeris, Motiejus Miechowita ir kiti XVI amžiaus istorikai.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Pagrindinis Pomponijaus Melos žinių šaltinis apie gelonų, melanchlenų ir neurų papročius buvo Herodoto *Istorija.* Tačiau Herodoto žinias jis perpasakojo sutrumpintai, kai ką pakeitė ir iškreipė. Pavyzdžiui, Herodotas teigė, kad iš žmonių odų sau ir arkliams dangalus darėsi skitai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122–123), o Mela – kad gelonai. Herodotas rašė, kad kartą per metus kiekvienas neuras keletą dienų būna vilku, o Mela – kad neurai „tam tikru laiku, jeigu nori, gali pasiversti vilkais arba ir vėl atvirsti prieš tai buvusiais“. Visiškai nauja informacija yra teiginys, kad visų išvardytų genčių (vadinasi, ir gelonų, ir melanchlenų, ir neurų) dievas esąs Marsas, kad prieš jo statulas jam esą skiriami kalavijai bei diržai ir aukojami žmonės. Šio teiginio šaltinis neaiškus. Herodotas mini tik žmonių aukojimą skitų karo dievui Arėjui (ten pat), tačiau kalavijų ir diržų aukojimo nemini nei kalbėdamas apie skitus, nei apie kitas gentis. Dievas Marsas ir jam skirtos aukos gali būti siejamos su baltų kraštuose ypač

populiariu Perkūnu ir belaisvių aukojimu dievams po pergalingo žygio. Tokie aukojimai minimi popiežiaus Honorijaus III bulėje Mainco arkivyskupui (1218), *Lenkų analuose* (1279), Liubeko (1298), Hermano Vartbergiečio, Vygando Marburgiečio (XIV amžiaus antroji pusė), Jono Posilgiečio (1419) ir kitose kronikose. Baltų mitologijos tyrinėtojai į Pomponijaus Melos žinias dar nėra atkreipę pakankamo dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Pomponius Mela, 1493; 1536; XVI ir XVII amžiuje kelios dešimtys leidimų; 1880; fragmentai apie Sarmatiją spausdinti: Pistorius, 1582; Koehler, 1720; Mitzler de Kolof, 1761.
Literatūra: Ulewicz, 1950, 55, 72 ir kt.; Jurginis, 1971, 58–60; Kudaba, 1980, 150–151.
Tekstas iš: Pomponius Mela, 1880, 29–31, 62–63.

DE CHOROGRAPHIA
c. 41–44

Liber II, caput 1

[...] Geloni hostium cutibus equos seque velant, illos reliqui corporis, se capitum. Melanchlaenis atra vestis et ex ea nomen, Neuris statum singulis tempus est, quo si velint in lupos, iterumque in eos qui fuere mutentur. Mars omnium deus: ei pro simulacris enses et cinctoria dedicant, hominesque pro victumis feriunt.

Liber III, caput 4

Sarmatia intus quam ad mare latior, ab his quae secuntur Vistula amne discreta, qua retro abit usque ad Histrum flumen inmittitur. Gens habitu armisque Parthicae proxima, verum ut caeli asperioris ita ingenii. Non se urbibus tenent et ne statis quidem sedibus. Ut invitavere pabula, ut cedens ut sequens hostis exegit, ita res opesque secum trahens semper castra habitant; bellatrix, libera, indomita, et usque eo inmanis atque atrox ut feminae etiam bella cum viris ineant, atque ut habiles sint, natis statim dextra aduritur mamma, inde expedita in ictus

manus quae exeritur, virile fit pectus. Arcus tendere, equitare, venari, puellaria pensa sunt, ferire hostem adultarum stipendium est, adeo ut non percussisse pro flagitio habeatur, sitque eis poenae virginitas.

APIE PASAULIO PADĖTĮ
apie 41–44

II knyga, 1 skyrius

[...] Gelonai [nuluptomis] priešų odomis dangsto žirgus ir save: žirgus dangsto kūno, o save – galvų odomis. Melanchlenai dėvi juodus rūbus; iš to kilęs ir jų vardas. Kai kurie neurai tam tikru laiku, jeigu nori, gali pasiversti vilkais arba ir vėl atvirsti prieš tai buvusiais. Jų visų dievas yra Marsas. Prieš jo statulas jam skiriami kalavijai bei diržai ir aukojami žmonės.

III knyga, 4 skyrius

Sarmatija[1] gilumoje yra platesnė negu prie jūros; nuo kaimynių [tautų] ją skiria Vyslos upė; ta upe ji tęsiasi gilyn iki Istro[2] upės. Genties drabužiai ir ginklai labai panašūs į partų, tačiau klimatas ir papročiai atšiauresni. Neturi miestų ir nuolatinių sodybų. Ieškodami ganyklų arba puolančio ir persekiojančio priešo išvaryti [iš gyvenamųjų vietų], visą mantą ir turtus jie su savimi gabenasi ir nuolat gyvena stovyklose. Gentis karinga, laisva, nesutramdoma ir tokia žiauri bei atšiauri, kad moterys kartu su vyrais eina į karą. O kad būtų tam tinkamos, tik gimusioms mergaitėms išdegina dešinę krūtį, dėl to ji nebekliūva smogiant ranka, yra apnuoginama, ir krūtinė suvyriškėja. Šaudyti iš lanko, jodinėti, medžioti yra mergaičių užsiėmimas. Nužudyti priešą yra suaugusių merginų pareiga, ir laikoma gėda, jeigu [kuri] to negali padaryti; bausmė joms yra nekaltybės išlaikymas.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *Sarmatija* – įvairūs autoriai šiuo vardu vadino skirtingas teritorijas, dažniausiai Vidurio ir Rytų Europos kraštus, gyvenamus daugiausia slavų ir baltų. Pomponijus Mela vienas pirmųjų tokia reikšme pavartojo Sarmatijos pavadinimą.

[2] *Istras* (lot. *Danuvium, Hister, Ister*) – senovinis Dunojaus pavadinimas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

GAJUS PLINIJUS VYRESNYSIS
23–79

CAIUS PLINIUS SECUNDUS

Gajus Plinijus Vyresnysis (*Caius Plinius Secundus* arba *Maior*) – romėnų istorikas, rašytojas, mokslininkas. Vienintelis išlikęs jo veikalas – *Gamtos istorija* (*Historia naturalis*) – yra savotiška enciklopedija, apimanti daug žinių iš astronomijos, fizikos, geografijos, antropologijos, zoologijos, botanikos, medicinos, mineralogijos. Kaip nurodo pats Plinijus, rašydamas šį veikalą jis pasinaudojo 327 graikų ir 146 romėnų autoriais, peržiūrėjo daugiau kaip 2000 veikalų.

Gamtos istorijos IV ir XXXVII knygoje, remdamasis graikų autorių Ksenofonto Lampsakiečio, Timėjo (IV–III amžiai pr. Kr.), Pitėjo (IV amžius pr. Kr.), Metrodoro Skepsiečio (I amžius pr. Kr.) žiniomis, Plinijus mini Baltijos salą, nuo kurios, kaip manoma, galėjo kilti ir Baltijos jūros pavadinimas. Salos vardas, tiesa, įvairuoja (*Baltia, Balcia, Basilia, Balisia, Abalus*), tačiau vyrauja nuomonė, jog tai nuorašų iškraipymai (Kabelka, 1982, 12). Nuoroda, kad salos gyventojai renka gintarą, kurį parduoda „artimiausiems vokiečiams“, vertė mokslininkus spėlioti, apie kokią salą čia kalbama. Manyta, jog tai galėtų būti Helgolando sala, Skandinavija (Jurgis Gerulis), Jutlandijos pusiasalis (Ernstas Fraenkelis), prūsų sritis Semba (Johannesas Voigtas). Jeigu Gajus Plinijus Vyresnysis turėjo galvoje Sembos pusiasalį, tai jo paminėjimas būtų reikšmingas faktas, rodantis baltų genčių ryšius su Antikos kraštais.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Duomenų apie baltų religiją ir mitologiją Plinijaus veikale nėra. Ištrauka iš jo spausdinama dėl paminėto Baltijos vietovardžio ir užuominos apie šiuo vietovardžiu vadinamo krašto gyventojų verslus (gintaro rinkimą ir prekybą), be abejo, turėjusių įtakos ir jų dvasinei kultūrai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Plinius Secundus, 1469 (editio princeps); daug kartų leistas XVI–XVIII amžiuje, svarbiausias leidimas: Plinius Secundus, 1779; taip pat: 1866–1873, 1892–1907.

Literatūra: Voigt, 1827, 29, 45 ir kt.; Любкер, 1888, 806; Gerullis, 1924, 335; Šmits, 1936, 53–54; Frenkelis, 1969, 23; Michelbertas, 1972, 7–8; Скржинская, 1977; Kolendo, 1981, 25–26; Kabelka, 1982, 12; Zinkevičius, 1984b, 142–143.

Tekstas iš: Plinius Secundus, 1582, 62, 663, 666.

HISTORIA NATURALIS
c. 77

Liber IV, caput 13

[...] Insulae complures sine nominibus eo situ traduntur. Ex quibus ante Scythiam, quae appellatur Bannomanna, abesse a Scythia diei cursu, in quam veris tempore fluctibus electrum eiiciatur, Timaeus prodidit. [...] Xenophon Lampsacenus, a litore Scytharum tridui nauigatione, insulam esse immensae magnitudinis, Baltiam tradit. Eandem Pythias Basiliam nominat. [...]

Liber XXXVII, caput 2

[...] Pytheas Guttonibus Germaniae genti accoli aestuarium Oceani Mentonomon nomine, spatio stadiorum sex millium: ab hoc diei nauigatione insulam abesse Abalum; illo vere fluctibus aduehi et esse concreti maris purgamentum: incolas pro ligno ad ignem uti eo, proximisque Teutonis vendere. [...]

Liber XXXVII, caput 4

[...] Metrodorus Scepsius, in eadem Germania et Baltia insula nasci, in qua et succinum, quod equidem legerim, solus dicit. [...]

GAMTOS ISTORIJA
apie 77

IV knyga, 13 skyrius

[...] Pasakojama, kad toje vietoje [Šiaurės vandenyne] yra daug bevardžių salų. Iš jų viena, kuri vadinasi Banomana[1], yra priešais Skitiją[2], nutolusi nuo jos vienos dienos kelio atstumu. Timėjas[3] rašo, kad pavasarį bangos į ją išmeta gintaro. [...] Ksenofontas Lampsakietis[4] pasakoja, kad trijų dienų kelio nuo Skitijos atstumu esanti neišmatuojamo dydžio sala Baltija. Tą pačią salą Pitėjas[5] vadina Bazilija [...].

XXXVII knyga, 2 skyrius

[...] Pitėjas rašo, kad prie Mentonomono įlankos[6], kuri nutįsusi šešis tūkstančius mylių, gyvena germanų gentis gutonai. Nuo jos vienos dienos kelio atstumu esanti Abalo sala, į kurią jūra pavasarį išmeta sustingusias sąnašas [t. y. gintarą], kurias gyventojai naudoja kurui ir parduoda artimiausiems vokiečiams. [...]

XXXVII knyga, 4 skyrius

[...] Metrodoras Skepsietis[7] vienintelis sako, kad toje pačioje Germanijoje ir Baltijos saloje randamas gintaras. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *Banomana* – *Gamtos istorijos* 1582 metų leidėjas Petras Santandreanas išnašose nurodo, jog tai ta pati sala, kurią Plinijus, remdamasis Timėju, XXVII knygos ketvirtame skyriuje vadina *Baltia.* 1866 metų leidime ši sala jau vadinama *Baunonia*.

2 *Skitija* – Antikos autoriai skirtingais laikotarpiais Skitijos vardu vadino skirtingas žemes. Herodoto manymu, tai pietrytinė Europos dalis tarp Karpatų ir Dono.

3 *Timėjas* (apie 345–apie 250 metus pr. Kr.) – graikų istorikas, kilęs iš Sicilijos, vėliau apsigyvenęs Atėnuose. Parašė veikalą *Italijos ir Sicilijos istorija*, kuriuo rėmėsi daugelis vėlesnių istorikų.

[4] *Ksenofontas Lampsakietis* (II–I amžiai pr. Kr.) – graikų geografas, žinomas tik iš kitų autorių paminėjimų.

[5] *Pitėjas* (IV amžiaus pr. Kr. antroji pusė) – geografas, astronomas ir matematikas, kilęs iš Masilijos (dab. Marselis, Prancūzija). Apie 345 metus pr. Kr. jis nuplaukė į Britaniją, paskui buvo užsukęs ir į Šiaurės jūrą. Savo kelionę aprašė veikale graikų kalba *Apie okeaną*, kurio išliko tik nedideli fragmentai, cituojami vėlesnių rašytojų.

[6] *Mentonomono įlanka* – tikriausiai Aismarės, nors Pitėjo teiginys, kad ji nutįsusi šešis tūkstančius mylių (apytikriai 1066 km), matyt, laikytinas perrašinėtojų klaida. Čia greičiausiai turėtų būti šeši šimtai mylių (apytikriai 106,6 km), kas beveik atitinka Aismarių ilgį (90 km). Šią klaidą yra pastebėjęs ir bandęs aiškinti Kristoforas Hartknochas (Hartknoch, 1679a, 35). Vėlesniuose leidimuose ši įlanka vadinama *Metuonidis*, o germanų gentis – *guiones*.

[7] *Metrodoras Skepsietis* (I amžius pr. Kr.) – graikų rašytojas, Strabono liudijimu, parašęs Armėnijos karaliaus Tigrano istoriją ir pasakojimus apie įvairių gyvūnų įpročius.

EUGENIJA ULČINAITĖ

PUBLIJUS KORNELIJUS TACITAS

apie 55–58 – apie 117–120

PUBLIUS CORNELIUS TACITUS

Publijus Kornelijus Tacitas (*Publius Cornelius Tacitus*) – vienas iš populiariausių Romos istorikų, publicistų. Gimė šiaurės Italijoje ar Narbono Galijoje. Ėjo aukštas valstybines pareigas: buvo pretoriumi (88 m.), konsulu (97 m.), Azijos provincijos vietininku (apie 112–113 metus).

Vidurio, Rytų ir Šiaurės Europos tautų istorijai ypač svarbus jo veikalas *Germanija*, atrodo, jo laikais vadintas *De origine et situ Germanorum* (*Apie germanų kilmę ir kraštą*), parašytas apie 98 metus. Veikale gausu geografinių ir etnografinių žinių, kurias Tacitas ėmė iš kitų autorių raštų (pavyzdžiui, iš Nerono laikais sudaryto, bet neišlikusio Šiaurės Europos kraštų aprašymo), įvairių tautų keliautojų ir pirklių pasakojimų, asmeninių įspūdžių, kitų šaltinių.

Germanijos 45 skyriuje pirmą kartą minimi aisčiai (*Aestii*), gana plačiai aprašomi jų papročiai. Istoriografijoje iš seno aisčiai buvo laikomi baltų gentimi (dažniausiai prūsais), bet yra ir kitų nuomonių (aisčių ir baltų sąvokos laikomos sinonimais).

Į daugelį baltistinių Tacito *Germanijos* klausimų (pavyzdžiui, dėl aisčių krašto ribų, tikrosios etninės to krašto gyventojų priklausomybės) iki šiol tebėra galutinai neatsakyta.

JUOZAS TUMELIS

Pagal įsigalėjusią tradiciją baltams priskiriamos tik tos Tacito minimos gentys, kurias jis vadino aisčiais (*Aestiorum gentes*) ir kurios gyveno šiapus Vyslos. Tačiau baltiškų vietovardžių yra ir už Vyslos (Zinkevičius, 1984b, 147–151; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 47–52). Kai kurie archeologai (Gimbutienė, 1985, 66, 95; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 87–88) tarp Vyslos ir Oderio esančią Pamarių kultūrą irgi yra linkę priskirti baltams. Visai tikėtina, kad Tacito laikais baltų genčių, sumišusių su germanų gentimis, buvo ir už Vyslos. Kalbėdamas apie aisčius, Tacitas teigia, kad jų papročiai ir apdaras yra kaip svebų. Tarp šių genčių, ir ypač tarp Vyslos ir Oderio tarpupio gyventojų (lugijų, gotų, rugijų bei lemovijų), ir reikėtų ieškoti baltų arba baltams giminiškų genčių. Kol kas negalėdami tiksliau nustatyti Tacito aprašomų genčių etninės priklausomybės, vis dėlto į šį leidinį įtraukiame kai

kurių iš jų tikėjimų aprašymus (tų tikėjimų, kurie panašūs į baltų). Ypač baltams artimas nahanarvalų dievų dvynių, vadinamų *Alcis*, kultas.

Aisčiais vadinamų baltų (gyvenančių šiapus Vyslos) religijos svarbiausiu bruožu Tacitas laiko dievų motinos garbinimą ir šerno atvaizdo nešiojimą. Šį Tacito teiginį yra komentavę daugelis baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų. Čekų ir slovakų mokslininkas Josefas Pavelas Šafářikas teigė (1837), kad Tacito minima dievų motina buvusi „prūsų ir lietuvių *Seewa* arba *Žemmes mahti*, vasaros ir gausumo deivė (*Ceres*), arba slavų *Živa*“ (Mierzyński, 1892, 11). Wilhelmas Mannhardtas teisingai pastebėjo, kad nei lietuviai, nei prūsai, nei latviai niekada neturėjo *Seewos*, kad latvių *Zemmes māte* – žemės personifikacija ir kad Tacito minima dievų motina negalėjusi būti romėniškoji Žemynos arba *Zemmes mātes* interpretacija (Mannhardt, 1880, 167). Jo manymu, aisčių įprotis nešioti šernų atvaizdus paskatino Tacitą teigti, kad jie garbiną dievų motiną, nes romėnų dievų motinos Kibelės garbintojai segdavosi prie krūtinės šernų atvaizdus. Mannhardtas nenurodo, su kokia baltų dievybe reiktų sieti nešiojamą šerno atvaizdą, bet jis neneigia, kad tai galėjusi būti žemės dievybė. Tacitas, išgirdęs, kad šie atvaizdai siejami su žemės dievybe ir remdamasis šerno atvaizdų ryšiu su dievų motina Romos religijoje, parašęs, kad aisčiai garbiną dievų motiną (Mannhardt, 1880, 167–168). Antonis Mierzyńskis, iš esmės sutikdamas su Mannhardto išvadomis, pateikia daugiau duomenų, rodančių, kad baltai kiaulę (šerną) siejo su Žemyna. Kadangi baltų panteone nėra į dievų motiną panašių dievybių, tai jis yra linkęs manyti, kad Tacitas sumaišė šias dvi skirtingas dievybes: romėnų dievų motiną ir baltų Žemyną (Mierzyński, 1892, 19–21). Tacito dievų motiną su baltų Žemyna bandė sieti ir daugelis kitų tyrinėtojų. Tiek mokslininkai, skyrę Tacito dievų motiną nuo Žemynos, tiek jas abi tapatinę Tacito laikų Žemyną suprato taip, kaip ji vaizduojama XV–XVIII amžių šaltiniuose. O juk ta deivė, kurią Tacitas vadina dievų motina, kad ir būdama tolimas Žemynos prototipas, I amžiuje galėjo turėti kur kas daugiau ir svarbesnių funkcijų negu XV–XVIII amžiaus Žemyna.

Tacito informaciją padeda geriau suprasti kitų indoeuropiečių mitologijos duomenys. Aisčių deivė yra vadinama motina, ir tai rodo, kad ji yra gimdančioji deivė. Tokia gimdančioji deivė motina daugelio indoeuropiečių mitologijoje buvo Žemė motina. Manoma, kad sudievintos Žemės motinos vaizdinys jau buvo žinomas seniesiems indoeuropiečiams (*Мифы*, 1980, 528). Vėlesniais laikais ji galėjo būti įsivaizduojama ir kaip dievų gimdytoja. Tuo tarpu šernas (kiaulė) daugelio indoeuropiečių mitologijoje (hetitų, germanų, graikų, keltų ir kitų) yra karingumo (jo atvaizdai nešioti ant ginklų bei šarvų) ir vaisingumo simbolis (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 516–517). Abi šias mitines šerno prasmes žinojo ir baltai. Užtat dievų motinos garbintojai nešiojo šernų atvaizdus ir su jais ėjo į

mūšį. Vadinasi, Tacito pateikta informacija apie baltus yra suprantama ir pateisinama indoeuropiečių mitologijos kontekste.

Tacito informacija yra naudojęsi daugelis baltų mitologijos tyrinėtojų (Voigt, 1827; Narbutt, 1835; Brückner, 1909; Klimas, 1919; Basanavičius, 1921; Bertuleit, 1924; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Jaskiewicz, 1952; Gray, 1964; Balys, Biezais, 1965; Szafrański, 1969; Biezais, 1971; 1975; Vėlius, 1983; 1986; Иванов, Топоров, 1980).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Tacitus, 1962; Тацит, 1969; Tacitas, 1972.
Literatūra: Mannhardt, 1880; 1936, 7–8; Mierzyński, 1892, 6–33; Kossina, 1909; Norden, 1923; Ogrodziński, 1927; Sittig, 1934/1935; Endzelin, 1944; Fraenkel, 1950; Syme, 1958; Borszák, 1968; Тронский, 1969; Dilytė, Mažiulienė, 1972; Strzelczyk, 1977; Puzinas, 1983.
Tekstas iš: Tacitus, 1962, 26–27, 29–31.

GERMANIA
c. 98

38. Nunc de Suebis dicendum est, quorum non una, ut Chattorum Tencterorumve, gens; maiorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Suebi vocentur. insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere: sic Suebi a ceteris Germanis, sic Sueborum ingenui a servis separantur. in aliis gentibus seu cognatione aliqua Sueborum seu, quod saepe accidit, imitatione, rarum et intra iuventae spatium, apud Suebos usque ad canitiem: horrentem capillum retro sequuntur ac saepe in ipso vertice religant; principes et ornatiorem habent. ea cura formae, sed innoxia; neque enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et terrorem adituri bella compti [ut] hostium oculis ornantur.

39. Vetustissimos se nobilissimosque Sueborum Semnones memorant; fides antiquitatis religione firmatur. stato tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine sacram omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. est et alia luco

reverentia: nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia. adicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagi iis habitantur, magnoque corpore efficitur ut se Sueborum caput credant.

43. Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suebos referunt; Cotinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt; Cotini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium [iugumque] insederunt. dirimit enim scinditque Suebiam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt, ex quibus latissime patet Lugiorum nomen in plures civitates diffusum. valentissimas nominasse sufficiet: Harios Helveconas Manimos Helisios Nahanarvalos. apud Nahanarvalos antiquae religionis lucus ostenditur. praesidet sacerdos muliebri ornatu, sed deos interpretatione Romana Castorem Pollucemque memorant. ea vis numini, nomen Alcis. nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium; ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. ceterum Harii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces insitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur.

44. Trans Lugios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros armaque classibus valent. forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit. nec velis ministrant nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

45. Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper emergentis audiri formasque equorum et radios capitis aspici persuasio adicit. illuc usque – et fama vera – tantum natura. ergo iam dextro Suebici maris litore Aestiorum gentes adluuntur, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior. matrem deum venerantur. insigne superstitionis formas aprorum gestant: id pro armis omniumque tutela securum deae cultorem etiam inter hostis praestat. rarus ferri, frequens fustium usus. frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant. sed et mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsis in nullo usu: rude leigitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. sucum tamen arborum esse intellegas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia cluduntur. fecundiora igitur nemora lucosque sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur ac vi tempestatum in adversa litora exundant. si naturam sucini admoto igni temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

Suionibus Sithonum gentes continuantur. cetera similes uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate sed etiam a servitute degenerant.

GERMANIJA
apie 98

38. Dabar reikia pasakoti apie svebus[1], kurių gentis nevienalytė, kaip chatų[2] ar tenkterų[3]; mat jie užima didesnę Germanijos dalį, pasidaliję į daugelį skirtingai pasivadinusių tautelių, nors jos visos bendrai vadinamos svebais. Genties požymis – šukuoti plaukus aukštyn ir surišti juos mazgu: tuo svebai išsiskiria iš kitų germanų, o laisvi gimę – iš vergų. Tokia šukuosena aptinkama ir kitose gentyse, ar dėl giminystės su svebais, ar, kaip dažnai atsitinka, – mėgdžiojant,

tačiau retai ir tik tarp jaunuolių, o patys svebai iki pat žilos senatvės šukuoja pasišiaušusius plaukus aukštyn ir dažnai susiriša juos ant paties pakaušio. Vadų šukuosenos dar puošnesnės. Taip jie rūpinasi savo išvaizda, bet tas rūpestis nekaltas; juk jie dabinasi ne dėl to, kad norėtų pamilti ar patys būti mylimi, – taip šukuojasi traukdami į karą, kad priešai juos pamatytų kuo aukštesnius ir baisesnius, dėl priešų akių puošiasi.

39. Semnonai[4] mena, kad jie patys seniausi ir kilmingiausi iš svebų, o kad tai tiesa, patvirtina religija. Nustatytu laiku visi to paties kraujo giminės atstovai susirenka miške, [kuris yra] šventas[5] dėl protėvių būrimų ir senovinio dievobaimingumo. Genties vardu papjovę aukojimui žmogų, tie barbarai iškilmingai pradeda savo klaikias apeigas. Pagerbia jie miškelį ir kitaip: kiekvienas įeina į jį susirakinęs grandinėmis ir tuo pabrėžia [savo] nuolankumą ir dievybių galią. Atsitiktinai pargriuvusio neleidžiama pakelti, nei jis pats negali atsistoti ant kojų – jam tenka iš miškelio riedėte išriedėti žeme. Visos tos prietaringos apeigos susijusios su jų įsivaizdavimu, kad čia [miške] jų genties pradžia, čia visagalio dievo buveinė ir visa kita jo [dievo] galioje ir jo turi klausyti. Likimas dar pridėjo semnonams galios: jie užima šimtą sričių, o dėl gyventojų tirštumo laiko save svebų viršesniais.

43. Iš kitos pusės prie markomanų[6] ir kvadų[7] šliejasi marsignai[8], kotinai[9], osai[10] ir burai[11]. Iš jų marsignai ir burai kalba bei gyvenimo būdu primena svebus. Kad kotinai ir osai – ne germanai, rodo jų kalbos: pirmieji kalba gališkai[12], o pastarieji – panoniškai[13]; be to, dar jie turi mokėti duokles. Dalį jų, kaip svetimšaliams, uždeda sarmatai[14], o kitą dalį – kvadai. Kotinai – juo labiau gėda jiems – dar ir geležį kasa. Visų šių tautelių mažuma apsigyveno lygumose, o didžioji dalis – tarpukalnėse ir pačiose kalnų viršūnėse. Mat Svebiją skiria ir kerta pusiau ištisa kalnų grandinė, už kurios gyvena labai daug genčių. Iš jų labiausiai paplitęs plačiašakės lugijų[15] giminės vardas. Užteks suminėti tik pačias reikšmingiausias lugijų atšakas: harijus, helvekonus, manimus, helizijus, nahanarvalus. Nahanarvalai turi senoviniam kultui skirtą miškelį. Vadovauja tam kultui žynys moteriškais rūbais. Sakoma, kad jų dievai atitinka romėnų Kastorą ir Poluksą[16]. Tokia yra dievų esmė, o vardas – *Alkai*. Nėra jokių atvaizdų, jokių svetimo kulto pėdsakų; Alkus garbina kaip brolius, kaip jaunuolius. Beje, harijai žvėriški ir žiaurūs iš prigimties, nekalbant jau apie jėgą, kuria jie pralenkia ką tik minėtas gentis, o dar jiems padeda gudrybės ir laikas: juodi skydai, išdažyti kūnai, kautynėms [jie] pasirenka tamsias naktis. Tokia baisi tarsi šmėkla ar laidotuvių eisena kariuomenė sukelia siaubą. Bet kuris priešas dumia kiek gali nuo tokio neįprasto pragariško reginio, mat visose kautynėse pirmosios pasiduoda akys.

44. Už lugijų karaliai valdo gotus[17] kiek griežčiau negu kitas germanų gentis, tačiau dar ne visai užgniaužia laisvę. Toliau, vandenyno link – rugijai ir lemovijai[18]; visų šių genčių bendras požymis – apvalūs skydai, trumpi kardai ir nuolankumas karaliams.

Už jų, vandenyne, – svijonų[19] bendruomenės, be vyrų ir ginklų, turinčios dar ir stiprų laivyną. Laivų forma skiriasi tuo, kad prie prieplaukos gali priplaukti abiem galais, nes abu jie turi nosies formą. Svijonai nesinaudoja burėmis ir irklų nepritvirtina prie šonų eilėmis. Irklai laisvi, kaip ir plaukiojant kai kuriomis upėmis, nuimami, ir irkluoja jie prireikus į vieną ar į kitą pusę. Svijonai gerbia turtą, ir juos valdo vienas karalius, paskirtas ne iš malonės ir neturintis jokių teisių apribojimų. Ginklų [kiekvienas] atskirai [jie], kaip kiti germanai, neturi; [jų ginklai] yra bendri, bet užrakinti ir juos saugo sargas ar netgi vergas, nes staigiems priešų antpuoliams kelią užtveria vandenynas, o ginkluotų žmonių nieko neveikiančios rankos lengvai daro netvarką, tad karaliams net ir nenaudinga patikėti ginklų saugojimą kilmingam, laisvam ar atleistiniui.

45. Už svijonų – kita jūra[20], rami ir beveik sustingusi. Galėtum patikėti, kad ji pasaulį apjuosia ir už jos pasaulis baigiasi, kadangi paskutinis jau besileidžiančios saulės spindėjimas negęsta iki patekėjimo, savo šviesumu temdydamas žvaigždes. Be to, tikima, kad virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva[21]. Tik iki ten – jeigu gandas patikimas – siekia pasaulis.

Dešinysis Svebų jūros[22] pakraštys skalauja aisčių gentis[23], kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba – artimesnė britų. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų atvaizdus. Tasai ženklas lyg ginklas ar apsaugos priemonė – sergsti nuo visko deivės garbintoją net ir priešų maišaty. Kardus vartoja retai, dažniau vėzdus. Duoninius javus bei kitus augalus augina uoliau negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; seklumose ir pačioje jos pakrantėje vieninteliai iš visų renka gintarą[24], jų pačių vadinamą *glesum*. Kokia jo prigimtis ir kaip jis atsiranda, jie, būdami barbarai, netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabangos troškimas suteikė jam vardą. Patys gintaro nevartoja: renka tokį, kokį randa, parduoda neapdirbtą ir ima užmokestį stebėdamiesi. Tačiau nesunku suprasti, kad tai medžių sakai, kadangi jame neretai persišviečia įklimpę į skystį kažkokie vabalai ar vabzdžiai, kurie, skysčiui greit stingstant, taip ir liko jame. Manyčiau, kad tankių girių bei miškų, išskiriančių smilkalus ir balzamą, esama ne tik nuošaliose Rytų vietovėse, bet ir Vakarų salose bei žemėse ir kad karštos saulės spindulių išspausti skysti medžių sakai teka į artimiausią jūrą, o smarkios audros išmeta juos į priešingą krantą. Jei gintaro savybes bandysi, prikišdamas

prie jo ugnį, jis įsiliepsnos tarsi pušinė skala, skleidžianti riebią, kvepiančią liepsną, ir čia pat išsilydys, pavirs derva ar sakais.

Prie svijonų šliejasi sitonų gentys, visu kuo panašios į svijonus, skiriasi tik tuo, kad juos valdo moteris; štai kuo virto sitonai, jau nekalbant apie laisvės netekimą ir vergijos pančius.

Vertė *JANINA MAŽIULIENĖ*

KOMENTARAI

1 *Svebai* – germanų gentis, gyvenusi prie Baltijos jūros.
2 *Chatai* – germanų gentis, gyvenusi dabartiniame Hesene.
3 *Tenkterai* – germanų gentis, gyvenusi Reino žemupyje.
4 *Semnonai* – germanų gentis, svebų atšaka, gyvenusi tarp Elbės ir Oderio.
5 *...susirenka miške, [kuris yra] šventas...* – kur buvo šventa semnonų giraitė, – neaišku, o dievybė, kurią jie garbino, – tikriausiai Votanas (jo epitetas *Alwaldand* reiškia „Visagalis“).
6 *Markomanai* – germanų gentis (svebų atšaka), gyvenusi į pietus nuo Maino, vėliau persikėlusi į dabartinę Čekiją (Moraviją).
7 *Kvadai* – germanų gentis, gyvenusi dabartinėje Čekijoje.
8 *Marsignai* – germanų gentis, gyvenusi šiaurės Bohemijoje.
9 *Kotinai* – neaiškios kilmės gentis, gyvenusi dabartinės Vengrijos teritorijoje.
10 *Osai* – gentis, gyvenusi Karpatų srityje, tarp Oderio ir Vyslos aukštupių.
11 *Burai* – germanų gentis, gyvenusi Oderio aukštupyje.
12 *Galai* – didžiulė keltų gentis, gyvenusi Galijoje, t y. dabartinėje Prancūzijoje ir Belgijoje.
13 *Panonai* – srities tarp Dakijos, Noriko ir Ilirijos (dabartinės Vengrijos teritorijoje) gyventojai.
14 *Sarmatai* – iraniečių kilmės gentys. Pasak Herodoto, – tai klajokliai. Romos imperijos laikais sarmatai buvo užėmę kai kurias Rytų Europos sritis į Rytus nuo Vyslos ir Dunojaus iki Dono.
15 *Lugijai* – smulkių germanų genčių bendras pavadinimas.
16 *Kastoras ir Poluksas* – Spartos karaliaus Tindarėjo ir jo žmonos Ledos dvyniai. Jie buvo garbinami kaip jūrininkų globėjai.
17 *Gotai* – gentys, Tacito laikais gyvenusios prie Vyslos ir buvusios aisčių kaimynės. Vėliau gotai persikėlė prie Karpatų.
18 *Rugijai ir lemovijai* – gentys, Tacito laikais gyvenusios pajūryje, tarp Oderio ir Vyslos.
19 *Svijonai* – bendras Skandinavijoje (dab. Švedijoje) gyvenusių germanų vardas.
20 *Kita jūra* – Arkties vandenynas.
21 Senovės graikai ir romėnai, būdami pagonys, dievino saulę ir vadino ją Febu, kurį vaizdavosi kasdien važiuojantį horizontu ketvertu žirgų pakinkyta karieta.
22 *Svebų jūra* – Baltijos jūra.
23 *Aisčių gentys* – aisčių, arba baltų, gimines Tacitas klaidingai priskyrė prie germanų (svebų). Aisčiai gyveno Baltijos jūros pakraštyje į šiaurės rytus nuo Vyslos upės; jų šiaurės kaimynai

buvo suomių giminės (*Fenni*). Aisčių vardas greičiausiai baltiškos kilmės ir sietinas su Suvalkijos upėvardžiu Aista. Tačiau daugelis mano, jog aisčių vardas yra germaniškos kilmės. Vieni jį kildina iš vidurio vokiečių žemaičių *este* – „jauja“, kiti iš gotų *aistan* – „gerbti“ ir pan. Tacitas įsivaizdavo, kad Britanija buvo daug arčiau aisčių žemės negu iš tikrųjų. Pabrėždamas germanų ir aisčių kalbų skirtumus, Tacitas nesuprato, kad kalba yra svarbiausias tautų giminiškumo požymis.

[24] *...vieninteliai iš visų renka gintarą* – gintarą dar III tūkstantmetyje pr. Kr. pirkliai gabeno iš šiaurės į Vidužemio jūros baseiną. Juo prekiavo finikiečiai ir etruskai. Homero laikų graikai, sirai, egiptiečiai ir kt. gintarą naudojo papuošalams, smilkalams. Italijoje gintaro dirbiniais puošdavosi įvarių luomų moterys. Gintaras buvo vartojamas ir medicinoje kaip vaistas visokioms ligoms gydyti.

JANINA MAŽIULIENĖ

KLAUDIJUS PTOLEMĖJAS
apie 100–168

KLAUDIOS PTOLEMAIOS

Klaudijus Ptolemėjas (Κλαύδιος Πτολεμαῖος, *Claudius Ptolemaeus*) – graikų mokslininkas, geografijos, matematikos, astronomijos, muzikos veikalų autorius. Jo veikalą *Geografijos įvadas* (Γεωγραφικὴ ὑφήγησις) sudaro 26 žemėlapių (juose pavaizduoti 64 kraštai) paaiškinimai. Iš viso čia paminėta apie aštuonis tūkstančius vietovardžių. Ptolemėjas rėmėsi Eratosteno, Hiparcho, Poseidonijo, Marino Tyriečio darbais ir studijomis. Vėlesniais laikais jo veikalas imtas vadinti tiesiog *Geographia* arba *Cosmographia*.

Geografijos trečiosios knygos penktame skyriuje Ptolemėjas mini, kad į Sarmatų vandenyno Venedų įlanką įteka Vysla, Chrononas, Rubonas, Chersinas ir kitos upės. Pagal Venedų įlanką gyvenę venedai, o už jų, prie Vyslos upės, – gitonai, finai, sulonai. Į rytus nuo venedų minimi galindai ir sūdinai.

Ne visi Ptolemėjo paminėti vardai – tiek toponimai, tiek etnonimai – yra išaiškinti. Tai padaryti sunku dėl to, kad Ptolemėjo žemėlapio vietovardžiai netiksliai išdėstyti. Galima teigti, kad Sarmatų vandenynu jis vadino Baltijos jūrą, Venedų įlanka – Gdansko įlanką. Dėl upių vardų yra įvairių spėliojimų. Pavyzdžiui, Ruboną vieni tapatina su Nemunu, kiti su Dauguva (Kabelka, 1982, 28), Chrononą – vieni su Nemunu (Kudaba, 1980, 159), kiti su Priegliumi.

Iš trumpo paminėjimo sunku nustatyti, kur gyveno galindai ir sūdinai (sūduviai). Jų gyvenamos vietos iš dalies paaiškėjo iš vėlesnių laikų aprašymų: XI–XII amžių rusų metraščių ir XIV amžiaus Vokiečių ordino kronikininko Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronikos.* Dabar manoma, kad šios baltų gentys gyveno baltų arealo pietvakariniame (prūsų galindai) ir rytiniame (rytų galindai) pakraštyje. Jos buvo asimiliuotos slavų. Išlikę vietovardžiai rodo, jog šių genčių kalba turėjo rytų (rytų galindų) ir vakarų (prūsų galindų) baltų tarmių ypatybių. Galindų ir sūdinų (sūduvių) vardų etimologiją yra tyrinėję Kazimieras Būga, Janis Endzelynas, Ernstas Fraenkelis, Maxas Vasmeris, Vladimiras Toporovas, Bronys Savukynas, Zigmas Zinkevičius, Vytautas Mažiulis.

Keturiolika šimtmečių Ptolemėjo veikalas buvo pagrindinis geografijos vadovėlis ir kartografijos šaltinis, teikęs žinių taip pat ir apie baltų gentis. Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas inkunabulas – antrasis Ptolemėjo *Geografijos* leidimas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Tiesioginių duomenų apie baltų mitologiją šaltinyje nėra, tačiau juo naudojosi vėlesni autoriai, ypač kalbėdami apie įvairių baltų genčių kilmę ir migraciją. Ptolemėjo vartoti genčių pavadinimai (kartais kiek pakeisti) pateko į vėlesnius šaltinius – Erazmo Stellos (1518), Simono Grunau (1529), Luko Davido (1583), Martyno Kromerio (1555) ir kitų autorių raštus, – kurių negalima suprasti be Ptolemėjo veikalo. Baltų mitologijai įdomus vienos iš baltų upių vadinimas mitiniu Chrononо vardu. Vėlesniuose raštuose šiuo vardu dažniausiai buvo vadinamas Prieglius, kartais Nemunas. Žinant, kad netoli Priegliaus buvo svarbiausias visų prūsų (gal net visų baltų) kulto centras ir kad jo žiotyse archeologai randa ištisus kapinynus, galima daryti prielaidą, kad jo vardas jau nuo seno turėjo mitinę prasmę. Neatsitiktinai XIX amžiaus lietuvių istorikai šią upę vadino Pragaru (Vėlius, 1983, 206–207).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Ptolemaeus, 1490; XVI–XVII amžiuje apie 20 leidimų, tarp jų svarbesni: Ptolemaeus, 1520 (su žemėlapiais ir papildytu tekstu); 1552; 1608; 1843–1845 (mokslinis leidimas); *LIŠ*, I, 1955, 19 (fragm. liet. k.) ir kt.

Literatūra: Dzikowski, 1939, 529; Būga, 1961, 124–129; Savukynas, 1963; Łowmiański, 1964; Pollakówna, 1964; Mažiulis, 1966, 12, 18; Michelbertas, 1972, 8; Nalepa, 1976; Kudaba, 1980, 154–160; Топоров, 1980; Bednarczuk, 1982, 54–56; Kabelka, 1982, 27–30; Zinkevičius, 1984b, 248–252; Batūra, 1985, 352–354; Gimbutienė, 1985, 15–21; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 102–104.

Tekstas iš: Ptolemaeus, 1552, 43.

GEOGRAPHIA
Saec. II

Liber III, caput 5

Sarmatia quae in Europa est, definitur a Septentrionibus oceano Sarmatico iuxta Venedicum sinum et parte terrae incognitae [...]. Post Vistulae fluvium ostia quae habent partes: Chrononis, Rubonis, Turunti, Chersini [...]. Tenent autem Sarmatiam maximae gentes Venedae per totum Venedicum sinum. [Finnonicus sive Sueticus hodie sinus, quem post Prutenos Livonii colunt viri

christiani.] Et super Daciam Peucini et Basternae. Et per totum Meotidis latus Iazyges ac Roxolani. Et qui interiores sunt iis Amaxobii [...] et Alauni Scythae. Minores autem gentes tenent Sarmatiam penes Vistulam quidem fluvium. Sub Venedis Gythones sunt. Post Phinni. [Prussia et populi Pruteni utrasque Vistulae ripas ad mare colunt, inter Germanos et Sarmatas medii. Mariani ordinis Teutonici milites imperant. Polonorum inimici. Civitas eorum Mariaburgum]. Post Sulones. Sub quibus Phrungudiones. Post Avarini iuxta caput Vistulae amnis. Sub quibus Ombrones. Post Anartophracti. Post Burgiones. Post Arsyetae. Post Saboci. Post Piengitae et Biessi penes Carpatum montem. Iis omnibus magis orientales sunt sub Venedis quidem iterum Galindae et Sudini ac Stavani usque ad Alaunos. Sub quibus Igylliones. Post Coestoboci et Transmontani usque Peucinos montes. Rursus Venedici sinus reliquum iuxta oceanum habitant Veltae. Supra quos Hossii. Postea Carbones, qui maxime ad septentrionem vergunt. [...] Quibus magis orientales sunt Careotae et Sali, sub quibus Agathyrsi. Post Aorsi et Pagaritae. Sub quibus Savari et Borusci usque ad Ryphaeos montes. Postea Acibi et Nasci. Sub quibus Vibiones et Idrae. Et sub Vibionibus usque ad Alaunos [Alanos nostri, prisci Masagetas dixere, Hunnos Procopius] Sturni. Inter Alaunos autem et Amaxobios sunt Caryones et Sargatii. Et penes flexum Tanais fluvii Ophlones et Tanaitae. Sub quibus Osyli usque ad Roxolanos [Rutheni a nobis dicti inde Russiani et Russiae regnum]. Inter Amaxobios vero et Roxolanos Reucanali et Exobigytae. Et rursus inter Peucinos et Basternas sunt Carpiani. Supra quos Gevini. Postea Bodini. Inter Basternas autem et Roxolanos sunt Chuni. Et sub propriis montibus Amodoci et Navari. [...]

GEOGRAFIJA
II amžius

III knyga, 5 skyrius

Europinė Sarmatija šiaurėje ribojasi su Sarmatijos vandenynu, greta esančia Venedų įlanka ir nežinomos žemės dalimi [...]. Už Vyslos yra šių upių žiotys: Chronono, Rubono, Turunto, Chersino [...]. Sarmatija palei visą Venedų įlanką [šiandien ji vadinama Finų, arba Švedų, įlanka, prie kurios už prūsų gyvena krikščionys livoniečiai][1] yra apgyventa didelių venedų genčių. Priešais Dakiją

gyvena peucinai ir basternai, o palei visą Meotų jūros[2] – pakraštį jazygai ir roksolanai. Arčiausiai jų yra amaksobijai [...] ir alaunai skitai. Mažesnės gentys įsikūrusios Sarmatijoje palei Vyslos upę. Už venedų gyvena gitonai, toliau finai. [Prūsija ir prūsai gyvena abiejuose Vyslos krantuose prie jūros, įsiterpę tarp germanų ir sarmatų. Juos valdo Marijos ordino vokiečių riteriai, lenkų priešai. Jų sostinė Marienburgas]. Už jų sulonai, dar toliau frungudijonai. Už jų, prie Vyslos ištakų, avarinai. Už jų ombronai, anartofraktai, burgijonai, arsijetai, sabokai. Dar toliau, prie pat Karpatų kalnų, pijengitai ir bijesai. Nuo jų visų labiausiai nutolę į rytus šalia venedų yra galindai ir sūdinai, taip pat stavanai iki pat alaunų. Už jų igilijonai. Toliau cestobokai ir užkalniečiai ligi pat Peucinų kalnų[3]. Toliau prie Venedų įlankos palei vandenyną gyvena veltai. Už jų hosijai, toliau karbonai, kurie labiausiai krypsta į šiaurę [...]. Nuo jų kiek į rytus yra kareotai ir salai, už kurių agatyrsai. Toliau aorsai ir pagaritai. Už jų savarai ir boruskai ligi pat Rifėjų kalnų. Toliau acibai ir naskai. Už jų vibijonai ir idrai. Už vibijonų ligi pat alaunų [mūsiškiai juos vadina alanais, senieji gyventojai – masagetais, Prokopijus[4] – hunais] – sturnai. Tarp alaunų ir amaksobijų gyvena karijonai ir sargatai. Ir prie pat Tanajo upės vingio gyvena oflonai ir tanajiečiai. Už jų osilai ligi pat roksolanų [mes juos vadiname rutėnais, iš čia – rusai ir Rusios valstybė]. Tarp amaksobijų ir roksolanų gyvena reukanalai ir eksobigitai. Ir dar, tarp peucinų ir basternų įsikūrę karpijanai. Virš jų – gevinai. Toliau – bodinai. Tarp basternų ir roksolanų – chunai. Ir pačioje kalnų papėdėje – amodokai ir navarai. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 Tekstą laužtiniuose skliaustuose įrašė XVI amžiuje Ptolemėjo veikalo leidėjas ir komentatorius Bilibaldas Pirckheimeris.

2 *Meotų jūra* – Azovo jūra.

3 *Peucinų kalnai* – Karpatų kalnai.

4 *Prokopijus* – Prokopijus iš Cezarėjos (apie 490–apie 562) – graikų istorikas, imperatoriaus Justiniano karo vado Belizarijaus sekretorius, veikalo *Karų istorija* (*Historia bellorum*) autorius. Aprašė bizantiečių karus su persais, vandalais ir gotais.

EUGENIJA ULČINAITĖ

AMIANAS MARCELINAS
apie 330–apie 390

AMMIANUS MARCELLINUS

Amianas Marcelinas (*Ammianus Marcellinus*) – graikas, gimęs Antiochijoje ir 376 metais atvykęs į Romą. Čia parašė *Istoriją*, kurią sudarė 31 knyga (*Rerum gestarum libri XXXI*). Iki mūsų dienų išliko tik 18 paskutinių knygų (XIV–XXXI), kuriose aprašomi 352–378 metų įvykiai. Amianas Marcelinas laikomas Tacito istorijos tęsėju. Tai paskutinis žymus romėnų istorikas.

Istorijos XXII knygoje minimi prie Rifėjų kalnų gyvenantys arimfėjai, masagetai, alanai, sargetai ir kitos tautos, „kurių nei kalba, nei papročiai [mums] nėra žinomi“. Baltai galėjo būti tarp pastarųjų, nors jų vardo Marcelinas nemini.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Tiesioginių duomenų apie baltų religiją ir mitologiją Amiano Marcelino veikale nėra. Tačiau jis yra paveikęs vėlesnių šaltinių autorius. Istoriko minimi genčių vardai (alanai, masagetai ir kt.) pasitaiko legendose apie prūsų ir kitų baltų kilmę. Mitologiniu požiūriu reikšminga užuomina apie arimfėjų būdą („teisingi ir taikūs žmonės“). Kiti autoriai (Jordanas, Adomas Brėmenietis) vėliau panašiai yra apibūdinę baltus.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Ammianus Marcellinus, 1474; 1871; 1910; 1978.
Literatūra: Cart, 1868; Pauly, 1894; 1930; Büdinger, 1896; Seeck, 1906; Каждан, 1972; Lelewel, 1972.
Tekstas iš: Ammianus Marcellinus, 1910, 269.

RERUM GESTARUM LIBRI
c. 376–378

Liber XXII

38. Ergo in ipso huius compagis exordio, ubi Rifaei deficiunt montes, habitant Aremfaei, iusti homines placiditateque cogniti, quos amnes Chronius et Vistula praeterfluunt; iuxtaque Massagetae, Halani et Sargetae, aliique plures obscuri, quorum nec vocabula nobis sunt nota, nec mores. [...]

40. Dein Borysthenes a montibus oriens Nerviorum, primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari praeruptis undarum verticibus intimatur. [...]

ISTORIJOS KNYGOS
apie 376–378

XXII knyga

38. Pačioje šio įlinkio pradžioje[1], kur baigiasi Rifėjų kalnai[2], gyvena arimfėjai, teisingi ir taikūs žmonės. Pro tuos kalnus prateka Chrono[3] ir Vyslos upės. Šalia [arimfėjų] gyvena masagetai, alanai, sargetai ir daugybė kitų tautų, kurių nei kalba, nei papročiai [mums] nėra žinomi. [...]

40. Boristenas[4], prasidedantis nuo Nervijų kalnų[5], vandeningas nuo ištakų, [dar] padidėjęs nuo daugelio subėgusių į jį upių, sūkuringais vandenimis įsilieja į jūrą[6]. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *...šio įlinkio pradžioje...* – gana sunkiai suprantama vieta, nes žodžiai *compago* ir *compages* gali reikšti „sujungimą“, „sutvirtinimą“, „lanką“, todėl kai kurie mokslininkai mano, jog

čia turima galvoje Juodosios jūros pakrantė, primenanti išgaubtą lanką (Lelewel, 1972, 368).

2 *Rifėjų kalnai* – mitiniai kalnai šiaurės rytiniame žemės pakraštyje, dažniausiai tapatinami su Uralo kalnais. Juos mini Pomponijus Mela, Justinas ir kt.

3 *Chronas* (arba *Chrononas*) (lot. *Chronius, Cronius, Cronus, Cronon*) – senovinis Nemuno (Priegliaus?) pavadinimas, pirmą kartą, atrodo, pavartotas Ptolemėjo. Šis vardas yra daugelyje XVI–XVII amžiaus kronikų bei atlasų.

4 *Boristenas* (lot. *Borysthenes*) – senovinis Dnepro pavadinimas.

5 *Nervijų kalnai* – matyt, turimos galvoje Karpatų kalnų atšakos.

6 *Jūra* – turima galvoje Juodoji jūra.

EUGENIJA ULČINAITĖ

FLAVIJUS MAGNAS AURELIJUS KASIODORAS

apie 480–490 – apie 585–590

FLAVIUS MAGNUS AURELIUS CASSIODORUS

Flavijus Magnas Aurelijus Kasiodoras (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus*) – romėnų senatorius, ostgotų valstybės politinis veikėjas ir rašytojas. Ilgą laiką buvo karaliaus Teodoriko patikėtinis ir patarėjas, siekė ostgotų ir romėnų suartėjimo. Senatvėje tapo vienuoliu, įkūrė Vivarijaus vienuolyną Tarento įlankos pakrantėje, kuris ilgainiui pasidarė viduramžių kultūros centru: jame buvo kaupiami ir perrašinėjami Antikos autorių veikalai, daromi jų vertimai bei tekstologiniai tyrimai.

Parašė dvylikos knygų *Gotų istoriją* (*Historia Gothorum*), kuri neišliko ir žinoma tik tiek, kiek ją savo veikale *Apie getų, arba gotų, kilmę ir istoriją* panaudojo gotų istorikas Jordanas.

Viduramžiais gerai buvo žinoma enciklopedinio pobūdžio Kasiodoro knyga *Dieviškų ir žmogiškų mokslų pagrindai* (*Institutiones divinarum et humanarum artium*), kur vadinamieji „laisvieji menai“ suskirstyti į *trivium* (gramatika, retorika, dialektika) ir *quadrivium* (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika). Taip buvo įtvirtintas viduramžių mokyklų modelis.

Unikalus kitas Kasiodoro veikalas *Įvairenybės* (*Variae*), kuriame surinkti laiškai, raštai, dokumentai, rašyti aukščiausių ostgotų karalystės pareigūnų, o daugiausia – karaliaus Teodoriko vardu. Iš tikrųjų beveik visi jie parašyti Kasiodoro, kai jis dirbo šios karalystės kvestoriumi, ir laikomi jo literatūrinio stiliaus, išsilavinimo bei diplomatinio meno išraiška.

Čia išspausdintas ir karaliaus Teodoriko laiškas aisčiams, rašytas tarp 523 ir 526 metų. Jame pateikiama autentiškų žinių apie baltų ir ostgotų ryšius, apie gintaro kelio funkcionavimą.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Duomenų apie baltų religiją ir mitologiją laiške nėra. Tačiau jis padeda geriau pažinti to meto baltų verslus, prekybinius ryšius, santykius su kaimynais, kurie savo ruožtu veikė baltų dvasinį gyvenimą, neišskiriant nė mitologijos.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Cassiodorus, 1533; 1579; Migne, 1865; Mommsen, 1894; *LIŠ*, I, 1955, 19–20 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Lehmann, 1912–1918; Ludwig, 1967; Jurginis, 1971, 62–63; Michelbertas, 1972, 8; Уколова, 1982; 1983; *Lietuvos TSR istorija*, 1985, 18; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 124–126.

Tekstas iš: Cassiodorus, 1533, 109–110.

HAESTIS THEODERICUS REX
c. 523–526

Illo et illo legatis vestris venientibus, grande vos studium notitiae nostrae habuisse cognovimus, ut in Oceani litoribus constituti, cum nostra mente iungamini. Suavis nobis admodum et grata petitio, ut ad vos perveniret fama nostra, ad quos nulla potuimus destinare mandata. Amate iam cognitum, quem requisistis ambienter ignotum, nam inter tot gentes viam praesumere non est aliquid facile concupisse. Et ideo salutatione vos affectuosa requirentes, indicamus succina, quae a vobis per harum portitores directa sunt, grato animo fuisse suscepta, quae ad vos Oceani unda descendens, hanc levissimam substantiam, sicut et vestrorum relatio continebat, exportat, sed unde veniat incognitum vos habere, dixerunt, quam ante omnes homines patria vestra offerente suscipitis. Haec quodam Cornelio scribente, legitur in interioribus insulis Oceani ex arboris succo defluens, unde et succinum dicitur, paulatim solis ardore coalescere. Fit enim sudatile metallum teneritudo perspicua, modo croceo colore rubens, modo flammea claritate pinguescens, ut cum in maris fuerit delapsa confinio, aestu alternante purgata, vestris litoribus tradatur exposita. Quod ideo iudicavimus iudicandum, ne omnino putetis notitiam nostram fugere, quod occultum creditis vos habere. Proinde requirite nos saepius per vias, quas amor vester aperuit. Quia semper prodest divitum regum acquisita concordia.

Qui dum parvo munere leniuntur, maiore semper compensatione prospiciunt. Aliqua vobis etiam per legatos vestros verbo mandavimus, per quos quae grata esse debeant, nos destinasse declaramus.

KARALIAUS TEODORIKO[1] LAIŠKAS AISČIAMS

apie 523–526

Šen ir ten jūsų pasiuntiniams keliaujant, sužinojome jus labai troškus su mumis susipažinti, kad, gyvendami Okeano[2] pakraštyje, būtumėte susijungę su mumis širdimi. Malonus mums ir pageidaujamas noras, kad mūsų šlovė pasiektų ir jus, kuriems negalėjome perduoti jokių paliepimų. Mylėkite jau pažintą tą, kurio uoliai ieškojote dar nepažinto. Mat tarp šitiek genčių numatyti kelią nėra lengvas noras. Todėl nuoširdžiai jus sveikindami pranešame, kad su dėkingumu priėmėme gintarą, kurį jūs atsiuntėte per savo pasiuntinius. Jie patvirtino, kaip buvo pasakyta ir jūsų pranešime, kad šią labai lengvą substanciją išplukdo jums atslūgdama Okeano banga, tačiau, kaip jis atsiranda, jūs nežinote, nors renkate jį savo tėvynėje kur kas seniau nei visi kiti žmonės. Kaip rašo Kornelijus[3], atsiranda [gintaras] artimiausiose Okeano salose iš tekančių nuo medžių sakų (*succus*), kurie pamažu sustingo, kaitinami saulės, ir dėl to yra vadinamas *succinum.* Taip iš to tekančio skysčio atsiranda švelni skaidri medžiaga, kuri tai spindi rausvai geltona, tai įsidega skaisčiai ugnine spalva. Nukritęs į arti esančią jūrą ir išvalytas nepaliaujamo bangų skalavimo, [gintaras] atplukdomas prie jūsų krantų. Dėl to nusprendėme, jog reikia jums tai pasakyti, kad nemanytumėte, jog mes ničnieko nežinome, mat jūs tikite, kad tik jūs žinote [apie tai].

Taigi dažniau aplankykite mus tais keliais, kuriuos atvėrė jūsų meilė. Mat visada yra naudinga santarvė su turtingais karaliais, kurie pasitenkina mažomis dovanomis ir visada už tai suteikia didesnį atlyginimą. Perdavėme jūsų pasiuntiniams žodžiu keletą nurodymų, kuriais skelbiame tai, kas [jums] turėtų būti malonu.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *Teodorikas* (*Theodoricus*, apie 454–526) – ostgotų karalius (nuo 474 metų), nugalėjęs ir nužudęs Italiją valdžiusį Odoakrą. Kaip Bizantijos imperatoriaus Zenono vietininkas valdė Italiją, Siciliją, Dalmatiją, dalį Panonijos ir kitas vakarų sritis. Jo valdymas davė šiems kraštams taiką, sėkmingą ūkinių ir prekybinių santykių plėtotę.

[2] *Okeanas* – Baltijos jūra. Taip ją vadina Kasiodoras, Jordanas (VI a.), Einhardtas (IX a.).

[3] *Kornelijus* – Publijus Kornelijus Tacitas – romėnų istorikas. Teodorikas turi omeny jo veikalą *Germanija,* kuriame aprašomi aisčiai, taip pat gintaro atsiradimas ir panaudojimas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

JORDANAS
VI a.

JORDANES

Jordanas, kartais vadinamas Jornandu (*Jordanes, Jornandes*) – VI amžiaus gotų istorikas, vėliau tapęs dvasininku. Parašė du svarbius veikalus. Pirmas – *Įvykių sąvadas, arba apie romėnų tautos kilmę ir istoriją* (*Summa temporum, vel de origine actibusque gentis Romanorum*), kuriame papasakoti įvykiai nuo pasaulio sukūrimo iki 550 metų. Kitas veikalas – *Apie getų, arba gotų, kilmę ir istoriją* (*De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*), kur aprašoma gotų istorija iki ostgotų karalystės žlugimo. Čia sutrumpintai perpasakota Kasiodoro *Gotų istorija.*

Gotų istorijos, dažniau vadinamos *Getika,* V ir XXIII skyriuose (jie nurodomi ne visuose leidimuose) kalbama apie aisčius, kuriuos, kaip ir herulus bei venedus, nukariavo karalius Hermanarikas. Apie aisčius atsiliepiama palankiai, kaip apie taikingą gentį (*pacatum genus*).

Jordaną mini ir cituoja daugelis vėlesnių istorikų, tarp jų ir rašiusių apie Lietuvą bei Prūsiją: Enėjas Silvijus Piccolomini, Erazmas Stella, Albertas Vijūkas-Kojalavičius, Kristoforas Hartknochas, Volfgangas Kristoforas Nettelhorstas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Jordano pastaba, kad aisčiai esanti „labai taikinga gentis“, yra reikšminga norint suprasti jų religiją bei mitologiją. Šį aisčių bruožą, tarp kitų veiksnių, lėmė ir substrato įtaka: senosios Europos gyventojai, priešingai indoeuropiečiams, buvo taikūs žmonės (Gimbutienė, 1985, 26–56). Didelė substrato įtaka jaučiama baltų (ypač vakarinių ir vidurinių) religijoje bei mitologijoje ir visoje jų pasaulėžiūroje (Vėlius, 1983, 263; Gimbutienė, 1985, 36; 1989).

Panašiai kaip Jordanas aisčius, Amianas Marcelinas apibūdino arimfėjus, – o Adomas Brėmenietis – sembus.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Cassiodorus, 1579 (XVI amžiuje dar buvo leista Bazelyje, Lione, Leidene ir kt.); *SRP*, IV, 212 (fragm.); Mommsen, 1882, 63, 89; Иордан, 1960 (lot. ir rusų k.).

Literatūra: Schmidt, 1934, 530; Смирнов, 1956; Скржинская, 1960; Беркович, 1967; Jurginis, 1971, 66–68; Седов, 1978; Gudavičius, 1981; *Lietuvių etnogenezė*, 1987, 124–126.
Tekstas iš: Иордан, 1960, 72, 90.

DE GETARUM SIVE GOTHORUM ORIGINE ET REBUS GESTIS
551

36. Ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae, fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati: post quos ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino. Quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victitat. [...]

120. Aestorum quoque similiter nationem, qui longissimam ripam Oceani Germanici insident, idem ipse prudentia et virtute subegit omnibusque Scythiae et Germaniae nationibus ac si propris lavoribus imperavit. [....]

APIE GETŲ, ARBA GOTŲ, KILMĘ IR ISTORIJĄ
551

36. Prie pat Okeano kranto, kur trimis žiotimis įsilieja Vyslos vandenys, gyvena vidivarijai[1], kuriuos sudaro įvairios gentys. Už jų, Okeano pakrantėje, gyvena aisčiai, labai taikinga gentis. Už jų į pietus gyvena labai stipri akacirų[2] gentis, neišmananti žemdirbystės, mintanti galvijų ir sumedžiotų žvėrių mėsa. [...]

120. Jis [Hermanarikas][3] savo sumanumu ir narsa pavergė aisčių tautą, gyvenančią prie labai ilgos Germanų Okeano pakrantės, taip pat kaip savo nuosavybę valdė visas skitų ir germanų gentis. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *Vidivarijai* – kai kurių mokslininkų (Schmidt, 1934, 530) nuomone, tai mišri gentis, kurią sudarė gepidai ir aisčiai.

[2] *Akacirai* – manoma, jog tai skitų gentis (Иордан, 1960, 221).

[3] *Hermanarikas* (m. 375 ar 376 metais) – ostgotų karalius, kilęs iš amalų genties. Jo valdymą ženklino itin garsūs gotų žygiai ir nukariavimai. Hermanariko valdos siekė Juodosios jūros pakrantes ir apėmė daug įvairių etninių grupių. Manoma, kad aisčių nukariavimas priskiriamas jam nepagrįstai (Иордан, 1960, 265).

EUGENIJA ULČINAITĖ

EINHARDTAS
apie 770–840

EINHARDT

Einhardtas (*Einhardt, Eginhardt*) – frankų istorikas, žymaus viduramžių mokslininko ir literato Alkuino mokinys, frankų karaliaus Karolio Didžiojo biografas. Jo veikalas *Karolio Didžiojo gyvenimas* (*Vita Caroli Magni*), parašytas tarp 833 ir 836 metų, yra vienas reikšmingiausių viduramžių epochos biografinio žanro kūrinių. Einhardtas jame sekdamas Svetonijumi ir kitais Antikos biografais sukuria įtaigų, šiek tiek suromantintą Karolio Didžiojo paveikslą.

Šios knygos XII skyriuje Einhardtas mini prie Vakarų Okeano įlankos (taip vadinama Baltijos jūra) gyvenančias tautas: šiauriniame pajūryje – danus ir svenonus, o pietiniame – slavus, aisčius (*Aisti*) ir kitas tautas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Einhardto veikale baltai (*aisčiai*) tik paminimi; jokių duomenų apie religiją ir mitologiją nėra.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Eginhardt, 1521; Einhard, 1839; 1896.

Literatūra: Люблинская, 1955, 81–82; Burckhardt, 1961, 174; *Памятники*, 1970, 287–300; Ker, 1977, 136–138, *Lietuvių etnogenezė,* 1987, 172.

Tekstas iš: Einhard, 1839, 29.

VITA CAROLI MAGNI
c. 833–836

12. [...] Hunc multae circum sedent nationes, Dani siquidem ac Suenones, quos Nortmannos vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent. At litus australe Sclavi et Aisti, et aliae diversae incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc a rege bellum inferebatur, Welatabi. Quos ille una tantum, et quam per se gesserat, expeditione ita contudit ac domuit, ut ulterius imperata facere minime rennuendum iudicarent.

KAROLIO DIDŽIOJO GYVENIMAS
apie 833–836

12. [...] Čia [prie šios įlankos] gyvena daug tautų, būtent danai ir svenonai, kuriuos vadiname nortmanais. Šios tautos yra apgyvenusios šiaurinę pakrantę ir visas [įlankoje esančias] salas, o pietinėje pakrantėje gyvena slavai, aisčiai ir įvairios kitos tautos. Tarp jų pirmiausia minėtini velatabai, kuriems karalius buvo paskelbęs karą. Tačiau užteko vienintelio žygio, per kurį taip juos sumušė ir sutramdė, kad šie nusprendė, jog jų nebereikia pakartotinai raginti vykdyti įsakymus.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

WULFSTANO PASAKOJIMAS

Anglijos karalius Alfredas Didysis (*Alfred the Great*, apie 848–899 ar 901), kurio valdymo laikais (871 ar 872–899 ar 901) stabilizavosi valstybės politinė ir ekonominė padėtis, buvo susirūpinęs ir kultūrine Anglijos būkle. Siekdamas krašto kultūros vienovės, jis stengėsi įtvirtinti nacionalinės kalbos vartojimą, plėsti raštiją anglosaksų kalba. Jis pats (ar padedamas rūmų lotynistų) iš lotynų kalbos vertė Boecijaus (*Boethius*), Bedos (*Beda Venerabilis*), Pauliaus Orozijaus (*Orosius*; IV–V amžius) ir kitų populiarių autorių veikalus.

Orozijaus *Veikalo prieš pagonis* (*Historia adversus paganos*) chorografinės dalies vertimą (apie 890–893) Alfredas Didysis papildė priderintu prie originalo stiliaus tekstu apie Europą į šiaurę nuo Dunojaus ir į rytus nuo Reino. Pasak jo, ten gyvenusios germanų, Skandinavijos, slavų ir baltų gentys.

Į vertimą greta kitų pasakojimų įrašytas ir keliautojo Wulfstano pranešimas apie kelionę Baltijos jūra, aplankytų prūsų (*Esti, Osti*) papročius. Ypač vertingos jo žinios apie prūsų laidotuvių papročius ir liudijimas, kad jų kraštas (*Witland*) prasidedąs už Vyslos.

Apie Wulfstano asmenį žinių neišliko (Alfredo Didžiojo užrašytame tekste tik paminėtas jo vardas). Vieni jį laiko normanu (danu), kiti – anglosaksu. Spėjama, kad jis buvęs pirklys, kad pats Alfredas Didysis jį siuntęs sužinoti apie Pabaltijo žemes ir jų gyventojus.

Alfredo Didžiojo išverstõs ir papildytos Orozijaus kronikos dvi kopijos (darytos IX–X amžiuje ir XI amžiaus pirmojoje pusėje) saugomos Britų muziejuje (Londonas).

JUOZAS TUMELIS

Iš Wulfstano pasakojimo matyti, kad jis keliavo Šiaurės ir Baltijos jūromis ir pasakojo apie abiejuose pajūriuose gyvenančias tautas. Pasakoti apie baltus (*Estum*) jis irgi pradeda nuo jūros (Aismarių), ir visa jo informacija daugiau apima pajūrio sritis (tai akivaizdu jau ir iš teiginio, kad baltų žemėje daug žuvų). Wulfstano informacija apie baltų papročius detali, matyt, jis pats viską, apie ką rašo, buvo stebėjęs arba sužinojęs iš pirminių šaltinių. Daugiausia jis pasakoja apie laidojimo papročius. Tai seniausia informacija apie mirusiųjų deginimą, šermenis, kurių metu puotaujama, žaidžiama, laidotuvių dieną lenktyniaujama

žirgais; mirusieji per tokias ilgas šermenis (paprastų žmonių apie vieną du mėnesius, o kilmingų žmonių ir karalių – iki pusės metų) esą įšaldomi. Kai kuriuos Wulfstano paminėtus laidotuvių papročių momentus yra užfiksavę ir vėlesni šaltiniai. Puotos per šermenis, žirgų lenktynės minimos *Sūduvių knygelėje,* Jono Maleckio laiške Jurgiui Sabinui (1551), Luko Davido kronikoje (1583) ir kituose šaltiniuose. Sugebėjimą net vidurvasarį sukelti šaltį mini Dionisijus Fabricijus (XVII amžiaus pirmoji pusė), Matas Pretorijus (XVII amžiaus antroji pusė). Apie mirusiųjų deginimą su drabužiais ir ginklais užsiminė Baltramiejus Anglas (1240), Petras Dusburgietis (1326), Erazmas Stella (1518), Ghillebert'as de Lannoy (1413–1414), Lietuvos metraščiai (XVI amžiaus trečiasis dešimtmetis) ir daugelis kitų šaltinių. Tai rodo Wulfstano informacijos tikrumą. Jos patikimumą patvirtina ir analogiški kitų indoeuropiečių (visų pirma baltų artimiausių kaimynų) laidojimo papročių momentai. Ilgai mirusiuosius (ypač karalius) nelaidotus laikydavo skitai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 124–127), slavai (Крачковский, 1939); laidotuvių dieną žirgais lenktyniaudavo graikai, romėnai, dakai (Daikovičius, 1973, 111–112).

Wulfstanas pirmasis atkreipė dėmesį ir į tai, kad vakarų baltų gėrimas buvo diferencijuotas pagal socialinius sluoksnius (karaliai ir diduomenė gėrė kumelių pieną, o neturtingieji ir vergai – midų; alaus nedarė). Kad prūsai geria kumelių pieną ir kraują, vėliau užsiminė Adomas Brėmenietis (apie 1075), primindamas, jog šitaip darė senovės getai. Petras Dusburgietis taip pat teigė, kad prūsai geria paprastą vandenį, midų ir kumelių pieną. Reikia manyti, kad šie gėrimai irgi buvo nevienodai populiarūs skirtinguose socialiniuose sluoksniuose ir kad seniau jie, kaip ir kitose indoeuropiečių tautose, mitologiškai buvo įprasminti. Mirusiesiems irgi paprastai aukodavo tris skirtingus gėrimus: midų su pienu, vyną ir vandenį (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 605–607). Senovės indai kumysą (kumelių pieną) laikė žemiausios kastos gėrimu (ten pat, 653).

Wulfstano žiniomis, kaip patikimomis, jau ne kartą yra naudojęsi baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojai (Brückner, 1886; Теобальд, 1890; Bertuleit, 1924; Ivinskis, 1938b; Gimbutas, 1958; Иванов, Топоров, 1980; Vėlius, 1983 ir kt.), tačiau nuodugniau jos tebėra netirtos.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Alfred the Great, 1773; 1853; 1855a; 1855b; 1858; 1859; 1883; 1953 ir kt.

Literatūra (ir spausdinti fragmentai): Forster, 1784, 75–101; Potocki, 1796, 25–30; Neumann, 1854; *SRP*, I, 732–735; Anger, 1882; Mierzyński, 1892, 34–38; Carstenn, 1911; Boer, 1912; Gerullis, 1922; Craigie, 1925; Hübesner, 1925/1926; Waterhouse, 1930, 327; *König Alfreds...*,

1931; Mannhardt, 1936, 9; Fischer, 1937, 24–25; *Wulfstans resa*, 1938; *Der Volksname Osti*, 1941; Ekblom, 1941/1942; *Der Name Elbing*, 1944; Macdonald, 1948; Hennig, 1950; Svenung, 1953; Gāters, 1954; *LIŠ*, I, 22–23; Пашуто, 1959; *King Alfred*, 1960; *Źródła*, 1960; *Źródła*, 1961, 5–118; Mielczarski, 1963; Linderski, 1964; Powierski, 1965; Pašuta, 1971; Матузова, 1979; Labuda, 1980, 640.

Tekstas iš: SRP, I, 732–735.

WULFSTAN'S REISEBERICHT ÜBER PREUSSEN

um 890–893

§ 20. Wulfstan saede thaet he gefôre of Hâedhum, – thaet he waere on Truso on syfan dagum and nihtum, – thaet thaet scip waes ealne weg yrnende under segle. Weonodhland him waes on steorbord; and on baec-bord him waes Langa land, and Lâeland, and Falster, and Scôn eg; and thas land eall hŷradh to Denemearcan. And thonne Burgenda land waes us on baecbord, and thâ habbadh him sylf cyning. Thonne aefter Burgenda lande, waeron us thas land, tha synd hatene aerezt Blecinga êg, and Meore, and Eowland, and Gotland, on baec-bord; and thas land hyradh to Swêon. And Weonodland waes us ealne weg, on steorbord, odh Wislemûdhan. Seo Wisle is swydhe mycel eâ, and hio tolidh Witland, and Weonodland; and dhaet Witland belimpedh to Êstum; and seo Wisle lidh ût of Weonodlande, and lidh in Êstmere; and se Estmere is huru fiftene mila brâd. Thonne cymed Ilfing eastan in Estmere of dhaem mere, dhe Truso standedh in stadhe; and cumadh ût samod in Êstmere, Ilfing eastan of Eastlande, and Wisle sûdhan of Winodlande; and thonne benimdh Wisle Ilfing hire naman, and ligedh of thaem mere west and nordh on sâe; fordhŷ hit man haet Wisle-mûdha. Thaet Eastland is swydhe mycel, and thaer bidh swydhe manig burh, and on aelcere byrig bidh cyningc; and thaer bidh swydhe mycel hunig, and fiscadh; and se cyning and tha ricostan men drincadh myran meolc, and tha unspedigan and tha theôwan drincadh medo. Thaer bidh swydhe mycel gewinn betweonan him; and ne bidh dhaer naenig ealo gebrowen mid Êstum, ac thaer bidh medo genôh.

§ 21. And thaer is mid Êstum dheaw, thonne thaer bidh man dead, thaet he lidh inne unforbaerned mid his magum and freondum monadh, – gehwilum twegen: and tha [cyningas] and tha odhre heah-dhungene men, swa micle lencg swa hî maran speda habbadh, hwilum healf-gêar, thaet hi beodh unforbaerned;

and licgadh bufan eordhan on hyra husum: and ealle tha hwîle, the thaet lic bidh inne, thaer sceal beon gedrync, and plega, odh dhone daeg, the hî hine forbaernadh.

§ 22. Thonne, thy ylcan daege, hi hine to thaem âde beran wylladh, thonne todaeladh hî his feoh, thaet thaer to lafe bidh aefter thaem gedrynce, and thaem plegan, on fif odhdhe syx, hwylum on ma, swa swa thaes feos ândefn bidh. Alecgadh hit dhonne forhwaga on anre mile thone maestan dâel fram thaem tune, thonne odherne, dhonne thaene thriddan, oththe hyt eall aled bidh on thaere anre mile; and sceall beon se laesta dael nyhst thaem tune, dhe se deada man on lidh. Thonne sceolon beon gesamnode ealle dhâ menn, dhe swyftoste hors habbadh on thaem lande, forhwaega on fif milum, odhdhe on syx milum, fram thaem feo. Thonne aernadh hŷ ealle toweard thaem feo: dhonne cymedh se man, se thaet swifte hors hafadh, to thaem aerestan daele, and to thaem maestan, and swa aelc aefter odhrum, oth hit bidh eall genumen; and se nimdh thone laestan dael, se nyhst thaem tune, thaet feoh geâernedh: and thonne ridedh aelc hys weges mid dhan feo, and hyt motan habban eall; and fordhy thaer beodh tha swiftan hors ungefôge dyre. And thonne hys gestreon beodh thus eall aspended, thonne byrdh man hine ût, and forbaernedh mid his waepnum and hraegle: and swidhost ealle hys speda hŷ forspendadh, mid than langan legere thaes deadan mannes inne, and thaes the hŷ be thaem wegum alecgadh, the dha fremdan to aernadh, and nimadh.

§ 23. And thaet is mid Êstum theaw, thaet thaer sceal aelces gedheodes man beon forbaerned; and, gyf thar man ân ban findedh unforbaerned, hi hit sceolan miclum gebetan. – And thaer is mid Eâstum ân maegdh, thaet hi magon cyle gewyrcan; and thy thaer licgadh tha deadan men swa lange, and ne fuliadh, thaet hy wyrcadh thone cyle hine on: and, theah man asette twegen faetels full ealadh, odhdhe waeteres, hy gedodh thaet other bidh oferfroren, sam hit sy sumor, sam winter.

WULFSTANO PRANEŠIMAS APIE KELIONĘ PER PRŪSIJĄ
apie 890–893

20. Wulfstanas sakė, kad vykęs iš Šlezvigo (*Hâedhum*), nuvykęs per septynias dienas ir naktis į Drūsą (*Truso*)[1], ir laivas visada buvo burėmis varomas. Vendų kraštas (*Weonodhland*) buvo dešinėje, o salos Langelandas (*Langa land*), Lolandas (*Lâeland*), Falsteris ir Skonė (*Scôn eg*) – kairėje. Tos visos žemės priklauso Danijai. Tada Bornholmo (*Burgenda*) žemė mums buvo kairėje. Šie žmonės turi savo karalių. Už Bornholmo buvo kraštai, kurie vadinasi pirma Blekingas (*Blecinga êg*), paskui Merė (*Meore*), Elandas (*Eowland*) ir Gotlandas kairėje. Visos šios žemės priklauso švedams (*Swêon*). Ir visu keliu ligi Vyslos (*Wisle*) žiočių Vendų žemė buvo dešinėje. Vysla yra labai didelė upė. Ji skiria Vitlandą (*Witland*) nuo Vendų krašto. Vitlandas priklauso aisčiams (*Êstum*). Vysla teka iš Vendų žemės ir įteka į Aismares (*Êstmere*). Aismarės yra apie penkiolika mylių platumo. Paskui atiteka iš rytų Elbingo (*Ilfing*) upė į Aismares iš to ežero, ant kurio kranto stovi Drūsa. Į Aismares jos subėga kartu: iš rytų, iš Aisčių žemės, – Elbingas ir iš pietų, iš Vendų žemės, – Vysla. Ir tada atima Vysla Elbingui vardą ir teka vėliau iš šių marių šiaurės vakarų kryptimi į jūrą. Todėl ji ir vadinama Vyslos žiotimis.

Aisčių žemė (*Eastland*) labai didelė. Joje daug pilių, ir kiekvienoje yra karalius. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų būna daug karų. Aisčiai alaus nedaro, bet yra užtenkamai midaus.

21. Aisčiai turi įprotį numirėlį nesudegintą palikti genčių ir draugų tarpe apie vieną arba du mėnesius. Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų, kartais iki pusmečio, ir lieka jie nesudeginti, ir guli ant žemės savo namuose. Ir jam viduje gulint turi būti puotaujama ir žaidžiama, kol jį sudegina.

22. Tą dieną, kai numirėlį nori nešti ant laužo, padalija po puotavimų ir žaidimų likusią jo nuosavybę į penkias ar šešias dalis, kartais ir į daugiau dalių, žiūrint kiek naudos yra likę. Maždaug už vienos mylios nuo sodybos padeda didžiausią dalį, paskui antrą, paskui trečią, kol viskas toj vienoj mylioj yra padalyta. Ir menkiausia dalis turi būti arčiausiai prie numirėlio namų. Tada turi susirinkti visi vyrai, kurie krašte turi greičiausius žirgus, už penkių ar šešių mylių nuo to lobio. Tada visi skuba jo link. Vyras greičiausiu žirgu prijoja pirmą ir didžiausią dalį, ir taip toliau vienas po kito, kol viskas esti paimta. Tada nujoja kiekvienas su savo dalimi savo keliu. Jie turi teisę visa pasilaikyti. Dėl to tenai

greiti žirgai labai brangūs. Ir kai tokiu būdu numirėlio nuosavybė yra padalyta, išneša lavoną ir sudegina jį kartu su ginklais ir drabužiais. Jo turtas dažniausiai išeikvojamas lavonui ilgai namuose gulint, o dar ir tuo būdu, kad prie kelio padedama svetimiems laimėti ir pasiimti.

23. Yra dar aisčių paprotys, kad bet kurios kilmės žmonės turi būti sudeginami. Jeigu randamas nesudegintas koks nors kaulas, tai už tai reikia išsipirkti. Yra aisčių giminė, kuri sugeba gaminti šaltį. Todėl ten numirėliai ilgai guli, o nepūva, kadangi jie juos įšaldo. Pristatydami du indus, pripiltus alaus arba vandens, jie padaro, kad abu įšala, ar tai būtų žiemą ar vasarą.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

[1] *Drūsa* – senprūsių prekybos miestas prie Drūsino ežero (netoli Elbingo).

ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) GYVENIMO PIRMASIS APRAŠYMAS

Šv. Adalberto (Vaitiekaus; apie 956 – 997 04 23) gyvenimas (*Vita S. Adalberti episcopi*) pirmą kartą buvo aprašytas 998–999 metais Romoje, Aventino benediktinų vienuolyne, kur šventasis praleido savo vienuoliškojo gyvenimo metus.

Spėjama, kad aprašymo autorius yra Jonas Kanaparijus (*Johannes de Cannapara*, m. 1004), benediktinų vienuolis, vėliau šv. Bonifaco ir Aleksijaus vienuolyno Aventine abatas. Šis spėjimas daugiausia grindžiamas tuo, kad autorius gerai pažįsta šv. Adalberto aplinką, pateikia detalių, kurias yra paliudiję jo artimieji.

JUOZAS TUMELIS

Visi trys šv. Adalberto (Vaitiekaus) biografai (žr. taip pat p. 177 ir p. 183), aprašinėdami jo kelionę į Prūsiją ir žuvimą, užfiksavo nemaža prūsų pasaulėžiūros detalių. Iš aprašymų matyti, kad: 1) Prūsijos pakraščio miesto Kulmo gyventojai suvokė visos prūsų „karalystės“ teritorinį, gentinį ir papročių bendrumą ir savo miestą laikė anga į šią karalystę; 2) prūsai tikėjo, kad blogi ateiviai gali pakenkti žemės, žmonių ir gyvulių vaisingumui, sukelti potvynį; 3) pasmerkti mirčiai nepageidaujami ateiviai buvo žudomi pagal tam tikrą ritualą, kuris tikriausiai buvo mitologiškai įprasmintas (pirmiausia pasmerktąjį sužeidžia būrio vadas, vėliau pribaigia kiti, galvą pasmeigia ant mieto ir „linksma daina“ garsina savo poelgį); 4) pyktį ir nepasitenkinimą prūsai išreikšdavo lazdomis mušdami į žemę; 5) prūsai turėjo daug žmonų: supykę ant savo gentainio, ketina parduoti jo žmonas (žr. p. 181).

Nė vienas iš Adalberto biografų nebuvo aprašomųjų įvykių liudininkas, nežinojo prūsų papročių, todėl perpasakodami kitų žmonių informaciją jie galėjo ją kiek iškreipti. Tyrinėtojai atkreipė dėmesį į biografų minimą prūsų būrio vadą Siką ir skirtingai jį interpretavo. Johannesas Voigtas (Voigt, 1827, 607), Antonis Mierzyńskis (Mierzyński, 1891; 1892, 41; 1895) manė, kad Sikas – bendrinis žodis, atitinkantis vėliau *Sūduvių knygelėje* ir kituose šaltiniuose minimus religinių apeigų atlikėjus signotus (*Segnoten, Signoten*). Tuo tarpu Wilhelmas Mannhardtas yra linkęs manyti, kad tai abejotino autentiškumo tikrinis vardas, galbūt

išgalvotas net pačių Adalberto biografų (Mannhardt, 1936, 10–11). Kad ir kokia būtų buvusi šio vardo kilmė, aišku, kad juo vadinamas asmuo užėmė išskirtinę padėtį prūsų bendruomenėje (Kanaparijus Siką vadina „stabmeldžių šventiku ir sukilusios minios vadu“, kuris pirmasis sužeidžiąs pasmerktąjį; Brunonas Siką vadina „nelabojo būrio vadu ir tvarkytoju“, kuris „turėjo suduoti pirmąjį smūgį“, ir ši išskirtinė padėtis buvo susijusi su religine funkcija.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Canaparius, 1841; 1861; Kanaparz, 1864; Kanapar, 1873 (orig. ir čekų k.); Kolberg, 1910; Mannhardt, 1936, 9–10 (fragm.); Karwasińska, 1962.

Literatūra: žr. p. 183–184.

Tekstas iš: Canaparius, 1861, 228–230.

VITA S. ADALBERTI EPISCOPI

c. 998–999

Cap. 27. Inde adversus diram barbariem prophanosque idolatras gladium praedicationis acuens et aptans, cum quibus primum, cum quibus postmodum dimicare oporteret, animo deliberare coepit; utrum Liuticenses, quos christianorum praeda miserorumque hominum dampna pascunt, an Pruzzorum fines adiret, quorum deus venter est et avaricia juncta cum morte. Tandem alternanti pocior sentencia successit animo, ut quia hec regio proxima et nota fuerat duci praedicto, Pruzziae deos et idola iret debellaturus. Dux vero, cognita voluntate ejus, dat ei navem, et ipsam pro pace itineris terdeno milite armat. Ipse vero adiit primo urbem Gyddanyzc, quam ducis latissima regna dirimentem maris confinia tangunt. Ibi, divina misericordia adventum ejus prosperante, baptizabantur hominum multae catervae. Ibi, missarum sollempnia celebrans, Patri immolat Christum, cui non post multos illos dies se ipsum pro hostia fuerat oblaturus. Quicquid vero superfuit de eo, quod ipse et novi baptizati communicarunt, colligere jubet, et mundissimo panno involutum sibi servabat pro viatico deportandum.

Cap. 28. Postera autem die salutatis omnibus inponitur carinae et pelago, et tollitur ab eorum oculis, numquam postea videndus. Hinc nauticum iter

velocissimo cursu peragens, post paucos marinum litus egreditur, et reversa est navis cum armato custode. Ipse autem pro praestitis beneficiis gratiam vectoribus et vectorum domino agens, remansit ibi cum geminis fratribus; quorum alter presbiter Benedictus, alter dilectus et a puero sibi comes frater Gaudentius erant. Tunc magna fiducia Christum praedicantes, intrant parvam insulam, quae curvo amne circumvecta, formam circuli adeuntibus monstrat. Venientes vero loci possessores, cum pugnis expulerunt eos. Et quidam, arrepto naviculae remo, astitit episcopo propius, et ut forte psalmos in libro decantaverat, ingentem ictum inter scapulas dedit. Excussus manibus volat in diversa codex, et ipse extenso capite et membris jacet humo prostratus; sed exterius afflicto corpore quid pia mens intus ageret, risus cordis per vocis organum mox patefecit. Gratias tibi, inquid, Domine, quia etsi amplius non erit, saltim vel unum ictum pro Crucifixo meo accipere merui. Transiens vero in aliam partem fluminis, stetit ibi sabbato. Vespere autem facto, dominus villae divinum heroa Adalbertum transduxit in villam. Congregat se undique inhers vulgus, et quid de illo foret acturus, furibunda voce et canino rictu exspectant. Tunc sanctus Adalbertus, quis et unde esset, vel ob quam causam illuc veniret, interrogatus, talia econtra miti voce respondit: Sum nativitate Sclavus, nomine Adalbertus, professione monachus, ordine quondam episcopus, officio nunc vester apostolus. Causa nostri itineris est vestra salus, ut relinquentes simulacra surda et muta, agnoscatis Creatorem vestrum, qui solus et extra quem alter deus non est; et ut credentes in nomine ejus vitam habeatis, et in atriis inmarcescibilibus coelestium gaudiorum praemia percipere mereamini. Haec sanctus Adalbertus. Illi autem jam dudum indignantes et cum clamore blasphemiae verba adversus eum proclamantes, mortem sibi minantur. Et extimplo terram baculis percutientes, fustes capiti ejus apponunt et infrendunt dire dentibus in eum: Magnum sit tibi, inquiunt, quod hucusque inpune venisti; et sicut celer reditus spem vitae, ita tibi parvae morae necis dampna creabunt. Nobis et toto huic regno, cujus nos fauces sumus, communis lex imperat et unus ordo vivendi; vos vero, qui estis alterius et ignotae legis, nisi hac nocte discedatis, in crastinum decapitabimini. Ipsa vero nocte in naviculam imponebantur, et retro ducti manserunt quinque dies in quodam vico.

Cap. 30. Jam exsurgente purpureo die, coeptum iter agunt, et Davitico carmine viam sibi abbreviant, et dulcis vitae gaudium continuo appellant Christum. Inde nemora et feralia lustra linquentes, sole ascendente ad meridiem, campestria loca adierunt. Ibi fratre Gaudentio missam celebrante, sanctus ille monachus communicavit, et post sacram communionem pro alleviando labore itineris pauxillum obsonii accepit. Et dicto versu et sequenti psalmo, surgit de gramineo cespite, et quantum jactus est lapidis vel missus sagittae progressus, loco resedit. Hic cepit eum somnus, et quia diutini itineris fessus erat, pleno cornu profudit

eum soporifera quies. Ad ultimum pausantibus cunctis, affuit paganicus furor, et irruerunt super eos impetu magno, et injecerunt omnes in vincula. Sanctus vero Adalbertus, stans contra Gaudentium et alium fratrem ligatum: Fratres, inquit, nolite contristari. Scitis, quia haec patimur pro nomine Domini, cujus virtus ultra omnes virtutes, pulchritudo supra omnes decores, potencia inenarrabilis, pietas singularis. Quid enim fortius, quid eo pulchrius, quam dulcem pro dulcissimo Jesu fundere vitam. Prosilit e furibundo agmine igneus Sicco, et totis viribus ingens jaculum movens, transfixit ejus penetralia cordis. Ipse enim sacerdos idolorum et dux conjuratae cohortis, velut ex debito prima vulnera facit. Deinde concurrerunt omnes, et vulnera miscentes, iram exsaturant. Profluit purpureus sanguis per foramina utriusque lateris; ille oculis ac manibus stat orans in coelum. Exiit rubeus amnis divite vena, et extractae hastae septem ingencia vulnera pandunt. Ille vinclis solutis extendit manus in modum crucis, et suppliciter fusis precibus pro sua et persecutorum salute ad Dominum clamat. Sic illa sancta anima carcere suo evolat; sic nobile corpus protenta cruce terram occupat; sic quoque multo sanguine vitam fundens, beatis sedibus et semper carissimo tandem perfruitur Christo. O sanctum et beatissimum virum, cujus in vultu angelicus splendor, in corde semper Christus erat! O pium et omni honore dignissimum, qui crucem, quam voluntate semper et animo portavit, tunc etiam manibus et toto corpore complexus est. Accurrunt undique armis dira barbaries, et nondum expleto furore, auferunt corpori nobile caput, et separant exsanguia membra. Corpus vero loco dimittendes, caput palo fixerunt, et laeto clamore sua scelera laudantes, reversi sunt unusquisque ad proprias sedes. Passus est autem sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus 9 kalendas Mai, imperante rerum domino Ottonum tercio pio et clarissimo caesare, feria 6; scilicet ut qua die dominus Jesus Christus pro homine, eadem die homo ille pro Deo suo pateretur. Cui est misericordia in seculum, honor laus et imperium in secula seculorum. Amen.

ŠV. ADALBERTO, VYSKUPO, GYVENIMAS
apie 998–999

27 skyrius. Po to, naudodamas aštrųjį pamokslininko kardą prieš žiauriąją barbarystę ir tamsuolius stabmeldžius, pradėjo galvoti, su kuo iš pradžių, su kuo vėliau reikia kovoti: ar lankyti liutičius, kurie prasimaitina plėšdami

krikščionis ir skriausdami vargšus žmones, ar vykti pas prūsus, kurių dievas yra pilvas ir gobšumas, vedąs į mirtį. Pagaliau jam, svyruojančiam tarp vieno ir kito, šovė į galvą puiki mintis: vykti Prūsijos dievų ir stabų nugalėti; šis kraštas buvo kaimynystėje ir žinomas minėtajam kunigaikščiui.

Sužinojęs apie jo sumanymą, kunigaikštis davė jam laivą ir, kad kelionė būtų saugi, pasodino į jį trylika ginkluotų karių. Pirmiausia jis atvyko į Gdansko miestą, kuris yra ant jūros kranto, labai plačios kunigaikščio karalystės kaimynystėje. Ten, Dievo gailestingumui laiminant jo atvykimą, buvo krikštijamos didžiulės minios žmonių. Ten per iškilmingas mišias [Dievui] Tėvui paaukojo Kristų, kuriam po keleto dienų pats save kaip auką rengėsi atnašauti. O kas tik liko iš to, ką jis ir naujai pakrikštytieji sunešė, liepė surinkti ir, suvyniojęs į švarutėlį drabužį, saugojo, ketindamas pasiimti kaip kelionės dovanas.

28 skyrius. Kitą dieną, su visais atsisveikinęs, laivu išplaukė į jūrą ir pranyko iš akių tas, kurio niekada po to jiems nebeteko matyti.

Iš čia labai skubiai jūra nuplaukė ir po keleto dienų išlipo į krantą, o laivas su ginkluota sargyba sugrįžo. Jis pats, atsidėkojęs jūreiviams ir jų viršininkui už parodytą geradarystę, ten pasiliko su dviem broliais: vienas jų buvo kunigas Benediktas, o antrasis – mylimas ir iš mažens ištikimas jo palydovas – brolis Gaudencijus. Tada, su didžiu tikėjimu skelbdami Kristų, jie nuplaukė į mažą salą, kurią supo upės įlinkis ir kuri atvykusiems atrodė tarsi apskritimas. Bet vietos šeimininkai atvykusiuosius pradėjo mušti ir išvijo. O vienas, pagriebęs laivelio irklą, prislinko prie vyskupo ir, jam giedant iš knygos psalmes, kirto smarkų smūgį į tarpumentę. Knyga iškrito iš rankų, ir puslapiai pasklido į visas puses, o jis, atmetęs gavą, rankas ir kojas, gulėjo parblokštas ant žemės.

Bet, parbloškus kūną išoriškai, ką veikė viduje dievobaimingoji siela? Ji širdies linksmumą veikiai išliejo žodžiais: „Garbė tau, Viešpatie, – tarė, – kad esu vertas gauti už savo Nukryžiuotąjį nors vieną smūgį, jeigu daugiau [smūgių] nebus“. Taigi, perėjęs į kitą upės pusę, šeštadienį [balandžio 17 dieną] ten apsistojo. O užėjus vakarui, kaimo viršininkas nusivedė šv. Adalbertą į kaimą. Iš visų pusių susirinko minia smalsuolių ir, šaižiais balsais (kaip šunes) laidydami gerkles, laukė, ką viršininkas darys su jais. Tada šventasis Adalbertas, paklaustas, kas esąs, iš kur ir dėl ko čia atvykęs, taip atsakė švelniu balsu: „Kilimo esu slavas, vardu Adalbertas, iš profesijos vienuolis, anksčiau vyskupas pagal savo luomą, dabar mano pareigos – jūsų apaštalas. Mūsų kelionės tikslas yra jūsų išganymas, kad, palikę kurčius ir nebylius stabus, pripažintumėte savo Kūrėją, kuris tėra vienintelis Dievas, ir be jo kito dievo nėra, kad įtikėję jo vardą turėtumėte gyvenimą ir taptumėte verti gauti atpildą – dangiškuosius džiaugsmus niekad nesenstančiuose rūmuose“. Taip kalbėjo šventasis Adalbertas, o jie jau seniai piktinosi ir piktžodžiaudami plūdo jį, mirtimi grasino. Ir staiga lazdomis

mušdami žemę, vėzdais ėmė daužyti jam galvą ir lyg laukiniai griežti dantimis. „Laikyk, – sako, – dideliu pasisekimu, kad nekliudomas ligi čia atvykai. Skubus grįžimas suteiks tau viltį, o mažas delsimas užtrauks tikrą pražūtį. Mus ir visą šią karalystę, kurios angoje mes esame, valdo bendri įstatymai ir vienodas gyvenimo būdas; o jūs, (katalikai) ir nežinomų mums papročių žmonės, jei šią naktį nepasitrauksite iš čia, ryto metą neteksite galvų“. Taigi tą pačią naktį, įsėdę į laivelį ir pasukę atgal, penkias dienas išbuvo viename kaime. [...]

30 skyrius. Jau auštant purpurinei dienai, jie keliavo toliau, Dovydo giesme trumpindami sau kelionę ir nuolat šaukdami Kristų, saldaus gyvenimo džiaugsmą. Po to, palikę miškelius ir pražūtingas pelkes, saulei kylant į vidudienį, atvyko į lygumą. Ten broliui Gaudencijui laikant mišias, tas šventasis vienuolis priėmė komuniją, o po jos truputį užkando, kad lengviau būtų keliauti. Po to, sukalbėjęs eiliuotą maldą ir psalmę, pakilo nuo pievos, ir, paėjėjęs tiek, kiek numetamas akmuo ar kiek lekia paleista strėlė, atsisėdo. Čia suėmė jį miegas, o kadangi buvo nuvargintas ilgos kelionės, tai giliai įmigo. Galop visiems nurimus, įsiveržė įsiutę pagonys, labai smarkiai juos užpuolė ir visus grandinėmis surakino. Bet šventasis Adalbertas, stovėdamas prieš Gaudencijų ir kitą surištą brolį, tarė: „Broliai, neliūdėkite! Žinokite, kad visa tai kenčiame dėl Viešpaties vardo, kurio gėris pranoksta visokį gerumą, grožis – visokią grožybę, kurio galybė neapsakoma, kurio meilė nepaprasta. Juk kas gi yra narsiau, kas gražiau, kaip paaukoti savo brangiąją gyvybę už saldžiausiąjį Jėzų“. Iš įsiutusios minios pašoko užsidegęs Sikas ir, iš visų jėgų paleidęs didžiulę ietį, pervėrė jam pačią širdį. Mat jis [Sikas] buvo stabmeldžių šventikas ir tos sukilusios minios vadas, todėl lyg iš pareigos pirmasis jį sužeidė. Po to subėgo visi ir, atverdami jam naujas žaizdas, išliejo savo pyktį. Pasipylė purpurinis kraujas per skyles iš abiejų šonų; bet jis stovėjo rankas ištiesęs aukštyn ir, pakėlęs akis į dangų, meldėsi. Pasipylė rausvas upelis iš storosios venos, o ištrauktos ietys atvėrė septynias didžiules žaizdas. Iš grandinių išlaisvintas rankas jis kryžiumi ištiesė ir, karštai melsdamasis už savo ir persekiotojų išganymą, šaukėsi Viešpaties. Taip ta šventoji siela palieka savo kalėjimą; taip kilnus kūnas guli paslikas kryžiumi ant žemės; taip pagaliau, netekęs kraujo ir iškvėpdamas gyvybę, jis amžinai džiaugsis dangaus karalyste ir gėrėsis brangiausiuoju Kristumi. O šventasis ir palaimintasis vyre, kurio veide žėrėjo dangiškasis grožis, o širdyje visada buvo Kristus! O dievobaimingasai ir aukščiausios pagarbos vertas [žmogau]; gyvas būdamas savo noru ir pasišventimu nešei kryžių, o dabar pavaizdavai jį rankomis bei visu kūnu.

Atbėgo iš visų pusių lyg žvėrys apsiginklavę barbarai ir dar nepasotinę savo įsiūčio atkirto nuo kūno kilniąją galvą ir atskyrė bekraujus kūno sąnarius. Taip jo kūną palikę toje pačioje vietoje, galvą pamovę ant mieto ir linksma daina garsindami savo nusikaltimą, visi iki vieno sugrįžo į savo gyvenvietes. Šventasis

ir garbingasis Kristaus kankinys Adalbertas buvo nukankintas balandžio mėnesio 23 dieną, viešpataujant Otonui III, pamaldžiajam ir garsiajam valdovui, penktadienį, būtent tą pačią dieną, kai Viešpats Jėzus Kristus numirė už žmogų, tą dieną ir tasai žmogus už savo Dievą iškentėjo kančias. Jam yra amžinas gailestingumas, pagarba, šlovė ir aukščiausioji galia per amžių amžius.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS* ir *DAIVA MAŽIULYTĖ*

ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) GYVENIMO ANTRASIS APRAŠYMAS

Šv. Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimas antrą kartą buvo aprašytas Vokietijoje. Aprašymo (*Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera, Passio sancti Adalberti*) autorius Brunonas (vienuoliškas vardas – Bonifacas, po mirties – šventasis) Kverfurtietis (*Bruno Querfurtensis, Bruno von Querfurt*). Jis gimė apie 974 metus Saksonijoje, kilmingoje šeimoje, mokėsi Magdeburgo katedros mokykloje. 994 metais imperatorius Otonas III pasirinko jį savo kapelionu. 997 metais atlydėjęs imperatorių į Romą, Brunonas įstojo į šv. Aleksijaus vienuolyną Aventino kalvoje. Sužinojęs apie Adalberto, Prahos vyskupo, nužudymą, nusprendė stoti į jo vietą. Popiežiaus buvo įšventintas misijų arkivyskupu ir 1004 metais iškeliavo į Vokietiją. Lankėsi Vengrijoje, karaliaus Stepono dvare, Kijeve, pas didįjį kunigaikštį Vladimirą, krikštijo pečenegus. Pabuvęs pas Lenkijos karalių Boleslovą Narsųjį, kuris turėjo didelių misijinių planų, nutarė leistis į Prūsus (ar į jotvingių kraštą). 1009 metais vasario 14 dieną Rusios ir Lietuvos pasienyje „su aštuoniolika saviškių“ buvo pagonių nužudytas. (Tai pirmas žinomas Lietuvos vardo paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose.)

Spėjama, kad *Šv. Adalberto gyvenimą*, kuris laikomas geriausiu iš trijų išlikusių šv. Adalberto biografijų, Brunonas Kverfurtietis parašė 1004 metais Vokietijoje, rengdamasis misijų kelionei į Vengriją. Kitų tyrinėtojų teigimu, jis parašytas 1005 metų pabaigoje ar 1006 metų pradžioje (o gal 1008 metais), kai Brunonas Kverfurtietis rengėsi misijoms Prūsuose. Išliko dvi aprašymo redakcijos – plačioji ir trumpoji. Tarp jų yra ideologinių skirtumų, susijusių su politinėmis jų parašymo aplinkybėmis.

JUOZAS TUMELIS

Dalis informacijos apie prūsų elgesį ir įsitikinimus yra ta pati kaip ir pirmajame Adalberto gyvenimo aprašyme (žr. p. 171–173). Pasakojama, kad prūsai, pas kuriuos atvyko vyskupas Adalbertas, laikė save visos prūsų karalystės sargais, kad įpykę lazdomis mušė žemę, kad pirmasis vyskupą sužeidė jų vadas Sikas. Atrodo, kad Brunonas buvo skaitęs pirmąjį aprašymą ir iš ten paėmė dalį informacijos. Tačiau kita informacija yra užfiksuota pirmą

kartą. Ji galėjo būti gauta iš Aventino vienuolių, kurie saugojo šv. Adalberto atminimą, arba iš kitų amžininkų (tikriausiai lenkų).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Bruno, 1841; 1861 (fragm.); 1864; 1873; 1904; 1969; Mannhardt, 1936, 10–11 (fragm.).
Literatūra: žr. p. 183–184.
Tekstas iš: Bruno, 1861, 231–235.

VITA S. ADALBERTI
c. 1004

Cap. 24. [...] Ergo miles Dei cum duobus sociis intraverat parvum locum, qui circumlabente unda fluminis imitatur insulae vultum. Ibi aliquos dies steterunt; et fama volans paganorum auribus adduxit, habere se hospites ex alio orbe, ignoto habitu et inaudito cultu.

Cap. 25. Primum ex improviso homines numero non plures parva nave veniunt; dant saltum ad terras, barbarum nescio quid frendunt; magna ira fumant, et hospites quaerunt. Ros regis, ros mellis tum episcopo in ore fuerat: librum psalmorum ante se sedens tenuit, in quo omnia verba oris Dei, in quo vita hominis et summa salutis clausa consistunt. Ad quem unus ex istis pejor pessimus accessit; dirum infremuit, nodosa brachia alte extollit, et cum conto, quo navem minavit, coelestia ruminantem episcopum inter scapulas fortissime percussit: Si non abitis, inquit, cicius capite plectemini, vexati diris poenis et mortibus multis. Evolat ex manibus excussum volumen; alia ex parte ipse humi stratus dat oscula luridae terrae, mente extentus et corpore toto. [...]

– Quid tum? Foris projecti veniunt in mercatum, ubi confluxerat unda populorum. Circumstant subito coelicolam virum longo agmine capita canum; pandunt cruentos rictus, interrogant, unde? quis esset? quid quaereret? quare venisset, quem nemo vocavit? Lupi siciunt sanguinem, minantur mortem, quia ad eos portat vitam. Donec loquatur, vix exspectant; horrent et derident; melius

enim non sciunt; loqui jubent, capita movent. Accinxit vir lumbos, os aperit, et quia multa audire nequeunt, brevi alloquitur: De terra Polanorum, quam Bolezlawus, princeps christianissimus, Domino procurat, ad vos pro vestra salute venio; servus illius, qui fecit coelum et terram, mare et animancia cuncta. Venio vos tollere a manu diaboli et faucibus inmitis averni, ut cognoscatis creatorem vestrum, ut deponatis sacrilegos ritus, abrenunciantes mortiferas vias cum inmundiciis cunctis, et ut loti balneo salutis, efficiamini christiani in Christo, et habeatis in ipso remissionem peccatorum et regnum immortalium seculorum. Haec sanctus; illi autem contra jam dudum indignantes, coelestia verba irrident, terram baculis percutiunt, aerem mugitibus implent, manus tamen non iniciunt, set furorem dictant, et districtae severitatis nuncium ad aures hospitum mittunt: Propter tales, inquiunt, homines terra nostra non dabit fructum, arbores non parturiunt, nova non nascuntur animalia, vetera moriuntur. Exeuntes exite procul de finibus nostris, si cicius non retroponitis pedes, crudelibus poenis afflicti, mala morte peribitis. Illi vero, qui in ingressu regni positus bonos hospites eo loci dimissit, mortem minantur; domum incendere, divisis rebus uxores et filios vendere, spumante ira pollicentur.

Cap. 30. Igitur sexta feria Gaudencius, sancto viro duplex germanus, cum jam scandens sol tres horas prope complesset, missarum sollemnia in laeto gramine celebrat. Post partem obsonii recumbentes accipiunt, ut in fortitudine cibi positum vigorem fessa membra, resumerent, et viam longam sine labore reparati pedes cicius minarent. Pulsa fame recreati surgunt, iterare incipiunt, et non longe ab eo loco ubi cibum sumunt, invalescente lassitudine, caput ponunt, et fessa corpora somno indulgent. Dormitaverunt omnes et dormierunt: adest sonitus armorum, fulgurans hasta, sonans clyppeus et gladius acutus. Cui frater a Polanis occisus erat, zelo ductus barbarus venit; cum quo, qui exultant in rebus pessimis, conspiravere poenitencia ducti, quia dimiserunt; impetu magno ydolatrae appropinquarunt. Nec mora, equos dimittunt, volatili pedum fuga accurrunt, requiem hospitum turbant, vincula iniciunt, tamquam latrones deberent, manus et brachia stringunt. Stupent fratres, et non suaviter expergefacti insperato animo vincula et hostes agnoscunt. [...]

Cap. 32. Ajunt qui in illo agone fuerunt, nec unum verbum fecisset pallidus episcopus, nisi, quando ligatum ad montis supercilium ducunt, ubi septem lanceis pulcra viscera forant, ad illum, cujus tunc lancea debuit primum ictum et torvo aspectu occidendum martyrem loco statuit, hoc unum verbum: Quid vis pater? exili voce interrogans fatur. Habes quod semper volebas, morere passus pro desiderato Christo, hac die felix victima functus, qua die Salvator pro te et pro mundo crucifixus, ipse tunc sanans mundum languidum, nunc vero magnum te faciens martyrem suum. Septem donis ditavit te Christus virtute

multa, fluxit tibi gratia sancti Spiritus; nunc in ejus honore septem lanceis confossus, amplectere desiderabilem Christum.

Cap. 33. Dux et magister nefariae cohortis primum igneus Sikko forat penetralia cordis, post saliente malicia et currente manu ceteri scelus peragunt. [...]

Cap. 34. [...] Igitur impii viri duos fratres immisericorditer ligatos secum portant, et sancti viri nobile caput a sancto corpore dividunt, et sub fida custodia utramque partem custodiunt. Ne cogites, religionem faciant, qui prophanare tantum sapiunt; a duce finitimo Bolezlavo grandem pecuniam accepturos se putant, ut res erat, quando reverentissimum corpus et caput, desiderabilem thesaurum vendunt. Martyrizatus est autem preciosus martyr Adalbertus, qua die pius Georius est gladio percussus. [...]

ŠV. ADALBERTO GYVENIMAS
apie 1004

24 skyrius. [...] Taigi Dievo karys su dviem bičiuliais įžengė į mažą vietovę, kuri, apsupta tekančios upės bangų, buvo panaši į salą. Ten jie apsistojo kelioms dienoms, o paskildęs aplinkui garsas pranešė pagonių ausims, jog jie susilaukė svečių iš kito pasaulio, kurie yra neįprastai apsirengę ir šneka negirdėta kalba.

25 skyrius. Iš pradžių mažu laiveliu netikėtai atplaukė keletas žmonių: iššoko į krantą, kažkaip tarsi laukiniai griežė dantimis, degė dideliu pykčiu ir ieškojo svetimšalių. Karaliaus rasa, medaus rasa tada buvo vyskupo lūpose: sėdėdamas [jis] laikė prieš save psalmių knygą, kurioje surašyti iš Dievo lūpų išėję žodžiai, kuriuose yra visas žmogaus gyvenimas ir aukščiausiasis išganymas. Prie jo [vyskupo] priėjo vienas iš jų, blogiausias iš blogiausių. Jis baisiai sušuko, aukštai iškėlė raumeningas rankas ir kartimi, kuria laivelį stūmė, labai smarkiai trenkė tarpumentėn vyskupui, besikalbančiam su dangumi. „Jei neišeisite, – tarė, – kuo greičiausiai, užmokėsite savo galva, būsite žiauriai nubausti ir nukankinti“. Iškrito jam iš rankų knyga, o pats žemėn parblokštas gulėjo paslikas ir bučiavo gelsvą smėlį. [...]

O ką gi tada? Išvaryti iš ten, nuvyksta į prekyvietę, kur suplaukė žmonių minios. Tuojau šunsnukiai apstoja dangiškąjį vyrą dideliu būriu, atveria kruvinus nasrus ir klausinėja, iš kur ir kas esąs, ko jam reikią, dėl ko atvykęs niekieno

nekviestas. Vilkai trokšta kraujo, grasina mirtimi, nes jiems jis neša gyvenimą. Vos ištveria, kol jis kalba, vėpso, išjuokia: nieko geresnio nemoka. Liepia kalbėti, kraipo galvas. Apsijuosia vyras strėnas, praveria burną. Ir kadangi jie negali klausyti ilgos kalbos, jis prašnenka į juos trumpai: „Iš lenkų žemės, kurią Boleslovas, labai krikščioniškas kunigaikštis, Viešpačiui parūpino, aš ateinu pas jus, rūpindamasis jūsų išganymu; tarnas to, kuris sukūrė dangų ir žemę, jūrą ir visus gyvius. Ateinu jūsų išvaduoti iš velnio nagų ir žiauraus pragaro prarajos, kad jūs pažintumėte savo Kūrėją, kad atsisakytumėte šventvagiškų apeigų, sutrumpindami mirtinus kelius su visais netyrumais, ir kad, apiplauti išganymo pirtyje, taptumėte krikščionimis Kristuje ir jame susilauktumėte nuodėmių atleidimo ir amžinosios karalystės“. Taip kalba šventasis, o jie, jau seniai piktindamiesi, šaiposi iš dangiškųjų žodžių, lazdomis muša į žemę, orą pripildo maurojimo, tačiau rankų dar nepaleidžia į darbą, tiktai parodo savo įtūžį ir svetimšalių ausims siunčia neregėto žiaurumo žinią: „Esant šalia tokiems žmonėms, – sako, – mūsų žemė nebeaugina vaisių, medžiai nebebrandina sėklų, gyvuliai nebeveda jauniklių, senieji išgaišta. Kuo skubiausiai išeikite, dinkite iš mūsų žemės. Jeigu veikiai neišsinešdinsite, žiauriai būsite nubausti ir nelaiminga mirtimi mirsite“. O tam, kuris prie karalystės vartų pastatytas geruosius svečius įleido, mirtimi grasina: putodami iš pykčio, žada namą padegti, turtą pasidalyti, žmonas ir sūnus parduoti.

30 skyrius. Taip penktadienį Gaudencijus, šventojo vyro pusbrolis, kai nuo saulės patekėjimo buvo praėjusios beveik trys valandos, laiko iškilmingas mišias žydinčioje pievoje. Po to atsigulę šiek tiek užkanda, kad pastiprintas maistu nuvargęs kūnas atgautų vikrumą ir kad pailsėjusios kojos greičiau galėtų be vargo žygiuoti ilgą kelią. Numalšinę alkį, pailsėję pakyla ir toliau žygiuoja. Netoli nuo tos vietos, kur valgė, pajutę stipresnį nuovargį, prigula, ir nuvargę kūnai užmiega. Visi snūduriavo ir įmigo. Staiga pasigirsta ginklų žvangėjimas: žaibuojanti ietis, skambąs skydas ir aštrus kalavijas. Atskubėjo įsikarščiavęs barbaras, kurio brolį buvo nužudę lenkai. Prie jo prisidėjo tie, kurie visada džiaugiasi dėl nelaimių, gailėdamiesi, kad jį [Adalbertą] buvo paleidę. Po didelio puolimo stabmeldžiai visai prisiartina. Tučtuojau paleidžia arklius, patys dumte atidumia, sudrumsčia svetimšalių poilsį, tarsi plėšikams uždeda grandines, suriša rankas. Apstulbę broliai, nemaloniai pabudinti, netikėtai pamato grandines ir priešus. [...]

32 skyrius. Tie, kurie buvo tose grumtynėse, sako, kad išblyškęs vyskupas neprataręs nė vieno žodžio. Tiktai kai jį surištą vedė į kalno viršūnę, kur septyniomis ietimis jo gražiuosius vidurius [turėjo] perverti, jis kreipėsi į tą, kurs turėjo suduoti pirmą smūgį ir baisiu žvilgsniu nužvelgęs norėjo kankinį vietoje nužudyti, ir tarė tik vieną žodį: „Ko nori, tėve?“ Taip, sako, jis silpnu balsu

paklausęs. Turi tai, ko visada norėjai, mirk kentėdamas už pasiilgtąjį Kristų, tapęs laimingąja auka tą pačią dieną, kurią Išganytojas už tave ir pasaulį buvo nukryžiuotas. Jis tada gydė negaluojantį pasaulį, o dabar padaro tave savo didžiu kankiniu. Septyniomis dovanomis tave Kristus apdovanojo už daugybę dorybių, išsiliejo ant tavęs Šventosios Dvasios malonė; dabar jo garbei septyniomis ietimis pervertas apkabink pasiilgtąjį Kristų.

33 skyrius. Nelabojo būrio vadas ir tvarkytojas ugningasis Sikas iš pradžių perduria pačią širdį, o paskui kylant įsiūčiui lengva ranka kiti įvykdo nusikaltimą. [...]

34 skyrius. [...] Taip nelabieji žmonės du brolius negailestingai surišę su savimi gabenasi, o šventojo vyro kilmingąją galvą nuo švento kūno atskiria ir abi kūno dalis ištikima sargyba saugo. Nemanyk, kad tą daro iš religinės pagarbos tie, kurie viską moka taip išniekinti. Jie tikisi gauti iš kunigaikščio Boleslovo daug pinigų, pagal paprotį pardavę garbingąjį kūną ir galvą kaip pageidaujamą turtą. O nukankintas buvo brangusis kankinys Adalbertas tą dieną, kurią ir pamaldusis Jurgis kardu buvo nudurtas. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) KANKINIMO APRAŠYMAS

Passio sancti Adalperti martiris – anoniminis hagiografinis veikalas, anksčiau laikytas seniausiu šv. Adalberto (Vaitiekaus) kankinimo aprašymu. Buvo linkstama jį datuoti apie 1000 metus. Iš teksto atrodo, kad jis rašytas Lenkijos karaliaus Boleslovo I Narsiojo valdymo (992–1025) laikais. Pagal rašybą sprendžiama, kad jo autorius buvo vokietis (bavaras), lankęsis Lenkijoje, gal ir Prūsijoje.

JUOZAS TUMELIS

Šv. Adalberto kankinimo aprašyme, kaip buvo įprasta tokio pobūdžio veikaluose, dėmesys nukreiptas į paskutines šv. Adalberto gyvenimo dienas, jo nužudymą ir po mirties daromus stebuklus. Duomenų apie senąjį prūsų gyvenimo būdą ir pasaulėžiūrą nedaug. Tie duomenys pateikti panašia tvarka kaip ir šv. Adalberto gyvenimo aprašymuose, tačiau, atrodo, nėra iš jų nurašyti, nes gerokai skiriasi. Ten buvo užsimenama, kad Kulmo miesto, į kurį vyskupas atvyko, gyventojai gyveną visos karalystės angoje (žr. p. 175), o čia sakoma, kad, norint patekti į miestą, reikią pereiti per olą (kuri, matyt, buvo įsivaizduojama kaip miesto ir visos karalystės anga). Ten buvo teigiama, kad dėl svetimšalių žemė nebeauginsianti vaisių, medžiai nebeduosią sėklų, gyvuliai nebevesią jauniklių, senieji žmonės mirsią (žr. p. 181), o čia – kad svetimšalis „varginęs žmones, nardindamas juos po vandeniu“. Ten buvo sakoma, kad šv. Adalbertą nužudęs „stabmeldžių šventikas“ (žr. p. 175), „nelabojo būrio vadas“ (žr. p. 182) Sikas, o čia – kad „vienas iš jų“. Matyt, tiek vienų, tiek kitų aprašymų autoriai naudojosi panašiais, bet ne tais pačiais šaltiniais arba gerokai pakeitė tų pačių šaltinių informaciją.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Passio, 1861; 1864; *Utrpeni*, 1873; Mannhardt, 1936, 11 (fragm.).
Literatūra: Kętrzyński, 1884; 1899; Kaindl, 1893; 1898; Voigt, 1898; 1904; 1909; Hybl, 1899; Kolberg, 1899; 1904; 1910; Perlbach, 1900; 1901; Likowski, 1923/1924; Fijałek, 1925; Koczy,

1934; *Św. Wojciech*, 1947; Łowmiański, 1950; Uhlirz, 1954; 1957; Wenskus, 1956; Karwasińska, 1958–1964; 1959; 1962; *Bibliografia*, 1963; Dąbrowski, 1964; Powierski, 1966; Králik, 1966; Mielczarski, 1967; Trestik, 1967; Gieysztor, 1967; Labuda, 1969; 1982.

Tekstas iš: Passio, 1861, 236–237.

PASSIO SANCTI ADALPERTI MARTIRIS
c. 1000–1025

2. Post hec videlicet sumpto baculo, paucis se comitantibus, latenter, quasi fugam moliens, Pruzae se intulit regioni. Urbi quoque Cholinun appropinquans, venerat in quoddam nemus civitati propinquum, satis venustum, in quo erat planities iocunda, eodemque die vigilia erat sancti Georgi martiris. Cespite hoc aprili considens, congressoribus suis Radim et Bugussae: „Conveniens mihi", inquid, „videtur, quatenus hoc gramine pulchro pernoctemus, et vespertinales nocturnalesque laudes rerum creatori suoque militi persolvamus, ac eo propitiante orto sole officiis missarum peractis civitatem, prout venimus, ingrediamur". Frater autem eius Radim, mutato nomine Gaudentius dictus, qui postea archiepiscopus effectus: „Quid nobis agendum est", aiebat, „quoniam esuriendi inopia lassi sumus?" „Obtice, frater", presul infit, „noli contristari. Deus providebit suos; voluntas tua mox saturabitur domini providentia". Ipse ab eis paululum recedens, silvaticos per campos vagando tantam attulit eis fungorum herbarumque copiam atque dulcedinem, uti variorum ciborum superhabundantia se vesci, qui aderant, congauderent. Lucifero excussa nocte assurgente astro, qui tunc erat canendus, insegnis insistebat imno. Prius enim, quam quintam oroscopos tangeret umbram, sacrum celebrabat officium eoque finito, abstracta tantum casucula, reliquo episcopalis vestimenti ornamento indutus comitatu cum parvo urbem, quae Cholinun vocatur, inpavidus adiit. Erat enim ante introitum portae illius profundum specus longitudinis non parvae, ita tenebrosum, quod is, qui foris et intus erat, non videri, sed audiri ab altero potuit. Presul vero venerandus, audacter accedens ferulaque sua postes portae, ut episcoporum mos est, pulsans: „Aperi", infit, „ianitor: Angelus regis gloriae intraturus est; ipse rex dinoscitur virtutum omnium, cuius freno et potestate regitur machina caeli et terrae". Urbanus custos: „Quemquam intromitti noster mos non est", respondere fertur, „sed regrediens in eminenti, qui urbi preminet, te ostende cumulo, ut, quis sis, previdearis; tunc demum primate iubente intrandi

licentia haud tibi denegabitur“. Haec dicenti athleta dei oboediens in praemonstrata se videndum presentavit altitudine. Viso sancti dei vultu, custodum unus terribiliter mirum alto clamore vociveravit, atque mox more irascibilium apum quasi tumultuantis populi, quicquid virorum ac mulierum inerat, concurrêre. Improbi quoque facto agmine unanimiter circumvallantes sanctum dei, quis sive unde esset, ammirati sunt. Unus videlicet ex iis, cui antea cognitus erat, eum esse, qui populum aquaria submersione pessumdaret, loquebatur: „nosque simili modo perdere venerat“. Quid est verbis morandum? Non densior grando sata conterendo fuerit, quam armata lapidibus manus caput suum penitus conterendo saevivit, nec furori nimio ante pepercit, quam mitram villosam, qua pro pilleo usus est, dilacerabat. Circumfusus proprio undique cruore immobilis docendo perstitit, donec limphata gens lapidandi viribus defecerat et martirem sanctum ultimum claudere sperabat diem. Weihtahc almus, maioris triumphi gloriam sibi esse paratam agnoscens, regrediebatur. Memoriam defunctorum vigilias canendo caelebrans, orationes usque ad dicendas pervenit; interdum elevatis ad collum digitis stolam humeris applicavit. Bugussa vero, subdiaconus suus, retro respiciens octo viros post se properantes contemplavit; quod mox pio presuli palam fecit. Ille molliter ridens ab inceptis non obticuit orationibus, subitoque in illlum irruens ex illis unus extensa dolatura capitali eum martirizavit sententia. Corpus vero truncatum corruit in terram, spiritus autem polorum intravit gloriam. Asseclae videlicet eius, in fugam conversi, proximae latibulis se servandi causa dedêre silvae.

3. Trucidatores nefandi, elevato capite, fixere illud in altum sudem, reliquum corpus amni prope fluenti immersere, invidentes coruscantem populo lucere lucernam. Interea quoque, dum hec agebantur, caput de sude oracula aeternae eructabat vitae. Ast ubi homines nefandi velle suum in sanctum dei perfecere, notae urbis claustro sese intulere. Viatoris cuiusdam, ut fertur, gressus iuxta semitam fluentis amnis, quo hec contingebant, situs erat. Qui, caput fixum cernens, de sude depositum sua abdidit in pera, Pulslaique ad civitatem, Chnazina vocitatam, concitato cucurrit tramite, stansque coram principe rem sancti martiris omnem, sicut noverat, ordinaliter exposuit, abstractoque de pera capite in medio manifestavit. Quidam, procul dubio super impositi sceleris reatu ferreo compede per crura inretitus, qui sequenti mane decollandus erat, contemplato sancti martiris capite catenam de cruribus dissilire gaudebat, qui per merita testis dei a proscripta liberatus est paena. Hoc primum perhibetur esse suum signum. Hanc insoliti virtutem signi ammirantes, in quorum presentia beati martiris passio peracta est, advenere, veroque testimonio, que viator retulit, confirmavere. [...]

ŠV. ADALBERTO, KANKINIO, KANČIOS
apie 1000–1025

2. Po to, žinoma, pasiėmęs lazdą, su keliais palydovais, slapčia, tarsi matydamas, kad reikės bėgti, įžengė į Prūsijos žemę. Artėdamas prie Kulmo miesto, jis buvo pasukęs į netoli miesto esantį gan žavų miškelį, kuriame buvo plynė, o tą dieną [balandžio 22] ten vyko šventojo kankinio Jurgio naktinės iškilmės. Sėsdamasis ant balandžio mėnesio žolės savo bendrakelioniams Radimui ir Bugusai kalbėjo: „Man regis, jog tinka mums ant šios gražios vejos nakvoti ir vakarinėmis bei naktinėmis maldomis pašlovinti pasaulio Kūrėją, o pasimeldę jam, saulei patekėjus, atlaikę mišias, eisime į miestą, beje, ta kryptimi mes ir vykstame“. Tačiau jo brolis Radimas (pakeitus vardą pavadintas Gaudencijum; vėliau jis buvo paskirtas arkivyskupu) kalbėjo: „Ką mums daryti? Juk būdami alkani esame nusilpę“. – „Nutilk, broli, – prabilo vyresnysis [Adalbertas], – nenusimink. Dievas pasirūpina saviškiais, tavo noras tuojau pat, Dievui padedant, išsipildys, ir būsi sotus“.

Pats, paėjęs šiek tiek į šalį ir paklaidžiojęs miško progumomis, atnešė jiems tokią daugybę grybų ir sultingų žolių, kad prisivalgę iki soties įvairaus maisto visi apsidžiaugė. Kai atėjo šviesi naktis ir pasirodė žvaigždės, tas, kuriam tada reikėjo giedoti, atsistojo. Pirma negu horoskopas (laiką rodanti žvaigždė) užkliudė penktą šešėlį, jis atlaikė pamaldas ir jas užbaigęs, nusiėmęs tik apsiaustą su kapišonu ir likęs apsirengęs visais kitais vyskupo drabužiais, su keliais palydovais be baimės atvyko į miestą, vadinamą Kulmu. Priešais to miesto vartus buvo gili, gan ilga ir tokia tamsi ola, kad esantis lauke negalėjo nei matyti, nei girdėti to, kurs buvo tame urve.

Pagarbos vertas vadovas, drąsiai prisiartinęs prie vartų ir savo rykšte, kaip tai daro vyskupai, sudavęs į juos, tarė: „Vartininke, atidaryk. Nori įžengti karališkosios šlovės pranašas, o pats karalius yra žinomas iš visokių dorybių; jo valia ir galia yra tvarkomas dangus ir žemė“. Sakoma, jog miesto sargybinis atsakęs: „Mes nepratę įsileisti pro vartus bet kokį žmogų, todėl grįžk atgal, užlipęs ant kalvos, kuri kyšo už miesto, pasirodyk, kad galima būtų apžiūrėti, kas tu toks, ir tik po to, viršininkui įsakius, tau bus leista įžengti miestan“. Išgirdęs šituos žodžius, klusnus Dievo karys leidosi apžiūrimas ant nurodytos aukštumos. Vienas iš sargybinių, pamatęs Dievo šventojo veidą, nepaprastai siaubingu balsu taip garsiai ėmė rėkti, kad tučtuojau subėgo triukšmingų vyrų ir moterų būrys, tarsi piktų bičių spiečius. Visi kaip vienas išsirikiavę ir apsupę Dievo šventąjį, nedorėliai apstulbo. Vienas iš jų, matyt, iš anksčiau jį buvo pažinojęs, todėl pasakė,

jog tai esąs tas, kuris varginęs žmones nardindamas juos po vandeniu, taigi ir čia atėjęs žmonių panašiai kamuoti. Kam dar gaišti laiką kalboms? Ne didesnė būtų buvusi kruša, plūkianti pasėlius, – taip siautėjo jų akmenimis apsiginklavusios rankos, kol visai sukruvino [šventojo] galvą. Siaubingai šėlti jie liovėsi tik tada, kai sudraskė į skutus gauruotą mitrą, kurią jis dėvėjo vietoj kepurės.

Paplūdęs iš visų pusių kraujais, negalėdamas pasijudinti, jis nesiliovė juos mokęs tol, kol įsiutusi gentis neteko jėgų svaidyti akmenis ir šventasis kankinys pajuto, jog išmušė paskutinė jo valanda. Jo geradarys Veihtahė, pasakęs, jog jam paruošta didžiulės pergalės šlovė, pasitraukė į šalį. Pirmiausia [jis] pagerbė mirusiųjų atminimą šermenų giesmėmis, paskui perėjo prie maldų. Protarpiais pridėjęs pirštus prie kaklo, jis pritraukdavo prie pečių stulą. Jo padėjėjas Bugusa, žvalgydamasis atgal, pastebėjo atskubančius aštuonis vyrus; greit pamaldžiam kunigui pasidarė viskas aišku. Jis maloniai šypsodamasis nenutraukė pradėtų maldų. Staiga vienas iš tų vyrų šoko ant jo su iškeltu akmenų skaldymo kūju ir, paskelbęs mirties nuosprendį, jį nukankino. Sukapotą kūną jis užkasė į žemę, o dvasia pasiekė dangišką garbę. Aišku, palydovai, ėję jam įkandin, leidosi bėgti ir norėdami išlikti gyvi pasislėpė čia pat esančio miško tankmėje.

3. Nelabieji žudikai, pakėlę [vyskupo] galvą, pasmeigė ją ant aukšto baslio, o kūną įmetė į netoliese tekančią upę, su neapykanta žvelgdami į greitai nuplaukiančią spindinčią šviesą žmonėms apšviesti. Tuo laiku, kol visa tai dėjosi, galva nuo baslio ištarė pranašingus žodžius apie amžinąjį gyvenimą. O tie bedieviai žmonės, susidoroję su Dievo šventuoju, užsidarė mums žinomame mieste. Pasakojama, kad prie pat tekančios upės, kur tatai atsitiko, takeliu ėjęs vienas keliautojas pastebėjęs ant baslio pasmeigtą galvą, nuėmęs ją ir paslėpęs savo krepšyje. Jis atskubėjęs stačia šalikele į Pulslavo miestą, paprastai Chnazina vadinamą, ir stojęs prieš teismą dėl šventojo kankinio Adalberto. Išdėstęs iš eilės viską, ką tik žinojęs, o paskui, atsistojęs viduryje, ištraukęs iš krepšio galvą, parodęs ją visiems. Be abejo, jis pats buvo apkaltintas, jog įvykdė nusikaltimą, ir jo blauzdos apkaltos geležinėmis apkalomis, o kitą rytą jam turėjo būti nukirsta galva. Įsižiūrėjęs sielos akimis į šventojo kankinio galvą, jis pralinksmėjo, mat nukrito nuo jo blauzdų retežiai ir jis, dieviškasis liudytojas, gavo pelnytą atpildą – buvo išvaduotas nuo paskirtos bausmės. Sakoma, jog tai buvęs jo [šventojo Adalberto] pirmasis ženklas. Stebėdamiesi šio nepaprasto ženklo jėga, susirinko visi tie, kurių akivaizdoje buvo nukankintas šventasis kankinys, ir paliudijo, jog tai, ką keliautojas pranešė, esanti tikra tiesa. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

ADOMAS BRĖMENIETIS

? – po 1081

ADAMUS BREMENENSIS

Tikrų žinių apie Adomą Brėmenietį (*Adamus Bremenensis*, *Adam von Bremen*) išliko nedaug. Vieni jį tapatina su Adomu Bambergiečiu, kildindami iš Bambergo (tuomet garsėjusio savo mokykla), kiti mano, kad jis kilęs iš Magdeburgo.

Apie 1066–1067 metus jis atvyko į Brėmeną ir netrukus buvo paskirtas katedros mokyklos magistru ir kanauninku. Hamburgo ir Brėmeno arkivyskupo Adalberto prikalbintas, jau po pastarojo mirties (1072) parašė *Hamburgo bažnyčios istoriją* (*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, apie 1072–1076). Mirė Brėmene.

Savo veikale Adomas Brėmenietis panaudojo Antikos, ankstyvųjų viduramžių autorių bei savo amžininkų raštus, diplomatinius aktus, Danijos karaliaus Svendo II Estridseno reliacijas, išdėstė asmeninius pastebėjimus, taip pat pateikė Vokietijoje tuomet populiarių istorinių pasakojimų. Veikale yra 186 vertingi, nors tiesiogiai su tekstu nesusieti paaiškinimai (scholijos), kurių 141 parašė pats Adomas Brėmenietis, o kitus – jo darbo tęsėjai ar perrašinėtojai. Veikalo originalo neišliko; mus pasiekė tik per dvidešimt kopijų (XII–XVIII amžių).

Dėl pateikiamų žinių tikslumo Adomas Brėmenietis laikomas vienu žymiausių XI amžiaus Europos geografų.

Ketvirtąją Adomo Brėmeniečio veikalo dalį sudaro Skandinavijos ir Pabaltijo kraštų aprašymas. Pabaltijo žemės pavaizduotos palyginti ryškiai ir tiksliai, duota vertingų etnografinių žinių.

JUOZAS TUMELIS

Spėjama, kad žinias apie prūsų tikėjimus Adomas Brėmenietis gavo iš patikimų amžininkų (Bertuleit, 1924, 12). Iš Adomo Brėmeniečio teiginio, kad sembai neleidžia krikščionims lankyti miškelių ir šaltinių, galima numanyti, kad tie miškeliai ir šaltiniai buvo laikomi šventais. Šaltinių ir ypač miškelių garbinimas buvo vienas iš ryškiausių ne tik vakarinių, bet ir kitų baltų religijos bruožų. Jį yra minėję daugelis vėlesnių šaltinių. Kitų šaltinių (Wulfstano, Petro Dusburgiečio) yra paliudytas ir Adomo Brėmeniečio teiginys, kad vakarų baltai geria kumelių pieną. Kad geria kumelių pieną, maišytą su krauju, žinoma tik iš Adomo

Brėmeniečio. Kilo įtarimas, ar tik šita užuomina nėra išprovokuota Vergilijaus žodžių, jog į dykumą nubėgęs getas Gelonas geria su krauju maišytą pieną. Remiantis šia užuomina, daroma prielaida apie arklių aukojimą (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 555). Adomo Brėmeniečio teiginys, kad kuršių namai yra pilni pranašautojų ir burtininkų (Mannhardt, 1936, 12), kiek perdėtas, nors baltų, ypač vakarinių, polinkis burtininkauti yra minimas daugelyje šaltinių, kaip antai: *Pasaulio aprašyme* (XIII a.), Hermano Vartbergiečio ir Vygando Marburgiečio kronikose (XIV a.), Žemutinės Prūsijos krašto (1427, 1444), Sembos krašto (1427), krašto luomų (1434) potvarkiuose ir kituose.

Adomo Brėmeniečio žiniomis yra rėmęsi daugelis baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų (Voigt, 1827; Narbutt, 1835, Lippert, 1881; Brückner, 1886; 1909; Auning, 1891; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Balys, 1934; Clemen, 1938; Ivinskis, 1938b; Straubergs, 1939; Adamovičs, 1940; Slaviūnas, 1947; Biezais, 1954; Būga, 1958; Balys, Biezais, 1965; Dundulienė, 1969; Daukantas, 1976; Vėlius, 1977, 1983; Иванов, Топоров, 1980, ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, I, 239–240 (fragm.); Adamus Bremenensis, 1917; Adam von Bremen, 1926; Mannhardt, 1936, 12 (fragm.).

Literatūra: Giesebrecht, 1834; Günther, 1894; Schlütter, 1902; Kohlmann, 1908; Krabbo, 1909; Schmeidler, 1918; 1935; Svenung, 1953; Chłopocka, 1961.

Tekstas iš: SRP, I, 239–240.

GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM
c. 1075

Lib. II, cap. 19. Ab illa civitate brevi remigio trajicitur, hinc ad Dyminem urbem, que sita est in hostio Peanis fluvii, ubi et Runi habitant; inde ad Semland provinciam, quam possident Pruzi. Iter ejusmodi est, ut ab Hammburc vel ab Albia flumine septimo die pervenias ad Jumne civitatem per terram; nam per mare navim ingrederis ab Sliaswig vel Aldinburc, ut pervenias ad Jumne. Ab ipsa urbe vela tendens quarto decimo die ascendes ad Ostrogard Ruzziae.

Lib. IV, cap. 18. Illae autem insulae, quae Sclavis adjacent, insigniores accepimus esse tres. Quarum prima Fembre vocatur. Haec opposita est Wagris, ita ut videri possit ab Aldinburg, sicut illa quae Laland dicitur. Altera est contra Wilzos posita, quam Rani [vel Runi] possident, gens fortissima Sclavorum, extra quorum sententiam de publicis rebus nichil agi lex est, ita metuuntur propter familiaritatem deorum vel potius daemonum, quos majori cultu venerantur quam ceteri. Ambae igitur hae insulae pyratis et cruentissimis latronibus plenae sunt, et qui nemini parcant ex transeuntibus. Omnes enim, quos alli vendere solent, illi occidunt. Teria est illa, que Semland dicitur, contigua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi, homines humanissimi, qui obviam tendunt his ad auxiliandum, qui periclitantur in mari, vel qui a pyratis infestantur. Aurum et argentum pro minimo ducunt, pellibus habundant peregrinis, quarum odor letiferum nostro orbi propinavit superbiae venenum. Et illi quidem ut stercora haec habent ad nostram credo dampnationem, qui per fas et nefas ad vestem anhelamus marturinam, quasi ad summam beatitudinem. Itaque pro laneis indumentis, quae nos dicimus faldones, illi offerunt tam preciosos martures. Multa possent dici ex illis populis laudabilia in moribus, si haberent solam fidem Christi, cujus preadicatores immaniter persecuntur. Apud illos martyrio coronatus est illustris Boemiorum episcopus Adalbertus. Usque hodie profecto inter illos, cum cetera omnia sint communia nostris, solus prohibetur accessus lucorum et fontium, quos autumant pollui christianorum accessu. Carnes jumentorum pro cibo sumunt, quorum lacte vel cruore utuntur in potu, ita ut inebriari dicantur. Homines cerulei, facie rubea, et criniti. Praeterea inaccessi paludibus, nullum inter se dominum pati volunt. [...]

Schol. 15. Trans Oddoram fluvium primi habitant Pomerani, deinde Polani, qui latere habent hinc Pruzzos, inde Bohemos, ab oriente Ruzzos.

Schol. 25. Hericus rex Sueonum, cum potentissimo rege Polanorum Bolizlao foedus iniit. Bolizlaus filiam vel sororem Herico dedit. Cujus gratia societatis Dani a Sclavis et Sueonibus juxta impugnati sunt. Bolizlaus, rex christianissimus, cum Ottone tercio cofoederatus, omnem vi Sclavaniam subjecit et Ruziam et Pruzzos, a quibus passus est sanctus Adalbertus, cujus reliquias tunc Bolizlaus transtulit in Poloniam.

Schol. 129. Gothi a Romanis vocantur Getae, de quibus Virgilius dicere videtur:

acerque Gelonus
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.

Hoc usque hodie Gothi et Sembi facere dicuntur, quos ex lacte jumentorum inebriari certum est.

HAMBURGO BAŽNYČIOS ISTORIJA
apie 1075

II knyga, 19 skyrius. Nuo to miesto [=Jumnės] truputį pasiyrus, persikeliama į Dyminės miestą, kuris įkurtas Peano upės žiotyse, kur gyvena runai, o iš ten – į Sembos provinciją, kurią valdo prūsai. Kelio iki jos tiek, kiek, tarkim, nuo Hamburgo arba nuo Elbės upės iki Jumnės miesto. Beje, keliaudamas sausuma, Jumnę galėtum pasiekti septintą kelionės dieną, o laivu jūra tektų leistis nuo Šlezvigo arba Aldinburgo. Iš to miesto buriuodamas keturioliktą dieną pasieksi Rugijos Ostrogardą.

IV knyga, 18 skyrius. Sužinojome, kad iš tų salų, kurios ribojasi su slavais, didesnės yra trys. Pirmoji iš jų vadinama Fembrė. Ji yra priešais Vagrį, taigi ją galima matyti nuo Aldinburgo, kaip ir aną, vadinamą Lolandu. Antroji yra priešais *Wilzos*, kurią valdo ranai, arba runai, – narsiausia slavų gentis, – be kurių pritarimo, sprendžiant valstybės reikalus, negalioja joks įstatymas. Jie taip būgštauja dėl dievų, ar veikiau demonų, palankumo, kad garbina juos kur kas iškilniau negu kiti. Abiejose salose knibždėte knibžda piratų ir krauju susiteršusių plėšikų, kurie nepasigaili nė vieno, įkėlusio ten koją. Mat visi kiti praeivius paprastai parduoda, o šie – nužudo. Trečioji, vadinamoji Semba, yra rusų ir lenkų kaimynystėje. Joje gyvena sembai, arba prūsai, labai žmoniški žmonės, skubantys į pagalbą tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų. Auksą ir sidabrą menkniekiu laiko, turi gausybę kailių [įsigytų] iš kitų šalių, kurių kvapas mūsų kraštą persmelkė mirtinais išdidumo nuodais. O jie visa tai laiko niekais, ir manau, jog smerkia mus už tai, kad mes – galime įsigyti ar negalime – labai norime kailinių rūbų, tarsi tai būtų didžiausia laimė. Taigi vietoj vilnonių apsiaustų, kuriuos mes vadiname faldonais, jie dėvi tuos brangius kailius. Daug ko girtino galima būtų pasakyti apie tų tautų papročius, jeigu tik jie būtų Kristaus tikėjimo, kurio skelbėjus nežmoniškai persekioja. Jų žemėje kankinio vainiku buvo vainikuotas įžymus čekų vyskupas Adalbertas.

Be abejo, ir po šiai dienai jų žemėje, nors visi kiti papročiai yra tokie kaip mūsų, neleidžiama lankyti miškelių ir šaltinių, kuriuos, jų manymu, krikščionių lankymas suteršia. Kinkomų gyvulių mėsą naudoja maistui, o jų pieną ir kraują geria taip, kad, sako, net pasigeria. Žydraakiai, rusvos veido odos ir apaugę plaukais, be to, gyvendami tarp nepereinamų pelkių, nenori pakęsti savo tarpe jokio valdovo.

15 paaiškinimas. Už Oderio upės pirmieji gyvena pamarėnai, po to lenkai, šalia kurių gyvena prūsai ir čekai, o iš rytų – rusai.

25 paaiškinimas. Erikas, švedų karalius, su galinguoju lenkų karaliumi Boleslovu[1] sudarė sąjungą. Boleslovas Erikui davė dukterį ar seserį. Tos sąjungos dėka danai slavų ir švedų iškart buvo užpulti. Boleslovas, labai krikščioniškas karalius, sudaręs sutartį su Otonu III, visą slavų kraštą pavergė, taip pat Rusią ir prūsus, nukankinusius šventąjį Adalbertą, kurio palaikus tada Boleslovas perkėlė į Lenkiją.

129 paaiškinimas. Romėnai gotus vadina getais, apie kuriuos, atrodo, Vergilijus kalba: „Ir smarkusis Gelonas, kai nubėgo į Rodopę ir į getų tyrus, gėrė kumelių pieną, maišytą su krauju“. Ir iki šiol, sako, getai ir sembai taip tebedaro: yra žinoma, kad nuo kinkomų gyvulių pieno jie pasigeria.

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *Boleslovas* – Lenkijos karalius Boleslovas I Narsusis (967–1025).

MAGDEBURGO ANALAI

Magdeburgo analai (*Annales Magdeburgenses*) buvo parašyti Berge (prie Magdeburgo), šv. Jono vienuolyne. Žinios iki 1139 metų imtos iš Jeronimo, Ekehardo Auriečio ir kitų autorių kronikų (daugiausia išrašai), taip pat iš kitų to laiko šaltinių.

Manoma, kad iki 1148 metų analus sudarinėjo Bergo šv. Jono vienuolyno abatas Arnoldas (1119–1166), po jo analus rašė ir pildė kiti Bergo vienuoliai. Savarankiška, ne kompiliacinė, baigiamoji analų dalis (iki 1188 metų) rašyta ne vienu metu ir ne vieno autoriaus.

1147 metais buvo aprašytas tų pačių metų kryžiaus žygis (žinomas ir iš kitų šaltinių) prieš Pabaltijo slavus ir prūsus. Svarbių žinių apie šį žygį analų sudarytojas galėjo gauti ir iš jo dalyvių.

JUOZAS TUMELIS

Magdeburgo analai – seniausias šaltinis, kuriame paminėtos baltų šventyklos (ankstesnė yra tik Herodoto užuomina apie Gelono mieste esančias budinų šventyklas su stabais, bet šios šventyklos vargu ar baltiškos). Vėliau baltų šventyklos buvo minimos Magistro Vincento, Vygando Marburgiečio, Jokūbo iš Ekso ir kitose kronikose, imperatoriaus Zigmanto laiške karaliui Jogailai, Jeronimo Prahiškio pasakojime, Jono Dlugošo *Lenkijos istorijoje* ir daugelyje kitų šaltinių. Tuo tarpu Pilypas Kalimachas teigia, kad baltai šventyklų neturėję. Apie svarbiausius baltų kulto centrus (Romuvoje, Rikojote) rašę Petras Dusburgietis, Simonas Grunau ir jų sekėjai neužsimena, kad ten būtų buvę kokių statinių. Šaltinių prieštaringumas turėjo įtakos ir skirtingoms tyrinėtojų pažiūroms. Dauguma senųjų istorikų, kaip antai Dionizas Poška (1959), Teodoras Narbutas (1835), Juzefas Ignacas Kraševskis (1847), Juzefas Jaroševičius (1844), Simonas Daukantas (1976), tikėjo, kad baltai turėjo šventyklų. Pozityvistai, pradedant Alexanderiu Brückneriu, Antoniu Mierzyńskiu, suabejojo senųjų mokslininkų teiginiais ir, remdamiesi kitais šaltiniais, teigė, kad baltų religija buvusi labai primityvi, gamtinė, kad nebuvę jokių šventyklų ir stabų. Taip manė ir kai kurie vėlesni istorikai (Klimas, 1919; Ivinskis, 1938 b), nors pasigirsdavo ir jiems prieštaraujančių balsų (Tarasenka, 1926; Balys, 1929). Ginčas tebevyksta iki šių

dienų. Pirmojo požiūrio laikosi Pranė Dundulienė (1969), Marija Gimbutienė (1985), Norbertas Vėlius (1986), Viačeslavas Ivanovas, Vladimiras Toporovas (*Мифы*, 1980, 153–159) ir daugelis kitų, o antrojo – Vladas Gobis (1966), Juozas Jurginis (1976) ir kt. Ilgai užsitęsusį ginčą pirmųjų naudai, atrodo, galutinai bus išsprendę archeologai, kurie surado ir rekonstravo kai kurias senąsias baltų šventyklas (Третьяков, Шмидт, 1963, 31–32, 59, 65, 96–99; Szymański, 1967, 232–237; Daugudis, 1982, 34–37; Kitkauskas, Lisanka, 1986).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Annales Magdeburgenses, 1859; *SRP*, I, 240 (fragm.).
Literatūra: Kessel, 1931; Schmeidler, 1939; Labuda, 1961.
Tekstas iš: SRP, I, 240.

ANNALES MAGDEBURGENSES
1147

(Zum Jahre 1147.) Eodem anno circa festum sancti Petri divina inspiratione et apostolice auctoritatis exortatione et multorum religiosorum ammonitione magna christiane militie multitudo contra paganos versus aquilonem habitantes assumpto signo vivifice crucis exiverat, ut eos aut christiane religioni subderet, aut Deo auxiliante omnino deleret. Ubi in una societate convenerant Fridericus archiepiscopus Magadaburgensis, Rotholfus Halverstadensis episcopus, Wernherus Monasteriensis, Reinhaldus Mersburgensis, Wickerus Brandeburgensis, Anshelmus Havelbergensis, Heinricus Moraviensis episcopi, et Wibolt Corbegensis abbas, Conradus marchio, Adalbertus marchio, Fridericus palatinus comes, Hermannus palatinus comes cum multis comitibus et armatis bellatoribus sexaginta milibus. Interim in alia societate se in unum collegerant Albero Bremensis archiepiscopus, Thietmarus Fardensis episcopus, Heinricus dux Saxonie, Conradus dux Burgundie, Hartwigus princeps prenobilis cum multis comitibus et nobilibus et ceteris armatis numero quadraginta milibus pugnatorum. Rex eciam Dacie cum episcopis terre illius et cum universo robore gentis sue, maxima multitudine classium collecta circiter centum milibus

exercitum paraverat. Item frater ducis Poloniae cum vinginti milibus armatorum exiverat. Cujus etiam frater major cum infinito exercitu adversus Pruscos crudelissimos barbaros venit, et diutius ibi moratus est. Contra quos etiam Rutheni, licet minus catholici tamen cristiani nominis karakterem habentes, inestimabili Dei nutu cum maximis armatorum copiis exiverunt. Hi equidem omnes cum maximo apparatu et commeatu et mirabili devotione in diversis partibus terram paganorum ingressi sunt, et tota terra a facie eorum contremuit, et fere per tres menses peragrando omnia vastaverunt, civitates et oppida igni succenderunt, fanum eciam cum idolis, quod erat ante civitatem Malchon, cum ipsa civitate concremaverunt.

MAGDEBURGO ANALAI
1147

(1147 metai.) Tais pačiais metais, apie šv. Petro šventę, dieviško įkvėpimo paskatinti ir daugybės vienuolių paraginti, labai daug krikščionių kovotojų, pasiėmę gaivinantį kryžiaus ženklą, išėjo prieš gyvenančius šiaurės pusėje pagonis, kad juos palenktų į krikščionių tikėjimą arba, Dievo padedami, visiškai sunaikintų. Į vieną sąjungą jau buvo susibūrę: Magdeburgo arkivyskupas Friderikas, Halerštato vyskupas Rotholfas, Miunsterio – Wernheris, Marburgo – Reinhaldas, Brandenburgo – Wickeris, Havelbergo – Anselmas bei Moravijos vyskupas Henrikas, be to, Korbego abatas Wiboltas, maršalas Konradas, maršalas Adalbertas, dvaro palydovai Friderikas ir Hermanas su daugybe kitų palydovų ir šešiasdešimt tūkstančių ginkluotų karių. Kitoje sąjungoje tuo metu pulkavosi Brėmeno arkivyskupas Alberas, Fardo vyskupas Thietmaras, Saksonijos kunigaikštis Henrikas, Burgundijos kunigaikštis Konradas, pagarsėjęs princas Hartwigas su daugybe palydovų ir kilmingųjų bei keturiasdešimt tūkstančių ginkluotų karių. Prisidėjo dar ir Dakijos karalius su tos žemės vyskupais bei visu savo tautos branduoliu; sutelkęs labai daug laivų, jis parengė kariuomenę, susidedančią maždaug iš šimto tūkstančių karių. Išvyko ir Lenkijos kunigaikščio brolis su dvidešimt tūkstančių ginkluotų karių ir jo vyresnysis brolis su be galo didele kariuomene kovoti su žiauriaisiais barbarais prūsais ir ilgokai ten užgaišo. Aukščiausiojo Dievo valia patraukė prieš juos su didžiulėmis ginkluotomis pajėgomis ir rusai, kad ir nekatalikai, bet paženklinti krikščionių vardu. Taigi

visi jie labai gerai pasirengę ir su didžiausiu užmoju įžengė į kelias pagoniškų žemių sritis, ir visa žemė nuo jų sudrebėjo. Beveik per tris mėnesius skersai išilgai trypdami nusiaubė visą tą kraštą, padegė pilis bei miestus, o šventyklą, kuri buvo prieš Malcho miestą, sugriovė su visais stabais ir sudegino kartu su pačiu miestu.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

IDRISIJUS

1100–1166?

ABŪ ʿABDU ALLĀH MUḤAMMAD IBN MUḤAMMAD AL-IDRĪSĪ

Žymiausias viduramžių arabų keliautojas, geografas ir kartografas Idrisijus (*Abū ʿAbdu Allāh Muḥammad Ibn Muḥammad al-Idrīsī*) gimė 1100 metais Seutoje (Marokas) garsioje Hamuditų giminėje. Buvo puikiai išlavintas, mokėsi viename žymiausių Europos arabų kultūros centrų Kordoboje. Daug keliavo (po Pirėnų pusiasalį, Šiaurės Afriką, Mažąją Aziją, kai kuriuos Europos kraštus). Apie 1138 metus apsigyveno Palerme, Sicilijos karaliaus Rodžerio II rūmuose. Karaliaus pavestas (ir jo padedamas), apie 1154 metus sudarė detalų tuo metu žinomo pasaulio žemėlapį su plačiais komentarais *Kelionės vadovas trokštančiam apvažiuoti pasaulį; Rodžerio knyga* (*Kitāb Nuzhat al-Mushtāq fi Ikhtirāq al-Āfāq; Kitāb Ruggār*). Rodžerio II įpėdinio Vilhelmo laikais (1154–1166) Idrisijus sudarė naują žemėlapio variantą. Gyvenimo pabaigoje grįžo į tėvynę. Mirė Seutoje apie 1166 metus.

Savo žemėlapiui Idrisijus panaudojo įvairių keliautojų pasakojimus, savo paties stebėjimus, taip pat ankstesnę geografijos literatūrą, tačiau pastarąją jis visais atžvilgiais pranoksta.

Aprašydamas Lenkiją (*Bulūnija*) ir Rusią (*ar-Rūsija*), Idrisijus aprašo ir klestintį miestą Madsūną (*Mdsūnh, Mrsunh, Marsūna*), kurio gyventojai garbinę ugnį. Kai kas Madsūną mano buvus Lietuvos teritorijoje.

JUOZAS TUMELIS

Ugnies garbinimas – svarbi lietuvių ir kitų baltų religijos bei mitologijos dalis. Jis minimas daugelyje šaltinių. Ugnis buvo gerbiama kaip priemonė, padedanti santykiauti su dievais, ypač Perkūnu (jiems skirtos aukos buvo deginamos). Buvo garbinami atskiri namų ir viešosios ugnies dievai (Gabija, Gabjaujis, Panikė). Sunku dabar pasakyti, kuris iš ugnies kulto aspektų labiausiai krito arabų keliautojui į akis. Tikriausiai *Madsūna* gyventojai ugnies garbintojais buvo

pavadinti patyrus, kad jie kursto amžinąją ugnį ir neleidžia jai užgesti. Tokia ugnis buvo kurstoma daugelyje baltų gyventų vietų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos ir literatūra: Jaubert, 1836–1840; Lelewel, 1852, Mehren, 1857; Nöldecke, 1873; *Rerum Normanicarum*, 1896; Geidel, 1904; Seybold, 1908; Günther, 1909; Nansen, 1911; Mžik, 1912; 1929; Pardi, 1917; *Mappae*, 1926–1927; Idrīsī, 1930; Tuulio, 1936; Mannhardt, 1936, 12–13 (fragm.); Kramers, 1937; Hoenerbach, 1938; Lewicki, 1938; 1945; 1964; Крачковский, 1957; Недков, 1960.

Tekstas iš: Nöldecke, 1873, 9–10 (vok. k.).

BESCHREIBUNG DER KLIMATA DER WELT
um 1154

Von der Stadt *Anhu bis zur Stadt *Daghwāta 200 Meilen. *Anhu ist eine große blühende Stadt und gehört zu Estland; zu den Städten von Estland gehört auch *Klūrī, eine kleine Stadt wie eine große Burg, deren Einwohner Ackerbau treiben, aber nur wenig damit gewinnen, während ihre Heerden zahlreich sind. Von der Stadt *Anhu bis dahin sind in südöstlicher Richtung 6 Tagereisen und ebenso sind von der Stadt *Anhu für den, der an der Küste her reist, bis zur Mündung des Flusses *Būnū 50 Meilen. Von da bis zur Burg *Felemūs, ein wenig ab von der Küste, 100 Meilen. Das ist eine Burg, die zur Winterszeit leer steht; die Einwohner flüchten sich davon weg, in Höhlen, die vom Meer weit ab liegen, lassen sich darin nieder, und brennen darin Feuer, so lange die Wintertage und die Zeit der Kälte dauert, ohne je damit aufzuhören. Wenn aber die Sommerzeit da ist und der Nebel die Küste verläst und der Regen aufhört, kehren sie zu ihrer Burg zurück. Von dieser Burg nach der Stadt *Madsūna 300 Meilen. Dies ist eine sehr große blühende volkreiche Stadt, deren Bewohner das Feuer anbeten.

PASAULIO KLIMATO APRAŠYMAS
apie 1154

Tarp miestų **Anhu* ir **Daghwāta* yra du šimtai mylių. **Anhu* – tai didelis, klestintis miestas, priklausantis Estijai. Estijos miestas taip pat yra **Klūrī*, kuris yra labai mažas ir dėl to panašus į didelę pilį, kurios gyventojai verčiasi žemdirbyste, laiko gausias gyvulių bandas, tačiau didelio derliaus neužaugina. Nuo **Anhu* pietryčių kryptimi pajūrio link iki upės **Būnū* žemupio yra penkiasdešimt mylių, ir tam, kuris ten važiuotų, prireiktų šešių dienų. O nuo ten iki **Felemūs* pilies yra šimtas mylių. Toji pilis žiemą stovi visiškai tuščia, nes jos gyventojai apsigyvena olose, esančiose toliau nuo jūros, kur galima deginti ugnį tol, kol trunka šalčiai. Kai baigiasi žiema, išsisklaido tirštas rūkas ir nustoja lyti, jie sugrįžta į savo pilį. Nuo šios pilies iki **Madsūna* yra trys šimtai mylių. Tai didelis klestintis miestas, kurio gyventojai garbina ugnį.

Vertė *EMA VOLUNGEVIČIENĖ*

POPIEŽIAUS INOCENTO III 1199 METŲ SPALIO 5 DIENOS BULĖ

Bulės terminas kilo iš prikabinamo prie rašto apvalaus antspaudo pavadinimo. Tai oficialus popiežiaus raštas, nepriklausantis privilegijų (apibrėžiančių teisinį santykį) kategorijai (Szymański, 1972, 159–161). Aptariamoji bulė skirtina didesniųjų, turinčių pilnesnį formuliarą, bulių grupei. Ji yra viena iš kryžiaus karo bulių. Inocentas III (išrinktas 1198 01 08, miręs 1216 07 16) – pirmasis iš XIII amžiaus popiežių, reprezentavusių Romos kuriją didžiausios politinės galybės laikotarpiu (Cannon, 1983, 244–251; *Всемирная история*, 1957, 397).

Sankcionavęs ketvirtąjį kryžiaus žygį, pasibaigusį 1204 metais Konstantinopolio užkariavimu (Zaborovas, 1960, 214–215, 224–225, 238–243), Inocentas III pavertė kryžiaus karus popiežių teokratinės ir politinės valdžios plėtimo priemone. Krikščionybės platinimo misijos Baltijos kraštuose buvo paskelbtos popiežių valdžios monopoliu (Powierski, 1980, 313).

1199 metų spalio 5 dienos bulė nėra pirmasis kryžiaus žygio skelbimas prieš Pabaltijo gyventojus, tačiau tai nėra ir atsitiktinė kampanija (Brundage, 1972, 3). Bulė buvo išleista ne tik padidėjus popiežių užmojams, bet ir susikūrus vokiečių kolonijai Dauguvos žiotyse (Livonijai). Jau antrasis Livonijos vyskupas Bertoldas verbavo kryžininkus Vokietijoje (Генрих Латвийский, 1938, 263). Trečiasis vyskupas Albertas (1199–1229) darė tai kur kas plačiau. Ši bulė atsirado per pirmąją vyskupo kelionę į Vokietiją, kai jis buvo priimtas Danijos ir Vokietijos karalių (Генрих Латвийский, 1938, 265−266).

Atkreiptinas dėmesys į bulės frazeologiją. Vokiečių pirklių ir feodalų kolonija bei jos pajungta lyvių dalis čia vadinama Livonijos Bažnyčia, o besipriešinantys šiam pavergimui, dar laisvi Pabaltijo gyventojai – priešais, kurie „tarsi riaumojantis liūtas aplinkui klaidžioja, ieškodamas, ką praryti“. Bulės arengoje deklaruojama, jog negalima versti tikėti nenorinčiųjų, tačiau čia pat išvedžiojimais apie „gynybą“ motyvuojamas prievartinis krikštijimas, kryžiaus karas („idant nebūtų galima apkaltinti mūsų apsileidimu, jeigu tie, kurie jau buvo įtikėję, yra verčiami grįžti prie savojo tikėjimo, jeigu nedrįsta kai kas priimti mūsų tikėjimo, nes tie, kurie jau buvo priėmę, nebuvo apginti nuo pagonių antpuolių“).

Šioje bulėje buvo apibrėžtas pradinis kryžiaus karų prieš Pabaltijį organizavimo arealas – Saksonija (Šiaurės Vokietija). Plečiantis karams, popiežiaus potvarkiais žygiai buvo organizuojami platesniame areale – visoje Vokietijoje ir gretimose jai šalyse.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Nors popiežiaus Inocento III teiginys apie Livonijoje gyvenančių genčių religiją labai apibendrintas, beveik trafaretinis, daugmaž tinkantis bet kokiai „pagoniškai“ religijai apibūdinti, vis dėlto jame užčiuoptas esminis tos religijos bruožas – gyvūnų, medžių, vandens ir įvairių dievų (kurie paprastai vadinami „nešvariomis dvasiomis“) garbinimas. Vėlesniuose šaltiniuose šie Livonijos genčių garbinami objektai ne kartą minimi, aprašoma, kaip jie garbinami. Įdomus lapuočių išskyrimas iš kitų medžių, nes jie (ypač ąžuolai) Livonijoje ir visame baltų krašte iš tiesų buvo labiau gerbiami.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: LUB, I, 13–15; Mierzyński, 1892, 51 (fragm.); Mannhardt, 1936, 28 (fragm.); Gudavičius, Nikžentaitis, 1987, 24–26 (lot. ir liet. k.).
Literatūra: Mierzyński, 1892, 50; Mannhardt, 1936, 28; Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85.
Tekstas iš: LUB, I, 13–15.

PAPA INNOCENTIUS III VOCAT CREDENTES SAXONIAE ET WESTPHALIAE AUXILIO VENIRE CONTRA IDOLOLATRES LIVONIAE

5 Octobris 1199

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, universis Christi fidelibus in Saxonia et Westphalia constitutis, salutem et apostolicam benedictionem. Sicut ecclesiasticae lesionis censura compelli non patitur ad credendum invitos, sic sponte credentibus apostolica sedes, quae mater est omnium generalis, munimen suae protectionis indulget, et fideles ad defensionem eorum salubribus monitis exhortatur; ne, si nuper conversis negatum fuerit defensionis auxilium, vel in primos revertantur errores, vel eos saltem poeniteat credidisse. Accepimus enim, quod cum bonae memoriae M[einardus], episcopus Livoniensis, fuisset provinciam Livoniensem ingressus, in verbo Domini laxans praedicationis suae retia in capturam inter populos barbaros, qui honorem Deo debitum animalibus brutis, arboribus frondosis, aquis limpidis, virentibus herbis, et spiritibus immundis impendunt, usque adeo Domino concedente profecit, ut multos a

suis erroribus revocatos ad agnitionem perduceret veritatis, et sacri baptismatis unda renatos, doctrinis salutaribus informaret. Verum inimicus homo, qui tanquam leo rugiens circuit, quaerens, quem devoret, invidens conversioni eorum pariter et saluti, persecutionem paganorum circum adiacentium in eos iniquis suggestionibus excitavit, cupientium eos delere de terra, et de partibus illis Christiani nominis memoriam abolere. Ne igitur nostrae negligentiae valeat imputari, si hi, qui iam crediderunt, retro cogantur abire, nec praesumant aliqui fidem nostram recipere, si illi, qui iam receperunt, a paganorum incursibus remanserint indefensi; universitatem vestram monemus et exhortamur attentius, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatenus, nisi pagani, circa Livoniensem Ecclesiam constituti, cum Christianis treugas inire voluerint, et initas observarint, ad defensionem Christianorum, qui sunt in partibus illis, potenter et viriliter in nomine Dei exercituum assurgatis. Nos autem omnibus de partibus vestris, qui sanctorum limina visitare voverunt, praesentium auctoritate concedimus, ut in voti commutatione emissi, in defensionem Livoniensis ecclesiae ad partes illas, pro reverentia nominis Christiani, procedant. Omnes siquidem, qui ad defendendam Livoniensem ecclesiam et Christianos in illis partibus constitutos divino zelo succensi duxerint transeundum, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus, et eis apostolici patrocinii beneficium impertimur. Datum Laterani. III nonas Octobris.

POPIEŽIUS INOCENTAS III ŠAUKIA SAKSONIJOS IR VESTFALIJOS TIKINČIUOSIUS Į PAGALBĄ PRIEŠ LIVONIJOS STABMELDŽIUS

1199 spalio 5

Vyskupas Inocentas, Dievo tarnų tarnas, siunčia visiems Saksonijos ir Vestfalijos krikščionims sveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Bažnytinė cenzūra neleidžia versti tikėti nenorinčiųjų, ir apaštališkasis sostas, kuris yra visų mūsų motina, savo noru įtikėjusiems suteikia patikimą globą ir išganingu būdu skatina tikinčiuosius juos [t. y. įtikėjusius] ginti. Juk jeigu neseniai atsivertusiesiems nebus suteikta gynyba ir pagalba, jie vėl palinks į ankstesnes klaidas arba gailėsis įtikėję. Mat patyrėme, kad šviesaus atminimo Livonijos vyskupas M[einhardas], įžengęs į Livonijos provinciją ir Viešpaties vardu metęs

savo pamokslų tinklus žvejoti laukinėms tautoms, kurios Dievui prideramą garbę teikė kvailiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, skaidriems vandenims, žaliuojančioms žolėms ar nešvarioms dvasioms, su Viešpaties leidimu turėjo tokį pasisekimą, kad daugelį atitraukė nuo jų klaidų, atvedė į teisybės pažinimą ir atgimusius per švento krikšto vandenį apšvietė išganinguoju mokslu. Tačiau priešas, kuris tarsi riaumojantis liūtas aplinkui klaidžioja, ieškodamas, ką praryti, pavydėdamas jiems jų atsivertimo ir išganymo, nelabu kurstymu sukėlė prieš juos aplinkinius kaimynus pagonis, trokštančius juos nušluoti nuo žemės paviršiaus ir krikščionių vardo atminimą tose srityse sunaikinti. Taigi idant nebūtų galima apkaltinti mūsų apsileidimu, jeigu tie, kurie jau buvo įtikėję, yra verčiami grįžti prie savojo tikėjimo, jeigu nedrįsta kai kas priimti mūsų tikėjimo, nes tie, kurie jau buvo priėmę, nebuvo apginti nuo pagonių antpuolių, – jus visus raginame ir uoliai skatiname, pridėdami jums nuodėmių atleidimą, kad, jeigu pagonys, apsigyvenę aplinkui Livonijos Bažnyčią, nepanorės su krikščionimis santarvės sudaryti ir jos laikytis, galingai ir ryžtingai, kaipo Dievo kariuomenė, sukiltumėt ginti krikščionių, gyvenančių tose srityse. Mes taip pat visiems jūsų sričių gyventojams, pasižadėjusiems aplankyti šventųjų slenkstį, šio rašto autoritetu leidžiame pakeisti duotąjį įžadą ir keliauti iš pagarbos krikščionių vardui į tas sritis ginti Livonijos Bažnyčios. Taigi visus, kurie degdami dievišku karščiu nutars vykti Livonijos Bažnyčios ir tose srityse gyvenančių krikščionių ginti, imame šv. Petro ir savo apsaugon ir suteikiame jiems apaštalų globą ir malonę. Duota Laterane, spalio mėnesio 5 dieną.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

MAGISTRAS VINCENTAS
apie 1160–1223

MAGISTER VINCENTIUS

Lenkų kronikos (*Chronicon Polonorum*) autorius Vincentas – dvasininkas, 1207–1218 metais buvęs Krokuvos vyskupu, to meto šaltiniuose pagal jo turimą mokslinį laipsnį vadinamas magistru (*MPH,* II, 193–196). Antrasis jo vardas – Kadlubekas – iki šiol nėra galutinai išaiškintas. Šaltiniai iki XIV amžiaus mini tik Vincentą, Kadlubeko vardas atsiranda tik XV amžiuje (*MPH,* II, 193–196; Grodecki, 1923a, 32; St. L., 1878, 26). Augusto Bielowskio hipotezė, kad tai Vincento tėvo vardo *Bogusław* („Dievo garbė“) kiek iškraipytas vokiškas vertinys *Gottlob* (ir jo vediniai) (*MPH*, II, 196–198) sulaukė prieštaravimų* (Grodecki, 1923a, 33; Plezia, 1957, 394; Петров, 1979). Dabar linkstama manyti, kad tai pravardė, galbūt susijusi su kai kurių šaltinių užuominomis apie žemą Vincento kilmę (Plezia, 1957, 416), todėl autorius kai kada vadinamas Vincentu Kadlubeku (žr. *SŹ,* XX, V, 1). Šiaip literatūroje jo darbas dažnai vadinamas *Magistro Vincento kronika* (Magister Vincentius, 1862; Mistrz Wincenty, 1974; istoriografiją žr. Mistrz Wincenty, 1974, 5–9; Labuda, 1976, 3–9). Veikalo originalo neišliko (Zeissberg, 1873, 51).

Kronika buvo labai populiari, išliko daug jos nuorašų (Zeissberg, 1873, 67–68; *MPH,* II, 198–217; apie nuorašus žr. Hofman–Dadejowa, 1924), tačiau, taip plačiai ją naudojant, kai kur buvo perdirbinėjamas tekstas, todėl atsirado vadinamųjų bibliotekinio ir mokyklinio tipo kronikos rankraščių (*MPH,* II, 198). Seniausi išlikę nuorašai siekia tik XIV amžiaus pradžią, geriausiu atveju XIII–XIV amžių sandūrą (*MPH,* II, 216; Magister Vincentius, 1862, XI, XV). Tai apsunkina nustatyti pirminį *Kronikos* pavidalą, jos parašymo aplinkybes bei ypatumus (žr. Balzer, 1934; 1935).

Centrinė *Kronikos* figūra – kunigaikštis Kazimieras II Teisingasis (1138–1194), todėl kai kurie autoriai mano, kad būtent jis inspiravo parašyti didesnę darbo dalį. Dėl XIII amžiaus pirmųjų metų įvykių paminėjimo aiškinama, kad pats autorius vėliau darbą papildė ar perredagavo (*MPH,* II, 217–221; Magister Vincentius, 1862, XXII; Mistrz Wincenty, 1974); nurodoma, kad paskutiniais gyvenimo metais (1218–1223) Vincentas buvo vienuolis ir turėjo atliekamo laiko rašyti (Zeissberg, 1873, 55–58). Atsargiau ir labiau apibendrintai vertinant, naujesnėje literatūroje pasisakoma už *Kronikos* datavimą XII amžiaus pabaiga–XIII amžiaus pradžia (Labuda, 1976, 3).

Magistro Vincento kronika – ne tik faktografinė medžiaga, bet ir grožinis kūrinys (Labuda, 1976, 8–9). Tai ne „kunigaikščių darbai“, o veikiau istorijos traktatas,

turįs ir praktinę vadovėlio paskirtį (Kürbisówna, 1974b, 16; Krotoski, 1902, 37). Labiau orientuodamasis ne į Piastų dinastijos atstovus, o į pasaulietiškąsias bei dvasines pareigybes užimančias visuomenės viršūnes („tautą“), ieškodamas gražesnės formos, autorius nutolo nuo veikale panaudoto savo pirmtako Anonimo Galo darbo – XII amžiaus pradžioje rašytos *Kronikos* (Kürbisówna, 1976, 65–66; *MPH,* II, 233–235; Krotoski, 1902, 38–41). Šį nutolimą lėmė ne tik visuomeninė Vincento pozicija, bet ir siekimas parašyti kuo moksliškesnį darbą. Vincentui buvo žinoma ne tik viduriniais amžiais populiari romėnų istoriko Marko Juniano Justino padaryta Pompėjaus Trogo veikalo santrauka *Epitoma*, bet ir daug kitų Antikos vei vidurinių amžių autorių kūrinių, kuriuos magistras Vincentas, bent jau didžiumą jų, pažino ne iš originalo, o iš to meto rinkinių (*MPH,* II, 224–225; Lewandowski, 1976b, 29–32; Zeissberg, 1873, 58–60). *Kronikai* būdingas Bolonijos mokyklos suformuotas kvalifikuotas teisinis požiūris, autorius žino Justiniano kodifikacijos kodeksą, digestus, institucijas, savo meto kanonų teisės pagrindą, nubrėžusį pastarosios atsiskyrimo nuo teologijos kryptį, – Graciano dekretą (Zeissberg, 1873, 59; Vetulani, 1976, 35–48; Sohm, 1918, 7–8, 33–35, 57; 1923, 17–18; 1925, 311). Turint visa tai galvoje, nėra paprasta apibūdinti magistro Vincento informacijos autentiškumą.

Kroniką sudaro keturios knygos, iš kurių pirmosios trys parašytos kaip Gniezno arkivyskupo Jono ir Krokuvos vyskupo Mato dialogas (*MPH,* II, 225–226, 251–376; Zeissberg, 1873, 51). Pirmojoje knygoje Antikos istorijos žiniomis paremtas „etimologizavimas“ atitolina Vincentą nuo Anonimo Galo epinės tradicijos, nors kai kurie ypatumai neleidžia šios knygos laikyti vien literatūrine legenda (Sułowski, 1970; Łowmiański, 1976b). Antrosios knygos santykis su Anonimo Galo *Kronika* (Zeissberg, 1873, 66; *MPH,* II, 234–235; Gall, 1965, LXXVI) buvo sukėlęs audringą diskusiją, per kurią paaiškėjo, jog Galo informacija yra autentiškesnė (Wojciechowski, 1919; 1970, 224–227; Krotoski, 1902; 1905; Grodecki, 1923b, 29–34; 1969, 49–96; Labuda, 1976, 5–6). Amžininko pasakojimas jaučiamas jau trečiosios knygos pabaigoje (*MPH,* II, 235, 246; Zeissberg, 1873, 66), o aiški cenzūra išryškėja ketvirtosios knygos 18 paragrafe (*MPH*, II, 246).

* Prieštaravimai paremti rimtais argumentais, tačiau akivaizdu, kad tai sunki problema. Forma *Gottlob* iš tikrųjų būdinga tik vėlesniems laikams. Nors nepamirština, kad lenkų *Bogusław* turėjo tolygų germanišką atitikmenį *Godemar*, o sandas *lob* pasitaiko XIII amžiaus vokiečių varduose (minezingeris Henrikas Frauenlöbas – *Die Minnesinger,* 1965, 23, 28–30). Tyrimai pateikia nelauktų naujų germanų ir slavų onomastikos paralelių (pvz., Петров, 1979). Žinoma, šitų faktų Bielowskio hipotezei patvirtinti nepakanka.

Duomenų apie baltus *Magistro Vincento kronikoje* nedaug. Antrojoje ir trečiojoje knygoje jie paralelūs pateiktiesiems Anonimo Galo *Kronikoje* (plg. *MPH*, I, 400, 418, 478; II, 279, 286, 334), ir žinant Vincento darbo pobūdį reikėtų remtis Galu. Originali Magistro Vincento žinia apie Kazimiero Teisingojo kovas su jotvingiais yra ketvirtosios knygos 19 paragrafe (*MPH*, II, 421–424). Bet nereikia pamiršti, kad šie įvykiai autoriui tėra siužetas sukurti retorinį epizodą idealaus kunigaikščio išgarbinimui (plg. Kürbisówna, 1974a, 131–138).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Magistro Vincento kronikoje yra du su jotvingių religija susiję teiginiai: kad lenkai niokojo jotvingių šventyklas bei aukurus ir kad jotvingiai tikėjo, jog jų vėlės atgimsiančios kituose kūnuose: kuo garbingesnė mirtis, tuo garbingesniame kūne ji atgimsianti. Pirmasis teiginys galėjo būti pavartotas ir kaip anuo metu mėgstamas kalbant apie pagonybės naikinimą literatūrinis trafaretas, daug negalvojant apie tikrąją jo prasmę, nors apie baltų šventyklas užsimenama ir daugelyje kitų šaltinių (žr. mitologinę anotaciją prie *Magdeburgo analų*). Tačiau antrasis teiginys aiškiai paremtas konkrečia informacija, nes autorius stebisi ir piktinasi tokiu jam atrodančiu kvailu tikėjimu. Panašus tikėjimas būdingas ir kitiems indoeuropiečiams, ypač indams.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Magister Vincentius, 1862; *MPH*, II, 193–453; Mierzyński, 1892, 47–48 (fragm.); Mannhardt, 1936, 14 (fragm.); *LIŠ*, I, 26–27 (fragm. liet. k.)

Literatūra: MPH, II, 193–248; Zeissberg, 1873, 48–75; Mierzyński, 1892, 47–50; Hofman-Dadejowa, 1924; Mannhardt, 1936, 13–14; Balzer, 1934; 1935; *SŽ*, XX.

Tekstas iš: MPH, II, 421–423.

CHRONICON POLONORUM
1203

[...] Compos itaque regni Casimirus, certus amicorum sed incertus amicitiarum, Geticos magnanimiter sudores aggreditur. Quorum contiguis pernimium afflictis et per creberrima vix adactis proelia, in Pollexianorum cervicosam feritatem animosius accingitur, nullius hactenus bello vel virtute attentatam. Glorioso enim visum est Casimiro inglorium, paterna videri gloria contentum. Sunt autem Pollexiani Getarum seu Prussorum genus, gens atrocissima, omni ferarum immanitate truculentior, propter vastissimas solitudinum intercapedines, propter concretissimas nemorum densitates, propter bituminata inaccessibilis palustria. Horum quia latrunculos quidam Ruthenorum, Drohicinensis princeps, fovere clanculo consueverat, primos indignationis excipit aculeos. Urbi siquidem, quae sui caput est principatus, quam Drohiczin vocant, inclusus, obsidionum perurgetur angustiis, non tam deditionis legibus accedere, quam perpetuae servitutis conditioni subesse. Illa subinde incommeabili eremi vastitate, trium naturalium dierum cursu citatissimo vix emensa, iubet quarto antelucano catholicus princeps omnem exercitum Salutaris Hostiae ante omnia sacramento confoveri, sacri ministro sacrificii, viro reverendissimo Plocensium antistite. Decebat enim contra Saladinistas, contra sacrae professionis hostes, contra spurcissimos idolatras pugnaturos, plus in armis fidei confidere, quam in martialis armature fiducia. Itaque intrepidi proelium quaerunt, diu quaesitum nusquam reperiunt, cunctis hostium in delubris ac speluncis delitescentibus, non tam timoris pusillanimitate, quam cautelae industria. Sunt enim in arcto exercitatissimi, sed in plano nulli, plus arte, quam viribus, plus audaces temeritate, quam animi virtute. Quibus non repertis, ne nihil agere viderentur, operosiorem populationi dant operam Lechitae; fana, burgos, pagos, celsas aedium fabricas, cum spicariis horrea flammis involvunt: quia municipiorum nullus apud illos usus, eosdem enim urbium habent muros, quos et ferae. Horum princeps Pollexius, dolo ad Casimirum accedit, victum se fatetur, misereri suorum postulat, famulitio suscipi obsecrat, tributaria sese obsequela obstringit; in fidei pignus aliquot vades seu obsides exhibet, plures exhibiturum pollicetur. Exercitus obsidum securitate solvuntur. Pollexiani interim, prostrato nemore omnem remeatum praecludunt; pactioni renunciant. Aiunt, obsidum salutem non debere impedimentum libertati inferre, satiusque esse filiorum vita defungi, quam patrum libertate destitui; quos profecto mors honestior honestioribus est invectura natalibus. Est enim omnium Getarum communis dementia, exutas

corporibus animas, nascituris denuo infundi corporibus, quasdam etiam brutorum assumptione corporum brutescere; quos instantis quoque facti subtilitas a brutorum ruditate non secernit. [...]

LENKŲ KRONIKA
1203

[...] Taigi karalystės valdovas Kazimieras, radęs draugų, bet neradęs draugysčių, turėdamas kilnų tikslą, užpuola getus ir, smarkiai smogęs jų kaimynams ir labai dažnai su jais kovodamas, vargais negalais pavergęs, imasi drąsių planų – palaužti laukinį poleksėnų atkaklumą, kurio dar niekas nebuvo bandęs iki tol nei karu, nei drąsumu [palaužti]. Mat garbingajam Kazimierui pasirodė negarbinga tenkintis tik savo tėvo šlove. O poleksėnai yra getų arba prūsų giminė, labai smarki gentis, žiauresnė už pačius žiauriausius žvėris, neprieinama, nes yra atskirta labai plačių dykumų, labai tankiai suaugusių miškų ir klampių pelkių. Kadangi jų plėšikus slapta remdavo vienas rusų Drohičino kunigaikštis, prieš jį pirmiausia ir nukreipė supykęs karalius savo smūgį. Taigi jis buvo uždarytas savo kunigaikštystės sostinėje, mieste, kurį vadina Drohičinu, ir turėjo iškęsti apsupimo sunkumus: ne tiek pasiduodančiojo teisių ieškoti, kiek priimti amžinos vergovės sąlygas. Po to tą nepraeinamą plačiąją dykumą per tris dienas kaip viesulas perėjęs, katalikų valdovas prieš išauštant ketvirtai dienai įsako pirmiausia Išganingosios Ostijos sakramentu aprūpinti visą kariuomenę: šventajam aukojimui patarnavo didžiai gerbiamas Plocko vyskupas. Juk pasiryžus kovoti su plėšikais, su šventojo tikėjimo priešais, su bjauriaisiais stabmeldžiais derėjo labiau pasikliauti tikėjimo ginklais negu tikrąja ginkluote. Todėl nedrebėdami ieško kovos, ilgai ieškoję, niekur jos neranda, nes visi priešai išsislapstė daubose bei olose, ne tiek iš baimės bei silpnadvasiškumo, kiek gudriai sumanę apsisaugoti. Mat jie yra labai patyrę kovoti ankštose vietose, o kovoti erdviose – niekam tikę; jie labiau pasižymi klastingumu negu jėga, daugiau neapgalvota drąsa negu kilniaširdžiu narsumu. Jų nesuradę, kad neatrodytų, jog nieko nenuveikė, lenkai ima smarkiau niokoti: šventyklas, pilis, aukurus, aukštus pastatus, svirnus su javais laižo liepsnos. Kadangi tame krašte nėra jokių savavaldžių miestų, jų miestų sienos yra tokios pat kaip ir žvėrių. Jų poleksėnas kunigaikštis klastingai atvyksta pas Kazimierą, prisipažįsta esąs nugalėtas, prašo

pasigailėti, prisiekinėja būsiąs ištikimas tarnas, pažada mokėsiąs duoklę, ištikimybei įrodyti duoda užstatą arba keletą įkaitų, žada dar daugiau duoti. Lenkai, manydami, kad įkaitai garantuoja jų saugumą, kariuomenę paleidžia; tuo tarpu poleksėnai, iškirtę mišką, uždaro [jai] kelią grįžti namo, atsisako sutarties, teigia, kad įkaitų gyvybė neturinti būti kliūtis laisvei. Geriau esą sūnums netekti gyvybės negu tėvams laisvės, o garbingesnė mirtis garantuosianti jiems garbingesnį gimimą. Mat visi getai yra kvailai įsitikinę, kad vėlės, palikusios kūnus, vėl iš naujo įsiskverbiančios į gimstančius kūnus, nors, patekusios į šiurkščius bei kvailus kūnus, jos tampa kvailesnės bei šiurkštesnės; net ir visada švelnus jų elgesys nepašalina bukaprotiško šiurkštumo. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

POPIEŽIAUS 1216–1217 METŲ BULĖ PRŪSAMS

Aptariamoji bulė yra vienas vertingiausių šaltinių, liudijančių baltų šeimos santykius bendruomeninės sanklodos irimo laikotarpiu. Bulė gretintina su kitu, šiuo požiūriu taip pat labai iškalbingu šaltiniu – 1249 metų Kristburgo sutartimi tarp prūsų ir Vokiečių ordino. Sutarties prūsų įsipareigojimų ketvirtas straipsnis skelbia, kad panaikinama daugpatystė. Iš penkto straipsnio detaliau matyti prūsų monogaminės šeimos susidarymo aplinkybės: į ateinančią iš kitos šeimos moterį dar buvo žiūrima kaip į tam tikrą turto objektą. Už ją, kaip ir už nelaisvąją šeimyną, reikėjo mokėti ir ji dėl to buvo paveldima.

Panašiai apie tai kalbama ir aptariamojoje bulėje: pasikrikštijusiems prūsams popiežius draudžia pirkti ir turėti kelias žmonas, nurodydamas pačią šitokios praktikos esmę – žmonos padėtis dėl to yra panaši į nelaisvosios šeimynykštės („tarnaitės“) padėtį. Tai dar porinės šeimos požymiai, kuriuos Petras Dusburgietis vadina „senu papročiu“ (*SRP*, I, 54). Mini jo kronika ir konkretų šitokių vedybų pavyzdį (*SRP*, I, 136; Łowmiański, 1950, 390).

Be abejo, šį reiškinį reikia vertinti kaip vėlyvosios bendruomeninės epochos palikimą. Kiti to pat meto šaltiniai kalba jau ir apie baltų moterų padėties kitimą. Alodo formavimosi antruoju etapu žemę paveldi tik sūnūs, trečiuoju ima paveldėti ir dukterys (Неусыхин, 1974, 64). Perėjimą iš antrojo etapo į trečiąjį XIII amžiaus antrojo ketvirčio prūsų visuomenėje fiksuoja Kristburgo sutartis (*PUB*, I, 1882, 59).

Moterų turto teisių atsiradimą lėmė tie patys patriarchalinės individualiosios šeimos interesai (Gudavičius, 1980, 62). Turtingųjų šeimų dukterims jie ėmė laiduoti žmonos – nebe tarnaitės – padėtį, neturtingųjų dukterys tebeprilygo tarnaitėms.

„Daugpatystė“, kurią matome aptariamojoje bulėje, Kristburgo sutartyje ir kituose šaltiniuose, buvo susijusi su senesnėmis porinės šeimos, neišsiskyrusios kaip atskiras ūkinis vienetas, formomis. Atsiradus alodui ir jam virstant feodu, šią „daugpatystę“ keitė konkubinatas, kaip kilmingųjų šeimų, kur žmona užėmė santykiškai aukštą padėtį (Jurginis, 1962, 93), neatsiejamas požymis. Galima nurodyti tiek Lietuvos didžiosios kunigaikštienės visuomeninį svorį XIII amžiuje (vainikuojant Mindaugą, karūna buvo padaryta ir jam, ir jo žmonai – Meyer, 82), tiek ir istorikų minimą Vytauto „haremą“ (Długosz, 1877, 13, 416; *SRP*, III, 376–377; Jonynas, 1984, 73).

Bulės pabaigoje išdėstytas pats esmingiausias popiežiaus nurodymas prūsams: mokėti dvasininkams dešimtinę (*PUB*, I, 1882, 10). Kaip matyti, imta pajungti paklususias prūsų apylinkes.

Bulės formuliaras nepilnas.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Bulėje minimas prūsų paprotys turėti kelias žmonas ir jas pirkti, matyt, iš tiesų jiems buvo būdingas, nes ir vėliau, sudarant tarp prūsų ir kryžiuočių Kristburgo taikos sutartį (1249), prūsai pasižada turėti ne daugiau kaip vieną žmoną ir jų nepirkti. Sutartyje taip pat aiškiai nurodoma, kad per vestuves jauniesiems duodamos dovanos ir kraitis nelaikoma pirkimu. Vadinasi, žmonų pirkimu laikomas ne kraičio ar dovanų davimas, o jų įsigijimas už užmokestį. Kad prūsai turėjo po kelias žmonas, buvo galima suprasti jau ir iš šv. Adalberto gyvenimo aprašymo. Užuominų apie žmonų pirkimą pasitaiko ir vėlesniuose šaltiniuose, jų esama ir lietuvių bei latvių tautosakoje (Baldauskas, 1936). Pirktinės vedybos, atrodo, yra senojo indoeuropiečių vedybų kaip mainų supratimo reliktas. Norint gauti žmoną, mainais reikia ką nors duoti. Šitokį supratimą rodo ir kalbos duomenys. Indoeuropiečių kalbos šaknis **t'oH-*, platesne prasme reiškusi „duoti"~„imti", taip pat reiškė ir „imti moterį į žmonas" (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 756).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1882, 9–10; Gudavičius, Nikžentaitis, 1987, 52–53 (lot. ir liet. k.).

Literatūra: Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85; Jurginis, 1962, 92–94; *LKK*, 71–73; Górski, 1982, 151–168.

Tekstas iš: PUB, I, 1882, 9–10.

DER PAPST ERMAHNT DIE NEUBEKEHRTEN [IN PREUSSEN] ZU EINEM CHRISTLICHEN LEBENSWANDEL

1216–1217

Patri luminum gratiarum referimus, quantas possumus, actiones, qui, vobis aliquando in tenebris ambulantibus et in regione habitantibus umbre mortis, se ipsum revelare dignatus, vos de perfidia gentilis erroris ad fidem catholice veritatis misericorditer revocavit, in agnitionem filii sui domini Jesu Christi per spiritum sanctum, quo per lavacrum regenerationis abluti et mundati ab inquinamentis pristine vetustatis in novitate vite domino complaceatis, tamquam filii adoptionis ipsius et unici eius filii coheredes, qui fideles sibi vult in regnis celestibus congregare. Preterea gerentes vos in visceribus Jesu Christi, ei, a quo „est omne datum optimum et omne donum perfectum“, devotissimis precibus supplicamus, ut qui cepit in vobis bonum opus, det vos in fide radicatos per spem ad perfectionem crescere caritatis. Vos quoque universos et singulos monemus in Domino attentius et hortamur per apostolica scripta mandantes, quatinus illuminati per fidem „in via mandatorum domini sicut lucis filii ambuletis“, salubribus monitis et mandatis sacerdotum vestrorum humiliter intendentes et filios vestros facientes sacris literis erudiri, ut et ipsi auctore domino alios tandem erudire valeant ad salutem, filias quoque vestras nuptui christianis sine aliqua emptione tradatis, cum indecens sit, ut libera mulier quasi ancilla viro vendatur in coniugem, cum quo efficitur una caro. Ad hoc cum nedum illicitum sit, sed etiam abusivum, ut aliquis eodem tempore habeat plures uxores, que una sola legitima existente adultere sunt cetere superducte, unica unusquisque vestrum sit uxore contentus, ceteris penitus abdicatis, ne sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus, in pluribus dividens carnem suam, membra Christi membra faciat meretricis. Preterea cum universorum dominus in signum universalis dominii sibi decimas ministris reservaverit persolvendas, de fructibus laborum vestrorum decimas vestris sacerdotibus ylariter exsolvatis, quia etsi sunt debite, meritoria tamen est eorum gratuita solutio apud deum.

POPIEŽIUS RAGINA [PRŪSIJOS] NAUJAKRIKŠČIUS LAIKYTIS KRIKŠČIONIŠKOJO GYVENIMO NORMŲ
1216–1217

Šviesos tėvui didžiai dėkojame už tai, kad jis teikėsi pats apsireikšti jums, kadaise klaidžiojusiems tamsybėse ir gyvenusiems mirties šešėlio šalyje. Jisai gailestingai grąžino jus iš pagoniškos netikėjimo klaidos į katalikiškosios tiesos tikėjimą. Jis leido jums per Šventąją Dvasią pažinti savo Sūnų Viešpatį Jėzų Kristų, kad jį įtikėtumėte savo naujame gyvenime, apsiplovę atgimimo prausykloje ir nusivalę senuosius nešvarumus. Taigi jis, norėdamas surinkti tikinčiuosius į dangaus karalystę, padarė jus savo sūnumis ir savo Vienatinio Sūnaus palikimo dalininkais. Be to, vadovaudami jums, esantiems Jėzaus Kristaus širdyje, mes nuoširdžiausiomis maldomis prašome tą, kuris „sukūrė visa, kas geriausia, ir kurio kiekviena dovana yra tobula“, kad jis, kurs pradėjo jumyse tą gerą darbą, leistų jums, sustiprėjusiems tikėjime, per viltį pakilti iki tobulos meilės. Jus visus ir kiekvieną skyrium šiuo apaštališkuoju laišku su dideliu atidumu per Viešpatį įspėdami, raginame nusižeminus klausyti išganingų jūsų kunigų įspėjimų bei įsakymų ir leisti auklėti savo sūnus pagal Šventąjį raštą. Kad jūs, apšviesti tikėjimo šviesos, „žengtumėte kaip šviesos vaikai Viešpaties priesakų keliu“. Taigi ir kunigai, Viešpaties padedami, galėtų kitus pagaliau išauklėti išganymui, ir jūs patys išleistumėte savo dukteris už krikščionių, nepardavinėdami jų. Iš tikrųjų netinkamas yra dalykas, kad laisva moteris kaip tarnaitė būtų parduodama už žmoną vyrui, su kuriuo ji sudaro vieną kūną. Negana to, kad tai yra neleidžiama, – taip pat klaidingas yra įprotis tuo pačiu metu turėti kelias žmonas. Jos, vestos esant gyvai vienai teisėtai žmonai, yra laikomos gyvenančios paleistuvystėje. Todėl kiekvienas iš jūsų tesitenkina viena žmona, kitų teatsisako, kad negyventų kaip neprotingi gyvuliai, arklys ar mulas, dalydami savo kūną daugeliui, ir kad nepaverstų Kristaus sąnarių sąnariais paleistuvės. Be to, kadangi Visatos Viešpats savo visuotinės valdžios ženklan paskyrė duoti dešimtinę savo tarnams, iš savo darbo vaisių mielai skirkite savo kunigams dešimtinę, kuri, nors ir privaloma, tačiau yra maloningai atlyginama Dievo.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

POPIEŽIAUS 1216–1217 METŲ BULĖ LENKŲ KUNIGAIKŠČIUI

Bulės formuliaras nepilnas: nėra protokolo (popiežiaus intituliacijos, inskripcijos – adresato) ir eschatokolo (nenurodoma surašymo vieta ir data). Iš esamo konteksto (pagrindinės dalies) vis dėlto galima spręsti, ko popiežius nori ir kam jis šitą savo norą pareiškia. Prūsijos misijinį vyskupą feodaline žemėvalda prūsų kaimynystėje (apie kurią aiškiai kalbama) aprūpinti galėjo tik koks nors lenkų kunigaikštis. Aptariamos realijos, rodančios iki kryžiaus karų dar neišaugusį misijų Prūsuose etapą, leidžia bulę datuoti XIII amžiaus antrojo dešimtmečio viduriu, o kadangi be intituliacijos sunku nustatyti popiežiaus vardą, bulė priskirtina Inocento III valdymo pabaigai arba Honorijaus III (išrinktas 1216 07 18, vainikuotas 07 24, mirė 1227 03 18) valdymo pradžiai (Wierzbowski, 1908, 125), t. y. datuotina 1216–1217 metais.

Aptariama bulė gretintina su dviem 1216 metų vasario 18 dienos bulėmis, kuriomis Inocentas III patvirtino pasikrikštijusių prūsų didžiūnų žemės užrašymus vyskupui Kristijonui (*PUB,* I, 1882, 7–8). Visi šitie aktai atspindi žemėvaldos, kuria turėjo remtis misijinė Prūsijos vyskupija, klostymosi pradžią. Iš aktų matyti, kad Prūsijos vyskupas siekė imti rentą iš prūsų bendruomenininkų (*LKK,* 72–74).

Prūsų diduomenės rankose buvo sukaupta dar nedaug žemių (plg. Pašuta, 1971, 160, 163), ir ši diduomenė nedisponavo visa prūsų genčių teritorija. Todėl Prūsijos vyskupas negalėjo iš jos daug ko tikėtis. Svarbiausia reikėjo garantuoti prūsų bendruomenininkų atliekamas prievoles iš vyskupui dovanojamų žemių, o tai nebuvo paprasta (plg. popiežiaus įspėjimą lenkų kunigaikščiams – *PUB,* I, 1882, 6). Todėl bulėje minimą lenkų kaimo dovanojimą reikia suprasti ne vien kaip žemės, bet ir kaip su ja susijusios feodalinės rentos garantavimą. Kad šioje bulėje numatomos priemonės buvo realizuotos, rodo vėlesnių metų aktai, pavyzdžiui, Kališo kunigaikščio donacija Prūsijos vyskupui (*PUB,* I, 1882, 19–20).

Prūsijos vyskupas feodaline renta buvo aprūpintas ne vien iš lenkų kunigaikščių dovanojimų. 1218 metais vykstantiems į Prūsus dvasininkams buvo leista trejus metus naudotis jų anksčiau turėtomis beneficijomis, Prūsijos vyskupui buvo garantuotos rinkliavos Mainco, Kelno, Magdeburgo, Zalcburgo, Gniezno ir Lundo bažnytinėse provincijose (*PUB,* I, 1882, 13–16).

Atkreiptinas dėmesys į bulės užuominą apie „tas sielas, kurias dėl pagonių prietarų išmestas jie [t. y. misionieriai] pasiima auklėti“. Apie tai, kas čia tik užsiminta, konkrečiai kalba dvi 1218 metų gegužės 15 dienos Honorijaus III bulės

„visiems krikščionims“, kur reikalaujama rinkti aukas Prūsijos misionieriams, kad jie galėtų auklėti pasiimtus prūsų vaikus (*PUB*, I, 1882, 17–18). Jose nurodoma, kad vienuoliai surenka norimas nužudyti prūsų mergaites ir imasi mokyti parinktus prūsų berniukus. Archajišką mergaičių žudymo paprotį dėl sunkių ekonominių sąlygų, kurias lėmė objektyviai žemas (net ir to meto išsivysčiusiose feodalinėse šalyse) žemdirbystės lygis (Łowmiański, 1931, 384), mini ir Petras Dusburgietis (*SRP*, I, 52–53). Dar tik susidarančiame alodiniame patriarchalinės baltų visuomenės ūkyje (Pašuta, 1971, 71–194) moteris, be abejo, užėmė žemesnę padėtį. Ryškus tokios padėties rodiklis yra keliasdešimties žmonų nusižudymas 1205 metais, žuvus jų vyrams nepasisekusiame kunigaikščio Žvelgaičio žygyje (Генрих Латвийский, 1938, 278). Priglobtos mergaitės dvasininkams galėjo padėti darbuotis namuose. Berniukų parinkimas turėjo kitokį tikslą. Popiežiaus bulėje kalbama apie jų mokymą, taigi norėta iš pačių prūsų išsiauginti misionierių. Taip tikėtasi paspartinti misijų eigą.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Pašaipi prūsų užuomina, kad krikščionių dievas esąs vargšas, o jų dievai visko pertekę, tikriausiai išgirsta pačių krikščionybės platintojų Prūsijoje. Ši užuomina parodo ne tik prūsams, bet ir kitiems baltams būdingą įsitikinimą, kad dievai yra tam tikrų sferų (dangaus, požemio, žemės, vandens, miško) viešpačiai ir jose esančių gėrybių, kurių gali suteikti arba nesuteikti žmonėms, valdovai. Todėl jiems aukojama ir prašoma vienokių ar kitokių gėrybių: iš Žemynos prašoma gero derliaus, iš vandens dievo – gero laimikio žūklaujant, iš miško valdovo – gero medžioklės laimikio ir t. t. Kita popiežiaus pastaba, kad vyskupui ir broliams padovanotas kaimas padės išgyventi „sieloms“, kurias dėl pagonių prietarų išmestas jie pasiima auklėti, susijusi su prūsų, atsidūrusių sunkiose sąlygose, įpročiu riboti palikuonių skaičių.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1882, 8–9; Gudavičius, Nikžentaitis, 1987, 50–51 (lot. ir liet. k.).

Literatūra: Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85; Łowmiański, 1950, 160–175; Пашуто, 1958, 67−68; Ślaski, 1969, 213–218; 1970, 23–30; Górski, 1983, 9–34.

Tekstas iš: PUB, I, 1882, 8–9.

DER PAPST ERMAHNT EINEN FÜRSTEN, DEM BISCHOFE UND SEINEN BRÜDERN EIN DORF ZU IHREM UNTERHALTE ZU GEBEN, DA SIE BEI DEN NEUBEKEHRTEN NICHT ALMOSEN HEISCHEN DÜRFEN

um 1216–1217

[...] Sane cum venerabilis frater noster episcopus ... et fratres eius a domino ad evangelizandum barbaris gentibus de .... destinati, faciente patre luminum, multos ad agnitionem advocaverint vivi dei et sperent se plurimos vocaturos, sed laborantes incomodis paupertatis nequeant suum ministerium comode adimplere, dum erubescant apud noviter conversos ad fidem temporalia mendicare, ne non que Jesu Christi, sed que sua sunt, querere videantur, maxime cum a paganis improperetur eisdem, quod deus noster est pauper, sed dii eorum, immo demones, copiosi: nobilitatem tuam rogamus et monemus attente per dominum Jesum Christum, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatinus predictis fratribus, immo deo, cuius negocium exequuntur, pietatis manum porrigens liberalem, aliquam villam ad sustentationem eorum necnon animarum illarum, quas a paganis metu expositas suscipiunt educandas, misericorditer largiaris, prout eis diceris promisisse, ita ut tam magnifici operis coadiutor illum, cui omnia debes, tibi constituas debitorem et transitoriam terreni regni gloriam commutes feliciter in eternam.

POPIEŽIUS RAGINA KUNIGAIKŠTĮ VYSKUPUI IR JO BROLIAMS DUOTI KAIMĄ, KAD JIEMS NEREIKTŲ PAS NAUJAKRIKŠČIUS ELGETAUTI

apie 1216–1217

[...] Gerbiamasis mūsų brolis vyskupas ir jo broliai, Viešpaties paskirti skelbti laukinėms gentims Evangeliją, šviesos Tėvo įkvėpti, daugelį jų pašaukė pažinti gyvąjį Dievą ir tikisi dar labai daug pašaukti. Tačiau jie, kęsdami neturtą ir

nepatogumus, negali gerai savo tarnybos atlikti. Mat jie gėdisi eiti pas naujai į tikėjimą atverstuosius elgetauti laikinųjų dalykų, kad kartais neatrodytų ieška palankumo visai ne Jėzui Kristui, bet sau naudos, ypač kai pagonys juos tuoj apipila priekaištais, jog mūsų Dievas esąs vargšas, o jų dievai, būtent demonai, – pertekę. Dėl tų priežasčių tavo kilnybę prašome per Viešpatį Jėzų Kristų ir rūpestingai skatiname, suteikdami tau nuodėmių atleidimą, kad, tiesdamas dosnią dievobaimingumo ranką minėtiesiems broliams, – iš tikrųjų pačiam Dievui, kurio darbą jie dirba, – gailestingai duotum, mat sakoma, jog tu jau esi jiems pažadėjęs, kokį nors kaimą išlaikyti jiems patiems ir toms sieloms, kurias dėl pagonių prietarų išmestas jie pasiima auklėti. Taigi būdamas tokio kilnaus darbo pagalbininku tu padarytum sau skolingą tą, kuriam tu viską privalai, ir laikinąją žemiškos karalystės šlovę laimingai pakeistum amžinąja.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

POPIEŽIAUS HONORIJAUS III 1218 METŲ BIRŽELIO 15 DIENOS BULĖ MAINCO ARKIVYSKUPUI

Prūsams atkovojus lenkų užgrobtą ir kolonizuotą Kulmo žemę (Lohmeyer, 1907, 106; Ślaski, 1969, 213–218; 1970, 23–30), kurija į šiuos įvykius reagavo kryžiaus karais.

Aptariamoji bulė parodo misijų Prūsuose esmę. Naujakrikščiai nebuvo lygiateisiai su senaisiais krikščionimis (*LKK,* 72), apie politinių teisių pripažinimą prūsams nebuvo nė kalbos. Misijos turėjo plėsti Prūsijoje lenkų kunigaikščių, o per juos – jų senjoro popiežiaus (Греков, 1957, 414; Tymieniecki, 1935, 21) valdžią (Maschke, 1928, 14). Prūsų pasipriešinimas šitokiam „atvertimui" popiežių buvo suprantamas kaip „krikščionių ir naujakrikščių užpuolimas". Bulės turinys geriausiai parodo, koks „taikus", kaip kartais teigiama (Powierski, 1969, 198), buvo šitokių misijų pobūdis.

Iš nurodymo, kad prieš prūsus turi vykti tik tie, kas neina į Palestiną (*CDP,* I, 3–4), matyti, kad Pabaltijyje pradedamus kryžiaus karus popiežius laikė dar ne tokiais svarbiais kaip žygius į Artimuosius Rytus. Tačiau tokie pat suteikiami atlaidai rodo vienodą kurijos požiūrį į abi šias priemones. Bulė adresuojama svarbiai bažnytinei provincijai: Mainco arkivyskupai karūnuodavo Vokietijos karalius.

Prūsai kovojo ne tik prieš užpuolikus, bet ir prieš savo pasikrikštijusius (taigi paklusnius lenkų feodalams) gentainius (Kętrzyński, 1903, 160), kurie buvo laikomi išdavikais. Todėl popiežius karo veiksmus prieš prūsus vaizdavo kaip „prūsų genties gynimą" (*CDP,* I, 12–14).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Popiežius Honorijus III prūsus suvokė kaip žiauriausius barbarus. Norėdamas pateisinti kryžiaus žygį prieš juos ir gauti karinės bei materialinės pagalbos šiam žygiui, prūsų žiaurumui įrodyti jis aprašė keletą jų papročių. Tačiau neatrodo, kad tie papročiai yra visai iš piršto laužti, nes juos mini ir kiti šaltiniai. Apie naujagimių (ypač mergaičių) skaičiaus ribojimą, kad ir neaiškiai, jau buvo užsiminta popiežiaus bulėje lenkų kunigaikščiui (1216–1217). Vėliau Kristburgo

taikos sutartyje (1249) prūsai pasižada „neišmesti“ ir “nežudyti“ vaikų. Apie galindų sumanymą žudyti naujagimes mergaites pasakoja Petras Dusburgietis. Dažnai šaltiniuose minimas ir belaisvių aukojimas dievams. Sunku patikėti, kad visos šios užuominos neturi realaus pagrindo, o yra išgalvotos norint parodyti baltų žiaurumą, kaip mano kai kurie istorikai (Jurginis, 1976, 19–32). Įvairiais laikotarpiais belaisvius dievams aukojo tiek rytiniai baltų kaimynai skitai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122–123), tiek pietiniai – germanai (Tacitas, 1972, 10–11). Tačiau ši problema dar reikalauja tyrimo.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1882, 20–21; *CDP,* I, 12–14; Mierzyński, 1892, 125 (fragm.); Mannhardt, 1936, 38–39 (fragm.); Gudavičius, Nikžentaitis, 1987, 79–82 (lot. ir liet. k.).

Literatūra: Mierzyński, 1892, 125; Mannhardt, 1936, 38–39; Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85; Рамм, 1959, 121–122; *LKK,* 73–74; Powierski, 1969, 198–204; 1968, 136–137.

Tekstas iš: CDP, I, 12–14.

PAPST HONORIUS III. FORDERT ZUR BEISTEUER FÜR DEN BISCHOF CHRISTIAN VON PREUSSEN AUF, THEILS UM DIE ZUM TODE BESTIMMTEN TÖCHTER DER PREUSSEN LOSZUKAUFEN, THEILS UM PREUSSISCHE KNABENSCHULEN EINZURICHTEN

den 15. Juni 1218

Honorius III. Venerabili fratri Maguntino Archiepiscopo et Suffraganeis eius salutem etc. In Pruscie partibus populus est a fide prorsus exorbitans et plus quam bestiali deditus feritati, qui, ut ea faciant, que non conveniunt, inter alia multa, que de ipsorum immanitate feruntur, quotcumque feminini sexus mater pariat, perimunt preter unam, tamquam domino velint in propagatione humani generis obviare; passim et sine verecundia plures eorum prostituunt filias, et uxores ac captivos immolant diis suis, intingentes gladios et lanceas, ut

prosperam fortunam habeant, in sanguine predictorum; gentem etiam illam, quam de medio ipsorum misericors Dominus, qui neminem vult perire, ad agnitionem veritatis adduxit, in fidei nostre contemptum novis et intolerabilibus exactionibus inquietant, multiphariam, molientes eos de tenebris erutos ad tenebras persecutionibus revocare. Porro venerabilis frater noster... Episcopus Pruscie, ac alii, qui per Dei gratiam quasdam ibi construxerunt Ecclesias, abhominantes impietatem huiusmodi et eorum qui de novo ad Christum venerunt angustias miserantes, et ut ibidem fidei possit negotium promoveri, statuerunt, si tamen sibi suppetant facultates, necandas comparare puellas, ut educantes easdem lucrifacere possint Christo, ac ibi scolas Prutenorum instituere puerorum, qui, ut gens illa convertatur ad fidem, addiscant efficacius quam advene predicare, ac evangelizare Dominum Ihesum Christum. Volentes etiam Episcopus et alii predicti subvenire fidelibus tribulatis, illorum presertim instanter implorant auxilium ad resistendum barbare nationi, qui nondum Crucis signaculum receperunt nec disponunt suis humeris illud affigere in terre predicte subsidium profecturi, et qui signo Crucis accepto viribus et facultatibus iisdem non suppetentibus non possunt exequi vota sua. Cum igitur hic se causa ingerat pietatis, a qua nullus se potest habens spem Domini excusare, Universitatem vestram monemus et obsecramus in Domino, quatinus viris discretis Deum timentibus vestre iurisdictioni subiectis in remissionem peccaminum iniungatis, ut ipsi, pro Deo sancte predicationis officium assumentes, diocesium vestrarum pauperes et debiles Cruce signatos, cum quibus duximus dispensandum, vota peregrinationis eorum in succursum fidelium de Pruscia commutando, nec non predictos efficaciter moneant et inducant, ut saltem accepto calice salutari retribuant aliquid illi, qui pro eis tradidit semetipsum, accedentes ad Pruscie partes iuxta Episcopi memorati consilium, pro plantatione novella fidei Christiane tam spiritualibus armis qum materialibus pugnaturi, tam eis quam illis, qui aliquos illuc in suis mittent expensis, vel ad eorum subventionem de suis facultatibus ministrabunt, concessa per nos iuxta quantitatem subsidii et devotionis affectum venia peccatorum, secundum quod transituris Ierosolimam indulgetur, omnes etiam prudenter hortentur, ut elemosinam amplexantes, que iuxta sapientis edictum super scutum potentis, et super lanceam adversus inimicum pugnabit, extinguens peccatum, veluti aqua ignem, ad redimendas et educandas puellas easdem, nec non ad puerorum predictorum doctrinam et facultatibus sibi datis a Domino subventionis manum eis tam pie porrigant, quam libenter, ita quod ipsi quibus id in remissionem vobis iniungimus peccatorum, centuplum in via, et vitam eternam in patria consequantur. Datum Rome apud Sanctum Petrum decimo septimo Kalendas Julii Anno secundo.

In eumdem modum scriptum est ... Magdeburgensi Archiepiscopo et suffraganeis eius, ... Archiepiscopo Coloniensi et suffraganeis eius, ... Salezburgensi Archiepiscopo et suffraganeis eius, ... Gnesnensi et suffraganeis eius, ... Lundensi et suffraganeis eius, et Episcopo Caminensi, Bremensi et suffraganeis eius, ... Treverensi et suffraganeis eius.

POPIEŽIUS HONORIJUS III RAGINA PAREMTI PRŪSIJOS VYSKUPĄ KRISTIJONĄ, KAD BŪTŲ IŠPIRKTOS MIRTI PASMERKTOS PRŪSŲ DUKROS IR ĮKURTOS MOKYKLOS PRŪSŲ BERNIUKAMS

1218 birželio 15

Honorijus III garbingiesiems broliams Mainco arkivyskupui ir jo sufraganams siunčia pasveikinimą ir t. t.

Prūsijos kraštuose žmonės yra tiesiog nuklydę nuo tikėjimo ir žiauresni už žvėris. Pagonys, darydami daugel netinkamų dalykų, be kita ko, kas yra pasakojama apie jų baisumą, žudą visus motinų pagimdytus moteriškos lyties kūdikius, palikdami tik vieną. Tuo lyg norėtų pasipriešinti Viešpačiui ir neleisti plisti žmonių giminei. Daugelis jų visur ir visai nesidrovėdami verčia savo dukteris ir žmonas paleistuvauti, o belaisvius, kad susilauktų sėkmės, aukoja savo dievams, šlakstydami savo kalavijus ir ietis jų krauju. Žmones, kuriuos gailestingasis Viešpats, nenorėdamas niekieno pražūties, ištraukė iš jų tarpo ir leido pažinti tiesą, jie, niekindami mūsų tikėjimą, vargina naujais ir nepakenčiamais kankinimais ir stengiasi persekiojimais vėl grąžinti tamsybėn, tik ką iš tamsybės ištrauktus. Toliau – garbingasis mūsų brolis Prūsijos vyskupas ir kiti asmenys, kurie Dievo malone ten pasistatė bažnyčias, baisisi tokių nedorybių ir gailisi tų prispaustų žmonių, kurie vėl grįžo prie Kristaus. Kad ten galėtų būti skleidžiamas tikėjimas, jie nutarė, jei tik būtų pakankamai lėšų, surinkti nužudymui skirtąsias mergaites, kad išauklėję galėtų laimėti jas Kristui. Taip pat jie nutarė įsteigti ten prūsų berniukų mokyklų, kad jie sėkmingiau negu ateiviai galėtų išmokti skelbti Viešpatį Jėzų Kristų ir atversti tą tautą į tikėjimą. Vyskupas ir kiti aukščiau paminėtieji asmenys nori padėti prispaustiems tikintiesiems. Pagalbos

pasipriešinti šiai barbariškai tautai be paliovos prašo, ypač tų, kurie dar negavo kryžiaus ženklo ir neketina jo prisisiūti prie savo pečių, kad pagelbėtų minėtajai žemei, taip pat ir tų, kurie, gavę kryžiaus ženklą, negali įvykdyti savo įžadų dėl silpnos sveikatos ar neturėdami tam lėšų. Čia iškyla dievobaimingumo klausimas, ir nuo jo atsisakyti negali nė vienas, kas turi Viešpaties dvasią. Todėl jus visus per Viešpatį įspėjame ir prašome parinkti dievobaimingus jūsų valdžioje esančius vyrus, taip pat prašome suteikti jiems nuodėmių atleidimą su sąlyga, kad jie imtųsi šventųjų pamokslų vardan Dievo pareigos. Jūsų diecezijų neturtingiesiems ir silpnos sveikatos kryžiaus ženklu pažymėtiems žmonėms, kuriuos esame nutarę atleisti, – žygio įžadus jie tegu pakeičia į paramą Prūsijos tikintiesiems. Taip pat tegu jie paragina ir tepavadovauja anksčiau minėtiesiems, kad, jie, gavę išganymo taurę, bent šiek tiek atsilygintų tam, kuris pats save paaukojo už juos, ir vyktų minėtojo vyskupo patarimu į Prūsijos kraštus kovoti dėl ten naujo krikščionių tikėjimo atžalyno tiek dvasiniais, tiek ir žemės ginklais. Tiek tiems, tiek aniems, kurie pasiųs ten žmonių savo kaštu arba suteiks pagalbą iš savo išteklių, mūsų yra suteiktas nuodėmių atleidimas atsižvelgiant į pagalbos dydį ir pamaldumo jausmą, lygiai toks pat, koks yra suteikiamas vykstantiems į Jeruzalę. Taip pat jie teragina visus duoti aukas išpirkti ir išauklėti mergaitėms, taip pat išmokyti minėtiems berniukams ir ištiesti pagalbos ranką, gausiai ir dievobaimingai, pagal išteklius, jiems Viešpaties skirtus. Šios aukos, kaip sakė išminčius, naikindamos nuodėmę kaip vanduo ugnį, kovos su priešu geriau už galingųjų skydus ir ietis. Taigi jūs, kuriems už tai davėme galią suteikti nuodėmių atleidimą, šimteriopą gausite atlyginimą kelionėje ir amžiną gyvenimą [Dievo] tėvynėje.

Duota Romoje, prie šv. Petro, birželio mėnesio 15 dieną, [mūsų] [popiežiavimo] antraisiais metais.

Toks pat raštas yra nusiųstas Magdeburgo arkivyskupui ir jo sufraganams, Kelno arkivyskupui ir jo sufraganams, Zalcburgo arkivyskupui ir jo sufraganams, Gniezno arkivyskupui ir jo sufraganams, Lundo arkivyskupui ir jo sufraganams, Kamenio vyskupui, Brėmeno arkivyskupui ir jo sufraganams, Tryro arkivyskupui ir jo sufraganams.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

OLIVERIS PADERBORNIETIS

? – apie 1225–1227

OLIVERUS VON PADERBORN

Oliveris Paderbornietis (*Oliverus von Paderborn*) – vienas pirmųjų kronikininkų, kuris vokiečių užkariavimus Pabaltijyje priskyrė krikščionybės skleidimo kampanijai. Apie 1220 metus jis parašė veikalą *Šventosios žemės karalių istorija* (*Historia regum terrae sanctae*) (Mannhardt, 1936, 39). Tuo metu Oliveris buvo Kelno scholastas (mokyklos vadovas), vėliau jis tapo Paderborno vyskupu ir šv. Sabinos vienuolijos kardinolu. Jis kvietė į kryžiaus žygius savo gimtosios Vestfalijos ir Fryzijos žmones (Mannhardt, 1936, 39; Wattenbach, 1866, 501). Kaip ir kitose to meto kronikose, *Šventosios žemės karalių istorijoje,* matyt, buvo panaudoti laiškai ir pasakojimai apie kryžiaus žygius (tarp jų ir Pabaltijyje). Wilhelmas Mannhardtas daro teisingą išvadą, kad tai labiau iš Livonijos, o ne iš Prūsijos ateinanti informacija (Mannhardt, 1936, 39). Tuomet ir vėliau Livonijos bei Prūsijos kontaktai nebuvo labai glaudūs. Tai atsispindi ir Oliverio Paderborniečio veikaluose. Antai *Šventojo karo istorijoje* po Palestinos kryžiaus žygių aprašymo trumpai rašoma apie Prūsijos įvykius, užsimenama apie Danijos karaliaus Valdemaro II veiksmus, tačiau Hermannas von Salza supainiojamas su Hermannu Balcke (*Belli sacri,* 1549, 189).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Oliveris Paderbornietis *Šventosios žemės karalių istorijoje* užsiminė ne tik apie baltų (latvių, prūsų), bet ir finougrų (estų, lyvių) tikėjimus. Tačiau jo pastabos bendro pobūdžio, be detalių, ir beveik neįmanoma nustatyti, kurios genties tikėjimais jos daugiau paremtos. Wilhelmas Mannhardtas mano, kad turimi galvoje labiau Livonijos, su kuria vokiečiai palaikė glaudesnius ryšius, o ne Prūsijos tikėjimai (Mannhardt, 1936, 39). Nors pastabose visai neužsimenama apie lietuvius, Antonis Mierzyńskis, atrodo, linkęs informaciją priskirti ir lietuviams, nes šio šaltinio komentarą, kuriame apžvelgia visų baltų mitinį gamtos suvokimą, vadina „pastabomis apie lietuvių požiūrį“ į žemės prigimtį (Mierzyński, 1892, 51–88). Iš to, kaip tikėjimai aprašomi (garbinamos dievybės vadinamos graikiškais ir romėniškais vardais), matyti, kad Oliveriui Paderborniečiui geriau buvo

pažįstama graikų ir romėnų, o ne tautų, apie kurias jis rašo, religija. Pirmasis šaltinis, teikęs jam informacijos apie lyvių, estų ir prūsų tikėjimus, reikia manyti, buvo popiežiaus Inocento III (jis minimas Paderborniečio veikale) bulė, kurioje labai glaustai buvo suformuluota gamtinė Livonijos tautų religijos prigimtis („Dievui prideramą garbę teikė kvailiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, skaidriems vandenims, žaliuojančioms žolėms ar nešvarioms dvasioms“, žr. šios knygos p. 203). Oliveris Paderbornietis tarsi konkretina abstrakčius popiežiaus bulės teiginius: vietoj lapuotų medžių garbinimo mini graikiškąsias (ir romėniškąsias) medžių, miškų deives (driades, amadriades, napėjas), vietoj šaltinių garbinimo – umides, vietoj žaliuojančių žolių – satyrus ir faunus. Jis pateikia daugiau žinių negu yra popiežiaus bulėje: užsimena, kad pagonys nekirsdavo medžių šventuose miškeliuose, kad garbino kalnus, kalvas, uolas ir slėnius. Išvardyti atskiras dievybes vietoj popiežiaus minimų gamtos objektų ir dar paminėti kitų gamtos objektų garbinimą galėjo paskatinti arba pažintis su graikų ir romėnų mitologija, arba papildoma, tikriausiai iš amžininkų gauta informacija apie baltų tikėjimus. Tačiau ši nauja informacija gana nereikšminga, ja nereiktų grįsti baltų religijos ir mitologijos gamtiškumo, kaip yra darę kai kurie šios teorijos šalininkai (Alexanderis Brückneris, Petras Klimas, Zenonas Ivinskis, Juozas Jurginis ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Toeppen, 1861, 241 (fragm.); Mierzyński, 1892, 51 (fragm.); Mannhardt, 1936, 39 (fragm.).
Literatūra: Wattenbach, 1866, 501; Mierzyński, 1892, 51–88; Mannhardt, 1936, 39.
Tekstas iš: Toeppen, 1861, 241.

HISTORIA REGUM TERRAE SANCTAE
c. 1220

Temporibus ejusdem pontificis [Innocentii III] populus aquilonaris, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam catholicae fidei. Nam gens Livonum, Estonum, Prutonum variis erroribus delusa, ignorans dei filium et incarnati verbi mysterium, numina gentilium colebat, Dryades, Amadryades, Oreades, Napeas,

Humides [Naides?], Satyros et Faunos. Sperabat enim super lucos, quos nulla securis violare praesumsit, ubi fontes et arbores, montes et colles, rupes et valles venerabantur, quasi aliquid virtutis et auspicii reperiri possit in eis; nunc autem sanam doctrinam secuta, ad episcopum et pastorem animarum suarum conversa Jesum Christum, pontificibus suis obediens ecclesias aedificat et frequentat, legibus Christianis pro magna parte subjecta.

ŠVENTOSIOS ŽEMĖS KARALIŲ ISTORIJA
apie 1220

To paties popiežiaus [Inocento III] laikais šiaurės žmonės, klaidžiojantys tamsoje, pamatė didelę katalikų tikėjimo šviesą. Mat lyvių, estų, prūsų tautos, iškrypusios iš kelio dėl visokių klaidų, nepažindamos Dievo Sūnaus ir įsikūnijusio žodžio misterijos, ėmė garbinti stabmeldžių dievybes: driades, amadriades, oreades, napėjas, umides (najades?), satyrus ir faunus. Jie pasitikėjo miškeliais, kurių nė vienas kirvis nedrįso paliesti ir kuriuose šaltiniai ir medžiai, kalnai ir kalvos, uolos ir slėniai buvo garbinami, tarsi šie būtų galėję narsumo ir vilties jiems suteikti; o dabar laikosi sveikojo mokymo, atsigręžę į vyskupą ir savo sielų ganytoją Jėzų Kristų, pakluso savo kunigams, stato ir lanko bažnyčias, paiso krikščioniškų reikalavimų.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

POPIEŽIAUS GRIGALIAUS IX 1232 METŲ SAUSIO 23 DIENOS BULĖ

1230 metais į Pavyslį atsikraustė pirmasis kryžiuočių būrys (*LKK*, 75). Prasidėjo naujas misijinių karų prieš prūsus etapas. Vokiečių ordinas buvo nuolat prūsams gresianti karinė jėga, jo įsikūrimas Kulmo žemėje reiškė ir vokiečių feodalų nuolatinės agresijos prieš Pabaltijo tautas pradžią (Zajączkowski, 1935, 8). Ta proga ir popiežiaus kurijai atsirado galimybė suaktyvinti veiklą: Povilas Pakarklis vien 1230–1236 metais priskaičiuoja penkiolika popiežiaus bulių prieš baltų gentis (Pakarklis, 1950, 62). Viena iš jų yra aptariamoji bulė.

Bulėje kalbama apie prūsų žiaurumus. Galbūt čia spalvos ir sutirštintos (nepamirština, kad bulė buvo kurstomoji), bet nekelia abejonių abipusis kovojančiųjų pusių įniršis. Ir šiuo atveju pirmiausia reikia kalbėti apie kryžiuočių žiaurumą, sukėlusį atitinkamą puolamų prūsų reakciją.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Su senąja prūsų religija susijęs teiginys, kad prūsai demonams (dievams?) aukoja gėlėmis vainikuotas merginas. Tas argumentas turėjo parodyti nežmonišką prūsų žiaurumą ir kuo daugiau tikinčiųjų patraukti į organizuojamą prieš prūsus kryžiaus žygį. Tačiau dėl teiginio tikrumo kyla abejonių. Kituose šaltiniuose toks merginų aukojimo būdas neminimas. Kita vertus, šaltiniai rodo, kad gėlių vainikas baltų kraštuose buvo mitologiškai įprasmintas. Iki pat XX amžiaus kalendoriniuose (pavyzdžiui, joninių) ir šeimos (vestuvių, laidotuvių) papročiuose jis išliko kaip vienas iš svarbiausių ritualinių atributų (*Lietuvių etnografijos bruožai*, 1964, 489–491, 515, 548). O paprotys mirusias merginas laidoti su gėlių (rūtų) vainikėliais leidžia manyti, kad kažkada vainikuotos jos galėjo būti aukojamos ir dievams (plg. vainikuotų merginų aukojimą graikų, romėnų ir kitų tautų dievams).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1882, 66–67; Mierzyński, 1892, 126 (fragm.); Mannhardt, 1936, 40 (fragm.).

Literatūra: Kętrzyński, 1903, 160–161; Tymieniecki, 1935; Mannhardt, 1936, 39–40; Matusas, 1940, 9–10; Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85; Włodarski, 1971, 20–22.

Tekstas iš: PUB, I, 1882, 66–67.

GREGORII PAPAE IX EPISTOLA ENCYCLICA DE STATU PRUSSIAE AD PRAESULES BOHEMIAE

23 Januarii 1232

Gregorius etc. [...] Ex literis sane venerabilium fratrum nostrorum... Mazoviensis, ...Wladizlaviensis et ... Wratislaviensis episcoporum et capitulorum suorum, necnon prudentium virorum relatu percepimus, quod pagani Pruteni verum deum et dominum Jesum Christum agnoscere respuentes, ultra decem millia villarum in Pruscie confinio positarum, claustra et ecclesias plurimas combusserunt. Quare ad cultum divini nominis preterquam in silvis, in quibus multi de fidelibus latitant, locus hodie non habetur. Ipsi etiam plures quam viginti millia christianorum in occisione gladii posuerunt et ignominiosa morte dampnarunt, et adhuc de fidelibus ultra quinque millia detinentes in compede servitutis, reliquos habitatores Mazovie, Cuiavie et Pomeranie instanter perdere moliuntur; iuvenes, quos capiunt, continuis et horrendis laboribus consumendo, virgines pro ridiculo floribus coronatas in ignem demoniis immolant, senes occidunt, pueros necant, quosdam infigendo verubus, quosdam ad arbores allidendo. Quid ultra? Ipsi ferarum more humanum sanguinem sitientes, in contumeliam creatoris, quem multi eorum post receptam baptismi gratiam reliquerunt, luci tenebras preferendo, illa fidelibus infligunt iacula tormentorum, quae stuporem afferunt cogitata, et potius fletus materiam offerunt quam relatus. Et licet dil[ecti] fil[ii], fratres hosp[italis] S. Marie Teuton[icorum] Jerosol[ymitani] pro reverentia Jesu Christi, cuius se obsequio devoverunt, assumpserint in Pruscie partibus negotium fidei ex animo prosequendum, cum quibus deus misericorditer operatur, reprimendo per eos impetum barbare a feritatis, quia tamen ad tam arduum negotium sufficere per se nequeunt et egent fidelium subsidiis adiuvari: universitatem vestram monemus et obsecramus in domino, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatinus, assumpto sancte praedicationis officio propter deum, pauperum et debilium crucesignatorum in

regno Boemie, cum quibus duximus dispensandum, vota peregrinationis in succursum praedictorum fidelium commutetis, et tam eos quam alios fideles in regno constitutos eodem ad nimiam caritatem, qua Christus nos dilexit et diligit, respectum habere et ei retribuere aliquid pro omnibus, que tribuit ipse illis, monitis et exhortationibus vestris secundum datam vobis a deo prudentiam informetis diligenter et sollicite, postulantes, ut ipsi redempti pretio glorioso, in quos tanquam viros christianos et catholicos cadere obprobria exprobrantium Christo debent, se viriliter et potenter accingant, tamquam zelum dei habentes ad vindicandum iniuriam crucifixi et ad liberandum proximos de manibus paganorum, profecturi et acturi secundum fratrum consilia predictorum, ita quod et ipsis premium debeatur eternum, et infideles non possint, quod impune Christi nomen impugnaverint, gloriari.

POPIEŽIAUS GRIGALIAUS IX ENCIKLINIS LAIŠKAS BOHEMIJOS VALDOVAMS APIE PRŪSIJOS PADĖTĮ

1232 sausio 23

Grigalius ir t. t. [...] Iš mūsų gerbiamų brolių Mazovijos, ...Vloclaveko ir ...Vroclavo vyskupų laiškų ir jų kapitulos narių, labai protingų vyrų, pranešimo sužinojome, kad pagonys prūsai, atsisakydami pripažinti tikrąjį Dievą ir Viešpatį Jėzų Kristų, sudegino daugiau kaip dešimt tūkstančių Prūsijos pasienyje esančių dvarų, pilių ir daug bažnyčių. Todėl šiandien ten nėra kitos vietos Dievo vardo garbinimui, išskyrus miškus, kuriuose slapstosi daugelis tikinčiųjų. Mat anie iššudė kardais daugiau kaip dvidešimt tūkstančių krikščionių, pasmerkdami juos nešlovingai mirčiai, ir iki šiol daugiau kaip penkis tūkstančius tikinčiųjų laiko vergijos pančiuose, kitus Mazovijos, Kujavijos (*Cuiavie*) ir Pamario (*Pomeranie*) valdytojai atkakliai planuoja pražudyti. Sugautus jaunuolius pribaigia nuolatiniais pasibaisėtinais darbais, merginas tarsi pajuokai gėlėmis vainikuotas aukoja demonams sudegindami, senius užmušinėja, vaikus žudo, kai kuriuos persmeigdami ietimis, kai kuriuos trenkdami į medžius. Kas toliau? Patys, tarsi žvėrys siurbdami žmogaus kraują, įžeisdami Sutvėrėją, kurį daugelis, gavę krikšto malonę, apleido, tamsybes labiau vertindami už šviesą, tikintiesiems smeigia

tas kankinimo ietis, apie kurias pagalvojus ima siaubas ir kurios greičiau teikia pagrindo verksmui negu pasakojimui. Ir nors mylimi sūnūs, Jeruzalės Teutonų Šv. Marijos broliai, gerbdami Jėzų Kristų, nuolankiai jam atsidavę, nuoširdžiai ėmėsi skleisti tikėjimą, o su jais gailestingai triūsa Dievas, jų jėgomis atremdamas barbariško žiaurumo puolimą, tačiau kadangi jie vieni neįstengia pabaigti tokio karštai pradėto žygio, stokoja tikinčiųjų pagalbos ir paramos, raginame [tai daryti] visus ir prisaikdiname Viešpačiu, atleisdami jūsų nuodėmes. Kadangi Bohemijoje yra vargšų ir luošių, pažymėtų kryžiaus ženklu, su kuriais mes atsiskaitėme, tai jūs, Dievo garbei prisiėmę švento pranašavimo pareigą, klajonių maldas pakeiskite pagalba minėtiems tikintiesiems ir tiek juos, tiek kitus karalystėn paskirtus tikinčiuosius apgaubkite ypatinga meile, kuria Kristus mus mylėjo ir tebemyli, ir jam atsimokėkite šiuo tuo už visa tai, kuo jis aniems užmokėjo. Skatinkite ir raginkite, kiek tik leidžia jums Dievo duotas protas, stropiai ir uoliai praneškite, reikalaudami, kad garbingai atpirktieji, kurie, kaip krikščionys ir katalikai, yra atsakingi dėl Kristaus šmeižėjų, vyriškai ir garbingai juostųsi, lyg turėdami Dievo raištį, atkeršyti už Nukryžiuotajam padarytą skriaudą ir išlaisvinti artimuosius iš pagonių rankų, padėdami ir veikdami pagal minėtųjų brolių paliepimus taip, kad ir jiems būtų skirtas amžinas atpildas, ir netikėliai negalėtų girtis, jog nebaudžiamai puolė Kristaus vardą.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

BALTRAMIEJUS ANGLAS
apie 1190–po 1250

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS

Baltramiejus Anglas (*Bartholomaeus Anglicus*) – vienas žymesniųjų vidurinių amžių enciklopedistų. Žinios apie jo gyvenimą ir veiklą negausios ir dažnai prieštaringos. Gimė jis Anglijoje, spėjama, kad iš pradžių mokėsi Oksforde. Vėliau didesniąją gyvenimo dalį praleido kontinente: mokėsi Prancūzijoje – Šartre (*Chartres*), o nuo 1225 metų – Paryžiuje, kur įstojo į pranciškonų ordiną. Nuo 1230 (ar 1231) metų iki mirties gyveno Magdeburge, čia dėstė teologiją.

Svarbiausias Baltramiejaus Anglo veikalas – *Apie daiktų savybes* (*De proprietatibus rerum*) – devyniolika knygų, parašytų apie 1240 metus. Tai vienas populiariausių vidurinių amžių informacijos sąvadų. Išliko per devyniasdešimt jo rankraščio nuorašų, 1470–1609 metais išėjo daugiau kaip 75 leidimai bei vertimai į anglų, ispanų ir prancūzų kalbas. Nežinoma, kad Baltramiejus Anglas būtų lankęsis Pabaltijo kraštuose. Jo žinios apie baltus, išdėstytos aprašomų kraštų abėcėlės tvarka penkioliktoje veikalo knygoje *Apie provincijas* (*De provinciis*), matyt, sukompiliuotos iš įvairių šiandien ne taip lengvai nustatomų šaltinių, taip pat iš nuogirdų, Europoje plitusių gandų apie nekrikščioniškus kraštus.

Veikalas seniau buvo klaidingai priskiriamas kitam autoriui – Baltramiejui Glanviliečiui (*Bartholomaeus de Glanvilla*, ?–1360), pranciškonui, taip pat kilusiam iš Anglijos.

JUOZAS TUMELIS

Apie baltų paprotį deginti mirusiuosius jau buvo užsiminta Wulfstano, tačiau neatrodo, kad Baltramiejus Anglas ankstesniais šaltiniais būtų naudojęsis. Jis pateikė svarbių šio papročio detalių, kurių nemini kiti autoriai (kad mirusieji deginami aprengti naujais drabužiais kartu su gyvuliais, tarnais ir tarnaitėmis, kad buvo tikima, jog po mirties jie pateks į džiaugsmo ir amžino gyvenimo šalį). Vėliau nepriklausomai nuo Baltramiejaus Anglo mirusiųjų deginimo paprotį panašiai yra aprašę kiti šaltiniai (žr. mitologinę anotaciją prie Wulfstano, p. 164–165). Tai patvirtina jo žinių teisingumą. Paprotys kartu su mirusiuoju laidoti jo artimuosius, tarnus bei tarnaites buvo įprastas ne tik baltų kaimynų (skitų, slavų,

germanų) teritorijose, bet ir daugelyje kitų pasaulio kraštų: Egipte, Tarpupyje, Rytų Europoje, Kinijoje, Amerikoje (Крачковский, 1939; Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 126–127, 311).

Baltramiejus Anglas pirmasis pateikė vieno iš baltų etnonimų – *Semigallia* – etimologiją – legendos apie žiemgalių kilmę nuotrupą: joje sakoma, esą žiemgaliai kilę iš vietinių gyventojų ir ateivių galų. Vėliau buvo užrašyta daugiau ir labiau išplėtotų pasakojimų apie įvairių baltų genčių (lietuvių, prūsų) kilmę (Lauryno Blumenau, Jono Dlugošo, Laoniko Chalkokondylo, Pilypo Kalimacho, Erazmo Stellos, Simono Grunau, Jono Maleckio ir kitų autorių raštuose). Pasakojimai (mitai) apie genčių ir jų žynių, kunigaikščių, karalių kilmę, matyt, buvo populiarūs baltų kraštuose. Jie buvo paremti tolimos praeities atsiminimais apie protėvių (visų indoeuropiečių ir baltų) migraciją, atsikraustymą į naująsias žemes ir jų apgyvenimą, taip pat ne tokiais senais įspūdžiais apie kitų tautų kraustymąsi, jų antplūdžius ir asimiliaciją.

Mitologiniu požiūriu įdomus ir Baltramiejaus Anglo teiginys apie menų bei amatų klestėjimą Semboje – tai patvirtina ir archeologijos duomenys (Gimbutienė, 1958). Šie užsiėmimai tiek Senosios Europos, tiek indoeuropiečių gentyse buvo siejami su žyniais.

Baltramiejaus Anglo informacija baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų dar beveik visai nepanaudota.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Bartholomaeus Anglicus, 1609; 1975. XV–XVI amžiaus leidimus ir vertimus žr.: *GW*, 411–427 (Nr. 3402–3425); *IA*, 221–222 (nr. 113. 592–113. 608) ir kt.

Literatūra: Steele, Morris, 1910; Spekke, 1935, 92–93; Michaud–Quantin, 1966; Матузова, 1978; *Английские средневековые источники*, 1979, 69–96.

Tekstas iš: Bartholomaeus Anglicus, 1609, 669–670, 694, 699.

DE PROPRIETATIBUS RERUM
c. 1240

De Lectonia. Lectonia Scithiae est prouincia, cuius populi Lectimi sunt uocati, homines robusti et fortes, bellicosi et feroces. Est autem Lectonia regio, cuius gleba est fructifera, palustris in multis locis et ualde nemorosa, fluminibus et aquis irrigua, feris et pecudibus ualde plena. Nemoribus et paludibus est munita, paucas habens alias munitiones praeter flumina, nemora et paludes. Et ideo in aestate uix potest illa regio expugnari, sed solum in hieme, quando aquae et flumina congelantur.

De Liuonia. Liuonia est eiusdem regionis et ideomatis prouincia specialis, quae longo maris Occeani interiectu a finibus Germaniae est diuisa, cuius incolae Liuones antiquitus uocabantus, quorum ritus fuit mirabilis antequam a cultura daemonum ad unius Dei fidem et cultum per Germanicos congerentur. Nam deos plures adorabant, prophanis et sacrilegis sacrificiis responsa a daemonibus exquirebant, auguriis et diuinationibus serviebant. Mortuorum cadauera tumulo non tradebant, sed populus facto rogo maxime usque ad cineres comburebant. Post mortem autem suos amicos nouis uestibus vestiebant et eis pro uiatico eius oues et boues et alia animantia exhibebent. Seruos etiam et ancillas cum rebus aliis ipsis assignantes una cum mortuo et rebus aliis incendebant, credentes sic incensos ad quandam uiuorum regionem feliciter pertingere et ibidem cum pecorum et seruorum sic ob gratiam domini combustorum multitudine felicitatis et vitae temporalis patriam inuenire. Haec patria tali errore daemonum antiquissimo tempore fascinata modo in parte magna cum multis regionibus subditis uel annexis diuina precedente gratia et cooperante Germanorum potentia creditur a predictis erroribus esse liberata. [...]

De Sambia. Sambia Mesiae est prouincia in Europa, inferiori Scithia ibi locata quasi media inter Pratenos, Estenes, Osilianes, Liuones et Curones, qui omnes antiquitus Gothorum erant subditi potestati, ut narrat Varro similiter et Herodotus. Inhabitant liitora Occeani facientes promunctoria et sinus contra latera aquilonis, ut dicit idem. Est autem Sambia terra fertilis gleba et frugum ferax, terra palustris et nemorosa, multis fluminibus et lacubus circumualata. Gens inter ceteras barbaras corpore elegans, mente audax, ingenio, arte et artificio alias naciones in circuito praeexcelens. [...]

De Semigallia. Semigallia est prouincia modica ultra mare Balticum constituta, iuxta Osiliam et Liuoniam sita, in Asia [! = Mesia] inferiori, sic uocata quasi a Galatis ipsam occupantibus cum incolis terrae mixtis est inhabitata. Unde

Semigalli sunt dicti, qui ex Gallis, siue Galatis, et illis populis processerunt. Terra bona et fertilis in annona, in pascuis, in partis, sed gens barbara et inculta, aspera et saevera. [...]

APIE DAIKTŲ SAVYBES
apie 1240

Apie Lietuvą. Lietuva yra Skitijos provincija, o jos žmonės vadinami lietuviais. Tai stotingi ir tvirti, karingi ir žiaurūs žmonės. Lietuva – derlingų žemių kraštas; daug kur ji pelkėta ir apžėlusi miškais, drėkinama upių ir ežerų, joje gausu žvėrių ir gyvulių. Miškai ir pelkės ją apsaugo; be upių, miškų ir pelkių, ji nedaug teturi kitų sutvirtintų vietų (gyvenviečių). Ir todėl vargu ar ši sritis gali būti užkariauta vasarą, nebent tik žiemą, kai upes ir kitus vandenis sukausto ledas.

Apie Livoniją. Livonija yra tos pačios srities ypatinga provincija su savita kalba, ilga Okeano jūros įlanka atskirta nuo Germanijos. Jos gyventojai nuo seno vadinami lyviais. Kol germanai dar nebuvo jų išvadavę nuo demonų garbinimo ir nebuvo išmokę jų tikėti ir garbinti vieno Dievo, jų tikybinės apeigos buvo burtai; jie garbino daug dievų, nepašvęstomis ir šventvagiškomis aukomis kreipdamiesi į demonus ieškojo atsakymų, burtavo ir pranašavo. Mirusiųjų kūnų jie nelaidodavo – žmones laužuose sudegindavo į pelenus. Mirusius draugus jie aprengdavo naujais drabužiais ir kelionėn jiems įduodavo avių, jaučių bei kitų gyvulių. Tarnus bei tarnaites degindavo kartu su numirėliu ir jo turtais manydami, kad sudegintieji laimingai pasieks jų pramanytą gyvųjų šalį, kurioje kartu su visais gyvuliais ir tarnais, Viešpaties malone sudeginti, pateks į džiaugsmo ir amžino gyvenimo tėvynę. Pasakojama, kad tas kraštas, nuo seniausių laikų apimtas tokių šėtoniškų paklydimų, bent jau didesnioji jo dalis, taip pat daug pavaldžių arba užimtų vietovių, Dievo malonės ir germanų galybės dėka iš aukščiau išvardytų paklydimų išlaisvintas [...]

Apie Sembą. Semba – Mezijos provincija Europoje; ji plyti žemutinėje Skitijoje, tarp prūsų, estenų, oziliečių, lyvių ir kuršių; visi jie, pasak Varono, taip pat Herodoto, nuo seno buvo pavaldūs gotams. Jie, kaip sako minėtasis Herodotas, gyvena Okeano pakrantėje, prie jo iškyšulių ir įlankų, priešais šiaurinį krantą. Semba yra derlingų dirvų ir gausių vaisių žemė, balota ir miškinga, juosiama daugelio upių ir ežerų. Jos žmonės, palyginti su kitais barbarais, gražaus

sudėjimo, narsūs; visas kitas kaimynes gentis jie pralenkia talentais, menais ir amatais. [...]

Apie Žiemgalą. Žiemgala – nedidelė provincija, įsikūrusi už Baltijos jūros, netoli Ozilijos ir Livonijos, žemutinėje Mezijoje [!?]. Taip ji vadinama todėl, kad joje gyvena galatai, kurie ją užgrobė ir sumišo su šios žemės (vietiniais) gyventojais. Štai kodėl žiemgaliais vadinami tie, kurie kilo iš galų, arba galatų, ir vietinių žmonių. Žemė puiki ir derlinga, daug javų, ganyklų ir pievų, bet tos genties gyventojai tamsūs, grubūs ir žiaurūs. [...]

Vertė *JUOZAS TUMELIS*

VOKIEČIŲ ORDINO 1249 METŲ TAIKOS SUTARTIS SU PAMEDĖS, VARMĖS IR NOTANGOS PRŪSAIS

Vokiečių ordinas, remiamas Vokietijos ir Lenkijos feodalų, papirkdamas kai kuriuos prūsų vadus, įsitvirtino Kulmo žemėje ir pasiekė, kad 1236 metais Pamedė, 1241 metais ir Varmė, Notanga, net dalis Bartos davė Ordinui įkaitų ir pasidavė jo valdžiai. Prūsijoje buvo įvestos sunkios baudžiavinės prievolės, suvaržytos nuosavybės teisės, asmens laisvė. 1242 (ar 1243) metais Ordino užgrobtose žemėse kilo prūsų sukilimas.

XIII amžiaus penktajame dešimtmetyje atkaklią prūsų kovą su Ordinu rėmė Lietuva, buvo sudaryta ir prūsų sąjunga su pamarėnais. Popiežiaus kurija ėmėsi priemonių, kad sustiprintų savo ir Ordino pozicijas Prūsijoje. 1247 metais iš Vokietijos į Prūsiją atvyko Ordino talkininkų, buvo atsiųstas naujas popiežiaus legatas Lenkijai, Prūsijai ir Pamariui – Jokūbas iš Liuticho (Liežo), vėliau tapęs popiežiumi Urbonu IV. Šio legato paveiktas, Pamario kunigaikštis Sventopelkas nutraukė bendradarbiavimą su prūsais ir 1248 metų lapkričio mėnesį sudarė taiką su Ordinu. 1248 metais prasidėjo vidaus kovos Lietuvoje (galbūt inspiruotos minėtų užsienio jėgų) ir buvo sudaryta tarptautinė koalicija prieš Mindaugo Lietuvos valstybę. 1249 metų vasario 7 dieną Pamedėje, neseniai (1247–1248) Ordino pastatytoje Kristburgo (dab. Dzežgonė) pilyje buvo pasirašyta taika tarp popiežiaus atstovo, Ordino vadovybės, Kulmo vyskupo ir Ordino didžiausius smūgius patyrusių Pamedės, Varmės ir Notangos prūsų atstovų. Tai buvo tąsa ginčų, derybų, kurias 1245 metais Lione su Ordinu vedė Sventopelkas ir prūsų atstovai. Kad įtvirtintų savo valdžią, Ordinas turėjo padaryti kai kurių nuolaidų. Dalis vakarų prūsų gavo laikiną atokvėpį, bet kova vėliau tęsėsi ir ypač sustiprėjo po Durbės mūšio (1260).

1249 metų sutartis rodo, kad, priversti pripažinti Ordino valdžią, prūsai stengėsi kiek įmanoma apsisaugoti nuo Ordino savivalės, neteisėto žemės ir turto konfiskavimo, kryžiuočių teismo piktnaudžiavimų. Sutartis davė prūsų diduomenei tam tikrų garantijų: priėmusiems katalikų tikėjimą ir pareiškusiems Ordinui lojalumą buvo garantuota asmens laisvė, galimybė disponuoti savo turtu, tapti dvasininku, riteriu, naudotis teismų gynyba. Taigi prūsų diduomenė išsikovojo riterių luomo teises. Už tai prūsai turėjo atsižadėti savo ideologijos, papročių, turėjo atlikinėti sunkią karo tarnybą Ordinui ir kasmet statyti duoklę produktais (dešimtinę). Pirmojoje sutarties dalyje aptariami teisiniai turto

klausimai, antrojoje – atsisakymo nuo prūsų senovės papročių ir, kita vertus, – krikščionių tikėjimo, bažnytinių apeigų perėmimo klausimai. Antrojoje dalyje pateikiama autentiškos informacijos apie prūsų laidojimo apeigas, stabus, dievus, žynius. Iš sutarties skyrelių apie daugpatystę, perkamąsias jungtuves, tėvo teises matyti, kad Prūsijoje buvo nemaža patriarchalinės bendruomeninės santvarkos liekanų. Sutartyje yra duomenų apie Prūsijos teritorinį pasidalijimą, turtinę socialinę prūsų diferenciaciją, žymius prūsų statybinius pajėgumus. Remiantis sutartyje pateikta informacija apie prūsų visuomenę, galima padaryti išvadą, kad pagoniškas kraštas nebūtinai turėjo būti žemo visuomeninio ir politinio lygio.

Pagrindinis iki XX amžiaus išlikęs sutarties tekstas – lotyniško originalo nuorašas, saugotas Karaliaučiaus archyve. 1679 metais Kristoforas Hartknochas sutartį paskelbė priede prie Petro Dusburgiečio kronikos. Šiai publikacijai buvo panaudoti lotyniškasis Gdansko nuorašas ir Elbingo bei Torunės tekstai vokiečių kalba. Vilniuje sutartis buvo paskelbta 1764 metais Motiejaus Dogelio parengtame Lenkijos ir Lietuvos aktų kodekse. Patikslintas pagal Karaliaučiaus archyvo tekstą variantas buvo paskelbtas Varmės aktų kodekse (1860) ir Prūsijos dokumentų rinkinyje (1882).

ROMAS BATŪRA

Ordino ir prūsų taikos sutartis – labai vertingas prūsų religijos ir mitologijos šaltinis. Tai išsamiausias (palyginti su ankstesniais) ir patikimiausias šaltinis, nes jame, kaip juridiniame akte, patvirtintame abiejų susitariančių pusių, buvo fiksuojami abiem pusėms gerai žinomi dalykai. Jame pakartojami jau senesniuose šaltiniuose paminėti teiginiai apie mirusiųjų deginimą kartu su žmonėmis, ginklais, paprotys turėti kelias žmonas, jas pirkti, pirmą kartą užsimenama apie mirusiųjų laidojimą kartu su žirgais, minimas stabo Kurkos ir kitų dievų garbinimas, žyniai tulisonys ir lygašonys. Iš visų prūsų garbinamų dievų sutartyje paminėtas tik vienas stabas Kurka, „kurį jie buvo įpratę kartą per metus, pririnkę vaisių, puošti ir garbinti kaip dievą“. Šio dievo išskyrimas, kaip jau yra užsiminęs Wilhelmas Mannhardtas, nereiškia, kad jis būtų buvęs vienintelis ir svarbiausias prūsų dievas, – tik dėl savo specifinio kulto jis, matyt, labiausiai buvo kritęs krikščionims į akis. Vėliau Kurką, kaip dievą, kuriam padedant žmonės apsirūpina maistu ir gėrimu, minėjo Simonas Grunau ir juo sekę Lukas Davidas, Kristoforas Hartknochas; daug su Kurkos kultu susijusių papročių nuotrupų ir savų samprotavimų pateikė Matas Pretorijus. Mannhardtas pirmasis Kurkos garbinimą susiejo su paskutinio javapjūtės pėdo papročiais, o šiuo vardu vadinamą dievybę laikė javų augimo, derlingumo dvasia

(Mannhardt, 1868, 13–19; 1936, 46). Šią dvasią prūsų kaimynai slavai ir germanai neretai įsivaizdavo vištos, gaidžio, vilko ir kitokio gyvūno pavidalu. Todėl ir patį Kurkos vardą buvo bandoma sieti su vištos ar gaidžio pavadinimais (Mannhardt, 1868; 1936, 46–48; Bielenstein, 1866, 99). Antonis Mierzyńskis, iš esmės sutikdamas su Mannhardtu, Kurką laikė javų derlingumo dvasia, tačiau jos vardą siejo su pr. *kūra*, liet. *kurti* (Mierzyński, 1892, 94), Alexanderis Brückneris Kurką laikė dieviškuoju kūrėju – kalviu (Топоров, 1984, 314), Franciszekas Bujakas – javams kenkiančiu vilku demonu (Bujak, 1925, 29), Vladimiras Toporovas – javams kenkiančia dvasia (Топоров, 1972, 306–307). Vėliau Toporovas, išsamiai išanalizavęs šį vaizdinį, padarė Mannhardto teiginiui artimą išvadą, kad Kurka „tikriausiai buvo vadinamas paskutinis javapjūtės pėdas, kuriame slėpėsi derlingumo dievybė“, ir, remdamasis kalbos bei mitologijos duomenimis, iškėlė šiuo žodžiu vadinamos mitinės būtybės dvilypumą (javų dvasia, arba dievybė, globojanti derlių, ir pikta dvasia, jam kenkianti) (Топоров, 1984, IV, 314, 317–318; žr. dar Mažiulis, 1993, 307–310).

Tulisonys ir lygašonys vėlesniuose šaltiniuose neminimi. Šiais vardais, kaip matyti iš teksto, prūsai vadino asmenis, atlikusius laidojimo apeigas – mirusiojo garbstytojus. Kad tai ne paprasti raudotojai, o žyniai (kunigai), rodo teiginys, kad jie matą per dangų skriejančią mirusiojo dvasią. Panašiai mirusiojo dvasią tvirtino matąs ir Petro Dusburgiečio aprašytasis vyriausiasis prūsų žynys Krivis. Žyniai, kaip senųjų kulto apeigų atlikėjai, buvo pavojingi naujosios religijos skelbėjams, todėl prūsai sutartyje turėjo pasižadėti nelaikyti jų savo tarpe. Šių žmonių vardų prasmė tyrinėtojų buvo įvairiai aiškinama. Mannhardtas manė, kad tulisonys yra sulotynintas lenkiškas žodis *tuliczyne* „ramintojai“, o lygašonys – prūsiškasis jo atitikmuo (Mannhardt, 1936, 45). Mierzyńskis *lygašonis* siejo su *liga* (ligų gydytojai) arba šaknimi *lig-* – „burti“, „spręsti“, o *tulisonis* – su šaknimi *tul-* – „versti, spręsti, aiškinti“ (tulisonis – ženklų aiškintojas) (Mierzyński, 1892, 97). Jonas Bertulaitis *lygašonis* irgi veda iš žodžio *liga* (Bertuleit, 1924, 92). Kazimieras Būga *tulisonis* siejo su prūsų *tulldīsnan* „džiaugsmas“, sen. isl. *purl* „poetas“ ir teigė, kad tulisonys buvę „kunigai, numirėlio garbstytojai“ (Būga, 1959, 92).

Ordino ir prūsų taikos sutartyje esančia mitologine medžiaga jau yra rėmęsi daugelis prūsų ir kitų baltų religijos bei mitologijos tyrinėtojų (Voigt, 1827; Теобальд, 1890; Usener, 1896; Mierzyński, 1900b; Brückner, 1904; Klimas, 1919; Basanavičius, 1921; Bertuleit, 1924; Jungfer, 1926; Šmits, 1926; Balys, 1929; Clemen, 1938; Ivinskis, 1938b, Slaviūnas, 1947; Pisani, 1950; Balys, Biezais, 1965; Stanevičius, 1967; Łowmiański, 1976; Vėlius, 1977; 1983; 1987; Топоров, 1972; Иванов, Топоров, 1980, Mažiulis, 1993 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Hartknoch, 1679b, 463–475; Dogiel, 1764, 17–21; *CDW,* I, 28–41; *PUB,* I, 1882, 158–165; Mierzyński, 1892, 89–90 (fragm.); Mannhardt, 1936, 41–43 (fragm.); Pakarklis, 1948b, 238–242 (liet. k.); Пашуто, 1959, 494–507 (lot. ir rus. k.) ir kt.

Literatūra: Voigt, 1827, 620–633, 671–672; Ewald, 1875, 249–255; Mierzyński, 1892, 88–97; Łowmiański, 1932; Mannhardt, 1936, 40–48; Jonynas, 1937; Pakarklis, 1948b; Пашуто, 1955; 1959; Jasas, 1959; 1964; Forstreuter, 1963; Mažiulis, 1993.

Tekstas iš: PUB, I, 1882, 161–162.

FRIEDENSVERTRAG ZWISCHEN DEM DEUTSCHEN ORDEN UND DEN ABGEFALLENEN PREUSSEN IN POMESANIEN, WARMIEN UND NATANGEN, GESCHLOSSEN UNTER VERMITTELUNG DES PÄPSTLICHEN NUNTIUS UND ASSISTENZ DES BISCHOFS VON CULM

den 7. Februar 1249

[...] Porro neophiti sepedicti, specialiter autem illi de Pomezania, Warmia et Natania, a nobis instructi, quod pares sunt omnes homines, dum non peccant, et quod solum peccatum miseros facit homines et subiectos, et etiam quod quilibet, quantumcunque sit liber, si facit peccatum, servum constituit se peccati, nolentes supradictam perdere libertatem nec se de cetero subicere homini pro peccato, coram nobis et aliis supradictis deo et Romane ecclesie ac fratribus sepedictis voluntate spontanea firmiter et fideliter promiserunt, quod ipsi vel heredes eorum in mortuis comburendis vel subterrandis cum equis sive hominibus vel cum armis seu vestibus vel quibuscunque aliis preciosis, vel eciam in aliis quibuscunque ritus gentilium de cetero non servabunt, sed mortuos suos iuxta morem christianorum in cymiteriis sepelient et non extra. Ydolo, quod semel in anno, collectis friugibus, consueverunt confingere et pro deo colere, cui nomen *Curche* imposuerunt, vel aliis diis, qui non fecerunt celum et terram, quibuscunque nominibus appellentur, de cetero non libabunt; sed in fide domini Jhesu Christi et ecclesie catholice ac obedientia et subiectione Romane ecclesie firmi et stabiles permanebunt. Promiserunt eciam, quod inter se non habebunt

de cetero *Tulissones* vel *Ligaschones*, homines videlicet mendacissimos histriones, qui quasi gentilium sacerdotes in exequiis defunctorum ve tormentorum infernalium promerentur, dicentes malum et bonum et laudantes mortuos de suis furtis et spoliis, immundiciis et rapinis ac aliis viciis et peccatis, que, dum viverent, perpetrarunt; ac erectis in celum luminibus exclamantes, mendaciter asserunt, se videre presentem defunctum per medium celi volantem in equo, armis fulgentibus decoratum, nisum in manu ferentem et cum comitatu magno in aliud seculum procedentem; talibus consimilibus mendaciis populum seducentes et ad ritus gentilium revocantes. Hoc, inquam, promiserunt se nunquam de cetero habituros. Item promiserunt, quod duas uxores similiter vel plures de cetero non habebunt; sed una sola contenti cum ipsa contrahet unusquisque sub testimonio competenti et matrimonium illud in ecclesia statutis temporibus cum sollempnitate debita publicabit. Promiserunt eciam, quod nullus eorum de cetero filiam suam vendet alicui matrimonio copulandam, et quod nullus uxorem filio suo emet vel sibi; nam ex hoc talis inter ipsos consuetudo, sicut intelleximus, inolevit, qualis nec inter gentes, ut videlicet uxorem patris sui aliquis habeat. Cum enim aliquam uxorem de pecunia communi sibi et filio emerat sibi pater, hactenus servaverunt, ut mortuo patre, uxor eius devolveretur ad filium, sicut alia hereditas de bonis communibus comparata. Et ne aliquis hac de causa novercam suam possit sibi vendicare ulterius in uxorem, uxores nec vendere nec emere promiserunt. Si tamen a sponso patri vel matri sponse, vel e converso, vestes vel alia clenodia data fuerint vel promissa, vel si dos viro vel donacio propter nuptias uxori data fuerint vel promissa, secundum quod iura permittunt, hec nullatenus prohibemus. Unde promiserunt dicti neophiti, quod nullus ex eis quacunque de causa novercam suam ducet de cetero in uxorem, vel uxorem fratris sui, vel eciam aliam sibi in primo, secundo, tercio vel quarto consanguinitatis vel affinitatis gradu attinentem, absque summi pontificis dispensatione et licencia speciali; et quod nullum utriusque sexus heredem legitimum reputabunt vel ad supradictam successionem hereditatis admittent, nisi solos illos, qui de legitimo matrimonio secundum statuta Romane ecclesie fuerint procreati; et quod nullus filium suum vel filiam quacumque de causa per se vel per alium abiciet de cetero vel occidat, publice vel occulte, vel ab alio talia quoquomodo fieri consentiet vel permittet. Promiserunt eciam, quod, quamcito puer alicuius natus fuerit vel ad minus infra octo dies, si tam diu potest absque mortis periculo reservari, ipsum baptizandum facient ad ecclesiam deportari et a presbitero baptizari; et mortis periculo imminente, ab aliquo christiano, baptizandi intentionem habente, quamcitius poterunt facient baptizari, immergendo puerum ter in aqua et dicendo: puer, ego baptizo te in nomine patris et filii et spiritus sancti. Et quia longo tempore presbiteris et ecclesiis

caruerunt et idcirco multi non baptizati ad inferos descenderunt, et multi adhuc inter eos remanent baptizandi, tam pueri quam adulti, promiserunt firmiter et expresse, quod omnes nondum baptizatos infra mensem facient in forma ecclesie baptizari; alioquin consenserunt, ut bona parentum, qui natos suos infra dictum tempus ex contemptu non fecerint baptizari, et eciam bona illorum, qui adulti pertinaciter baptismum recipere noluerint requisiti, publicentur, ipsique extra christianorum fines nudi in tunica expellantur, ne boni aliorum mores ex eorum pravis colloquiis corrumpantur. [...]

VOKIEČIŲ ORDINO TAIKOS SUTARTIS SU ATKRITUSIAIS PAMEDĖS, VARMĖS IR NOTANGOS SRIČIŲ PRŪSAIS, SUDARYTA TARPININKAUJANT POPIEŽIAUS NUNCIJUI IR DALYVAUJANT KULMO VYSKUPUI

1249 vasario 7

[...] Dažnai minimiems naujakrikščiams, ypač Pamedės, Varmės ir Notangos gyventojams, toliau mes išaiškinome, kad žmonės yra visi lygūs, kol nenusideda, ir kad tik nuodėmė padaro žmones vargšus ir klusnius; taigi kiekvienas, kad ir koks jis būtų laisvas, tampa nuodėmės vergu, jei yra padaręs nuodėmę. Jie, nenorėdami netekti minėtosios laisvės ir būti toliau žmogaus valdomi dėl nuodėmės, mūsų ir kitų minėtųjų asmenų akivaizdoje tvirtai, ištikimai savo valia prižadėjo Dievui, Romos bažnyčiai ir dažnai minimiems broliams, kad nei jie patys, nei jų vaikai nebesilaikys ateityje nei šių, nei kitų pagoniškų papročių: mirusiuosius deginti arba žemėje laidoti su žirgais ar su žmonėmis, ar su ginklais bei drabužiais arba kokiomis brangenybėmis. Priešingai, jie prižadėjo savo mirusiuosius krikščionių papročiu laidoti kapinėse, o ne už jų; stabui, kurį jie buvo įpratę kartą per metus pririnkę vaisių puošti ir garbinti kaip dievą – jį praminė Kurka – ir kitiems dievams, kurie nesukūrė nei dangaus, nei žemės, kad ir kokiais jie būtų vadinami vardais, daugiau nebeatnašauti aukų. Priešingai, jie visą laiką būsią tvirti Viešpaties Jėzaus Kristaus ir Katalikų bažnyčios tikėjimo išpažinėjai bei nuolankiai pavaldūs Romos bažnyčiai. Prižadėjo jie taip pat nelaikyti savo tarpe tulisonių nei lygašonių – didžiausių melagių ir veidmainių.

Jie, nelyginant pagonių kunigai, laidodami mirusiuosius, nusipelno pragaro kančių, kai kalba apie blogį ir gėrį, giria mirusiuosius už jų vagystes ir plėšikavimus, nešvarius darbus, grobimus ir kitas ydas bei nuodėmes, kurias jie būdami gyvi buvo padarę. Pakėlę į dangų akis, šaukdami jie melagingai tvirtina matą čia pat esantį velionį, skriejantį ant žirgo per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vanagą ir su dideliu būriu palydos einantį į kitą pasaulį. Tokiomis ir panašiomis melagystėmis jie klaidina žmones ir traukia atgal į pagonių papročius. Jų, kartoju, prižadėjo savo tarpe daugiau niekad nebelaikyti.

Jie taip pat prižadėjo toliau neturėti dviejų ar daugiau žmonų, bet pasitenkinti viena, su kuria kiekvienas susituoksiąs esant tinkamam liudijimui, ir tą moterystę nustatytu metu su deramu iškilmingumu paskelbsiąs bažnyčioje. Visi kaip vienas jie prižadėjo taip pat neparduoti savo dukters kam nors į žmonas, taip pat nepirkti žmonos nei savo sūnui, nei sau. Iš tikrųjų šiuo metu, kaip supratome, tas paprotys tarp jų buvo taip įsivyravęs, kaip kad nėra buvę net tarp pagonių. Pavyzdžiui, kai kas turi savo tėvo žmoną. Mat kai tėvas nusipirkdvo už bendrus pinigus sau ir savo sūnui žmoną, tai ta žmona tėvui mirus patekdavo sūnaus nuosavybėn, taip, kaip ir kitas paveldimas, už bendrus pinigus įgytas turtas. O kad kas nors dėl tos priežasties negalėtų savo pamotę parduoti kitam už žmoną, jie prižadėjo žmonų nei pirkti, nei parduoti. Tačiau, jeigu jaunikis duoda ar pažada duoti jaunosios tėvui ar motinai drabužių bei kitų brangenybių arba jei vyrui yra duodamas kraitis arba šiaip jis yra apdovanojamas ar prižadama apdovanoti žmoną vedybų proga, kiek leidžia teisė, to jokiu būdu jiems nedraudžiame. Taigi minėtieji naujakrikščiai prižadėjo jokiu būdu toliau nebevesti savo pamotės arba savo brolio žmonos, arba moters, priklausančios pirmam, antram, trečiam ir ketvirtam giminystės ar artimumo laipsniui be ypatingo popiežiaus potvarkio ir leidimo. Prižadėjo jie taip pat teisėtais paveldėtojais laikyti abiejų lyčių tik tuos asmenis ir tik tiems pripažinti minėtąją paveldėjimo teisę, kurie bus gimę teisėtai iš moterystės, sudarytos pagal Romos bažnyčios nuostatus; taip pat prisižadėjo savo sūnaus ar dukters dėl kokios nors priežasties nei patys, nei per kitą asmenį daugiau nebežeminti, nežudyti viešai ar slaptai, taip pat nepritarti ir neleisti, kad kas nors kitas tai kaip nors darytų. Jie dar prižadėjo vos gimusį kieno nors kūdikį mažiausiai per aštuonias dienas, jei taip ilgai galima laukti, nesibijant mirties pavojaus, nunešti į bažnyčią krikštyti, kur jį pakrikštytų kunigas. Gresiant mirties pavojui, jie stengsis pakrikštyti kaip galima greičiau, padedant kokiam nors krikščioniui, turinčiam norą krikštyti. Jis tris kartus, įleisdamas kūdikį į vandenį, sakys: „Kūdiki, aš tave krikštiju vardan Tėvo ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios“. Be to, kadangi jie ilgą laiką neturėjo nei kunigų, nei bažnyčių ir todėl daugelis jų nekrikštytų nužengė į pragarą, taip pat kadangi

daugelis iš jų – tiek vaikai, tiek suaugusieji – dar iki šiol yra nekrikštyti, jie tvirtai ir aiškiai prižadėjo visus, ligi šiol nekrikštytus, pakrikštyti Bažnyčios papročiu per vieną mėnesį. Be to, jie nutarė konfiskuoti turtą tėvų, kurie savo vaikų per minėtąjį laiką, niekindami krikštą, nepakrikštys, ir turtą suaugusiųjų, kurie, kad ir paraginti, užsispyrę atsisakys priimti krikštą, o juos pačius išvarys nuogus, vienmarškinius už krikščionių žemių, kad jų piktos kalbos nesugadintų kitų gerų papročių. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

PASAULIO APRAŠYMAS

Pasaulio aprašymo (*Incipiunt descripciones terrarum*) autorius – tiksliai nežinomas asmuo. Sprendžiant pagal *Aprašymo* turinį, jis galėjo būti dominikonas arba pranciškonas. Spėliota, kad gal tai buvo dominikonų vienuolis Henrikas, 1249 metais misionieriavęs jotvingių gyvenamose vietose, vėliau, 1258–1261 metais, buvęs Čekijoje, Austrijoje, Vengrijoje (Górski, 1981), rašyta, kad tai išsimokslinęs vokiečių kilmės misionierius baltų kraštuose, gyvenęs iki XIII amžiaus pabaigos (Jakštas, 1983), ir panašiai. Anoniminis *Aprašymo* autorius pats pažymi, kad jis ne tik su draugu lankėsi jotvingių krašte, dalyvavo Čekijos karaliaus Pršemislo Otakaro II puolime prieš Sembą (1255 metų pradžioje), bet buvo ir Mindaugo karūnavime (1253). Ieškant *Aprašymo* autoriaus, atkreiptas dėmesys (Ochmański, 1985) į 1253 metų liepos mėnesio Mindaugo dokumentą dėl kai kurių žemių Žemaitijoje ir Jotvoje, kuriame tarp liudytojų minimi du dvasininkai: „de fratribus praedicatoribus Sinderamus, de fratribus minoribus frater Adolfus...“ (*LUB,* I, nr. 252). Manoma, kad vienas iš šių liudytojų, veikiausiai pranciškonas Adolfas, ir bus *Aprašymo* autorius.

Pasaulio aprašyme pateikiamas biblinis pasaulio suskirstymas į Aziją, Afriką, Europą pagal Nojaus palikuonių gyvenamas vietas, po to apžvelgiama Europa, minima Italija, Vengrija, Lenkija, Rusia, baltų kraštai (tarp jų Lietuva), Livonija, Estija, Švedija, Norvegija, Anglija, Škotija, Ispanija, Graikija, Bulgarija ir kt. *Aprašymas* išliko XIII amžiaus pabaigos kodekse, saugomame Airijos sostinės Dublino šv. Trejybės (*Trinity*) koledžo bibliotekoje (nr. 347), rašytame, kaip manoma, Airijoje. *Pasaulio aprašymas* parašytas XIII amžiuje kaip veikalo apie totorius įvadas (nežinia, ar autorius patį veikalą baigė, gal tik perrašinėtojas jo neperrašė į išlikusį kodeksą).

Aprašyme kalbama ir apie Jotvą, Sembą (jos užkariavimą, sembų, prūsų papročius), Kuršą, Žemaitiją, Lietuvą, Mindaugo karūnavimą, nalšėnus (t. y. Nalšios gyventojus), Livonijos užkariavimo pradžią.

Pagal *Aprašymo* autoriaus santykį su minėtais baltų, Lietuvos įvykiais bandoma nustatyti šio teksto parašymo datą. *Aprašyme* minimas čekų karaliaus puolimas prieš Sembą datuojamas 1255 metais, pats karalius (miręs 1278 metais) minimas kaip tuo metu valdantis. Autorius nemini Mindaugo atsimetimo nuo krikšto bei jo mirties, o apie popiežių Aleksandrą IV (mirusį 1261 metais) kalba kaip apie gyvenantį, todėl manoma, kad veikalas rašytas po 1255 ir prieš 1260 metus, t. y. XIII amžiaus šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje, tikriausiai po 1258 metų Aukso Ordos totorių puolimo prieš Lietuvą, įgijusio platų tarptautinį atgarsį. Taigi

Pasaulio aprašymas, kiek jis susijęs su baltais ir Lietuva, rašytas amžininko, įvykių dalyvio, buvusio tuose kraštuose.

Aprašymą surado ir 1979 metais paskelbė Marwinas Colkeris. Fragmentai išversti į anglų, lenkų, lietuvių kalbas.

ROMAS BATŪRA

Tikėjimai ir papročiai, apie kuriuos užsimenama *Pasaulio aprašyme* (miškų garbinimas, būrimai, mirusiųjų deginimas su žirgais, ginklais ir vertingesniais drabužiais), jau ne kartą buvo minėti senesniuose šaltiniuose kalbant apie įvairias baltų gentis. Iš konteksto matyti, kad panašūs prūsų papročiai autoriui irgi jau buvo anksčiau žinomi. Tačiau su Sembos gyventojais šie papročiai seniau nebuvo siejami. Vadinasi, autorius turėjo papildomos informacijos iš šios baltų žemės. Todėl *Pasaulio aprašymas* reikšmingas kaip pirminis šaltinis, rodantis minėtų tikėjimų ir papročių populiarumą visose baltų gentyse. Į šį šaltinį baltų mitologijos tyrinėtojai dar nebuvo atkreipę dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Colker, 1979, 715–717, 720–726 (lot. k., su rez. anglų k.); Górski, 1981 (lenk. k.); Jakštas, 1983, 109 (lot. k.); Samalavičius, Abramauskas, Ulčinaitė, 1984, 63–64 (liet. k.).

Literatūra: Colker, 1979, 712–726; Górski, 1981; Jakštas, 1983; Ochmański, 1985; Охмань-ский, 1987.

Tekstas iš: Colker, 1979, 720–726.

INCIPIUNT DESCRIPCIONES TERRARUM
1255–1260

[5.] Hungarie iungitur a parte aquilonis pars Polonie orientalis, quam sequitur Pruscia, similiter ad aquilonem tangens mare dulce. Hec per deo carum virum Christianum, primum episcopum eiusdem terre, Cisterciensis ordinis, principium sue conversionis sumpsit absque gladio per gratiam baptismalem.

[6.] Hinc ab occidente pars magna Polonie, sed maritima ex parte aquilonis, sita est, que Pomerania nuncupatur.

[7.] Ab oriente autem versus Russiam eidem Ietwesya est coniuncta. Hanc cum socio ceperam baptizare. Prusciam sequitur Zambia ad aquilonem eiusdem lingue maritima quasi a parte aquilonis.

[8.] Hanc Primicius rex quintus Boemorum, qui nunc regnat, cruce signa(tus) personal(ite)r cum copioso exersitu Christianorum dominio subiugavit et potenciorem dicte terre de sacro fonte elevans suo appellavit nomine me presente, anno scilicet primo domini Alexandri pape IIII.

[9.] Hii quemadmodum Prutheni speciales silvas pro diis colebant. Auguria multum sequebantur. Et mortuos cum equis et armis et nobilioribus vestibus comburebant. Credunt enim quod hiis et aliis que comburuntur in futuro seculo uti possint.

[10.] Zambie iungitur Curlandia, que magis flectitur ad aquilonem, circumdata mari a parte austri et etiam occidentis. In orientali vero plaga posita est terra paganorum que Samoita appellatur. Huic numquam fuit absque gladio predicatum.

[11.] Hec habet etiam ad orientem conterminam Ruscie terram Lectavie. Cuius rex primus Mendogus baptizatus est et in coronacione sua me ibidem existente regnum suum a sede Romana recipiens hoc idem reliquid suis posteris faciendum dummodo eandem ad huiusmodi factum curam adibeant diligentem.

[12.] Dicti Lectavi Ietuesi et Nalsani de facili baptizantur eo quod a Christianis nutricibus ab ipsis cunabulis sunt enutriti. Ideo poterimus inter illos securius conversari.

[13.] (C)urlandiam sequitur Livonia ad aquilonem habens archiepiscopum cum vii suffraganeis, quorum quatuor sunt in Pruscia et tres in Livonia. Hec inicium sue salutis per mercatores habuit. Qui pulsi tempestate in magnum flumen quod Duna dicitur decendens de Ruscie partibus devenerunt. Et viderunt populum simplicem et inermem. Caute ab eisdem et paulatim optinuerunt ut sepem de lapidibus pro parva curia in insula dicti fluvii erigerent ne lupi vel latrunculi nocte ipsos aut peccora que ibidem acquisiverant perturbarent. Et facto cemento castellum ceperunt satis firmum. Quod cernentes indigne sic dicebant: „Permittamus hos homines lapides erigere et consumpmato opere circumdantes funibus fortissimis ligatisque ad ipsos bobus et equis plurimis uno momento ad terram omnia prosternemus“. Cumque cum dictis instrumentis advenissent et sagittis repugnancium vidissent ex suis plurimos interfectos, habito consilio pacem cum mercatoribus perpetuam inierunt. Et sic ceperunt Christiani ibi dilatari.

PASAULIO APRAŠYMAS
1255–1260

[5.] Vengrija iš šiaurės ribojasi su rytine Lenkijos dalimi ir su Prūsija, kuri šiaurėje prieina prie Gėlosios jūros. Ši šalis buvo atversta į krikščionybę Dievui mielo žmogaus, pirmojo Prūsijos vyskupo, cistersų ordino vienuolio Kristijono nepanaudojus kardo, krikšto malonės dėka.

[6.] Į vakarus nuo čia yra Pomeranija, kuri vakaruose ribojasi su Lenkija, o šiaurėje su jūra.

[7.] Rytuose, priešais Rusią, yra jotvingių kraštas. Čia su draugu aš ėmiau krikštyti žmones. Už Prūsijos į šiaurę plyti Semba, kur kalbama ta pačia kalba.

[8.] Primicijus, penktasis čekų karalius, kuris dabar valdo, asmeniškai, su didžiule kariuomene surengė kryžiaus žygį prieš Sembą ir nugalėjęs atidavė ją krikščionių valdžiai, o šios žemės galingiausiąjį žmogų, apšlakstęs švęstu vandeniu, pavadino savo vardu. Tai įvyko man dalyvaujant, popiežiaus Aleksandro IV pirmaisiais valdymo metais.

[9.] [Sembos gyventojai], kaip ir prūsai, tam tikrus miškus garbino kaip dievus. Jie atlikdavo daug įvairių būrimų, o mirusiuosius kartu su žirgais, ginklais ir vertingesniais rūbais degindavo. Tikėjo, kad visais šiais dalykais mirusieji galės naudotis būsimajame gyvenime.

[10.] Semba jungiasi su Kurliandija, kuri daugiau krypsta į šiaurę ir pietinėje bei vakarinėje dalyje yra supama jūros. Rytuose yra pagonių žemė, kuri vadinasi Žemaitija. Niekas čia neskelbė Dievo žodžio be kalavijo.

[11.] Rytuose Žemaitija ribojasi su gretima Rusijai žeme Lietuva. Jos pirmasis karalius Mindaugas buvo pakrikštytas, ir aš dalyvavau jo karūnavime, kai jis priėmė savo karališkąją valdžią iš Romos popiežiaus ir paliko ją savo palikuonims, kad jie rūpestingai ją saugotų.

[12.] Minėtieji lietuviai, jotvingiai ir nalšėnai yra lengvai pakrikštijami, kadangi nuo pat vystyklų yra auklėjami krikščionių auklių. Taigi galėsime tarp jų saugiau būti.

[13.] Už Kurliandijos į šiaurę plyti Livonija, kuri turi arkivyskupą ir septynis sufraganus[1], iš kurių keturi yra Prūsijoje ir trys Livonijoje. Kurliandijos išganymui pradžią davė pirkliai. Genami audros, jie atplaukė čia didele upe, vadinama Duna[2], iš Rusijos pusės. Ir pamatė jie paprastus beginklius žmones. Atsargiai ir pamažu gavo jų sutikimą minėtos upės saloje pasistatyti iš akmenų mažą būstinę, kad turėtų kur pasislėpti nuo vilkų ir plėšikų ir apsaugoti gyvulius, kuriuos ten įsigijo. Pasigaminę skaldos, pastatė gana stiprią pilį. Matydami ją, vietiniai

gyventojai šnekėjo: „Leiskime tiems žmonėms statyti akmeninę pilį, kurią mes, pasinaudodami tvirtomis pintomis kopėčiomis, jaučiais ir arkliais, tuoj pat iki pat žemės sugriausime“. Tačiau kai jie atėjo su minėtais įrankiais ir pamatė, jog daugelis jų žuvo nuo [atėjūnų] strėlių, tada pasitarę nusprendė su pirkliais sudaryti amžiną taiką. Taip įsitvirtino tame krašte krikščionys.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *Sufraganas* – vyskupas.
[2] *Duna* – Dauguva.

TOMAS ŠANTIMPRIETIS
XIII a.

THOMAS VON CHANTIMPRÉ

Iš Brabanto (Belgija) kilęs Tomas Šantimprietis (*Thomas von Chantimpré, Thomas Cantipratanus*) 1263 metais parašė *Knygą apie bičių valstybę* (*Bonum universale de apibus*). Dvasininko gyvenimą jis pradėjo netoli Kambrė (*Cambrai*) esančiame Šantimprė (*Chantimpré*) vienuolyne (Wattenbach, 1866, 526). Minėtąjį veikalą sukūrė būdamas jau pagyvenęs žmogus, pasižymėjęs aktyvia veikla dominikonų ordine (įstojo į jį apie 1230 metus). *Knyga apie bičių valstybę* – savotiška vienuolių valstybės utopija, kurioje ryšku beatodairiško tikėjimo sužadintos vizijos. Tokias vizijas dažniausiai regėdavo labai tikinčios moterys, o autorius su jomis susidūrė būdamas nuodėmklausiu Lotaringijoje ir kitur (Wattenbach, 1866, 511, 526–527).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Tomas Šantimprietis vienas pirmųjų (po Adomo Brėmeniečio ir *Pasaulio aprašymo* autoriaus) užsiminė, kad prūsai turėjo šventų miškelių, kuriuose aukojo savo dievams aukas. Šios žinios neabejotinai tikros, nes šventus miškus ir vėlesniais laikais minėjo daugelis baltų mitologijos šaltinių. Paaiškinti reikia tik autoriaus teiginį, kad šiuos miškus prūsams išsaugoti padėdavo demonai, vadinami dvasiomis (*Dusiae vel Dusiones*). Šitaip vadinamus demonus aprašinėjo šv. Augustinas ir kiti viduramžių autoriai kalbėdami apie Vakarų Europos tautų (visų pirma galų) tikėjimus. Manoma, kad žodžio *Dusia* arba *Dusio* panašumas į baltiškuosius žodžius *dusi, dvasia* („vaiduoklis“, „vėlė“) paskatino Tomą Šantimprietį šiuos Vakarų Europos gyventojų demonus susieti su prūsų tikėjimais, paversti juos savotiškais prūsų šventųjų miškų saugotojais (Mannhardt, 1936, 48–49). Apie baltų žodžių *dusi, dvasia* kilmę ir prasmę rašė Vytautas Mažiulis, Vladimiras Toporovas (Mažiulis, 1988, 241–242; Топоров, 1975, 393–394).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Thomas Cantipratanus, 1597; 1605; 1627; Mannhardt, 1936, 48 (fragm.).
Literatūra: Wattenbach, 1866, 511, 526–527; Mannhardt, 1936, 48–49.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 48.

BONUM UNIVERSALE DE APIBUS
1263

De Dusiis daemonibus et quomodo uno corpore sublato aliud substituant

Hinc de Dusiis vel Dusionibus, quae est tertia species Daemonum sequitur: Dusiorum daemonum opera multa percepimus et hi sunt, quibus gentiles lucos plantatos antiquitus conservabant. His adhuc Prussiae gentiles silvas aestimant consecratas et eas incidere non audentes nunquam ingrediuntur easdem, nisi in iis diis suis voluerint immolare. Hi sunt etiam daemones de quibus beatissimus Augustinus etc.

KNYGA APIE BIČIŲ VALSTYBĘ
1263

Apie dvasias demonus ir kaip vieną kūną pašalinus kitas atsiranda

Čia [kalbama] apie dvasias, arba vėles, kurios yra trečioji demonų rūšis. Žinome daug dvasių – demonų – darbų, ir būtent jų padedami pagonys kitados saugojo sodintus miškelius. Prūsijos pagonys po šiai dienai laiko joms pašvęstus miškus, kurių nedrįsta kirsti, ir įžengia į juos tik tada, kai nori juose aukoti aukas savo dievams. Tai tokie demonai, apie kuriuos [rašo] šventasis Augustinas ir t. t.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

PRŪSIJOS ŽEMĖS MAGISTRO KONRADO VON THIERBERG PRIVILEGIJA SENAJAM KARALIAUČIUI

Konradas von Thierberg Jaunesnysis, Prūsijos žemės magistras, 1286 metų vasario 28 dienos aktu už ištikimybę per prūsų sukilimą suteikė Senojo Karaliaučiaus piliečiams Kulmo ir kitas teises, dovanojo žemės sklypų.

Dokumento originalas buvo Karaliaučiaus archyve, skelbtas leidinyje *Preussisches Urkundenbuch*, t. I, sąs. 2, p. 310 (1909; 1961), o ištraukas paskelbė Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 128).

ROMAS BATŪRA

Privilegija yra vertingas BRM šaltinis, patvirtinantis, kad baltai (prūsai) iš tiesų turėjo šventomis laikomų giraičių, kurias mini ir daugelis kitų šaltinių. Privilegijoje minimos Šventõsios girios topografija tipiška baltams: ji yra ne pačiame mieste, o „anapus Priegliaus“. Už upės (Vilnios), žiūrint iš pilies, buvo ir Vilniaus Šventoji giria, minima Motiejaus Strijkovskio. Atrodo, kad šitokios šventosios girios buvo susijusios su nekrokultu: jose buvo deginami arba laidojami mirusieji.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1909, 310; Mannhardt, 1936, 128 (fragm.).
Tekstas iš: PUB, I, 1909, 310.

DAS HAUPTPRIVILEG DES LANDMEISTERS KONRAD VON THIERBERG DER ALTSTADT KÖNIGSBERG

den 28. Februar 1286

[...] Poterunt insuper predicti cives piscari in Prigora a ponte Kvnigesberch Prigoram ascendendo usque ad Sanctam silvam cum omnibus instrumentis piscandi preter clausuras aque, quibus Prigoram nolumus occupari. Preterea statuimus, quod, si in testamento nostre domui seu cuicumque alteri ab aliquo cive habitatore in Kvnigesberch domus, area, agri sive orti donata fuerint, infra unius anni spacium vendi debent, alioquin libere cedat in usus civium predictorum. Item precibus dictorum civium duximus annuendum, ut nullam aream sive domum nos absque consensu civium neque cives absque nostro consensu in predicta civitate alicui legare debeant vel conferre. Omnia prefata bona in agris, pratis, pascuis, silvis, salectis, paludibus, stagnis, aquis, insulis, piscariis et aliis quibuslibet utilitatibus exceptis superius prenotatis libera et absque onere tradimus prefate civitatis civibus et incolis ad communem usum et utilitatem in perpetuum possidenda. Si qua autem illorum bonorum ab aliis forsitan possidentur, tenebimur ea eximere et prefatis civibus infra decennium post datam presencium libera cum omnibus prefatis utilitatibus et libertatibus assignare. Et ut sepedictorum civium fidelibus obsequiis domui nostre fideliter et constanter impensis speciali gracia et favore per condigna promotionum beneficia habundancius occurramus, sepedicte civitatis Kvnigesberch habitatoribus universis in perpetuum indulgemus, ut in silva Sancta ultra Prigoram, que Labun dicitur, et in omnibus silvis nostris sitis a superiore termino libertatis, quam civitati deputavimus, usque ad campum, qui Lauthen dicitur, ligna cedant ad usus ignium et edificiorum suorum, prout necessitas exigit singulorum. [...]

KRAŠTO VALDOVO KONRADO VON THIERBERG PRIVILEGIJA SENAJAM KARALIAUČIUI

1286 vasario 28

[...] Anksčiau minėtiems piliečiams galima buvo žvejoti Priegliuje nuo Karaliaučiaus tilto aukštyn upe iki pat Šventosios girios visokiais žvejybos įrankiais. Draudžiama tik daryti vandens užtvaras, mat nenorime, kad Prieglius tokiu būdu būtų nusavintas. Be to, mes nutarėme, kad, jeigu testamentu mūsų ar kitiems kokiems namams koks nors pilietis, Karaliaučiaus gyventojas, užrašytų dovanai namą, aikštę, žemės sklypą ar sodų, tai, vieneriems metams praslinkus, visa tai turi būti parduodama; kitaip visa nekliudomai teatitenka minėtųjų piliečių (Karaliaučiaus gyventojų) naudai. Taip pat, atsižvelgdami į minėtų piliečių prašymus, pritariame, kad nei mes be piliečių sutikimo, nei piliečiai savo ruožtu be mūsų negalėtų jokios aikštės ar namo minėtame mieste niekam nei testamentu užrašyti, nei perleisti.

Visas minėtąsias laukų, pievų, ganyklų, miškų, druskos kasyklų, pelkių, tvenkinių, vandenų, salų, žvejybos gėrybes ir daugelį kitų naudingų dalykų, išskyrus anksčiau paminėtus, be jokių apribojimų bei mokesčių atiduodame minėtojo miesto piliečių ir gyventojų nuosavybėn naudoti visam laikui jų bendram labui. O jeigu iš tų gėrybių kas nors atsitiktinai yra pasisavinama kitų, mes turėsime tatai atimti, o po dešimties metų tas laisvas (gėrybes) su visokeriopa anksčiau minėta nauda bei laisvėmis atiduoti minėtiesiems piliečiams. O kad parodytume bent šiokį tokį dosnumą už mūsų dažnai minėtų piliečių nuolankų, ištikimai ir tvirtai pareikštą mūsų namams paklusnumą, su išskirtine malone ir meile, įvertinę jų gerus darbus, visada leidžiame visiems minėtiesiems Karaliaučiaus gyventojams anapus Priegliaus esančioje Šventojoje girioje, kuri vadinama *Labun*, ir visuose mūsų miškuose nuo ankstesnės ribos, kurią nustatėme miestui, iki pat lauko, vadinamo *Lauthen*, pasikirsti kiek kam reikia malkų ugniai kūrenti ir medžių troboms pasistatyti. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KARALIAUČIAUS KOMTŪRO BERTHOLDO VON BRÜHAVEN ŽEMĖS UŽRAŠYMO AKTAS

Bertholdas von Brühaven, Karaliaučiaus komtūras, 1292 metų liepos 23 dienos aktu užrašė Konradui Kochui ir jo palikuonims žemės Šventojoje girioje ir pagiryje iki pat Priegliaus.

Dokumento originalas buvo Karaliaučiaus archyve, skelbtas leidinyje *Preussisches Urkundenbuch*, t. 1, sąs. 2, p. 372 (1909; 1961), o ištraukas paskelbė Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 128).

ROMAS BATŪRA

Atrodo, kad šiame šaltinyje minima ta pati Šventoji giria kaip ir magistro Konrado privilegijoje (1286).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: PUB, I, 1909, 372; Mannhardt, 1936, 128 (fragm.).
Tekstas iš: PUB, I, 1909, 372.

DER COMTUR ZU KÖNIGSBERG BERTHOLD VON BRÜHAVEN VERSCHREIBT EIN LANDGEBIET DEM KONRAD KOCH (COCUS)

den 23. Juli 1292

Universis tam presentibus quam futuris frater Bertoldus Bruhauen hospitalis sancte Marie domus Theutonicorum commendator de Kungesberc salutem in

omnium salvatore. Ne geste rei veritas per nos facte dubia fortassis inposterum per oblivionem alicui remaneat, intervenire debet scripture testimonium evidens et cautela. Ad noticiam igitur universorum cupimus devenire, quod nos de fratrum nostrorum consilio in Kungesberc honesto viro Conrado Coco suisque heredibus ob fidelitatis sue obsequia III mansum (!) et V iugeres (!) contulimus in sancta silva et iuxta sanctam silvam in descensu usque ad Prigoram cum omni utilitate iure hereditario in perpetuum possidendos, ita dumtaxat, ut de quolibet manso singulis annis X scotos domui Kungesberc dare sit astrictus, quos in festo beati Martini episcopi sine diminucione persolvet, libertatem vero largam quatuor annorum eidem concessimus. In huius rei evidens testimonium et perpetuam firmitatem presentem literam nostri sigilli munimine fecimus roborari. [...]

KARALIAUČIAUS KOMTŪRAS BERTHOLDAS VON BRÜHAVEN UŽRAŠO KONRADUI KOCHUI (COCUS) ŽEMĖS

1292 liepos 23

Nuolankusis Šventosios Marijos vokiečių ordino brolis Karaliaučiaus komtūras Bertholdas von Brühaven[1] sveikina visus ir dabar čia esančius, ir būsimus Išganytojo vardu. Kad mūsų atlikto žygio teisėtumas rasi per kieno nors užmarštį nekeltų ateityje abejonės, turi būti raštiškas aiškus paliudijimas ir garantija. Taigi trokštame, kad visi sužinotų, jog mūsų brolių pasitarime Karaliaučiuje garbingam vyrui Konradui Kochui bei jo palikuonims už ištikimybę ir nuolankumą užrašėme tris žemės sklypus ir penkis margus Šventojoje girioje ir pagiryje, iki pat Priegliaus žemupio su visokeriopa nauda paveldėjimo teisėmis visam laikui.

Savo ruožtu ir jis [Kochas] teįsipareigoja Karaliaučiaus namui [Ordinui] kasmet nuo kiekvieno margo duoti po dešimt skatikų ir sumokėti juos visus ligi palaimintojo vyskupo Martyno atlaidų. Mes jam suteikėme ketveriems metams

didžiulę laisvę. Teisingam šio reikalo paliudijimui ir ilgalaikiam pastovumui garantuoti šį raštą patvirtinome uždėdami savo antspaudą. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *Bertholdas von Brühaven* – Karaliaučiaus komtūras (1289–1302), prieš tai – Balgos komtūras (1288–1289).

IPATIJAUS METRAŠTIS

Ipatijaus metraštis, kitaip vadinamas *Voluinės, Haličo-Voluinės metraščiu*, – vienas seniausių Kijevo Rusios ir Haličo-Voluinės Didžiosios Kunigaikštystės metraščių sąvado nuorašų (rašytas XIV amžiaus pabaigoje–XV amžiuje), rastas XIX amžiaus pradžioje Kostromos šv. Ipatijaus vienuolyne. Visas tekstas pirmą kartą paskelbtas 1871 metais leidinyje *Летопись по Ипатскому списку*. Jame aprašomi įvykiai nuo Kijevo Rusios susidarymo iki 1292 metų. Trečioji metraščio dalis – XIII amžiaus Haličo-Voluinės kunigaikščių metraštis. Tai svarbiausias rašytinis šaltinis XIII amžiaus Lietuvos valstybės istorijai pažinti. Jame daug žinių apie jotvingius, Lietuvos valstybės kūrimąsi, jos santykius su pietvakarių Rusia, Lenkija, Livonijos ordinu, Aukso orda. Vladimiras Pašuta spėjo, kad *Ipatijaus metraščio* pasakojimai apie Lietuvos kunigaikščių Mindaugo, Treniotos, Vaišvilko, Švarno ir Traidenio valdymą paimti iš Lietuvos metraščio, kuris, Pašutos manymu, galėjo būti rašomas kuriame nors Naugarduko stačiatikių vienuolyne (Naugardukas su vadinamąja Juodąja Rusia po 1219 metų priklausė Lietuvai); kiti rusų istorikai (Vladimiras Koroliukas, Aleksandras Ziminas), taip pat lenkų istorikas Jerzy Ochmańskis šią hipotezę atmetė (Пашуто, 1959, 37–43; Ochmański, 1961, 146). Pašutos spėjimu, Haličo-Voluinės metraščių sąvado sudarytojas buvęs stačiatikių dvasininkas, kuris gyvenęs Haličo-Voluinės Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Cholme, vyskupo aplinkoje; jis rašęs maždaug iki 1290 metų (pabaiga iki 1292 metų rašyta kito asmens). Metraštyje vyrauja bažnytinė stačiatikių ideologija. Istoriografijoje paprastai neabejojama metraštyje dėstomais faktais, tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad jie pateikiami iš priešiškų Lietuvai pozicijų – teisinama ir liaupsinama rusų kunigaikščių krikščionių agresija prieš pagonis jotvingius ir lietuvius.

RIMANTAS JASAS

Baltų mitologijai labai reikšmingos *Ipatijaus metraščio* pastabos apie lietuvių dievus, nes jos užrašytos rytų slavų arealo vakarinėje dalyje; čia gyvenantys slavai neblogai pažino ano meto lietuvių tikėjimus ir papročius, o pagoniški tikėjimai ir papročiai tada dar buvo gyvi. Pirmojoje pastaboje išvardijami Mindaugo garbinami dievai Nunadievis, Teliavelis, Diviriks, Zuikių dievas ir Medeina; jiems jis aukodavęs aukas. Be to, minimas mirusiųjų deginimas ir prietaringas

miško gerbimas. Antrojoje pastaboje minimi lietuvių karių dievai Andajas ir Diviriks. Panašūs dievai vardijami ir kitame šaltinyje – *Malalos kronikos* slaviško nuorašo intarpe (1261). Pastarasis parašytas tame pačiame areale ir beveik tuo pačiu metu kaip ir *Ipatijaus metraštis.* Kadangi abiejų šaltinių informacija panaši, galima laikyti ją gana patikima. Gaila, kad šios pastabos labai lakoniškos, dievai tik minimi, nenurodoma jų paskirtis, vieta lietuvių mitinėje sistemoje. Dievų vardai slaviškame tekste gali būti ir kiek iškreipti. Nemaža mitologų yra bandę komentuoti *Ipatijaus metraščio* ir *Malalos kronikos* mitinę informaciją. Jei pripažinsime, kad jos autoriai buvo gerai informuoti apie rytų baltų religiją ir mitologiją, svarbu yra ir kokia seka dievai vardijami. Visose trijose pastabose vardijamų dievų sekoje pirmieji yra Nunadievis ir Andajas. *Ipatijaus metraščio* pirmojoje pastaboje Nunadievis net pavadintas pirmuoju Mindaugo dievu. Taigi reikia manyti, kad Nunadievis ir Andajas užėmė svarbiausią vietą rytų baltų panteone, kad tai panašūs dievai. Taip manė Alexanderis Brückneris ir Eduardas Volteris (Brückner, 1886, 11; Вольтер, 1886б, 176). Brückneris juos laikė sėkmės, likimo dievais ir siejo su Lasickio *Gondu*, o Volteris – su gyvatėmis (jų vardai esą sudaryti iš žodžių *angis* + *dievas*). Antonis Mierzyńskis sutiko su Brücknerio pateikta Andajo interpretacija, o Nunadievį laikė namų dievu (jo vardas esą sudarytas iš žodžių *namas* + *dievas*) ir gretino jį su Lasickio *Numėju* (Mierzyński, 1892, 139–142, 147). Panašiai šio vardo kilmę aiškino ir Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 52). Algirdas Julius Greimas teonimą *Andajas* siejo su žodžiais *vanduo*, *Andeinis* (1611 metų jėzuitų kronikoje paminėtas dievas, tapatintas su romėnų Neptūnu; Greimas, 1990, 388). Vladimiras Toporovas šių abiejų dievų vardus rekonstravo taip: **No- / an / -deiv (*Nu- /an / -deiv-?)* ir *An (t)-deiv-* (Топоров, 1972, 311). Šitoks teonimo *Nunadievis* kilmės aiškinimas gan įtikinamas. Atrodo, kad Nunadievis, ko gero, buvo lietuvių dangaus dievas, daugmaž atitinkantis Jono Lasickio minimą žemaičių Aukštėją Visagalįjį, sūduvių Ukapirmą, latvių Dievą. Lietuvių tautosakoje jį atitinka Dievas. Pagal trinarę Georges'o Dumézilio indoeuropiečių dievų funkcijų klasifikaciją šiam dievui priklausė svarbiausioji juridinė funkcija. Todėl jis minimas pirmuoju tarp karaliaus Mindaugo garbinamų dievų (Vėlius, 1986, 13–14). Tuo tarpu *Andajo* kilmę įtikinamiau aiškina Greimas. Andajas, ko gero, buvo žynių dievas. Jam pagal Dumézilio klasifikaciją priklausė svarbiausioji maginė funkcija (Vėlius, 1993, 62).

Įvairiai tyrinėtojai interpretavo ir dievo Teliavelio vardą bei paskirtį. Brückneris jį laikė kelio dievu, kelio velniu (jo vardą manė esant sudarytą iš žodžių *kelias* ir *velnias*), Mannhardtas – bandos dievu (vardas esąs sudarytas iš *tėlias* + *velis* – valdytojas), Volteris – kalviu (žodis *Teliavelis* esąs iškreiptas lietuviškas žodis *kalvelis*), Mierzyńskis – tėveliu (*Teliavelis* – iškreiptas žodis *tėvelis*) ir gretino su

Lasickio minimu *Tawalu*, Toporovas – Telviu, skoliniu iš skandinavų (*Tialfi*), Vėlius – žemės dievu, žemės velniu (šaknis *tel-* reiškia žemę, *vel-* reiškia valdytoją, velnią) ir t. t. Metraštyje ir kronikoje pateikiamuose dievų sąrašuose jo vieta įvairuoja, ir dėl to galima spėti, kad jis atliko įvairias funkcijas. Atrodo, jam buvo būdingos maginė ir ekonominė funkcijos. Panašios yra lietuvių tautosakinio velnio funkcijos. Teliavelis ir Nunadievis sudarė priešpriešos būdu suderintą porą – panašiai kaip indų mitų Mitra ir Varuna (Vėlius, 1986, 14). Teliavelio statusą padeda nustatyti *Malalos kronikos* intarpas, kuriame nurodoma, kad Teliavelis esąs kalvis, nukalęs saulę ir įkėlęs ją į dangų. Dievų kalvių yra daugelyje senųjų indoeuropiečių mitologijų: hetitų *Hašamili* – požemyje gyvenantis dievas kalvis, sen. indų *Viśvakarman* – dievas amatininkas, dievas kalvis, osetinų *Kurdalægon* – dievas kalvis, graikų Ἥφαιστος – ugnies ir metalų kalimo dievas, romėnų *Volcānus* – ugnies ir kalvystės dievas, sen. skandinavų *Vǫlundr* – mitinis kalvis (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 715). Daugiausia tai chtoniškieji dievai, susiję su požemio ugnimi; kai kurių iš jų (pavyzdžiui, skandinavų *Vǫlundr*) net vardai panašūs į lietuvių velnio. Velnias lietuvių tautosakoje taip pat įsivaizduojamas kaip nagingas kalvis, kalvystės amato pradininkas (Vėlius, 1986, 15; 1987, 205–208).

Diviriksą Mannhardtas, Mierzyńskis laiko „dievų rikiu“ (visų dievų valdytoju), o Brückneris – „dievo rykšte“. Brücknerio interpretaciją patvirtina Toporovas. Jis teisingai nurodo, kad Dievo rykšte Lietuvoje buvo vadinamas Perkūnas ir kad Diviriks yra perifrastinis Perkūno vardas, minimas tada, kai neminimas Perkūnas (Топоров, 1970, 535; 1972, 310–311). Manoma, kad griausmo dievas Perkūnas atliko karinę funkciją. Šį dievą atitinka lietuvių tautosakos Perkūnas (Vėlius, 1986, 16).

Zuikių dievo ir Medeinos interpretacija didesnių nesutarimų nesukėlė. Tik Mannhardtas, Mierzyńskis, Volteris ir kiti tyrinėtojai šiuos dievus laikė savarankiškais, o Brückneris Zuikių dievą laikė Divirikso arba Medeinos apozicija. Tai esą miško, žvėrių dievai, nuo kurių priklauso medžioklės sėkmė. Matyt, neatsitiktinai tuoj po jų užsimenama apie Mindaugo medžioklę ir prietaringą pagarbą miškui. Jiems, kaip ir Teliaveliui, būdinga ekonominė funkcija, tik Teliavelis daugiau susijęs su žemdirbyste, gyvulininkyste ir amatais, o šie dievai – su medžiokle.

Taigi *Ipatijaus metraščio* pastabose yra paminėti svarbiausi rytų baltų dievai, atliekantys visas tris pagrindines indoeuropiečių dievų funkcijas. Beveik visi jie turi atitikmenų kitų indoeuropiečių mitologijoje (Vėlius, 1986, 12–17). Panašius dievus mini ir Dlugošas, tik vadina juos romėniškais vardais. Todėl *Ipatijaus metraštis*, šalia Malalos ir Dlugošo kronikų, yra ypač svarbus rytų baltų religijos ir mitologijos šaltinis. Dauguma tyrinėtojų yra rėmęsi *Ipatijaus metraščiu* (Mannhardt, 1875; Теобальд, 1890; Usener, 1896; Brückner, 1904; 1909; Klimas,

1919; Schroeder, 1923; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Slaviūnas, 1947; Pisani, 1950; Jaskiewicz, 1952; Biezais, 1954; Топоров, 1966; 1970; 1972; Dundulienė, 1969; Puhvel, 1974; Łowmiański, 1976; Vėlius, 1983; 1986 ir kt.).

Be šių, *Ipatijaus metraštyje* yra ir daugiau užuominų apie baltų tikėjimus. Dviejose vietose užsimenama apie burtininkavimą. Burtininku esąs buvęs garsus jotvingių vadas Skomantas. Iš metraščio nematyti, ar burtininku Skomantą laikė tik slavai (tada šią informaciją tektų priskirti slavų mitologijai), ar ir patys jotvingiai. Baltams priskirtina ir kita užuomina: Daumantas, nenorėdamas su Mindaugo kariauna žygiuoti už Dnepro, teisinasi, kad „pikti burtai“ neleidžią vykti. Iš šios užuominos matyti, kad vykstant į žygį būdavo buriama – atsiklausiama dievų valios. Kritus blogam burtui, žygio būdavo atsisakoma. Apie burtininkavimą kalbama ir daugelyje kitų baltų mitologijos šaltinių.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: ПСРЛ, II, 1845 (dalis teksto, nuo 1111 metų); 1908; 1962; *Летопись*, 1871; Вольтер, 1886б (fragm.); Brückner, 1886 (fragm.); Mierzyński, 1892, 138–139 (fragm.); Mannhardt, 1936, 51–52 (fragm.); Vėlius, 1986, 12 (fragm. liet. k.); Greimas, 1990, 379–380 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Brückner, 1886; Вольтер, 1886б; Mierzyński, 1892, 137–152; Mannhardt, 1936, 49–56; Шахматов, 1938; Приселков, 1940; Черепнин, 1941; Лихачев, 1947; Пашуто, 1950, 17−133; 1959; Vėlius, 1986.

Tekstas iš: ПСРЛ, II, 1962, 799–800, 817, 839, 860.

ИПАТЬЕВСКАЯ ЛЕТОПИСЬ
1248–1263

[...] Воеваша Ятвязе около Охоже и Боусовна и всю страноу и тоу попленишa, и еще бо Холмоу не поставленоу бывъшю. Данилом гна же по них, Василко из Володимеря оугони е и бывшоу емоу третии день из Володимеря в Дорогычине, оным же бьющимся оу ворот Дорогычинъскых, и приде на не Василко. Онем же вьзьехавшим им противоу и не стерпевшим от лица Василкова, Богу помогшоу побегоша злии погании. И бысть на не сеча люта и гнаша е за много поприщ. И оубито бысть князии сорок, инии

мнозии избьени быша и не востаяша. Посла и во Галичь ко братоу си, и бысть радость велика во граде том Галиче в день тои. Василко бо бе возрастом середнии, оумом велик и дерзостью, иже иногда многажды побежаше поганые или иногда многажды посылающима има на поганыя. Еже Скомонд и Бороуть зла воиника, иже оубьена быста посланием.

Скомонд бо бе волъхв и кобник нарочит, борз же бе яко и зверь, пешь бо ходя повоева землю Пиньскоую, иныи страны и оубьен бысть нечестбъии и глава его взотъчена бысть на кол. И во иная времена Божиею милостью избьени быша погании, ихже не хотехом писати от множества ради.

[…] Миндог же посла к папе и прия крщение. Крщение же его льстиво бысть: жряше богом своим в таине: первомоу Нънадееви и Телявели и Диверикъзоу, заеячемоу богу и Меидеиноу; егда выехаше на поле и выбегняше заяць на поле, в лес рощения не вохожаше воноу и не смеяше ни розгы оуломити. И богом свои жряше и мертвъх телеса сожигаше и поганьство свое яве творяше. […]

[…] Романови же пришедшоу ко градоу и Литве, потокши на град Литве, ни ведеша нишьто же, токмо и головне, ти псы течюще по городищоу, тоужахоу же и плевахоу по своискы рекоуще „янда“, взывающе богы своя Андая и Дивирикса и вся богы своя поминающе рекомыя беси. […]

В лето 6771. Послал бяшеть Миндовг всю свою силоу за Днепр на Романа, на бряньского князя. Довъмонт же бяшеть с ними же, пошел на воиноу и оусмотри время, подобьно собе, и воротися назад, тако река: кобь ми не дасть с вами поити. Воротив же ся назад и погна вборзе, изогна Миндовга, тоу же и оуби его, и оба сына его с нимь оуби – Роукля же, Репекья. […]

IPATIJAUS METRAŠTIS
1248–1263

[1248 m.][1] [...] Kariavo jotvingiai ties Ochožu ir Busovna[2] ir visą šalį buvo užkariavę, ir dar Cholmą[3].

Vijosi juos Danilas, vijosi juos Vasilka[4] iš Vladimiro[5] ir pavijo trečią dieną atbėgus iš Vladimiro į Drohičiną[6]. Jiems kaunantis ties Drohičino vartais, užklupo

juos Vasilka; jiems pasipriešinus ir neatsispyrus prieš Vasilką, Dievui padedant, pikti pagonys ėmė bėgti, ir daug jų buvo iššudyta, ir vijo juos ilgai ir nužudyta buvo keturios dešimtys kunigaikščių, daug kitų buvo sužeista ir nebeišsilaikė. Pasiuntė [Vasilka] į Haličą[7] pas savo brolį; daug džiaugsmo buvo tą dieną Haličo mieste. Vasilka buvo vidutinio ūgio, bet didis protu ir narsa, nes buvo metas, kai daug kartų nugalėjo pagonis, ir buvo metas, kai daug kartų siuntė prieš pagonis. O Skomantas[8] ir Boruta, pikti kariai, buvo užmušti.

O Skomantas buvo pasižymėjęs burtininkas, narsus kaip žvėris. Jis pėsčias eidamas nukariavo Pinsko žemę ir kitus kraštus, bet buvo užmuštas, netikėlis, o jo galva užmauta ant mieto. Ir kitais metais Dievo malone buvo išmušti pagonys, bet apie juos nerašome dėl jų daugybės.

[1252 m.][9] [...] Mindaugas pasiuntė pasiuntinius pas popiežių ir priėmė krikštą[10]. Jo krikštas buvo apgaulingas[11]; savo dievams slaptai aukojo: visų pirma Nunadieviui ir Teliaveliui ir Diviriksui, Zuikių dievui ir Medeinai; jei vykstant į medžioklę išbėgdavo į lauką zuikis, į mišką nežengdavo ir nedrįsdavo jame nei rykštės nulaužti; ir savo dievams aukojo, ir mirusiųjų kūnus degindavo, ir savo pagonybę viešai išpažindavo. [...]

[1258 m.][12] [...] Romanui[13] atvykus su lietuviais prie miesto[14], lietuviai, nieko nežinodami, puolė miestą, lyg alkani šunes bėgo pylimu, reiškė nepasitenkinimą ir spjaudė, saviškai tardami „janda“, šaukėsi savo dievų Andajo ir Divirikso ir minėjo visus savo dievus, kipšais vadinamus. [...]

[1263 m.][15] Buvo pasiuntęs Mindaugas visą savo jėgą už Dnepro prieš Briansko kunigaikštį Romaną. Daumantas[16], buvęs su jais, nužygiavo į karą, bet nutaikęs sau patogų laiką sugrįžo atgal kalbėdamas: „pikti burtai neleidžia man drauge su jumis eiti“. Skubiai sugrįžęs atgal, išvijo Mindaugą ir nužudė jį, o drauge su juo du jo sūnus – Ruklį ir Rupeikį[17]. [...]

Vertė *RIMANTAS JASAS*

KOMENTARAI

[1] Metraštyje 6756 metų skirsnis.

[2] *Ochožas ir Busovna* – voluiniečių pilys į vakarus nuo Vakarų Bugo, netoli Cholmo.

[3] *Cholmas* (dab. Chelmas, rytų Lenkija, Liublino vaivadija) – pietvakarių Rusios miestas, įkurtas 1237–1238 metais. Apie 1245–1270 metus buvo Haličo-Voluinės didžiosios kunigaikštystės sostinė.

[4] *Vasilka, Vasilka Romanovičius* (1199–1271) – Haličo kunigaikštystės (pietvakarių Rusia)

kunigaikščio Romano Mstislavovičiaus sūnus, Danilo Romanovičiaus Haličiečio brolis. Nuo 1241 metų – Voluinės kunigaikštis. Buvo Lietuvos ir jotvingių priešas.

[5] *Vladimiras* – XIII amžiaus Voluinės kunigaikštystės sostinė. Dabar – Voluinės Vladimiras (*Vladimir Volynskij*, Ukraina).

[6] *Drohičinas* – Palenkės miestas prie Vakarų Bugo (dabar rytų Lenkijos miestas). XIII amžiaus pirmajame trečdalyje priklausė Lenkijai, nuo 1237 metų – Haličo-Voluinės kunigaikštystei.

[7] *Haličas* – XIII amžiaus Haličo kunigaikštystės miestas (dab. Ukrainos miestas).

[8] *Skomantas* – vienas iš jotvingių vadų (XIII amžiaus pirmoji pusė). Lietuvių enciklopedijose klaidingai tapatinamas su kitu Skomantu, gyvenusiu XIII amžiaus antrojoje pusėje (minimas Petro Dusburgiečio kronikoje tarp 1266 ir 1285 metų). Su vienu iš jų (ar su abiem) yra susijusi Skomantų (lenk. *Skomętno*) vietovė, to paties pavadinimo ežeras ir piliakalnis į vakarus nuo Augustavo miesto (šiaurrytinė Lenkija).

[9] Metraštyje 6760 metų skirsnis.

[10] Kalbama apie Mindaugo krikštą 1251 metų balandžio ar gegužės mėnesį.

[11] *Jo krikštas buvo apgaulingas* – ši *Ipatijaus metraščio* tezė daugeliui Mindaugo istoriografų sukėlė mintį, kad Mindaugo krikštas buvo tik politinis manevras. Tačiau reikia turėti galvoje, kad metraštininkas – stačiatikių dvasininkas, kuris šmeižė Mindaugą, norėdamas jį diskredituoti, kad pateisintų Haličo-Voluinės didžiojo kunigaikščio Danilo Romanovičiaus Haličiečio karą su krikščioniu Mindaugu (Пашуто, 1959, 34–35). Kita vertus, lietuviai iš tikrųjų galėjo garbinti tuos dievus, kurie išvardijami metraštyje.

[12] Metraštyje 6766 metų skirsnis.

[13] *Romanas* – Haličo-Voluinės didžiojo kunigaikščio Danilo Romanovičiaus Haličiečio sūnus. Apie 1253–1258 metus Naugarduko, Slonimo, Volkovysko kunigaikštis, Mindaugo vasalas. Mirė apie 1259 metus.

[14] Kalbama apie Vozviaglio miesto (Bolochovo žemėje, į vakarus nuo Kijevo) puolimą 1258 ar 1259 metais. Tą miestą jau buvo spėję nusiaubti Mindaugo vasalo Romano sąjungininkai – Voluinės kariuomenė. Tai sukėlė lietuvių nepasitenkinimą.

[15] Metraštyje 6771 metų skirsnis.

[16] *Daumantas* – lietuvių Nalšios žemės, vėliau Pskovo kunigaikštis (mirė 1299 05 20).

[17] Mindaugo sūnus Rupeikis (Repeikis, Replen) minimas 1254 03 12 ir 1261 08 07 Mindaugo žemių užrašymų Livonijos ordinui dokumentuose.

RIMANTAS JASAS

JONO MALALOS KRONIKOS INTARPAS

Jonas Malala (*Joannes Malalas*) – Bizantijos kronikininkas (g. apie 491, m. 578). Dar vadinamas Kalbėtoju (*Ritor*). Kilęs iš Sirijos. Tikslesnių žinių apie jo gyvenimą nėra. Kai kurie istorikai Malalą tapatina su Jonu III, kilusiu iš Didžiosios Antiochijos (dab. Antakija, Turkija), kuris 565–577 metais buvo Konstantinopolio patriarchas. Jonas Malala parašė *Chronografiją* – populiarią pasaulio istoriją nuo jo sukūrimo iki 563 metų, t. y. Bizantijos imperatoriaus Justinijono I Didžiojo (mirė 565) valdymo laikotarpio. Kronikos pabaigos neišliko (galėjo dar būti tęsinys iki 574 metų). Kronikoje mėginama derinti Krikščionių bažnyčios istoriją, Biblijoje aprašytus įvykius su Antikos istorija, graikų mitais. Malalos veikalu sekė visi vėlesnieji (iki XII amžiaus) Bizantijos kronikininkai. Išliko vienintelis graikiško teksto Oksfordo nuorašas, kurį 1831 metais Bonoje paskelbė Ludwigas Dindorfas. 927 metais (dėl šios datos kai kurie tyrinėtojai abejoja) šventikas Grigorijus išvertė *Malalos kroniką* į senovės slavų kalbą Bulgarijos carui Simeonui (valdė 893–927). To vertimo nuorašas, patekęs į Kijevo Rusią, nuo XI iki XVII amžių buvo Rusioje rašytų pasaulio istorijų („chronografų“) pagrindinis žinių šaltinis apie senovės Romos ir Graikijos mitus, istoriją, literatūrą. *Malalos kronikos* slaviškojo vertimo ištisai neišliko. Vasilijus Istrinas jį rekonstravo iš rusų chronografuose rastų fragmentų ir 1897–1914 metais paskelbė (18 knygų) Novorosijsko universiteto ir kituose moksliniuose leidiniuose.

Lietuvių mitologijai reikšmingas pasakojimas apie Sovijų, 1261 metais įterptas į *Malalos kronikos* slaviškąją redakciją. Intarpas išliko *Archyviniame chronografe* (saugomas Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve Maskvoje) ir *Vilniaus chronografe* (saugomas Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne); abu nuorašai yra XV amžiaus. Tai vienas seniausių baltų mitologijos ir religijos šaltinių.

RIMANTAS JASAS

Malalos kronikos intarpas rašytas beveik tuo pat metu kaip ir *Ipatijaus metraščio* atkarpa, kurioje minimi lietuvių dievai. Kronikos intarpo autorius gerai pažino rytų baltų, visų pirma lietuvių ir jotvingių, tikėjimus. Minimi panašūs dievai kaip ir *Ipatijaus metraštyje*, jie net išdėstomi panašia tvarka. Jei šie tekstai rašyti

nepriklausomai vienas nuo kito, pagal juos galima būtų atkurti patikimą rytų baltų religijos ir mitologijos vaizdą. Tekstų savarankiškumą tarsi liudytų jų skirtumai. *Ipatijaus metraštyje* kalbama apie lietuvių ir jų karaliaus dievus, o čia – apie daugelio baltų genčių (lietuvių, jotvingių, prūsų) ir net finougrų (lyvių ir jemų) dievus. *Ipatijaus metraštyje* tik užsimenama, kokiems dievams aukojo Mindaugas, o čia pateikiamas ištisas mitas apie Sovijų, kuris esąs (visų minėtų genčių įsivaizdavimu) vedlys į pomirtinį pasaulį ir kuris davęs pradžią aukojimo nelabiems dievams apeigai. Yra skirtumų tarp vardijamų dievų. Vietoj *Ipatijaus metraščio* Nunadievio minimas Andajas, vietoj Divirikso – Perkūnas, vietoj Zuikių dievo ir Medeinos – Žvorūna. Teliavelis nukeltas į patį dievų sąrašo galą ir priduriama, kad jis esąs kalvis ir nukalęs saulę. Dviejų šaltinių informacijos skirtumai galėjo atsirasti dėl įvairių priežasčių: lokalinių (ten buvo kalbama apie lietuvių dievus, o čia – apie visų baltų), hierarchinių (ten buvo kalbama apie šio pasaulio suvereno – karaliaus, o čia – apie vedlio į mirusiųjų pasaulį – žynio dievus), kalbinių (galbūt tie patys arba bent panašūs dievai vadinami skirtingais vardais). Tokiu atveju išeitų, kad Nunadievis kažkuo yra panašus į Andają, Diviriks į Perkūną, Medeina (ir Zuikių dievas) – į Žvorūną. Kalbėdami apie *Ipatijaus metraštį,* esame aptarę daugelį abiejuose šaltiniuose minimų dievų. Čia lieka tik aptarti Žvorūnos ir Sovijaus vertinimus.

Daugelis mokslininkų yra linkę Žvorūną laikyti Vakarine žvaigžde (Venera), kurią lietuviai kartais vadino Žvėrine (Вольтер, 1886б, 177; Mierzyński, 1892, 144; Топоров, 1972, 314). Kita vertus, Volteris, Mierzyńskis ją yra linkę sieti ir su Didžiąja bei Mažąja žvėrine (Jupiteriu arba Saturnu, Marsu) (Вольтер, 1886б, 177), su Didžiąja šuns žvaigžde (Sirijumi) (Mierzyński, 1892, 146), o Brückneris jos vardą manė esant paprastu būdvardžiu *žvėrinė* (Brückner, 1909).

Nuomonės labiau skyrėsi aiškinant mito apie Sovijų prasmę ir Sovijaus vardo etimologiją. Ankstesnieji tyrinėtojai šį žodį laikė senosios arabų kalbos skoliniu (Wolter, 1886, 641–642), vienos iš lietuvių genčių pavadinimu (Mierzyński, 1892, 132–134). Mūsų laikų mokslininkai jį kildina iš senosios indoeuropiečių šaknies *sāue- (*sū-, *sue-), reiškiančios saulę (Топоров, 1966, 148–149), sieja su lietuvišku žodžiu *šova* „anga“ ir latvišku – *sava* „drevė“ (Greimas, 1990, 370), lietuvišku žodžiu *sāvas* (Vėlius, 1986, 18). Dauguma mokslininkų mano, kad Sovijaus mitu buvo stengiamasi pagrįsti mirusiųjų deginimo paprotį, tačiau dėl pavienių mito segmentų prasmės nesutariama. Mierzyńskis, nurodęs šerno ir naminės kiaulės svarbą lietuvių laidojimo papročiuose, mano, kad mite minimas šernas buvo sumedžiotas Sovijaus laidotuvėms (šermenims), tačiau vaikai suvalgė mirusiajam skirtą dalį ir Sovijus tada nebegalėjo patekti į mirusiųjų pasaulį be vaikų pagalbos (Mierzyński, 1892, 134–137). Toporovas daro prielaidą, kad Sovijaus sumedžiotas šernas reiškia saulę, o pats Sovijus esąs saulės kūrėjas

(Топоров, 1966, 145–146). Tuo tarpu Greimas mano, kad Sovijus įvedė naujus dangaus dievus, o užmušdamas chtoniškąjį šerną ir liepdamas iškepti jo blužnis tarsi nutraukė ryšius su chtoniškuoju pradu, kuriam atstovavo šernas (Greimas, 1979, 10–11). Tyrinėtojai teisingai nurodė šerno bei kiaulės chtoniškumą, jų ryšį su mirusiaisiais, tik tą ryšį skirtingai interpretavo. Sumedžiodamas šerną, Sovijus ne nuneigia chtoniškąjį pradą, o priešingai – pats jį įgyja. Kaip Vilniaus įkūrimo mite Gediminas, sumedžiojęs karališkąjį taurą, įgijo jo karališkąjį suverenumą, taip Sovijus, sumedžiojęs chtoniškąjį (su mirusiųjų pasauliu susijusį) šerną, pats tapo vedliu į chtoniškąjį mirusiųjų pasaulį.

Mite apie Sovijų iškeliamas protėvis, atlikęs didelį žygdarbį (sumedžiojęs šerną), nustatęs naujus papročius (mirusiųjų deginimą) ir dievus. Panašių herojų baltų mitologijoje yra ir daugiau. Tai *Lietuvos metraštyje* (XVI a.), Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582) paminėtas kunigaikštis Šventaragis, pradėjęs mirusiųjų kunigaikščių deginimo tradiciją Vilnios ir Neries santakoje, tai Simono Grunau (1529), Luko Davido (1583) kronikose ir kituose prūsų šaltiniuose aprašytas pirmasis prūsų karalius Vaidevutis ir žynys Brutenis, sutvarkę pasaulietinį ir dvasinį prūsų gyvenimą ir įvedę naujus dievus. Panašūs į šiuos herojus yra indų mitų herojai broliai Manus (*Manu*) ir Jamas (*Yama*): Manus buvo pirmas karalius, sukūręs induizmo įstatymus, o Jamas – pirmas mirtingasis, kuris atvėrė mirties kelią ir tapo pomirtinio pasaulio valdovu (Мифы, 1982, 106–107, 682–683). Tai rodo Sovijaus tipo herojų archajiškumą ir indoeuropietiškumą.

Malalos kronikos intarpu yra rėmęsi daugelis baltų, visų pirma lietuvių, religijos bei mitologijos tyrinėtojų (Mierzyński, 1892; Вольтер, 1886б; Wolter, 1886; Теобальд, 1890; Brückner, 1904; Usener, 1896; Klimas, 1919; Jungfer, 1926; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Slaviūnas, 1947; Pisani, 1950; Jaskiewicz, 1952; Biezais, 1954; 1975; Balys, Biezais, 1965; Gray, 1964; Dundulienė, 1969; Топоров, 1966; 1970; 1972; Иванов, Топоров, 1980; Puhvel, 1974; Łowmiański, 1976a; Vėlius, 1983, 1986 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Dindorf, 1831; Оболенский, 1851, XIX–XXII (fragm.); Добрянский, 1882, 249–250 (fragm.); Wolter, 1886, 636–638 (fragm. orig. ir vok. k.); Вольтер, 1886б, 175–176 (fragm.); Теобальд, 1890, 190–191 (fragm.); Mierzyński, 1892, 127–131 (fragm. orig. ir lenkų k.); Истрин, 1897–1914; Brückner, 1904, 65–66 (fragm. lenkų k.); Mannhardt, 1936, 57–60 (fragm. orig. ir vok. k.); Мещерский, 1956 (fragm.); Greimas, 1990, 355–356 (fragm. liet. k.); Vėlius, 1986, 17–18 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Оболенский, 1851, XIX–XXII; Wolter, 1886, 635–642; Куник, 1886; Вольтер, 1886б, 173–179; Теобальд, 1890, 190–201; Mierzyński, 1892, 126–137; Brückner, 1904, 65–70; Mannhardt, 1936, 56–68; Мещерский, 1956; Топоров, 1966; 1970; 1972, 309–314; Vėlius, 1986, 12–20; Greimas, 1990, 355–396.

Tekstas iš: Оболенский, 1851, XIX–XXII.

ХРОНОГРАФИЯ
1261

Оуказ же поганскои прельсти сице, иже Совия богом нарицают.

Слово осмоенадесять

Совии бе человек. Оуловившю емоу дивии вепрь, иземше из него 9 слезениць и въдасть еи испечи роженым от него. Онем же изъедшим е, разгневався на рождьшихъся от него покушашеся снити во ад. Осмерыми враты не възмог, девятыми хотение свое оуполоучив роженым от него, рекше сыном. Братии же его негодовавшим нань, испросися оу них, дошед възыщю отца своего. И прииде в ад. Отцю же вечерявшю с ним, сътвори емоу ложе и погребе и в земли. На оутрие въспроси его въставшима, доброли покоище име. Ономоу же възпившу: ох, чрьвми изъеден бых и гады. Пакы же наоутрии сътвори емоу вечерю и вложьшемоу и в древо и положи и. На оутрие въпроси и. Онже рече, яко бчелами и комары многыми снеден бых; ух ми, яко тяжко спах. Пакы же наоутрие сътворив крадоу огненоу великоу и връже и на огнь. На оутриеж въпроси его: добрели почи? Ономоу же рекшу: яко детищь в колыбели сладко спах.

О великаа прелесть диавольскаа, яже въведе в Литовскыи род, и Ятвезе, и в Проусы, и в Емь, и во Либь и иныя многы языкы, иже Совицею наричются, мняще и душам своим суща проводника в ад Совья. Бывшоу емоу в лета Авимелеха, иже и ныне мертва телеса своя съжигають на крадах, якож Ахилеос и Эант и инии по рядоу Эллини. Сию прелесть Совии въведе в не, иж приносити жрътвоу скверным богом: Андаеви и Перкоунови, рекше громоу, и Жвороуне, рекше Соуце, и Телявели и с коузнею, сковавше емоу солнце, яко светити по земли и възвергъшю емоу на небо солнце. Си же

прелесть скверная прииде в не от Эллин. Лет же имеют от Авимелеха и многого родоу скверная Совья до сего лета, в няже начяхом писати книгы сия, есть лет 3000 и 400 и 40 и 6 лет.

KRONIKA
1261

Pasakojimas apie vieną pagonišką paklydimą, apie tai, kad jie Sovijų dievu vadina

Aštuonioliktas sakymas

[*V. variante:* Apie pagonišką paklydimą mūsų Lietuvoje. XVIII sakymas. Apsakysime pagoniškus paklydimus, kokių būta ir mūsų Lietuvoje]*.

Sovijus buvo žmogus. Pagavęs šerną, išėmęs iš jo devynias blužnis, jis davė jas savo pagimdytiesiems iškepti [*V. variante pridėta:* vaikams]. Tiems jas suvalgius, supyko ant gimusiųjų iš jo [*V. variante pridėta:* vaikų]. Mėgino jis nusileisti (nužengti) į pragarą. Pro aštuonerius vartus [praeiti] negalėjo, pro devintus savo norą patenkino, padedamas savo pagimdytojo, kitaip tariant, sūnaus [*V. variante:* vienam jo pagimdytajam, kitaip tariant, sūnui, parodžius jam kelią]. Broliams ant šio supykus, [šis] išsiprašė jų, kad nueisiąs ir suieškosiąs tėvą, ir atėjo į pragarą. O [*V. variante pridėta:* jo] tėvui su juo pavakarieniavus, padarė jam guolį ir pakasė jį žemėje. Rytą jiedviem atsikėlus, paklausė jį, ar gerą atilsį turėjęs. Tas jam sudejavo: „Ak! kirminų ir šliužų ėdamas buvau“. Vėl rytojaus dieną padarė jam vakarienę ir įkėlė jį į medį ir paguldė ten [*V. variante:* įdėjo į medžio skrynią ir paguldė miegoti]. Rytą paklaustas, tasai tarė: „Bičių ir daugybės uodų ėdamas buvau, aiman, kaip prastai miegojau“. Vėl rytojaus dieną padarė didžiulį laužą ir įmetė jį į ugnį. Rytą jo paklausė, ar gerai pailsėjęs. O tasai jam tarė: „Kaip kūdikis lopšy saldžiai miegojau“.

* Laužtiniuose skliaustuose nurodomi Flavijono Dobrianskio paskelbto (Добрянский, 1882, 249–250) vadinamojo Vilniaus varianto (*Vilniaus chronografo*; santrumpa – *V.*) teksto skirtumai.

O didis šėtoniškas paklydime, kuris buvai įvestas į lietuvių giminę ir jotvingių, ir prūsų, ir jemų, ir lyvių, ir daugelio kitų, kurios sovika vadinamos ir [kurios] mano, kad jų sielų vedlys į pragarą esąs Sovijus, gyvenęs Abimelecho laikais, ir [kurios] po šiai dienai savo mirusiųjų kūnus degina laužuose kaip Achilas ir Eantas ir visi kiti graikai. Šitą paklydimą Sovijus paskleidė, kad jie aukotų nelabiems dievams Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griaustiniui, ir Žvorūnai, kitaip tariant, kalei, ir kalviui Teliaveliui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemėje, ir įmetusiam jiems saulę į dangų. Šitas nelabas paklydimas atėjo pas juos iš graikų. O metų nuo Abimelecho ir nuo nelabojo Sovijaus gausios giminės iki šių metų, kai pradėjome rašyti šią knygą, yra 3000 ir 400 ir 40 ir 6 metai.

Vertė *BRONYS SAVUKYNAS*
ir *JUOZAS TUMELIS*

LENKŲ ANALAI

Pavadinimas *Lenkų analai* (*Annales Polonorum*) labai bendras, netikslus (Lenkijoje parašyta labai daug analų), todėl šie analai dar vadinami *Traskos analais*, kadangi pagrindinių įrašų pabaigoje užsimenama apie Traską (*MPH,* II, 826–827). Daugelis Lenkijos analų yra vieni su kitais susipynę, susieti perimamumo ryšiais, ir sunku nustatyti vienų ar kitų analų parašymo datą, redagavimo ypatumus (tuo labiau kad senesnieji nuorašai dingę). Pilniausias išlikęs *Traskos analų* nuorašas rašytas XIV amžiaus viduryje ar antrojoje pusėje ir jame pasakojami įvykiai nuo 965 iki 1340 metų; kita rašysena pridurti dar trys 1341–1343 metų įrašai (*MPH,* I, 386–387; II, 826–861). Su *Traskos analais* turi bendrumų *Krokuvos analai* ir kai kurie kiti analai.

Epizodas, kuriame aprašomas stebuklas, įvykęs lietuviams aukojant belaisvius kryžiuočius, sudaro *Traskos analų* 1279 metų įrašo vidurinę ir bene didžiausią dalį (*MPH,* II, 845–846). Šiam aprašymui iš esmės yra tapatus *Olyvos kronikos* visas 1279 metų įrašas (*SRP,* I, 768). Toks tapatumas leidžia spėti, kad 1279 metų įrašas padarytas praėjus nedaug laiko po aprašomųjų įvykių.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Baltų mitologijos šaltinių skelbėjai yra atkreipę dėmesį į analų autoriaus polinkį fantazuoti, vaizduoti neįtikėtinus stebuklus (Mierzyński, 1892, 153; Mannhardt, 1936, 69). Kituose šaltiniuose (Petro Dusburgiečio *Kronikoje, Eiliuotojoje Livonijos kronikoje*) brolių žuvimas aprašomas kitaip – ten nesakoma, kad jie būtų buvę sudeginti (Mierzyński, 1892, 153). Vadinasi, arba analų autorius turėjo papildomų duomenų apie jų žuvimą, arba pats viską prasimanė. Keistokai atrodo neįprastas deginimo būdas: vienas brolis sudeginamas įkeltas į medį, o kitas – įkištas į nupjauto ir išskobto medžio kamieną. Kita vertus, nereikia pamiršti, kad baltai galėjo turėti mirusiųjų laidojimo medžiuose paprotį (Vėlius, 1983, 238–241), o tai savo ruožtu galėjo paskatinti ir tokį deginimo būdą. Išskirtinį deginimo (aukojimo) būdą galbūt lėmė socialinė brolių padėtis – vienas iš jų buvo Livonijos magistras.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: MPH, II, 826–861; Mierzyński, 1892, 152 (fragm.); Mannhardt, 1936, 68 (fragm.).
Literatūra: MPH, II, 826–828; Mierzyński, 1892, 152–154; Mannhardt, 1936, 68–69.
Tekstas iš: MPH, II, 845–846.

ANNALES POLONORUM
1279

Iam dicto anno [1279] pugnantibus cruciferis de domo Theutonica contra Lithwanos, capti sunt duo fratres cruciferorum a Lithwanis, quorum unus cum fuisset suspensus super altissimam arborem, equus quoque eius sub eo suspensus est, ut supposito igne utrumque vorax flamma consumeret. Sed mirum in modum equo igne consumpto apertum est celum super cruciferum et lux magna descendit super eum et ignem suppositum sparsit in partes diversas. Cumque lux illa ascenderet in celum, ascendit simul et crucifer ille cum corpore in celum, ita quod post discessum lucis nullum vestigium, nulla particula vel signum inventum est de illo. Videbaturque Lithwanis astantibus et ascensionem illam mirantibus quod virgo pulcherrima ascenderet in celum. Sed quia hoc factum pagani affirmabant incantacionibus, non virtuti divine, ostendit eis [deus] aliud sequens miraculum quod in socio illius suspensi cruciferi experiri voluerunt. Nam viso predicto miraculo superstitem cruciferum dirumpto trunco arboris per medium incluserunt circumponentes et ignem copiosum ut vivus igne consumeretur [...] subito celum fuit super ipsum apertum et quedam avis magna alba, qualis nunquam ab aliquo vivente visa fuit, descendit de celo in luce magna et veniens ad predictum eripuit de medio igne et tulit secum in celum cum corpore.

LENKŲ ANALAI
1279

Jau minėtais 1279 metais Vokiečių ordino kryžiuočiams kovojant su lietuviais, lietuviai paėmė į nelaisvę du brolius kryžiuočius. Vienas iš jų buvo pakabintas

ant labai aukšto medžio, po juo – jo žirgas, kad, pakūrus iš apačios ugnį, raji liepsna pasiglemžtų abu. Tačiau – negirdėtas dalykas! Kai ugnis apėmė žirgą, virš kryžiuočio atsivėrė dangus, ant jo nusileido didžiulė šviesa ir į visas puses išsklaidė užkurtą ugnį. Kai toji šviesa pakilo į dangų, kartu pakilo į dangų ir kryžiuotis su visu kūnu, nes, šviesai dingus, nebuvo rasta jokio jo pėdsako, jokios dalelės ar ženklo. Šalia stovintiems to pakilimo nustebintiems lietuviams atrodė, kad į dangų pakilo labai graži mergelė. Tačiau kadangi pagonys šį įvykį priskyrė kerėjimams, o ne Dievo galybei, Dievas jiems parodė kitą stebuklą. Mat, išvydę minėtąjį stebuklą, jie, nupjovę medžio kamieną ir jį išskobę, uždarė jame antrąjį gyvą kryžiuotį ir aplink užkūrė didelę ugnį, kad jis sudegtų gyvas. [...] Staiga virš jo atsivėrė dangus, kažkoks niekuomet jokiam gyvajam nematytas didelis baltas paukštis nusileido iš dangaus, apgaubtas galingos šviesos, ir prisiartinęs prie minėtojo kryžiuočio išplėšė jį iš ugnies ir nusinešė į dangų su visu kūnu.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

ALBERTAS BARDOVIKIETIS
XIII–XIV a.

ALBRECHT VON BARDOVIK

Albertas Bardovikietis (*Albrecht von Bardovik*) – Liubeko miestietis, nuo 1298 metų Liubeko kancleris. Apie 1298 metus sudarė Liubeko miesto dokumentų registrą, prie kurio pridėjo ir gyvenamojo meto įvykių kroniką.

Autoriaus asmenybė problematiška. Pirmasis *Kronikos* tyrinėtojas Ferdinandas Grautoffas manė autorių esant vienuolį, magistrą, tuo metu gyvenusį Liubeke. Vėliau Karlas Koppmannas atrado dar vieną XIII ir XIV amžių sandūroje gyvenusį Albertą Bardovikietį, Liubeko miesto amatininką. Rašytiniuose šaltiniuose minima, kad 1288–1298 metais jis buvo Liubeko miesto tarybos tarėjas, 1308 metais – burmistras; mirė apie 1310 metus. Koppmannas iškėlė dar vieną hipotezę: galimas dalykas, Albertas Bardovikietis iš tikrųjų yra kapelionas Lüderis Rameslohas, kuris 1298 metais lydėjo Liubeko tarybos narius į Rygą. Sunku pasakyti, kuri iš šių hipotezių yra tikresnė.

Alberto Bardovikiečio *Kronika* apima trumpą laikotarpį – 1297–1298 metus. Daugiausia vietos skiriama Livonijos ordino kovoms su Rygos arkivyskupu. Aprašomas ir rygiečių sąjungininkų lietuvių dalyvavimas šiuose įvykiuose. Alberto Bardovikiečio *Kronika* yra išsamiausias istorinis šaltinis apie 1297–1298 metų Livonijos įvykius.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Kryžiuočiai, norėdami pateisinti savo grobikiškus karus prieš Lietuvą, perdėtai vaizdavo lietuvių žiaurumą, priešiškumą krikščionims. Jiems neretai priskirdavo tokius žmonių kankinimo būdus, kokius patys naudojo. Kita vertus, dėl didelės abipusės neapykantos žiaurumų netrūkdavo nei vienoje, nei kitoje kovojančioje pusėje. Ne visada kryžiuočių nužudymai sietini su lietuvių religinėmis apeigomis. *Kronikoje* minimas šarvuoto brolio su žirgu sudeginimas, atrodo, priskirtinas religijos sferai, nes panašus belaisvių aukojimo dievams būdas yra minimas ir kitose kronikose. Panašiai lietuviai degindavo ir savo mirusius arba žuvusius karžygius.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Grautoff, 1829, 416–426; Mierzyński, 1892, 154–155 (fragm.); Koppmann, 1899, 301–316; Mannhardt, 1936, 69–70 (fragm.).

Literatūra: Grautoff, 1829, 416–426; Koppmann, 1872, 71, 74; 1899, 287–300; Mierzyński, 1892, 154–155.

Tekstas iš: Koppmann, 1899, 314–315.

DIE SOGENANNTE LÜBECKISCHE CHRONIK
um 1298

[...] de van der Ryghe unde ere helpere, de Lettowen, [...] de mester unde de brodere [...] thoghen [...], uppe de Thoreydera. De mester unde de syne de reden se an. dar wart eyn grot manqualm an beyden scyden. De brodere van deme Dudisghen hus worden seghelos; de mester bleyf doth en deme stryde unde broder Godevert, de ghude cummeldure van Vellyn, unde myt en wol veyr unde tvintych brodere oder mer. do de strit aldus was erghan, se nemen den mester unde bunden en crucewys tusghen tve bome unde deden manyghe martere an syneme lyve; tho iunghest houwen se ene vor middes untwey. se nemen eynen anderen broder myt synen wapenen unde bunden ene uppe syn pert unde brandene ereme ghode tho eren. den drudden broder villeden se alse eyn rynt.

VADINAMOJI LIUBEKO KRONIKA
apie 1298

[...] Tie iš Rygos ir jų pagalbininkai iš Lietuvos [...], magistras ir broliai [...] patraukė prie Gaujos. Magistras[1] ir jo kariai puolė; ten kilo didelės žmonių žudynės abiejose pusėse. Vokiečių ordino broliai buvo nugalėti, kovoje žuvo magistras ir brolis Gotfrydas, gerasis Viljandžio komtūras[2], o su jais dar dvidešimt keturi ar daugiau brolių. Kai kova taip baigėsi, jie [lietuviai] paėmė magistrą ir nukryžiavo tarp dviejų medžių ir jo kūne padarė daug žaizdų; galiausiai jie

perkirto jį pusiau. Jie paėmė kitą brolį su jo ginklais ir pririšo jį ant žirgo ir sudegino savo dievo garbei. Trečiam broliui jie nulupo odą[3].

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

[1] *Magistras* – Livonijos ordino magistras Brunonas (1297–1298).
[2] *Viljandžio komtūras Gotfrydas* – jis minimas tik Alberto Bardovikiečio *Kronikoje* ir Sembos kanauninko rašte (*SRP,* II, 283–284).
[3] Šį Livonijos ordino susidūrimą su lietuviais mini Hermanas Vartbergietis (*SRP,* II, 55–56), Petras Dusburgietis (*SRP,* I, 163), Sembos kanauninkas (*SRP,* II, 283–284), tačiau apie tokius lietuvių veiksmus jie nerašo.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

HENRIKAS LATVIS

apie 1187–1259 ar vėliau

HENRICUS DE LETTIS

Henrikas Latvis (*Henricus de Lettis, Heinrich der Lette, Heinrich von Lettland, Indriķis*) – Rygos vyskupo Alberto tarnybos kunigas, vertėjas. Kunigavo latgalių krašte – Imeros žemėje (*Chronicon Livonicum vetus*, XXIV, 1), manoma, kad Rubenėje. Lotynų kalba parašė seniausią išlikusią Livonijos kroniką, apimančią įvykius nuo XII amžiaus devintojo dešimtmečio iki 1227 metų.

Kronikos (*Chronicon Livonicum vetus*) rankraščiuose autoriaus vardas nepaminėtas. Iš teksto analizės spėjama, kad autorius yra tekste ne kartą minimas Henrikas. 1208 metais jis buvo Rygos vyskupo įšventintas į kunigus ir pasiųstas į Latgalą, Talavos sritį. Vėliau kurį laiką buvo Rygoje, dalyvavo Rygos vyskupo derybose su latgaliais, lyviais, estais. 1215–1216 metais buvo nuvykęs į Romą. Grįžęs aktyviai dalyvavo Rygos vyskupo ir kalavijuočių ekspansijoje į estų, žiemgalių žemes. Estijoje varžėsi su danų misionieriais, 1224 metais dalyvavo Tartu puolime.

Nėra visiškai aiški autoriaus tautybė. Manyta, kad autorius – iš Livonijos į Vokietiją pasiųstas jaunuolis, vėliau grąžintas misionieriaus veiklai. Tačiau kronikos tekstas šios prielaidos nepatvirtina. Pats kronikininkas, kalbėdamas apie 1220 metų mūšį su estais, save ir vokiečius supriešina su letais, t. y. latgaliais. Todėl manoma, kad Henrikas kilęs iš Vokietijos.

Kronika aprašo vokiečių ekspansijos į lyvių, latgalių, estų žemes pradžią, šių žemių pavergimą ir prievartinį gyventojų krikštijimą, Rygos vyskupų ir Livonijos (Kalavijuočių) ordino santykius su gretimomis rusų kunigaikštystėmis, Danija, Švedija, varžybas dėl Pabaltijo žemių, pastangas pavergti žiemgalių, lietuvių žemes, lietuvių priešinimąsi atėjūnams.

Henrikas – katalikybės ideologas, siekiąs pagrįsti popiežiaus laiminamą karą prieš Pabaltijo tautas, aktyvus įvykių dalyvis. Kronikininkas pabrėžia, kad aprašo, ką yra matęs savo akimis arba sužinojęs iš mačiusiųjų. Taigi, nepaisant tendencingumo, *Kronikoje* yra daug autentiškos medžiagos apie Pabaltijo tautas, tarp jų ir apie lietuvius.

1225–1227 metais rašytas Henriko *Kronikos* originalas neišliko. Seniausias žinomas jos nuorašas rašytas XIII amžiaus pabaigoje ir XIV amžiaus pradžioje (rastas 1862 metais). 1740 metais *Kroniką* iš XVI amžiaus nuorašo su vėlesnėmis interpretacijomis paskelbė Johannas Danielis Gruberis. Vėliau, radus naujų

nuorašų, buvo paskelbtos dvi labai reikšmingos publikacijos – A. Hanseno (1853 metais išleistame rinkinio *Scriptores rerum Livonicarum* I tome) ir Wilhelmo Arndto (1874). Naujausias publikacijas parengė Leonidas Arbuzovas ir Albertas Baueris (1955, 1959). *Kronika* yra išversta į vokiečių, rusų, latvių, estų, anglų, lietuvių kalbas.

ROMAS BATŪRA

Henriko Latvio *Kronikoje* yra nemaža užuominų apie genčių, su kuriomis kalavijuočiai kovojo ir kuriose skleidė krikščionybę, tikėjimus bei papročius. Kronikininko žinios patikimos, jis aprašė tik tai, ką pats buvo matęs arba sužinojęs iš amžininkų (Mannhardt, 1936, 29; Mierzyński, 1892, 98; Гуревич, 1948, 70, 77). Tiesa, būdamas priešiškos pasaulėžiūros ir religijos, kai kurių dalykų galėjo nesuprasti ar pavaizduoti kiek tendencingai. Henrikas Latvis aprašė etniniu ir kalbiniu požiūriu kelių skirtingų genčių grupių (baltų, finougrų, slavų) papročius bei tikėjimus. Dalis finougrų (ypač lyviai) gyveno sumišę su baltais, o vėliau, formuojantis latvių tautybei, įsiliejo į ją. Savo tikėjimais artimi baltams buvo ir Naugardo bei Pskovo sričių rusai, dar nepriėmę krikščionybės. Apie juos irgi užsimenama *Kronikoje.* Todėl šiame leidinyje pateikiami visi Henriko Latvio aprašytieji Pabaltijo tautų papročiai ir tikėjimai.

Kalbėdamas apie baltų gentis (latvius, žiemgalius, kuršius, lietuvius), Henrikas Latvis mini mirusiųjų laidojimo papročius, rašo apie tai, kaip šios gentys įsivaizdavo pomirtinį gyvenimą, bendravimą su dievais per burtus ir aukas, be to, apie įvairių susitarimų patvirtinimo apeigas. Ypač vertingų duomenų pateikiama apie mirusiuosius. Buvo tikima, kad mirusiojo gyvenimas aname pasaulyje priklauso nuo laidojimo apeigų. Negalėdami deramai palaidoti visų mirusiojo palaikų, lietuviai stengdavosi palaidoti bent jo galvą. Henrikas Latvis aprašo, kaip lietuviai, norėdami su apeigomis palaidoti Latvijoje žuvusio vado galvą, už ją atiduoda net į nelaisvę patekusį vienos Livonijos srities seniūną. Laidodami mirusiuosius, lietuviai, matyt, keldavo šermenis, nes kronikininkas mini „šermenis su išgėrimu“. Kuršiai mirusiuosius degindavo, garsiai juos garbstydami („degino žuvusiuosius ir raudojo jų“). Pomirtinis gyvenimas buvo įsivaizduojamas panašiai kaip ir žemiškasis. Todėl po vyrų žūties net penkiasdešimt lietuvių moterų pasikaria, tikėdamosi, kad paskui gyvens su jais kitame gyvenime.

Iš *Kronikos* ryšku ir didelis baltų pasitikėjimas savo dievais, su kuriais bendraujama per burtus. Imeros latviai per būrimus klausia savo dievų, ar jiems

priimti krikštą iš rusų, ar iš vokiečių. Kuršiai, susiruošę į mūšį, prašo dievų pagalbos ir stengiasi išburti, koks laikas tam būtų patogiausias. Žiemgaliai, išbūrę sėkmę, organizuoja žygį prieš lietuvius, o iš burtų sužinoję, kad lietuviai yra pasirengę kovai, mėgina žygį nutraukti.

Su senąja baltų pasaulėžiūra susiję ir Henriko Latvio aprašyti įvairūs susitarimų patvirtinimo aktai. Kuršiai taikos sutartį sutvirtina krauju; latviai su lyviais, sudarę sąmokslą, stojasi ant kalavijų; atsisakydami taikos su Kuoknesės vokiečiais, lietuviai, pašaukę juos, meta į Dauguvą ietį. Henriko Latvio aprašytuosius žalčius Kuoknesės kalne galima sieti su žalčių kultu (Гуревич, 1948, 75).

Apie baltų aukojimą dievams kalbama tik vienoje vietoje – pilyje apgulti lyviai ir latviai „dievų garbei skerdė gyvulius“ ir, norėdami pasityčioti iš krikščionių, mėtė į juos „paaukotus šunis bei ožius“. Gyvulių aukojimas karo metu aprašomas ir kalbant apie finougrus. Tačiau *Kronikoje* visai neužsimenama apie kasmetinius aukojimus dievams taikos metu, kadangi *Kronikos* autoriui nepasitaikė jų matyti. Sprendžiant iš vėlesnių šaltinių, tokie aukojimai baltuose buvo populiarūs. Dievams buvo aukojami ir gyvuliai, ir javai. Todėl negalima remtis Henriko Latvio pateikta medžiaga ir teigti, kad Pabaltijo gyventojai dievams aukojo tik gyvulius, o tuo labiau daryti iš šio teiginio apibendrinimus apie nevienodą žemdirbystės ir gyvulininkystės paplitimą Pabaltijyje (Гуревич, 1948, 74). Henriko Latvio žiniomis naudojosi daugelis baltų mitologijos tyrinėtojų (Voigt, 1827; Brückner, 1904; Klimas, 1919; Jungfer, 1926; Šmits, 1926; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Pisani, 1950; Biezais, 1954; 1971; Johansons, 1964; Balys, Biezais, 1965; Иванов, Топоров, 1980 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Gruber, 1740 (lot. ir vok. k.); Hansen, 1853 (lot. ir vok. k.); Arndt, 1874; Mierzyński, 1892, 98–114 (fragm.); Mannhardt, 1936, 28–38 (fragm.); Аннинский, 1938 (lot. ir rus. k.); *LIŠ*, I, 27, 33, 41–42 (fragm. liet. k.); Arbusow und Bauer, 1955; Bauer, 1959b; Jurginis, 1991, 23–152 (liet. k.); Feldhūns, Mugurēvičs, 1993, 46–331 (lot. ir latvių k.).

Literatūra: Gruber, 1740; Hansen, 1853, III–XII; Bielowski, 1862; Arndt, 1874; Mierzyński, 1892, 97–114; Arbusow, 1926–1927; Mannhardt, 1936, 28–38; Аннинский, 1938, 1–67; Гуревич, 1948; Ivinskis, 1956a; Jučas, 1964, 7–9; Vahtre, 1969, 74–77; Jurginis, 1991, 3–22; Feldhūns, Mugurēvičs, 1993, 7–43, 333–451.

Tekstas iš: Hansen, 1853, 52–54, 66, 74, 88–90, 92, 108, 118, 122–124, 130, 140, 142, 154, 168, 172, 178, 252–254, 270, 306, 308–310.

CHRONICON LIVONICUM VETUS
1225–1227

I. Gesta Meinardi primi Episcopi

[...] Habebat idem episcopus cooperatorem in evangelio, fratrem Theodoricum, Cisterciensis ordinis; postmodum in Estonia Episcopum: quem Livones de Thoreida diis suis immolare proponunt, eo quod fertilior seges ipsius sit in agris, eorumque segetes inundatione pluviae perirent. Colligitur populus, voluntas deorum de immolatione sorte inquiritur: ponitur lancea, calcat equus, pedem vitae deputatum nutu Dei praeponit. Orat frater ore, manu benedicit. Ariolus, Deum Christianorum equi dorso insidere et pedem equi ad praeponendum movere, asserit, et ob hoc equi dorsum tergendum, quo Deus elabatur. Quo facto dum equus vitae pedem praeponit, ut prius, frater Theodoricus vitae reservatur. Idem frater missus in Estoniam, propter ecclipsin solis, quae in die Johannis Baptistae visa fuit, a paganis plurima passus est vitae pericula dicentibus, ipsum solem comedere. [...]

II. Gesta secundi Episcopi Bertoldi

[...] Jam vela ventus depulit. Et ecce! perfidi Livones, de balneis egressi Dunae fluminis aqua se perfundunt, dicentes: „Hic iam baptismatis aquam cum ipsa christianitate removemus aqua fluminis, et fidem susceptam exfestucantes, post Saxones recedentes transmittimus“. Illi autem, qui recesserant, in cuiusdam arboris ramo quasi caput hominis inciderant: quod Livones Saxonum Deum putantes, et ex hoc inundantiam et pestilentiam sibi imminere credentes, cocto iuxta ritum paganorum medone combibentes, captato consilio, caput ab arbore ponentes, ligna connectunt: quibus caput superpositum, quasi Deum Saxonum, cum fide christianorum, post recedentes Gotlandiam per mare transmittunt. [...]

V. Alberti Episcopi Annus 3. Christi 1200–1201

[...] Interim Curones, audito adventu Episcopi et civitatis inchoatione, non timore belli, sed vocatione Christi, pro pace facienda nuncios suos ad civitatem dirigunt: quam pacem, consentientibus Christianis, sicut mos est paganorum, sanguinis effusione stabiliunt. [...]

IX. Alberti Episcopi Annus 7. Christi 1204–1205

[...] Referebat sacerdos quidam, qui tunc in Letthonia captivus tenebatur, Johannes nomine, quod in uno vico mulieres quinquaginta se ob mortem virorum suspendio interfecerant. Nimirum cum credant, se cum illis mox in alia vita victuras. [...]

[...] Post hoc brevi transacto tempore peregrini, de castro Ykeskola exeuntes pro colligenda annona, a Livonibus insidiantibus in silvis occisi sunt decem et septem ex eis, quorum quosdam ex eis Diis suis immolantes, crudeli martyrio interfecerunt. [...]

X. Alberti Episcopi Annus 8. Christi 1205–1206

[...] Cumque in villam, quae dicitur Sydegunde, procederet, statim populum ad audiendum verbum Dei convocat. Veniens autem Livo quidam de latibulis silvarum nocte, visionemque suam referens, dicit ei: vidi, inquit, Deum Livonum, qui nobis futura praedixit. Erat enim imago excrescens ex arbore, a pectore ad sursum usque, et dixit mihi, Letthonum exercitum cras venturum, et timore illius exercitus convenire non audemus. Sacerdos autem intelligens, daemonis hanc esse illusionem, eo quod via illo autumnali tempore non esset, per quam Letthones venire possent, in orationibus suis existens, Deo se commendabat. Mane facto cum huiusmodi nihil audirent et perciperent, quod fantasma Livoni praedixerat, colliguntur omnes in unum: quibus sacerdos idololatriam detestatur; huiusmodi fantasmata daemonum illusionem affirmat: tandem unum Deum, creatorem omnium, unam fidem, unum baptisma esse praedicat, et his et similibus ad culturam unius Dei eos invitat. His auditis, diabolo et eius operibus abrenunciant, et in Deum credere se promittunt, et baptizantur, quotquot praedestinati erant a Deo. [...]

XI. Alberti Episcopi Annus 9. Christi 1206–1207

[...] Unde Alobrandus huiusmodi modicum curans, aliis rebus magis attentus, revertitur, et in via Letthgallis, circa Ymeram habitantibus, verbum Dei de suscipiendo baptismo alloquitur, praesertim cum iam tota Livonia et plures ex Letthgallis verbum Dei receperint. At illi gaudentes de adventu sacerdotis, utpote

a Letthonibus saepius vastati, et a Livonibus semper oppressi, et per Teutonicos sperantes relevari ac defendi, cum gaudio verbum Dei recipiunt: missis tamen prius sortibus et requisito consensu deorum suorum: An Ruthenorum de Plescekowe habentium Graecorum fidem cum aliis Letthigallis de Tholowa, an Latinorum et Teutonicorum debeant subire baptismum? Nam Rutheni eorum tempore venerant baptizantes Lethigallos suos de Tholowa, sibi semper tributarios. Et cecidit sors ad Latinos; et annumerati sunt cum Livoniensi Ecclesia Rigensibus. Et baptizavit Alobrandus quasdam villas, et rediit Rigam et nunciavit Episcopo. [...]

XII. Alberti Episcopi Annus 10. Christi 1207–1208

[...] Eo tempore Rigenses et Christiani, qui erant in Livonia, pacem erant desiderantes et non potuerunt compotes fieri: bona erant quaerentes, et ecce! turbatio sequitur. Nam post fugam Ruthenorum, sperantes et evasisse Charybdin, sed premebat adhuc eos imminens et praesens Scyllae periculum, quia Westhardus, Semigallorum dux, memor adhuc bellorum et malorum multorum, quibus a Letthonibus debellatus et depraedatus saepe fuerat in omnibus confinibus Semigalliae, ad expeditionem se praeparat adversus Letthones, et in Riga Christianorum suppliciter deprecatur auxilium, allegans, quod iam in alia vice Rigensibus ad expugnandos alios paganos venit in adiutorium: insuper et deorum suorum sortes in meliorem partem cecidisse insinuat. Adhaec Rigensium seniores, Deorum suorum *sortes* non curantes, imo propter suorum paucitatem, auxilium ipsi iam denegant, bellumque hoc tempore contra Letthones omnibus modis cotradicunt. Sed precum suarum tandem instantia, et stultorum virorum, qui cum eo ituri erant, pertinaci audacia victi, bellum eis non prohibere, imo obedienter eos ad pugnam mittere, ne in anima et corpore periclitentur, decernunt. Mittuntur itaque cum Westhardo quinquaginta vel paulo plures viri, milites ac balistarii, nec non ex Fratribus Militiae Christi plures. Assumentes secum Danielem, Ydumeorum sacerdotem, profecti sunt in terram Semigallorum. Qui in equis suis insidentes, et in armorum suorum nitore venientes, benignissime a Semigallis sunt recepti. Qui mittentes per omnes fines congregaverunt exercitum magnum, et procedentes prope Letthoniam nocte quiescunt, et quiescentes a diis suis futura requirunt, mittentes sortes et postulantes favorem deorum suorum, et coniurantes, si videlicet fama adventus ipsorum pervolaverit, et, si Letthones venturi sint ad pugnandum contra eos? Et cecidit sors, et famam pervenisse, et Letthones ad bellum paratos esse. Unde stupefacti Semigalli nimis, ad

redeundum Teutonicos invitant, eo quod Letthonum valde timeant insultum. [...]

XIII. Alberti Episcopi Annus 11. Christi 1208–1209

[...] Quorum consilio praesul idem usus, convocavit omnes Livones et Letthos iam dudum conversos, et recordatus mortificationis illius, quam sibi et suis regulus Vesceka de Kukenoys praeterito anno intulerat, quando milites ac familiam suam, quam rogatione sua sibi cum multis expensis contra Letthones in auxilium miserat, dolo ac fraude nimia mortificavit, cum omnibus peregrinis et exercitu suo divertit in Kukenoys, et inveniens montem ipsum desertum et prae immunditia quondam inhabitantium vermibus et serpentibus repletum, iussit ac rogavit, eundem montem mundare et renovare, et firmis fecit munitionibus muniri, et castrum firmissimum aedificavit, et milites et balistarios cum familia sua ibidem ad castrum conservandum reliquit, et multis expensis adhibitis diligentissime custodiri fecit, ne quando Letthonum velocitas, vel Ruthenorum ficta dolositas eos, sicut antea, defraudaret. [...]

XIV. Alberti Episcopi Annus 12. Christi 1209–1210

[...] Curones vero congregati cum omni exercitu suo, residentes in vicinia quatuordecim diebus, auxilium deorum suorum et tempus opportunum sortibus suis requirebant. [...]

[...] Post haec ibat exercitus ad naves suas, et facto prandio iterum ad bellum se praeparabat, et cum audirent sonitum campanae magnae, dicebant, se ab illo Deo Christianorum comedi ac consumi. Et accedentes iterum ad civitatem per totum diem pugnabant. Et cum exirent de tabulis suis ad comportationem lignorum ad incendium, plurimi ex eis a sagittariis laedebantur. Et quicunque eorum a lapidibus machinarum aut a balistariis vulneratus cecidit, statim aut frater suus aut alius consocius suus abscisso suo capite eum totaliter interfecit. Et cum undique circumdedissent civitatem, et ignem copiosum incendissent, venientes Holmenses in equis suis ad montem antiquum et gladiis suis hostibus comminantes, ad civitatem ex alia parte declinant. Quos videntes Curones, a civitate recedunt, et collectis interfectis suis ad naves revertuntur, et transita Duna triduo quiescentes, et mortuos suos cremantes, fecerunt planctum suum super eos. [...]

XV. Alberti Episcopi Annus 13. Christi [1210–1211]

[...] Post hoc Estones per provinciam mittunt ex suis fortioribus ad despoliandam terram; qui incendentes villas et ecclesias et ex Livonibus comprehensos occidunt, alios captivos ducunt, et spolia multa tollentes, et boves et pecora in conventum suorum compellunt, et mactantes boves et pecora, diisque suis immolantes, favorem ipsorum requirunt. Sed caro percussa, cadens in partem sinistram, deorum offensam, et omen indicat sinistrum. Ipsi tamen ab incepto non desistentes, castrenses impugnant; lignorum strues faciunt, montem castri fodiunt, ibidem se magetas, id est, manere in perpetuum, promittunt, donec aut castrum destruant, aut Livones ad suum consensum emolliant, ut statim deinceps eodem itinere secum ad destruendam Rigam vadant. [...]

XVI. Alberti Episcopi Annus 14. Christi 1211–1212

[...] Unde Livones et Letthi, recedentes a Teutonicis, inter se coniurarunt, et gladiorum calcatione coniurationem suam, paganorum more, confirmarunt. [...]

[...] Teutonici vero patherellis munitionem castri destruunt, lapides multos et magnos in castrum proiiciunt, homines et iumenta multa interficiunt. Alii propugnaculum erigunt, quod nocte sequenti ventus in terram proiicit, et clamor magnus fit, et exultatio in castro, diisque suis secundum antiquas consuetudines honorem impendentes, animalia mactant, canes et hircos immolatos ad illusionem Christianorum in faciem Episcopi et totius exercitus de castro proiiciunt. Sed frustratur omnis labor eorum. [...]

XVII. Alberti Episcopi Annus 15. Christi 1212–1213

[...] Letthones autem pacem factam cum Teutonicis non curantes, venerunt ad Dunam, et vocatis quibusdam de castro Kukenoys, lanceam in Dunam miserunt, paci ac familiaritati Teutonicorum contradicentes. [...]

[...] Milites etiam de Kukenoys et Letthi, saepius eodem tempore Selones et Letthones despoliantes, villas et confinia eorum vastaverunt, et alios interficientes, alios captivos ducentes, et in via frequenter insidiantes, multa eis mala intulerunt. Unde Letthones colligentes exercitum venerunt trans Dunam in provinciam

Lenewardensem et comprehenderunt Livones in villis et occiderunt ex eis et mulieres et parvulos et pecora secum ferentes spolia multa tulerunt, et seniorem ipsius provinciae, Uldewene, captivum deduxerunt. Supervenit autem Volquinus, Militiae Christi Magister, cuius Fratres cum mercatoribus Dunam ascenderant. Persequebatur itaque praedictus Magister Letthones cum paucis, et invasit eos post tergum et pugnavit cum eis, et cecidit princeps ac senior Letthonum et occisus est et multi cum eo, et ceteri fugerunt et evaserunt, qui in prima fuerunt acie, et Uldewene secum deduxerunt. Pro cuius redemptione postea datum est caput eiusdem Letthonis occisi, ut, saltem capite recepto, debitas post eum cum potationibus celebrarent more paganorum exequias. [...]

XXIV. Alberti Episcopi Annus 22. Christi 1219–1220

[...] Medio tempore litigantibus aliis pro terrarum dominatibus, abiit iterum Letthorum de Ymera sacerdos in Estoniam, assumpto secum alio sacerdote Theodorico, tunc noviter ordinato. [...]

[...] ubi erat mons et sylva pulcherrima, in quo dicebant indigenae magnum Deum Osiliensium natum, qui Tharapita vocatur, et de loco illo in Osiliam volasse. Et ibat alter sacerdos, succidens imagines et similitudines Deorum suorum ibi factas, et mirabantur pagani, quod sanguis non efflueret, et magis exinde sacerdotibus credebant. [...]

XXVI. Alberti Episcopi Annus 24. Christi 1221–1222

[...] Post hoc iidem Saccalanenses abierunt in Gerwam, et comprehendentes ibidem Hebbum, Danum, qui erat Advocatus eorum, cum ceteris Danis reduxerunt eum in castrum suum, et crudeli martyrio cruciaverunt eum, et alios, dilacerantes viscera eorum, et extrahentes cor Hebbi adhuc vivum de ventre suo, et assantes ad ignem et dividentes inter se, comederunt illud, ut fortes contra Christianos efficerentur, et corpora eorum canibus et volatilibus caeli rodenda dederunt.

Completo opere tam nephando et scelerato ac perfido, seniores de Viliende miserunt eodem die in Odempe, suadentes eis, ut et ipsi similia facerent. Et Tharbatensibus gladios sanguinolentos, quibus Teutonicos interfecerant, et equos et vestes eorum pro signo miserunt. At illi gaudentes omnes verbum istud

acceperunt, et irruentes in Fratres Militiae vinculaverunt eos, et Johannem, qui fuerat Advocatus eorum, interfecerunt, et servos eorum omnes. Et ex mercatoribus quamplures percusserunt gladio, et ceteri latitantes evaserunt, quos postmodum in vincula proiecerunt, et omnia bona Fratrum Militiae et aliorum Teutonicorum et mercatorum rapientes, inter se diviserunt, et corpora occisorum per campos inhumata reliquerunt, quorum animae in Christo requiescant in pace. Erat eodem tempore in Tharbata cum Fratribus Militiae confrater eorum, sacerdos Hardwicus, quem locaverunt super bovem pinguissimum, eo quod ipse aeque pinguis fuerat. Et educentes de castro, Deorum suorum voluntatem sorte requirebant, quod eorum, videlicet sacerdotem an bovem, ad victimam eligerent. Et cecidit sors super bovem et immolatus est in momento. Sacerdotem vero secundum Deorum voluntatem vitae reservaverunt, recepto tamen vulnere magno, quod postea ipsi sanatum fuit. Tunc exivit verbum per totam Estoniam et Osiliam, ut pugnarent contra Danos et Teutonicos. Et eiecerunt nomen Christianum de omnibus finibus suis.

Ruthenos vero tam de Nogardia quam de Plescekowe sibi vocaverunt in auxilium, firmantes pacem cum eis, et locantes quosdam ex eis in Tharbatam, quosdam in Viliende, et alios in aliis castris, contra Teutonicos et Latinos et omnes Christianos pugnaturos, dividentes cum eis equos et pecunias et omnem substantiam Fratrum Militiae, nec non et mercatorum et omnia quae rapuerunt; et muniverunt castra sua firmissime. Et aedificaverunt patherellos in omnibus castris, docentes adinvicem artem balistariam, dividentes balistas Fratrum Militiae quam plurimas inter se, quas rapuerant. Et receperunt uxores suas, tempore Christianitatis suae dimissas, et corpora mortuorum suorum, in coemeteriis sepulta, de sepulchris effoderunt, et more paganorum pristino cremaverunt, et se et domos suas et castra lavantes aquis, et scopis purgantes, taliter baptismi sacramenta de finibus suis omnino delere conabantur. [...]

XXX. Alberti Episcopi Annus 28. Christi 1225–1226

[...] Gaudet exercitus Christianorum, exclamant, Deum exorant. Clamant et illi, gaudentes in Tharapitha suo. Illi nemus, hi Jesum invocant, in cuius nomine et laude fortiter ascendunt, ad summitatem valli perveniunt, fortissime et ab illis repelluntur. Qui primus ascendit, multarum lancearum ictibus et lapidum fusionibus premitur; quem utique solus Deus inter tot hostes frementes illaesum conservavit. [...]

[...] Quo completo et facto, populo videlicet cuncto baptizato, Tharapitha eiecto, Pharaone submerso, captivis omnibus liberatis, revertuntur cum gaudio Rigenses. [...]

SENOJI LIVONIJOS KRONIKA
1225–1227

I. Pirmojo vyskupo Meinhardo istorija

[...] Turėjo tas vyskupas Evangelijos bendradarbį, cistersų ordino brolį Theodoriką, vėliau tapusį Estijos vyskupu; Turaidos lyviai jį norėjo paaukoti savo dievams, kadangi jo laukuose pasėliai buvo našesni, o jų pasėliai dėl liūčių nuėjo niekais. Sušaukus žmones, burtais pasiklausiama dievų valios apie auką: padedama ietis, ją užmina žirgas, Dievo valia jis žengia priekin – tai reiškia gyvenimą. Brolis meldžiasi lūpomis, laimina ranka. Žynys paskelbia, kad krikščionių Dievas sėdįs žirgui ant nugaros ir nukreipiąs jo koją prieš ją pastatant; dėl to žirgui nugarą reikia nušluostyti, kad Dievas nuo jos nukristų. Taip padarius, žirgas vėl žengė gyvybės koja priekin, kaip ir anksčiau, ir brolio Theodoriko gyvybė buvo išgelbėta. Tas pats brolis buvo išsiųstas į Estiją ir dėl saulės užtemimo, kuris buvo matomas šv. Jono Krikštytojo dieną, iškentėjo nuo pagonių didelį pavojų gyvybei, mat jie kalbėjo, neva jis ryjąs saulę. [...]

II. Antrojo vyskupo Bertoldo istorija

[...] Vos spėjo išpūsti vėjas bures, ir štai! Atsimetusieji lyviai išeina iš savo pirčių, apsilieja Dauguvos upės vandeniu sakydami: „Čia mes krikšto vandenį ir pačią krikščionybę nuplauname upės vandeniu ir, nusimetę nuo savęs priimtą tikėjimą, siunčiame jį su grįžtančiais saksais atgal“. Kadangi tie išplaukusieji ant vieno medžio šakos kažką panašaus į žmogaus galvą buvo išdrožę, lyviai, laikydami tai saksų dievu ir manydami, kad jiems tai potvynį ir marą užtrauksią, pagonių papročiu išsivirę midaus ir gerdami jį pasitarę nuėmę tą galvą nuo medžio, surišę [ryšulį] pliauskų ir, užmovę ant jų tą galvą, pasiuntę tariamą saksų dievą drauge su krikščionių tikėjimu paskui grįžtančiuosius jūra į Gotlandą. [...]

V. Alberto vyskupavimo tretieji metai. 1200–1201

[...] Tuo tarpu kuršiai, išgirdę apie vyskupo atvykimą ir apie pradėtą miesto statybą, ne karo bijodami, bet Kristaus šaukiami, atsiuntė savo pasiuntinius prie miesto taikos sudaryti. Krikščionims sutikus, jie pagonių papročiu sutvirtino taiką krauju. [...]

IX. Alberto vyskupavimo septintieji metai. 1204–1205

[...] Vienas kunigas, vardu Johannas, kuris tada buvo Lietuvoje nelaisvėje, pasakojo, kad viename kaime po vyrų žūties pasikorė penkiasdešimt moterų. Suprantama, jos tikėjosi veikiai gyvensiančios su jais kitame gyvenime. [...]

[...] Netrukus po to, keliautojams vos tik išėjus iš Ikškilės[1] pilies javų surinkti, miškuose tykoję lyviai septyniolika jų užmušė. Kai kuriuos jie paaukojo savo dievams ir žiauriais kankinimais nužudė. [...]

X. Alberto vyskupavimo aštuntieji metai. 1205–1206

[...] Ir kai jie nukeliavo į Siudegundės kaimą, jis tuoj pat sušaukė žmones pasiklausyti Dievo žodžio. Naktį vienas lyvis, atėjęs iš miškų slėptuvės, papasakojo jam apie savo regėjimą: „Aš mačiau lyvių dievą, kuris mums išpranašavo ateitį. Jo atvaizdas, išaugęs iš vieno medžio nuo krūtinės iki galvos, pasakė man, kad rytoj atžygiuosianti lietuvių kariuomenė, tad, bijodami tos kariuomenės, mes ir nedrįstame susirinkti“. Bet kunigas, supratęs, kad tai demono išmonė – juk šiuo rudens metu nėra kelio, kuriuo lietuviai galėtų ateiti, – toliau meldėsi, pasikliaudamas Dievu. Iš ryto, kadangi nieko, ką šmėkla jiems buvo išpranašavusi, neišgirdo ir nepastebėjo, jie susirinko visi kaip vienas: kunigas paliudijo jiems stabmeldystės bjaurumą ir įrodė, kad tokios šmėklos esančios demonų išmonės; pagaliau jis jiems paskelbė, kad esąs tik vienas Dievas, visų daiktų kūrėjas, vienas tikėjimas, vienas krikštas; šitaip ir panašiai jis kvietė garbinti vieną Dievą. Tai išgirdę, jie atsižadėjo velnio ir jo darbų ir prižadėjo įtikėti Dievą ir, kiek Dievo buvo skirta, tiek jų pasikrikštijo. [...]

XI. Alberto vyskupavimo devintieji metai. 1206–1207

[...] Todėl Alobrandas tuo beveik nesirūpino. Galvodamas apie kitus dalykus, jis grįžo atgal ir pakeliui skelbė latgaliams, gyvenantiems prie Imeros[2], Dievo žodį apie krikšto priėmimą, ypač dėl to, kad jau visa Livonija ir daugelis latgalių Dievo žodį buvo priėmę. O šie, džiūgaudami kunigui atvykus, su džiaugsmu priėmė Dievo žodį, nes, lietuvių daug kartų apiplėšti, o lyvių visada prispausti, vylėsi, kad vokiečiai jų būklę palengvins ir juos apsaugos; tik prieš tai, mesdami burtus, jie ištyrė savo dievų nuomonę, ar turėtų priimti krikštą iš Pskovo rusų, kurie, kaip ir kiti latgaliai iš Talavos[3], yra graikų tikybos, ar iš lotynų ir vokiečių. Mat rusai buvo anksčiau atvykę ir pakrikštiję savo latgalius iš Talavos, mokančius jiems duokles. Burtas krito ant lotynų, ir jie [latgaliai] buvo su Livonijos bažnyčia priskirti prie rygiečių. Alobrandas pakrikštijo keletą kaimų ir, grįžęs į Rygą, pranešė apie tai vyskupui. [...]

XII. Alberto vyskupavimo dešimtieji metai. 1207–1208

[...] Tuo metu rygiečiai ir krikščionys, kurie gyveno Livonijoje, labai troško taikos, bet negalėjo jos pasiekti: ieškojo gėrio, ir štai! Prasideda neramumai! Mat rusams pasitraukus, jie tikėjosi esą išsigelbėję nuo Charibdės, bet juos slėgė čia pat esąs ir grėsmingas Scilės pavojus, nes Viestartas[4], žiemgalių vadas, nepamiršdamas daugelio karų ir kaip lietuviai juos dažnai nugalėdavo ir apiplėšdavo, rengėsi visame Žiemgalos krašte karo žygiui prieš lietuvius ir maldaudamas prašė Rygos krikščionių paramos, primindamas, kad jis kartą rygiečiams prieš kitus pagonis suteikęs paramą; prie to dar pridūrė, kad jo dievų burtai laimingai kritę. Betgi Rygos seniūnai, nepaisydami jų dievų burtų, atsisakė paremti, ypač dėl savo negausumo, ir visokiais būdais atsikalbinėjo nuo karo prieš lietuvius. Pagaliau nesiliaujant jiems prašyti ir dėl kai kurių neišmintingų, norėjusių su juo vykti žmonių didelio atkaklumo jie [seniūnai] buvo palenkti ir nusprendė karo neužd rausti ir juos [norinčiuosius] siųsti į karą, bet taip, kad jų kūnui ir sielai nesusidarytų pavojaus. Taigi buvo pasiųsta su Viestartu penkiasdešimt ar dar kiek daugiau vyrų, karių ir akmensvaidžių, ir nemaža Kristaus tarnybos brolių riterių. Po to, paėmę idumėjiečių[5] kunigą Danielių, jie iššygiavo į žiemgalių žemę. Jie atjojo raiti ant savo žirgų, žibėdami šarvais, ir buvo žiemgalių maloniausiai sutikti. Siųsdami [pranešimą] per visą savo kraštą, jie [žiemgaliai] surinko didelę kariuomenę ir, priėję prie Lietuvos, naktį sustojo poilsio ir ilsėdamiesi klausinėjo savo dievų apie ateitį. Mesdami burtus ir

prašydami savo dievų palankumo, o drauge prisiekdami, teiravosi, ar jau žinia apie jų žygį nuskridusi ir ar lietuviai rengiasi joti prieš juos kovoti. Ir burtas krito, kad gandas jau pasklidęs ir kad lietuviai jau esą pasiruošę kovai. Dėl to žiemgaliai labai išsigando ir prašė vokiečių grįžti atgal, nes jie labai bijojo lietuvių užpuolimo. [...]

XIII. Alberto vyskupavimo vienuoliktieji metai. 1208–1209

[...] Jų patariamas, vyskupas sušaukė visus jau seniai atsivertusius lyvius ir latvius ir, prisiminęs žudynes, kurias jam ir jo žmonėms praėjusiais metais surengė Kuoknesės[6] kunigaikštis Vesčeka, kada jis [vyskupas] savo karius ir tarnus su didelėmis išlaidomis, jo prašomas, pasiuntė į pagalbą prieš lietuvius, o šis [Vesčeka] juos klasta ir apgavyste iššudė, jis [vyskupas] pasuko su visa kariuomene ir visais keliautojais į Kuoknesę. Patį kalną radęs apleistą, o dėl gyventojų netvarkingumo pilną kirmėlių bei gyvačių, jis paprašė ir įsakė šitą kalną išvalyti, atstatyti ir tvirtovės sustiprinimo įtaisais sutvirtinti; labai stiprią pilį pastatęs, karius bei akmensvaidžius su jų šeimomis toje pačioje vietoje prie pilies saugoti paliko. Dėl sunaudotų didelių lėšų liepė kuo stropiausiai saugoti, kad kartais vikrūs lietuviai ar rusai sukta klasta neapgautų jų vėl, kaip ir anksčiau. [...]

XIV. Alberto vyskupavimo dvyliktieji metai. 1209–1210

[...] O kuršiai, susirinkę su visa savo kariuomene, pratūnoję netoliese keturiolika dienų, burtais ieškojo savo dievų pagalbos ir patogaus laiko[7]. [...]

[...] Po to [kuršių] kariuomenė ėjo į savo laivus ir papusryčiavusi vėl rengėsi mūšiui. Išgirdę didžiojo varpo skambėjimą, jie sakė būsią šito krikščionių Dievo suryti ir sunaikinti. Prisiartinę vėl prie miesto, jie kovojo ištisą dieną, o kai, norėdami atsinešti malkų miestui padegti, išėjo iš savo teritorijos, šauliai nemaža jų sužeidė. Kuris tik, sužeistas patrankų arba akmensvaidžių akmenų, krisdavo, tam jo brolis arba koks nors draugas tučtuojau nukirsdavo galvą ir visiškai užmušdavo. Ir kai jie iš visų pusių apsiautė miestą ir užkūrė didelę ugnį, holmiečiai, atjoję ant savo žirgų prie Senojo kalno, grasindami priešams kalavijais, įėjo į miestą iš kitos pusės. Kuršiai, juos pamatę, pasitraukė nuo miesto, ir, surinkę savo užmuštuosius, grįžo prie laivų ir, persikėlę per Dauguvą, tris dienas ilsėjosi, degino žuvusiuosius ir raudojo jų[8]. [...]

XV. Alberto vyskupavimo tryliktieji metai. [1210–1211]

[...] Po to estai išsiuntinėjo po visą provinciją savo narsiausius žmones krašto plėšti. Padeginėdami kaimus ir bažnyčias, jie žudė lyvius, kuriuos tik pagavo, kitus paimtus į nelaisvę išsivedė ir, paėmę daug grobio, suginė jaučius ir kitus gyvulius į savo susirinkimo vietą. Skersdami juos, aukojo savo dievams, kad pelnytų jų palankumą. Bet skerdžiami gyvuliai virto į kairę pusę, o tai rodė dievų pyktį ir blogą lėmimą. Tačiau jie, neatsisakydami savo sumanymo, puolė pilies gynėjus, krovė į krūvą medžius, kasė pilies kalną ir skelbė, kad jie čia „magetas“, t. y. pasiliksią nuolatos, tol, kol pilį sugriausią arba lyvius palenksią į savo pusę eiti tučtuojau su jais tuo pačiu keliu Rygos naikinti. [...]

XVI. Alberto vyskupavimo keturioliktieji metai. 1211–1212

[...] Todėl lyviai ir latviai, traukdamiesi nuo vokiečių, sudarė sąmokslą ir patvirtino tą sąmokslą, pagal pagonių papročius atsistodami ant kalavijų. [...]

[...] O vokiečiai akmenis svaidančiomis mašinomis sugriovė pilies įtvirtinimus[9], primėtė į pilį daug ir didelių akmenų, užmušė daug žmonių ir gyvulių. Kiti pastatė kuorą, kurį vėjas kitą naktį nuvertė žemėn. Pilyje kilo riksmai ir šūkavimai iš džiaugsmo, ir jie [lyviai] pagal seną paprotį dievų garbei skerdė gyvulius ir, norėdami pasityčioti iš krikščionių, vyskupo ir visos kariuomenės, mėtė iš pilies žemyn paaukotus šunis bei ožius. Betgi tuščios buvo jų pastangos. [...]

XVII. Alberto vyskupavimo penkioliktieji metai. 1212–1213

[...] O lietuviai, nepaisydami sudarytos su vokiečiais taikos, atėjo prie Dauguvos ir, pašaukę keletą iš Kuoknesės pilies, įmetė į Dauguvą ietį atsisakydami taikos ir draugystės su vokiečiais. [...]

[...] O tuo pat metu Kuoknesės riteriai ir latviai dažnai apiplėšinėjo sėlius ir lietuvius, niokojo jų kaimus bei pasienius ir, vienus žudydami, o kitus išsivesdami į nelaisvę, statydami ant kelio pinkles, darė jiems daug žalos. Dėl to lietuviai, surinkę kariuomenę, įsiveržė per Dauguvą į Lielvardės[10] sritį, čiupo kaimuose lyvius, žudė, išsivedė su savimi moteris, vaikus ir galvijus, gabendami didžiulį grobį; kaip belaisvį jie išsivedė ir tos srities seniūną Uldeweną. Bet čia atvyko Ordino magistras Volquinas, kurio riteriai su pirkliais buvo atplaukę Dauguva

aukštyn. Taigi minėtasis magistras su nedaugeliu žmonių vijosi lietuvius, užpuolė juos iš užpakalio. Lietuvių vadas ir seniūnas krito ir buvo užmuštas, o su juo daug kitų. Kiti išbėgiojo ir išsigelbėjo. O tie, kurie buvo pirmojoje gretoje, pabėgo ir išsivedė Uldeweną. Vėliau jis buvo išpirktas už ano užmuštojo lietuvio galvą, kad jie [lietuviai], atgavę tą galvą, bent galėtų iškelti pagal pagonių papročius jam pritinkančias šermenis su išgėrimu. [...]

XXIV. Alberto vyskupavimo dvidešimt antrieji metai. 1219–1220

[...] Tuo tarpu, kitiems rungiantis dėl žemių valdymo, latvių kunigas iš Imeros, pasiėmęs kitą kunigą – neseniai įšventintą Theodoriką – nuvyko dar kartą į Estiją. [...]

[...] Tenai[11] buvo kalnas ir labai gražus miškas, kur, kaip pasakoja vietiniai žmonės, gimęs didysis saremiečių dievas, vadinamas Tarapita, ir iš čia išskridęs į Saremą. Nuėjo ten ir kitas kunigas ir sukapojo jų dievų paveikslus bei stabus. Pagonys stebėjosi, kad netryško kraujas, ir nuo to laiko labiau tikėjo kunigais. [...]

XXVI. Alberto vyskupavimo dvidešimt ketvirtieji metai. 1221–1222

[...] Po to tie patys sakaliečiai[12] nužygiavo į Gervą[13] ir ten, sučiupę daną Hebbą, kuris buvo jų teisėjas, parsivedė jį su kitais danais į savo pilį[14]. Žiauriai nukankinę, jį ir kitus nukryžiavo ir, draskydami jų vidurius ir ištraukę dar gyvo Hebbo širdį iš kūno, iškepę ją ant ugnies ir pasidaliję tarpusavyje, suvalgė, kad būtų stiprūs kovoje su krikščionimis. O jų kūnus atidavė šunims ir dangaus paukščiams.

Atlikę tokį šlykštų, nusikalstamą ir klastingą darbą, jie tą pačią dieną išsiuntė Viljandžio seniūnus į Otepę[15], prikalbinėdami ir juos daryti tą patį. O Tartu gyventojams pasiuntė kaip ženklą kruvinus kalavijus, kuriais jie buvo iššudę vokiečius, jų [vokiečių] žirgus bei drabužius. O anie visi su džiaugsmu priėmė tą žinią ir, užpuolę Ordino brolius, juos surakino, užmušė Johanną, jų teisėją, ir visus jų tarnus. Taip pat kalavijais nukovė labai daug pirklių. Kiti išsigelbėjo pasislėpdami, bet vėliau buvo surakinti; visą Ordino brolių ir kitų vokiečių bei pirklių turtą pagrobė ir pasidalijo tarp savęs, užmuštųjų lavonus paliko laukuose nepalaidotus gulėti. Tesiilsi jų sielos ramybėje Kristuje. Tuo laiku pas Ordino brolius į Tartu atvyko jų dvasinis brolis kunigas Hardwikas; jie [estai] jį pasodino

ant paties riebiausio jaučio, nes jis ir pats buvo labai riebus. Išvedę jį iš pilies, burtais paklausė savo dievų, ką jie geriau norėtų pasirinkti kaip auką – kunigą ar jautį. Burtai krito jaučiui, ir jis buvo tą pačią akimirką paaukotas. Dievų valia kunigą jie paliko gyvą, tačiau padarė jam didelę žaizdą, kuri vėliau užgijo. Tada pasklido įsakymas po visą Estiją ir Saremą, kad jie [vietos gyventojai] kovotų su danais ir vokiečiais. Ir jie visai išstūmė Kristaus vardą iš savo krašto.

Jie pasikvietė į pagalbą tiek Naugardo, tiek Pskovo rusus ir, sudarę su jais tvirtą taiką bei įkurdinę kai kuriuos iš jų Tartu, kitus Viljandyje, o dar kitus kitose pilyse, kad ryžtųsi kovoti su vokiečiais ir lotynais ir visais krikščionimis, pasidalijo su jais [rusais] Ordino brolių ir pirklių arklius, pinigus, visą mantą ir viską, ką tik buvo paėmę, ir kuo stipriausiai įtvirtino savo pilis. Visose pilyse jie pristatė pabūklų, mokė vienas kitą svaidyti akmenis ir pasidalijo tarp savęs Ordino brolių balistas, kurių daugybę buvo paėmę. Atsiėmė ir savo moteris, kurias krikščionybės laikais buvo išsiuntę, taip pat išsikasė savo numirėlius, kurie buvo kapinėse palaidoti, ir pagal savo seną pagonišką paprotį juos sudegino. Plaudami savo namus ir pilis vandeniu bei valydami juos šluotražiais, jie taip mėgino krikšto sakramentus savame krašte visiškai panaikinti. [...]

XXX. Alberto vyskupavimo dvidešimt aštuntieji metai. 1225–1226

[...] Krikščionių kariuomenė džiūgauja, šūkauja, meldžiasi. Ir anie[16] šaukia, garbindami savo Tarapitą. Anie meldžiasi šventajai giriai, šitie Jėzui, kurio vardo garbei jie narsiai kopia aukštyn ir pasiekia pačią pylimo viršūnę; bet anųjų yra narsiai atmušami. Pirmąjį kopėją pasitiko iečių kruša ir pikčiausi akmenų smūgiai, tačiau jį vienas Dievas išsaugojo nesužeistą tarp tokios daugybės šėlstančių priešų. [...]

[...] Tą atlikę ir pabaigę, t. y. pakrikštiję visą tautą, išmetę lauk Tarapitą, nuskandinę Faraoną ir išlaisvinę visus belaisvius, grįžta rygiečiai džiaugdamiesi. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

[1] *Ikškilė* – lyvių gyvenvietė Dauguvos žemupio dešiniajame krante (aukščiau Rygos), buvusi Polocko įtakos zonoje. 1184 metais, vokiečių pirklių remiamas, čia įsikūrė vienuolis Meinhardas. 1185 metais lietuviai sudavė smūgį šiai vokiečių kolonijai, bet ji toliau čia stiprinosi, iš Gotlando pakviesti meistrai pastatė mūro pilį.

[2] *Imera* (dab. Seda) – upė šiaurvakarių Latgaloje, tuo pat vardu vadinta ir nedidelė senovės latgalių sritis.

[3] *Talava* – senovės latgalių sritis Gaujos aukštupio baseine (šiaurrytinė Latvija).

[4] *Viestartas* – kunigaikštis Viestartas, minimas 1205–1225 metų įvykiuose, gyveno Tervetėje, valdė ir kitus Žiemgalos centrus, atstovavo visai Žiemgalai.

[5] *Idumėjiečiai* – Idumėja latgalių ir lyvių mišriai gyvenama sritis Gaujos vidurupio dešiniajame krante (Latvijoje, į šiaurę nuo Cėsių).

[6] *Kuoknesė* – pilis Latgalos pietvakariuose, dešiniajame Dauguvos krante, jos santakoje su Perse, to pat vardo kunigaikštystės, tuo metu pavaldžios Polockui, centras.

[7] Kalbama apie kuršių puolimą prieš Rygą (1210 07 13).

[8] Tai pavaldaus Ordinui lyvių vado Kaupo Turaidos pilies (prie Gaujos upės) apgulimas (1211).

[9] *...sugriovė pilies įtvirtinimus...* – kalbama apie Sateselę (Siguldą), lyvių feodalo Dabrelos pilį kairiajame Gaujos krante.

[10] *Lielvardė* – sritis dešiniajame Dauguvos žemupio krante.

[11] *Tenai...* – tai yra estų žemėje (makondoje) Virumaa (į rytus nuo Riavalos – plačiųjų Talino apylinkių).

[12] *Sakaliečiai* – Sakalos žemės, apėmusios pietvakarinį estų kraštą, gyventojai.

[13] *Gerva* – estų žemė Jervamaa (į pietryčius nuo Talino), plačiosios Paidės apylinkės.

[14] *...į savo pilį* – tai yra į Viljandį.

[15] *Otepė* – estų pietryčių žemės Ugaunijos centras.

[16] *Anie* – Mone (Muhu) salos (tarp Saremos salos ir kontinentinės Estijos) pilies Linuze gynėjai.

ROMAS BATŪRA

EILIUOTOJI LIVONIJOS KRONIKA

Eiliuotosios Livonijos kronikos (*Livländische Reimchronik*) autorius tiksliai nežinomas. Sprendžiant iš jos teksto, – tai Livonijos ordino šalininkas, karys, apie 1260 metus atsidūręs Livonijoje, *Kroniką* rašęs XIII amžiaus paskutiniame dešimtmetyje. *Kronikoje* aprašomi XII amžiaus vidurio–1290 metų įvykiai.

Ilgą laiką manyta (kartais tokia nuomonė kartojama ir dabar), kad autorius buvęs Ditlebas von Alnpeke, nes *Kronikos* Rygos nuorašo gale buvo pažymėta, jog šis asmuo „geschrieben". Palyginus su kitu, vėliau rastu XV amžiaus nuorašu (Heidelbergo), paaiškėjo, kad tai tik teksto perrašinėtojo ar savininko vardas, įrašytas XVII amžiaus trečiajame dešimtmetyje. Spėta, kad autorius buvęs cistersų vienuolis ar danų riteris, bet ir šios nuomonės pasirodė esančios klaidingos. *Kronikos* teksto tyrimas įgalina manyti, kad autorius kilęs iš Vidurio Vokietijos.

Kronika (12 017 eilučių) parašyta viduramžių vokiečių aukštaičių kalba. Joje pasakojama apie krikščionybės, vokiečių feodalų, Kalavijuočių ordino atsiradimą ir įsitvirtinimą Livonijoje. Dėmesio centre – Livonijos magistrai, jų veikla. *Kronikos* tikslas greičiausiai buvo pateikti skaitinius riteriams, auklėti juos Ordino tradicijos dvasia. Autorius – Ordino, jo kruvinos agresijos apologetas. Jis vaizduoja kovas su Pabaltijo tautomis, ypač kuršiais, žiemgaliais ir Lietuva, pasakoja apie 1219 metų lietuvių žygį į Saremos salą (čia paminėtas lietuvių dievas Perkūnas), rašo apie Saulės (Šiaulių) mūšį (*Kronika* yra vienintelis šaltinis apie jo eigą), mini Mindaugo laikotarpio įvykius, kai kuriuos svarbius Lietuvos vidaus gyvenimo visuomeninius-politinius faktus, Traidenio kovas (Daugpilio puolimas, kiti žymiausi mūšiai), bendras lietuvių, žiemgalių, kuršių pastangas atremti Ordino agresiją.

Autorius greičiausiai naudojosi neišlikusiais Diunamiundės, Rygos analais, Tartu vyskupo *Kronika,* dokumentais, žuvusių riterių sąrašais, kitų įvykių dalyvių pasakojimais, savo stebėjimais. Nors šiame poetiniame kūrinyje yra tik trys datos, nedaug vietovardžių, nemaža pasikartojančių stilistinių formuluočių, tačiau didelė *Kronikos* dalis, ypač nuo XIII amžiaus vidurio, pateikia unikalių liudijimų apie autoriaus gyvento laiko įvykius.

Kronikos fragmentas buvo publikuotas dar 1787 metais. Visą *Kronikos* tekstą pirmasis 1817 metais paskelbė Liborius Bergmannas pagal XIV amžiaus vidurio Rygos nuorašą. 1844 metais Franzas Pfeifferis išleido *Kroniką* panaudodamas dar ir XV amžiaus Heidelbergo nuorašą. 1853 metais *Kronika* išleista Livonijos rašytinių paminklų serijoje. Naują kritinį *Kronikos* tekstą 1876 metais paskelbė Leo Meyeris.

Kronika yra išversta į dabartinę vokiečių, latvių kalbą, fragmentai – į rusų, lietuvių kalbas.

ROMAS BATŪRA

Daugelį *Kronikoje* minimų baltų religijos ir mitologijos faktų autorius arba pats buvo matęs dalyvaudamas žygiuose, arba sužinojo iš amžininkų. Todėl jie patikimi, aprašyti gyvai, nors eiliuota forma gerokai trukdė tiksliai juos perteikti. Trukdė ir krikščioniška autoriaus pasaulėžiūra, anais laikais įprasti trafaretai, kai jis rašo apie „pagoniškąsias" religijas. Tokiais trafaretiniais laikytini net keliose vietose esantys teiginiai apie daugelio „dievaičių" garbinimą. Kaip yra pastebėjęs Mannhardtas, krikščioniškosios pasaulėžiūros veikiamas autorius visur mato besaikį baltų pasitikėjimą savo dievais (Mannhardt, 1936, 82). Kyla įtarimas, ar autorius neperdeda ir kalbėdamas apie paprotį aukoti belaisvius dievams, – tai užsimenama net keturiose vietose, nors patį aukojimo faktą sunku nuneigti; jį mini daugelis kitų šaltinių.

Kronikoje minimi daugelio baltų genčių (sėlių, lietuvių, žemaičių, žiemgalių, kuršių, sembų) tikėjimai ir papročiai. Tačiau didesnį skirtumą tarp jų sunku įžiūrėti: tiek lietuviai, tiek žemaičiai, tiek žiemgaliai pasitiki savo dievais; tiek lietuviai, tiek žemaičiai, tiek sembai aukoja jiems karo belaisvius; tiek sembai, tiek žiemgaliai degina mirusiuosius. Matyt, iš tiesų baltų genčių tikėjimai ir papročiai buvo panašūs. Antra vertus, autorius nebuvo taip į juos įsigilinęs, kad būtų sugebėjęs apčiuopti nežymius skirtumus ir juos sąmoningai pavaizduoti. Ką autorius buvo regėjęs ar girdėjęs apie vieną ar kitą žygį, tą ir aprašė, daug nesukdamas galvos, kuriai genčiai aprašomieji papročiai priskirtini. Kai kurie papročiai (žygio baigties spėjimas iš skiedros kritimo, paukščio giedojimo), atrodo, priskirtini net patiems Ordino broliams, kartu su kuršiais traukusiems į žygį prieš lietuvius.

Kronikoje yra užfiksuota daug baltų tikėjimų, papročių ir jų detalių. Be jau minėto pasitikėjimo savo dievais, belaisvių aukojimo, vaizdžiai aprašyto mirusiųjų deginimo, net kelis kartus užsimenama apie burtus (sembai pagal burtus pasidalija belaisvius, žemaičiai iš skerdžiamo gyvulio buria apie būsimo žygio sėkmę), apie dievams skirtas aukas po pergalingo žygio (žemaičiai yra raginami savo dievams skirti net trečdalį viso įgyto grobio), minimas lietuvių dievas Perkūnas, žemaičių žynys, kuris iš paskersto gyvulio spėja būsimo žygio sėkmę, aukurai, ant kurių deginamos dievams skirtos aukos. Vertos dėmesio detalės, kad rankos paspaudimu sudaroma taika, kurią sulaužius baudžiama kartuvėmis, kad karalius pasiaukoja už tautą ir kt.

Kronikos žiniomis rėmėsi daugelis baltų mitologijos tyrinėtojų (Narbutt, 1835; Krumbholtz, 1890; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Linksmūnėlis, 1925; Šmits, 1926; Šliūpas, 1932; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Straubergs, 1939; Jaskiewicz, 1952; Biezais, 1954; 1971; 1975; Balys, Biezais, 1965; Dundulienė, 1969; Puhvel, 1974; Łowmiański, 1976a; Иванов, Топоров, 1980; Vėlius, 1986 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Bergmann, 1817; Pfeiffer, 1844; Kallmeyer, Napiersky, 1853; Meyer, 1876; Mierzyński, 1892, 116–124 (fragm.); Mannhardt, 1936, 71–81 (fragm.); Saiva, 1936 (latv. k.); *LIŠ,* I, 29, 30, 35, 37, 42, 48–50 (fragm. liet. k.)

Literatūra: Bergmann, 1817; Pfeiffer, 1844; Kallmeyer, Napiersky, 1853, 728–783; Meyer, 1876; Linder, 1891; Mierzyński, 1892, 114–124; Mannhardt, 1936, 70–82; Ivinskis, 1936; 1955; Зутис, 1949, 18–22; Пашуто, 1959; 1963; Jučas, 1964; Vahtre, 1969.

Tekstas iš: Kallmeyer, Napiersky, 1853, 524, 528, 547, 576, 587, 589, 601–602, 605, 609, 619, 621, 624, 626, 630, 631, 641, 645, 671, 694–695, 702.

LIVLÄNDISCHE REIMCHRONIK
um 1290

Einleitung

68–75 [...] Das begunde irweichen
Sumeliche böse heidenschaft,
Do sie der apostolen craft
Ir gote sahen touben
Vnd ires gewaldes rouben.
Sumeliche warf der tuvel nider,
Das er nimmer wider
Gemachet wart von menschen hant. [...]

Meinhart als Bischof von Livland

337–340 [...] Selen ouch heiden sint
Vnd an allen tugenden blint;

Sie haben abgote vil
Vnd triben bosheit ane zil. [...]

Großer Raubzug der Litthauer

1423–1437 Sus bereit sich die cristenheit.
Das was den littowen leit;
Der wurfen do zusamne sich
Vumfzen hundert, noch wen ich,
Das sie der tuvel vurte:
Kein her sich nie gerurte
So vreuelichen in vremde lant,
So von denselben wart bekant.
Durch semegallen vuren sie,
Das was da vor gescheen nie,
Es sol gescheen kume me.
Zu swurben vuren sie ubir se,
Das ist genant das osterhap:
Als es perkone, ir apgot, gap,
Das nimmer so hart gevros. [...]

Des litthauischen Häuptlings Lengewin Kämpfe mit den Brüdern Dutze, Milgerin und Dindecke, und mit dem deutschen Orden

3099–3118 [...] Dy bruder meystig do bleben tot.
Er eyner vntran mit groser not,
Der brachte heim dy mere.
Daz waz en alle swere.
Nune worden do geslagen;
Der czende bruder muste tragen
Hin czu littowen
Eyn houb abe gehowen,
Daz synis kummetuirs was.
Der clagitte gote, das her genas,
Do man dy andern bruder slug,
So dicke alz her daz houb truk.
Dannoch muste daz selbe syn;

Darzu twang en lengewin;
Dem was zu lande mit vm gach.
Her totte in synym bruder nach;
Do mitte wolde her den uor clagen,
Den hatte dez meisters her geslagen,
Bynnyn dez do irgangen was
Czu rige, als man ouch e las. [...]

Allgemeiner Aufstand der Samländer zur Zerstörung der Memelburg und vergebliche Belagerung derselben

3746–3764 [...] Her sprach: „iz beruwit
Alle dy cristen, dy hy sint;
Si dunken mich der synne blint,
Sy sint sunder wiczczen,
Wenen sy hy besiczczen.
Ich vrawe mich, daz vnser lant,
Daz samelant ist genant,
Hat so manchyn rischen man,
Der mit orlouge kan
Harte wol gebaren.
Diz kreyn nest wir czwaren
Wollen czu kleynyn stucken
In kurczer wile rucken;
Dy lewte, dy dar offe sint,
Man, wib vnde kint,
Dy wolle wer mit lozen,
Dy cleynyn vnde grozen,
Vnsin goten senden.
Daz enkan nymant wenden.“[...]

3870–3890 [...] In disen dingen wurden bracht
Ir lute, die da lagen tot.
San ir wisten in gebot,
Das sie die toten brenten
Vnd von hinnen senten
Mit iren wapen vngespart.
Sie solden dort ouch hereuart

Vnd reise riten;
Des geloubeten sie bie den ziten.
Der rede uolgeten sie mite,
Wen es was der lute site.
Vf hor zu hant sie traten,
Ir toten, die sie haten,
Die branten sie mit irme zuge.
Vurwar ich nicht enluge:
Spere, schilde, brunie, pfert,
Helme, keyen vnd swert
Brante man durch ir willen.
Dar mite solden sie stillen
Den tuwel in iener werlde dort.
So grose torheit wart nie gehort. [...]

Neue Rüstungen; Friedensschluß mit den Samayten auf zwei Jahre

4610–4620 [...] In ir stat sie giengen do.
Den heiden den stunt ouch ir mut,
Als noch vremden luten tut,
Wider hin zu lande.
Sie taten ire hande
Dem meistere vnd waren vro.
Des landes site stet also:
Wer dem anderen tut die hant,
Wer er uber das dritte lant,
Der hette getruwelichen vride
Vie dem halse vnd der wide. [...]

Unglücklicher Kampf des Ordensheeres gegen die Samayten bei Schoden

4653–4709 [...] Die konige von sameiten
Die liesen in bereiten
Ein getrenke, das was gros
Dar zu quam mancher ir genos.
Sie trunken vnd waren vro.

Ir edelste sprach also
Zu den konigen uberal:
„Ich vreuwe mich zu diser zal;
Io sehe ich rischer helde vil,
Durch die ich sunderlichen wil
Vreuwen mich, die wile ich leben.
Ir sameiten, ir sullet streben
Vmme ere vnde beiac
Vf die cristen nacht vnd tac.
Ir hat lange genuc gelegen;
Vrlouges sullet ir mer pflegen
Vnd sullet mit mannes hant
Den cristen wusten ire lant.“
Der rede die konige wurden vro
Vnd sie gelobeten do
In deme getrenke, sie wolden varn;
Ir gode sulden sie bewarn.
Do die wirthschaft was ergan,
Sie bereiten sich san
Vs mit drin tusent mannen.
Sus karten sie von dannen
Zu den kuren in ir lant.
Ir blutekirl der warf zu hant
Sin loc nach ir alden site;
Zu hant er blutete alles mite
Ein queck, als er wol wiste.
Er sprach in sneller vriste:
„Ir sameiten, siet gemeit;
Ir sehet lieb vnde leit
Vf diser selben hereuart,
Doch sult ir wesen so bewart,
Das ir behaldet die obern hant.
Ir muset nu zu kurlant
Striten mit den cristen.
Dar vmme solt ir nicht vristen.
Ir sult geloben das dritte teil
Den goten, so geschiet uch heil.
Werden uch die gote gut,
So werdet ir vil wol behut.

Die gote die sint wol wert,
Das man brunien vnd pfert
Vnd ouch rische man da mite
Burnen nach vnser site.“
Die sameiten sprachen do:
„Des rates sie wir alle vro.
Is, das wir zu diser zit
Mit den cristen den strit
Behalden vnd die walstat
Vnd die brudere machen mat,
So wolle wir vil werde
Brunien vnd pferde
Vnsern goten brinnen. [...]“

4870–4879 [...] Vnd dutschen ein teil, das ich clagen,
Vf derselben walstat.
Die cristen wurden strites mat.
Die sameiten teilten do
Pferde vnd waren vollen vro
Vnd saiten iren goten danc,
Das an deme strite in gelanc.
Dar nach sie karten drate,
Mit einem gemeinen rate,
Mit dem roube in ir lant. [...]

Die Litthauer entziehen sich dem Angriffe durch die Flucht

5090–5110 [...] Die lettowen drabeten uaste uor;
So schiere sie quamen in das her.
Was sol ich sprechen da von mer.
Die mere taten sie in bekant.
Vil schiere boten wurden gesant
Von irme konige uber al das her
Vnd taten das in stiller wer.
Sie quamen zu samne an einen rat.
Jene lettowen man sagen bat,
Was sie hetten da vernomen,

Die von der sla waren komen.
Die sprachen alle uil wol bedacht:
„Ein her ist von der dune bracht,
Das hat ein uil breites pfat.
Es tut vns lettowen allen mat.
Hettet ir ir wege als wir gesehn,
Ir hulfet vns der warheit iehn.
Vnser gote mogen vns helfen wol,
Den man vil wol getruwen sol;
Sie konnen darzu vil wol vromen,
Das wir gesunt von hinnen komen.“ [...]

Folgen der Schlacht bei Durben für Preußen

5697–5702 [...] Do die semen quamen
Zu lande, sie vernamen,
Das sie manchen vromen helt
Hatten verlorn gar usirwelt;
Die clageten sie vil manche tage
Mit uil bitterlicher clage. [...]

Martertod von acht Ordensbrüdern auf der Burg Wartach

5790–5797 [...] Zu hant wurden sie genomen
Harte iemerlichen;
Man wolde in nicht entwichen
An keiner hande sachen.
Ein vuer man hies machen,
Dar inne wurden alzuhant
Der brudere ein teil von in gebrant.
Zuhowen wart ir ouch ein teil. [...]

Der Vicemeister Juries veranlaßt die Wiedereroberung von Sinteles und Asseboten

5985–5989 [...] Zu sintels den lettowen.
Sie enmochten da nicht drowen,

Sie gaben sich in der bruder hant;
Man nam ir kindere vor ein pfant
Von den besten allen. [...]

Die Litthauer siegen bei Lennewaden über das Ordensheer

6085–6089 [...] Die heiden namen roubes vil,
Mer dan ich uch sagen wil,
Vnd gaben schonen teil
Iren goten, das sie in heil
Vnd helfe hatten bracht. [...]

König Myndowe's Abfall vom Christenthume

6363–6382 [...] Zu hant sie sich beviengen
Mit handen vnde giengen
An den konic myndowen
Vnd marthen siner vrowen,
Tramat vnd die sameiten;
Nicht lenger sie beiten.
Do sie zu im quamen,
An eine stat sie in namen
Vnde sprachen also:
„Die sameiten sint vnvro
Durch dich, vnd durch din ere
Du salt nu ir lere
Volgen. sich, das wirt dir gut.
Von irenthalben wirt behut
Alles, das dir gehoric ist,
Das du lasest varen crist,
Damite du bist betrogen.
Es ist werlichen gelogen
Was dich die brudere han gelart,
Von dinen goten dich han bekart. [...]

6399–6414 [...] Wiltu der cristen werden vri,
So stan dir die sameiten bie,

Die dich mit truwen meinen.
Du salt dich des vereinen
Vnd kere dich von der cristenheit;
Las dir mit truwen wesen leit,
Das du, ein konic lobelich,
Gewaldic vnd dar bie rich,
Hast dine gote verlan,
Die dinen eldern han gestan
Bie in manchen sachen.
Wiltu die gote swachen
Vnd dich halden zu der cristenheit,
Tu hin vnd las dir wesen leit,
Das du das ie gedachtes
Vnd ouch ie uor gebrachtes. [...]

Die Ordensritter von Memel, zuerst geschlagen, verbrennen Kretenen

7011–7015 [...] Zwene brudere viengen sie;
Ich wil sagen, wie es den ergie:
Der kvmmentur der einer was,
Durch iren has er nicht genas:
Sie satzten in uf einen rost. [...]

Myndowe wird ermordet

7196–7206 [...] Sie sprachen: „herre, nu vernim:
Er saget dir so grosen danc,
Das er immer ane wanc
Wil gantze vruntschaft mit dir haben.
Er hat harte wol entsaben,
Das ir in mit truwen meinet.
Nu hat er sich vereinet
Mit sinen luten, das ist war;
Sie han im gehuldet gar
Vnd ist ein svne worden
Gantz nach der heiden orden. [...]“

7222–7234 [...] Vs deme konvente sie namen
Brudere vnde knechte,
Die in quamen rechte,
Vnd kuren ouch da mite,
Die westen wol des landes site
Vnd die wege kein gresen wart.
Sus huben sie sich uf die vart.
Sie waren algemeine vro
Vnd ir mut der stunt also,
Das es in solde wol ergan;
In vil vil dicke wol ir span,
Ir uogel in uil wol sanc:
So pruweten sie, das in gelanc. [...]

Die Semgallen gewinnen die Burg Terweten

8750–8755 [...] In kurtzen stunden darnach
Hielden sie ein teiding;
Sie machten einen witen ring,
Da muste ein bruder in gehn –
Man sach sie al vmme stehn –
Da wart er zu howen. [...]

[Die Burg Heiligenberg] wird von den Samaiten vergeblich bestürmt

10101–10105 [...] Do es uf den abent quam
Vnd der sturm ein ende nam,
Ir toten wurden schiere gebrant.
Dar nach sie karten san zu hant
Zu lande mit den wunten wider; [...]

Niederlage und Tod des Ordensmeisters Willekin

10518–10537 [...] Der semegallen einer sprach:
„Wir han alle wol vernomen,
Das vns schaden vil ist komen
Dicke von der brudere her;

Davon bereitet uch zur wer
Vnd lat vns striten, es ist zit,
Sint vns das her so nahen lit.
Gesige wir den brudern an,
Der heiligeberc mus vergan;
Sie rumen vns die burc zu hant,
So stet mit vride vnser lant.
Wir musen von den landen gen,
Blibet in die burc sten.
So ist besser, das wir sterben,
Dan wir also verterben,
Vnd wagen hie nu das leben,
Wollen vns die gote selde geben.
Vnser macht ist hie so gros;
Wir tun dem here wol wider stos,
Das von der dvne ist na vns komen.“ [...]

EILIUOTOJI LIVONIJOS KRONIKA

apie 1290

Įžanga

68–75 [...] Net stabmeldžių žiaurios širdys
Greitai atsileist pradėjo,
Kai apaštalus pamatė,
Trupinančius jų dievaičius,
Triuškinančius jųjų spėką.
Velnias daug jų sunaikino,
Kad žmogus daugiau jau jųjų
Niekuomet sau nebedirbtų. [...]

Meinhartas lieka Livonijos vyskupu

337–340 [...] Sėliai juk irgi stabmeldžiai,
Be jokios tikros dorybės.

Turi begales dievaičių
Ir be saiko nedorybių. [...]

Didelis lietuvių žygis [1219]

1423–1437 Taip vis plėtės krikščionybė,
Tai lietuviams nepatiko.
Jų daugybė susibūrė,
Apie tūkstantį penkis šimtus.
Velnias pats juos taip sugundė.
Nėr kariuomenės dar buvę,
Kur svetur taip žiauriai elgtųs,
Kaip tuomet ji pagarsėjo.
Per žiemgalių brovės kraštą,
Ko lig šiol nebuvo buvę
Ir vargu ar bus dar greitai.
Syrvėj[1] perėjo jie jūrą,
Rytų mariomis vadintą:
Mat Perkūnas, jų dievaitis,
Leido joms stipriai užšalti. [...]

Lietuvių vado Lengvenio kovos su vokiečių riteriais Dutze, Milgerinu ir Dindecke bei su Vokiečių ordinu

3099–3118 [...] Ten daugybė žuvo brolių,
Vienas vos ne vos ištrūko,
Kurs tą žinią atgabeno.
Ji visus labai prislėgė.
Devyni pražuvo broliai,
O dešimtas nešt turėjo
Lig pat Lietuvos rubežių
Nukirstą komtūro galvą,
Jojo rankosna įduotą.
Jis gailėjos gyvas likęs,
Kad nežuvo draug su broliais,
Kol tą galvą jis nešiojo.
Taip daryti jis turėjo,
Nes Lengvenis[2] jį prispyrė.

Jis jį skubino į kraštą,
Kad už brolį paaukotų
Ir jo mirtį apraudotų,
Mat jį riteriai nukovė,
Kai Rygoj nelaisvėj buvo.
Bet jau buvo tai sakyta. [...]

Visuotinis sembų žygis Klaipėdos sugriauti[3] ir jos bergždžias apgulimas

3746–3764 [...] Jis kalbėjo: „Man pagailo
Čionai esančių krikščionių,
Jie akli yra, man rodos,
Ir neturi jokio proto,
Kad jie čia apsigyveno.
Aš džiaugiuos, kad mūsų kraštas,
Kuris Semba pavadintas,
Tiek vikriausių turi vyrų
Šauniai mokančių kariauti,
Žinančių, kaip tai daryti.
Šitą varnų lizdą norim
Kuo greičiausiai išdraskyti
Ir nelaukdami jau nieko,
Žmones, kur tenai gyvena,
Moteris, vaikus ir vyrus,
Burtais mes pasidalysim.
Ir mažuosius, ir didžiuosius
Mes saviems dievams pasiųsim.
Sukliudyt mums nieks negali“. [...]

3870–3890 [...] Tad savuosius jie lavonus
Sugabeno greit į krūvą,
Kaip išminčiai jiems įsakė,
Kad sudegintų jų kūnus,
Kad ir ten, kitam pasauly,
Jie visus ginklus turėtų,
Nes ir ten gal prisireikti
Jiems taip pat į žygį eiti.

Tais laikais taip jie tikėjo,
To įsakymo jie klaũsė,
Nes jų paprotys toks buvo.
Tuoj krūvon jie susirinko
Ir sudegino lavonus
Tuos, kuriuos tuomet turėjo.
Aš tikrai jums nemeluoju:
Ietis, skydus, šarvus, žirgus,
Šalmus, kuokas, kalavijus
Degino jie savo noru.
Jie tuom velnią nuraminti
Manė ten, kitam pasauly.
Tai kvailybė negirdėta. [...]

Nauji pasiruošimai. Dvejų metų taika su žemaičiais[4]

4610–4620 [...] Jie [žemaičiai] į savo miestą grįžo,
Kurio taip labai ilgėjos,
Kaip keleiviams atsitinka,
Kai ilgiau namo negrįžta.
Savo dešines magistrui
Padavė jie gan džiaugsmingai.
Mat toks paprotys jų krašto:
Jei kam kas paduoda ranką,
Nors iš trečio krašto būtų,
Turi tas taikos laikytis,
Kitaip kartuvės jam gresia. [...]

Nelaimingas Ordino kariuomenės mūšis su žemaičiais prie Skuodo[5]

4653–4709 [...] Tad žemaičių kunigaikščiai
Pasitarę ruošė puotą
Ir ją didelę surengė.
Daug draugų čia susirinko,
Jie džiaugsmingai valgė, gėrė.
Pats kilniausias iš visų jų
Šitaip tarė kunigaikščiams:

„Aš džiaugiuosi čia matydams
Tiek garsių didžiųjų vyrų.
Man tai džiaugsmas kuo didžiausias,
Kol tiktai aš gyvas būsiu.
Jūs, žemaičiai, pasistenkit,
Dėl garbės ir dėlei grobio
Prieš krikščionis mūšin stoti.
Ir ilgai nepoilsiaukit –
Juk kariauti reik išmokti –
Turit vyriškai žygiuoti,
Siausti svetimam krašte“.
Kunigaikščiams tai patiko,
Ir tam pokyly prisiekė
Karo žygin iškeliauti.
Juos dievai turėjo ginti.
Kai pasibaigė tos vaišės,
Tuoj suskato jie rikiuotis
Ir trys tūkstančiai sustojo.
Ir čia pat tuojau prisiekė
Užsipulti Kuršo kraštą.
Jų žynys tuo tarpu būrė
Sulig papročiu senovės,
Gyvulius dievams aukodams,
Taip saviesiems prakalbėjo:
„Būkite linksmi, žemaičiai,
Žygyje tam gali tekti
Jums patirti daugel vargo,
Bet bus šauniai nugalėta
Ir bus pergalė laimėta.
O dabar į Kuršą ženkit
Ir krikščionims „puotą“ renkit.
Nebegalite gaišuoti,
Skirkit dievui trečią dalį,
Kad laimėtumėt tą šalį.
Jei palankūs bus dievai,
Saugūs būsite tikrai.
Juk dievai to nusipelno.
Kad aukotume ginklus jiems,
Žirgus ir narsiuosius vyrus,

Kaip mums papročiai įsako“.
O tada žemaičiai tarė:
„Patarimas mums patinka,
Kad tiktai šitoj karionėj
Mes krikščionis nugalėtum,
Kad sutriuškintumėm brolius,
Mes dievams aukas aukotum –
Degintum šarvus ir žirgus. [...]“

4870–4879 [...] Taigi vokiečių būrelis
Šitame lauke parkrito.
Ir krikščionys čia pakriko,
O žemaičiai jųjų žirgus
Tarp savęs linksmai dalijos
Ir saviems dievams dėkojo,
Nes tą mūšį jie laimėjo.
Jie netrukus pasiryžo
Grįžt atgal į savo šalį
Ir gabentis visą grobį. [...]

Lietuviai vengia mūšio ir pasitraukia[6]

5090–5110 [...] O lietuviai vis į priekį
Kuo greičiausiai tik šuoliavo,
Savo būrį jie pasiekė
Ir šitas žinias paskelbė,
Kad kariuomenėn jie jotų
Ir karaliaus žodį skleistų.
Jų tarybai susirinkus,
Liepta lietuviams sakyti,
Ką yra jie sužinoję,
Kai sugrįžo iš žvalgybos.
Jie visi protingai tarė:
„Jų kariuomenė didžiulė
Čia nuo Dauguvos atėjo,
Nugalės jinai lietuvius.
Jųjų pėdsakus pamatę,
Jūs sakytumėt tą patį.
Ir tegu dievai mus gelbsti,

Atsiduoti jiems privalom,
Jie vieni padėt tegali,
Kad sveiki iš čia sugrįžtum“. [...]

Durbės mūšio padariniai Prūsijai

5697–5702 [...] Į šalį sugrįžę,
Sembai pajuto,
Kad daug karžygių
Neteko šaunių.
Graudžiomis raudomis
Ilgai jų raudojo. [...]

Aštuonių Ordino brolių kankinių mirtis Vartajų pilyje[7]

5790–5797 [...] Bet labai žiaurių stabmeldžių
Buvo suimti jie greitai;
Saugojo juos prisistoję,
Kad kur nors jie nepaspruktų.
Greitai jie sukūrė ugnį
Ir beregint dalį brolių
Čia sudegino stabmeldžiai,
Dalį žiauriai sukapojo. [...]

Vicemagistras Juries įsako atkariauti Sintelę ir Aizputę

5985–5989 [...] Sužinoję, kas nutiko Sintelėje jų lietuviams,
Priešintis jie nebgalėjo ir pabėgti nebespėjo.
Broliai paėmė visus
Kilmingiausiųjų vaikus
Įkaitais į savo kraštą. [...]

Lietuviai nugali Ordino kariuomenę prie Lielvardės

6085–6089 [...] Daug pagonims grobio teko[8],
Kiek galiu aš apsakyti,
Šito grobio gražią dalį
Jie dievams saviems paskyrė,
Kad apgynė nuo nelaimės. [...]

Karaliaus Mindaugo atsimetimas nuo krikščionybės[9]

6363–6382 [...] Kits kitam rankas paspaudę,
Jie pas Mindaugą karalių
Ryžos eiti pasitarti
Ir pas Mortą, karalienę.
Ir Treniota, ir žemaičiai
Tuo metu nemanė gaišti,
Tuoj nuėjo pas karalių.
Atskirai jį pasikvietę,
Taip pradėjo jam kalbėti:
„Nepatinka mums, žemaičiams,
Šitie poelgiai tavieji.
Tu nurodymų klausyki.
Tuokart pasiseks tau viskas,
Ko norėsi, to pasieksi,
Tik nuo Kristaus atsitrauki.
Jie visi tave apgavo,
Visa buvo grynas melas,
Ko tave mokino broliai,
Nuo dievų kai atsitraukei. [...]

6399–6414 [...] Jei atsisakysi Kristaus,
Ir žemaičiai tau pagelbės,
Nuoširdžiai tave jie myli,
Reik su jais iš vieno eiti
Ir atmesti krikščionybę.
Tu dėl to turi kentėti,
Kad garbings karalius būdams
Ir turtingas, ir galingas,
Tu savus dievus apleidai.
Tėvus visad jie globojo
Ir jiems suteikė pagalbą.
Jei dievus naikinti nori
Ir priimti krikščionybę,
Skaudžiai teks tau nusivilti.
Tik paskui tu pamatysi,
Ką esi dabar padaręs. [...]“

Klaipėdos riteriai, iš pradžių sumušti, sudegina Kretingą

7011–7015 [...] Jie pagavo du mūs brolius.
Pasakysiu, kas nutiko.
Vienas jų komtūras buvo,
Dėl jų pykčio jis pakliuvo,
Gyvas ant žarijų žuvo. [...]

Mindaugo nužudymas

7196–7206 [...] Jie kalbėjo[10]: „Tu supraski,
Koks jis [Mindaugas] tau yra dėkingas;
Visuomet jis nesvyruodams
Nori su tavim draugauti.
Aiškiai yr jis įtikėjęs,
Kad jį esat pamylėję,
Su tauta gyven taikingai, –
Tą tikrai turi žinoti.
Jis parodė nuolankumą
Ir visiems pasiaukojo,
Kaip įstatymai jų moko [...]“.

7222–7234 [...] Čia iš savo vienuolyno
Ėmė riterius ir brolius,
Nes jiems buvo reikalingi,
Nepaliko jie ir kuršių,
Mat anie žinojo šalį,
Ypač vieškelį į Griežę[11].
Taip pradėjo jie kelionę
Ir visi smagiai klegėjo.
Toks jų geras buvo ūpas,
Kad turėjo žygis sektis,
Burtas jiems laimingai krito
Ir gerai giedojo paukštis.
Jie tikėjosi sau laimės. [...]

Žiemgaliai paima Tervetės pilį

8750–8755 [...] Vos trumpam praslinkus laikui
Priešai surengė čia teismą[12].

Jie padarė platų ratą,
Broliui liepė eit į vidų,
Patys gi aplink stovėjo,
Kalavijais jį kapojo. [...]

Žemaičiai bergždžiai šturmuoja [Heiligenbergo pilį]

10101–10105 [...] Vakarui visai artėjant,
Jau puolimas buvo baigtas[13].
Greit sudegino lavonus
Ir visi namo patraukė; [...]

Ordino magistro Willekino pralaimėjimas ir mirtis[14]

10518–10537 [...] Vienas žiemgalių kalbėjo:
„Mes iš Ordino kareivių
Esame visi patyrę
Didelę ir dažną žalą:
Todėl ruoškitės kautynėms,
Leiskite ir mums kovoti!
Metas – jie netoli mūsų.
Jei mes brolius nugalėsim, –
Heiligenbergui teks žlugti.
Jei paliks jie mums tą pilį,
Bus ramybė mūsų žemei.
Teks palikti mums šį kraštą,
Jei pilies neatkovosim,
Todėl mums verčiau numirti,
Negu taip turėtum žūti.
Ryžkimės padėti galvas.
Gal dievai mūs žygį laimins.
Mums pakaks jėgų kovoti,
Mes sutrinsim tą galybę
Iš už Dauguvos atblokštą“. [...]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*
ir *VYTAUTAS BALAIŠIS*

KOMENTARAI

[1] *Syrvė* (*zu swurben*) – Syrvės (Svorbės), Servės kyšulys – pietinė Saremos (Ezelio) salos dalis, kurią Baltijos jūros Irbės sąsiauris skiria nuo Kuršo kyšulio.

[2] *Lengvenis* (*Lengewin, Лоньквени, Langwinus*) – istoriniuose šaltiniuose 1242–1260 metais minimas Mindaugo seserėnas, Lietuvos kariuomenės vadas. Čia kalbama apie Livonijos riterių sutriuškinimą prie Vendeno (Cėsių) pilies (apie 1246 metus).

[3] *Sembų žygis* – žygis, vykęs 1253–1254 metais, tikriausiai 1254 metų pavasarį.

[4] *Taika su žemaičiais* – Žemaičių ir Livonijos paliaubos, sudarytos 1257 metais.

[5] *Mūšis su žemaičiais prie Skuodo* – kautynės prie Skuodo, įvykusios 1259 metais.

[6] *Lietuviai vengia mūšio ir pasitraukia* – tai 1259 metų įvykiai.

[7] *Aštuonių Ordino brolių kankinių mirtis...* – tai įvykiai po 1260 metų liepos 13 dienos Durbės mūšio, kai kuršių kviečiami lietuviai ateina jiems į pagalbą (kuršiai pripažino lietuvių ir žemaičių valdžią). Vartajų pilis buvo vakarų Kurše – pamaryje, į pietus nuo Durbės (į rytus nuo Liepojos).

[8] *Daug pagonims grobio teko...* – kalbama apie grobį po žygio į Livoniją ir 1261 metų vasario 3 dienos kautynių prie Lielvardės (padauguvyje).

[9] *Karaliaus Mindaugo atsimetimas nuo krikščionybės* – 1261 metų rudenį Lietuvos karalius Mindaugas atvirai stojo į karą prieš Ordiną. Dėl Ordino kaltės Mindaugas negalėjęs išlikti krikščioniu.

[10] *Jie kalbėjo...* – tai Mindaugo sūnaus Vaišvilko pasiuntinių pas Livonijos magistrą žodžiai.

[11] *Griežė* – pilis kuršių Keklio srityje, stovėjusi Varduvos dešiniajame krante, netoli santakos su Venta (Griežės piliakalnyje, Mažeikių rajone), per čia minimą netikėtą Livonijos ordino puolimą užimta ir sunaikinta (1264).

[12] *...priešai surengė čia teismą* – Lietuvos kariuomenei 1279 metų kovo mėnesį sutriuškinus Livonijos ordiną, sukilę žiemgaliai, pavaldūs Lietuvai, vadovaujami Nameisio, paėmę tais pat metais Tervetės pilį, surengė teismą vokiečių riteriui (greičiausiai pilies komtūrui, kadaise įžeidusiam Nameisį).

[13] *...puolimas buvo baigtas* – didelis žemaičių ir lietuvių kariuomenės puolimas prieš Livonijos ordino Heiligenbergo pilį Tervetėje (1285 metų pabaiga ar 1286 metų pradžia).

[14] *Ordino magistro Willekino pralaimėjimas ir mirtis* – 1287 metais žiemgalių kariuomenę, stipriai puolusią Livonijos ordino valdas iki Ikškilės apylinkių padauguvyje, persekiojo magistro vadovaujamos jėgos. Kovo 26-osios mūšyje žiemgaliai jas visiškai sutriuškino. Žuvo magistras Willekinas ir trisdešimt keturi Ordino broliai. Šis *Kronikos* fragmentas vaizduoja žiemgalių ryžtą prieš kautynes.

ROMAS BATŪRA

RAŠIDAS AD-DYNAS
1247–1318

FADL ALLĀH RASHID AD-DĪN IBN ‘IMAD AD-DAULA ABŪ AL-KHAIR

Įžymus persų istorikas, politikas, gydytojas Rašidas ad-Dynas (*Fadl Allāh Rashid ad-Dīn ibn ‘Imad ad-Daula Abū al-Khair*), vadinamas Tabybu (t. y. Gydytoju), gimė 1247 metais. Politinę veiklą pradėjo valdant Abagachanui (1265–1282). Gana greit atsiskleidė jo kaip valstybės veikėjo ir kaip gydytojo talentas. Valdant Ghazanchanui Rašidas ad-Dynas buvo paskirtas pirmuoju viziriu, o iš tikrųjų buvo valstybės vadovas. Pagal jo pasiūlytą projektą buvo reformuota mongolų valstybės Persijoje administracija, finansai, kariuomenė. Politinė jo karjera baigėsi gana liūdnai. 1316 metais mirus Uldžaituchanui, jis buvo apkaltintas valdovo nunuodijimu ir nužudytas.

Aktyviai dalyvaudamas politinėje veikloje, Rašidas ad-Dynas daug dirbo kaip istorikas. Jis parašė Indijos, Kinijos istoriją, aprašė mongolų-totorių žygius nuo Čingischano valdymo laikų iki XIV amžiaus pradžios. Vienas iš didžiausių Rašido ad-Dyno istorijos darbų – *Frankų istorija* (parašyta 1304–1305). Autorius frankais laikė visas Europoje gyvenančias ir jam žinomas tautas. Pagrindinis šio darbo šaltinis – daugelio arabų keliautojų, apsilankiusių Europoje, pasakojimai. Veikale išdėstoma ne tik istoriniai vienos ar kitos šalies įvykiai, bet ir kalbama apie šalių geografinę padėtį, aptariama gyventojų buitis, tikėjimai. Rašido ad-Dyno darbas leidžia pažvelgti į Europos istoriją arabų akimis. Būtent šis jo darbo momentas yra vienas iš svarbiausių. Žinoma, darbas vertingas ir kaip istorijos šaltinis, tačiau dėl savo bendro pobūdžio jis daugiau turi iliustracinę reikšmę.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Apie prūsų ir kitų baltų senąją religiją iki Rašido ad-Dyno (Tabybo) jau daug buvo rašyta. Tačiau apie tai, kad jie garbina ugnį, mūsų turimais duomenimis, buvo užsiminęs tik arabų keliautojas Idrisijus (XI a.). Tuo tarpu daugelis šaltinių kaip išskirtinį baltų religijos bruožą mini mirusiųjų deginimą. Kitataučiai tai irgi galėjo suprasti kaip ugnies garbinimą. Sunku patikėti, kad Tabybas būtų skaitęs Vakarų Europoje esančius rankraštinius šaltinius, kuriuose kalbama apie

prūsų tikėjimus. Jam galėjo būti žinomas nebent Idrisijaus veikalas, o dar labiau tikėtina, kad informaciją apie prūsų tikėjimus jis gavo iš savo amžininkų. Kryžiuočių kova su baltais ir baltų christianizacija anuo metu buvo svarbiausias Europos įvykis, apie kurį plačiai buvo kalbama ne tik Europoje, bet ir kitur. Į šį šaltinį BRM tyrinėtojai dar nebuvo atkreipę dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jahn, 1977, 49.
Literatūra: Бартольд, 1963, 92–96; *СИЭ*, XI, 907–908; Jahn, 1977, I–XXV.
Tekstas iš: Jahn, 1977, 49 (vok. k.).

DIE FRANKENGESCHICHTE
um 1304–1305

Und dem Land benachbart liegt ein anderes Reich, Burūsijjach (Prussia) genannt. Es ist das Land der Priester, die ein Gewand aus weißer Wolle mit einem schwarzen Kreuz auf der Brust tragen. Früher war es im Besitze von Götzendienern und Feueranbetern.

FRANKŲ ISTORIJA
apie 1304–1305

Ir to krašto [Lenkijos] kaimynystėje yra kita karalystė, vadinama Borusija (Prūsija). Tai – vienuolių, vilkinčių baltos vilnos rūbus su kryžiumi ant krūtinės[1], kraštas. Anksčiau ją valdė pagonys ir ugnies garbintojai.

Vertė *ALVYDAS NIKŽENTAITIS*

KOMENTARAI

[1] *...su kryžiumi ant krūtinės* – turima galvoje Vokiečių ordino riteriai.

DOKUMENTUOSE PAMINĖTI ŠVENTŲJŲ VIETŲ PAVADINIMAI

Neretai vietų vardai Lietuvoje atspindi senosios baltų mitologijos reliktus. Nemaža tekstų šiais vardais dar XIX amžiaus antrojoje pusėje surinko Wilhelmas Mannhardtas ir jo knygos leidėjai (Mannhardt, 1936, 129–131). Šie tekstai ir perspausdinami šiame rinkinyje.

Ilgainiui baltų šventviečių pavadinimai nunyko arba virto vietovardžiais. Tačiau dar XIV amžiaus Prūsijoje arba XV amžiaus Lietuvoje, t. y. po krikšto priėmimo, tos šventvietės buvo orientyras nustatant įvairias ribas. Jos tada jau iš dalies buvo praradusios savo sakralinę prasmę ir buvo vartojamos *šventųjų girių, šventųjų laukų* ir panašiais pavadinimais oficialiuose tiek lietuvių, tiek Ordino dokumentuose.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Net keliuose dokumentuose minimas tas pats *šventas laukas* šalia Romainių (*Romaynis, Romayn, Romehnen*) kaimo, kuris anksčiau vadinęsis Romuva (*Rummove*), ir to kaimo apylinkėse esanti *šventoji giria*. Kaimas, laukas ir giria, atrodo, sudarė vieną sakralinį kompleksą. Sprendžiant iš vietovardžių, galima daryti prielaidą, kad šioje Sembos vietoje būta senosios prūsų šventovės. Vietovardžių su šaknimis *Rom-, Ram-* nemaža pasitaiko Prūsijoje, Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose (Kalwaitis, 1910; Gerullis, 1922; *LATSŽ,* I–II; VK ir kt.). Kai kurie šiais vardais vadinami objektai iki šių dienų yra išlaikę sakralinę prasmę. Matyt, tokią prasmę senovėje turėjo visi šiais vardais vadinami objektai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos (nurodoma dokumentų išdėstymo tvarka Mannhardto veikale): *PUB,* 508; *CDP,* II, 67, 126, 129, 132; *CDP,* IV, 175; Töppen, 1858, 140; *CDP,* II, 151; Voigt, 1827, I, 640, 643; *CDW,* I, 375; Töppen, 1858, 25; Voigt, 1827, I, 642; *CDP,* III, 5; Voigt, 1828, III, 85; *CDP,* III, 70; Voigt, 1827, I, 643; *SRP,* IV, 81; Mannhardt, 1936, 129–131.

Literatūra: Biržiška, 1930a.

Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 129–131.

BENENNUNG ALTGEHEILIGTER STÄTTEN
1304–1377

[A 1304 wird derselbe heilige Wald in einer Urkunde des Landmeisters Konrad Sack (über Güter in Stangau) erwähnt: bona in Stangow .. sub hiis graniciis, scilicet de bonis hospitalis sancti spiritus in Kvngesberch viam directe usque Arnow juxta paludem usque ad magnum lapidem et ab illo directe usque ad tyliam juxta pirum, et ab illa directe usque ad sanctam silvam usw. Red.[1]]*).

Aus dem 14. Jahrhundert: die Verschreibung über die Dörfer Ratytien und Bulichien, in der von einer sacra sylva, que Scayte vulgariter nominatur, die Rede ist**).

A 1309. Bischof Sigfried von Samland verschreibt den beiden Stammpreussen Hermann Maldite und dessen Bruder Strambote sechs Hufen Landes bei seinem Schlosse Ziegenberg und dem Dorfe Craghen: Prima granicia est quercus circa fluvium, qui fluit infra castrum et curiam supradictam, a qua quercu est eundum directe versus villam dictam Craghen, ad arborem circumfossam, a qua arbore linealiter procedendum est versus silvam sanctam usque ad cumulum unum usw.***)

A 1322. Unter anderen Streitigkeiten über den dem Bistum zustehenden dritten Teil des Landes erhebt der Bischof Johannes von Samland 1322 Klage über die Vorenthaltung des heiligen Feldes (de sacro campo), welches vor alters seinem Anteile zugesprochen sei†).

Darauf schliesst der Landmeister, Friedrich von Wildenberg, einen Vertrag mit dem Bischof und dem Domkapitel von Samland: Nos dei justiciam habentes pre oculis ipsis in supplementum tercie partis terre Sambiensis que eos contingit terciam partem sacri campi dedimus et assignavimus, qui campus prius remanserat indivisus, et datum limitavimus et limitatum signavimus eis presentibus et consencientibus in limitibus infrascriptis. Primus limes sive granicia incipit in campo cuiusdam Pruteni dicti Pomande, ubi palus est fixus, a quo directe procedendum est ad locum, qui dicitur Brantstatt et ad hoc loco directe eundum

[1] *Red.* – Wilhelmo Mannhardto knygos redaktorių intarpai ir pastabos (*BRMŠ red. pastaba*).

*) [Preuss. Urkundenbuch I 2 n. 814 S. 508. Red.] (originalo nuorodos neredaguojamos – *BRMŠ red. pastaba*).

**) J. Voigt, Gesch. Pr. III 85 Anm. 1.

***) Cod. Dipl. Pruss. II n. LVIII S. 67 f.

†) Das. n. XCIX S. 126

est usque ad palum in terram positum et ut moris est circumfossum lapidibus atque terris et ab illo palo usque ad salsum mare protendit dictus limes.

Die Untertanen des Ordensanteils sollten mit den bischöflichen Untersassen gemeinschaftlich das Recht des Bernsteinsammelns am Seestrande vom Flusse Lassa bis zur Grenze des Heiligen Feldes haben[*].

Noch in demselben Jahre verleiht der Bischof Johann das heilige Feld (sacrum Campum pertinentem ad partem terciam sortis nostre) auf seine Lebenszeit dem Ordenskonvent zur Viehweide (pro pastura equorum et falcatura feni*).

In einer etwa 10 Jahre späteren Grenzbestimmung heisst es**): unde ist eine dorre eiche umbgelegit mit steynen, dy do stet czwischen Romiten***) und Plawtowin. Von dannen zcu eyner umbgrabenen eichen, dy do stet by dem wege Wanginkin, von der zcu eyner andern grunen eichen, dy do stet no by dem heiligen velde. Von der eiche dy gerichte vort zcu geende bis zcu der salczin see, wo eyn umbgraben pfol stet. Von dannen widir kommende von dem mere unde dem pfole, der do stet no by dem vlise in pruschen genannt Lasse, dy gerichte zcu eynem andern umbgrabenen pfole, der do stet uff der stat Brandestat genant. Von dannen zcu eynem andern umbgrabenen pfole, der do stet czwischen den dorffern Romaynis unde Lenkeniten.

Das heilige Feld umfasste also ein Gebiet von mehreren Meilen. Es umschloss die südliche Hälfte des heutigen Kirchspiels Heiligenkreuz im westlichen Samland und erstreckte sich vom Dorfe Romehnen (Romaynis) bis Kl. Hubnicken, ohne die See zu erreichen†).

Das Dorf Romenen an der östlichen Grenze des heiligen Feldes hiess ehedem Rummove. So verleiht Bischof Johannes von Samland 1325 dem Stammpreussen Stagote „unum uncum in campis ville Rummove situm“††).

In späteren Urkunden von 1343–1349 usw. tritt dafür die Benennung Romayn ein†††).

In der Umgebung von Romayn nennt eine Urkunde des Bischofs Johannes von Samland ein nemus sacrum; und in einer Grenzangabe desselben Bischofs heisst es: De quo (sc. palo magno) directe procedendum est ad nemus, quod

[*] Das. n. C S. 129.
*) Das. n. CI S. 132; [siehe auch die Gegenurkunde des Komturs von Königsberg das. n. CII. Red.].
**) Das. IV n. CXXI S. 175.
***) Rowyten?
†) Töppen, Geogr. S. 140.
††) Cod. Dipl. Pruss. II n. CXIII S. 151.
†††) Voigt, Gesch. Pr. I 640.

sacrum nemus nominatur, versus mare salsum usque ad arborem ibidem signatam, deinde eundum est versus sacrum campum[*].

A. 1325. Verschreibung des Domkapitels vom Ermland über 32 Hufen zum Dorfe Seefeld [**]: Et de illa querqu juxta lacum descendendo ad aliam graniciam in nemore, quod a pruthenis Sanctum nemus dicitur positam[***].

A. 1326. Ein sacrum nemus lag auch bei Blumenau im Kirchspiel Medenen*).

A. 1327. An der Küste der Ostsee, bei den Dörfern Neuendorf und Dargowayn (Dargen), nennt eine Urkunde des Bischofs Johannes vom Samland 1327, bei Bestimmung der Grenzen von Neuendorf, ebenfalls einen heiligen Wald: Ab eadem granicia adscendendo sursum contra salsum mare per incisiones arborum usque ad viam, quae de villa Dargowayn ducit versus Sabenow. Item adscendendo eandem viam versus Sabenow usque ad aliam viam, quae ad sinistram sive laevam manum occurrit et ducit ad sacram silvam**).

Im nämlichen Jahre (1327) verschreibt Bischof Johannes von Samland seinem Neffen Frowin das Schultheissenamt nebst zehn Hufen Landes beim Dorfe Neuendorf (Nova villa): Primus limes est palus magnus in predicta villa positus et circumfusus; de quo directe procedendum est ad nemus, quod sacrum nemus nominatur, versus mare salsum, usque ad arborem que lynboum dicitur ibidem signatam. Deinde eundum est versus sacrum campum usque ad quercum ab antiquo signatam***).

A. 1334. Das Kapitel in Samland erteilt seinem Kämmerer in Quedenau: dimidium mansum in silva olim a Pruthenis sancta reputata prope villam Transdytin†).

A. 1344. überträgt der Ordensmarschall, Winrich von Kniprode, dem Volkwin von Dobrin die Gründung des Dorfes Heiligenwalde††) und das dortige Schultzenamt.

A. 1357 verschreibt Bischof Jakob von Samland dem Heinrich von Regenwalde beim Dorfe Nastrenen (Nastrayn) unfern des Geltgarben: pratum unum sub silva, quae dicitur Heyligewalt Wyssekint situm†††).

[*] Das. S. 643 Anm. 2.
[**] Kirchspiel Plauten bei Mehlsack.
[***] Cod. Dipl. Warm. ID. S. 375 f. n. 221.
*) Töppen, Geogr. S. 25 Anm. 130.
**) Voigt, Gesch. Pr. I 642 Anm. 4.
***) Cod. Dipl. Pruss. III n. III S. 5.
†) Das heutige Trausitten bei Neuhausen. Voigt, Gesch. Pr. III 85 Anm. 1.
††) Cod. Dipl. Pruss. III n. XLVII S. 70. Heiligenwolde im jetzigen Landkreis Königsberg.
†††) Voigt, Gesch. Pr. I 643 Anm. 1.

A. 1377. Nach einer Urkunde vom 3. November d. J. befand sich Winrich von Kniprode am genannten Tage „in Zetyn in dem heiligen Walde bei Schippenbeil“ [*].

NUO SENO GARBINAMŲ ŠVENTŲ VIETŲ PAMINĖJIMAI
1304–1377

[1304 metais ta pati šventoji giria[1] minima viename krašto valdovo Konrado Sacko dokumente (*Apie gėrybes Stangau*): „Gėrybės Stangove .... šiame ruože, būtent: Šventosios Dvasios malonės dovanos Karaliaučiuje – kelias, einąs iki pat Arnovo (*Arnow*), palei pelkę iki didžiojo akmens, o nuo jo tiesiai prie liepos, esančios prie kriaušės, o nuo šios tiesiai iki pat šventosios girios ir t. t.“*)]

Iš XIV amžiaus: palikimo raštas dėl kaimų *Ratytien* ir *Bulichien*, kuriame kalbama apie šventąją girią, liaudiškai vadinamą *Scayte***).

1309 metai. Sembos vyskupas Zigfrydas užrašo dviem tikriesiems prūsams Hermannui Malditei ir jo broliui Strambotei šešis ūbus žemės prie savo pilies *Ziegenberge* ir *Craghen* kaime: „Riba prasideda nuo ąžuolo prie upės, kuri teka žemiau tvirtovės ir aukščiau minėtos rotušės. Nuo to ąžuolo reikia eiti tiesiai kaimo, pavadinto *Craghen*, link, prie apkasto iš visų pusių medžio, o nuo to medžio kilti aukštyn, tiesiai šventosios girios link iki pat vienos kalvos ir t. t.“***)

1322 metai. Be kitų ginčų dėl vyskupijai priklausančios krašto trečiosios dalies, Sembos vyskupas Johannesas 1322 metais skundžiasi dėl neteisėtai užvaldyto šventojo lauko (*de sacro campo*), kuris nuo seno esąs priskirtas jo daliai†).

Krašto valdovas Friedrichas von Wildenberg sudaro sutartį su Sembos vyskupu ir katedros valdytojų taryba: „Mes Dievo valia ir jo akivaizdoje kariuomenės

[*] Scr. R. Pr. IV 81 Anm. 6.

[1] Turima galvoje Karaliaučiaus komtūro Bertholdo von Brühaven 1292 metų liepos 23 dienos akte paminėta šventoji giria (žr. šio leidinio p. 253–255 – *BRMŠ red. pastaba*).

*) *PUB*, I, 508, nr. 814 (šaltinio vertime originalo bibliografijos santrumpos keičiamos šio leidinio santrumpomis – *BRMŠ red. pastaba*).

**) Voigt, III, 1828, 85.

***) *CDP*, II, 67ff, nr. LVIII.

†) Ibid., 126, nr. XCIX.

papildymui iš trečios sembų krašto dalies, kuri su jais susisiekia, atidavėme ir paskyrėme jiems trečdalį šventojo lauko, kuris anksčiau buvo nedalomas. Dovanotajam [laukui] nustatėme ribas ir jį paženklinome jiems patiems dalyvaujant ir sutinkant su toliau nurodomomis ribomis. Prasideda riba nuo vieno minėtojo prūso *Pomandės* lauko, už kurio yra pelkė; nuo jos kylama tiesiai aukštyn iki vietos, kuri vadinama Brantštatu (*Brantstatt*), nuo tos vietovės reikia eiti tiesiai iki stulpo, įkalto į žemę ir jų papročiu apkasto aplink akmenimis, taigi nurodyta riba eina nuo anos žemės ir stulpo iki pat sūriosios jūros".

Ordino valdiniai kartu su vyskupijos vasalais turėjo teisę rinkti gintarą pajūrio ruože nuo Lasos upės iki šventojo lauko ribos*).

Dar tais pačiais metais vyskupas Johannas perleidžia šventąjį lauką (šventąjį lauką, kuris tęsiasi iki trečios mūsų burtų dalies) iki gyvos galvos Ordino konventui kaip ganyklą gyvuliams (arkliams ganyti ir šienauti)**).

Maždaug po dešimties metų viename ribų apibrėžime sakoma***): „Ten yra vienas išdžiūvęs ąžuolas, apdėtas akmenimis, jis auga tarp *Romiten* [*Rowyten*?] ir *Plawtowin.* Nuo ten – iki apkasto ąžuolo, kuris auga prie kelio į *Wanginkin,* iš ten – iki kito žalio ąžuolo, kuris auga čia prie šventojo lauko. Nuo šio ąžuolo tiesus kelias veda iki sūriosios jūros, kur stovi apkastas stulpas. Iš ten einant priešinga kryptimi nuo jūros iki stulpo, kuris stovi prie upės, prūsiškai vadinamos *Lasse*, link kito apkasto stulpo, kuris yra vietovėje, vadinamoje *Brandestat*. Nuo ten link kito apkasto stulpo, kuris stovi tarp kaimų *Romaynis* ir *Lenkeniten*".

Taigi šventasis laukas užėmė keleto mylių plotą. Jis apėmė pietinę dabartinės *Heiligenkreuz* parapijos dalį vakarų Semboje ir nepasiekdamas jūros tęsėsi nuo *Romehnen* (*Romaynis*) kaimo iki Mažųjų *Hubnicken*†).

Romenen kaimas prie rytinės šventojo lauko ribos anksčiau buvo vadinamas *Rummove.* Antai Sembos vyskupas Johannesas 1325 metais vietiniam prūsui Stagote užrašo „vienui vieną kaimą *Rummove*, laukuose esantį"††).

Vėlesniuose 1343–1349 metų dokumentuose vietoj jo atsiranda pavadinimas *Romayn*†††).

Vienas Sembos vyskupo Johanneso raštas mini *Romayn* apylinkėse buvus *nemus sacrum* (šventąją giraitę); o to paties vyskupo duotame ribų apibrėžime sakoma: „ Nuo kurio (aišku, didžiojo stulpo) reikia kilti tiesiai aukštyn iki giraitės,

*) Ibid., 129, nr. C.
**) Ibid., 132, nr. CI (žr. taip pat Karaliaučiaus komtūro atsakomąjį raštą nr. CII. *Red.*)
***) Ibid., IV, 175, nr. CXXI.
†) Töppen, 1858, 140.
††) *CDP,* II, 151, nr. CXIII.
†††) Voigt, I, 1827, 640.

kuri vadinama šventąja giraite, sūriosios jūros link, iki pat ten pažymėto medžio, o po to reikia eiti šventojo lauko link“[*].

1325 metai. Ermlando katedros tarybos 32 ūbų žemės užrašymas *Seefeldo* kaimui [**]: „O nuo to ąžuolo leidžiantis žemyn prie ežero, prieinama prie kitos ribos, esančios giraitėje, kuri prūsų vadinama šventąja giraite“[***].

1326 metai. Šventoji giraitė buvo taip pat *Medenen* parapijoje prie *Blumenau**).

1327 metai. Vienas Sembos vyskupo Johanneso 1327 metų dokumentas, nusakantis Baltijos pajūrio kaimų *Neuendorf* ir *Dargowayn* (*Dargen*) ribas, mini ir šventąją girią: „nuo tos ribos kopiant aukštyn priešais sūriąją jūrą, sekant medžių įpjovimus iki pat kelio, kuris nuo Dargvainių (*Dargowayn*) kaimo veda Sabinovų (*Sabenow*) link. Toliau kylant tuo pačiu keliu Sabinovų link iki kito kelio, kuris pasirodo kairėje pusėje ir veda į šventąją girią“**).

Tais pačiais metais (1327) Sembos vyskupas Johannesas savo sūnėnui Frowinui užrašo kaimo seniūno tarnybą su dešimčia ūbų žemės prie *Neuendorfo* kaimo (*Naujas kaimas*): „Prasideda riba iš visų pusių apkastu didžiuoju stulpu, stovinčiu minėtajame kaime. Nuo jo reikia eiti tiesiai į giraitę, kuri vadinama šventąja, sūriosios jūros link iki ten pažymėto medžio – liepos. Pagaliau reikia paeiti šventojo lauko link iki nuo seno pažymėto ąžuolo“***).

1334 metai. Sembos taryba savo iždininkui *Quedenau* paskiria: pusę girios, kitados prūsų laikytos šventa, netoli *Transdytin* kaimo“****).

1344 metai. Ordino raitelių vadas Winrichas von Kniprode paveda Volkwinui von Dobrin įkurti *Heiligenwalde* kaimą ir paskiria jį to kaimo seniūnu†).

1357 metai. Sembos vyskupas Jakobas užrašo Heinrichui von Regenwalde nuo Nastrėnų (*Nastrayn*) kaimo netoli *Geltgarben:* „Vieną pievą, esančią *Wyssekinte*, prie girios, kuri vadinama šventąja giria“††).

1377 metai. Pagal vieną šių metų lapkričio 3 dienos dokumentą Winrichas von Kniprode buvo minėtą dieną „*Zetyne*, šventojoje girioje, prie *Schippenbeil*“†††).

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS* (iš vokiečių kalbos)
ir *DAIVA MAŽIULYTĖ* (iš lotynų kalbos)

[*] Ibid., 643, Anm. 2.
[**] *Plauteno* prie *Mehlsacko* parapija.
[***] *CDW*, I D, 375 ff, n. 221.
*) Töppen, 1858, 25, Anm. 130.
**) Voigt, I, 1827, 642, Anm. 4.
***) *CDP*, III, 5, nr. III.
****) Dabartiniai *Trausitten* šalia *Neuhausen.* Voigt, III, 85, Anm. 1.
†) *CDP*, III, 70, nr. XLVII. *Heiligenwolde*, dabartinėje Karaliaučiaus apylinkėje.
††) Voigt, I, 1897, 643, Anm. 1.
†††) *SRP*, IV, 81, Anm. 6.

VOKIEČIŲ–PRŪSŲ KALBŲ ELBINGO ŽODYNĖLIS

XIV amžiaus pradžioje (ar XIII amžiaus gale) sudarytas vokiečių–prūsų kalbų žodynėlis, paprastai vadinamas *Elbingo žodynėliu*, yra seniausias prūsų ir visų baltų rašto paminklas. Jo išliko ne originalas, o nuorašas (be pavadinimo) – viena iš vadinamąjį *Codex Neumannianus* (185 puslapių rankraštį) sudarančių keturių dalių (Liubeko teisė, Pamedės teisė, Senoji lenkų teisė ir *Elbingo žodynėlis*). Visas jas apie 1400 metus perrašė Marienburgo vienuolis vokietis Peteris Holzwäscheris. Šis 1825 metais rastas kodeksas, kuriame *Elbingo žodynėlis* užima paskutinius 17 puslapių (p. 169–185), nuo 1868 metų buvo saugomas Elbingo miesto bibliotekoje (iš to kilo ir žodynėlio pavadinimas), tačiau 1945 metais jis dingo.

Vokiečių–prūsų kalbų žodynėlį (originalą) sudarė nežinomas autorius, pasirėmęs, matyt, vokiečių–lotynų kalbų žodynėliu (paplitusiu viduramžiais) ir lotyniškus žodžius pakeitęs prūsiškais, turbūt Pamedės šnektų žodžiais. Žodynėlyje yra dviem skiltimis surašyti 802 vokiečių–prūsų kalbų žodžiai – daiktavardžiai ir keletas būdvardžių, reiškiančių spalvas. Žodžiai sudėlioti ne abėcėlės tvarka, o pagal asociacines sąvokų grupes, pavyzdžiui, po E 12* *JOr – Mettan* („metai“) eina *Somer – Dagis* („vasara“), *Herbist – Assanis* („ruduo“) ir kt., po E 24 *ERde – Same* („žemė“) eina *Leym – Laydis* („molis“), *Sant – Sixdo* („smėlis“) ir kt. Tokių grupių yra trisdešimt dvi, žodžių skaičiumi jos labai nevienodos.

VYTAUTAS MAŽIULIS

Krikščionybės platintojai, norėdami, kad naujatikiai jų skelbiamą mokslą greičiau suprastų, krikščionių gerąją dvasią dažniausiai pavadindavo naujatikių anksčiau garbinto dangaus dievo, o blogąją – jų populiaraus chtoniškojo dievo ar demono vardu. Kadangi krikščionių geroji dvasia prūsiškai pavadinta *Deywis,* reikia manyti, kad tuo žodžiu ir buvo vadinamas senųjų prūsų dangaus dievas, o žodžiu *Cawx* – koks nors žemės dievas ar demonas. Šį spėjimą paremia lietuvių ir kitų indoeuropiečių mitologijos duomenys. Žodžiu **deiu̯o-* „šviečiantis dienos dangus“ indoeuropiečių mitologijoje buvo vadinama aukščiausioji dievybė, o vėliau šis

* Žodžio numeris *Elbingo žodinėlyje*.

žodis buvo vartojamas kaip bendrinis dievo ar dievų klasės pavadinimas (*Мифы*, 1980, 528); žodžiu *kaukas* Lietuvoje vadinama chtoniška mitinė būtybė, artima aitvarui ir dažnai su juo painiojama (Vėlius, 1977, 129–198). Kituose prūsų šaltiniuose – *Sūduvių knygelėje* (apie 1520–1530), *Prūsijos Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose* (1530), Jono Maleckio rašinyje (1551) ir kituose – žodžiui *Pyculs* (kuriuo žodynėlyje vadinamas krikščioniškasis pragaras) artimais žodžiais *Pickūls, Peckols, Poklus* vadinamos su požemiu, tamsa susijusios piktos mitinės būtybės, o kartais ir pati krikščionių piktoji dvasia. Janis Endzelynas pr. *pickūls* „velnias“ sieja su liet. *pik-tas*, o pr. *pyculs* kildina iš lenkų *piekło* (Endzelīns, 1943, 226). Kazimiero Būgos nuomone, šaknies *peik-, poik-, pik-* žodžiais indoeuropiečiai vadino mirusį žmogų (velionį) ir jo dvasią (vėlę), kuri gali pasivaidenti gyviesiems (Būga, 1959, 78–79). Vadinasi, šių žodžių prasmė panaši kaip ir lietuvių *velnio*.

Iš žodynėlio nematyti, kad žodžiams *Percunis* (perkūnas), *Angis* (angis) ir *Anxdris* (žaltys) būtų suteikiama mitinė prasmė. Šie žodžiai įtraukti į *BRMŠ* tik atsižvelgiant į jų mitiškumą kituose šaltiniuose.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Bezzenberger, Simon, 1897; Trautmann, 1910, 82–93; Mažiulis, 1966, 59–75; 1981, 14–46.

Literatūra: Trautmann, 1910; 1925, 199–200; Endzelīns, 1943; Būga, 1959; Mažiulis, 1966–1981; 1988–1996; Топоров, 1972; 1975–1990; Levin, 1974.

Tekstas iš: Mažiulis, 1981, p. 14–46.

VOKIEČIŲ–PRŪSŲ ELBINGO ŽODYNĖLIS
XIV a. pr.

1 Got	Deywis	[dievas]
10 Helle	Pyculs	[pragaras]
11 Tufel	Cawx	[velnias]
50 Donner	Percunis	[perkūnas]
774 Slange	Angis	[gyvatė, angis]
775 Notir	Anxdris	[žaltys]

PETRAS DUSBURGIETIS

XIII a.–XIV a. I pusė

PETER VON DUSBURG

Petras Dusburgietis (*Petrus de Dusburgk, Peter von Dusburg*) buvo Vokiečių ordino brolis (kunigas), galimas daiktas, magistro kapelionas. Jis parašė *Prūsijos žemės kroniką* (*Chronicon terrae Prussiae*), kurioje dėstoma Vokiečių ordino karų istorija. Buvo manoma, kad *Kronikos* autorius yra kilęs iš pareinės Duisburgo (*Duisburg*), vėliau įsigalėjo nuomonė, kad jo gimtinė – Olandijos Dusburgas (*Doesburg*, į rytus nuo Utrechto), kur Vokiečių ordinas veikė nuo XIII amžiaus pirmosios pusės. Dusburgiečio išsilavinimui galėjo turėti įtakos vokiečių kultūros centras Kelnas. Nuo 1289 metų Petras Dusburgietis galbūt jau gyveno Prūsijoje (nuo tų metų jo *Kronikoje* yra daugiau tikslių datų), nors jis galėjo atvykti ir vėliau, po 1309 metų. Atrodo, kad Petras Dusburgietis yra gyvenęs ar lankęsis Ragainėje, Karaliaučiuje, Marienburge. Rašydamas *Kroniką,* jis veikiausiai gyveno Karaliaučiuje, o vėliau (kai rašė *Kronikos* papildymus) – galimas daiktas, buvo persikėlęs į vakarinę Ordino žemių dalį, arčiau didžiojo magistro.

Kronikoje aprašomi XIII amžiaus ir XIV amžiaus pirmojo trečdalio įvykiai (iki 1326 metų, papildymuose – iki 1330 metų). Tai laikotarpis, kai Vokiečių ordinas pavergė dalį vakarų baltų ir toliau veržėsi į Žemaitiją ir Rytų Lietuvą. Gedimino valdoma Lietuvos valstybė XIV amžiaus trečiajame dešimtmetyje atrėmė kryžiuočių spaudimą prie Nemuno, kovojo plačiu frontu nuo Suomijos įlankos šiaurėje iki Oderio pietvakariuose. Lietuva bendradarbiavo su gretimomis rusų bei lenkų žemėmis, stengėsi demaskuoti Ordino savanaudiškus kėslus, silpninti jo tarptautinę padėtį. Vokiečių ordino adresu pasigirsdavo kritiškų balsų ir Vakarų Europoje. Buvo siūloma netgi jį likviduoti. Ordino viduje vyko grupuočių kova. Todėl Ordinas buvo suinteresuotas pagrįsti savo veiksmų Prūsijoje ir Lietuvoje būtinumą, įrodyti savo nuopelnus. Tam ir buvo skirta Petro Dusburgiečio *Kronika. Kronikoje* vaizduojamas prūsų, jotvingių, lietuvių gyvenimas.

Kronikos originalo – XIV amžiaus rankraščio – neišliko. Žinomi vėlesni jo nuorašai: buvusios Karaliaučiaus karališkosios bibliotekos nuorašas (pradėtas perrašinėti 1540 metais ir priklausęs Prūsijos hercogui Albrechtui), Torunės magistrato bibliotekos (XVII amžiaus), Elbingo, Berlyno, Vienos bibliotekų nuorašai, taip pat XVI amžiaus antrosios pusės ir XVII amžiaus rankraštinės ištraukos. Vienas *Kronikos* nuorašas buvo Livonijoje, Roneburgo (Raunos, Cėsių rajonas) pilies bažnyčioje. Tą nuorašą XVI amžiaus antrojoje pusėje rado LDK etmonas Jonas

Chodkevičius. Jis perdavė *Kroniką* Vilniaus vaitui Augustinui Rotundui (mirusiam 1582 metais), rašiusiam pirmąją Lietuvos istoriją (rankraščio neišliko). Augustinas Rotundas *Kronikos* nuorašą perdavė Motiejui Strijkovskiui. Strijkovskis panaudojo jį 1582 metais išleistoje savo *Kronikoje*, kurioje dėstoma LDK istorija. Taip Petro Dusburgiečio *Kronikos* faktai buvo įtraukti į lituanistinę istoriografiją.

XIV amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje *Kroniką* eilėmis į vokiečių kalbą išvertė Mikalojus iš Jerošino. Jis nemaža detalių pakeitė arba papildė. Mikalojaus iš Jerošino tekstu, skubotai ir su klaidomis išverstu į lotynų kalbą, pasinaudojo Jonas Dlugošas, 1455–1480 metais rašydamas Lenkijos istoriją. Dlugošo pateikta Petro Dusburgiečio *Kronikos* informacija naudojosi kai kurie vėlesni autoriai.

Pirmą Petro Dusburgiečio *Kronikos* leidimą parengė Kristoforas Hartknochas (1679). XIX amžiuje moksliškai šį veikalą tirti ėmėsi Johannesas Voigtas. Maxas Töppenas ištyrė *Kroniką* rengdamas naują, iki šiol mokslinėje apyvartoje esantį jos leidimą (1861). Jo parengtas tekstas pateiktas pagal geriausius nuorašus (pagrindu paimtas XVII amžiaus Torunės nuorašas; jis sulygintas su XVI amžiaus Karaliaučiaus, Berlyno ir kitais variantais). Vėliau *Kroniką* plačiai analizavo Maxas Perlbachas. Lenkijoje ją tyrė Marzena Pollakówna, Gerardas Labuda, Jarosławas Wenta ir kt., Sovietų Sąjungoje – Vladimiras Pašuta, Vera Matuzova. 1985 metais pasirodė *Kronikos* vertimas į lietuvių kalbą su įvadu, plačiais komentarais ir žemėlapiu. Publikaciją parengė Romas Batūra su vertėju Leonu Valkūnu, pasinaudojusiu dar 1947 metais rašytojo Antano Šmulkščio-Paparonio išverstu *Kronikos* tekstu.

Petro Dusburgiečio *Kronikos* šaltiniai: *Seniausiasis Prūsijos metraštis* (sudarytas XIII amžiaus pabaigoje), *Pasakojimas apie Vokiečių ordino pradžią* (XIII amžiaus pradžia), didžiojo magistro Heinricho von Hohenlohe *Pranešimas apie Prūsijos nukariavimą* (XIII amžiaus penktasis dešimtmetis), dokumentai iš Ordino archyvo Karaliaučiuje ir kiti tekstai. Tačiau didžiąją *Kronikos* teksto dalį (ypač *Kronikos* trečios dalies) sudaro originalios žinios, kurių šaltiniai nežinomi.

Petras Dusburgietis dažnu atveju rėmėsi amžininkų pasakojimais ir savo paties stebėjimais. Paprastai pasakojo tik apie svarbiausius įvykius, juos sutraukdamas ir apibendrindamas. Nuo 1289 metų, kai buvo pastatyta Ordino Ragainės pilis, *Kronikoje* atsirado daugiau smulkmenų, nurodomos konkretesnės įvykių datos (net dienos). Kitos vietos paremtos liudytojų pasakojimais apie pamirštus įvykius. Aprašant XIV amžiaus pradžios įvykius vėl pagausėja detalių, čia kur kas plačiau aprašoma karo su Lietuva eiga. Žinių kronikininkui teikė Ordino broliai, ypač iš Ragainės, Karaliaučiaus, Balgos, patys dalyvavę kare prieš Lietuvą. Daug žinių galėjo duoti ir Ordinui paklusę prūsai, ypač kilmingieji, karo vadai, pagaliau ir lietuviai. Manoma, kad Petras Dusburgietis galėjo pasiremti ir Ordino teritorijų valdytojų raportais, suplaukiančiais į Karaliaučių.

Kronikoje ne viskas išdėstyta chronologine tvarka, yra klaidų, kai kas praleista (pavyzdžiui, nepaminėti trys Ordino magistrai). Petras Dusburgietis tendencingai aprašo Ordinui neparankius tarptautinius santykius. Tendencingai vaizduoja prūsų bei lietuvių kovas, kartais akivaizdžiai stengiasi atsieti prūsų kovą nuo Lietuvos, jos karinių pastangų. Faktus dėsto nepalankia Lietuvai, Gedimino vyriausybei dvasia. Kronikininkas – ryškus Ordino interesų gynėjas, agresyvios jo politikos aukštintojas, siejantis Ordino veiksmus tik su krikščionybės platinimo misija. Prūsų ir lietuvių gynybinė kova, priešinimasis nacionalinei ir kultūrinei priespaudai jam tolygu kovai prieš krikščionybę ir patį Dievą. Šia mintimi grindžiamas visas *Kronikos* turinys, faktų interpretacija.

Nepaisant minėtų tendencijų ir netikslumų, Petro Dusburgiečio *Kronika* turi didelę mokslinę reikšmę. Joje pateikta daug baltistikai ir lituanistikai svarbios unikalios medžiagos, kurią užrašė įvykių amžininkas, stebėjęs tuomet dar gyvą vietinę tradiciją.

ROMAS BATŪRA

Daugiausia mitinės informacijos yra Petro Dusburgiečio *Kronikos* trečios dalies penktame skyriuje („Apie prūsų stabmeldystę, apeigas ir papročius“), kuriame glaustai apibūdinama visa prūsų senoji religija ir mitologija – dievai ir kultai, šventovės, kulto tarnai, pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas, laidojimo apeigos, kai kurie papročiai, tikėjimai, burtai bei prietarai. Ir tik pavienes detales (apie prietarą laikyti tik kurio nors vieno plauko arklius, turėjimą apeiginių indų – katilų) aptinkame kituose skyriuose. Kronikoje yra užfiksuota ir viena kita lietuvių religijos ypatybė (kad po pergalingo žygio būdavo aukojama dievams, kad, norint sužinoti žygio sėkmę, būdavo buriama, kad Lietuvoje būta šventų kaimų – Romainių, Aukaimių), pateiktas įdomus padavimas apie galindų išnaikinimą.

Petro Dusburgiečio žinios apie prūsų religiją, kaip pagrįstai spėjo Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 90–91), paimtos ne iš senesnių rašytinių kronikų, o iš gyvosios tradicijos (kryžiuočių ir pačių prūsų, ypač kilmingųjų, pasakojimų). Informatoriai kryžiuočiai, pasakodami apie savo priešų prūsų tikėjimus, galėjo nesuprasti kai kurių slaptesniųjų tiesų, galėjo kai ką ir sąmoningai iškreipti, norėdami prūsus suniekinti. Tačiau Petras Dusburgietis bendravo ir su pačiais nukariautaisiais prūsais, todėl galėjo iš kryžiuočių gautą informaciją patikrinti. Jo žinios yra patikimas senosios prūsų religijos ir mitologijos šaltinis. Jomis, kaip patikimomis, naudojosi beveik visi prūsų ir kitų baltų religijos tyrinėtojai. Abejonių

sukėlė tik svarbiausio prūsų religijos centro Romuvos ir vyriausio žynio krivio gretinimas su krikščionių religijos centru Roma ir popiežiumi: Romuva gavusi vardą nuo Romos, o krivio, tarsi popiežiaus, klausę ne tik prūsai, bet ir kitos baltų gentys. Suabejojus šia analogija, imta iš viso nebepasitikėti Petro Dusburgiečio žinių apie Romuvą ir krivį tikrumu, pradėta samprotauti, kad krivio iš viso nėra buvę, kad šis vardas yra atsiradęs per nesusipratimą iš rusų tautos etnonimo *krievi* (Lehrberg, 1840, 145) ar lenktos lazdos pavadinimo *krivūlė* (Brückner, 1904, 19, 58). Kiti tyrinėtojai, kad ir pripažindami krivio tikrumą, yra linkę manyti, kad jo valdžia buvusi siauresnė. Pavyzdžiui, Mannhardtas abejoja, kad prūsų ir jų kaimynų religija būtų buvusi tokia centralizuota kaip krikščionių ar islamo. Jo manymu, tik iškilus grėsmei visoms baltų gentims galėjo sustiprėti prūsų žynio įtaka kitoms baltų gentims (Mannhardt, 1936, 93). Antonio Mierzyńskio manymu, Krivis buvęs tikrinis paskutinio Romuvos žynio vardas, o jo valdžia apsiribojusi tik nadruvių gentimi (Mierzyński, 1896, 21–46; Мержинский, 1899, 5), pasak Jono Bertulaičio, – tik Romuvos apylinkėmis (Bertuleit, 1924, 71). Lietuvių kalbininkas Kazimieras Būga, susipažinęs su Petro Dusburgiečio ir vėlesnių autorių (Mikalojaus iš Jerošino, Simono Grunau) informacija ir jos kritika, bandė išsklaidyti kilusias abejones. Jo išvados: „1°. Senobės prūsai turėjo vyriausiąjį kunigą (Oberpriester). Tą kunigą vieni (nadraviškiai prūsai) vadino *kriviu*, antri (tolkiemytiškiai prūsai) – *kirvaičiu.* 2°. Vyriausiųjų kunigų luominis vardas *krivis* (*kirvis*) etymologiškai yra lygia-reikšmis su graikų *ὀργίων*, senobės indų *kartár* – („der diensttuende P r i e s t e r“: *kar-* „tun, machen“) ir lotynų *sacri-ficus.* 3°. K r i v i o sostinė buvo *Ruomuvos* (šituo vardu vadino nadraviškiai prūsai) arba *Rikajoto* (taip vadino tolkiemytiškiai prūsai) mieste“ (Būga, 1958, I, 178). Iš tiesų, žinant Petro Dusburgiečio nusistatymą prieš prūsus, kaip kryžiuočių ir savo priešus, sunku patikėti, kad, neturėdamas jokio pagrindo, jų svarbiausiąją šventovę būtų pradėjęs lyginti su Roma, o jų žynį – su popiežiumi. Labiau tikėtina minėtoji Mannhardto nuomonė. Tačiau viskas turbūt vyko atvirkščiai: ne paskutiniu metu, iškilus bendrai visiems baltams grėsmei, sustiprėjo vieno kulto centro reikšmė, o toks centras galėjo egzistuoti senų senovėje, kai atskiros baltų gentys dar nebuvo nutolusios vienos nuo kitų. Vėliau jo reikšmė silpnėjo, ko gero, net visai išnyko ir liko tik padavimas (gandas), kurį ir užfiksavo Petras Dusburgietis. Kad bendras baltų kulto centras galėjo egzistuoti vakariniame baltų areale, rodo ir senosios baltų pasaulėžiūros tyrimai (Vėlius, 1983, 221–223). Petras Dusburgietis yra užfiksavęs ir daugiau sakytinių padavimų, kuriuos pateikia kaip tikrus įvykius. Kitas toks senajai baltų pasaulėžiūrai suprasti svarbus padavimas yra apie galindų išnaikinimą. Pirmiausia šiame pasakojime, kurį Mannhardtas vadina liaudies sakme (Mannhardt, 1936, 91), dėmesį patraukia labai retas, mitologiškai ir etnokultūriškai svarbus motyvas: galindai, nenorėdami, kad jų žmonos gimdytų

ir maitintų vaikus, nutaria nupjaustyti joms krūtis. Tuo tarpu romėnų geografas Pomponijus Mela (I amžius) mini, kad už Vyslos gyvenantys sarmatai tik gimusioms mergaitėms išdegina dešiniąją krūtį, kad jos geriau galėtų vartoti šaunamuosius ginklus. Kaip žinia, šis įprotis Antikos laikais buvo priskiriamas amazonėms. Graikų istorikas Herodotas (V amžius pr. Kr.) sarmatus laikė kilusius iš skitų jaunuolių ir amazonių sąjungos. Iš minėtojo prūsų padavimo taip pat matyti, kad galindų gentyje moters vaidmuo buvo labai svarbus (jų reikalai buvo tvarkomi pagal žynės nurodymus, tos pačios žynės paraginti jie be ginklų puolė ir nugalėjo krikščionis). Svarbų vaidmenį, kaip matyti iš Pomponijaus Melos ir Herodoto informacijos, moterys vaidino ir sarmatų gentyse. Iš šio sugretinimo aiškėja, kad panašius bruožus, kuriuos senieji istorikai priskirdavo sarmatams, prūsai priskiria tolimiausiems savo gentainiams. Todėl būtų galima ieškoti ryšio tarp senųjų autorių aprašytųjų sarmatų ir baltų. O šio padavimo motyvas, kad galindai į mūšį su krikščionimis einą be ginklų, pasikliaudami vien savo žynės pranašavimais, primena Tacito teiginį, kad baltai (aisčių gentys) mūšyje labiau pasitiki dievų pagalba, o ne ginklais. Moterų žynių vaidmenį yra iškėlę ir kiti BRM šaltinių autoriai: Martynas Mažvydas (1547), Mikalojus Daukša (1599), Jonas Bretkūnas (1591).

Petro Dusburgiečio žinios paveikė daugelį vėlesniųjų baltų mitologijos šaltinių autorių (Lauryną Blumenau, Joną Dlugošą, Simoną Grunau, Motiejų Strijkovskį, Aleksandrą Guagnini, Erazmą Stellą, Luką Davidą, Kristoforą Hartknochą, Albertą Vijūką-Kojalavičių ir kt.). Vieni iš jų ištisai perpasakojo Petro Dusburgiečio informaciją, kiti paminėjo tik atskirus faktus, net nenurodydami pirminio šaltinio, dar kiti *Kroniką* analizavo, komentavo. Kai kurie Petro Dusburgiečio aprašytieji prūsų religijos bei mitologijos faktai vėlesniųjų tyrinėtojų (Teodoro Narbuto, Juzefo Jaroševičiaus, Juzefo Ignaco Kraševskio, Simono Daukanto, Liudviko Jucevičiaus ir kt.) buvo priskirti lietuviams.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Hartknoch, 1679a; Toeppen, 1861, 21–219; Mierzyński, 1896, 4–12 (fragm.); Mannhardt, 1936, 84–91 (fragm.); Užpurvis, 1938–1939 (orig. ir liet. k. fragm.); *LIŠ*, I, 28–54 (liet. k. fragm.); Petras Dusburgietis, 1985 (liet. k.).

Literatūra: Toeppen, 1861, 3–20; Perlbach, 1886, 95–119; Мержинский, 1895; 1899; Mierzyński, 1896, 1–55; Bauer, 1935, 13–59; Mannhardt, 1936, 83–97, 102–106; Būga, 1958, 165–179; Пашуто, 1959, 142–146; Pollakówna, 1968; Labuda, 1971; Wenta, 1980; Матузова, 1984; Batūra, 1985.

Tekstas iš: Toeppen, 1861, 32–33, 52–55, 99–101, 111, 127–128; 131, 152, 153, 159, 166–167, 175, 176, 185, 189, 192, 215.

CHRONICON TERRAE PRUSSIAE
1326

EXPLICIT PRIMA PARS LIBRI HUJUS. INCIPIT SECUNDA PARS

DE ADVENTU FRATRUM DOMUS THEUTONICE IN TERRAM PRUSSIE

1 De vastacione terre Colmensis per Pruthenos

Tempore, quo nobilis ille ac illustris cristianissimus princeps Conradus dux principatum tenuit in Masovia, Cuyavia et Polonia, fuit quidam episcopus de Prussia, Cristianus nomine, ordinis Cisterciensis, qui divini verbi semen sepius sparsit inter Pruthenos, exhortans eos, ut relicta ydolatria deum verum colerent Jesum Cristum. Sed quia hoc semen cecidit in terram non bonam fructum nullum fecit. Tantum enim erant obstinati in malicia sua, quod nulla monita salutis eos ab infidelitatis sue errore poterant revocare. Unum tamen fuit in eis factum laudabile et multipliciter commendandum, quod licet ipsi essent infideles, et diversos deos colerent, pacem cum Cristianis vicinis nihilominus habuerunt, nec eos in cultura dei vivi impediebant, nec aliqualiter molestabant. [...]

EXPLICIT SECUNDA PARS LIBRI. INCIPIT TERCIA PARS

DE BELLIS FRATRUM DOMUS THEUTONICE CONTRA PRUTHENOS

4 De desolacione terre Galindie

Galindite creverunt et quasi germinantes multiplicati sunt, et roborati nimis, et inpleverunt terram suam, sic quod eos non potuit ammodo sustinere. Unde sicut Pharao ad opprimendum populum Israeliticum

dixit obstetricibus: si masculus natus fuerit, interficite ipsum, si femina reservate, ita ergo istis videbatur consultum, quod quisquid nasceretur sexus feminini, occideretur, et masculi ad bellum servarentur. Et dum hoc edicto non proficerent, quia mulieres videntes eleganciam nascencium conservabant occulte eas, idcirco de communi consilio et consensu, ut omnis materia nutriendi pueros tolleretur, omnium uxorum suarum ubera preciderunt. Super quo contemptu et detestabili facto mulieres indignate accesserunt ad quandam dominam, que secundum ritum ipsorum sacra et prophetissa reputabatur, ad cujus imperium hujus terre facta singula regebantur, petentes sibi super hoc negocio salubriter provideri. Que compaciens sexui suo, convocatis ad se pocioribus tocius terre, ait ad eos: dii vestri volunt, ut omnes sine armis et ferro vel aliquo defensionis amminiculo contra Cristianos bellum moveatis. Quo audito statim obediunt, et omnes, qui ad bellum habiles fuerant, ad viciniorem Cristianorum terram leto animo sunt profecti. Ubi preter alia mala, que fecerant, predam hominum et jumentorum innumerabilem abduxerunt. In reditu quidam de captivis occulte fugientes, reversi ad fideles, nunciaverunt eis, quod in toto infidelium exercitu non essent aliqua arma nec aliud aliquid, quo se possent defendere, consulentes bona fide, ut ad impugnandum eos viriliter sequerentur. De quibus verbis animati Cristiani, cum magna turba secuti, irruerunt in eos, et omnes sine defensione aliqua occiderunt, quo percepto Sudowite et alie naciones vicine intraverunt terram Galindie predictam, et mulieres et parvulos et alios, qui relicti fuerant, in servitutem perpetuam deduxerunt, sicque terra illa usque in presentem diem remanet desolata.

De ydololatria et ritu et moribus Pruthenorum 5

Prutheni noticiam dei non habuerunt. Quia simplices fuerunt, eum ratione comprehendere non potuerunt, et quia literas non habuerunt, ymmo in scripturis ipsum speculari non poterant. Mirabantur ultra modum in primitivo, quod quis absenti intencionem suam potuit per literas explicare. Et quia sic deum non cognoverunt, ideo contigit, quod errando omnem creaturam pro deo coluerunt, scilicet solem, lunam et stellas, tonitrua, volatilia, quadrupedia eciam, usque ad bufonem. Habuerunt eciam lucos, campos et aquas sacras, sic quod secare aut agros colere vel piscari ausi non fuerant in eisdem. Fuit autem in medio nacionis hujus perverse, scilicet in Nadrowia, locus quidam dictus

Romow, trahens nomen suum a Roma, in quo habitabat quidam, dictus Criwe, quem colebant pro papa, quia sicut dominus papa regit universalem ecclesiam fidelium, ita ad istius nutum seu mandatum non solum gentes predicte, sed et Lethowini et alie naciones Lyvonie terre regebantur. Tante fuit autoritatis, quod non solum ipse vel aliquis de sanguine suo, verum eciam nuncius cum baculo suo vel alio signo noto transiens terminos infidelium predictorum a regibus et nobilibus, et communi populo in magna reverencia haberetur. Fovebat eciam prout in lege veteri jugem ignem. Prutheni resurrectionem carnis credebant, non tamen, ut debebant. Credebant enim, si nobilis vel ignobilis, dives vel pauper, potens vel impotens esset in hac vita, ita post resurrectionem in vita futura. Unde contingebat, quod cum nobilibus mortuis arma, equi, servi et ancille, vestes, canes venatici, et aves rapaces, et alia, que spectant ad miliciam, urerentur. Cum ignobilibus comburebatur id, quod ad officium suum spectabat. Credebant, quod res exuste cum eis resurgerent, et servirent sicut prius. Circa istos mortuos talis fuit illusio dyaboli, quod cum parentes defuncti ad dictum Criwe papam venirent, querentes, utrum tali die vel nocte vidisset aliquem domum suam transire, ille Criwe et disposicionem mortui in vestibus, armis, equis et familia sine hesitacione aliqua ostendebat, et ad majorem certitudinem ait, quod in superliminari domus sue talem fixuram cum lancea vel instrumento alio dereliquit. Post victoriam diis suis victimam offerunt, et omnium eorum, que racione victorie consequuti sunt, terciam partem dicto Criwe presentarunt, qui combussit talia. Nunc autem Lethowini et alii illarum parcium infideles dictam victimam in aliquo loco sacro secundum eorum ritum comburrunt, sed antequam equi comburrerentur, cursu fatigantur in tantum, quod vix possunt stare supra pedes suos. Prutheni raro aliquod factum notabile inchoabant, nisi prius missa sorte secundum ritum ipsorum a diis suis, utrum bene vel male debeat eis succedere, sciscitentur. Vestes superfluas aut preciosas non curabant, nec adhuc curant; sicut hodie ipsas exuit, ita cras induit, non attendens, si sint transverse. Molli stratu et cibo delicato non utuntur. Pro potu habent simplicem aquam et mellicratum seu medonem, et lac equarum, quod lac quondam non biberunt, nisi prius sanctificaretur. Alium potum antiquis temporibus non noverunt. Hospitibus suis omnem humanitatem, quam possunt, ostendunt, nec sunt in domo sua esculenta vel potulenta, que non communicent eis illa vice. Non videtur ipsis, quod hospites bene procuraverunt, si non usque ad ebrietatem sumpserint potum suum. Habent in consuetudine,

quod in potacionibus suis ad equales et immoderatos haustus se obligant, unde contingit, quod singuli domestici hospiti suo certam mensuram potus offerunt sub hiis pactis, quod, postquam ipsi ebiberunt, et ipse hospes tantundem evacuet ebibendo, et talis oblacio potus tociens reiteratur, quousque hospes cum domesticis, uxor cum marito, filius cum filia omnes inebriantur. Secundum antiquam consuetudinem hoc habent Prutheni adhuc in usu, quod uxores suas emunt pro certa summa pecunie. Unde servat eam sicut ancillam, nec cum eo comedit in mensa et singulis diebus domesticorum et hospitum lavat pedes. Nullus inter eos permittitur mendicare, libere vadit egenus inter eos de domo ad domum, et sine verecundia comedit, quando placet. Si homicidium committitur inter eos, nulla potest composicio intervenire, nisi prius ille homicida vel propinquus ejus ab occisi parentibus occidatur. Quando ex inopinato rerum eventu aliquam immoderatam incurrerunt turbacionem, se ipsos occidere consueverunt. Distinctionem dierum non habuerunt aut discrecionem. Unde contingit, quando inter se vel ipsi cum alienis aliquod placitum vel parlamentum volunt servare, datur certus numerus dierum, quo facto quilibet eorum prima die facit unum signum in aliquo ligno vel nodum in corrigia aut zona. Secunda die addit iterum secundum signum, et sic de singulis, quousque perveniat ad illum diem, quo tractatus hujusmodi est habendus. Aliqui omni balneis utebantur ob reverenciam deorum suorum, aliqui balnea penitus detestabantur. Mulieres et viri solebant nere, aliqui linea, alii lanea, prout credebant diis suis complacere. Aliqui equos nigros, quidam albos vel alterius coloris propter deos suos non audebant aliqualiter equitare.

De miraculo quodam 6

Fuit quidam Pruthenus in terra Sambie, in territorio Scoken, dictus Dorge, qui equos albos detestabatur, a quo errore dum frater Theodoricus advocatus Sambie ipsum vellet cohercere, emit ei equum album, qui dum eo invito stetisset in stabulo suo per unam noctem, mane facto invenit dictum equum jugulatum et omnia pecora sua mortua. Quod fuit in tribus vicibus attemptatum, et tociens eunden exitum habebat. Quarta vice idem advocatus quartum album equum emit ei, asserens, quod hoc vellet iterare tot vicibus, quousque eum ab errore hujusmodi revocaret. Sic tandem cum equus quartus a dyabolo non suffocaretur, sicut alii tres priores, idem Dorge credidit, et errorem

suum humiliter est confessus, factusque est magnus fidei zelator, et fidelium et fervens in devocione dei et sanctorum, multorumque corda errancium neophitorum in fide confortavit.

90 (85)

De multa Cristiani sanguinis effusione

Hii capitanei et duces exercituum statuerunt diem certum ad hoc, ut omnes convenientes in armis, quoscunque fidei Cristiane professores occiderent et usque ad internecionem delerant. Quod et perfecerunt, quia omnes Cristianos, quos extra municiones in terra Prussie invenerunt, quosdam miserabiliter trucidantes, alios captivantes, in perpetuam servitutem deduxerunt; ecclesias, capellas et oratoria dei comburentes, sacramenta ecclesie irreverenter tractantes, vestes sacras et vasa ad illicitos usus pertrahentes, sacerdotes et ministros alios ecclesie miserabiliter trucidabant. Sambite quendam sacerdotem, fratrem domus Theutonice, qui ad baptizandum eos missus fuerat, comprehenderunt, et collum ejus sub duobus asseribus compresserunt, quousque deficiens expiraret, asserentes, quod tale genus martirii competeret viris sanctis, quorum sanguinem fundere non auderent.

91 (86)

De conflictu in Pocarwis, ubi multi Cristiani sunt occisi

1261 Anno domini MCCLXI, volante fama persecucionis hujusmodi per Alemaniam, commoti sunt principes et barones. Unde dominus de Reyder et multi nobiles de aliis Theutonie partibus, compacientes fidei et fidelibus, quod novella plantacio ecclesie in partibus Prussie, per multorum fidelium sanguinis effusionem erecta, deberet tam miserabiliter interire, venerunt dicte terre in subsidium. Cum quibus fratres et eorum armigeri intraverunt terram Nattangie, et devastata ipsa incendio et rapina, captis et occisis multis, redierunt ad eum locum, ubi nunc situm est castrum Brandenburgk, ibique castra metati sunt. Placuitque fratribus et peregrinis, ut aliqua pars exercitus rediret ad dictam terram iterum depopulandam, relicta parte alia in dicto loco. Quo facto Nattangi considerantes, quod pauci non auderent ipsorum
22. Januar terram depredari, congregati invaserunt residuam partem exercitus in Pocarwis, peregrinis et fratribus ex adverso viriliter se opponentibus, et precipue quidam miles de Westfalia, dictus Stenckel de Bintheym,

qui audierat in quodam sermone episcopi, quod anime fidelium interfectorum in Prussia deberent ad celum sine omni purgatorio evolare, hic perurgens dextrarium suum calcaribus, applicataque lancea, more militari pertransiit hostium cuneos, interficiens impios a dextris et a sinistris, et cadebant ab eo huc et illuc. Sed in reditu, dum venisset ad medium ipsorum, occisus est, ortumque est inter eos grave bellum, ex utraque parte pluribus vulneratis letaliter et occisis. Tandem sicut deo placuit, ita factum est, quod ipse dominus de Reyder cum magna parte exercitus et fratribus, qui cum eo fuerant, est occisus, quidam capti, in fugam ceteri sunt conversi. Dum hec agerentur, fratres cum alia parte exercitus dum appropinquantes loco certaminis viderent exercitum Cristianorum confusum, nec possent pre multitudine hostium liberare, per viam aliam ad propria sunt reversi. Post hanc cedem Nattangi, volentes victimam diis offerre, miserunt sortem inter Theutonicos ibi captos, ceciditque duabus vicibus super quendam burgensem de Megdenburgk, nobilem et divitem, dictum Hirtzhals, qui sic in angustia constitutus, Henricum Monte rogavit, ut ad memoriam reduceret beneficia, que ipsi in civitate Megdenburgk sepius exhibuit, et eum ab hac miseria liberaret. Quo audito Henricus eidem compaciens, ipsum duabus vicibus liberavit. Sed cum tercio missa sors caderet iterum super eum, noluit redimi, sed sponte offerens se in bona confessione hostiam deo, ligatus super equum suum, est crematus: Nota hic, quod idem Henricus et plures alii sub iuramento suo postea affirmabant, quod cum idem burgensis in equo crematus emitteret spiritum, viderunt ex ore ipsius columbam albissimam evolantem.

De destructione trium propugnaculorum et occisione mille et plurium Pruthenorum

120 (115)

Post hec surrexit quedam altercacio inter familiam fratrum et Pruthenos existentes in obsidione pro quodam caldario, qui debebat deferri de uno propugnaculo ad aliud, in quo Prutheni consecrata secundum ritum ipsorum decoquere consueverunt. Ad hanc pugnam venerunt fratres cum CL viris, et factum fuit inter eos bellum magnum. Tandem fratres volente domino caldarium violenter optinuerunt, et procedentes ulterius illa tria propugnacula penitus destruxerunt, ita quod de MCCC viris, qui ad defensionem ipsorum fuerant ordinati, vix aliquis mortem evasit, et de parte fratrum solus marscalcus cecidit interfectus.

165 (160)

De impugnacione castri Schonense et morte Diwani capitanei Barthorum

Demum Diwanus capitaneus Barthorum cum octingentis viris obsedit castrum Schonense, et juravit per potenciam deorum suorum, quod nisi cito traderent castrum in manus suas, ipse tam fratres quam armigeros suspenderet ante portam castri. [...]

175 (170)

De bello Nadrowitarum et conversione plurium de dicta terra

1274 Anno domini MCCLXXIIII, reversis ad sancte matris ecclesie unitatem Pogesanis, Warmiensibus, Nattangis, Barthis et Sambitis, factaque caucione debita per obsides, quod nequaquam de cetero tam detestabilia attemptarent, sed fidei et fratrum imperio humiliter obedirent, magister et fratres soliciti ad dilatandum terminos Cristianorum, contra gentem Nadrowitarum arma bellica paraverunt. Postquam igitur Tirsko pater Maudelonis castellanus de Wilow, de quo superius est premissum, se cum omnibus sibi adherentibus fidei et fratribus subdidisset, plures de Nadrowia viri potentes et nobiles venerunt ad fratres successivis temporibus cum omni familia sua, et renati fonte baptismatis, relictis ydolis, servierunt deo vivo Jesu Cristo.

238 (231)

De impugnacione castri Colayne

[...] Surminus autem capitaneus non longe postea dictum castrum desolatum reliquit, jurans per deorum potenciam, quod nunquam impugnacionem fratrum in aliquo castro de cetero exspectaret.

240 (233)

De occisione XXV Lethowinorum per fratres de Raganita

25. Juni Ex hoc eventu Lethowini magnam audaciam sumpserunt, sic quod in die nativitatis beati Joannis Baptiste proximo sequenti de confinio castri Oukaym XXXVI viri egredientes ausi fuerunt contra fratres de Raganita sua latrocinia exercere. Qui dum appropinquarent, mittentes sortem secundum ritum eorum, compertum fuit, quod eis prospere succedere non deberet. Unde statim iter redeundi sunt aggressi. [...]

De morte fere quingentorum Lethowinorum 241 (234)

Eodem anno et tempore Jesbuto Lethowinus cum quingentis viris preelectis intravit Poloniam, et preter multa mala, que ibidem gessit, duxit secum tam hominum quam aliarum rerum magnam predam. Iste Jesbuto licet esset cum infidelibus, occulte tamen dilexit fratres. Antequam exiret cum isto exercitu, premunivit eos. Unde magister fratrem Henricum Zutswert et XXIX fratres cum MCC viris misit eis in occursum. Qui venientes in solitudinem inter duos fluvios scilicet Lickam et Naram per octo dies ipsos cum magno tedio et defectu victualium exspectabant. Tandem dum revertentes essent in vicino, primus Lethowinus in acie missa sorte clamavit: ve nobis male ibit negocium nostrum. Quem capitaneus increpavit, ut taceret. Ille autem non cessavit id ipsum clamare, quousque fratres cum suis de insidiis erumpentes insilirent in eos, et CCCL ex ipsis occiderent. Alii fugerunt, et in solitudine quidam pre tristicia se suspenderunt, reliqui siti et fame attriti moriebantur, sic quod pauci sine mortis periculo evaserunt.

De fratre Lodewico de Libencele, et bello ipsius contra Lethowinos 259 (252)

Eodem tempore frater Lodewicus de Libencele fuit commendator 1294–1300
de Raganita, qui cum suis fratribus et armigeris multa bella gloriose gessit contra Lethowinos. Navale bellum multiplex habuit, unum versus Austechiam terram regis Lethowie, in qua villam dictam Romene, que secundum ritus eorum sacra fuit, combussit, captis omnibus et occisis. [...]

De destructione castri Oukaym prima 280 (273)

Hujus magistri tempore anno domini MCCCI quidam Lethowinus 1302
dictus Drayko castrensis de Oukaym dolens, se tamdiu fraude diabolica deceptum, volensque ydolorum cultura postposita dei veri et vivi servicio mancipari, secrete filium suum Pinnonem misit fratri Volrado commendatori de Raganita, supplicans humiliter et devote, ut ipsum a gentilitatis errore et infidelium manibus liberaret. Qui commendator de consilio magistri cum exercitu processit contra castrum Oukaym, et ecce mirabilis deus in omnibus operibus suis, cujus providencia hoc summe

necessarium ordinavit, quod dum fratres ad impugnandum dictum castrum accederent, ipsa nocte vigilia et custodia castri dicto Draykoni competebat. Unde appropinquante exercitu fratrum, portam castri secrete aperuit, et fratres intrantes omnes preter unum, scilicet filium Sudargi, graviter tamen vulneratum, occiderunt. Captis mulieribus et parvulis castrum cum suburbio funditus cremaverunt, dictusque Drayko deductus usque Raganitam cum tota familia est baptizatus.

307 (300)

De populacione territorii Pograude

1311

Statim post recessum regis et exercitus sui frater Fridericus de Wildenbergk commendator de Kunigsbergk cum magno exercito incedens per eandem viam, per quam dictus rex precesserat, venit illo tempore, quo homines dicti exercitus fuerunt ad propria reversi, et post fatigacionem itineris quiescerent, gracias diis suis referentes de beneficiis sibi exhibitis in hoc bello, et intravit territorium Pograude et magnam stragem fecit in populo, occidendo et rapiendo. Adeo destruxit hoc territorium, quod infra multos annos non potuit resumere vires primas.

310 (303)

De victoria fratrum contra regem Lethowinorum

[...] Sequenti die i. e. VIII idus Aprilis frater Henricus de Ploczke magnus commendator et CL fratres cum multo populo advenerunt et invenerunt regem et suum exercitum undique indaginibus vallatum, et in primo congressu Lethowini LX viros cristianos interfecerunt; sed dum viderent fratres cum suo vexillo et multitudinem copiosam armatorum sequentem, irruit super eos pavor et adeo emarcuit cor eorum, quod non habebant ultra virtutem resistendi; unde quasi in ictu oculi rejectis armis omnes terga verterunt. Extunc fratres cum suis insequentes, percusserunt eos plaga magna, sic quod rex cum paucis vix evasit, alii gladio trucidati sunt, quidam submersi, ceteri in solitudine consumpti inedia vel pre dolore se suspendentes perierunt. [...]

338 (331)

De morte marscalci et XXIX fratrum et multorum de populo Sambiensi

1320
27. Juli

Anno domini MCCCXX VI. Kalendas Augusti i. e. tercia die post festum beati Jacobi apostoli, frater Henricus marscalcus cum XL

fratribus et equitibus de Sambia et de Memela venit ad territorium Medenickam, et dum primi precursores secundum consuetos mores belli ipsum transirent per rapinam et incendium devastando, gentes hujus territorii, jam parate in armis, eos, qui sub vexillo erant constituti, hostiliter invaserunt in bello, et cadentibus ex utraque parte pluribus interfectis, tandem ipsum fratrem Henricum marscalcum cum XXIX fratribus et multis de populo occiderunt. Alii in solitudine errantes per plures dies et noctes consumpti inedia sunt reversi. Fratrem etiam Gerardum dictum Rude advocatum Sambiensem indutum armis et depositum super dextrarium cremantes diis suis pro victima obtulerunt.

De morte quorundam Lethowinorum

347 (340)

Hoc eciam anno tempore messium frater Henricus commendator de Tapiow cum octo fratribus et CCC viris equitavit ad campum Semegallie, qui ex opposito castri Pastovie situs est, et messores Lethowinorum, quos quesivit, non invenit laborantes propter tempus pluviale. Receptis ergo XXXIIII equis, rediit. Sed Lethowini sequentes dum venirent ad locum, ubi fratres posuerant insidias, unus missa sorte secundum ritum gentilitatis clamavit alta voce: cito revertamur, insidie Theutonicorum sunt hic. Quo audito dum Lethowini recederent, fratres de insidiis exilientes sequebantur, et ex eis XII occiderunt.

1323

De reditu nunciorum legatorum

359 (352)

Hoc anno VII Kalendas Decembris nuncii legatorum Rigam sunt reversi, et cum eis quidam Lethowinus nobilis et quasi secundus post regem: qui ex ore ipsius regis in presencia legatorum et multitudine prelatorum et aliorum fidelium circumstante alta voce dixit: quod nunquam alique litere de consciencia regis super negocio baptismatis sui vel suorum emanaverint, aut domino pape fuerint presentate, nec mandaverit talia in civitatibus maritimis et provinciis aliis in sermonibus publicari; addens, quod ipse rex per deorum potenciam juraverit, quod nunquam aliam legem vellet assumere, preter eam, in qua progenitores sui decesserunt. Hoc idem eciam nuncii predicti ita esse coram omni multitudine veraciter affirmabant. Quo audito legati cum dicta responsione ad sedem apostolicam sunt reversi.

1324
25. Novemb.

SUPPLEMENTUM

8 De combustione preurbii castri Oukaym

Non longe autem post iidem fratres de Raganita cum suis subditis preurbium castri Oukaym dormientibus castrensibus intraverunt et totaliter cremaverunt, et preter IIII viros, qui in castro fuerant et preter paucos, qui effugerant, omnes alii cum uxoribus, liberis, pecoribus et pecudibus aut igne aut gladio sunt consumpti..

PRŪSIJOS ŽEMĖS KRONIKA
1326

BAIGIASI PIRMA ŠIOS KNYGOS DALIS. PRASIDEDA ANTRA DALIS

APIE VOKIEČIŲ ORDINO BROLIŲ ATVYKIMĄ Į PRŪSIJOS ŽEMĘ

1 Apie tai, kaip prūsai niokojo Kulmo žemę

Tuo metu, kai kilmingasis bei garbusis valdovas ir kunigaikštis Konradas[1], didžiai krikščioniškos sielos žmogus, valdė Mazoviją, Kujaviją ir Lenkiją, buvo vienas vyskupas iš Prūsijos, vardu Kristijonas[2], cistersų ordino vienuolis, dieviškojo žodžio sėklą dažnai sėjęs tarp prūsų ir dažnai juos raginęs, kad, pametę stabus, imtų garbinti tikrąjį Dievą Jėzų Kristų. Ši sėkla vis dėlto nedavė jokio derliaus, nes krito į negerą dirvą. Mat jie buvo tokie užkietėję nedorėliai, kad jokie išganingi įkalbinėjimai negalėjo jų atitraukti nuo klaidatikystės. Tačiau jie turėjo vieną girtiną ir visiems siūlytiną paprotį: patys būdami netikėliai ir garbindami daugybę dievų, jie vis dėlto gyveno taikoje su savo kaimynais, išpažįstančiais krikščionybę, netrukdė jiems garbinti gyvojo Dievo ir apskritai jų nekliudė. [...]

BAIGIASI ANTRA KNYGOS DALIS. PRASIDEDA TREČIA DALIS

APIE VOKIEČIŲ NAMŲ ORDINO BROLIŲ KARUS PRIEŠ PRŪSUS

Apie Galindos[3] žemės nuniokojimą 4

Pagausėjo galindų, kurie, daugindamiesi kaip grybai po lietaus, taip nepaprastai sustiprėjo ir taip perpildė savo žemę, kad ji nebegalėjo jų išmaitinti. Kaip tas faraonas, kuris, norėdamas sunaikinti Izraelio tautą, pasakė priėmėjoms, kad, jeigu gimsiąs berniukas, nužudytų jį, jeigu mergaitė – paliktų gyvą, taip ir jie nutarė, kad gimusios mergaitės būtų nužudomos, o berniukai paliekami karui. Suvokę, kad šiuo nutarimu maža ką laimėsią, – nes motinos, išvydusios pagimdytų mergaičių grožį, slapčiomis jas augino, – vieningai nutarė nupjaustyti visoms savo žmonoms krūtis, kad neturėtų kuo maitinti kūdikių. Pasipiktinusios šitokiu išniekinimu ir šitokiu šlykščiu elgesiu, moterys kreipėsi į vieną viešpatę, kurią jie, paisydami senųjų papročių, laikė šventąja bei žyne, – pagal jos nurodymus buvo tvarkomi šios žemės gyventojų reikalai, – prašydamos kuo rimčiausiai jas užtarti dėl šio dalyko. Ši, užjausdama savąją lytį, sušaukė pas save visos žemės galingesniuosius ir jiems pasakė: „Jūsų dievai nori, kad be ginklų, be kalavijų ir kitų gynimosi priemonių kariautumėte su krikščionimis“. Šitai išgirdę, jie bematant jos paklausė, ir tie, kurie buvo tinkami karui, visi it vienas, smagiai nusiteikę, įsibrovė į kaimynų krikščionių žemes. Be kitų nuostolių, kurių ten pridarė, išsivarė su savimi grobį – nesuskaitomą daugybę žmonių ir gyvulių. Traukiantis atgal, kai kuriems belaisviams pavyko slapta pasprukti, šie, grįžę pas tikinčiuosius, papasakojo, kad netikėlių kariuomenė neturinti nei ginklų, nei nieko kita, kuo galėtų gintis, ir pradėjo nuoširdžiai juos įkalbinėti drąsiai leistis iš paskos ir pulti. Šių žodžių padrąsinti, krikščionys, dideliais būriais leidęsi iš paskos, užpuolė netikėlius ir iššudė visus, nė nebandžiusius priešintis; sūduviai ir kitos kaimynės gentys, šitai sužinojusios, įsibrovė į minėtąją Galindos žemę ir išsivarė į amžiną vergovę moteris, vaikus bei kitus likusius. Šitaip toji žemė iki šios dienos liko nusiaubta[4].

5 Apie prūsų stabmeldystę, apeigas ir papročius

Prūsai nepažino Dievo. Būdami paprasti žmonės, neįstengė jo protu suvokti, o kadangi neturėjo rašto, tai nė iš rašto jo negalėjo pažinti. Jie be galo stebėdavosi, sužinoję, kad žmogus gali raštu perduoti savo norą kitam, čia nesančiam. Kadangi jie nepažino Dievo, tai, suprantama, klaidingai garbino kaip dievus visokiausius tvarinius, būtent: saulę, mėnulį ir žvaigždes, griaustinį, sparnuočius ir keturkojus, netgi rupūžes. Jie turėjo šventųjų miškų, laukų ir vandenų, kur niekas nedrįso nei medžio kirsti, nei žemės dirbti, nei žuvauti. Šios klastingos tautos [gyvenamų žemių] viduryje – Nadruvoje – buvo vieta, kurią vadino Romuva[5], gavusi savo vardą nuo Romos, o ten gyveno žmogus, vadinamas kriviu, kurį gerbė kaip popiežių, mat kaip jo šventenybė popiežius valdo visuotinę tikinčiųjų Bažnyčią, taip ir krivio valiai bei žodžiui pakluso ne tik suminėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos tautos, gyvenančios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys, su jo krivūle ar kokiu kitu žinomu ženklu keliaudamas per šių netikėlių žemes, susilaukdavo didžios pagarbos iš kunigaikščių, kilmingųjų bei prastuomenės. Be to, jie garbino, kaip buvo įprasta senovėje, negęstančiąją ugnį. Prūsai tikėjo, kad kūnas prisikelia iš numirusiųjų, bet, žinoma, ne taip [tikėjo], kaip dera. Jie mat manė, kad tas, kas šiame gyvenime yra buvęs kilmingas ar nekilmingas, turtingas ar vargšas, galingas ar negalingas, toks pat bus po prisikėlimo ir būsimajame gyvenime. Dėl to dažnai atsitikdavo, kad kartu su mirusiu kilminguoju jie degindavo jo ginklus, žirgus, vergus ir tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis bei sakalus ir visa kita, kas reikalinga kario tarnybai. Su nekilmingaisiais drauge degindavo jų kasdienio darbo reikmenis. Jie tikėjo, kad sudeginti daiktai prisikelsią drauge su jais ir jiems tarnausią kaip anksčiau. Dėl šitų mirusiųjų nutikdavo tokių velniškų patyčių, kad štai, mirusiojo tėvams nuėjus pas minėtąjį popiežių – krivį – ir paklausus, ar tokią ir tokią dieną bei tokią ir tokią naktį jis nematęs ko einant į jų namus, tas nedvejodamas pasakydavo, kokie buvę mirusiojo drabužiai, ginklai, žirgai bei šeimyna, be to, siekdamas didesnio įtikinamumo, pridurdavo, jog, girdi, jo namų durų staktoje numirėlis palikęs vienokią ar kitokią žymę ietimi ar kitu kokiu įrankiu. Po pergalės jie aukoja savo dievams padėkos auką iš viso grobio, pergalingoje kovoje laimėto, trečdalį atiduodami mūsų jau minėtam

kriviui, kuris tą dalį sudegina. Šiuo metu lietuviai ir kiti tose žemėse gyvenantys netikėliai tą auką pagal savo paprotį degina vienoje ar kitoje vietoje, kurią jie laiko šventa, bet, prieš degindami arklius, taip juos nuvaro nuo kojų bevaikydami, kad šie vos begali pastovėti. Prūsai retai kada imasi kokio svarbesnio darbo netraukę, kaip reikalauja jų papročiai, burtų ir šitaip nepasiteiravę savo dievų, ar gerai, ar blogai tas darbas pavyksiąs. Jie nei anksčiau nesirūpino nebūtinais ir prabangiais drabužiais, nei dabar nesirūpina: kaip šiandien nusivelka, taip rytoj apsivelka, nė nepastebėdami, kad jie išvirkšti. Jie nekloja minkšto guolio ir nevalgo išrankių valgių. Geria paprastą vandenį, medaus vyną, vadinamą midumi, taip pat kumelių pieną, tik jo niekad negeria nepašventinto. Kitokių gėrimų senovėje jų ir nežinota. Savo svečiams jie rodo kokį tik begali lipšnumą, ir vargu ar jų namuose rastumei tokių valgių ir tokių gėrimų, kuriais šia proga nepasidalytų su savo svečiu. Jiems rodosi, jog svečią būsią nepakankamai pamylėję, jeigu jis negersiąs iki apsvaigimo. Turi paprotį lažintis, jog vaišėse gers po lygiai ir be saiko, todėl svečiui namiškiai siūlo išgerti su tokia sąlyga, kad jiems štai savo žodį tesėjus ir numatytą kiekį pirma išgėrus, ir svečias privaląs tiek pat išgerti; tokios išgertuvės trunka tol, kol nusigeria visi: svečias su namiškiais, žmona su vyru, sūnus su dukterimi. Pagal seną paprotį, kurį prūsai išlaikė iki šios dienos, jie žmonas perkasi už tam tikrą pinigų sumą[6]. Dėl to žmoną laiko nelyginant tarnaitę: ji su savo vyru nesėda prie vieno stalo valgyti ir kasdien plauna kojas namiškiams ir svečiams. Jų krašte niekam neleidžiama elgetauti, pavargėliai laisvai vaikšto nuo namo prie namo ir nesidrovėdami valgo kada tinkami. Jeigu jų žemėje žmogus nužudo žmogų, tai šalys gali užbaigti nesantarvę tik tada, kai užmuštojo tėvai nužudo patį žudiką arba jo giminaitį[7]. Žmonės, netikėtai atsidūrę itin varganoje padėtyje, pratę patys nusižudyti. Jie neskiria nei dienų, nei valandų. Štai dėl ko, norėdami tesėti tarpusavy ar su svetimaisiais sudarytą sandėrį ar sutartį, susitaria dėl vienokio ar kitokio dienų skaičiaus; jie paprastai, šitai padarę, pirmąją dieną įkerta kokį ženklą į medį arba užmezga mazgą apyvaruose ar juostoje. Kitą dieną prideda dar vieną ženklą[8], ir šitaip daro kasdien, iki prieina tą dieną, kurią reikia tesėti susitarimą. Iš pagarbos savo dievams kurie ne kurie kasdien maudosi pirtyse, kiti pirties tiesiog kęste nekenčia. Moterys ir vyrai pratę verpti, vieni – linus, kiti – vilnas, žiūrint, kas kaip įsitikinęs galėsiąs įsiteikti savo dievams. Vieni iš pagarbos saviesiems dievams nedrįsdavo jodinėti juodžiais, kiti – balčiais, treti – kitokio plauko žirgais.

6 ## Apie vieną stebuklą

Sembos žemėje, Žiokos valsčiuje[9], gyveno vienas prūsas, vardu Dargis, kuris nepakentė baltų žirgų; brolis Theodorikas, Sembos fogtas[10], norėdamas jį atpratinti nuo prietaro, nupirko jam baltą žirgą ir, nors tas ir prieštaravo, pastatė jį vienai nakčiai jo tvarte; ryto metą žmogelis rado šį žirgą nudurtą, o visus savo gyvulius padvėsusius. Tris kartus jis darė šitokį bandymą ir kiekvieną kartą sulaukė tokios pat baigties. Ketvirtą kartą teisėjas nupirko jam ketvirtą baltą žirgą ir pareiškė, kad tiek sykių šitai kartosiąs, iki tą prūsą atpratinsiąs nuo prietarų. Kadangi ketvirtojo žirgo velnias nepasmaugė kaip pirmųjų, Dargis įtikėjo, nuolankiai išpažino savo klaidą ir pasidarė uolus tikėjimo bei tikinčiųjų šalininkas, karštas Dievo bei šventųjų gerbėjas, sutvirtinęs tikėjimu daugelio klystančiųjų naujakrikščių širdis.

90 (85) ## Apie didelį krikščionių kraujo praliejimą

Šie kariuomenių vadai ir vyresnieji paskyrė dieną[11], kada visi susirinkę ginkluoti turėjo iššudyti žmones, išpažįstančius krikščionių tikėjimą, ir visiškai juos išnaikinti. Jie šitai ir padarė – visus krikščionis, kurie nespėjo Prūsijos žemėje pasislėpti už įtvirtinimų, arba be gailesčio iššudė, arba išsivarė į amžinąją vergovę, degino Dievo bažnyčias, koplyčias ir kitus maldos namus, niekino bažnyčios šventenybes, neleistiniems tikslams vartojo šventus rūbus ir šventas taures, be pasigailėjimo žudė kunigus bei kitus Bažnyčios tarnautojus. Sembai pagavo vieną kunigą, Vokiečių ordino brolį, atsiųstą jų krikštyti, ir, suspaudę jam kaklą dviem kartimis, tol kankino, kol šis numirė, tvirtindami, kad šitokia kankinių už tikėjimą mirtis ir prideranti šventiems vyrams, nes jų kraujo pralieti nedrįstą.

91 (86) ## Apie susirėmimą Pokarviuose, kur žuvo daugybė krikščionių

1261 1261 Viešpaties metais, Vokietijoje sklindant gandui apie šitokį persekiojimą, subruzdo kunigaikščiai ir baronai. Todėl ir valdovas iš Reyderio[12], ir daug kilmingųjų iš kitų Vokiečių ordino žemių, sielodamiesi dėl tikėjimo bei tikinčiųjų, išskubėjo padėti Prūsijai, suprasdami, kad gležnutis tos žemės vietovių Bažnyčios daigynas,

daugybės tikinčiųjų pralieto kraujo brandintas, neturėtų būti taip negailestingai sutryptas. Su jais įsibrovė į Notangos žemę[13] broliai bei jų ginklanešiai ir nuniokoję ją ugnimi bei apiplėšę, daug paėmę į nelaisvę ir daug iššudę, sugrįžo į tą vietą, kur dabar stovi Brandenburgo pilis[14], ir ten apsistojo stovyklauti. Broliai ir maldininkai nutarė, kad viena dalis kariuomenės sugrįžtų atgal ir pakartotinai nusiaubtų minėtąją žemę, o kita dalis paliktų toje pačioje vietoje. Kai šitaip padarė, notangai, suvokdami, kad nedidelė kariauna nedrįs jų žemės siaubti, sutelkė jėgas ir užpuolė Pokarviuose[15] likusią kariuomenės dalį; maldininkai ir broliai sausio 22
narsiai jiems priešinosi, ypač vienas riteris iš Vestfalijos, vardu Stenckel de Bintheym, kuris kadaise buvo girdėjęs vieną vyskupą per pamokslą sakant, kad tikinčiųjų, nukautų Prūsijoje, sielos kylančios tiesiai į dangų, aplenkdamos skaistyklą, todėl dabar paspaudęs pentinais savo žirgą, atstatęs ietį, kaip paprastai daro kariai, įsibrovė į priešo rikiuotę, žudydamas nedorėlius iš dešinės ir iš kairės, o jie šen ir ten krito žemėn. Vis dėlto, kai grįždamas brovėsi pro juos, buvo nukautas, o tarp jų prasidėjo atkakli kova, pareikalavusi ir vienoje, ir kitoje pusėje daugybės mirtinai sužeistų arba užmuštų. Kadangi tokia buvo Dievo valia, krito galop nukautas pats valdovas iš Reyderio su didžiąją dalimi karių ir brolių, su juo ten drauge buvusių; kai kurie buvo paimti į nelaisvę, o likusieji pasileido bėgti. Kai šitai dėjosi, broliai, su kita kariuomenės dalimi artėdami prie kovos lauko, išvydo pakrikusią krikščionių kariuomenę, kurios dėl priešų gausumo neturėjo nė menkiausios vilties išgelbėti, ir kitu keliu sugrįžo pas saviškius[16]. Po šių skerdynių notangai, sumanę savo dievams paaukoti auką, metė burtus paimtų į nelaisvę vokiečių akivaizdoje, ir burtai abu kartus krito vienam Magdeburgo[17] miestiečiui, kilmingam ir turtingam vyrui, vardu Hirtzhalsas, kuris, patekęs į tokią bėdą, paprašė Herkų Mantą[18] prisiminti Magdeburgo mieste ne kartą patirtas geradarystes ir išgelbėti jį iš šitokios nelaimės. Šitai išgirdęs, Herkus, jį užjausdamas, du kartus jam pagelbėjo. Tačiau kai ir trečią kartą burtai krito jam, pats atsižadėjo noro išsigelbėti ir iš pagarbos tikėjimui laisva valia pasiaukojo Dievui: pririštas ant savo žirgo, jis buvo sudegintas. Gerai įsidėmėk, kad ir tas pats Herkus, ir daugybė kitų vėliau, priesaika patvirtindami savo žodžius, tikino, jog tuo metu, kai tas ant žirgo sudegintasis miestietis išleido paskutinį kvapą, jie išvydo jam iš burnos išskrendant baltų balčiausią balandį.

120 (115)

Apie trijų kuorų sunaikinimą ir daugiau nei tūkstančio prūsų žūtį[19]

Po to prasidėjo brolių šeimynos ir pilį supančiųjų prūsų susirėmimas dėl vieno katilo, kurį šiems reikėjo perkelti iš vieno kuoro į kitą ir kuriame prūsai buvo pratę virinti kažkokias savo šventenybes, kurios reikalingos jų apeigoms. Į šią kovą broliai stojo su šimtu penkiasdešimt vyrų, tada užvirė didelis mūšis. Galop broliai Viešpaties valia užgrobė katilą ir veržd amiesi toliau iš pamatų sugriovė visus tris kuorus; iš tūkstančio trijų šimtų vyrų, kurie turėjo juos ginti, retas kuris išvengė mirties, o brolių pusėje krito nukautas tik vienas maršalas.

165 (160)

Apie Šenenzės pilies puolimą ir bartų vado Dyvano žūtį

Tuo tarpu Dyvanas, bartų vadas, su aštuoniais šimtais vyrų apsiautė Šenenzės pilį[20] ir prisiekė savo dievų galybe, kad iškarsiąs brolius bei jų ginklanešius ties pilies vartais, jeigu jie bematant neatiduosią jam pilies. [...]

175 (170)

Apie nadruvių karą ir daugybės šios žemės žmonių atsivertimą

1274

1274 Viešpaties metais, grįžus į Šventosios motinos Bažnyčios bendriją pagudėnams, varmiams, notangams, bartams bei sembams, davus jiems įkaitų ir šitaip laidavus, kad jie niekada nemėginsią imtis tokių baisingų veiksmų, bet būsią nuolankiai paklusnūs tikėjimui ir brolių valdžiai, magistras ir broliai, susirūpinę krikščionių [žemių] ribų praplėtimu, nukreipė savo ginklus prieš nadruvius. Po to, kai Tirskas, Maudelio tėvas ir Vėluvos[21] pilininkas, apie kurį anksčiau buvo kalbėta, su visais savo artimaisiais įtikėjo Dievą ir pasidavė broliams, daug galindų ir kilmingų Nadruvos vyrų vienas po kito atėjo pas brolius su visomis savo šeimynomis ir, atgimę nuo krikšto vandens bei išsižadėję stabų, ėmė tarnauti gyvajam Dievui Jėzui Kristui.

Apie Kolainių pilies[22] užpuolimą 238 (231)

[...] Neilgai trukus vadas Surminas paliko šią apleistą pilį, prisiekęs dievų galybe niekad ateityje nelaukti, kol broliai užpulsią kokią pilį.

Apie tai, kaip Ragainės broliai nukovė dvidešimt penkis lietuvius 240 (233)

birželio 25

Po šio įvykio lietuviai taip suįžūlėjo, kad susigalvojo patraukti švento Jono Krikštytojo dieną iš netoliese esančios Aukaimio pilies[23] apylinkių su trisdešimt šešiais vyrais patrikdyti plėšikiškais išpuoliais Ragainės broliams ramybę. Artėdami metė – kaip reikalauja jų papročiai – burtus, kurie jiems nežadėjo nieko gero. Dėl to tučtuojau pasuko atgal. [...]

Apie beveik penkių šimtų lietuvių žūtį 241 (234)

Tais pačiais metais ir tuo pačiu laiku lietuvis Jazbutas su penkiais šimtais rinktinių vyrų įsibrovė į Lenkiją ir, be kitų ten pridarytų piktadarybių, išsigabeno didelį grobį: išsivarė daug žmonių ir išsivežė galybę visokių daiktų. Nors šis Jazbutas rodėsi einąs su netikėliais, tačiau slapta gerbė brolius. Jis įspėjo juos anksčiau, nei pats patraukė su kariuomene į žygį. Dėl to magistras pasiuntė brolį Henriką Zutswertą ir dvidešimt devynis brolius su tūkstančiu dviem šimtais vyrų, kad pastotų jam kelią. Šie, nužygiavę į dykras, plytinčias tarp dviejų upių, tai yra tarp Luko[24] ir Narevo, ten tykojo aštuonetą dienų, smarkiai piktindamiesi ir didžiai stokodami maisto. Galop, kai lietuvių kariuomenė grįždama priėjo šią vietą, voros priekyje žygiavęs lietuvis, metęs burtus, sušuko: „Vargas mums, nes mūsų laukia nesėkmė“. Vadas jį subarė, kad nutiltų. Tačiau jis nesiliovė tą patį šaukęs tol, kol broliai, iššokę su savo kariais iš pasalų užpuolė juos ir nukovė tris šimtus penkiasdešimt žmonių. Kiti išbėgiojo, kurie ne kurie dykroje iš sielvarto pasikorė, o kiti ten išmirė negaudami nei atsigerti, nei pavalgyti, tik vienas kitas išsigelbėjo nuo žūties.

259 (252)

Apie brolį Lodewiką de Libencele ir jo karus su lietuviais

1294–1300 Tuo metu brolis Lodewikas de Libencele buvo Ragainės komtūras. Su savo broliais bei ginklanešiais jis daug kartų šlovingai kariavo su lietuviais. Ne sykį jis traukė į karą laivais, o kartą užpuolė Lietuvos karaliaus žemę Aukštaičius[25], čia sudegino kaimą, vadinamą Romainiai[26], kuris pagal jų papročius buvo laikomas šventu, o visus gyventojus paėmė į nelaisvę arba iššudė. [...]

280 (273)

Apie pirmąjį Aukaimio pilies sugriovimą

1302 Šio magistro laikais, 1301 Viešpaties metais, vienas lietuvis, vardu Draika, Aukaimio pilėnas, didžiai susikrimtęs, kam jis šitaip ilgai leidosi klastingojo velnio apgaudinėjamas, ir išsižadėjęs stabų garbinimo, panoro atsidėti tikrojo bei gyvojo Dievo tarnybai. Todėl slapta pasiuntė jis savo sūnų Piną pas brolį Volradą, Ragainės komtūrą, nuolankiai ir pamaldžiai prašydamas padėti jam išsivaduoti iš stabmeldystės klaidų bei apsisaugoti nuo netikėlių rankų. Tas komtūras, magistro patartas, patraukė su kariuomene prieš Aukaimio pilį, ir štai kokie nuostabūs visi darbai Dievo, kurio apvaizda taip sutvarkė šį itin svarbų reikalą, kad, broliams susirengus pulti šią pilį, tą naktį pilyje sargybą ėjo minėtasis Draika. Dėl to, prisiartinus brolių kariuomenei, jis slapta atidarė pilies vartus, ir broliai, ten įsibrovę, visus iššudė, išskyrus vieną, būtent Sudargo sūnų, kuris vis dėlto buvo sunkiai sužeistas. Paėmę į nelaisvę moteris ir vaikus, sudegino iki pamatų pilį ir papilį, o minėtąjį Draiką nuvedė į Ragainę, kur jis su visa šeimyna buvo pakrikštytas.

307 (300)

Apie Pagraudės valsčiaus nusiaubimą

1311 Neilgai trukus po to, kai pasitraukė karalius[27] ir jo kariuomenė, brolis Friderikas de Wildenbergk, Karaliaučiaus komtūras, patraukė su didele kariuomene tuo pačiu keliu, kuriuo neseniai žygiavo minėtasis karalius, ir tuo metu, kai minėtosios kariuomenės vyrai buvo sugrįžę namo ir ilsėjosi po sunkaus žygio, dėkodami savo dievams už jiems suteiktą šiame kare pagalbą, įsiveržė į Pagraudės valsčių[28] ir jį žiauriai nuniokojo, iššudė žmones ir viską išgrobė. Jis taip nusiaubė šį valsčių, kad ilgus metus šis negalėjo atsigauti.

Apie pergalingą brolių kovą su lietuvių karaliumi[29]

310 (303)

[...] Kitą dieną, tai yra balandžio 8, atžygiavo brolis Henrikas de Ploczke, didysis komtūras, bei šimtas penkiasdešimt brolių su daugybe žmonių ir aptiko karalių bei jo kariuomenę, iš visų pusių apsitvėrusią užtvaromis; priartėjus priekiniams būriams, lietuviai nukovė šešiasdešimt krikščionių, tačiau netrukus, kai jie išvydo iš paskos atžygiuojančius brolius su savo vėliava bei galybe ginkluotų vyrų, juos pagavo tokia baimė ir taip jiems sukrupo širdys, kad nebeturėjo jėgų daugiau priešintis; dėl to vienu akies mirksniu metė ginklus ir apsigręžę šoko bėgti. Tada broliai, leidęsi pavymui su savo žmonėmis, juos tiesiog kapote iškapojo, jų karalius su būreliu savo vyrų vos ne vos paspruko, tuo tarpu kitus iškapojo kalavijais, kurie ne kurie prigėrė, kai kurie išmirė dykrose badu ar iš sielvarto pasikorė. [...].

Apie maršalo, dvidešimt devynių brolių ir daugybės sembų žūtį

338 (331)

1320 Viešpaties metų liepos 27 dieną, tai yra trečią dieną po apaštalo palaimintojo Jokūbo dienos, brolis Henrikas, maršalas, atžygiavo su keturiasdešimt brolių bei Sembos ir Klaipėdos raiteliais į Medininkų valsčių[30]; kai priekiniai būriai perėjo, kaip reikalauja karo papročiai, per šį valsčių ir jį siaubė, degindami bei plėšdami, šio valsčiaus stabmeldžiai, iš anksto pasirengę kovai, narsiai užpuolė tuos, kurie žygiavo po vėliava; abiem šalims netekus daugybės [karių] užmuštų, galop jie nukovė maršalą brolį Henriką, dvidešimt devynis brolius bei daugybę paprastų žmonių. Kiti, nemaža dienų bei naktų klaidžioję be duonos kąsnio dykrose, sugrįžo vargais negalais namo. Tuo tarpu lietuviai kaip auką savo dievams sudegino brolį Gerardą, pravarde Rude, Sembos fogtą, apvilktą šarvais ir užsodintą ant jo kovos žirgo.

1320 liepos 27

Apie keliolikos lietuvių žūtį

347 (340)

Tais pačiais metais, per rugiapjūtę, brolis Henrikas, Tepliavos komtūras, su aštuoniais broliais ir trimis šimtais vyrų išjojo į Žemygalos lauką, esantį prieš Paštuvos pilį[31], tačiau dėl lietingo oro neužtiko čia lietuvių pjovėjų, kuriuos tikėjosi išvysti dirbant laukuose. Todėl

1323

pasitraukė, pagrobęs trisdešimt keturis arklius. Lietuviai vydamiesi priėjo vietą, kur broliai buvo įrengę pasalas. Tada vienas lietuvis, metęs burtą, kaip paprastai daro stabmeldžiai, garsiai sušuko: „Greitai grįžkime atgal, čia vokiečių pasalos!“ Kai, šitai išgirdę, lietuviai ėmė trauktis, broliai, iššokę iš slėptuvių, pasileido iš paskos ir dvylika jų nukovė.

359 (352)

Apie legatų pasiuntinių sugrįžimą

1324 lapkričio 25

Tų pačių metų lapkričio 25 dieną legatų pasiuntiniai sugrįžo į Rygą, o su jais čia atvyko ir vienas kilmingas lietuvis, buvęs nelyginant antras [asmuo] po karaliaus. Legatų, daugybės prelatų ir kitų aplinkui sustojusių tikinčiųjų akivaizdoje jis, kalbėdamas savo karaliaus vardu, didžiu balsu pasakė, kad su karaliaus žinia niekad nebuvo siunčiama jokių laiškų jo paties bei jo žmonių krikšto reikalu, nebuvo tokių įteikta nė Jo Šventenybei Popiežiui, niekam jis nebuvo įsakęs tokių viešai skelbti nei pajūrio miestuose, nei kitose provincijose[32]; be to, pridūrė, kad karalius savo dievų galybe prisiekė, jog niekad neketinąs priimti kito tikėjimo, o laikysis to, kuriam iki mirties buvo ištikimi jo senoliai. Jog tai gryna tiesa, visų žmonių akivaizdoje patvirtino mūsų jau minėti pasiuntiniai. Šitai išgirdę, legatai ir iškeliavo atgal su tokiu atsakymu prie apaštališkojo sosto.

PAPILDYMAS

8

Apie Aukaimio papilio sudeginimą[33]

Neilgai trukus po to tie patys Ragainės broliai užpuolė su savo valdiniais, pilėnams miegant, Aukaimio papilį ir jį iki pamatų sudegino; neskaitant keturių vyrų, buvusių pilyje, ir saujelės pabėgusių, visi kiti žuvo arba nuo ugnies, arba nuo kalavijo drauge su žmonomis, vaikais, galvijais ir gyvuliais.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

[1] *Konradas* (apie 1187–1247) – nuo 1202 metų Mazovijos, Kujavijos, Seradzo ir Lenčicos, 1229–1231 ir 1241–1243 metais – Krokuvos kunigaikštis.

[2] *Kristijonas* – greičiausiai vokietis, 1210 metų popiežiaus bulėje minimas kaip vienas iš krikščioniškosios misijos Prūsijoje vadovų. Kristijono misijai padėjo Danijos karaliaus Valdemaro II 1210 metų žygis prieš Prūsiją. Kristijono būstine tapo Santyras (dešiniajame Vyslos žemupio krante prie Nogato atšakos). Prūsijos žemes iš vakarų pusės puldinėjant danų ir pamarėnų, o iš Mazovijos pusės – lenkų feodalams, kai kurie vakarų prūsų žemių nobiliai pripažino Kristijono valdžią. 1215 metų antrojoje pusėje ar 1216 metų pradžioje, realizuojant popiežiaus planus, Kristijonas paskelbtas pirmuoju Prūsijos vyskupu. Jis 1218 metais organizavo kryžiaus žygį į kitas Prūsijos žemes. To meto katalikiškųjų šalių agresija vertė prūsus stoti į kovą.

[3] *Galinda* – viena iš Prūsų krašto žemių į pietus nuo Bartos – nuo Alnos (dab. Linos) aukštupio (apie dab. Olštiną) vakaruose iki Nagutino ir Snervų ežerų rytuose. Dusburgiečio minimi galindai gyveno prūsų žemių pietiniame pakraštyje. I tūkstantmetyje ir vėliau galindai taip pat žinomi prie Oderio aukštupio bei baltų arealo rytiniame pakarštyje, prie Protvos ir Okos (plačiau šį ir kitus paaiškinimus žr.: Batūra, 1985, 331–430. Romo Batūros paaiškinimai).

[4] *...toji žemė iki šios dienos liko nusiaubta* – manoma, kad pagrindinė Galindos žemės nusiaubimo priežastis buvo pasienio karai, ypač su Lenkija XI amžiuje–XIII amžiaus pradžioje. Dalis gyventojų galėjo išlikti iki XIII amžiaus.

[5] *Romuva* (kitaip *Romovė, Romava, Ramuva*) – pasak Petro Dusburgiečio, prūsų, lietuvių ir kitų baltų religinio pagoniško kulto vieta. Jos nuo XVI amžiaus ieškota Varmėje, Notangoje, Semboje ir kitur. Ieškant centrinės baltų Romuvos Nadruvoje, atkreiptas dėmesys į Sidabro kalną prie Biserkiemio, netoli Gumbinės (Prätorius, 1871), į Rausvės intaką *Romene* rytų Nadruvoje (Toeppen, 1861), į vietovardžius *Kreiwutschen* ir *Romanuppen* prie Auksinės upės (Friederici, 1876). Turime pagrindo manyti Nadruvoje buvus ne vieną vietą, susijusią su pagonišku kultu. Auksinės žemupyje žinoma Romovupės upė ir Romovupių gyvenvietė bei kaimas *Krivučei, Kreyvučei* (Kalwaitis, 1910, plg. XVIII–XIX a. sandūros Schroetterio žemėl.). Reikšminga, kad senuose dar XVI amžiuje Jonui Bretkūnui žinomuose pasakojimuose minima vieta prie Auksinės, buvusi vaidilos globoje (Prätorius, 1871). Taigi su senovės baltų kultu sietųsi į pietvakarius nuo Įsruties, Auksinės žemupyje (jos santakoje su Didlova), buvusios Obeliškių apylinkės su Romovupe ir Aukskalių piliakalniu. Nuo šio regiono kiek į pietryčius, prie Vangrapės upės Darkiemyje žinomas Patrimpo kalnas (*Potrimbusberg*). Dar toliau į rytus, Nadruvos pietryčiuose, Romintės aukštupyje, į pietvakarius nuo Vištyčio ežero, yra kalvota Romintės (Romintos) giria. Jos šiauriniame pakraštyje buvo kaimas *Šventiškiai*, kur išliko piliakalnis. Nuo girios pakraščio pro Tolminkiemį teka *Šventainė.*

Kiek toliau Šventainės ir Romintės santakos su Pisa pastarosios dešinysis intakas Golba (Galbė) prie Narpiškių kaimo buvęs šventas. Šiose apylinkėse į šiaurę nuo Gumbinės buvę Perkūnlaukiai, o netoli Gumbinės – šventasis akmuo. Stalupėnų apylinkėse – Šventiškės upė ir Šventiškių kaimas, Šventakiemis prie Katinavos. Katinavos kalva nadruvių buvo laikoma šventa. Prie Katinavos – upelis Romonė (Ramonė) ir vietovardis *Romanuppen.*

Taigi Romintės giria ir šiauriau nuo jos Katinavos apylinkės – ryškus senovės kulto židinys (plg. Pėteraitis, 1992, 293–299).
Iš pagoniškam kultui skirtų Nadruvos regionų išsiskiria Katinavos apylinkės, kur Katinavos kalva nadruvių buvo laikoma šventa. Čia, piliakalnyje, lokalizuojama Auktuolyčių pilis (Petras Dusburgietis, III, 177).
Dabar jau žinome, kad kai kurios senovės baltų, lietuvių šventovės buvo įtvirtintos tarsi pilys. Taigi kuri nors iš Katinavos apylinkių istorinių kalvų, gal ir Katinavos piliakalnis, bus susijusi su senovės kultu, matyt, čia ir bus buvusi centrinė apeigų vieta (plačiau žr. Batūra, 1985).

6 *...žmonas perkasi už tam tikrą pinigų sumą* – jaunikis pinigais ar daiktais mokėjo šeimos galvai, tėvui arba lauko bendruomenės seniūnui. Vėliau tai žinomas *krienos,* kitaip *krieno,* lietuvių paprotys, paveldėtas iš pirmykštės bendruomenės laikų, leidęs krikščionių autoriams kalbėti apie žmonų pirkimą.

7 Apie kraujo kerštą Dusburgietis užrašė, matyt, iš nuogirdų, be to, perdėdamas. Taliono principas (kaklas už kaklą, ranka už ranką) XIII amžiaus antrojoje pusėje buvo pakeičiamas išpirka. Senovės prūsų ir lietuvių prigimtinėje teisėje daug lėmė nukentėjusiojo arba jo artimųjų valia, net žmogžudžio galėjo būti pasigailima, jis galėjo atsilyginti pinigais.

8 Čia minimi seni skaičiavimo būdai mazgeliais, įkirtimais. Baltai, lietuvių protėviai, žinojo ir sudėtingą skaičiavimo sistemą, skaičiavo ir tūkstančiais (Būga, 1961, 496).

9 *Žioka* (pr. *Žōkō,* šaltiniuose, literatūroje buvo rašoma ir *Šakiai*) – upė, vietovė ir tuo pat vardu vienas didžiausių Sembos valsčių šiaurės Semboje, pietinėje Kuršių marių pakrantėje. Valsčiaus centras ieškotinas pačioje Žiokoje (vėliau *Schaaken*) arba labiau į pietryčius, apie buvusį Gailgarbį.

10 *Theodorikas* (*Dytrichas*) – Sembos fogtas buvo 1278–1292 metais.

11 Kronikininkas čia kalba apie Didįjį prūsų sukilimą (1260–1274), prasidėjusį po lietuvių pergalės prieš jungtinę Livonijos ir Prūsijos ordinų kariuomenę Durbės mūšyje (1260 liepos 13).

12 *Valdovas iš Reyderio* – galbūt Vestfalijos feodalas.

13 *Notanga* – viena iš Prūsijos žemių netoli Priegliaus žemupio.

14 *Brandenburgas* – pilis prie Aismarių, dešiniajame Frišingo žiočių krante. Frišingas galėjo būti suvokietinta prūsų **Virs-ing-* arba **Virz-ing-* forma; kitas Frišingo pavadinimas – *Undenava, Vandenava* (Pėteraitis, 1992).

15 *Pokarviai* – vietovė apie 2 km į pietryčius nuo vėliau įkurto Brandenburgo, į pietvakarius nuo Karaliaučiaus.

16 *...sugrįžo pas saviškius* – greičiausiai į Karaliaučių.

17 *Magdeburgas* – miestas prie Elbės.

18 *Mantas* – notangų vadas (greičiausiai iš Mantiminų giminės), kurio veikla plačiai apėmė Prūsiją, todėl jis apibūdinamas kaip viso sukilimo vadas. Henrikas – Manto krikštijant gautas vardas, kurio trumpinys – Herkus.

19 Kalbama apie Ordino pilies Bartenšteino (vardo pagrindą sudaro prūsų genties bartų pavadinimas) Alnos upės kairiajame krante apgulimą 1260–1264 metais. Prūsams atstačius apgulties kuorus, kryžiuočiai buvo priversti palikti pilį, joje įsitvirtino prūsai (Petras Dusburgietis, III, 121).

20 *Šenenzė* (Schönense) – dab. *Kowalewo Pomorskie,* gyvenvietė Kulmo žemėje į šiaurės rytus nuo Torunės. Ordino pilį bartai puolė apie 1272 metus, per apgultį žuvo jų vadas Dyvanas.

[21] *Vėluva* – vietovė Priegliaus ir Alnos santakoje.

[22] *Apie Kolainių pilies užpuolimą* – po 1290 metų balandžio mėnesio Ordino puolimo, atkaklaus, daug aukų pareikalavusio gynėjų pasipriešinimo Kolainių pilis buvo palikta. Istoriografijoje Kolainių pilis dažniausiai sieta su Kalnėnais į vakarus nuo Jurbarko, jos ieškota ir toliau į rytus, už Bisenės. Išanalizavus visus rašytinių šaltinių duomenis ir piliakalnių išsidėstymą dešiniajame Nemuno krante, galima manyti, kad Kolainių pilis stovėjusi Jurbarko šiauriniame pakraštyje, Imsrės krante esančiame piliakalnyje, vadinamame *Bišpiliu, Višpiliu, Viešpiliu* (plg. *viešė* – senovės žemdirbių gyvenvietė), *Didžpiliu*.

[23] *Aukaimis* – vietovė prie vėliau minimų Batakių, į pietvakarius nuo dabartinio Batakių miestelio. Ančios ir Ūkio santakoje yra piliakalnis, matyt, čia ir buvo Aukaimio pilis.

[24] *Lukas* (vėliau vok. *Lyck,* dab. Elkas) – pietų Sūduvos upė (dab. Lenkijoje), dešinysis Bebro intakas.

[25] *...užpuolė Lietuvos karaliaus žemę Aukštaičius* – tai pirmas Lietuvos valstybės lietuviškųjų žemių dalies Aukštaičių paminėjimas.

[26] *Romainiai* – vietovė kairiajame Nevėžio krante, priešais Raudondvarį, senovės lietuvių šventvietė; greta, tarp Nemuno ir Nevėžio, buvęs Šventasis miškas.

[27] *Karalius* – Lietuvos valdovas Vytenis. Kalbama apie jo 1311 metų vasario mėnesio žygį į Ordino valdas, Sembą ir Notangą.

[28] *Pagraudė* – valsčius Žemaičių pietvakariuose, ties Jūros upe.

[29] Kronikininkas kalba apie 1311 metų balandžio mėnesio Lietuvos valdovo Vytenio žygį į Prūsiją, Varmės vyskupystės nusiaubimą ir grįžtant mūšį Bartos žemės dykroje Vaplaukio lauke, tarp dabartinio Kentžino (Kętrzyn, buvusio Rastenburgo) ir Dargainio ežero.

[30] *Medininkų valsčius* – plačios Medininkų–Varnių apylinkės vidurio Žemaitijoje.

[31] *Paštuva* – pilis Jaučakių piliakalnyje, dešiniajame Nemuno krante, prie Vilkijos. Žemygala prieš Paštuvos pilį – galbūt žemuma kairiajame Nemuno krante.

[32] Dusburgietis, tendencingai neigdamas Gedimino laiškų buvimą, stengiasi sumenkinti ir diskredituoti sėkmingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatinę kovą prieš Ordino agresiją.

[33] Tai 1328 metų įvykiai.

ROMAS BATŪRA

MIKALOJUS IŠ JEROŠINO
apie 1290–apie 1345

NICOLAUS VON JEROSCHIN

Mikalojus iš Jerošino (*Nicolaus von Jeroschin*) – Vokiečių ordino metraštininkas, gyvenęs Prūsijoje, poetas, XIV amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje išvertęs ir vokiškai sueiliavęs lotynišką Petro Dusburgiečio *Kroniką.*

XIV amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje jis turėjo gyventi Karaliaučiuje. Matyt, tuometinis Karaliaučiaus komtūras Gottfriedas von Heimburg priėmė jį į Ordiną, jo paragintas Mikalojus pradėjo eiliuoti. Ordino magistro Lutherio von Braunschweig (1331–1335) globojamas ėmė versti Petro Dusburgiečio *Kroniką*, bet rankraštis kažkokio pavyduolio buvo sunaikintas. Magistras Dietrichas von Altenburg (1335–1341) Jerošiną paskyrė savo kapelionu ir pavedė visą *Kroniką* išversti iš naujo. Persikėlęs į Marienburgą, šis apie 1340 metus vertimą baigė. Mikalojaus iš Jerošino *Prūsijos žemės kronika* (*Kronike von Pruzinlant*) apologizuoja Ordiną ir katalikų Bažnyčią, nepalankiai vertina Ordino priešus, Lietuvą, Gediminą. *Kronika* plačiai paplito tarp Ordino brolių, buvo skaitoma riterių sueigose, jos posmai dainuojami, o lotyniškas Petro Dusburgiečio originalas buvo užmirštas.

Jerošino *Kroniką* panaudojo Jonas Dlugošas savo *Lenkijos istorijoje* (rašytoje 1445–1480). 1464 metais Dlugošo paprašytas dvasininkas skubiai išvertė *Kroniką* į lotynų kalbą. Skubotame vertime padaryta klaidų, kurios pakliuvo ir į Dlugošo veikalą.

Jerošino *Prūsijos žemės kronikos* originalas vokiškomis eilėmis (27 738 eilutės) ne tik vaizdžiau perpasakojo Dusburgiečio *Kronikos* įvykius, bet ir pateikė kai kurių papildomų žinių. Autorius nuo 1311 metų buvo įvykių amžininkas.

Kronikos tekstą ištyrė ir 1861 metais paskelbė Ernstas Strehlke.

ROMAS BATŪRA

Mikalojus iš Jerošino išvertė į vokiečių kalbą ir sueiliavo visą Petro Dusburgiečio *Kronikoje* esančią informaciją apie senąją baltų religiją ir mitologiją. Nors verčiant ir eiliuojant buvo siekiama tikslumo, savaime aišku, vis vien buvo kiek nutolta nuo originalo. Kai ką vertėjas sąmoningai nuo savęs pridūrė.

Pavyzdžiui, kalbėdamas apie prūsų įprotį prieš imantis kokio nors darbo mesti burtus, vertėjas sakosi pats apie tai girdėjęs. Detaliau aprašomas ir Sembos vaito sudeginimas, apie kurį, kaip pastebi Antonis Mierzyńskis, vertėjas galėjo žinoti iš amžininkų pasakojimų (Mierzyński, 1896, 56). Tačiau tokių papildymų nedaug. Kadangi Mikalojaus iš Jerošino *Kronika* nėra savarankiškas šaltinis, ja mitologijos tyrinėtojai retai tesinaudojo (Krumbholtz, 1890; Skirmuntt, 1897; Tarasenka, 1926; Biezais, 1954; 1975; Būga, 1958; 1961; Топоров, 1972; Vėlius, 1983).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Strehlke, 1861; Mierzyński, 1896, 57–67 (fragm. vok. ir lenk. k.); Mannhardt, 1936, 107–114 (fragm.).

Literatūra: Toeppen, 1861; Mierzyński, 1896, 55–69; Ziesemer, 1906; Mannhardt, 1936, 106–107, 114–115; Krollmann, 1941, 303; Ivinskis, 1956b; Пашуто, 1959, 146–147.

Tekstas iš: Strehlke, 1861, 348–351, 528, 538, 593, 602.

KRONIKE VON PRUZINLANT
1335

Diz ist von den abgotin und von dem ungeloubin und sittin der Prûzin

V. 3983–4264

Dî Prûzin nicht irkantin got
noch diwedir sîn gebot;
tum und einveldic was ir sin,
des inmochtin sî nicht in
bevân mit der vornumfte grift;
und want sî ouch nicht hattin schrift,
darin man gote pflît irspên,
des mochtin sî in nicht irsên
mit den ougin der kentnisse.
In was joch sô ungewisse
und sô vremde von vornunst

der schrifte wîsheit unde kunst,
daz sî zum êrstin sundirlîch
daz dûchte alzû wundirlîch,
daz ein man dem anderen
mit brîven zwischinwanderen
mochte hin in vremde lant
sînen willin tûn irkant.
Und want in got sus was unkunt,
dâ von dî irrikeit instûnt,
daz sî in tumplîchir vûre
ein iclîche crêatûre
vur got pflâgin betin an;
donre, sunne, stêrne, mân,
vogle, tîr und ouch dî crotin
wârin in irkorn zu gotin.
Ouch sô hattin sî velde,
wazzere unde welde
heilic nâch irme sinne,
sô daz sî nicht darinne
pflûgin noch vischin torstin,
noch houwin in den vorstin.
Nû was undir dirre
heidinschaft sô irre
wol inmittin gesat
eine vornême stat
in dem lande Nadrowe.
Dî stat dî hîz Rômowe
und was nâch Rôme genant,
want dâ was wonende irkant
der obriste êwarte
nâch heidenischir arte.
Criwe was genant sîn name.
Dî heidin pflâgin allintsame
vor einin pâbst in haldin;
want als der pâbist waldin
pflît gemein der cristinheit,
sust wârin disem ouch gereit
dî Prûzin nicht alleine,
sundir ouch gemeine

Littowin und Lîflande;
swaz man dâ irkande
von heidenischin rotin,
dî wârin sînen gebotin
gehôrsamlichin undirtân.
Gewalt sô grôz sach man in hân
undir in und achberkeit,
daz nicht alleine wirdikeit
im odir sînen mâgin
dî heidin irbîtin pflâgin,
sundir swâ ein bote ouch
durch ire gegenôte zouch,
dem dâ Criwe sînen stab,
odir ein andir zeichin gab
der heidenischin dît bekant,
daz er wêr von im gesant,
den pflâgin sî sêre êren.
Dî kunge und dî hêren,
darzû dî gemeine schar
sich im irbôt mit dînste gar.
Ouch hegte und bewarte
der vorgenante êwarte
ein burnde vûer immir mê
nâch gewonheit der aldin ê.
Dî Prûzin ouch genende
geloubtin der urstende
und doch nicht rechtverteclich.
Alsus trûg ir geloube sich:
swî nû hî ein wesin
dem menschin wêr irlesin,
edil odir unedelîch,
durftig odir gûtis rîch,
gewaldig odir âne gewalt,
sust wirt sîn wesin ouch gestalt
nâch der urstende ebene
in dem kumftigin lebene.
Hîvon daz pflegelîch geschach
sô man dî edelin sterbin sach,
daz man wâpin unde pfert,

knechte, meide, cleidir wert,
jaithunde und vedirspil
und andirs gezûgis vil,
daz man zu hêrschaft nante,
mit den tôdin brante.
Sô mit den unedlin wart
vorbrant nâch iris tôdis vart,
swaz dâ angehôrt ir amt;
want, daz dî selbin dinc intsamt
mit in soldin widir irstân,
sus was irs geloubin wân,
unde in dînen vorbaz mê,
als sî getân hattin ê.
Bî disen tôdin was gewis
ein sulch tûvelisch trugnis:
want sô des tôdin mâge
quâmen hin durch vrâge
zu Criwin und in bâtin jên,
ob er îmande hêt gesên
an deme odir an dem tage
adir an sulchir nachtelâge
varin vor sîme hûse hin,
secht, sô pflac er sagin in
unde gar intscheidin
an wâpenen und an cleidin,
an gesinde und an pferdin
und ouch an gebêrdin
mit zeichenin gewisse
des tôdin gesteltnisse.
Und daz sî des geloubtin baz,
sô wîste er in ofte daz,
daz er gevarn wêr dâ vur:
er hêt ein zeichin in sîn tur
gestochin odir gehouwin,
als sî dâ mochtin schouwin.
Al dise heidin vorgeseit
hâtin ouch gewonheit,
swen sî gesigit hâtin,
daz sî ir opfir tâtin

den abgotin durch ir heil,
und al der habe dritte teil,
dî in zûval des sigis gab,
wart von in geteilit ab
und geantwortit Criwin sân,
der daz den gotin ouch vorbran.
Nû pflegin dî Littouwin,
als man dâ mac schouwin,
und andere des tûvils kint,
dî des geloubin ênic sint,
daz sî sundirn an einir stat,
dî von in heilic ist gehat,
nâch iren tummen sinnen
daz selbe opfir brinnen.
Und sô sich daz geburt,
daz man zu dem opfre vûrt
pfert, dî man vorburnen wil,
dî rent man êrstin alsô vil
und jagit sî sô lange an,
unz sî vor mûdikeit gestân
kûme ûf den vûzin mugin.
Sust sî deme opfre tugin.
Dî Prûzin wâren ouch gewon,
als ich vornumen hab dâ von
daz sî seldin tâtin icht,
was icht merklîch dî geschicht,
sî wurfin êrstin ire lôz
nâch irem ungeloubin grôz,
dâ mit sî dâchtin sundir wân
irvarn an iren gotin sân,
ob in dî sache sus getân
wol odir ubil solde irgân.
An cleiderin rîcheite
und ubirvluzzikeite
nicht achtit noch daz selbe lût:
als er sî hûte abezût,
sus er si morgin ouch antût.
Er lêzit daz gar wesin gût,
ob sî ebich sint gekart.

Weiche bette, spîse zart
sîn in ouch ungewonlîch.
Ir tranc, des sî ouch nertin sich
in aldin zîtin, was ouch drilch:
wazzir, mete, kobilmilch;
nicht westin sî von tranke mê.
Ouch intrunkin sî nicht ê
dî milch, unz sî geheilgit wart
nâch irre heidenischin art.
Swenn in ouch komen geste,
den tûn sî gar daz beste
daz sî indirt mugint,
(daz ist ir grôste tugint),
und nicht in irme hûse ist
von tranke, spîse in der vrist,
sî inteiln iz williclîch
in mitte unde mildiclîch.
Sî indunkit des ouch nicht,
daz sî iz vrûntlich hân bericht
und gepfloin der geste wol,
inwerdin sî nicht alsô vol
trankis, daz sî spîin.
Gewonlîch ist daz bî in,
daz sî einandir pflichtin
in unmêzlîchin schichtin
glîche trunke und der vil.
Dâvon geschît iz in dem zil,
sô sî in tranc gesetzin sich,
daz dem wirte ein iclîch
hûsgenôze brengt ein maz
und trinkit im zû ûf daz,
daz der wirt ouch âne haz
ûztrinke vol daz selbe vaz.
Sust trinkin sî einandir zû
und lân dem napfe keine rû:
er loufit hin, er loufit her,
itzunt vol, itzunt lêr.
Sô lange trîbin sî daz an,
unz das wîp unde man,

wirt und hûsgenôzin,
dî cleinin mit den grôzin,
alle werdin trunkin.
Daz ist nâch irn gedunkin
kurzewîl und êre grôz,
doch dunkit iz mich êren blôz. –
Nâch der aldin gewonheit
sich noch der Prûzin sitte treit,
daz sî koufin mit gedinge
ire wîb umme pfenninge.
Des helt er sî als eine mait.
Sîn tisch ist ir ouch vorsait,
daz sî dâ icht ezzin mûze.
Sî mûz tegelich dî vûze
dem hûsgesinde alle twân
und den gestin sundir wân.
Betlin pflît ir keinir gân,
want sî dî gewonheit hân:
swer dâ arm ist undir in,
der mac her gên unde hin
von hûs su hûse unvorjait
und ezzin dâ, swenn im behait.
Geschît ouch an in ein tôtslac,
nîman daz vorsûnen mac,
iz inwerde irslagin
von des tôdin mâgin
zum êrstin der schuldige,
odir tôt gelige
sînre nêstin vrûnde ein
von in um den selbin mein.
Swenn ouch den Prûzin unvorsên
ein unmêzlich leit geschên
was bîwîlin etswâ von,
secht, sô wâren sî gewon,
daz sî sich in den nôtin
selbe pflâgin tôtin.
Ouch nemelîche undirscheit
an den tagin was vorseit
den heidin vorgesprochin;

sî reitin ouch nicht wochin.
Dâvon, sô iz sus gelac,
daz sî soldin einin tac
bescheidin unde machin
durch sumelîche sachin,
dî sî denne woldin
hantîren odir soldin,
den tac man mit der zal beschît
und den merkte sus dî dît:
swenn î ein tac vorvûr,
an einin rîmen odir ein snûr
machte einin knotin
iclîchir von der rotin
adir nam ein holzil sân
und sneit ein zeichin dran.
Sust reitin sî der tage zal,
und daz sî irvullit al
biz an den genantin wârn,
an dem man sold dî sache urbarn. –
Etslîche Prûzin vlizzin sich,
daz sî battin tegelich
zu lobe irn abgotin.
Sô wârin in den rotin
sumelîche ouch gesat,
dî nimmir quâmen in ein bat. –
Wîb und man manc disen scharn
beidentsamen spunnen garn,
dî wullîn, gene lînîn,
als sî den gotin dâchtin sîn
dar an behegelîch unde wert. –
Sumelîche swarze pfert
vormidin gar mit vlîze;
sumelîche wîze,
etslîche ouch andirsgevar;
in lac daran sô grôze vâr,
daz sî in keinen zîtin
dî pfert getorstin rîtin.

Wî vunfhundirt Littouwin vorturbin

V. 19,386–19,396

[...] Und dô sî nêhetin der stat,
dâ dî lâge was gesat,
inweiz waz vogils kegn in vlôc,
odir ob der tûvil trôc
den vordirstin Littouwin,
wen daz er wold î schouwin,
wî im gevîle dâ sîn lôz,
daz sich im ouch alsô vorschôz
daz er zuhant vil lûte schrê:
„Wê uns, wê uns, hûte wê,
wir sîn allintsam vorlorn!“ [...]

Von brûdir Lûdewîge von Lîbenzelle

V. 20,290–20,300

[...] Eins er sich su schiffe nam
mit den sînen unde quam
zu Ousteten in daz lant,
daz dem kunege ist benant
von Littouwin [...].
Dâ was ein mechtic dorf gelein
unde rîch, das hîz Rômein.
Daz dorf al dî Ousteten
gar vor heilic hêten
nâch irre tummen wîse. [...]

Wî brûdir Heinrîch von Plotzk der marschalk wart geslagin mit nûnundzwênzic brûdern unde vil volkis

V. 25,140–25,164

[...] Dô dî dît gemachte blas
des lebins alliz, daz dâ was,
gevangin sî behîldin
und in bandin wîldin
des vogetis von Samelant,

der brûdir Gêrhart was genant
und mit zûnamen Rudde,
und den mit vreisir crudde
machtin sus des lebbins wan:
drîer manne wâpin an
sî im zumâle tâten
und ûf ein ros in saten
gebundin an vîr pfele
nâch ires sitten wele
und trûgin holzes dran
sô vil, daz sî noch ros noch man
gesên darinne kundin,
und darnâch intzundin
in dem holze eine vûer
grôz und ungehûer
und vorbrantin in der glût
den gotis irweltin rittir gût.
Dâmite wart irboten
ein opfer iren goten
von den heidin um den sic. [...]

Wî zwelf Littouwin wurden geslagen

V. 25,927–25,941

[...] Doch sî wol vîrunddrîzic pfert
nâmen dâ den heidin,
dî sî dâ vundin weidin,
und sich dannen wanten,
daz ouch jene irkanten
vil schîre und in jaiten nâch.
Dô daz brûdir Heinrîch sach,
ein lâge er besîten stîz
und ein teil der sînen lîz,
vur sich hin dî strâze varn.
Und dô dî heidin kumen wârn
vil nâch ûf dî warte,
den weg ir einre sparte
werfinde sîne spâne
nâch littouwischem wâne. [...]

PRŪSIJOS ŽEMĖS KRONIKA
1335

Apie prūsų stabus, tikėjimus ir papročius
Eil. 3983–4264

Prūsai Dievo nepažino,
jo įsakymų nežino;
jų protas kvailas ir naivus
net nebuvo pajėgus,
suvokti galią Dievo;
jie ir rašto neturėjo,
kuris spinduliuotų globą Dievo,
todėl ir akimis jie negalėjo
suvokti pažinimo.
Nežinomas jiems buvo
ir svetimas jų protui
rašto meno supratimas.
Jiems tikrai keistai atrodė,
lyg stebuklai kokie,
kad žmogus kitam žmogui
laišką patikėjęs
jį svetiman kraštan pasiųst galėjo
ir savo norus perduoti mokėjo.
Toks Dievo nepažinimas
buvo tikras klaidžiojimas.
Kiekvienai
kvailai rūpužėlei
melsdavosi lyg Dievui;
griaustinis, saulė, žvaigždės ir mėnulis,
paukščiai, žvėrys ir rupūžės –
tai jų dievai rinktiniai buvo.
Taip pat ir laukus,
vandenis ir miškus
jie laikė šventais,
žvejot juose
nedrįsdavo,
nei miško kirst nelįsdavo.

Taigi tarp šitų
paklydusių pagonių
buvo kilni vietovė
miško glūdumoje
Nadruvos krašte.
Ta vieta buvo Romuva,
pagal Romą pavadinta,
kadangi čia, kaip žinoma,
gyveno aukščiausiasis šventikas,
pagonių papročiams taip tikęs.
Jo vardas buvo Krivis.
Jį popiežiumi visi
pagonys laikė,
nes jis, kaip popiežius krikščionis,
visus pagonis valdė,
taigi paklusnumo
sulaukė jis
ne vien iš prūsų,
bet ir iš visos
Livonijos ir Lietuvos.
Kaip sužinota
iš pagoniškų genčių,
jos laikėsi jo įsakymų visų
ir buvo jam pavaldžios.
Matėsi, kad jis tarp jųjų
turi valdžią
ir pelno pagarbą visų,
kad ne vien tiktai pagonys –
jam ir giminaičiams jo
klusnumą rodo visi žmonės.
Ir kai jo pasiuntinys,
kuriam Krivis savo lazdą
ar kitą ženklą davė,
keliaudavo po jųjų kraštą,
pagonims buvo žinoma gerai,
kieno jis pasiųstas,
todėl jis buvo gerbiamas labai.
Priimdavo jį kunigaikščiai ir kilnieji,
ir žmonės paprasti

jam negailėdavo malonės.
Minėtasis šventikas Romuvos
negęstančiąją ugnį be paliovos kūreno,
kaip praeity senoliai.
Prūsai šventai tikėjo,
kad prisikelsią amžinai,
tačiau tikėjimas jų buvo ne visai teisingas.
Jis neprotingai mokė,
kad koks žmogaus
gyvenimas dabar, –
kilmingas ar vargingas,
turtingas ar skurdus,
be galios ar galingas, –
toks bus gyvenimas
ir po prisikėlimo,
po būsimojo atgimimo.
Todėl ir buvo paprotys, kad,
kai kilmingieji mirdavo,
jų žirgus ir ginklus,
tarnus, tarnaites ir rūbus vertingus,
medžioklinius šunis ir sakalus
ir viską, ką tik jie turėjo,
kartu su jais sudegindavo.
Taip atsitikdavo ir nekilmingiesiems,
kad po mirties sudegindavo viską,
kas tik jiems priklausė.
Taigi paskui ir tie dalykai
kartu su jais turėję prisikelti, –
taip buvo jie tikėt įpratę,
kad tie daiktai turėsią jiems tarnauti
geriau negu anksčiau tarnavo.
Kaip žinoma, su mirusiaisiais
šėtoniška apgaulė buvo:
kadangi mirusiojo giminės
pas Krivį klausinėt ateidavo
ir jo teiravosi kiekvienas,
ar jis ko nors nematęs
kurią nors dieną
arba kokią naktį

važiuojant prie jo namo,
žiūrėkite, sakydavo jis jiems,
ir tam tikrais ženklais
mėgindavo jiems nusakyti
iš ginklų ir drabužių,
iš palydovų ir žirgų,
taip pat iš elgsenos
velionio išvaizdą.
Kad žmonės juo geriau tikėtų,
jis pasakodavo jiems
ką buvo pastebėjęs:
jis ženklą savo duryse
išpjaudavęs arba iškirsdavęs,
kad įsitikint jie galėtų.
Visi minėtieji pagonys
turėjo tokį paprotį,
kad nugalėtą priešą
aukodavo stabams
už tai, kad jie sveiki išliko.
O trečią dalį grobio,
parsinešto iš žygio,
paskirdavo jie Kriviui,
kad paaukotų tai dievams.
Lietuviai yra pratę
kaip ir kiti velnio vaikaičiai
(iš to galima manyti,
kad jų tikėjimas vienodas)
tam tikroje vietoj,
kurią jie laiko šventa,
dėl savo menko proto
sudeginti aukas.
Ir taip jau nustatyta,
kad žirgus, sudeginimui skirtus,
prieš vesdami aukoti,
turėjo tol vaikyti
ir varinėti,
kol jie iš nuovargio
vos pastovėt galėjo.
Taip su auka jie elgdavos.

Prūsai įpratę buvo,
kaip aš esu girdėjęs,
prieš imdamies ką veikti
(o ši istorija įdomi),
mest burtus,
tikėdamies klaidingai
ir pasikliaudami,
kad jų dievai jiems pasakys,
kaip darbas jiems, – gerai ar blogai –
turėtų baigtis.
Drabužių puošimas jiems nerūpėjo
ir į perteklių visokiausią
jie nekreipė dėmesio menkiausio:
ką jie šiandien nusivilko,
tą rytoj ir apsivilko.
Jiems visai gerai,
jei apsivelka išvirkščiai.
Minkštos lovos, skanūs valgiai
jiems visai neįprasti.
Gėrimai, kuriuos jie geria,
yra tiktai trys:
vanduo, midus, kumelės pienas.
Kitoks gėrimas jiems nežinomas.
Ir pieno jie negerdavo,
kol jis pagal pagonišką klaidingą būdą
nebūdavo pašventintas.
Kai pas juos svečiai ateina,
stengiasi dėl jų labai,
sukasi kaip tik išmano, –
tai didžiausia jų dorybė.
Ir jei tada pakankamai neturi
namuose gėrimų ir valgių,
esamais dalijasi mielai
draugiškai po lygiai.
Atrodo, kad taip pat gražiai
jie sutaria viens su kitu
ir rūpinas svečiais meiliai.
Jie geria tol,
kol pasidaro bloga.

Pas juos taip įprasta,
kad ragina viens kitą
išgerti draug,
gert lygiai ir po daug.
Dėl to taip ir atsitinka,
kad tada, kai jie išgerti susitinka,
svečias kiekvienas siūlo
šeimininkui po taurę,
ir į jo sveikatą geria susikaupęs,
kad ir šeimininkas
išgertų neskubėdamas tą pačią.
Taip jie geria į kits kito sveikatą,
nepalikdami ramybėje ąsočio:
jis keliauja šen ir ten,
tai pilnas, tai tuščias.
Jie girtauja šitaip tol,
kol moterys ir vyrai,
šeimininkas ir svečiai,
dideli ir maži,
pasigeria visi.
Tai pagal jų supratimą
yra garbė ir pasilinksminimas,
bet man atrodo – negarbinga.
Senuoju papročiu,
kuris dar Prūsuose paplitęs,
jie pagal sutartį
perka žmonas už pinigus.
Jie laiko žmonas kaip tarnaites.
Prie stalo žmonai
draudžiama valgyti.
Taip ji turi tarnauti,
netgi kojas kasdien plauti,
ir svečiams taip pat.
Elgetauti pas juos neina niekas,
kadangi jie taip įpratę,
jei kas iš jų nieko neturi,
tas gali visur vaikščioti,
iš vienų namų į kitus,
ir valgyti kiek tik nori.

Ir jei kas ką užmušė,
sutaikyti jųjų niekas negalės,
kol nebus užmuštas
kas nors iš giminaičių nužudžiusiojo,
pirmiausia pats kaltininkas
arba jo artimiausi draugai
dėl tos pačios piktadarystės.
Ir jeigu ištinka prūsus
didelė nelaimė nelauktai,
o kartais gal ir šiaip kas,
sako, kad jie, didelės bėdos ištikti,
linkę patys nusižudyti.
Kaip skirti dienas ypatingas,
yra pagonims pasakoma iš anksto,
nes jie net savaičių
patys neskaičiuoja.
Taigi kartais būdavo,
kad jie norėdavo vieną dieną
nustatyti ir pažymėti
dėl tam tikrų dalykų –
kai jie norėdavo
pirkti ar parduoti.
Tą dieną žmonės skaičių įrėždavo
ir taip įsidėmėdavo:
kai praeidavo viena diena,
tai jie ant diržo ar virvės visada
užrišdavo mazgą vieną
arba medžio paimdavo,
ir vienas iš būrio
kas dieną
ten ženklą įpjaudavo.
Taip jie dienas
skaičiuodavo tol,
kol ateidavo skaičius
dienos sutartos,
kada reikėjo
reikalus tvarkyti.
Kai kurie prūsai stengėsi
savo dievo garbei

nusimaudyti kasdien.
Tarp jų buvo,
kaip sakyta, ir tokių,
kurie niekada
neidavo į pirtį.
Vyrai ir moterys, susirinkę būrin,
verpė siūlus kartu visi,
vilnonius ar lininius.
Visi jie tikėjo,
kad tai patiks dievams.
Kai kurie arklių juodų
vengdavo visų,
kai kurie baltų
ir kitų spalvų;
kiti bijojo ištisai
ir nedrįso apskritai
joti arkliais.

Apie penkių šimtų lietuvių žūtį

Eil. 19 386–19 396

Kai jie atėjo prie tos vietos,
iš anksto nustatytos,
nežinau, koks paukštis prieš juos skrido
ar velnias apgauti suskubo
prieky einantį lietuvį,
kuris parodyt jiems norėjo,
kaip jam burtas susidėjo,
o kai burtas nepavyko,
jis iš karto tuoj suriko:
„Vargas mums, vargas mums, šiandien vargas,
mes visi pražūsim!“ [...]

Apie brolį Ludewige von Libenzelle

Eil. 20 290–20 300

Kartą jis savo laivu
su savaisiais atvyko kartu

į Aukštaičių žemę,
kuri jį remia
ir priklauso Lietuvos karaliui [...].
Ten buvo kaimas išties didingas,
Romein vadinamas ir turtingas.
Tas kaimas aukštaičių visų
buvo laikomas tikrai šventu
pagal jų paprotį kvailą[1]. [...]

Apie brolio Heinricho von Plotzk, maršalo, žūtį kartu su dvidešimt devyniais broliais ir daugeliu žmonių

Eil. 25 140–25 164

Kai žmonės laužą uždegė,
visus, kas gyvas, sušaukė,
belaisvį jie tvirtai
surišę laikė ilgai,
Sembos vaitą žinomą,
broliu Gerhartu vadinamą.
Iš jo, Rudde pravardę turinčio,
žiaurumu, pavyzdžio neturinčiu,
jie viltį gyvenimo atėmė taip:
trijų vyrų ginklus jie greit
jam vienam uždėjo
ir ant žirgo pakylėjo,
pririšo prie stulpų keturių jį[2]
pagal paprotį savąjį
ir malkų prinešti suspėjo
tiek daug, kad jie negalėjo
nei žirgo, nei žmogaus matyti,
o paskui skubėjo uždegti
malkose ugnį tamsią,
didelę ir baisią
ir liepsnose sudegino
riterį gerą, išrinktą Dievo.
Tuo buvo suteikta
jų dievams auka
pagonių pergalės garbei. [...]

Apie dvylikos lietuvių žūtį

Eil. 25 927–25 941

Broliai trisdešimt keturis
iš pagonių atėmė arklius,
besiganančius lankoj.
Ir tada jie greit pajuto,
kad anie taip pat sukruto
ir pavyti juos panoro.
Brolis Heinrichas tai matė,
pasislėpęs pasaloj,
ir saviesiems jot įsakė
atgal savo keliais.
Kai atėjo ten pagonys,
puolė pasalą kaip grobuonys,
bet vienas pagonis kautynes sutrukdė,
sakydamas, kas suras mestą burtą
pagal tikėjimą lietuvių aklą. [...]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*
ir *VYTAUTAS BALAIŠIS*

KOMENTARAI

[1] Mikalojus iš Jerošino, kaip ir Petras Dusburgietis bei kiti senovės baltams priešiškos krikščionių ideologijos atstovai, dažnai tendencingai, pabrėžtinai primityvindami vaizdavo pagonis, tačiau kartais nepajėgdavo nuslėpti ir gerų, sektinų, humaniškų baltų visuomenės bruožų.

[2] Šiuo faktu Mikalojus iš Jerošino papildo Petro Dusburgiečio (III, 338) 1320 metų įvykio aprašymą.

ROMAS BATŪRA

OLYVOS KRONIKA

Olyvos kroniką iš platesnės XVII amžiaus kompiliacijos išskyrė Theodoras Hirschas. Šis kūrinys dažnai vadinamas *Senesniąja Olyvos kronika* (*Die ältere Chronik von Oliva*). Daugelis požymių rodo, kad ji buvo parašyta 1350 metais arba kiek vėliau (*SRP*, I, 649–655). Anoniminis *Kronikos* autorius buvo Olyvos (dab. Gdansko dalis) vienuolis, iškilęs į šio vienuolyno abatus ar bent į vieną iš vienuolyno vadovų (*SRP*, I, 654). Jis stengėsi objektyviai aprašinėti Vokiečių ordino konfliktus su Pamario (Pomeranijos) ar Lenkijos kunigaikščiais. Paties Olyvos vienuolyno istorijos faktai dažniausiai grindžiami dokumentais – vienuolyno aktais. *Kronikoje* aprašomi įvykiai nuo 1170 iki 1350 metų. *Kronika* išliko XVII amžiaus rankraščiuose, tekstas daug kur iškraipytas (*SRP*, I, 649–651; Töppen, 1853, 19–20).

Reikia skirti organišką *Kronikos* pasakojimo tekstą nuo didelio intarpo, pradedamo Pamario kunigaikščio Sventopelko valdymo įvykiais ir apimančio tarpsnį iki 1256 metų (*SRP*, I, 655–656). Šiam intarpui artimi kai kurie Petro Dusburgiečio *Kronikos* fragmentai (*SRP*, I, 656–663), kurie savo ruožtu panašūs į du XIII amžiaus prototipus turinčius istoriografijos veikalus – *Kryžiuočių ordino pradmenis* ir Ordino magistro Hermanno von Salza *Pranešimą apie Prūsijos užkariavimą* (tai magistro Heinricho von Hohenlohe neišlikusio *Pranešimo* perdirbinys; *MPH*, VI, 273, 275, 285, 301, 302; *SRP*, V, 160–162; Ziesemer, 1928, 93; Pollakówna, 1968, 25–54). Kai kurių faktų nesutapimas gimininguose Olyvos ir Petro Dusburgiečio kronikų fragmentuose aiškintinas didesniu *Olyvos kronikos* objektyvumu (Petras Dusburgietis buvo Ordino apologetas).

Mūsų pateikiamas Pipino epizodas yra iš minėtojo intarpo. Iš šio epizodo galima spręsti, kiek šališkasis Petras Dusburgietis yra iškraipęs faktus. Epizode pasakojama apie kryžiuočių žiaurumus tik prasidėjus karo veiksmams prieš prūsus. Žiaurus elgesys buvo priemonė prūsams įbauginti. Petras Dusburgietis ir *Olyvos kronika* nurodo, kad karo veiksmai prasidėjo 1231 metais (*SRP*, I, 49–50, 677) – kryžiuočiai padarė įtvirtinimą prie didelio ąžuolo Vyslos pakrantėje (*SRP*, I, 50). Petras Dusburgietis mini šį įrenginį pasakodamas apie tai, kaip kryžiuočiai sučiupo prieš juos kovojusių pamedėnų didžiūną Pipiną (*SRP*, I, 55–56). Susidorojimas su Pipinu sukelia šiurpą – pririštas prie arklio uodegos, jis buvęs nuvilktas į Ordino pilį ir pakartas (*SRP*, I, 56). Tačiau pasirodo, kad Petras Dusburgietis sušvelnintai aprašė susidorojimo būdą. *Olyvos kronika* (šitam vienuolynui teko ne kartą nukentėti nuo kryžiuočių) papasakoja tiesą: Pipinui buvo prapjautas pilvas, ištrauktos ir pririštos prie medžio žarnos, ir jis buvo

priverstas bėgti aplink medį, kol žarnos visiškai išsivyniojo. Ir *Olyvos kronika*, ir Petras Dusburgietis nurodo, kad po to, 1232 metais, į Pavyslį atvyko kryžiuočiai ir buvo pastatyta Kulmo pilis (*SRP*, I, 56, 677). Vadinasi, su Pipinu buvo susidorota dar 1231 metais, t. y. kryžiuočiams tik įžengus į Prūsiją.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Tiesioginių užuominų apie prūsų mitologiją pasakojime, kaip buvo įkurtas Olyvos vienuolynas, nėra, tačiau kai kurios pasakojimo vietos gali būti naudingos mitologijos interpretavimui. Žinant prūsų ir kitų baltų pagarbą ąžuolams ir jų garbinimą, dėmesį patraukia teiginys, kad kryžiuočiai pirmąją sustiprintą stovyklą prūsų žemėje įkūrė prie Vyslos, tokioje vietoje, kur augo lapuotas ąžuolas. Kryžiuočiai Prūsijoje paprastai įsikurdavo vietose, reikšmingose ne tik strateginiu, bet ir svarbiose religijos požiūriu (religiniuose centruose arba arti jų), kad lengviau galėtų kovoti su senaisiais tikėjimais. Krikščionybės platintojai ir kituose kraštuose bažnyčias dažnai statydavo senosiose kulto vietose. Todėl galimas dalykas, kad ąžuolas, prie kurio įsikūrė kryžiuočiai, prūsų buvo laikomas šventu arba, kaip mano Matas Pretorijus, toje vietoje galėjusi būti net prūsų šventovė. Šią prielaidą iš dalies paremia faktas, kad prūsai, kryžiuočiams įsikūrus prie minėto ąžuolo, šalia Vyslos pastatė kitą pilį ir ją pavadino *Ragava.* Pavadinimas, matyt, sietinas su lietuvišku žodžiu *ragas.* O vietovardžiai su šaknimi *rag- (rog-)* neretai rodo ten buvusias kulto vietas (plg. Šventaragis, Ragainė, Raguva ir kt.). Galbūt prūsai, netekę vienos savo šventovės prie ąžuolo, įkuria kitą, jau sustiprintą, esančią pilies teritorijoje, ir pavadina ją *Ragava.* Baltų mitologijos šaltinius padeda geriau suprasti ir šiurpus Pipino nužudymo vaizdas. Suprantama, kad kryžiuočiai garsų prūsų vadą žiauriai nužudė ne norėdami jį paaukoti krikščionių Dievui, o iš įtūžio. Taigi ir baltai, matyt, ne visada žudė į nelaisvę paimtus krikščionis tam, kad paaukotų juos savo dievams (kaip mano daugelio šaltinių autoriai), o norėdami išlieti kovos įkarštyje susikaupusį pyktį.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, I, 649–726.

Literatūra: Töppen, 1853, 18–26; *SRP,* I, 649–668; Ewald, 1886, IV, 14; Pakarklis, 1948a, 36–42, 47, 61–85; Pollakówna, 1968, 25–54.

Tekstas iš: SRP, I, 677.

DE PRIMA FUNDATIONE MONASTERII OLIVAE
1350

[...] Postea anno Domini MCCXXXI. cum praedicto duce Conrado et aliis fidelibus peregrinis frater Hermannus Balcke provincialis magister et sui fratres transierunt Wislam ad partem Culmensem et juxta ripam Wislae super unam frondosam quercum aedificaverunt propugnacula et circumfoderunt eam, eandem munitionem Thorn appellantes et oppidum ejusdem nominis ibidem fecerunt. Sed postea in brevi ab eo loco castrum cum oppido ad locum, ubi nunc stat Thorn transtulerunt. Eodem tempore Pruteni construxerunt castrum quoddam Rogow nomine juxta Wislam ultra Thorn et aliud inferius Thorn, ubi nunc est antiquum Culmen. Tertium castrum habuit quidam nobilis Prutenus sed Christianis multum infestus Pipinus nomine in quodam lacu, qui hodierna die dicitur lacus Pipini. De his castris multa mala quasi quotidie patiebantur Christiani. Contigit autem quadam vice cooperante Deo, quod Cruciferi cum Prutenis de primo castro convenerunt ad pugnam et omnes occiderunt excepto capitaneo, qui pro redimenda vita castrum tradidit et Cruciferis adhaesit; et in brevi ipso duce castrum inferius per Cruciferos fuit captum; et insuper Pipinum sororium suum Cruciferis tradidit, quem deleto castro suo totaliter peremerunt. Ventrem namque ipsius circa umbilicum aperire fecerunt et umbilicum arbori affixerunt et per circuitum arboris currere vi praeceperunt, quousque penitus evisceratus fuit, et sic qui multos Christianos impie necaverat crudeliter fuit et miserabiliter interemptus. [...]

APIE PIRMĄJĮ OLYVOS VIENUOLYNO ĮKŪRIMĄ
1350

[...] Paskui, 1231 Viešpaties metais, brolis Hermannas Balcke, provincijos magistras, ir jo broliai drauge su anksčiau minėtu kunigaikščiu Konradu ir kitais tikinčiaisiais atėjūnais perėjo Vyslą į Kulmo pusę ir prie pat Vyslos kranto, už

lapuoto ąžuolo, pastatydino įtvirtinimą ir jį grioviu apkasė. Tą įtvirtinimą pavadinę Tornu, ir miestą tuo pačiu vardu ten įkūrė. Tačiau netrukus pilį su miestu iš anos vietos perkėlė ten, kur stovi dabartinis Tornas[1]. Tuo pačiu laiku prūsai netoli Vyslos, už Torno, pasistatė pilį, vardu Ragava, o kitą – žemiau Torno, kur dabar yra Senasis Kulmas. Trečia pilis buvo vieno kilmingo, bet krikščionims nedraugiško prūso, vardu Pipinas. [Pilis] buvo ežere, kuris šiandien Pipino ežeru vadinamas. Iš šių pilių krikščionys beveik kasdien daug bloga patirdavo. Atsitiko vieną kartą, kad krikščionys, Dievo padedami, susikovė su prūsais iš pirmosios pilies ir visus nužudė, išskyrus vadą, kuris už gyvybę pilį atidavė ir prie kryžiuočių prisišliejo; netrukus jam pačiam vadovaujant kryžiuočiai paėmė žemiau esančią pilį; negana to, [jis] atidavė kryžiuočiams savo sesers vyrą Pipiną, kurį jie nužudė, o pilį iki pamatų sugriovė. Jo [Pipino] pilvą prie bambos prapjovė, o bambą prie medžio pririšo ir apie medį bėgti privertė, kol žarnos visiškai išsivyniojo. Taip tas, kuris daug krikščionių nedorai buvo užmušęs, buvo žiauriai ir pasibaisėtinai nužudytas. [...]

Vertė *ANTANAS DAMBRAUSKAS*

KOMENTARAI

[1] *Tornas* – dabar Senoji Torūnė.

ERNESTAS KIRCHBERGAS
XIV a.

ERNST KIRCHBERG

Ernestas Kirchbergas (*Ernst Kirchberg*) – XIV amžiaus vokiečių kronikininkas, tiuringas. Gimimo ir mirties metai nežinomi. 1378 metais Meklenburgo kunigaikščio Alberto užsakymu pradėjo rašyti *Meklenburgo eiliuotąją kroniką* (*Meklenburgische Reimchronik*). Darbas pradedamas Karolio Didžiojo veiklos aprašymu (VIII amžiaus pabaiga–IX amžiaus pirmoji pusė), baigiamas 1337 metais. Aprašydamas ankstyviausius įvykius iki XII amžiaus pabaigos, Kirchbergas, atrodo, naudojosi Helmoldo *Slavų kronika.* Likusioji *Kronikos* dalis parašyta remiantis to meto šaltiniais ar amžininkų pasakojimais.

Ernesto Kirchbergo *Kronika* labiau vertinama kaip XIV amžiaus literatūros paminklas.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Ernestas Kirchbergas nieko nuo savęs nepridėdamas tik sueiliavo Adomo Brėmeniečio informaciją apie prūsų krašto padėtį, jo žmonių gerumą nelaimės ištiktiems jūreiviams, jų girtinus papročius, drąsą, priešiškumą krikščionybei. Todėl *Kronikos* reikšmė baltų mitologijai ir senajai pasaulėžiūrai pažinti nedidelė. Joje pirmą kartą minimas Baltijos jūros pavadinimas (vok. *Gortelmere* – Juostos jūra, nuo lot. *balteus* – juosta, diržas).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Westphalen Monumenta, 1745, 595; Strehlke, 1861, 648; Mierzyński, 1892, 45–46 (fragm.).

Literatūra: Lorenz, 1870, 188–192; Vildhaut, 1900, 456.

Tekstas iš: Strehlke, 1861, 648.

MEKLENBURGISCHE REIMCHRONIK
1378

[...] in deme Gortelmer;
gein ôsten wont der Wende her,
der êrste lant ist Rûszin,
darnâch Polênen und Prûszin
liggent westenwart den Rûszin nâ [...]
Von Prûszin ist mir ouch bekant,
wî di geloubig wêren,
vaz si mit grôszin êren
ir lebin möchten halden wol.
Das lant ist grôszir richeit vol
unde an daz mer gerigelt;
willich schifman sich vorsigelt,
der in dem Gortelmere vorgêt,
der wint in gerne zu Prûszen wêt;
wer ûf dem mere beroubet
wird, ouch des gloubet,
deme kummen si zu helfe doch.
Das lant hât keiner richeit broch
an golde, an silbere noch an früchten
anwilt werk, des si mit genüchten
uns vorkoufen, daz ist wâr,
und tragenz selbin nicht eyn hâr.
Vil lobelîchir sidde
dem volke wonet midde,
ân alleine daz si nicht sint
der christenheit gloubenkint,
wan sî sint des irbulgin,
daz si jô nâchfulgin
den, di kundigin godes wort;
der ist vil von in irmort
der edle bischoff Adelbrecht
von Beheimen, Jêsu Christî knecht,
der cristenlîche êwartir
leit von en dâ di martir.

Des landes legede lît sô fast
daz si vorchten keinen gast
durch gewelde noch durch mechte;
si woullin ouch mit rechte
selbir keinen hêrren hân
noch nîmanne wesin undirtân.
Durch wiltnis, brüche und durch waszir
sint si risch, zur wer nich laszir,
rôt, wolgevar mit gûden hârn
gemûdic, stark in iren jârn. [...]

MEKLENBURGO EILIUOTOJI KRONIKA
1378

[...] Prie Baltijos jūros nuo seno
rytuose vendai gyveno,
pirmasis kraštas yra rusų,
po to eina lenkai ir prūsai,
jie yra į vakarus nuo rusų žemių [...]
Apie prūsus aš turiu žinių,
kokio tikėjimo jie esą
ir kad garbingai jį laiką
ir visą savo gyvenimą išlaikyti norėtų.
Kraštas pilnas didelių turtų,
jis prie jūros glaudžias;
ir jei koks nors jūreivis kelionėn leidžias
į jūrą Baltijos,
vėjai jį greit nuneša iki Prūsijos;
ir jei ką nors jūroj užpuola
kas nors, patikėkit, jie uoliai
tokiam tuoj pagalbą suteikia.
Kraštui jokių turtų nereikia –
nei aukso, nei sidabro, nei vaisių:

laukinių žvėrelių kailius jie gausiai
pardavinėja mums, tai tiesa,
nors patys jais nedėvi niekada.
Pagirtinų papročių nuo seno
žmonėse daug gyvena,
išskyrus vieną paprotį tiktai,
kad jie ne Kristaus tikėjimo vaikai.
Vien dėl to jie įpykę
ir visad persekioti linkę
tuos, kurie Dievo žodį skelbia;
ir nužudyti jų nevengia,
kaip Jėzaus Kristaus tarnas kilnus
vyskupas Adalbertas von Beheimen[1],
krikščionių globėjas stropus,
kentė jų kankinimus baisius.
Dėl tvirtos krašto padėties
nereikia bijoti jiems priešų išties
nei galingų, nei stiprių;
jie ir patys nenori jokių
turėti valdovų
ir būti pavaldūs.
Per tankmę, pelkes ir vandenis
jie greiti ir gynybai netingūs,
vešliais plaukais, rusvi ir gražūs,
suaugę stiprūs ir visad drąsūs.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

[1] *Vyskupas Adalbertas von Beheimen* – Adalbertas (Vaitiekus) – Prahos vyskupas misionierius, 997 metais nužudytas Prūsijoje (žr. 170–187 p.)

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

DIDŽIOJO MAGISTRO KONRADO VON JUNGINGEN 1394 METŲ BALANDŽIO 23 DIENOS POTVARKIS

Tai vienas pirmųjų Vokiečių ordino valstybės (1230–1525) valdovo potvarkių dėl baltų pagoniškojo tikėjimo, su kuriuo reikalaujama griežčiausiomis priemonėmis kovoti (vėlesnių metų potvarkiai švelnesni). Potvarkis priimtas Marienburge, Ordino sostinėje (dab. *Malbork*, Lenkija), valdančiųjų visuomenės luomų atstovų. Panašūs potvarkiai viduriniais amžiais būdavo leidžiami Vakarų ir Vidurio Europoje.

Konradas von Jungingen gimė apie 1355 metus Aukštutinėje Švabijoje (Vokietijoje), mirė 1407 metų kovo 30 dieną Marienburge. Į Prūsiją atvyko apie 1380 metus. Vokiečių ordino didžiuoju magistru išrinktas 1393 metų lapkričio 30 dieną, mirus Konradui von Wallenrodt. Jau 1394 metais surengė karo žygį į Lietuvą, puolė Vilnių. Norėdamas užgrobti Žemaitiją (tuo atveju būtų susijungusios Vokiečių ir Livonijos ordinų teritorijos), su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautu 1398 metais Nemuno saloje ties Nevėžio žiotimis sudarė Salyno sutartį (Vytautas tada rengėsi žygiui prieš totorius). Žemaičiams 1401 metais sukilus, Konradas von Jungingen 1402–1403 metais puolė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, 1402 metų viduryje vadovavo paskutiniam dideliam vokiečių riterių žygiui į Vilnių. Nepavykus nuversti Vytauto ir jo pakeisti Švitrigaila, 1404 metais Racionže (*Raciąż*, Vyslos saloje, dab. Lenkija, Włocławeko vaivadija) sudarė taiką su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir Lenkija.

Konrado von Jungingen potvarkio pagrindu jo brolis didysis magistras Ulrichas von Jungingen 1408 metais paskelbė naują potvarkį.

Konrado von Jungingen potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Šis potvarkis yra vienas iš seniausių baltų kraštuose potvarkių prieš burtininkavimą. Jis įdomus dar ir tuo, kad šalia vokiškų burtininkų pavadinimų (*Zauberer*, *schwartzkunstiger*, *Schwartzkonstler*) pateikiami ir prūsiški (*weideler*,

pilweysen, pilwittenn). Pirmasis iš prūsiškųjų pavadinimų vėlesniuose šaltiniuose – Heinricho Beringerio *Pamokyme* (1428), Simono Grunau *Kronikoje* (1529), Kasparo Hennebergerio žemėlapių paaiškinimuose (1595), Luko Davido *Kronikoje* (1583), Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybėse* (XVII a.) ir kt. – dažnai vartojamas kaip bendrinis burtininko pavadinimas, o antrasis – kaip burtininko pilvakalbio (sugebančio kalbėti taip, tarsi balsas veržtųsi ne iš burnos, o iš pilvo) pavadinimas. Be to, vėlesniuose šaltiniuose – *Prūsijos Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose* (1530), *Sūduvių knygelėje* (apie 1520–1530), Jono Maleckio laiške Jurgiui Sabinui (1551) ir kt. – Pilvyčiu (*Piluvytus, Pilvitus, Piluuytus, Piluitum*) vadinamas dar ir atskiras prūsų (sūduvių) gausos dievas. Apskritai būrimas ir būrimu užsiimantys žmonės minimi daugelyje baltų mitologijos šaltinių. Būrimas buvo esminė baltų religijos bei mitologijos dalis.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Baczko, 1793, 380; Jacobson, 1837, 285; Grunau, 1876, 713; Mierzyński, 1896, 128 (fragm.).
Literatūra: Voigt, 1834, 16–17; Mierzyński, 1896, 121, 128–129; *ASP,* I, 67–68, 71.
Tekstas iš: Mierzyński, 1896, 128.

DIE LANDESORDNUNG DES HOCHMEISTERS KONRAD VON JUNGINGEN

den 23. April 1394

7. Alle weideler, pilweysen, schwartzkunstiger, wie solche gotvergesser heissen, sol man totten, wa man sie uberkomet nach erster vermanung, pen verlurst des rechtenus.

7. Auch wollenn, gebiethenn wir, das alle Zauberer, Weydeler pilwittenn, Schwartzkonstler unndt wie diese Gotteslesterer mogenn genandt werden, alle sollen nach ernster vermahnung, umbgebracht, getodet, vnndt lebendig mit feuer verbrandt werden an allen orthen, woe man die khan undt mag bekommen.

DIDŽIOJO MAGISTRO KONRADO VON JUNGINGEN POTVARKIS

1394 balandžio 23

7. Visus burtininkus, pilvo žynius, juoduosius magus, kad ir kaip tie visi bedieviai būtų vadinami, reikia žudyti, nesvarbu, kur jie būtų pagauti, po pirmo perspėjimo, be teisės atgailauti.

7. Taip pat norime ir įsakome, kad visi kerėtojai, burtininkai, pilvo žyniai, juodieji magai, kad ir kaip tie visi Dievo niekintojai būtų vadinami, visi turi būti po pirmo perspėjimo užmušti, nužudyti ir gyvi ugnyje sudeginti visose vietose, kur tik juos galima ir įmanoma pagauti.

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

POPIEŽIAUS LEGATŲ PRANEŠIMAS

Popiežiaus legatai, 1324 metais atvykę į Rygą, lapkričio mėnesį pasiuntė savo pasiuntinius į Vilnių. Grįžę į Rygą, pasiuntiniai papasakojo vizito rezultatus. Jų pasakojimo pagrindu 1324 metų lapkričio ar gruodžio mėnesį buvo parašytas pranešimas.

Popiežiaus legatų ataskaita – svarbus šaltinis apie 1323–1324 metų Lietuvos pastangas pralaužti tarptautinę izoliaciją. Lietuvos valdantieji sluoksniai suprato, kad pagrindinė priemonė šiam tikslui pasiekti – krikštas. Ataskaitoje smulkiai aprašomas pasiuntinių susitikimas su Gediminu, Gedimino laiškų popiežiui ir kitiems adresatams parašymo aplinkybės. Sužinoję, kad Gediminas atsisako priimti krikštą, pasiuntiniai domėjosi, kokios tokio sprendimo priežastys, kalbėjosi su Gediminui artimais žmonėmis. Per šiuos pokalbius gauta informacija sudaro pagrindinę ataskaitos dalį. Ataskaita tiksliai atspindi to meto padėtį, nurodo pagrindinę Gedimino apostazijos priežastį – Vokiečių ordino inspiruotą rusų stačiatikių ir žemaičių opoziciją. Tai unikalus XIV amžiaus pirmosios pusės Lietuvos istorijos šaltinis.

Popiežiaus legatų pranešimas saugomas Rygoje, Latvijos valstybiniame istorijos archyve.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Popiežiaus legatų pranešime paminėtą Gedimino posakį apie vieną Dievą (tarsi ir lietuviai, ir krikščionys turį tą patį Dievą) galima įvairiai interpretuoti. Sunku patikėti, kad jis taip būtų pasakęs diplomatiniais sumetimais, norėdamas sušvelninti krikščionių požiūrį į lietuvių religiją. Tokiu atveju jis nebūtų pasakęs krikščionims baisių žodžių: „tepakrikštija mane velnias“. Kalbėdamas apie vieną Dievą, Gediminas tikriausiai turėjo galvoje lietuvių dangaus Dievą, kuris ir savo vardu, ir daugeliu požymių (tiesos saugotojas, likimo lėmėjas, šviečiančio dienos dangaus skliauto dievas) panašus į krikščionių Dievą (*Deus*) (Vėlius, 1986, 12–14). Galbūt tuo iš dalies gali būti paaiškinamas ir toks didelis daugelio lietuvių kunigaikščių tolerantiškumas kitoms religijoms, visų pirma krikščionybei.

Įvairiai galima interpretuoti ir Gedimino posakį „tepakrikštija mane velnias“. Čia dar sunkiau patikėti, kad taip sakydamas Gediminas būtų turėjęs galvoje

krikščionių piktąją dvasią. Tai būtų buvę nediplomatiška, o Gediminas norėjo taikiai gyventi su krikščionimis. Tikriausiai ir čia Gediminas paminėjo vieną iš lietuvių dievų, kurio vardu būdavo atliekamos lietuvių krikštynos. Tačiau popiežiaus pasiuntiniai šio dievo vardą perteikė savo sąvoka *diabolus,* kadangi velniais jie laikė visus kitų religijų dievus.

Senąjį patriarchalinį bendruomeninį požiūrį atspindi ir Gedimino žodžiai, kad kiekvieną vyresnį už save jis esąs pasiryžęs laikyti tėvu, vienmečius – broliais, o jaunesnius – sūnumis (plg. lietuvių liaudies dainose panašia prasme vartojamas „brolelio“, „seselės“ sąvokas).

Vienas kitas baltų mitologijos tyrinėtojas į šį šaltinį jau yra atkreipęs dėmesį (Łowmiański, 1976; Jurginis, 1976; Vėlius, 1986).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Napiersky, 1868, 44–48; *LUB,* VI, 477–483; *LIŠ,* I, 38–40 (liet. k.); *Gedimino laiškai,* 1966, 117–147 (lot., rusų ir liet. k.).

Literatūra: Voigt, 1830, 366–376; Bonnell, 1862, 165–167; Napiersky, 1868, 42–43; Prochaska, 1895; Chodynicki, 1914, 263–276; Friedrich, 1915, 58–74, 114–128; Forstreuter, 1928; 1962; Jakštas, 1936, 13–32; Spliet, 1953, 1–32; 1959, 1–17; Рамм, 1959, 192–208; Пашуто, 1964; Wyrozumski, 1987; Nikžentaitis, 1987–1988; Rowell, 1993.

Tekstas iš: Gedimino laiškai, 1966, 127–129.

NUNTIUM LEGATORUM PAPAE
1324

[...] Postea quesiuit rex, si sciremus, quid continebatur in litteris, quas domino apostolico, domino archiepiscopo et toti mundo destinasset.

Respondimus, quod intencio litterarum fuit, quod vellet recipere fidem Christi et baptizari.

Tunc ipse respondebat, quod non iussisset hoc scribere, sed si frater Bertoldus scripsisset, in capud suum redundaret. Sed si unquam habui in proposito, dyabolus me baptizaret.

Postea affirmabat, quod vellet tenere dominum apostolicum pro patre, sicut scripsit, quia est antiquior me et tales tenebo sicut patres, et dominum archiepiscopum similiter pro patre teneo, quia est antiquior me, et qui sunt similes

mei, tenebo pro fratribus et minores me pro filiis et christianos facere deum suum colere secundum morem suum, ruthenos secundum ritum suum, polonos secundum morem suum et nos colimus deum secundum ritum nostrum, et omnes habemus vnum deum. [...]

POPIEŽIAUS LEGATŲ PRANEŠIMAS
1324

[...] Po to karalius[1] paklausė, ar mes žinome, kas buvo parašyta laiškuose, kuriuos jis buvo paskyręs apaštališkajam viešpačiui[2], ponui arkivyskupui[3] ir visam pasauliui.

Atsakėme, kad laiškų mintis buvo ta, jog jis norįs priimti Kristaus tikėjimą ir krikštytis.

Tada karalius atsakė, jog nebuvo liepęs to rašyti, tačiau, jei brolis Bertoldas[4] tai parašė, tai tegu savo galva ir atsako. „Bet jei kada nors galvojau apie tai, tepakrikštija mane velnias“.

Paskui jis tvirtino, jog apaštališkąjį viešpatį jis norįs laikyti tėvu, kaip rašė, nes „jis yra vyresnis už mane; ir kitus tokius laikysiu tėvais, ir poną arkivyskupą panašiai laikysiu tėvu, nes jis yra vyresnis už mane; o tuos, savo vienmečius, laikysiu broliais; jaunesnius už save – sūnumis“; krikščionims jis leidžiąs savo Dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius, „o mes garbiname Dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną Dievą“. [...]

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

KOMENTARAI

[1] *Karalius* – Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas.
[2] *Apaštališkasis viešpats* – popiežius Jonas XXII (išrinktas 1316 08 03, mirė 1334 12 04).
[3] *Ponas arkivyskupas* – Rygos arkivyskupas Frydrichas (1304–1341).
[4] *Brolis Bertoldas* – pranciškonų ordino vienuolis, Gedimino pavedimu parašęs antrąjį jo laišką popiežiui.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

RYGOS MIESTO TARYBOS LAIŠKAS LIUBEKUI

Rygos miesto laiškas Liubekui priklauso vienam šaltinių kompleksui: 1323–1324 metų susirašinėjimui ir pasitarimams dėl Lietuvos krikšto. Laiške Liubekui rygiečiai norėjo išsklaidyti kryžiuočių šalininkų keliamas abejones dėl Gedimino laiškų autentiškumo. Laiške gana plačiai aprašomas Vokiečių ordino pasiuntinių vizitas pas Lietuvos didįjį kunigaikštį Gediminą 1323 metų spalio 2 dieną sudarytos taikos sutarties išvakarėse. Nurodoma, kad Gediminas prisipažino rašęs laiškus Hanzos miestams, popiežiui. Plačiai aprašomi kryžiuočių savivalės aktai po taikos su Lietuva sudarymo, parodomi kryžiuočių veiksmai siekiant nutraukti šią sutartį. Šis dokumentas patvirtina pagrindinę kitų šaltinių nurodomą priežastį, dėl kurios žlugusios Lietuvos pastangos krikštytis, – agresyvius kryžiuočių veiksmus.

Nėra tikslių duomenų, kada laiškas buvo parašytas. Apytikrės datavimo ribos – po 1323 metų spalio 16 dienos (nes minimas tos dienos Varmės vyskupo Eberhardo laiškas tikintiesiems) ir prieš 1324 metų lapkričio mėnesį (tada į Vilnių atvyko popiežiaus pasiuntiniai, apie kurių laukiamą vizitą laiške rašoma).

Yra išlikęs apie tą patį metą darytas laiško nuorašas, saugomas Latvijos valstybiniame istorijos archyve.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Gedimino posakis „o ką aš turiu savo širdyje, tai žino tik Dievas ir aš“ neabejotinai tikras, nes jis, kaip teigia Rygos miesto taryba, buvo pasakytas Livonijos ir Estijos žemių valdovų pasiuntinių akivaizdoje. Tik neaišku, kokį dievą Gediminas taip sakydamas turėjo galvoje. Krikščionys jį suprato savaip – krikščioniškai. Tačiau, kaip žinome, Gediminas nebuvo išsižadėjęs savo dievų ir vėliau griežtai atsisakė krikštytis. Todėl tikėtina, kad jis pasinaudojo senojo lietuvių dangaus Dievo vardo panašumu su krikščioniškuoju ir, diplomatiškai jį paminėdamas, pelnė krikščionių pasiuntinių palankumą, o pats liko ištikimas savo seniesiems dievams. Šitokią interpretaciją paremia ir jo atsakymas popiežiaus pasiuntiniams (žr. p. 389–390).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Napiersky, 1868, 38–41; *LUB,* VI, 472–474; *Gedimino laiškai,* 1966, 147–165 (lot., rusų ir liet. k.).

Literatūra: Voigt, 1830, 366–376; Prochaska, 1895; Forstreuter, 1928; Jakštas, 1936, 13–32; Spliet, 1953, 1–32; Пашуто, 1964; Wyrozumski, 1987; Nikžentaitis, 1987–1988; Rowell, 1993.

Tekstas iš: Gedimino laiškai, 1966, 149.

EPISTOLA SENATUS URBIS RIGAE AD LUBECUM

c. 1324

[...] Qui nuncii cum ad presenciam dicti regis peruenerunt cum litteris suis antedictis, quibus perlectis et examinatis coram universis nunciis, quare rex recognouit publice sigillum litteris appensum esse suum et articulos in ipsis litteris conscriptos ex ore suo perlatos. Rursum, rex requisitus, si secundum predictos articulos se regere vellet, respondit, quando legati domini pape ad me venerint, quorum aduentum prestulor desiderio summo, quod in corde meo habeo, hoc deus scit et ego; et sic singulos articulos in ipsis litteris scriptos adeo firmauit rationibus, prout dictorum nunciorum ab ipso rege reuersorum vniuersitas se [...] testabatur. [...]

RYGOS MIESTO TARYBOS LAIŠKAS LIUBEKUI

apie 1324

[...] Kai tie pasiuntiniai[1] nuvyko pas minėtąjį karalių[2] su jo laiškais[3], apie kuriuos kalbėjome anksčiau, ir po to, kai jie buvo perskaityti ir sutikrinti visų pasiuntinių akivaizdoje, karalius viešai pripažino, kad prie rašto prikabintasis antspaudas yra jo, taip pat [pripažino] savo paties padiktuotus straipsnius, kurie buvo surašyti laiškuose. Ir vėlei karalius, paklaustas, ar jis stengsis vadovautis minėtaisiais straipsniais, atsakė: „Tegul atvyksta pas mane Viešpaties Popiežiaus legatai, kurių pasirodymo laukiu su didžiausiu nekantrumu; o ką aš turiu savo širdyje, tai žino tik Dievas ir aš“. Ir taip kiekvieną tų laiškų straipsnį jis įtikinamai

pagrindė savosiomis mintimis – tai paliudijo visi minėtieji iš to karaliaus grįžę pasiuntiniai. [...]

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

KOMENTARAI

[1] *Tie pasiuntiniai* – Vokiečių (ir Livonijos) ordino pasiuntiniai, kurie 1323 metų spalio 2 dieną sudarė taiką tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino.

[2] *...pas minėtąjį karalių...* – pas Lietuvos didįjį kunigaikštį Gediminą (1316–1341).

[3] *...su jo laiškais...* – kalbama apie 1323 metų gegužės 26 dienos Gedimino laiškus Hanzos miestams bei pranciškonų ir dominikonų ordinų vienuoliams.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

TRUMPOJI SILEZIJOS KRONIKA

Henrikavo cistersų analai, arba *Trumpoji Silezijos kronika* (*Breve Chronikon Silesiae*), apima 970–1410 metų įrašus (*SRP*, I, 249; *MPH,* III, 700–704). Jie išliko dviejuose XIV ir viename XV amžiaus rankraštyje (*MPH,* III, 699). Tai nevienalytis, sudarytas iš kelių dalių kūrinys. Plačiausia dalis – 1238–1317 metų įvykių aprašymas ir 1315–1326 metų aprašymo papildymas (*MPH,* III, 701–704). Viename rankraščių yra dar trys papildomi 1386–1410 metų įrašai (*MPH,* III, 704). Mūsų aptariama analų vieta yra 1315–1326 metų papildymo paskutinis, t. y. 1326 metų, įrašas. Jo informaciją patvirtina tų pačių metų įrašai čekų Pranciškaus Prahiškio ir BenešoVeitmiliškio kronikose, o pastarieji autoriai gavo informaciją iš pirmųjų lūpų (*Prameny,* 1884, 399, 480).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Trumposios Silezijos kronikos autorius perdėtai vaizduoja lietuvių žiaurumus, norėdamas prieš juos nuteikti krikščionis ir pateisinti kryžiuočių ekspansiją, nors, antra vertus, žiaurumu anuo metu, matyt, pasižymėjo tiek viena, tiek kita kovojanti pusė. Tai veikiau kovos įkarštyje prasiveržęs įtūžis, o ne religijos sankcionuotas sakralinis aktas. Su religija sietinas nebent ateities spėjimas iš to, kaip teka belaisvio kraujas. Kaip yra nurodęs Herodotas, belaisvius dievams aukodavo rytiniai baltų kaimynai skitai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122–123). Iš dvikovos su belaisviu rezultato apie karo sėkmę spėdavo germanai (Tacitas, 1972, 10–11). Apie tokį paprotį užsimenama ir kituose baltų mitologijos šaltiniuose.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, I, 249; *MPH,* III, 700–704; Mierzyński, 1896, 69 (fragm.); Mannhardt, 1936, 116 (fragm.).

Literatūra: Zeissberg, 1873, 116; *MPH,* III, 699–700.

Tekstas iš: SRP, I, 249.

BREVE CHRONIKON SILESIAE
1326

Anno domini MCCCXXVI Litwanorum exercitus, de terra sua egressus, cum conductu regis Cracovie, Vlodezlai, cognomento Locket, intraverunt dyocesim Lubucensem, et ibi et alias magnam multitudinem hominum christianorum, virorum ac mulierum, captivam duxerunt, et miserabiliter tractaverunt; nam mulieres et virgines stupraverunt, pregnantes cum suis fetibus transfixerunt, quibusdam guttura preciderunt et divinaciones suas exercuerunt, quam plures eciam diversis modis occiderunt, reliquos vero, vinctis manibus et decem vel pluribus pariter copulatis et caldaribus et aliis diversis rebus ad colla ipsorum suspensis, ad terram suam miserabiliter abduxerunt.

TRUMPOJI SILEZIJOS KRONIKA
1326

1326 Viešpaties metais lietuvių kariuomenė, išėjusi iš savo šalies, Krokuvos karaliaus Vladislovo, vadinamojo Lokietkos, vedama įžengė į Liubeko vyskupiją, ten ir kitur didelę daugybę krikščionių, vyrų ir moterų, kaip belaisvius išsivedė ir elgėsi be pasigailėjimo: moteris ir merginas žagino, nėščias kartu su jų vaisiais subadė, kai kuriems perpjovė gerkles ir taip spėjo ateitį, daugelį įvairiais būdais nužudė, o visiems kitiems surišo rankas ir, dešimtį ar daugiau sujungę drauge, užkabinę ant kaklų krepšius ir kitus įvairius daiktus, išsivedė vargšus į savo šalį.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO GEDIMINO PREKYBOS SUTARTIS SU ORDINU

Ši sutartis yra Lietuvos ir Livonijos prekybinius santykius reguliuojantis aktas. Ji buvo sudaryta sustiprėjus lietuvių kovai su Vokiečių ordinu, todėl laikytina Lietuvos diplomatijos pergale. Sutartyje nebuvo numatyta nutraukti karo veiksmų, tačiau susitarta dėl plataus taikos ruožo tarp Vilniaus ir Rygos, kuriame abiejų susitariančiųjų šalių pirkliams garantuojama keliavimo laisvė ir saugumas. Šio ruožo puldinėti neturėjo teisės nei Lietuva, nei Livonijos ordinas. Dauguvos upė kartu su intakais buvo paskelbta laisva visiems Lietuvos ir Livonijos pirkliams. Sutartis buvo sudaryta dešimčiai metų. Ją pasirašant, be Lietuvos valstybės ir Livonijos ordino, dalyvavo Polocko bei Vitebsko kunigaikščiai.

Išlikęs to meto sutarties nuorašas saugomas Rygoje, Latvijos valstybiniame istorijos archyve.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Sutartyje sakoma, kad sudarę taikos sutartį lietuviai „atliko savo šventąsias apeigas“. Tai liudija ritualų svarbą senojoje lietuvių religijoje. Kad tai buvo religinės apeigos (ritualai), rodo jų vadinimas šventosiomis.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Napiersky, 1868, 67–69; Hohlbaum, 1879, Nr. 628; *Gedimino laiškai,* 1966, 187–196 (vok., rusų ir liet. k.) ir kt.

Literatūra: Тихомиров, 1877; Goetz, 1916, 355; Ivinskis, 1934, 50; Sideravičius, 1964, 219; Wyrozumski, 1987; Nikžentaitis, 1987–1988; Rowell, 1993.

Tekstas iš: Gedimino laiškai, 1966, 195.

HANDELSVERTRAG ZWISCHEN GEDIMINAS UND DEM ORDEN

den 1. November 1338

[...] Desse vrede is ghemaket na Ghodes bort dusent jar drehundert jar unde aghtendertigh jar, in alle Ghodes hilleghe daghe, van vulbort des mesters unde des lantmarscalkes unde vele anderer bedere unde des rades van der Ryghe, de hirup hebbet dat cruce ghekusset, unde van vulbort des koninghes van Lettowen unde siner kindere unde alle siner boyarlen, de oc ere hilligh hirup hebben ghedan, unde mit vulbort des biscopes van Ploscowe, des koninghes unde des stades van Ploscowe unde des koninghes van Vytebeke unde des stades van Vitebeke, de alle uppe dessen vorebenomeden vrede dat cruce hebben ghekusset. Desse vrede scal waren theyn jar unghebroken.

GEDIMINO PREKYBOS SUTARTIS SU ORDINU

1338 lapkričio 1

[...] Toji taika sudaryta tūkstantis trys šimtai trisdešimt aštuntaisiais Dievo gimimo metais, Visų Šventųjų dieną[1], magistro[2], krašto maršalkos ir daugelio kitų kilmingųjų, taip pat Rygos miesto tarybos sutikimu; jie tuo reikalu pabučiavo kryžių; ir Lietuvos karaliaus[3], jo vaikų bei visų jo bajorų sutikimu; jie tuo reikalu taip pat atliko savo šventąsias apeigas; ir Polocko vyskupo, Polocko karaliaus[4] ir miesto, Vitebsko karaliaus[5] ir miesto sutikimu; jie, patvirtindami minėtąją taikos sutartį, visi pabučiavo kryžių.

Šios taikos nepertraukiamo galiojimo laikas – dešimt metų.

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

KOMENTARAI

[1] *Visų šventųjų diena* – lapkričio 1 diena.
[2] *Magistras* – Livonijos ordino magistras Eberhardas von Munheim (1328–1340).
[3] *Lietuvos karalius* – Gediminas, Lietuvos didysis kunigaikštis.
[4] *Polocko karalius* – Gedimino brolis Vainius (?–1342?).
[5] *Vitebsko karalius* – 1341 metais Vitebsko valdovas buvo Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas (1345–1377). Ar 1338 metais jis sėdėjo Vitebske, nežinoma.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

PRANEŠIMAS APIE TAI, KAIP 1345 METAIS KĘSTUTIS UŽĖMĖ VILNIŲ

Žinutėje kalbama apie Lietuvos valdovo Jaunučio nuvertimo ir Algirdo įsigalėjimo Lietuvos didžiojo kunigaikščio soste aplinkybes, veikiausiai žiemą iš 1344-ųjų į 1345 metus. Šiai informacijai istorinėje literatūroje lig šiol buvo skirta pernelyg mažai dėmesio, nors joje pateikti duomenys daug kur nesutampa su kitų šaltinių informacija. Minėtas šaltinis yra vienintelis, kuriame nurodoma, kad sąmoksle prieš Jaunutį tiesiogiai dalyvavo Gedimino žmona – Kęstučio bei Jaunučio motina. Istoriografijoje tradiciškai ji yra laikoma Jaunučio šalininke, padėjusia užimti Algirdo pirmtakui Lietuvos valdovo sostą. Šaltinyje pirmą kartą atvirai kalbama apie Kęstučio kovas su dėdėmis. Jeigu tai iš tikro buvo, prie tokių galėtume priskirti nebent Gedimino brolį Teodorą, veikusį XIV amžiaus septintajame dešimtmetyje Kijeve. Galbūt žinutės autorius terminą *patruus* vartojo ir platesne prasme, turėdamas omenyje ir kitus Kęstučio giminaičius. Prie tokių, aktyviai pasipriešinusių Algirdo, Kęstučio ir juos rėmusio Liubarto sąmokslui, galima priskirti kunigaikštį Narimantą. Nors šaltinio informacija, neatitinkanti kitų šaltinių duomenų, vertintina atsargiai, ji neatmestina dėl į ją įterptų tam tikrų realistinių mitologijos detalių.

Žinutė paimta iš Karaliaučiaus Karališkosios bibliotekos formuliarų knygos Nr. 101. Pirmas ją paskelbė Johannesas Voigtas (*CDP*, VI, 2–3, nr. 2), o iš jo leidinio – Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 128).

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Šaltinis neabejotinai autentiškas. Gyvulio kraujas buvo svarbus įvairiuose lietuvių ritualuose. Pavyzdžiui, didysis kunigaikštis Kęstutis, kaip rašoma *Dubnicos kronikoje*, jaučio krauju 1351 metais sutvirtino lietuvių ir vengrų taikos sutartį.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: CDP, VI, 2–3, nr. 2; Mannhardt, 1936, 128.
Literatūra: Prochaska, 1930; Nikžentaitis, 1989.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 128.

BERICHT ÜBER DIE EINNAHME WILNAS DURCH KINSTUTTE IM J. 1345
1345

Regressus (scil. Kynstutus) – versus Litwaniam castrum Wille dictum, fugatis suis patruis de eodem, cum matre cepit et a Litwanis dictorum patruorum suorum vasallis congregatis in unum fidelitatis extorsit omagium et ex eis quibusdam hoc sibi sponte prestantibus juxta morem et ritum suum cum aspersione sangwinalis animalis mactati constrinxit eosdem; nec est clara noticia, quo devenit rex precipuus. [...]

PRANEŠIMAS APIE TAI, KAIP 1345 METAIS KĘSTUTIS UŽĖMĖ VILNIŲ
1345

Grįždamas (aišku, Kęstutis) atgal į Lietuvą drauge su motina, užėmė Vilniaus pilį, išvaikęs iš ten savo dėdes. Subūręs krūvon savo dėdžių vasalus iš Lietuvos, privertė juos tapti jam ištikimais. Kai kuriuos iš jų, tuos, kurie stojo prieš jo valią, pagal savo paprotį bei nuostatą apšlakstęs papjauto gyvulio krauju, surišo. Nėra tikrų žinių, kur nuvyko šaunusis karalius. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

DUBNICOS KRONIKA

Dubnicos kronikos (*Chronicon Dubnicense*) autorius nėra žinomas. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad tai Jonas Skaitytojas (*Jan Lector*), tačiau ši versija istoriografijoje neįsigalėjo. Iš *Kronikos* teksto galima spėti autorių buvus vengrą, Vengrijos karaliui Liudvikui artimą žmogų, gal pranciškonų ordino vienuolį. Daugelyje vietų autorius kalba pirmuoju asmeniu, *Kronikoje* yra nemaža tiesioginio įvykių vertinimo, ir tai rodo autorių buvus aprašomų įvykių amžininką.

Dubnicos kronikos pagrindą sudaro iš ankstesnių Simono Kezos, Jono Kikulevičio, Budos kronikų paimti duomenys. Iš viso šio kompiliacinio darbo išsiskiria 1345–1355 metų įvykių aprašymas. Tarp kitų įvykių šioje dalyje minimas ir 1351 metų Vengrijos bei Lenkijos karalių žygis prieš lietuvius. *Dubnicos kronikoje* gana plačiai aprašytos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio derybos su Vengrijos karaliumi Liudviku. Iš *Kronikos* teksto netgi galima bandyti rekonstruoti neišlikusią Vengrijos ir Lietuvos sutartį. Pasak kronikininko, Vengrijos karalius Liudvikas pažadėjo, jei Lietuva priimtų krikštą, gauti Kęstučiui iš popiežiaus karaliaus karūną, įkurti atskirą Lietuvos metropoliją, ginti Lietuvą nuo priešų ir netgi grąžinti lietuviams kryžiuočių užgrobtas žemes. Už visa tai Lietuva turėjo padėti Liudvikui jo kovoje su Vengrijos karalystės priešais.

Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kęstučiui sulaužius priesaiką, šie Vengrijos planai žlugo.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Dubnicos kronikoje esantis Vengrijos karaliaus Liudviko ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sudarytos taikos sutvirtinimo aprašymas – vienintelis tekstas, rodantis, kokie ritualai tokių įvykių proga būdavo atliekami. Šis ritualas lietuvių religijos tyrinėtojų detaliau dar tebėra neištirtas. Jo analizę, kaip jau yra pastebėta (Vėlius, 1986), komplikuoja visų pirma dvi aplinkybės: Kęstutis nebuvo vienintelis Lietuvos valdovas (valdė kartu su Algirdu), be to, sudarytosios taikos jis nesilaikė. Tai galėjo atsiliepti ir šio ritualo pobūdžiui. Vis dėlto iš aprašymo matyti, kad tai karališkasis ritualas (jį atlieka pats valdovas, be to, aukojamas raguotis, kuris indoeuropiečių religijoje paprastai rodo sąsają su karaliumi). Tačiau Kęstutis ir Liudvikas taikos sudarymo metu buvo ne tik savo kraštų

valdovai, bet ir karo vadai. Tai galėjo atsiliepti aukojamo gyvulio spalvos parinkimui (aukojamas žalas jautis – asociacija su kraujo spalva). Iš aprašymo galima suvokti, kad Kęstutis buvo įpratęs atlikinėti tokius ritualus (sviesdamas peilį, jis lengvai pataiko į vidurinę jaučio gyslą). Vadinasi, lietuvių, kaip ir kitų indoeuropiečių (hetitų, indų, graikų), religijose kai kuriuos ritualus atlikinėdavo patys valdovai, o ne žyniai. Galbūt, Kęstučiui ir Algirdui pasidalijus valdžią, Kęstučiui teko visų pirma juridinė ir maginė, o Algirdui – karinė valdžia. *Kronikoje* aprašomo ritualo tikslas (taikos sutarties sutvirtinimas), atlikėjas (valdovas) ir aukojamo gyvulio pasirinkimas (jautis) leidžia manyti, kad buvo aukojama dievui, kuris laikomas valdovo globėju, taikos sutarčių saugotoju. Šis aprašymas baltų mitologijos tyrinėtojų dar mažai tepanaudotas (Brückner, 1904; Klimas, 1919; Pisani, 1950; Jurginis, 1976; Vėlius, 1986).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Florianus, 1884, 161; Mierzyński, 1896, 76 (fragm.); Mannhardt, 1936, 118–119 (fragm.).

Literatūra: Mierzyński, 1896, 73–79; Būga, 1907; Chodynicki, 1914, 282–284; Paszkiewicz, 1925, 157–160; Kučinskas, 1938, 128–131; Jovaišas, 1976; Jurginis, 1976, 47–49.

Tekstas iš: Florianus, 1884, 161.

CHRONICON DUBNICENSE
1351

Et in festo assumpcionis beate virginis venit Kestutus ad tentorium regis Hungarie, videntibus cunctis, fedus superius exaratum iuramento Lithwanico isto modo confirmavit, quod fecit adducere unum bovem rubei coloris et ligari super duas stipites, et arripiens cultrum Lithwanicum proiecit in bovem et tetigit ipsum in vena mediana et statim sanguis emanavit largissime, de quo sanguine ipse et omnes Litwani manus et facies perunxerunt, clamantes Lithwanice: „Rogachina roznenachy gospanany“, quod interpretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum. Et his dictis caput bovis amputavit et in tantum a collo separavit, quod ipse Kestutus et alii Lithwani, ibidem existentes per illam divisionem colli et capitis ipsius bovis tribus vicibus transierunt.

DUBNICOS KRONIKA
1351

Per Palaimintosios Mergelės Ėmimo į dangų šventę[1] Kęstutis atvyko prie Vengrijos karaliaus[2] palapinės ir, visiems matant, šitaip lietuvių papročiu priesaika sutvirtino anksčiau surašytą sutartį: liepė atvesti žalą jautį, viršuje pririšti du baslius ir, pačiupęs lietuvišką peilį, sviedė į jautį, pataikydamas į vidurinę gyslą. Tučtuojau labai smarkiai ištryško kraujas, jis pats ir visi lietuviai tuo krauju išsitepė rankas ir veidus, lietuviškai šaukdami: „Rogachina roznenachy gospanany[3]“. Tai reiškia: „Dieve, dėl mūsų ir mūsų sielų pažvelk į raguotį. Šiandien įvykdoma mūsų žadėtoji sutartis“. Sulig tais žodžiais jis nupjovė jaučiui galvą ir atskyrė nuo kaklo taip, kad Kęstutis ir kiti ten buvusieji lietuviai per tą tarpą tarp jaučio ir jo galvos tris kartus paeiliui perėjo.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *Palaimintosios Mergelės Ėmimo į dangų šventė* – Žolinė, rugpjūčio 15 diena.
[2] *Vengrijos karalius* – Liudvikas I, 1342–1382 metais jis Vengrijos, nuo 1370 metų – ir Lenkijos karalius. 1345 metais Liudvikas I dalyvavo Vokiečių ordino žygyje į Lietuvą.
[3] Kęstučio priesaikos žodžiai ligi šiol neiššifruoti.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

HENRIKAS DYSENHOFENIETIS
apie 1300–1376

HENRICUS DE DIESSENHOVEN

Henrikas Dysenhofenietis (*Henricus de Diessenhoven*) – XIV amžiaus vokiečių kronikininkas. Gimė Turgau mieste. Šeima buvo susijusi su grafų Habsburgų gimine. Kronikininko tėvas Jonas, tarnavęs Friedricho Gražiojo (*Friedrich der Schöne*) dvare, turėjo didelę įtaką sūnaus karjerai. 1322 metais Henrikas Dysenhofenietis kartu su tėvu nuvyko į Avinjoną, tuometinę popiežių rezidenciją. Čia būsimasis kronikininkas baigė teisės studijas.

1341 metais Henrikas Dysenhofenietis tapo popiežiaus kapelionu, buvo paskirtas Konstanco kanauninku, jam buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. 1373 metų rašytiniuose šaltiniuose jis vadinamas ir teisės mokslų daktaru (*doctor decretorum*).

Pagrindinis Henriko Dysenhofeniečio darbas – *Bažnyčios istorija, arba kronika* (*Historia ecclesiae sive chronicon*), apimanti 1316–1361 metus. Šiuo darbu Henrikas Dysenhofenietis pratęsė savo pirmtako Ptolemėjo Luko (*Ptolemaeus von Lucca*) *Bažnyčios istoriją,* kurioje įvykių aprašymas baigiamas 1313 metais. Manoma, kad *Kronika* buvo pradėta rašyti 1345 ar 1346 metais. Iš pradžių (1316–1333 metų) aprašymas glaustas, nuo 1334 metų dėstoma plačiau. Kronikininkas įvykius vertina gana objektyviai. Ypač plačiai aprašomi įvykiai, susiję su Turgau ir Konstancu.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Henrikas Dysenhofenietis aprašo tą patį įvykį kaip ir *Dubnicos kronikos* autorius bei Peteris Suchenwirtas – Vengrijos karaliaus Liudviko ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio taikos sutartį bei Kęstučio priesaiką laikytis šios sutarties. Priesaika aprašoma remiantis liudijimu kario, dalyvavusio žygyje į Lietuvą ir viską mačiusio. Todėl tai patikimas šaltinis. Iš esmės priesaika aprašoma taip pat kaip ir *Dubnicos kronikoje,* nors yra ir kai kurių nesutapimų. *Dubnicos kronikoje* Kęstutis pats prakerta jaučio gyslą ir nupjauna jam galvą, o čia tai atlikti liepia kažkam kitam. Labai reikšminga, kad šiame šaltinyje priesaikos veiksmai yra motyvuojami. Gyslos prakertamos todėl, kad iš kraujo tekėjimo būtų galima

nuspėti ateitį, o galva jaučiui nupjaunama norint parodyti, kad šitaip atsitiks tam, kuris nesilaikys priesaikos. Spėti ateitį iš kraujo tekėjimo buvo įprasta ne tik baltų, bet ir jų kaimynų kraštuose.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, III, 420; Boehmer, 1868, 82–83; Mierzyński, 1896, 79–80 (fragm.); Mannhardt, 1936, 119 (fragm.).

Literatūra: Boehmer, 1868, XI–XX; Mierzyński, 1896, 79–80; Vildhaut, 1900; Jacob, 1952, 58–59; Dąbrowski, 1964, 179 ir kt.

Tekstas iš: SRP, III, 420.

HISTORIA ECCLESIAE SIVE CHRONICON
1351

Item predicto anno, (13)51 anno in die assumptionis s. Mariae rex Ludewicus Ungariae una cum rege Krachofiae et cum suis armatis contra regem Litowiae progressi fuerunt; sed rex Litowiae cum ipsis convenit, quod fidem Christi susciperet cum suis et in suo regno permaneret in pace. Et facta est haec promissio per regem cum tali juramento: accepit enim bovem et in praesentia regis Ungariae et suorum fecit bovi duas venas incidi in collo, et, si sanguis ferventer exiret, bonum esse indicium futurorum; et largiter fuit sanguis effusus. Tunc rex Litowiae bovem fecit decollari et inter bovis caput et corpus progrediens juravit, sic sibi contingi, si promissa non servaret. [...] Haec miles mihi retulit, qui praedictis praesens fuit, nominatus de Sternegge.

BAŽNYČIOS ISTORIJA, ARBA KRONIKA
1351

Taip pat minėtais 1351 metais Švč. Marijos Ėmimo į dangų dieną[1] Vengrijos karalius Liudvikas drauge su Krokuvos karaliumi[2] ir savo kariais buvo iššygiavęs prieš Lietuvos karalių[3]. Tačiau Lietuvos karalius su jais susitarė, kad jis su saviškiais priims Kristaus tikėjimą ir ramiai pasiliks savo karalystėje. Karalius pažadėjo šitaip prisiekdamas: paėmė jautį ir Vengrijos karaliaus bei saviškių akivaizdoje liepė įkirsti jaučiui dvi kaklo gyslas, ir, jei stipriai švirkš kraujas, būsiąs geras ateities ženklas. Kraujas ištryško plačiai. Tuomet Lietuvos karalius liepė nupjauti jaučiui galvą ir, žengdamas tarp jaučio galvos ir kūno, prisiekė, kad taip teatsitinką jam, jei nesilaikysiąs pažado. [...] Man šitai papasakojo ten dalyvavęs karys, vardu de Sternegge.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

KOMENTARAI

1 *Švč. Marijos Ėmimo į dangų diena* – rugpjūčio 15 diena, Žolinė.
2 *Krokuvos karalius* – taip buvo vadinami Lenkijos valdovai. Šiuo atveju šaltinis mini karalių Kazimierą (valdė 1333–1370).
3 *Lietuvos karalius* – Trakų kunigaikštis Kęstutis.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

HENRIKAS HERFORDIETIS

XIV a. I pusė–1370

HENRICUS DE HERFORDIA

Apie Henriką Herfordietį (*Henricus de Herfordia*) duomenų maža. XIV amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje jis įstojo į Mindeno dominikonų vienuolyną. Mirė 1370 metais Mindene. Išgarsėjo teologiniais ir filosofiniais traktatais. Parašė veikalą *Atmintiniausių įvykių sąvadas, arba kronika* (*Liber de rebus memorabilioribus sive Chronicon*). Įvykiai čia dėstomi nuo pasaulio sukūrimo iki 1355 metų. Tai kompiliacinis darbas, tačiau gana vertingas. Jame panaudota nemaža įvairių šaltinių, tarp jų ir dingusi *Brandenburgo kunigaikščių kronika* (*Cronica principum de Brandenborgh*). Autoriui buvo žinomi daugelis to meto šaltinių, ir jis jais naudojosi. Todėl *Kronika* – vienas reikšmingiausių XIV amžiaus pirmosios pusės Europos istorinių veikalų. Henrikas Herfordietis gerai išmanė to meto Europos politinius santykius. Tai atsispindi ir mūsų spausdinamoje ištraukoje. *Kronikos* autorius nurodė 1326 metų Brandenburgo žygio priežastis, lietuvių ir lenkų pasiruošimą tam žygiui ir jo eigą. Šio žygio inspiratoriumi pagrįstai laikomas popiežius Jonas XXII.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Kaip jau anksčiau minėta, belaisvius dievams aukodavo rytiniai baltų kaimynai skitai; iš dvikovos su belaisviu rezultato apie karo sėkmę spėdavo germanai. Apie karo sėkmės būrimą iš to, kaip teka belaisvio kraujas, kalba net keli baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Henriko Herfordiečio *Kronikoje* tai aprašoma su konkrečiomis detalėmis, kurias galėjo žinoti tik šio būrimo liudytojai. Todėl nėra pagrindo abejoti aprašomų faktų tikrumu.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Potthast, 1859; Toeppen, 1861, 242–243 (fragm.); Mierzyński, 1896, 69 (fragm.); Mannhardt, 1936, 115–116 (fragm.).

Literatūra: Mierzyński, 1896, 69; Vildhaut, 1900; Mannhardt, 1936, 115–116 ir kt.

Tekstas iš: Toeppen, 1861, 242–243.

LIBER DE REBUS MEMORABILIORIBUS SIVE CHRONICON
1355

Quartodecimo anno Rodulfi regnum Polonorum per marchiones de Brandenborch destruitur et desolatur. Sane marchiones Brandenburgenses cum Polonis vicinis suis bella pervicacia viribus magnis et frequenter agentes, tandemque regnum Polonorum potenter ingredientes, invalescebant. Regem eorum in regno suo, in domo sua, quin et in lecto suo preoccupantes, interimebant. Regnum totum igne ferroque vastantes et ubique desolantes, destruebant. Civitates, opida, castra, villas et terras sibi propinquiores abrapiebant et pro se perpetuo jure belli possidenda tenebant. Una terrarum illarum fuit Prucia, ubere gleba, opibus et urbibus insignibus plurimis dives et populosa, habens in longitudine quasi 60 miliaria Theutonica, que faciunt miliaria Lombardica quasi 300. Hanc cruciferi de domo Theutonica, quasi metis suis conterminam, per tempora multa desiderantes et querentes amicabiliter obtinere et possidere, ipsam tandem a marchionibus dictis, jam dudum ejus possessoribus, emunt pecunia magna valde. Quam pecuniam pro terris aliis, civitatibus, urbibus, villis, fluviis, pascuis et hujusmodi ceteris cum juribus suis, que marchiones emerant, melius pro Marchia situata, dicti cruciferi persolventes, Pruciam pleno jure possidere videntur, quamquam Poloni numquam adhuc ad ejus impetitione quiescant. Injuriam hanc antiquam rex Polonorum temporibus nostris corde revolvens, Letwinis paganis, consilio et placito pape Johannis, ut dicebatur, qui marchionem Lodwicum propter patrem suum Lodowicum imperatorem odivit, amicitia, fide, federibusque sociatur, sperans, per eos de Marcomannis se posse vindicare. Quod viribus propriis propter marchionis potentiam, quia filius esset imperatoris, attemptare non presumebat. Ducit igitur paganos per Poloniam et terminos quosdam alios cristianorum ad vastandum cristianos. Qui stragem maximan in metis Marchie et Polonie facientes, exercitum ad interiora terre ducunt. Prepositum de Bernow hominem corpore grossum et pinguem, vinciunt, caput inter crura detorquentes, dorsum ejus gladiis aperiunt, profluvium sanguinis attendunt, de exitu belli per ipsum divinare cupientes. Interea de partibus omnibus Marchie vicinis, quasi ad pestem vel ignem communem extinguendum concurrentibus, pagani cum Polonis fugam meditantur. Sed occupantur, sternuntur, capiuntur, paucis per paludes et terras alias invias elapsis.

ATMINTINIAUSIŲ ĮVYKIŲ SĄVADAS, ARBA KRONIKA
1355

Keturioliktaisiais Rudolfo[1] valdymo metais Brandenburgo markgrafai nuniokojo Lenkijos karalystę ir pasitraukė. Tiesą sakant, Brandenburgo markgrafai didelėmis pajėgomis ir dažnai bei atkakliai kariavę su kaimynais lenkais ir dar kartą į Lenkijos karalystę su didele jėga įsiveržę, ėmė silpnėti. Karalius jie žudė užklupę netikėtai jų karalystėje, jų namuose, netgi jų pačių lovose, o visą karalystę niokojo, siaubė ugnimi ir naikino kardu. Remdamiesi karo teise, miestus, įtvirtinimus, pilis, dvarus ir arčiau jų esančias žemes apiplėšinėjo ir glemžėsi visam laikui. Viena iš šių sričių buvo ir Prūsija, kuri dėl dirvos derlingumo buvo pilna turtų, turėjo daugybę žymių miestų ir buvo tankiai gyvenama; ji yra apie šešiasdešimt vokiškų mylių ilgio, o tai sudaro apie tris šimtus lombardiškų mylių. Kryžiuočiai iš Vokietijos, esančios prie pat šios žemės sienų, ilgus metus į ją varvino seilę, norėjo ją įsigyti ir užvaldyti, pagaliau gudrumu nusipirko už labai didelius pinigus iš minėtųjų markgrafų, senųjų jos valdytojų. Sumokėję pinigus labiau už tas žemes, miestus ir jų gyventojus, dvarus, upes, ganyklas ir kitus panašius dalykus (kuriuos markgrafai jau buvo nugyvenę) negu už ten esančią marką[2], kryžiuočiai įsivaizdavo, jog jie yra visateisiai Prūsijos valdytojai, nors lenkai ligi šiol nesiliovė jos siekę. Lenkijos karalius[3], širdyje apsvarstęs šią seną skriaudą, patariamas ir nurodomas popiežiaus Jono[4] (buvo kalbama, kad jis nekentė markgrafo Liudviko dėl jo tėvo imperatoriaus Liudviko[5]), per draugystę, ištikimybę, bičiulystę suartėjo su pagonimis lietuviais[6], tikėdamasis jų padedamas atkeršyti vokiečių padermei. Šitai įvykdyti savo jėgomis dėl markgrafo galingumo (mat jis buvo imperatoriaus sūnus) nesiėmė. Taigi vedė pagonis[7] per Lenkiją ir kai kuriuos kitus krikščionių kraštus[8] krikščionių niokoti. Šie, ant markos ir Lenkijos sienos suruošę didžiausias skerdynes, nuvedė kariuomenę į šalies gilumą. Viršininką iš Bernovo, žmogų stambų, riebų, surišo, įspraudę galvą jam tarp kelių, nugarą kalavijais subadė ir stebėjo kraujo tekėjimą, taip norėdami atspėti, kaip baigsis karas. Tuo tarpu iš visų pasienio sričių visiems skubant tarsi marui užėjus arba gaisro gesinti, pagonys su lenkais leidosi bėgti. Bet jie buvo puolami, blaškomi, gaudomi, tik nedaug kas per nepereinamas pelkes ir kitas neišbrendamas vietas paspruko[9].

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

1 *Rudolfas* – imperatorius Rudolfas I (1273–1291), Habsburgų dinastijos pradininkas.
2 *Marka* – Brandenburgo marka, t. y. grafystė.
3 *Lenkijos karalius* – Vladislovas Lokietka (1320–1333).
4 *Popiežius Jonas* – popiežius Jonas XXII (1316–1334). Jis inspiravo 1326 metų lietuvių ir lenkų žygį į Brandenburgą. Ši karinė akcija buvo vienas iš popiežiaus veiksmų jo kovoje su imperatoriumi.
5 *Imperatorius Liudvikas* – Šventosios Romos imperijos imperatorius Liudvikas Bavaras (1313–1347).
6 *...suartėjo su pagonimis lietuviais...* – kalbama apie 1325 metais sudarytą Lietuvos ir Lenkijos sąjungą.
7 *...vedė pagonis...* – lietuvių būriui (jį sudarė apie 1500 raitelių) vadovavo Gedimino karvedys Dovydas Gardiniškis.
8 *...per kai kuriuos kitus krikščionių kraštus...* – per Vokiečių ordino valdas. Dėl laisvo lietuvių kariuomenės perėjimo per Ordino valdas Lenkijos karalius Vladislovas ir Ordinas susitarė 1326 metais Lenčicos derybose.
9 Kronikininkas čia, matyt, perdeda. Dauguma šaltinių kalba apie sėkmingą lietuvių ir lenkų kariuomenės žygio į Brandenburgą baigtį.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

ŠV. PETRO ERFURTIEČIO MODERNIOJI KRONIKA

Šv. Petro Erfurtiečio modernioji kronika (*Chronica S. Petri Erfordensis moderna*) laikoma kompiliaciniu veikalu. Ankstyviausias išlikęs šios *Kronikos* nuorašas yra iš XVI amžiaus. Manoma, kad ji pradėta rašyti 1209 metais. Nei pirmasis *Kronikos* autorius, nei vėlesni jos tęsėjai nėra žinomi.

Vertingiausia *Kronikos* dalis prasideda nuo 1272 metų. Ypač svarbiu intarpu laikomas 1272–1277 metų aprašymas. Tyrinėtojų nuomone, tai savarankiškas ir vienu metu parašytas pasakojimas.

Mūsų pateiktoje ištraukoje minimus faktus aprašo ir Petro Dusburgiečio *Kronika.* Todėl šio šaltinio duomenis galima laikyti patikimais.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Abejotina, ar šią *Kroniką* reikia skirti prie baltų mitologijos šaltinių. Teigdamas, kad pagonys „kaimus padegė ir daugybę žmonių sudegino“, *Kronikos* autorius neužsimena, kad tie žmonės buvo sudeginti kaip auka dievams. Žmonių sudeginimas greičiausiai priskirtinas smurto, o ne sakraliniam religijos aktui. Antonis Mierzyńskis ir Wilhelmas Mannhardtas – baltų mitologijos šaltinių leidėjai – mano, kad žmonės galėjo būti sudeginti dievų garbei, ir todėl šią *Kroniką* priskiria prie baltų mitologijos šaltinių.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Toeppen, 1861, 245 (fragm.); Mierzyński, 1896, 70 (fragm.); Mannhardt, 1936, 116 (fragm.) ir kt.

Literatūra: Lorenz, 1886; Mierzyński, 1896, 70; Vildhaut, 1900, 408–410; Mannhardt, 1936, 116.

Tekstas iš: Toeppen, 1861, 245.

CHRONICA S. PETRI ERFORDENSIS MODERNA
1355

1271. Eodem anno inimici crucis Christi pagani cum quatuor turmis irruerunt in Prussiam, ecclesias et altaria devastantes. Unam civitatem Christisburgk ceperunt et occiderunt XIII fratres domus Theutonicae et de populo promiscui sexus alias CL; nec non et duo milia et innumerabilem populum Christianorum utriusque sexus captivantes cum pecoribus et spoliis secum deduxerunt, villas succenderunt et plurimos homines cremaverunt.

ŠV. PETRO ERFURTIEČIO MODERNIOJI KRONIKA
1355

1271 metai. Tais pačiais metais Kristaus Kryžiaus priešai pagonys[1] su keturiais raitelių pulkais įsiveržė į Prūsiją, nuniokojo bažnyčias ir altorius. Vieną Kristburgo[2] miestą jie užėmė ir nužudė trylika Vokiečių ordino brolių, o iš paprastųjų abiejų lyčių žmonių paėmė dar šimtą penkiasdešimt; beje, ir dar du tūkstančius, o begalinį skaičių krikščionių abiejų lyčių, paėmę į nelaisvę, su gyvuliais ir daiktais su savimi išsivedė, kaimus padegė ir daugybę žmonių sudegino.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

[1] *...priešai pagonys...* – Bartos ir Pagudės sukilėlių kariuomenė, vadovaujama Dyvano ir Linkaus.
[2] *Kristburgas* – dab. Stary Dzierzgoń (Lenkija, Olsztyno vaivadija). Pilis pastatyta 1247–1248 metais prūsų Zirgūnos pilies vietoje.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

PETERIS SUCHENWIRTAS

XIV a. I pusė–apie 1400

PETER SUCHENWIRT

Peteris Suchenwirtas (*Peter Suchenwirt*) – austrų poetas, savo eilėmis išaukštinęs ne vieną savo krašto didiką. Gimė XIV amžiaus pirmojoje pusėje. Jo biografinių duomenų beveik neišliko, žinoma tik, kad dažnai su austrų būriais lankėsi Pabaltijyje. Manoma, kad 1358–1395 metais Peteris Suchenwirtas gyveno Vienoje, čia turėjo keletą namų. Spėjama, kad mirė apie 1400 metus.

Peteris Suchenwirtas pasižymėjo ne tik kaip poetas. Jo eilės, kuriose aprašomi realūs įvykiai, yra svarbus istorijos šaltinis. Pateikiama informacija vertinga dar ir todėl, kad jos pagrindą sudaro tiesioginių liudininkų arba paties poeto matyti įvykiai. Tiesa, eilėse pasitaiko kai kurių nesutapimų. Antai, aprašydamas 1351 metais Kęstučio duotą priesaiką, Suchenwirtas vienur mini, kad lietuvių susidūrimas su vengrais įvyko Lietuvoje, kitur – kad rusų šalyje. Tačiau šie nesutapimai apskritai nemenkina jo pateikiamos informacijos. Reikšmingiausias Lietuvos istorijai yra 1377 metų žygio aprašymas.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Peteris Suchenwirtas, apdainuodamas Vengrijos karaliaus Liudviko žygį į Lietuvą, net kelis kartus mini taikos sutartį tarp Vengrijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio bei Kęstučio priesaiką, duotą „pagal pagonių papročius“: „pagal savo paprotį krauju prisiekė“, „pagal savo tikėjimą“. Jokių konkrečių šios priesaikos detalių nepateikiama. Todėl šio šaltinio reikšmė lietuvių mitologijai nedidelė.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Primisser, 1827; Strehlke, 1863b, 157–159; Mierzyński, 1896, 70–73 (fragm.); Mannhardt, 1936, 116–118 (fragm.).

Literatūra: Busse, 1845, 5–8; Strehlke, 1863b, 155–170; Lorenz, 1886, 236–240; Mierzyński, 1896, 70–73; Mannhardt, 1936, 116–118; Veblaitis, 1939.

Tekstas iš: Strehlke, 1863b, 157–159.

DIE REDEN
um 1356

Von chunik Ludwig von Ungerland

V. 104 In Reuzzenlant der mûtes vrût
vûr zwir mit manigem helde wert,
daz er der Litau schaden mêrt;
dem chunig er dar ze laide vûr
und den bedwanch, daz er im swûr
nôch haidenischen siten.
110 Die treu di wart versniten,
dâs er an im geprochen hât. [...]

Von hern Puppli von Elrwach (dem jungen)
Erste Rede

V. 136 In Litau vûr der mûtes frût
von Ungern mit dem chunig wert,
des herze treu und manhait gert,
dem sich der Litauchunik geporn
140 ergab, der aide hêt gesworn
auf dem plût nôch seiner art;
die treu gar zerprochen wart.

Von hern Puppily von Elrwach (dem jungen)
Zweite Rede

V. 88 Mit manigem helde unverzait
der edel auch in Litau vûr,
90 dô der kunich von Litau swûr
dem chunig von Ungern, als ich hab
vernumen, und sich dem ergab,
und swûr nâch seines gelauben art.
Der treuen er dô prüchig wart...

Von hern Fridreichen dem Chreuzpekch

V. 268 [...] Darnâch der werde chom geriten
in Reuzzenlant, dô sich ergab
270 der chunig und des gelubdes ab-
gestûnt dem edlen kunige gût
von Ungerlant, der êrn frût. [...]

KALBOS
apie 1356

Apie Vengrijos karalių Liudviką

Eil. 104 Į rusų kraštą[1] drąsiai
išvyko su daug karžygių narsiai
padaryti Lietuvai nuostolių.
Jis išvyko nubausti karaliaus[2]
ir jį įveikė, kad jis jam vietoj
pagal pagonių papročius prisiekė tuoj.
110 Ištikimybės pažadas, jam duotas,
buvo sulaužytas[3]. [...]

Apie (jaunąjį) poną Puppli von Elrwach
Pirmoji kalba

Eil. 136 Į Lietuvą, narsiai nusiteikę,
Išvyko iš Vengrijos, kilmingojo karaliaus vedami,
karžygiai drąsūs ir ištikimi,
kuriems Lietuvos karalius pasidavė raitas.
140 Jis pagal savo paprotį
krauju prisiekė,
ši ištikimybė greitai buvo sutrypta.

Apie (jaunąjį) poną Puppily von Elrwach

Antroji kalba

Su daug drąsių karžygių
jo prakilnybė Lietuvą pasiekė,
kur Lietuvos karalius jam prisiekė.
Tą priesaiką Vengrijos karaliui jis davė
ir, kaip girdėjau, greit jam pasidavė
ir, pagal savo tikėjimą jam prisiekęs,
jis savo žodį sulaužė nelaukęs.

Apie poną Fridreicheną Chreuzpekchą

[...] Po to kilnusis atjojo
Į rusų šalį, kur pasidavė
karalius ir pažadą davė
kilmingajam, gerajam
Vengrijos karaliui garbingajam. [...]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

[1] *Į rusų kraštą...* – tiksli žygio vieta nėra žinoma.

[2] *...išvyko nubausti karaliaus...* – kalbama apie Trakų kunigaikštį, LDK submonarchą Kęstutį (1297–1382).

[3] *Ištikimybės pažadas... buvo sulaužytas* – Kęstutis, davęs priesaiką, kad priims krikštą, pabėgo iš Vengrijos karaliaus Liudviko stovyklos.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

HERMANAS VARTBERGIETIS
XIV a. II pusė

HERMANN DE WARTBERGE

Hermanas Vartbergietis, arba Hermanas iš Vartbergės, Hermanas Vartbergė (*Hermann de Wartberge, Hermann von Wartberge*), buvo Livonijos ordino magistro kapelionas, kilęs iš Vestfalijos. Lotynų kalba jis parašė *Livonijos kroniką* (*Chronicon Livoniae*), apimančią laikotarpį nuo vokiečių vienuolio Meinhardo įsikūrimo lyvių žemėje Dauguvos žemupyje XII amžiaus antrojoje pusėje iki 1378 metų, kai Ordinas įnirtingai veržėsi į Lietuvą. Nuo 1358 metų *Kronikos* tekstas detalesnis, todėl manoma, kad apie tą laiką autorius jau buvo atvykęs į Livoniją arba bent užmezgęs glaudesnius ryšius su Livonijos magistro dvaru ir galėjo rašyti kaip įvykių liudininkas. Jis buvo Livonijos ordino oficialus asmuo, vedė diplomatines derybas, pavyzdžiui, 1366 metais Dancige (Gdanske) buvo Ordino patikėtinis derybose su Rygos arkivyskupu ir Livonijos vyskupais. Išliko jo rašytas Ordino požiūrį reiškiantis raštas (*SRP,* II, 148–155). Rašydamas *Kroniką,* jis galėjo naudotis Ordino archyve Rygoje saugomais sutarčių tekstais ir kitais dokumentais, Ordino pareigūnų pranešimais magistrui apie karo veiksmus. Rėmėsi ankstesnėmis kronikomis – Henriko Latvio *Senąja Livonijos kronika, Eiliuotąja Livonijos kronika,* Bartholomäus Hoeneke's *Naująja eiliuotąja kronika* (aprašančia 1315–1348 metų įvykius) ir kitais šaltiniais. Jų medžiagą interpretavo tendencingai, Ordino interesų požiūriu.

Hermano Vartbergiečio *Kronikoje* plačiai aprašomi Livonijos ordino karai su Lietuva (ypač 1330–1378 metų), su Rusia, be to, Livonijos vidaus kovos dėl politinio viešpatavimo. *Kronika,* neigiamai vaizduojanti Ordino priešus, pabrėžianti Ordino nuopelnus krikščionybės skleidimui, galėjo būti atrama Livonijos diplomatams.

Kronikininkas ne kartą lydėjo Livonijos magistrus Arnoldą von Vietinghof (1360–1364), Wilhelmą von Vrimersheim (1364–1385), jų maršalus žygiuose į Lietuvą, per kuriuos buvo niokojama šiaurinė, šiaurės rytų, vidurio Lietuva, ypač Upytės, Nevėžio apylinkės iki pat Kauno. *Kronikoje* parodyta, kaip buvo siaubiama – vien per 1372 metų rugpjūčio žygį buvo sunaikintos keturiasdešimt aštuonios vietovės (Strehlke, 1863a, 101–102), rašoma, kaip atkakliai lietuviai priešinosi. Minima nemaža faktų, charakterizuojančių Lietuvos materialinę ir dvasinę kultūrą, nobiliteto padėtį, teritorinį pasiskirstymą, gausiai vardijama lietuviškų vietovardžių ir asmenvardžių. Kronikoje yra tokių detalių, kurias

galėjo pateikti tik įvykius matęs žmogus. Šie autentiški faktai, amžininko, įvykių dalyvio užrašyta medžiaga yra ypač vertinga. Kronikos tekstą ištyrė ir 1863 metais paskelbė Ernstas Strehlke.

ROMAS BATŪRA

Mitologinės medžiagos Hermano Vartbergiečio *Kronikoje* nedaug, tačiau ji patikima, nes beveik visa užfiksuota žmogaus, aktyviai dalyvavusio aprašomuose įvykiuose arba apie juos sužinojusio iš amžininkų. Ypač reikšminga informacija apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves, per kurias buvę sudeginta „įvairių daiktų ir aštuoniolika žirgų“. Iš lakoniškos užuominos, kad lietuviai, užėmę tris kryžiuočių pilis, „vieną brolį savo įpročiu nužudė“, matyti, kad lietuviai buvo įpratę aukoti dievams vieną belaisvį. Kronikininkas apie tai praneša nesistebėdamas – kaip apie įprastą veiksmą. Nėra pagrindo juo netikėti. Autorius mini keletą mitinę prasmę turinčių vietovardžių: Livonijoje Velnio kalną, Lietuvoje Romainius (*Romagyn*), Šventąją, Burvelius (*Burve*), Ramėnus (*Ramoe*), Ruminius (*Ramynne*), Šventežerį (*Swente Azere*), šventu vadinamą Šatijų (*Sethen*) kaimą. Kadangi pastarasis turi pavadinimą be sando „šventas“, tai šventu jis buvo laikomas tikrai dėl ryšio su religinėmis apeigomis ar mitiniais tikėjimais. Vietovardžiai, kurių vienas dėmuo yra žodis „šventas“ (Šventosios upė, Šventežeris), žmonių sąmonėje iki pat XX amžiaus išlaikė ryšį su religija, mitologija (tik jau ne su senąja pagoniškąja, o su krikščioniškąja). Pavyzdžiui, padavimuose pasakojama, kad Šventosios upėje buvę krikštijami žmonės (LTR 1831 / 492 /), kad joje nuskendęs kunigas su švenčiausiu sakramentu (LTR 720 / 25 /, 1420 / 1 /). Kunigas su švenčiausiu sakramentu buvęs nuskendęs ir Šventežeryje (LTR 3517 / 2797, 2821 /). Hermano Vartbergiečio žiniomis yra naudojęsis vienas kitas baltų mitologijos tyrinėtojas (Biezais, 1954; 1975; Johansons, 1964; Топоров, 1970).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Strehlke, 1863a; 1864 (vok. k.); *Ливонская летопись*, 1879 (rusų k.); Mierzyński, 1896, 83–87 (fragm.); Mannhardt, 1936, 120–125 (fragm.); Užpurvis, 1939 (fragm. orig. ir liet. k.), *LIŠ*, I, 42, 55–57 (fragm. liet. k.); Vahtre, 1960 (orig. ir estų k.); Jurginis, 1991, 166–208 (liet. k.).

Literatūra: Strehlke, 1863a; Mierzyński, 1896, 82–88; Mannhardt, 1936, 119–125; Ivinskis, 1941; Зутис, 1949, 22; Пашуто, 1959, 139–141; Jučas, 1964, 11–12; Vahtre, 1969, 79–80; Jurginis, 1991, 154–166.

Tekstas iš: Strehlke, 1863a, 23, 81, 85, 92, 96, 101–102, 106, 113.

CHRONICON LIVONIAE
c. 1358–1378

[...] Anno domini 1167 [1196] fuit episcopus Livoniensis dominus Bertoldus, quem collecto exercitu Livones recidivantes in Monte zabuli crudeliter occiderunt. [...]

[...] Anno 1362 magister Arnoldus fecit quatuor expeditiones ad terram infidelium, primam conversionis beati Pauli usque ad villam Sethen, que dicitur sancta; secundam statim cum quibusdam hospitibus de Almania; tertiam navigalem ad peticionem generalis magistri circa festum Palmarum in destructionem castri Kauve. [...]

[...] Anno 1365 idem fecit expeditionem in terram Opythen, quam vastavit.

Eodem anno circa Valentini Letwini tria castra expugnarunt in Prussia, scilicet Schalwitarum in Ragnithen, Kaustriten et Splittern, omnibus hominibus abductis, uno fratre secundum ritum eorum interfecto, castra comburentes. [...]

[...] [1368] Eodem anno et tempore marscalcus devastavit trans Navezam in Letowia has regiones, scilicet Bastowe et Romagyn, perveniensque ad castrum Kauve inopinabiliter secundo reparatum in crastino devicit et expugnavit, VI^{C} viros armatos repertos ibi necavit, paucis nobilioribus exceptis, quos secum duxit. De nostris tres de menibus occisi sunt; de vulneratis vita sperabatur. [...]

[...] [1370] Post hec Letwini in littore maris circa rivulum, qui Sanctus dicitur, posuerunt insidias, quod intimatum advocato in Grobyn fuit, qui emisit speculatores, qui negligenter iverunt. Insidiatores igitur XX ex eis occiderunt. [...]

[...] [1372] Eodem anno et tempore magister Livonie, licet cum exercitu exiverat, compulsus fuit ex egritudine redire, emittens fratrem Andream de Stenberg lantmarscalcum, qui cum potencia intravit terras infidelium. Primum sowalk, id est accubitum, fecit in Kistenas, ubi terre devastate sunt Minanen, Velzen, Malu. Secundum sowalk fecit in Velenste, ubi terre devastate sunt scilicet Silnike, Barclene, Remigalle, Suckeyne, Lieszkeinen, Preybe; tercium sowalke Salkappen; terre vastate in eo sunt Veyseke, Waysevilte, Opiten; quartum sowalk versus partes Sameyten vocatur Eginten; terre in eo vastate sunt Lauden, Knien, Burve, Linkowe, Sasen. Quintum sowalk fuit Datinen; terre vastate scilicet Berze, Ramoe, Slappiberze, Megene, Datyske, Zazati, Vergo; sextum sowalk Andigenkuthi; terre vastate sunt scilicet Ramynne, Babyne, Gaydine, Karianowe, Labunowe, Pedins, Kapplius, Narmayne. Septimum sowalk fuit Kralinowe; terre vastate in eo sunt Opitelake, Rady, Stenghe; octavum sowalk Egglaythe; terre in eo vastate scilicet Swanike, Prewaysike, Nevesenike. Nonum sowalk Salweythe fuit super Nevesen; terra in eo vastata vocatur Wadachte. [...]

[...] [1375] Eodem anno frater Gotfridus de Linden, summus marscalcus, fuit in Letowia cum illis de Elbingo et Brandeborg, de Balge, de Cristborg ac duobus advocatis de Sambia, cum quibusdam eciam hospitibus de Almania. In die sancte Scolastice, terras has [...] incendiis et rapinis vastarunt. Divisit autem exercitum in tres turmas, ita quod illi de Cristborch et Balga in villa dicta Swirdekeynendorp pernoctabant et ipse marscalcus et hospites cum advocatis de Zambia in Swente Azere; illi vero de Elbingo et Brandeborg in Staghelisken. [...]

[...] [1377] Eodem anno circa idem tempus Algarden, summus rex Letwinorum, mortuus est. In exsequiis magna pompa in cremacione diversarum rerum ac XVIII equorum dextrariorum secundum ritum eorum. [...]

LIVONIJOS KRONIKA
apie 1358–1378

[...] 1167 [1196] Viešpaties metais Livonijos vyskupas buvo ponas Bertoldas, kurį lyviai, surinkę kariuomenę ir atsimetę nuo tikėjimo, Velnio kalne žiauriai nužudė. [...]

[...] 1362 metais magistras Arnoldas padarė keturis žygius į netikėlių žemę: pirmąjį – šv. Pauliaus atsivertimo dieną iki Šatijų (*Sethen*) kaimo, kuris vadinamas šventu, antrąjį – netrukus po to su kai kuriais svečiais iš Vokietijos, trečiąjį – laivais, vyriausiojo magistro prašymu, maždaug apie Verbų sekmadienį, norėdamas nugriauti Kauno pilį. [...]

[...] 1365 metais jis surengė žygį į Upytės žemę, kurią nuniokojo.

Tais pačiais metais apie Valentino dieną [vasario 14] lietuviai Prūsijoje užėmė tris pilis, būtent: skalvių pilį Ragainėje, Kaustryčius ir Spitrę (*Splittern*). Visus žmones išsivedę, vieną brolį savo papročiu nužudė, stovyklas sudegino. [...]

[...] [1368] Tais pačiais metais ir tuo pačiu laiku maršalas nuniokojo Lietuvoje, už Nevėžio, Paštuvos (*Bastowe*) ir Romainių kaimus ir, atžygiavęs iki Kauno pilies, kuri antrą kartą neįtikėtinai buvo atstatyta, rytojaus dieną ją nugalėjo ir užėmė, šešis šimtus ginkluotų vyrų ten suradęs iššudė, išimtį padarė tik nedaugeliui didikų, kuriuos su savimi išsivedė. Iš mūsiškių trys tarnai žuvo; tikima, jog sužeistieji pasveiks. [...]

[...] [1370] Po to lietuviai pajūryje, prie upelio, kuris vadinamas Šventąja, paspendė pinkles. Apie tai buvo pranešta *Grobyn* teisėjui, kuris išsiuntė žvalgus, bet tie ėjo nusiteikę abejingai. Todėl pinklių spendėjai dvidešimt iš jų nužudė. [...]

[...] [1372] Tais pačiais metais ir tuo pačiu metu Livonijos magistras, kad ir su kariuomene išvykęs, buvo priverstas dėl ligos grįžti atgal; jis išsiuntė krašto maršalą brolį Andrių von Stenberg, kuris su visomis pajėgomis įsiveržė į netikėlių žemes. Pirmą puolimą nukreipė į Kistėnus, kur nuniokojo Mingelionius (*Minanen*), Velžį, Molainius (*Malu*), antrąjį – į Uliūnus (*Velenste*), kur nuniokojo Šilnikų [Šilaičių?], Berklainių, Ramygalos, Šukėnų [Šukių?] (*Suckeyne*), Leškėnų [Leškių?] (*Lieszkeinen*), Preibės žemes. Trečiasis [puolimas] į Šaltkapius (*Salkappen*); nuniokotos Vaskonių (*Veyseke*), Vaišvilčių, Upytės žemės. Ketvirtasis puolimas Žemaitijos link, į vadinamuosius Jugintus (*Eginten*); nuniokotos Liaudos, Kujėnų (*Knien*), Burvelių (*Burve*), Linkūnų, Šašių (*Sasen*) [Bakainių?] žemės. Penktasis buvo į Dotnuvą (*Datinen*); nuniokotos Beržės, Ramėnų (*Ramoe*), Šlapaberžės, Miegėnų, Dotiškių, Zazatų [Zacišių?], Vergų [Varėnų?] žemės. Šeštasis – į Andigenkutę; nuniokotos Ruminių (*Ramynne*), Babėnų, Kėdainių (*Gaydine*), Kernavės (*Karianowe*), Labūnavos, Pėdžių (*Pedins*), Kaplių, Normainių žemės. Septintasis puolimas buvo į Karūnavą (*Kralinowe*); nuniokotos šios žemės: Apytalaukis, Rodai, Stangiai. Aštuntasis buvo į Eglaitę; nuniokotos šios žemės: Švaininkai (*Swanike*), Prievačka (*Prewaysike*), Nevėžninkai. Devintasis puolimas buvo į Šalvietę [Salvas?] už Nevėžio, nusiaubta žemė vadinasi Vadaktai. [...]

[...] [1375] Tais pačiais metais brolis Gotfridas von Linden, vyriausiasis maršalas, buvo Lietuvoje su žmonėmis iš Elbingo ir Brandenburgo, Balgos, Kristburgo ir dviem prievaizdais iš Sembos. Buvo taip pat keletas svečių iš Vokietijos. Šv. Scholastikos dieną šias žemes gaisrais ir plėšimais nuniokojo. O kariuomenę padalijo į tris būrius taip, kad tie, kurie buvo iš Kristburgo ir Balgos, pernakvojo kaime, vadinamame Svirdekainiais, o pats maršalas ir svečiai su Sembos teisėjais – Šventežeryje; tie, kurie buvo iš Elbingo ir Brandenburgo, nakvojo Stageliuose [Stagiuose?] (*Staghelisken*).

[...] [1377] Tais pačiais metais apie tą patį laiką mirė vyriausiasis lietuvių karalius Algirdas. Laidotuvės buvo labai iškilmingos, pagal jų paprotį buvo sudeginta įvairių daiktų ir aštuoniolika žirgų. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

PATRIARCHO FILOTĖJAUS RAŠTAI APIE RUSŲ KUNIGAIKŠČIŲ, NEDALYVAVUSIŲ KARE PRIEŠ LIETUVIŲ KUNIGAIKŠČIUS, ATSKYRIMĄ

Šiuose dviejuose patriarcho raštuose (rusų kunigaikščiams ir specialiai skirtame Smolensko kunigaikščiui Sviatoslavui) yra smerkiamas rusų kunigaikščių dalyvavimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo organizuotame žygyje prieš Maskvą ir jos kunigaikštį Dimitrijų Donietį 1368 metais. Be Lietuvos vasalu 1367–1375 metais buvusio Smolensko kunigaikščio, žygyje dalyvavo dar Tverės bei Briansko valdovai. Algirdo vadovaujama Lietuvos kariuomenė tada pirmą kartą pasiekė Maskvą, ir tai padarė didelį įspūdį amžininkams. Po antpuolio buvo susigriebta, jog reikia užkirsti kelią panašiems Lietuvos veiksmams. Patriarcho Filotėjaus raštai ir atspindi propagandinę kovą prieš Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir didįjį kunigaikštį Algirdą. Abu raštus inspiravo Maskvos metropolitas Aleksijus, siekęs paversti Maskvos kunigaikščio kovas prieš Lietuvą „šventuoju karu“. Raštai, išgauti iš patriarcho, reiškė dalinį Aleksijaus laimėjimą, tačiau Lietuvos ir Maskvos santykių iš esmės nepakeitė.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Abiejuose patriarcho Filotėjaus raštuose lietuviai vadinami ugnies garbintojais. Ugnies kultas sudarė svarbią baltų ir kitų indoeuropiečių religijos bei mitologijos dalį ir labai krito į akis kitų religijų atstovams. Pavadinti lietuvius ugnies garbintojais, tarp kitko, matyt, paskatino ir šio termino populiarumas ano meto Bizantijoje. Ugnies garbintojais buvo vadinami pasakiškosios Sabos karalystės gyventojai ir nekrikščioniškos Artimųjų Rytų tautos, kurios laikėsi skirtingų religijų. Rytų Bažnyčios raštuose esančia informacija jau yra rėmęsi lietuvių mitologijos tyrinėtojai (Brückner, 1909; Niemi, 1928; Klimas, 1919; Būga, 1958).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Acta Patriarchatus, I, 1860, 523–525.
Literatūra: Brückner, 1909; Klimas, 1919; Niemi, 1928; Paszkiewicz, 1933; Būga, 1958.
Tekstas iš: Acta Patriarchatus, I, 1860, 523–525.

LITTERAE PATRIARCHAE PHILOTHEI DE SECRETIONE DUCUM RUSSIAE, ABSENTIUM IN BELLO CONTRA DUCES LITHUANIAE

Junius 1370

Ἐπεὶ οἱ εὐγενέστατοι ῥῆγες τῆς Ῥωσίας ὡμοφώνησαν ἅπαντες καὶ συνέθεντο, ὅρκους φρικτοὺς ποιήσαντες καὶ τὸν τίμιον καὶ ζῳοποιὸν σταυρὸν ἀσπασάμενοι, μετὰ τοῦ εὐγενεστάτου μεγάλου ῥηγὸς πάσης Ῥωσίας, κῦρ Δημητρίου, ὡς ἂν ἅπαντες ὁμοῦ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῶν ἀλλοτρίων τῆς ἡμετέρας πίστεως, τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ τῶν μὴ πιστευόντων εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀλλὰ λατρευόντων καὶ κακῶς καὶ ἀθέως τῷ πυρί, καὶ ὁ μὲν μέγας ῥὴξ κατὰ τοὺς ὅρκους καὶ τὴν συμφωνίαν, ἣν πρὸς ἐκείνους ἐποίησε, κατεφρόνησε δὲ καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, προτιμοτέραν πάντων τούτων ἡγησάμενος τὴν εἰς τὸν θεὸν ἀγάπην καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πολεμεῖν καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ μάχεσθαι, καὶ ἑτοιμασθεὶς ἐκάθητο, περιμένων ἐκείνους, οὗτοι δέ, μήτε τὸν θεόν φοβηθέντες, μήτε τοὺς ὅρκους αἰδεσθέντες, ἀλλὰ παραβάντες αὐτούς τε καὶ τὸν σταυρὸν, ὃν ἠσπάσαντο, καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους συνθήκας καὶ ὑποσχέσεις, καθὼς μὲν ὑπεσχέθησαν, οὐκ ἐποίησαν, προσετέθησαν δὲ μᾶλλον τῷ ἀσεβεῖ Οὐργέλδῳ, ὃς καὶ ἐκστρατείαν ποιήσας κατὰ τοῦ μεγάλου ῥηγός, πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ἀπώλεσε καὶ διέφθειρε. [...]

LITTERAE PATRIARCHAE PHILOTHEI DE SECRETIONE DUCIS SMOLENSCENSIS SVETOSLAVI

Junius 1370

Εὐγενέστατε μέγα ῥὴξ Σμολενίσκου, κῦρ Σφετσιολάβε. Ἡ μετριότης ἡμῶν ἐγνώρισεν, ὅτι μετὰ τοῦ μεγάλου ῥηγὸς τῆς Ῥωσίας, κῦρ Δημητρίου, συνεφώνησας καὶ συνθήκας ἐποίησας, φρικτῶς ὀμόσας καὶ τὸν τίμιον καὶ ζῳοποιὸν σταυρὸν ἀσπασάμενος, ἵνα μετ' αὐτοῦ ἐκστρατεύσῃς κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ τῶν λατρευόντων καὶ πιστευόντων εἰς τὸ πῦρ. Καὶ ἐκεῖνος, καθὼς ἐτάξατε καὶ συνεφωνήσατε, ἕτοιμος ἦν καὶ ἐξεδέχετο καὶ σέ, σὺ δὲ οὐ μόνον οὐκ ἐποίησας, καθὼς ὑπεσχέθης καὶ ὤμοσας, ἀλλὰ μᾶλλον παραβὰς καὶ τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας καὶ τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὸ φίλημα τοῦ σταυροῦ, συνεστράτευσας τῷ Οὐργέλδῳ κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἐφθάρησαν χριστιανοὶ πολλοί. [...]

PATRIARCHO FILOTĖJAUS RAŠTAS APIE RUSŲ KUNIGAIKŠČIŲ, NEDALYVAVUSIŲ KARE PRIEŠ LIETUVIŲ KUNIGAIKŠTĮ, ATSKYRIMĄ

1370 birželis

Po to, kai visi kilmingiausieji Rusios kunigaikščiai susitarė ir švenčiausiai prisiekdami bei bučiuodami kryžių, šlovės ir gyvybės šaltinį, kartu su šviesiausiuoju visos Rusios kunigaikščiu valdovu Dimitrijumi pasižadėjo visi kartu iššygiuosią prieš mūsų tikėjimo nedraugus, kryžiaus priešus, netikinčius mūsų Viešpatį Jėzų Kristų, bet bjauriai ir bedieviškai garbinančius ugnį, didysis kunigaikštis, laikydamasis priesaikos ir sudarytos sutarties, nesaugodamas savo gyvybės – mat svarbesniu už ją dalyku laikė meilę Dievui ir kovą su jo priešais, – susiruošęs laukė kunigaikščių. Tačiau jie, nebijodami Dievo ir nepaisydami savo priesaikų, jas kaip ir kryžių, kurį bučiavo, pamynę bei sulaužę sutartis ir

pažadus, duotus vienas kitam, ne tik nedarė to, ką žadėjo, bet, dar blogiau, susimetė su tuo bedieviu Algirdu, kuris, užpuolęs didįjį kunigaikštį, iššudė bei sunaikino daugybę krikščionių. [...]

PATRIARCHO FILOTĖJAUS RAŠTAS APIE SMOLENSKO KUNIGAIKŠČIO SVIATOSLAVO ATSKYRIMĄ

1370 birželis

Kilmingiausias Smolensko kunigaikšti, didysis valdove Sviatoslavai! Sužinojome, kad tu, susitaręs su didžiuoju Rusios kunigaikščiu valdovu Dimitrijumi, švenčiausiai prisiekinėjai ir bučiavai kryžių, šlovės ir gyvybės šaltinį, žadėdamas kartu su juo žygiuoti prieš mūsų tikėjimo ir kryžiaus priešus, garbstančius ugnį ir tikinčius ją. Didysis kunigaikštis, kaip buvote sutarę, jau buvo pasiruošęs ir laukė tavęs, bet tu ne tik nedarei to, ką žadėjai ir prisiekinėjai, bet, dar daugiau, pamynęs priesaikas, sutartį, pažadus ir kryžiaus bučiavimą, kartu su Algirdu išžygiavai prieš krikščionis, o dėl to daug jų buvo iššudyta bei sunaikinta. [...]

Vertė *ARVYDAS BARONAS*

PATRIARCHO NILO PATVIRTINTAS SINODO NUTARIMAS DĖL KIPRIJONO NETEISĖTO PASKYRIMO Į KIJEVO METROPOLITO VIETĄ

Kaip ir prieš tai publikuojamame šaltinyje aptarti patriarcho Filotėjaus raštai, taip ir šis nutarimas atspindi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės ideologinę kovą. Lietuvos valstybės tikslas buvo įkurti atskirą Bažnyčios metropoliją. Po minėtųjų 1370 metų Maskvos metropolito Aleksijaus veiksmų Algirdas ėmėsi atsakomųjų priemonių: patriarchui buvo nusiųstas Algirdo laiškas, kuriame paaiškinta, dėl ko jis kariavo su Maskva. Lietuvos sąjungininkas Tverės kunigaikštis patriarchui nusiuntė raštą, kuriame buvo reiškiamas nepasitenkinimas metropolito Aleksijaus veiksmais. Lietuvos diplomatijai Bizantijoje 1375 metais pavyko rasti kandidatą – Kiprijoną, – kuris turėjo tam tikrą įtaką Konstantinopolio patriarchui bei sutiko užimti Kijevo metropoliją. Po Maskvos metropolito mirties jis turėjo užimti ir jo sostą. Tokiems Lietuvos veiksmams pasipriešino Maskvos kunigaikštis, ir Kiprijonas Maskvos metropoliją gavo tik 1390 metais. Aptariamame rašte ir atsispindi vienas iš tos kovos momentų.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Mitinė informacija patriarcho Nilo rašte panaši kaip ir patriarcho Filotėjaus raštuose: ten ugnies garbintojais vadinami visi lietuviai, o čia – jų didysis kunigaikštis Algirdas. Ugnies garbintojo terminą patriarchas Nilas galėjo būti nusižiūrėjęs iš savo pirmtako.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Acta Patriarchatus, II, 1860, 12–18.
Literatūra: Brückner, 1909; Klimas, 1919; Niemi, 1928; Paszkiewicz, 1933; Būga, 1958.
Tekstas iš: Acta Patriarchatus, II, 1860, 12–18.

DECRETUM SYNODI A PATRIARCHA NILO APROBATUM DE INJUSTA NOMINATIONE CYPRIANI IN SEDEM METROPOLITAE KIJOVENSIS

Junius 1380

[...] *Τοῦ γοῦν μητροπολίτου καὶ τὸν παῖδα διασώζειν καὶ τὴν χώραν καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ συντηρεῖν παντὶ τρόπῳ προθυμουμένου, τοῖς μὲν ἄλλοις καὶ ἠρεμεῖν ὁπωσοῦν ἐδόκει καὶ εἰρήνην ἄγειν, τῷ δὲ πυρσολάτρῃ ῥηγὶ τῶν Λητβῶν, πᾶσαν μὲν ῥαδίως τὴν ἄλλην ἐπιόντι χώραν καὶ ἀφανίζοντι, πᾶσαν δὲ πόλιν ὑφ' ἑαυτὸν ποιουμένῳ, πρὸς δὲ τὴν Μεγάλην Ῥωσίαν οὐδ': ἡντινοῦν εὑρίσκοντι πάροδον, οὐκ ἦν ἠρεμεῖν, ἀλλὰ πῦρ ἔπνει κατὰ τοῦ μητροπολίτου, καὶ τὰ χείριστα διαθήσειν αὐτὸν ἐσπούδαζε.* [...]

PATRIARCHO NILO PATVIRTINTAS SINODO NUTARIMAS DĖL KIPRIJONO NETEISĖTO PASKYRIMO Į KIJEVO METROPOLITO VIETĄ

1380 birželis

[...] Metropolitui stengiantis išsaugoti sūnų ir bet kokia kaina išlaikyti jam žemę bei valdžią, tuo tarpu kai kiti buvo linkę elgtis ramiai ir laikytis taikos, tas ugnies garbintojas lietuvių kunigaikštis, kiekvienu metu pasiryžęs užpulti ir nusiaubti bet kokią kitą šalį ar pavergti bet kokį miestą, kad ir kaip troško, negalėjo prieiti prie didžiosios Rusios ir dėl to nerado sau ramybės, bet, degdamas neapykanta metropolitui, visokiausiais būdais stengėsi jam pakenkti. [...]

Vertė *ARVYDAS BARONAS*

KRYŽIUOČIŲ KARO KELIŲ Į LIETUVĄ APRAŠYMAI

Lietuvos kelių aprašymai (*Die littauischen Wegeberichte*) – kryžiuočių žvalgų pranešimų rinkinys, parengtas Vokiečių ordino maršalų aplinkoje Karaliaučiuje. Čia Lietuvos pasienyje esančių Ordino pilių komtūrų į centrą siunčiami kelių aprašymai buvo trumpinami ir redaguojami. Kokie tie aprašymai buvo, rodo 39-as ir 57-as pranešimas – laiškai maršalui, kurie šioje knygoje nespausdinami. Šiuose išlikusiuose netrumpintuose laiškuose remiamasi Ordino žvalgų, vedlių duomenimis. Vedliai buvo daugiausia Ordino valdžioje esantys prūsai (dažniausiai iš Sembos, taip pat iš Skalvos, Nadruvos, Notangos, Varmės, Pagudės, Bartos), kai kurie Ordino pusėje atsidūrę lietuviai (80, 85, 92, 100 pranešimai). Tai amžininkų, regioną gerai pažįstančių žmonių duomenys. Iš šimto paskelbtų Lietuvos kelių aprašymų (kaip nustatė Kazys Alminas, jų yra keliais daugiau) 53 tenka Žemaitijai, 47 – Aukštaitijai. Kryžiuočių maršrutai apima regioną nuo Klaipėdos, Rasytės, Ventės (Vintburgo), Ragainės, Įsruties (Insterburgo), Metenburgo – pasienio su Lietuva Ordino pilių – iki Varnių, Kražių, Vilkmergės (Ukmergės), Maišiagalos, Vilniaus, Šalčininkų, Krėvos, Ašmenos, Gardino apylinkių. Kraštas buvo žvalgomas ir iš Lietuvos gilumoje pastatytų Ordino pilių (Marienburgo prie Dubysos žiočių).

Lietuvos kelių aprašymai išliko XIV amžiaus pabaigos–XV amžiaus pradžios dokumentų rinkinyje, kuris buvo saugomas slaptajame Ordino archyve Karaliaučiuje; juos 1863 metais paskelbė Teodoras Hirschas.

Karo kelių aprašymai teikia labai vertingų duomenų apie visą to meto Lietuvos kraštovaizdį: kelius, miškus, upes, pelkes, brastas, įvairaus tipo gyvenvietes, atstumus tarp jų Ordino myliomis (8280 m), taip pat apie teritorinį krašto padalijimą, ūkį, kultūrą. Čia daug baltiškų asmenvardžių, vietovardžių, kuriems rekonstruoti, lokalizuoti dar reikia nemaža pastangų.

ROMAS BATŪRA

Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose minima daug mitinę prasmę turinčių vietovardžių (*Aukaimis, Milžo piliavietė, Stabukalnis, Šventaragis, Šventoji, Rambynas, Vilkamergė, Romainiai, Šventupė, Šventasis miškas*). Nemaža jų (*Aukaimis, Milžo piliavietė, Stabukalnis, Šventaragis, Šventasis miškas, Šventoji*) išsidėstę netoli

vienas kito ir sudaro tarsi vieną kompleksą, kuriame, matyt, buvo svarbios žemaičių kulto vietos. Kad bent dalis šių pavadinimų anuomet buvo ne paprasti mitiniai vietovardžiai, o siejosi su religine praktika, iš dalies rodo Šventojo miško vietovardis. Keliuose aprašymuose šis miškas vadinamas Ašviete, tačiau turi epitetą *šventas*, kuris rodo paties objekto išskirtinumą. Matyt, neatsitiktinai tie patys vietovardžiai kartojami net keliuose aprašymuose. Žygiuose į Lietuvą ir Žemaitiją kryžiuočiai, ko gero, stengėsi smogti ne tik strateginiu, bet ir kulto požiūriu svarbiems objektams.

Šie ir kituose šaltiniuose minimi vietovardžiai rodo, kokie gamtos objektai lietuvių buvo labiausiai garbinami (miškai, upės, ežerai, kalnai, akmenys), ir leidžia nustatyti senąsias lietuvių kulto vietas. Į kryžiuočių karo kelių aprašymus vienas kitas BRM tyrinėtojas jau yra atkreipęs dėmesį (Klimas, 1919; Balys, Biezais, 1965).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Hirsch, 1863b; Mierzyński, 1896, 88–105 (fragm.); Biržiška, 1930a (fragm. vok. k.); Mannhardt, 1936, 126–127 (fragm.); Jurginis, Šidlauskas, 1983, 7–41 (liet. k.).

Literatūra: Hirsch, 1863b, 662–664; Thomas, 1885; Mierzyński, 1896, 88–105; Müller, 1927; Biržiška, 1930a; Salys, 1930; Łowmiański, 1931–1932; Mannhardt, 1936, 126–127; Ivinskis, 1940; 1958; Пашуто, 1959; Jurginis, 1962; Steponavičienė, 1974; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 7.

Tekstas iš: Hirsch, 1863b, 668–670, 675–678, 684–685, 687–688, 692–696.

DIE LITTAUISCHEN WEGEBERICHTE
1384–1402

A. Wege nach Samaiten

W. 6. Züge von dem untern Memel über die Sczeszuwa in die nördlich von ihr gelegenen Samaitischen Landschaften. Winterreise

Samayts

Eykint vnd sin bruder vnd Bunse wellin füren von Wyste bis czu Wayswille, das ist iij mile gutes weges, do ist holczes vnd wassirs gnuk. Die selbin wellin furen von Wayswille bis an eyn flys, das heist c. 1386

Sessow, das ist iij mile, do czwisschin mus man ȷ mile weges rümen, vnd do let man die letzste cost, do ist ouch wassirs vnd holczes gnuk; do kerin dy sleten wedir. – Die selbin wellin vort füren von Sessow vf das velt Awkon vnd ist ij mile, do czwisschin mus man an etlichen enden rümen vnd wopint sich czu Awkon; von Awkon in das lant czu Caltenenen vnd ist iij mile gutes weges vnd hat denne vort czum nachtlegir ij mile, das heist czu Jensetilte, do ist futers vnd czu herin gnuk, holczes vnd wassirs gnuk, die vij mile mus man vndir eyns ryten tag vnd nacht.

V f f K a w e n

Eykint syn bruder vnd Mase wellin füren von Jensetilte bys czum heilgin walde, der heist Asswyiote, das ist iȷ mile czu herin gnuk vnd ouch wassirs gnuk. – Mase vnd Pawl von Waldow wellin füren von Asswyoten bis czu Girstawtin dorffe, das ist iij mile, czu herin gnuk.

Skocz vnd Skwabe wellin füren von Girstawtin bis czu Milso dem burcgwale, das ist ij mile, czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. – Bunse, Rexa, Matryco, Kynne vnd Darge wellin füren von Milso czü Susükendorff, das ist ij mile rume lant, czu herin futers, wassirs vnd holczs gnuk. – Dy selbin wellin füren von Susükin bis czu Stabuncaln, das ist ij mile czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. – Dy selbin wellin furen von Stabuncaln czu Cosleykin, das ist ij mile, czu herin gnuk; do czwisschin ist eyne rume damerow, do darff man nicht rümen, wassirs vnd holczs gnuk. – Skocz, Mateyko, Darge wellin füren von Cosleykin wedir czurucke czu Rogyare, das ist iij mile, czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. – Eykint, sin bruder, Skocz, Mateyco, Bunse, Darge wellin füren von Rogyare czu Namaxste, das ist iij mile, do kumpt man wedir in den aldin weg; vnd wen man Namaxsten vff eyne mile na kumt, so mus das heer futern vnd das futer metefüren vff das legir. – Von Namaxste ist vij mile bis czü Sessow, do kumt man wedir czur cost.

W. 7. Eine andere Abfassung der letzten Aufzeichnung mit einigen Abweichungen

1386 25. Dec. Dese wege han lasin czeichin Eykint vom Goltberg vnd sin bruder Skawdegirde anno Domini etc. lxxxvi ipso die nativitatis

Samayts

Czum erstin wellin sie anhebin von Rangnit czu leyten vf eyn vlys, das heist Wyeste ij mile, von Wyste czu Wayswille an eyn vlys iij mile gutes wegs, do let man die erste cost; von Wayswille czu Sessow eyn flys iij mile, do czwisschin ist ȷ mile czu rümen, vnd do let man die leczste cost. Von Sessow vf das velt Awkon ij mile, do czwisschin mus man rumen, do mus man sich ouch wopin. Von Awkon ins lant Caltenenen iij mile gutes wegs, do liet man czu Jensetilte, das ist ij mile vort. Von Jensetilte czum heilgin walde, der heist Asswyiote ij mile, von dannen vf das vlys Rawde ij mile, czu herin gnug. Von Rawde in Girstawtendorff, do wonet Sowgutte ij mile. Von dannen czu Milso eyn burgwal ij mile, von Milso czu Susockindorff ij mile. Wil man do Kosleike wonet, so hat man von Susuckin ij mile bis czu Stabuncaln, do liet man nacht. Von Stabuncaln czu Kosleikindorffe ij mile, do czwisschin ist eyne gerume damerow, do darff man nicht rümen. Von Kosleykin keret man wedir vmme vnd kumpt czu Rogyare iiij mile, do mus man an etlichin enden rümen. Von Rogyaren czu Namaxste, czum heilgin walde, do kumpt man wedir in den aldin weg vnd ist iij mile, do mus man vf eyner mile in etlichin enden rümen. Von Namaxste czu Sessow, do man die letzte cost gelasin hat, ist v. mile. In desin selbin wegin bekennen sich ouch Mase von Rangnit, Skotcz von Waldow, Punse von der Balge, Kynne ibidem, Darge ibidem, Rexa von Brandinburg, Mateyco ibidem, Skwobe von Lawkiskin.

Nota: dese vorgeschreben leitslüte wellin dese wege furen mit vndirscheit; Eykint vnd sin brudir Skawdegirde vnd ouch Punse wellin furen von Rangnit bis czu Asswyioten, Eykint vnd Maze wellin furen von Asswyiote czu Girstawtindorffe, Skotz vnd Skwobe wellin furen von Girstawtin bis czu Milso, Punse, Kynne vnd Rexe wellin furen von Milso czu Cosleikin, Skotz, Mateico wellin von Cosleykin furen bis czu Rogyare, von Rogyare wellin sy mit enandir wedir füren in den aldin weg wedir heym. Idoch bekennen sie sich gemeynlich in alle den vorgeschreben wegin.

W. 18. Von Ragnit in die Gegend von Poszyli

Omnium sanctorum xcv°

Desin weg han gegangen Hans Eisutten son, Scurdenne vom Nuwenhuse vnd Panst doselbist. Czum erstin von Rangnit seczit man 1395 1. Nov.

sich obir die Memil bie deme Mergilsee vnd czuet iiij milen bis czu Greiseen, do lyt man das erste nachtleger; vort iij milen bis czu Ringelauken dem velde vnd vort iij̷ mile bis czu Putelauken, doczwischin ist eyn wald eyner milen lang vnd ist gut steende wald, vnd in dem walde mus man wol eyn halb virteil von eyner mile rumen, vort ij̷ mile bis in das land vnd ist rum weg; do trift man czum erstin Questin das land; vnd czu Jonawdo dem lande, do lyt eyn heilig wald vnd eyn vlys, do sal das heer die erste nacht legen.

W. 20. Von Trappöhnen a. M. aus ins Land Weigow

Luce ewangeliste xcv°

1395 18. Oct. Desin weg han gegangen Rexa vnd Twirbute von Brandinburg vnd Neweke. Czum erstin eyne nacht vff dem Trappen vnd di ander nacht vf der Swinton, von der Swinton vj mile bis czu der Saltone dem vlise vort iij mile bis ins land, vnd die erste nacht lyt man im lande bi Salto dem walde, die ander nacht lyt man czu Stabekalne im lande vf Weikenveld.

W. 23. Nähere Angaben über denselben Weg. Sommerreise

Diese sint von Rangnith

c. 1385/95 Robütte vnd Sade von Lawkisken wellen diese wege füren. Von deme heyligen walde von Rambyn in das lant czu Medeniken. Das erste nachtleger von Rambin ij mile vf die Lümpe, doczwischen darf man nicht brücken vnd ist güt wek vnd hat wassers vnd grasis genug. Von der Lumpe iij mile czü Wilkeen vnd ist güt wek. Von Wilkeen iij mile czü Arisken, do ist gut wek, vnd man müs doczwischen ein teil die wege rümen. Von Arisken iij mile vf die Jure, vnd ist gut wek, vnd man mus an etzlichin enden rümen. Von der Jure ij mile vf das flis Namile vnd ist güt wek. Von deme flise Namile iij̷ mile in das lant czu Medeniken, in deme lande ij mile czu Barsepille czü deme borgwalle vnd fort, wo man in habin wil in deme lande die lenge vnde die breite. Dese wege weis ouch Nabute von Waldow vnd sin brudir Waigal.

W. 25. Weg nach Samaiten von der Schwente aus und über die Szaltuna

Samayts weg. Balge

Dese wege habin sie fulbort czu geende lxxxv° in die Walpurgis. 1385 1. Mai
Darge vnd Punse von Stabelauken wellen wege füren von der Swintowe iiij mile bis czü deme flise Saltüne, do czwischen hat man eyn bruch czu brückin ij̷ seelis lank. Von Saltüne iiij mile bis czü Wedükkelen. Von Wedükkelen czü Rossyeyn, vnd czü Karsov do findet man ein hüs, do das lant alle czü flüget; vnd vort wellen sie das heer füren, wo man heen wil.

W. 26. Weg von der Schwente aus nach Widukle

Symonis et Jude xciij°

Rexa vnd sin bruder Twirbut von Brandenburg haben desin weg 1393 28. Oct.
gegangen. Czum erstin von der Swintov bis vf die Saltüne vj mile wegis truge heide, von dannen iij cleyne mile waldes, do ist eyn flys inne, Oppe genant, do ist is eyn wening vorhouwen, vnd das ryt man vmme ane hindernisse; wen man vs dem walde kumpt, so hat man j mile wegis gute damerow bis in das land czu Weduckelen; wen man do gehert hat vnd wedir vs wil czyhen, so mag man czyn vbir das veld Auken, als Zada vnd Kinne gegangen haben, so kumpt man czu Wirsolauken vf die Memil.

W. 27. Ein anderer Weg nach Widukle von der Schwente aus

Geczeichnit xcv° czu pfingsten

Rexa vnd Twirbut vs deme gebite czu Brandenburg wellin furen 1395 30. Mai
desin weg in das land czu Weduckeln. An der Swintoppe scheidet man von der Memil, vnd ist das erste nachtleger iiij mile von dannen vf dar Saltune dem vlyse, rum weg, heide vnd damerow, vnd vindet wol gras czu eyner nacht; von dannen in das land czu Weduckeln iij mile, vnd vor deme lande wol eyne myle ist eyn hayn eyns armbrost schossis breit, der ist ald vnd gut czu rumen, vnd mitten in deme hayne ist eyn flys, das vortet man wol, wo man wil, vnd ist eyn bruch czwischin dem hayne vnd der Saltüne, do hat man wol czweir

obirgerittin, das man nicht durfte brucken. Die dritte nacht lyt man im lande an eyme walde, der heist Sautum bi eynem vlise Sassaw. Wil man denne von dannen heym czyhen denselbin weg, das mag man thün; wil man ouch sust ander wege czyen, so vindet man czu heren gnug vnd czüt obir das veld czu Gewillen czu Aukeyn; czu den weg bekennen sich Kinne vnd Zada vs dem gebite czur Balge.

W. 42. Von Insterburg in die Memelgegenden zwischen Wilia und Niewescha

c. 1384 [...] Vort an hat man ix myle bes jn das lant czu Slowisso, czu Wayswidendorff, do czwuschen hat man vaste vil czu rümen, do czwuschen mus man ix brücken machen: off der Suppe dy erste, dy andir off dem Sassene ij̷ rutte lang, abir eyns obir dy Sassene eyne brücke j rutte läng, dy vierde off dem Pobalxte j rutte läng, dy fümfte off der Jusse ij rutten czu brücken, ouch mus man off deser seyte öbir eyn bruch wol iiij zeyle brucken, off der andern seyte mus man j zeyl brücken, dy sechste brücke wol ij rutte lang, dy sebende off der Swyntove ij̷ rutte lang, dy achte wol j rutte lang czu brücken, dy newnde off der Wyte, do mus man ouch eyne rute brucken.

W. 51. Weg vom Felde Aukon (Batoki) in das Land Weigow

S a m a y t s – K e n G r a s y e n

1385 20. Jan. Dese wege hat Squabe von Lawkisken vnde Gastart von Labiow lasin czeichenen Fabiani et Sebastiani martirum anno lxxxv°.

Czüm erstin wellin sie anhebin vf deme felde Aukon; von dannen ist is v. mile in das lant czü Grasyen, do ist güt wek, sundir man müs an eczlichin enden ein wenik bruckin; von Grasien ij mile in das lant czü Milsowe, das ist güt lant vnde ist czü herende genuk; von Milsowe ij mile bis czü Saüten czü deme heiligenwalde do müs das heer legen, do ist czü herende genük; von Saüten ij mile in das lant czü Wayke, do ist czü herinde genuk vnd ist allis güt wek.

B. Wege nach Auxteten oder Ober-Littauen

W. 64. Weg an der Wilia

Desin weg mag man czyhen bie der Nerye hinuf: Die erste nacht lyt man vf der Rist dem vlise ȷ myle jensit Wissewal czu der rechtin hant hen abe; das ander leger vordan iiȷ mile vf der Lamen vnd ist heide vnd czwe brucher, die haben hertin grunt vnd sin gut czu reiten; vordan iiȷ mile weges bis czu Swirgalendorf das iij^{de} leger, vnd ist gut weg; vordan die iiij^{de} nacht czu Darudendorf iiȷ mile gutis wegis; die v^{de} nacht czu Rinkant iiȷ mile gutis wegis; die vi^{de} nacht vf der Wake ij mile gutes wegis.

W. 65. Weg von Kulwa nach Meiszagola

Anno lxxxv^{to} vigilia assumptionis Marie do lys Henczke von Syntyn vnd Materne syn brudir vs dem dorfe Wackenn dese wege zceichin. Vf Garthen. Zcum ersten wil her anhebin czu Koluwe vnd vort zcu Weppre; do zcwischen sint iiij myle, do zcwischen ist eyn bruch czu brucken eyns halben seyles lang, vnd an eczlichen enden of den iiij milen mus man rumen, vnd do zcwischen alumme mag man heeren. Item von Weppren vort ken Gelwen sint iij myle, do zcwischen ist j. vlys, das heiset Swyntoppe, do ist eyn fort obir vnd do zcwischen ist gnug czu heeren. [...] 1385 14. Aug.

W. 66. Weg von der Niewescha nach Wilna

Anno Domini etc. lxxxv^{to} assumtionis Marie. Vf die Wille.

Do lys Girhardt von Kremiten dese wege czeichen. Czum ersten wil her anhebin czur Nawese an dem vliese; von dannen sint iij mile gut weg bes czu Seten czu dem dorfe vnd dorczwischen ist czu heeren gnug. Item von dem dorfe Seten bes czu Zeymen in das lant sint iij mile gut weg, vnd dorczwischen czu heeren gnug. Item von Zeymen bes zcu Wydegirden iiȷ mile gut weg vnd dor czwischen zcu heeren gnug. Item von Wydegirden bes czu Kernow iiȷ mile gut weg, dorczwischen ist das vlies Swyntoppe vnd dorobir ist eyn fort vndir Widegirden dem dorfe vnd dorczwischen ist czu heeren gnug. Item von Kernow bes czur Wille iij mile gut weg vnd dorczwischen ist czu heeren gnug. 1385 15. Aug.

W. 67. Weg an der Wilia nach Wilna

1385 17. Juli Anno Domini etc. lxxxv° am montag post divisionem apostolorum lys Merune dese wege czeichin vff die Wille. Czum erstin wil her anhebin an der Nergin kele vnd wil furen vff das velt czu Wilkee, do der kompther von Rangnit her Wigant wart dirslagin vnd ist ij mile, das ist gut weg, do czwisschin ist eyn clein hagen, den mus man rümen. Von Wilkee bis an dy Swyntoppe ist iij mile, do liet man dy andir nacht, doczwisschin ist ouch eyn hagin, den man rümen mus vnd eyn brüch, das mus man bruckin wol eynen armbrostschos. Von deme nachtleger czüet man dy Swyntoppe vf .j. mile weges, do ist eyn vort ken Vgintendorfe, do Mileikin brudir wonet; wil man do nicht obir, so czuet man noch .j. mile vort an dy Swintappe vff, do trifft man abir eynen vort, der ist ken dem lande Dewilto; wil man obir den vort nicht, so czüt man abir an der Swintappe vff ȷ mile, do trifft man eynen vort ken Busekindorfe; von dem vorte liet Wilkemerge das hus vff dys siet der Swintoppe j. vierteil weges hert vff der Swintoppe. [...]

W. 68. Winterweg in denselben Gegenden nach Kiernowo und Meiszagola

V f f M a y s e g a y l

(1385) Dese wege wil her winterczit füren ken der Kernow. Czum erstin von der Neryen kele bis czu Setin ij mile gerum weg; von Setin bis czu Byalgindorffe ij mile das andir nachtleger; von Byalgin czu Sowguttindorffe iiȷ mile czu herin gnug, von Sowguttin czur Kernow ij mile, von der Kernow czu Eytuttendorffe iȷ mile, von Eytuttin czu Tansottendorffe ij mile; von dannen czu Gelwin ij mile, von Gelwin czu Sirputtindorffe vff der Swintoppe iȷ mile; von dannen ist j. mile czu Wilkamergen czum huse; von Wilkemerge czu Dewilto j. mile. [...]

W. 70. Weg von Romeyn nach Troki und Wilna

Dese wege hat Eysutte von Labiow lasin czeichin Thome apostoli anno lxxxquarto vf Tracken.

1384 21. Dec. Czum erstin als man kümpt an dy Memel ken Romayn, so hat man von der Memel durch Romayn bys czu Warlow j mile, von Warlow

bis czu Swelanen 2[a] mile, von Swelan dry mile obir eyn heyde bis czu Trackin Pobarthin, do czwisschin ist eyn walt, do ist eyn vlis, ane do rytet man wol obir vngebruckt, der walt ist eyner halbin mile lang; von Treckin bis czur Kernow ij mile. Wil man abir von Treckin czur Wille, so hat man von Treckin bis czu Tulniken ij mile; von Tulnekin bis czum huse czu Trackin sint iij mile; ouch sint von Tulnekin bis czur Wille iiij mile.

W. 71. Weg aus der Gegend von Labunow an der Niewescha nach Wilna

Geczeichint anno Domini etc. lxxxv°
Tyburcii martiris

Dise weg wel furen Schiris von Tapiow vnd wil anhabin czu Pedyn czwisschin Labunen vnd Seymen; von Pedyn czu Taykinsee ij mile; do sint ouch heyne, do mus man rümen, von dannen czu Weppren iiij mile, do sint heyne; von Weppre czu Wilkemerge ij mile, das ist heide; kan man abir czu Weppre obir den vort obir dy Swyntoppe, so hat man ij mile czu Gelwin, von dannen czu Starpeykin dorfe iij mile; von dannen czür Kernow ij mile, von der Kernow czu Meisegal ij mile, von dannen wil her furen ins lant ken der Wille vnd bi der Nerge wedir heym. Ouch bekennet her sich ym lande czu Seymen. 1385 11. Aug.

LIETUVOS KELIŲ APRAŠYMAI
1384–1402

A. Keliai į Žemaitiją

6. Žygiai nuo Nemuno žemupio per Šešuvį į šiaurėje esančius Žemaitijos kraštus. Žiemos kelias

Žemaičiai

Eikintas ir jo brolis ir *Bunse* ves nuo Vistės[1] iki Viešvilės, ten yra pustrečios mylios gero kelio, malkų ir vandens užtektinai. Tie patys apie 1386

ves nuo Viešvilės iki upės, vadinamos Šešuviu, iki jos trys mylios, iš jų pusę mylios kelio reikės valyti, ir čia reikės palikti paskutinę maisto dalį, čia taip pat vandens ir malkų užtektinai; nuo čia atsiskyrusieji sugrįžta. – Tie patys toliau ves nuo Šešuvio iki Aukaimio[2] lauko, tai dvi mylios kelio, keliose vietose teks kelią valyti ir, paruošus ginklus, žygiuoti į Aukaimį; iš Aukaimio į Kaltinėnų kraštą trys mylios gero kelio, o iš ten dvi mylios iki nakvynės vietos, kuri vadinama Yžnės tiltu[3], čia pašaro ir maisto, malkų ir vandens yra pakankamai, tas septynias mylias reikia nujoti per vieną dieną ir naktį.

Į Kauną

Eikintas, jo brolis ir *Mase* ves nuo Yžnės tilto iki šventojo miško, vadinamo Ašviete[4], pusantros mylios, pastovis geras ir vandens pakankamai. – *Mase* ir *Pawl* iš *Waldow* ves iš Ašvietės iki Girstauto kiemo[5], tris mylias, pastovis geras.

Skocz ir *Skwabe* ves nuo Girstauto iki Milžo piliavietės[6], tai dvi mylios, pastovis geras, vandens ir malkų užtektinai. – *Bunse, Rexa, Matryco, Kynne* ir *Darge* ves nuo Milžo iki Susiuko kiemo, dvi mylias atvira vietove, pastoviui pašaro, vandens ir malkų užtektinai. – Tie patys ves nuo Susiuko iki Stabukalnio[7], yra dvi mylios tinkamos pastoviui, vandens ir malkų užtektinai. – Tie patys ves nuo Stabukalnio iki Kušleikos, yra dvi mylios, pastoviui vieta tinka; kelyje yra atviras tyras, valyti nereikės, vandens ir malkų užtektinai. – *Skocz, Mateyko, Darge* ves nuo Kušleikos iki *Rogyare* (Šventaragio)[8], čia yra trys mylios, pastovis geras, vandens ir malkų užtektinai. – Eikintas, jo brolis, *Skocz, Mateyco, Bunse, Darge* ves nuo *Rogyare* į Nemakščius, tai trys mylios, čia vėl išeinama į senąjį kelią; prisiartinus prie Nemakščių per mylią, kariuomenė tegul pasimaitina ir pasiima maisto į stovyklą. – Nuo Nemakščių iki Šešuvio yra septynios mylios, grįžtama prie palikto maisto.

7. Pastarojo pranešimo kitas variantas su kai kuriais nukrypimais

1386 gruodžio 25

Šiuos kelius parodė Eikintas iš Goltbergo ir jo brolis *Skawdegirde* 1386 Viešpaties metais, per Kalėdas [gruodžio 25].

Žemaičiai

Visų pirma jie pradės vesti nuo Ragainės dvi mylias ligi upės, vadinamos Viste, nuo Vistės ligi Viešvilės upės pustrečios mylios gero kelio, ten paliekama pirma dalis maisto; nuo Viešvilės iki Šešuvio upės trys mylios, ten pusę mylios teks prasivalyti, ir ten paliekama paskutinė dalis maisto. Nuo Šešuvio iki Aukaimio lauko dvi mylios, čia teks prasivalyti kelią ir paruošti ginklus. Nuo Aukaimio iki Kaltinėnų krašto trys mylios gero kelio, apsistojama prie Yžnės tilto, tai yra už dviejų mylių. Nuo Yžnės tilto ligi šventojo miško, vadinamo Ašviete, pusantros mylios, iš ten iki Raudžio upės dvi mylios, pastoviui visko užtektinai. Nuo Raudžio iki Girstauto kiemo, kur Saugutis gyvena, dvi mylios. Iš ten ligi Milžo piliavietės dvi mylios, nuo Milžo iki Susiuko kiemo dvi mylios. Norint patekti ten, kur Kušleika gyvena, reikia nuo Susiuko dvi mylias iki Stabukalnio keliauti ir ten apsinakvoti. Nuo Stabukalnio iki Kušleikos kiemo dvi mylios, tame tarpe yra lydimas, per jį kelio valyti nereikia. Nuo Kušleikos grįžtama atgal ir vykstama pusketvirtos mylios iki *Rogyare,* čia keliose vietose reikės valyti kelią. Nuo *Rogyare* iki Nemakščių, prie šventojo miško[9], yra trys mylios, čia vėl išeinama į senąjį kelią ir visą mylią keliose vietose reikės kelią valytis. Nuo Nemakščių iki Šešuvio, kur paliktas paskutinis maistas, yra penkios mylios. Šiais keliais sutinka vesti taip pat *Mase* iš Ragainės, *Skotcz* iš *Waldow, Punse* iš Balgos, taip pat *Kynne,* taip pat *Darge, Rexa* iš Brandenburgo, taip pat *Mateyco, Skwobe* iš Laukiškių.

Pastaba: šie nurodyti žvalgai ves atskirais etapais; Eikintas ir jo brolis *Skawdegirde* ir taip pat *Punse* ves nuo Ragainės ligi Ašvietės, Eikintas ir *Mase* ves nuo Ašvietės iki Girstauto kiemo, *Skotz* ir *Skwobe* ves nuo Girstauto ligi Milžo, *Punse, Kynne* ir *Rexe* ves nuo Milžo ligi Kušleikos, *Skotz, Mateico* ves nuo Kušleikos ligi *Rogyare,* nuo *Rogyare* jie visi bendrai ves į senąjį kelią ir namo. Bendras aprašytasis kelias jiems visiems yra žinomas.

18. Iš Ragainės į Pašilės apylinkes

1395 metais, Visų šventųjų dieną [lapkričio 1]

1395 lapkričio 1

Šituo keliu ėjo Hansas, Eisučio sūnus, *Scurdenne* iš *Nuwenhuse* ir *Panst* iš ten pat. Iš pradžių nuo Ragainės persikeliama per Nemuną prie Mergežerio[10] ir vykstama keturias mylias iki Greižėnų, čia –

pirmoji nakvynė; toliau trys mylios iki Ringių lauko ir nuo ten pustrečios mylios iki Pūtvės lauko[11], tame tarpe yra vienos mylios ilgumo sausas miškas, kur nuo ketvirčio iki vienos mylios reikės kelią prasivalyti, iš ten pusantros mylios gero kelio į kraštą; pirmiausia patenkama į Kęsčių kraštą ir į Jaunodavos kraštą, kur yra viena šventa giria[12] ir upė, čia kariuomenė turi pirmą naktį nakvoti.

20. Nuo Trapėnų į Vaiguvos kraštą

1395 metais, Luko Evangelisto dieną [spalio 18].

1395 spalio 18

Šituo keliu ėjo *Rexa* ir Tvirbutas iš Brandenburgo ir *Neweke.* Pirmoji nakvynė Trapėnuose, antroji – prie Šventosios[13], nuo Šventosios šešios mylios iki Šaltuonos upės, toliau trys mylios iki krašto, pirmą naktį reikia nakvoti krašte prie Šalto miško, antra nakvynė – pasiekus Stabukalnį, Vaikių lauke.

23. Papildomi duomenys apie tą patį kelią. Vasaros žygis

Prasideda nuo Ragainės

apie 1385–1395

Šituo keliu ves *Robütte* ir *Sade* iš Laukiškių. Nuo šventojo miško prie Rambyno[14] į Medininkų kraštą[15]. Pirmoji nakvynė už Rambyno, nuėjus dvi mylias iki Lumpės, nieko nereikės valyti, kelias geras, vandens ir žolės užtektinai. Nuo Lumpės iki Vilkės trys mylios, taip pat geras kelias. Nuo Vilkės trys mylios iki Ariškėnų, ten kelias geras, tik nedidelį tarpą teks prasivalyti. Nuo Ariškėnų trys mylios iki Jūros, taip pat kelias geras, keliose vietose reikės prasivalyti. Nuo Jūros dvi mylios iki Nemylo upės, geras kelias. Nuo Nemylo upės pustrečios mylios iki Medininkų krašto, kur dvi mylios iki Paršpilio piliavietės[16] ir toliau nuo jos į visas puses skersai ir išilgai. Šitą kelią taip pat žino *Nabute* iš *Waldow* ir jo brolis *Waigal.*

25. Kelias į Žemaitiją nuo Šventosios per Šaltuoną

Žemaičių kelias. Balga

1385 gegužės 1

Šitą kelią apsiėmė nueiti 1385 metais, Valpurgijos dieną [gegužės 1]. *Darge* ir *Punse* iš Stablaukio ves keliu nuo Šventosios keturias mylias iki Šaltuonos upės, tame tarpe reikės grįsti perėją pusantros virvės

ilgumo. Nuo Šaltuonos keturios mylios iki Viduklės. Nuo Viduklės iki Raseinių ir Karšuvos[17], kur yra pilis, į kurią iš krašto visi subėga; iš ten jis gali vesti kariuomenę bet kur, kur tik norima.

26. Kelias nuo Šventosios į Viduklę

1393 metais, Simono ir Judo dieną [spalio 28].

Šį kelią yra nuėjęs *Rexa* ir jo brolis Tvirbutas iš Brandenburgo. Pir- 1393
miausia nuo Šventosios iki Šaltuonos šešios mylios kelio tvirtu tyrlau- spalio 28
kiu, toliau trys mažosios mylios miško, ten yra upė, vadinama Upis, čia reikės truputį prasiskinti [kelią] ir toliau galima joti be kliūčių; išėjus iš miško, mylia kelio geru traku iki Viduklės krašto; ten padarius pastovį, norint grįžti atgal, galima vykti per Aukaimio lauką keliu, kuriuo buvo ėję *Zada* ir *Kinne,* ir atvykstama į *Wirsolauken*[18] prie Nemuno.

27. Kitas kelias į Viduklę nuo Šventosios

Surašyta 1395 metais, Sekminių dieną [gegužės 30].

Rexa ir Tvirbutas iš Brandenburgo srities ves šituo keliu į Viduklės 1395
kraštą. Prie Šventosios upės atsitraukiama nuo Nemuno, ir pirmoji gegužės 30
nakvynė – atėjus keturias mylias prie Šaltuonos upės, kelias geras: trakai ir lydimai, ir vienai nakčiai žolės užtektinai; iš ten į Viduklės kraštą trys mylios, šitame krašte už vienos mylios yra užtvara arbaleto šūvio platumo, užtvara sena ir nesunkiai pašalinama; užtvaroje yra upė, ją bet kurioj vietoj galima perbristi, tarp užtvaros ir Šaltuonos yra raistas, jį galima perjoti netiesiant kelio. Trečioji nakvynė – to krašto miške, kuris vadinamas *Sautum,* prie Šešuvio upės. Norint galima atgal grįžti tuo pačiu keliu; jeigu norima vykti kitu keliu, galima rasti gerą vietą pastoviui *Gewillen* lauke pakeliui į Aukaimį; tą kelią žino *Kinne* ir *Zada* iš Balgos srities.

42. Nuo Įsruties iki Panemunės tarp Neries ir Nevėžio

[...] Iš ten iki Slovisų krašto, iki Vaišvydo kiemo, devynios mylios, apie 1384
ten daug kelio reikės valyti, statyti devynis lieptus: pirmą per Šešupę, antrą per Sasną pusantros rykštės ilgumo, dar vieną per Sasną vienos rykštės ilgumo, ketvirtą per Pabalkštę vienos rykštės ilgumo ir penktą – per Jiesią dviejų rykščių, taip pat šitoje pusėje teks geras keturias

virves grįsti raistą, kitoje pusėje grįsti virvės ilgumo perėją, šeštasis lieptas dviejų rykščių ilgumo, septintasis per Šventąją – pusantros rykštės ilgumo, aštuntasis – vienos rykštės ilgumo, devintasis – per Vytę, čia taip pat reikės grįsti rykštės ilgumo perėją.

51. Kelias iš Aukaimio lauko (Batakių) į Vaiguvos kraštą

Žemaitija. – Kražių kryptis

1385 sausio 20

Šituo keliu ėjo *Squabe* iš Laukiškių ir Gastartas iš Labguvos 1385 metais, Fabijono ir Sebastijono mirties dieną [sausio 20].

Žygį jie pradės iš Aukaimio lauko; iš ten penkios mylios į Kražių kraštą, kelias geras, tačiau nedidelį tarpą reikės grįsti; nuo Kražių dvi mylios į Milžavėnų kraštą, kraštas geras ir pastoviui visko yra; nuo Milžavėnų dvi mylios iki *Saüten* prie Šventojo miško, čia turi kariuomenė apsistoti, visko yra užtektinai. Nuo *Saüten* dvi mylios iki Vaiguvos (*Wayke*) krašto, čia pastoviui visko yra ir kelias visur geras.

B. Keliai į Aukštaitiją

64. Kelias prie Neries

Šitas kelias veda į Neries aukštupį; pirmoji nakvynė prie *Rist*, pusė mylios už *Wissewal*, dešinėje pusėje žemyn; antroji nakvynė už pustrečios mylios, prie Laumenos, yra plynė ir du raistai, bet jų dugnas tvirtas, ir galima lengvai perjoti; iš ten pustrečios mylios kelio iki Svirgailos kiemo, čia trečioji nakvynė, kelias geras; toliau ketvirta naktis prie Darudėno kiemo, pustrečios mylios gero kelio; penkta naktis prie Rykantų, pustrečios mylios gero kelio; šešta naktis prie Vokės, dvi mylios gero kelio.

65. Kelias nuo Kulvos į Maišiagalą

1385 rugpjūčio 14

1385 metais, Švenčiausiosios Mergelės Marijos Ėmimo į dangų išvakarėse [rugpjūčio 14], *Henczke* iš *Syntyn* ir *Materne*, jo brolis, iš *Wackenn* kaimo nurodė šitą kelią. Prie *Garthen.* Pirmiausia jie ves nuo Kulvos ir toliau iki Veprių; ten yra keturios mylios, reikės grįsti perėją per raistą pusės virvės ilgumo, o kitose tų keturių mylių vietose reikės valytis, visur galima daryti pastovį. Nuo Veprių toliau į Gelvonus yra trys mylios, už vienos mylios yra upė, vadinama Šventąja, per ją yra brasta, abiejose pusėse pastoviui visko užtenka [...].

66. Kelias nuo Nevėžio į Vilnių

1385 Viešpaties metais, Švenčiausiosios Mergelės Marijos Ėmimo į dangų dieną [rugpjūčio 15]. Į Vilnių. 1385 rugpjūčio 15

Šitą kelią rodys *Girhardt* iš *Kremiten.* Pirmiausia reikia eiti nuo Nevėžio upės; iš ten trys mylios gero kelio iki Šatijų (*Seten*) kaimo, čia pastoviui visko užtenka. Nuo Šatijų kaimo iki Žeimių krašto trys mylios gero kelio, pastoviui visko užtenka. Nuo Žeimių iki Videgirdžių (*Wydegirden*) trys mylios gero kelio ir pastoviui visko užtenka. Nuo Videgirdžių iki Kernavės pustrečios mylios gero kelio, tame tarpe yra upė Šventoji, per ją yra brasta, tarp jos ir Videgirdžių kaimo pastoviui visko užtektinai. Nuo Kernavės iki Vilniaus trys mylios gero kelio, čia pastoviui visko užtenka.

67. Kelias palei Nerį į Vilnių

1385 Viešpaties metais, pirmadienį po Apaštalų atsiskyrimo [liepos 17] *Merune* nurodė šitą kelią į Vilnių. Pirmiausia pradės nuo Neries kelio ir ves į Vilkės lauką (*Wilkee*)[19], kur buvo užmuštas Ragainės komtūras Vygantas, dvi mylios, kelias geras, jame yra nedidelė užtvara, kurią reikės pašalinti. Nuo Vilkės iki Šventosios trys mylios, ten nakvojama kitą naktį, šitame tarpe taip pat yra nedidelė užtvara, kurią reikės pašalinti, ir raistas, per kurį reikia grįsti perėją vieno arbaleto šūvio ilgumo. Nuo šios nakvynės iki Šventosios mylia kelio, ten yra brasta ir Uoginto kiemas, kuriame Mileikos brolis gyvena; jeigu nenorima per šitą brastą keltis, vykstama dar mylią Šventosios pakrante iki kitos brastos, kuri yra Deltuvos krašte[20], jeigu ir čia nenorima keltis, vykstama toliau palei Šventąją pusę mylios prie brastos, kur yra Buseikos kiemas; nuo šitos brastos einama į Vilkmergę, į pilį, esančią šiapus Šventosios, ketvirtis kelio palei Šventąją kietas. [...] 1385 liepos 17

68. Žiemos kelias į tas pačias Kernavės ir Maišiagalos apylinkes

Į Maišiagalą

Šiuo keliu jis [*Merune*] ves į Kernavę žiemą. Pirmiausia nuo Neries kelio iki Šatijos (*Setin*) dvi mylios atviro kelio; nuo Šatijos dvi mylios (1385)

iki *Byalgin* kiemo, kur antroji nakvynė; nuo *Byalgin* iki Saugučio kiemo pustrečios mylios, pastoviui visko pakankamai, nuo Saugučio iki Kernavės dvi mylios, nuo Kernavės iki Eitučio kiemo pusantros mylios, nuo Eitučio iki Tansoto kiemo dvi mylios, nuo čia iki Gelvonų dvi mylios, nuo Gelvonų iki Sirpučio kiemo prie Šventosios pusantros mylios; iš ten viena mylia iki Vilkmergės pilies; nuo Vilkmergės iki Deltuvos viena mylia. [...]

70. Kelias nuo Romainių į Trakus ir Vilnių

Šitą kelią nurodė Eisutis iš Labguvos 1384 metais apaštalo Tomo dieną [gruodžio 21] Trakuose.

1384 gruodžio 21

Pirmiausia ateinama į Romainius[21] prie Nemuno, nuo Nemuno per Romainius iki Varluvos viena mylia, nuo Varluvos iki Svilainių (*Swelanen*) dvi mylios, nuo Svilainių trys mylios dykra iki Trakų Paparčių (*Pobarthin*), tame tarpe yra miškas ir upė, kurią galima perjoti nedarant liepto, miškas pusės mylios ilgio; nuo Trakų iki Kernavės dvi mylios. Bet jeigu norima iš Trakų į Vilnių, tada nuo Trakų iki Tulnikų (*Tulniken*) dvi mylios; nuo Tulnikų iki Trakų pilies pustrečios mylios, nuo Tulnikų iki Vilniaus pusketvirtos mylios.

71. Kelias iš Labūnavos apylinkių prie Nevėžio į Vilnių

Rašyta 1385 Viešpaties metais, kankinio Tiburcijaus dieną [rugpjūčio 11].

1385 rugpjūčio 11

Šituo keliu ves *Schiris* iš Tepliavos ir pradės nuo Pėdžių (*Pedyn*), tarp Labūnavos ir Žeimių; nuo Pėdžių iki Taikino ežero (*Taykinsee*) dvi mylios; ten yra užtvara, kurią reikia pašalinti, iš ten iki Veprių keturios mylios, ten yra užtvara; nuo Veprių iki Vilkmergės dvi mylios, ten yra plynė; prie Veprių galima persikelti per Šventąją, yra brasta, bus dvi mylios iki Gelvonų, iš ten iki Starpeikos kiemo trys mylios; iš ten iki Kernavės pusantros mylios, nuo Kernavės iki Maišiagalos dvi mylios, iš ten galima vykti į Vilnių palei Nerį arba atgal namo. Jam taip pat pažįstamas Žeimių kraštas.

Vertė *JUOZAS JURGINIS*

KOMENTARAI

[1] *Wyste, Wyeste* (žr. ir W. 7) – upė kažkur prie Nemuno, ties Jūros upe.
[2] *Aukaimis* buvo Ančios krante prie Batakių.
[3] *Yžnė* – upė, į pietus nuo Kaltinėnų įtekanti į Akmeną. Kelias kerta Yžnę ties Bagdonu, kur greičiausiai ir buvo Yžnės tiltas.
[4] *Ašvietė* – šventasis Ašvietės miškas buvo į šiaurę nuo Kaltinėnų. Ten teka Ašvija, prasidedanti nuo Medvėgalio. Medvėgalio–Bilionių–Dievyčio ir Kražių regionas – sakralinis plotas, kurio gynybinis centras, vienas svarbiausių Žemaitijoje, – Medvėgalio pilis.
[5] *...iki Girstauto kiemo...* – tai Kražiai.
[6] *...iki Milžo piliavietės...* – tai Milžavėnai (netoli Nemakščių); netoli, Balčios krante, yra piliakalnis (Pabalčiai).
[7] *Stabukalnis* „Vaikių lauke“ (W. 20) lokalizuojamas ties Geišiais, prie Raseinių.
[8] *Rogyare* – Šventaragis. Šventaragio giria buvo į vakarus nuo Kražių.
[9] *Šventasis miškas prie Nemakščių* – tai Šventūnų giria.
[10] *Mergežeris, Merguva* – senvagė Nemuno dešiniajame krante, priešais Ragainę.
[11] *Pūtvės laukas* ir pilis (minima XIV a. pradžioje) identifikuojami su dab. Pūtvės kaimu prie Akmenos (Jūros intako) į pietryčius nuo Šilalės, bet senovėje Pūtvės laukas apėmė platesnes apylinkes, o pilis greičiausiai stovėjo dabartinio Indijos (Grublių) kaimo piliakalnyje Akmenos krante.
[12] *...viena šventa giria* – tai minėtoji Ašvietės giria.
[13] *Šventoji* – dešinysis Nemuno intakas ties Smalininkais.
[14] *Rambynas* – senovės skalvių, lietuvių pilis ir sakralinis centras, dievų buveinė dešiniajame Nemuno krante žemiau Ragainės.
[15] *Medininkų kraštas* – Medininkų žemė vidurio Žemaitijoje. Jos gynybinis centras XIV amžiaus pirmojoje pusėje buvo Medvėgalis.
[16] *Paršpilio piliavietė* – Paršpilis prie Paršežerio (netoli Laukuvos), svarbus gynybinis punktas.
[17] *Karšuva* – Karšuvos kraštas XIV amžiaus pabaigoje – tai plačiosios Akmenos (Jūros intako) upės apylinkės. Jo centras – buvęs Senasis Obelynas kairiajame Akmenos krante.
[18] *Wirsolauken* buvo netoli Jūros upės.
[19] *Wilkee* – gal tai Vilkupės (netoli Veprių) apylinkės.
[20] *Deltuvos kraštas* – plačiosios dabartinės Deltuvos (vietovė į vakarus nuo Ukmergės) ir pačios Ukmergės apylinkės.
[21] *Romainiai* – Nevėžio žemupio kairiajame krante, netoli santakos su Nemunu, senovės lietuvių apeigų vieta. Greta buvęs šventasis miškas.

ROMAS BATŪRA

POPIEŽIAUS URBONO VI 1388 METŲ KOVO 12 DIENOS BULĖ POZNANĖS VYSKUPUI DOBROGOSTUI NOVODVORIEČIUI

1388 metų kovo 12 dienos bule popiežius Urbonas VI pavedė Poznanės vyskupui Dobrogostui paskirti vyskupą ir kitus dvasininkus į Vilniuje pastatytą Katedrą, patvirtinti 1387 metų Jogailos privilegijas Vilniaus miestui. Bulėje minimi istoriniai faktai. Joje sakoma, kad naujoji Katedra pastatyta ant pagoniškos šventyklos liekanų. Ši informacija laikytina visiškai patikima, kadangi popiežius Urbonas VI rėmėsi Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos jam rašytu laišku. Bulėje nurodytą faktą patvirtina archeologiniai tyrimai (Kitkauskas, Lisanka, 1986).

Ši popiežiaus bulė yra vienas iš šaltinių, kuriais rėmėsi lenkų kronikininkas Jonas Dlugošas rašydamas apie 1387 metų Lietuvos krikštą.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Popiežius Urbonas VI buvo gerai informuotas apie ką tik pasikrikštijusius lietuvius ir pačią krikšto eigą. Todėl nėra jokio pagrindo abejoti jo teiginiu, kad toje Vilniaus vietoje, kur Švenčiausiosios Trejybės, Palaimintosios Dievo Motinos ir šv. Stanislovo garbei buvo pastatyta bažnyčia, anksčiau stovėjusi lietuvių pagoniška šventykla, kurioje lietuviai garbinę „išgalvotus dievus“ bei „stabus“, ir kad karalius Jogaila šią šventyklą išgriovęs, o stabus sudaužęs į gabalus. Popiežius savo bulėje dar patikslina, kad šią žinią gavęs iš karaliaus Jogailos ir karalienės Jadvygos. Apie tai, kad Vilniuje, dabartinės Arkikatedros vietoje, seniau stovėjusi lietuvių šventykla su Perkūno statula, užsimenama ir kituose šaltiniuose: Lietuvos metraščiuose (XVI a.), Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582), Augustino Rotundo (1520–1582) *Lietuvos istorijoje.*

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Fijałek, Semkowicz, 1948, 20–21.
Tekstas iš: Fijałek, Semkowicz, 1948, 20–21.

BULLE PONTIFICIS MAXIMI URBANI VI EPISCOPO POSNANIENSI DOBROGOSTIO NOVODVORSCENSI

12 Martii 1388

[...] Sane nuper pro parte carissimi in Christo filii nostri Wladislai regis et carissime filie nostre Hedvigis regine Polonie illustrium nobis fuit expositum, quod ipse rex, postquam favente domino nostro Ihesu Cristo, qui lux vera et candor est lucis eterne, sancti Spiritus gracia illustratus, abiecta ydolorum servitute et cecitatis errorum detracta caligine, ad agnicionem vere catholice et orthodoxe fidei pervenisset, sacro baptismatis fonte renatus in quodam loco populoso Wilna nuncupato, in quo tam ipse rex ante baptisma huiusmodi quam Litwani et alii infideles in quodam fano vana deorum et ydolorum numina supersticiose colebant, huiusmodi fanum subvertit, ydola confregit et comminuit frustratim, in eodemque loco quandam ecclesiam in honorem sancte et individue Trinitatis ac Gloriose Dei Genitricis Virginis Marie et beati Stanislai martiris erigi fecit, ipsamque sufficienter dotavit; [...]

POPIEŽIAUS URBONO VI BULĖ POZNANĖS VYSKUPUI DOBROGOSTUI NOVODVORIEČIUI

1388 kovo 12

[...] Neseniai gi šviesiausiasis Kristuje mūsų sūnus karalius Vladislovas ir šviesiausioji mūsų duktė Lenkijos karalienė Jadvyga aiškiai mums pranešė, jog pats karalius po to, kai, įkvėptas mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus (kuris yra tikroji šviesa ir amžinos šviesos spindesys) ir apšviestas Šventosios Dvasios malonės, nusimetė stabų vergovę, atsižadėjo klaidatikystės tamsos ir priėjo prie tikro ir teisingo katalikų tikėjimo pažinimo, atgimęs šventame krikšto šaltinyje, tam tikroje vietoje, gausiai apgyventoje, vadinamoje Vilniumi, kur pats karalius prieš minėtą krikštą, kaip ir lietuviai bei kiti netikintieji, kažkokioje šventykloje prietaringai garbino išgalvotus dievus ir stabus, šitą šventyklą išgriovė, stabus

sutriuškino ir sudaužė į gabalus, o toje vietoje liepė pastatyti Švenčiausiosios ir nedalomos Trejybės bei Palaimintosios Dievo Motinos Mergelės Marijos ir palaimintojo kankinio Stanislovo garbei bažnyčią[1], kurią pakankamai aprūpino. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *...liepė pastatyti ... bažnyčią...* – Vilniaus Katedra buvo pastatyta maždaug tarp 1386 metų sausio ir 1387 metų vasario mėnesio.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

PHILIPPE DE MÉZIÈRES
1327–1405

Philippe de Mézières – XIV amžiaus politinis veikėjas, vienas aktyviausių kryžiaus žygių propaguotojų. Gimė jis 1327 metais šiaurės Prancūzijoje, Amjeno mieste. Savarankiškai studijavo vidurinių amžių istoriją. Jo pažiūroms didelę įtaką turėjo vieno pirmųjų kryžiaus žygių propaguotojų Petro Atsiskyrėlio (*Pierre l'Ermite*) darbai. Kryžiaus žygių prieš Rytų pagonis organizavimo idėjoms Philippe de Mézières paskyrė visą gyvenimą. Keliaudamas po Rytų šalis, 1346 metais susipažino su Kipro karaliaus sūnumi Petru. 1358 metais šiam tapus Kipro karaliumi Petru V, Philippe de Mézières buvo paskirtas Kipro karalystės kancleriu (1361). Naudodamasis Kipro karaliaus parama, jis apkeliavo beveik visą Europą, ieškodamas kryžiaus žygių prieš Rytų pagonis rėmėjų. Per šias keliones, 1364 metais, jis lankėsi Prūsijoje.

1369 metais nužudžius Kipro karalių, Philippe de Mézières grįžo į Prancūziją. 1373 metais buvo paskirtas Prancūzijos sosto įpėdinio Karolio VI auklėtoju ir patarėju. 1380 metais mirus Prancūzijos karaliui Karoliui V, jis pasitraukė į celestinų vienuolyną, kuriame gyveno iki mirties.

Pasitraukęs į vienuolyną, Philippe de Mézières ir toliau propagavo kryžiaus žygius. Vienuolyne jis parašė savo žymiausią politinį traktatą *Senojo maldininko sapnas* (Songe du vieil pelerin, 1389). Šis veikalas yra svarbus istorijos šaltinis, nes jo pagrindą sudaro amžininkų pasakojimai.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Philippe de Mézières veikalas lietuvių mitologijai svarbus dėl lietuvių karaliaus laidotuvių aprašymo. Apie senovės lietuvių laidotuvių apeigas ne kartą buvo užsiminta ir ankstesniuose šaltiniuose (*Wulfstano pasakojime*, *Ipatijaus metraštyje*, Malalos, Eiliuotojoje Livonijos, Petro Dusburgiečio ir kitose kronikose), tačiau Philippe de Mézières jas apibūdina plačiau ir detaliau. Iš jo veikalo matyti, kad miręs lietuvių karalius būdavo deginamas kartu su sveiku geriausiu bičiuliu ir kad išrinktajam būdavo garbė lydėti karalių į aną pasaulį. Karalių degindavo tarsi gyvą, aprengtą šarvais, pasodintą ant balto žirgo. Deginimo ritualui iš eglinių rąstų padarydavo būstą, kuriame ant žirgo sėdėdavo karalius ir į kurį įžengdavo jo palydovas. Vykstant ritualui, kilmingieji raudodavo ir melsdavosi. Šios

laidojimo detalės negalėjo būti išgalvotos autoriaus arba jo informatorių, nes yra mitologiškai prasmingos, jas patvirtina ir kiti šaltiniai. Iš daugelio lietuvių archeologijos paminklų matyti, kad kilmingieji lietuviai ir kiti baltai iš tiesų buvo laidojami, o kartais ir deginami kartu su žirgais (*Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, 158, 168, 277–303, 376–394 ir kt.). Lietuvos metraščiuose taip pat nurodoma, kad kunigaikštis Šventaragis buvo sudegintas su geriausiu tarnu. Vėlesni tautosakos ir etnografijos šaltiniai patvirtina eglės ryšį su laidotuvėmis (sakmėse ir pasakose eglė siejama su lietuvių mirusiųjų globėju velniu, į kapus mirusieji vežami eglaitėmis papuoštuose vežimuose, iš eglių pinami laidotuvių vainikai, namuose, kuriuose vyksta šermenys, pribarstoma eglišakių) (Vyšniauskaitė, 1961; Велюс, 1982). Mitologiškai prasmingas ir būsto (Philippe de Mézières narvu vadinamo) statymas iš rąstų. Būsto statymas galėjo būti įsivaizduojamas kaip namo statymas mirusiajam. Galima palyginti tą motyvą su kitais analogiškais motyvais. Pavyzdžiui, lietuvių raudose karstas vadinamas „dvareliu“, „tėviškėle“ (*JLD*, III, 279–303). Ant vakarinių baltų laidojimo urnų (puodų) buvo raižomas namas; akmeniniai laidojimo paminklai buvo panašūs į namelius, kuriuose pastatoma urna su mirusiojo palaikais (Gimbutienė, 1958, 40, 52–55, 63–64; *Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961, 129–138).

Philippe de Mézières paminėtų lietuvių laidotuvių detalių tikrumą patvirtina ir lyginamoji medžiaga. Panašios laidotuvių detalės (būstas – laivas iš malkų, kur pasodinamas iškilmingai aprengtas mirusysis, mirusiojo deginimas kartu su jam skirtais gyvuliais ir palydovais) yra minimos ir kilmingo ruso laidotuvėse Kazanėje, kurias keliais šimtmečiais anksčiau buvo aprašęs arabų keliautojas Ibn Fadlanas (Крачковский, 1939). O danų kronikininkas Saksas Gramatikas panašias laidotuves aprašė Skandinavijoje.

Į Philippe de Mézières veikalą baltų mitologijos tyrinėtojai dar nėra atkreipę dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Kiparsky, 1940, 62–64 (fragm.); Coopland, 1969.

Literatūra: Iorga, 1896; Kiparsky, 1940; Jakštas, 1959; Hauziński, 1973; Nikžentaitis, 1989; Топоров, 1975, 101.

Tekstas iš: Kiparsky, 1940, 62–64.

SONGE DU VIEIL PELERIN
1389

Comment la riche precieuse Verité la royne et sa belle compaignie se trouverent es parties derraines de la tremontaine, c'est d'aquillon, ou royaume de Layto, des conditions de cette gent, et d'un example qui avint, pour faire rire ceulx qui liront cestui songe.

Les dames se partirent du royaume de Roussie alans devers la tremontaine et entrerent es derraines confines de Tartarie c'est assavoir ou royaume de Laito, unes gens sans lettres et sans clergie, mais assés combatans, tesmoigns les vaillans croissiez de Prusse. Les chambrieres des dames firent leur enqueste, et trouverent que ceste gent estoit ydolatre; et quant leur roy est mort, ses barons l'arment de plain arnois et le mettent sur ung cheval bien armé de ses armes, et entour lui ilz font une grant assemblee de sappins composee en maniere que on fait les mesengiers; et par election les barrons prengnent le plus grant amy que le roy avoit, et lui presentent cest honneur, c'est assavoir qu'il doie tenir compaignie a son seigneur, qui tant l'ama, et estre ars avec lui et aler en paradis. Le dit amy se tient pour honnoré a tousjours mais de tenir compaignie a son seigneur, et de sa propre voulenté se mest dedens le mesengier de bois emprés le roy son seigneur mort, qui est assis sur ung cheval tout vif; et lors les barons a grant devotion et a grans oroisons et regretz boutent le feu ou dit messangier de bois et ardent leur seigneur roy et son bon amy, et les ames s'en vont tantost en paradis ordené a telz gens. – Et pour faire ung peu rire les lisans de cestui songe, je recorderay ce qu'il me fut recordé, et pour verité. Et n'a pas trop long temps qu'il avint qu'il eust une bataille entre les seigneurs de Prusse et le roy de Laito, en laquelle entre les autres fut prins ung tres vaillant chevalier de la religion et perdist a la dite bataille ung oeil et fut prisonnier au roy; et en telle maniere se porta le chevalier de Prusse, que le roy le prist en trop grant amour et le tenoit pres de luy et luy faisoit de grans biens et honneurs et de tout en tout se fioit de luy non obstant qu'il fust chrestien. Advint que le dit roy de Laito morut et fut ordenee le sepulture royale comme dessus est dit. Les barons eurent leur conseil pour veoir qui auroit l'onneur d'accompagnier le roy, et fut entre eulx une grande altercation pour ce que chacun vouloit avancer son amy; a la fin de leur question fut trouvé et de tous accordé que le chevalier de Prusse estoit celui qui devoit avoir l'onneur, pour ce que le roy l'avoit mieulx amé; et se penserent les barons qu'il auroit grant joye et lui vindrent presenter l'onneur avec beau parler en lui louant et approuvant ses vertus et l'amour que le roy lui avoit monstré. Quant le chevalier chrestien oyst ces nouvelles et qu'il convenoit qu'il fut ars tout vif avec le roy, s'il eust grant douleur au cuer, nul ne le doit demander. Touteffois il prinst cuer

en lui en monstrant une grant lyesse pardehors et leur remercia de l'onneur qu'ilz lui offroient, disant qu'il n'estoit pas digne de tant d'onneur, combien qu'il eust esté loyal serviteur du roy. Pour abregier l'istoire, il fut conclus que le chevalier tiendroit compaignie au roy. Adonc il se recommanda a Dieu et a la sainte vraye croix, et quant il eust faicte son oroison il appella tous les barons et leur dit: „Seigneurs, vous savez bien, et je le say, les grands vertus, vaillances et perfections que le roy avoit; si me suis appensé et advisé que mon imperfection ne lui face doumaige a l'ame: vous veez que je n'ay que ung oeil, dont j'ay tres grant desplaisir. Et pour ce que je n'ay pas tous mes membres j'ay grant paour que je ne soye pas digne d'accompaignier ung si parfait seigneur; toutefois, se vous jugiés que [j'en suis digne], je suis tout prest, ne je ne pourroye avoir plus grant joye". Les barons eurent leur conseil sur ce que le chevalier avoit proposé et fut determiné que le chevalier n'estoit pas digne d'avoir cest honneur pour ce qu'il n'avoit pas tous ses membres. Et prirent ung autre des amis du roy, et remercierent au chevalier crestien et le tindrent pour bon et loyal, et fut delivré de prison et retourna a sa saincte religion a grant honneur, et le roy de Laito et son amy furent ars en la maniere dessus dite. Bonne fut la perde de l'ueil du chevalier, car s'il en [eust] eu deux; il eust esté ars avec le roy. Ceste hystoire me fut contee pour vraye des anciens et vaillans chevaliers de la religion. [...]

SENOJO MALDININKO SAPNAS
1389

Apie tai, kaip brangi prakilnioji karalienė Teisybė[1] ir jos puiki palyda atsidūrė tolimose srityse šiaurės dykynių, kur Leto[2] karalystė, apie šios tautos gyvenimo būdą ir apie vieną nutikimą – teprajuokina tai skaitytoją.

Damos iškeliavo iš Rusijos karalystės, vyko per dykynes ir pasiekė ribas pačios Tartarijos[3], t. y. Leto karalystės. Ten žmonės beraščiai ir neturi dvasininkų, tačiau pakankamai karingi, kaip liudija narsūs Prūsijos kryžiuočiai. Damų kambarinės ištyrė ir sužinojo, jog šie žmonės yra stabmeldžiai. Kai numiršta jų karalius, jo baronai jį aprengia šarvais ir užsodina ant žirgo, taip pat šarvuoto. Aplink karalių sustato eglinius rąstus, padaro lyg ir medinį narvą. Paskui baronai išrenka patį geriausią iš karaliaus bičiulių. Jam suteikiama garbė palaikyti draugiją valdovui, kuris jį taip mylėjo, būti sudegintam kartu su juo ir eiti į rojų. Minėtas bičiulis laiko garbe palaikyti draugiją savo valdovui ir gera valia įžengia į medinį narvą

prie karaliaus, mirusio valdovo, kuris sėdi ant žirgo. Ir tada baronai, nuoširdžiai melsdamiesi ir didžiai raudodami, padega minėtą medinį narvą, sudegina savo valdovą karalių ir jo geriausiąjį bičiulį. Abiejų sielos tučtuojau eina į rojų, kaip ir priklauso tokiems žmonėms. Ir tam, kad truputį pasijuoktute, skaitydami šį sapną, aš priminsiu tai, ką man pasakojo kaip tiesą.

Ne per seniausiai buvo mūšis tarp Prūsijos didikų ir Leto karaliaus[4]. Čia, be kitų, kovėsi vienas labai narsus tikėjimo riteris, kuris neteko tame mūšyje vienos akies ir tapo karaliaus belaisviu. Šis Prūsijos riteris taip elgėsi, jog karalius priėmė jį labai meiliai, laikė prie savęs, suteikė didelius turtus bei dovanas ir visiškai juo pasitikėjo, nepaisydamas, kad tas buvo krikščionis. Kai minėtasis karalius mirė, turėjo būti surengtos karališkos laidotuvės, tokios, kaip aukščiau nusakyta. Baronai susirinko tartis, kam teks garbė lydėti karalių. Ir kilo tarp jų didis vaidas, nes kiekvienas norėjo būti pirmesnis už savo draugus. Pagaliau klausimas buvo išspręstas, kai visi sutarė, jog garbę reikia suteikti Prūsijos riteriui, kurį karalius labiausiai mylėjo. Baronai manė, kad jis labai džiaugsis jam suteikiama garbe, gražiai kalbėjo girdami jo dorybes ir meilę, kokią jam rodė karalius. Kai krikščionių riteris išgirdo tas naujienas ir suprato, jog bus sudegintas gyvas su karaliumi, jį apėmė gilus liūdesys ir skausmas, kokio niekas negali apsakyti. Tačiau jis paslėpė skausmą giliai savyje, rodė didelį pasitenkinimą ir dėkojo už siūlomą jam garbę, sakydamas, jog tokios garbės nesąs vertas, kad ir koks ištikimas karaliaus tarnas buvęs. Trumpiau tariant, buvo nutarta, jog riteris palaikys draugiją karaliui. Tada riteris pavedė save Dievui bei švenčiausiajam tikrajam kryžiui ir, sukalbėjęs maldas, kreipėsi į baronus, sakydamas: „Ponai, jūs ir aš gerai žinome didžias dorybes, narsumą bei tobulybes, kurias turėjo karalius. Jei aš esu sunerimęs, tai tik todėl, kad mano veido trūkumas nenuliūdintų karaliaus sielos. Jūs matote, jog aš teturiu tik vieną akį, dėl ko labai apgailestauju. Neturėdamas visų savo kūno dalių, aš labai bijau, kad nesu vertas lydėti tokį tobulą valdovą. Tačiau, jei jūs nutarsite, jog aš vertas, esu visiškai pasiruošęs, nes tai man būtų didžiausia palaima“. Baronai apsvarstė tai, ką riteris jiems pasakė, ir nusprendė, jog jis nėra vertas turėti tokią garbę, kadangi jis neturi visų savo kūno dalių. Ir išrinko vieną iš kitų karaliaus bičiulių, padėkojo krikščionių riteriui už jo gerumą bei ištikimybę ir paleido jį iš nelaisvės. Jis sugrįžo į savo šventąją religiją didžiai garbingas, o Leto karalių ir jo bičiulį sudegino aprašytuoju būdu. Laimingas buvo riteriui akies praradimas, nes turėdamas jas abi, būtų buvęs sudegintas kartu su karaliumi. Šią istoriją kaip tikrą tiesą man papasakojo seni ir narsūs tikėjimo riteriai. [...]

Vertė *ALGIS KASPERAVIČIUS*
ir *IRINA MIKALKEVIČIENĖ*

KOMENTARAI

[1] *Karalienė Teisybė* – alegorinis įvaizdis, dažnai vartojamas vidurinių amžių kronikininkų.
[2] *Letas* – Lietuva.
[3] *...pasiekė ribas pačios Tartarijos...* – tartarais (nuo Tartaras – požemio karalystė, pragaras) Vakarų Europos raštijoje dažnai buvo vadinami totoriai.
[4] *Leto karalius* – Valentinas Kiparsky mano, kad čia aprašomas karalius – Lietuvos didysis kunigaikštis Vytenis. Tačiau labiau tikėtina, kad tai buvo Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

VYGANDAS MARBURGIETIS

prieš 1365–po 1409

WIGAND VON MARBURG

Vygandas Marburgietis (*Wigand von Marburg, Wigandus Marburgensis*) – Vokiečių ordino heroldas Prūsijoje, vokiečių kalba eilėmis parašęs Ordino kroniką. Veikalą rašė pusę metų, baigė 1394 metų spalio mėnesį. *Kronika* pradedama 1311 metų Vytenio kovų su Ordinu aprašymu ir baigiama 1394 metų įvykiais (Ordino žygiu į Lietuvą, Vilniaus apgultimi, Ragainės komtūro žmonių susidūrimu su lietuviais pasienio girioje). Taigi aprašyti XIV amžiaus vidurio ir antrosios pusės didieji Ordino puolimai prieš Lietuvą. *Kronika* galėjo būti apie 17 000 eilučių. Jos originalo išliko tik fragmentai.

1464 metais Jono Dlugošo paprašytas Torunės šv. Jono bažnyčios kunigas Konradas Geselenas iš Geismaro skubotai (per 22 dienas) išvertė *Kroniką* į lotynų kalbą. Vertėjas kai ką sutrumpino, ne viską įskaitė neaiškiame originalo tekste. Šiuo vertimu, taip pat originalu naudojosi Dlugošas. Be to, eiliuotuoju originalu pasinaudojo XVI amžiaus Dancigo (Gdansko) istorikai Stenzelis Bornbachas ir Kasparas Schützas. Vėliau originalas žuvo. 1821 metais Torunės vienuolyne buvo rastas lotyniškasis *Kronikos* vertimas, pavadintas *Naująja Prūsijos kronika* (*Cronica nova Prutenica*), įrašytas XV amžiaus rankraštinėje knygoje (279–303 lapas), kurioje dar buvo Mikalojaus iš Jerošino parengto Petro Dusburgiečio *Kronikos* vokiškojo vertimo vertimas į lotynų kalbą *Senoji kryžiuočių kronika* (*Cronica vetus Cruciferorum*), astronomijos, teologijos traktatų. Tekstą surado ir nustatė, kad tai Vygando Marburgiečio veikalo vertimas, Christianas Theodoras Ludwigas Lucas. Rankraštis buvo perduotas Karaliaučiaus valstybiniam archyvui. 1842 metais šį lotyniškąjį tekstą (kartu su jo vertimu į lenkų kalbą) paskelbė Johannesas Voigtas ir Eduardas Raczyńskis. Theodoras Hirschas, ištyręs lotyniškąjį tekstą, paskelbė jį istorijos šaltinių serijoje *Prūsijos istorikai* (*Scriptores rerum Prussicarum*). *Kronikos* lotyniškajame tekste yra netikslumų, neaiškumų, todėl kelia abejonių kai kurių lietuviškų tikrinių vardų, ypač vietovardžių, interpretacija.

Rašydamas *Kroniką,* Vygandas Marburgietis naudojosi Prūsijos ir Livonijos istorijos šaltiniais (*Olyvos kronika, Sembos kanauninko kronika,* Hermano Vartbergiečio *Kronika*), Ordino archyvu. Tačiau didelė dalis informacijos yra nauja, iš kitų šaltinių nežinoma ir dėl to labai svarbi.

Kronikoje pasakojama apie 1330 metų Gedimino kovas su Ordinu, Pilėnų gynybą, kryžiuočių pilių statybą Nemuno žemupyje ir kovas Žemaitijoje, 1362

metų Kauno apgulimą, 1363 metų Naujojo Kauno gynybą, vėlesnes kovas Rytų Lietuvoje, Vilniaus, Trakų gynybą. Detaliai aprašomi Ordino antpuoliai, žygių į Lietuvą maršrutai, atsakomieji Kęstučio ir Algirdo žygiai, didieji mūšiai, smulkiai vardijami Ordino talkininkai iš Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos. Daug įdomių detalių pateikiama ir apie XIV amžiaus paskutinių dešimtmečių Lietuvos materialinę ir dvasinę kultūrą, papročius (Lietuvos pilių aprašymai, 1382 metų Kęstučio laidotuvių aprašymas). Tai labai vertinga, amžininkų liudijimais pagrįsta istorinė informacija. Ideologine prasme Vygandas Marburgietis yra Ordino grobikiškos politikos gynėjas. Jis nuolat pabrėžia, kad karo veiksmus prieš Lietuvą laimina Dievas, lietuvių karius vadina „velnio veisle“.

ROMAS BATŪRA

Daugelyje Vygando Marburgiečio *Kronikos* vietų užsimenama apie lietuvių papročius ir tikėjimus. Didesnė informacijos dalis, atrodo, yra paimta iš gyvenimo. Dalyvaudamas žygiuose prieš lietuvius, autorius kai ką galėjo ir pats pastebėti, o dar daugiau prisiklausyti iš kitų kryžiuočių pasakojimų ir gandų. Dažniausiai *Kronikoje* užsimenama apie belaisvių aukojimą dievams. Sunku patikėti, kad tai būtų grynas prasimanymas, nes tokios informacijos melagingumas kryžiuočiams, nuolat kovojantiems su lietuviais ir pažįstantiems jų papročius, būtų buvęs akivaizdus. Kituose istorijos šaltiniuose – *Lenkų analuose* (1279), Alberto Bardovikiečio *Kronikoje* (apie 1298) ir kt. – taip pat minima, kad lietuviai kilminguosius belaisvius gyvus su šarvais ir žirgais degindavo savo dievų garbei. Antra vertus, teiginys apie gyvų belaisvių deginimą galėjo būti sąmoningai perdėtas, norint pagąsdinti brolius, kad jie narsiau kovotų ir jokiu būdu nepasiduotų, nes tada juos lietuviai gyvus sudeginsią. Kaip vienas vadas tuo gąsdina ir drąsina savo karius, yra aprašyta net pačioje *Kronikoje.* Kad ne visa Vygando Marburgiečio informacija yra patikima, rodo epizodas apie pirklio aukojimą prie Rygos, ištraukiant jam žarnas. Panašiai patys kryžiuočiai, kaip rašoma *Olyvos kronikoje* (1350), yra nužudę prūsų vadą Pipiną, o vėliau ėmė skleisti gandus, neva prūsai arba lietuviai taip aukoją žmones savo dievams. Vygando Marburgiečio *Kronikoje* minimi dar ir kitokie lietuvių aukojimo būdai. Vienas paimtas į nelaisvę kryžiuotis buvęs pririštas prie medžio, sužeistas ietim ir nužudytas. Belaisvius dievams aukodavo skitai, iš dvikovos su belaisviu pranašaudavo būsimo žygio sėkmę germanai (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 122–123; Tacitas, 1972, 10–11).

Labai prasminga Vygando Marburgiečio užuomina, kad po pergalės lietuviai aukoją tauro kraują. Tauras lietuvių mitologijos šaltiniuose – *Bychovco kronikoje*

(XVI amžiaus vidurys), Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582) ir kt. – siejamas su vyriausiuoju kunigaikščiu (karaliumi). O šiame žygyje, per kurį buvo aukojamas tauro kraujas, dalyvauja net keturi Lietuvos „karaliai“. Verta dėmesio ir kita, nors labai neaiški užuomina, kad Vėluvoje vienam pagoniui buvusios nukirstos „gėdingosios kūno dalys“, o vėliau jis buvęs sudegintas. Gal čia užfiksuotas su mitologija nesusijęs įvykis, o gal specifinis aukojimas, nes, pavyzdžiui, Erazmas Stella (1518) yra užsiminęs, kad baltai aukojamiems gyvuliams pašalindavę lyties organus.

Kronikoje yra vietovardžių su šaknimi *Rom-* (*Romainiai*, *Romainė*), kurie, atrodo, susiję su religija (plg. *Romuvą*). Minima lietuvių pagonių šventykla, kurioje telpa net šešiasdešimt žmonių, šventas vyras (tikriausiai žynys), moters būrimas siūlais.

Ypač reikšminga Vygando Marburgiečio informacija apie Pilėnų gynėjų žuvimą ir Kęstučio laidotuves. Pirmoji informacija tikriausiai imta iš senesnių rašytinių šaltinių, o antroji – iš gyvų pasakojimų, nes tai autoriaus gyvenamojo meto įvykis.

Pasakojimas apie šiurpų Pilėnų gynėjų išsižudymą padeda geriau suprasti, kaip baltai įsivaizdavo pomirtinį gyvenimą (plg. epizodą iš Henriko Latvio (1225–1227) apie tai, kad penkiasdešimt lietuvių moterų, sužinojusios, jog jų vyrai žuvo, pasikorė, norėdamos kartu su jais būti aname pasaulyje), teikia informacijos apie žynių luomą. Senutė, kuri kirviu nukovė šimtą pilėnų, o vėliau ir pati tuo pačiu kirviu susiskaldė galvą, tikriausiai buvo žynė, kulto apeigų – aukojimų – atlikinėtoja. Jos kirvis – apeiginis, nes sunku patikėti, kad senutė būtų vartojusi vyrų kovos kirvį. Senutę žynę, kurios klausė galindai, mini ir Petras Dusburgietis (1326), kalbėdamas apie galindų išnaikinimą. Moterys žynės būdingos archajinėms religijoms, ypač svarbus vaidmuo joms tekdavo nekrokulte. Manoma, kad pasakų ragana yra perėmusi kai kuriuos tokios žynės bruožus (Пропп, 1946).

Informacija apie Kęstučio laidotuves rodo, kad didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo laidojami Vilniuje su gausiomis įkapėmis (žirgais, rūbais, medžiokliniais paukščiais ir šunimis). Tai patvirtina ir kiti rašytiniai šaltiniai bei baltų archeologinė medžiaga. Vygando Marburgiečio žinios apie baltų religiją ir mitologiją jau seniai yra įėjusios į mokslinę apyvartą (žr.: Krumbholtz, 1890; Skirmuntt, 1897; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Clemen, 1938; Biezais, 1954; Biezais, 1957; Jurginis, 1976; Vėlius, 1986 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Voigt, Raczyński, 1842 (lot. ir lenk. k.); Hirsch, 1863a (lot. k., orig. fragm.); 1870a (orig. fragm.); Mierzyński, 1896, 108–118 (fragm.); Mannhardt, 1936, 120–125 (fragm.); Užpurvis, 1939 (lot. ir liet. k. fragm.); *LIŠ*, I, 77–81 (liet. k. fragm.).

Literatūra: Lucas, 1824; Hirsch, 1863a, 429–452; Perlbach, 1895; Mierzyński, 1896, 105–118; Mannhardt, 1936, 119–125; Jučas, 1964, 13–14; Arnold, 1967; Ivinskis, 1969.

Tekstas iš: Hirsch, 1863a, 488–490, 496, 502, 505, 518–519, 542, 549, 550, 554, 560, 582–583, 584, 591, 596, 610–611, 620, 623–624, 633, 637–638.

CRONICA NOVA PRUTENICA
1394

Fragment III.

20. [...] Hic merito cum fratribus Deum laudavit, quum tempore suo multi principes etc. ei subveniunt, sc. Brandenburgensis, comes de Namen, similiter de Hennenberg, quidam de Francia et Austria et alii multi bene compositi in armis, ultra 200 galeas habentes; unde
1336 magister in dominica reminiscere transiit cum eis in Lithwaniam
25. Febr. impugnando castrum Pillenen in terra Troppen, ad quod pagani plus quam 4000 de 4 terris confugerant. Pagani exercitum videntes perterriti sunt, desperantes de castri observacione, infinita bona in ignem projecerunt, se ipsos occiderunt, ubi, ut ayunt, quedam vetula pagana cum securi 100 ex eis occiderit et se ipsam post interemit. In tali conflictu pagani sic vulnerati multi hinc equitabant, unde comes de Hennenberg ibidem bene se habuit in hoc castro. Rex Lithwanorum quesivit vindictam in Prutenos, qui ignem, ligna et lapides in castrum et regem jactabant. Rex tamen a suis clientibus cum schutis protectus, tandem terrore concussus, fugit in quoddam latibulum et conjugem suam transfixit et in ignem jecit. Pagani in tanta afflictione concussi inclinaverunt cervices suas, et rex omnes occidit. Et sic in profectum Prutenorum et christianitatis castrum Polenen destructum est, de quo captivos et rapinam ducunt magnam. [...]

S c h ü t z: [...] dokegen die Littawen sich entschloszen, eh das eusserste zu erwarten, als die vestung aufgeben vnd den feinden in die hende kommen, sonderlich der religion halber, die yhnen so gantz widdrig war, das sie den todt viel leichter achteten; wie sie es dan diszmal in der thatt aber ganz vnmenschlicher weise dartheten vnd erweiseten. Dan do sie merckten, das sie sich lange nicht halten

kunten, vnd yhre polwerck und wehren durch stettig vnaufhörlich sturmen albereit durchbrochen, vnd an etlichen orten fast niddergeworffen, do zundeten sie ein grosz fewer an, warffen alle hab vnd gutt dorein, folgig erwurgeten sie weib vnd kint, wurffen sie ins fewer, darnach mordeten sie sich vntereinander; der mehrern teil hielten yhrem obersten (W i g a n d u s nennet yhn könig Marger) die helse dar, das er einen nach dem andern abhiebe. W i g a n d u s schreibet auch, das do eine alte keidinne gewesen sey, welche mit einer axt vber 100 manne, die guttwillig den todt von yhr entfiengen, entleibet, vnd sich selbst zuletzt, do der feint eingebrochen, mit derselben axt den kopff zerspalten habe. Dis schreckliche spectakel kunten die ordensbruder den mehrern teil wol sehen vnd nicht ohne threnen vnd groszen iammer, dorumb yhr volck desto mehr eileten, das sie noch den rest vom feur vnd schwert erretten mochten. Do sie aber der rettung mechtig, war allein der oberste mit seinen dienern noch vbrig, die sich noch eine gute weil aus einem fortel dapffer wehreten, deren auch die meisten erschlagen vnd wenig sich gefangen ergaben. Der oberste Marger, als ein groszer starcker heune, thet vnmenschliche kegenwehr, vnd kostete noch manchen kopf, eh dan er den seinen dohinden lassen wolte. Ins letzte, do er nicht mehr vermochte, sprang er eilent zu einem finstern keller oder speluncken, do er sein weib versteckett hatte, die hieb er mit dem sebel in einem streich von einander; darnach schlug er sich selbst mit demselben gewehr in den bauch, das die darmen hernach folgeten, fiel also nebenst der frawen dornidder vnd gab den vnseligen geist auff. [...]

21.
1336 30. Mai.

Post hec eodem anno magister Theodericus edificavit Marienburg contra paganos in insula Romayn inter Welyn et Beisten, quo constructo erexit quoddam fortalicium; et tunc temporis flumen Memela poterat pertransiri, quia parvum; ibique pagani cum magno exercitu steterunt contra copiam fratrum et vi pepulerunt magistrum de loco, et sic domus mansit destructa et non completa. [...]

24.
1338 14. Aug.

[Der Marschall Heinrich Dusmer ermahnt die Seinen einem übermütigen litauischen Heerhaufen gegenüber zur Tapferkeit:] so solten sie doch gedencken, das sie dieses tages als verfolgere der vnglaubigen heiden in der ehre der mutter gottes zu verfechtung des allgemeinen cristenthumbs, auch fur yhr selbst ehr, leib vnd leben

streiten musten, vnd were weger, aldo auf dem platz ehrlich vnd ritterlich zu bleiben, als in der vnchristlichen heidenischen hende zu kommen, die nicht an gemeiner weise des menschlichen todes benugig, sondern die gefangenen in yhrem harnisch mit rosz vnd man yhren teuffelischen abgöttern in vnmenschlicher marter pflegten zu verbrennen vnd aufzuopffern, vnd wer gleich das gluck so gunstig haben mochte, das yhme das leben durch die feinde gefristet, so muste er doch in ewiger dinstbarkeit vnter schlegen vnd beitschen bei denen leuten, do die gefangene christen nicht viel beszer, auch wol kaum so gutt, als die hunde gehalten wurden, sein leben in eussersten elend verschliszen. [...]

31. 1343 2. Aug. [...] Mirum tunc accidit tale in castro. Mulier enim quedam animosa habuit ante se camisiam sanguine conspersam et extensam, nec aliquo telo vel sagitta poterat offendi, tenens vertebrum in manu et fila involvit in eo, exercens sortilegia, donec magister ibi staret. [...]

32. 1345 ca. Jan. [...] Festinans ad transitum occurrit ei juvenis mercator, sarcinam mercandorum ferens, volens intrare opidum Rigense, nihil sciens de guerris, quem apprehenderunt, ligaverunt pagani, ventrem eius sciderunt et circumducunt eum arbori, donec intestina eius omnia extraheret, deposueruntque eum de trunco, sanguinem eius sic sacrificando, in quo delectabantur exultantes. [...]

Fragment VI.

43. 1352 21. Febr. [...] Post hec rex de Smalentz festinat prope Labio, mane ante septa veniens. Frater vero Henningus Scyndekoff ei fortiter resistens verberibus etc., paganos a septis, vulgariter slege, repellens, et procedunt ad fluvium vulgariter Deyme, in quod rex cecidit et fere fuisset submersus, in quo tamen multi de suis sunt submersi numero 500, qui fluxu aque ducti sunt in stagnum, vulgariter Wilde Hab dictum. Vnde rex temptans vada hinc inde vix obisset; quod comperiens frater Hennigus extraxit regem de flumine Deim et in reda letus posuit eum et misit domum, volens regi Kynstuten complacere eo, quod fuit filius fratris sui, et eum ei pro magna presenta presentare; dum ductus fuisset in Welou cuidam occiso pagano pudibunda fuerunt detruncata, quod pro miro quidem videns in defuncto tantam impietatem factam; eum more paganorum incinerant. [...]

Fragment VIII.

[...] Quinta die processit magister et preceptores in terram Swilone et ad aliam dictam Seten juxta Nergam sitas, et capiunt ibi quendam sanctum virum, qui promisit eis, se velle ducere in locum, in quo invenirent paganos multos de tribus terris collectos in unam copiam; [...] 56. 1364 26. Jan.

[...] Feria 6ta ante dominicam exurge 4 reges sc. Kynstud, Algart, Paterky de Garten et rex Alexander in gravamen christianorum intrant terram Schalweram in tribus exercitibus cum 4000 et vicerunt duo castra et incineraverunt, Caustriten etc., captivos educentes viros et mulieres festinantque ad stagnum vulgariter Kurisch-Hab, in quo piscatores captivaverunt, XIV. etiam equos commendatoris deduxerunt, festini redeunt ad regem prope Ragnitam leti, sacrificantes Diis sanguinem thauri, et quendam vocabulo Hensel Neuwensteyn in ignem proiciunt et sacrificant. [...] 61. 1365 14. Febr.

S c h ü t z: [1365] [...] der erste einfall geschach in Schalawonien, welchs sie gar verheereten vnd sonderlich die gepiete Constritten vnd Splyten gar verbranten vnd do im lande bei viertausent menschen erschlugen vnd gefangen namen vnd die ordensherren mit waffen vnd roszen yhrem gebrauch nach den abgottern aufopfferten vnd lebendig verbrenneten. [...]

[...] [S c h ü t z unter 1366] Doselbst in Masgallen hatte sich der compter von Ragnitt mit 50 pferden ettwas zu weit von dem hellen hauffen verritten, das sie vnversehens an vierhundert Littawen gerieten, derer hauptman mit namen Busko mit dem comptor vorgengig, eh dan sie mit einander traffen, gesprech hielte, das er sich mit seinen mannen solte gefangen geben, yhr leben zu retten. Der comptor besprach sich mit den brudern, die wollen lieber alle in den rasen beissen, eh dan den vnglaubigen sich gefangen ergeben, do sie doch folgig mit rosz vnd harnisch lebendig verbrennet vnd den teuffeln auffgeopffert werden musten. Derwegen sie ohne lenger gesprech mit grosser manheit die heiden angriffen, hielten sich auch so dapffer vnd ritterlich, das sie der heiden bei dritthalbhundert nidderlegten vnd die vbrigen in die flucht schlugen, der bruder aber musten in diesem scharmutzel [ausgestrichen: siebentzehen] sieben 63b.

vnd zwantzigk mit der hautt bezalen, von den andern waren yhrer wenig, die nicht hefftig verwundet. [...]

72. 1368 Sept. [...] Et eodem anno marschalkus vastat terram Seldwischen in longum igne, occisione. Eodem tempore dominus de Mansveld in Romeyne terra talia etiam egit equitantes de Ragneta; [...]

92. (? 1375 c. 29. Juni?) [...] In terra Samaytarum noluerunt stare, cognoverunt eos esse armatos, quare intrantes terram Kaltenarum, quam rapina, igne, occisione perturbant virorum, mulierum et puerorum, quorum numerus existimari non potest, quos cum rapina immensa deduxerunt. Pagani huiusmodi considerantes intrant silvam, in qua rivus erat, quem fratres transvolant et per silvam properant. Sed et pagani celeriter in eos in[j]iciunt lanceas, petras, kambucas, letaliter vulnerando, non obstantibus galeis aut loricis etc. Quare fratres descendunt de equis, et fit bellum acerrimum, in quo 21 cruciferi cesi sunt in mortem preter multos nobiles. Quendam fratrem captivatum alligabant ad arborem et lanceolis suis multis vulneribus occisum diis obtulerunt. Cuius anima cum ceteris Deo sit commissa. Frater vero Gerhardus misericorditer a Deo fuit preservatus. [...]

94c. 1377 25. Dec. Iterum frater Kun de Hattensteyn cum 150 statuit reysam in terram Romayn, in qua captivavit viros, mulieres, pueros et occidit multos. Simile egit in Pastow.

102a. 1379 Post hec Gottfridus dictus marschalkus et frater Kun de Hattensteyn intrant terram Labune dictam vulgariter et avisatam non vastant eam, sed predantur rapina magna. Steterunt quoque juxta flumen Nergiam devastantes, descenderunt prope Nergam usque in Egullen incendiis etc., pertranseunt eciam Romaynen usque ad flumen Nowese, [...]

106. [1378] Post penthecosten Kynstut finxit se infirmum in dolo: post breve tempus cum 500 venit prope Eckersberg et castrum impugnat non avisatum et incendio turbavit; unde castrum incole exhibebant regi; prefectus eciam nomine Johannes Surbach dedit se captivum, quem pagani diis sacrificare voluerunt, quia ab eo multipliciter erant offensi, sed rex noluit; et in eo laudavit huius modi acta, et demum in patriam revertuntur inimici Christi. [...]

[...] Wygandus commendator de Ragnita predictus vastabat in longum et latum terram inavisatam Romeyen dictam igne, virorum, mulierum et puerorum occisione 200; 50 vero captivi cum preda pecorum et equorum multa deducta. Terram quoque vulgariter Wylle multipliciter devastavit. 122. 1381. (?)

Fragment IX.

[De obitu Kynstut miraculoso.] Interea Schirgal duxit Kynstut in captivitatem in Krewen et rediit in Willam; post 4 dies Schirgal revertitur volens videre patruum suum in vinculis et invenit eum mortuum. Sed quomodo obierit, nemo umquam cognovit. Et duxit eum in Willam, ubi in cinerem est redactus. Et miraculose in terra vorago visa profunda in longitudinem unius viri et medii absorbens cineres, quod a multis visum est, et tamen nemo vitam de astantibus emendavit; equi, vestimenta, arma etc. omnia fuerunt incinerata; aves atque canes venatici cum eo incinerantur. [...] 133. 1382 c. 15 Aug.

[...] Eadem estate cum populo Wytaut transeunt in Wandeiagel terram non avisatam, ubi Lithwani stant ante edes sacras videntque preequestres, et putant eos esse de numero eorum; fugiunt tamen ad edes sacras, quas circumdederunt cum vexillis; vicecommendator cum familia sua de una accepit 36 viros, Marquardus de alia 60 preter mulieres et pueros et post terre desolacionem, occisionem hominum cum preda ingenti abierunt. [...] 135b. 1384 Frühling

Anno 1388 magister et preceptores statuunt reysam; frater Engelhart Rawe marschalcus, et magnus commendator intrant Lithwaniam, terram Romanye per pratum ad castrum Wyssewalde obsidendum, in quo dux Schirgal tunc temporis manebat, qui cum bombarda contra christianos ordinata multos occiderat; quare exercitus retrocessit ad locum, quo non poterat tangi. Marschalcus in primo sompno excogitavit et totus exercitus processit in castrum Wilkenberg. [...] 142. 1388 Sept.

In hyeme frater Marquardus commendator et frater Kun advocatus Sambiensis cum suo collega et ceteris a Mymila transeunt in terram Medenik non avisatam, quam igne et preda devastant. Lithwani vero sequuntur eorum vestigia et persequuntur eos usque ad quandam 147. 1389 28. Febr.

paludem non gelatam, – maximeque erant nives – ubi commendator de Mymila Nicolaus Cassow captivatur. Lithwani vero juxta errorem suum proposuerunt unum christianum offerre diis, ceciditque sors super dictum commendatorem, impositumque equo suo cremare voluerunt, qui perfusus cruore ex vulneribus rubicundus apparuit, alligantque eum ad 4 vibices cum manibus et pedibus et circumposito igne suffocatus est. [...]

NAUJOJI PRŪSIJOS KRONIKA
1394

Trečias fragmentas

20
1336
vasario 25

[...] Šis su broliais atsidėkodamas pagarbino Dievą, nes pačiu laiku jam į pagalbą atžygiavo daug kunigaikščių, būtent Brandenburgo [kunigaikštis], Nemūro grafas, taip pat iš Hennenbergo, kai kurie iš Prancūzijos ir Austrijos ir daugelis kitų, gerai apsiginklavusių ir pasiruošusių, turinčių daugiau kaip du šimtus šalmų; iš ten magistras sekmadieniui prisiminti nuvyko su jais į Lietuvą ir užpuolė Trapėnų žemėje Pilėnų pilį[1], prie kurios iš keturių žemių buvo subėgę daugiau kaip keturi tūkstančiai pagonių. Pagonys, matydami kariuomenę, labai išsigando, nesitikėdami, kad galės išlaikyti pilį, sumetė į ugnį be galo didelius turtus ir patys išsižudė: sako, kad ten viena pagonė senutė kirviu šimtą jų užkapojo, o vėliau ir pati galvą susiskaldė. Šiame mūšyje daugelis smarkiai sužeistų pagonių iš čia raiti ėmė trauktis; jame [mūšyje] šioje pilyje ypač pasižymėjo grafas iš Hennenbergo. Lietuvių karalius stengėsi atkeršyti prūsams, kurie į pilį ir karalių svaidė ugnį, pagalius ir akmenis. Tačiau karalius, savo žmonių skydais pridengtas, baimės ir siaubo sukrėstas, pagaliau pasitraukė į tam tikrą slėptuvę, savo žmoną pervėrė [kalaviju] ir į ugnį įmetė. Taip suspausti ir sukrėsti pagonys nulenkė savo sprandus, ir karalius visus juos iššudė. Beje, pasitraukdami prūsai ir krikščionys sugriovė Pilėnų pilį, iš kurios išsivedė belaisvių ir didelį grobį.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

S c h ü t z a s: [...] O lietuviai pasiryžo geriau sulaukti baisiausio galo, negu pilį atiduoti ir priešams į rankas patekti, ypač dėl [priešų] religijos, kuri jiems buvo visai svetima, todėl geriau jie pasirinkdavo mirtį; taip ir šį kartą jie iš tikrųjų darė ir elgėsi visiškai nežmoniškai. Kada jie pastebėjo, kad ilgiau nebegalės išsilaikyti, o jų tvirtovės gynyba dėl nesiliaujančio puolimo beveik palaužta, o kai kuriose vietose [įtvirtinimai] beveik nugriauti, tada uždegė didelį laužą, sumetė visą turtą, paskui pasmaugė moteris ir vaikus, sumetė juos į ugnį, po to vienas kitą iššudė, didžioji jų dalis laikė savo vyriausiajam vadui (Vygandas vadina jį karaliumi Margiriu) atkišę galvas, kad jis vieną po kitos nukirstų. Vygandas taip pat rašo, kad ten buvusi viena stabmeldė, kirviu nukirtusi apie šimtą žmonių, kurie savo valia sutiko nuo jos rankų mirti, o kai priešas įsiveržė, tuo pačiu kirviu pati susiskaldė galvą. Šį baisų vaizdą tikriausiai dar spėjo pamatyti riteriai, ne be ašarų ir didelio sielvarto, todėl jų būrys dar labiau skubėjo, kad galėtų dar bent dalį išgelbėti nuo ugnies ir kalavijo. Tuo tarpu, kai jie pradėjo gelbėti, buvo likęs tik vyriausiasis vadas su savo tarnais, kurie iš vieno kampo dar kurį laiką drąsiai gynėsi. Dauguma jų buvo nukauta ir tik nedaugelis pasidavė. Vyriausiasis Margiris, didelis stiprus milžinas, iš paskutiniųjų priešinosi, ir dar ne vienas padėjo galvą, kol jis savuosius praleido pasitraukti. Galiausiai, kada jis jau nebegalėjo laikytis, šoko paskubom į tamsų rūsį ar olą, kur buvo paslėpęs savo žmoną, ją vienu kalavijo smūgiu perkirto, po to pats sau tą patį kalaviją įsmeigė į pilvą, kad pasileido žarnos, krito šalia žmonos ir nelaimingai mirė. [...]

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

21
1336
gegužės 30

Po to, tais pačiais metais magistras Theodericus pastatė kovai prieš pagonis Marienburgo [pilį] Romainių saloje tarp Veliuonos ir Pieštvės. Ją pastatęs, surentė kažkokią tvirtovę. Tada buvo galima pereiti per Nemuno upę, nes ji buvo maža. Ten sustojo pagonys su didele kariuomene prieš brolių pajėgas ir jėga išstūmė magistrą iš tos vietos. Ir taip namai liko sugriauti ir tušti. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

24
1338 rugpj. 14

[Maršalas Heinrichas Dusmeris ragina savuosius būti narsius prieš drąsią lietuvių kariuomenę:] jūs turite prisiminti, kad jūs, netikinčių pagonių persekiotojai, šią dieną turite žūtbūtinai kovoti dėl Dievo

Motinos garbės, dėl visos krikščionybės ir jūsų pačių garbės, ir būtų geriau garbingai ir riteriškai žūti kovos lauke, negu patekti į nekrikščionių, pagonių, rankas, kurie nepasitenkina paprasta žmogaus mirtimi, bet paprastai belaisvius kartu su jų šarvais ir žirgais nežmoniškai kenčiančius sudegina ir paaukoja savo velniškiesiems dievaičiams, ir jeigu kam nors laimė būna palanki, kad jam gyvybės terminą priešai pratęsia, tai tas turi amžinoje vergijoje mušamas ir botagu čaižomas tarnauti tiems žmonėms, kurie belaisvius krikščionis ne ką geriau, o gal dar ir blogiau kaip šunes laiko, ir savo gyvenimą baigti baisiame skurde. [...]

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

31
1343 rugpj. 2

[...] Tuomet pilyje atsitiko toks stebuklas. Kažkokia įkvėpta moteris laikė prieš save krauju apšlakstytus ištiestus marškinius, ir jokia ietis ar strėlė negalėjo jos paliesti. Laikydama rankoje kaulą, vyniojo ant jo siūlus ir būrė tol, kol ten stovėjo magistras. [...]

32
1345, apie sausį

[...] Susitiko skubantį prie perėjos jauną pirklį, nešantį prekių dėžę, norintį įeiti į Rygos pilį, nieko nežinantį apie karus. Pagonys jį sučiupo, surišo, perpjovė jam pilvą ir vedė aplink medį, kol ištraukė visas žarnas. Atitraukę jį nuo kamieno, jo kraują aukodami, šokinėjo iš džiaugsmo. [...]

Šeštas fragmentas

43
1352
vasario 21

[...] Po to karalius iš Smolensko skuba prie Labos[2] ir atvyksta ten anksti rytą, prieš septynias. O brolis Henningas Scyndekoffas jam stipriai priešinasi, rykštėmis ir t. t. nuvarydamas pagonis nuo užtvaro, žmonių vadinamo *slege.* Jie nužygiuoja prie upės, žmonių vadinamos Deimena, į kurią karalius įkrito ir ko tik nepaskendo. Daugelis jo karių (apie penkis šimtus), kurie srovės buvo nunešti į vandenis, žmonių vadinamus Audringomis mariomis[3], nuskendo. Ten vos nepražuvo ir karalius, ieškodamas brastos tai vienur, tai kitur. Tai sužinojęs, brolis Henningas ištraukė karalių iš Deimenos upės ir linksmas pasodino į vežimą ir išsiuntė namo, norėdamas įtikti karaliui Kęstučiui, nes anas buvo jo brolio sūnus, ir jį [Kęstutį] aplankyti, atsidėkodamas už daugybę aplankymų. Kai buvo atlydėtas į Vėluvą, kažkokiam

užmuštam pagoniui buvo nukirstos gėdingosios kūno dalys. Jis tuo stebėjosi, matydamas, kad taip nedorai elgiamasi su mirusiuoju. Pagonių papročiu jį sudegino. [...]

Aštuntas fragmentas

[...] Penktą dieną magistras ir vyresnieji iššygiavo į Svilonių žemę ir į kitą, vadinamą Šatijais. Šios žemės buvo šalia Neries. Ten jie sučiupo kažkokį šventą vyrą, kuris jiems pareiškė norįs nuvesti į vietą, kur yra daug pagonių, susirinkusių į daiktą iš trijų žemių. [...] 56 1364 sausio 26

[...] Penktadienį pakyla keturi karaliai: Kęstutis, Algirdas, Patrikas iš Gardino ir karalius Aleksandras į žygį prieš krikščionis. Jie įžengė į skalvių žemę su trimis kariuomenėmis ir keturiais tūkstančiais [vyrų], nugalėjo ir sudegino dvi pilis, Kaustryčius ir kt., išsivedė belaisvių, vyrų ir moterų, ir nuskubėjo prie vandenų, žmonių vadinamų Kuršių mariomis, kur žvejus paėmė į nelaisvę, be to, išsivedė keturiolika komtūro žirgų. Skubiai linksmi grįžo pas karalių prie Ragainės, paaukojo dievams tauro kraujo ir kažkokį Henselį Neuwensteyną įmetė į ugnį ir paaukojo. 61 1365 vasario 14

Vertė *DALIA DILYTĖ*

S c h ü t z a s: [1366] [...] Pirmiausia įsiveržė į Skalvą, kurią jie visai nusiaubė, ypač Kaustryčių (*Constritten*) ir Spitrės (*Splyten*) sritis visai sudegino ir tada keturis tūkstančius krašto žmonių užmušė ir į nelaisvę paėmė ir Ordino brolius su ginklais ir žirgais pagal jų paprotį dievaičiams paaukojo ir gyvus sudegino. [...]

[...] [S c h ü t z a s, po 1366] Ten pat, Maišiagaloje, Ragainės komtūras su penkiasdešimt žirgų truputį per toli nujojo nuo pagrindinio būrio ir neapsižiūrėjęs pateko į keturių šimtų lietuvių būrį, kurių vadas, vardu Buska, su komtūru pajojo į priekį ir kalbėjosi: jis [komtūras] su savo vyrais, kad išliktų gyvi, turį pasiduoti. Komtūras pasitarė su broliais, kurie geriau norėjo mirti negu pasiduoti netikėliams, kad vėliau nebūtų gyvi su žirgais ir šarvais sudeginti ir velniams paaukoti. Dėl to, ilgai nekalbėję, jie narsiai puolė pagonis, laikėsi taip drąsiai ir riteriškai, kad apie šimtą penkiasdešimt pagonių

nudėjo, o kitus privertė bėgti. Broliai šioje kovoje padėjo dvidešimt septynias galvas (išbraukta: septyniolika), iš likusiųjų tik nedaugelis buvo nesužeisti.

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

72
1368 rugs.

[...] Ir tais pačiais metais maršalas ugnimi ir žudynėmis plačiai nuniokojo Seldvičių žemę. Tuo metu ponas Mansveldas tą patį padarė Romainių žemėje, jodamas iš Ragainės. [...]

92
(? 1375 apie birž. 29?)

[...] Žemaičių žemėje jie nenorėjo stovėti, mat sužinojo, kad anie yra ginkluoti. Todėl įžengė į Kaltinėnų kraštą, kuriame plėšimais, gaisrais, žudynėmis sukėlė sąmyšį, vyrus, moteris ir vaikus, kurių skaičių sunku tiksliai nusakyti, išsivedė su milžinišku grobiu. Pagonys, tai matydami, patraukė į mišką, kuriame buvo upelis. Broliai jį perplaukė ir skubėjo mišku. Bet pagonys staiga ėmė į juos mėtyti ietis, akmenis, vėzdus, mirtinai sužeisdami. Nepadėjo nei šalmai, nei šarvai. Todėl broliai kariauti nulipo nuo žirgų, ir įvyko labai žiaurus mūšis, kuriame buvo užmuštas dvidešimt vienas kryžiuotis, be to, daug kilmingųjų. Kažkokį paimtą į nelaisvę brolį jie pririšo prie medžio ir, savo ietimis smarkiai sužeidę, užmuštą paaukojo dievams. Jo siela, kaip ir kitų, tegul bus pavesta Dievui. O brolis Gerhardas Dievo buvo gailestingai apsaugotas. [...]

94c
1377
gruodžio 25

Brolis Kunas de Hattensteyn su šimtu penkiasdešimt vyrų vėl nusprendė vykti į Romainių žemę, kur paėmė į nelaisvę vyrų, moterų ir vaikų ir daugelį nužudė. Panašiai jis veikė Paštuvoje.

102a
1379

Po to minėtasis maršalas Gottfridas ir brolis Kunas de Hattensteyn netikėtai įžengė į žemę, žmonių vadinamą Labūnava, ir jos neniokojo, bet apiplėšė ir išsivežė didelį grobį. Jie sustojo prie Neries upės, niokodami nusileido palei Nerį iki Eigulių, degindami ir t. t. perėjo Romainių kraštą iki Nevėžio upės. [...]

106
[1378]

Po Sekminių Kęstutis parodė, kad iš tikrųjų tebėra tvirtai nusiteikęs klastą daryti: netrukus su penkiais šimtais vyrų atžygiavo prie Ekersbergo, nelauktai apsupo pilį ir padegė. Gyventojai perdavė pilį karaliui, pilies vadas, vardu Johannesas Surbachas, pasidavė į nelaisvę. Pagonys norėjo jį paaukoti dievams, nes daug kartų buvo jo

puldinėjami, bet karalius nenorėjo. Jis pagyrė jo tokius veiksmus, ir tada Kristaus priešai grįžo namo.

[...] Minėtasis Ragainės komtūras Wygandas gaisrais skersai ir išilgai nuniokojo to nesitikinčią Romainių žemę, nužudė du šimtus vyrų, moterų ir vaikų; buvo išvesta penkiasdešimt belaisvių su gausiu galvijų ir arklių grobiu. Jis taip pat daug kartų nusiaubė žemę, žmonių vadinamą Vilniumi (*Wylle*). 122 1381(?)

Devintas fragmentas

[Apie stebuklingą Kęstučio palaikų išnykimą.] Tuo tarpu Skirgaila nulydėjo Kęstutį nelaisvėn į Krėvą ir grįžo į Vilnių. Po keturių dienų Skirgaila grįžta, norėdamas pamatyti savo dėdę kalėjime, ir randa jį jau mirusį. Bet niekas niekada nesužinojo, kaip jis mirė. Ir jį nuvežė į Vilnių, kur buvo sudegintas. Stebuklingu būdu žemėje atsivėrė vidutinio ūgio vyro ilgio bedugnė ir prarijo pelenus. Tai matė daugelis, tačiau niekas iš šalia stovinčių gyvenimo būdo nepataisė. Arkliai, rūbai, ginklai ir t. t. – viskas buvo sudeginta, medžiokliniai paukščiai ir šunys su juo sudeginti. [...] 133 1382, apie rugpj. 15

Vertė *DALIA DILYTĖ*

[...] Tą pačią vasarą Vytautas su savo žmonėmis netikėtai atžygiavo į Vandžiogalos žemę, kur lietuviai sustoję prie šventyklų pamatė jojančius raitus žvalgus ir manė juos esant iš tų pačių tarpo; tačiau jie subėgo į šventyklas, kurias apsupo savo vėliavomis [kariniais daliniais]; vicekomtūras su savo valdiniais iš vienos [šventyklos] suėmė trisdešimt šešis vyrus, Marquardas iš kitos – šešiasdešimt, be moterų ir vaikų, ir, nuniokoję kraštą, iššudę žmones, su didžiuliu grobiu pasitraukė. 135b 1384 pavasaris

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

1388 metais magistras ir vadai nusprendė eiti žygin. Maršalas brolis Engelhartas Rawe ir didysis komtūras nužygiavo Lietuvon per Romainių žemę pievomis prie Visevaldės pilies ir ją apsupo. Ten tada buvo kunigaikštis Skirgaila. Jis daugelį krikščionių užmušė bombarda, todėl kariuomenė atsitraukė į tokią vietą, kur negalėjo būti pasiekta. 142 1388 rugs.

Naktį maršalui sumanius, visa kariuomenė nužygiavo į Vilkmergę [Ukmergę].

147
1389 vasario 28

Žiemą brolis komtūras Marquardas ir brolis Kunas, Sembos teisėjas, su savo draugu ir kitais iš Klaipėdos netikėtai nužygiavo į Medininkų žemę, kurią nuniokojo gaisrais ir plėšimais. O lietuviai sekė iš paskos jų pėdsakais ir persekiojo juos iki neužšalusios pelkės (buvo gilu sniego), kur Klaipėdos komtūras Nicolaus Cassow buvo paimtas į nelaisvę. Tuoj po to lietuviai sumanė nusikaltimą – paaukoti dievams vieną krikščionį, ir burtas iškrito minėtajam komtūrui: jie nusprendė jį sudeginti raitą ant jo žirgo. Jis buvo visas žaizdotas, paplūdęs kraujais. Jie pririšo jo rankas ir kojas, aplink sukūrė ugnį, ir jis užduso. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *...castrum Pillenen in terra Troppen* (*Pilėnų pilį Trapėnų žemėje*) – Pilėnų pilies ir Trapų (Trapėnų) žemės ieškota Punioje, prie Nevėžio, prie Nemuno žemiau Neries ir Nevėžio žiočių, kairiajame Nemuno krante Pyplių piliakalnyje (prieš Nevėžio žiotis), pagaliau pastaruoju metu, interpretuojant vėlesnius šaltinius – Žemaitijoje, siejant su Jūkainių kaimu (Raseinių rj.), netolimu Malavėnų piliakalniu (Nikžentaitis, Gudavičius). Tačiau pastarajame regione XIV amžiaus šaltiniai visiškai aiškiai mini Viduklės žemę.
Nedarant iš vėlesnių neaiškių šaltinių per didelių apibendrinimų, turint omenyje, kad neišlikusios originaliõs Vygando *Kronikos* vietovardžiai labai iškraipyti, o kronikininko Schützo užfiksuotas *Pullen* variantas, reikia prisiminti Strijkovskio, taip pat Klimo mintis, kad apskritai iš Punios padaryti *Pulle* ar pan. berods nesunku, kaip ir iš Trakų – *Troppen*. XVI amžiaus autoriaus Strijkovskio teiginį galėjo lemti ir galbūt tuomet dar gyva istorinė tradicija, siejanti įvykius su Punia.

[2] *Laba* – senesnis Deimenos upės vardas.

[3] *Audringos marios* – Kuršių marios.

ROMAS BATŪRA

JOKŪBAS IŠ EKSO
1371–1455

JACQUES D'AIX

Jokūbas iš Ekso (*Jacques d'Aix*) – žymus politikas, diplomatas, istorikas. Gimė Lotaringijoje, Meco mieste. Jo šeima buvo pati įtakingiausia Mece, garsėjo plačiais ryšiais. Norėdamas išbandyti savo jėgas, 1399 metais Jokūbas iš Ekso dalyvavo žygyje į Prūsiją – buvo Meco feodalų būrio vadas. Nuo XV amžiaus pradžios iki gyvenimo pabaigos reiškėsi Meco politiniame gyvenime. Jokūbas iš Ekso parašė *Meco kroniką*, kurioje papasakojo svarbiausius miesto įvykius nuo XIII amžiaus pabaigos iki XV amžiaus vidurio. Geras išsimokslinimas, diplomato veiklos patirtis nulėmė platų kronikininko požiūrį į aprašomus įvykius. Ypač vertinga darbo dalis, apimanti įvykius nuo 1300 metų. Mums svarbus pasakojimas apie 1399 metų Vokiečių ordino žygį į Žemaitiją. Tekste pateiktos detalės, pavyzdžiui, užpultų Žemaitijos žemių pavadinimai, visiškai sutampa su Vokiečių ordino šaltinių duomenimis. Pasakojime yra patikimų žinių apie žemaičių šventą mišką. Nepatikimi, aiškiai perdėti yra Jokūbo iš Ekso minimi skaičiai, pavyzdžiui, Žemaitijos miestų skaičius. *Meco kronika* – vienas iš negausių istorijos šaltinių, teikiančių žinių apie XIV amžiaus pabaigos Lietuvą.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Jokūbo iš Ekso minima tvirtovė ir „gražūs pastatai" greičiausiai buvo žemaičių šventykla. Vargu ar kitokios paskirties pastatas būtų galėjęs stovėti šventoje girioje, kurioje „joks krikščionis nėra buvęs". Ši tvirtovė buvusi „labai stipri, iš storų rąstų". Kad baltų kraštuose būta sutvirtintų šventyklų, parodė archeologiniai tyrimai (žr. Третьяков, Шмидт, 1963). Sutvirtintų šventyklų, stovinčių šventose giriose, buvo ir kituose kraštuose (Nikžentaitis, 1987a).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Wolfram, 1906, 336–338.
Literatūra: Wolfram, 1906, LXXII–XCII.
Tekstas iš: Wolfram, 1906, 336–338.

DIE METZER CHRONIK

Ende 14. Jh.–Anfang 15. Jh.

Et en lle rotte estoit le dit duc de Lorraine qui fuit fait chevalier et ciaulx de Metz, et disoit on qu'ilz avoient bien destruictz LX luez de payx de longe et XL de lairge et y ot III^{m} et V^{c} villez arses et destruitez et d'omes et de femes et d'enffans prins sens nombre; car lesdis Salmaite volxent combatre les Crestiens. Maix quant ilz sentont la force desdis Crestiens, ilz recullont arrier et s'en allont fuiant en ung mervilleux boix, qu'ilz appelloient te Saint Boix, on onque Crestien n'avoit esteit, et onqueil boix quant ilz se sentient constrains, ilz s'i alloient adez salver. Et y avoit de tres fort fermeteit de gros mairiens on dit boix et de belz edificez et fuit gaingniez par les Crestiens. [...]

MECO KRONIKA

XIV a. pabaiga–XV a. pradžia

Ir šitame žygyje[1] minėtasis Lotaringijos hercogas[2] buvo pakeltas į riterius, ir tie, kurie jį lydėjo iš Meco, taip pat; ir sakoma, kad jie nusiaubė kraštą, šešiasdešimt mylių išilgai ir keturiasdešimt mylių skersai, ir sudegino bei sugriovė 3500 miestų[3], o vyrų, moterų ir vaikų paėmė be skaičiaus, nes minėtieji žemaičiai norėjo kautis su krikščionimis. Bet, pajutę minėtų krikščionių jėgą, jie atsitraukė ir pabėgo į nuostabią girią, kurią jie vadina Šventąja giria ir kur joks krikščionis nėra buvęs. Toje girioje jie gelbėdavosi, kai jausdavosi pralaimį. Ir toje girioje buvo labai stipri tvirtovė iš storų rąstų, ir stovėjo gražūs pastatai, ir visa tai buvo krikščionių paimta. [...]

Vertė *IRINA MIKALKEVIČIENĖ*

KOMENTARAI

[1] *...šitame žygyje* – aprašomas 1400 metų Vokiečių ordino ir Vytauto bendras žygis prieš sukilusius žemaičius.

[2] *Hercogas* – Lotaringijos hercogas Karolis.

[3] Nurodomi skaičiai, be abejo, perdėti.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

DIDŽIOJO MAGISTRO ULRICHO VON JUNGINGEN POTVARKIS

Ulrichas von Jungingen (*Ulrich von Jungingen*) gimė apie 1360 metus Aukštutinėje Švabijoje. 1404–1407 metais buvo Vokiečių ordino didysis maršalas. Didžiuoju magistru išrinktas 1407 metais, mirus broliui Konradui von Jungingen. Svarbiausiu uždaviniu Ulrichas von Jungingen laikė įsigalėti Žemaitijoje. Provokavo karą su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, 1409 metų viduryje paskelbė karą Lenkijai. Per Žalgirio mūšį vadovavo Ordino kariuomenei, žuvo kovos lauke (1410 metų liepos 15 dieną).

Didžiojo magistro potvarkis skiriamas Vokiečių ordino valstybės vietiniams gyventojams nevokiečiams (prūsams, lietuviams ir kitiems). Pagrindu paimtas didžiojo magistro Konrado von Jungingen 1394 metų balandžio 23 dienos potvarkis čia papildytas keliais paragrafais.

Potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

Potvarkį perrašė Jono Posilgiečio *Prūsijos žemės kronikos* tęsėjas (vardas nežinomas), aprašydamas 1408 metų įvykius (*SRP*, III, 295). Iš čia šį potvarkį į savo *Kroniką* perrašė Simonas Grunau, klaidingai priskirdamas jį Konradui von Jungingen ir kiek pakeisdamas tekstą. Naujų įrašų, kad Dievo niekintojus būtina dar ir gyvus ugnyje sudeginti, padarė Lukas Davidas (*Lucas David*) savo *Kronikoje*. Iš čia potvarkį perspausdino Ludwigas Baczko (*Geschichte Preussens*, III, 409). Jau Johannesas Voigtas (*Geschichte Preussens*, VI, 17) pastebėjo, kad Simonas Grunau keitė potvarkio tekstą. Taigi tikslus potvarkio tekstas yra pateiktas Jono Posilgiečio *Kronikos* tęsinyje. *ASP* ir *SRP* skelbtame tekste yra rašybos skirtumų.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Magistro potvarkis buvo taikomas visiems vietiniams gyventojams nevokiečiams, tačiau kadangi dauguma jų buvo prūsai, tai reikia manyti, kad jis daugiausia buvo orientuotas į jų papročius bei tikėjimus. Todėl šį potvarkį iš dalies galima priskirti prūsų mitologijos šaltiniams. Tuo labiau kad Konrado

von Jungingen potvarkis, kurio pagrindu ir šis potvarkis buvo surašytas, aiškiau buvo orientuotas į prūsus (jame buvo minimi prūsiški burtininkų vardai).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, III, 295; *ASP,* I, 117; Baczko, 1794, 409; Mierzyński, 1896, 121 (fragm.).
Literatūra: ASP, I, 116; Mierzyński, 1896, 124–129.
Tekstas iš: ASP, I, 117.

DIE LANDESORDNUNG DES HOCHMEISTERS ULRICH VON JUNGINGEN
den 30. November 1408

4. Item sal eyn yderman syne undersassen dorczu halden, das sie beichten und gote recht thun, und wer zowberey und andern ungelowbin under im dirferet, der sal is weren und storen, so her beste mag.

DIDŽIOJO MAGISTRO ULRICHO VON JUNGINGEN POTVARKIS
1408 lapkričio 30

4. Kiekvienas iš savo valdinių turi reikalauti, kad jie atgailautų ir būtų dievobaimingi, o jeigu kas pastebės juos burtininkaujant ar kitaip netikint, tas turi sutrukdyti ir su tuo kaip išgalėdamas kovoti.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

1418 METŲ VARMĖS VYSKUPO PRANEŠIMAS POPIEŽIUI

Pranešimas parašytas vykstant atkakliai karinei ir politinei Vokiečių ordino kovai su LDK ir Lenkija. Po 1410 metais pralaimėto Žalgirio mūšio kryžiuočių valstybės autoritetas Europoje ir ypač jos karinė galia labai sumenko. 1413–1422 metais didysis magistras buvo Michaelis Küchmeisteris von Sternberg (1404–1409 metais buvęs Ordino vaitas Žemaitijoje, 1410–1413 metais – Ordino maršalas). Jis stengėsi diplomatinėmis priemonėmis gauti Žemaitiją, sabotavo derybas su Vytautu. Michaelis Küchmeisteris sumanė dvasinei valdžiai priminti kryžiuočių nuopelnus – prūsų, lietuvių ir kuršių žemių užkariavimą, pagonybės naikinimą ir katalikybės diegimą vietiniams gyventojams, taip pat paneigti kaip nepagrįstus Jogailos ir Vytauto teritorinius reikalavimus. Jis įkalbėjo Varmės vyskupą Johannesą Abezierą nusiųsti popiežiui Martynui V Ordino giriamąjį ir kartu ginamąjį raštą.

Į Varmės (dar vadinamos Varmija) vyskupiją (1243–1772) įėjo, be pietų ir vidurio Varmės, didžioji dalis Bartos su Alenšteinu (*Allenstein*, dab. *Olsztyn*). Vyskupija tada buvo Vokiečių ordino vasalė. Popiežius šį vyskupą gerai pažinojo: Bažnyčios Konstanco susirinkime (1414–1418) jis protokolavo ypač svarbias kalbas. Pranešimo autorius veikiausiai buvo ne pats vyskupas, o Varmės klebonas ir kanauninkas, žinomas Ordino diplomatas Kasparas Schauenpflugas ar Schuwenpflugas. Kaip Ordino pasiuntinys, Kasparas Schauenpflugas 1414 metais dalyvavo Konstanco susirinkime, 1420 metais Vroclave didžiojo magistro vardu vedė derybas su Lenkijos karaliaus Jogailos pasiuntiniais. Wilhelmo Mannhardto (Mannhardt, 1936, 154) nuomone, pranešimą galėjo parašyti ir kitas Varmės dvasininkas. Pranešimą popiežiui pristatė Dancigo (dab. Gdanskas) klebonas Andreas Ruperti.

Rankraščio kopija iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Varmės vyskupo pranešime minimas lietuvių paprotys aukoti savo dievams raitus kryžiuočius ir įvardijami du prūsų garbinti „demonai“ – Patulas ir Natrimpas. Užsimindamas apie „sėdinčiųjų ant žirgų“ kryžiuočių aukojimą

dievams, Varmės vyskupas tikriausiai turėjo galvoje paimtų į nelaisvę kryžiuočių deginimą kartu su žirgais – apie tai jau buvo rašyta Liubeko, Petro Dusburgiečio, Mikalojaus iš Jerošino ir kitose kronikose. Apie šį paprotį pranešimo autorius galėjo sužinoti iš minėtų rašytinių šaltinių arba iš dar gyvų kryžiuočių pasakojimų. Prūsų dievai Patulas ir Natrimpas senesniuose rašytiniuose šaltiniuose neminimi. Jie, atrodo, yra paimti iš gyvosios prūsų mitologinės tradicijos. Vėliau Patulas Simono Grunau *Kronikoje* buvo apibūdintas kaip baisus, brangių aukų reikalaujantis mirusiųjų dievas, o Natrimpas *Sūduvių knygelėje* ir jai giminiškuose šaltiniuose – kaip marių ir didelių jūrų dievas (rašoma: *Autrimpus, Antrymius, Antrimpus* ir pan.). Manoma, kad Varmės vyskupo užuomina apie prūsų dievus yra paveikusi vėlesnių prūsų mitologijos šaltinių autorius, ypač Simoną Grunau (Mierzyński, 1896, 146; Mannhardt, 1936, 220). Šaltinis jau yra sulaukęs reikiamo tyrinėtojų dėmesio (Voigt, 1827; Usener, 1896; Grienberger, 1896; Mierzyński, 1900b; Brückner, 1904; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Šmits, 1926; Ivinskis, 1938b; Balys, Biezais, 1965; Топоров, 1972; Puhvel, 1974; Łowmiański, 1976a ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Voigt, 1827, 587–588; *AM,* II, 695; Mierzyński, 1896, 145 (fragm.); Mannhardt, 1936, 154 (fragm.).
Literatūra: Mierzyński, 1896, 144–146; Mannhardt, 1936, 153–155.
Tekstas iš: Mierzyński, 1896, 145.

COLLATIO EPISCOPI VARMIENSIS FACTA CORAM SUMMO PONTIFICE PER DOMINUM ANDREAM, PLEBANUM IN DANCZK
1418

[...] ordo se fidum in opibus suis approbavit. Nam quantam fidem ad Deum habuerit, probat primo multiplex et difficilis labor acquisicionis terre pruwsie, de qua ab inicio expellende erant et expulse sunt gentes, servientes demonibus,

colentes patollu (sic), Natrimpe et alia ignominiosa fantasmata, ut locarentur ibidem veri adoratores, adorantes christum, filium Dei omnipotentis et vivi – Matth. XVI. [...] Sed valde consolatorium est, quod idem sanctus ibidem subjungit. Inquit enim: Sed quo certamine inferiores, eo fide superiores inventi sunt, eadem fidelitas ejus ad deum. Ex eo patet quod multi fratres, aliqui incarcerati, aliqui mutilati, aliqui impositi eculeis, sedentes super equos, igne sanctificati sunt diis hostium et hoc tartareo (sic) more Litwanorum. [...]

VARMĖS VYSKUPO PRANEŠIMAS POPIEŽIUI PER DANCIGO KLEBONĄ PONĄ ANDRIŲ
1418

[...] Ordinas įrodė, kad yra labai ištikimas. Kaip labai jis tiki Dievą, visų pirma parodo daugybė sunkių Prūsijos užkariavimo vargų. Iš šio krašto nuo pat pradžių buvo ketinama išvaryti ir buvo išvaryti demonams tarnaujantys žmonės, garbinantys Patulą (sic), Natrimpą ir kitus gėdingus vaizdinius, kad ten būtų apgyvendinti tikrieji visagalio ir gyvojo Dievo sūnaus Kristaus garbintojai (Evangelija pagal Matą, XVI). [...] Bet didelė paguoda, kad ten tas pats šventasis dar sako: „Bet kuo mūšyje prastesni, tuo tikėjimu viršesni pasirodė, tokia pati jo ištikimybė Dievui“. Iš to aišku, kad daugelis brolių, kai kurie įmesti į kalėjimą, kai kurie sužaloti, kai kurie pasodinti ant kankinimo suolų ir sėdintys ant žirgų, buvo paaukoti priešų dievams pagal tą pragarišką (sic) lietuvių paprotį. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

SEMBOS VYSKUPO MICHAELIO JUNGE'S ĮSAKAS

Michaelis Junge Sembos (Sambijos) vyskupas buvo nuo 1425 iki 1442 metų. Nėra tikslių duomenų, kada parašytas jo įsakas, lietuvių istoriografijoje dar vadinamas pagraudenimu. Povilas Pakarklis mano, kad jis parašytas 1425 metais (Pakarklis, 1948b, 262). Vis dėlto veikiausiai Sembos vyskupas savo įsaką paskelbė tais pat metais, kai Elbinge (dab. lenk. *Elbląg*) pagonybės klausimu priėmė nutarimus keturi Prūsijos vyskupai. Antonis Mierzyńskis spėja Elbingo suvažiavimą įvykus 1426 metais. Wilhelmas Mannhardtas mano, kad Michaelio Junge's įsakas paremtas Sembos vyskupų nutarimais, parengtais apie 1427 metus (Mannhardt, 1936, 162). Jeigu jis turi omenyje tuos pačius Elbingo nutarimus, apie kuriuos rašo Mierzyńskis, galima būtų tarti, kad Michaelio Junge's įsakas parašytas apie 1426 metus.

Sembos vyskupo jurisdikcijai priklausė ne tik prūsų Sembos, bet ir lietuvininkų Nadruvos, Skalvos žemės, taip pat į šiaurę nuo jų esanti sritis iki sienos su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Taigi jo paliepimų turėjo klausyti ne tik prūsai, sūduviai, kuršiai, bet ir lietuviai. Tokio turinio pagraudenimų Sembos vyskupai yra paskelbę daugiau negu Pamedės (Pomezanijos) ar Varmės: Sembos vyskupijoje ilgiausiai laikėsi pagonybė. Ši vyskupija ribojosi su Žemaitija, kurioje tik neseniai buvo pradėta skleisti katalikybė. Pagoniškus papročius praktikuojantiems vietiniams gyventojams vyskupas grasina didelėmis bausmėmis: žiaurus išplakimas, didelės piniginės baudos (trys, o kai kuriais atvejais net šešios markės). Bažnyčiai reikalaujama mokėti dešimtinę ir duoti visokias duokles.

Michaelio Junge's įsako originalo kopija iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Sembos vyskupas išleido įsaką prieš tuos baltų papročius, kurie ryškiau buvo susiję su senąja jų pasaulėžiūra, mitologija ir nesiderino su krikščionybe. Norint įtvirtinti krikščioniškąją pasaulėžiūrą, tuos papročius reikėjo uždrausti. Tokie papročiai daugiausia buvo praktikuojami (kaip matyti iš įsako) per šeimos šventes – krikštynas, vestuves, laidotuves, mirusiųjų minėjimus. Populiarus buvo ir

ritualinis gyvulių aukojimas bei būrimai. Daugumą šių papročių yra komentavęs Antonis Mierzyńskis (Mierzyński, 1896, 133–143).

Paprotys nuplauti krikščioniškąjį krikštą upės vandeniu buvo būdingas ne tik baltams. Šitaip darė ir nuo krikščionybės atsimetę lyviai. Tai rodo tikėjimą tekančio vandens galia. Baltų nenorą krikštytis krikščioniškai mini ir kiti autoriai, o vėlesniuose šaltiniuose yra šiek tiek duomenų ir apie senuosius prūsų krikštynų papročius.

Net keliose įsako vietose peikiamos įvairiomis progomis keliamos vaišės ir alaus gėrimas. Vaišių kėlimas ir svaiginamųjų gėrimų (daugiausia alaus) vartojimas turėjo ritualinę prasmę, todėl tai taip dažnai ir buvo kritikuojama. Kadangi dažnas prūsų sandėris būdavo sutvirtinamas gėrimu, tai ir sandėrį su krikščioniškuoju Dievu per išpažintį baltai mėgdavo užgerti alumi. Svaiginamuoju ritualiniu gėrimu Mierzyńskis yra linkęs laikyti ir įsake minimą *Kresze,* kurį draudžiama šventinti. Remdamasis Johannesu Voigtu, Mierzyńskis šį gėrimą tapatina su Potvarkyje visam Ordino kraštui (1445 05 22, žr. šio leidinio p. 503–504) minimu gėrimu *keyse* (*keesze*) ir *mettele* (Mierzyński, 1896, 135–137).

Įsake yra žinių ir apie baltų mirusiųjų kultą. Mirusiesiems skirtos apeigos su vaišėmis ir aukojimais buvusios atliekamos ne tik namuose, bet ir giriose. Čia tikriausiai turima galvoje šventi miškeliai – alkai, kuriuose seniau mirusieji buvo deginami ir kuriuose buvo atliekamos apeigos per laidotuves ir kitomis progomis. Šitie miškeliai paprastai būdavo netoli laidojimo vietos. Juose, kaip rašo Jonas Dlugošas, buvo švenčiamos rudens šventės, per kurias žemaičiai kelias dienas puotaudavo ir aukodavo savo dievams. Atrodo, kad panašios apeigos minimos ir tame įsako punkte, kur kalbama apie apeigas su išgėrimais ir lėbavimais prie milžinkapių ir kapų. Iš įsako taip pat matyti, kad palaidojus mirusįjį tam tikros apeigos buvo atliekamos ant kapo, kad buvo raudama. Mirusiųjų minėjimus, vaišes ir raudas ant kapo aprašo ir vėlesni prūsų (sūduvių) mitologijos šaltiniai (*Sūduvių knygelės* autorius, Jonas Maleckis ir kt.). Mirusiesiems ant kapų buvo statomi paminklai – kryžiai. Kadangi vyskupas atkreipė į juos dėmesį ir uždraudė statyti, o pastatytuosius liepė nugriauti, matyt, jie buvo susiję su senąja mitologija ir savo išvaizda skyrėsi nuo krikščioniškųjų kryžių. Kad baltų memorialiniai paminklai labai skiriasi nuo krikščioniškųjų kryžių, akivaizdžiai rodo krikštai, koplytstulpiai ir stogastulpiai su ryškia senąja simbolika, dar statyti Lietuvoje XIX ir XX amžiuje (Galaunė, 1930; Basanavičius, 1970, 133–155; Gimbutas, 1958). Mierzyńskis mano, kad minėdamas kryžius Sembos vyskupas turėjo galvoje krikštus, kurie buvę įsivaizduojami (Jono Lasickio teigimu) kaip kryžius globojančios dievybės (Mierzyński, 1896, 137–138). Vis dėlto manytina, kad, jeigu krikštai ir buvo įsivaizduojami kaip dievybės, tai veikiau ne kaip kryžių, o kaip mirusiųjų globėjai.

Įsake minimas gyvulių aukojimas dievams („demonams“). Tokį aukojimą praktikavo visi baltai. Jis yra paliudytas daugelyje baltų mitologijos šaltinių. Nemaža kitų šaltinių aprašo ir įvairiausius baltų būrimus, o kai kurie iš jų (pvz., *Sūduvių knygelės* autorius, Jonas Maleckis, Matas Pretorijus) mini tuos pačius kaip šiame įsake būrimus iš alaus bei paukščių ir plačiau juos apibūdina.

Labai įdomus įsake pateiktas draudimas dainuoti. Kadangi jis minimas šalia būrimo, galima manyti, kad jis buvo būdingas tiems patiems asmenims, kurie burdavo, pranašaudavo ateitį. Burtininkus su dainavimu XIX amžiuje yra siejęs Teodoras Narbutas (Narbutt, 1835, 261–262).

Kadangi daugelis Sembos vyskupo įsake paminėtų baltų papročių yra paliudyti kituose šaltiniuose, jis laikytinas patikimu dokumentu. Kituose šaltiniuose šie papročiai aprašyti plačiau ir išsamiau. Įsaku yra rėmęsis ne vienas baltų mitologijos tyrinėtojas (Brückner, 1904; Jungfer, 1926, Slaviūnas, 1947; Biezais, 1954 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1837, 126–128; Mierzyński, 1896, 131–133; Mannhardt, 1936, 157–160; Pakarklis, 1948b, 262–263 (liet. k.).
Literatūra: Mierzyński, 1896, 131, 133–143; Mannhardt, 1936, 157.
Tekstas iš: Jacobson, 1837, 126–128.

ARTIKEL DES BISCHOFS VON SAMLAND MICHAEL JUNGE
1426?

Articuli per Prutenos tenendi et erronei contra fidem abiciendi.

Subscripti articuli sunt editi per rev. in christo patrem et dom., dom. Michaelem episcopum Sambiensem et de mandato ipsius per districtum suum a pruthenis utriusque sexus firmiter sub penis annexis obseruandi.

Inprimis, ut omnis homo utriusque sexus in annis discrecionis seu debite etatis constitutus, videlicet XII annorum, diebus festius et presertim dominicis suam

parochialem frequentet ecclesiam, inibi diuina usque ad finem misse audiendo et huiusmodi festa celebrando.

Item ut quiuis eorum ibidem a suo plebano suum addiscat pater noster cum simbolo, prout ipse plebanus per se aut interpretem de ambone pronuncciet.

Item ut quilibet semel ad minus in anno confiteatur, videlicet in quadragesima et eciam in extremis, et post confessionem non visitet tabernam, nec aliis quouis modo per se uel alias personas cereuisiam procurent de tabernis sibi apportari ad peccata eorum propotandum sub pena trium marcarum melioris monete. Similiter nec tabernatores ipsis cereuisiam vendant aut propinent ista uice sub eadem pena.

Item ut ignorantes pater noster et simbolum ac in extremis non confitentes ecclesiastica careant sepultura et omnino inter fideles non sepeliantur.

Item ut nullus ante missarum solempnia diebus festinis intret seu causa bibendi frequentet tabernas.

Item ut nullus tabernariorum ipsis prutenis seu eciam aliis diebus prefatis et ante missarum solempnia propinet seu vendat cereuisiam sub pena trium marc. bone monete.

Item ut de cetero in siluis aut nemoribus nullas faciant congregaciones seu celebritates contra statuta sancte matris ecclesie, et eorum Kresze amplius non celebrent sub pena rigide correccionis et priuacionis ecclesiastice sepulture.

Item ut pueros suos per eorum plebanos baptisatos nec in fluminibus nec alias rebaptisent aut alia nomina imponant, quam eis in baptismo sunt imposita sub pena trium lapidum cere uel rigide flagellacionis.

Item domino episcopo suisque officiali et plebano in spiritualibus obediant.

Item ut decimas et offertoria consueta suo plebano dent suis temporibus atque soluent, quod si non fecerint, trina monicione premissa impignorentur sine iudicio.

Item ut nullam crucem circa sepulchra mortuorum locent, et ut quilibet iam posita abscindat, sub pena III marc., medietas ecclesie et alia meditas (sic) iudici.

Item ut cimiteria ecclesiarum suarum sepibus circumuallent, ne pecora ad ea ascendant, sub pena III marc.

Item ut omnes abusus, abusiones seu ritus gentilium circa mortuos suos, quos quibusuis modis exercent, penitus aboleant, postergant et dimittant; et presertim inuocacionem demonum in nemoribus et siluis uel domibus, ac victimas seu conuinia inibi nullo modo faciant, sub pena priuacionis ecclesiastice sepulture.

Item ut de cetero nullum animal in secreto uel eciam publico occidatur nec demoniis in eorum contuberniis ymoletur, et ut nec alii eis aliam (1. animal) vendant pena sub correccionis rigide.

Item ut festa ab ecclesia statuta obserueut et celebrent ac in eisdem non laborent sub pena correccionis uel lapidis cere ecclesie sue distribuende.

Item ut ieiunia ab ecclesia indicta diligenter ieiunentur et in ipsis lacticiniis, ouis, seu eciam carnibus nec in publico nec in occulto uescatur, sub pena lapidis cere.

Item ut in celebracionibus nupciarum infra (sic) sex tonnas cereuisie non consumant uel procurare per se uel alios in adiutorium ipsis faciant nec calcios ultra sex paria donent, sub pena sex marc. bon. mon., medietas ecclesie et medietas iudici.

Item omnino prohibeatur eis, ne cantaciones uel diuinaciones in cereuisia uel pullis uel aliis quibuscunque modis exerceant, sub pena priuacionis ecclesiastice sepulture; et si in hoc fuerint incorrigibiles, dentur iudicio seculari finali sentencia puniendi.

Item ut nullus pruthenus vir aut mulier in siluis quoscunque abusus aut abhominaciones de cetero exerceat iuxta ritus paganorum, cum ipsi christiani sint effecti, presertim juxta tumulos et sepulcra eorum, qui uel que Geten uel Cappyn iuxta ydeomata eorum nuncupantur, in potacionibus, commessacionibus seu quibusuis aliis conuiuiis sub pena strictissime flagellacionis et pena III marc. ecclesie et iudici.

Item de cetero nullus vir aut mulier ritus pauoris exerceat post mortem defunctorum amicorum seu proximorum, in cimiteriis circa sepulcra flendo aut ululando, sicuti usque modo facere consueuerunt, sub penis dire flagellacionis et III marc. ecclesie et iudici.

Item si quis hominum utriusque sexus pruthenorum, qui uiuere uellet ut verus christianus et bonus, et se iuxta fidem katholicam regere et vitam suam in laudibus et seruiciis christi seruire, si quis dictorum pruthenorum repertus fuerit, qui prefatos christicolas odio haberet aut alias quouis modo molestaret ea de causa in verbis aut quibusuis aliis operibus, is subiacebit pene acerbissime flagellacionis et III marcarum irremissibiliter extorquendarum.

Item si de cetero aliquis conjugatorum vir aut mulier de nacione pruthenorum fuerit repertus, inter quos alter illorum juxta ritum ecclesie sua peccata confiteretur et sacramenta ecclesiastica perciperet, uelud ceteri Christi fideles faciunt, et alia bona opera pro salute anime sue exerceant, et alter comthoralis hec odio haberet ac alias ei inferret obprobria quouis modo, penis cruentissime flagellacionis et III marc. subiacebit ecclesie et iudici seculari.

SEMBOS VYSKUPO MICHAELIO JUNGE'S ĮSAKAS
1426?

Nuostatai, kurių prūsai turi laikytis ir pagal kuriuos nusikaltę tikėjimui turi būti baudžiami

Žemiau surašyti nuostatai yra išleisti gerbiamojo Michaelio, tėvo Kristuje ir Sembos valdytojo vyskupo, ir jo paties įsakymu reikia jų tvirtai laikytis jo [valdomame] krašte ir taikyti bausmes abiejų lyčių prūsams.

Pirmiausia kiekvienas žmogus, vyras ar moteris, sulaukęs sąmoningų metų arba tinkamo amžiaus, būtent dvylikos metų, šventomis dienomis, o ypač sekmadieniais, telanko savo parapijos bažnyčią, teišklauso ten iki galo šventas mišias ir taip tešvenčia šventes.

Taip pat kiekvienas tenai iš savo klebono teišmoksta „Tėve mūsų" ir Tikėjimo išpažinimą, kalbamą iš sakyklos paties klebono arba jo vertėjo.

Taip pat kiekvienas mažiausiai kartą per metus, būtent per gavėnią, ir paskutinėmis gyvenimo valandomis teatlieka išpažintį, o po išpažinties tegul nelanko smuklės ir kitų kokiu nors būdu [to daryti] tenekursto, tenedrįsta paties ar kitų asmenų iš smuklės atsineštu alumi užgerti savo nuodėmių: tuo nusidedantieji baustini geresnių pinigų trimis markėmis. Taip pat ir smuklininkai jiems alaus teneparduoda arba teneužgeria. Už tokį nusidėjimą savo ruožtu jie baustini ta pačia bausme.

Taip pat tų, kurie nemoka „Tėve mūsų" ir tikėjimo išpažinimo, o paskutinę valandą neatlieka išpažinties, nereikia laidoti su Bažnyčios apeigomis ir apskritai negalima laidoti tarp tikinčiųjų.

Taip pat šventomis dienomis prieš mišias niekam nevalia lankyti smuklės ir gerti.

Taip pat nė vienam smuklininkui minėtomis dienomis prieš mišias negalima tų pačių prūsų užgerti arba parduoti jiems alaus: vien tuo nusidedąs yra baustinas gerųjų pinigų trimis markėmis.

Taip pat ateityje miškuose bei giriose niekam nevalia daryti kokių nors susirinkimų ir apeigų, neatitinkančių Šv. Motinos Bažnyčios nuostatų, o savo *krescės* (*Kresze*) tegu daugiau nebešventina; bausmė už tai – smarkus išplakimas ir uždraudimas laidoti su Bažnyčia.

Taip pat savo vaikų, pakrikštytų jų klebonų, tegu neperkrikštija nei upėse, nei kur kitur, tegu nerenka jiems kitų vardų, negu buvo duoti per krikštą. Nusidėjusieji turi sumokėti tris akmenis[1] vaško arba [turi būti] smarkiai nuplakami.

Taip pat ir dvasiniuose reikaluose tegu klauso jiems paskirto pono vyskupo ir klebono.

Taip pat tegu jie nustatytu laiku atiduoda dešimtines ir kitas įprastines duokles savo klebonui ir atsilygina; o jeigu jie, iš anksto tris kartus įspėti, to nepadarys, tebūna tokie be teismo paimami įkaitais.

Taip pat jokio kryžiaus ant mirusiojo kapo tegu jie nestato, o pastatytus tegu nugriauna; už nusidėjimą bausmė – trys markės: pusė Bažnyčiai, o kita pusė – teisėjui.

Taip pat savo bažnyčių kapines teaptveria tvoromis, kad gyvuliai į jas neįeitų; nusikaltimas užtrauks trijų markių bausmę.

Taip pat visus pagonių piktus papročius, piktnaudžiavimą jais ir apeigas, kurias kuriuo nors būdu atlieka prie savo mirusiųjų, tegu iš pagrindų naikina, nusivalo ir meta, o ypač demonų tenesišaukia giriose, miškuose ar namuose, ir aukojimų bei puotų ten nieku būdu tenerengia: bausmė nusidedantiems – uždrausti laidoti su Bažnyčia.

Taip pat ateityje nei slaptai, nei viešai teneužmuša gyvulio ir demonams teneaukoja savo sueigose, o kiti jiems tam reikalui tegu neparduoda; nusikaltusieji baustini smarkiu išplakimu.

Taip pat Bažnyčios nustatytas šventes tegu jie gerbia, švenčia ir per jas nedirba; nusidedantieji baustini smarkiu išplakimu arba vieno akmens vaško bauda; [vaškas] paskirtinas savo bažnyčiai.

Taip pat Bažnyčios nustatytu metu tegu uoliai pasninkauja ir pasninkaudami nei avies pieno, nei tuo labiau mėsos nei viešai, nei slaptai tenevalgo: nusidedančius bausti vieno akmens vaško bauda.

Taip pat švęsdami vestuves teneišgeria alaus daugiau negu šešias statines, ir nevalia nei patiems, nei pasitelkus į pagalbą kitus asmenis jo parūpinti; ir apavo tenedovanoja daugiau negu šešias poras; už nusidėjimą bausmė – gerų pinigų šešios markės: pusė Bažnyčiai, pusė teisėjui.

Taip pat visiškai neleidžiama jiems dainuoti, burti iš alaus, iš jaunučių paukščiukų ir visokiais kitokiais būdais; už šį nusidėjimą bausmė – uždrausti su Bažnyčia laidoti, o jeigu toliau neklausys – perduoti valstybiniam teismui, kad padarytų galutinį sprendimą.

Taip pat joks prūsas, vyras ar moteris, tenepiktnaudžiauja ateityje miškuose – teneatlieka žiaurių pagoniškų apeigų, nes jie jau tapo krikščionimis, ypač prie milžinkapių ir kapų, jų kalba vadinamų *getais* (*Geten*), arba kapinynais, tai pasakytina taip pat apie išgėrimus, lėbavimus ir kitas puotas: šitaip nusidedančius bausti griežčiausiu nuplakimu ir trimis markėmis Bažnyčiai ir teisėjui.

Taip pat ateityje nė vienas vyras nė moteris teneatlieka siaubingų apeigų kapinėse ant mirusių draugų bei artimųjų kapo – tegu nerauda, nevaitoja, kaip

ligi šiol dar yra įpratę daryti; už šį nusidėjimą bausmė – žiaurus nuplakimas ir trys markės Bažnyčiai ir teisėjui.

Tai pat jei koks nors vienos ar kitos lyties prūsas panorėtų gyventi kaip geras ir tikras krikščionis, pagal katalikų tikybą, ir visą savo gyvenimą garbingai tarnauti Kristui, o antra vertus, jei iš minėtųjų prūsų atsirastų toks, kurs neapkęstų minėtojo Kristaus gerbėjo ar kaip nors jį dėl to užgauliotų žodžiais ar kokiais kitais darbais, tai toks nusidėjėlis turi būti baudžiamas žiauriausiu plakimu ir trimis markėmis, kurias reikia plėšte išplėšti.

Tai pat jei ateityje kuris nors iš susituokusiųjų prūsų, vyras ar moteris, pagal Bažnyčios papročius išpažins savo nuodėmes ir priims Švenčiausius Bažnyčios Sakramentus, kaip tai daro kiti Kristaus ištikimieji, ir atliks kitus gerus sielos išganymui skirtus darbus, o antrasis iš sutuoktinių to nepakęs ar šiaip pirmąjį kaip nors šmeiš, tai toks bus nubaustas nuplakimu iki kraujo ir trimis markėmis Bažnyčiai ir pasauliečiui teisėjui.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

[1] *Akmuo* – svorio matavimo vienetas, atitinkantis maždaug 40 lietuviškų svarų, t. y. apie 14–15 kg. Akmenimis skaičiuodavo vašką, rugius, apynius, mėsą, sviestą.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

1427 METŲ SAUSIO 26 DIENOS ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS

Šis potvarkis, kurio pavyzdžiu galėjo būti 1408 metų Vokiečių ordino didžiojo magistro Ulricho von Jungingen krašto potvarkis, buvo paskelbtas Prūsų Yluvoje (*Preussisch-Eylau*) didžiojo magistro Pauliaus von Rusdorf (valdė 1422–1441) ir skirtas Žemutinės Prūsijos (*Niederland*) gyventojams (prūsams, lietuviams). Potvarkis priimtas susirinkime, kuriame dalyvavo Sambijos ir Notangijos sričių kryžiuočių aukščiausiosios valdžios atstovai, Varmijos vyskupas Franzas Kuhschmalzas (jis rezidavo Brunsberge, dab. *Braniewo*, prie Aismarių, Lenkija). Buvo dvi potvarkio redakcijos: viena skirta Ordino žemėms, kita – Varmijos vyskupijai. Vyskupas šį potvarkį, nuo 19 punkto papildęs aštuoniais naujais punktais (skirtais tik vyskupijai), paskelbė savo diecezijoje. Apie tai Franzas Kuhschmalzas vasario 18 dienos rašte pranešė Pauliui von Rusdorf.

Žemutinę Prūsiją sudarė didžioji dalis Vokiečių ordino teritorijos Prūsijoje, į šiaurę nuo Pasarės (Pasargės, vok. *Passargen*) upės: Barta, Notanga, Varmė, Semba, Nadruva, gal ir Skalva. Pagudės (Pogezanijos), Pamedės (Pomezanijos) ir Kulmo žemės vadinamos Aukštutine Prūsija (*Oberland*).

Į Sambijos sritį įėjo Sembos, Nadruvos, Skalvos žemės ir teritorija į šiaurę iki Klaipėdos (iki sienos su LDK). Į Notangijos sritį įėjo Notanga, Barta, Galinda, dalis Sūduvos.

Antonis Mierzyńskis šį šaltinį pavadino didžiojo magistro Pauliaus von Rusdorf potvarkiu. Jis paskelbė dokumento 1 ir 17 punktus, Wilhelmas Mannhardtas – 1, 2 ir 17. Potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Nors potvarkis skirtas visiems Žemutinės Prūsijos gyventojams, tačiau daugiausia taikomas prūsams, kurie ir minimi 2 ir 17 punktuose. Šiame potvarkyje, kaip ir Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake (1426?), pasisakoma prieš burtininkavimą ir apribojamas šeimos švenčių (vestuvių, krikštynų, laidotuvių) šventimas bei vaišės. Potvarkis dėl vestuvių ir krikštynų, atrodo,

taikomas visiems gyventojams, o dėl laidotuvių – tik prūsams (rašoma apie „šermenis, kurias prūsai mėgsta kelti“). Potvarkyje sakoma, kad apriboti vestuvių ir krikštynų vaišių dydį norima dėl materialinių paskatų. Iš tikrųjų ne mažiau svarbūs čia buvo ir bažnytiniai bei ideologiniai sumetimai. Kadangi krikštynos, vestuvės ir laidotuvės buvo keliamos pagal senuosius papročius, kurie ne visai atitiko krikščioniškuosius, tai apribojant šias šventes buvo siekiama apriboti pačią senosios pasaulėžiūros pasireiškimo sferą. O vaišės baltams buvo įprastos tiek per krikštynas, tiek per vestuves, tiek per laidotuves. Jas mini daugelis baltų religijos ir mitologijos šaltinių. Vaišių metu būdavo nemažai geriama. Paprotys kelti vaišes minėtomis progomis baltų kraštuose išsilaikė iki pat XX amžiaus. Svaiginamųjų gėrimų vartojimas nuo seno turėjo ritualinę reikšmę. Visų pirma dėl to prieš juos ir kovojo krikščionybės skleidėjai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: ASP, I, 468, 471–472; Mierzyński, 1896, 122 (fragm.); Mannhardt, 1936, 166 (fragm.).

Literatūra: ASP, I, 469; Mierzyński, 1896, 122, 124–128.

Tekstas iš: ASP, I, 469, 471–472.

DIE LANDESORDNUNG DER NIEDERLANDE

den 26. Januar 1427

I. Gote czu lobe unde merunge des geloubens, so wellen wir setczen unde gebieten, das offenbare czuberer und czewberynne nicht sullen gehalden noch geheget werden von erbar leuten, burgern ader gebawern.

XVI. Item von ungewonlichen hochczeiten unde kyndelbyern komen merkliche schaden dem armut, darumbe sal eyne iczliche stat die alden wilkorn daruber gemacht vornuwen unde vorkunden unde halden. Gemeyne freien unde scholczen der dorffer sechs schusseln unde dy slechten gebuwer czu dryn schusseln, uff die schussele vier mensche gerechent, czu iren hochczeiten haben mogen unde nicht hocher, unde alzo das die hochczeiten nicht uber czwene tage weren. Czu dem kyndelbyre sullen alleyne die paten unde die neisten frunde

viere werden geruffen, so das nort eyne molczeith gesche; wer daruber thut, der sal der herschafft drei gutte marg seyn vorfallen.

XVII. Item czu der sirmen, die die Prewssen pflegen czu halden, sal uffs hogeste nicht me, denne eyne tonne bir getrunken werden, bey der neisten obengeschrebenen busse.

ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS

1427 sausio 26

I. Dievo garbei ir tikėjimo sutvirtinimui mes nustatome ir įsakome, kad vieši burtininkai ir burtininkės neturi būti garbingųjų žmonių, piliečių (miestelėnų) arba valstiečių nei išlaikomi, nei remiami.

XVI. Kadangi nepaprastai didelės vestuvės ir krikštynos pastebimai nuskurdina, ypač vargingesniuosius, tai dėl to turi kiekvienas miestas senuosius tuo reikalu surašytus nuostatus atnaujinti ir vėl paskelbti bei jų laikytis. Dėl to nusprendžiame ir įsakome: per vestuves tegali paprastieji laisvieji ir kaimų seniūnai po šešis dubenis, paprastieji valstiečiai po tris dubenis patiekti, skaitant keturiems žmonėms po vieną dubenį, daugiau negalima. Vestuvės neturi trukti daugiau kaip dvi dienas. Į krikštynas teturi būti sukviesti kūmai ir keturi artimiausi draugai, o vaišinti per krikštynas tegalima vieną kartą. Kas viso to nesilaiko, tasai turi būti nubaustas sumokėti vyriausybei tris geras markes baudos.

XVII. Taip pat įsakome: per šermenis, kurias prūsai mėgsta kelti, negalima daugiau kaip vieną statinę alaus išgerti. Kas to nesilaiko, tasai turi būti nubaustas anksčiau minėta bauda.

Vertė *VALTERIS MAČKUS*

HEINRICHAS BERINGERIS
?–1444

HEINRICH BERINGER

Heinrichas Beringeris (*Heinrich Beringer*) buvo vienuolis, kilęs iš Holšteino krašto (Vokietija), vienuolyne buvo vadinamas Heinrichu Plöne pagal savo gimtinės pavadinimą (*SRP*, IV, 449). Simonas Grunau nepagrįstai vadino jį Johannu Taulerijumi (*Taulerius*). 1421–1429 metais Heinrichas Beringeris vadovavo Kartūzų (vok. *Karthaus,* dab. Gdansko vaivadija) vienuolyno filialui Marienkrone prie Riugenvaldės (*Rügenwalde,* dab. *Darłowo,* Košalino vaivadija) ant Baltijos kranto. 1434–1444 metais jis buvo Kartūzų vienuolyno vyresnysis.

Vokiečių ordino didysis magistras Paulius von Rusdorf, 1425 metų rugsėjo 29 dieną Elbinge pasitaręs su Ordino dvasinės ir pasaulietinės valdžios pareigūnais, potvarkiu paliepė miestų ir riterių valdžiai išaiškinti prūsų nuskurdimo priežastis ir nurodyti priemones jas pašalinti. Atsiliepdamas į šį raginimą, Heinrichas Beringeris 1428 metais parašė aiškinamąjį raštą. Iš jo matyti, kad Beringeris buvo gerai susipažinęs su socialine ekonomine padėtimi vokiečių valdomoje šalyje. Kaip vieną svarbiausių nuskurdimo priežasčių jis nurodė nusmukusią pačių Ordino feodalų ir kunigų moralę, sumenkusį krikščionių tikėjimą, nekrikščionišką elgesį su žmonėmis. Vokiečių ponai verčią prūsų baudžiauninkus šventomis dienomis eiti lažą, ištisus metus dirbti įvairiausius kitokius darbus. Baudžiauninkai esą beteisiai; sričių valdytojai, teisėjai ir kiti pareigūnai nesilaiką įstatymų ir su jiems priklausomais žmonėmis elgiąsi kaip su vergais. Mokytis tikėjimo dalykų žmonėms nebesą kada.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Rašydamas apie prūsuose išlikusius senuosius tikėjimus, Heinrichas Beringeris rėmėsi savais stebėjimais. Todėl jo žinios patikimos. Iš jų matyti, kad krikščionybė anuo metu tarp prūsų dar mažai tebuvo įsigalėjusi: jie tebegarbino savo dievus („dievaičius“), tebesilaikė senųjų papročių, tebeturėjo savo žynius („vaidilas“). Heinrichas Beringeris aprašė įdomų paprotį persirenginėti per Užgavėnes ir vestuves. Paprotys Lietuvoje išsilaikė iki pat šių dienų (*Lietuvių etnografijos bruožai,* 1964, 500, 539–541). Tai seniausia informacija apie šį paprotį.

Heinricho Beringerio žiniomis BRM tyrinėtojai retai tesinaudojo (Brückner, 1904; Biezais, 1954; Vėlius, 1977).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Waisselius, 1599, 162–163; Hartknoch, 1686, 219; *SRP,* IV, 448–465; Mierzyński, 1896, 151–152 (fragm.); Mannhardt, 1936, 164–165 (fragm.); Pakarklis, 1948b, 251–256 (liet. k.).
Literatūra: SRP, IV, 448–450; *ASP,* I, 718–719; Mierzyński, 1896, 150–152.
Tekstas iš: SRP, IV, 460–461, 462, 463.

HEINRICH BERINGERS ERMAHNUNG
1428

Vom gemeinen volke, zcum ersten von den Preussen.

Weynigk achtet men der Preussen, was gelouben sy an sich haben, ader wy sy cristen seyn. Gemeynlich halden sy noch dy heydensche weyse, mit heilgen und wandeln etc. und keren sich nicht an der prister prediget. Ouch wellen dy gebittiger weynygk ycht dar bey thun, bsunder etczliche sullen wol sprechen zcu der pristerschafft: lasset Preussen, Preussen bleyben, adder sprechenn: her moge dy seynen nicht hoger zcwyngen wen der ander. Also will leyder nymant anheben. O almechtiger Got, dy Preussen sein noch also in eyme irrenden leben und wirt leyder weynigk geachtet von der hirschafft. Darummb wer is noch gut, das dy gebittiger ime nidderlande doch ernstlich anhuben und irdechten eyne weyse vor dy armenn Preussen. Also vele also sy dy prister gerne hilden zcu der kirchen, also halden sy etczliche heren do von, wen men zcwynget sy fachen des hilgen tagis ane not zcu scharwerken, und nicht alleyne im auste, sunder auch das gantcze yar zcu manicherley arbeit. Dorummb bleiben sy unwissende und lernen nicht von Gote, ader von dem heiligen geiste, ader von dem gelouben, das achtet men nicht. Men gedencket nicht forder men, das men ober sy hirschet und nutczet sy zcu allerley dynste und arbeit, aber uff ire zeligkeit gedencket men nicht; [...]

[...] Eyne vortumete weise ist mit den Preussen under iren eyden; dy werden vor nicht gehalden vor der hirschafft, und synt doch vor Gote eyde; do geschen vele unrechte eyde, so sitczen dy heren und lachen. Dorummb das men dy

selbigen eyde so gerynge helt, so sal etczlicher eynen tagk iiij ader vj eyde sweren, dy villeicht alle unrecht synt. Dorummb were is grosse nodt, das men eyne ander weyse dar bey erdechte, dy ouch gotlicher were. Ich meyne an etczlichen eyden, wurde men dy leydunge unsers heren legen, das sy dy fynger daruff legeten, und der wort nicht en sprechenn; es were yn doch eyne forchte, das sy der eyde nicht so vele teten, wen sy sust alle darzcu bereyt seyn zcu den eyden, das were meer gotlicher, wen also sy nu sweren, das sy eyne hant ober den hals legen. [...]

[...] Do geschen ouch yn hochzceyten und fastnachten gar teufelsche tantcze und erbar leute weyber lassen yn nu mannekleider machen, also gesellen mentelle und dergleichen, das doch Got vorboten hot. [...] Eyn gemeyne gebreche, das men kaume irfert in cristenen landen, das dy x gebot Gotis also weynygk gehalden werden, also zcu Preussen. Hy geschyt anbetunge der abgote gemeynlich von den Preussen, und by heylige feyerzceyt wirt nicht gehalden. [...] Ouch gestat man, das sich die Preussen widder einander keuffen zcusampne in veterschaft mit trincken und mit essen, das brenget vil arges zcu wege, und die kirmessen uff den dorffern brengen vil schlachtunge, das doch von den bisschoffen lange synt vorboten, aber dy leute keren sich nicht daran, dy hirschafft achtet is auch nicht. [...]

HEINRICHO BERINGERIO PAMOKYMAS
1428

Apie prastuomenę, pirmiausia apie prūsus.

Mažai tesirūpinama prūsais, negalvojama, nei kokio jie tikėjimo, nei kokie jie krikščionys. Jie laikosi dar pagoniškų papročių, gerbia [pagoniškus] šventuosius ir vaidilas ir t. t. ir nesiklauso kunigo pamokslo. Taip pat ir ponai beveik nieko nenori dėl to daryti, o kai kurie netgi kunigams sako: leiskit prūsams būti prūsais, arba sako: aš negaliu savųjų labiau spausti už kitą. Taigi niekas nenori pradėti. O visagali Viešpatie, prūsai dar tebėra paklydėliai, ir gaila, kad ponams tai mažai terūpi. Todėl būtų gerai, kad Žemutinėje Prūsijoje sričių valdytojai pagaliau rimtai pradėtų ir sugalvotų kokį nors būdą vargšams prūsams [atvesti į tikėjimą]. Taigi daugelis kunigų mielai patrauktų juos į Bažnyčios pusę, bet kai kurie ponai atbaido prūsus nuo jos, versdami šventomis dienomis be reikalo eiti lažą, ir ne tik per derliaus nuėmimą, bet ir ištisus metus dirbti įvairius darbus. Todėl jie lieka neišmanantys ir nieko neišmoksta apie Dievą, apie Šventąją Dvasią ar apie tikėjimą,

– į tai nekreipiama dėmesio. Visi galvoja tik apie jų valdymą ir naudojimą visokiems darbams bei patarnavimams, bet niekas negalvoja apie jų palaiminimą. [...]

[...] Kvailas paprotys paplitęs, kaip prūsai prisiekia: jie nesilaiko priesaikų ponų atžvilgiu, bet juk tai yra Dievo priesaikos. Ten tiek daug netikrų priesaikų, kad ponai sėdi ir juokiasi iš jų. Tų pačių priesaikų taip menkai laikomasi todėl, kad daugelis per dieną gali prisiekti keturis ar šešis kartus, ir galbūt dėl to visos tos priesaikos yra netikros. Todėl labai reikėtų sugalvoti kitokį, šventesnį, būdą prisiekti. Aš manau, kad prisiekiant reikia padėti mūsų Viešpaties kančių kryžių, kad prisiekiantieji pridėtų prie jo pirštus ir garsiai ištartų priesaiką; jie jaustų šiokią tokią baimę ir taip dažnai neprisiekinėtų, kaip visi yra linkę daryti. Tai būtų dieviškiau, negu kad jie dabar prisiekia, laikydami ranką ant kaklo. [...]

[...] Per vestuves ir Užgavėnes čia vyksta velnių šokiai, o garbingi žmonės leidžia moterims persirengti vyriškais drabužiais, berniokiškais paltais ir panašiai – kas Dievo yra uždrausta. [...] Vienas bendras trūkumas, kuris vargu ar pasitaiko krikščioniškose šalyse, yra tas, kad čia, Prūsijoje, mažai laikomasi dešimties Dievo įsakymų. Čia garbinami visi prūsų dievaičiai, o šventosios šventės nešvenčiamos. [...] Pripažįstama taip pat, kad prūsai ištisomis giminėmis varžosi, kas daugiau suvalgys ir išgers. Tai pridaro daug blogio, nes per kaimo prekymečius skerdžiama daug gyvulių, kas vyskupų jau seniai uždrausta, bet žmonės dėl to nesirūpina, vyresnybė į tai taip pat nekreipia dėmesio. [...]

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

SUTRUMPINTI RYGOS PROVINCIJOS BAŽNYČIOS SUSIRINKIMO NUTARIMAI PRŪSIJOS VYSKUPIJOMS

1428 metų sausio 26 dienos Rygos provincijos Bažnyčios susirinkimo nutarimai (žr. p. 613–617) galiojo ir Prūsijos vyskupijoms. Kadangi šiame susirinkime Prūsijos vyskupai nedalyvavo, Prūsijai buvo parengtas sutrumpintas nutarimų tekstas. Už nutarimų nevykdymą čia grasinama griežtesnėmis bausmėmis negu pirminiame nutarimų variante.

Prūsijos Bažnyčios organizacijai skirtų sutrumpintų nutarimų viena kopija iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Trumpinant Rygos provincijos susirinkimo nutarimuose esančias užuominas apie senuosius Livonijos krašto gyventojų papročius ir tikėjimus, matyt, buvo išmesta tai, kas mažiau būdinga prūsams, o palikti jiems aktualesni dalykai. Įdomu, kad buvo palikta pastraipa, kurioje sakoma, kad gyventojai gausos ir sveikatos prašo dievo Perkūno, žalčių ir kitų Dievo padarų. Pati pastraipa kiek pakeista: vietoj „tikisi laimės“ sakoma „meldžia sveikatos“ ir pridėta dar, kad meldžia ir paukščius. Sunku pasakyti, ar pakeista nesąmoningai, ar atsižvelgta į kiek skirtingus prūsų tikėjimus.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1837, 59; Mierzyński, 1896, 149 (fragm.).
Literatūra: Mierzyński, 1896, 148.
Tekstas iš: Mierzyński, 1896, 149.

STATUTA PROVINCIAE RIGENSIS ABBREVIATA
1428

XIX. De veneracione sacramentorum et contra supersticiosos

Prelati domini temporales rectores ecclesiarum parochialium sub interminacione malediccionis eterne extirpare debent omnes supersticiones et abhominaciones quorundam, qui rejectis fiducia creatoris et suffragiis sanctorum, a creaturis, videlicet a tonitruo, quod deum suum appellant, a serpentibus, vermibus, avibus et arboribus etc. incrementum rerum suarum temporalium querunt et salutem.

SUTRUMPINTI RYGOS PROVINCIJOS NUTARIMAI
1428

XIX. Apie sakramentų garbinimą ir prieš prietaringuosius

Laikini parapinių bažnyčių vadovai prelatai privalo (kitaip jiems gresia amžinas prakeikimas) išrauti visus prietarus bei bjaurastis iš tų žmonių, kurie, atmesdami tikėjimą Kūrėju ir šventųjų teiginiais, meldžia Dievo kūrinius, būtent Perkūną, kurį jie vadina dievu, žalčius, šliužus, paukščius, medžius ir t. t., savo neamžinų daiktų gausėjimo bei sveikatos.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

1434 METŲ SAUSIO 24 DIENĄ ELBINGE IŠLEISTAS NAUJAS PRŪSIJOS KRAŠTO LUOMŲ POTVARKIS

Senajame prūsų mieste Elbinge išleistas Vokiečių ordino valstybės luomų atstovų potvarkis įpareigoja Ordino didįjį magistrą Paulių von Rusdorf ir kitus aukštuosius pareigūnus – pasauliečius ir dvasininkus – rūpintis, kad Prūsijoje būtų stiprinama katalikybė.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Šiame potvarkyje, kaip ir Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake (1426?), Žemutinės Prūsijos krašto potvarkyje (1427 sausio 26), pakartojami teiginiai apie burtininkavimą.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: ASP, I, 625; Mannhardt, 1936, 166–167.
Literatūra: ASP, I, 721.
Tekstas iš: ASP, I, 625.

DIE ZU ELBING VON DEN STÄNDEN ENTWORFENE NEUE LANDESORDNUNG

den 24. Januar 1434

[1.] Czum ersten, das durch unsern gnedigen hern homeister, seyne gebietiger und die hern prelaten ouch mit czuthuen der lande und stete, weise gefunden werde, das die gebot gotes fleisiglicher werden gehalden, sunderlich das die kirchfeyer der heiligen tage achtbarlich gehalden und begangen werde [...] so

das man des heiligen tages keine arbeit noch feylen kouff verhenge, domete dy feyr verstoret wurde. [...]

3. Item das eyn iderman seyne undersassen dorczu halde, das sie beichten und gote recht thun, und wer czoberye, unglouben, eebroch und ander untat an en erferet, das das geweret und gestoret werde. [...]

ELBINGE IŠLEISTAS NAUJAS KRAŠTO LUOMŲ POTVARKIS

1434 sausio 24

[1.] Pirmiausia, kad mūsų maloningasis ponas Ordino magistras, jo valdiniai ir ponai prelatai, miesto ir kaimo padedami, surastų būdų, kaip rūpestingiau laikytis Dievo įsakymų, taip pat kad šventųjų dienos bažnyčioje būtų minimos pagarbiai [...], kad šventomis dienomis niekas nedirbtų ir neprekiautų, kadangi tai trukdo šventei. [....]

3. Kad kiekvienas savo valdinius verstų eiti išpažinties ir būti dievobaimingus, o jei kas pastebėtų tarp jų burtininkavimą, netikėjimą, svetimoteriavimą ir kitokias negeroves, tam turi būti užkirstas kelias. [...]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

SEMBOS VYSKUPO MIKALOJAUS POTVARKIS

1442 metų vyskupo Mikalojaus (*Nikolaus*) potvarkyje tikybos padėtis Sembos vyskupijoje apibūdinta panašiai kaip vyskupo Michaelio Junge's (1426?) įsake. Tačiau 1442 metais už nusižengimus krikščionybei grasinama didesne bausme – pakorimu. Wilhelmas Mannhardtas aiškina, kad kai kurie prūsai pagonybės tradicijų laikėsi dėl to, jog kunigai menkai mokėjo prūsiškai (Mannhardt, 1936, 161). Kunigams buvo įsakyta kiekvieną sekmadienį vietinių gyventojų vaikus mokyti jų gimtąja kalba „Tėve mūsų", Tikėjimo išpažinimo. Vaikai, nuo dvylikos metų einantys lažą, kas sekmadienį dar turėjo lankyti bažnyčią ir mažiausiai kartą per metus atlikti išpažintį (Mannhardt, 1936, 162–163). Nepaisydami bausmių, prūsai nesilaikė pasninkų, nelankė bažnyčios ir nešventė švenčių. Sekmadieniais ir kitų švenčių dienomis jie dirbdavo savo sklypuose. Bažnyčios įsakymus vykdyti buvo nelengva, baudžiauninkai prūsai tuos reikalavimus suvokė kaip socialinę neteisybę, kaip papildomas prievoles.

Vyskupo Mikalojaus potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų aktų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Šis Sembos vyskupo potvarkis, kaip ir Michaelio Junge's (1426?) įsakas, rodo, kad krikščionybė dar mažai tebuvo paveikusi senąją prūsų pasaulėžiūrą, nors nuo jų krikšto jau buvo praėję beveik du šimtai metų. Gaila tik, kad potvarkyje plačiau neapibūdinta, ką būtent prūsai garbina. Sprendžiant pagal kitus prūsų mitologijos šaltinius, ypač vyskupo Michaelio Junge's įsaką, galima manyti, kad Sembos vyskupas turėjo galvoje gamtoje (laukuose, miškeliuose, kapinėse) prūsų atliekamas įvairias apeigas, o galbūt ir kai kurių gamtos objektų (žemės, vandens, miškų ir kt.) garbinimą. Komentuodamas vyskupo teiginį, kad prūsai laukuose garbiną Dievo kūrinius, Antonis Mierzyńskis užsimena, kad jie buvo garbinami po atviru dangumi, o ne šventyklose (Mierzyński, 1896, 150). Tačiau ši užuomina neatsako į klausimą, ar prūsai yra turėję šventyklų, nes čia kalbama apie palyginti vėlyvą jų religijos laikotarpį, kai apie šventyklas nebegalėjo būti nė kalbos.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1837, 129; Mierzyński, 1896, 149–150 (fragm.); Mannhardt, 1936, 160 (fragm.).
Literatūra: Mierzyński, 1896, 149–150; Mannhardt, 1936, 160–163.
Tekstas iš: Jacobson, 1837, 129.

MANDAT DES BISCHOFS VON SAMLAND NIKOLAUS
den 14. Oktober 1442

Articuli subscribantur in missali et semel in anno per plebanum sub pena suspensionis populo publicentur

Ne igitur sacrorum effectus et signanter confirmacionis tam abhominabilis, irreverens et contemptibilis in populo nobis commisso habeatur, cum racione ministri ipsum conferentis aliis sacramentis dignius existat. Exinde tunc pastorali sollicitudine super populo nobis commisso arguto oculo vigilantes, opportuno quoque remedio errori obstinateque perfidie ac ignorancie eorum, volite, et generaliter prutenorum obviare volentes, qui proh dolor!, prout decernimus, se in errorem precipitant voluntarium suis perniciosis incredulitatibus et diffidenciis, christiane religioni prorsus contrariantes, ac ad tantum supersticioso prophanabilique ydolatriarum cultui dediti, quod creaturas pro creatore in campestribus satagunt venerari. [...]

SEMBOS VYSKUPO MIKALOJAUS POTVARKIS
1442 spalio 14

Šie nurodymai nurašytini į mišiolą, ir klebonas kartą per metus tepaskelbia juos žmonėms; už jų nevykdymą karti

Kad mums pavesti žmonės šventų apeigų, ypač sutvirtinimo, nelaikytų tokiais prastais, nekeliančiais pagarbos ir niekingais, jį teikiantis Bažnyčios tarnas tegu

įtikinamai parodo šį sakramentą esant vertesnį už kitus. Todėl tarsi rūpestingi piemenys akylai budėkime prie mums pavestų žmonių, tinkamais būdais stengdamiesi užkirsti kelią jų paklydimui ir atkakliam netikėjimui bei nežinojimui; juk regime, kad jie, ir apskritai prūsai, puola (o varge!) į savanorišką paklydimą ir, savo pražūtingu netikėjimu bei nepatiklumu labai šiaušdamiesi prieš krikščionių religiją, taip atsidavė prietaringam ir bedieviškam stabų garbinimui, kad stengiasi laukuose garbinti Dievo kūrinius užuot garbinę Kūrėją. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

1444 METŲ ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS

Šio potvarkio pagrindu paimti 1427 ir 1441 metų Žemutinės Prūsijos potvarkiai. 32 punktas pažodžiui nurašytas nuo 1427 metų potvarkio 17 punkto. Potvarkį paskelbė Vokiečių ordino didysis magistras Konradas von Erlichshausen (valdė 1441–1449), dalyvaujant Varmės ir Sembos vyskupams Franzui ir Mikalojui bei Žemutinės Prūsijos aukštiesiems pasaulietinės valdžios pareigūnams. Kaip ir dauguma kitų tokių potvarkių, šis skirtas daugiausia žemiausiems šio krašto socialiniams sluoksniams, t. y. vietiniams gyventojams. Iš potvarkio matyti, kad dar XV amžiaus viduryje buvo atskirų vokiškų ir prūsiškų kaimų, kad prūsai daugiausia buvo samdiniai. Įdomu, kad tikėjimui stiprinti vokiečių ponams leista prūsų samdinių vaikus atiduoti į miestus (juose gyventojų daugumą sudarė vokiečiai) ar vokiškus kaimus. Aišku, kad tie prūsų vaikai, vokiečių auklėjami ir vokiškoje aplinkoje gyvendami, greičiau nutausdavo.

Potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomas Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Potvarkyje pakartojami ankstesnių potvarkių teiginiai apie burtininkus, sakoma, kad jie turi būti baudžiami, ir kartojamas nurodymas, kuriuo prūsams per šermenis leidžiama išgerti tik tam tikrą kiekį alaus. Svaiginamųjų gėrimų gėrimas per šermenis ir mirusiųjų minėjimus baltų kraštuose buvo labai įsigalėjęs. Jis minimas daugelyje šaltinių, o Henrikas Latvis net specialiai nurodo, kad lietuviai kelia laidotuves „su išgėrimu“.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Baczko, 1794, 414–415, 417, 420; *ASP*, II, 617–623; Mierzyński, 1896, 122–123 (fragm.); Mannhardt, 1936, 167–168 (fragm.).

Literatūra: ASP, II, 550, 616–617, 761; Mierzyński, 1896, 124–125.

Tekstas iš: ASP, II, 617–619, 621.

LANDESORDNUNG DER NIEDERLANDE
vor den 18. Oktober 1444

Von deme, das dy ere gotes anruret.

1. Czum irsten gote zcu lobe unde zcu merunge des geloubens setcze wir unde gebitten, das keyn zcoberer adder zcoberynne sal geleden werden von unsern amptsleuten, erbar leuten, burgern adder gebuern, sunder von en billich gestroffet unde gerichtet sullen werden mit allem vleisze; wer sy dorobir wirt leyden, sall nicht vor eynen gutten cristenen geachtet werden.

2. Item wurde von gemeynem geruchte ymands dorvor gehalden, unde die wertlichkeit gerichte widder dy nicht wuste zcu bestellen, so sal eyn ydermann obenberurt bey der obengedochten bussen scholdig seyn unvorzcogen dy zcu rugen seynem bisschove, uff das der thu, als seyn ampt anweiset.

3. Item das eyme yderman, wechs wesen der sey, frey sal seyn wagen unde pferde zcu nemende, dy semliche uncristliche leute besuchen, unde dy zcu eygen behalden, so das doch dy besuchunge unde bose geruchte des czoberers adder czoberinne vor der hirschaft mit zweugwirdigen leuten wurde beweiset.

6. Item so sullen alle amptsleute dy dorffere Dewtcz unde Preusch ernstlichen zcum kirchgange unde predicat halden des heligen tages; wer vrewelich dowidder thut unde zcu seynen jaren komen ist, sal y zcumale bussen eynen schilling, unde wer dy in eyner geheym ruget deme kemerer, adder deme is von der hirschaft is bevolen, sal dy helfte dorane haben.

Vom gesinde.

18. Item so sal eyn yderman seyn gesynde unde sunderlich das Prewsche unde seyne undirsos czemlich, unde zcu deme gelouben unde kirchgange unde predigat mit allem vleyse halden, so das sy ir pater noster und gelouben wol kunnen. Wurden sy aber vorsewmlich seyn an den obengeschrebenen artickel uf deme lande, so mag eyn itczlich herre dorumme Prewschen leuten dirloben ere kindere in dy stete unde Dewtcze dorffere zcu vormitten, uf das sy an deme gelouben nicht werden vorsewmet.

Von burgern unde gebawren.

32. Item zcu den sirmen, dy die Prewsen pflegen zcu trincken, sal ufs hogeste nicht mehe, denne eyne tonne bier getruncken werden bey der neesten oben geschreben busse.

ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS
1444, prieš spalio 18

Apie tai, kas susiję su Dievo garbe

1. Pirmiausia Dievo garbei ir tikėjimui stiprinti mes nutariame ir prašome, kad joks burtininkas ar burtininkė neturi būti pakenčiami mūsų pareigūnų, tarnautojų, garbingų piliečių, miestiečių, valstiečių, o turi būti jų atitinkamai ir labai rūpestingai teisiami; kas bus jiems pakantus, tas nebus laikomas geru krikščioniu.

2. Jei kas nors buvo viešai kaltinamas, o pasaulietiškas teismas jo neteisė, tai pastarasis pagal anksčiau paminėtą nuostatą turi būti laikomas kaltas ir [apie tai reikia] nedelsiant pranešti savo vyskupui, o šis pasielgia taip, kaip liepia jam jo tarnyba.

3. Taip pat kiekvienam, kad ir kas jis būtų, turi būti leidžiama pasiimti arklių ir vežimą aplankyti bet kokiems netikintiesiems ir juos patiems apklausti, tačiau paieškos ir piktos burtininko ar burtininkės kalbos turi būti įrodytos vyriausybei garbingų žmonių paliudijimais.

6. Visi tarnautojai turi taip pat vokiškus ir prūsiškus kaimus rimtai paraginti šventadieniais eiti į bažnyčią ir klausytis pamokslų; kas įžūliai prieštarauja ir yra pilnametis, pirmiausia turi mokėti šilingą, o tam, kas slapta apie tai praneša, iždininkui arba kam nors iš valdžios įsakyta atiduoti pusę baudos.

Apie samdinius

18. Taip pat kiekvienas privalo savo tarnus, ypač prūsus, ir savo valdinius laikyti paklusnius ir labai stropiai pratinti prie tikėjimo, bažnyčios lankymo ir pamokslo, kad jie gerai mokėtų „Tėve mūsų“ ir Tikėjimo išpažinimą. Bet, jeigu jie, būdami kaime, nevykdytų anksčiau išdėstytų punktų, kiekvienas ponas prūsų žmonėms gali leisti savo vaikus atiduoti į miestus ar vokiškus kaimus, kur jie nebus skriaudžiami dėl tikėjimo.

Apie miestiečius ir valstiečius

32. Taip pat per šermenis, per kurias prūsai pratę gerti, turi būti išgeriama ne daugiau kaip viena statinė alaus; geriantiems kitą statinę gresia numatyta bauda.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

1445 METŲ GEGUŽĖS 22 DIENOS POTVARKIS VISAM ORDINO KRAŠTUI

Šis potvarkis parengtas remiantis 1444 metais prieš spalio 18 dieną išleistu potvarkiu ir paskelbtas Vokiečių ordino didžiojo magistro Konrado von Erlichshausen. Anas skirtas tik kaimo gyventojams, šis – ir miestiečiams, valdantiesiems visuomenės sluoksniams, – apima visą valstybę. 1445 metų gegužės 22 dienos susirinkime, įvykusiame Frauenburge (dab. *Frombork*, Olštino vaivadija), dalyvavo Vokiečių ordino riterių ir miestiečių atstovai. Šiame potvarkyje nauja tai, kad iš prūsų reikalaujama atsisakyti netgi „pagoniškų drabužių“, t. y. kad prūsai neliktų prūsais. Taigi prūsai, sūduviai, lietuviai ir kiti baltai, laikydamiesi pagoniškų tradicijų, papročių ir tikėjimo, kartu priešinosi tautinei ir socialinei priespaudai, viešpataujančiai vokiečių kultūrai ir ideologijai, prievartinei germanizacijai.

Potvarkio nuorašas iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo Popiežių senųjų privilegijų fonde.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Čia pakartojami ankstesnių potvarkių teiginiai apie burtininkus ir pagraudenimai prūsams, kad atsisakytų „pagoniško būdo“. O tuo „pagonišku būdu“ laikomi drabužiai (matyt, tautiniai), gyvulių šventinimas, alaus ir kitų gėrimų gėrimas. Kaip jau yra nurodęs Antonis Mierzyńskis, paskutinis sakinys skirtinguose šaltiniuose kiek įvairuoja: vienur „pagonišku būdu“ laikomas gyvulių šventinimas ir besaikis alaus gėrimas, o kitur – gyvulių, alaus ir kitokių gėrimų šventinimas (Mierzyński, 1896, 125–126). Ir vienu, ir kitu atveju, atrodo, kalbama apie ritualinį alaus gėrimą per šermenis, krikštynas ir kitas šventes. Jį mini daugelis baltų mitologijos šaltinių. Gyvulių šventinimą Mierzyńskis supranta kaip gyvulių (pavyzdžiui, karvių) proginį pašventinimą (pavyzdžiui, atsivedus veršiuką) (Mierzyński, 1896, 126–128). Tačiau gyvulių pašventinimą galima suprasti ir kaip aukojimą (plg. sūduvių ir prūsų praktikuotus ožių, kiaulių aukojimus).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Baczko, 1794, 423; Jacobson, 1837, 289; *ASP*, II, 664–673; Mierzyński, 1896, 124 (fragm.); Mannhardt, 1936, 168 (fragm.).
Literatūra: ASP, II, 663–664; Mierzyński, 1896, 125–128.
Tekstas iš: ASP, II, 664.

LANDESORDNUNG FÜR DAS GANZE ORDENSLAND
den 22. Mai 1445

1. Czum ersten gote zcu lobe und zcu merunge des gelobens setcze wir und gebieten, das keyn czoberer adir czoberynne sal geleden werden von unsiren amptleuthen, erbar lewthen, burgeren adir gebouren, sundir von en billich gestrovet und gerichtet sullen werden mit allem fleisse; wer sie dorobir wirt leyden, sal nicht vor eynen gutten cristen gerichtet werden, und sunderlich die Preusen, das die abelegen heydensche weise als an clederen, heiligunge des fyhes und des byers, und alle unortlich getrencke, das uff Zameland die keyse und dy mettele is genant.

POTVARKIS VISAM ORDINO KRAŠTUI
1445 gegužės 22

1. Pirmiausia Dievo garbei ir tikėjimui stiprinti mes nutariame ir prašome, kad joks burtininkas ar burtininkė neturi būti pakenčiami mūsų pareigūnų, tarnautojų, garbingų piliečių, miestiečių, valstiečių, o turi būti jų atitinkamai ir labai rūpestingai teisiami. Kas bus jiems pakantus, tas nebus laikomas geru krikščioniu. Ir ypač reikia, kad prūsai atsisakytų pagoniško būdo: drabužių, gyvulių šventinimo, alaus ir visų neleistinų gėrimų, kas sembiškai vadinama gira ir midumi.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

LAURYNAS BLUMENAU
apie 1420–1484

LAURENTIUS BLUMENAU

Lauryno Blumenau (*Laurentius Blumenau*) *Vokiečių kryžiuočių ordino istorija* (*Historia de Ordine Theutonicorum Cruciferorum*) priklauso vėlyvosioms Prūsijos kronikoms. Autorius gimė Prūsijoje, nuo 1447 metų šaltiniai jį mini kaip didžiojo magistro dvaro teisininką, kuriuo išbuvo iki 1456 metų pabaigos (*SRP*, IV, 35–39). Vėliau iki pat savo mirties Laurynas Blumenau tarnavo įvairiems Vokietijos kunigaikščiams (*SRP*, IV, 39). Jo nebaigta likusi *Istorija*, kuri iš esmės yra kronika, rašyta 1456 metais ir pačioje 1457 metų pradžioje. Išliko 1457 metų jos nuorašas (*SRP*, IV, 39). Pirmojoje veikalo dalyje dėstoma Prūsijos istorija nuo seniausių laikų (kaip tai suprato autorius) iki 1449 metų, antroji dalis tėra fragmentas, kur bendromis frazėmis skundžiamasi dėl Prūsijos luomų priešiškumo Vokiečių ordinui (*SRP*, IV, 44–66).

Laurynas Blumenau – didžiojo magistro parankinis (*SRP*, IV, 36), todėl jis viską vaizduoja kryžiuočiams palankia šviesa. Prūsijos praeitį jis suvokia kaip Vokiečių ordino, pirmiausia jo magistrų, istoriją. Tiesa, Vokietijos humanistų veikiamas, autorius bando Prūsijos vardą kildinti iš Bitinijos karaliaus Prūsijaus (šią mintį išplėtojo Jonas Dlugošas). Susipažinęs su kai kuriais savo meto darbais, populiarinančiais Antikos autorius, Laurynas Blumenau sumaišė getus ir gotus, pastaruosius laikė Prūsijos gyventojais, kurių puolami mozūrai pasikvietę Vokiečių ordiną (*SRP*, IV, 46). Šitaip Antikos žinių paveikta „etimologija“ kronikoje sulydoma su duomenimis iš Prūsijos istorijos šaltinių: Petro Dusburgiečio (ar jo vertėjo į vokiečių kalbą Mikalojaus iš Jerošino) kronikos, Jono Posilgiečio kronikos (iš jos – vadinamasis *Didžiųjų magistrų sąrašas;* Töppen, 1853, 39–41), *Senesniosios didžiųjų magistrų kronikos* (*SRP*, IV, 41). Be šių veikalų, naudotasi dar ankstesniu, sunkiai nustatomu Prūsijos šaltiniu, dėl kurio, matyt, atsirado keletas *Istorijos* sutapimų su *Sembos kanauninko santrauka* (*SRP*, IV, 42). XV amžiaus ketvirtojo ir penktojo dešimtmečio įvykiai – paties autoriaus pasakojimas (*SRP*, IV, 40, 43). Laurynas Blumenau buvo vienas pirmųjų Prūsijos kronikininkų, cituojančių ištisus panaudotų dokumentų tekstus (*SRP*, IV, 41).

Kronikos įžangoje, kur kalbama apie Antikos autorius, jais remiamasi tik tariamai, iš tikrųjų Antikos tekstai veikale nenaudojami (*SRP*, IV, 40). Remtis Antikos autorių nuomone buvo madinga, tačiau autoriui trūko tikro antikinių tekstų pažinimo, kad galėtų perimti humanistinį požiūrį ir antikinį stilių.

Lauryno Blumenau *Istorija* yra kelių senesniųjų kronikų kompiliacija, kai kada perteikianti jas netiksliai; daug kur jis rėmėsi mažaverte, nepatikima *Senesniąja didžiųjų magistrų kronika*, menkai orientavosi, kokia yra perpasakojamų įvykių esmė bei chronologija. Nors Blumenau dar neišplėtojo XVI amžiaus kronikininkams (pavyzdžiui, Simonui Grunau) būdingos fantazijos, tačiau jo žinios apie senuosius įvykius tikrintinos pagal kitus šaltinius.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Laurynas Blumenau vienas pirmųjų užsiminė apie prūsų etnonimo kilmę iš Bitinijos karaliaus Prūsijaus. Vadinasi, prūsai (bent jau jų valdovai) esą atsikėlėliai iš Bitinijos. Tai jau pasakojimų apie baltų protėvių kilmę ir migraciją pradmenys. Šie pasakojimai, greičiausiai paremti liaudies padavimais, vėliau įvairių kronikų ir metraščių autorių buvo labai išpopuliarinti. Rašydamas apie prūsų kilmę, Laurynas Blumenau juos sieja su gotais. Su gotais prūsus vėliau siejo Erazmas Stella, Lukas Davidas ir kiti autoriai. Nereikėtų čia įžiūrėti tik progermaniškų tų autorių tendencijų, kaip yra darę kai kurie istorikai. Susieti prūsus su gotais galbūt skatino sakytinė tradicija ir neaiškios senesnių autorių užuominos. Viena iš tokių netiesioginių užuominų yra ir Adomo Brėmeniečio raštuose. Vienoje vietoje jis kalba, kad prūsai geria darbinių gyvulių pieną ir kraują, o kitoje – kad Gelonas, nubėgęs į getų (romėnai gotus vadino getais) dykumas, gėrė su krauju sumaišytą kumelių pieną. Vadinasi, prūsai ir getai (t. y. gotai) geria kumelių pieną, maišytą su krauju. Iš to ir padaroma išvada, kad prūsai ir gotai turi kažką bendra.

Lauryno Blumenau teiginiai apie senuosius prūsų tikėjimus yra perimti iš Petro Dusburgiečio. Perimant viena kita smulkmena pakeista ar papildyta. Kalbėdamas apie prūsų šventuosius miškus, Blumenau prideda, kad tai miškai, kur prūsai aukodavo, ir kad iš jų neleisdavo net nuvirtusių senų medžių išvežti. Kalbėdamas apie laidojimo apeigas, jis užsimena, kad jas atlieka mirusiojo vaikai. Sunku dabar pasakyti, ar šios detalės yra paremtos kitais šaltiniais, ar atsirado netiksliai perpasakojant Petro Dusburgiečio mintis.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SRP, IV, 44–66; Mierzyński, 1896, 153–154 (fragm.); Mannhardt, 1936, 174 (fragm.).
Literatūra: Töppen, 1853; *SRP*, IV, 35–44; Mierzyński, 1896, 153–154; Mannhardt, 1936, 174.
Tekstas iš: SRP, IV, 45–46, 49.

HISTORIA DE ORDINE THEUTONICORUM CRUCIFERORUM
1456–1457

Incipit historia feliciter

Etsi non indigne a Prusia rege Bitinie, que et Biticia et Buccinea Tracie adjaciens majorque Frigia metropolisque ejus Nicomedia secundum Ysidorum libro XV est dicta, Prusiam cum populo una in inicio ortum et nomen Valerio in tytulo de crudelitate teste traxisse credimus, orbem tamen terre, provinciarum situm ac diversarum gencium originem Varro et Orodotus describentes ipsam Mesie provinciam in inferioribus Sicie partibus in Europa locatam esse, et a Gothis quondam gente barbara et seva occupatam fuisse referunt, qui bonitate terre, cui solis temperamentum ibidem serviebat, et fluvii per plana diffusi ac per oportuna divisi augmenta undique tribuebant ubertatis, ingrassati finitimos populos adhuc inbelles armis temptare et generi suo visam circumcirca terram ceperunt vindicare, quod eo tempore sicut factu facillimum, sic brevi tempore completum fuit. Nam undique vicine gentes in pace vivebant, nec apud illas neque foris erant aliqua incendia bellorum neque domi exercicia cupiditatum, sed unusquisque ruris fructu contentus in casis et tuguriis humilem ac simplicem ducebat vitam. Sic novissime cum ad orthodoxorum [106.a.] hominum fines libidine dominacionis propagande incensi adventassent, et aliquamdiu incerta sepe pugna cum Mosavitis conflictarent, eos tandem usque ad internecionem cedentes terram Colmensem, que ducum ipsorum erat, sui imperii subjecerunt potestati, nec truculenta efferataque Sitarum sevicia de tanta hominum strage contenta longe ampliorem siciebat sanguinem cristianorum. [...]

[...] Horum [Prutenorum] ritus sicuti a christiana religione alienus, ita ab omni humanitate remotus fuit. Ipsi namque prisco gentilitatis errore inbuti omnem ornatum celi atque terre adorantes, nonnullas silvas, ubi litare consueverant, adeo sacras esse arbitrabantur, ut nec ligna incidere, nec vetustate quidem dejectas arbores inibi abducere permittebant. Parentibus eciam liberi dum condigna exequii jura mortuis persolvebant, pulchriorem genitoris servum, equum, canes et aliam domus suppellectilem rogo una cum defuncto consumpserunt. Credebant etenim caligine infidelitatis obfuscati, his decedentes alio in seculo, quam hic solebant, multum uti gloriosius. Tam hercule perfide secte in consulendo insuper augurem, an decedentis animam in transitu e vita suo prima nocte hospicio collegisset, inquirendi studium fuit, ut non solum servandum, sed reverenter eciam aruspicis sui responsum debere coli crediderunt. [...]

VOKIEČIŲ KRYŽIUOČIŲ ORDINO ISTORIJA
1456–1457

Istorija prasideda laimingai

Jeigu neklaidingai penkioliktojoje Izidoriaus knygoje yra pasakyta, Prūsijos vardas kilo nuo Prūsijaus, Bitinijos, kuri dar vadinosi Biticija ir Bukcinėja, karaliaus. Bitinija prisišliejusi prie Trakijos, yra didesnė už Frygiją, o jos sostinė yra Nikomedija; tikime, kaip liudija Valerijaus užrašai, kad Prūsija atsirado kartu su tauta ir vardą gavo dėl žiaurumo. Tačiau Varonas ir Herodotas, aprašantys pasaulio ir provincijų padėtį, nurodo, kad pati Mezijos provincija buvusi žemutinėje Skitijos dalyje, Europoje, ir kažkada buvusi okupuota žiaurios ir barbariškos gotų genties. Jie dėl žemės ir upės derlingumo, kurį lėmė malonus klimatas, iš visur sėmėsi gausių vaisių; pasklidę lygumoje ir išsiskirstę patogiose vietose, jie ėmė puldinėti gretimas ir ligi tol nekaringas tautas, kelti prieš jas ginklą ir savintis aplink esančias žemes. Kadangi tuo laiku tai buvo labai nesunku padaryti, greitai jie jas užėmė. Mat aplinkui kaimynės gentys gyveno taikoje, ir nei tarp jų, nei už jų nekildavo jokių karų pavojų, o namuose nebuvo skatinama jokių troškimų [kariauti], bet kiekvienas, patenkintas kaimiško gyvenimo vaisiais, lūšnelėse ir pirkelėse paprastai ir vargingai gyveno. O visai neseniai, trokšdami praplėsti savo valdas, atėjo prie tikrąjį tikėjimą išpažįstančių žmonių sienų ir gana ilgą laiką užpuldinėjo mozūrus ir dažnai su jais kovojo, ne visada laimėdami, galų gale juos beveik visus iššudė ir, perėję Kulmo žemę, kuri jų [mozūrų] kunigaikščiams priklausė, pavergė ją savo valdžiai. Bet nuožmaus, žvėriško skitų žiaurumo visiškai nepasotino gausybės žmonių žudynės ir gausiai pralietas krikščionių kraujas. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

[...] Kadangi jų [prūsų] apeigos yra svetimos krikščionių religijai, tai nutolusios nuo bet kokio žmoniškumo. Mat, paskendę senovinėje stabmeldystėje, garbindami visokias dangaus ir žemės grožybes, manė, jog kai kurie miškai, kur jie paprastai atlikdavo aukojimus, yra tokie šventi, kad neleisdavo nei malkų kirsti, nei nuvirtusių senų medžių iš ten išvežti. Vaikai, su prideramomis apeigomis laidodami tėvus, kartu su mirusiuoju sudegindavo gražesnį tėvo vergą, žirgą, šunis bei namų rakandus. Netikėjimo miglų apgaubti, manė, jog,

nužengę į kitą gyvenimą, tais dalykais dar garbingiau naudosiąsi negu čia. Be to, ta netikėlių minia rūpinosi sužinoti, klausinėdama žynį, ar jis pasitraukiančią iš gyvenimo mirštančiojo sielą pirmą naktį sulaikė savo pastogėje, nes jie tikėjo, kad būrėjo atsakymą reikia ne tik priimti, bet ir gerbti. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

ŽEMĖS PERLEIDIMO AKTAS

Lietuvos teritoriniame ginče su Vokiečių ordinu Vytauto ir jo žmonių argumentus 1413 metais Kaune užfiksavo Vengrijos didikas Benediktas Makra, kuris buvo imperatoriaus Zigmanto įgaliotas tarpininkas. Akte apibūdinamos Veliuonos apylinkės ir valdos abipus Nemuno. Benedikto Makros raštas išliko apie tą patį laiką rašytoje pergamentinėje knygoje (7 registras), kuri buvo saugoma Karaliaučiaus slaptajame valstybiniame archyve.

ROMAS BATŪRA

Šis, kaip ir daugelis kitų šaltinių, patvirtina mintį, kad baltai turėjo daug miškelių, kuriuos laikė šventais. Anksčiau šie miškeliai, matyt, turėjo tikrinius vardus (čia minimas miškas, vadintas *Ventu*). Vėliau prasminiai jų apibūdinimai (šventoji giria, šventasis miškas) virto tikriniais vardais.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: CDP, VI, 2; Hirsch, 1863a, 540; *Lites*, 1892; Mannhardt, 1936, 127–128 (fragm.).
Literatūra: Mannhardt, 1936, 127–128; Ivinskis, 1940; Dundulis, 1960.
Tekstas iš: Hirsch, 1863a, 540.

PROZESSAKTE
1413

[...] A parte meridionali ultra fluvium Nemen et versus fluvium Suppa est villa seu predium et possessio, que dicebatur Peygowa cum ipsius territorio et districtu, ad partem vero orientalem dicti castri Weluna territorium dictum Pestwa cum sua possessione seu predio et monte, ubi alias castrum erat erectum. Item versus occidentem dicti castri Weluna ex una parte fluvii Nemen villa, que vocabatur Woygowa et ex alia parte fluvii Nemen silva dicta Ventus, que alias sancta in paganismo vocabatur, circa quam silvam fuit villa dicta Calsina; item versus partem septentrionalem dicti castri Weluna fuit villa dicta Gastowdi. [...]

[ŽEMĖS PERLEIDIMO] AKTAS
1413

[...] Iš pietų pusės anapus Nemuno Šešupės link yra kaimas arba dvaras ar žemės sklypas, turintis savo teritoriją ir ribas, kuris buvo vadinamas Peiguva. Į rytus nuo minėtosios Veliuonos pilies yra teritorija, pavadinta Peštva[1], su savo dvaru arba valda ir kalnu. Kitąsyk ten aukštos pilies būta. Taip pat į vakarus nuo minėtos Veliuonos pilies vienoje Nemuno pusėje yra kaimas, kuris buvo vadinamas Vaiguva[2], o kitoje – miškas, vadinamas Ventu, kuris kitados, pagonybės laikais, buvo laikomas šventu[3]. Prie to miško buvo kaimas, vadinamas Kalsina[4]. Dar į šiaurę nuo minėtosios Veliuonos pilies buvo minėtas Goštauto kaimas. [...]

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KOMENTARAI

1 *Peštva* (*Pestwa*) – tai Pieštvė (dab. Seredžius) Nemuno ir Pieštvės upelio santakoje, greta Dubysos žiočių. Piliakalnyje buvusi pilis kovose su Ordinu minima nuo 1293 metų.

2 *Vaiguva* – Vaiguvos upelio apylinkės kairiajame Nemuno krante. Ten yra piliakalnis (dab. Vaiguviškių kaimas šalia Plokščių).

3 *Šventasis miškas* – miškas dešiniajame Nemuno krante.

4 *Kalsina, Kalsinė* – laukas ir kaimas į vakarus nuo Veliuonos, rašytiniuose šaltiniuose minimas nuo XIV amžiaus pradžios.

ROMAS BATŪRA

GHILLEBERT'AS DE LANNOY 1385–1462

GHILLEBERT DE LANNOY

Ghillebert'as de Lannoy (*Ghillebert de Lannoy*) – prancūzų didikas, riteris. Dalyvavo įvairiuose karuose bei žygiuose: Anglijoje kovėsi Ričardo II pusėje prieš Henriką Lankasterį, Belgijoje slopino Liežo piliečius, sukilusius prieš vyskupą, 1410–1411 metais kariavo Ispanijoje, o 1413 metų pradžioje atvyko pas kryžiuočius padėti kariauti su „saracėnais" lietuviais. Tačiau pralaimėję Žalgirio mūšį kryžiuočiai nebeatsigavo ir į naują kovą su lietuviais nebestojo. Negavęs progos pakariauti, Ghillebert'as de Lannoy 1413–1414 metais per Neringą ir Klaipėdą nukeliavo į Livoniją, o iš ten – į Naugardą ir Pskovą. Vėliau per Daugpilį grįžo į Lietuvą, lankėsi Vilniuje, Trakuose, Kaune, susitiko su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautu ir per Prūsiją grįžo į Prancūziją. Antrą kartą į Lietuvą atkeliavo 1421 metais kaip Prancūzijos ir Anglijos pasiuntinys, prieš tai aplankęs Vokiečių ordino magistrą. Pas kunigaikštį Vytautą viešėjo devynias dienas, paskui patraukė į Siriją ir Egiptą.

Savo kelionių aprašymuose Lietuvai Ghillebert'as de Lannoy skyrė palyginti nedaug vietos, tačiau juose yra taiklių pastebėjimų, o svarbiausia – autentiškų faktų ir jų vertinimo. Daugiausia tai istorinio etnografinio pobūdžio žinios.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Ghillebert'o de Lannoy kelionių aprašymuose yra vertinga baltų mitologijai pastaba apie kuršių laidojimo papročius. Pastabos autentiškumas neabejotinas, nes ir kiti šaltiniai patvirtina, kad seniau baltai savo mirusiuosius degindavo, kad darė tai miškeliuose netoli laidojimo vietos. Velionį degindavo su geriausiais rūbais ir su ginklais. Pastaboje yra įdomių detalių, padedančių pažinti senuosius baltų laidojimo papročius, tik gaila, kad kai kurios iš jų yra neaiškios, be platesnio konteksto. Iš teiginio, kad kuršiai turi vieną sektą, kurios nariai po mirties yra sudeginami, galima spėti, kad deginami būdavo ne visi kuršiai, o tik kai kurių giminių ar socialinių sluoksnių (kunigaikščių, žynių ar karių) atstovai. Arba galbūt anksčiau būdavo deginami visi mirusieji, o įvedus krikščionybę, šį laidojimo būdą praktikavo tik kai kurios, prie senųjų papročių labiau prisirišusios

šeimos ar giminės. Reikėtų paaiškinti ir teiginį, kad laužas mirusiesiems kuriamas iš ąžuolinių malkų. Ąžuolas baltų mitologijoje yra Perkūno medis, juo buvo reiškiama ir viso pasaulio struktūra („pasaulio medis"). Ąžuolinių malkų ugnis būdavo deginama Perkūno garbei. Tie kuršiai, kurie mirusiuosius degindavo ąžuolinėmis malkomis, savo globėju, matyt, laikė Perkūną. O Perkūnas visų pirma buvo karių globėjas. Vadinasi, ta kuršių „sekta", apie kurią užsimenama, galėjo būti kokia nors karių giminė. Ghillebert'as de Lannoy užfiksavo dar vieną baltų mitologijai būdingą detalę – būrimą iš laužo dūmų. Tačiau to būrimo išvados nusakomos gana krikščioniškai („jeigu dūmai kyla tiesiai į dangų, tiki, kad siela yra išgelbėta") ir primena Senajame Testamente aprašytus žydų aukojimus Dievui (plg. Kaino ir Abelio aukas). Apie būrimus iš ugnies ir dūmų užsimenama daugelyje baltų mitologijos šaltinių. Kaip teigia Matas Pretorijus (XVII a.), buvo net burtininkų rūšis *dūmonys*, kurie burdavo iš dūmų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Guillebert de Lannoy, 1840; Lelewel, 1844; *AGLEC,* V, 167–172; Strehlke, 1866, 444–452; Mierzyński, 1896, 130–131 (fragm.); Klimas, 1933 (fragm. liet. k.); Mannhardt, 1936, 175 (fragm.); Jurginis, Šidlauskas, 1983, 49–52 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Gachet, 1843; Lelewel, 1844, 1–13; Strehlke, 1866, 443; Mierzyński, 1896, 129–130; Klimas, 1933, 94–150; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 48–49.

Tekstas iš: Lelewel, 1844, 26–29.

VOYAGES ET AMBASSADES
1413–1414

37. On les dits Corres, ja soit ce qu'ils soient crestiens natifz par force, une secte que apres leur mort ils sefont ardoir en lieu de sepulture, vestus at aournez chascun de leurs meilleurs aournemens, en ung leur plus prochain bois ou forest qu' ilz ont, en feu fait de purain bois de quesne; et croyent se la fumiere va droit ou ciel que l'ame est sauvee, mais s'elle va soufflant de coste quel'ame est perie.

KELIONĖS IR PASIUNTINYBĖS
1413–1414

37. Senieji kuršiai, nors tarp jų yra prievarta padarytų krikščionimis, turi vieną sektą, kurios nariai po mirties užuot buvę palaidoti yra sudeginami artimiausiame šile arba miške, kiekvienas su geriausiais savo rūbais ir ginklais, sukūrus laužą iš grynų ąžuolinių malkų; jeigu dūmai kyla tiesiai į dangų, tiki, kad siela yra išgelbėta, jeigu rūksta į šalį, mano, kad siela pražudyta.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

ŽEMAIČIŲ BAJORŲ SKUNDAS VAKARŲ EUROPOS VALDOVAMS IR POPIEŽIUI

Nuo Torunės (1411) iki Melno (1422) taikos sutarčių vyko atkakli Lietuvos politinė kova su Vokiečių ordinu dėl Žemaitijos. Žemaičių skundas Šv. Romos imperijos imperatoriui ir Konstanco Bažnyčios susirinkimui yra vienas iš šios kovos diplomatinių žygių. Žemaičių delegacija atvyko į Konstanco susirinkimą 1415 metų lapkričio 28 dieną. Skundas buvo perskaitytas 1416 metų sausio pabaigoje ar vasario pradžioje, veikiausiai vasario 6 dieną (Dundulis, 1960, 161–163). Skundo autorius ir jo parašymo vieta nežinomi, tačiau jis neabejotinai buvo parašytas Vytauto nurodymu – tai pabrėžė skundu nepatenkinti Vokiečių ordino atstovai (Dundulis, 1960, 166, 168). Skunde kartojamos 1407 metų žemaičių laiško krikščionių valdovams mintys, kaip ir aname laiške, rašoma apie kryžiuočių priespaudą (Dundulis, 1960, 164).

Jau pačiu savo atvykimu į Konstancą žemaičiai pabrėžė, kad jie yra pasikrikštiję savo noru. Skunde jie rašė, kad į krikštą juos atvedė Vytautas, o Vokiečių ordinui rūpėjo ne žemaičius krikštyti, o niokoti jų žemes (Janulaitis, 1933, 53–54). Skunde nurodoma, kad žemaičiai esą tie patys lietuviai, minimas liūdnas prūsų likimas (Dundulis, 1960, 163–164). Žemaičių memorandume, kaip ir ankstesniuose Lietuvos valdovų pareiškimuose (pirmiausia čia prisimintini Gedimino laiškai), plėtojama mintis, kad Vokiečių ordino agresija trukdo jiems priimti krikščionybę. Žemaičių ir aukštaičių bendrumo idėją 1420 metais plačiau ir nuosekliau išdėstė Vytautas proteste Šv. Romos imperijos imperatoriui.

Žemaičių skundas – labai svarbus šaltinis, teikiantis duomenų apie Žemaitijos socialinius santykius (tai – bajorų skundas) (Пашуто, 1959, 159–160), Vokiečių ordino valdomų žemaičių padėtį, etninius žemaičių ir aukštaičių ryšius, supažindinantis su Lietuvos monarchų politine krikšto koncepcija.

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Žemaičių bajorai, rašę skundą popiežiui ir Vakarų Europos valdovams, buvo ką tik pasikrikštiję. Todėl jų samprotavimuose apie Dievo ir žmogaus panašumą galima būtų ieškoti senosios mitologijos atspindžių. Antra vertus, skundas rašytas ne be Vytauto pagalbos. O Vytautas jau buvo net kelis kartus krikštijęsis ir gerai

pažino krikščionių tikėjimą. Skundas adresuotas krikščionims, todėl jame taikomasi prie krikščionių pasaulėžiūros. Be to, skundą tikriausiai surašė ne patys bajorai, o Vytauto kanceliarijos raštininkas, kuris irgi buvo krikščionis. Teiginys, kad žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą, yra populiarus krikščionių religijoje ir, galimas daiktas, iš ten ir perimtas.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: CEV, 1018–1024.
Literatūra: Janulaitis, 1933; Dundulis, 1960, 161–169.
Tekstas iš: CEV, 1022–1023.

PROPOSITIO SAMAYTARUM AD CONCILIUM ECCLESIASTICUM CONSTANTIENSE ET PRINCIPES
1416

[...] Consideret ergo vestra claritas crudelitatem et inhumanitatem istam que nobis magnum metum mortis prebuit et ab eorundem obediencia nos abduxit; quapropter hoc sentire dignetur vestra fraternitas, quod vita nostra ad altissimi gloriam reducentes ad baptismi graciam Christo duce totis viribus aspiramus, vestram humiliter deprecantes claritatem, quatenus, si ipsi Cruciferi aliter vel alia de nobis fulminare voluerint, illis fidem credulam subtrahere velitis, quinimmo nos in oracionibus nostris habentes recommissos, ut deus omnipotens spiritu caritatis corda nostra inflammet ad baptismique graciam felicit er et cicius nos perducat. Sed quia ad hanc exhorbitacionem istius epistole non fuit aliquis, qui manum apponeret nosque gremio fidei catholice ut prefertur sociaret, ad vestram igitur sanctitatem recurrentes eandem devotissime deprecamur, quatenus, attendatur zelus auctoritatis vestre adversus tante crudelitatis malum; dissipate et evellite plantaciones iniquas, edificate et planate in ecclesia dei tales quos humilitas, quos innocencia, quos vita probacione recomendet, qui subiectos doceant, pauperes non gravent, quorum conversacio sit iusticia, quorum auctoritas sit non in habitu nec in vestibus, sed in erudicione et defensione fidei, quorum vita sit publice commendabilis et memoria in benedicione sempiterna.

Sentire eciam dignemini quod humanitatem habemus non autem sumus bruta que donantur, venduntur, emuntur, sed sumus creatura dei ad imaginem ipsius facta, in libertatem filiorum dei, qua utique libertate renovati et regenerati per fidem Christi uti, frui volumus et gaudere, prout ipsa ceteri utuntur christiani hoc per expressum et specialiter adiungentes, quod istos fratres super nos dominari nolumus nec ipsis subici, qui subiectum sibi populum non gubernare sed opprimere consveverunt; et quia veri christiani optamus effici, volumus primo deo postea cui nobis placuerit fideliter familiari et devote. [...]

ŽEMAIČIŲ PAREIŠKIMAS KONSTANCO BAŽNYČIOS SUSIRINKIMUI IR VALDOVAMS
1416

[...] Tegul Jūsų Šviesybės turės galvoje šį žiaurumą ir nežmoniškumą, kuris mums sukėlė didelę mirties baimę ir atitraukė nuo paklusnumo jiems. Todėl Jūsų brolija tegul teiksis sužinoti, jog savo gyvenimą paskyrėme Aukščiausiojo garbei ir visomis jėgomis veržiamės prie krikšto malonės, Kristaus vedami, nuolankiai maldaudami Jūsų Šviesybių, jei kryžiuočiai kitokiais kaltinimais norėtų svaidytis, jais patikliai netikėti, bet laikyti patikimomis mūsų kalbas, kad visagalis Dievas meilės dvasia mūsų širdis uždegtų ir į krikšto malonę sėkmingai ir kuo greičiau mus atvestų.

Bet kadangi, atmetus aną laišką, niekas neištiesė mums rankos ir nepriglaudė katalikiškojo tikėjimo glėbyje, o mes labiausiai to norėtume, atbėgę prie Jūsų Šventenybės, nuolankiausiai meldžiame: tegul Jūsų Galybė atkreipia dėmesį į tai, kokią patiriame skriaudą dėl tokio žiaurumo. Išblaškykite ir išraukite netinkamus sodinukus, statykite ir sodinkite Dievo bažnyčiose tokius, kuriems būdingas nusižeminimas, švari sąžinė, doras gyvenimas, kurie savo valdinius mokytų, vargšų neskriaustų, kurių elgesys būtų teisingumo įsikūnijimas, kurių vertingumą sudarytų ne išvaizda ir drabužiai, o išsimokslinimas ir tikėjimo gynimas, kurių gyvenimas būtų visų giriamas ir kurie būtų amžinai minimi geru žodžiu. Teikitės taip pat sužinoti, kad mes turime žmonių pavidalą, nesame nebylūs gyvuliai, kurie dovanojami, parduodami, perkami. Mes esame Dievo padarai, sukurti pagal jo paveikslą, esame Dievo sūnūs, skirti laisvei. Atsivertę ir atgimę Kristaus tikėjimui, norime taip šia laisve naudotis, mėgautis ir džiaugtis,

kaip naudojasi kiti krikščionys. Patyrimo paskatinti, ypač pabrėžiame, jog nenorime, kad šitie broliai mums viešpatautų. Nenorime tarnauti tiems, kurie jų pavergtus žmones yra įpratę ne valdyti, o spausti, ir kadangi trokštame pasidaryti tikri krikščionys, norime visų pirma su tuo, kuris Dievui, o paskui – ir mums patiks, ištikimai ir pamaldžiai bendrauti. [...]

Vertė *DALIA DILYTĖ*

ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIAUS ZIGMANTO LAIŠKAS JOGAILAI

Laiške atsispindi imperatoriaus Zigmanto reakcija į žemaičių krikštą. Žemaičių krikšto klausimas iškilo Konstanco Bažnyčios susirinkime, kuriame, be kitų klausimų, buvo sprendžiama, kam turi priklausyti Žemaitija – Vokiečių ordinui ar Lietuvai. Susirinkimas padėčiai Žemaitijoje ištirti pasiuntė specialią delegaciją. Jos pranešimas buvo perskaitytas Konstance 1418 metų vasario mėnesį. Komisijos veiklos rezultatai imperatoriui galėjo būti žinomi ir iki oficialaus pranešimo perskaitymo. Laiške Jogailai imperatorius neslepia džiaugsmo dėl žemaičių krikšto ir aukštai vertina paties Jogailos pastangas, netgi lygina jį su Romos imperatoriumi Konstantinu Didžiuoju, suteikusiu krikščionybei valstybinį statusą.

Laiške pateikti istoriniai duomenys gana abstraktūs, bet patikimi.

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

Imperatoriaus Zigmanto užuominos apie senąją žemaičių religiją ir mitologiją labai trafaretinės. Tačiau raginimas naikinti stabus ir griauti pagoniškas šventyklas galėjo būti pagrįstas ir konkrečia, iš Lietuvos gauta informacija. Vargu ar imperatorius, rašydamas Lietuvos valdovui, būtų išdrįsęs minėti pastarojo valstybėje garbinamus stabus ir jiems skirtas šventyklas, jeigu nebūtų buvęs tikras, kad jų iš tikrųjų yra. Tuo labiau kad užuominų apie stabus ir šventyklas pasitaiko ir kituose baltų religijos bei mitologijos šaltiniuose. Tyrinėtojai šiuo šaltiniu dar mažai tėra naudojęsi (Krumbholtz, 1890; Vėlius, 1986).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Caro, 1879, 164–166.
Literatūra: Janulaitis, 1933.
Tekstas iš: Caro, 1879, 165.

AD REGEM POLONIE IN FORMA CONSIMILI A REGE ROMANORUM

December 1417

Serenissimo principi Wladislao dei gracia regi Polonie etc. fratri nostro charissimo Sigismundus eadem gracia etc. salutem etc.

Qui post terrenam potestatem serenissime princeps frater noster charissime coelestis regni gloriam cupit acquirere ad faciendum lucrum suo creatori debet enixius laborare, ut ad ea que desiderat, operacionis sue gradibus possit ascendere; sicut vos in gloria conversionis gentis Samogitice per reverendorum in Christo patrum Johannis archiepiscopi Leopoliensis et Petri Wilnensis episcopi mediantibus salutaribus induccionibus et exhortacionibus fecisse gaudemus. Festive siquidem jucunditatis gaudia cum coelestibus civibus super peccatoris conversione letantibus celebrare debent summo opere omnes Christi charactere insigniti, cum vident operante gracia salvatoris vestraque gloriosa cooperacione nostris temporibus gentilitatis reliquias ad fidem Christi converti, oleastri ramos inseri olive fecunde, vasa terre vasa fieri gracie ac habitaculum spirituum immundorum fieri spiritus sancti templum. Nam ecce miserator et misericors dominus [...] gentem ipsam Samogiticam vocando ad graciam charismatum donorum, que diu sub ignorancie tenebris ambulando Dei omnipotentis noticiam non habebant, nuper sue gracie lumine illustrati, ut suo deinceps creatori reverenciam exhibeant et honorem salubriter et devote, sicut damnose prestabant usquequaque creature, et redemptorem nostrum Jesum Christum cultu diligant precipuo et venerentur. Ipse namque qui est sapiencia Dei patris per quedam sui magisterii occulta argumenta illas gentes Samogiticas pene omnes ad fidem katholicam traxit et corda eorum postmodum eterna visitacione illuminans unda sacri babtismatis regeneravit, vosque de salute eorundum solliciti, ut in fide katholica erudirentur, cathedralem et alias ecclesias, in quibus rectores providos ad dandam scienciam salutis plebi, prout epistolarum pagine testabantur, deputastis [...]. Et ideo gloriose frater eam quam accepistis divinitus graciam, sollicita mente custodite, Christianam fidem in populis vobis subditis extendere festinate, zelum rectitudinis vestre in eorum conversione multiplicate, idolorum cultus avertite, fanorum edificia evertite, subditorum mores in magna vite mundicia per bonos predicatores evangelizantes bona exhortando arguendo, corrigendo et boni operis exempla ministrando edificate, ut illum retributorem inveniatis in coelo cujus nomen atque cognicionem dilataveritis in terra.

ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIAUS LAIŠKAS LENKIJOS KARALIUI

1417 gruodis

Šviesiausiam valdovui Vladislovui Dievo malone Lenkijos karaliui ir t. t., mūsų brangiausiam broliui, Zigmantas taip pat maloniai siunčia sveikinimą ir t. t.

Tas, kas po žemiškosios galybės, šviesiausiasis valdove, mūsų brangiausiasis broli, trokšta įsigyti dangiškosios karalystės šlovę, turi stropiai darbuotis nešdamas naudą savo Kūrėjui, kad savo veiklos laiptais galėtų kilti prie to, ko trokšta. Džiaugiamės, kad Jūs tai padarėte žemaičių tautos atvirtimo labui, gerbiamų tėvų Kristuje – Lvovo arkivyskupo Jono ir Vilniaus vyskupo Petro – išganingų įtikinėjimų bei raginimų [paveiktas]. Šį linksmą ir malonų įvykį kartu su dangaus gyventojais, džiūgaujančiais dėl nusidėjėlio atsivertimo, turi iškilmingai švęsti visi, pažymėti Kristaus ženklu, kadangi jie mato, kaip, padedant Išganytojui ir Jūsų šlovingų pastangų dėka, mūsų laikais į Kristaus tikėjimą yra atversti pagonių likučiai, kaip laukinio alyvmedžio šakos yra įskiepytos į derlingą alyvos medį, kaip žemiškieji indai tampa malonės indais, o nešvarių dvasių buveinė virsta Šventosios Dvasios šventykla. Nes štai gailestingasis ir atlaidusis Viešpats [...] prie dieviškosios malonės dovanų pašaukė žemaičių tautą, kuri ilgai nepažino visagalio Dievo ir klaidžiojo nežinojimo tamsybėse; dabar jie [žemaičiai] yra apšviesti dieviškosios malonės šviesa, kad toliau sąmoningai ir pamaldžiai rodytų pagarbą savo Kūrėjui, kaip ligi šiol nusikalstamai ją rodė kažkokiems kūriniams, ir kad mylėtų ir garbintų mūsų Atpirkėją Jėzų Kristų. Mat būtent jis, kuris yra Dievo Tėvo išmintis, kažkokių paslaptingų savo mokymo galių dėka beveik visas šias žemaičių gentis atvedė į katalikų tikėjimą ir, jų širdis apšvietęs amžinojo gyvenimo šviesa, atgaivino šventojo krikšto vandeniu; o Jūs, susirūpinę jų išganymu ir jų katalikų tikėjimo lavinimu, [pastatėte] Katedrą ir kitas bažnyčias ir paskyrėte jose teisingus valdytojus, kad jie teiktų žmonėms išganymo mokslą, kaip liudijama laiške [...]. Todėl, šlovingasis broli, rūpestingai saugokite šią malonę, kurią gavote iš Dievo, skubiai platinkite Jums pavaldžiose tautose krikščionių tikėjimą, atverskite jas [į Kristaus tikėjimą] kuo didesniu stropumu, naikinkite stabų garbinimą, griaukite pagoniškas šventyklas, remdamiesi gerais pamokslininkais, skelbiančiais Evangelijos gėrį, skatindami, sulaikydami, taisydami ir rodydami gerų darbų pavyzdžius, ugdykite tyrą valdinių dorovę, kad rastumėte tą Atlygintoją danguje, kurio vardą ir išpažinimą išplatinsite žemėje.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

JONAS POSILGIETIS
apie 1340–1405

JOHANN VON POSILGE

Jonas Posilgietis (*Johann von Posilge*, vok. *Posilge* – Pusiliai į rytus nuo Nogato ir Marienburgo, dab. *Żulawka Szt*. Lenkijoje) – XIV amžiaus pabaigos–XV amžiaus pradžios Ordino kronikininkas (kurį laiką klaidingai vadintas *Lindenblattu*). XIV amžiaus aštuntajame dešimtmetyje jis buvo Prūsų Yluvos kunigas, vėliau – Pamedės vyskupijos oficiolas Rizenburge (dab. *Prabuty*, į rytus nuo Kvidzino), gyveno ir Marienburge, prie katedros. Parašė *Prūsijos žemės kroniką* (lotynų kalba), apimančią įvykius nuo 1360 metų iki autoriaus mirties 1405 metais. Išliko tik vokiškas *Kronikos* vertimas (*Chronik des Landes Preussen*). Kiti keli autoriai tęsė *Kroniką* iki 1419 metų. Joje pastebima humanistinės minties pradų, pateikta plati epochos panorama. Rašant *Kroniką*, panaudoti *Torunės analai* (iki XIV amžiaus dešimtojo dešimtmečio pradžios), dokumentai, amžininkų, Ordino pareigūnų bei paties autoriaus žinios. *Kronikoje* gana daug vertingų žinių apie Ordino santykius su Lietuva, apie LDK vidaus padėtį.

ROMAS BATŪRA

Mitologiniu požiūriu įdomi *Kronikos* informacija apie komtūro, kitų belaisvių ir žirgų paaukojimą dievams. Apie belaisvių aukojimą dievams (jų deginimą) kalbama ir kituose šaltiniuose. Kai kuriuose iš jų (pavyzdžiui, *Lenkų analuose*) užsimenama, kad belaisviai buvo deginami pririšti prie medžio. Prie medžio pririšami kaip tik aukšto rango belaisviai (Livonijos magistras, Klaipėdos komtūras). Žinant išskirtinę medžių svarbą baltų mitologijoje (ypač polinkį medžiu vaizduoti Visatos modelį, vadinamąjį „pasaulio medį“), kyla mintis, kad aukojamo žmogaus pririšimas prie medžio (ir kitos deginimo detalės) galėjo būti mitologiškai įprasmintos.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Voigt, Schubert, 1823, 24–364; Strehlke, 1866, 79–388; Mierzyński, 1896, 120–121 (fragm.); Mannhardt, 1936, 125–126 (fragm.).

Literatūra: Voigt, Schubert, 1823, 1–23; Strehlke, 1866, 31–57; Mierzyński, 1896, 118–121; Mannhardt, 1936, 125; Krollmann, 1941b; Ivinskis, 1961; Jučas, 1964.
Tekstas iš: Strehlke, 1866, 88–89, 157.

CHRONIK DES LANDES PREUSSEN
1419

Von dem (strite) zcu Rudow

[...] Anno domini (13)70 hatte man allewege mere, wie dy Littowin sich stark samelten und die Russin, und woldin herin die lant czu Prussin, wend yn ir schade no gink. Des hatte der kompthur von Rangnith, von Mansfelt, grosze hute und irfur allin eren ufsatzt und schreib is czurucke allewege dem marschalke, hern Henning Schindekop, also das sich der meister doruf warnte, und logen lantwere mit alle irer macht um Konigsberg. Das wolde der tufel die Littowen schenden, und worin in deme ufsatze, das sie komen welden uf die vastnacht, so werin die cristin alle torecht und ungewarnit. Ir specht hatte nicht recht geflogen, das sie acht tage czu fru qwomen; und sprengeten in das lant Samland uf den suntag Exurge, quare obdormis. [...]

Von eyme grosin vorretnisse und schadin

[...] In der selben cziit uf den sontag czu vastnacht was der erbar here, her Marquart von Rasschow, kompthur czur Mymmel, mit etlichen herrin, der nicht vil was und ouch der lute, die mit ym worin, gereyset ken Samaythen. Und sy woren gewarnit von eyme vorreter und sameltin sich, und lyssen sie wol ynczin; und do sie weder uswoldin, do was der snee gros; und slugen vier herren tot und LXVI man, und nomen den komptur in syme harnisch, und bundin yn uf sin pferd, und sperreten das an die bowme, und machtin eyn fur al umme, und heyligetin yn erin goten czu erin, und dorczu IIII ander pfert und XXX brunyen; und der herren, die do wordin geslagen, was eynir von Querinford und eynir von Stocheym.

PRŪSIJOS ŽEMĖS KRONIKA
1419

Apie Rūdavos mūšį

[...] 1370 Viešpaties metais visur pasklido žinia, kad lietuviai ir rusai kaupė jėgas ir ketino užpulti prūsų kraštą, kadangi jiems rūpėjo jų skriauda. Todėl Ragainės komtūras von Mansfelt buvo labai budrus ir pirmasis sužinojo ir perdavė raštu žinią maršalui, ponui Henningui Schindekopui, taigi magistras po to perspėjo ir krašto gynėjai visai pasirengę susirinko prie Karaliaučiaus. Tai velnias panoro lietuvius sutrikdyti, nes jie buvo nusiteikę pulti per Užgavėnes, kada visi krikščionys būtų buvę apkvaišę ir nesipriešinę. Bet kadangi genys skrido ne taip, kaip reikėjo, tai jie atžygiavo aštuoniomis dienomis per anksti; ir įsiveržė į Sembą Pelenų sekmadienį, todėl ir tu šok iš miego. [...]

Apie didelę išdavystę ir nuostolius

[...] Tuo pačiu metu, Užgavėnių sekmadienį, garbingasis bajoras Marquartas von Rasschow, Mėmelio komtūras, su keletu riterių ir su jį lydinčiais vyrais patraukė prieš žemaičius. Ir čia juos vienas [žemaitis] išdavikas perspėjo, jie susirinko ir galėjo pasitraukti. Kai jie norėjo grįžti atgal, prisnigo daug sniego; keturis riterius ir šešiasdešimt šešis vyrus užmušė, komtūrą suėmė ir su visais šarvais ir žirgu pririšo prie medžio ir aplink sukūrė laužą, ir jį paaukojo savo dievų garbei, ten pat dar sudegino keturis žirgus ir trisdešimt vyrų su šarvais. Iš ten nužudytųjų riterių vienas buvo iš Querinfordo, o antras – iš Stocheymo.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO VYTAUTO LAIŠKAS ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIUI ZIGMANTUI

Torunės taika tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino, sudaryta 1411 metais, po Žalgirio pergalės, garantavo Lietuvai Žemaitijos valdymą tik iki Jogailos ir Vytauto gyvos galvos (*LKK,* 271). Šis kompromisas nepatenkino nė vienos pusės, ir politinė kova vyko toliau. Įprastą tokiais atvejais laviravimą tarp popiežiaus ir Šv. Romos imperijos imperatoriaus trikdė tai, kad buvo du popiežiai (Romoje ir Avinjone), o netrukus padėtį dar labiau sukomplikavo Konstanco Bažnyčios susirinkimo pastangos išrinkti dar vieną popiežių (*Иерер*, 1894, 489–491, 493–495). Tokiomis aplinkybėmis Jogaila ir Vytautas 1412 metais sutiko pripažinti arbitru imperatorių Zigmantą Liuksemburgietį (jis buvo ir Jogailos svainis) (*VD*, 127; *Jogaila*, 1935, 158). Zigmanto įgaliotinis Benediktas Makra ištyrė padėtį vietoje ir 1413 metais paskelbė sprendimą, pripažįstantį Žemaitiją Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, o Klaipėdą – Žemaitijai (Dundulis, 1960, 131–133). Vokiečių ordinas pradėjo plačią propagandinę kampaniją prieš Benedikto Makros sprendimą bei asmeniškai prieš Vytautą ir Jogailą (Dundulis, 1960, 134–137). Jogailos (jis kartu atstovavo ir Vytautui) ir Vokiečių ordino atstovų susitikimas pas Zigmantą Budoje (Vengrija) nieko nedavė, o netrukus, 1414 metais, pasibaigė ir Zigmanto arbitražinių įgaliojimų laikas (Dundulis, 1960, 138). Abi pusės pabandė ginčą išspręsti jėga, tačiau nė viena iš jų nepasiekė norimų rezultatų (vadinamasis 1414 metų bado karas; *LKK*, 282–284). Popiežiaus ir imperatoriaus pasiuntinių reikalavimu byla buvo perduota spręsti Konstanco Bažnyčios susirinkimui (*Jogaila*, 1935, 167).

Suprasdamas ideologinės propagandos reikšmę, Vytautas, Jogailos remiamas, 1413–1417 metais oficialiai pakrikštijo žemaičius (Prochaska, 1914, 169–170; *VD*, 102–103, 107). 1415–1416 metais svarstant Žemaitijos bylą Konstanco susirinkime, tai labai pravertė Lietuvos interesus ginančiai Lenkijos delegacijai, kurioje nuolat būdavo ir Lietuvos atstovų. Susirinkimas pasisakė už Žemaitijos priskyrimą Lietuvai, tačiau nepriėmė konkretaus nutarimo (Janulaitis, 1933, 27–61; Dundulis, 1960, 153–169; *Jogaila*, 1935, 167–171). Atsinaujinusios derybos su Vokiečių ordinu nedavė vaisių, grėsė naujas karas (Dundulis, 1960, 178–198). Popiežiaus legatams spaudžiant, 1419 metais Jogaila savo ir Vytauto vardu vėl sutiko pripažinti imperatorių Zigmantą arbitru (Dundulis, 1960, 197–198).

Zigmantas Liuksemburgietis, kaip ir kitais atvejais, siekė gautus įgaliojimus panaudoti savo tikslams. Jis elgėsi dviprasmiškai (*Jogaila*, 1935, 174–175), nors dar Konstanco susirinkime buvo slapta pažadėjęs Vokiečių ordinui ginčą išspręsti jo naudai (Prochaska, 1914, 186). Netrukus, norėdamas gauti Vokietijos kunigaikščių paramą Čekijos sostui užimti, jis jau aiškiai stojo jų palaikomų kryžiuočių pusėn (Dundulis, 1960, 203–204; *Jogaila*, 1935, 175). Nėra abejonių, kad Zigmantas prijautė Ordinui, nes pats buvo Vokietijos kunigaikštis, vėliau tapęs ir imperatoriumi. Tačiau siauri dinastiniai interesai vertė jį daryti didelius politinius vingius, o XV amžiaus antrojo dešimtmečio antrosios pusės sudėtinga politinė padėtis tikruosius jo kėslus darė ne visai suprantamus. Todėl nereikia stebėtis Jogailos bei Vytauto padaryta klaida – sutikimu Zigmantą pripažinti arbitru. Juo labiau kad 1419 metais popiežiaus legatai Gnevkove pareiškė esant teisų Vokiečių ordiną (Prochaska, 1914, 186).

1420 metų sausio 6 dieną Vroclave vykusiame imperijos seime Zigmantas Liuksemburgietis paskelbė savo sprendimą, patvirtinantį Torunės sutarties sąlygas, bet kai kuriomis detalėmis dar palankesnį Vokiečių ordinui (Dundulis, 1960, 200–203). Zigmanto sprendimas Vytautui ir Jogailai buvo nelauktas (Prochaska, 1914, 205). Jie atsakė griežtais protestais. Prasidėjo intensyvus pasikeitimas pasiuntiniais ir laiškais (Dundulis, 1960, 205–208). Vytautas pasinaudojo tuo, kad nebuvo jo rašto, pripažįstančio Zigmantą arbitru. Tai leido jam pareikšti, kad imperatoriaus arbitražinis sprendimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio nevaržo (*VD*, 131). Šis Vytauto žingsnis buvo svarbus, nes Jogaila taktiniais sumetimais pareiškė sutinkąs su Vroclavo sprendimu, nors ir apskundė jį popiežiui (Prochaska, 1914, 207).

Aptariamasis Vytauto laiškas imperatoriui yra vienas svarbiausių iš minėtųjų raštų, kuriais buvo keičiamasi po Vroclavo arbitražinio sprendimo. Prieš Vokiečių ordino ir imperatoriaus teiginius, grindžiamus formaliais sutarčių motyvais, Vytautas iškelia normalaus valstybės ir tautybės egzistavimo principus, susietus su lietuvių tautos raidos poreikiais. Tai buvo giliai suvokta savo meto istorinės raidos koncepcija. Šį laišką galima pavadinti politiniu traktatu (Prochaska, 1914, 206–207; Dundulis, 1960, 208–212; *LKK*, 287–288). Kaip priešprieša Vokiečių ordino ir jį palaikiusių publicistų „antibarbarinei“ propagandai buvo keliama tautybės idėja, kurios esmę sudarė monarcho (net jei jis ir pagonis) tėvoninės valdžios neliečiamybės principas (Janulaitis, 1933, 31–40).

Šią idėją nuosekliai išplėtojo lenkų teisininkas Paulius Vladimiris rašinyje „Apie popiežiaus ir imperatoriaus prerogatyvas pagonių atžvilgiu“ (Kahl, 1958, 161–209; Weise, 1963, I, 420–473; II, 622–672; 1964, III, 401–420). Paulius Vladimiris iš esmės gynė Gediminaičių dinastijos valdžios teises, o kartu ir Lietuvos valstybės, kaip „Dievo duoto reiškinio“, egzistavimo teisę. Jis padarė Gediminaičiams šią paslaugą todėl, kad Jogaila buvo Lenkijos karalius.

Vytauto laiškas yra paties Lietuvos valdovo politinė deklaracija. Sąlygas jai subrandino Lietuvos valstybės raida, Lietuvoje susikūrusi pajėgi didžiojo kunigaikščio raštinė (Kosman, 1969, 91–119). Traktato formulavimai atitinka įprastines to meto diplomatinių aktų išraiškos priemones (Kosman, 1971, 139–169).

Atkreiptinas dėmesys į Broniaus Dundulio pastabą: laiškas rašytas ne Lietuvos Brastoje (dab. Brestas), kaip nurodo jį išleidęs Antonis Prochaska (*CEV*, 466), o Beržtuose, Gardino srityje, netoli Varėnos rajono Kabelių apylinkės (Dundulis, 1960, 208).

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Mitologiniu požiūriu įdomi Vytauto laiško mintis, kad žemaičių žemė yra „žemiau“, o aukštaičių – „aukščiau“. Iš tikrųjų geografiniu požiūriu tai nėra labai ryšku, nes Žemaitijos aukštumos yra net aukštesnės už bendrą Aukštaitijos paviršiaus lygį jūros atžvilgiu. Tačiau ir kiti šaltiniai, pavyzdžiui, Jonas Łasickis (1615), pažymi, kad žemaičių žemė yra „žemesnioji“, o aukštaičių – „aukštesnioji“. Susiformuoti tokiam suvokimui, kuris įsitvirtino ir pačiuose etnonimuose, matyt, padėjo ir geografiškai orientuota senovės baltų mitinė pasaulėžiūra, pagal kurią vakarinė krašto teritorija suvokiama kaip „žemesnė“ (žemiau esanti), o rytinė – kaip „aukštesnė“ (Vėlius, 1983).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: CEV, 466–469.

Literatūra: Prochaska, 1914, 169–170, 186, 205–207; *VD*, 102–131; Janulaitis, 1933; *Jogaila*, 1935, 167–173; Dundulis, 1960, 132–138; *LKK*, 271–288; Kosman, 1969; 1971.

Tekstas iš: CEV, 467.

EPISTOLA VITOLDI, MAGNI DUCIS LITHUANIAE, AD SIGISMUNDUM, IMPERATOREM ROMANORUM

11 Martii 1420

[...] In qua quidem sentencie pronuncciacione nescimus quibus meritis vel culpa exigentibus vel in quo tantum contra vestram deliquimus serenitatem, pro quo merito vestra serenitas contra nos tantam debuit habere displicenciam, vel que causa fuit, quod sic in toto contra nos sentenciastis, in omnibus partem nostram aggravando. Sentenciastis enim et pronuncciastis primo in terra Samaytarum, que est hereditas et patrimonium nostrum ex legittima attavorum et avorum nostrorum successione, quam et nunc possidemus, que eciam est et semper fuit unum et idem cum terra Lythwanie, nam unum ydeoma et uni homines. Sed quod terra Samaytarum est terra inferior ad terram Lythwanie, ideo Szomoyth vocatur, quod in lythwanico terra inferior interpretatur. Samoyte vero Lythwaniam appelant Auxstote, quod est terra superior respectu terre Samaytarum. Samagitte quoque homines se Lythwanos ab antiquis temporibus et nunquam Samaytas appelant, et propter talem ydemptitatem (sic) in titulo nostro nos de Samagicia non scribimus, quia totum unum est, terra una et homines uni. In qua adiudicastis nos pro ordine omnes meliores et maiores utilitates et proventus, ut sunt venaciones omnium ferrarum, piscature, mellificia et alios fructus sine quibus ipsa terra Samaytarum nequaquam stare potest nec vivere, omnem puta desertum ubi tamen prius castra et ville Samaytarum fuerant, prout ad huc colles et terre loca apparent manifeste, et ibi eorum nunc sunt omnes utilitates et proventus supradicte [...]

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO VYTAUTO LAIŠKAS ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIUI ZIGMANTUI

1420 kovo 11

[...] Nežinome, dėl kieno nuopelnų ar kaltės buvo paskelbtas toks sprendimas arba kuo mes taip nusikaltome Jūsų Šviesybei, kad Jūsų Šviesybė pelnytai nusiteikėte prieš mus, visur sudarydamas mūsų pusei sunkumų. Juk pirmiausia

Jūs padarėte ir paskelbėte sprendimą dėl Žemaičių žemės, kuri yra mūsų paveldėjimas ir mūsų tėvonija iš teisėtos prosenolių bei senolių įpėdinystės. Ją ir dabar nuosavybėje turime, ji dabar yra ir visada buvo viena ir ta pati Lietuvos žemė, nes yra viena kalba bei tie patys gyventojai. Bet kadangi Žemaičių žemė yra žemiau negu Lietuvos žemė, todėl ir vadinama Žemaitija, nes taip lietuviškai yra vadinama žemesnė žemė. O žemaičiai Lietuvą vadina Aukštaitija, t. y. iš Žemaičių žiūrint, aukštesne žeme. Taip pat Žemaitijos žmonės nuo senų laikų save vadino lietuviais ir niekada žemaičiais, ir dėl tokio tapatumo (sic) savo rašte mes nerašome apie Žemaitiją, nes viskas yra viena, vienas kraštas ir tie patys gyventojai. Kodėl priskyrėte Ordinui tai, kas labiau teikia mums naudos ir pelno, būtent visokių žvėrių medžioklę, žvejybą, bitininkystę ir kitką, be ko pati Žemaičių žemė negali išsiversti bei išgyventi; priskyrėte visus tuščius plotus, kur pirmiau yra buvusios žemaičių pilys ir kaimai (o ir iki šiol aiškiai matyti piliakalniai ir gyvenvietės), ir ten jie dabar gauna minėtosios naudos bei pelno. [...]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

MIKALOJUS LASOCKIS
? – 1450

NICOLAUS LASOCKI

Mikalojus Lasockis (*Nicolaus Lasocki*, *Lantsosky*, *Mikołaj Lasocki*) – Krokuvos katedros dekanas, Jogailos sekretorius, publicistas, Lenkijos delegatas Bazelio visuotiniame Katalikų bažnyčios susirinkime.

Lasockis gimė mažame Lasotkų dvarelyje Dobrynės žemėje, kuri 1392–1405 metais priklausė Vokiečių ordinui. Dlugošas mini, kad nuo 1424 metų Lasockis buvo Romoje, matyt, kaip vienas iš popiežiaus Martyno V patarėjų Lenkijos ir Lietuvos reikalams. Vėliau (nuo 1426) jis buvo nuvykęs į Romą kaip Jogailos sekretorius ir aktyviai dalyvavo kurijos politikoje. 1434–1438 metais gyveno Bazelyje. Bazelio Bažnyčios susirinkime gynė tezę, kad susirinkimo sprendimai yra viršesni negu popiežiaus. Jis pasiūlė organizuoti kryžiaus žygius prieš turkus ir panaikinti Vokiečių ordiną.

1434 metų lapkričio 5 dieną Bazelio susirinkime Lasockis pasakė kalbą apie neseniai (1434 05 31) mirusį Lenkijos karalių Jogailą. Susirinkimo pirmininkas kardinolas Julijonas Cesarini minėjo jo „puikią kalbą“. Lasockis gynė Jogailą nuo Ordino atstovų priekaištų, ypač dėl tariamos jo dviveidystės santykiuose su husitais.

Tomis aplinkybėmis pasirodė Lasockio rašinys *Didysis melas, Mikalojaus Lasockio, Lenkijos karalystės pasiuntinio Bazelio susirinkime, įteiktas šviesiausiesiems Kastilijos ir Leono karalystės pasiuntiniams* (*Magna mendacia per N Lantsosky, ambassiatorem regis Polonie in concilio Basiliensi, data ambassiatoribus serenissimi regis Castelle et Legionis*). Kryžiaus žygių prieš turkus propaganda tapo Lasockio gyvenimo tikslu. Todėl šis rašinys buvo adresuotas ispanams, kurie kariavo prieš islamą.

Rašinio pradžioje apibūdinama Lenkija: jos teritorija, kilmė, Bažnyčia ir kovos su totoriais uždaviniai. Lasockis siekė parodyti, kad Lenkija esą apsaugojusi Vakarus nuo totorių ir tai yra svarbus jos nuopelnas. Toliau autorius pasakoja apie Lietuvą. Lietuviai iš pradžių buvę pagonys barbarai, katalikiškos Lenkijos priešai. Lenkija turėjusi kariauti iš karto ir su lietuviais, ir su totoriais. Lasockiui rūpėjo pavaizduoti, kad lenkams teko kovoti su grynai pagoniška lietuvių tauta. Rašinyje vengiama polemikos su Ordinu. Lenkai ir Ordino broliai kovoje dėl tikėjimo buvę ginklo broliai. Bet Lasockis pripažino, kad pagonių lietuvių nebuvo įmanoma įveikti ginklu. Reikėjo rasti kitą išeitį – lenkų karalaitės vedybas su

Lietuvos kunigaikščiu Jogaila. Jogaila labai giriamas ir rodomas jo dievobaimingumas. Vargu ar čia Lasockis ką nors perdėjo, nes apie tai kalba ir kiti šaltiniai.

Didysis melas, kaip mano jo publikuotojas Kurtas Forstreuteris, buvo parašytas 1435 metų antrojoje pusėje (bet ne metų pabaigoje). Pagrindinis Forstreuterio argumentas tas, kad rašinyje neminimas 1435 metų rugsėjo 1 dienos Pabaisko mūšis ir po jo sudaryta Bresto (Kujavuose) taika (1435 metų gruodžio 31 dieną). Jei autorius būtų žinojęs apie šiuos svarbius įvykius, jis būtų juos paminėjęs, nes tai buvo lenkams naudinga.

Rašinys yra išlikęs XV amžiaus pirmosios pusės aktų rinkinyje. Dabar jis saugomas Waldburgo-Zeil kunigaikščių archyve.

MEČISLOVAS JUČAS

Žinias apie senuosius lietuvių tikėjimus Lasockis galėjo gauti iš amžininkų, net paties Jogailos, kurio sekretorius jis buvo, arba paimti iš kitų, dar senesnių šaltinių. Dalis jo informacijos (apie ugnies, miškų garbinimą, mirusiųjų deginimą) iš dalies sutampa su vėlesnėmis Dlugošo ir Lietuvos metraščių žiniomis. Sutampa ne tik bendri teiginiai, kurie kartojami daugelyje šaltinių, bet ir smulkesnės detalės. Pavyzdžiui, rašydamas apie miškų garbinimą, Dlugošas teigia, kad tokio miško niokotoją demonas nužudydavo arba sužalodavo jam kurią nors kūno dalį, o Lasockis – kad tokius miškus saugojo demonai; *Bychovco kronikoje* sakoma, kad Šventaragis buvo sudegintas kartu su žirgu, mylimu vergu, kuriam jis buvo malonus, o Lasockis sako, kad mirę Lietuvos valdovai buvo deginami „su tarnu bei žirgu, kurį labiau mylėjo“. Tačiau tiek Dlugošo raštuose, tiek Lietuvos metraščiuose mitinės informacijos yra kur kas daugiau negu Lasockio rašinyje, o pastarajame yra duomenų, kurių nėra anuose šaltiniuose (kad mirę Lietuvos valdovai būdavo „sudeginami kartu su žmona, net ir gyva“). Atrodo, kad visų trijų šaltinių autoriai yra rėmęsi dar ketvirtu šaltiniu, tik Lasockis iš jo paėmė daug mažiau informacijos negu kiti du autoriai.

Kita Lasockio informacijos dalis (kad lietuviai per dieną laikydavo dievu tą, ką saulei tekant sutikdavo), turimais duomenimis, nėra užfiksuota kituose baltų mitologijos šaltiniuose. Toks tikėjimas iš viso būdingesnis ne baltams, o rytiečiams. Kadangi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje anuo metu gyveno nemaža kitų tautybių žmonių (slavų, totorių, karaimų), tai nuogirdą apie jų tikėjimus Lasockis galėjo priskirti lietuviams. Baltų mitologijos tyrinėtojai į šį šaltinį dar nėra atkreipę dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Forstreuter, 1972.
Literatūra: Witczak, 1971.
Tekstas iš: Forstreuter, 1972, 693–696.

MAGNA MENDACIA
1435

Regnum Polonie est situatum in finibus Cristianorum et tendit partim ad occidentem, partim ad septentrionem, quia est latissimum. Ex parte Cristianorum confinat cum regno Hungarie, Bohemie, Almania ut ducatu Saxonie. Ex parte infidelium confinat cum magna Tartaria, partim cum Turkia, cum magno imperatore videlicet Thurcorum, cum magna Rusia, que licet sit cristiana, de obediencia tamen Grecorum quoad fidem, in temporalitate autem pro maiori parte subest regno Polonie, patria quidem amplissima et ditissima, ex qua omnes pelles Sobolinorum, Armelinorum, Mardminorum proveniunt. Confinat eciam cum Litwania, que olim fuit infidelis, nunc autem catholica, de qua infra dicetur.

Hoc regnum est amplissimum et in rebus opulentissimum, habens fluvium decurrentem per medium regni, vocatum Vandalus. Inde dicti fuerunt Vandalice, qui superiori tempore usque ad Hispanias descenderunt. Et sicut historie nostre tradunt, dictus fluvius vocatus est Vandalus a Vanda, filia unius regis, que in ipso flumine submersa dicitur, et inde cepit nomen Vandalus. Habet eciam dictum regnum utrumque lacus maris mediterraneum et oceanum et per utrumque navigat et in orientem et occidentem. Habet ultra triginta duces subiectos sibi. Comites non habet preter unum comitem palatinum regni. Habet XII palatinos regni in quorum manibus est omne regimen, sine quorum consilio rex nichil potest decernere, maxime in re ardua, qui eciam habent potestatem regem iudicandi et privandi, ubi sine consilio ipsorum agere vellet in rebus arduis. Habet multos prelatos, qui sunt in consilio regis, sine quorum presencia nichil concludi potest, qui preferuntur in votis et locis omnibus ducibus et palatinis. Clerus multum honoratur, quia fere omnes sunt nobiles et coniuncti sanguine cum secularibus. Habent cerimonias devotissimas et multa ieiunia. Prelati tenent magnum statum et hospitalitatem amplissimam.

Populus ibidem devotissimus, sed ad resistendum hostibus sevissimus. Maior pugna eorum est cum imperatore Tartarorum potentissimo, cuius inexstimabilis potencia dicitur adeo, ut exercitus suus non per milia, sed miliones possit conputari nec sibi posset resisti per artem. Nam licet rex Polonie sine aliquo

stipendio possit campum facere de ducentis milibus armatorum equestrium omnium fere nobilium et aliorum pedestrium innumerabilium, tamen tanta est potencia illius imperatoris, ut sine comparacione in multo excedat. Oportet ergo pugnare cum eis per artem, id est cum curribus armatis. Iamque quadraginta anni lapsi sunt, quod rex Polonie ab illis partibus seu plaga Tartarorum habet suum exercitum armatum dictis curribus, videlicet decem milia equitum et XX milia peditum, nec a dictis quadraginta annis citra umquam reversus fuit dictus exercitus ab illa plaga. Nam si dictus exercitus pro aliquo modico tempore cassaretur seu reverteretur, totum regnum Polonie et Hungarie et Bohemie esset in cinere, sicut superioribus temporibus factum fuit, sicut cronice nostre tradunt et Ungarorum. Iamque ipse rex Polonie a dictis quadraginta annis citra ultra trecenta castra in terris dictorum Tartarorum medietate dicto exercitu construxit eciam invito dicto imperatore. Nam quociens ipse imperator invadit dictum exercitum nostrum cum sua maxima multitudine exercitus, ipse claudit se in ipsis curribus armatis habentibus ultra decem milia bombardarum magnarum et parvarum, cum quibus resistunt dictis infidelibus, quibus bombarde sunt incognite. Nam facilius posset expugnari quecumque civitas fortissima quam illi currus sic armati, qui eciam, si obsiderentur per quamcumque potenciam maximam, posset [!] ire de loco ad locum, ubi placet eis. Et nisi esset hec ars currium, regnum Polonie et alie partes vicine essent in magno periculo. Et quantum hec coniecturari possimus, non transibunt XXV anni, quod mediante dicto exercitu currium propellemus dictos Tartaros ultra mare, nec aliter christianitas ab illis infidelibus posset esse secura, donec illi infideles ultra mare propellantur. Cum quanto autem labore et expensa hec fiant, unusquisque considerare poterit. Utinam alii christiani principes, maxime imperator, qui semper fuit inimicissimus illi regno, non darent impedimentum, iam ipsi infideles ultra mare fuissent profligati et christianitas ab illa parte esset secura. Illi infideles sunt adeo crudeles et inhumani, ut eciam carnes equorum commedere et sanguinem bibere non abhorreant. Multa essent dicenda de crudelitate et multitudine atque cerimoniis illorum infidelium, sed tempus non patitur.

Ab alia parte dicti regni versus septentrionem confinat una patria vocata Lithwania, olim barbara, nunc vero catholica, unde collendissime ac sanctissime memorie rex, pater moderni regis, originem traxerat. Patria illa est maxima et latissima, habens plures principes sub se et duces maximos, sed solita est per unum, qui vocatur magnus dux lithwanie, gubernari, quemadmodum fuit rex noster prefatus antequam vocatus esset ad regnum et ad fidem catholicam.

Gens illa habuit mirabiles supersticiones. Nullam habuit legem, sed quidquid pro uno die in ortu solis occurebat, sive serpens, gallus equus vel huiusmodi, illud pro Deo credebant. Sic qualibet die alios et alios deos habuerunt. Ignem

eciam ardentem continuo habuerunt sine intermissione, quem eciam colebant. Habuerunt silvas sanctas, ad quas nullus attingere poterat propter demonum custodias preter sacerdotes. Ipsorum mortui comburebantur, non sepeliebantur. Principes ipsorum, quandocumque moriebantur, statim comburebantur cum uxore, eciam viva, et familiari et equo, quem magis diligebat, sic ille mortuus, isti vivi comburebantur, et similia multa, que longum esset enarrare.

Hec gens multum bellicosa regnum Polonie fortissime impugnabat, et ab illa plaga illud regnum quasi totum desolatum fuit ab illis infidelibus nec regnum ipsum sibi resistere poterat propter impedimenta aliorum hostium infidelium, puta Tartarorum, qui eciam regnum ipsum ab alia parte impugnabant. Demum regnum ipsum non valens utrique potencie resistere at audito, quod ordo Theutonicorum cum nigra cruce esset institutus contra infideles, misit pro eis et tradidit eis multa castra et civitates et terras in confinibus illorum infidelium, ut ipsi cruciferi ab una parte, regnum autem ab alia parte ipsis resisterent. Sicque fratres ipsi cruciferi Pruteni sunt infra limites regni Polonie nec postea castra ipsa regno restituere volebant nec volunt, pro quibus gwerre fuerunt et erunt, donec castra ipsa et civitates regno restituant. Sicque pugnantibus nobis ab una parte et ipsis cruciferis contra ipsos barbaros ab alia duravit hec pugna per CL^{ta} annos nec tamen expugnari poterant, quinymo ipsi plura et maxima dampna nobis intulerunt.

Quod duravit usque ad tempus regis [!] prefati tunc existente domino et magno duce illius ducatus et patrie.

Demum, postquam regnum vidit non posse ipsis infidelibus cum armis resistere, cogitavit si aliquo alio modo posset cum eis pacem habere vel saltem ad fidem per aliqua media reducere. Vacante igitur regno Polonie per mortem regis Lodwici, qui fuit de domo Francie, qui habuit utrumque regnum et Polonie et Hungarie, qui dimisit duas filia, quarum unam habuit imperator modernus et cum ea habuit regnum Hungarie, alia fuit relicta pro regno Polonie. Principes regni cogitarunt, si forte per medium matrimonii gens illa posset reduci ad fidem catholicam. Miserunt solempnes ambasiatores ad regem nunc mortuum, qui tunc fuit dominus et magnus dux illius patrie, ut si vellet fidem catholicam cum tota sua gente suscipere et illam patriam incorporare regno, regnum vellet sibi filiam, que succedebat in regno, dare in matrimonium et imponere sibi diadema regni. Rex autem, tum ambicione regni tum eciam quia de natura fuit semper acclinatus ad bonum, habito consilio cum suis principibus et patria fidem suscepit et matrimonio annuit. Sicque rex Polonie fuit effectus adductusque ad civitatem principalem et sedem regni, scilicet Cracoviensem, primo baptizatus secundo matrimonium contraxit, tercio diademate coronatus.

Demum reversus ad patriam suam cum prelatis et doctoribus fidei nostre totam patriam baptizari fecit. Nam facile fuit, postquam gens illa iam vidit principem suum baptizatum fuisse. Sicque prelati ipsi et doctores per integrum annum laborantes ultra CCCC milia hominum uno anno baptizarunt. Erexitque in illa patria septem ecclesias cathedrales et unam metropolitanam. Et in illo loco, in quo ignis continuo ardens a gentilibus colebatur, constituit dictam ecclesiam, in qua Deo laudes sine intercessione die et nocte alta voce decantantur ad instar illius ignis, ut sicut ille ignis in honorem deorum suorum continuo audebat, sic laudes ipse ad ho[no]rem Dei decantantur sine intermissione. Demum dotavit unum collegium in universitate Cracoviensi pro illis neophitis, qui expensis regis in illo graduantur, et demum preficiuntur illi populo in prelatos et predicatores. Estque gens illa multo devocior quam nos antiqui christiani.

Illeque rex fuit adeo devotus, ut non possit videri devotior maior in quocumque homine cuiuscumque dignitatis esset. Missas suas devotissime audiebat, quibus peractis stabat singulis diebus ad minus per sex horas flexis genibus in oracione, ita quod aliquando servitores fastiditi ipsum solitarium in ecclesia relinquerunt. Ab eo tempore, quo baptizatus fuit semel neglexit missam audire, de quo doluit usque ad mortem inceperat enim agitare seras die illo ante solis ortum ad tantum discurrit, quod cappelam pro missa preparatam reperire non potuit, donec lapsus esset meridies, de quo dolebat usque ad mortem. Tanta fuit devocio in illo barbaro. Vinum nunquam gustavit, sed puram bibit aquam, tribus diebus in septimana ieiunabat, die Veneris non commedit ferculum, sed panem et aquam, et hoc in sero. Tempore Quadragesime non aliud commedit quam legumina. Clerum permaxime venerabatur, prelatos suos omnibus principibus preponebat. Multas ecclesias et monasteria construxit et dotavit. Victorias habuit felicissimas contra omnes inimicos suos et fidei. Nunquam movit gwerram nisi excitatus et compulsus. Multa essent de illo principe dicenda, sed tempus non patitur. Unum hoc solum dixerim principem magis devotum et liberalem nunquam vidisse nec de eo legisse.

In regressu suo ad regnum ducatuque suo Litwanie regno unito eidem ducem Alexandrum alias Witoldum nuncupatum prefecit in gubernatorem. De isto principe multo dicenda essent multa et quodammodo auditui incredibilia.

DIDYSIS MELAS
1435

Lenkijos karalystė išsidėsčiusi krikščionių kraštuose ir plyti iš dalies į vakarus, iš dalies į šiaurę, nes yra nepaprastai didelė. Iš krikščionių pusės ribojasi su Vengrijos, Bohemijos karalystėmis ir vokiečių Saksonijos kunigaikštyste. Iš netikėlių pusės – su didžiąja Totorija, iš dalies su Turkija, tai yra su didžiuoju turkų imperatoriumi, su didžiąja Rusia, kuri, nors yra krikščioniška, tačiau priklauso graikų tikėjimui. Dabar didžioji jos [Rusios] dalis yra Lenkijos karalystės valdžioje. Šalis labai plati ir pertekusi turtais, iš jos keliauja visi sabalų, žebenkščių, šermuonėlių kailiai. Ji ribojasi su Lietuva, kuri seniau buvo netikinti, o dabar – katalikiška. Apie ją bus kalbama toliau.

Lenkijos karalystė yra labai didelė ir galinga. Per karalystės vidurį teka upė, vardu *Vandalas*. Dėl to *vandalais* buvo vadinami tie, kurie ankstesniais laikais nuėjo iki Ispanijos. Kaip skelbia mūsų istorijos, minėta upė *Vandalu* pavadinta nuo *Vandos*, vieno karaliaus dukters, kuri, kaip pasakojama, joje nusiskandino. Todėl upė gavo vardą *Vandalas*. Karalystė turi tiek vidaržemio vandenis, tiek vandenyną, kuriais plaukioja į Rytus ir Vakarus. Turi per trisdešimt priklausomų kunigaikščių. Grafų neturi, išskyrus karalystės vaivadą. Turi dvylika karalystės vaivadų, kurių rankose yra visa valdžia, be kurių pritarimo karalius negali nieko nuspręsti svarbiausiais reikalais. Jie turi galią karalių teisti ar atimti iš jo valdžią, jei jis be jų pritarimo norėtų tvarkyti svarbius reikalus.

Turi daug prelatų, karaliaus patarėjų, be kurių dalyvavimo niekas negali būti nuspręsta ir kurie tada, kai duodami įžadai, bei kitais atvejais labiau vertinami už kunigaikščius ir vaivadas. Kunigai labai gerbiami, nes beveik visi yra kilmingi ir kraujo ryšiais susiję su pasauliečiais. Jie atlikinėja pamaldžiausias apeigas ir daug pasninkauja. Prelatų reikšmė didžiulė, jie nepaprastai svetingai priimami.

Žmonės ten labai pamaldūs, bet priešus atmuša nepaprastai įnirtingai. Ypač didelis jų mūšis buvo su galingiausiu totorių imperatoriumi, kuris, kaip pasakojama, – sunku patikėti – buvęs toks galingas, kad jo kariuomenė skaičiuojama ne tūkstančiais, o milijonais, ir jai pasipriešinti įmanoma tik karo menu. Mat nors Lenkijos karalius be jokių papildomų lėšų gali išvesti į kautynių lauką du šimtus tūkstančių ginkluotų raitelių, kurie būtų beveik visi kilmingieji, ir nesuskaičiuojamą daugybę pėstininkų, tačiau anas imperatorius toks galingas, kad ir lyginti nėra ko. Taigi su jais reikia kautis naudojant karo meną, būtent kovos vežimus. Jau keturiasdešimt metų Lenkijos karalius laukdamas totorių smūgio laiko tais vežimais apginkluotą kariuomenę, būtent dešimt tūkstančių raitelių ir dvidešimt tūkstančių pėstininkų, ir per tuos keturiasdešimt metų ši

kariuomenė niekuomet nepabėgo iš mūšio. Mat jei ši kariuomenė kuriuo nors metu būtų patekusi į spąstus ar pasitraukusi, visa Lenkijos, Vengrijos ir Bohemijos karalystė būtų virtusi pelenais, kaip įvyko ankstesniais laikais, kaip skelbia mūsų ir vengrų kronikos. Jau pats Lenkijos karalius per tuos keturiasdešimt metų su kariuomene totorių žemėse pastatė daugiau negu tris šimtus pilių prieš minėto imperatoriaus valią. Mat kai tik imperatorius su savo milžiniška daugybe užpuola mūsų kariuomenę, kariuomenė slepiasi kovos vežimuose, turinčiuose per dešimt tūkstančių didelių ir mažų patrankų, kuriomis jie priešinasi tiems netikėliams, kuriems patrankos nežinomos. Nes lengviau užkariauti bet kokį stipriausią miestą negu kovos vežimus, kurie, net apsuptì, gali, veržđamiesi per didžiausias pajėgas, judėti iš vietos į vietą, kaip jiems patinka. Jei nebūtų šio vežimų meno, Lenkijos karalystei ir kitoms gretimoms šalims grėstų didelis pavojus. Galime pridurti, jog nepraeis nė dvidešimt penkeri metai, kai minėtų Lenkijos karalystės vežimų kariuomenės padedami nustumsime totorius už jūros. Krikščionių pasaulis galės būti ramus dėl netikėlių tik tuomet, kai netikėliai bus nustumti už jūros. Kiek vargo ir lėšų tam reikės padėti, kiekvienas gali paskaičiuoti. Jei kiti krikščionių valdovai ir ypač imperatorius, kuris visuomet tai karalystei buvo labai nedraugiškas, netrukdytų, netikėliai jau būtų nublokšti už jūros ir krikščionių pasaulis būtų iš tos pusės saugus. Tie netikėliai yra tokie žiaurūs ir nežmoniški, kad nebijo valgyti arklių mėsą ir gerti kraują. Daug reikėtų pasakyti apie netikėlių žiaurumą, jų daugybę ar apeigas, bet nėra laiko.

[...] Iš kitos pusės, šiaurėje, minėta karalystė [Lenkija] ribojasi su šalimi, vadinama Lietuva. Kadaise tai buvo barbarų kraštas, o dabar katalikiškas. Iš jo yra kilęs pagarbiausios ir švenčiausios atminties karalius, dabartinio karaliaus tėvas. Ta šalis yra labai didelė ir plati, turi daug valdovų ir didžiausių kunigaikščių, bet paprastai valdoma vieno, kuris vadinamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Taip buvo vadinamas ir mūsų karalius prieš tai, kol dar nebuvo pakviestas prie karalystės vairo ir katalikų tikėjimo.

Ta tauta turėjo stebėtinų prietarų. Ji neturėjo nė vieno įstatymo, bet, ką tik kurią dieną saulei tekant pasitaikydavo sutikti – ar šliužą, ar gaidį, ar arklį, ar ką nors panašaus, – tą ir laikė dievu. Taip kiekvieną dieną jie turėjo vis kitus ir kitus dievus. Laikė visados nepaliaujamai degančią ugnį, kurią taip pat garbino. Jie turėjo šventų miškų, kurių niekas, išskyrus žynius, negalėjo liesti, nes juos saugojo demonai. Jų mirusieji buvo deginami, o ne laidojami. Miręs valdovas būdavo tučtuojau sudeginamas kartu su žmona, net ir gyva, ir tarnu bei žirgu, kurį labiau mylėjo. Taip tasai miręs, o anie gyvi būdavo sudeginami; ir taip dar ilgai galima būtų tęsti pasakojimą ir papasakoti daugybę panašių dalykų.

Ši labai karinga tauta smarkiai puldinėjo Lenkijos karalystę. Dėl tų smūgių karalystė tapo lyg ir palikta likimo valiai, nebegalėjo jiems priešintis, nes trukdė

kiti priešai netikėliai, suprantama, totoriai, kurie puolė ją iš kitos pusės. Nepajėgdama priešintis vienai ir kitai galybei ir išgirdusi, jog prieš netikėlius yra įkurtas Vokiečių ordinas su juodu kryžiumi, karalystė pasiuntė [pasiuntinius] ir perdavė jam daugybę pilių ir miestų bei žemių prie tų netikėlių sienų, kad kryžiuočiai iš vienos pusės, o karalystė – iš kitos jiems priešintųsi. Taip broliai Prūsijos kryžiuočiai atsidūrė Lenkijos karalystės ribose. Vėliau jie nebenorėjo ir dabar nenori grąžinti karalystei tų pilių, dėl kurių vyko ir vyks karai, kol jie sugrąžins karalystei pilis ir miestus. Taip iš vienos pusės mums, o iš kitos – kryžiuočiams kaunantis prieš tuos barbarus, kova užtruko šimtą penkiasdešimt metų, tačiau jų užkariauti buvo neįmanoma, negana to, jie patys mums padarė daugybę didžiausių nuostolių.

Tai truko iki minėto karaliaus – tuomet esančio tos kunigaikštystės ir šalies viešpaties ir didžiojo kunigaikščio – laikų.

Karalystė, pagaliau pamačiusi, jog nepajėgia netikėliams priešintis ginklais, sumanė kitą būdą taikai pasiekti ar bent kitomis priemonėmis atvesti juos į tikėjimą. Lenkijos karaliaus vieta buvo tuščia mirus karaliui Liudvikui, kuris buvo kilęs iš Prancūzijos ir valdė Lenkijos bei Vengrijos karalystes ir kuris paliko dvi dukteris. Vieną iš jų turėjo (kartu su ja ir Vengrijos karalystę) dabartinis imperatorius, o kita buvo palikta Lenkijos karalystei. Karalystės pirmieji vyrai sumanė nebent per vedybas tą tautą atvesti į katalikų tikėjimą. Jie pasiuntė pas dabar jau mirusį karalių, kuris anuomet buvo tos šalies viešpats ir didysis kunigaikštis, pasiuntinius. Jei jis su visa savo tauta priimtų katalikų tikėjimą ir tą šalį sujungtų su karalyste, karalystė jam duotų į žmonas dukterį – sosto įpėdinę – ir uždėtų karaliaus vainiką. O karalius, ir trokšdamas karalystės, ir dėl to, kad iš prigimties buvo linkęs į gėrį, pasitaręs priėmė su savo pirmaisiais valstybės vyrais ir tėvyne [katalikų] tikėjimą ir sutiko vesti. Taip jis buvo padarytas Lenkijos karaliumi, atvestas sostinėn į karaliaus sostą, būtent Krokuvon, iš pradžių buvo pakrikštytas, paskui vedė, po to buvo karūnuotas.

Paskui, grįžęs į savo tėvynę, su prelatais ir mūsų tikėjimo žinovais pakrikštijo visą šalį. Kai tauta pamatė pasikrikštijusį savo valdovą, tai padaryti buvo nesunku. Taip tie prelatai ir žinovai ištisus metus darbuodamiesi pakrikštijo daugiau negu keturis šimtus tūkstančių žmonių per vienerius metus. Jis pastatė tėvynėje septynias katedras ir vieną metropolijos bažnyčią. O toje vietoje, kur pagonys garbino amžinąją ugnį, pastatė bažnyčią, kurioje be perstojo dieną ir naktį garsiai buvo giedamos Dievą šlovinančios giesmės, ir panašiai kaip toji ugnis jų dievų garbei nuolatos degė, taip be pertraukos buvo giedami pašlovinimai Dievo garbei. Pagaliau tiems neofitams karalius dotavo vieną Krokuvos universiteto kolegiją. Karaliaus lėšomis jie joje mokosi ir vadovauja žmonėms kaip prelatai bei pamokslininkai. Toji tauta yra daug pamaldesnė negu mes, seni krikščionys.

Karalius buvo toks pamaldus, kad pamaldesnis negali būti jokio luomo žmogus. Jis nepaprastai pamaldžiai išklausydavo mišias. Joms pasibaigus, kai kuriomis dienomis klūpodavo melsdamasis mažiausiai po šešias valandas. Kartais net tarnams atsibosdavo, ir jie palikdavo jį vieną bažnyčioje. Nuo to laiko, kai pasikrikštijo, vieną kartą neišklausė mišių, ir dėl to sielvartavo iki pat mirties. Mat jis tą dieną buvo pradėjęs varstyti duris dar prieš saulei tekant ir taip bėgiojo šen bei ten, kol atėjo vidurdienis, o koplyčią vis rasdavo neparuoštą mišioms. Dėl to iki mirties sielvartavo. Toks buvo to barbaro pamaldumas. Vyno niekuomet neragavo, gėrė gryną vandenį, tris dienas per savaitę pasninkaudavo, penktadieniais nevalgė nieko, tik duonos ir vandens, ir tai vėlai. Per gavėnią valgė tik daržoves. Kunigus nepaprastai gerbė, prelatus vertino labiau už savo pirmuosius valstybės vyrus. Pastatydino daug bažnyčių ir vienuolynų ir paskyrė jiems dotacijas. Turėjo sėkmingų pergalių prieš savo ir tikėjimo priešus. Karą skelbdavo tik sukurstytas ir paskatintas. Daug reikėtų pasakyti apie tą valdovą, bet nėra laiko. Tik viena galėčiau pasakyti: dievobaimingesnio ir maloningesnio valdovo niekuomet nesu regėjęs nei ką nors panašaus skaitęs.

Tapęs karaliumi, savąją Lietuvos kunigaikštystę sujungė su karalyste, o jos valdytoju padarė kunigaikštį Aleksandrą, dar vadinamą Vytautu. Apie tą valdovą reikėtų daug pasakyti, net negirdėtų neregėtų dalykų.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

LAONIKAS CHALKOKONDYLAS
apie 1423 ar 1430–apie 1490

LAONIKOS CHALKOKONDYLES

Laonikas Chalkokondylas (*Λαόνικος Χαλκοκονδύλης*) – Bizantijos istorikas. Gimė jis (apie 1423 ar 1430) kilmingo atėniečio šeimoje. XV amžiaus penktajame dešimtmetyje mokėsi ir vėliau ilgai gyveno Mistroje – viename iš to meto Bizantijos kultūros centrų. Vienas jo mokytojas (1447) buvo žymus filosofas, istorikas ir visuomenės veikėjas Georgijus Gemistas Plethonas. Mirė Laonikas Chalkokondylas Kretos saloje (apie 1490).

Dešimties knygų veikale *Istorijos liudijimai* (*Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*), aprašydamas 1298–1463 metų įvykius, įvairiuose ekskursuose ir intarpuose Laonikas Chalkokondylas pateikė politinių, geografinių, etnografinių žinių apie Vidurio ir Rytų Europos tautas: kryžiuočių nukariautus prūsus, žemaičius, lietuvius, Livonijos gyventojus, apie jų kaimynus slavus ir kitas tautas. Šiuose ekskursuose bei intarpuose pasitaiko ir sporadiškų žinių apie šių tautų kalbą, papročius, religiją.

Sprendžiant iš istorinių realijų, veikalo teksto sandaros ir kitų dalykų, atrodo, kad Laoniko Chalkokondylo žinios apie baltus įrašytos ne anksčiau kaip 1440 ir ne vėliau kaip 1471 metais. Duomenys imti iš amžininkų kronikų, keliautojų pasakojimų, nuogirdų ir kitų įvairaus patikimumo šaltinių.

JUOZAS TUMELIS

Iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad Laonikas Chalkokondylas, norėdamas apibūdinti tolimõs, mažai pažįstamos žemaičių genties tikėjimus, atsitiktinai jiems priskyrė populiarius savo krašte praeityje garbintus dievus. Tačiau kita jo informacija apie baltų gentis rodo, kad jis buvo neblogai su jomis susipažinęs (žinojo, kad žemaičių kalba skiriasi nuo prūsų, o rengiasi jie panašiai kaip prūsai). Todėl galima manyti, kad Laonikas Chalkokondylas šiek tiek buvo susipažinęs ir su baltų mitologija, o teiginys, kad žemaičiai garbina Apoloną ir Artemidę, yra paremtas konkrečiais duomenimis, tik šito teiginio nereikia suprasti paraidžiui: žemaičiai garbino ne graikų Apoloną ir Artemidę, o tik į juos panašius savo dievus. Šitokią prielaidą patvirtina gilesnė pažintis su senąja žemaičių pasaulėžiūra. Žemaičiai priklausė viduriniajam baltų arealui, kurio mitologijoje, liaudies mene buvo populiarūs dievų dvynių simboliai (Vėlius, 1983, 37, 46–51).

Dvynių simboliai būdingi ir visai baltų mitologijai (Иванов, Топоров, 1983). Dvyniai Apolonas ir Artemidė buvo laikomi ne graikų kilmės dievais. Pasak Aristotelio, jų motina, pasivertusi vilke, į Graikiją atbėgusi iš hiperborėjų krašto (Лосев, 1957, 281–282). Artemidė mitologijos tyrinėtojų yra gretinama su dievų motina Kibele (Мифы, 1980, 107). Panašios deivės, kaip rodo šaltiniai, buvo žinomos ir baltams. Tai Tacito minima Dievų motina, *Malalos kronikos* perrašinėtojo – Žvorūna.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Chalcocondylas, 1843; 1922–1927; Dieterich, 1912; Mannhardt, 1936, 174–175 (fragm.); Grabler, 1954.

Literatūra: Miller, 1922; Darkó, 1923/1924; 1927; Grecu, 1946; Веселаго, 1957; 1958; 1960; Греку, 1958; Диттен, 1962; Ditten, 1968.

Tekstas iš: Chalcocondylas, 1843, 133.

APODEIKSEIS HISTORIŌN
c. 1440–1471

I. 124,4–7. Προυσίων δὲ ἔχονται Σαμῶται, *γένος ἄλκιμόν τε καὶ οὐδενὶ τῶν περιοίκων, ὁμοδίαιτον, οὐδὲ ὁμόγλωσσον. νομίζει δὲ τοῦτο τὸ γένος θεοὺς* Ἀπόλλω *τε καὶ* Ἄρτεμιν· *διαίτῃ δὲ χρῶνται τῇ πάλαι* Ἑλληνικῇ *καὶ ἤθεσι, σκευῇ δὲ τῇ* Προυσίων *παραπλησίᾳ*.

ISTORIJOS LIUDIJIMAI
apie 1440–1471

I. 124,4–124,7. Su prūsais ribojasi žemaičiai, narsi gentis, kurios gyvenimo būdas ir kalba kitokia nei aplinkinių [genčių]. Šita gentis garbina Apoloną ir Artemidę. Gyvenimo būdas ir papročiai tokie kaip senovės graikų, o rengiasi panašiai kaip prūsai.

Vertė *NIJOLĖ JUCHNEVIČIENĖ*

JONAS DLUGOŠAS
1415–1480

JAN DŁUGOSZ

Žymiausias Lenkijos viduramžių istorikas Jonas Dlugošas (*Jan Długosz, Dlugossius*) gimė Brzeźnicoje (Sieradzo vaivadija) neturtingo bajoro šeimoje. 1428–1431 metais studijavo Krokuvos akademijoje. Iš jos pasitraukęs dėl lėšų stokos, 1431 metais įsikūrė vyskupo Zbignevo Olesnickio dvare, kur dvidešimt ketverius metus dirbo notaru, sekretoriumi, kanceliarijos vedėju. 1440 metais buvo įšventintas kunigu. Tarnaudamas Zbignevui Olesnickiui, vienam žymiausių XV amžiaus Lenkijos politikų, daug keliavo diplomatiniais reikalais – į Vengriją, Italiją ir kitus kraštus. Po Zbignevo Olesnickio mirties (1455) Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio pavedimu 1459 ir 1460 metais dalyvavo derybų su kryžiuočiais misijose. Buvo tos nuomonės, kad bažnytinė valdžia pranašesnė už pasaulietinę, dėl to atsidūrė opozicijoje karaliaus valdžiai ir buvo priverstas išvykti iš Krokuvos. 1461–1463 metais gyveno Pińczowe ir Melsztyne. Atgavęs monarcho prielankumą, kaip karališkasis komisaras 1464–1466 metais vedė taikos derybas su kryžiuočiais. Nuo 1467 metų buvo Kazimiero Jogailaičio sūnų auklėtojas. Diplomatiniais reikalais dažnai važinėjo į Čekiją ir Vengriją. Rūpinosi Krokuvos akademija. Mirė 1480 metų gegužės 19 dieną Krokuvoje.

Lenkijos istoriją (*Historia Polonica*) – vieną žymiausių Vidurio ir Rytų Europos viduramžių istorijos veikalų – Jonas Dlugošas pradėjo rašyti raginamas savo globėjo vyskupo Zbignevo Olesnickio. Ją rašė apie dvidešimt metų. Veikale panaudojo Lenkijos, Rusios ir Lietuvos kronikas bei metraščius, kryžiuočių kronikas, bažnytinius archyvus, oficialius valstybės dokumentus, amžininkų prisiminimus.

Spėjama, kad daug autentiškų žinių apie Lietuvą jam teikė Kazimiero Jogailaičio dvariškiai, LDK didikai, taip pat iš Lietuvos kilę Krokuvos akademijos studentai.

JUOZAS TUMELIS

Jonas Dlugošas pateikė daug ir įvairios medžiagos apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją. Šalia bendrų teiginių apie ugnies, miškų, žalčių bei gyvačių kultą,

laidojimo ir mirusiųjų minėjimo papročius, rudens šventę, aukojimus, dievus, žynius, lietuvių kilmę, jo darbe yra daug svarbių detalių, užuominų, padedančių geriau suvokti senosios lietuvių religijos pobūdį, santykį su kitomis indoeuropiečių religijomis. Iš jų matyti, kad viešuosius lietuvių ritualus dažniausiai atlikinėdavo diduomenė arba jos paskirti vietininkai, kad visose svarbesnėse gyvenvietėse ruseno šventoji ugnis, kurią prižiūrėdavo žyniai, kad žyniai ne tik aukodavo aukas, bet ir pranašaudavo ateities įvykius, kad „senosios tvarkos" paslaptys buvo griežtai saugomos, kad žemaičių svarbiausia šventoji ugnis buvo kūrenama šventykloje, kad vieniems dievams buvo aukojami žmonės, kitiems – gyvuliai, dar kitiems – gaidžiai.

Daugiausia medžiagos apie lietuvių religiją ir mitologiją yra trijose *Lenkijos istorijos* vietose: pasakojime apie lietuvių krikštą, etnografiniame senųjų lietuvių tikėjimų ir papročių aprašyme ir pasakojime apie žemaičių krikštą. Visose trijose vietose kartojami panašūs teiginiai apie ugnies, miškų ir žalčių bei gyvačių garbinimą. Atrodo, kad Jonas Dlugošas turėjo susikūręs bendrą Lietuvos žmonių religijos vaizdą ir nedarė didesnio skirtumo tarp lietuvių (aukštaičių) ir žemaičių. Tarsi pasiteisindamas dėl tokio bendro vaizdo, jis teigia, kad lietuviai, žemaičiai ir jotvingiai, nors ir vadinami skirtingai, tačiau yra kilę iš vienos genties. Wilhelmas Mannhardtas mano, kad anksčiau Dlugošas buvo aprašęs žemaičių krikštą, kad išaukštintų Jogailą. Šį rašinį jis panaudojo ir pasakodamas apie lietuvių kilmę bei lietuvių krikštą (Mannhardt, 1936, 151).

Dlugošas naudojosi daugeliu šaltinių, kuriuose buvo duomenų apie senąją lietuvių religiją (rusų ir lietuvių metraščiais, Mikalojaus iš Jerošino sueiliuota Petro Dusburgiečio *Kronika*, Enėjo Silvijaus Piccolomini'o raštais ir kt.). Iš tų šaltinių jis galėjo paimti dalį informacijos apie mitinius tikėjimus. Atrodo, kad iš slavų metraščių jis paėmė teiginį apie jotvingių narsumą, jų norą po mirties būti pagerbtiems giesmėmis, iš Petro Dusburgiečio – viską apie prūsų religiją, apie lietuvių dievams paaukotą kryžiuotį Gerhardą Rudde. Apie ugnies, miškų ir žalčių garbinimą jau buvo rašęs Enėjas Silvijus Piccolomini, remdamasis Jeronimo Prahiškio pasakojimu. Kad Dlugošas buvo susipažinęs su Piccolomini'o raštais, rodo tokie iš dalies sutampantys teiginiai. Piccolomini aprašė, kaip vienas šventosios girios kirtėjas parkrito beveik be sąmonės ant žemės, tarsi būtų persikirtęs blauzdą, bet paaiškėjo, kad jo koja sveika, o Dlugošas rašo, kad „kiekvienam, kuris kirviu jas paliesdavo ir išniekindavo, šėtonas gudrumu ir suktumu, Dievui leidžiant, pažeisdavo ranką, akį, koją ar kurią kitą kūno dalį, kad savuosius garbintojus išlaikytų šventvagiais"; Piccolomini rašo, kad „kiekvienas šeimos tėvas savo namų kampe laikė žaltį, kurį maitino ir gulinčiam ant šieno aukojo aukas", o Dlugošas rašo: „Gyvatės ir žalčiai dažnai gyvena tiktai tų žmonių namuose, kurie juos lakina pienu ir kaip permaldavimo aukas pjauna jiems

gaidžius". Abu autoriai panašiai teigia, kad šventosios ugnies kurstytojai pranašaudavo ateitį. Apie šventųjų miškų garbinimą jau buvo užsiminta Petro Dusburgiečio *Kronikoje* ir *Ipatijaus metraštyje.* Dlugošo minimi lietuvių dievai panašūs į metraštyje minimus Mindaugo garbintus dievus. Dlugošo Jupiteris daugmaž atitinka *Ipatijaus metraščio* Nunadievį (Dievą) ir Diviriksą (Perkūną), Vulkanas – Teliavelį, Diana – Medeiną.

Dlugošas, matyt, buvo susipažinęs su minėtais šaltiniais ir jais naudojosi, tačiau jo medžiaga ne visai sutampa su ankstesnės istoriografijos duomenimis. Pavyzdžiui, jis nemini Piccolomini'o aprašyto saulės garbinimo ir mito apie saulės išvadavimą, *Ipatijaus metraštyje* paminėto kiškių dievo ir prietaro apie sutiktą kiškį, lietuviams nepriskiria to, ką Petras Dusburgietis rašo apie prūsus. Antra vertus, rašydamas apie tuos pačius kultus, Dlugošas pateikia kur kas daugiau ir įvairesnių detalių, rodančių, kad jis turėjo ir kitų šaltinių. Jis, atrodo, buvo susidaręs gana aiškų lietuvių religijos modelį ir iš ankstesnės istoriografijos ėmė tik šį modelį atitinkančią informaciją. Dlugošas rašė tada, kai dar buvo gyvų senosios lietuvių religijos išpažinėjų (tiesa, jau pakrikštytų) ir tų, kurie krikštijo lietuvius. Jų atsiminimais, pasakojimais autorius, matyt, daugiausia ir rėmėsi. Todėl jo informacija yra iš esmės autentiška. Sutapimai su ankstesniais šaltiniais galėjo atsirasti ne dėl sekimo, o dėl aprašomų faktų tapatumo.

Jono Dlugošo *Lenkijos istorija* – vienas iš populiariausių šaltinių, juo naudojosi beveik visi baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Długossius, 1711; 1873–1877; 1978–1985; Długosz, 1868–1869 (vert. į lenkų k.); 1975–1985 (vert. į lenkų k.); Mannhardt, 1936, 138–150 (fragm.); Jurginis, Šidlauskas, 1983, 44–48 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Caro, 1863; Zeissberg, 1873; Szujski, 1880; Semkowicz, 1885; 1887; Prochaska, 1888; Bobrzyński, Smolka, 1893; Sarnes, 1893; Olszewicz, 1915; Fijałek, 1924; Potkański, 1924; Perfeckyj, 1932; 1940; Skoczek, 1932; David, 1934; Papée, 1939/1946; Tymieniecki, 1948; Kuczyński, 1958; Pieradzka, 1958; Jučas, 1959; Jakštas, 1960; *Rozbiór,* 1961; *Nowy Korbut,* 1964, 127–136; 1965, 480–481; Turkowska, 1968; Koczerska, 1971; Kłoczowski, 1973; Ekdahl, 1976; Górski, 1980; Radziszewska, 1980; Ivinskis, 1986.

Tekstas iš: Długossius, t. 10, 1873, 151–154; t. 11, 1873, 389–390; t. 12, 1876, 96, 194, 305–306, 410–411, 465–469, 470–475; t. 13, 1877, 159–163, 619–621.

HISTORIA POLONICA
Pars II saeculi XV

Annus Domini 997

Origo Lithuanorum et Pruthenorum, moresque, et quomodo Beatus Adalbertus in Prussia martyrium passus sit

Aestuans vir Dei Adalbertus Gnesnensis archiepiscopus ignito et flagranti desiderio, lauream martyrii suscipere, de qua percipienda visione sibi monstrata certificatus erat (viderat) enim duplicem beatarum animarum, caelesti fulgore radiantium, ordinem, purpuratorum videlicet et candidatorum, cumque stupens, quid huiusmodi visio portenderet, secum tacitus quaereret, caelesti illi voce nuntiatum est: Martyrum et Virginum duos sacerrimos coetus, iam beata immortalitate vestitos, quos viderat, ordines esse, et in utroque eum consortium praemii sui recepturum. Hac itaque visione vehementer instigatus, non sine Ducis Myeczslai Poloniae et filii sui Ducis Boleslai molestia et dolore, Gnesnensem sedem deserit, et fratre suo Gaudentio pro se archiepiscopo Gnesnensi ordinato, comitantibus illum Ducis Poloniae Myeczslai triginta militibus et familiaribus, versus Pruthenorum regionem, Polonorum regionibus confrontatam, a flumine Ossa, qui et ipse in Wislam decidit, terrasque Polonorum a Pruthenis disterminat, usque ad mare septemtrionale protensam pergit. Fuit autem pro ea tempestate Pruthenorum gens saeva et crudelis idololatriae et cultui daemonum et tam caeco et caliginoso dedita errori, ut solem, lunam, stellas, bestias, aves, ignem et caetera creata pro diis coleret, et quasdam silvas, lacus et aquas, quas neque piscatu, venatu aut incisione contingere liceret, sacratas putarent, speciale habens idioma, a Latino tamen aliquantulum derivatum et quod cum Lithuanico habet concordantiam aliquam et paritatem, eosdemque paene deos, ritus et sacra eadem, unum verum et eundem summum sacrorum pontificem apud civitatem eorum pro metropoli habitam, Romowe vocatam residentem, a Roma intitulatam, cuius iussa a singulis non obedienter impleri capitale erat, et qui Criwe eorum lingua appellatus est. Unius enim et moris et linguae, cognationisque Prutheni, Lithuani et Samagitae fuisse dignoscuntur, et bellis civilibus in Italia inter Caesarem et Pompeium exortis, flagrante Italia, veteribus sedibus desertis, in has, quas modo incolunt, oras venisse, sedesque suas in nemoribus et desertis locis, fluminibus, stagnis et paludibus obsitis posuisse, ad instar quoque Romae civitatem principalem Romowe condidisse, et summum sacrorum suorum antistitem illic locasse. Et quamvis gentes ipsae in prolatione verborum differunt, quemadmodum Poloni, Bohemi et Rutheni,

nihilominus in multis conveniunt. Non unius tamen stirpis et linguae fuisse aestimantur: sed Pruthenis alia fertur fuisse, quam Lithuanis et Samagitis, origo. Dum enim Prusias Bithyniae Rex, apud quem Hannibal Poenorum dux a populo Romano victus et fugatus exulavit, suasu Hannibalis temere contra populum Romanum bellum suscepisset, publicam pugnam, non respondentibus fibris dum exta conspiceret, inire est ausus; dum in hunc modum ab Hannibale increpabatur: An tu, inquit, o Prusias, vitulinae carunculae credere mavis, quam imperatori probato? conflictus ergo et superatus Prusias cum Bithyniis gente sua in aquilonarem oram Romanos fugiens venit, et ex suo titulo Prussiae nomen fecit. Bithynici autem populi etiam in hactenus manent vestigia, quoniam nonnuli Prutheni priscae linguae retinentes oracula ab Aeolicis, Doricis, Atticis et Ionicis populis competenter intelliguntur. Coniuges his venales erant, servilia etiam opera agere coactae, defunctorum cadavera cum equis, armis et vestibus, caeterisque rebus, quae vivis cordi erant, incendere soliti. In Pruthenorum itaque provinciam vir Dei Adalbertus ingressus, coepit per interpretem a Duce Poloniae Myeczslao ad id sibi singulariter praebitum, Pruthenico populo evangelisare Christum, et illos a cultura daemonum avertere, docens: ea quae colerent, solem, lunam, stellas, bestias, ignem, quem perpetuum vocabant, et silvas, creaturas veri Dei esse, et in illis permissione divina spiritus daemonum consistere et cultores suos ludificare. His et aliis pluribus vir Dei sermonibus usus, loca magis habitata gyrabat, continuo plantationi fidei sanctae et praedicationi insistens. Superanti fluvium Ossa, et remitti sibi naulum et sociis ob egestatem deprecanti, a remige gravem in caput ictum per remum excepit et in glorificationem Domini, qui sibi aliquid pro suo nomine pati tribuisset, ora solvit, ostendens exemplo, quia nil terribile est, ubi diligitur Deus, nil grave et acerbum, quando ab errore ad fidem reducitur proximus. Et licet videret Pruthenicum populum ad ea quae annunciabat obstinatum, difficulterque domabilem esse, de Dei tamen pietate, quae sibi praedicandi gentibus nomen suum donum concesserat, non desperans, pluresque iniurias et opprobria perferens, adeo ut saepe domo et tectis exclusus, sub divo pluvia et frigore lacessitus, cogeretur hospitari, mira perseverantia, patientiaque coeptum praedicationis officium diligentissime prosequebatur. Prutheni autem moleste ferentes deorum suorum contaminationem et vituperium, quorum cultum et ritum a maioribus susceptum iniquo animo dolebant confutari et rescindi, summo sacrorum antistite Criwe dicto, et aliis sacerdotibus idolorum primores Pruthenorum animantibus, in necem suam conspirant. Cum itaque vir Dei, universa fere Prussia disseminando verbum vitae peragrata, ad vicum in littore Oceani prope oppidum, cui hactenus nomen Ffeszhausch situm pervenisset, et in colle petrino vico impendenti, die Veneris, quae fuit nona Calendas Maii, Missarum ageret solennia, et supplicibus precibus

pro conversione Pruthenica pietatem divinam observatione et sacrificio imploraret, Prutheni conveniunt, et credentes illum incantationibus in deorum suorum perniciem uti, in ipsum insiliunt, et pluribus quassatum, scissumque ictibus et septies confossum caput a corpore abscindunt, et in quadam vicina arbore, ut ampliori pateret contumeliae, suspendunt, quod per tres dies, quibus habebatur ostentui, diligenti ab aquila servabatur, tutabaturque custodia. Sic anima illa beata carnificinis excruciata percussionibus, ad supernae Maiestatis thronum, geminatam lauream perceptura et sempiterno aevo fruitura, angelico obsequio comitata conscendit, et Sanctus ipse, carnis vinculis absolutus ad frugem transiit supernae et immarcescibilis voluptatis. Corpus sacrum, quod in plures partes scissum, hospes viri beati in sportam recollectum servaverat, Prutheni ne post mortem aliquibus per illud afficiantur incommodis, sub diligenti et secreta custodia in terra apud eundem, in quo mactabatur, vicum abscondunt. Comites vero Beati Adalberti, videlicet Benedictum, Matthaeum, Iohannem, Isaac, Cristinum et Barnabam, iniuriis et plagis variis affectos, denuntiantes eis mortem, si redire auderent, de regione sua eiiciunt et educunt.

Habebant autem Prutheni barbari in suis ritibus et observantiis hanc legem, ut mortuos suos igne cremarent, adiungendo cremando funeri magis splendidas vestes, equos, arma et quaeque meliora, existimantes mortuum his omnibus, quibus una cremaretur, in vita altera usurum; homicidia crudeli ultione damnando, reum aut suum affinem capite expiabant. In hospites liberales et humani, ebrietati et Baccho dediti, equino lacte, quod multipliciter inebriare consuevit, utebantur; vini usus apud illos ignotus. Adeo ebrietatis sectatores, ut nullum se officium in amicum vel hospitem crediderint contulisse, si ebrium illum non viderent, mulieres iuxta ac viri in ebrietatem assiduam proclivae. Uxorum nullus illis finitus numerus, sed quantas quisque poterat emere, tantis fruitur: propter quod nec in honore habebantur, sed ancillarum et servarum coguntur explere officia. Balneorum quotidianus tam viris, quam mulieribus usus, quibus hesternae diei ebrietatem astruunt ex corporibus depelli et vitam produci. Nemo mendicare permittitur, affatim unicuique esurienti, in quamcunque se domum contulerit, cibus ministratur.

Annus Domini 1264

Boleslaus Pudicus Dux Cracoviensis gentem Iaczwingorum profligatam in toto delet, reliquis ad baptismum conversis

[...] Est autem Iaczwingorum natio versus aquilonarem plagam, Masoviae, Russiae et Lithuaniae terris conterminans, sita, cum Pruthenica et Lithuanica

lingua magna ex parte habens similitudinem et intelligentiam, populos habens immanes et bellicosos, et tam laudis memoriaeque avidos, ut decem ex illis cum centum hostibus decernerent, ea sola spe illectos, quod post mortem et casum, scirent suorum carminibus de fortibus factis se laudandos. Quae res illis in eam pernitiem versa, cum pauci a multis facile superarentur, ut sensim natio ipsa fere universa cladium interiret exterminio, nemine illorum aut iniquam detrectante pugnam, aut pugna conserta fugere perseverante. Boleslaus itaque Pudicus Cracoviensis et Sandomiriensis Dux fines illorum ingressurus, et acies ordinat, summa cura omnia, quae disciplinam exigunt militarem, providens, et milites pro concione vocatos in pugnam animat. Pluribus ante certaminibus per suos milites cum hostibus commissis, expertus, quod cum hoste pertinaci, vincere aut mori destinato, pugnam propediem (neque enim Iaczwingos laturos, ut agri eorum ipsis incolumibus popularentur) esset initurus, adhibuit et Boleslaus praefectos, qui et ultimum cogerent agmen, et milites a signis et locis discedere vetarent, tam composito semper incedens agmine, quasi hostes in conspectu forent. Neque illum opinio fefellit: Iaczwingi enim, apud quos tunc maior inter Duces Komath Princeps erat, Polonorum audito adventu, in arma alacres consurgunt, et populationem suam prohibituri, Polonis obviam eunt. Decimo itaque Calendarum Iulii, excubatores Boleslao denuntiant hostes adesse, et eodem die sole illucescente, adhuc Boleslao tenente stativa, Iaczwingorum se acies ad pugnam paratae ostendunt. Quibus visis et Boleslaus Pudicus acies suas educit, et pugnam, alteris in alteros coeca et obstinata mente ruentibus, committit, et aequis viribus, aequaque sorte pugna in horas aliquot prolata; cum Iaczwingi vincendi mira pertinacia pro victoria adniterentur, Poloni multitudine freti, recentes et incolumes in fessorum aut desideratorum locum subducentes, acies tandem Iaczwingorum succumbit: ubi Princeps eorum Komath, pugnam restituturus, animosius pugnans, a Polonis exceptus, pugionibus confoditur. Neque tam Ducis sui Komath casus, neque prostrata, rarefactaque acies reliquos Iaczwingos a praelio divertere coegit: ad extremum enim caesi et obtriti sunt. Neque Polonis incruenta victoria fuit, pluribus aut desideratis, aut vulnera gravia perpessis. Eo uno praelio omnis fere gens, omnisque natio Iaczwingorum adeo deleta et extincta est, ut caeteris, et his quidem paucis et agrestibus, aut valitudinariis, aut in ditionem Boleslai concedentibus, aut Lithuanis se coniungentibus, hactenus ne nomen quidem Iaczwingorum extet. Terra eorum omni et pecore, quo plurimum abundabant, caeteraque eorum supellectili Boleslaus Pudicus et eius exercitus potitus, omnes baptismum suscipere et fidem Christianam profiteri iussit, detrectantes capite mulctari, Papaeque Urbano supplicavit, ut in reliquiis gentis illius, religionem catholicam professis, episcopum constitueret, pro neophytorum confirmatione et stabilimento. [...]

Annus Domini 1320

Henricus de Ploczk expeditione in Lithuaniam facta, districtum Medniczensem lacerat; tandem in redeundo per insidias a Lithuanis captus, exercitusque ipsius caesus est

Intermissam hactenus Lithuanorum vastationem Marsalcus Prussiae Henricus de Ploczk resumpturus, exercitu tam de equite quam de pedite instructo, habens secum quadraginta Fratres Ordinis, qui ordines ducerent, Lithuaniam invadit, et Medniczensem districtum quam protensius potest, in partes singulas conflagratione et caede devastat. Lithuani interim se et Samagittae, nihil ea vastatione deterriti, armis sumptis, angustias unius saltus, quem Cruciferi in redeundo transituri erant, occupant, et maioribus arboribus circumquaque saltum succisis, Marsalco Prussiae et eius exercitui insidias subornant. Dum itaque Marsalcus Prussiae et eius exercitus insidiarum ignarus, saltum ingressus esset, a Lithuanis circumventus in primis ipse, deinde primores milites strangulantur, et quasi laqueo capti, ad unum omnes aut deleti, aut capti sunt. Lithuani et victoria et spoliis hostium potiti, Diis suis pro praestita victoria litando thura, ingenti pyra extructa, unum ex Cruciferis fratrem advocati de Samlenth, cum equo et armis in holocaustum incendunt, Gerhardus Rudde nomen eius.

Annus Domini 1339

Anna Regina Poloniae consors Kazimiri Cracoviae moritur

Vicesima octava mensis Iunii die, Princeps Anna Regina, consors Kazimiri Poloniae Regis et filia Gedimini Lithuanorum Ducis, infirmitatem gravem incidens, in Cracoviensi castro diem obiit, et in Cracoviensi ecclesia sepulturam, quae in funeris decus pertinebant, solutis, accepit: unicam filiam Elisabeth ex Kazimiro Rege susceptam relinquens. Femina honesta et viro ac Regi suo morigera, et in religiosos pauperesque liberalis et benefica: sed solatiis, choreis et mundanis laetitiis dedita. His enim artibus et moribus a pueritia apud barbaros parentes imbuta, Christianitatis ritu suscepto, illas non reliquerat: quinimo Kazimiro dissimulante magis quam probante, sive equo, sive curru vehebatur, tympana, sambucae, fiolae et varii generis harmonia, modulando, canendoque, illam praecedebat. Unde in horum, quae in vita egerat, detestationem, fato portentoque terribili et monstruoso fertur excessisse e vita.

Annus Domini 1365

Prutheni et Lithuani utrinque regiones sibi vastant, et duo Duces Lithuani in Prussiam venientes fidem christianam professi baptisantur

Lithuaniae Dux Keystuth, pedestribus et equestribus copiis Lithuanorum et Samagittarum collectis, per silvarum invia et latebras, quoslibet excubitores Cruciferorum fallens, Prussiam ingressus, castrum Angerbork impugnat et per vim conquirit; vastataque vicina regione, in Lithuaniam praedam et spolia ducens, revertebatur. Secutus illum advocatus Samensis et aliqui ex Commendatoribus, dum praedam raptam excutere nequeunt, regionem Lithuaniae et districtum Eroglensem vastant, spoliaque Prussiam referunt. Lithuaniae deinde quatuor Duces, videlicet Olgerth, Keystuth, Patrikyg et Alexander, magnis potentiis, quas ex Lithuanis et Ruthenis collegerant, freti, quadripartito agmine Prussiam ingrediuntur, eamque crudeli vastatione et caede barbarica affligunt. Expugnato autem castro Ragnetha et aliis, incensis multis vieis, etiam illic Diis suis patrio ritu victimas et libamina de pecorum sanguine agunt, et tandem nulla resistentia reperta, octingentos captivos ex Christianis, item septuaginta equos maiores, quos spadones vocant, referentes, Lithuaniam remearunt. [...]

Annus Domini 1382

Keystuth Dux cum Withawdo filio, collecto exercitu, versus Trokky procedunt. Dumque Iagello pacem per Withawdum petit, eam obtinet, et data fide ut pater et filius praedicti ad castra sua venirent, eos comprehendit. Tandem Keystutho in carcere necato, Withawdum etiam ad id ipsum destinat

[...] Verum cum ad Wilnam, Duce Keystutho et filio suo Withawdo resistere non ausis, ventum esset: Duce Withawdo sub custodia Wilnae reservato, Dux Keystuth ferreis catenis vinctus, Krewamque ductus, ad fundum turris obscurae et sordidae proiicitur vinculatus. Quinta denique nocte, a Proxa Ducis Iagellonis pincerna, item fratre suo Bilgieny, item Mostew, Gethkone, Crewlanin, Cuczuk, Liszicza qui Zibinthae focum et lucernas accendentis gerebat officium, caeterisque, quibus id munus a Iagellone imperatum erat, indigna se perimi, iure gentium et foederum violato, vociferans, caede, iugulatur, et funus suum a

Duce Skirgalone in Wilnam relatum, ritu veteri, additis armis, equis, vestimentis, canibus potioribus et carioribus, crematum est. [...]

Annus Domini 1387

Wladislaus Rex cum Hedvigi Regina in Lithuaniam vadit et idolis confractis, omnes gentes baptisat, donans illis vestes ex Polonia adductas: cui Urbanus sextus Papa eo nomine gratias agit

Gentem et regionem Lithuanicam Wladislaus Poloniae Rex, quemadmodum in foedere cum Regno Poloniae et Hedvigi Regina icto iureiurando se astrinxerat, ab idolatria et superstitione gentili ad cultum unius veri Dei et religionem fidei orthodoxae reducturus, prae cunctis mentis suae desiderabilibus, catholicae fidei affectans incrementum, Bodzantha Gnesnensi archiepiscopo et pluribus viris ecclesiasticis, religiosis et exemplaribus ex Regno Poloniae, quorum doctrina, cura et opera, christiana religio apud gentem profanis ritibus deditam seri et florere posset, assumptis, Lithuaniam ire pergit, apud quam Christus hactenus fuit incognitus et invisus. Non contentus autem ecclesiasticis viris, Hedvigim Reginam, novam patriam, novamque regionem et gentem sui coniugis visuram, item Semovitum et Iohannem Masoviae, Cunradum Oleschniczensem Duces, Bartossium de Wiszemburg palatinum Posnaniensem, Cristinum de Kozeglowy Sandeczensem, Nicolaum de Ossolin Visliciensem, Zaklikam de Myedzigorze cancellarium, Nicolaum de Moszkorzow vicecancellarium Regni Poloniae, Wlodkonem de Charbinowicze pincernam, Spitkonem de Tharnow succamerarium et Thomkonem subpincernam Cracovienses, pluresque alios Poloniae barones et milites secum ducit. Cum autem Lithuaniam perventum esset, conventum pro die Cinerum apud Wilnam agit. Quo cum fratres regii, Skirgallo Troczensis, Withawdus Grodnensis, Wlodimirus Kyoviensis, Korybuth Nowogrodensis Duces et militum populariumque frequens numerus regio iussu convenisset, pluribus diebus a Wladislao Poloniae Rege, adiuvantibus illum catholicis Ducibus, qui convenerant, apud milites et populares laboratum est, ut falsis Diis, quos hactenus vano gentilium errore decepti colebant, abiectis, unum verum Deum, eiusque christianam religionem venerari, credere et colere consentirent. Reluctantibus barbaris et se suaque Numina (erant autem haec praecipua: Ignis, quem credebant perpetuum, qui per sacerdotes subiectis lignis nocte atque interdiu adolebatur; Silvae, quas putabant sacrosanctas; et Aspides, serpentesque, in quibus Deos habitare et latere credebant) impium et temerarium contra maiorum instituta deserere et pessundare asserentibus, Wladislaus Rex

ignem, qui perpetuus ab illis putabatur, in Vilnensi civitate, quae caput et metropolis gentis erat, servatum, et a sacerdote qui eorum lingua Znicz appellabatur, et qui supplicantibus et de futuro rerum eventu Numen consulentibus falsa edebat (quasi haec a Numine accepisset) responsa, custoditum et sedula lignorum adiectione nutritum, barbaris inspectantibus, extingui, et templum et aram, in quibus hostiarum fiebat immolatio, disrumpi, silvas insuper, quae sacrosanctae putabantur, succidi et lucos earum confringi, aspides insuper et serpentes, quae et qui in singulis domibus velut penates Dii reperiebantur, interfici et enecari, barbaris fletibus tantummodo et lamentis falsorum suorum Deorum et Numinum ruinam et cladem et exterminium, cum mussitare contra Regis imperium non auderent, prosequentibus, disposuit. Confractis autem et exterminatis idolis, dum Deorum suorum falsitatem, a quibus hactenus se ludificatos intellexerunt, oculis pervidissent, universa Lithuanorum gens et natio fidem christianam suscipere et vetusto errori renuntiare prona et obedienti devotione consensit. Per dies autem aliquot de articulis fidei, quos credere oportet, et oratione dominica atque Symbolo per sacerdotes Polonorum, magis tamen per Wladislai Regis, qui linguam gentis noverat et cui facilius assentiebat, edocta, sacra baptismatis unda renata est, largiente pio Rege Wladislao singulis ex popularium numero, post susceptum baptisma, ex panno de Polonia adducto novas vestes, tunicas et indumenta. Qua quidem provida liberalitate et largitione effecit, ut rudis illa natio et pannosa, lineis in eam diem contenta, fama huiusmodi liberalitatis vulgata, pro consequendis laneis vestibus catervatim ad suscipiendum baptisma ex omni regione accurreret. Et quoniam labor immensus erat, unumquemque credentium baptisare singillatim, concurrentis ad baptisma populi Lithuanici utriusque sexus multitudo, mandante Rege, sequestrabatur in turmas et cuneos, et universis de qualibet turmarum benedicta aqua sufficienter conspersis, cuilibet etiam turmae et universis, qui in ea constiterant, nomen christianum et usitatum, abrogatis barbaricis, videlicet primae turmae Petrus, secundae Paulus, tertiae Iohannes, quartae Iacobus, quintae Stanislaus; feminis vero, quae et ipsae proprias faciebant turmas, competentia nomina, videlicet Catherina, Margaretha, Dorothea, iuxta numerum et quantitatem turmarum imponebatur. Militaribus tamen et natu maioribus specialis impendebatur baptismus, qui et ipsi cum consortibus, parvulis et cognatis, sacrum baptisma suscepturi et christianae fidei articulos cognituri, Wilnam certatim ruebant. De quibus omnibus christianissimus Rex a Summo Pontifice Urbano Papa sexto commendatus est per huiusmodi scripta:

„Urbanus Episcopus, servus servorum Dei, Carissimo in Christo filio, Wladislao Regi Poloniae illustri, salutem et apostolicam benedictionem.

Gaudemus in Domino, fili carissime, et de tanto lucrifacto filio paternus animus iocundatur: gaudemus, inquam, fili, et laetamur, quod illuminator omnium gentium, candor lucis aeternae, suae lumen gratiae tuo et tuorum cordibus per donum chrismatis clementer infudit. Ex hoc enim Altissimo vitulos persolvimus labiorum, quod sponsam nostram sacrosanctam Romanam ecclesiam, matrem tuam, quae te in aqua regeneravit et spiritu, nova semper prole multiplicat et propagatione fidei orthodoxae foecundat, de tenebris ad lucem reducens filios et evocans de Aegypto, ut Deum Deorum in Sion contemplentur. Sane fili carissime, nuper venerabili fratre nostro Dobrogostio episcopo Posnaniensi nobis referente, didicimus, quod post susceptum per te regenerationis lavacrum, consolator omnium personam tuam gratiae suae dono perfudit, sicque grandem animum praebuit ad sua beneplacita prosequenda, quod tu tanquam Princeps christianissimus, eximiae devotionis et illustrium virtutum titulis insignitus, apud Deum et Sedem Apostolicam gerens reverentiam filialem, ecclesias et personas ecclesiasticas regio favore prosequeris, et iacentes in tenebris ad lumen veritatis et viam cognitionis divini nominis ardenti sollicitudine revocas et reducis, fana daemoniorum, in quibus infelicium animae illudebantur, subvertens, et erigens ibidem et construens templa Domini ad honorem praedictae sacrosanctae Romanae ecclesiae, matris tuae, in cuius caritatis visceribus praecipuum locum obtines inter Principes orbis terrae. Euge igitur, ut servus fidelis, fili carissime, qui pro praemissis pignus nobile, terreni videlicet culmen solii et procul dubio Regni coelestis acquisiisti. Et merito oportet etiam te fili, gaudere, qui cum multis perieras, quasi thesaurus absconditus es inventus. Iocundari etiam debent tua praecordia, quod de tuis studiis talia praedicantur, et quod tam carus et tam acceptus in sinu matris ecclesiae cum famosi nominis ubertate recumbis. Eapropter, fili carissime, praemissa cum incrementis virtutum continua, id quod accepisti a Domino, in fidei firmitate conservans, ac ecclesias et personas ecclesiasticas, ut coepisti, semper habeas in honore. Fratres ad fidem revoca, et in tuae operationis ministerio Marthae sollicitudinem assumas, et in altitudinem Mariae contemplationis consurgas, ita ut thesauros perennis vitae thesaurises in superis, et post huius cursum vitae labilis optimam partem elegisse laeteris, et cum electis Dei quietis beatitudinem merearis. Caeterum, fili carissime, quod Serenitati tuae alias non scripsimus, hoc non provenit ex patris, sed potius ex nuntiorum solennium negligentia per te non missorum, et ex aliis rationabilibus causis. Sed nuper praefato veniente episcopo, ipsum contemplatione mittentis et grate audivimus et expedivimus gratiose. Datum Perusii, XV. Calendas Maii, Pontificatus nostri anno decimo."

Wladislaus Rex Wilnae fundat cathedralem ecclesiam, cuius primus episcopus Andreas Polonus Accipitrum familiae ordinatur; septem insuper ecclesias parochiales erigit, quibus multa largitur Hedvigis Regina

Satagens autem devotissimus Rex Wladislaus, ut fides per eum in Lithuania plantata robur et incrementa susciperet, in Vilnensi civitate ecclesiam cathedralem in Benedictae Trinitatis honorem et sub titulo Sancti Stanislai pontificis et martyris gloriosi et magnifici, fundat et erigit, quatenus Polonici et Lithuanici populi, quos in unionem tam fidei et religionis, quam ditionis et imperii unionem et gratiam coniunxerat, uno etiam praeside et patrono gloriarentur, et assidua memoria nusquam obliteranda recolerent, ex Polonis et per eorum curam, subducta errorum caligine, fidei lumen sibi et posteris proluxisse. Principalem autem aram in loco, ubi ignis, qui falso perpetuus creditus est, accendebatur, constituit, ut error gentilis fieret cunctis patentior. Constituit insuper quatuor in praedicta Vilnensi ecclesia a se fundata et per Bodzantham Gnesnensem archiepiscopum consecrata, dignitarios et Praelatos, et octo praebendarios Canonicos, et sufficientem dotem, villas, praedia, introitus, lacus et notabiles possessiones largiendo, qua episcopus, Praelati et Canonici sustentari et congruum statum ducere possent, largitur, donat, inscribit et assignat, virumque spectatae et rarae religionis, Andream Vaszilo, natione Polonum, genere nobilem de domo Accipitrum seu Iastrzambczonum, professione fratrem ordinis Minorum, olim Elisabeth Hungariae Reginae confessorem et verbi Dei praedicatorem insignem, episcopum Cerethensem, in episcopum ordinari et praefici Vilnensem procurat: cui, ut pontificalem statum inter neophytos et rudes populos honestius possit ducere, ecclesiam parochialem in Klodawa Gnesnensis diocesis, quae notabiles introitus habebat, adiungit. Fundat insuper septem parochiales ecclesias in locis opportunis et necessariis, videlicet in Volkomaria, Miszohola, Nyemczani, Myedniki, Krewa, Obolcze et Hayna; item praebendam Sancti Martini in castro Vilnensi altiori; et tam ecclesiis parochialibus praedictis, quam praebendae Sancti Martini bona dotalia inscribit et assignat, et in huiusmodi ecclesiis presbyteros Polonos, zelum Dei habentes et sacra celebraturos et populum Lithuanicum in fide Christi, articulisque et cerimoniis eius instructuros, reliquit. Sed et Hedvigis Regina, femina devotissima ac religiosa, primum cathedralem Vilnensem, deinde parochiales ecclesias Lithuanicas calicibus, libris, monstrantiis, crucibus, imaginibus, casulis, caeterisque ornamentis ex clenodiis, vestibusque dotalibus implevit, et quanti esset fervoris in Deum et in amplitudinem suae religionis, in aetate lasciva monstravit. [...]

Lithuanorum origo et cultus Deorum, moresque veteres describuntur

Quamvis autem parum constet, cum id nemo scriptorum reliquerit, qualiter, quomodo et quando gens Lithuanica et Samagittica in has, quas modo incolit, septemtrionales regiones venerit, aut a qua gente stirpem et genus ducat: verisimilis tamen praesumptio, et idiomatis ac linguae eorum sonus et proportio, ex variis circumstantiis et rerum qualificationibus sumpta, ostendit, Lithuanos et Samagittas Latini generis esse, etsi non a Romanis, saltem ab aliqua gente Latini nominis descendisse, et sub tempore bellorum civilium, quae primum inter Marium et Syllam, deinde inter Iulium Caesarem et magnum Pompeium, eorumque successores efferbuerant, sedibus veteribus et solo patrio, credentes omnem Italiae oram clade civili perituram, derelictis, in regiones vastas et solitudines, solis feris pervias, quae assiduis fere uruntur frigoribus, quaeque a scriptoribus titulantur indagines, ad plagam septemtrionalem cum coniugibus, pecore et familiis venisse, et regioni ex patrio et vetusto nomine Lithalia, genti vero Lithali, quae hodie Lithuania ex Polonorum et Ruthenorum immutatione appellatur, unam tantummodo literam L, quam etiam nunc Italici homines suae adiiciunt vulgari locutioni, praeponendo, indidisse; eadem quoque sacra, eosdem Deos, eosdem sacrorum ritus, easdem caerimonias, quae et qui Romanis gentilibus erant, ante susceptam fidem coluisse, videlicet sacrum ignem, et qui falsa credulitate ab illis perpetuus habitus est, et in illo Iovem tonantem, per Virgines Vestales Romae custoditum, cuius neglectam extinctionem capite expiabant; item silvas, quas vocabant sacrosanctas, et quas ferro contingere profanum et mortiferum erat: omnes siquidem illas ferro contingentes et violantes Satanae dolositas et versutia, in manu, oculo, pede, aut aliquo membrorum, ut cultores suos in fide sacrilega contineret, Deo permittente, offendebat, et nisi arietum et vitulorum holocaustis placati, simulatam reddebant sanitatem; in silvisque huiusmodi Deum Silvanum, caeterosque Deos, iuxta illud poeticum: „Habitarunt Dii quoque silvas“, consistere putans; in aspidibus vero atque serpentibus, Deum Aesculapium in forma anguis, pro peste epidimiae graviter grassante sedanda, Romam ex Graecia et Epidauro navi advectum. Talibusque et similibus sacris, etsi non ad liquidum Romanos et Italos exprimebant, pro magna parte tamen imitabantur. Erat insuper Lithuanis ex patrio ritu consuetudinarium et caerimoniale, dum illos gentilitatis detinerat caligo, ad silvas, quas sanctas putaverant, collectis frugibus, sub principio mensis Octobris cum coniugibus, pignoribus et familiis venire et Diis patriis boves, arietes et caetera animalia per triduum in holocausta et victimas offerre, et oblatis, sacrificatisque, sub eodem triduo, vacando comessationibus, ludis et choreis, epulari, convivare

et vesci libaminibus: idque inter omnia praecipuum et solenne sacrificium, quod nemini negligere licebat, habebatur. Ex hostilibus quoque terris, triumphum aut praedas referentes, reversi, congerie de lignis et pyra exstructa, ad cuius exstructionem unusquisque lignum iaciebat, praestantiorem et insigniorem ex captivis iniicere et conflagrare, existimantes Deos suos huiusmodi incenso profano quam maxime et gratificari et placari. Idne a maioribus suis acceperint, an, ut solet delusa gentilitas in errore passim grassari, hunc ritum per se quaesierit, incertum habemus. Mortuos insuper suos, quod non Italis et Latinis tantummodo, sed et caeteris nationibus legimus fuisse solenne, comburebant. Lithuani tamen, cum silvarum et nemorum abundarent multitudine, habebant speciales silvas, in quibus singulae villae et quaelibet domus atque familia, speciales focos, decedentium cadavera soliti erant conflagrare. Adiungebantur autem cremando corpori quaeque potiora, equus, bos, vacca, sella, arma, vestis, cingulus, torques, annulus, et simul una cum cadavere, non habito respectu quod aurea vel argentea forent, cremabantur. In hunc quoque morem Olgerdus filius Gedimini, Magnus Dux Lithuaniae et Wladislai Poloniae Regis genitor, in gentilitatis errore fatis absumptus, in silva Kokiveithus prope castrum et villam Miszeholy, cum equo optimo, ioppula margaritis et gemmis intexta, veste ostro et auro superba, balteo argenteo deauratoque amictus, exustus est. Tam Lithuanicae autem quam Samagitticae gentes gelidissimum septemtrionis axem magna ex parte spectant, adeoque imbre et frigore rigescunt, ut plerosque vis algoris extinguat, multos nasis, quod illic maior videtur inesse humor, in quem agat, mutilet. Duobus tantummodo mensibus in utraque regione sentitur magis quam habetur aestas: reliqua anni tempora frigore rigent. Coguntur proinde male matura frumenta igne torrere et artificioso colore illis maturitatem conferre. Terrae autem, quam inhabitant, et coeli, sub quo aluntur, proprietas, gentis quoque Ruthenicae convictus et commixtio, veterem illorum et priscam commutavit in plerisque, non tamen in totum sustulit, indolem: qui a peregrinis voluptatibus excepti, contagione et alimento degenerant, populationibus, incursionibusque, quam dimicatione, meliores. Lithuanica regio in annis superioribus adeo contempta, obscura et vilis, ut Kyovienses Principes ab ea et eius incolis, ob egestatem et soli nativi sterilitatem, sola perisomata et subera in signum tantummodo subiectionis exigerent. Vithenen Dux Lithuanorum, rebellionem primus contra Ruthenos inducens et se ipsum Ducem inter populares constituens, astu Principes Russiae aggressus conflixit, sensim quoque adeo crevit viribus, ut iugo Principibus Russiae iniecto, etiam in tributa eos redigeret sibi pendenda, quae per plures aetates Ruthenis ipse penderat. Magnam partem servitiorum Lithuani retinent: ex quorum concubitu caeteri in eandem sortem generati, nonnulli quoniam vel tributa, vel iudiciorum poenas, quae apud illos excessivae sunt, dependere

nequeunt, ex liberis in servitutem redacti aut venundati, numerum servitiorum in dies multiplicant; ministeriisque et sudore servorum et supellectilem congerunt et opes, arcana sua et Principum, veteri disciplina edocti, mira celant fide.

Lithuani oppido Wilno condito, illi et fluminibus circa illud currentibus, Villia et Wilno, ex nomine Ducis sui Villii nomen inposuerunt, et ob egestatem Ducibus Russiae in signum subiectionis nomine tributi perisomata pendebant

Lithuani, Samagittae et Iaczwingi, licet appellationem diversam sortiti et in familias plures divisi, unum tamen fuere corpus a Romanis et Italis ducentes genus, et natio longo et diuturno tempore ignobilis et obscura, tunc primum erupit. Hi Italorum et Romanorum ferventibus bellis civilibus inter Iulium Caesarem et Pompeium, exules fuere. Qui sub tempore huiusmodi bellorum partes Pompeianas secuti, victo primum in campis Pharsalicis, deinde apud Alexandriam in Aegypto occiso Pompeio, quoniam et proximi nonnulli ex eis erant cognatione Pompeio, et partes Pompeii propensius quam caeteri Romani adiuvabant, victorem Iulium Caesarem perosi et veriti, ne in eos veluti sibi hostiliores et magis invisos et suspectiores, crudelius saeviret, Roma cum omni substantia et servitiis, anno conditae Urbis Septingentesimo quarto decimo, relicta, septemtrionales regiones, apud quas tute et impune latere possent, concesserunt. Hoc etiam ipsorum appellatione et vocabulo manifestatur. Omnes enim illae gentes Lithalos se vocabant, ex veteri consuetudine Italici sermonis, qua et hactenus in suo vulgari Italici ut communiter utuntur, literam L addendo in praepositione pluribus verbis. Eisdem sacris, Diisque, caerimoniis, quibus et Romani in errore gentili usi, Vulcanum in igne, Iovem in fulmine, Dianam in silvis, Aesculapium in viperis et serpentibus colunt, in civitatibus principalibus tenendo ignem, quem vocabant et putabant aeternum, a sacerdote custoditum, qui etiam a Daemone instructus, sacrificantibus et petentibus ambigua dabat responsa. Iovem autem in fulmine venerando, vulgari suo illum Perkunum, quasi percussorem, appellabant. Silvas etiam plerasque non secus quam sacrosanctas colebant, quas et intrare et per detruncationem aut arboris aut frondis violare, capitale fuit: detruncator enim frondium aut silvae ingressor, aut iugulabatur a Daemone, aut in aliqua corporis, mutilabatur parte. Viperas insuper et serpentes fere singulorum hominum continebant domus, quibus et nutrimenta praebebant in lacte, et gallos illis velut hostias placationis immolabant. Lithuani enim, qui se primum Lithalos, processu vero temporis V addita et L mutata in N, ab aliis gentibus Lithuani appellati sunt, domesticis bellis et seditionibus Roma et Italia

pulsi, solitudines vastas inter Poloniam, Russiam, Livoniam et Prussiam sitas, furtim occupavere, quas ex magnitudine frigoris pro maiori anni parte hibernale gelu premebat. Ibi primum oppidum Wilno, quod et in hanc diem caput genti est, ex nomine Villii Ducis, quo auctore et Italiam deseruerant et regiones illas ingressi fuerant, condidere, fluminibus quoque circa illud fluentibus, Villia et Wilno, ex eiusdem Ducis nomine, indidere nomina. Deinde non intercedentibus finitimis, primum pro libito suo iure usi viventes, dum germinando excrevissent, terram inferiorem versus Prussiam, quam ex proprietate sermonis sui Samagittiam, quod sonat terra inferior, ad extremum terram Poloniae contiguam, quam Iaroczones vocaverunt, populati sunt. Principes Russiae et Kyovienses profectibus eorum permoti, ipsos, quoniam silvas eorum ditionis occupassent, ad tributum vile tamen et modestum, in signum tantummodo ditionis et dominii, illos coegerunt: pendebantque pro tributo annis multis ex quercinis frondibus perisomata, cum crassius ab his, ob terrae sterilitatem, exigi non posset. Sermo his Latinus modica varietate distinctus, qui iam ex commercio gentium vicinarum, ad proprietatem vocabulorum Slavonitarum defluxit. Vestis et abscissio brevis capillorum ac barbae olim moris fuit. Exercitus partem maiorem ex servitiis conficiunt, quibus omnia aedificia et officia demestica explent, illaque pro dote generibus tribuunt: in quo nimiam austeritatem et parsimoniam plusquam barbaricam exercent, nusquam vel raro manumittere soliti, ac per hoc omnibus servis nascentibus, crescit in dies eorum numerus. Frequenter insuper et liberi, debitis aut aere alieno nexi, aut iudiciis damnati, dum solutionem facere nequeunt, in servorum conditionem retruduntur. Quod et plurisque per violentiam, calumniam, aut iniuriam solet provenire, in nostrae praesertim aetatis tempestate: in qua Princeps Lithuaniae principalis, quem illae gentes more maiorum Magnum vocare solent (qua etiam appellatione Pompeius vocitabatur), nullam pro oppressis et gravatis opponebat defensionem. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in bellum Principi suo armatos praebet. Cibus genti parcus et castigatus, pascedis et ollis ex farina formatis coctus, igne magis quam aqua torritus. Inter septemtrionales populos obscurissimi, Ruthenorum servituti et tributis vilibus obnoxii, ut cuivis mirum videatur, ad tantam eos felicitatem sive per propriam virtutem, sive per finitimorum ignaviam et desidiam provectos, ut imperent nunc Ruthenis, sub quorum imperio annis prope mille veluti servile vulgus fuere. Funera illis gentilitatis tempore non alia fuere quam Italis: omnia enim cadavera cremabant igne, cum quibus equum, vestem, vas, quae viventi sciebant cariora, nunc illa terra obruunt. Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulenta, procacia, mendosa et parca. Natura taciti, arcana sua et suorum Principum silentio tegunt. In liberos lascivi, in rem publicam suam incensi et studiosi, in libidinem et ebrietatem et assentationem proclivi, sortilegiorum et

divinationum studiosi et rari sectatores. Parsimoniae dediti et in cibum parci, nisi quotiens coenarum apparatus et convivia instruunt pro hospitibus et advenis. In caerimoniis et ritibus ad curam rerum divinarum pertinentibus, proceribus et satrapis gentis praecipua cura, vulgo tenuis est. Feminae eorum gubernatione et incremento rerum domesticarum, et in procurandis cibariorum et victualium et omnifariam staminum, quae ex lino texuntur, magno studio et cura callent, et ipse in ebrietatem pronae. Has Withawdus Alexander duabus rebus obedienter parentes habuit, sine quibus irritus est et precarius, umbraeque similis apud illos omnis Principatus: timore quidem, quod esset ad poenam pronus, atrox et immitis; diligentia quoque, quod in expeditionibus et in expediendis singulorum necessitatibus erat celer, munificus et magnanimus.

Annus Domini 1413

Wladislaus Rex ignem perpetuum a Samagittis pro Deo cultum extinguit, lucos succidit, ritusque gentium, qui late recensentur, abrogat

Foedere perpetuo atque glutinio inter Poloniae et Lithuaniae barones saluberrima ordinatione confecto, Wladislaus Poloniae Rex in Lithuaniam, comitante eum Alexandro Magno Duce Lithuaniae, cum Anna Regina et filia Hedvigi processit. Ingenti autem cruciatus, afflictusque molestia, quod terrae suae naturales Samagittiae, non sine suo probro, coeco gentilitatis in eam diem detinerentur errore: omnes conatus suos pro illustranda gente praedicta, fide et religione christiana, intendit, et id sibi primum agendum existimavit, ut a populis Samagittiae idolatriae spurcitias dispelleret. Assumptis itaque viris literatis et religiosis, zelum Dei habentibus, circa festum Sancti Martini, Samagittiam navali itinere, destinata animo executurus, ire pergit. Et Anna Regina apud Kowno cum impedimentis relicta, per flumen Nyemyen descendendo, usque ad flumen Dubissa; abinde vero fluvium Dubissa ascendendo, ad terram Samagittarum pervenit; convocatoque utriusque sexus universo Samagittico populo, docet foedum et turpe fore universis Lithuaniae tam Principibus et militaribus, quam popularibus, veri et unius Dei cultum agnoscentibus et tractantibus, Samagittas veteribus superstitionum erroribus detineri. Aras deinde idolorum destruit, lucos succidit, et ad praecipuum Samagittarum numen, ignem videlicet, quem sacrosanctum et perpetuum putabant, qui in montis altissimi iugo super fluvium Nyewyasza sito, lignorum assidua appositione a sacrorum sacerdotibus alebatur,

accedens, turrim, in qua consistebat, incendit, et ignem disiecit et extinguit. Succidit deinde per milites suos Polonicos silvas, quas non secus quam sanctas et Deorum suorum habitacula Samagittae, iuxta illud poeticum: „Habitarunt dii quoque silvas", venerabantur, in eam caliginem mentis prolapsi, quod et silvae praefatae et aves, feraeque in illis consistentes, sacrae forent, et quicquid in illas faceret ingressum, ut sanctum deberet censeri. Non ergo Samagittarum aliquis in silvis praefatis ligna audebat concidere, aut alites vel feras venari: violanti enim nemus, feras, vel alites, manus aut pedes daemonum arte curvabantur. Usu itaque longo ferae et alites apud silvas praefatas moratae, ad domesticarum instar, humanos neque horrebant neque vitabant conspectus. Maxima itaque barbaros tenebat admiratio, quod Polonorum milites nemus ritu eorum sanctum excidentes, nulla laesio, qualem ipsi inter se frequentius experti erant, sequeretur. Habebant praeterea in silvis praefatis focos in familias et domos distinctos, in quibus omnium charorum et familiarium cadavera cum equis, sellis et vestimentis potioribus incendebant. Locabant etiam ad focos huiusmodi ex subere facta sedilia, in quibus escas ex pasta in casei modum praeparatas deponebant, medonem quoque focis infundebant, ea credulitate illusi, quod mortuorum suorum animae, quorum illic combusta fuerant corpora, nocte venirent, escaque se exsatiarent, ac medonem foco infusum et dudum a cineribus absorptum, biberent: cum non animas, sed corvos, cornices, caeterasque silvestres aves et feras, ex assidua assuefactione cibos depositos constabat absumpsisse. Prima insuper mensis Octobris die, maxima per Samagittas in silvis praefatis celebritas agebatur, et ex omni regione universus utriusque sexus conveniens illic populus cibos et potum, quilibet iuxta suae conditionis qualificationem, deferebat. Quibus diebus aliquot epulati, Diis suis falsis, praecipue Deo lingua eorum appellato Perkuno, id est Tonitru, ad focos quisque suos, offerebant libamina, existimantes celebritate et epulatione illa et placavisse Deos et animas suorum necessariorum cibasse. Est autem gens et regio Samagittica magna ex parte ad gelidum versa Septemtrionem, Prussiae, Lithuaniae, Livoniae conterminans, silvis, montibus et fluminibus circumsepta, foecundum habens solum, in hos districtus distincta, videlicet Iragola, Roszena, Medniky, Chroze, Widukly, Wyelunya, Kolthini et caetera. Gens pro ea tempestate barbara, inculta, atque ferox et in omne facinus audax; procerae et altae staturae; parco et castigato victu de pane aut carne contenta, sitim suam raro medone aut cervisia, sed communius unda, sedare solita; auri, argenti, ferri, aeris, vini, piscium et pulmentorum expers et ignara; apud quam licitum erat viro uni plures habere uxores, et patre mortuo, novercam, fratri quoque glotem in uxorem accipere. Nullus illi stubarum aut aedificiorum nobilium, sed tantummodo tugurii unius usus; ventrem distentum et porrectum, extrema vero habens coarctata. Ex ligno et culmo structura largius ab imo sensim

operis incremento aedificii in arctius cogitur, in carinae maximae similitudinem elaborata, in cacumine fenestra una superne lumen reddens: subter quam focus et cibos parabiles coquens, et frigus, quo regio pro maiori anni parte constricta est, repellens. In ea domo se, uxores, pignora, servos, ancillas, pecus, armentum, frumentum et omnem supellectilem condunt, nec alia aedificia, coenacula, palatia, promptuaria, aut cameras vel stabula norunt, sed iisdem habitationibus se et pecus suum, armenta, atque omnia alia animalia domestica includunt. Gens agrestis, fera et inculta, et ad ritus profanos, ad divinitationes et auguria proclivis.

Wladislao Rege concionante, Samagittae verbum Dei suscipiunt. Facetum cuiusdam de plebe dictum de creatione mundi

Et quoniam nemo ex viris spiritualibus, qui cum Rege Wladislao Samagittiam advenerant, linguam Samagitticam noverat exprimere, Wladislaus Poloniae Rex ad populum Samagittiae pro fide et religione orthodoxa suscipienda declamare coactus est. Et primum quidem eos Orationem Dominicam, post vero Symbolum docuit, et omnes duodecim fidei articulos in Symbolo contentos credi prius, quam ad baptismum perveniatur, monstravit. Multiplici deinde sermone astruxit: unum coli oportere Deum, in essentia quidem unum, in personis vero trinum, mundi totius benignissimum et conditorem et redemptorem; Samagittas deducens evidenti errore coecatos, falsos Deos, videlicet ignem, fulmen, silvas, aspides, nemora, pro vero coluisse: cum haec singula creata sunt, irrationabilia a vero Deo producta, neque salutem sibi ipsis, quantominus hominibus rationalibus praestare valentia, hominum etiam potestati pro illorum beneplacito et arbitrio subiecta: quod et ipsi in praecipui sui numinis, ignis videlicet, quem rebantur perpetuum, extinctione, in lucorum, silvarum et nemorum succisione, in ararum et simulacrorum suorum contritione, oculis perviderant. Haec et plurima alia, quae viri spirituales Regi suggerebant, Wladislao Rege praedicante et concionante, Samagittarum gens, et numinum atque sacrorum suorum deletione, et regia authoritate atque persuasione permota, fidem et religionem christianam suscipere et unda baptismatis se ablui, sordibus idolorum abiectis, consentit; consensumque paucis quidem verbis, sed facetis, per unum natu maiorem ad id delectum pronuntiatis, edit. Ex quo, inquiunt, Dii nostri, quorum culturam et sacra a maioribus acceperamus, a te, tuisque militibus, Rex serenissime, deleti sunt, et velut inertes et languidi a Polonorum Deo devicti, Deos nostros et sacra eorum deserimus, et Deo Polonorum atque tuo, velut

fortiori, adhaeremus. Notabiliores itaque eorum in fide edocti et de articulis fidei plene instructi, inspectante et procurante Wladislao Poloniae Rege et catholica nomina eis adaptante, baptisantur. Universis autem, qui fidem christianam et baptisma susceperunt, Wladislaus Rex pannos optimos, equos, vestimenta, pecunias et alia munera, in fidei sanctae favorem, liberaliter largitus est: ut caeteri ad suscipiendam religionem orthodoxam forent proniores. In districtu autem et loco insigniori terrae Samagittiae Medniky cathedralem ecclesiam sub honore tituli Sanctorum Martyrum Alexandri, Theodori, Eventii, item in aliis locis parochiales ecclesias Wladislaus Rex fundat, aedificat et erigit, et illis in dotem sufficientes redditus et introitus consignat et literis suis inscribit. Contigit autem, dum Samagittiae praedicti per Magistrum Nicolaum Wanschik fratrem ordinis Praedicatorum, praedicatorem regium, instruerentur in fide, praefatusque Magister Nicolaus Wanschik per interpretem praedicando, plura de mundi creatione et lapsu primi hominis Adae disseruisset, Samagittarum unus, existimans, Magistrum Nicolaum Wanschik tam diffusum de creatione mundi pronuntiasse sermonem, quasi sub sua aetate et memoria creatio ipsa ab ipso visa contigisset, sufferre ut silvanus et agrestis sermonem praedicantis non valens, in haec verba prorumpit. Mentitur, inquit, illustrissime Rex, sacerdos iste, asserens mundum creatum fore, cum enim non longaevae existat aetatis homo, quo pacto poterit creationem mundi suae recordationis testimonio firmare? Sunt enim inter nos plures numero, centenarium annum supergressi, eo aetate priores, qui creationem praedictam recordari non possunt; sed sub eisdem motibus et decursibus sciunt solem et lunam, caeteraque sidera luxisse. Wladislaus autem Poloniae Rex silere eo iusso, declaravit illis Magistrum Nicolaum Wanschik de creatione mundi singula vera dixisse, neque eum asseruisse, quod creatio ipsa sub diebus suis acciderit, sed quod ante sex millia et sexingentos annos, virtute et ordinatione provenerit divina; subinferens: quod Deus omnipotens mirabiliter creavit hominem, et in Paradiso voluptatis, homine, quem ad similitudinem suam creaverat, delinquente, et universae suae posteritati mortem et damnationem perpetuam innectente, mirabilius redemit, mittens filium suum ex purissima Virgine natum, et dans per illum nova praecepta mundo.

De salute Samagittarum Rex solicitus, Kinzgalonem virum pietate insignem eis praeficit, Vilnam rediens

Conversione Samagitticae gentis solicito studio Rex Poloniae Wladislaus feliciter, propitia Divintate, consummata, ex Samagittia recessurus, sciens, intelligensque Samagittas fluxae fidei homines esse, iamque nonnullos, eos

praecipue, qui fidei et baptismatis charactere insigniri detrectaverant, pro deletione falsorum Deorum suorum et ignis, quem sanctum et perpetuum putabant, extinctione, ingenti amaritudine molestos, ad reaccendendum ignem perpetuum, propterea, quod cineres loci aliqualem calorem spirabant, clandestinis consiliis et sermonibus in hunc modum convenisse: Recedente, inquiunt, Rege, dummodo ex vetusto igne reaccendere focum poterimus, Deum nostrum intelligamus deleri non potuisse; continuavit dies aliquot in superstitionum loco: infra quos omnibus militibus ex flumine Nyewyasza afferri aquam copiosam iussit, et focum, locumque ignis profani aquarum multitudine usque ad os complui et inebriari. Kinzgalonem insuper, unum ex Lithuaniae baronibus, virum timoratum et devotum, Samagittis capitaneum et praefectum constituens, districte illi imperat: quatenus exquisitam curam circa neophytos adhibeat, omni cura et conatu, ne ad veteres superstitiones relabantur, provisurus; sed nec aliis fidei sanctae iugum recusantibus, Diis suis falsis offerre libamina, aut sacra et caeremonias frequentare permittat. Qui iussa Regis solicite exequens, et roborabat neophytos, et gentiles a superstitione veteri cohibebat. Quapropter gens Samagittica, sub brevi dierum spatio plenarie ad fidem, religionemque catholicam accedens, Diis quoque suis falsis manus iniiciens, silvas, quas sanctas putaverat, in uberem culturam redegit. His peractis, secedit Wladislaus Rex in Lithuaniam, et pro die Sanctae Elisabeth in Trokky perveniens, et terram Lithuaniae solitis stationibus per curias gyrans, pro festo Natalis Christi Vilnam rediit, et festos dies Christi cum Alexandro Duce Magno, Annaque Regina, apud Vilnam egit. [...]

Annus Domini 1440

Sigismundus Magnus Dux Lithuaniae a suis, quod in eos crudelissime saeviret, occiditur

[...] Die itaque Dominico Ramis Palmarum, dum praefatus Sigismundus in Trokky castro audiret divina, et curiales sui essent officiorum divinorum in ecclesia parochiali audientia occupati, in cubiculum suum occultatis sub veste mucronibus ingressus, in praefatum Ducem Sigismundum cum suis complicibus irruit, et multis affectum vulneribus interficit, crudelissime in eum, ac plus quam barbarorum ritu degrassatus, corpus suum extra castrum in vehiculo sine ductore emittit, castrum et thesauros occupat. Barones Lithuaniae in ecclesia Vilnensi corpus cum debito honore sepeliunt et in uno sepulchro cum Duce Magno Withawdo recondunt. Fertur Dux ipse Sigismundus sortilegiis et Pythonissis

fuisse deditus, iuxta quarum praenosticationem multos occidebat insontes: propter quod creditur mortem illam, permittente iusto Deo, incidisse, fecitque miserando suo occasu intelligi, quantum sibi adiumenti Pythonissae praestiterint, quatenus suo exemplo caeteri deterriti, fide potius quam fallacibus daemoniorum auspiciis suas actiones disponant. Nec solus Dux Czarthorysky destinatam et iam opere patratam in Sigismundum caedem gessit: creditum enim est et fama prodente vulgatum, barones Lithuaniae fere singulos, et quod detestabilius est, etiam maximis et honoratis officiis suo beneficio promotos, coniurationis huiusmodi extitisse participes atque conscios, et necem Sigismundi Ducis sui eo quo accidit ordine meditatos. Profundae siquidem fuerat vir tum saevitiae tum avaritiae, pronus ad cuiuscunque et quacunque de causa supplicium, spolium atque necem, statura mediocris, sermone rarus, sectator luxuriae, ira praeceps et turbidus, habendi cupidus, felicior aliquanto visus est mihi, si cecidisset in acie, ut potius hostilis praeda, quam subditorum victima fieret, non magnae solum, sed etiam callidae inopinataeque saevitiae, qui quoslibet accusatos, velut novarum rerum molitores et in caput suum extrema molientes, spoliis et rerum omnium expilatione, deinde captivitate, ad extremum nonnunquam morte et cruciatibus in quaestionibus perprius habitos et in se poenarum acerbitate mentitos, afficiebat. Nihilo tamen ei haec saevitia tutior fuit, quin a propriis interiret, et nisi mature interiisset, de multorum Boyarorum Lithuaniae capite in necem ab eo festo Paschatis consummato, actum foret. Post dies enim octo Paschae, seniores plures ex maioribus Lithuanorum ad supplicium et ad mortem rapi, bonaque eorum expilari disponebat, sanguinem humanum ferarum silvestrium cruori, suadentibus Pythonissis, quarum regebatur et dirigebatur consiliis, permixtum litare ferebatur idolis, ad cognoscendos futurorum eventus, et eos, qui vitae suae molirentur insidias, arte et denuntiatione daemonum dignoscendos. Rapiebantur autem sub tempore Principatus sui proceres et Boyari Lithuaniae ad supplicia, quos aliqua vel malignorum vel adulatorum vel rodere aliquid ambientium incesserat delatio, ingeminabantur calumniae, accusationibus omnia referta fervebant.

LENKIJOS ISTORIJA
XV amžiaus II pusė

997-ieji Viešpaties metai

Lietuvių ir prūsų kilmė, papročiai ir kaip palaimintasis Adalbertas Prūsijoje patyrė kankinio dalią

Dievo vyras Gniezno arkivyskupas Adalbertas karštai troško kankinio laurų; kad juos gausiąs, jis sužinojo iš regėjimo. Mat jis buvo regėjęs dvi palaimintųjų sielų, spindinčių dangiškąja šviesa, eiles – purpurinių ir baltų, – ir kai jis nustėręs be žodžių savęs paklausė, ką šitoks regėjimas galėtų reikšti, jam iš dangaus žodžiais buvo pranešta, jog dvi jo matytos kankinių ir švenčiausių mergelių vestalių bendrijos, jau apgaubtos palaimintuoju nemirtingumu, sustojusios į eilę ir su kiekviena iš jų jis galėsiąs bendrauti, o tai būsiąs jam atpildas.

Šitokio reginio smarkiai sukrėstas, jis paliko Gniezno vyskupiją (Lenkijos kunigaikštis Mečislovas ir jo sūnus Boleslovas dėl to reiškė nepasitenkinimą ir apmaudą) ir, paskyręs savo vietoje arkivyskupu brolį Gaudencijų, lydimas trijų šimtų Lenkijos kunigaikščio Mečislovo karių bei tarnų, išvyko į Prūsiją, esančią šalia Lenkijos žemių. Pirmiausia patraukė prie Osos, kuri įteka į Vyslą ir skiria Lenkiją nuo Prūsijos. Beje, ši upė teka iki pat Šiaurės jūros. Tuo metu Prūsijos žmonės buvo laukiniai, žiaurūs stabmeldžiai, garbinantys demonus ir skendintys tokiame aklame ir tamsiame paklydime, jog saulę, mėnulį, žvaigždes, gyvulius, paukščius, ugnį bei kitus padarus laikė dievais, o kai kuriuos miškus, ežerus bei vandenis manė esant šventais ir neleido juose nei žvejoti, nei medžioti, nei medžių kirsti. Prūsai turėjo savitą kalbą, kilusią iš lotynų, giminingą lietuvių kalbai ir į ją panašią, garbino beveik tuos pačius dievus, turėjo tuos pačius papročius bei apeigas ir vieną tikrą vyriausią apeigų žynį, gyvenantį jų valstybės svarbiausiame mieste, pavadintame Romuva; tas pavadinimas kilęs nuo Romos. Už žynio įsakymų nevykdymą kiekvienam žmogui grėsė mirties bausmė. Tas žynys jų kalba vadinosi Krivis. Pripažįstama, jog prūsai, lietuviai ir žemaičiai turi tuos pačius papročius, vieną kalbą ir yra gentainiai. Kilus pilietiniams karams tarp Cezario ir Pompėjaus, Italijai liepsnojant, jie, palikę seniausias gyvenvietes, atkeliavę į šiuos kraštus, kuriuose dabar tebegyvena, įsirengę sau būstus giriose, apleistose vietose, paupiuose, senuosiuose raistuose ir pelkynuose. Įkūrę svarbiausią miestą, jie pavadino jį Romos pavyzdžiu Romuva ir apgyvendino čia vyriausiąjį savo apeigų žynį. Ir nors pačių genčių pavadinimai, kaip kad ir lenkų, čekų, rusų, skiriasi, tačiau, nepaisant to, jos

daug kuo panašios. Vis dėlto manoma, jog kilusios jos ne iš to paties kamieno ir kalbėjusios ne viena kalba: sakoma, jog prūsų kilmė buvusi kitokia negu lietuvių bei žemaičių. Mat tuo metu, kai Bitinijos karalius Prūsijus[1], – beje, pas jį apsigyveno kaip tremtinys romėnų tautos nugalėtas ir išvytas pūnų vadas Hanibalas, kurio patarimu anas neapgalvotai buvo pradėjęs karą su romėnais, – apžiūrėjęs aukos vidurius ir negavęs iš jų atsakymo, išdrįso pradėti tik įprastas kautynes, Hanibalas jį šitaip koneveikė: „Nejaugi tu, Prūsijau, labiau linkęs tikėti gabalėliu veršio mėsos nekaip šauniu imperatoriumi?" Sumuštas ir nugalėtas Prūsijus su savo Bitinijos gentimi bėgo nuo romėnų ir nuvyko į šiaurės šalį, kurią pavadino savo vardu Prūsija. Beje, Bitinijos tautos pėdsakai išliko ir iki šių dienų, nes kai kuriuos prūsus, išlaikiusius senąją kalbą, galima suprasti iš eoliečių, dorėnų, atikiečių ir jonėnų kalbų žodžių. Žmonas jie galėjo parduoti, maža to, jas vertė dirbti kaip verges. Mirusiųjų kūnus jie paprastai sudegindavo kartu su žirgais, drabužiais bei kitais daiktais, kurie gyviems buvę prie širdies.

Taigi įžengęs į Prūsiją, Dievo vyras Adalbertas per vertėją, kurį jam asmeniškai buvo paskyręs Lenkijos kunigaikštis Mečislovas, pradėjo prūsams skelbti Kristaus mokslą, [stengėsi] atitraukti juos nuo piktųjų dvasių garbinimo, mokė, jog tai, ką jie garbina, būtent saulė, mėnulis, žvaigždės, gyvuliai, ugnis, kurią jie laiko amžina, miškai tėra tikrojo Dievo kūriniai ir juose, Dievui neprieštaraujant, gali apsigyventi piktosios dvasios, kurios išjuokia savo garbintojus. Po šitokių ir daugybės kitų išvedžiojimų Dievo vyras apsuko tankiau apgyventas vietoves, be atvangos uoliai diegdamas ir skelbdamas šventąjį tikėjimą. Keldamasis per Osos upę, kai ėmė maldauti keltininkų, kad iš jo, nieko neturinčio, neimtų užmokesčio, skaudžiai gavo irklu galvon. Tada meldėsi, garbindamas Viešpatį, kad leido jam patirti šiek tiek kančios dėl Jo [Viešpaties] vardo, ir parodė pavyzdį, jog nėra nieko baisaus ten, kur yra Dievo meilė, nieko skaudaus nei žiauraus, jei žinai, jog taip grąžini artimą iš paklydimo į tikėjimą. Ir nors jis galbūt nujautė, kad prūsų tauta atkakliai prieštaraus viskam, ką jis skelbė, ir nepasiduos tramdoma, tačiau nenustojo vilties vardan Dievo meilės skelbti tautoms Jo [Viešpaties] vardą ir, patyręs begalę skriaudų, šmeižiamas taip labai, kad dažnai, išvarytas iš namų ir likęs be pastogės, turėdavo apsinakvoti po atviru dangumi, varginamas lietaus ir šalčio, su nuostabiu atkaklumu ir kantrybe kuo stropiausiai ir toliau dirbo pradėtąjį tikėjimo tiesų skelbimo darbą.

O prūsai, sunkiai pakeldami išniekinimą ir iškeikimą savo dievų, kurių garbinimą ir papročius jie buvo perėmę iš protėvių, skaudžiai apgailestavo jų griovimą ir pavertimą niekais. Pačiam vyriausiajam šventyklos žyniui Kriviui pareiškus ir kitiems įžymiems prūsų pagonių kunigams pritariant, prūsų vyresnieji susitarė jį [Adalbertą] nužudyti.

Taigi, kai Dievo vyras, apkeliavęs beveik visą Prūsiją, sėdamas gyvenimo žodį, atvyko į vandenyno pakrantėje esantį kaimą, visai netoli miesto, kuris ligi šiol tebevadinamas Fišhauzenu, ir ant uolėtos kalvos, iškilusios virš kaimo, penktadienį – tai buvo gegužės 10 diena – laikė iškilmingas mišias ir karštai melsdamasis aukojo už prūsų atsivertimą, maldavo jiems Dievo meilės, prūsai susibūrė ir įsitikinę, jog jis užkeikia jų dievus pražūčiai, užpuolė jį ir skaudžiais smūgiais sumušė bei sužalojo, po to labai subadę jo galvą, nupjovė ją nuo kūno ir, norėdami ją dar labiau išniekinti, pakabino ant netoliese esančio medžio, kur ištisas tris dienas – tiek ji buvo laikoma pasižiūrėti – budriai sergėjo erelis ir saugojo sargyba.

Taip toji palaimintoji siela, išvarginta budelių kankinimų, nuolankių angelų lydima, pakilo prie Aukščiausiosios Didybės sosto vildamasi gauti dvigubą laurų vainiką ir naudotis amžinu gyvenimu, o pats šventasis, išsilaisvinęs iš kūno pančių, tapo didžiausio ir neapsakomo džiaugsmo šaltiniu. Šventąjį jo kūną, sukapotą į daugelį dalių, palaimintojo vyro bičiulis, surinkęs į pintinę, pasaugojęs, kad prūsai su tuo mirusiu kūnu nepridarytų dar kokių nors nemalonumų, pasitelkęs rūpestingą ir slaptą sargybą, palaidojo žemėje to paties kaimo, kuriame jis buvo nužudytas. Palaimintojo Adalberto palydovus, būtent Benediktą, Matą, Joną, Izaoką, Kristiną ir Barnabą, [prūsai] smarkiai sumušė ir prievarta išvarė iš savo šalies žadėdami jiems mirtį, jeigu išdrįstų vėl sugrįžti.

Tiesa, tamsuolių prūsų apeiginiuose papročiuose buvo įstatymas savo mirusiuosius deginti ir prie deginamo lavono pridėti puošnesnių drabužių, žirgų, ginklų ir kitokių geresnių daiktų, nes buvo manoma, jog mirusysis visais šiais kartu sudegintais daiktais pasinaudosiąs kitame gyvenime. Už žmogžudystę jie reikalaudavo atsakyti galva ir pasmerkdavo kaltininką arba jo bendrą žiauriam kerštui.

Su svečiais jie mandagūs ir žmoniškai apsieina. Garbina Bakchą ir mėgsta išgerti, bet paprastai geria kumelių pieną, kuris juos dažnai apsvaigina; vyno jie visai nevartoja. Pasitaiko tokių mėgėjų išgerti, kurie mano, jog negalima pavesti jokių pareigų draugui arba svečiui, kol jis blaivus. Moterys, taip pat kaip ir vyrai, nuolatos linkusios išgerti. Žmonų skaičius jiems nenustatytas: kiekvienas jų turi tiek, kiek įstengia nusipirkti; mat jos negerbiamos ir verčiamos dirbti tarnaičių bei vergių darbus. Pirtyse prausiasi kasdien ir vyrai, ir moterys; jose jie gali išsipagirioti po vakarykščio išgėrimo ir atsigaivinti. Niekam nevalia elgetauti: išalkusiam tereikia užsukti į kokią nors trobą, ir jis tuoj pavalgydinamas.

1264-ieji Viešpaties metai

Krokuvos kunigaikštis Boleslovas Drovusis visiškai sunaikina nelaimingą jotvingių gentį, likusius gyvus krikštija

[...] O jotvingių kraštas nusidriekęs į šiaurę, ribojasi su Mazovijos, Rusios ir Lietuvos žemėmis. Jų kalba labai panaši į prūsų ir lietuvių, ir šie gali ją suprasti. Jotvingiai – nepaprastai aukšti ir karingi žmonės ir taip geidžia šlovės bei išlikti [žmonių] atmintyje, kad dešimt jų kaunasi su šimtu priešų ir guodžiasi vienui viena viltimi, kad jiems žuvus ar mirus artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygius. Tas karingumas jiems buvo labai pražūtingas, nes dauguma lengvai gali įveikti mažumą; taigi pamažu beveik visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, nė vienam nepasitraukus iš nelygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio. Taigi Boleslovas Drovusis, Krokuvos ir Sandomiro kunigaikštis, ketindamas įžengti į jotvingių kraštą, kariuomenę surikiavo eilėmis, mat iš anksto kuo rūpestingiausiai apsvarstęs visus karinės tvarkos klausimus, sušaukęs karius į susirinkimą, drąsino juos [stoti] į kovą. Po susirėmimų su priešais iš savo karių buvo patyręs, kad kovose su atkakliu priešu yra lemta laimėti arba mirti (juk jotvingiai nepakęsią to, kad jiems sveikiems esant jų kraštas būtų nusiaubtas); prieš pat kovos pradžią Boleslovas, sušaukęs vadus, nurodė jiems sutraukti didžiausias kariuomenės pajėgas ir uždrausti kariams pasitraukti nuo kovos vėliavų bei iš savo vietų ir liepė taip išrikiuoti kariuomenę, tarsi priešai jau būtų buvę prieš akis. Toks planas jo neapvylė, nes jotvingiai, kurių vyriausias karvedys tuo metu buvo kunigaikštis Skomantas, išgirdę, kad artinasi lenkai, greitai šoko prie ginklų ir, norėdami atremti puolimą, iššygiavo prieš juos. Taigi liepos dešimtą sargybiniai pranešė Boleslovui, kad priešai jau čia pat; tą pačią dieną vos praaušus, Boleslovui dar būnant stovykloje, pasirodė mūšiui išrikiuota jotvingių kariuomenė. Ją pamatęs, Boleslovas Drovusis taip pat išvedė savo rikiuotę ir paskelbė mūšį. Atkakliai, lyg akis išdegus, vieniems kitus puolant ir esant lygioms jėgoms, keletą valandų vyko kautynės. Kai jotvingiai buvo įveikti, jie dar iš paskutiniųjų nepaprastai atkakliai stengėsi laimėti, tačiau lenkai, kurių buvo dauguma, žvalius ir sveikus statė pailsusių arba norinčių pailsėti vieton ir nugalėjo jotvingius, jotvingių kariuomenė pagaliau pasidavė. Jų vadas Skomantas, vėl panorėjęs atnaujinti kovą, dar karščiau kovėsi, bet buvo lenkų sučiuptas ir subadytas durklais. Nei jų vado Skomanto žuvimas, nei išsklaidyta ir išretėjusi rikiuotė neprivertė likusių jotvingių pasitraukti iš mūšio: visi lig vieno buvo sutriuškinti ir iššudyti. Lenkai šios pergalės taip pat negavo be kraujo praliejimo, daug jų žuvo, daug sunkiai sužeistų kentė skausmus. Ir per vieną mūšį beveik visa jotvingių gentis, visi žmonės buvo taip iššudyti ir išnaikinti,

kad išlikusieji [gyvi], tai yra saujelė kaimiečių, sužeistieji ir pasidavusieji Boleslovo valdžion ir tie, kurie prisijungė prie lietuvių, net ir jotvingių vardo neišlaikė. Jų žemę su visais gyvuliais, kurių buvo didžiulės bandos, ir visą kitą jų turtą Boleslovas Drovusis su savo kariuomene užvaldė bei įsakė visiems, norintiems išvengti mirties bausmės, pasikrikštyti ir viešai išpažinti Kristaus tikėjimą. Jis išprašė popiežiaus Urbono, kad tos genties likučiams, išpažinusiems katalikų tikėjimą, paskirtų vyskupą naujai atverstųjų pastiprinimui ir išganymui. [...]

1320-ieji Viešpaties metai

Henrikas de Ploczk, atlikęs žygį į Lietuvą, siaubia Medininkų kraštą, tačiau grįžtantį atgal lietuviai jį iš pasalų pagauna ir jo kariuomenę iššžudo

Prūsijos maršalas Henrikas de Ploczk, vėl pradėdamas nutrauktą žygį prieš lietuvius, sudaręs raitelių ir pėstininkų kariuomenę, su keturiasdešimčia Ordino brolių, riterių vadeivų, įsiveržė į Lietuvą. Pasiskirstę atskirais daliniais, jie kuo plačiausiai nusiaubė Medininkų apylinkes gaisrais bei žudynėmis. Tuo tarpu lietuviai ir žemaičiai, nė kiek dėl to nesutrikę, ginkluoti įsitvirtino vieno miško siauroje dauboje – tuo keliu turėjo grįžti kryžiuočiai – ir, iškirtę aplinkui didesnius medžius, surengė pasalas Prūsijos maršalui bei jo kariuomenei. Kai tik Prūsijos maršalas, neįtardamas klastos, su savo kariuomene įžengė į mišką, pirmiausia pats, pakliuvęs į lietuvių rankas, buvo pasmaugtas, po to ir kilmingieji riteriai, tarsi į tinklą patekę, visi ligi vieno buvo užmušti arba paimti į nelaisvę. Įveikę priešus ir įsigiję karo grobio, lietuviai, atsidėkodami už šaunią pergalę, aukojo savo dievams kvapius smilkalus. Kai buvo sukrautas didžiulis laužas, jame sudegino vieną kryžiuotį kartu su žirgu ir ginklais. Tai buvo vienuolis Gerhardas Rudde, vaito brolis iš Sembos.

1339-ieji Viešpaties metai

Krokuvoje miršta Lenkijos karalienė Ona, Kazimiero gyvenimo bendrakelionė

Birželio dvidešimt aštuntą dieną po sunkios ligos Krokuvos karališkoje pilyje mirė Lenkijos karaliaus gyvenimo bendrakelionė ir Lietuvos kunigaikščio

Gedimino duktė šviesiausioji karalienė Ona[2]. Ji buvo palaidota Krokuvos bažnyčioje su derama laidotuvių prabanga ir ištaigingumu ir paliko vienintelę dukterį Elžbietą, gimusią iš karaliaus Kazimiero.

Moteris ji buvo garbinga, nuolanki savo vyrui karaliui, atlaidi ir labdaringa dievobaimingiems vargšams, tačiau prisirišusi prie to, kas teikia džiaugsmą, mėgstanti dainas ir šokius bei pasaulietiškas linksmybes. Tiesą sakant, šie menai bei papročiai jai dar iš mažumės buvo įdiegti tamsuolių tėvų namuose, bet ir priėmusi krikščioniškuosius papročius, anų neišsižadėjo: Kazimierui veikiau nekreipiant dėmesio į tai negu pritariant, ji jodinėjo arkliu ar važinėjosi karieta, o ją lydėdavo būgnų, arfų bei kitų muzikos garsų bei dainų sutartinė. Sakoma, jog, pasitraukdama iš gyvenimo, ji prakeikė visa, ką darė gyvendama, ir mirė labai šiurpia mirtimi.

1365-ieji Viešpaties metai

Prūsai ir lietuviai siaubia vieni kitų žemes; du Lietuvos kunigaikščiai, atvykę į Prūsiją, priima krikščionių tikėjimą ir pasikrikštija

Lietuvos kunigaikštis Kęstutis, surinkęs Lietuvos ir Žemaitijos pėstininkų bei raitelių kariuomenę, neįžengiamais miškais ir slaptais šunkeliais įsiveržė į Prūsiją, apgavęs kai kuriuos kryžiuočių sargybinius, užpuolė ir jėga paėmė Angerburgo pilį; nusiaubęs ir apiplėšęs aplinkines sritis ir paėmęs didelį karo grobį, traukėsi atgal į Lietuvą. Jį sekęs Sembos vaitas ir kiti komtūrai, nepajėgdami atsiimti pasiglemžto iš jų grobio, nusiaubė Lietuvos kraštą ir Ariogalos apylinkes, o grobį nusigabeno į Prūsiją. Po to keturi Lietuvos vadai, būtent Algirdas, Kęstutis, Patrikas[3] ir Aleksandras [Karijotaitis], su didžiulėmis karo pajėgomis, kurias sudarė lietuviai ir rusai, pasidaliję į keturis pulkus, įžengė į Prūsiją ir kirto jai lemiamą smūgį, negailestingai plėšė ir žiauriai žudė. Paėmę Ragainės ir kitas pilis, sudeginę daug kaimų, tose vietose tėvų papročiu aukojo savo dievams paskerstus gyvulius, taip pat ir jų kraują, po to, nesutikę jokio pasipriešinimo, sugrįžo į Lietuvą, gabendamiesi aštuonis šimtus krikščionių belaisvių ir septyniasdešimt didžiųjų žirgų, kuriuos vadina spadonais. [...]

1382-ieji Viešpaties metai

Kunigaikštis Kęstutis su sūnumi Vytautu, surinkęs kariuomenę, traukia į Trakus. Tuo tarpu Jogaila prašo taikos ir Vytauto tarpininkavimu ją gauna, tada, abiem pusėms davus neliečiamybės pažadus, Jogaila pasikviečia į savo stovyklą ką tik minėtą tėvą su sūnumi, o atvykusius suima. Pagaliau, nužudęs kalėjime Kęstutį, tokiam pačiam likimui pasmerkia ir Vytautą

[...] Beje, kai kunigaikštis Kęstutis ir jo sūnus Vytautas, neišdrįsę pasipriešinti, atvyko į Vilnių, kunigaikštis Vytautas buvo perduotas Vilniaus sargybai, o kunigaikštis Kęstutis, surakintas geležinėmis grandinėmis, nugabentas į Krėvą ir surištas įmestas į tamsius niūraus bokšto požemius. Pagaliau penktąją naktį kunigaikščio Jogailos taurininkas Prokša ir jo brolis Bilgenis, taip pat Mastis, Gedka, Krėviškis, Kučiukas, Lisica, kuriam buvo pavesta Žibintos (*Zibinthae*) garbei užkurti židinį ir uždegti žibintus, ir kiti, kuriems Jogaila buvo įsakęs tą darbą padaryti, pasmaugė Kęstutį, balsu šaukiantį, kad žudomas nekaltai, sulaužius tautų teises ir sutartis. Kunigaikštis Skirgaila, atvežęs jo palaikus į Vilnių, senoviniu papročiu sudegino kartu su jo mėgtais ir labiausiai vertintais ginklais, žirgais, drabužiais, šunimis. [...]

1387-ieji Viešpaties metai

Karalius Vladislovas [Jogaila] su karaliene Jadvyga atvyksta į Lietuvą ir, sunaikinęs stabus, pakrikštija visus žmones, dovanodamas jiems iš Lenkijos atgabentų marškinių; popiežius Urbonas VI už tai padėkoja

Lenkijos karalius Vladislovas sutartyje, sudarytoje su Lenkijos Karalyste ir karaliene Jadvyga, davęs priesaiką, įsipareigojo bet kokiu būdu atitraukti Lietuvos krašto žmones nuo stabmeldystės ir prietarų ir atvesti juos prie vieno tikrojo Dievo garbinimo bei tikrojo tikėjimo išpažinimo. Labiau nei visi kiti, pritariantys jo siekimams, trokšdamas katalikų tikėjimo išplitimo, jis, pasiėmęs Gniezno arkivyskupą Bodzantą[4] ir daugybę iš Lenkijos karalystės pamaldžių ir pavyzdingų Bažnyčios vyrų, kurių mokymu, rūpesčiu ir pastangomis krikščionių

tikėjimas pagonybėje skendinčioje tautoje galėjo paplisti ir suklestėti, patraukė į Lietuvą, kur Kristaus dar iki tol neišpažino ir nekentė.

Tačiau, nepasitenkindamas Bažnyčios vyrais, jis pasiėmė podraug karalienę Jadvygą, trokštančią išvysti savo naująją tėvynę ir savo vyro šalį bei jo žmones, taip pat Mazovijos kunigaikščius Zemovitą ir Jonušą, Olesnicos kunigaikštį Konradą, Poznanės vaivadą Bartošą iš Višemburgo, Kristiną iš Kozeglovų, Sondečo [kaštelioną], Mikalojų iš Osolino, Vislicos [kaštelioną], kanclerį Zakliką iš Mendzigožo, Lenkijos karalystės pakanclerį Mikalojų iš Moskožovo, Krokuvos pataurininkį Vlodeką iš Charbinovičių, Krokuvos pakamarį Spiteką iš Tarnovo, Krokuvos taurininką Tomeką ir daugelį kitų Lenkijos baronų bei karių. O kai jie pasiekė Lietuvą, Vilniuje prieš Pelenų dieną vyko pasitarimas. Ten karaliaus įsakymu suvažiavo karaliaus broliai kunigaikščiai – Skirgaila iš Trakų, Vytautas iš Gardino, Vladimiras iš Kijevo, Kaributas iš Naugardo [Seversko], – susirinko didelė daugybė karių bei paprastų žmonių. Ne vieną ir ne dvi dienas triūsė Lenkijos karalius Vladislovas ir jo pagalbininkai katalikų kunigaikščiai, kurie čia buvo susirinkę, įtikinėdami karius bei paprastuosius žmones atsižadėti netikrųjų dievų, kuriuos iki tol be reikalo garbino skendėdami pagonybės prietaruose, nes troško, kad visi kaip vienas įtikėtų vienatinį tikrąjį Dievą, garbintų jį ir gerbtų krikščionių religiją. Barbarai spyriojosi ir gynė save bei savo dievybes (svarbiausios iš jų buvo šios: ugnis, kurią laikė amžina ir kuri žynių kurstoma malkomis degė dieną naktį; miškai, kuriuos garbino ir laikė neliečiamais, ir gyvatės bei žalčiai, nes tikėjo juose slypint ir gyvenant dievus) – juk esą nedora ir neprotinga nepaisyti protėvių papročių, apleisti ir išnaikinti juos. Tačiau karalius Vladislovas įsakė barbarų akivaizdoje užgesinti ugnį, kurią jie laikė amžina ir kurią sostinėje Vilniuje, šalies širdyje, prižiūrėjo ir rūpestingai malkomis kurstė žynys, jų kalba vadinamas *Znič* (nuolankiai dievybę maldaujantiems ir norintiems sužinoti ateitį jis duodavo neva pačios dievybės jam pakuždėtus atsakymus). Karalius liepė išgriauti šventovę ir aukurą, kur jie atnašaudavo aukas, iškirsti ir nuniokoti girias bei miškelius, jų laikomus neliečiamais, ir, negana to, išžudyti ir išnaikinti gyvates bei žalčius, kurie kiekvienuose namuose buvo laikomi tarsi dievai namų globėjai. Barbarai tik liejo ašaras ir raudojo, žiūrėdami, kaip naikinami, griaunami ir gujami netikrieji dievai bei dievybės, nes murmėti prieš karaliaus valdžią jie neišdrįso. O kai, sunaikinus stabus ir atsikračius jų, įsitikino savo dievų netikrumu, patys savo akimis pamatė, kad iki tol buvo jų apgaudinėjami, visa lietuvių tauta nutarė priimti krikščionių tikybą ir atsisakyti pagoniškos klaidatikystės bei palinkimo į kerėjimus. Tada lenkų kunigai, o ypač karalius Vladislovas (mat jis mokėjo lietuvių kalbą ir geriau galėjo paveikti), keletą dienų mokė tikėjimo tiesų, kurios yra būtinos tikinčiajam, Viešpaties maldos bei Tikėjimo išpažinimo, ir tauta, pamokyta, pakrikštyta švęstu vandeniu, atgimė.

Po krikšto dievobaimingasis karalius Vladislovas dosniai apdovanojo kai kuriuos paprastus žmones iš Lenkijos atgabentais naujais vilnoniais marškiniais ir kitokiais drabužiais. Ir štai tokiu iš anksto numatytu dosnumu bei dovanomis taip paveikė tuos nuskurdusius prastus žmones, kurie tenkinosi kasdieniais lininiais apdarais, kad, pasklidus gandui apie neregėtą dosnumą, jie pulkais traukė iš viso krašto krikštytis, idant gautų vilnonių drabužių. O kadangi buvo labai sunku kiekvieną įtikėjusį krikštyti po vieną, nes krikštytis susirinko labai daug lietuvių, tiek vyrų, tiek moterų, tai karaliaus įsakymu jie buvo suvaromi į būrius, sustatomi kyliu ir kiekvieno būrio visi žmonės gausiai apšlakstomi švęstu vandeniu; kiekvienam būriui, tai yra visiems ten stovintiems žmonėms, buvo duodamas krikščioniškas įprastas vardas, atsižvelgiant į būrio dydį ir lytį, prieš tai atėmus barbariškus vardus; tarkim, pirmajam būriui – Petro, antrajam – Povilo, trečiajam – Jono, ketvirtajam – Jokūbo, penktajam – Stanislovo, o moterims, kurios sudarė savo atskirus būrius, buvo duodami joms derantys vardai, kaip antai Kotryna, Margarita, Darata, atsižvelgiant į būrių skaičių bei didumą. Kariai ir kilmingieji buvo atskirai krikštijami. Norėdami gauti šventą krikštą ir pažinti tikėjimo tiesas, jie kartu su savo broliais, vaikais ir giminaičiais rungčiomis veržėsi į Vilnių. Vyriausiasis dvasininkas popiežius Urbonas VI juos visus pavedė krikščioniškajam karaliui šitokio turinio raštu:

„Vyskupas Urbonas, Dievo tarnų tarnas, brangiausiajam sūnui Kristuje šviesiajam Lenkijos karaliui Vladislovui [siunčia] pasveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Mes džiaugiamės Viešpatyje, mieliausiasis sūnau, o tėviškoji dvasia džiaugiasi tiek naudos teikiančiu sūnumi, todėl, sakau, džiūgaukime, sūnau, ir linksminkimės, nes visų tautų Viešpats, amžinos šviesos šaltinis, tavo ir tavųjų širdis maloningai pripildo savo malonės šviesos per patepimo dovaną. Juk dėl to Aukščiausiajam padėką lūpomis išreiškiame, kad jis savo sužadėtinę, šventąją Romos Bažnyčią, tavo motiną (ji tave vandeniu ir dvasia tarsi antrą kartą pagimdė), visada stiprina naujais vaikais ir tikrojo tikėjimo plitimu daro ją vaisingą. Ji veda vaikus iš tamsos į šviesą ir šaukia iš Egipto, kad jie dievų Dievą ant Siono išvystų. Iš tiesų, mylimiausiasis sūnau, ką tik iš mūsų garbingojo brolio Dobrogosto, Poznanės vyskupo, pranešimo sužinojome, kad po to, kai tu ėmeisi atnaujinančiojo krikšto, visų Ramintojas tave apdovanojo savo malone ir suteikė tokią kilnią dvasią jo valiai vykdyti. Juk tu tarsi pats didžiausias krikščionių vadas esi paženklintas nepaprastu dievobaimingumu ir nuostabių dorybių garbe, Dievui ir apaštališkajam sostui rodydamas sūnišką pagarbą, karališka malone apdovanoji Bažnyčią, o jos žmones, skendinčius tamsybėje, karštai rūpindamasis šauki ir vedi į tiesos šviesą ir Dievo vardo pažinimo kelią, sunaikinęs demonų buveines, kuriose nelaimingųjų dvasios buvo žudomos, ir ten pat įkūręs bei pastatęs Dievo namus, anksčiau minėtos šventosios mūsų motinos Romos

Bažnyčios garbei, kurios meilės gelmėse tu užimi ypatingą vietą tarp pasaulio valdovų. Taigi puiku, ištikimasis tarne, brangiausias sūnau, kuris esi tauri garantija pirmųjų naujos pjūties vaisių ir, aišku kaip dieną, nusipelnei žemėje aukščiausios karaliaus valdžios bei dangaus karalystės. Taigi vertėtų prideramai džiaugtis ir tau, sūnau, nes tarp daugelio buvai pasimetęs, bet esi surastas tarsi paslėptas turtas. Tesidžiaugia ir tavo širdis, kad už savo uolumą šitaip esi giriamas ir kad toks brangus ir toks malonus atsiduodi motinos Bažnyčios globai drauge su garbingojo vardo vaisiais. Dėlei to, brangiausias sūnau, rink neišsenkančius naujojo derliaus pirmuosius vaisius kartu su dorybių prieaugiu, tai, ką gavai iš Dievo, tvirtai išsaugodamas tikėjime, ir Bažnyčią bei Bažnyčios žmones kaip ir anksčiau visad gerbk, brolius atvesk į tikėjimą, rūpestingai darbuokis tarnaudamas Mortai, kilk aukštyn, žvelgdamas į Mariją. Tad kaupk nenykstančius gyvenimo turtus danguje, o pasibaigus greit prabėgančiam žemiškajam gyvenimui geriausią dalį paveldėjęs džiaugsies ir su Dievo išrinktaisiais ramybės palaimą pelnysi. Beje, mylimasis sūnau, kad Jūsų Šviesybei neparašėme apie kitką, tai atsitiko ne dėl tėvų kaltės, bet veikiau per kasmetinių pasiuntinių, nepasiųstų pas tave, apsileidimą ir dėl kitų svarbių priežasčių. Bet ką tik atvykus minėtam vyskupui, pasiųstojo nuomonę maloniai iš jo paties išgirdome ir su meile apsakėme. Parašyta Perudžijoje, per XV gegužės kalendas, dešimtaisiais mūsų pontifikato metais".

Karalius Vladislovas Vilniuje stato Katedrą, kurios pirmuoju vyskupu skiriamas Akcipitrų giminės lenkas Andrius, be to, jis įsteigia septynias parapines bažnyčias, kurioms dosniai aukoja karalienė Jadvyga

Vladislovas turėjo pakankamai rūpesčių, tačiau karštai trokšdamas, kad Lietuvoje jo paskleistas tikėjimas išaugtų ir sustiprėtų, Vilniuje pastatydino ir įsteigė Švenčiausiosios Trejybės garbei Katedrą ir pavadino ją šv. Stanislovo, vyskupo ir garbingo bei didžiadvasio kankinio, vardu, kad lenkų ir lietuvių tautos, kurios buvo sudariusios uniją, pagrįstą tikėjimo ir religijos bendrumu, be to, valdžios bei įtakingumo vienove, didžiuotųsi ir tuo pačiu gynėju bei globėju ir kad per amžius nebūtų garbinamas niekas kitas, o lenkų pastangomis bei jų rūpesčiu išsklaidžius klaidatikystės tamsą, tikėjimo šviesa jam ir jo palikuoniams šviestų. Didįjį altorių pastatė toje vietoje, kur buvo kūrenama pagonių ugnis, klaidingai laikyta amžina, kad visiems aiškiau matytųsi pagoniška klaidatikystė. Be to, jis pastatė dar keturis altorius anksčiau minėtoje Vilniaus bažnyčioje, karaliaus įsteigtoje ir Gniezno vyskupo Bodzantos pašventintoje. Paskyrė

dignitorių ir prelatų, aštuonis kanauninkus ir davė jiems išlaikymą: dovanojo, užrašė ir skyrė gausybę dvarų, žemių, privilegijų, ežerų ir didelių turtų, kad vyskupas, prelatai ir kanauninkai galėtų prasimaitinti ir užimti deramą padėtį. O Vilniaus vyskupu pasirūpino paskirti ir padarė vyresniuoju reto dievobaimingumo lenkų tautybės vyrą Andrių Vasilą iš kilmingos Akcipitrų, arba Jastšembcų, giminės, Mažųjų brolių ordino[5] brolį, kadaise buvusį Vengrijos karalienės Elžbietos nuodėmklausį, garsų Dievo žodžio skelbėją, Sireto vyskupą; o kad jis bažnytinę tvarką tarp naujai atverstųjų ir tamsių žmonių tinkamiau galėtų palaikyti, priskyrė jam klestinčią Klodavos parapijos bažnyčią Gniezno vyskupijoje. Be to, įsteigė septynias parapines bažnyčias svarbiausiose ir būtiniausiose vietose, būtent Vilkmergėje [Ukmergėje], Maišiagaloje, Nemenčinėje, Medininkuose, Krėvoje, Bolcuose[6] ir Gainoje, taip pat davė išlaikymą Aukštutinėje Vilniaus pilyje esančiai šv. Martyno bažnyčiai, kaip ir minėtoms parapinėms bažnyčioms. Beje, šv. Martyno bažnyčiai užrašė ir skyrė deramas pajamas. Šiose išlaikomose bažnyčiose paliko lenkų kunigus, uolius Dievo tarnus, pasiryžusius iškilmingai laikyti pamaldas ir lietuvių tautą mokyti Kristaus tikėjimo, to tikėjimo tiesų bei apeigų. O ir karalienė Jadvyga, labai tikinti ir dievobaiminga moteris, pirmiausia Vilniaus katedrą, o po to ir Lietuvos parapines bažnyčias gausiai aprūpino taurėmis, knygomis, monstrancijomis, kryžiais, paveikslais bei kitais puošniais reikmenimis ir apdovanojo drabužiais, rodydama savo karštą ir gilų tikėjimą tuo džiaugsmingu metu. [...]

Lietuvių kilmės, jų tikėjimo bei senųjų papročių aprašymas

Nors ir mažai žinoma, kadangi to neminėjo nė vienas rašytojas, kaip, kokiu būdu ir kada lietuvių ir žemaičių gentys atsikraustė į šį šiaurės kraštą, kuriame dabar gyvena, ir iš kokios giminės ar genties save kildina, tačiau tam tikri posakiai, kalbos skambesys ir įvairių daiktų, reiškinių pavadinimų panašumas į lotynų kalbą leidžia spėti, kad lietuviai ir žemaičiai yra lotynų kilmės. Atsiradę jeigu ir ne iš romėnų, tai bent iš kurios nors kitos lotynų giminės per pilietinius karus, kurių pirmasis vyko tarp Marijaus ir Sulos, o po to tarp Julijaus Cezario ir didžiojo Pompėjaus; karų dalyvių įpėdiniai bėgo iš senųjų gyvenviečių ir tėvynės manydami, jog visa Italija pražūsianti nuo pilietinių žudynių; likusieji gyvi su žmonomis, gyvuliais ir šeimynykščiais pasitraukė į tuščias ir negyvenamas, nuolatinių šalčių kaustomas, tik laukinių žvėrių lankomas sritis, į šiaurės kraštus, kuriuos rašytojai vadina užkampiu. Iš pradžių tą kraštą jie pavadino senoviškai – Litalija, o žmones – litalais; taigi [pavadinimo] pradžioje buvo pridėta tik viena

raidė *L* (ją net ir dabar kasdienėj kalboj italai prideda); šiandien lenkams ir rusams tą pavadinimą pakeitus, jis virto Litvanija.

Prieš priimdami krikščionių tikėjimą, jie taip pat aukodavo, turėjo tuos pačius dievus, laikėsi tų pačių tikybinių apeigų, šventė tokias pat šventes kaip ir jų giminaičiai romėnai. Aišku, jog jie garbino šventąją ugnį (kurią klaidingai laikė amžina), o kartu ir griausmininką Jupiterį; šventąją ugnį prižiūrėjo mergelės, kaip Romoje vestalės, o jeigu nerūpestingai prižiūrėjo ir ugnis užgesdavo, jos atsakydavo savo galva. Garbino jie ir girias, kurias laikė neliečiamomis ir manė, kad kirviu jas paliesti yra bedieviška ir pragaištinga: kiekvienam, kuris kirviu jas paliesdavo ir išniekindavo, šėtonas gudrumu ir suktumu, Dievui leidžiant, pažeisdavo ranką, akį, koją ar kurią kitą kūno dalį, kad savuosius garbintojus išlaikytų šventvagiais, ir tik sudeginę kaip auką avinuką ar veršiuką, jie jam įsiteikdavo ir atgaudavo prarastą sveikatą. O miškuose manė gyvenant miškų dievą Silvaną bei kitus dievus, kaip kad sakoma poeto eilėraštyje: „Dievai taip pat ir miškuose gyveno", ir gyvates bei žalčius. O juk gyvatės pavidalo dievas Eskulapas buvo laivu atgabentas į Romą iš Graikijos ir Epidauro, kad atitolintų smarkiai šėlstančią maro epidemiją. Šie ir kiti panašūs šventi daiktai rodo, kad jie [lietuviai], jeigu yra ir ne visai tokie patys kaip romėnai bei italai, tai bent gerokai juos mėgdžioja.

Negana to, kol lietuviai skendėjo pagonybės tamsybėje, jie turėjo savo šaliai būdingą senovinį apeiginį paprotį: prisirinkę žemės duodamų vaisių, spalio mėnesio pradžioje drauge su žmonomis, vaikais ir šeimynykščiais eidavo į miškus, kuriuos laikė šventais, ir tris dienas iš eilės savo dievams aukodavo jaučius, avinus bei kitus gyvulius – sudegindavo juos; o pasibaigus trijų dienų aukojimo apeigoms, imdavo puotauti: žaidė, šoko, gėrė ir valgė ir numesdavo maisto bei nuliedavo gėrimo kaip auką dvasioms. Tarp visų kitų šis aukojimas buvo ypač svarbus ir kasmet atliekamas, ir niekam nevalia buvo jo nepaisyti. Iš priešų žemių sugrįžę kaip nugalėtojai su grobiu, iš krūvos malkų sukrovę laužą – o jį kraunant malkas mesdavo tik vienas žmogus, – šaunesnį ir įžymesnį belaisvį ten įmesdavo ir sudegindavo manydami, kad šitaip sudeginę bedieviška auką numaldys savuosius dievus ir įsiteiks jiems. Tikrai nežinome, ar šį paprotį perėmė jie iš savo protėvių, ar, kaip paprastai, klaidatikystėje skendinti pagonybė, šėldama it patrakus, pati susikūrė.

Be to, mirusiuosius sudegindavo: toks paprotys, teko girdėti, būdingas ne vien tik italams ir lotynams, bet ir kitoms tautoms. Nors Lietuvoje buvo daug girių ir miškų, tačiau lietuviai turėjo ir ypatingų miškų, o ten kai kurios sodybos, namai ir šeimos turėjo tam tikrus židinius, kuriuose buvo įprasta deginti mirusiųjų kūnus. O degindami pridėdavo prie palaikų tai, kas buvę jam gyvenant reikalingiausia, būtent žirgą, jautį, karvę, krėslą, ginklų, drabužių, diržą, grandinę, žiedą, ir kartu su kūnu, nors tai būtų buvę ir iš aukso ar sidabro, sudegindavo.

Pagal tokį pat paprotį ir Gedimino sūnus Algirdas, Lietuvos didysis kunigaikštis, Lenkijos karaliaus Vladislovo tėvas, kuris pagoniškoj klaidatikystėje likimo užkluptas žuvo Kukovaičio miške, netoli Maišiagalos pilies ir gyvenvietės, buvo sudegintas kartu su puikiausiu žirgu, uždengtu perlais ir brangakmeniais atausta gūnia, apvilktas aukso apvadais žėrinčiu purpuriniu drabužiu, paauksuotu sidabro diržu perjuostu apsiaustu.

Tiek lietuvių, tiek žemaičių žemės didžiąja dalimi pakrypusios į žvarbiąją šiaurę, ir dėl to žmonės taip pašiurpę nuo speigų ir liūčių, kad daugelis žūna nuo atšiaurių šalčių, o ne vienam tai sudarko nosis, mat jos nuolat būna šlapios. Tik du mėnesius vienoje ir kitoje šalyje kiek labiau jaučiama vasara: likusį metų laiką spaudžia šalčiai. Dėl to žmonės suvalo dar nepribrendusius javus ir, netinkamai džiovindami prie ugnies, dirbtiniu būdu suteikę jiems gražią spalvą, subrandina.

Žemė, kurioje jie gyvena, ir dangus, po kuriuo alsuoja, yra jų nuosavybė, o bendravimas su rusų gentimi ir susimaišymas su ja pakeitė daugumos pirmykštę senovinę prigimtį, tačiau visiškai nesunaikino: tie, kurie pasinėrė į svetimšaliams būdingus smagumus, išsigimė dėl svetimos įtakos ir maisto – jiems geriau buvo siaubti, užpuldinėti negu kovoti. Dar ir ankstesniais laikais Lietuvos kraštas buvo vertas paniekos, labai tamsus ir niekam tikęs, kaip atsiliepia Kijevo kunigaikščiai apie Lietuvą ir jos gyventojus, apie jų skurdą ir žemės nevaisingumą, ir tik kamštinių ąžuolų žievė tą nuomonę kiek sušvelnina. Lietuvos kunigaikštis Vytenis, pirmasis vėl pradėjęs karą prieš rusus ir pats save iškėlęs į liaudies vadus, klasta užpuolęs susikovė su Rusios kunigaikščiais, ir labai pamažu, bet taip sustiprėjo jo jėgos, kad pavergęs Rusios kunigaikščius, privertė net mokėti jam duokles, kurias daugelį amžių jis pats rusams buvo mokėjęs. Lietuviai parsivarė daugybę belaisvių: vieni iš jų pagimdyti paleistuvystėje ir pasmerkti tai pačiai lemčiai, kiti pateko dėl to, kad negalėjo išmokėti duoklių arba įvykdyti teismo paskirtų bausmių, o jos ten nepaprastai žiaurios. Pavergti ir parduoti vaikai diena iš dienos didino vergų skaičių; vergišku darbu ir prakaitu jie sukūrė naudą ir sukrovė turtus, o savo ir kunigaikščių paslaptis, senosios tvarkos pasimokę, jie nepaprastai patikimai saugojo.

Lietuviai įkurtą Vilniaus miestą ir jį juosiančias Vilijos bei Vilnios upes pavadino kunigaikščio Vilijaus vardu; būdami nuskurdę, Rusios kunigaikščiams reiškė palankumą ir mokėjo jiems duoklę ąžuolo žievėmis

Lietuviai, žemaičiai ir jotvingiai, kad ir skirtingai pasivadinę ir pasiskirstę į daugelį šeimynų, kadaise buvo viena gentis, kildinanti save iš romėnų ir italų.

Labai ilgą laiką ši tauta buvo nežinoma ir tamsi, bet vieną sykį staiga iškilo aikštėn. Šie žmonės buvo italai ir romėnai, pabėgę įsiliepsnojus pilietiniams karams tarp Julijaus Cezario ir Pompėjaus. Per tas kovas jie buvo Pompėjaus pusėje, bet kai Pompėjus buvo nugalėtas Farsalo lauke, o paskui Egipte, prie Aleksandrijos, žuvo, jie labai bijojo nugalėtojo Julijaus Cezario ir nekentė jo, kadangi kai kurie iš jų buvo Pompėjaus giminaičiai bei jo šalininkai, padėję [jam] kur kas daugiau negu kiti romėnai, o kad jis [Cezaris] nepradėtų žiauriai tarp jų – labai neapkenčiamų, priešiškų ir įtartinų – siautėti, jie, palikę Romą, su visu turtu ir vergais septyni šimtai keturiasdešimtaisiais metais nuo Romos įkūrimo patraukė į šiaurės kraštus, kad ten saugiai ir be pavojaus galėtų gyventi. Tai rodo net jų pačių vardas bei pavadinimas. Juk visos tos gentys save vadina litalais dėl senovinės italų kalbos ypatybės, kuri iki šiol išliko šnekamojoje italų kalboje, – daugelio žodžių pradžioje [italai] prideda raidę *L.* Turėjo tas pačias šventes, dievus bei apeigas kaip pagonys romėnai, garbino dievą Vulkaną [manydami jį slypint] ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose, Eskulapą – gyvatėse ir žalčiuose; svarbesnėse gyvenvietėse kūreno žynio saugomą ugnį, kurią laikė amžina. Demono įkvėptas žynys atnašaujantiems aukas ir besiteiraujantiems atsakydavo mįslingai arba dviprasmiškai. Jupiterį garbino žaibo pavidalu, savo kalba jį vadino Perkūnu, tarsi žmogžudžiu (lot. *percussor*). Net daugelį miškų garbino visai kaip šventus ir neliečiamus. Į juos įžengti ir išniekinti, nukirsti medį ar nuskabyti jo lapus reiškė netekti galvos. Lapijos ar miško niokotoją demonas nužudydavo arba sužalodavo jam kurią nors kūno dalį. Gyvatės ir žalčiai dažnai gyveno tiktai tų žmonių namuose, kurie juos lakino pienu ir kaip permaldavimo aukas aukojo jiems gaidžius.

Lietuviai anksčiau save vadino *litalais,* bet laikui bėgant *v* buvo pridėta, o *l* pasikeitė į *n,* taigi kitos gentys ėmė juos vadinti *litvanais* – lietuviais. Iš Romos ir Italijos išvaryti pilietinių karų bei riaušių, slapčia užėmė tuščias, negyvenamas žemes tarp Lenkijos, Rusios, Livonijos ir Prūsijos, kurias didesnę metų dalį kaustė labai stiprūs žiemos šalčiai. Ten jie įkūrė pirmąjį miestą Vilnių, kuris ir šiandien yra svarbiausias to krašto miestas, pavadintas kunigaikščio Vilijaus[7] vardu, kadangi jo vadovaujami paliko Italiją ir atvyko į šias žemes. Šį miestą juosia Vilijos ir Vilnios upės, gavusios pavadinimą nuo to paties kunigaikščio vardo. Iš pradžių, kaimynams nesikišant, gyveno naudodamiesi savo teise kaip norėjo, o paskui, kai smarkiai padaugėjo gyventojų, nusiaubė žemutinį kraštą prie Prūsijos (kurį savo kalba pavadino Žemaitija, tai reiškia žemutiniu kraštu), prisišliejusį prie tolimiausių Lenkijos žemių, kurias jie vadina Jarašonais. Rusios ir Kijevo kunigaikščiai, matydami lietuvių sėkmę, juos pačius – miškus jėga jau buvo užėmę – privertė mokėti duokles, tačiau menkas ir kuklias, vien savo valdžios bei nuosavybės teisės įrodymui, tad ir mokėjo jie ilgus metus ąžuolo

žievėmis, mat riebesnio kąsnio iš jų išlupti, kai žemė tokia nederlinga, nebuvo galima.

Jų kalba yra šiek tiek pakeista lotynų kalba, kuri, jiems prekiaujant su kaimynų gentimis, patyrė slavų kalbos žodžių įtaką. Kadaise buvo paprotys dėvėti trumpus drabužius, trumpai kirpti plaukus bei barzdas. Didžiąją dalį kariuomenės jie sudaro iš vergų, kurie prižiūri namus ir atlieka namų darbus ir kuriuos vaikai paveldi kaip kraitį. Su vergais jie elgiasi labai griežtai, rodydami didesnį nei barbarišką šykštumą, niekad arba labai jau retai linkę paleisti iš vergijos, tačiau, nepaisant to, dėl didelio vergų vislumo jų nuolat daugėja. Be to, dažnai ir laisvieji, tapę prievolininkais ar įklimpę į skolas, ar teismo pasmerkti, negalintys išsimokėti, paverčiami vergais. Daugeliui tai paprastai nutinka dėl smurto, apgaulės ir neteisybės ypač audringais mūsų laikais, kai net žymiausias Lietuvos kunigaikštis, kurį anos gentys įpratę vadinti didžiuoju (taip ir Pompėjus buvo vadinamas), negina jų nuo priespaudos ir engimo. Juo kas turtingesnis, tuo tas daugiau ginkluotų vyrų teikia savo valdovui karo atveju. Maistas jų prastas ir negausus, pagamintas iš miltų, verdamas puoduose, kaitinant ant ugnies beveik be vandens. Iš šiaurės tautų jie patys tamsiausi. Kai kam net keista galėtų pasirodyti, kad, anksčiau buvę rusų vergijoje ir mokėję jiems menkas duokles, sulaukė tokios sėkmės galbūt dėl savo šaunumo, o gal dėl kaimynų apsileidimo bei tingumo, kad dabar jie įsakinėja rusams, kurių valdžioje yra buvę beveik tūkstantį metų tarsi paskutiniai vergai. Jų laidojimo apeigos pagonybės laikais buvo ne kitoniškos kaip italų: mat visus lavonus degindavo su žirgais, drabužiais, indais, visu tuo, ką žinojo anuos gyvenime labiausiai vertinus; o dabar visus tuos [mirusiojo] daiktus žeme užpila.

Tai išdidaus būdo tauta, maištinga, klastinga, įžūli, melaginga ir šykšti, be to, iš prigimties jie nekalbūs, savo ir savo vadų paslaptis saugo. Su vaikais – linksmi, linkę paišdykauti, svarstydami valstybės reikalus – ūmūs ir uolūs, apskritai geidulingi, girtuokliai, pataikūnai, užsiiminėja burtais ir retai tampa kieno nors sekėjais. Būdami taupūs, net maisto šykšti, nebent rengia pietus ar ruošia puotą bičiuliams ir svečiams. Iškilmingomis apeigomis ir tikėjimo papročiais ypač rūpinasi genties diduomenė bei vietininkai, o liaudis yra prasta. Jų moterys prižiūri namų ūkį ir rūpinasi jo didinimu bei maistu ir mityba, taip pat įvairiausiais audeklais, kuriuos audžia iš linų. Jos įpratusios prie sunkaus darbo ir vargo, linkusios išgerti. Vytautas Aleksandras dėl dviejų dalykų nuolankiai jas vadino gimdytojomis: be jų jam nesisekė ir nuo jų malonės priklausė. Visas jo valdymas jiems [lietuviams] kėlė baimę be reikalo: aišku, buvo griežtas ir rūstus, mat buvo linkęs bausti, tačiau ir rūpestingas, nes nedelsdamas skubėdavo į pagalbą karo žygiuose, mikliai traukdavo iš bėdų pavienius karius, buvo dosnus ir kilniaširdis.

1413-ieji Viešpaties metai

Karalius Vladislovas gesina amžinąją ugnį, žemaičių garbinamą kaip dievybę, iškerta šventąsias girias ir naikina plačiai žinomas pagoniškas apeigas

Sudaręs amžiną ir neišardomą sąjungą bei labai naudingą santarvę tarp Lenkijos ir Lietuvos ponų, lenkų karalius Vladislovas drauge su karaliene Ona[8] ir dukterimi Jadvyga, lydimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro, išvyko į Lietuvą. Jį labai kankino ir slėgė rūpestis, kad jo gimtasis kraštas Žemaitija, didelei karaliaus negarbei, iki šiol tebeskendi beprasmiškoje pagonybės klaidatikystėje. Sutelkęs visas savo jėgas minėtam kraštui apšviesti krikščioniškuoju tikėjimu, manė, jog pirmiausia reikia imtis apvalyti žemaičių tautą nuo stabmeldystės bjaurasties. Pasiėmęs apsišvietusių ir dievobaimingų vyrų, uolių Dievo tarnų, maždaug apie šv. Martyno dieną išvyko vandens keliais į Žemaitiją, ketindamas atlikti dvasinę misiją. Palikęs prie Kauno karalienę Oną su kelionės reikmenimis, jis leidosi Nemuno upe žemyn iki Dubysos, o iš ten, kildamas Dubysa aukštyn, atplaukė į Žemaitiją. Sušaukęs visus Žemaitijos žmones – ir vyrus, ir moteris, pradėjo aiškinti, kaip bjauru ir gėdinga yra žemaičiams skendėti klaidatikystės prietaruose, kai visi lietuviai, tiek kunigaikščiai, tiek vadai, tiek ir paprastieji žmonės, išpažįsta vieną tikrąjį Dievą ir juo vadovaujasi. Po to jie išgriovė stabmeldiškus aukurus, iškirto šventąsias girias ir atvyko prie labiausiai žemaičių garbinamos dievybės – ugnies, kurią, be jokios abejonės, laikė švenčiausia ir amžina. Apeigų žyniams be perstojo kurstant malkomis, ji kūrenosi už Nevėžio upės pačioje aukščiausios kalvos viršūnėje. Karalius Vladislovas, prisiartinęs prie bokšto, kuriame kūrenosi ta ugnis, jį padegė, o ugnį iššarstė ir užgesino. Po to lenkų kareiviams liepė iškirsti miškus, kuriuos žemaičiai garbino kaip šventas savo dievų buveines, panašiai kaip tame poeto eilėraštyje: „Dievai taip pat ir miškuose gyveno". Žemaičiai buvo tokie tamsuoliai, kad šventais laikė ne tik anksčiau minėtus miškus, bet ir paukščius bei žvėris, gyvenančius juose, ir kas tik į juos įžengdavo, jų papročiu turėjo būti laikomas šventu. Todėl nė vienas žemaitis nedrįso tuose miškuose kirsti malkų, medžioti žvėrių bei paukščių, nes tam, kuris niokoja šventą girią, žudo žvėris ir paukščius, būdavo išsukiojamos rankos ir kojos taip, kaip demonai sugeba. Taigi ilgainiui žvėrys ir paukščiai buvo papratę gyventi anksčiau minėtose giriose tartum namie ir žmonių buvimo nei vengė, nei bijojo. Todėl barbarus labiausiai stebino tai, kad lenkų kareiviai, kirsdami jų šventus miškus, nepatyrė jokių kūno sužalojimų, kai tuo tarpu jie patys dažnai susižeisdavo. Be to, tuose miškeliuose šeimos ir kiekvienas namas turėjo jiems skirtą ugniavietę, kurioje degindavo visų mirusių

namiškių ir artimųjų kūnus kartu su žirgais, balnais ir puošnesniais drabužiais. Prie tokių ugniaviečių sustatę iš kamštinio ąžuolo padarytus suolus, ant jų padėję iš varškės pagamintą panašų į sūrį valgį, o ant ugniakuro užpylę midaus, tie lengvatikiai manė, kad ten sudegintų jų mirusių artimųjų dvasios naktį ateisiančios ir pasisotinsiančios tuo maistu bei numalšinsiančios troškulį midumi, nulietu į ugniakurą ir įsigėrusiu į pelenus; žinoma, ne dvasios, o varnos, juodvarniai ir kiti miško paukščiai bei žvėrys paprastai visada surydavo padėtą maistą. Negana to, spalio pirmąją visoje Žemaitijoje minėtosiose giriose būdavo švenčiama didžiausia šventė, į kurią rinkdavosi vyrai ir moterys iš viso krašto ir atsinešdavo valgių bei gėrimų, kiekvienas pagal savo išgales. Keletą dienų papuotavę, kiekvienas atnašaudavo ant savo aukuro aukas saviems pagoniškiems dievams, pirmiausia dievui, jų kalba vadinamam Perkūnu, tai yra griaustiniui, vildamiesi tokiomis iškilmėmis bei aukomis įsiteiksią dievams ir pastiprinsią savo artimųjų dvasias.

Didžioji Žemaitijos dalis yra pakrypusi į šaltąją šiaurę, ribojasi su Prūsija, Lietuva ir Livonija. Šalis yra apjuosta girių, kalvų ir upių, žemė ten derlinga; ji suskirstyta į tokias sritis: Ariogalos, Raseinių, Medininkų, Kražių, Viduklės, Veliuonos, Kaltinėnų ir kitas. Tais laikais žemaičiai buvo laukiniai, netašyti, žiaurūs, linkę į visokius nusikaltimus. Žmonės liekni ir augaloti, maitinosi kukliai ir saikingai, pasitenkindavo duona ir mėsa, troškulį retai malšindavo midumi ar alumi, dažniausiai – paprastu vandeniu. Aukso, sidabro, geležies, vario, vyno, žuvų ir prieskonių nepažino ir nevartojo. Žemaitis vyras galėjo turėti kelias žmonas: po tėvo mirties – pamotę, po brolio mirties – brolienę imti už žmoną. Neturėjo jie jokių prideramų namų nei puošnių pastatų, gyveno tik paprastuose būstuose[9]. Jų vidaus ertmė plati ir ilga, o viršus įtrauktas. Būstai statomi iš medžio, šiaudiniais stogais, platesni apačioje ir po truputį siaurėjantys į viršų, panašūs į didelį laivą: viršuje viena anga, pro kurią patenka šviesa. Po ta anga kūrenasi židinys, kur verda paprastas jų valgis ir kur jie ginasi nuo šalčių, kaustančių šį kraštą didžiąją metų dalį. Tuose būstuose jie gyvena su žmonomis, vaikais, samdiniais, kartu laiko galvijus, arklius, javus ir visus ūkio padargus. Neturi kitokių pastatų, tarkim, namų su pokylių menėmis, rūmų, sandėlių, kamarų nei tvartų, bet tuose pačiuose būstuose gyvena patys ir laiko galvijus, arklius ir visokius kitokius naminius gyvulius. Kaimiečių tauta, žmonės laukiniai ir šiurkštūs, linkę į stabmeldystę, burtus, kerėjimus.

Karaliui Vladislovui sakant pamokslą, žemaičiai priima Dievo žodį. Juokinga prasčioko mintis apie pasaulio sukūrimą

Kadangi nė vienas iš dvasininkų, atvykusių kartu su karaliumi Vladislovu į Žemaitiją, nemokėjo šnekėti žemaitiškai, tai Lenkijos karalius pats turėjo skelbti

tikrąjį tikėjimą ir skiepyti pamaldumą. Pirmiausia juos pamokė Viešpaties maldos, po to Tikėjimo išpažinimo, atskleisdamas dvylika tikėjimo dalių, kad pirma, nei bus pakrikštyti, su džiaugsmu išpažintų tikėjimą. Po to plačiai išaiškino, kad reikia garbinti vieną vienatinį Dievą, tačiau trijuose asmenyse, gailestingiausią viso pasaulio Kūrėją ir Atpirkėją. Stengėsi atitraukti žemaičius nuo apakinusios juos akivaizdžios pagoniškos klaidatikystės, nuo netikrų dievų, kaip antai ugnies, Perkūno, miškų, žalčių, šventų miškelių, kuriuos jie garbino, užuot [garbinę] tikrąjį [Dievą]. Taip pat įrodinėjo, kad visi tie padarai, sukurti tikrojo Dievo, neturintys proto ir negalintys net patys sau pagelbėti; beje, nors jie ir stipresni už protingus žmones, tačiau yra pavaldūs žmonių valiai ir protui. Tuo ir patys savo akimis galėję įsitikinti, nes ugnis, kurią laikė šventa, užgesinta, šventi miškeliai, girios ir šilai iškirsti, aukurai ir stabai sutrypti. Tokius ir daugybę kitų dalykų, kuriuos dvasininkai karaliui primindavo, karalius Vladislovas skelbė ir aiškino. Žemaičiai susijaudinę, kad jų dievybės ir šventenybės sunaikintos ir kad pats karalius juos įtikinėja, galop sutiko priimti krikščionių tikėjimą, nusikratyti pagoniškų nuodėmių ir pasikrikštyti vandeniu; sutikimą jie perdavė vieno vyresnio amžiaus žmogaus, išrinkto tam reikalui, lūpomis tokiais trumpais ir šmaikščiais žodžiais: „Kadangi mūsų dievai, kuriuos garbinome protėvių pavyzdžiu, tavo ir tavo karių, šviesiausiasis karaliau, buvo sunaikinti ir, būdami silpni bei nepajėgūs, buvo lenkų Dievo nugalėti, apleidžiame tuos savo dievus ir apeigas ir šliejamės prie lenkų ir tavo Dievo, kaip stipresnio". Taigi žymesnieji žemaičiai, kurie buvo supažindinti su tikėjimu ir gerai išmokyti tikėjimo tiesų, buvo krikštijami, stebint ir prižiūrint pačiam Lenkijos karaliui Vladislovui, jam parinkus krikščioniškų vardų. Po to visiems priėmusiems krikščionių tikėjimą ir pakrikštytiems karalius dosniai dalijo geriausią gelumbę, arklius, drabužius, pinigus ir kitas dovanas iš malonės šventam tikėjimui, kad ir kiti taptų palankesni ir priimtų šį tikrąjį tikėjimą. Svarbiausioje Žemaitijos vietoje, Medininkų krašte, karalius Vladislovas pastatydino katedros bažnyčią šventųjų kankinių Aleksandro, Teodoro ir Evencijaus garbei, o paskui kitose vietose ėmė steigti ir statydinti parapines bažnyčias, nustatė joms deramas pajamas ir patvirtino jų atidarymą savo raštu.

Kartą atsitiko, kad Pamokslininkų ordino brolis karališkasis pamokslininkas magistras Mikalojus Venžikas žemaičius mokė tikėjimo tiesų. Kalbėjo su vertėju ir plačiai aiškino apie pasaulio sukūrimą bei pirmojo žmogaus Adomo nuopuolį. Vienas iš žemaičių pamanė, kad magistras Mikalojus Venžikas taip išsamiai pasakoja apie pasaulio sukūrimą, nes tai buvę atsitikę jo amžiuje, jo atminimu ir jis pats matęs pasaulio sukūrimą. Būdamas paprastas kaimietis, jis nepajėgė viso to suprasti ir tokiais žodžiais pratrūko: „Šviesiausiasis karaliau, šis kunigas, skelbdamas, kad šis pasaulis sukurtas, meluoja, juk, jei žmogus neilgaamžis, tai

kaip jis gali liudyti atsimenąs pasaulio sukūrimą? Tarp mūsų yra žmonių daug vyresnių, yra ir šimtą metų pranokusių, bet jie neprisimena to sukūrimo; žino tik, kad už tų kalvų ir upių visada švietė saulė, mėnulis ir žvaigždės". Karalius Vladislovas liepė jam nutilti, sakydamas, jog magistras Mikalojus Venžikas apie pasaulio sukūrimą tikrą teisybę kalbėjęs, tik jis nesakęs, kad pasaulis buvęs sukurtas jo laikais, bet kad tai įvykę prieš šešis tūkstančius ir šešis šimtus metų Dievo valia ir jo visagalybės dėka; ir taip užbaigė: „Visagalis Dievas, stebuklingu būdu sukūręs į save panašų žmogų, apgyvendino jį džiaugsmingame rojuje, o kai šis nusidėjo ir visai savo būsimai giminei mirtį ir amžiną pasmerkimą užtraukė, Dievas dar stebuklingiau jį atpirko, pasiuntęs savo sūnų, gimusį iš Nekaltosios Mergelės, ir davęs per jį pasauliui Naująjį Testamentą".

Karalius, rūpindamasis žemaičių gerove, paveda juos valdyti labai dievobaimingam vyrui Kęsgailai, o pats grįžta į Vilnių

Dievo malone ir uoliomis pastangomis sėkmingai atvertęs į krikščionių tikėjimą žemaičius, Lenkijos karalius Vladislovas rengėsi iš ten išvykti. Gerai žinojo, kad žemaičiai yra netvirto tikėjimo žmonės ir kad kai kurie iš jų, ypač tie, kurie vengė krikščionių tikėjimo ir krikštijimosi, nes jų netikri dievai buvo sunaikinti ir ugnis, kurią laikė šventa ir amžina, – užgesinta, didžiai nuliūdę su kartėliu rengėsi vėl įžiebti amžinąją ugnį, kurios pelenai ugniakure dar tebebuvo šilti. Slapta jie štai kaip susitarė: „Jei karaliui išvykus įstengsime atgaivinti aukure išblėsusią ugnį, tai įsitikinsime, kad mūsų dievybė negalėjo būti sunaikinta". Karalius pasiliko keletą dienų tarp netikinčiųjų ir visą tą laiką savo kariams liepė prinešus iš Nevėžio vandens ir aukurą, ir nepašvęstą ugniavietę iki pat kraštų gausiai užlieti ir paskandinti. Negana to, ėmėsi iš anksto priemonių – paskyrė žemaičių seniūnu ir viršininku Kęsgailą, vieną iš Lietuvos didikų, vyrą dorą ir dievobaimingą, kuriam griežtai įsakė ypatingu rūpesčiu apgaubti naujai atsivertusiuosius, visokiais būdais žiūrėti ir stengtis, kad jie neatsisakytų krikščioniškųjų tiesų, nebegrįžtų prie stabmeldystės, kad nebeaukotų netikriems dievams ir nebeatlikinėtų pagoniškų apeigų. Šis, ištikimai vykdydamas karaliaus įsakymus, naujai atsivertusiuosius stiprino, o nekrikštus pagonis gynė nuo įsisenėjusios stabmeldystės. Ir taip per kelias dienas žemaičių tauta, visiškai priėmusi katalikų tikėjimą, pati pakėlė ranką prieš savo netikruosius dievus, o girias, kurias anksčiau šventomis laikė, pavertė derlingais laukais. Tai atlikęs, karalius Vladislovas patraukė į Lietuvą ir šv. Elžbietos dieną atvyko į Trakus, iš kur įprastais keliais, iš dvaro į dvarą keliaudamas per Lietuvą, Viešpaties užgimimo dieną atvyko į Vilnių ir čia su karaliene Ona ir didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru atšventė Kalėdas. [...]

1440-ieji Viešpaties metai

Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas užmušamas saviškių už žiaurų elgesį su jais

[...] Taigi Verbų sekmadienį, kai minėtasis Žygimantas Trakų pilyje klausė pamaldų, o jo dvariškiai buvo išėję į pamaldas parapinėje bažnyčioje, [Jonas Čartoriskis] su paslėptais po drabužiais durklais įžengęs į kunigaikščio Žygimanto menę, puolė jį kartu su savo suokalbininkais ir visą kūną suvarpęs kuo žiauriausiai jį nužudė, maža to, kaip pikčiausias barbaras keršydamas jo lavoną išgabeno už pilies sienų vežėčiomis be vežėjo, o pats užėmė pilį su visais turtais. Lietuvos didikai kunigaikščio Žygimanto kūną palaidojo su priderama pagarba Vilniaus bažnyčioje, viename kape su didžiuoju kunigaikščiu Vytautu. Pasakojama, kad kunigaikštis Žygimantas atsidėjęs klausydavosi žynių ir raganų ir, vadovaudamasis jų pranašystėmis, iššudė daug nekaltų žmonių. Dėl to tikima, kad teisingasis Dievas jam pelnytai skyrė tokią mirtį. Ši apgailėtina jo žūtis leido suvokti, kokie pragaištingi jam buvo burtininkių patarimai, ir įspėjo, kad tai būtų pamokantis pavyzdys kitiems, jog gyvenime labiau derėtų pasikliauti Dievu negu klaidingais demonų kerais. Ne vien tik kunigaikštis Čartoriskis buvo pasišovęs ir suplanavęs pražūtį Žygimantui, mat buvo tikima ir gandai pasklido, kad beveik visi Lietuvos didikai (ir, kas yra šlykščiausia, – net ir tie, kuriems Žygimantas buvo suteikęs aukščiausios šlovės ir kurie jo dėka iškilo) pasirodė esą šio sąmokslo bendrininkai arba bent žinojo apie jį ir patys planavo pasikėsinimą prieš kunigaikštį Žygimantą, kuris vėliau įvyko. Nes buvo tai vyras be galo žiaurus ir godus, dėl menkiausios priežasties linkęs bausti, apiplėšti, žudyti; buvo vidutinio ūgio, mažakalbis, mėgstantis prabangą, nepaprastai piktas ir ūmus, gviešęsis turtų. Man regis, daug laimingesnis būtų buvęs, jei būtų kritęs mūšio lauke, geriau priešo grobiu būtų tapęs, o ne valdinių auka. Būdamas ne tik labai žiaurus, bet ir neregėtai klastingas, kiekvieną dėl bet kokio skundo kaip sąmokslininką, besikėsinantį į jo gyvybę, baudė: pirmučiausia visapusiškai apiplėšdamas, paskui kalėjimu ir galų gale, kas dažniausiai atsitikdavo, – žiauriais kankinimais (per kuriuos tardomieji patys prisiimdavo kaltę) ir mirtimi. Tačiau šis žiaurumas jo nė kiek neapsaugojo, nes žuvo nuo saviškių ir, jei nebūtų be laiko žuvęs, daug Lietuvos bajorų, kuriuos jis buvo pasmerkęs mirti, po šv. Velykų švenčių būtų įvykdę jam mirties nuosprendį. Mat praslinkus aštuonioms dienoms po šv. Velykų, jis rengėsi bausti ir nužudyti daug Lietuvos didikų, o jų turtą pasiglemžti. Pasakojama, kad įkalbėtas burtininkių, kurios valdė jo protą ir teikė patarimus, jis, sumaišęs žmonių ir laukinių žvėrių kraują, aukojo stabams, kad sužinotų

ateitį ir iš piktųjų dvasių patirtų, kas slapta kėsinasi į jo gyvybę. Jo valdymo metu buvo suiminėjami Lietuvos didikai ir bajorai, kuriuos bet kas įskųsdavo: nedorėlis, pataikūnas ar tykojantis ką nors gauti skundikas. Šitaip plačiai plito šmeižtai, įskundimai, iš visų pusių skriejo kaltinimai.

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*

KOMENTARAI

[1] *Prūsijus* – istorinė asmenybė, Bitinijos (antikinės valstybės Mažojoje Azijoje) valdovas, gyvenęs II amžiuje prieš Kristų. Tačiau jo ir visos genties persikėlimas gyventi į baltų kraštą nėra istorinis faktas, tik padavimas. Etnonimo prūsai kilmė nėra aiški. Kalbininkai spėja, kad tas etnonimas yra kilęs iš hidronimo (gal Aismarių seno pavadinimo).

[2] *Karalienė Ona* – Gedimino duktė Aldona, prieš vedybas (1325) pakrikštyta Onos vardu.

[3] *Patrikas* – Kęstučio sūnus.

[4] *Bodzanta* – pagal kitus šaltinius – *Bodzenta.*

[5] *Mažųjų brolių ordino* – taip buvo vadinami pranciškonai.

[6] *Bolcai* (arba *Obolcai*) – miestas prie Oršos (Vitebsko sr.). Kalbininkai spėja, kad tai baltiška vietovė Balčiai arba Vabalčiai.

[7] *Kunigaikštis Vilijus* – legendinė asmenybė.

[8] *Karalienė Ona* – antroji Jogailos žmona.

[9] *...gyveno paprastuose būstuose...* – čia kalbama apie senąjį žemaičių pastato tipą – numą.

KAZIMIERO TEISYNAS

Kazimiero teisynas – nedidelis teisės normų rinkinys, paskelbtas Vilniaus seime Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1468 metų vasario 29 dienos atskiru raštu. XVII amžiaus pradžioje jis neapdairiai pavadintas teisynu ir tradiciškai šiuo vardu tebevadinamas iki šiol. Manoma, kad jis buvo sudarytas valdovo kanceliarijoje, kodifikavus paprotinės teisės normas ir teismų precedentus. Originalo neišliko. Žinomi trys nuorašai, rašyti XV amžiaus pabaigoje ir XVI amžiaus pradžioje LDK kanceliarine rusų (slavų) kalba. Patogumo dėlei teisyno tekstą tyrinėtojai skirsto į dvidešimt penkis straipsnius. Teisyną sudaro daugiausia baudžiamosios ir procesinės teisės nuostatai, susiję su vagystėmis. Nustatoma vagysčių rūšys, bylų teismingumas ir jų nagrinėjimo tvarka, baudos ir bausmės, žalos atlyginimas ir kt. Manoma, kad teisynas galiojo visoje LDK teritorijoje. Nors jo reglamentuojama teisinių santykių sfera nebuvo itin plati, bet jis nemažai prisidėjo prie bendrų teisės normų formavimo valstybėje. Didžiumą jo nuostatų perėmė Pirmasis Lietuvos Statutas (1529); ten šie nuostatai buvo papildyti ir išsamiau suformuluoti.

VYTAUTAS RAUDELIŪNAS

Mitologiniu požiūriu įdomi teisyne esanti informacija apie skausmo numalšinimą žolėmis. XVI–XVII amžiuje gydymas žolėmis buvo prilyginamas raganavimui, burtininkavimui, o patys žolininkai laikomi burtininkais ir raganomis, t. y. žmonėmis, turinčiais antgamtinių galių. Atrodo, kad taip į žolininką žiūrima ir Kazimiero teisyne, nes kitaip būtų nesuprantama, kodėl kankinamas žolininkas nejaučia skausmo.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Daniłowicz, 1826; *Zbiór praw*, 1841, 36–57; *АЗР*, 1846, 80–83; Владимирский–Буданов, 1887, 35–45; *LIŠ*, I, 1955, 158 (fragm. liet. k.); *Kazimiero teisynas*, 1967 (orig. ir liet. k.); Старостина, 1991.

Literatūra: Daniłowicz, 1826; Jaroszewicz, 1844, 128–130, 285–286; Владимирский–Буданов, 1887, 35–45; Ясинский, 1889, 8–9, 33; Малиновский, 1918, 44, 90; Лаппо, 1939; *Kazimiero teisynas*, 1967, 1–15, 20–25; Jablonskis, 1979, 183–186; Andriulis, 1980; Старостина, 1991.

Tekstas iš: Kazimiero teisynas, 1967, 30.

СУДЕБНИК КАЗИМИРА
1468

18. А коли тать дасться на муку, а зелие знаа, а знатникы будуть добрыи на него, сок усочить, а будеть первей того крадывал, а любо мучиван, а и сьведомо то будеть околици: ино того зелейника хотя на домучатся, ино его обесити.

KAZIMIERO TEISYNAS
1468

18. Jeigu vagis sutiks būti kankinamas, o pažins žoles [nuo skausmo], bet bus gerų liudininkų prieš jį, seklys suseks, be to, bus anksčiau voginėjęs ir buvęs kankinamas, o apylinkei tai bus žinoma, tai tokį žolininką, kad ir neprisipažintų, pakarti.

Vertė *AUGUSTINAS JANULAITIS*
ir *JUOZAS JURGINIS*

ENĖJAS SILVIJUS PICCOLOMINI
1405–1464

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI

Enėjas Silvijus Piccolomini (*Aeneas Silvius Piccolomineus, Enea Silvio de Piccolomini*) – žymus XV amžiaus humanistas, politinis veikėjas, rašytojas, istorikas. Ilgą laiką dirbo popiežiaus pasiuntiniu, diplomatu. 1458 metais tapo popiežiumi Pijumi II.

Remdamasis rašytiniais šaltiniais ir žodine informacija, aprašė Čekiją, Lenkiją, Livoniją, Prūsiją, Lietuvą ir kitus Europos bei Azijos kraštus. Lietuvoje nėra buvęs. Žinias apie pagoniškąją lietuvių tikybą ir papročius gavo iš vienuolio Jeronimo Prahiškio (*Jeronim Jan Silvanus Pražsky*, g. apie 1369, m. 1440). Jeronimas Prahiškis studijavo Prahos (apie 1389–1393) ir Krokuvos universitetuose, buvo kanonų teisės daktaras. 1395–1398 ar 1401–1404 metais platino Lietuvoje krikščionybę, naikino pagoniško tikėjimo atributus. Sukėlė vietinių gyventojų nepasitenkinimą ir buvo Vytauto išsiųstas iš Lietuvos.

Kai kurias kitas žinias apie lietuvius (pavyzdžiui, apie santuokos pagalbininkus, apie Vytauto žiaurius įpročius) Piccolomini aprašė iš gandų arba sukūrė pats. Skyriai apie Lietuvą, Prūsiją pirmą kartą buvo paskelbti knygoje *Įvairių įvykių ir vietų aprašymas* (*Historiarum ubique gestarum locorumque descriptio*, Venecija, 1477), kurios pakartotiniai leidimai įvairiais pavadinimais (*Asiae Europaeque descriptio; Cosmographia; Opera*) išėjo Paryžiuje (1509), Kelne (1531), Bazelyje (1551 ir 1571). Piccolomini'u naudojosi daugelis XVI–XVIII amžių kronikininkų: Hartmannas Schedelis, Sebastijonas Münsteris, Motiejus Miechowita, Martynas Kromeris, Markas Antonijus Kokcijus Sabelikas, Johannesas Boemas, Andrius Celarijus, Motiejus Strijkovskis. Nepaisant tam tikro tendencingumo ir prasimanymų, Piccolomini'o veikalai skatino domėjimąsi Lietuva, padėjo įsitvirtinti Lietuvos vardui XVI–XVIII amžių istoriografijoje.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Tos Piccolomini'o žinios apie lietuvių religiją ir mitologiją, kurias jis sakosi sužinojęs iš Jeronimo Prahiškio, didesnių abejonių nekelia. Jeronimas Prahiškis pasakojo prie liudininkų, „rimtų ir mokytų vyrų", o Piccolomini jo pasakojimą

stengėsi tiksliai užfiksuoti. Kiek iškreipti faktus galėjo nebent Jeronimas Prahiškis norėdamas labiau sudominti klausytojus arba primiršęs (pasakojo apie įvykius, matytus maždaug prieš 30 metų). Tačiau prasimanymais Jeronimo Prahiškio kaltinti negalima. Jis, atrodo, sąžiningai stengėsi perteikti tai, ką pats buvo regėjęs ir girdėjęs. Jo pateiktų žinių autentiškumą patvirtina kiti šaltiniai. Kad lietuviai garbino ugnį, žalčius, miškus, saulę, mini daugelis senųjų ir vėlesniųjų šaltinių (*Ipatijaus metraštis*, *Malalos kronikos intarpas*, Dlugošas, Lietuvos metraščiai ir kt.). Pasakojimas apie garbinamą kūjį, kuriuo buvusi išvaduota saulė, primena daugelio indoeuropiečių ir jų kaimynų mitus apie saulės pagrobimą ir jos išvadavimą. Išskirtinė pagarba kai kuriems žmogaus rankomis padarytiems daiktams, kaip mitologiškai svarbiems, būdinga ir kitiems indoeuropiečiams. Pavyzdžiui, senieji skitai, rytiniai baltų kaimynai, graikų istoriko Herodoto liudijimu (V a. pr. Kr.), labai gerbė auksinį arklą, taurę ir kalaviją, neva nukritusius iš dangaus (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, 101).

Jeronimo Prahiškio pasakojime daug konkrečių detalių, kurios padeda geriau suprasti senuosius tikėjimus ir kultus. Iš jo pasakojimo matyti, kad, pavyzdžiui, žalčiai buvo laikomi naminėmis dievybėmis (juos laikė namų kertėse), jiems buvo aukojama, aukodavo pats namų šeimininkas. Tuo tarpu ugnies kultas buvo viešas. Šventąją ugnį šventyklose kurstė žyniai, kurie norintiems pranašaudavo būsimus dalykus. Šventuosius miškelius garbindavo todėl, kad jie buvo laikomi dvasių ir dievų buveinėmis. Dievai gyvendavę senuose ąžuoluose, kurie labiausiai ir buvo gerbiami. Yra reikšmingų detalių ir apie saulės garbinimą. O svarbiausia – iš Jeronimo Prahiškio informacijos matyti, kad senoji lietuvių religija ir mitologija buvo geografiškai orientuota: vienos gentys labiau garbino žalčius, kitos – ugnį, miškus ar saulę. Gaila tik, kad neišaiškinta, kokiose Lietuvos vietose kokie kultai buvo populiaresni.

Jeronimo Prahiškio pateikta informacija kaip patikimu šaltiniu naudojosi daugelis mokslininkų, rašiusių apie lietuvių religiją ir mitologiją (Narbutt, 1835; Brückner, 1886; Usener, 1896; Вольтер, 1896; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Basanavičius, 1921; 1926; Bertuleit, 1924; Jungfer, 1926; Niemi, 1928; Ivinskis, 1938b; Clemen, 1938; Slaviūnas, 1947; Pisani, 1950; Būga, 1958; Biezais, 1954; Balys, Biezais, 1965; Gray, 1964; Dundulienė, 1969; Puhvel, 1974; Jurginis, 1976; Vėlius, 1977; 1986 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Piccolomineus, 1477; 1509; 1531; 1551; 1571; Pistorius, 1582; Mitzler de Kolof, 1761; *SRP*, IV, 231–232; 237–239; Janulaitis, 1928, 58–61; Mannhardt, 1936, 134–136 (fragm.);

Andziulytė-Ruginienė, 1937, 101–106 (fragm. liet. k.); Jurginis, Šidlauskas, 1983, 42–44 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Voigt, 1856–1862; Janulaitis, 1928; Beblavy, 1930; Mannhardt, 1936, 132–135; Andziulytė-Ruginienė, 1937; Zarębski, 1939; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 41–42.

Tekstas iš: Piccolomineus, 1571, 417–420.

COSMOGRAPHIA IN ASIAE ET EUROPAE ELEGANTI DESCRIPTIONE
1477

Cap. XXVI De Lithuania

[...] Ad Lituanos aestiuo tempore difficilis transitus est, palustribus aquis cuncta ferme obsidentibus, hyems praebet aditum astrictis gelu lacunis. Mercatores super glaciem ac niuem iter faciunt, plurium dierum cibaria in uehiculo ferentes, nulla certa uia: meatus (sicut in mari) siderum cursus ostendit. Rara inter Lituanos oppida, neque frequentes uillae. Opes apud eos, praecipuae animalis pelles, quibus nostra aetas zibellinis armellinisque nomina indidit. Vsus pecuniae ignotus, locum eius pelles obtinent: uiliores cupri atque argenti uices implent, pro auro signato pretiosiores. Matronae nobiles publicae concubinos habent, permittentibus uiris, quos matrimonij adiutores uocant. Viris turpe est ad legitimam coniugem pellicem adijcere. Soluuntur tamen facile matrimonia mutuo consensu, et iterum atque iterum nubunt. Multum his cerae ac mellis est, quod syluestres in syluis apes conficiunt. Vini rarissimus usus, et panis nigerrimus. Armenta uictum praebent multo lacte utentibus. Sermo gentis Schlauonicus est, latissima est enim haec lingua, et in uarias diuisa sectas. Ex Schlauis enim alij Romanam ecclesiam sequuntur, ut Dalmatae, Croatini, Carni ac Poloni. Alij Graecorum sequuntur errores, ut Bulgari, Rutheni, et multi ex Lituanis. Alij proprias haereses inuenere, ut Bohemi, Moraui, et Bosnenses, quorum magna pars Manichaeorum imitatur insaniam. Alij gentili adhuc caecitate tenentur, quemadmodum multi ex Lituanis idola colentes. Horum magna pars aeuo nostro ad Christum conuersa est, postquam Vladislaus ex ea gente Poloniae regnum accepit. Noui ego Hieronymum Pragensem sacris literis apprime eruditum, uitae munditia et facundia singulari clarum, qui annos supra uiginti in eremo Camalduensi, in Apennino Hetrusco poenitentiam egit, hic (oriente apud Bohemos Hussitarum haeresi) fugiens pestiferum uirus, in

Poloniam transiuit. Vbi acceptis literis ab Vladislao rege commendatitijs, praedicaturus Euangelium Christi, ad Vitoldum principem in Lituaniam penetrauit, multosque populos Vitoldi fauore fretus, ad salutiferam Dei Christi fidem conuertit. Venitque tandem ad synodum Basiliensem, uocatus a Iuliano sancti Angeli Cardinali, cum de rebus Bohemicis ageretur, narrabat hic multa de Lituanis quae pene incredibilia uidebantur. Audiebam ego ex alijs eius dicta, nec mouebat, ut crederem, libuit adire hominem, atque ab eius ore lata cognoscere, comites mei fuerunt Nicolaus Castellanus, qui tum Cardinalis Iuliani domum regebat, Bartholomaeus Lutimanus Archiepiscopi Mediolanensis scriba, et Petrus Noxetanus Cardinalis Firmiani secretarius, uiri graues et docti, hominem in cella sua trans Rhenum apud Carthusienses conuenimus, cuius haec narratio fuit. Primi quos adij ex Lituanis serpentes colebant, paterfamilias suum quisque in angulo domus serpentem habuit, cui cibum dedit, ac sacrificium fecit in foeno iacenti, hos Hieronymus iussit omnes interfici, et in foro adductos publice cremari. Inter quos unus inuentus est maior caeteris, quem saepe admotus ignis consumere nullo pacto ualuit. Post hos gentem reperit, quae sacrum colebat ignem, eumque perpetuum appellabat. Sacerdotes templi materiam ne deficeret, ministrabant, hos super uita aegrotantium amici consulebant. Illi noctu ad ignem accedebant, mane uero consulentibus responsa dantes, umbram aegroti apud ignem sacrum se uidisse aiebant. Quae cum se calefaceret, signa uel mortis uel uitae ostentasset, uicturum aegrotum facies ostensa igni, contra si dorsum ostentasset, moriturum portendit. Testari igitur et rebus suis consulere suadebant, delusionem hanc esse Hieronymus ostendit: persuaso populo, deleto templo, ignem dissipauit, Christianos mores induxit. Profectus introrsus aliam gentem reperit, quae Solem colebat, et malleum ferreum rarae magnitudinis singulari cultu uenerabatur. Interrogati sacerdotes, quid ea sibi ueneratio uellet, responderunt olim pluribus mensibus non fuisse uisum Solem, quem rex potentissimus captum reclusisset in carcere munitissimae turris. Signa zodiaci deinde opem tulisse Soli, ingentique malleo perfregisse turrim, Solemque liberatum hominibus restituisse. Dignum itaque ueneratu instrumentum esse, quo mortales lucem recepissent. Risit eorum simplicitatem Hieronymus, inanemque fabulam esse monstrauit. Solem uero et Lunam et stellas creatas esse ostendit, quibus maxime Deus ornauit coelos, et ad utilitatem hominum perpetuo iussit igne lucere. Postremo alios populos adijt, qui syluas daemonibus consecratas uenerabantur, et inter alias unam cultu digniorem putauere. Praedicauit huic genti pluribus diebus fidei nostrae aperiens sacramenta, denique ut syluam succideret imperauit, ubi populus cum securibus affuit, nemo erat qui sacrum lignum ferro contingere auderet. Prior itaque Hieronymus assumpta bipenni excellentem quandam arborem detruncauit. Tum secuta multitudo alacri

certamine, alij ferris, alij dolabris, alij securibus syluam dejiciebant. Ventum erat ad medium nemoris, ubi quercum uetustissimam, et ante omnes arbores religione sacram, et quam potissime sedem esse putabant, percutere aliquandiu nullus praesumpsit. Postremo, ut est alter altero audacior, increpans quidam socios, qui lignum rem insensatam percutere formidarent, eleuata bipenni magno ictu cum arborem cedere arbitraretur, tibiam suam percussit, atque in terram semianimis cecidit. Attonita circum turba flere, conqueri, Hieronymum accusare, qui sacram Dei domum uiolari suasisset, neque iam quisquam erat qui ferrum exercere auderet. Tum Hieronymus illusiones daemonum esse affirmans, quae deceptae plebis oculos fascinarent, surgere quem cecidisse uulneratum diximus imperauit, et nulla in parte laesum ostendit, et mox ad arborem adacto ferro adiuuante multitudine ingens onus cum magno fragore prostrauit, totumque nemus succidit. Erant in ea regione plures syluae pari religione sacrae, ad quas dum Hieronymus amputandas pergit, mulierum ingens numerus plorans atque eiulans, Vitoldum adit, sacrum lucum succisum quaeritur, et domum Dei ademptam, in qua diuinam opem petere consuessent, inde pluuias, inde soles obtinuisse, nescire iam quo in loco Deum quaerant, cui domicilium abstulerint, esse aliquos minores lucos, in queis dij coli soleant, cos quoque delere Hieronymum uelle, qui noua quaedam sacra introducens, patrium morem extirpet, rogare igitur atque obtestari, ne maiorum religionum loca et ceremonias auferri sinat. Sequuntur et uiri mulieres, nec se ferre posse nouum cultum asserunt. Relinquere potius terram et patrios lares, quam religionem a maioribus acceptam dicunt. Motus ea re Vitoldus, ueritusque populorum tumultum, Christo potius, quam sibi deesse plebem uoluit. Reuocatisque literis, quas praesidibus prouinciarum declarat, iubens parere Hieronymo, hominem ex prouincia decedere iussit. Haec nobis Hieronymus constanti uultu nihil haesitans, ac per iuramentum affirmauit: dignum fidei et grauitas sermonis, et doctrinam ostendit, et uiri religio. Nos quae accepimus immutata retulimus, ueri periculum non assumimus, persuasi tamen et nos et comites ab eo recessimus. [...]

Cap. XXIX. De Prutenis

Redeunti Liuonia Germaniam, per littus Balthei maris post Massagetas Pruteni sese obijciunt, qui ripas ultrasque Vistelae amnis accolunt. [...] Frumenti ferax regio est, aquis irrigua et plena colonis, multa ambitiosa oppida, multi maris sinuosi reflexus amoenam efficiunt. Pecorum ingens uis, multa uenatio, piscatio diues. [...] Barbara haec gens et idolorum cultrix, usque ad Fredericum imperatorem eius nominis secundum fuit. Sub eius uero imperio, cum amisissent Christiani Ptolomaidem Syriae ciuitatem, fratres Teutones, quos sanctae Mariae

diximus appellari, inde fugati in Germaniam rediere, uiri nobiles et rei militaris periti, qui ne per ocium marcerent, Fredericum accedentes, Prussiam Germaniae conterminam Christi cultum spernere dixerunt: saepe illius gentis homines in Saxones caeterosque uicinos excurrere, ingentem uim pecorum atque hominum abigere, esset in animo sibi compescere barbaram gentem; annuat tantum imperator, prouinciamque fratribus perpetuo iure possidendam tradat, si eam armis acquirant. Iam enim Masouiae duces, qui eius se terrae dominos affirmabant, ius suum fratribus concesserant: grata oblatio Frederico fuit, qui collaudato proposito, quas uoluere fratres, sub aurea bulla literas concessit. Illi sumptis armis breui tempore quicquid Prutenici uiri citra Vistelam fuit occupauere. Exin tranato fluuio, uetustam et late patulam quercum in castelli modum erectis propugnaculis iuxta ripam munierunt, ibi collocato praesidio ulteriores Prutenos uexare coeperunt. Pugnatum est saepe pro quercu, et ingentes paganorum copiae fugatae ac deletae sunt: bellum pluribus annis productum est. Ad extremum fortuna fratrum imperio arridens, omnem eis Prussiam subiecit. Victae barbarae nationes, iugum subiere. [...] Quo in loco munitam quercum diximus fuisse. Nobile oppidum aedificatum est, quod Mariaeburgum uocant, et arx nobilis atque amplissima: hic sedes magni magistri, qui cunctis fratribus praeest Prussiam incolentibus. [...]

KOSMOGRAFIJA, ARBA AZIJOS IR EUROPOS APRAŠYMAS
1477

XXVI skyrius. Apie Lietuvą

[...] Pasiekti Lietuvą vasarą gana sunku, nes beveik iš visų pusių ją supa pelkės, o žiemą galima ten praeiti užšalusių ežerų ledu. Pirkliai keliauja ledu ir per sniegą, prisikrovę į roges maisto daugeliui dienų, nežinodami tikro kelio: kaip ir jūroje, jį rodo žvaigždžių judėjimas. Miestų Lietuvoje kur ne kur, ne itin apstu ir kaimų. Didžiausias jų turtas – brangiakailiai žvėreliai, mūsų laikais vadinami kiaunėmis ir šermuonėliais. Pinigais nesinaudoja, tad jų vietą užima kailiai: varį ir sidabrą atstoja prastesni, auksą – vertingesni. Kilmingos moterys, vyrams leidžiant, viešai turi sugulovų, kuriuos vadina santuokos pagalbininkais[1]. Tuo tarpu vyrams gėda laikyti meilužę turint teisėtą žmoną. Tačiau santuoką, abiem pusėms sutinkant,

lengva panaikinti, ir tuokiasi jie dar ne kartą. [Lietuviai] turi daug vaško ir medaus, kurį suneša miškuose miškinės bitės. Vyną vartoja labai retai, duoną – kuo juodžiausią. Galvijai geriantiems daug pieno teikia maistą; genties kalba yra slaviška[2]. Ši kalba plačiai paplitusi ir susiskaldžiusi į įvairias tarmes. Vieni slavai, kaip antai dalmatai, kroatai, karnijiečiai ir lenkai, tiki pagal Romos Bažnyčią. Kiti, pavyzdžiui, bulgarai, rusai ir nemaža lietuvių, kartoja graikų klaidas. Treti – tai čekai, moravai, bosniai, kurių didelė dalis mėgdžioja manichėjų beprotybę[3], išgalvojo savų erezijų. Kai kurie iki šiol aklai laikosi pagonybės, pavyzdžiui, daugelis lietuvių garbina stabus. Didelė jų dalis mūsų amžiuje atsivertė į Kristaus [tikėjimą], ypač po to, kai jų tautietis Vladislovas tapo Lenkijos karaliumi.

Pažinojau aš Jeronimą Prahiškį, labai gerai išmanantį šventuosius mokslus, pagarsėjusį doru gyvenimu bei nepaprastu iškalbingumu; daugiau kaip dvidešimt metų jis atgailavo kamaldulių vienuolyne etruskų Apeninuose, o kilus Čekijoje husitų erezijai, bėgdamas nuo šitų pražūtingų nuodų, persikėlė į Lenkiją. Ten, gavęs raštu karaliaus Vladislovo rekomendacijas, atvyko pas Lietuvos kunigaikštį Vytautą skelbti Kristaus Evangelijos ir, naudodamasis Vytauto palankumu, daug tautų atvertė į išganingąjį Dievo Kristaus tikėjimą. Pagaliau pakviestas šv. Angelo [vienuolijos] kardinolo Julijono, atvyko į Bazelio Bažnyčios susirinkimą, kai ten buvo svarstomi Bohemijos įvykiai. Jis papasakojo apie lietuvius daug dalykų, kurie atrodė beveik neįtikėtini. Aš buvau girdėjęs jo pasakojimus iš kitų, tačiau negalėjau patikėti; panorau vykti pas jį ir iš jo lūpų plačiau sužinoti. Mano palydovai buvo rimti ir mokyti vyrai: Mikalojus Kastelianas, kuris tuomet tvarkė kardinolo Julijono reikalus, Baltramiejus Lutimanas, Milano arkivyskupo raštininkas, ir Petras Noksetanas, kardinolo Firmiano sekretorius. Minėtąjį vyrą radome savo celėje už Reino pas kartūzus, ir jis mums štai ką papasakojo.

Pirmieji lietuviai, pas kuriuos atvykau, garbino žalčius. Kiekvienas šeimos tėvas savo namų kampe laikė žaltį, kurį maitino ir gulinčiam ant šieno aukojo aukas. Visus žalčius Jeronimas liepė nužudyti ir atneštus į aikštę viešai sudeginti. Tarp jų atsirado vienas, didesnis už kitus, kurio ugnis jokiu būdu neįveikė, nors daug sykių buvo į ją metamas.

Po to Jeronimas surado gentį, kuri garbino šventą ugnį ir vadino ją amžinąja. Žyniai prižiūrėjo, kad šventykloje neužgestų ugnis. Artimieji teiraudavosi jų apie sergančiuosius. [Žyniai] ateidavo naktį prie ugnies, o rytą klausinėjančiam atsakydavo matę prie šventosios ugnies sergančiojo šešėlį, kuris sušilęs rodydavęs mirties arba gyvybės ženklus: išgysiantis ligonis stovėdavęs veidu į ugnį, o jeigu stovėdavęs nugara, reiškė, jog mirs. [Žyniai] įtikinėjo, kad jie tai paliudija ir saviškiams padeda, bet Jeronimas paaiškino, kad tai yra apgaulė. Įtikinęs tautą, sugriovė šventyklą, iššarstė ugnį ir įvedė krikščioniškus papročius.

Vykdamas tolyn, rado kitą gentį, kuri garbino saulę ir labai pagarbiai laikė nepaprasto didumo geležinį kūjį. Žyniai, paklausti, ką reiškia šis garbinimas, atsakę, jog kadaise ištisus mėnesius nebuvę matyti saulės, kurią galingasis karalius buvo sugavęs ir uždaręs pačiame tvirčiausiame bokšte. Tada atėję saulei į pagalbą Zodiako ženklai. Didžiuliu kūju jie sudaužę bokštą, išlaisvinę saulę ir grąžinę ją žmonėms. Taigi esąs vertas pagarbos įrankis, kuriuo mirtingieji atgavę šviesą. Jeronimas išjuokė jų naivumą ir paaiškino, jog tai kvaila pasaka, be to, įtikino, kad saulę, mėnulį ir žvaigždes sukūręs Dievas, kad jais labai papuošęs dangų ir įsakęs jiems amžinai šviesti žmonių labui.

Pagaliau [Jeronimas] pasiekė kitas gentis, kurios garbino dvasioms pašvęstus miškelius ir manė, kad iš visų miškelių yra vienas, vertas didesnio garbinimo. Šiai genčiai [Jeronimas] daug dienų kalbėjo, aiškino mūsų tikėjimo tiesas, pagaliau liepė miškelį iškirsti. Kai žmonės su kirviais atėjo, neatsirado nė vieno, kuris būtų išdrįsęs šventus medžius geležimi paliesti. Jeronimas, paėmęs dviašmenį kirvį, pirmasis nukirto vieną aukštą medį. Tada juo karštai pasekę ir daugelis kitų: vieni pjūklais, kiti kapliais, treti kirviais pradėję kirsti mišką. Kai priėję miškelio vidurį, kur augo labai senas ąžuolas, pasak žmonių, šventesnis už visus medžius ir laikomas dievų buveine, kurį laiką niekas nedrįsęs jo paliesti. Pagaliau, kaip paprastai, atsiradęs vienas, drąsesnis už kitus. Kviesdamas į pagalbą draugus, kurie bijojo paliesti bejausmį medį, jis pakėlęs dviašmenį kirvį ir, plačiai užsimojęs, tikėjosi jį nukirsti, tačiau persikirto sau blauzdą ir leisgyvis krito ant žemės. Aplinkui stovinti minia apstulbusi ėmė raudoti, aimanuoti, kaltinti Jeronimą, kam įkalbėjo išniekinti šventą dievo būstinę, ir jau nebeatsirado nė vieno, kuris būtų išdrįsęs pakelti kirvį. Tada Jeronimas, sakydamas, kad tai – tik velnių išmonės žmonių akims apdumti, liepė atsikelti tam, kuris, kaip minėjome, pargriuvo susižeidęs, ir parodė jį esant sveikut sveikutėlį. Paskui, pakėlęs kirvį, padedant daugeliui kitų, su dideliu triukšmu nuvertęs milžinišką medį ir iškirtęs visą miškelį.

Buvo šiame krašte labai daug miškų, tokių pat šventų [kaip anksčiau minėti]. Nespėjus Jeronimui tenai nuvykti ir juos iškirsti, būrys moterų raudodamos ir aimanuodamos atėjo pas Vytautą pasiskųsti dėl iškirsto švento miškelio ir atimtos iš dievų buveinės, kurioje jos paprastai visada melsdavusios dievą sulaikyti lietų arba saulę, o dabar nebežinančios, kur reikėsią ieškoti dievo, iš kurio atimtas būstas. Esą dar keletas mažesnių miškelių, kur jos galėtų garbinti dievus, bet ir juos Jeronimas norįs sunaikinti. Įvesdamas naujas apeigas, jis griaunąs tėvų papročius. Todėl jos prašančios ir maldaujančios, kad nebūtų leista naikinti protėvių tikėjimo vietų ir apeigų. Moterims pritarė vyrai sakydami negalį pakęsti naujo tikėjimo ir geriau sutinką palikti tėvynę ir namus, negu atsižadėti iš protėvių paveldėto tikėjimo. Sujaudintas šito įvykio ir bijodamas žmonių maišto, Vytautas

nusprendė, jog geriau tegu liaudis nusigręžia nuo Kristaus negu nuo jo. Ir, atšaukęs raštus, duotus provincijų valdytojams, kad klausytų Jeronimo, įsakė jam palikti šalį. Visa tai Jeronimas papasakojo mums ramiu veidu, nė kiek neabejodamas ir prisiekdamas. Kad verta juo pasikliauti, rodė jo rimta kalba, išsimokslinimas ir tikėjimas. O mes, ką sužinojome, nepakeitę užrašėme. Neprisiimame abejotinų dalykų, tačiau ir mes, ir palydovai grįžome iš jo įtikinti. [...]

XXIX skyrius. Apie Prūsiją

Eidami iš Livonijos į Vokietiją Baltijos jūros pakrante, po masagetų[4] sutiksime prūsus, kurie gyvena abiejuose Vyslos upės krantuose. [...] Jų kraštas yra derlingas, gausiai drėkinamas vandens, tirštai gyvenamas; daugybė puikių miestų, daug jūros įlankų daro šį kraštą malonų. Čia veisiasi devynios galybės visokių gyvulių, paplitusi medžioklė ir žvejyba. [...] Ši barbariška gentis, garbinanti stabus, laimingai gyveno iki imperatoriaus Frydricho[5] laikų. Jam valdant, kai krikščionys prarado Sirijos Ptolemėjų valstybę, broliai vokiečiai [kryžiuočiai], kurie, kaip sakėme, vadinosi Marijos broliais, iš ten pabėgo ir sugrįžo į Vokietiją. Kad kilmingi ir patyrę kare vyrai neištižtų nieko neveikdami, atvyko pas Frydrichą ir pasakė, jog Vokietijos kaimynė Prūsija niekinanti Kristaus garbinimą; šios genties žmonės dažnai darą išpuolius prieš saksus ir kitus kaimynus, išsivedą daugybę galvijų ir žmonių, taigi jie ketiną sutramdyti šią barbarišką gentį; tereikia, kad imperatorius sutiktų ir perduotų šią provinciją broliams amžinai valdyti, jeigu ginklais ją įsigytų. Mat Mazovijos kunigaikščiai, kurie laikė save šios žemės šeimininkais, jau buvo perleidę savo teisę broliams. Šis pasiūlymas Frydrichui patiko, ir jis aukso bulėje surašė raštą, kurio norėjo broliai. Šie ėmėsi ginklų ir per trumpą laiką nukariavo šiapus Vyslos esančią Prūsijos žemę. Paskui, persikėlę per upę, sename ir plačiame ąžuole tarsi kokią pilį įrengė įtvirtinimą ir ten palikę apsaugą ėmė niokoti tolimesnius prūsus. Daug kartų vyko kautynės dėl ąžuolo, ir didžiulė pagonių daugybė buvo atmušta ir sunaikinta; karas truko daugelį metų. Pagaliau broliams palankus likimas atidavė jiems visą Prūsiją. Nugalėtos barbarų tautos pateko į vergovę. [...] Toje vietoje, kur sakėme buvus įtvirtintą ąžuolą, buvo pastatytas žymus miestas Marienburgas [Malborkas] ir didelė puiki pilis: tai būstinė didžiojo magistro, kuris vadovauja visiems Prūsijoje gyvenantiems broliams. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] ... *kuriuos vadina santuokos pagalbininkais* – jokie istoriniai šaltiniai tokio fakto nemini. Greičiausiai tai prasimanymai. Vaizduodami pagonis lietuvius tamsius, atsilikusius ir nedorus, kryžiuočiai teisino savo grobikiškus išpuolius ir prievartinį krikščionybės platinimą (Jurginis, 1962, 94).

[2] ... *genties kalba yra slaviška* – iš kur Piccolomini gavo žinių apie lietuvių kalbą, neaišku. Pats jis jos nemokėjo. Jeigu apie tai jam papasakojo vienuolis Jeronimas, tai galima spėti Jeronimą Prahiškį lankiusis pietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje, kur lietuvių kalba maišėsi su slavų kalbomis.

[3] ... *mėgdžioja manichėjų beprotybę...* – manicheizmas – religinė filosofinė teorija, atsiradusi Mesopotamijoje III amžiuje. Kartais laikomas krikščionybės atšaka, kartais – atskira religija (turi budizmo ir zoroastrizmo elementų).

[4] ... *po masagetų* – masagetais Piccolomini vadina žemaičius. Iš tikrųjų masagetai – gentis, gyvenusi tarp Kaspijos ir Aralo jūros. Galimas daiktas, jis iškreipė lotynišką žemaičių pavadinimą *samogitae*.

[5] ... *imperatoriaus Frydricho* – tai Frydrichas II (1194–1250), šv. Romos imperijos imperatorius, leidęs Vokiečių ordinui įsikurti Mazovijos žemėse ir užkariauti Prūsiją.

EUGENIJA ULČINAITĖ

PILYPAS KALIMACHAS
1437–1496

PHILIPPUS CALLIMACHUS BUONACCORSI

Pilypas Kalimachas (*Philippus Callimachus Buonaccorsi, Damianus Tuscus, de Thebaldis, Experiens, Florentinus, Geminianensis*) gimė 1437 metų gegužės 2 dieną San Geminiane (Italija). Gavęs gerą išsilavinimą, apie 1461 metus pateko į Romos intelektualines sferas. Įsitraukęs į politinį gyvenimą, dalyvavo sąmoksle prieš popiežių Paulių II (1468). Sąmokslą susekus, Kalimachui pavyko iš Italijos pabėgti. Po ilgų klaidžiojimų apsistojo Lvovo arkivyskupo Grigaliaus Sanokiečio dvare. Nepaisant Romos kurijos reikalavimų, karalius Kazimieras Jogailaitis bėglio neišdavė, o naujas popiežius Sikstas IV netrukus sąmokslininkus amnestavo. 1472 metais Pilypas Kalimachas įsikūrė Krokuvoje ir čia buvo pakviestas karaliaus sūnų auklėtoju (greta Jono Dlugošo), o 1474 metais paskirtas ir karaliaus sekretoriumi. Su diplomatinėmis misijomis važinėjo į Veneciją, Romą, Florenciją, Konstantinopolį, Gracą, Budą. Būdamas karaliaus bei karalaičių palydoje, taip pat kitomis aplinkybėmis nemaža laiko praleido Lietuvoje (1474–1475, 1480–1484, 1495). Mirė Krokuvoje 1496 metų spalio 31 dieną. Be politinės ir diplomatinės veiklos, garsėjo ir kaip poetas, filosofas, biografas, istorikas.

Savo žinias ir samprotavimus apie lietuvius, jų kilmę bei religinius papročius Pilypas Kalimachas išdėstė lenkų kardinolo ir politiko Zbignevo Olesnickio biografijos (*Vita et mores Sbignei cardinalis*), parašytos, galimas daiktas, apie 1479–1480 metus, intarpe (nutraukus pasakojimą apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto santykius su kardinolu).

Kaip šias žinias Pilypas Kalimachas sukaupė, galima tik spėlioti. Žinoma, kad jis bendravo su kilmingais lietuviais (pavyzdžiui, su Jurgiu Goštautu), iš Lietuvos kilusiais Krokuvos universiteto studentais, gyvendavo Lietuvoje, buvo artimai pažįstamas su Jonu Dlugošu (tačiau pastarojo žinios apie lietuvius kiek skirtingos). Be to, atrodo, jis bus naudojęsis ir iki mūsų dienų neišlikusiais istoriniais raštais.

JUOZAS TUMELIS

Senajai lietuvių mitologijai ir ypač pasaulėjautai suprasti reikšmingi yra Pilypo Kalimacho aiškinimai apie lietuvių kilmę, gyvenimo būdą ir tikėjimus. Visa ši informacija ir jos pateikimas yra artimas jo amžininko Jono Dlugošo informacijai: iš pradžių išdėstomos teorijos apie lietuvių kilmę, o duomenys apie jų gyvenimo būdą ir tikėjimus yra kaip argumentai šioms teorijoms pagrįsti. Kai kur sutampa ir pati informacija (apie žmonių ir gyvulių gyvenimą viename į viršų smailėjančiu stogu pastate, miškų ir žalčių garbinimą). Tačiau abiejų autorių medžiaga gerokai ir skiriasi: Dlugošas neužsimena, kad lietuviai būtų garbinę akmenis ir ežerus, gėrę kumelių pieną. Dlugošas teigė, kad pastatuose į viršų smailėjančiu stogu gyveną žemaičiai, o Kalimachas – kad lietuviai ir pan. Kita vertus, Kalimachas nemini daugelio Dlugošo duomenų apie lietuvių papročius ir tikėjimus. O svarbiausia tai, kad visus duomenis apie lietuvių papročius ir tikėjimus Kalimachas pateikia kaip argumentus teorijai, jog lietuviai kilę iš galų, arba bosforėnų, o Dlugošas – jog iš romėnų. Todėl neįtikėtina, kad Kalimachas būtų naudojęsis Dlugošo medžiaga, o jeigu ir naudojosi, tai naudojosi kūrybiškai, ją papildydamas ir polemizuodamas. Įtikinamesnė yra kita prielaida, kad abu autoriai, be amžininkų pasakojimų, yra naudojęsi kažkokiu bendru rašytiniu šaltiniu, o jo nežinant, tiek Dlugošas, tiek Kalimachas yra vertintini kaip pirminiai daugelio žinių šaltiniai.

Labai įdomi Pilypo Kalimacho teorija apie lietuvių kilmę iš galų (iš galų žiemgalius dar XIII amžiuje yra kildinęs Baltramiejus Anglas). Be šios teorijos, Pilypas Kalimachas pateikia dar du lietuvių kilmės aiškinimus ir apie visų teorijų šalininkus kalba daugiskaita. Vadinasi, nuomonė, jog lietuviai į savo gyvenamas žemes yra atsikraustę iš kitų kraštų, anuo metu buvo labai populiari ir, galimas daiktas, turėjo atsparą liaudies pasaulėjautoje, o nebuvo tik inteligentų iš piršto laužta. Teorija apie lietuvių kilmę iš romėnų, o lietuvių pavadinimo – iš žodžio *litus*, reiškiančio vandenyno krantą, kartojama Lietuvos metraščiuose, Strijkovskio *Kronikoje* ir kituose šaltiniuose. Tai rodo, kad visi jie turi bendrą pagrindą arba yra priklausomi vienas nuo kito.

Verta dėmesio ir Pilypo Kalimacho pastaba, kad lietuviai neturėję šventyklų, o šventais laikę miškelius ir ten atlikinėję apeigas kaip galų (keltų) druidai. Apie lietuvių ir kitų baltų šventyklas jau ne kartą buvo užsiminęs Jonas Dlugošas, Vincentas Kadlubekas ir kiti autoriai, kurie (bent jau pirmasis) galėjo būti žinomi ir Kalimachui. Kaip tada paaiškinti visiškai priešingą jo teiginį? Tikriausiai Kalimachas taip teigė todėl, kad lietuviai neturėjo tokių šventyklų kaip romėnai, o jų religinėms apeigoms skirtų būstų (galbūt net nedengtų) jis nelaikė šventyklomis, kaip nelaikė šventyklomis iš akmenų ar kitokių medžiagų padarytų ir keltų panašiems tikslams įrengtų statinių, apie kuriuos yra išlikę nemaža duomenų (Schreiber, 1842). Antra vertus, į Pilypo Kalimacho, kaip ir visų kitų

ano meto autorių, visų pirma kitataučių, medžiagą reikia žiūrėti kritiškai. Kad retkarčiais jis galėjo klysti, rodo jo teiginys, jog lietuviai nesirūpinę kūno švara ir garinėmis pirtimis. Tuo tarpu pats Jogaila laiške popiežiui yra rašęs, kad gyvendamas Lietuvoje buvo įpratęs kasdien maudytis pirtyje ir nuo šio įpročio negali atsisakyti net tapęs Lenkijos karaliumi.

Iš lietuvių mitologijos tyrinėtojų šiuo šaltiniu dar mažai kas tėra naudojęsi (Mierzyński, 1900b; Brückner, 1909; Klimas, 1919).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Callimachus, 1893; Lichońska, 1962; Tumelis, 1986 (fragm. lot. ir liet. k.).

Literatūra: Garbacik, 1948; *PSB*, XI, 493–499; Ulewicz, 1950; Olkiewicz, 1981; Tumelis, 1986.

Tekstas iš: Callimachus, 1893.

VITA ET MORES SBIGNEI CARDINALIS

c. 1479–1480

XIV. Res ipsa admonet, quia super eius gentis origine non consentitur, ut, quae a diversis dicuntur, in medium afferantur.

Gentem Lytifanam plerique ab Italia profectam dicunt, divinantium magis more, quam eorum, qui asseverationes suas certo aliquo argumento confirmandas putant. Probabiliusque coniectari videntur illi, qui a Gallis oriundam credunt. Nam quo tempore Celtarum pars in Italiam transcendit, partem etiam duce Lemonio cum liberis atque uxoribus in Boreum Oceanum profectam dicunt extrema Europae occupasse eamque regionem primo tenuisse. Quae mox Livonia, corrupto vocabulo, a Lemonio duce, ut credi par est, nominata. Cimbris postea expeditionem ducentibus versus Bosporum, qui ab illis Cimmericus, quasi Cimbricus nuncupatur. Celtas relictis sedibus, quas ceperant in mediterranea Sarmatia, ad ea, quae nunc obtinent loca, se recepisse. Indigenas vero, qui agricolationis propemodum ignari essent, cum viderent in eius studio illos plurimum occupatos, a fructibus terrae, quos generali nuncupatione lingua sua dicebant Litifa, Litifanos vocavisse. Licet sint, qui putent, quasi Lituanos a litore

Oceani dictos, quod illinc oriundi arbitrentur. Sed utcumque id nominis acceptum sit, quamvis a Graecis minime ignaris verae originis composito vocabulo ex nominibus antiquae ac novae patriae Celtoscythae pridem dicerentur, usque ad haec tempora perseveravit. Rarissima enim aliarum gentium commercia prope necessariam occasionem praebuere Celtoscytharum nominis abrogandi; mansitque ea nuncupatio, quam retinuere illi, quibuscum omnia humana semper habuere communia.

Ceterum Gallicae ac non Romanae originis argumentum adducitur idyoma omnino ab Italo abhorrens, mos praeterea et religio consecrandorum nemorum sine ullis templis ritu Gallorum Druidarum, quae Romanis habentibus deorum aedes et ministeria sacrorum diuersa sunt. Sed nec caerimonia exurendorum corporum nec ergastula servorum in agris cum plerisque aliis institutis, quibus utebantur prisci Litifani, proficisci a Romanis potuerunt, ad quos sero admodum et cum iam gens illa in Sarmatia esset, pervenerunt. Nam et colendi agri per servos recentior est apud Romanos consuetudo, et regem Numam universamque gentem Corneliam et plerosque alios viros claros Romae humatos legimus. Quod facit argumentum omne aliud genus sepulturae, tum novum tum peregrinum esse. Ad extremum more ac consuetudine militandi minime cum Romana disciplina conveniunt.

XV. Sed, ut pluribus signis opinionem suam tuentur, qui Gallicam potius quam Romanam originem probant, ita non desunt argumenta illis, qui a Bosporanis profectos aiunt, cum totius agendae vitae ratione, qua Bosprani degunt, prisci etiam Litifani inter se agitarent. Eadem utrisque populis licentia fuit ducendi uxores promiscue consanguineas et alienas; eadem dandi per viros non accipiendi dotes consuetudo; eadem in exhibendis recipiendisque muneribus hilaritas, par hospitalitas, nec minus similis negligentia educandorum liberorum sine ullis deliciis sub eodem tugurio promiscue cum pecoribus. Lavacris, sudatoriis ceterisque rebus, quae ad munditiam curamque corporis pertinent, tam Litifanos a principio caruisse constat, quam nunc quoque carent Bosporani. Aedificandi materia tam his quam illis crassa et informis, habitudo aedificiorum maxime rotunda et in conum fastigata, extat scriplum, relicto desuper foramine accipiendo lumini et ad fumum emittendum sine ulla contignatione aut discreto receptaculo; ignis in medio tugurii, circa quem accubitus ac discubitus sine loci alicuius electione aut observantia, neque ullius rei domesticae ordo aut disciplina. Vestis praeterea fluitans; idemque viris ac feminis habitus. Sed et multa carne ac pullis a primordio vescebantur, et lac equinum praecipuam potionem habebant, quae omnia Bosporanam arguunt originem.

Accedit ad haec, quod ab initio nullum praecipuum numen habuere, sed Bosporanorum ritu, quidquid colere coepissent, pro deo ducebant; hinc est quod

lucos, lapides, solitudines, lacus et diversa animalia coluisse comperimus, sed ante omnia serpentem, quem Gyvotem lingua sua dicunt, cuius religionem utique non temere ipsorum animos occupasse crediderim. Nam et Phoenices, antiquae theologiae peritissimi, cetera animalia crassae admodum ac paene terrestris substantiae, serpentem spiritalissimum maximeque igneae ac divinae naturae putaverunt, quod spiritu solo mira celeritate feratur, sine alarum pedumve adminiculo, tumque quod imbecillitatem ac senectutem exuat et perpetuo, velut ex se ipso renascens, nisi vis aliunde accesserit, vix a natura conficiatur. Persae quoque tanquam diis maximis immolabant serpentibus et Aegyptii simulacro mundi serpentem implicabant, significantes spiritum illum, quo mundum et cetera, quae in eo sunt, animari et moveri putaverunt. In Graecorum praeterea sacrificiis serpens in spiram revolutus adhibebatur. Et Pherecydes Scyrus de deo Ophione, quem serpentem dicere possimus, librum conscripsit. Ad extremum nec Romani a serpentum veneratione abstinuere, quippe Aesculapium in serpentis effigie coluere. Itaque, etsi nunc promptum sit recensere, quomodo serpentum adoratio Litifanos attigerit, tamen ferendi sunt, si in eadem superstitione fuere, qua tot sapientissimas nationes conflictatas scimus. Sed, ut ad institutum revertar, de origine, deque ipsorum religione, cum tot probabilia argumenta et coniecturae in diversum rapiant, assensum cuique, quod verisimilius putaverit sentiendum, relinquimus.

KARDINOLO ZBIGNEVO GYVENIMAS IR BŪDAS
apie 1479–1480

XIV. Kadangi nėra vienos nuomonės dėl šios [t. y. lietuvių] genties kilmės, todėl čia verta išdėstyti, ką apie tai mano įvairūs žmonės.

Dauguma teigia, kad toji gentis atėjusi iš Italijos; tačiau šis įsitikinimas greičiau yra jokiais tikrais faktais neįrodytas prasimanymas. Kur kas tikslesnė atrodo prielaida tų, kurie lietuvius kildino iš galų[1]. Jie sako, kad tada, kai keltų[2] viena dalis nuėjo į Italiją, tuo pat metu kita dalis, vadovaujama Lemonijaus[3], kartu su vaikais ir žmonomis pajudėjo Šiaurės Okeano[4] link, užėmė Europos pakraščius ir iš pradžių įsikūrė būtent tuose kraštuose; netrukus jis [t. y. tas kraštas], pakeitus vado Lemonijaus vardą, buvo pavadintas Livonija, jeigu galima tuo patikėti. O kai vėlesniais laikais kimbrai[5] kraustėsi Bosforo link, jis buvo jų pramintas Kimerų

[Bosforu][6], tarsi Kimbrų [Bosforu]. Keltai, palikę savo gyvenvietes vidurio Sarmatijoje[7], persikėlė į tas žemes, kurias ir šiandien užima. Tenykščiai gyventojai, menkai teišmanantys apie žemdirbystę, matydami, kad dauguma jų atsidėję šitam darbui, pavadino juos *Litifani* – lietuviais, pagal žemės vaisius, kuriems savo kalboje jie turi bendrą pavadinimą *litifa*. Betgi kai kas mano, kad lietuvių (*Lituani*) vardas kilęs iš pakrantės (*litus*) okeano, nuo kurio jie esą kilę. Tačiau kad ir iš ko būtų kildinamas tas vardas, jis išliko iki šių laikų. Beje, graikai, nežinodami tikros jų [t. y. lietuvių] kilmės, davė jiems keltoskitų[8] vardą, kuris reiškia ir senąją, ir naująją jų tėvynę. Kadangi su kitomis gentimis jie susidurdavo be galo retai, tik esant būtinam reikalui, – keltoskitų vardas buvo užmirštas ir išliko tik tas, kuriuo juos vadina žmonės, susiję su jais nuolatiniais glaudžiais tarpusavio ryšiais.

Be to, gališkos, o ne romėniškos jų kilmės įrodymas yra jų kalba, visai skirtinga nuo italų kalbos, bei religinis paprotys, kaip ir galų druidų[9], laikyti šventais miškelius, neturint jokių šventyklų. Šis paprotys skiriasi nuo romėnų, kurie savo dievams stato šventyklas ir atlikinėja aukų atnašavimo apeigas. Tačiau nei mirusiųjų kūnų deginimo apeigos, nei į kalėjimus panašūs būstai, įrengti kaimuose dirbantiems vergams, nei daug kitų papročių, kurių laikėsi pirmykščiai lietuviai, negalėjo ateiti iš romėnų, juos [t. y. šiuos papročius] priėmusių gan vėlai, kai anoji [lietuvių] gentis jau buvo Sarmatijoje. Juk Romoje vergai pradėjo vartoti žagrę tik vėlesniais laikais; raštuose skaitome, kad karalius Numa[10] ir visa Kornelijų[11] giminė bei daug kitų garsių vyrų Romoje buvo žemėje palaidoti. Tai rodo, kad visi kiti mirusiųjų laidojimo būdai [jiems] buvo nauji ir svetimi. Pagaliau ir jų kariavimo būdai niekuo neprimena romėnų [karo] mokslo taisyklių.

XV. Tačiau kaip tie, kurie lietuvius kildino veikiau iš galų negu iš romėnų, savo nuomonei pagrįsti turi daug argumentų, jų lygiai netrūksta ir tiems, kurie teigia, kad jie [lietuviai] kilę iš bosforėnų[12], kadangi pastarųjų gyvenimo dėsniai ir taisyklės apskritai yra tokie pat kaip pirmykščių lietuvių. Ir vieni, ir kiti [bosforėnai ir lietuviai] galėjo laisvai be jokio skirtumo tuoktis ir su giminaičiais, ir su svetimaisiais; tas pats paprotys vyrams ne gauti kraitį, o duoti pasogą; vienodas džiaugsmas ir duodant, ir gaunant dovanas; toks pat svetingumas, toks pat nesirūpinimas auklėjimu vaikų, kurie, neturėdami jokių malonumų, buvo laikomi po vienu stogu su gyvuliais. O jeigu paimsime maudymąsi, garines pirtis ar kitus dalykus, susijusius su kūno švara ir jo priežiūra, tai žinoma, kad lietuviams niekuomet tai nerūpėjo, lygiai kaip bosforėnams tai nesvarbu ir šiandien. Ir vieni, ir kiti vartojo nedailintas ir netaisyklingas statybines medžiagas, pastatai daugiausia apvalūs ir kūgiški, viršuje palikta anga šviesai sklisti ir dūmams išeiti; nėra nei aūkšto, nei kokių atskirų patalpų: vidur tokios trobos ugniakuras, aplink kurį miegama ir valgoma, nepaisant nei kur, nei kas; namų apyvokoje jie taip pat nesilaikė jokios tvarkos ir jokių taisyklių. Drabužius nešiojo

laisvus, tokius pačius tiek vyrai, tiek moterys. Nuo vaikystės valgė daug mėsos ir viščiukų, o kumelės pieną laikė nuostabiu gėrimu – tai rodo, kad jie kilę iš bosforėnų.

Beje, dar reikia pridurti, kad iš pradžių jie neturėjo jokio ypatingo dievo, tačiau, kaip ir bosforėnai, dievu ėmė laikyti tai, kas jiems sukeldavo pagarbos jausmą; taigi – kaip mums žinoma – garbino miškelius, akmenis, nuošalias vietas, ežerus ir įvairiausius padarus, betgi daugiausia žaltį, jų kalba vadinamą gyvate (*Gyuotem*), kurio garbinimas, mano manymu, užvaldė jų širdis ne be pagrindo. Juk ir finikiečiai, puikiausi senovės mokslo apie dievus žinovai, kitus padarus laikė storaodžiais ir pernelyg jau žemiškais, o žaltį – artimiausiu dvasinei esybei, ugningos ir dieviškos prigimties [esybe], kadangi jis, neturėdamas nei sparnų, nei kojų, vien tik dvasios jėga juda stebėtinu greičiu ir geba atsipalaiduoti nuo savo silpnumo ir senatvės, nuolatos tarsi patsai iš savęs atgimdamas; ir jeigu tik niekas jo neužpuola iš pašalės, retai kada jį ištinka natūrali mirtis. Taip pat ir persai atnašavo aukas žalčiams kaipo didžiausioms dievybėms. Ir egiptiečiai pasaulio atvaizdą apvyniodavo žalčiu įprasmindami tą dvasią, kuri, jų manymu, gaivina pasaulį bei visa, kas jame yra ir teikia jam judėjimo galios. Maža to, graikų apeigose taip pat aptinkame žaltį, susirangiusį į kamuoliuką. Ferekidas Syrietis[13] parašė knygą apie dievą Ofioną[14], kurį galima būtų pavadinti ir žalčiu. Pagaliau žalčių kultą randame ir romėnų apeigose, mat Eskulapą[15] jie garbino kaip žaltį. Tad nors dabar ir būtų lengva daryti išvadą, kaip lietuviai perėmė žalčių garbinimą, tačiau galime apsieiti ir be to, kadangi žinome, jog jie yra pasidavę tam pačiam prietarui, kuris įsigalėjo ir daugelyje kitų labai išmintingų tautų. Tačiau grįžtant atgal prie papročių [tenka tarti]: kadangi tiek daug įtikinamų įrodymų ir samprotavimų apie jų pačių ir jų religinių įsitikinimų kilmę kalba įvairių ir prieštaringų nuomonių naudai, kiekvienam paliekame spręsti pačiam, kurią iš jų laikyti teisingiausia.

Vertė *JUOZAS TUMELIS*

KOMENTARAI

[1] *Galai* – keltų kilmės gentys. Nesutariama dėl jų pirmykštės lokalizacijos (vieni juos lokalizuoja tarp Reino ir Garonos upių, kiti – Dunojaus aukštupio žemėse). V–II amžiuje pr. Kr. galai veržėsi į Italiją (320 metais užėmė Romą), Ispaniją, Dunojaus žemupį, Graikiją, Mažąją Aziją. Gajaus Julijaus Cezario užkariavimų (58–50 m. pr. Kr.) išvakarėse buvo susiskaidę į kelias politiškai savarankiškas gentis.

[2] *Keltai* – indoeuropiečių gentys, gyvenusios Galijoje, Britanijoje, šiaurinėje Apeninų pusiasalio dalyje, Pirėnų pusiasalyje.

[3] *Lemonijus* – Antikos autorių neminimas asmuo. Žinomi panašiai skambantys genčių vardai: Tacito (*Germania*, 44) minimi lemoviai (*Lemovii*), gyvenę Šiaurės jūros pakrantėse (plačiau žr.: Gudavičius, 1971, p. 75–83), ir lemovitai (*Lemovices*), keltų atšaka, gyvenusi Akvitanijos Galijoje (dabartinio Limožo apylinkėse), taip pat Romos apylinkių (netoli *Porta Capena*) gyvenvietė Lemonijus (*Lemonium*).

[4] *Šiaurės Okeanas* – Arkties vandenynas, kartais – Šiaurės jūra.

[5] *Kimbrai* – germanų gentis, gyvenusi šiaurinėje Germanijos dalyje, vadinamajame Kimbrijos Chersone (Jutlandija). Dėl nepalankių gyvenimo sąlygų kartu su teutonais veržėsi į pietus. Daug kariavo su romėnais (113 m. pr. Kr. juos nugalėjo mūšyje prie Norėjos). Pilypas Kalimachas čia, atrodo, turi omenyje kimerus (*Cimmerii*), trakų kilmės gentį, gyvenusią šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje ir prie Azovo jūros. Homeras mini legendinius kimerus, gyvenusius vakaruose tarp amžinos miglos ir tamsos.

[6] *Kimerų Bosforas* – Kerčės sąsiauris.

[7] *Sarmatija* – pirmą kartą Pomponijaus Melos (I a.) pavartota geografinė sąvoka žemių plotui tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų, Volgos, Vyslos ir Dakijos (Romos provincija dabartinės Rumunijos teritorijoje) apibrėžti.

[8] *Keltoskitai* – skitų sarmatų gentis; senovės graikų geografas Strabonas (68? m. pr. Kr.–20? m. po Kr.) nurodo ją gyvenus į šiaurę nuo Dunojaus žiočių.

[9] *Druidai* – Galijos keltų žyniai, sudarę autonomišką luominę korporaciją, kuriai vadovavęs vyriausiasis žynys. Vertėsi burtais, pranašavimais, ginčų sprendimu, žmonių gydymu. Apeigas atlikinėdavo ąžuolynuose bei nuošalių kalnų viršūnėse. Imperatoriaus Tiberijaus laikais (14–37 m.) jų veikla buvo uždrausta.

[10] *Karalius Numa* – Romos istoriko Valerijaus Maksimo (I a.) veikale *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* (I, 12) minimas legendinis antrasis Romos valdovas Numa Pompilijus.

[11] *Kornelijai* – viena iš seniausių ir žymiausių Romos giminių, davusi daug valstybės vyrų (senatorių, konsulų, karvedžių ir kt.). Su Kornelijų gimine susiję daug legendų.

[12] *Bosforėnai* – įvairios kilmės genčių gyventojai Kerčės pusiasalyje. Nuo 480 m. pr. Kr. ligi IV a. po Kr. vidurio graikų įkurta Bosforo valstybė buvo pasiekusi aukštą kultūros lygį.

[13] *Ferekidas Syrietis* (VI a. pr. Kr.) – graikų filosofas ir poetas orfikas. Žinių apie jį išliko Maksimo Tyriečio (II a.) raštuose (žr. Maximus Tyrius, *Philosophumena*, ed. H. Hobein, Lipsiae, 1910, p. 45).

[14] *Ofionas* (gr. *ophiōn*, lot. *serpens* – žaltys) – vienas iš legendinių Olimpe gyvenusių titanų, kurį nugalėjo Kronas ir įmetė į Tartaro bedugnę.

[15] *Eskulapas* (gr. *Asklēpiōs*, lot. *Aesculapius*) – Apolono ir nimfos Koronės sūnus, gydymo dievas, galintis prikelti žmones iš numirusiųjų. Eskulapas buvo vaizduojamas kaip tvirtas barzdotas vyras su ilgu apsiaustu ir lazda, apie kurią apsivyniojęs žaltys. Buvo garbinamas žalčio pavidalu, daugiausia jam buvo aukojami gaidžiai. Eskulapo kultas išplito visoje Graikijoje, vėliau perėjo ir į Romą (291 m. pr. Kr. jo kultas paskelbtas oficialiu kultu).

JUOZAS TUMELIS

MARKAS ANTONIJUS KOKCIJUS SABELIKAS
1436–1506

MARCUS ANTONIUS COCCIUS SABELLICUS

Markas Antonijus Kokcijus Sabelikas (*Marcus Antonius Coccius Sabellicus*) – italų rašytojas, istorikas, humanistas. Studijavo Romoje žymaus humanisto Pomponijaus Leto Akademijoje. Dirbo Venecijos bibliotekos direktoriumi, skaitė Venecijoje paskaitas, rašė eilėraščius. Veikale *Istorinės eneados, arba rapsodijos* (*Enneades sive Rapsodiae historiarum*, pirmas leidimas – 1498), kurį sudaro 92 knygos, aprašė pasaulio istoriją. Dešimtosios eneados ketvirtoje knygoje rašoma apie Lietuvą. Ištisai remiamasi Enėjaus Silvijaus Piccolomini'o informacija: minimi „santuokos pagalbininkai", lietuvių kalba vadinama slaviška, apibūdinami senieji lietuvių tikėjimai. Veikalas svarbus, norint suvokti, kokiais keliais sklido žinios apie Lietuvą, kas buvo jų platintojas, kaip kito tų žinių pobūdis.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinios apie senuosius lietuvių tikėjimus paimtos iš Piccolomini'o užrašyto Jeronimo Prahiškio pasakojimo. Tačiau šis pasakojimas perteiktas apibendrintai, be daugelio svarbių detalių, o kai kas perpasakojant iškreipta (teigiama, kad lietuviai „garbina saulę milžiniško geležinio kūjo pavidalu", kai tuo tarpu Piccolomini'o buvo pasakyta, kad „garbino saulę" ir „labai pagarbiai laikė nepaprasto didumo geležinį kūjį"). Naujos mitinės informacijos Sabeliko veikale nėra, didesnės reikšmės senovės lietuvių religijos ir mitologijos tyrimui jis neturi.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Sabellicus, 1498; 1502; 1538; 1560; 1563; 1593.
Literatūra: Ulewicz, 1950, 135, 180; Burckhardt, 1961, 127–129; Ziomek, 1976, 172.
Tekstas iš: Sabellicus, 1593, sk. 925.

ENNEADES SIVE RAPSODIAE HISTORIARUM
1498

[...] Est Lithuania ad ortum Poloniae connexa noningentorum milium passuum circuitu, magna sui parte palustris plurimumque nemorosa, et ob eam rem difficilis aditu, ac quodammodo inaccessa, aquis palustribus, cuncta obtinentibus, hyeme commercia cum Lithuanis habiliora, paludibus et stagnis alta glacie concretis, niueque superinfusa fiunt omnia mercatoribus peruia, quo sit ut uelut alto mari quando nulla certa sit uia aut semita, sidera signent iter. Rara in Lithuanis oppida, uillarum incolatus infrequens, accolarum diuitiae pelles multigenum ferarum, quibus regio insigniter scatet, cerae et mellis abundans, usus pecuniae nullus genti inter se, matronae palam concubinos habent, uirorum permissu, quos connubij uocant adiutores, contra pellicatus uiris probro datur, adeo gens una a caeteris mortalibus diuerso uiuit ritu, ut non absurdum sit illud Aristippi, honestum non natura, sed consuetudine constare: soluuntur ab his connubia mutuo consensu, uini rarissimus usus, panis nigricans, armenta uictum praebent, multo lacte utentibus, sermo genti ut Polonis Sclauonicus, ex his qui Sclauorum utuntur lingua, Romanae ritum ecclesiae sequuntur, Poloni, Delmatae, Croacij, Carnique alij Graeco ritu sacra peragunt, ut Bulgari, Rutheni, et ex Lithuanis plerique, nonnulli ab his diuersi abeunt ut Boëmi, Moraui et Bosinenses, quorum pars multo maxima Manichaeum fouent delirium, et Sclauonicus sermo tam late patet. Hieronymus Pragensis, qui Eugenij quarti pontificatu in ea terra euangelium praedicauit, ritum et mores gentis ad id tempus minus notae nostris hominibus demonstrauit. Narrabat is, ut Pius pontifex prodidit, Lithuanorum guosdam ad quos primum peruenisset, domesticatim serpentes habuisse, quibus per se quisque sacrificabant. Caeterum tenuisse se ut praeter unum, qui cremari non potuit, a suis cultoribus interficerentur, alij ignem colunt, captantque ex eo auguria, solem nonnulli, mallei ferri specie immani magnitudine, appellati sacerdotes de eiusmodi sacris, plures dies aiebant solem a nullo hominum uideri potuisse, quippe quem rex potentissimus captum clausisset turri quadam munitissima, tum Zodiaci signa laboranti soli opitulata, factumque ut praegrandi malleo sit turris disiecta, et sol mortalibus restitutus, proinde fas piumque uideri eam rem colere riteque uenerari, per quam id numen conseruari contigisset. Risit ineptam barbarorum persuasionem homo ueritatis amicus et cultor, docuitque palam quibus uersarentur tenebris uanae superstitionis cultores. Ventum postremo est ad eos qui lucos colunt daemonibus sacros, hi quum Pragensis praedicatione succidi coepissent, forte consauciatus

est operantium unus bipennis ictu, uersa res est in religionem, superstitioque illa non solum ob id non extincta est, sed maiorem etiam in modum adaucta. Eratque diuinus sermo hucusque progressus, quum Vitoldi literis iussus est Pragensis prouincia excedere. [...]

ISTORINĖS ENEADOS[1], ARBA RAPSODIJOS
1498

[...] Lietuva jungiasi su rytine Lenkijos dalimi 900 mylių lanku. Didžioji jos dalis yra pelkėta ir apaugusi miškais, todėl sunku į ją patekti, o kartais, kai aplinkui tvyro pelkės, ji yra visai neįžengiama. Su lietuviais patogiau prekiauti žiemą: užsitraukusios storu ledu upės ir ežerai bei iškritęs sniegas nutiesia puikų kelią pirkliams, o kryptį, kaip ir jūros platybėse, kada nežinomas kelias ar takelis, parodo žvaigždės.

Miestų Lietuvoje retoka, netankiai apgyventi ir kaimai. Gyventojų turtas yra įvairiarūšių žvėrelių, kurių šiame krašte knibždėte knibžda, kailiai. Daug turi vaško ir medaus. Pinigų nevartoja. Moterys, vyrams sutinkant, viešai turi sugyventinių, kuriuos vadina santuokos pagalbininkais, tuo tarpu vyrams svetimoteriauti laikoma gėdingu dalyku. Ta tauta taip skiriasi savo papročiais nuo kitų žmonių, kad jai labai pritinka šie Aristipo[2] žodžiai: „Garbingumą lemia ne prigimtis, o įprotis“.

Santuokos abiejų pusių sutikimu yra lengvai panaikinamos. Vyną geria labai retai, duoną valgo juodą. Vartojantiems daug pieno maistą teikia galvijai. Kalba, kaip ir lenkų, slaviška. Kai kurie kalbantys slaviškai išpažįsta Romos bažnyčios tikėjimą, kaip antai: lenkai, dalmatai, kroatai, karnijiečiai. Kiti, pavyzdžiui, bulgarai, rusai, čekai ir nemažai lietuvių, atlikinėja graikų tikėjimo apeigas. Kai kurie ir nuo šitų skiriasi – tai čekai, moravai, bosniai, tarp kurių plačiai paplitusi slavų kalba; didesnė jų dalis prijaučia manichėjų beprotybėms.

Jeronimas Prahiškis, kuris popiežiaus Eugenijaus IV laikais šiame krašte skelbė Evangeliją, papasakojo apie tos tautos apeigas ir papročius, mažai ligi tol žinomus mūsų žmonėms. Jis pasakojo (tai perdavė popiežius Pijus[3]), kad vienas kitas iš tų lietuvių, pas kuriuos jis pirmiausia atvyko, laikė namuose žalčius ir jiems aukojo aukas. Beje, žalčių garbintojams jis liepęs juos visus sudeginti, bet vieno ugnis nepajėgusi sunaikinti. Kiti garbina ugnį ir iš jos buria. Treti garbina saulę

milžiniško geležinio kūjo pavidalu. Žyniai, paklausti, ką šios apeigos reiškiančios, atsakė, jog daugelį dienų nebuvę galima matyti saulės, kurią galingiausias karalius pagavęs uždarė tvirčiausiame bokšte. Tada vargstančiai saulei atėję į pagalbą Zodiako ženklai. Milžinišku kūju jie sudaužę bokštą ir grąžinę saulę žmonėms. Taigi, atrodo, esą tinkama ir padoru garbinti daiktą, kuriuo buvusi išsaugota dievybė. Šis mokytas ir išsilavinęs žmogus išjuokė nevykusį barbarų įsitikinimą ir išaiškino, kad jie skendi tuščio prietaringumo tamsoje.

Paskui atvyko pas tuos, kurie garbina dvasioms skirtas giraites. Kai Prahiškio paliepimu buvo imtasi kirsti giraites, atsitiktinai vienas kirtėjas susižeidė kirviu. Tai padėjo [pagoniškajai] religijai: prietaringumas ne tik nebuvo išnaikintas, bet dėl to jis dar labiau sustiprėjo.

Ši žinia plačiai pasklido, ir Vytautas liepė Prahiškiui iš Lietuvos išvykti. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] *Eneas, eneadis (gr.)* – skaičius devyni; eneada, arba rapsodija, – giesmė, susidedanti iš daug dalių.

[2] *Aristipas* (435–355 m. pr. Kr.) – graikų filosofas. Šiuos jo žodžius cituoja ir Johannesas Boemas.

[3] *Popiežius Pijus* – Enėjas Silvijus Piccolomini, nuo 1458 metų popiežius Pijus II.

EUGENIJA ULČINAITĖ

1422 METŲ RYGOS ARKIVYSKUPO, EZELIO, KURŠO, DORPATO IR REVELIO VYSKUPŲ IR LIVONIJOS ORDINO MAGISTRO VISUOTINIS KRAŠTO POTVARKIS

Potvarkis priimtas Rygoje aukštųjų Livonijos religinių ir pasaulietinių pareigūnų susirinkime. Jis parengtas veikiausiai Vokiečių ordino didžiųjų magistrų potvarkių pavyzdžiu, panašus į potvarkius, skelbiamus Vakarų ir Vidurio Europoje. Šis dokumentas taikomas visos Livonijos vietiniams gyventojams (latgaliams, kuršiams, žiemgaliams, lyviams, estams).

Livoniją XIII–XVI amžiuje sudarė Livonijos ordino, Rygos arkivyskupijos, Kuršo, Saremos-Lenemos ir Tartu vyskupijų – vokiečių feodalų sukurtų valstybėlių – konfederacija. Didžiausią politinę įtaką turėjo Livonijos ordinas (1237–1561), rėmęsis žemių karine jėga ir savo siuzereno – Vokiečių ordino Prūsijoje – parama. Rygos arkivyskupija (1251–1561) gyvavo lyvių ir latgalių žemėse, arkivyskupui priklausė aukščiausia bažnytinė valdžia Livonijoje. Saremos-Lenemos, Kuršo, Tartu ir Talino vyskupai buvo, be to, priklausomi nuo popiežiaus ir nominaliai nuo Šv. Romos imperijos imperatoriaus. Rygos arkivyskupija buvo Livonijos ordino svarbiausias varžovas dėl politinio viešpatavimo Livonijoje. Vytenis, Gediminas, Vytautas ir kiti LDK didieji kunigaikščiai, tuo naudodamiesi, rėmė arkivyskupo kovą su stipriausiu LDK priešu Livonijoje – Ordinu.

Potvarkio paskelbimo metais Livonijos ordino magistras buvo Siegfriedas Landeris von Spanheim. Rygos arkivyskupas buvo Johannas von Wallenrodt, dalyvavęs Konstanco Bažnyčios susirinkime (1414–1418), kuriame buvo svarstomas ir LDK bei Lenkijos konfliktas su kryžiuočiais. 1422 metais tarp šių šalių buvo sudaryta Melno taika. Tartu vyskupijos globėju popiežius paskyrė Vytautą.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Pirmajame potvarkio punkte tiesiogiai kalbama apie nevokiečių tautybės Livonijos gyventojus, kurių daugumą sudarė baltai (kuršiai, latgaliai, žiemgaliai, sėliai) ir finougrai (lyviai, estai). Todėl šį potvarkį iš dalies galima priskirti baltų

mitologijos šaltiniams. Potvarkyje minimas vengimas krikštyti vaikus, nesilaikymas krikščioniškos santuokos reikalavimų ir burtininkavimas. Krikščionybės platintojai baltų kraštuose šiuos naujakrikščių nukrypimus nuo krikščioniško gyvenimo būdo labai pastebėdavo ir prieš juos įnirtingai kovojo. Vienas kitas BRM tyrinėtojas į šį šaltinį jau yra atkreipęs dėmesį (Straubergs, 1939; Biezais, 1955).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: *ARLS*, I, 262; Mannhardt, 1936, 165–166 (fragm.).
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 165–166.

DIE VOM ERZBISCHOF VON RIGA, DEN BISCHÖFEN VON ÖSEL, KURLAND, DORPAT UND REVAL UND DEM ORDENSMEISTER VON LIVLAND IM JAHR 1422 ERLASSENE ALLGEMEINE LANDESORDNUNG

1422

1. Int erste, dat ein yslich van uns vorbenömeden und van den unszen, de Undütschen under sich sittende hefft, desulven syne Undütschen mit den anderen truweliken und strengeliken dar tho halden sall, dat se eer kynder döpen laten na cristliker wiisze bynnen eynem mändte, darna als se gebörn syn. Item dat neymand de cristlike döpe vornygen edir affwaschen sall, by synem lyve.

13. Und upp vorwaringe alle desser vorgescreven punkte sulle wy, erczbischoff und bischope, mit den andern in dessem lande deste vlitiger unsze visitacio dön offte dön laten to vorwarende, dat desulven punkte, Gode to löve und to bevestinge des Cristen geloven und cristliker ee deste vestliker gehalden werden, und dar mede ok sunderliken alle bürterye (Possentreiben) und dat sich to ungeloven drept, war man de vreeschet, to dempende und to richtende, als dat recht und nöt ist. [...]

RYGOS ARKIVYSKUPO, EZELIO[1], KURŠO, DORPATO[2] IR REVELIO[3] VYSKUPŲ IR LIVONIJOS ORDINO MAGISTRO VISUOTINIS KRAŠTO POTVARKIS
1422

1. Pirma, kiekvienas iš mūsų čia išvardytųjų ir tas, kuris turi šalia savęs nevokiečių, turi tuos nevokiečius kartu su kitais prižiūrėti patikimai ir griežtai, kad jie pakrikštytų savo vaikus krikščionių papročiu per mėnesį nuo jų gimimo. Niekas neturi vengti krikščioniško krikšto ar jo atsisakyti, kol gyvas.

13. Ir mes, arkivyskupas ir vyskupai, turime laikytis visų šių nurodymų, kartu su kitais dar pareigingiau tikrinti, dažniau perspėti, kad kuo tvirčiau būtų laikomasi šių reikalavimų: mylėti Dievą, stiprinti Kristaus tikėjimą ir krikščionišką santuoką, o visokį burtininkavimą ir visa, kas susiję su netikėjimu, kur tik tai pasitaiko, malšinti ir teisti pagal įstatymą ir reikalą. [...]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

[1] *Ezelis* – Sarema.
[2] *Dorpatas* – Tartu.
[3] *Revelis* – Talinas.

1428 METŲ SAUSIO 26 DIENOS RYGOS PROVINCIJOS BAŽNYČIOS SUSIRINKIMO NUTARIMAI

Į susirinkimą Rygos arkivyskupas Henningas Scharpenbergas sušaukė Rygos provincijos pavyskupius ir žemesnio rango dvasininkus. Svarstyta, kaip kovoti su pagonių tikėjimu. Pirmiausia tai buvo taikoma Livonijos vyskupijoms. Nors Prūsijos vyskupai irgi buvo Rygos arkivyskupo jurisdikcijoje, tačiau jo valdžia jiems buvo silpna ir visų keturių Prūsijos vyskupijų vyskupai visuotiniame susirinkime nedalyvavo: dėl to įsikišo Vokiečių ordino didysis magistras Paulius von Rusdorf, juos užtarė ir popiežius Martynas V. Jie patys aiškinosi arkivyskupui, kad dėl svarbių reikalų negalį palikti savo vyskupijų, o kelias iki Rygos tolimas ir varginantis. Beje, pagonybės naikinimą jie jau buvo svarstę 1426 metais Elbinge sušauktame Prūsijos provincijos susirinkime (sinode). 1428 metų Rygos provincijos susirinkimo nutarimai buvo paskelbti Rygos arkivyskupijoje. Prūsijos bažnytinei organizacijai buvo parengti sutrumpinti nutarimai (jie irgi publikuojami šioje knygoje, 493–494 puslapyje).

Rygos provincijos susirinkimo nutarimų kopija iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo Pamedės (Pomezanijos) vyskupijos archyve. Ją paskelbė H. Jacobsonas. Dalį XXVII punkto paskelbė Maxas Töppenas iš Marienburge (dab. *Malbork*) buvusio geresnio rankraščio.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Rygos susirinkimo nutarimai taikomi viso Livonijos krašto, į kurį įėjo ne tik baltai, bet ir finougrai (lyviai, estai), gyventojams. Tačiau, kaip tyrinėtojai jau yra pastebėję (Mannhardt, 1936, 157), teiginys, kad jie perkūną vadina dievu, leidžia manyti, kad daugiau turima galvoje baltai, kurių mitologijoje Perkūnas užėmė svarbią vietą. Baltams būdingi ir kiti šiuose nutarimuose minimi papročiai bei tikėjimai (mirusiųjų laidojimas ne krikščionių bažnyčios paskirtose kapinėse, o senosiose laidojimo vietose – miškeliuose, mirusiesiems skirtos vaišės kapinėse, žalčių, medžių garbinimas, įvairūs būrimai ir pranašavimai). Juos mini daugelis kitų baltų mitologijos šaltinių. Kadangi apie senąją latvių mitologiją yra išlikę daug mažiau rašytinių šaltinių negu apie prūsų ir lietuvių, Rygos susirinkimo

nutarimai nusipelno didelio mitologų dėmesio. Šiuo dokumentu ne vienas mokslininkas jau yra naudojęsis (Usener, 1896; Klimas, 1919; Straubergs, 1939; Adamovičs, 1940; Slaviūnas, 1947; Biezais, 1975; Łowmiański, 1976a ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1837, 20–59; *SRP*, III, 543 (fragm.); *LUB*, VII, 479, 482–483, 490; Mierzyński, 1896, 146–148 (fragm,); Mannhardt, 1936, 155–157 (fragm.).
Literatūra: Mierzyński, 1896, 146, 148; Mannhardt, 1936, 155, 157.
Tekstas iš: *LUB*, VII, 479, 482–483, 490.

STATUTA PROVINCIALIA CONCILII RIGENSIS A. MCCCCXXVIII CONGREGATI

XIX. De sepulturis

[...] Antiquum gentilitatis morem a nonnullis neophitis sive rusticis hujus patrie hucusque abusive continuatum, quo sacrata cimiteria contempnendo preeligunt se in campis silvestribus cum feris sepeliri, ac eciam in quibusdam locis prophanis, ubi ipsorum parentes et amici sue gentilitatis temporibus sunt sepulti. Et eciam plerumque in ecclessiis et cimiteriis consecratis convivia preparant, defunctis eorum parentibus et amicis cibum et potum exhibentes, credentes hoc in eorum cedere consolacionem, aliasque diversas sue gentilitatis perfidias ibidem exercentes desiderabiliter abolere cupientes, precipimus ejusdem patrie dominis necnon vasallis aliisque personis quibuscunque, quorum jurisdiccioni vel dicioni tales abusiones exercentes sunt subjecti, precipue rectoribus ecclesiarum, ut eos a tam dampnabili infidelitatis abusu cum exhortacionibus, cum minis et penis sollicite studeant revocare. [...]

XXVII. De reliquiis et veneracione sanctorum

Etsi sacri canones inhibeant corpora fidelium mortuorum, eciam si per eos miracula facta comprobentur, absque Romane ecclesie auctoritate publice venerari, nonnulli tamen rustici et incole in provincia nostra Lyvonie, non

reliquias fidelium defunctorum venerando, sed quod detestabilius est, in gravissimam Dei offensam adeo inherent supersticiose ydolatrie ex demonum subtilitate adjuvante, quod fiducia creatoris et sanctorum suffragiis penitus derelictis, a naturalibus effectibus et vilioribus creaturis, scilicet, a tonitruo, quod deum suum appellant, a serpentibus, vermibus et arboribus, in quibus confidunt, incrementum rerum suarum temporalium ac infelicem suam exspectant felicitatem, propter quod non immerito ira Dei descendens in filios diffidencie eandem provinciam continens quasi pestilenciis, dampnosis gwerris et intollerabili caristia a multis annis actenus graviter afflixit. Et quia particeps censetur ydolatrie, qui, cum prohibere potest, permittit ydolis ymmolari, desiderantes de opportune provisionis remedio providere, omnibus prelatis et sacerdotibus, curam animarum gerentibus, universis quoque secularibus, cujuscunque status vel condicionis aut ordinis fuerint, in eosdem ydolatras dominium pretendentibus vel jurisdiccionem, in virtute sancte obediencie et sub interminacione maledicionis eterne firmiter injungimus, quatenus ad exstirpacionem hujus abhominabilis et supersticiosi cultus, quem divina vindicta nunquam dimittit inultum, totis suis conatibus, eciam, si opus fuerit, invocando auxilium brachii secularis, exactissima diligencia sint intenti, sicut Deo in strictissimo ejus judicio sue villicacionis debitam desiderant reddere racionem.

XLII. De sortilegiis

Sortilegiis, divinacionibus vel incantacionibus necnon Judaycis superstitionibus deservientes, tamquam fidei christiane et baptismi sui violatores ydolorum cultores, quolibet anno singulis diebus dominicis in adventu Domini et quadragesima excommunicacionis vinculo constringi districte precipiendo mandamus, prohibentes, ne ab alio quam a proprio episcopo, nisi in mortis articulo, ab hujusmodi vinculo aliquatenus relaxentur.

RYGOS PROVINCIJOS SUSIRINKIMO NUTARIMAI
1428

XIX. Apie laidotuves

[...] Iki šiol kai kurie šio krašto valstiečiai atkakliai tebesilaiko senovinio stabmeldžių papročio, pagal kurį, paniekindami šventas kapines, prisako juos laidoti miškinguose plotuose su žvėrimis bei kitose nepašventintose vietose, kur pagonybės laikais buvo palaidoti jų tėvai ir bičiuliai. O bažnyčiose ir pašventintose kapinėse dažnai kelia puotas savo mirusiems tėvams ir bičiuliams palikdami valgio bei gėrimo, tikėdami, kad tuo juos nuraminą. Karštai trokšdami išnaikinti ir kitus įvairius jų pagoniško netikėjimo pasireiškimus, įsakome to krašto ponams ir vasalams bei visiems kitiems asmenims, kuriems yra pavaldūs tokius piktnaudžiavimus darantys žmonės, ypač bažnyčių vadovams, uoliai stengtis grasinimais ir bausmėmis atitraukti juos nuo tokios žalingos netikėjimo piktybės. [...]

XXVII. Apie palaikus ir šventųjų garbinimą

Ir nors šventieji kanonai neleidžia be Romos Bažnyčios pritarimo viešai garbinti mirusiųjų tikinčiųjų kūnų, net jeigu taip būtų galima įrodyti stebuklingus reiškinius, kai kurie valstiečiai ir Livonijos provincijos gyventojai net ne mirusiųjų palaikus garbina, bet (kas yra dar baisiau!) yra užsitraukę didžiausią Dievo nemalonę dėl prietaringos demonų stabmeldystės – visai atmetę tikėjimą Kūrėju ir šventųjų teiginiais, tikisi savo neamžinų daiktų pagausinimo bei savo geresnės laimės iš gamtos kūnų bei prastesnių padarų, būtent iš perkūno, kurį jie vadina dievu, iš žalčių, šliužų ir medžių, kuriuos jie tiki.

Dėl to nuolatinė Dievo rūstybė, visiškai pelnytai krisdama ant sūnų, tą provinciją dėl netikėjimo daug metų iki šių dienų tarsi maru smarkiai alino pragaištingais karais ir nepakeliamu brangymečiu. O kadangi manoma, jog prie stabmeldystės prisideda [ir] tas, kuris leidžia aukoti stabams, nors gali uždrausti, tai mes, atsargumo dėlei trokšdami iš anksto imtis reikiamų priemonių, švento paklusnumo vardan ir grasindami amžinuoju prakeiksmu, visiems prelatams ir kunigams, kurie rūpinasi sielų išganymu, taip pat ir pasauliečiams, turintiems padėtį ar luomą, suteikiame valdžią ir teisminę galią prieš tuos, kurie nėra atsisakę stabų. Teatsideda jie [tam darbui] nepaprastai uoliai, sutelkę visas savo pastangas, o prireikus, šaukdamiesi Amžinojo rankos, tarsi norėdami pateikti Dievui

privalomą Jo karalystės apyskaitą rūsčiausią Jo teismo dieną, terauna su šaknimis šį nežmonišką ir prietaringą garbinimą, už kurį Dievo kerštas niekada nieko nepaliko nenubausto.

XLII. Apie pranašavimus

Norėdami griežtai pamokyti žmones, įsakome užsiimančius pranašavimais, būrimais, kerėjimais bei žydų prietarais, kaip stabų garbintojus, kiekvienų metų kiekvieną Viešpaties advento ir gavėnios sekmadienį supančioti ekskomunikos grandinėmis, leisdami tik mirties valandą savam arba svetimam vyskupui tas grandines bent kiek atpalaiduoti.

Vertė *DAIVA MAŽIULYTĖ*
ir *DALIA DILYTĖ*

TRUMPINIMAI
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ABS – Acta Baltico-Slavica, t. 1–21, Białystok, Warszawa, 1964–1992.

ADB – Allgemeine deutsche Biographie, hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akad. der Wissenschaften, Bd. 1–56, Leipzig, 1875–1912.

AGLEC – Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, hrsg. von C. Schirren, Bd. 1, Dorpat, 1842 (2. Aufl. – 1857); Bd. 5, Reval, 1865; Bd. 6, Reval, 1879.

AM – Altpreussische Monatsschrift, begründet von R. Reicke und E. Wichert, Bd. 1–54, Königsberg, 1864–1917.

APB – Altpreussische Biographie, hrsg. von Ch. Krollman, Bd. 1–2, Königsberg, Marburg, 1941–1969.

ARLS – Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage, hrsg. von Oskar Stavenhagen, Bd. 1, Riga, 1907.

ASP – Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, hrsg. von M. Toeppen, Bd. 1–3, Leipzig, 1878–1882.

BZ – Byzantinische Zeitschrift, Bd. 24, [Leipzig, Berlin] 1923/1924; Bd. 27, 1927.

CDP – Codex Diplomaticus Prussicus: Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens aus dem Königl. Geheimen Archiv zu Königsberg, nebst Regesten, hrsg. von Johannes Voigt, Bd. 1–6, Königsberg, 1836–1861.

CEV – Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, collectus opera Antonii Prochaska, Kraków, 1882.

GW – Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Bd. 3, Leipzig, 1928.

IA – Index Aureliensis: Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, prima pars, A/10: *Aureliae Aquensis* [Baden-Baden etc., 1967].

JLD – Lietuviškos dainos, užrašė Antanas Juška, t. 1–3, Vilnius, 1954.

KLPK – B. Kerbelytė, *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*, Vilnius, 1973.

LATSŽ – Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, parengė Zigmuntas Noreika ir Vincentas Stravinskas, t. 1–2, Vilnius, 1974–1976.

LB – Lietuvos TSR bibliografija, A serija: *Knygos lietuvių kalba*, ats. red. A. Ulpis, t. 1 (*1547–1861*), Vilnius, 1969.

LE – Lietuviškoji enciklopedija, t. 1–10, Kaunas, 1933–1944.

LEB – Lietuvių enciklopedija, t. 1–37, Boston, 1953–1985.

LIŠ – Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, vyriaus. red. J. Žiugžda, t. 1–4, Vilnius, 1955–1961.

LKK – Lietuvių karas su kryžiuočiais, red. J. Jurginis, Vilnius, 1964.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. 1–16, Vilnius, 1941–1995.

LLV – Latviešu literatūras vēsture, atb. redaktors E. Sokols, sēj. 1.–6., Rīgā, 1959–1963.

LPE – Latvijas Padomju Enciklopēdija, sēj. 1.–10., Rīgā, 1981–1988.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (Vilniuje) Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LUB – Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. von Friedrich Georg von Bunge, Bd. 1–7, Revel, 1853–1881.

LUEV – Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, ats. red. E. Grinaveckienė, Vilnius, 1963.

MABR – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.

MADA – Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija.

MLeLG – Magazin herausgegeben von der Lettisch-Litterärischen Gesellschaft, Bd. 1–20, Mitau, Riga, 1828–1913; Bd. 21, 1936.

MLTE – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1–3, Vilnius, 1966–1971.

MPH – Monumenta Poloniae Historica = Pomniki Dziejowe Polski, wydał August Bielowski, t. 1–6, Lwów, 1864–1893.

NPPB – Neue Preussische Provinzial-Blätter, Bd. 1(35)–11(69), Königsberg, 1846–1864.

PSB – Polski Słownik Biograficzny, t. 1–34, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1931–1993.

PUB – Preussisches Urkundenbuch: Politische Abtheilung, Bd. 1, erste Hälfte: *Die Bildung des Ordensstaats*, hrsg. von Archivrath Philippi in Verbindung mit Dr. Wölky, Königsberg i. Pr., 1882; Bd. 1, zweite Hälfte, bearb. von August Seraphim, Königsberg i. Pr., 1909; 1961.

SRL – Scriptores rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland; in genauem Wiederabdrucke der besten, bereits gedruckten, aber selten gewordenen Ausgaben, Bd. 1–2, Riga, Leipzig, 1848–1853.

SRP – Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, hrsg. von Theodor Hirsch, Max Töppen und Ernst Strehlke, Bd. 1–5, Leipzig, 1861–1874.

SŹ – Studia Źródłoznawcze, t. 1–31, Warszawa, Poznań, 1957–1990.

VD – Vytautas Didysis 1350–1430, parašė A. Šapoka, Z. Ivinskis, V. Dėdinas, A. Kučinskas, S. Sužiedėlis, P. Šležas, M. Krasauskaitė, redagavo P. Šležas, Kaunas, 1930 (fotogr. leid. – 1988).

VK – Lietuvių kalbos instituto vietovardžių kartoteka.

VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.

ZOF – Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 1–43, Marburg/Lahn, 1952–1994; *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung,* Jg. 44, 1995.

ВВ – Византийский временник, т. 1–55, Москва, 1947–1994.

АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1, Санкт-Петербург, 1846.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей, т. 2, ч. 3: *Ипатьевская летопись*, Санкт-Петербург, 1845; 2-ое изд., Санкт-Петербург, 1908; 3-е изд., Москва, 1962.

СИЭ – Советская историческая энциклопедия, глав. ред. Е. М. Жуков, т. 1–16, Москва, 1961–1976.

ЭС – Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, т. 1–86, Санкт-Петербург, 1890–1907.

* * *

Acta Patriarchatus, 1860 – *Acta Patriarchatus*, t. 1–2, Vindobonae, 1860.

Adamovičs, 1940 – L. Adamovičs, „Pūķis latviešu folklorā un senlatviešu mitoloģijā“, *Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu Komitejas Rakstu Krājums*, A: *Humanitāri raksti*, kr. 23., Rīgā, 1940, lpp. 246–362.

Adamus Bremensis, 1917 – *Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, in *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae, 1917.

Adam von Bremen, 1926 – Adam von Bremen, *Hamburgische Kirchengeschichte*, neubearb. von S. Steinberg, Leipzig, 1926 (*Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit*, 2. Gesamtausgabe, 44).

Alfred the Great, 1773 – *The Anglo-Saxon Version from the Historian Orosius by Alfred the Great, together with an English Translation from the Anglo-Saxon*, ed. by D. Barrington, London, 1773.

Alfred the Great, 1853 – R. Pauli, *The Life of Alfred the Great, to which is Appended Alfred's Anglo-Saxon Version of Orosius with a Literal English Translation and an Anglo-Saxon Alphabet and Glossary*, by B. Thorpe, London, 1853.

Alfred the Great, 1855a – *A Description of Europe and the Voyages of Ohthere and Wulfstan, Written in Anglo-Saxon by King Alfred the Great, Containing: 1. A Facsimile Copy of the whole Anglo-Saxon Text from the Cotton Ms.; 2. A Printed Anglo-Saxon Text Based upon those MSs.; 3. A Literal English Translation and Notes; 4. A Map of Europe in the Time of Alfred, on which the Track of Ohthere and Wulfstans Voyages are Marked*, by J. Bosworth, London, 1855.

Alfred the Great, 1855b – *A Literal Translation of King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, ed. J. Bosworth, London, 1855.

Alfred the Great, 1858 – *The Works of King Alfred the Great*, ed. by J. A. Giles, vol. 1–2, London, 1858 [repr.: New York, 1969].

Alfred the Great, 1859 – *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius, Containing: Facsimile Specimens of the Lauderdale and Cotton MSs.; ... ; the Anglo-Saxon Text...; a Literal English Translation with Notes...*, ed. by J. Bosworth, London, 1859.

Alfred the Great, 1883 – *King Alfreds Orosius*, ed. by H. Sweet, part 1: *Old English Text and Latin Original*, in *Early English Text Society's Publications*, nr 79, London, 1883.

Alfred the Great, 1953 – *The Tollemache Orosius* (British Museum Additional Manuscript 47967), ed. A. Campbell, in *Early Manuscripts in Facsimile*, vol. 3, Copenhagen, 1953.

Ammianus Marcellinus, 1474 – Ammianus Marcellinus, *Historiae libri XIV–XXVI*, Romae, 1474.

Ammianus Marcellinus, 1871 – *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri, qui supersunt*, rec. F. Eysenhardt, Berolini, 1871.

Ammianus Marcellinus, 1910 – *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri, qui supersunt*, rec. C. U. Clark, vol. 1, libri 14–25, Berolini, 1910.

Ammianus Marcellinus, 1978 – *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri, qui supersunt...*, ed. W. Seyfarth, Leipzig: Teubner, 1978.

Andriulis, 1980 – V. Andriulis, „Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero teisynas)“, in *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX*, Vilnius, 1980, p. 6–23.

Andziulytė-Ruginienė, 1937 – M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937.

Anger, 1882 – S. Anger, „Neue Mitteilung über Truso“, in *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*, Berlin, 1882, S. 100–102.

Annales Magdeburgenses, 1859 – *Annales Magdeburgenses*, ed. G. H. Pertz, in *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, t. 16, Hannoverae, 1859, S. 107–196.

Arbusow, 1926–1927 – L. Arbusow, „Die handschriftliche Überlieferung des ‚Chronicon Livoniae‘ Heinrichs von Lettland“, *Latvijas universitātes raksti*, sēj. 15, 1926, lpp. 190–341; sēj. 16, 1927, lpp. 125–198.

Arbusow, Bauer, 1955 – *Heinrici Chronicon Livoniae*, rec. L. Arbusow et A. Bauer, Hannoverae, 1955.

Arndt, 1874 – *Heinrici Chronicon Lyvoniae*, ex recensione Wilhelmi Arndt, in usum scholarum, Hannoverae, 1874.

Arnold, 1967 – U. Arnold, „Wigand von Marburg“, in *APB*, Bd. 2, S. 802–803.

Auning, 1891 – R. Auning, „Ueber den lettischen Drachen-Mythos (Puhķis)“, in *MLeLG*, XIX, S. 1–128.

Auning, 1905 – R. Auning, „Beiträge zum Uhsin-Mythus“, in *MLeLG*, XX, 1–30.

Baczko, 1792–1798 – L. Baczko, *Geschichte Preussens*, Bd. 1–5, Königsberg, 1792–1798.

Baldauskas, 1936 – J. Baldauskas, *Pirktinės vestuvės*, Kaunas, 1936.

Balys, 1929 – J. Balys, „Ar senovės lietuviai turėjo stabų?“, *Jaunoji Lietuva*, 1929, nr. 8, p. 33–37; nr. 9, p. 44–46; nr. 10, p. 40–45.

Balys, 1934 – J. Balys, „Aitvaras“, *Gimtasai kraštas*, [Šiauliai] 1934, nr. 2, p. 104–111; nr. 3–4, p. 141–146.

Balys, Biezais, 1965 – J. Balys, H. Biezais, „Baltische Mythologie“, in *Wörterbuch der Mythologie*, hrsg. von H. W. Haussig, Abt. 1, Lief. 7, Stuttgart [1965], S. 373–454.

Balzer, 1934–1937 – O. Balzer, *Pisma pośmiertne*, t. 1–13, Lwów, 1934–1937.

Bartholomaeus Anglicus, 1609 – *Bartholomaeus Anglicus de genuinis rerum coelestium, terrestrium et infernarum proprietatibus libri XVIII...*, procurante D. G. B. Pontano, ed. 2, Francofurti, 1609.

Bartholomaeus Anglicus, 1975 – *On the Properties of Things (J. Trevisa's translation of Bartholomaeus Anglicus De proprietatibus rerum): A critical Text*, vol. 1–2, Oxford, 1975.

Basanavičius, 1921 – J. Basanavičius, *Iš trakų ir lietuvių mytologijos: Smulkmenos*, Vilnius, 1921.

Basanavičius, 1926 – J. Basanavičius, „Iš senovės lietuvių mytologijos“, in *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai*, kn. 4, sąs. 1, Vilnius, 1926, p. 5–26.

Basanavičius, 1970 – J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, sud. D. Krištopaitė, Vilnius, 1970.

Batūra, 1985 – R. Batūra, „Petro Dusburgiečio Kronika: Epocha, šaltiniai, tendencija, reikšmė“; Paaiškinimai, in Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 7–56, 331–430.

Bauer, 1935 – H. Bauer, *Peter von Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jahrhundert in Preussen*, Berlin, 1935.

Bauer, 1959a – A. Bauer, „Bischof Albert von Riga“, *ZOF*, Jg. 8, 1959, H. 1, S. 78–82.

Bauer, 1959b – Heinrich von Lettland, *Livländische Chronik*, neuübersetzt von Albert Bauer, Darmstadt, 1959.

Beblavý, 1930 – J. Beblavý, *Lietuvių–čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1930.

Bednarczuk, 1982 – L. Bednarczuk, „Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych“, *ABS*, XIV, p. 49–66.

Belli sacri, 1549 – *Belli sacri historia libris XXIII...*, Basileae, 1549.

Bergmann, 1817 – *Fragment einer Urkunde der ältesten Livländischen Geschichte in Versen*, aus der Original-Handschrift zum Druck befördert von L. Bergmann, Rigā, 1817.

Bertuleit, 1924 – H. Bertuleit, „Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch-lettischen Parallelen“, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, H. 25, Königsberg, 1924, S. 9–113.

Bezzenberger, Simon, 1897 – *Das Elbinger Deutsch-Preussische Vokabular: 17 Tafeln in Lichtdruck*, hrsg. von A. Bezzenberger und W. Simon, Königsberg, 1897.

Bielenstein, 1866 – A. Bielenstein, „Besprechung von Benders ‚Die veterum Prutenorum diis‘“, in *MLeLG*, XIII, 91.

Biezais, 1954 – H. Biezais, *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen*, Uppsala, 1954.

Biezais, 1955 – H. Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala, 1955.

Biezais, 1971 – H. Biezais, „Gott der Götten...“, in *Acta Academiae Aboensis*, ser. A: *Humaniora*, vol. 40, Åbo, 1971, nr. 2.

Biezais, 1975 – H. Biezais, „Baltische Religion“, in Ström, Biezais, *Germanische und Baltische Religion*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1975, S. 309–384.

Biezais, 1976 – H. Biezais, *Lichtgott der alten Letten*, Stockholm, 1976.

Biržiška, 1930a – V. Biržiška, „Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž. (iš Wegeberichtų). Pirmoji dalis: Keliai į Žemaičius“, *Praeitis*, t. 1, Kaunas, 1930, p. 1–63.

Biržiška, 1930b – V. Biržiška, *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, d. 1, Kaunas, 1930.

Bobrzyński, Smolka, 1893 – M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków, 1893.

Boehmer, 1868 – J. F. Boehmer, *Heinricus de Diessenhofen und andere Geschichtsquellen im späteren Mittelalter*, Stuttgart, 1868.

Boer, 1912 – R. C. Boer, „Wulfstans Beschreibung der Weichselmündung“, in *Festschrift für Wilhelm Thomsen*, Leipzig, 1912, S. 56–58.

Bogusławski, 1894 – W. Bogusławski, „Rozpatrzenie tekstu Jornandesa o granicach Słowian w połowie VI wieku“, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, t. 20, Poznań, 1894, s. 171–187.

Bonnell, 1862 – E. Bonnell, *Russisch-Livländische Chronographie*, Abth. 1–2, St. Petersburg, 1862.

Borszák, 1968 – S. Borszák, *P. Cornelius Tacitus*, Stuttgart, 1968.

Brückner, 1886 – A. Brückner, „Beiträge zur litauischen Mythologie“, *Archiv für slawische Philologie*, Bd. 9, Berlin: Weidmann, 1886, S. 1–35.

Brückner, 1897 – A. Brückner, „[Besprechung von Grienberger ‚Die Baltica des Libellus Łasicki‘]. Untersuchungen zur litauischen Mythologie“, *Kwartalnik historyczny*, t. 11, Lwów, 1897, s. 99.

Brückner, 1904 – A. Brückner, *Starożytna Litwa: Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*, Warszawa, 1904 [repr.: Olsztyn, 1979].

Brückner, 1909 – A. Br., „Litwa: Mitologia“, *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 43, Warszawa, 1909, s. 633–635.

Brückner, 1922 – A. Brückner, „Osteuropäische Götternamen: Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Bd. 50, 1922, S. 161–198.

Brundage, 1972 – J. A. Brundage, „The Thirteenth-Century Livonian Crusade: Henricus de Lettis and the First Legatine Mission of Bishop William of Modena“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas: Neue Folge*, Bd. 20, München, 1972, H. 1, S. 493–507.

Bruno, 1841 – *Vita secunda s. Adalberti episcopi auctore Brunone Archiepiscopo*, ed. G. H. Pertz, in *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, vol. 4, Hannoverae, 1841, p. 596–612 (trumpesnioji redakcija).

Bruno, 1861 – *Aus der Vita S. Adalberti des Erzbischofs Brun*, hrsg. von M. Toeppen, in *SRP*, I, 230–235 (platesnioji redakcija) [repr.: Frankfurt/M, 1965].

Bruno, 1864 – *Brunona żywot ś. Wojciecha*, wyd. A. Bielowski, in *MPH*, I, 184–222 (platesnioji redakcija) [repr.: Warszawa, 1965].

Bruno, 1873 – *Brunonúv život sv. Vojtecha*, in *Fontes Rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler, vol. 1, Praha, 1873, p. 266–304 (platesnioji redakcija).

Bruno, 1904 – *Text der Vita II. s. Adalberti vom Bruno nach der Prager Handschrift*, hrsg. von A. Kolberg, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 15, [Braunsberg] 1904, S. 119–208 (trumpesnioji redakcija; su vertimu į vokiečių k.).

Bruno, 1969 – *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi = Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi, napisany przez Brunona z Kwerfurtu*, wyd., wstępem i objaśnieniami opatrzyła J. Karwasińska, Warszawa, 1969 (*MPH*, ser. 2, t. 4, cz. 2).

Büdinger, 1896 – M. Büdinger, *Ammianus Marcellinus und die Eigenart seines Geschichtswerkes*, Wien, 1896.

Būga, 1907 – K. Būga, „1351 metų Kęstučio priesieka“, *Draugija*, Kaunas, 1907, t. 1, nr. 2, p. 156–160.

Būga, 1958–1961 – K. Būga, *Rinktiniai raštai*, sudarė Z. Zinkevičius, t. 1–3, Vilnius, 1958–1961.

Bujak, 1925 – F. Bujak, *Studja geograficzno-historyczne*, Warszawa, 1925.

Burckhardt, 1961 – J. Burckhardt, *Kultura Odrodzenia we Włoszech*, przełożyła M. Kreczowska, Warszawa, 1961.

Busse, 1845 – K. H. Busse, „Peter Suchenwirt's Sagen über Livland, mit Anmerkungen“, *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands*, Bd. 3, Rīgā, 1845, S. 5–21.

Callimachus, 1893 – *Vita et mores Sbignei cardinalis, auctore Philippo Buonacorsi Callimacho*, ed. L. Finkel, in *MPH*, t. 6, s. 243–246.

Canaparius, 1841 – *Vita s. Adalberti episcopi: Vita antiquior auctore Johanne Canapario*, ed. G. H. Pertz, in *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, vol. 4, Hannoverae, 1841, p. 581–595.

Cannaparius, 1861 – *Aus der Vita s. Adalberti episcopi von Johannes Canaparius*, hrsg. von M. Toeppen, in *SRP*, I, 227–230.

Cannon, 1983 – W. R. Cannon, *History of Christianity in the Middle Ages: From the Fall of Rome to the Fall of Constantinopole*, Grand Rapids, Michigan, 1983.

Caro, 1863 – J. Caro, *Johannes Longinus: Ein Beitrag zur Literärgeschichte des fünfzehnten Jahrhunderts*, Jena, 1863.

Caro, 1879 – J. Caro, „Aus der Kanzley Kaiser Sigismundus: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Konstanzer Conzils“, *Archiv für österreichische Geschichte*, Bd. 59, erste Hälfte, 1879, S. 1–174.

Carstenn, 1911 – E. Carstenn, „Zur Geschichte der Trusforschung“, *AM*, Bd. 48, 1911, S. 37–63.

Cart, 1868 – W. A. Cart, *Quaestiones Ammianae*, Berlin, 1868.

Cassiodorus, 1533 – *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Variarum libri XII...*, [Augustae Vindelicorum] 1533.

Cassiodorus, 1579 – *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Variarum libri XII*, Parisiis, 1579.

Chalcocondylas, 1843 – *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum de origine atque rebus gestis Turcorum et imperii Graecorum libri X*, ex rec. I. Bekkeri, Bonnae, 1843 (= *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*).

Chalcocondylas, 1922–1927 – *Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes, ad fidem codicem*, recensuit, emendauit, annotationibusque instruxit E. Darkó, t. 1–2, Budapestini, 1922–1927.

Chłopocka, 1961 – H. Chłopocka, „Adam Bremeński“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 1, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961, s. 3–4.

Chodynicki, 1914 – K. Chodynicki, „Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386“, *Przegląd historyczny*, t. 18, z. 3, Warszawa, 1914, s. 257–320.

Chodynicki, 1925–1926 – K. Chodynicki, „Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem (T. z. ‚Rękopis Raudański‘)“, *Ateneum Wileńskie*, r. 3, z. 10–11, Wilno, 1925–1926, s. 387–401.

Clemen, 1938 – C. Clemen, „Die Religion der Balten und Slawen“, *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft*, Bd. 53, 1938, S. 76–95.

Colker, 1979 – M. L. Colker, „America Rediscovered in the Thirteenth Century?“, *Speculum*, vol. 54, [Cambridge, Mass.] 1979, nr 4, p. 712–726.

Coopland, 1969 – Philippe de Mézières, Chancellor of Cyprus, *Le Songe du Vieil Pèlerin*, edited by G. W. Coopland, Emeritus Professor of Medieval History, University of Liverpool, Cambridge, 1969.

Craigie, 1925 – W. A. Craigie, „The Nationality of King Alfred’s Wulfstan“, *Journal of English and Germanic Philology*, vol. 24, [Urbana] 1925, p. 396–397.

Dąbrowski, 1964 – J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1964.

Daikovičius, 1973 – H. Daikovičius, *Dakai*, Vilnius, 1973.

Daniłowicz, 1826 – *Statut Kazimierza Jagiellończyka, pomnik naydawnieyszych uchwał litewskich z XV wieku*, wynaleziony i drukiem ogłoszony staraniem Ignacego Daniłowicza, Wilno, 1826.

Darkó, 1923/1924 – E. Darkó, „Zum Leben des Laonikos Chalkokondyles“, *BZ*, Bd. 24, S. 29–39.

Darkó, 1927 – E. Darkó, „Neue Beiträge zur Biographie des Laonikos Chalkokondyles“, *BZ*, Bd. 27, S. 276–285.

Daugudis, 1982 – V. Daugudis, *Senoji medinė statyba Lietuvoje*, Vilnius, 1982.

Daukantas, 1846 – S. Daukantas, *Daines Žiamaitiu...*, Petropilie, 1846.

Daukantas, 1976 – S. Daukantas, *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, t. 1, Vilnius, 1976.

David, 1934 – P. David, *Les sources de l’histoire de Pologne à l’époque des Piasts (963–1386)*, Paris, 1934.

Der Name Elbing, 1944 – *Der Name Elbing*, *Arkiv för nordisk filologi*, t. 58, Lund, 1944, p. 209–220.

Der Volksname Osti, 1941 – *Der Volksname Osti in Alfreds des Großen Orosius-Übersetzung*, *Studia Neophilologica*, vol. 13, [Uppsala] 1941, S. 161–173.

Die Minnesinger, 1965 – *Die Minnesinger in Bildern der Manessischen Handschrift*, Leipzig, 1965.

Dieterich, 1912 – K. Dieterich, *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde (5.–15. Jh.)*, Bd. 2: *Das Gebiet der neueren Wandervölker*, Leipzig, 1912 (*Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde*, Bd. 5).

Dietmar, 1564 – W. Dietmar, *Kurtzer auszugk der Ankunfft, Regierung vnd Lebens, Aller Hochmeister Deutsches ordens in Preussen...*, Elbing, 1564.

Dilytė, Mažiulienė, 1972 – D. Dilytė, J. Mažiulienė, „Kornelijus Tacitas“, in Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1972, p. 251–263.

Dindorf, 1831 – *Joannis Malalae Chronographia*, rec. L. Dindorf, Bonnae, 1831.

Ditten, 1968 – H. Ditten, *Der Rußland-Exkurs des Laonikos Chalkokondyles interpretiert und mit Erläuterungen versehen*, Berlin, 1968, S. 46–56, 166–200, 207–210 (*Berliner byzantinische Arbeiten*, Bd. 39).

Długossius, 1711 – *Ioannis Długossii seu Longini... Historiae Polonicae libri XII*, Francofurti, 1711.

Długossius, 1873–1877 – *Joannis Długossii seu Longini... Historiae Polonicae libri XII*, ed. I. Żegota Pauli, t. 1 (...965–1139): *Historiae Polonicae libri I, II, III, IV*, Cracoviae, 1873; t. 2 (1140–1299): *... libri V, VI, VII, VIII*, 1873; t. 3 (1300–1409):...*libri IX, X*, 1876; t. 4 (1410–1444): *... libri XI, XII*, 1877 (*Opera omnia*, t. 10–13, cura A. Przezdziecki).

Długossius, 1978 – *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, liber nonus [vol. 5, textum recensuit et moderavit D. Turkowska, commentarium confecit Chr. Pieradzka], Varsaviae, 1978; ... liber decimus [vol. 6, textum recensuit et moderavit D. Turkowska, commentarium confecit S. Perzanowski], Varsaviae, 1985.

Długosz, 1868–1869 – *Jana Długosza... Dziejów polskich ksiąg dwanaście,* przekład K. Mecherzyńskiego, t. 4: ks. IX, X, Kraków, 1868; t. 5: ks. XI, XII, 1869; t. 6: ks. XII, 1870 (*Dzieła wszystkie*, wyd. staraniem A. Przezdzieckiego).

Długosz, 1975–1985 – *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 9 [przekład: J. Mrukówna, red. tomu i komentarz: J. Garbacik, S. Gawęda, Z. Perzanowski, K. Pieradzka], Warszawa, 1975; ks. 10 (1370–1405) [przekład: J. Mrukówna, red. tomu i komentarz: Z. Perzanowski], 1981; ks. 10, 11 (1406–1412) [przekład: J. Mrukówna, red. tomu i komentarz: J. Garbacik i K. Pieradzka], 1982; ks. 11 (1413–1430) [przekład: J. Mrukówna, komentarz: S. Gawęda], 1985.

Dogiel, 1764 – *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, ed. M. Dogiel, t. 4, Vilnae, 1764.

Dundulienė, 1969 – P. Dundulienė, „Senovės lietuvių religijos klausimu“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, t. 10, Vilnius, 1969, p. 181–207.

Dundulienė, 1979a – P. Dundulienė, *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*, Vilnius, 1979.

Dundulienė, 1979b – P. Dundulienė, *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, Vilnius, 1979.

Dundulienė, 1979c – P. Dundulienė, *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*, Vilnius, 1979.

Dundulis, 1960 – B. Dundulis, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius, 1960.

Dzikowski, 1939 – M. Dzikowski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie*: *Biblioteka*, Wilno, 1939 (Atlasų katalogas).

Eginhart, 1521 – *Vita et gesta Caroli Magni scripta per Eginhartum*, in *Annales Regum Francorum Pipini, Caroli, Ludovici*, ed. Hermann von Neuenar, Coloniae, 1521.

Einhard, 1839 – *Einhardi Vita Caroli Magni*, in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis recudi fecit G. H. Pertz, Hannoverae, 1839.

Einhard, 1896 – *Einhardi Vita Caroli Magni*, in *Monumenta Germaniae historica*, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1896.

Ekblom, 1941/1942 – R. Ekblom, „Alfred the Great as Geographer“, *Studia Neophilologica*, vol. 14, [Uppsala] 1941/1942, p. 115–144.

Ekdahl, 1976 – S. Ekdahl, *Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410: Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift*, Göttingen, 1976. [Vertimas:] *Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos“ Žalgirio mūšio šaltinis*, Vilnius, 1992.

Emler, 1873 – *Jana Kanaparia život sv. Vojtécha*, in *Fontes Rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler, t. 1, Praha, 1873, p. 235–263 (su vertimu į čekų k.).

Endzelin, 1944 – J. Endzelin, *Altpreussische Grammatik*, Rīga, 1944.

Endzelīns, 1943 – J. Endzelīns, *Senprūšu valoda*, Rīgā, 1943.

Endzelīns, 1945 – J. Endzelīns, *Ievads Baltu filoloģijā*, Rīgā, 1945.

Engel, 1935 – C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme*, Bd. 1, Königsberg, 1935.

Engel, La Baume, 1937 – C. Engel, W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, Königsberg, 1937.

Ewald, 1872–1886 – A. Ewald, *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, Bd. 1–4, Halle, 1872–1886.

Feldhūns, Mugurēvičs, 1993 – *Heinrici Chronicon = Indriķa Hronika*, Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri, Rīgā, 1993.

Fijałek, 1914 – J. Fijałek, „Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę...“, in *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, Lublin, Lódź, Kraków, 1914, s. 37–338.

Fijałek, 1923–1924 – J. Fijałek, „Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władstwem Polskiem (1582–1772/95)“, *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, t. 1–2, Wilno [1923–1924], s. 177–198.

Fijałek, 1924 – J. Fijałek, „Opisy Wilna aż do połowy w. XVIII“, *Ateneum Wileńskie*, r. 2, 1924, z. 5/6, s. 124.

Fijałek, 1925 – J. Fijałek, „Żywoty, pasje i cuda św. Wojciecha“, in *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów, 1925, sekcja IV, s. 1–7.

Fijałek, Semkowicz, 1948 – *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*, wydali Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, t. 1, Kraków, 1948.

Fischer, 1937 – A. Fischer, *Etnografia dawnych Prusów*, Gdynia, 1937.

Florianus, 1884 – M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. 3, Lipsiae, 1884.

Forster, 1784 – J. R. Forster, *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*, Frankfurt a. O., 1784.

Forstreuter, 1928 – K. Forstreuter, „Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden“, *Altpreussische Forschungen*, Jg. 5, 1928, H. 2, S. 239–261.

Forstreuter, 1962 – K. Forstreuter, „Die Bekehrung Gedimins“, in *Deutschland und Litauen im Mittelalter*, Köln: Böhlau, 1962, S. 44–60.

Forstreuter, 1963 – K. Forstreuter, „Zur Geschichte des Christburger Friedens von 1249“, in *ZOF*, Jg. 12, 1963, H. 2, S. 295–302.

Forstreuter, 1972 – K. Forstreuter, „Eine polnische Denkschrift auf dem Konzil in Basel“, *ZOF*, Jg. 21, 1972, H. 4, S. 684–696.

Fraenkel, 1950 – E. Fraenkel, *Die baltischen Sprachen*, Heidelberg, 1950.

Frenkelis, 1969 – E. Frenkelis, *Baltų kalbos*, Vilnius, 1969.

Friederici, 1876 – W. Friederici, „Über die Lage Romow's oder Romowe's des Oberpriestersitzes im heidnischen Preussen“, *AM,* Bd. 13, 1876, S. 227–253.

Friedrich, 1915 – W. Friedrich, *Der Deutsche Ritterorden und die Kurie in den Jahren 1300–1330*, Königsberg, 1915.

Gachet, 1843 – E. Gachet, *Examen critique des voyages et ambassades de Guilbert de Lannoy 1399–1450*, Bruxelles, 1843.

Galaunė, 1930 – P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas, 1930.

Gall, 1965 – Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, przełożył R. Grodecki, przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył M. Plezia, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1965.

Garbacik, 1948 – J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata ir polityk,* Kraków, 1948.

Gāters, 1954 – A. Gāters, „Osti und Ostsee“, *Beiträge zur Namenforschung*, Bd. 5, [Heidelberg] 1954, S. 244–248.

Gedimino laiškai, 1966 – *Gedimino laiškai*, parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966.

Geidel, 1904 – H. Geidel, *Alfred der Große als Geograph*, München, 1904.

Gerullis, 1922 – *Die altpreussischen Ortsnamen*, gesam. und sprachlich behandelt von G. Gerullis, Berlin, Leipzig, 1922.

Gerullis, 1924 – G. Gerullis, „Baltische Völker“, in M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, Bd. 1, Berlin, 1924.

Giesebrecht, 1834 – L. Giesebrecht, „Über die Nordlandskunde des Adam von Bremen“, in *Literatur- und historische Abhandlungen der Deutschen Gesellschaft zu Königsberg*, Bd. 3, Königsberg, 1834.

Gieysztor, 1967 – A. Gieysztor, „Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus“, in *Un État et une Église missionaire aux alentours de l'An mille: Settimane di studio del Centro di Studi sull'Alto Medioevo in Spoleto*, 14, Spoleto, 1967, p. 611–647.

Gimbutas, 1958 – M. Gimbutas, „Ancient symbolism in Lithuanian folk art“, *Memoirs of the American folklore Society*, vol. 49, Philadelphia, 1958.

Gimbutienė, 1958 – M. Gimbutienė, „Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga“, in *Mažoji Lietuva*, New York, 1958, p. 9–121.

Gimbutienė, 1985 – M. Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985.

Gimbutienė, 1989 – M. Gimbutienė, „Baltų mitologija“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1–10.

Gobis, 1966 – V. Gobis, „Senovės lietuvių tikėjimas“, in *Religija. Ateizmas. Dabartis*, Vilnius, 1966, p. 9–17.

Goetz, 1916 – K. L. Goetz, „Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters“, *Abhandlungen des Hamburgischen Kolonialinstituts*, Bd. 27, 1916.

Górski, 1980 – K. Górski, „Litewskie powiązania ‚Banderia Prutenorum‘ Jana Długosza: Na marginesie książki Svena Ekdahla“, in *Dlugossiana: Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, [Warszawa] 1980, s. 168–178.

Górski, 1981 – K. Górski, „Descriptiones Terrarum: Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII wieku“, *Zapiski Historyczne*, t. 46, Toruń, 1981, z. 1, s. 7–16.

Górski, 1982 – K. Górski, „Problemy chrystianizacji w Prusach, Inflantach i na Litwie“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1982, nr 3(157), s. 151–168.

Górski, 1983 – K. Górski, „Probleme der Christianisierung in Preussen, Livland und Litauen“, in *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes*, hrsg. von Z. H. Nowak, Toruń, 1983, S. 9–34.

Gottesidee, 1870 – *Gottesidee und Cultus bei den alten Preussen: Ein Beitrag zur vergleichenden Sprachforschung*, Berlin, 1870.

Grabler, 1954 – „Aus der Geschichte des Laonikos Chalkokondyles, übersetzt, eingeleitet und erklärt von F. Grabler“, in *Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen*, hrsg. von E. v. Ivanka, Bd. 2, Graz, Wien, Köln, 1954, S. 29–40, 91–93 (*Byzantinische Geschichtsschreiber*).

Grautoff, 1829 – F. H. Grautoff, *Die Lübeckischen Chroniken in niederdeutscher Sprache*, Hamburg, 1829.

Gray, 1964 – L. H. Gray, „Baltic Mythology“, in *The Mythology of all Races*, vol. 3, New York, 1964, p. 317–361.

Grecu, 1946 – V. Grecu, „Zu den Interpolationen im Geschichtswerke des Laonikos Chalkokondyles“, *Bulletin de la Section Historique*, Academie Roumaine, [Bucureşti] 1946, nr 27, p. 92–94.

Greimas, 1979 – A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones: Lietuvių mitologijos studijos*, Chicago, 1979.

Greimas, 1990 – A. J. Greimas, *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius, Chicago, 1990.

Grens, 1963 – R. Grens, „Das Opfer des menschlichen Hauptes bei den Westslawen in Ost- und Mitteldeutschland“, *ZOF*, Jg. 12, 1963, H. 3, S. 531–554.

Grienberger, 1896 – Th. R. Grienberger, „Die Baltica des Libellus Łasicki: Untersuchungen zur litauischen Mythologie“, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 18, Berlin, 1896, S. 1–86.

Grodecki, 1923a – R. Grodecki, „Mistrz Wincenty. Biskup krakowski: Zarys biograficzny“, *Rocznik Krakowski*, t. 19, Wrocław, Kraków, 1923, s. 30–61.

Grodecki, 1923b – R. Grodecki, *Mistrz Wincenty Kadłubek, biskup krakowski*, Kraków, 1923.

Grodecki, 1969 – R. Grodecki, *Polska piastowska*, Warszawa, 1969.

Gruber, 1740 – *Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronikon Livonicum vetus*, ad. I. D. Gruber, Francofurti et Lipsiae, 1740.

Grunau, 1876 – S. Grunau, *Preussische Chronik: Im Auftrage des Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen*, hrsg. von M. Perlbach, Bd. 1, Leipzig, 1876.

Gudavičius, 1971 – E. Gudavičius, „Lemoviai“, in *Iš lietuvių etnogenezės*, Vilnius, 1971, p. 75–83.

Gudavičius, 1980 – E. Gudavičius, „Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo“, *MADA*, 1980, t. 3(72), p. 55–62.

Gudavičius, 1981 – E. Gudavičius, „Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas“, *MADA*, 1981, t. 3(76), p. 103–112.

Gudavičius, Nikžentaitis, 1987 – *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.*, sudarė P. Pakarklis, parengė, įvadą ir komentarus parašė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis, Vilnius, 1987.

Guillebert de Lannoy, 1840 – *Voyages et ambassades de messire Guillebert de Lannoy, Chevalier de la toison d'or, seigneur de Santes, Willerual, Tronchiennes, Beaumont et Wahenies, 1399–1450*, Mons, 1840.

Günther, 1894 – S. Günther, *Adam von Bremen*, Prag, 1894.

Günther, 1909 – S. Günther, „Der arabische Geograph Edr**î**s**î** und seine maronitischen Herausgeber“, *Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und Technik*, Bd. 1, [Leipzig] 1909, S. 113–123.

Hansen, 1853 – A. Hansen, *Origines Livoniae*, in *SRL*, I, 3–311.

Hartknoch, 1679a – *Petri de Düsburg Ordinis Teutonici sacerdotis Chronikon Prussiae*, ed. Ch. Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679.

Hartknoch, 1679b – *Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis*, opera et studio Christophori Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679.

Hartknoch, 1686 – Ch. Hartknoch, *Preussische Kirchen-Historia*, Frankfurt/M, 1686.

Hauziński, 1973 – J. Hauziński, „Polska w *Le songe du vieil pèlerin* Filipa de Mézières“, *Roczniki historyczne*, r. 39, 1973, s. 105–121.

Hennig, 1950 – R. Hennig, *Terrae incognitae: Eine Zusammenfassung und historische Bewertung der wichtigsten vorcolumbischen Entdeckungsreisen*, Bd. 2, Leiden, 1950.

Herodotas, 1988 – Herodotas, *Istorija*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, įvadą ir komentarus parašė Nijolė Juchnevičienė, Vilnius, 1988.

Hérodote, 1990 – *Hérodote et les peuples non grecs: Neuf exposés suivis de discussions*, W. Burkert et al., Genève, 1990 (*Entretiens sur l'antiquité classique*).

Herodotos, 1901–1908 – *Herodotos*, erklärt von H. Stein, 5./6. Aufl., Bd. 1–8, Berlin, 1901–1908.

Herodotus, 1908 – *Herodoti Historia*, ed. C. Hude, vol. 1–2, Oxford, 1908.

Herodotus, 1911 – Herodotus, *Historiarum libri IX*, ed. H. R. Dietsch, H. Kallenberg, vol. 1, Lipsiae, 1911.

Herodotus, 1963 – Herodotus, *Historien*, hrsg. von J. Feix, Bd. 1–2, München, 1963.

Hertz, 1862 – W. Hertz, *Der Werwolf: Beitrag zur Sagengeschichte*, Stuttgart, 1862.

Hirsch, 1863a – *Die Chronik Wigands von Marburg: Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste*, hrsg. von Theodor Hirsch, in *SRP*, II, 429–662.

Hirsch, 1863b – *Die littauischen Wegeberichte*, hrsg. von Theodor Hirsch, in *SRP*, II, 662–708.

Hirsch, 1870a – *Zwei Fragmente der Reimchronik Wigand's von Marburg*, hrsg. von Theodor Hirsch, in *SRP*, IV, 1–8.

Hirsch, 1870b – „Erasmi Stellae Libonothani de Borussiae antiquitatibus libri duo", hrsg. von Theodor Hirsch, in *SRP*, IV, 275–298.

Hoenerbach, 1938 – W. Hoenerbach, *Deutschland und seine Nachbarländer nach der großen Geographie des Idrīsī* (†*1162*), Stuttgart, 1938 (*Bonner orientalische Studien*, 21).

Hofman-Dadejowa, 1924 – H. Hofman-Dadejowa, *Studya nad rękopismami Kroniki mistrza Wincentego*, Lwów, 1924.

Hohlbaum, 1879 – *Hansisches Urkundenbuch*, bearb. von K. Hohlbaum, Bd. 2, Halle, 1879.

How, Wells, 1928 – W. W. How, J. Wells, *A Commentary on Herodotus*, 2 ed., vol. 1–2, Oxford, 1928.

Hübesner, 1925/1926 – G. Hübesner, „König Alfred und Osteuropa", *Englische Studien*, Bd. 60, [Leipzig] 1925/1926, S. 45–46.

Hybl, 1899 – F. Hybl, „Nejstarši životopisy sv. Vojtécha", *Český časopis historicky*, r. 5, [Praha] 1899, p. 280–290.

Idrīsī, 1930 – *Idrīsī: La Finlande et les autres pays baltiques orientaux* (*Géographie,* VII, 4)*: Édition critique du texte arabe, avec facsimilés de tous les manuscrits connus, traduction, étude de la toponymie, aperçu historique, cartes et gravures ainsi qu'un appendice donnant le texte de VI, 3 et de VII, 5 par O. J. Tallgren-Tuulio–A. M. Tallgren*, Helsingforsiae, 1930 (*Studia Orientalia,* 3).

Iorga, 1896 – M. Iorga, *Philippe de Mézières, 1327–1405, et la croisade au XIVe siècle*, Paris, 1896.

Ivinskis, 1934 – Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su prūsais*, d. 1, Kaunas, 1934.

Ivinskis, 1936 – Z. Ivinskis, „Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas", *Židinys,* Kaunas, 1936, Nr. 10 (142), p. 289–302.

Ivinskis, 1938a – Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija*, Kaunas, 1938.

Ivinskis, 1938b – Z. Ivinskis, „Medžių kultas lietuvių religijoje", *Soter*, Kaunas, 1938, Nr. 2(27), p. 141–176.

Ivinskis, 1940 – Z. Ivinskis, „Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės", *Lietuvos praeitis*, t. 1, Kaunas, 1940, sąs. 1, p. 15–24.

Ivinskis, 1941 – Z. Ivinskis, „Hermann de Wartberge", in *LE,* t. 9, p. 1330–1331.

Ivinskis, 1955 – Z. I., „Eiliuotinė Livonijos kronika (senesnioji)", in *LEB*, t. 5, p. 396–397.

Ivinskis, 1956a – Z. I., „Henrikas Livonijos", in *LEB*, t. 8, p. 198–200.

Ivinskis, 1956b – Z. I., „Jeroschin Nikolaus von", in *LEB*, t. 9, p. 386.

Ivinskis, 1958a – Z. I., „Litauische Wegeberichte“, in *LEB*, t. 16, p. 281–282.

Ivinskis, 1961 – Z. I., „Posilge Johannes von“, in *LEB*, t. 23, p. 338–339.

Ivinskis, 1969 – Z. I., „Wigand von Marburg“, in *LEB*, t. 36, p. 530.

Ivinskis, 1986 – Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 2: *Istorinius šaltinius tyrinėjant; Lietuvos kraštas ir kaimynai; Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra (su bibliografija)*, Roma, 1986.

Jablonskis, 1979 – K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė Vytautas Merkys, Vilnius, 1979.

Jacob, 1952 – K. Jacob, *Quellenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter*, Bd. 3, Berlin, 1952, S. 58–59.

Jacobson, 1837 – H. Fr. Jacobson, *Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats mit Urkunden und Regesten*, Bd. 1, Königsberg, 1837.

Jahn, 1977 – K. Jahn, *Die Frankengeschichte des Rašid ad-Din*, Wien, 1977.

Jakobson, 1950 – R. Jakobson, „Slavic mythology“, in *Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*, vol. 2, New York, 1950, p. 1025–1028.

Jakštas, 1936 – J. Jakštas, „Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu“, *Senovė*, t. 2, Kaunas, 1936, p. 3–59.

Jakštas, 1959 – J. Jakštas, „Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14. Jhs.: Die Nachrichten Philipps de Mézières über die baltischen Gebiete“, *Commentationes Balticae*, Bd. VI/VII, [Bonn] 1959, S. 159–183.

Jakštas, 1960 – J. Jakštas, „Dlugošas apie Žalgirio mūšį: Vytautas ir lietuviai kronikininko akimis“, *Tautos praeitis*, t. 2, kn. 2, [Chicago] 1960, p. 165–181.

Jakštas, 1983 – J. Jakštas, „Lietuvos valstybės pradžia Vakarų ir Rytų Europos sankryžoje“, *Aidai*, Brooklyn, 1983, nr. 2(339–353), p. 102–109.

Janulaitis, 1928 – A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV amž.*, Kaunas, 1928.

Janulaitis, 1933 – A. Janulaitis, „Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoj (1414–1418 m.)“, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 291–349.

Jaroszewicz, 1844 – J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. 1: *Litwa pogańska*, Wilno, 1844.

Jasas, 1959 – R. Jasas, *Didysis prūsų sukilimas*, Vilnius, 1959.

Jasas, 1964 – R. Jasas, „Karas su Livonijos ordinu XIII a. viduryje. Prūsų kovos prieš pavergėjus“, in *LKK*, p. 120–184.

Jaskiewicz, 1952 – W. C. Jaskiewicz, „A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods“, *Studii Baltici*, 1952, vol. 1(9), p. 65–106.

Jaubert, 1836–1840 – P. A. Jaubert (éd.), *Géographie d'Edrisi traduite de l'Arabe en Français d'aprés deux manuscrits de la Bibliothèque du Roi et accompagnée de notes*, t. 1–2, Paris, 1836–1840 (*Recueil des voyages et des Mémoires publié par la Société de Géographie).*

Jogaila, 1935 – *Jogaila*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1935 (fotogr. leid. – 1991).

Johansons, 1964 – A. Johansons, *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten: Studien über Orts-, Hof- und Hausgeister*, Stockholm, Göteborg, Uppsala, 1964.

Jonynas, 1937 – I. Jonynas, „Christburgo taika“, in *LE*, t. 5, p. 459–464.

Jonynas, 1984 – I. Jonynas, *Istorijos baruose*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius, 1984.

Jovaišas, 1976 – A. Jovaišas, „Lietuviškas sakinys 1351 metų kronikoje“, *Literatūra ir menas*, 1976 spalio 30, p. 12.

Juchnevičienė, 1988 – N. Juchnevičienė, „Herodoto ‚Istorijos‘ kilmė ir bruožai“, in Herodotas, *Istorija*, Vilnius, 1988, p. 5–14.

Jučas, 1959 – M. Jučas, „J. Dlugošo ‚Lenkijos istorija‘“, *MADA*, 1959, t. 1, p. 135–148.

Jučas, 1964 – M. Jučas, „Lietuvių karo su kryžiuočiais istoriografija“, in *LKK*, p. 5–49.

Jungfer, 1926 – V. Jungfer, *Alt-Litauen: Eine Darstellung von Land und Leuten, Sitten und Gebräuchen*, Berlin, Leipzig, 1926.

Jurginis, 1962 – J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1962.

Jurginis, 1971 – J. Jurginis, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971.

Jurginis, 1976 – J. Jurginis, *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*, Vilnius, 1976.

Jurginis, 1991 – Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė, *Livonijos kronikos*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis, Vilnius, 1991.

Jurginis, Šidlauskas, 1983 – *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius, 1983 (2-asis, papild. leid. – 1988).

Kabelka, 1982 – J. Kabelka, *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius, 1982.

Kahl, 1958 – H. Kahl, „Die völkerrechtliche Lösung der ‚Heidenfrage‘ bei Paulus Vladimiri von Krakau († 1435) und ihre problemgeschichtliche Einordnung“, *ZOF*, Jg. 7, 1958, H. 2, S. 161–209.

Kaindl, 1893 – R. F. Kaindl, „Bemerkungen zur ‚Passio s. Adalberti martiris‘“, *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Bd. 9, [Freiburg/B] 1893, S. 103–111.

Kaindl, 1898 – R. F. Kaindl, „Zur Geschichte des hl. Adalberts“, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 19, [Wien] 1898, S. 534–546; Bd. 20, 1899, S. 640–661.

Kallmeyer, 1851 – Th. Kallmeyer, *Die Begründung der evangelisch-luterischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard*, Rigā, 1851.

Kallmeyer, Napiersky, 1853 – Th. Kallmeyer, K. E. Napiersky, „Ditleb’s von Alnpeke livländische Reimchronik“, in *SRL*, I, 489–827.

Kallmeyer, Otto, 1910 – Th. Kallmeyer, S. Otto, *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*, Rigā, 1910.

Kalwaitis, 1910 – *Lietuwiszkų Wardų Klėtele... su 15 000 wardu*, surinko 1888–1894 m. ir iszleido W. Kalwaitis, Tilžė, 1910.

Kanapar, 1873 – *Jana Kanaparia život sv. Vojtécha*, in *Fontes Rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler, t. 1, Praha, 1873, s. 235–263.

Kanaparz, 1864 – *Jana Kanaparza żywot ś. Wojciecha*, oprac. A. Batowski, in *MPH*, I, 157–183.

Karge, 1918 – P. Karge, „Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 – eine Fälschung“, in *Das Litauen-Buch: Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*, 1918, S. 86–89.

Karwasińska, 1958–1964 – J. Karwasińska, „Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha: Vita I“, in *SŹ*, t. 2, s. 41–79; t. 4, s. 9–32; t. 9, s. 15–45.

Karwasińska, 1959 – J. Karwasińska, *Les trois rédactions de „Vita I“ de S. Adalbert*, Roma, 1959.

Karwasińska, 1962a – J. Karwasińska, „Państwo polskie w przekazach hagiograficznych XI i XII wieku“, in *Początki Państwa Polskiego: Księga Tysiąclecia*, t. 2: *Społeczeństwo i kultura*, Poznań, 1962, s. 233–244.

Karwasińska, 1962b – *Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot pierwszy = S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior*, wyd., wstępem i komentarzem opatrzyła J. Karwasińska, Warszawa, 1962 (*MPH*, ser. 2, t. 4, cz. 1).

Kazimiero teisynas, 1967 – *Kazimiero teisynas* (*1468*), parengė J. Jurginis, ats. red. A. Tyla, Vilnius, 1967 (*Acta historica Lituanica*, I).

Ker, 1977 – W. P. Ker, *Wczesne średniowiecze*: (*Zarys historii literatury*), przełożył T. Rybowski, Wrocław i i., 1977.

Kerbelytė, 1970 – B. Kerbelytė, *Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius, 1970.

Kessel, 1931 – E. Kessel, „Die Magdeburger Geschichtsschreibung bis zum Ausgang des XII. Jahrhunderts“, in *Sachsen und Anhalt*, Bd. 7, 1931, S. 109–184.

Kętrzyński, 1884 – W. Kętrzyński, „Jan Kanaparyusz zakonnik włoski czy Gaudenty arcybiskup gnieźnieński autorem najdawniejszego żywota św. Wojciecha“, *Przewodnik Naukowy i Literacki*, r. 12, [Lwów] 1884, s. 1–10.

Kętrzyński, 1899 – W. Kętrzyński, „Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie“, *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny*, t. 37, [Kraków] 1899, s. 89–129.

Kętrzyński, 1903 – W. Kętrzyński, „O powołaniu krzyżaków przez ks. Konrada“, *Rozprawy Akademii Umiejętności*, ser. 2: *Wydział historyczno-filozoficzny*, t. 20, Kraków, 1903, s. 125–230.

King Alfred, 1960 – *King Alfred, Othere and Wulfstan*, *Studia Neophilologica*, vol. 32, [Uppsala] 1960, p. 3–13.

Kiparsky, 1939a – V. Kiparsky, *Die Kurenfrage*, Helsinki, 1939 (*Annales Academiae scientiarum Fennicae*, B ser., t. 42).

Kiparsky, 1939b – V. Kiparsky, „Baltische Sprachen und Völker“, in *Baltische Lande*, Bd. 1: *Ostbaltische Frühzeit*, Leipzig, 1939.

Kiparsky, 1940 – V. Kiparsky, „Philippe de Mézières sur les rives de la Baltique“, *Neuphilologische Mitteilungen*, t. 41, [Helsinki] 1940, nr 3/4, S. 61–67.

Kitkauskas, Lisanka, 1986 – N. Kitkauskas, A. Lisanka, „Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą“, *Kultūros barai*, 1986, nr. 4–7.

Klagius, 1770; 1808 – T. Klagius, *Opisanie miejsca święta Lipa czyli Święta Lipka nazwanego*, Warszawa, 1770; 1808.

Kleinschmidt, 1888 – G. Kleinschmidt, „Perkunas und Parjanya: Eine Studie über den Feuerkult“, *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg*, Insterburg, 1888, H. 1, S. 163–185.

Klimas, 1919 – P. Klimas, *Lietuvių senobės bruožai*, Vilnius, 1919.

Klimas, 1933 – P. Klimas, „Ghillebert de Lannoy: Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais)“, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 151–157.

Kłoczowski, 1973 – J. Kłoczowski, „Polacy a cudzoziemcy w XV w.“, in *Swojskość a cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*, Warszawa, 1973, s. 38–67.

Koczerska, 1971 – M. Koczerska, „Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości“, in *SŹ*, t. 15, s. 109–140.

Koczy, 1934 – L. Koczy, „Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów“, *Annales Missiologicae*, r. 6, 1934, s. 55–88.

Koehler, 1720 – J. D. Koehler, *Descriptio orbis antiqui in XLIV tabulis exhibita*, Norimbergae [1720].

Kohlmann, 1908 – Ph. Kohlmann, *Adam von Bremen: Ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie*, Leipzig, 1908.

Kolberg, 1899 – A. Kolberg, „Historische Bedeutung der Passio s. Adalberti“, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 12, [Braunsberg] 1899, S. 266–322.

Kolberg, 1904 – A. Kolberg, „Die Vita II. s. Adalberti vom hl. Bruno nach der Prager Handschrift XIII D. 20“, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 15, [Braunsberg] 1904, S. 1–208.

Kolberg, 1910 – A. Kolberg, „Die von Papst Silvester II. edierte Passio s. Adalberti episcopi et martiris“, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 16, [Braunsberg] 1910, S. 557–648.

Kolendo, 1981 – J. Kolendo, „Wyprawa po bursztyn bałtycki za Nerona“, *Pomorania Antiqua*, t. 10, Wrocław i i., 1981, s. 25–62.

König Alfreds, 1931 – *König Alfreds Geographie*, *Speculum*, vol. 6, [Cambridge, Mass.] 1931, S. 428–434.

Koppmann, 1872 – K. Koppmann, „Zur Geschichtsschreibung der Hansastädte vom 13. bis zum 15. Jahrhundert“, *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 1871, Leipzig, 1872.

Koppmann, 1899 – K. Koppmann, „Die Chroniken der Niedersächs. Städte: Lübeck“, in *Chronika der deutschen Städte*, Bd. 26, Leipzig, 1899.

Kosman, 1969 – M. Kosman, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, in *SŹ*, t. 14, s. 91–119.

Kosman, 1971 – M. Kosman, „Dokumenty wielkiego księcia Witolda“, in *SŹ*, t. 16, 1971, s. 139–169.

Kossina, 1909 – G. Kossina, „Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach dem Osten“, *Mannus*, Jg. 1, 1909.

Krabbo, 1909 – H. Krabbo, „Nordeuropa in der Vorstellung Adams von Bremen“, *Hansische Geschichtsblätter*, Bd. 15, [Leipzig] 1909, H. 1, S. 37–51.

Králik, 1966 – O. Králik, *Slavnikovské interludium*, Ostrava, 1966.

Kramers, 1937 – J. H. Kramers, „Notices sur les cartes d'Edrisi“, in Kamal Joussouf, *Hallutinations scientifiques (les portulans)*, Leiden, 1937.

Kraszewski, 1847 – J. I. Kraszewski, *Litwa: Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d.*, t. 1: *Historia do XIII wieku*, Warszawa, 1847.

Krollmann, 1941a – Ch. Krollmann, „von Jeroschin Nikolaus“, in *APB*, Bd. 1, S. 303.

Krollmann, 1941b – Ch. Krollmann, „Johannes von Posilge“, in *APB*, Bd. 1, S. 307.

Krotoski, 1902 – K. Krotoski, *Ś. Stanisław biskup w świetle źródeł: Rozbiór krytyczny źródeł odnoszących się do kwestyi Ś. Stanisława bisk.*, Kraków, 1902.

Krumbholtz, 1890 – R. Krumbholtz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See*, Königsberg, 1890.

Kuczyński, 1958 – S. M. Kuczyński, „Rozbiór krytyczny roku 1385 ‚Dziejów polskich' J. Długosza“, in *SŹ*, t. 3.

Kučinskas, 1938 – A. Kučinskas, *Kęstutis*, Marijampolė, 1938 [fotogr. leid. – 1988].

Kudaba, 1980 – Č. Kudaba, *Geografinės kelionės ir atradimai*, Vilnius, 1980.

Kürbisówna, 1974a – B. Kürbisówna, „Pollexianorum cervicosa feritas: Dzikość i barbarzyństwo w opinii mistrza Wincentego“, in *Słowianie w dziejach Europy: Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego*, Poznań, 1974, s. 131–138.

Kürbisówna, 1974b – B. Kürbisówna, „Polska wersja humanizmu średniowiecznego u progu XIII wieku: Mistrz Wincenty Kadłubek“, in *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974, s. 9–24.

Kürbisówna, 1976 – B. Kürbisówna, „Jak mistrz Wincenty pojmował historię Polski“, in *SŹ*, t. 20, s. 64–70.

Labuda, 1961 – G. Labuda, „Annales Magdeburgenses“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 1, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961, s. 30.

Labuda, 1969 – G. Labuda, „Droga biskupa praskiego do Prus“, *Zapiski Historyczne*, r. 34, [Toruń] 1969, s. 361–380.

Labuda, 1971 – G. Labuda, „O źródłach ‚Kroniki Pruskiej' Piotra z Dusburga“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Olsztyn, 1971, nr 2–3 (112–113), s. 217–243.

Labuda, 1976 – G. Labuda, „Mistrz Wincenty – autor i utwór“, in *SŹ*, t. 20, s. 3–9.

Labuda, 1980 – G. Labuda, „Wulfstan“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 6, cz. 2, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1980, s. 640.

Labuda, 1982 – G. Labuda, „Żywoty św. Wojciecha“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 7, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1982, s. 323–328.

Langton, 1945 – E. Langton, *Satan: A Portrait: A Study of the Character of Satan through all the Ages,* London [1945].

Lasicius, 1615 – Johan. Lasicii Poloni, *De Diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*, Basilaea, 1615.

Lasickis, 1969 – J. Lasickis, *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, paruošė Juozas Jurginis, Vilnius, 1969.

Latviešu etnogrāfija, 1969 – *Latviešu etnogrāfija*, atb. red. H. Strods, Rīgā, 1969.

Latviešu literatūras vēsture, 1959 –*Latviešu literatūras vēsture*, sēj. 1.: *Latviešu folklora. Literatūra līdz 19. gs. vidum.*, atb. red. E. Sokols, Rīgā, 1959.

Latviešu tautas māksla, 1961–1967 – *Latviešu tautas māksla XIX–XX gs.*, red. M. Stepermanis, sēj. 1.–3., Rīgā, 1961–1967.

Latvijas PSR arheoloģija, 1974 – *Latvijas PSR arheoloģija,* Rīgā, 1974.

Lehmann, 1912–1918 – P. Lehmann, „Cassiodor-Studien“, *Philologus*, Nr. 71, [Berlin] 1912, S. 278–299; Nr. 72, 1913, S. 303–517; Nr. 73, 1914, S. 253–273; Nr. 74, 1918, S. 351–358.

Lehrberg, 1840 – A. Ch. Lehrberg, „Über den Criwe, oder den nordischen Papst“, in *Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*, Bd. 1, Mitau, 1840, S. 137–155.

Lelewel, 1844 – J. Lelewel, *Gilbert de Lannoy i jego podróże*, Poznań, 1844.

Lelewel, 1852 – J. Lelewel, *Géographie du Moyen-Age étudiée par Joachim Lelewel*, t. 1–2, Bruxelles, 1852; *Epilogue*, 1857.

Lelewel, 1863 – J. Lelewel, „Spis bogów żmudzkich i litewskich“, in Joachim Lelewel, *Pisma rozmaite*, Poznań, 1863, s. 79–106.

Lelewel, 1972 – J. Lelewel, „Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski“, in J. Lelewel, *Dzieła*, t. 5, Warszawa, 1972, s. 355–371.

Levin, 1974 – J. F. Levin, *The Slavic Element in the Old Prussian Elbing Vocabulary*, Berkeley, Los Angeles, London, 1974.

Lewandowski, 1976a – I. Lewandowski, *Recepcja rzymskich kompendiów historycznych w dawnej Polsce: Do połowy XVIII wieku*, Poznań, 1976.

Lewandowski, 1976b – I. Lewandowski, „Mistrz Vincenty a Justyn – epitomator Pompejusza Troga“, in *SŹ*, t. 20, 1976, s. 28–34.

Lewicki, 1938 – T. Lewicki, „La voie Kiev-Vladimir (Włodzimierz Wołyński), d’après le géographe arabe du XIIe siècle, al-Idrīsī“, in *Rocznik Orientalistyczny*, r. 13 (1937), [Kraków, Lwów] 1938, s. 106–122.

Lewicki, 1945 – T. Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera“ geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego*, cz. 1, Kraków, 1945; cz. 2, Warszawa, 1954.

Lewicki, 1964 – T. Lewicki, „al-Idrīsī“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 2, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1964, s. 239.

Lichońska, 1962 – *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. I. Lichońska, Varsoviae, 1962.

Lietuvių etnogenezė, 1987 – *Lietuvių etnogenezė*, ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Vilnius, 1987.

Lietuvių etnografijos bruožai, 1964 – *Lietuvių etnografijos bruožai*, redagavo A. Vyšniauskaitė, Vilnius, 1964.

Lietuvių liaudies menas, 1956–1974 – *Lietuvių liaudies menas* [Albumų serija], Vilnius, 1956–1974.

Lietuvių tautosakos apybraiža, 1963 – *Lietuvių tautosakos apybraiža*, vyr. red. K. Korsakas, Vilnius, 1963.

Lietuvos archeologijos bruožai, 1961 – *Lietuvos archeologijos bruožai*, redagavo K. Jablonskis, P. Kulikauskas, Vilnius, 1961.

Lietuvos TSR istorija, 1957 – *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, red. kolegija: K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius), Vilnius, 1957.

Lietuvos TSR istorija, 1985 – *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, red. kolegija: Bronius Vaitkevičius (atsak. redaktorius), Mečislovas Jučas, Vytautas Merkys, Vilnius, 1985.

Likowski, 1923/1924 – H. Likowski, „Geneza święta ‚translatio s. Adalberti' w kościele polskim: Rozwiązanie sprawy o relikwie św. Wojciecha", *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, z. 1/2, 1923/1924, s. 53–80.

Linder, 1891 – R. Linder, *Zur älteren livländischen Reimchronik*, Leipzig, 1891.

Linderski, 1964 – J. Linderski, „Alfred the Great and the Tradition of Ancient Geography", *Speculum*, vol. 39, [Cambridge, Mass.] 1964, p. 434–439.

Linksmūnėlis, 1925 – J. Linksmūnėlis, „Keletas bruožų iš senovės lietuvių tikybos", *Kultūra*, Šiauliai, Kaunas, 1925, nr. 10, p. 454–460; nr. 11, p. 526–531.

Lippert, 1881 – J. Lippert, *Die Religionen der europäischen Culturvölker: Der Litauer, Slaven, Germanen, Griechen und Römer in ihrem geschichtlichen Ursprunge*, Berlin, 1881.

Lites, 1892 – *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum*, editio altera, t. 2, Posnaniae, 1892, p. 137.

Lohmeyer, 1907 – K. Lohmeyer, *Zur altpreussischen Geschichte*, Gotha, 1907.

Lorenz, 1870 – O. Lorenz, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter von der Mitte des XIII. Jahrhunderts bis zum Ende des XIV. Jahrhunderts*, Berlin, 1870.

Lorenz, 1886 – O. Lorenz, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Bd. 1, Berlin, 1886.

Lucas, 1824 – C. T. L. Lucas, „Ueber die Chronik des Deutschen Ordens: Ritters Wigand von Marburg", in *Beiträge zur Kunde Preussens*, Bd. 6, Königsberg, 1824, H. 6, S. 465–506.

Ludwig, 1967 – G. Ludwig, *Cassiodor: über den Ursprung der abendländischen Schule*, Frankfurt/M, 1967.

Lullies, 1904 – H. Lullies, *Zum Götterglauben der alten Preussen: Schulprogramm*, Königsberg, 1904.

Łowmiański, 1931–1932 – H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1–2, Wilno, 1931–1932.

Łowmiański, 1950 – H. Łowmiański, „Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów“, *Przegląd historyczny*, t. 40, Warszawa, 1950, s. 160–175; t. 41, s. 152–179.

Łowmiański, 1964 – H. Łowmiański, „Zagadnienie słowiańskich i bałtyjskich nazw plemiennych w Sarmacji europejskiej Ptolemeusza“, in *ABS*, t. 1, 1964, s. 37–47.

Łowmiański, 1976a – H. Łowmiański, „Elementy indoeuropejskie w religii Bałtów“, in *Ars historica: Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań, 1976, s. 145–153 (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Seria historia*, nr 71).

Łowmiański, 1976b – H. Łowmiański, „Wątki literackie i tradycja historyczna w Kronice Kadłubka (I księga)“, in *SŹ*, t. 20, 1976, s. 22–27.

Macdonald, 1948 – A. Macdonald, „Wulfstan's Voyage and Freezing“, *Modern Language Rewiew*, vol. 43, [Cambridge] 1948, p. 73–74.

Magister Vincentius, 1862 – *Magistri Vincentii episcopi Cracoviensis Chronica Polonorum...*, Cracoviae, 1862.

Mannhardt, 1868 – W. Mannhardt, *Die Korndämonen: Beitrag zur germanischen Götterkunde*, Berlin, 1868.

Mannhardt, 1875 – W. Mannhardt, „Die lettischen Sonnenmythen“, *Zeitschrift für Ethnologie*, Jg. 7, Berlin, 1875, H. 6, S. 73–104, 209–244, 281–330.

Mannhardt, 1880 – W. Mannhardt, „Die Mater Deum der Aestier“, *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur*, Bd. 24, Berlin, 1880, S. 159–168.

Mannhardt, 1936 – W. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga, 1936 [repr.: Hannover, Dören, 1971].

Mappae, 1926–1927 – *Mappae arabicae: Arabische Welt- und Länderkarten*, hrsg. von K. Miller, I–VI, Stuttgart, 1926–1927.

Maschke, 1928 – E. Maschke, *Der deutsche Orden und die Preussen: Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1928.

Matusas, 1940 – J. Matusas, *Senovės prūsų žemės nukariavimas*, Kaunas, 1940.

Mažiulis, 1966–1981 – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos paminklai*, t. 1–2, Vilnius, 1966–1981.

Mažiulis, 1988–1996 – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 1: *A–H*, Vilnius, 1988; t. 2: *I–K*, 1993; t. 3: *L–P*, 1996.

Mehren, 1857 – A. F. Mehren, „Fremstilling af de islamitiske folks almindelige geographiske kundskaber“, in *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie,* Kjöbenhavn, 1857.

Meyer, 1876 – L. Meyer, *Livländische Reimchronik*, Paderborn, 1876.

Michaud-Quantin, 1966 – P. Michaud-Quantin, „Les petites encyclopédies du XIIIe siécle“, *Cahiers d'histoire mondiale*, vol. 9, [Neuchatel] 1966, nr. 3, p. 580–595.

Michelbertas, 1972 – M. Michelbertas, „Prekybiniai ryšiai su Romos imperija“, in *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.,* Vilnius, 1972, p. 5–125.

Mielczarski, 1963 – S. Mielczarski, „Truso“, *Rocznik Elbląski*, r. 2, 1963, s. 3–36.

Mielczarski, 1967 – S. Mielczarski, *Misja pruska św. Wojciecha*, Gdańsk, 1967.

Mierzyński, 1891 – A. Mierzyński, *Co znaczy Sicco: Studium archeologiczno-literackie*, Lwów, 1891.

Mierzyński, 1892–1896 – *Źródła do mytologii litewskiej*, zebrał, ocenił i objaśnił Antoni Mierzyński, t. 1–2, Warszawa, 1892–1896.

Mierzyński, 1895 – A. Mierzyński, „Прусский жрец *Sicco*“, in *Arbeiten des 8. archäologischen Kongresses in Moskau 1890*, Bd. 2, Moskau, 1895.

Mierzyński, 1900a – A. Mierzyński, „Die Samländische Gottheit Auszautis“, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, Bd. 21, Königsberg [1900], S. 41–50.

Mierzyński, 1900b – A. Mierzyński, *Romowe: Rozprawa archeologiczna*, Poznań, 1900.

Migne, 1865 – *Patrologiae cursus completus... series Latina*, ed. J. P. Migne, vol. 69, Paris, 1865.

Miller, 1922 – W. Miller, „The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles“, *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 42, [London] 1922, p. 36–49.

Mistrz Wincenty, 1974 – *Mistrza Wincentego Kronika polska*, tłum. A. Abgarowicz, B. Kürbis, wstęp i koment. B. Kürbis, Warszawa, 1974.

Mitzler de Kolof, 1761 – *Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae scriptorum...*, edidit, varias annotationes adiecit ac praefatus est Laur. Mitzlerus de Kolof, t. 1, Varsaviae, 1761, p. 177–261.

Mommsen, 1882 – „Jordanis Romana et Getica“, in *Monumenta Germaniae historica: Auctores antiquissimi*, ed. Th. Mommsen, vol. 5, Berolini, 1882, p. 53–138.

Mommsen, 1894 – *Monumenta Germaniae historica: Auctores antiquissimi*, ed. Th. Mommsen, vol. 12, Berolini, 1894, p. 143–144.

Müller, 1927 – H. Müller, „Über die Örtlichkeiten der ‚Wegeberichte‘ (W. B.) innerhalb der heutigen Landesgrenze“, *Altpreussische Forschungen*, Jg. 4, Königsberg, 1927, H. 2, S. 43–64.

Myres, 1953 – J. L. Myres, *Herodotus Father of History*, Oxford, 1953.

von Mžik, 1912 – H. von Mžik, „Idrīsī und Ptolemäus“, *Orientalische Literaturzeitung*, Jg. 15, [Leipzig] 1912, S. 403–406.

von Mžik, 1929 – H. von Mžik, *Parageographische Elemente in den Berichten der arabischen Geographen*, Leipzig, 1929 (*Bibliothek arabischer Historiker und Geographen*).

Nalepa, 1976 – J. Nalepa, „Próba nowej etymologii nazwy *Galindia* czyli *Gołędź*“, in *ABS*, t. 9, 1976, s. 191–209.

Nansen, 1911 – F. Nansen, *Nebelheim: Entdeckung und Erforschung der nördlichen Länder und Meere*, Th. 2, Leipzig, 1911 (*Die arabischen Geographen im Mittelalter*).

Napiersky, 1868 – K. E. Napiersky, *Russisch-livländische Urkunden*, St. Petersburg, 1868.

Narbutt, 1835 – T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*, t. 1: *Mitologia Litewska*, Wilno, 1835.

Neumann, 1854 – F. Neumann, „Über die Sage von Wulfstans Truso, Wislemund und Witland“, *NPPB*, Bd. 6, [Königsberg] 1854, S. 290–326, 385–398, 411–416.

Niemi, 1928 – A. R. Niemi, „Liettualaisen kansantietouden alalta“, *Kalevalaseuran vuosikirja*, 8, Porvoo, 1928, siv. 47–75, 95–99.

Nikžentaitis, 1987–1988 – A. Nikžentaitis, „Dėl Gedimino laiškų autentiškumo“, *MADA*, 1987, t. 4, p. 92–99; 1988, t. 2, p. 66–76.

Nikžentaitis, 1987a – A. Nikžentaitis, „Baudžiamoji 1400 m. Vokiečių ordino ekspedicija į Žemaitiją“, *Gimtasis kraštas*, 1987 rugs. 17–23, nr. 38 (1071).

Nikžentaitis, 1989 – A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989.

Nöldecke, 1873 – [Th.] Nöldecke, „Ein Abschnitt aus dem arabischen Geographen Idrisi“, *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, Bd. 7, 1873, H. 3/4.

Norden, 1923 – E. Norden, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania*, 3. Abdr., Leipzig, Berlin, 1923.

Nowy Korbut, 1963–1965 – *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut“: Piśmiennictwo staropolskie*, oprac. zespół pod kier. Romana Pollaka, t. 1–3, [Warszawa] 1963–1965.

Ochmański, 1961 – J. Ochmański, „Uwagi o litewskim państwie wczesnofeudalnym“, *Roczniki Historyczne*, r. 27, Poznań, 1961, s. 141–160.

Ochmański, 1985 – J. Ochmański, „Nieznany autor ‚Opisu krajów‘ z drugiej połowy XIII wieku i jego wiadomości o Bałtach“, *Lituano-Slavica Posnaniensia: Studia historica*, t. 1, Poznań, 1985, s. 107–114.

Ogrodziński, 1927 – W. Ogrodziński, „Fines Germaniae quinam fuerint secundum Caesaris et Taciti opinionem“, *Eos*, fasc. 30, 1927, p. 59–62.

Olkiewicz, 1981 – J. Olkiewicz, *Kallimach doświadczony*, Warszawa, 1981.

Olszewicz, 1915 – B. Olszewicz, *Długosz, ojciec krajoznawstwa polskiego: W 500-tną rocznicę jego śmierci*, Warszawa, 1915.

Pabst, 1867 – *Heinrichs von Lettland Livländische Chronik, ein getreuer Bericht, wie das Christenthum und die deutsche Herrschaft sich im Lande der Liven, Letten und Ehsten Bahn gebrochen*, nach Handschriften mit vielfacher Berichtigung des üblichen Textes aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von Eduard Pabst, Reval, 1867.

Pakarklis, 1948a – P. Pakarklis, *Popiežiai – lietuvių tautos priešai*, Vilnius, 1948.

Pakarklis, 1948b – P. Pakarklis, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas, 1948.

Pakarklis, 1950 – P. Pakarklis, *Popiežiai ir lietuvių tauta*, Richmond Hill, 1950.

Papée, 1939/1946 – F. Papée, „Długosz Jan“, in *PSB*, t. 5, s. 176–180 [repr.: 1989].

Pardi, 1917 – G. Pardi, „Quando fu composta la geografia d'Edrisi“, *Rivista geografica italiana*, vol. 24, [Firenze] 1917.

Passio s. Adalperti, 1861 – *Passio sancti Adalperti martiris*, hrsg. von M. Toeppen, in *SRP*, I, 235–237 [repr.: Frankfurt/M, 1965].

Passio s. Adalperti, 1864 – *Passio sancti Adalperti martiris*, ed. A. Bielowski, in *MPH*, I, 151–156 [repr.: Warszawa, 1960].

Paszkiewicz, 1925 – H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925.

Paszkiewicz, 1933 – H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa,* t. 1, Warszawa, 1933.

Pašuta, 1971 – V. Pašuta, *Lietuvos valstybės susidarymas*, Vilnius, 1971.

Pauly, 1894, 1930 – *Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung*, Bd. 1, Stuttgart, 1894, Sp. 1845–1852; Bd. 14, 1930, Sp. 1444.

Perfeckyj, 1932 – E. Perfeckyj, *Historia Polonica J. Długosze a ruské letopisectvo*, Praha, 1932.

Perfeckyj, 1940 – E. Perfeckyj, *Historia Polonica J. Długosze a nemecké letopisectvo*, Bratislava, 1940.

Perlbach, 1886 – M. Perlbach, *Preussische-polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters*, H. 2, Halle, 1886.

Perlbach, 1895 – M. Perlbach, „Der Uebersetzer des Wigand von Marburg", *AM*, Bd. 32, S. 411–424.

Perlbach, 1900 – M. Perlbach, „Przyczynki do krytyki najdawniejszych żywotów św. Wojciecha", *Kwartalnik Historyczny*," r. 14, [Lwów] 1900, s. 378–408.

Perlbach, 1901 – M. Perlbach, „Zu den ältesten Lebensbeschreibungen des heiligen Adalberts", *Neues Archiv der Gesellschaft für die ältere deutsche Geschichtskunde*, Bd. 27, 1901, S. 35–70.

Perls, 1937 – H. Perls, *Wąż w wierzeniach ludu polskiego*, Lwów, 1937.

Pėteraitis, 1992 – V. Pėteraitis, *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais*, Vilnius, 1992.

Petras Dusburgietis, 1985 – Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, parengė, įvadą ir komentarus parašė Romas Batūra, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1985.

Pfeiffer, 1844 – *Livländische Reimchronik*, hrsg. von F. Pfeiffer, Stuttgart, 1844.

Piccolomineus, 1477 – [*Aeneae Sylvii Piccolominei*] *Historia rerum ubique gestarum*, Venetiis, 1477.

Piccolomineus, 1509 – *Cosmographia Pii papae in Asiae et Europae eleganti descriptione*, Parisiis, 1509.

Piccolomineus, 1531 – *Aeneae Sylvii Piccolominei Asiae Europaeque elegantissima descriptio*, [Coloniae] 1531.

Piccolomineus, 1551 – *Aeneae Sylvii historia de Europa*, Basileae, 1551.

Piccolomineus, 1571 – *Aeneae Sylvii Piccolominei... Opera quae extant omnia...*, Basileae, 1571.

Pieradzka, 1958 – K. Pieradzka, „Studia nad źródłami do XI i XII księgi ‚Annales' Jana Długosza, głównie w latach 1411–1480", in *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958 r.*, t. 1: *Referaty*, cz. 2, Warszawa, 1958, s. 333–343.

Pisani, 1950 – V. Pisani, *Le religioni dei Celti e dei Balto-Slavi nell'Europa precristiana*, Milano, 1950.

Pistorius, 1582 – J. Pistorius, *Polonicae historiae corpus...*, t. 1, Basileae, 1582.

Plezia, 1952a – M. Plezia (ed.), *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*", cz. 1: *Do VII wieku*, Poznań, Kraków, 1952.

Plezia, 1952b – M. Plezia, „Neurowie w świetle historiografii starożytnej“, *Przegląd Zachodni*, t. 8, 1952, nr 5/6, s. 247–268.

Plezia, 1957 – M. Plezia, „Nazwa osobowa Kadłubek“, *Onomastica*, r. 3, Wrocław, Kraków, 1957, nr 5, z. 2, s. 393–417.

Plinius Secundus, 1469 – *Caii Plinii Secundi historia naturalis*, Venetiis, 1469.

Plinius Secundus, 1582 – *Caii Plinii Secundi historiae naturalis libri XXXVII*, apud Petrum Santandreanum, [Lugduni] 1582.

Plinius Secundus, 1779 – *Caii Plinii Secundi historiae naturalis libri XXXVII*, rec. G. Brotier, Parisiis, 1779.

Plinius Secundus, 1866–1873 – *Caii Plinii Secundi naturalis historiae libri XXXVII*, rec. D. Detlefsen, t. 1–5, Berolini, 1866–1873.

Plinius Secundus, 1892–1907 – *Caii Plinii Secundi naturalis historiae libri XXXVII*, ed. L. Janus et C. Mayhoff, t. 1–5, Lipsiae, 1892–1907 (*Bibliotheca Teubneriana*).

Pollakówna, 1964 – M. Pollakówna, „Galindia“, in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 2, cz. 1, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1964, s. 78–79.

Pollakówna, 1968 – M. Pollakówna, *Kronika Piotra z Dusburga*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1968.

Pomponius Mela, 1493 – *Pomponii Melae De chorographia libri tres cum praefatione Hermolai Barbari*, s. l., 1493.

Pomponius Mela, 1536 – *Pomponii Melae De situ orbis libri tres cum Petri Olivarii scholiis*, Lutetiae, 1536.

Pomponius Mela, 1880 – *Pomponii Melae De chorographia libri tres*, recognovit Carolus Frick, Lipsiae: Teubner, 1880.

Poška, 1959 – D. Poška, *Raštai*, surinko V. Laurynaitis, tekstą paruošė D. Urbas, Vilnius, 1959.

Potkański, 1924 – K. Potkański, *Wiadomości Długosza o polskiej mitologii*, in K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, t. 2, Kraków, 1924, s. 1–93.

Potocki, 1796 – J. Potocki, *Fragments historiques et geographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves, recueillis et commentes*, t. 2, Brunsaic, 1796.

Potthast, 1859 – *Liber de rebus memorabilioribus sive Chronicon Henrici de Hervordia*, hrsg. von A. Potthast, Göttingen, 1859.

Powell, 1938 – J. E. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge, 1938.

Powierski, 1965 – J. Powierski, „Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, [Olsztyn] 1965, z. 2, s. 175–179.

Powierski, 1966 – J. Powierski, „Św. Wojciech w Polsce i w Prusach“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, [Olsztyn] 1966, nr 4, s. 559–584.

Powierski, 1968 – J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego*, Toruń, 1968.

Powierski, 1969 – J. Powierski, „Przyczyny i początek sojuszu pomorsko-pruskiego w XIII wieku“, in *ABS*, t. 6, s. 199–211.

Powierski, 1980 – J. Powierski, „Polityka bałtyjska książąt polskich w połowie XIII wieku: (koncesje Innocentego IV)“, *Kwartalnik Historyczny*, r. 87, Warszawa, 1980, nr 2, s. 311–334.

Prameny, 1884 – *Prameny dějin českých*, d. 4, Praha, 1884.

Prätorius, 1871 – M. Prätorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, hrsg. von William Pierson, Berlin, 1871.

Primisser, 1827 – A. Primisser, *Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte*, Wien, 1827.

Prochaska, 1888 – A. Prochaska, „Przekład ruskiego latopisca na język łaciński“, *Kwartalnik Historyczny*, r. 2, [Lwów] 1888, s. 196–205.

Prochaska, 1895 – A. Prochaska, „O prawdziwości listów Gedymina“, in *Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział historyczno-filozoficzny*, serya II, t. 7 (ogólnego zbioru – t. 32), Kraków, 1895, s. 222–255.

Prochaska, 1904 – A. Prochaska, „Czy istniał Krywe na Litwie“, *Kwartalnik Historyczny*, r. 18, [Lwów] 1904, z. 3/4, s. 481–486.

Prochaska, 1914 – A. Prochaska, *Dzieje Witolda w. księcia Litwy*, Wilno, 1914.

Ptolemaeus, 1490 – Ptolemaeus Claudius, *Cosmographia*, lat. trad. Jacobus Angelus, Roma: Petrus de Turre, 1490, VUB Ink 311.

Ptolemaeus, 1520 – *Ptolemaeus auctus, restitutus, emaculatus, cum tabulis veteribus ac novis*, Argentorati, 1520.

Ptolemaeus, 1552 – *Geographiae Claudii Ptolemaei Alexandrini libri VIII, a Bilibaldo Pirckheymaro translati et commentario illustrati* [Basileae, 1552].

Ptolemaeus, 1608 – *Geographiae universae cum veteris tam novae absolutissimum duobus voluminibus distinctum, in quorum priore habentur Ptolemaei geographicae enarrationis libri octo*, Coloniae Agrippinae, 1608.

Ptolemaeus, 1843–1845 – Ptolemaeus Claudius, *Geographia*, ed. C. F. A. Nobbe, t. 1–2, Lipsiae, 1843–1845.

Puhvel, 1974 – J. Puhvel, „Indo-European Structure of the Baltic Pantheon“, in *Myth in Indo-European Antiquity*, Berkeley, Los Angeles, London, 1974, p. 75–85.

Puzinas, 1983 – J. Puzinas, *Rinktiniai raštai*, t. 2: *Kultūros ir politikos istorija,* [Čikaga] 1983.

Radziszewska, 1980 – J. Radziszewska, „Przejątki Długosza z ‚Litewskiego latopisu‘“, in *Dlugossiana: Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, [Warszawa, 1980] s. 256–267.

Rerum Normanicarum, 1896 – *Rerum Normanicarum Fontes Arabici, e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et edidit A. Seippel*, p. 1, Christianiae, 1896.

Rowell, 1993 – S. Rowell, „The Letters of Gediminas: ‚Gemachte Lüge‘? Notes on a Controversy“, *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*, Jg. 41, H. 3, 1993.

Rozbiór, 1961 – *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*, t. 1, oprac. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kier. J. Dąbrowskiego, Kraków, 1961.

Sabellicus, 1498 – Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Enneades sive Rapsodiae historiarum tomus primus*, Venetiis, 1498.

Sabellicus, 1502 – Sabellicus Antonius Coccius, *Opera*, Venetiis, 1502.

Sabellicus, 1538 – Sabellicus Marcus Coccius, *Opera in duos digesta tomos Rapsodiae historicae Enneadum XI*, Basileae, 1538.

Sabellicus, 1560 – Sabellicus Marcus Antonius Coccius, *Opera omnia in IV tomos digesta per Caellum Secundum Curionem*, Basileae, 1560.

Sabellicus, 1563 – Sabellicus Marcus Antonius Coccius, *De omnium gentium omniumque seculorum insignibus factis et dictis,* Basileae, 1563.

Sabellicus, 1593 – *M. Antonii Coccii Sabellici Operum tomus secundus continens sex posteriores Enneades Rapsodiae historicae*, Basileae [1593].

Saiva, 1936; 1993 – *Atskaņu chronika: Ditleba Alnpeķes „Rīmjuchronika"*, atdzējojis Jēkabs Saiva, R. Klaustiņa ievads un piezīmes, Rīgā, 1936; 1993.

Salys, 1930 – A. Salys, „Die Žemaitischen Mundarten", *Tauta ir Žodis,* kn. 6, Kaunas, 1930, p. 173–314.

Samalavičius, Abramauskas, Ulčinaitė, 1984 – S. Samalavičius, S. Abramauskas, E. Ulčinaitė, „Naujas XIII a. šaltinis apie baltus", *Kultūros barai*, 1984, nr. 6(234), p. 62–64.

Sarnes, 1893 – A. Sarnes, „Zur Kritik des 11. Buches der Historia Poloniae des Johannes Długosz: Witold und Polen in den Jahren 1427–1430", *AM*, Bd. 30.

Savukynas, 1963 – B. Savukynas, „Dėl M. Rudnickio *Galindos*, *Priegliaus* ir *Sūduvos* etimologinių aiškinimų", in *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 6, Vilnius, 1963, p. 320–325.

Schlütter, 1902 – W. Schlütter, „Die Ostsee und die Ostseeländer in der Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen", in *Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft*, [Dorpat] 1902, S. 1–28.

Schmeidler, 1918 – B. Schmeidler, *Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert,* Leipzig, 1918.

Schmeidler, 1935 – B. Schmeidler, „Zur Entstehung und zum Plane der Hamburgischen Kirchengeschichte Adams von Bremen", *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, Bd. 50, [Hannover] 1935, H. 1, S. 221–228.

Schmeidler, 1939 – B. Schmeidler, „Abt Arnold von Kloster Berge und Reichskloster Nienburg (1119–1166) und die Nienburg-Magdeburgische Geschichtsschreibung des XII. Jahrhunderts", in *Sachsen und Anhalt*, Bd. 15, 1939, S. 137–167.

Schmidt, 1934 – L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1934.

Schreiber, 1842 – H. Schreiber, *Die Feen in Europa: Eine historisch-archäologische Monographie...*, Freiburg im Breisgau, 1842.

Schroeder, 1923 – L. Schroeder, *Arische Religion*, Bd. 1–2, Leipzig, 1923.

Seeck, 1906 – O. Seeck, „Zur Chronologie und Quellenkritik des Ammianus Marcellinus“, *Hermes*, Bd. 41, [Wiesbaden] 1906, 481 ff.

Semkowicz, 1885 – A. Semkowicz, „Długosz jako badacz przeszłości“, *Muzeum*, r. 1, [Lwów] 1885, s. 186–195, 237–246, 274–291.

Semkowicz, 1887 – A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do r. 1384)*, Kraków, 1887.

Seybold, 1908 – C. F. Seybold, „Al-Idrīsī“, in *Enzyklopädie des Islam: Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der mohammedanischen Völker*, Bd. 2, Leiden, Leipzig, 1908, S. 480–481.

Sideravičius, 1964 – K. Sideravičius, „Sunkiausių kovų šimtmetis“, in *LKK*, p. 185–231.

Sittig, 1934/1935 – E. Sittig, „Die Ästier“, *Studi baltici*, vol. 4, 1934/1935.

Skirmuntt, 1897 – K. Skirmuntt, „Zarysy mitologii starożytnych Litwinów“, in K. Skirmuntt, *Nad Niemnem i nad Bałtykiem*, t. 1, Warszawa, 1897, s. 19–59.

Skoczek, 1932 – J. Skoczek, *Wychowanie Jagiellonów,* Lwów, 1932.

Slaviūnas, 1947 – Z. Slaviūnas, „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“, in *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas, 1947, p. 165–214.

Sohm, 1918 – R. Sohm, *Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians*, München, Leipzig, 1918.

Sohm, 1923 – R. Sohm, *Institutionen: Geschichte und System des römischen Privatrechts*, Leipzig, 1923.

Sohm, 1925 – R. Sohm, *Instytucje, historja i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa, 1925.

Spekke, 1935 – A. Spekke, *Latvieši un Livonija 16. gs.*, Rīgā, 1935.

Spliet, 1953 – H. Spliet, *Die Briefe Gedimins: Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Riga*, Sinsheim, 1953.

Spliet, 1959 – H. Spliet, *Eine quellenkritische Übersicht zu den Gediminbriefen*, Sinsheim, 1959.

Stanevičius, 1967 – S. Stanevičius, *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1967.

Steele, Morris, 1910 – R. Steele, W. Morris, „Medieval Lore from Bartholomaeus Anglicus: De proprietatibus rerum“, *Englische Studien*, Bd. 41, [Leipzig] 1910, S. 337–339.

Steponavičienė, 1974 – I. Steponavičienė, „Dėl lietuviškų vietovardžių prūsinimo Kryžiuočių ordino raštuose“, *Baltistica*, t. X(2), Vilnius, 1974, p. 163–168.

St. L., 1878 – St. L., „Dwie elekcye“, *Ateneum*, Warszawa, 1878, t. 2(10), s. 1–30.

Straubergs, 1939 – K. Straubergs, *Latviešu buŗamie vārdi*, sēj. 1.: *Maģija un buŗamo vārdu tematika*, Rīgā, 1939 (*Latviešu folkloras krātuves materiali,* A 5).

Strehlke, 1861 – *Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin*, hrsg. von E. Strehlke, in *SRP*, I, 291–624.

Strehlke, 1863a – *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae,* hrsg. von Ernst Strehlke, in *SRP*, II, 9–116.

Strehlke, 1863b – *Aus Peter Suchenwirt, Heinrich dem Teichner und anderen deutschen Dichtern*, hrsg. von E. Strehlke, in *SRP*, II, 155–178.

Strehlke, 1864 – *Die livländische Chronik Hermann's von Wartberge*, aus dem Lateinischen übersetzt von E. Strehlke, Berlin, Reval, 1864.

Strehlke, 1866 – *Johann's von Posilge, Officials von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen*, hrsg. von Ernst Strehlke, in *SRP*, III, 13–464.

Strzelczyk, 1977 – J. Strzelczyk, „Tacyt", in *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 6, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977, s. 13–14.

Sułowski, 1970 – Z. Sułowski, „Nad pierwszą księgą Kroniki mistrza Wincentego", in *Europa – Słowiańszczyzna – Polska: Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań, 1970, s. 375–384.

Svenung, 1953 – J. Svenung, „Belt- und Baltisch-Ostseeische Namenstudien mit besonderer Rücksicht auf Adam von Bremen", in *Uppsala Universitets Ärsskrift*, h. 1, [Uppsala, Wiesbaden] 1953.

Syme, 1958 – R. Syme, *Tacitus*, vol. 1–2, Oxford, 1958.

Szafrański, 1969 – W. Szafrański, „Ze studiów nad wierzeniami bałtów", in *ABS*, t. 6, 1969, s. 223–230.

Szkaradek-Krotoski, 1902 – K. Szkaradek Krotoski, *Śt. Stanisław, biskup krakowski w świetle historyografii nowożytnej,* Toruń, 1902.

Szkaradek-Krotoski, 1905 – K. Szkaradek-Krotoski, *Św. Stanisław biskup i jego zatarg z królem Bolesławem Śmiałym,* Lwów, 1905.

Szujski, 1880 – J. Szujski, *Stanowisko Długosza w historiografii europejskiej*, Kraków, 1880 (odb. z *Rocznik Akademii Umiejętności*, 1879).

Szymański, 1972 – J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii: Od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa, 1971.

Szymański, 1967 – W. Szymański, *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967.

Ślaski, 1969 – K. Ślaski, „Problem zajęcia Ziemi Chełmińskiej przez Prusów", in *ABS*, t. 6, 1969, s. 213–218.

Ślaski, 1970 – K. Ślaski, „Przyczyny polityczne zaboru Ziemi Chełmińskiej przez Prusów w XIII wieku", in *ABS*, t. 7, 1970, s. 23–30.

Šliūpas, 1932 – J. Šliūpas, *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija*, Šiauliai [1932].

Šmits, 1926 – P. Šmits, *Latviešu mitoloģija*, 2. izd., Rīgā, 1926.

Šmits, 1933 – P. Šmits, „Hērodota ziņas par senajiem Baltiem", *Rakstu krājums*, sēj. 21., 1933, lpp. 3–17.

Šmits, 1936 – P. Šmits, *Ievads baltu filoloģijā*, Rīgā, 1936.

Tacitas, 1972 – Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai*, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė, Janina Mažiulienė, Vilnius, 1972.

Tacitus, 1960–1962 – *P. Cornelii Taciti libri qui supersunt*, ed. E. Koestermann, t. 1–2, Lipsiae, 1960–1962.

Tarasenka, 1926 – P. Tarasenka, „Senovinės lietuvių šventovės“, *Švietimo darbas*, Kaunas, 1926, nr. 6, p. 706–715.

Thomas, 1885 – A. Thomas, „Litauen nach den Wegeberichten im Ausgange des vierzehnten Jahrhunderts“, in *Königliches Realgymnasium zu Tilsit. 41. Jahresprogramm*, Tilsit, 1885, S. 1–16.

Thomas Cantipratanus, 1597; 1605; 1627 – *Thomae Cantipratani Bonum universale de apibus*, ed. Colvenerius, Duaci, 1597; 1605; 1627.

Toeppen, 1861 – Peter von Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, hrsg. von Max Toeppen, in *SRP*, I, 1–269.

Toeppen, 1874 – „Aufzeichnung zur Geschichte des letzten Hochmeisters, des Markgrafen Albrecht von Brandenburg, von verschiedenen Verfassern“, hrsg. von M. Toeppen, in *SRP*, V, 315–439.

Töppen, 1853 – M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz*, Berlin, 1853.

Töppen, 1858 – M. Töppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha, 1858.

Trautmann, 1910 – R. Trautmann, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen, 1910.

Trautmann, 1925 – R. Trautmann, *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingen, 1925.

Trestik, 1967 – D. Trestik, „Radim, Kristian, vojtešske legendy a textologie“, *Československý časopis historický*, r. 15, [Praha] 1967.

Tumelis, 1986 – „Pilypo Kalimacho žinios apie lietuvių kilmę“, [įvadas, lot. tekstas, vertimas ir komentarai, parengė] J. Tumelis, *Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai*, Vilnius, 1986, p. 94–101.

Turkowska, 1968 – D. Turkowska, „Etymologie onomastyczne w ‚Historii Polski‘ Jana Długosza“, *Onomastica*, t. 13, [Wrocław] 1968, z. 1/2, s. 193–215.

Tuulio, 1936 – *Du nouveau sur Idrīsī: Sections VII_3–VII_5*, édition critique, traduction, études par O. J. Tuulio (= Tallgren), Helsinki, 1936 (Societas Orientalis Fennica, *Studia Orientalia*, 6_3).

Tymieniecki, 1935 – K. Tymieniecki, *Misja polska w Prusiech i sprowadzenie krzyżaków*, Toruń, 1935.

Tymieniecki, 1948 – K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków, 1948.

Uhlirz, 1954 – M. Uhlirz, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III., 983–1002*, Berlin, 1954.

Uhlirz, 1957 – M. Uhlirz, „Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert“, in *Forschungen und Vorarbeiten zu den Jahrbüchern und Regesten Kaiser Ottos III.*, Göttingen, 1957 *(Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Schrift 1/3).

Ulewicz, 1950 – T. Ulewicz, *Sarmacja: Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w.*, Kraków, 1950.

Usener, 1896 – H. Usener, *Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, Bonn, 1896.

Utrpeni sv. Vojtécha, 1873 – *Utrpeni sv. Vojtécha mučenika*, in *Fontes Rerum Bohemicarum*, vol. 1, ed. J. Emler, Praha, 1873, p. 231–234.

Užpurvis, 1938–1939 – *Lietuvių tautos istoriniai šaltiniai*, paruošė J. Užpurvis, t. 1–2, Klaipėda, 1938–1939.

Vahtre, 1960 – S. Vahtre, *Bartholomäus Hoeneke, Liivimaa Noorem Riimkroonika* (*1315–1348*), Tallinn, 1960, lk. 98–111.

Vahtre, 1969 – S. Vahtre, „Kroniki bałtyckie (inflanckie) XIII–XVIII wieku jako źródła historyczne“, *Zapiski Historyczne*, t. 34, Toruń, 1969, z. 4, s. 73–89.

Veblaitis, 1939 – P. Veblaitis, „Petro Suchenwirto eilėraštis apie Austrijos kunigaikščio ir kryžiuočių žygį prieš žemaičius“, *Karo archyvas*, t. 11, Kaunas, 1939, p. 5–15.

Vėlius, 1977 – N. Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilktakiai,* Vilnius, 1977.

Vėlius, 1983 – N. Vėlius, *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*, Vilnius, 1983.

Vėlius, 1986 – N. Vėlius, „Senovės lietuvių religija ir mitologija“, in *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje,* Vilnius, 1986, p. 9–42.

Vėlius, 1987 – N. Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*, Vilnius, 1987.

Vėlius, 1993 – N. Vėlius, „Lietuvių mitologijos rekonstrukcija“, *Tautosakos darbai*, t. 2(9), Vilnius, 1993, p. 54–70.

Vetulani, 1976 – A. Vetulani, „Prawo kanoniczne i rzymskie w Kronice mistrza Wincentego“, in *SŹ*, t. 20, 1976, s. 35–45.

Vildhaut, 1900 – H. Vildhaut, *Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte*, Bd. 2, Arnsberg, 1900, S. 67–71.

Vyšniauskaitė, 1961 – A. Vyšniauskaitė, „Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais“, in *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 5, Vilnius, 1961, p. 132–157.

Voigt, 1827–1839 – J. Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1–9, Königsberg, 1827–1839.

Voigt, 1856–1862 – G. Voigt, *Enea Silvio de Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, Bd. 1–3, Berlin, 1856–1862.

Voigt, 1898 – H. G. Voigt, *Adalbert von Prag: Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert,* Berlin, 1898.

Voigt, 1904 – H. G. Voigt, *Der Verfasser der römischen Vita des heiligen Adalbert: Eine Untersuchung mit Anmerkungen über die anderen ältesten Schriften über Adalbert, sowie einige strittige Punkte seiner Geschichte*, Prag, 1904.

Voigt, 1909 – H. G. Voigt, „Brun von Querfurt und seine Zeit“, *Neujahrsblätter*, Bd. 33, [Halle/S] 1909.

Voigt, Raczyński, 1842 – *Spuścizna po Janie Długoszie dziejopisie polskim, to jest: Kronika Wiganda z Marburga = Chronicon seu annales Wigandi Marburgensis...*, wyd. J. Voigta i E. Raczyńskiego, Poznań, 1842.

Voigt, Schubert, 1823 – *Jahrbücher Johannes Lindenblatts oder Chronik Johannes von der Pusilie...*, hrsg. von J. Voigt und F. W. Schubert, Königsberg, 1823.

Volkaitė-Kulikauskienė, 1971 – R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas*, Vilnius, 1971 (*Acta historica Lithuanica*, 7).

Waisselius, 1599 – M. Waisselius, *Chronika alter Preusscher Eiffländischer und Kurländischer Historien*, Königsberg, 1599.

Waterhouse, 1930 – G. Waterhouse, „Wulfstan's Account of the Estonians“, *Modern Language Review*, vol. 25, [Cambridge] 1930, p. 327.

Wattenbach, 1866 – W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Berlin, 1866.

Weise, 1963, 1964 – E. Weise, „Der Heidenkampf des Deutschen Ordens“, *ZOF*, Jg. 12, 1963, Bd. 1, H. 3, S. 420–473; Bd. 2, H. 4, S. 622–672; Jg. 13, 1964, Bd. 3, H. 3, S. 401–430.

Wenskus, 1956 – R. Wenskus, *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, Münster, Köln, 1956 (*Mitteldeutsche Forschungen*, 5).

Wenta, 1980 – J. Wenta, „Kronika Piotra z Dusburga a dzieje Zakonu Krzyżackiego zawarte w Kronice oliwskiej“, in *SŻ*, t. 25, 1980, s. 121–132.

Westphal, 1745 – E. J. Westphal, *Monumenta inedita rerum Germanicarum*, t. 4, Lipsiae, 1745.

Wierzbowski, 1908 – T. Wierzbowski, *Vademecum*, Warszawa, 1908.

Witczak, 1971 – T. Witczak, „Lasocki Mikołaj, h. Dołęga“, in *PSB*, t. 16/4, z. 71, 1971, s. 542–544.

Włodarski, 1971 – B. Włodarski, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, Toruń, 1971.

Św. Wojciech, 1947 – *Św. Wojciech (997–1947): Księga pamiątkowa*, pod red. Z. Bernackiego, F. Jordana, K. Sosnowskiego i M. Suchockiego, Gniezno, 1947.

Wojciechowski, 1919 – T. Wojciechowski, „Plemię Kadłubka: Odpowiedź“, *Kwartalnik Historyczny*, r. 24, 1910, z. 1/2, s. 1–26.

Wojciechowski, 1970 – T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa, 1970.

Wolfram, 1906 – G. Wolfram, *Quellen zur lothringischen Geschichte*, Bd. 4, Metz, 1906.

Wolter, 1886 – E. Wolter, „Mythologische Skizzen“, in *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 9, Berlin, 1886, S. 635–642.

Wulfstans resa, 1938 – *Den forntida nordiska orienteringen och Wulfstans resa til Truso*, *Fornvännen*, t. 33, [Stockholm] 1938, p. 49–68.

Wyrozumski, 1987 – J. Wyrozumski, „Próba chrystianizacji Litwy w czasach Gedymina“, *Analecta Cracoviensia*, t. 19, 1987, s. 69–90.

Zaborovas, 1960 – M. A. Zaborovas, *Kryžiaus žygiai*, Vilnius, 1960.

Zachara-Wawrzyńczyk, 1963 – M. Zachara-Wawrzyńczyk, „Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu litwinów“, *Zeszyty historyczne*, Warszawa, 1963, t. 3, s. 5–35.

Zajączkowski, 1935 – S. Zajączkowski, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez krzyżaków*, Toruń, 1935.

Zarębski, 1939 – I. Zarębski, *Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami*, Kraków, 1939.

Zbiór praw, 1841 – *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, Poznań, 1841.

Zeissberg, 1873 – H. Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873; [Vertimas:] *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 2, Warszawa, 1877.

Ziesemer, 1906 – W. Ziesemer, *Nicolaus von Jeroschin und seine Quelle*, Berlin, 1906.

Ziesemer, 1928 – W. Ziesemer, *Die Literatur des deutschen Ordens in Preussen*, Breslau, 1928.

Zinkevičius, 1984a – Z. Zinkevičius, „Jotvingių kalbos žodynėlis?“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 5, p. 22–23.

Zinkevičius, 1984b – Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 1: *Lietuvių kalbos kilmė*, Vilnius, 1984.

Ziomek, 1976 – J. Ziomek, *Renesans*, Warszawa, 1976.

Źródła, 1960 – *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*, Warszawa, 1960.

Źródła, 1961 – *Źródła, objaśniające początki państwa Polskiego. Źródła nordyckie*, t. 1: *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa, 1961.

* * *

Английские средневековые источники, 1979 – *Английские средневековые источники IX–XIII вв.: Тексты, перевод, комментарий*, Москва, 1979 (*Древнейшие источники по истории народов СССР*).

Аннинский, 1938 – Генрих Латвийский, *Хроника Ливонии*, введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского, Москва, Ленинград, 1938.

Бартольд, 1963 – В. В. Бартольд, *Туркестан в эпоху монгольского нашествия*, т. 1, Москва, 1963.

Беркович, 1967 – М. Е. Беркович, „‚История готов‘ Иордана как источник по истории этнического развития готов Причерноморья“, *Записки Одесского археологического общества*, Одесса, 1967, т. 2(35), с. 113–119.

Быховский, 1930 – С. Н. Быховский, „Невры Геродота и норманны“, *Известия АН СССР. Отделение гуманитарных наук*, 1930, № 2.

Велюс, 1982 – Н. Велюс, „Растения вяльняса в литовском фольклоре“, *Балто-славянские исследования. 1981*, Москва, 1982, с. 121–130.

Веселаго, 1957 – Е. Б. Веселаго, „Историческое сочинение Лаоника Халкокондила: (Опыт литературной характеристики)“, *ВВ*, т. 12, 1957, с. 203–217.

Веселаго, 1958 – Е. Б. Веселаго, „Еще раз о Лаонике Халкокондиле и его историческом труде“, *ВВ*, т. 14, 1958, с. 190–199.

Веселаго, 1960 – Е. Б. Веселаго, „К вопросу об общественно-политических взглядах и мировоззрении византийского историка XV века Лаоника Халкокондила“ , *Вестник Московского государственного университета*, сер. 9: *Исторические науки*, Москва, 1960, № 1, с. 43–49.

Владимирский-Буданов, 1887 – *Хрестоматия по истории русского права*, сост. М. Ф. Владимирский-Буданов, Киев, Санкт-Петербург, 1887.

Вольтер, 1886а – *Литовский Катихизис Н. Даукши*, по изданию 1595 года вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером, Санкт-Петербург, 1886 (*Записки Императорской академии наук*, т. 53).

Вольтер, 1886б – Э. Вольтер, „Западнорусское свидетельство о литовских богах“, in *Литовский Катихизис Н. Даукши*, Санкт-Петербург, 1886, с. 173–179 (*Записки Императорской академии наук*, т. 53, прил. № 3).

Вольтер, 1896 – Э. Вольтер, „Литовская мифология“, *ЭС*, т. 17А, с. 812–813.

Всемирная история, 1957 – *Всемирная история*, т. 3, Москва, 1957.

Гамкрелидзе, Иванов, 1984 – Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ проязыка и протокультуры*, т. 2, Тбилиси, 1984.

Генрих Латвийский, 1938 – Генрих Латвийский, *Хроника Ливонии*, введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского, Москва, Ленинград, 1938.

Греков, 1957 – Б. Д. Греков, *Избранные труды*, т. 1, Москва, 1957.

Греку, 1958 – В. Греку, „К вопросу о биографии и историческом труде Лаоника Халкокондила“, *ВВ*, т. 13, 1958, с. 198–210.

Гуревич, 1948 – Ф. Гуревич, „Древние верования народов Прибалтики по данным ‚Хроники Ливонии‘ Генриха Латвийского“, *Советская этнография*, 1948, № 4, с. 70–77.

Дитмар, 1961 – А. Б. Дитмар, *От Скифии до Элефантины: Жизнь и путешествие Геродота*, Москва, 1961.

Диттен, 1962 – Г. Диттен, *Известия Лаоника Халкокондила о России*, I, 122.5–126.9, *ВВ*, т. 21, 1962, с. 51–94.

Добрянский, 1882 – Ф. Добрянский, *Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки*, Вильна, 1882.

Доватур, Каллистов, Шишова, 1982 – А. И. Доватур, Д. П. Каллистов, И. А. Шишова, *Народы нашей страны в „Истории“ Геродота: Тексты, перевод, комментарий*, отв. ред. В. Т. Пашуто, ред. консульт. Ю. Г. Виноградов, Москва, 1982.

Дюмезиль, 1976 – Ж. Дюмезиль, *Осетинский эпос и мифология*, Москва, 1976.

Зутис, 1949 – Я. Зутис, *Очерки по историографии Латвии: Прибалтийско-немецкая историография*, ч. 1, Рига, 1949.

Иванов, Топоров, 1965 – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы: Древний период,* Москва, 1965.

Иванов, Топоров, 1974а – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „Балтийская мифология в свете сравнительно-исторических реконструкций индоевропейских древностей“, *Zeitschrift für Slavistik,* Bd. 19, Berlin, 1974, Nr. 2, S. 144–157.

Иванов, Топоров, 1974б – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследование в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов,* Москва, 1974.

Иванов, Топоров, 1980 – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „Балтийская мифология“, in *Мифы*, т. 1, с. 153–159.

Иванов, Топоров, 1983 – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „К проблеме лтш. *Jumis* и балтийского близнечного культа“, *Балто-славянские исследования. 1982,* Москва, 1983, с. 140–175.

Иегер, 1894 – О. Иегер, *Всеобщая история*, т. 2, Санкт-Петербург, 1894.

Иордан, 1960 – Иордан, „О происхождении и деянии гетов. Getica“, in *Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы,* Москва, 1960.

Истрин, 1897–1914 – В. М. Истрин, *Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе*, кн. 1, *Записки Имп. Академии наук по историко-филологическому отделению*, сер. VIII, т. 1, № 3, Санкт-Петербург, 1897, 29 стр.; кн. 2, *Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете*, т. XI: *Византийско-славянский отдел*, VII, Одесса, 1903, стр. 437–486; кн. 4, там же, т. XIII: *Византийско-славянский отдел,* VIII, Одесса, 1905, стр. 342–367; кн. 5, там же, т. XVI: *Византийско-славянское отделение*, IX, Одесса, 1910, стр. 1–51; кн. 6, 7, *Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук,* т. 89, Санкт-Петербург, 1911, № 9, стр. 50; кн. 8, 9, там же, т. 89, 1912, № 7, 39 стр.; кн. 10, *Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете*, т. 22, Одесса, 1913, стр. 1–44; кн. 11–14, *Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук,* т. 90, 1913, № 2, 31 стр.; кн. 15–18, там же, т. 91, Петроград, 1914, № 2, 52 стр.

Каждан, 1972 – А. П. Каждан, „Аммиан Марцеллин в современной зарубежной литературе“, *Вестник древней истории*, 1972, № 1, с. 223–232.

Киркор, 1882 – А. К. Киркор, „Литовский язык и литовская мифология“, in *Живописная Россия,* т. 3, ч. 1, Санкт-Петербург, Москва, 1882, с. 27–42.

Крачковский, 1939 – *Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу*: *Перевод и комментарий*, под ред. И. Ю. Крачковского, Москва, Ленинград, 1939.

Крачковский, 1957 – И. Ю. Крачковский, *Избранные сочинения,* т. 4: [*Арабская географическая литература*], Москва, Ленинград, 1957, с. 281–289.

Куклина, 1985 – И. В. Куклина, *Этнография Скифии по античным источникам*, Ленинград, 1985.

Куник, 1886 – А. Куник, „Почему Литва и Прусы назывались Совицею?“, *Записки Академии наук*, т. 24, 1886, прилож. 2, с. 139.

Лаппо, 1939 – И. И. Лаппо, „‚Судебник' Казимира Ягайловича", *Записки Русского Научного Института в Белграде*, вып. 17, 1939, с. 23–36.

Латышев, 1893–1904 – В. В. Латышев, *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе*, ч. 1–2, Санкт-Петербург, 1893–1904.

Леви-Строс, 1983 – К. Леви-Строс, *Структурная антропология*, перевод с французского под ред. и с примеч. В. В. Иванова, Москва, 1983.

Летопись, 1871 – *Летопись по Ипатскому списку*, Санкт-Петербург, 1871.

Ливонская летопись, 1879 – „Ливонская летопись Германа Вартберга", in *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края*, т. 2, Рига, 1879, с. 87–133.

Лихачев, 1947 – Д. С. Лихачев, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Москва, Ленинград, 1947.

Лосев, 1957 – А. Ф. Лосев, *Античная мифология в ее историческом развитии*, Москва, 1957.

Любкер, 1888 – Фр. Любкер, *Реальный словарь классической древности*, Санкт-Петербург, Москва, 1888.

Люблинская, 1955 – А. Д. Люблинская, *Источниковедение истории средних веков*, Ленинград, 1955.

Максимейко, 1894 – Н. Максимейко, *Источники уголовных законов Литовского Статута*, Киев, 1894.

Малиновский, 1918 – И. Малиновский, *Лекции по истории русского права*, Ростов на Дону, 1918.

Матузова, 1978 – В. И. Матузова, „Восточная Прибалтика в сочинении Бартоломея Английского ‚О свойствах вещей'", in *Восточная Европа в древности и средневековье: Сборник статей*, Москва, 1978, с. 49–55.

Матузова, 1979 – В. И. Матузова, „Английские средневековые источники IX–XIII вв.: Тексты, перевод, комментарий", in *Древнейшие источники по истории народов СССР*, Москва, 1979, с. 13–35.

Матузова, 1984 – В. И. Матузова, „Идейно-теологическая основа ‚Хроники земли Прусской' Петра из Дусбурга", in *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования. 1982 год*, Москва, 1984, с. 152–169.

Мелетинский, 1976 – Е. М. Мелетинский, *Поэтика мифа*, Москва, 1976.

Мелетинский, 1968 – Е. М. Мелетинский, *„Эдда" и ранние формы эпоса*, Москва, 1968.

Мержинский, 1895 – А. Мержинский, „О надровском жреце огня Криве", in *Труды X археологического съезда*, т. 1, Москва, 1895.

Мержинский, 1899 – А. Ф. Мержинский, *Ромове: Археологическое исследование*, Москва, 1899.

Мещерский, 1956 – Н. А. Мещерский, „Два неизданных отрывка древнеславянского перевода ‚Хроники' Иоанна Малалы", *ВВ*, т. 11, 1956, с. 279–284.

Мифы, 1980–1982 – *Мифы народов мира: Энциклопедия*, гл. ред. С. А. Токарев, т. 1–2, Москва, 1980–1982.

Недков, 1960 – Б. Недков, *България и съседните земи през XII в. според „Географията" на Идриси*, София, 1960.

Нейхардт, 1982 – А. А. Нейхардт, *Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии*, Ленинград, 1982.

Неусыхин, 1974 – А. И. Неусыхин, *Проблемы европейского феодализма*, Москва, 1974.

Оболенский, 1851 – М. Оболенский, „Летописец Переяславля Суздальского", *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*, т. 9, Москва, 1851, с. 19–22.

Охманьский, 1987 – Е. Охманьский, „Неизвестный автор ‚Описания земель' второй половины XIII в. и его сведения о балтах", in *Балто-славянские исследования. 1985,* Москва, 1987, с. 89–95.

Памятники, 1970 – *Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков,* отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек и М. Л. Гаспаров, Москва, 1970.

Пашуто, 1950 – В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва, 1950.

Пашуто, 1955 – В. Т. Пашуто, *Помезания*, Москва, 1955.

Пашуто, 1956 – В. Т. Пашуто, „Борьба прусского народа за независимость", *История СССР*, 1958, № 6, с. 67–68.

Пашуто, 1959 – В. Т. Пашуто, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959.

Пашуто, 1964 – В. Т. Пашуто, „Послания Гедимина как исторический источник", in *Исследования по отечественному источниковедению*, Москва, Ленинград, 1964, с. 463–474.

Петров, 1979 – С. В. Петров, „К вопросу об этимологии имени *Всеволод*", *Скандинавский сборник*, т. 24, Таллин, 1979, с. 111–113.

Приселков, 1940 – М. Д. Приселков, *История русского летописания XI–XV вв.*, Ленинград, 1940.

Пропп, 1946 – В. Я. Пропп, *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград, 1946.

Пропп, 1963 – В. Я. Пропп, *Русские аграрные праздники*, Ленинград, 1963.

Раевский, 1977 – Д. С. Раевский, *Очерки идеологии скифо-сакских племен*, Москва, 1977.

Рамм, 1959 – Б. Я. Рамм, *Папство и Русь в X–XV веках*, Москва, Ленинград, 1959.

Русаева, 1979 – А. С. Русаева, *Земледельческие культы в Ольвии догетского времени*, Киев, 1979.

Рыбаков, 1979 – Б. А. Рыбаков, *Геродотова Скифия: Историко-географический анализ*, Москва, 1979.

Седов, 1978 – В. В. Седов, „Этнография Восточной Европы середины I тысячелетия н. э. по данным археологии Иордана“, in *Восточная Европа в древности и средневековье: Сборник статей*, Москва, 1978, с. 9–15.

Скржинская, 1960 – С. Ч. Скржинская, „Иордан и его ‚Getica‘“, in Иордан, 1960, с. 11–61.

Скржинская, 1977 – М. В. Скржинская, *Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего* [*По кн. Естественная история*], Киев, 1977.

Смирнов, 1956 – В. В. Смирнов, „Готский историк Иордан“, *Ученые записки Казанского гос. педагогического института*, вып. 11, 1956, с. 149–161.

Старостина, 1991 – И. П. Старостина, „Судебник Казимира 1468 г.“, in *Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования. 1988–1989 годы*, Москва, 1991, с. 170–344.

Тацит, 1969 – Корнелий Тацит, *Сочинения в двух томах*, т. 1: *Анналы. Малые произведения*, подгот. А. С. Бобовия, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеенко, Ленинград, 1969.

Теобальд, 1890 – Теобальд (В. А. фон Роткирх), *Литовско-языческие очерки: Исторические исследования Теобальда,* Вильна, 1890.

Тихомиров, 1877 – И. Тихомиров, „Торговые сношения Полоцка с Ливонией в XIV веке“, *Журнал Министерства народного просвещения*, т. 12, Санкт-Петербург, 1877, с. 232–239.

Токарев, 1957 – С. А. Токарев, *Религиозные верования восточно-славянских народов XIX–начала XX века*, Москва, Ленинград, 1957.

Топоров, 1966 – В. Н. Топоров, „Об одной ‚ятвяжской‘ мифологеме в связи со славянской параллелью“, in *ABS,* t. 3*,* 1966*,* p. 143–149.

Топоров, 1970 – В. Н. Топоров, „К балто-скандинавским мифологическим связям“, in *Donum Balticum,* Stockholm*,* 1970*,* p. 534–543.

Топоров, 1972 – В. Н. Топоров, „Заметки по балтийской мифологии“, in *Балто-славянский сборник*, Москва, 1972, с. 289–314.

Топоров, 1975–1990 – В. Н. Топоров, *Прусский язык: Словарь,* т. 1 (*A–D*), Москва, 1975; т. 2 (*E–H*), 1979; т. 3 (*I–K*), 1980; т. 4 (*K–L*), 1984; т. 5 (*L*), 1990.

Топоров, 1980 – В. Н. Топоров, „Γαλίνδαι – Galindite – голядь (балт. **Galind-*) в этнолингвистической и ареальной перспективе“, in *Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов,* Рига, 1980, с. 124–136.

Третьяков, Шмидт, 1963 – П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт, *Древние городища смоленщины*, Москва, Ленинград, 1963.

Тронский, 1969 – И. М. Тронский, „Корнелий Тацит“, in Корнелий Тацит, *Сочинения в двух томах*, т. 2, Ленинград, 1969, с. 202–247.

Уколова, 1982 – В. И. Уколова, „Флавий Кассиодор“, *Вопросы истории*, 1982, № 2, с. 185–189.

Уколова, 1983 – В. И. Уколова, „Кассиодор и средневековая культура“, in *Взаимосвязь социальных отношений и идеологии в средневековой Европе*, Москва, 1983, с. 66–95.

Черепнин, 1941 – Л. Б. Черепнин, „Летописец Даниила Галицкого“, *Исторические записки*, т. 12, Москва, 1941.

Шахматов, 1938 – А. А. Шахматов, *Обозрение русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москва, Ленинград, 1938.

Ясинский, 1889 – М. Ясинский, *Уставные земские грамоты Литовско-русского государства,* Киев, 1889.

MITOLOGEMŲ RODYKLĖ

Abaris 117, 123, 128
Abimelechas 266–268
Achilas 129, 266, 268
Aesculapius → Eskulapas
Agatirsas 129
aitvaras (-ai) 36, 64, 95, 326, 621, 649
akmeninės (-iai)
– „bobos“ → „bobos“ *akmeninės*
– dievaičiai → dievaičiai *akmeniniai*
– stulpai → stulpai *akmeniniai*
akmenų krūvos → krūvos *akmenų*
akmuo (-enys) 38, 66, 98, 117, 123, 129, 319–320, 322–323, 429, 599, 602, 604
– *šventas* 42, 70, 103, 353
→ taip pat garbinimas *akmenų*, gerbimas *akmenų*
Alcis 140
Alcis → alkai
alyvmedis 117, 123
alkas (-ai) (Alcis) 42, 48, 70, 77, 103, 110, 479, → taip pat garbinimas *alkų*
alus 46, 75, 108, 479–484, 488, 500–504, → taip pat gėrimas *alaus*, šventinimas *alaus*
Alwaldand → Votanas
Amadryades → amadriadės
amadriadės (Amadryades) 224–225, → taip pat garbinimas *amadriadžių*
amazonės (Oiorpata, Oiropata) 119–120, 125–126, 128–129, 130–131
amuletai 44, 73, 106
amžinas (-oji)
– gyvenimas → gyvenimas *amžinas*
– ugnis → ugnis *amžinoji*
Andajas (Andaj, Andeinis) 39–40, 68–69, 100–101, 257, 260–261, 264, 266, 268
anga 170, 172, 175, 183, 264
Angis, angis 257, 326, → taip pat gyvatė
anguis 555, → taip pat gyvatė
Antrymius, Antrimpus → Natrimpas
Anxdris 326, → žaltys
apdėjimas *ąžuolo akmenimis* 320, 323
apeiginiai (-is)
– indai → indai *apeiginiai*
– kirvis → kirvis *apeiginis*
apeigos 23, 30, 34, 37, 43, 52, 61, 65, 72, 78, 80–81, 92, 96, 104, 111, 116, 123, 179, 181, 232–233, 272, 333, 337, 344, 348, 390, 418, 481, 483, 497, 533, 537, 545, 555, 557, 559, 561, 563, 565, 576, 578, 580, 582–583, 592, 595, 599, 602, 604–605, 607–609
– *aukojimo* 33, 60, 91, 264, 556, 576
– *deginimo* (*mirusiųjų*) 601, 603
– *dievų garbei* 22, 31, 50, 58, 79, 88
– *garbinimo* (*miškelių*) 142, 144
– *kulto* 8–9, 13, 18–19, 42, 44–46, 71, 73–75, 103, 105, 107–108
– *laidojimo* 46, 48, 75, 77, 108, 110, 236–237, 276, 329, 449, 481, 484, 506–508, 558, 578
– *minėjimo* (*mirusiųjų*) 48, 77, 110, 479, 482, 484
– *šeimos* 41, 70, 102
– *šventos* 396–397
→ taip pat vieta *apeigų*
apeigų atlikėjai → atlikėjai *apeigų*
apibarstymas *kapo* 117, 123
apkasimas
– *ąžuolo* 320, 323
– *medžių* 319, 322
– *stulpo* (*akmeninio*) 320–321, 323–324
apnešimas *strėlės aplink žemę* 117, 123
Apolonas 25, 40, 53, 82, 100, 128, 540–541, 605, → taip pat garbinimas *Apolono*, kultas *Apolono*
apribojimas
– *gimdymų* 330, 333, 343
– *vaišių* 482, 484, 487–488, 491–492, 500–502
apsiaustas (-ai) 556, 576
– *juodi* 119, 124
→ taip pat įkapės: *apsiaustas*
apšlakstymas *krauju* 400
apvyniojimas
– *plaukų sruogos apie verpstę* (*merginos*) *ar*

augalą (*vaikinai*) 116–117, 123, → taip pat kirpimasis *plaukų sruogos*, padėjimas *plaukų sruogos*
– *žalčio apie pasaulio atvaizdą* 602, 604
Arėjas 131
Argė 117, 123, 128, → taip pat gerbimas *Argės*
arklas *auksinis* 589, → taip pat gerbimas *arklo* (*auksinio*)
arkliai 189, 329, 334, 463, 469, 533, 537
– *juodi* 335, 345, 364, 374
→ taip pat aukojimas *arklių*, įkapės: *arkliai*
Artemidė 25, 40, 53, 68, 82, 100, 116–117, 123, 128, 540–541, → taip pat aukojimas *Artemidei*, garbinimas *Artemidės*, kultas *Artemidės*
Artemidės šventykla → šventykla *Artemidės*
artimieji 230–231, 459, 465, → taip pat įkapės: *artimieji*
Asklėpiōs → Eskulapas
aspis 561, 582, → taip pat žaltys
Asswyiote → Ašvietė
aštuoneri vartai → vartai *aštuoneri*
Ašvietė (Asswyiote) 430–431, 438–439, 445
ateities pranašautojai → pranašautojai
atgimimas *vėlės* 206, 208–209
atlikėjai *apeigų* 8, 13, 18, 45–46, 48, 74–75, 78, 107–108, 170, 237, → taip pat signotai, žyniai
atlikinėjimas
– *kulto apeigų* 44, 73, 105
– *ritualų* 402
atnašavimas *aukų* 557, 560, 578, 581
atsakymas *būrėjo* 507, 509, → taip pat gerbimas *atsakymo būrėjo*
atsistojimas *ant kalavijų* 282, 289, → taip pat sutarčių sudarymo papročiai
atvaizdas (-ai)
– *dievų* 43–45, 49, 72–74, 78, 104–107, 111, 142, 144, 279, 286
– *gyvūno* (*garbinamo*) 44, 73, 106
– *pasaulio* 602, 604, → taip pat apvyniojimas *žalčio apie pasaulio atvaizdą*
– *Perkūno* 45, 74, 106
– *šernų* 44, 73, 106, 140, 143, 145
augalas (-ai) 38, 41, 66, 70, 98, 102, 117, 123, → taip pat apvyniojimas *plaukų sruogos*, garbinimas *augalų*
auka (-os) 25, 33, 35, 43, 48, 53, 60, 63, 71, 77, 82, 91, 94, 104, 110, 114, 116–117, 122–123, 128, 131, 197, 232–233, 238, 240, 248–249, 256, 260–261, 276, 278, 284–285, 291, 294, 300, 310, 334, 337, 341, 344–345, 347, 351, 361, 366, 370, 375, 411, 476, 546, 552, 555–556, 560, 566, 572, 576, 581, 591, 594, 601–604, 607–608
– *permaldavimo* 543, 557, 578
– *šventos* 128
→ taip pat aukojimas *aukų*, deginimas *aukų*
Aukaimis (Aukeyn, Auken, Aukon, Awkon, Oukaym) 329, 339, 342, 350, 352, 355, 428, 430–431, 433–434, 438–439, 441–442, 445
aukojimas 33, 37, 43, 46, 49, 60, 65, 72, 75, 78, 91, 97, 104, 107, 111, 264, 277–278, 285, 299, 309, 334, 337, 344, 347, 411–412, 461, 467, 479, 481, 484, 506–508, 523–524, 543, 549, 555–557, 563, 569, 576, 578, 583, 615–616
– *arklių* 189, 334, 345
– *Artemidei* 116, 123
– *aukų* 35, 63, 94, 248, 543
– *avinų* 555, 576
– *belaisvių* 42, 48, 71, 77, 104, 110–111, 131, 219, 221, 269–272, 279, 286, 294, 299–300, 309–310, 337, 347, 360, 370, 378, 394, 407, 418–420, 456, 460–462, 464, 466–468, 470, 475–477, 522, 543
– *daiktų* 116, 122, 128
– *dievams* 42–43, 71, 77, 104, 110, 215, 256, 260–261, 264, 266, 268, 277–279, 285–286, 299, 309, 329, 402
– *diržų* 132–133
– *gaidžių* 543, 544, 605
– *gėrimų* (*midaus*, *vandens*, *vyno*) 165, 556, 576
– *ginklų* 299, 309, 461, 467
– *gyvulių* 48, 77, 110, 117, 123, 277, 282, 289, 299, 309, 402, 457, 479–481, 484, 503, 543, 550, 555, 570, 576
– *grobio* (*karo*) 294, 299, 302, 309, 311, 334, 344, 361, 370
– *jaučių* 402–403, 555, 576
– *javų* 277
– *kalavijų* 131–133
– *kiaulių* 503

– *kraujo*
– – *belaisvio* 450, 466
– – *gyvulio* 550, 570
– – *tauro* 456–457, 461, 467
– – *žmonių* 564, 584
– – *žvėrių* 564, 584
– *maisto* 556, 576
– *merginų, vainikuotų gėlėmis* 39, 68, 99, 226–228
– *mirusiesiems* 165, 479
– *ožių* 277, 282, 289, 503
– *po ąžuolais* 43, 71, 104
– *po liepomis* 43, 71, 104
– *raguočio* 401
– *smilkalų* 549, 569
– *šarvų* 300, 310, 460, 466, 523–524
– *šunų* 277, 282, 289
– *šventėje* (*rudens*) 479, 555, 576
– *veršiuko* 555, 576
– *žalčiams* 589, 591, 594, 607–608
– *žirgų* 299–300, 309–310, 361, 370, 460, 466, 477, 522–524
– *žmonių* 29, 48, 56, 77, 86, 110–111, 131–133, 142, 144, 411–412, 522–524, 543
aukojimo
– apeigos → apeigos *aukojimo*
– apeigų atlikinėtoja → žynė (senutė)
– ritualas → ritualas *aukojimo*
Aukon → Aukaimis
auksas 128
Auksinė upė 353
auksinis arklas → arklas *auksinis*
Aukskalių piliakalnis 353
aukščiausioji dievybė → dievybė *aukščiausioji*
Aukštėjas Visagalįsis (Auxtheias Vissagistis) 41, 69, 101, 257
aukuras (-ai) 117, 119, 123, 125, 206–208, 294, 552, 559–561, 563, 572, 580–583
Auszantis 640
Autrimpus → Natrimpas
Auxtheias Vissagistis → Aukštėjas Visagalįsis
avinas 556, 576, → taip pat aukojimas *avinų*
Awkon → Aukaimis
ąžuolas (-ai) 44–45, 72–74, 105–106, 201, 319–324, 377, 379–380, 513–514, 560, 581, 589, 592, 595
– *šventas* 43, 71, 104, 378
→ taip pat apdėjimas *ąžuolo*, apkasimas *ąžuolo*, aukojimas *po ąžuolais*, garbinimas *ąžuolų*, gerbimas *ąžuolų*, užuolaidos aplink ąžuolą
ąžuolynai 605

Bacchus → Bakchas
bakchanalijos 119, 125
Bakchas (Bacchus) 547, 567, → taip pat garbinimas *Bakcho*
balnai 560, 581, → taip pat įkapės: *balnai*
baltas žirgas → žirgas *baltas*
bedugnė 463, 469
– *Tartaro* → Tartaro bedugnė
belaisvio kraujas → kraujas *belaisvio*
belaisvis (-iai) 48, 71, 77, 103, 111, 131, 219, 221, 270–274, 279, 283, 286, 290, 294, 297, 299–301, 304, 307, 309–311, 313–314, 336–337, 341, 346–347, 351, 360, 365–366, 370, 375, 378, 394–395, 407, 418–420, 456, 460–462, 464, 466–468, 470, 475–477, 522, 543, 549, 556, 569, 576, → taip pat aukojimas *belaisvių*, aukojimas *kraujo* (*belaisvio*), būrimas *iš dvikovos su belaisviu*, dalijimas *belaisvių*, deginimas *belaisvių*, kankinimas *belaisvių*, kapojimas *belaisvių*, pririšimas *belaisvių*, žudymas *belaisvių*
Belerofontas 129
bičiulis 451–453, → taip pat įkapės: *bičiulis*
blogoji dvasia → dvasia *blogoji*
bluznys *devynios* 266–267
„bobos“ *akmeninės* 44, 73, 106
bokštas 560, 580
brangenybės 46, 75, 108, 238, 240, → taip pat įkapės: *brangenybės*
Brutenis (žynys) 265
būrimas 46, 75, 108, 232–233, 237, 244–246, 276, 329, 386, 479, 613, 615, 617, 646
– *aukos likimo* 478, 485
– *darbo sėkmės* 334, 345, 357, 361, 371
– *gyvulius skerdžiant* 282, 289, 294
– *iš alaus* 46, 75, 108, 480, 482, 484
– *iš dūmų* 46, 75, 108, 513
– *iš dvikovos su belaisviu* 48, 77, 111, 394, 407, 456

– *iš gyvulių aukojimo* 48, 77, 110
– *iš kraujo tekėjimo* 46, 75, 108, 394, 404–405, 407–409
– *iš paukščių* 46, 75, 108, 294, 304, 313, 480, 482, 484
– *iš siūlų* 457, 460, 466
– *iš skiedros kritimo* 294
– *iš švino* 46, 75, 108
– *iš ugnies* 513, 607–608
– *iš vaško* 46, 75, 108
– *iš vėjo pūtimo* 46, 75, 108
– *iš vidurių* (*aukos*) 546, 566
– *iš žmonių aukojimo* 48, 77, 110
– *iš žvaigždžių judėjimo* 46, 75, 108
– *žygio* (*karo*) *sėkmės* 259, 276–277, 280–282, 287–288, 294, 299, 304, 309, 313, 329, 338, 341, 349, 352, 365, 374, 394, 407–409, 456
burtai 9, 13, 18–19, 22, 30–32, 34, 36–37, 41, 50, 58, 60, 62, 64–65, 70, 79, 88, 90, 92, 95–96, 102, 118, 124, 232–233, 259–261, 276–277, 280–281, 284, 287–288, 291, 294, 297, 304, 307, 313, 320, 323, 329, 334, 337–338, 341, 345, 349, 352, 357, 360–361, 365–366, 370–371, 374, 376, 456, 464, 470, 559, 561, 579, 581, 605
burtininkas (-ė, -ai) (czwberynne, czoberer, czoberynne, czuberer, pilweysen, pilwittenn, Pythonissae, Schwartzkonstler, schwartzkunstiger, Weideler, Zauberer, zcoberer, zcoberynne) 45–46, 74–75, 107–108, 189, 259–261, 385–387, 474, 480, 487–488, 500–504, 507, 509, 513, 564, 584, 586, 649
burtininkavimas 29, 31, 35–37, 46, 56, 58, 63–65, 75, 86, 88, 94–96, 108, 189, 259, 385, 474, 486, 496, 586, 591, 594, 611–612
Burveliai (Burve) 418–419, 421
būsimasis gyvenimas → gyvenimas *būsimasis*
būstas 449–450, 599
– *požeminis* 118, 124
būtybė (-ės)
– *mitinės* 7–8, 12–13, 17–18, 35–36, 40, 42, 63–64, 68, 70, 94–95, 101, 103
– *požemio* 326
buveinė
– *demonų* 553, 573
– *dievų* 142, 144, 559, 580, 589, 592, 595
– *dvasių* 589

Castor → Kastoras
Cawx 325
Ceres 140, → taip pat motina *dievų*
Chronas (Chronius, Chrononas, Cronius, Cronon, Cronus) 148–149, 153–154
czewberynne 487–488, → taip pat burtininkas
czoberer, czoberynne 501, → taip pat burtininkas
czuberer 487–488

Čičinskas 114

daiktai 116, 122, 128, 418, 420–421, 507–508, 546–547, 566–567, 589
– *šventi* 555, 576
→ taip pat aukojimas *daiktų*, garbinimas *daiktų*, įkapės: *daiktai*
dainavimas 480, 482, 484
dainius 128
dalijimas
– *belaisvių* 294, 297, 307
– *grobio* (*karo*) 300, 310
– *turto* (*mirusiojo*) 46–47, 75–76, 108–109, 164–165, 167–168
dangalai 131
dangaus
– grožybės → grožybės *dangaus ir žemės*
– paukščiai → paukščiai
– šviesuliai → šviesuliai *dangaus*
dangstymas *žirgų priešų odomis* 132–133
dangus 36, 38, 64, 66, 95–96, 118, 124, 237, 239, 241, 258, 266, 268, 325, 513–514, 589, → taip pat šaudymas *iš lankų į dangų*
darbo
– sėkmė 357, 361, 371, → taip pat būrimas *darbo sėkmės*
– šventės → šventės *darbo*
daugpatystė 29, 56, 86, 210–213, 236, 239, 241, 547, 561, 567, 581
Dauguva 277, 282, 289, → taip pat sutarties nutraukimo papročiai
deginimas
– *aukų* 117, 123, 197, 227–228, 294, 334, 345, 361, 370, 411–412, 555, 576

– *belaisvių* 42, 48, 71, 77, 103, 110, 270–274, 300–301, 303, 310–311, 313, 337, 341, 347, 351, 357, 365–366, 375, 456, 460–461, 466–467, 476–477, 522, 549, 556, 569, 576
– *mirusiųjų* 29, 42–43, 46, 48, 56, 71, 75–78, 86, 104, 108–111, 164–165, 167–169, 230, 232–233, 236, 238, 240, 244–246, 250, 256, 260–261, 264–266, 268–269, 272, 276, 284, 291, 294, 297–298, 304, 307–308, 314, 316, 334, 344, 360, 369, 418, 420–421, 449–451, 453, 460, 463, 467, 469, 479, 507–508, 512–514, 531, 534, 537, 546–547, 551, 556, 558–560, 566–567, 571, 576–577, 579–580, 601, 603
→ taip pat įkapės
deginimo ritualas → ritualas *deginimo*
deiẏo 325, → taip pat dievas
deivė (-ės) 25, 44, 53, 73, 82, 106, 128, 143, 145, 224, 541
– *gimdančioji* 140
Deywis 325–326, → taip pat dievas
deiws 40, 68, 100, → taip pat dievas
dėkojimas *dievams* 300, 310, 340, 350
Delas 25, 53, 82, 116, 122–123, 128
Delfai 25, 53, 82
Demetra 45, 73, 106
demonas (-ai) 39–40, 67–68, 99–100, 190–191, 216–217, 226–228, 232–233, 237, 248–249, 286, 325, 475–477, 480–481, 484, 531, 534, 537, 545, 553, 557, 560, 564–565, 573, 578, 580, 584, 615–616
deus 40, 68, 100, → taip pat dievas
devá 40, 68, 100, → taip pat dievas
devyneri (-ios)
– blužnys → blužnys *devynios*
– vartai → vartai *devyneri*
Diana 40, 68, 100, 544, 557, 578, → taip pat garbinimas *Dianos*
Dyáus 40, 68, 100, → taip pat dievas
Didžioji ir Mažoji Žvėrinė → Žvorūna
Didžioji šuns žvaigždė → Žvorūna
dienos *trys* 555, 576
dievai (tivar) 7–9, 12–13, 17–19, 22, 25–26, 28–31, 33, 35–37, 39–45, 48–49, 50–53, 55–56, 58, 60–61, 63–65, 67–74, 77–80, 82–83, 85–86, 88, 91–92, 94–96, 99–107, 110–111, 114, 117, 119, 123, 125, 131–132, 142, 144, 171, 174, 190–191, 197, 201, 215–217, 219, 221, 226, 232–233, 236, 238, 240, 245–246, 248–249, 256–261, 263–266, 268, 272, 276–282, 284–289, 291, 294, 297, 299–303, 305, 307, 309–312, 314, 326, 329, 331–335, 337–338, 340–345, 347–352, 358, 361–364, 366–367, 370–371, 374–375, 378, 389, 391, 394, 407, 411, 445–447, 456, 461–462, 464, 467–468, 470, 475–477, 479–480, 489, 522–524, 533, 535, 537–538, 540–541, 543–547, 549–552, 555–557, 560–561, 563, 565–567, 569–570, 572, 576, 578, 580–583, 589, 592, 595, 602, 604, → taip pat atvaizdai *dievų*, aukojimas *dievams*, dėkojimas *dievams*, garbinimas *dievų*, gerbimas *dievų*, pagalba *dievų*, palankumas *dievų*, panteonas *dievų*, pasitikėjimas *dievais*, paveikslai *dievų*, prašymas *dievų palankumo*, valia *dievų*
dievaičiai 294–296, 305–306, 460–461, 466–467, 489, 491–492
– *akmeniniai* 45, 74, 106
– *mediniai* 45, 74, 106
→ taip pat garbinimas *dievaičių*
dievai Dyniai 38–39, 66–67, 98–99, 140
dievas (*deiẏo, Deywis, deiws, deus, devá, Dyáus, Diews, diews, Got*) 38, 40–42, 66, 68–71, 98, 100–103, 117–118, 124, 131–133, 142, 144, 171, 174, 215, 236, 238, 240, 257–258, 266–267, 273–274, 279, 283, 286, 290, 299, 309, 325–326, 364, 373, 386, 388–392, 402, 476, 494, 531, 533, 537, 544, 555, 557, 560, 576, 578, 581, 592, 595, 602, 604, 613, 615–616, 622, → taip pat garbinimas *dievo*
dievybė (-ės) 22, 33, 37–41, 50, 60–61, 65–70, 80, 91–92, 97–102, 118, 124, 140, 142, 144, 146, 223–225, 236–237, 325, 479, 551–552, 559, 561, 563, 572, 580, 582–583, 589, 602, 604, 640
– *globojančios mirusiuosius* → krikštai
→ taip pat dievybės, garbinimas *dievybių*
dieviškieji vaikai → vaikai *dieviškieji*
dievų motina → motina *dievų*
Dionisas (-o) 119, 125, 128
– šventė → šventė *Dioniso*

diržas (-ai) 131–133, 556, 576, → taip pat aukojimas *diržų*, įkapės: *diržai*
Diviriks 39, 68, 100, 256–258, 260–261, 264, 544
Donner → Perkūnas
drabužiai 46, 75, 108, 165, 167, 169, 230, 232–233, 238, 240, 244–246, 334, 344, 360, 369–370, 450, 457, 463, 469, 503, 512–514, 546–547, 551, 556, 558, 560, 566–567, 571, 576–577, 579, 581
– *juodi* 132–133
– *moteriški* 142–144
→ taip pat įkapės: *drabužiai*
drevė 264
driadės (Dryades) 224–225, → taip pat garbinimas *driadžių*
druidai 599, 601, 603, 605
dūmai 46, 75, 108, 513–514
dūmonys 513
Dusia, Dusio → dvasia (-ios)
dvarelis → karstas
dvasia (-ios) (Dusia, Dusio) 33, 36, 41, 61, 64, 70, 92, 95, 102, 236, 248–249, 326, 556, 560, 581, 589, 591, 595, 602, 604, 607, 609
– *blogoji* 36, 64, 95
– *mirusiojo* 237, 260, 581
– *nešvarios* 39, 67, 99, 201–203, 224
– *pikta* 237
dvikova *su belaisviu* 48, 77, 111, 394, 407, 456, → taip pat būrimas *iš dvikovos su belaisviu*
Dvyniai *dievai* → dievai Dvyniai
Dzeusas 40, 68–69, 100–101, 128, → taip pat kultas *Dzeuso*
džiaugsmo ir amžino gyvenimo tėvynė → tėvynė

Eantas 266, 268
eglė 450
egliniai rąstai → rąstai *egliniai*
eglišakiai 450
epas 128
Ephaiotos 258
Eskulapas (Aesculapius, Asklėpiōs) 40, 68, 100, 555, 557, 576, 578, 602, 604–605, → taip pat garbinimas *Eskulapo*, kultas *Eskulapo*
ežeras (-ai) 429, 599, 602, 604
– *šventi* 42, 44, 70, 73, 103, 105, 545, 565
→ taip pat garbinimas *ežerų*, gerbimas *ežerų*, [neliečiami] *ežerai*

Faraonas (Pharaonus) 285, 291
faunai (Faunos) 225, → taip pat garbinimas *faunų*
Febas 146
Fjørgyn 40, 68, 100, → taip pat motina *dievų*
figūrėlės *gintarinės*
– *gyvulių* 44, 73, 106
– *žmonių* 44, 73, 106

Gabija 197
– *šventa* 42, 70, 103
Gabjauja (Gabjaujis, Gabjaukuras) 42, 71, 103–104, 197
gaidys (-džiai) 237, 533, 537, 543–544, 557, 578, 605, → taip pat aukojimas *gaidžių*
Galbė → Golba
galia 36, 64, 95
– *dievybių* 142, 144
– *dievo* 142, 144
– *dievų* 338, 341, 348–349, 352
– *tekančio vandens* 479
galva
– *jaučio* 402–406, → taip pat nupjovimas *jaučio galvos*, sutarties sudarymo papročiai
– *žmogaus* 276, 278, 281, 283, 285, 288, 290, 457–459, 464–465
→ taip pat kirtimas *galvos*
galvos oda → oda *galvos*
gamta 39, 42–43, 45, 67, 70–71, 74, 98, 103–104, 107, 223–224, → taip pat garbinimas *gamtos*
gamtos
– globėjas → globėjas *gamtos*
– jėgos → jėgos *gamtos*
– objektai ir reiškiniai 29, 38–39, 41–42, 56, 66–67, 70–71, 86, 98–99, 102–103, 224, 429, 497
– – *šventi* 43, 71, 104
→ taip pat garbinimas *gamtos objektų ir reiškinių*, gerbimas *gamtos objektų ir reiškinių*
garbinga mirtis → mirtis *garbinga*
garbinimas
– *akmenų* 38, 66, 98, 429, 599, 602, 604

– *alkų* 142, 144
– *amadriadžių* 224–225
– *Apolono* 540–541
– *Artemidės* 540, 541
– *augalų* 38, 41, 66, 70, 98, 102
– *ąžuolų* 378
– *Bakcho* 547, 567
– *daiktų, žmogaus padarytų* 589
– *dangaus dievo* 325
– *demonų* 190–191, 232–233, 475, 545, 565
– *Dianos* 557, 578
– *dievaičių* 294
– *dievybių* 22, 33, 37, 39–40, 50, 60, 65, 67–68, 80, 91, 97, 99–100, 146, 223–225, 559, 580
– *dievo* 39, 42, 67, 71, 99, 103, 236, 238, 240, 273–274, 390
– *Dievo kūrinių* 497–499
– *dievų* 8–9, 13, 18–19, 22, 26, 28–29, 31, 37, 39–40, 43–45, 48, 50, 53, 55–56, 58, 65, 67–68, 72–74, 78–80, 83, 85–86, 88, 96, 99–100, 104–107, 111, 190–191, 197, 201, 232–233, 236, 277, 282, 289, 333, 344, 364, 366, 373, 375, 411, 446–447, 456, 523–524, 535, 538, 540, 544–546, 551, 565–566, 572
– *dievų motinos* 39, 67, 99, 140
– *driadžių* 224–225
– *dvasių* 39, 67, 99, 201, 203, 224
– *Eskulapo* 557, 578
– *ežerų* 429, 599, 602, 604
– *faunų* 224–225
– *gamtos* 39, 67, 98–99
– *gamtos objektų ir reiškinių* 38, 42, 45, 66–67, 71, 74, 98, 103, 106, 429, 497
– *girių* 555, 576
– *gyvačių* 129, 543, 602, 604
– *gyvulių* 39, 41, 67, 70, 99, 102, 201, 203, 224, 546, 566
– *gyvulius skerdžiant* 277
– *gyvūnų* 29, 38, 44, 56, 66, 73, 86, 98, 106, 201, 333, 344
– *grandinėmis susirakinus* 142, 144
– *griausmo* 38, 66, 98, 333, 344, 358, 367
– *grožybių* (*dangaus ir žemės*) 507–508
– *Jupiterio* 557, 578
– *kalnų* 224–225, 429
– *kalvų* 224–225
– *kūjo* 589, 591, 595, 606, 609
– *Kurkos* 236, 238, 240
– *Marso* 39, 67, 99
– *medžių* 41, 70, 102, 201, 203, 224–225, 613
– *mėnulio* 29, 41, 56, 70, 86, 102, 333, 344, 358, 367, 546, 566
– *mirusių hiperborėjų mergelių* 117, 123
– *miškelių* 142, 144, 188, 561, 582, 589, 591, 595, 602, 604
– *miškų* 29, 43, 56, 71, 86, 104, 244–246, 258, 429, 497, 531, 543–544, 546, 551, 557, 560–561, 566, 572, 578, 580, 582, 589, 599
– *najadžių* 224–225
– *napėjų* 224–225
– *Natrimpo* 475, 477
– *nuošalių vietų* 602, 604
– *oreadžių* 224–225
– *Patulo* 475, 477
– *paukščių* 333, 344, 358, 367
– *Perkūno* 29, 42, 56, 71, 86, 103, 513, 561, 582
– *pirtyje maudantis* 335, 345, 364, 375
– *po atviru dangum* 497
– *rupūžių* 333, 344, 358, 367
– *saulės* 29, 41, 56, 70, 86, 102, 333, 344, 358, 367, 544, 546, 566, 589, 591, 595, 606–609
– *satyrų* 224–225
– *siūlus verpiant* 364, 374
– *slėnių* 39, 68, 100, 224–225
– *stabų* 45, 73–74, 106–107, 339, 350, 446–447, 498–499, 520–521, 590, 592, 594, 596
– *šaltinių* 39, 68, 100
– *šviesulių* (*dangaus*) 38, 66, 98
– *ugnies* 38, 42–43, 66, 71, 98, 103–104, 197–199, 316, 334, 344, 424–425, 531, 534–535, 537–538, 543, 546, 555, 559, 561, 566, 576, 580, 582, 589, 607–608
– *umidžių* 224–225
– *uolų* 39, 68, 100, 224–225
– *upių* 44, 73, 105, 429
– *vandens* 29, 56, 86, 201, 203, 224, 497
– *vilkų* 114
– *Vulkano* 42, 71, 103, 557, 578
– *žaibo* 557, 578
– *žalčių* 43, 71, 104, 543, 561, 582, 591, 594, 599, 602, 604–605, 613
– *žemės* 38, 66, 98, 497

– *Žemynos* 44, 73, 105
– *Žibintos* 550, 571
– *žolių* 39, 67, 99
– *žvaigždžių* 41, 70, 102, 333, 344, 358, 367, 546, 566
– *žvėrių* 358, 367
garbintojai 543, 546, 566
– *deivės* 143, 145
– *dievų* 28, 55, 85
– *dievų motinos* 140
– *Natrimpo* 477
– *Patulo* 477
– *stabų* 615, 617
– *ugnies* 42, 71, 103, 197, 317, 422–424, 426–427
– *žalčių* 607–608
garbstymas *mirusiojo* 276
garbstytojai *mirusiųjų* 237
Gebeleidis 117, 124
gėdingosios kūno dalys 457, 460, 467, → taip pat kirtimas *gėdingųjų kūno dalių*
gėlėmis vainikuotos merginos → merginos, *vainikuotos gėlėmis*
geležinis kūjis → kūjis *geležinis*
gėlių vainikas → vainikas *gėlių*
Gelonas 129
gerbimas
– *akmenų* 42, 70, 103
– *Argės* 117, 123
– *arklo* (*auksinio*) 589
– *atsakymo* (*būrėjo*) 507, 509
– *dievų* 335, 345
– *ežerų* 42, 70, 103
– *gamtos objektų ir reiškinių* 42, 70, 103
– *giesmėmis* 543
– *kalnelių* 42, 70, 103
– *kalavijo* 589
– *Krivio* 359, 368
– *medžių* 42, 70, 103, 201
– *mirusių hiperborėjų mergelių* 117, 123
– *mirusiųjų* 44, 73, 105
– *miškelių* 42, 70, 103
– *miškų* 257
– *Opidės* 117, 123
– *šventųjų [nekrikščioniškų]* 490–491
– *taurės* 589
– *ugnies* 197
– *upių* 42, 72, 103
gėrimas (-ai) 165, 479, 487, 500, 503–504, 556, 576, 614, 616, → taip pat aukojimas *gėrimų*
gėrimas 362, 371–372, 479, 482, 484, 487, 491–492, 547, 567
– *alaus* 479, 488, 500–503
– *darbinių gyvulių pieno ir kraujo* 506
– *kumelių pieno ir kraujo* 165–166, 168, 188, 190, 192, 362, 371, 506, 599
– *midaus* 165–166, 168
– *svaiginamųjų gėrimų* 335, 345, 479, 500
– *šermenyse* 276, 283, 290, 500
– *vandens* 165
– *vyno* 165
→ taip pat sutarčių sudarymo papročiai
Getai (Geten) 482, 484, → taip pat kapai
gydymas *žolėmis* 586
giesmės 543, 548, 568, → taip pat gerbimas *giesmėmis*
gimdančioji deivė → deivė *gimdančioji*
gimdymas (-ų) 117, 123
– apribojimas → apribojimas *gimdymų*
gimdytoja dievų → motina *dievų*
gimdyvių globėja → globėjas (-a) *gimdyvių*
ginklai 46, 75, 108, 165, 167, 169, 236, 238, 240, 244–246, 299, 309, 334, 344, 359–360, 366, 369–370, 375, 461, 463, 467, 469, 512–514, 547, 549, 551, 556, 567, 569, 571, 576, → taip pat aukojimas *ginklų*, įkapės: *ginklai*
gintarinės figūrėlės → figūrėlės *gintarinės*
giraitė (-ės) 607, 609
– *šventa* 146, 250, 320–321, 323–324
giria (-ios) (Labun, Scayte) 318, 321, 324, 353–354, 445, 471, 479, 481, 483–484, 504, 510, 552, 555, 560, 572, 576
– *šventa* (*-os*) 250–254, 284, 291, 319, 322, 432, 440, 472, 543, 559, 563, 580, 583
→ taip pat garbinimas *girių*
gyrimas *mirusiųjų* 239, 241
gysla *jaučio kaklo* 402–406
gyvatė (-ės) (Angis, angis, anguis, Gyvotem, serpens, Slange, vipera) 114, 118, 124, 129, 257, 281, 288, 326, 551–552, 555, 557, 572, 576, 578, 602, 604, → taip pat garbinimas *gyvačių*, kultas *gyvačių*

gyvenimas
– *amžinas* 230, 232–233
– *būsimasis* 245–246, 334, 344
– *kitas* 279, 286, 507, 509, 547, 567
– *pomirtinis* 46–48, 75, 77–78, 108, 110–111, 276, 279, 286, 329, 334, 344, 359, 369, 457, 507, 509
Gyvotem 602, 604, → taip pat gyvatė
gyvuliai 39, 41, 46, 48, 67, 70, 75, 77, 99, 102, 108, 110, 117, 123, 230, 232–233, 277, 282, 289, 294, 299, 309, 402, 457, 479–481, 484, 503, 543, 550, 555, 570, 576, → taip pat aukojimas *gyvulių*, aukojimas *kraujo (gyvulio)*, būrimas *gyvulius skerdžiant*, garbinimas *gyvulių*, garbinimas *gyvulius skerdžiant*, įkapės: *gyvuliai*, skerdimas *gyvulių*, šventinimas *gyvulių*
gyvulių (-io)
– figūrėlės → figūrėlės *gintarinės gyvulių*
– kraujas → kraujas *gyvulio*
– kulšys → kulšys *gyvulių*
gyvūnai 29, 38, 44, 56, 66, 73, 86, 98, 106, 201, 237, 333, 344, → taip pat garbinimas *gyvūnų*
globėjas (-a)
– *gamtos* 33, 61, 92
– *gimdyvių* 128
– *karių* 41, 69, 101, 513
– *kryžių* 479
– *medžioklės sėkmės* 258
– *mirusiųjų* 450, 479
– *namų* 552, 572
– *ūkio* 33, 61, 92
Golba (Galbė), upė 353
Gondas 257
Got 326, → taip pat dievas
grandinė 142, 144, 556, 576, → taip pat garbinimas *grandinėmis susirakinus*, įkapės: *grandinės*
gražūs pastatai → pastatai *gražūs*
griausmas 38, 66, 98, → taip pat garbinimas *griausmo*
griaustinis 118, 124, 266, 268, 333, 343, 358, 367, 560, 581
grifai *stebuklingi* 128
grobis *karo* 47, 48, 110, 167, 169, 300, 302, 309–311, → taip pat aukojimas *grobio*, dalijimas *grobio*
grožybės *dangaus ir žemės* 507–508, → taip pat garbinimas *grožybių dangaus ir žemės*

Hašamili 258
Helle → pragaras
Hera 25, 53, 82
Heraklis 129
himnas (-ai)
– *Apolonui* 128
– *hiperborėjų mergelėms Argei ir Opidei* 117, 123
– *senoviniai* 117, 123
hiperborėjai 25, 53, 82, 114, 116–117, 122–123, 128, 541
Hiperochė 116–117, 122–123, 128
humides → umidės

Yama → Jamas
ietis (-ys) 277–278, 282, 285, 289, 298, 308, 334, 344, 462, 468
– *trys* 118, 124
→ taip pat įkapės: *ietys*, sutarties nutraukimo papročiai, šlakstymas *krauju kalavijų ir iečių*, užmynimas *ieties*
įkapės 46–47, 75–76, 109
– *apsiaustas* 556, 576
– *arkliai* 463, 469
– *artimieji* 230–231, 236
– *balnai* 560, 581
– *bičiulis* 451–453
– *brangenybės* 46, 75, 108, 238, 240
– *daiktai* 334, 344, 418, 420–421, 507–508, 546–547, 555, 566–567, 576
– *diržai* 556, 576
– *drabužiai* 46, 75, 108, 165, 167, 169, 230, 232–233, 238, 240, 244–246, 334, 344, 360, 369–370, 450, 457, 463, 469, 512–514, 546, 551, 556, 558, 560, 566, 571, 576, 579, 581
– *ginklai* 46, 75, 108, 165, 167, 169, 236, 238, 240, 244–246, 334, 344, 359–360, 366–370, 375, 461, 463, 467, 469, 512–514, 547, 549, 551, 556, 567, 569, 571, 576
– *gyvuliai* 46, 75, 108, 230, 232–233, 450
– *grandinė* 556, 576

– *ietys* 297–298, 307–308
– *indai* 558, 579
– *jautis* 556, 576
– *kalavijai* 297–298, 307–308
– *karvė* 556, 576
– *krėslas* 556, 576
– *kuokos* 297–298, 307–308
– *kurtas* 46, 75, 108
– *namas, pastatytas mirusiajam* 46, 75, 108
– *palydovai* 360, 370, 450
– *paukščiai* 457, 463, 469
– *rakandai* (*namų*) 507–508
– *reikmenys* (*kasdieninio darbo*) 334, 344
– *sakalai* 46, 75, 108, 334, 344, 359–360, 369
– *skydai* 297–298, 307–308
– *šalmai* 298, 308
– *šarvai* 46, 75, 108, 298, 300, 308, 310, 341, 351, 449, 451–452, 456, 460, 466, 523–524
– *šunys* 334, 344, 360, 369, 457, 463, 469, 507–508, 551, 571
– *tarnai* 46–47, 75–76, 108–109, 230, 232–233, 360, 369, 450, 534, 537
– *tarnaitės* 47, 76, 109, 230, 232–233, 334, 344, 360, 369
– *turtas* 232–233
– *vergai* 46, 75, 108, 334, 344, 507–508, 531
– *viskas, kas priklausė mirusiajam* 360, 369
– *žiedas* 556, 576
– *žirgai* 46–47, 75–76, 108–109, 236, 238, 240, 244–246, 270–271, 273–274, 298, 308, 334, 337, 341, 344, 347, 351, 359–360, 366, 369–370, 375, 418, 420–421, 449–453, 456–457, 460–461, 464, 466–467, 470, 475–477, 507–508, 522–524, 531, 534, 537, 546–547, 549, 551, 556, 558, 560, 566–567, 569, 571, 576, 579, 581
– *žmona* 458–459, 464–465, 531, 534, 537
– *žmonės* 47, 76, 109, 236, 238, 240
įkvėpta moteris → moteris *įkvėpta*
Ilitija 117, 123, 128
indai 558, 579
– *apeiginiai* 329
→ taip pat įkapės: *indai*
Indra 40–41, 69, 101
Iovis → Jupiteris
išėjimas pas dievą Salmoksį 117, 124
išpirka 354
išsitepimas paaukoto jaučio krauju 402–403
ištraukimas *žarnų* 456, 460, 466
išvadavimas *Saulės* 544, 589, 591, 595, 607, 609

Jamas (Yama) 265
jaučio
– galva → galva *jaučio*
– kūnas → kūnas *jaučio*
jautis 232–233, 284, 291, 404–406, 555, 576
– *žalas* 402–403
→ taip pat aukojimas *jaučio*, įkapės: *jautis*, sutarties sudarymo papročiai
javai 277, → taip pat aukojimas *javų*
jėgos *gamtos* 41, 70, 102
→ taip pat garbinimas *gamtos*
joninės 226
juodi (-ieji)
– apsiaustai → apsiaustai *juodi*
– arkliai → arkliai *juodi*
– drabužiai → drabužiai *juodi*
– magai → magai *juodieji*
Jupiteris (Juppiter, Iovis) 40, 42, 68, 71, 100, 103, 264, 544, 555, 557, 576, 578, → taip pat Žvorūna

kailiai *vilkų* 114
kaimas (-ai) 318
– *šventas* 329, 339, 350, 365, 375, 418–420
kalavijas (-ai) 277, 282–283, 289–290, 297–298, 304, 307–308, 314, 589 → taip pat atsistojimas *ant kalavijų*, aukojimas *kalavijų*, gerbimas *kalavijo*, įkapės: *kalavijai*, kapojimas *belaisvių kalavijais*, sutarčių sudarymo papročiai, šlakstymas *krauju kalavijų ir iečių*
kalendorinės šventės → šventės *kalendorinės*
kalnas (-ai) 39, 47, 68, 77, 100, 110, 224–225, 281, 283, 288, 290, 429, 605
– *Velnio* 418–420
→ taip pat garbinimas *kalnų*
kalneliai *šventi* 42, 44, 70, 73, 103, 105, → taip pat gerbimas *kalnelių*
kalva (-os) 224–225, 319, 322, 353, 354
– *šventa* 354
→ taip pat garbinimas *kalvų*

kalvis 237, 257–258, 264, 266, 268
kamienas *medžio* 269–271
kamštinis ąžuolas → ąžuolas
kankinimas *belaisvių* 283, 290, 336, 346
kankinimo suolai → suolai
kapai (Getai, Geten) 45–46, 74, 76, 106–107, 109, 117, 123, 128, 479, 481, 482, 484
kapinės 48, 77, 110, 482, 484, 497
kapinynai 149, 482, 484
kapojimas
– *belaisvių kalavijais* 301, 304, 311, 314
– *karių kirviu* 458–459, 464–465
kariai 459, 465, → taip pat kapojimas *karių*, žudymas *karių*
karo grobis → grobis *karo*
karstas 450
karvė 556, 576, → taip pat įkapės: *karvė*
Kastoras (Castor) 142, 144, 146
katilas (-ai) 329, 337, 348, → taip pat virinimas *šventenybių*
kaukas (-ai) 42, 70, 103, 326, 649
kaulas 460, 466, → taip pat būrimas *iš siūlų*, vyniojimas *siūlų ant kaulo*
keesze, keyse → Kresze
kėlimas *palaikų į medžius* 47, 76, 110
kerai 564, 584
kerėjimai 270–271, 552, 561, 572, 581, 615, 617
kerėtojai 386–387
Kernius, kunigaikštis 45, 74, 107
kerštas *kraujo* 335, 345, 354, 363, 373, 547, 567
kiaulė 140, 264–265, 503, → taip pat aukojimas *kiaulių*
Kibelė 140, 541, → taip pat motina *dievų*
kilìmas *dūmų* 513–514
kilmė
– *genčių* 8, 12, 18, 31–32, 48, 58–59, 78, 89, 111, 142, 144, 231, 233–234, 506–508, 543, 545–546, 555, 557, 565–566, 575–578, 598–604
– *papročių* 48, 78, 111
– *pasaulio* 8, 12, 111
– *žynių* 231
kimerijai 605
kirmėlės 281, 288
kirpimasis *plaukų sruogos* 116–117, 123, → taip pat apvyniojimas *plaukų sruogos*, padėjimas *plaukų sruogos*
kirtimas
– *galvos* (*sužeistam kovos draugui*) 281, 288
– *gėdingųjų kūno dalių* 457, 460, 467
kirvaitis 330
kirvis 457–459, 464–465
– *apeiginis* 457
→ taip pat kapojimas *kovotojų kirviu*
kiškis 544
Kiškių dievas 544
kitas gyvenimas → gyvenimas *kitas*
kojos 335, 345, 363, 372, → taip pat plovimas *kojų*
Korė 44, 73, 106
Koronė 605
kraujas (-o) 46, 75, 108, 165–166, 168, 189–190, 192, 219, 221, 277–278, 286, 336, 346, 394, 402–406, 408–409, 413–415, 456–457, 460–461, 466–467, 506, 550, 564, 570, 584
– *belaisvio* 407
– *gyvulio* 399–400
– kerštas → kerštas *kraujo*
→ taip pat aukojimas *kraujo*, būrimas *iš kraujo*, gėrimas *kraujo*, sutarčių sudarymo papročiai, šlakstymas *krauju*
Kreyvučei, Kreiwutschen → Romuva
kresci → Kresze
krėslas 556, 576, → taip pat įkapės: *krėslas*
Kresze (keesze, keyse, kresci, mettele) 479, 481, 483, → taip pat šventinimas *gėrimo Kresze*
krieno papročiai → papročiai *krieno*
krikštai 479
krikštynos 36, 64, 95, 389, 479
kritimas *skiedros* 294, → taip pat būrimas *iš skiedros kritimo*
Krivis (Criwe, Krywe) 44, 72, 105, 237, 330, 334, 344–345, 358–361, 368–370, 545–546, 565–566, 644, → taip pat gerbimas *Krivio*
Krivučei → Romuva
krivūlė 330, 334, 344
Krywe → Krivis
kryžiai 45, 74, 106, 479, 481, 484
Kronas 605
krūtys 330–331, 333, 343, → taip pat nupjovimas *krūtų*
krūvos *akmenų* 117, 123

kūjis 48, 78, 111, 589
– *geležinis* 591, 595, 606–607, 609
→ taip pat garbinimas *kūjo*
Kukovaitis, kunigaikštis 45, 74, 107
kulšys *gyvulių* 117, 123
kultas 142, 144, 329, 353–354, 429, 544, 589, 629
– *Apolono* 128
– *Artemidės* 128
– *dievų Dvynių* 39, 67, 99, 140
– *Dzeuso* 128
– *Eskulapo* 605
– *gyvačių* 542
– *Kurkos stabo* 236
– *medžių* 631
– *mirusiųjų* 457, 479
– *miškelių* 142, 144
– *miškų* 542
– *ugnies* 197, 422, 542, 589, 635
– *žalčių* 114, 277, 542, 602, 604
→ taip pat vieta *kulto*
kulto
– apeigos → apeigos *kulto*
– apeigų atlikėjai → atlikėjai *kulto apeigų*
– centras 44, 72, 105, 149, 193, 330, → taip pat Romuva
– tarnai → žynys
– vietos → vietos *kulto*
kumelių pienas → pienas *kumelių*
kūnas (-ai) 132–133, 283, 290, 334, 344, 452–453, 460, 467, 546, 566
– *jaučio* 402–406, → taip pat sutarties sudarymo papročiai
kunigas (-ai) 237, 239, 241, 546, 566
– *vyriausiasis* 330
kuokos 297–298, 307–308, → taip pat įkapės: *kuokos*
kuorai *trys* 337, 348
Kurdalægon 258
Kurka (Curche) 39–40, 44, 68, 73, 100, 106, 236–238, 240, → taip pat garbinimas *Kurkos*, kultas *Kurkos*, puošimas *Kurkos*, stabas *Kurkos*
kurtas 46, 75, 108
kviečių šiaudai → šiaudai *kviečių*

Labun 251–252 → giria (-ios)
laidojimas 28, 36, 43, 46–47, 54, 64, 71, 75–76, 84, 95, 104, 108–110, 164–165, 226, 232–233, 236–241, 250, 264, 269, 276, 283, 290, 329, 334, 344, 418, 420–421, 449–451, 453, 456–457, 478–479, 486–487, 500, 506–508, 512, 543, 558, 579, 601, 603, 613–614, 616, 649
– *artimųjų* 230–231
→ taip pat įkapės, urnos *laidojimo*, vieta *laidojimo*
laikymas *mirusiojo* 46, 75, 108, 165–169
laimės 649
laiminimas *žygio* 305, 314
laivas 450
lankas (-ai)118, 124, → taip pat šaudymas iš lankų į dangų
Laodikė 116–117, 122–123, 128
lapuočiai medžiai → medžiai
laukas (-ai) 318–319, 321–324, 497, 499
– *šventas* 333, 344, 358, 367
→ taip pat [neliečiami] *laukai*
laumės 649
laužas 167–168, 232–233, 266–268, 365, 375, 459, 465, 513–514, 523–524, 549, 556, 569, 576
lazda 359, 368
lėbavimas 479, 482, 484
Leda 146
legenda (-os) 113, 129, 205, 231, 632
lėmimas *likimo* 36, 64, 95, 257, 282, 289, 388
lenktynės *žirgų* 46–47, 75–76, 108–109, 164-165, 167–168, → taip pat dalijimas *grobio* (*karo*), dalijimas *turto*
Lėtoja 25, 53, 82, 128, → taip pat motina *dievų*
liejimas
– *gėrimo* → aukojimas *gėrimų*
– *švino* 46, 75, 108, → taip pat būrimas *iš švino liejimo*
liepa (-os) 47, 76, 110
– *šventa* 43, 71, 104
→ taip pat aukojimas *po liepomis*
liepsna 270–271, → taip pat ugnis
lygašonys (Ligaschones) 236–237, 239–240
likimo lėmimas → lėmimas *likimo*
linininiai siūlai → siūlai
lyties organai → organai *lyties*

lokio nagai → nagai *lokio*
luomas žynių 457
lūšies nagai → nagai *lūšies*

magai *juodieji* 386–387
magija 257–258, 646
maginė valdžia → valdžia *maginė*
maistas 48, 77, 110, 556, 576, → taip pat aukojimas *maisto*
maitinimas *vėlės* 48, 77, 110, 560, 581
malkos 450, 513–514, 556, 576
malšinimas *skausmo* 586–587
Manus (Manu) 265
Marsas 39, 67, 99, 131–133, 264, → taip pat garbinimas *Marso*, statulos *Marso*, Žvorūna
marškiniai, apšlakstyti krauju 460, 466
matymas *skriejančios mirusiojo dvasios* 237, 239, 241
maudymasis pirtyse 335, 345, 364, 374, 547, 567, → taip pat garbinimas *pirtyse maudantis*
Mažoji Žvėrinė → Žvorūna
Medeina 39, 68, 100, 256, 258, 260–261, 264, 544
mediniai (-is, -ės)
– dievaičiai → dievaičiai *mediniai*
– narvas → narvas
– skulptūros → skulptūros *medinės*
– stabai → stabai *mediniai*
– statulos → statulos
– šventyklos → šventyklos *medinės*
medis (-džiai) 39, 41, 47, 67–68, 76, 99–100, 102, 110, 225, 266–267, 269–271, 273, 279, 286, 319, 321–322, 324, 460, 462, 466, 468, 494, 513, 522–524, 547, 567, 613, 615–616, 626, 631
– *lapuotis* 201–203, 224
– *pasaulio* 513, 522
– *šventas* 42, 70, 103, 591, 595
→ taip pat apkasimas *medžių*, garbinimas *medžių*, gerbimas *medžių*, kultas *medžių*, meldimasis *medžiams*
medžio skrynia → skrynia *medžio*
medžiojimas *šerno* 265
medžioklės sėkmės dievas → Zuikių dievas
meldimasis 449, 451, 453
– *medžiams* 494
– *paukščiams* 493–494
– *Perkūnui* 493–494
– *šliužams* 493–494
– *žalčiams* 493–494
Melpomenė 113
mėnulis 29, 41, 56, 70, 86, 102, 333, 344, 358, 367, 545–546, 565–566, → taip pat garbinimas *mėnulio*
mergaitės 215–222, 333–343, → taip pat žudymas *mergaičių*
mergelės *mirusios* → mirusios hiperborėjų mergelės
merginos 116, 123
– *ugnies prižiūrėtojos* 555, 576
– *vainikuotos gėlėmis* 39, 68, 99, 226–228
→ taip pat apvyniojimas *plaukų sruogos apie verpstę*, aukojimas *merginų, vainikuotų gėlėmis*, kirpimasis *plaukų,* padėjimas *plaukų*
metimas
– *ieties į Dauguvą* 277, 282, 289, → taip pat sutarties nutraukimo papročiai
– *maisto* → aukojimas *maisto*
– *peilio* 402, → taip pat sutarčių sudarymo papročiai
mettele → Kresze
midus 165–166, 168, 278, 285, 504, 560, 581, → taip pat aukojimas *midaus*, gėrimas *midaus*
Milžavėnai 445
milžinkapiai 479, 482, 484
Milžo (Milso) piliavietė 428, 430–431, 438–439, 445
minėjimas *mirusiųjų* 48, 77, 110, 478–479, 500, 543
mirtis 49, 78, 111, 118, 124, 265, 359, 369, 458, 465, 512–514
– *garbinga* 206, 208–209
mirusysis (-ieji, -iosios) 29, 42–48, 56, 71, 73–78, 86, 104–106, 108–111, 116, 123, 164–169, 230–233, 236–241, 244–246, 250, 256, 260–261, 264–266, 268–269, 273, 276, 281, 288, 294, 297–298, 307–308, 316, 334, 344, 360, 369, 449–451, 453, 460, 463, 467, 469,

478–479, 481, 484, 500, 506–509, 512–513, 531, 534, 537, 543–544, 546–547, 551, 556, 560, 566–567, 571, 576–577, 579–581, 601, 603, 613–616, → taip pat aukojimas *mirusiesiems*, dalijimas *turto mirusiojo*, deginimas *mirusiųjų*, garbinimas *mirusiųjų*, garbstymas *mirusiojo*, gerbimas *mirusiojo*, gyrimas *mirusiųjų*, įkapės, kėlimas *palaikų į medžius*, kultas *mirusiųjų*, laidojimas, laikymas *mirusiojo*, matymas *skriejančios mirusiojo dvasios*, minėjimas *mirusiųjų*, narvas (*medinis*) *mirusiesiems deginti*, palydovai *mirusiojo,* paminklai *mirusiesiems*, prisikėlimas *mirusiųjų*, puotos *mirusiesiems*, raudojimas *mirusiųjų*, regėjimas *mirusiojo*, vaišės *mirusiesiems*
– hiperborėjų mergelės 116–117, 123, → taip pat garbinimas *mirusių hiperborėjų mergelių*
miškas (-ai) 29, 56, 86, 215, 244–246, 257–258, 283, 290, 481, 483–484, 497, 510–511, 513–514, 531, 542–544, 546, 551, 556, 566, 572, 580, 582, 589, 599, 614, 616
– *šventas* 43, 71, 104, 141, 144, 146, 249, 333, 344, 355, 358, 367, 428–432, 434, 438–440, 442, 445, 471, 506–508, 534, 537, 545, 555, 557, 560, 565, 576, 578, 580, 592, 595
→ taip pat garbinimas *miškų*, gerbimas *miškų*, kultas *miškų*, [neliečiami] *miškai*
miškeliai 142, 144, 190–191, 225, 249, 497, 552, 572, 591, 595, 602, 604, 613
– *šventi* 42–44, 70, 72, 103–105, 188, 224, 248, 479, 510, 512, 561, 582, 589, 599, 601, 603
→ taip pat garbinimas *miškelių*, kultas *miškelių*, [neliečiami] *miškeliai*, pasitikėjimas *miškeliais*
mitas (-ai) 8, 12, 18, 22–23, 25, 32, 41, 47–48, 50, 52–53, 59, 70, 76–79, 81–82, 89, 102, 109–111, 128–129, 258, 263–265, 544, 589
mitinės būtybės → būtybės *mitinės*
Mitra 258
modelis *Visatos* 522
moteris (-ys) 47, 76, 109, 117, 123, 210–213, 215, 276, 279, 286
– *įkvėpta* 460, 466
→ taip pat pasikorimas *moterų*, rinkimas *šventos rinkliavos* (renka moterys)
motina *dievų* (Ceres, Fjørgyn, Kibelė, Lėtoja, Seewa, Zemmes māte, Zemmes mahti, Živa) 25, 39–40, 53, 67–68, 82, 99–100, 140, 143, 145, 541, 639, → taip pat garbinimas *motinos dievų*
motina Žemė 38, 66, 98
mūzos 113

nagai
– *lokio* 48, 77, 110
– *lūšies* 48, 77, 110
Naides → najadės
najadės (Naides) 224–225, → taip pat garbinimas *najadžių*
namas (-ai) 42, 46, 48, 71, 75, 77, 103, 108, 110, 197, 257, 450, 507–508, 552, 572, 589, 591, 594, → taip pat įkapės: *namas*
Napeas → napėjos
napėjos (Napeas) 224–225, → taip pat garbinimas *napėjų*
narvas *medinis mirusiesiems deginti* 44, 75, 108, 451–453
Natrimpas (Antrymius, Antrimpus, Autrimpus, Natrimpus) 40, 68, 100, 475–477
naujagimių žudymas → žudymas *naujagimių*
negęstanti ugnis → ugnis *amžinoji*
[neliečiami]
– *ežerai* 545, 565
– *laukai* 333, 344, 358, 367
– *miškai* 225, 249, 333, 344, 358, 367, 506–508, 531, 534, 537, 543, 545, 565, 551–552, 555, 557, 560, 572, 576, 578, 580, 591, 595
– *miškeliai* 224
nemirtingumas 117–118, 123–124
Neptūnas 257
nešvarios dvasios → dvasios *nešvarios*
nimfa 605
Notir 326, → žaltys
nukirtimas
– *galvos* → kirtimas *galvos*
– *gėdingųjų kūno dalių* → kirtimas *gėdingųjų kūno dalių*
nuliejimas *gėrimo* → aukojimas *gėrimų*
nulupimas *odos* 273–274
Numėjas 257
numetimas *maisto* → aukojimas *maisto*

Nunadievis (Nunadej) 39–41, 68–69, 100–101, 256–258, 260–261, 264, 544
nuošalios vietos → vietos *nuošalios*
nupjovimas
– *jaučio galvos* 402–404, → taip pat sutarties sudarymo papročiai
– *krūtų* 330–331, 333, 343
nusižudymas
– *vado* 459, 465
– *žmonų* 215, 437
nutraukimas *sutarčių* → sutarčių nutraukimo papročiai

Ockopirmus → Ukapirmas
oda (-os)
– *galvos* 132–133
– *žmogaus* 131–133, 273–274
→ taip pat dangstymas *žirgų priešų odomis*, nulupimas *odos*
Odinas (Odin) 40, 69, 101
Ofionas → žaltys
Oiorpata → amazonės
Oiropata → amazonės
ola 183–184, 186
Olenas 117, 123, 128
Olimpas 605
Ophion → žaltys (-čiai)
Opidė 117, 123, 128, → taip pat gerbimas *Opidės*
Oreades → oreadės
oreadės (Oreades) 224–225, → taip pat garbinimas oreadžių
organai *lyties* 457, → taip pat šalinimas *lyties organų*
Oukaym → Aukaimis
ožiai 277, 282, 289, 503, → taip pat aukojimas *ožių*

padavimas (-ai) 8, 13, 18, 22, 31–32, 50, 58–59, 79, 89, 113–114, 129, 329–331, 506, 618, 636
padėjimas *plaukų sruogos, apvyniotos apie verpstę* (*merginų*) *ar augalą* (*vaikinų*) *ant mirusių hiperborėjų mergelių kapo* 116–117, 123
pagalba *dievų* 276, 281, 288, 331
pagonybė 23, 28, 36, 39, 42–44, 46, 51, 54–55, 64, 67, 70, 72–73, 75, 80, 84–85, 95, 99, 102, 105–106, 108, 149, 164, 172, 175, 177–178, 180, 194–195, 200–203, 206, 212–217, 219, 221, 224, 227–229, 236, 238–241, 245–246, 249, 256, 259–261, 266–267, 270–271, 278, 280, 282–291, 294, 302, 311, 315, 317, 353–354, 358–360, 362–363, 366, 368, 370–371, 373, 375–376, 385, 408–415, 418, 446, 449, 457–462, 464–468, 475, 478, 481, 484, 490–491, 497, 503–504, 510–511, 519–521, 526, 530, 535, 538, 546, 551–552, 554–561, 563, 566, 572, 574, 576–583, 588, 590, 593–594, 597, 608–609, 613–614, 616, 633
pagrobimas *saulės* 589
Pajauta 45, 74, 107
palaikai 46, 76, 109, 450, 463, 469, 550, 556, 571, 576, 615–616
palankumas *dievų* 280, 282, 288–289
palydovai *mirusiojo* 360, 370, 450, → taip pat įkapės: *palydovai*
paminklai mirusiesiems 45, 74, 106, 450, 479
– *akmeniniai* 450
Panikė 197
– *šventa* 42, 71, 103
panteonas *dievų* 35, 40, 63, 69, 94, 101, 257
papročiai
– *krieno* 354
– *vestuvių* 31, 64, 95, 116, 121, 123, 126, 132–133, 212–213, 226, 239, 241, 478, 482, 484, 486–489, 491–492
Parjánya 40, 68, 100, 635
pasaulio
– atvaizdas → atvaizdas *pasaulio*
– kilmė → kilmė *pasaulio*
– medis → medis *pasaulio*
pasaulis *pomirtinis* 47, 76, 109, 239, 241, 264–265, 276
pasikorimas *moterų* 47, 76, 109, 276, 279, 286
pasirinkimas *žirgo spalvos* 335, 345–346
pasitikėjimas
– *dievais* 276, 294
– *miškeliais* 225
pasiuntinys pas dievą Salmoksį 118, 124
pasivertimas vilkais 114, 118, 124, 131–133
paspaudimas *rankos* 294, 298, 302, 308, 312, → taip pat sutarties sudarymo papročiai
pastatai *gražūs* 471–472

pašventinimas
– *gyvulių* 503
– *kumelių pieno* 334, 345, 362, 371
Patollo → Patulas
Patrimpas (Potrimppo) 40, 68, 100
Patrimpo kalnas (Potrimbusberg) 353
Patulas (Patollo) 40, 68–69, 100–101, 475–477, → taip pat garbinimas *Patulo*
paukščiai 46, 75, 108, 283, 290, 294, 304, 313, 333, 344, 457, 463, 469, 480, 482, 484, 493–494, 545, 565
– *šventi* 560, 580
→ taip pat būrimas *iš paukščių*, garbinimas *paukščių*, įkapės: *paukščiai*
paveikslai *dievų* 283, 290
paveldėjimas *žmonų* 239, 241, 561, 581
Peckols → Poklus
peilis 402–403
pelenai 117, 123, 463, 469
Percunis, Percussor → Perkūnas
perėjimas *tarp jaučio kūno ir nupjautos galvos* 402–406, → taip pat sutarties sudarymo papročiai
perferėjai 116, 122, 128
Perkūnas (Donner, Percunis, Percussor, Pērkons, Perkunum, Perunas, Перун) 29, 38, 42, 44–45, 56, 66, 68–71, 73–74, 86, 98, 100–103, 105–106, 132, 197, 258, 264, 266, 268, 293–294, 296, 306, 326, 446, 493–494, 513, 544, 557, 560–561, 578, 581–582, → taip pat atvaizdas *Perkūno*, garbinimas *Perkūno*, statula *Perkūno*, šventykla *Perkūno*
Perkūnlaukiai 353
Perkunum → Perkūnas
permaldavimo auka → auka *permaldavimo*
perpjovimas *pilvo* 460, 466
Persefonė 44, 73, 106
persirenginėjimas 489, 491–492
Perunas → Perkūnas
Pickūls, Pyculs → Poklus, velnias
piekło → pragaras
pienas *kumelių* 165–166, 168, 188–189, 190–192, 334, 345, 362, 371, 506, 547, 567, 599, 601, → taip pat gėrimas *kumelių pieno*, pašventinimas *kumelių pieno*
pikta dvasia → dvasia
piliavietė *Milžo* → Milžo piliavietė
Piluitum, Piluuytus, Piluvytus → Pilvytis
pilvakalbis 386
pilvas 460, 466, → taip pat perpjovimas *pilvo*
Pilvytis (Piluitum, Piluuytus, Piluvytus, Pilvitus) 386
pilvo žyniai → žyniai *pilvo*
pilweysen 386, → taip pat burtininkas
pilwitten 386, → taip pat burtininkas
pirkimas *žmonų* 210–213, 236, 239, 241, 335, 345, 354, 363, 372, 546, 566
pirtys 335, 345, 364, 374, 547, 567, → taip pat garbinimas *pirtyse maudantis*, maudymasis pirtyse
Pythonissae 564, → taip pat burtininkas
plaukai 116–117, 123, → taip pat apvyniojimas *plaukų*, kirpimasis *plaukų*
plovimas
– *kojų* 335, 345, 363, 372
– krikšto upėse 278, 285, 479, 481, 483
– krikšto vandeniu 284, 291
Poklus (Peckols, Pickūls, Pyculs) 326
Poluksas (Polluces) 142, 144, 146
pomirtinis
– gyvenimas → gyvenimas *pomirtinis*
– pasaulis → pasaulis *pomirtinis*
Potrimbusberg → Patrimpo kalnas
Potrimppo → Patrimpas
požeminis būstas → būstas *požeminis*
požemis (-io) 38, 41, 66, 69, 98, 101, 215, 258
– būtybės → būtybės *požemio*
– ugnis → ugnis *požemio*
pragaras (Helle, Pyculs, piekło) 36, 48, 64, 77, 95, 110, 149, 266–268, 326
Prakorimas (Prokorimos) 41, 69, 101
pranašautojai 45, 74, 107, 189
pranašavimas (-ai) 42, 46, 71, 75, 103, 108, 232–233, 279, 286, 331, 480, 543–544, 552, 557, 564, 572, 578, 584, 589, 605, 613, 615, 617
prašymas *dievų palankumo* 215, 280, 288
prausimasis pirtyse → maudymasis pirtyse
Prieglius 250–254, 354, 355
priesaikos 490–492
prietarai 9, 13, 18–19, 22, 31–32, 34, 36–37, 41, 50, 58, 60, 62, 64–65, 70, 79, 88, 90, 92–93, 95–96, 102, 214–215, 329, 335, 346

pririšimas *belaisvių prie medžio* 522–524
prisikėlimas *mirusiųjų* 47, 76, 109, 334, 344, 359–360, 369, 605
prižiūrėtojos *ugnies* → merginos *ugnies prižiūrėtojos*
Prokorimos → Prakorimas
protėvis 265
Puhkis 621
puodai *laidojimo* 450
puošimas *Kurkos stabo* 236, 238, 240
puotavimas
– *šermenyse* 46, 75, 108, 164–165, 167–168
– *šventėje* (*rudens*) 479, 556, 560, 576, 581
puotos 47, 76, 109, 165, 481–482, 484
– *mirusiesiems* 614, 616
pūtimas *vėjo* 46, 75, 108, → taip pat būrimas *iš vėjo pūtimo*

Ragainė (Ragnithen) 378, 419–420
ragana (-os) 35–37, 63–65, 94–96, 467, 563, 584, 586, 649, → taip pat skraidymas *raganų*
raganavimas 35–36, 63–64, 94–95, 586
ragas 378
Ragava (Rogow) 378–380
Ragnithen → Ragainė
raguotis 401–403, → taip pat aukojimas *raguočio*, sutarties sudarymo papročiai
Raguva 378
Rambynas (Rambyn) 428, 432, 440, 445
Ramėnai (Ramoe) 418–419, 421
Ramynne → Ruminiai
Ramoe → Ramėnai
Ramonės upelis → Romonės upelis
ranka 294, 298, 302, 308, 312, → taip pat paspaudimas *rankos*, sutarties sudarymo papročiai
rąstai 450, 472
– *egliniai* 46, 75, 108, 449, 451–452
raudojimas
– *mirusiųjų* 276, 281, 288, 449, 451, 453, 482, 484
raudos 301, 311, 450, 479
regėjimas 279, 286
– *mirusiojo* 334, 344
Rickoyott → Rikojotas
Rikajotas → Romuva
Rikojotas (Rickoyott) 45, 74, 106, 193
rinkimas *šventos rinkliavos* 117, 123
rinkliava *šventa* 117, 123
ritualas (-ai) 9, 13, 19, 22, 41–42, 44–45, 48, 50, 70–71, 73–74, 77, 79, 102–103, 105, 107, 110, 226, 396, 399, 401–402, 479, 487, 503, 543
– *aukojimo* 278, 285
– *deginimo* 449
Rogyare → Šventaragis
Rogow → Ragava
rojus 451–453
Romainiai (Romagyn, Romayn, Romainė, Romaynis, Romehnen, Romeyn, Romene, Romenen, Romiten) 318, 320, 323, 329, 339, 350, 355, 418–420, 428, 436, 444–445, 457, 459, 462–463, 465, 468–469
Romanuppen, Romava → Romuva
Romehnen → Romainiai
Romein (Rômein) 365, 375
Romeyn, Romene → Romainiai
Romene, upelis 353
Romenen → Romainiai
Romintės (Romintos) giria 353–354
Romiten → Romainiai
Romonė (Ramonė), upelis 353
Romovė → Romuva
Romovupė, upė 353
Romuva (Kreyvučei, Kreiwutschen, Krivučei, Rikajotas, Romanuppen, Romava, Romovė, Romovupiai, Romow, Rômowe, Rummove, Ruomuva, Ромове) 44, 72, 105, 193, 318, 320, 323, 330, 334, 344, 353, 358, 368–369, 457, 545, 565, 654
rūbai → drabužiai
rudens šventė → šventė (-ės) *rudens*
Ruminiai (Ramynne) 418–419, 421
Rummove, Ruomuva → Romuva
rupūžė (-ės) 333, 344, 358, 367, → taip pat garbinimas *rupūžių*

sakalas (-ai) 46, 75, 108, → taip pat įkapės: *sakalai*
sakmė (-ės) 22, 50, 79, 300, 450, 649
Salmoksis (Zalmoksis) 114, 117, 124, 129

satyrai (Satyros) 224–225, → taip pat garbinimas *satyrų*
Saturnas → Žvorūna
saulė 29, 41, 48, 56, 70, 78, 86, 102, 111, 143, 145–146, 258, 264, 266, 268, 278, 285, 333, 344, 544, 546, 566, 589, 591, 595, 606–609, → taip pat garbinimas *saulės*, išvadavimas *saulės*, tekėjimas *saulės*, užtemimas *saulės*
saulės dievas (Tiuaz) 40, 68, 100, 358, 367, 545, 565
Scayte 319, 322, → taip pat giria
Schwartzkonstler, schwartzkunstiger 385, → taip pat burtininkas
Schwente → Šventoji, upė
Seewa → motina *dievų*
Segnoten → signotai
sekta 512–514
senas ąžuolas → ąžuolas
senutė → žynė
serpens
– 281, 288, 551–552, 572, → taip pat gyvatė
– 494, 551–552, 555, 557, 572, 576, 578, 591, 594, 602, 604, 607–608, 615–616, → taip pat žaltys
Sethen → Šatijų kaimas
Sicco → Sikas
siela 7, 11, 16, 36, 64, 95, 451, 453, 507, 509, 513–514
signotai (Segnoten, Signoten) 170
Sikas (Sicco) 170–171, 173, 175, 180, 182–183, 640
Silvanas 555, 576
Sirijus → Žvorūna
siūlai 364, 374, 457, 460, 466, → taip pat būrimas *iš siūlų*, garbinimas *siūlus verpiant*
skausmas 586–587, → taip pat malšinimas *skausmo*
skerdimas *gyvulių* 277, 282, 289, 294, → taip pat būrimas *gyvulius skerdžiant*, garbinimas *gyvulius skerdžiant*
skydai 297–298, 307–308, → taip pat įkapės: *skydai*
skiedra 294, → taip pat būrimas *iš skiedros kritimo*
Skitas 129
skraidymas *raganų* 37, 65, 96
skrynia *medžio* 266–267
skulptūros *medinės* 44–45, 73–74, 106–107, 114
Slange 326, → taip pat gyvatė
slėnis (-iai) 39, 68, 100, 224–225
– *Šventaragio* 47, 77, 110
→ taip pat garbinimas *slėnių*
smaigaliai *iečių* 118, 124
smilkalai 549, 569, → taip pat aukojimas *smilkalų*
Sovijus 47–48, 76–77, 109–110, 263–268, 653
Sovika 266, 268
spalva *žirgo* 335, 345–346, → taip pat pasirinkimas *žirgo spalvos*
Spera 45, 74, 107
sruoga *plaukų* → plaukai
stabas (-ai) 44, 73, 106, 171–172, 174, 193, 195–196, 236, 278, 283, 285, 290, 332, 338–339, 342, 348, 350, 357, 360, 367, 370, 446–447, 498–499, 519–521, 551–552, 561, 564, 571–572, 582, 584, 590, 592, 594, 596, 615–617, 621
– *Kurkos* 44, 73, 106, 238, 240, → taip pat Kurka
– *medinis* 45, 74, 107
→ taip pat garbinimas *stabų*
Stabekalne → Stabukalnis
stabmeldystė 34–35, 39, 62–63, 68, 92–94, 100, 171–173, 175, 179, 181, 183, 201–202, 207–208, 224–225, 279, 286, 295, 301, 305, 311, 329, 333, 339, 341, 344, 350–352, 451–452, 459, 465, 507–508, 545, 551, 559, 561, 563, 565, 571, 580–581, 583, 614–616
Stabukalnis (Stabekalne, Stabuncaln) 428, 430–432, 438–440, 445
Stabuncaln → Stabukalnis
statulos 43–44, 72–73, 104, 106, 119, 125, 131
– *Marsui* 131–133
– *Perkūnui* 446
stebuklas 269, 463, 469
stebuklingi grifai → grifai *stebuklingi*
strėlė 117, 123, → taip pat apnešimas *strėlės*
stulpas (-ai) 366, 375
– *akmeninis* 320–321, 323–324
→ taip pat apkasimas *stulpo*
sudarymas *sutarčių* → sutarčių sudarymo papročiai
suolai 560, 581
– *kankinimo* 477

sūris 560, 581, → taip pat maitinimas *vėlės*
susirakinimas grandinėmis 142, 144, → taip pat garbinimas *grandinėmis susirakinus*
susirinkimai miškuose bei giriose 481, 483
sutarčių
– nutraukimo papročiai 277, 282, 289
– sudarymo papročiai 276–278, 282, 286, 289, 294, 298, 302, 308, 312, 396, 399, 401–406, 413–416, 479, 490–492
Svaibratas (Szwaybrotto) 40, 68, 100
svaiginamieji gėrimai 479, 487, 500, → taip pat gėrimas *svaiginamųjų gėrimų*
Swente Azere → Šventežeris
Swinton, Swyntoppe, Swyntove → Šventoji, upė
Szwaybrotto → Svaibratas

šalinimas *lyties organų* 457
šalis *[amžino gyvenimo]* 118, 124, 230
šalmai 298, 308, → taip pat įkapės: *šalmai*
šaltiniai 39, 68, 100, 190, 225
– *šventi* 188
→ taip pat garbinimas *šaltinių*
šarvai 46, 75, 108, 298, 300, 308, 310, 341, 351, 449, 451–452, 456, 460, 466, 523–524, → taip pat aukojimas *šarvų*, įkapės: *šarvai*
Šatijų (Sethen) kaimas 418–420
šaudymas iš lankų į dangų 118, 124
šeimos šventės → šventės *šeimos*
šermenys 46–47, 75–76, 108–109, 164–165, 264, 276, 283, 290, 450, 487–488, 500–503, → taip pat gėrìmas *šermenyse,* lenktynės *žirgų* (per šermenis), puotavimas *šermenyse,* žaidimai *šermenų*
šernas (-ai) 44, 73, 106, 140, 143, 145, 264–267, → taip pat atvaizdai *šernų*, medžiojimas *šernų*
šiaudai *kviečių* 116, 122–123
šilas 513–514
širdis 283, 290, → taip pat valgymas *širdies*
šlakstymas *krauju kalavijų ir iečių* 219, 221
šliužas (-ai) 494, 533, 537, 615–616
šluotražiai 284, 291, → taip pat valymas *krikšto šluotražiais*
šmėkla 279, 286
šova 264
šunys 277, 282–283, 289–290, 334, 344, 360, 369, 457, 463, 469, 507–508, → taip pat aukojimas *šunų*, įkapės: *šunys*
Šventa, upė 353
Šventainė, upė 353
Šventakiemis 353
Šventaragio slėnis → slėnis *Šventaragio*
Šventaragis (Rogyare) 46, 75, 108, 265, 378, 428, 430–431, 438–439, 445, 450, 531
šventas (-a, -i) 36, 64, 95, → taip pat akmuo *šventas*, apeigos *šventos*, aukos *šventos*, ąžuolai *šventi*, daiktai *šventi*, ežerai *šventi*, Gabija *šventa*, gamtos objektai ir reiškiniai *šventi*, giraitė *šventa*, giria *šventa*, kaimas *šventas*, kalneliai *šventi*, kalva *šventa*, laukai *šventi*, liepa *šventa*, medžiai *šventi*, miškai *šventi*, miškeliai *šventi*, Panikė *šventa*, paukščiai *šventi*, šaltiniai *šventi*, tauta *šventa*, ugnis *šventa*, upės *šventos*, vandenys *šventi*, viešpatė *šventa*, vietos *šventos*, vyras *šventas*, žalčiai *šventi*, žvėrys *šventi*
šventė (-ės) 37, 65, 96, 128, 503, 555, 557, 576, 578
– *darbo* 30, 58, 88
– *Dioniso* 119, 125
– *kalendorinės* 9, 13, 19, 30–31, 35–36, 48, 58, 63–64, 77, 88, 94–95, 110
– *rudens* 479, 543, 555, 560, 576, 581, → taip pat aukojimas *šventėje* (*rudens*), puotavimas *šventėje* (*rudens*)
– *šeimos* 9, 13, 19, 31, 35–36, 48, 58, 63–64, 77, 88, 94–95, 110, 478, 486–487
– *vilkų garbei* 114
šventenybės 337, 348, 561, 582, → taip pat virinimas *šventenybių*
Šventežeris (Szwente Azere) 418, 420–421
šventieji *[nekrikščioniški]* 490–491, → taip pat gerbimas *šventųjų [nekrikščioniškų]*
šventikas (-ai) 128, 171, 173, 175, 183, 359, 369
– *vyriausiasis* 358, 368
šventykla (-os) 41, 43–45, 48–49, 69, 72–74, 78, 101, 104–107, 111, 117, 119, 123, 193, 195–196, 206–208, 446–447, 457, 463, 469, 471, 497, 519–521, 543, 546, 566, 589, 591, 594, 599, 601, 603

– *Artemidės* 117, 123, 128
– *medinė* (*-ės*) 119, 125
– *Perkūno* 44–45, 73–74, 105–106
šventinimas
– *alaus* 504
– *gėrimo Kresze* 479, 481, 483
– *gyvulių* 503–504
Šventiškė, upė 353
Šventiškiai, kaimas 353
Šventoji (Schwente, Swinton, Swyntoppe, Swyntove), upė 418–420, 428, 432–437, 440–445
šventosios misijos dalyviai → perferėjai
šventovė (-ės) 33, 43, 45, 60, 71, 74, 91, 104, 106, 117, 123, 128, 318, 329–330, 354, 378, 472, 552, 572, 647
Šventūnų giria 445
Šventupė 428
šviesuliai *dangaus* 38, 66, 98, → taip pat garbinimas *šviesulių* (*dangaus*)
švinas 46, 75, 108, → taip pat būrimas *iš švino*

Tarapita (Tharapita, Tharapitha) 283–284, 290–291
tarnai 46–47, 75–76, 108–109, 230, 232–233, 360, 369, 450, 534, 537
– *kulto* → žynys
→ taip pat įkapės: *tarnai*
tarnaitės 47, 76, 109, 230, 232–233, 334, 344, 360, 369, → taip pat įkapės: *tarnaitės*
Tartaro bedugnė 605
tauras 265, 456–457, 461, 467, → taip pat aukojimas *kraujo* (*tauro*)
taurė 589, → taip pat gerbimas *taurės*
tauta *šventa* 128
Tawalas → Teliavelis
Tėbų mitų ciklas 128
teisės *tėvo* 236
tekantis vanduo → vanduo
tekėjimas *kraujo* → būrimas *iš kraujo tekėjimo*
tekėjimas *saulės* 531, 533, 537
Teliavelis (Tawalas, Telvis, Tialfi) 39, 68, 100, 256–258, 260–261, 264, 266, 268, 544
Tesėjas 129
tėvynė *[džiaugsmo ir amžino gyvenimo]* 232–233
tėviškėlė → karstas
tėvo teisės → teisės *tėvo*
Tharapita, Tharapitha → Tarapita
Tialfi → Teliavelis
Tindarėjas 146
Týr → Tiuras
titanai 605
Tiuaz 40, 68, 100
Tiuras (Týr) 40, 68, 100
tivar 40, 68, 100, → taip pat dievai
trečia dalis karo grobio 294, 299, 309, 334, 344, 361, 370, → taip pat aukojimas *grobio* (*karo*)
trys
– dienos → dienos *trys*
– kuorai → kuorai *trys*
Tufel → velnias
tulisonys (tuliczyne, Tulissones, tulldisman) 236–237, 239–240
turtas 46, 75, 108, 167–168, 232–233, → taip pat dalijimas *turto,* įkapės: *turtas*
tvirtovė 471–472

ugniakuras 560, 563, 581, 583
ugniavietė 48, 77, 110, 560, 563, 580–581, 583
ugnies
– garbintojas (-ai) → garbintojai *ugnies*
– prižiūrėtojos → merginos *ugnies prižiūrėtojos*
ugnis 38, 42, 66, 71, 98, 104, 197, 199, 266–267, 270–271, 281, 283, 288, 290, 301, 311, 316–317, 422–425, 429, 458–459, 461, 464–465, 467, 470, 513, 531, 535, 538, 542, 552, 557, 560–561, 565, 578, 582, 602, 604, 607–608, 635
– *amžinoji* 42, 71, 103, 198, 334, 344, 359, 369, 534–535, 537–538, 546, 551, 554–555, 557, 559, 563, 566, 572, 574, 576, 578, 580, 583, 591, 594
– *požemio* 258
– *šventa* 43, 71, 104, 543, 555, 559, 563, 576, 580, 583, 589, 591, 594
→ taip pat būrimas *iš ugnies*, garbinimas *ugnies*, gerbimas *ugnies*, kultas *ugnies*
Ukapirmas (Ockopirmus) 41, 69, 101, 257
ūkio globėjas → globėjas *ūkio*

Ulinas (Ull, Ullinn, Ullr) 40, 69, 101, → taip pat velnias
umidės (humides) 224–225, → taip pat garbinimas *umidžių*
uolos 39, 68, 100, 224–225, → taip pat garbinimas *uolų*
upė (-ės) 278, 285, 353, 435, 442–443, 479, 481, 483
– *šventa* 42, 44, 70, 73, 103, 105
→ taip pat garbinimas *upių*, gerbimas *upių*, plovimas *krikšto upėse*
urnos *laidojimo* 450
urvas 184, 186
uždegimas *žibintų* 550, 571, → taip pat garbinimas *Žibintos*
užkalbėjimai 22, 36, 50, 64, 79, 95
užkūrimas *židinio* 550, 571, → taip pat garbinimas *Žibintos*
užmynimas *ieties* 278, 285, → taip pat būrimas *aukos likimo*
užtemimas *saulės* 278, 285
užuolaidos aplink ąžuolą 44, 73, 105

Vaidevutis 114, 265
vaidila (-os) (wandeln) 42, 71, 103, 353, 489–491
vaiduoklis 248
vaikai 47, 76, 110, 264, 266–267, 506–508
– *dieviškieji* 128
vaikinai 116–117, 123, → taip pat apvyniojimas *plaukų sruogos*, kirpimasis *plaukų sruogos*, padėjimas *plaukų sruogos*
vainikas *gėlių* 39, 68, 99, 226–228
vainikuotos merginos → merginos, *vainikuotos gėlėmis*
vaisiai 236, 238, 240, → taip pat puošimas *Kurkos stabo*
vaišės 486–487
– *mirusiesiems* 48, 77, 110, 479, 482, 484, 560, 581, 613–614, 616
→ taip pat apribojimas *vaišių*
Vakarinė žvaigždė → Žvorūna
valdžia *maginė* 402
valgymas *širdies* 283, 290
valia *dievų* 259, 278, 284–285, 291
valymas *krikšto šluotražiais* 284, 291
Valpurgijos diena 433, 440
vanduo (-enys) 29, 38–39, 56, 66–67, 86, 98–99, 165, 201–203, 215, 224, 257, 278, 284–285, 291, 479, 497
– *šventas* 333, 344, 358, 367, 545, 565
→ taip pat aukojimas *gėrimų*, garbinimas *vandens*, gėrimas *vandens*, plovimas *krikšto*
varškė 560, 581
vartai
– *aštuoneri* 266–267
– *devyneri* 48, 77, 110, 266–267
Varuna (Váruṇa) 40, 69, 101, 258, → taip pat velnias
vaškas 46, 75, 108, → taip pat būrimas *iš vaško*
vėjas 46, 75, 108, → taip pat būrimas *iš vėjo pūtimo*
Velaunas → velnias
vėlė (-ės) (Dusi) 47–48, 77, 110, 206, 208–209, 248–249, → taip pat atgimimas *vėlės*
Velesas → velnias
velionis → mirusysis
velnias (Cawx, Pickūls, Pyculs, Tufel, Ulinas, Ull, Ullinn, Ullr, Varuna, Váruṇa, Velaunas, Velesas, Vellaunus, Volosas, Велес, Волос) 36–37, 40, 42, 64–65, 68–70, 95–96, 101, 103, 257–258, 260–261, 326, 335, 346, 450, 491–492, 649, 651
Velnio kalnas → kalnas *Velnio*
Venera → Žvorūna
Ventas (Ventus) 510–511
vergas (-ai) 46, 75, 108, 334, 344, 507–508, 531, → taip pat įkapės: *vergai*
verpimas *siūlų* 335, 345, 364, 374, → taip pat garbinimas *siūlus verpiant*
verpstė 116, 127, → taip pat apvyniojimas *plaukų sruogos*, padėjimas *plaukų sruogos*
veršiukas 555, 576, → taip pat aukojimas *veršiuko*
vestalės 555, 576
vestuvių papročiai → papročiai *vestuvių*
viduriai *aukos* 546, 566, → taip pat būrimas *iš aukos vidurių*
vienaakiai 116, 122, 128
viešpatė *šventa* [žynė] 333, 343

vieta (-os)
– *apeigų* 354, 445
– *kulto* 8–9, 13, 18–19, 353, 378, 429
– *laidojimo* 479, 512, 613–614, 616
– *nuošalios* 602, 604, → taip pat garbinimas *nuošalių vietų*
– *šventos* 42–43, 70, 72, 103–104, 318–319, 322, 334, 345, 361, 370, 592, 595
Vilijus (Vilius) 558, 578, 585
Vilkamergė → Vilkmergė
vilkas (-ai) 114, 118, 124, 131–133, 178, 181, 237, → taip pat garbinimas *vilkų*, pasivertimas *vilkais*
vilkė 25, 53, 82
Vilkmergė (Vilkamergė, Wilkamergen, Wilkemerge, Wilkenberg) 428, 436–437, 443–444, 463, 470
vilktakiai 36, 64, 95, 118, 124, 129, 649
vilkų
– garbinimo šventė → šventė *vilkų garbei*
– kailiai → kailiai *vilkų*
vilnoniai siūlai → siūlai
vynas 165, → taip pat aukojimas *gėrimų*, gėrimas *vyno*
vyniojimas *siūlų ant kaulo* 460, 466, → taip pat būrimas *iš siūlų*
vipera 557, 578, → taip pat gyvatė
vyras *šventas* 457, 461, 467
virinimas *šventenybių* 337, 348
Visagalįsis Aukštėjas → Aukštėjas Visagalįsis
Visatos modelis → modelis *Visatos*
Višnakarman 258
višta 237
Volcānus → Vulkanas
Volosas → velnias
Vǫlundr 258
Votanas (Alwaldand) 146
Vulkanas (Volcānus) 40, 42, 68, 71, 100, 103, 258, 544, 557, 578
Vurskaitas (Wurschayto) 40, 68, 100

wandeln → vaidila
Weideler 649, → taip pat burtininkas
Wilkamergen, Wilkemerge, Wilkenberg → Vilkmergė
Wurschayto → Vurskaitas

Zalmoksis → Salmoksis
Zauberer 385, → taip pat burtininkas
zcoberer, zcoberynne 504, → taip pat burtininkas
Zemmes mahti, Zemmes māte → motina *dievų*
Zibintha → Žibinta
Zodiako ženklai 591, 595, 607, 609
Zuikių dievas 39, 68, 100, 256, 258, 260–261, 264, → taip pat globėjas *medžioklės sėkmės*

žaibas 118, 124, 557, 578, → taip pat garbinimas *žaibo*
žaidimas (-ai) *šermenų* 46–47, 75–76, 108–109, 164, 167–168
žaltys (-čiai) (Anxdris, aspis, Notir, Ofionas, Ophion, serpens) 114, 277, 326, 493–494, 542–543, 551–552, 555, 557, 561, 572, 576, 578, 582, 589, 591, 594, 599, 602, 604–605, 607–608, 615–616, 626
– *šventas* 43, 71, 104
→ taip pat apvyniojimas *žalčio apie pasaulio atvaizdą*, aukojimas *žalčiams*, garbinimas *žalčių*, kultas *žalčių*
žarijos 303, 313
žarnos 456, 460, 466, → taip pat ištraukimas *žarnų*
žemė 38, 41, 47, 66, 69, 76, 98, 101, 110, 140, 215, 258, 266–267, 325, 497
– *motina* 38, 66, 98, 140
→ taip pat garbinimas *žemės*
žemės grožybės → grožybės *dangaus ir žemės*
Žemyna 44, 73, 105, 140, 215, → taip pat garbinimas *Žemynos*
ženklas (-ai) 359–360, 368, 370
Žibinta (Zibintha) 550, 571, → taip pat garbinimas *Žibintos*
žibintas (-ai) 550, 571, → taip pat uždegimas *žibintų*
židinys (-iai) 42, 71, 103, 550, 556, 571, 576, → taip pat garbinimas *Žibintos*, užkūrimas *židinio*
žiedas 556, 576, → taip pat įkapės: *žiedas*
žygio sėkmės būrimas → būrimas *žygio sėkmės*

žynė (senutė) 457–458, 464, → taip pat viešpatė *šventa*
žyniavimas 29, 31, 37, 46, 48, 56, 58, 65, 75, 77, 86, 88, 96, 108, 111
žynys (-iai) (Znicz) 9, 13, 19, 42, 44–46, 49, 71, 75, 78, 103, 105, 107–108, 111, 142, 144, 231, 236–237, 257, 265, 278, 285, 294, 299, 309, 329, 331, 333, 343, 402, 457, 489, 507, 509, 512, 534, 537, 543, 545–546, 551–552, 557, 559, 563, 565–566, 572, 578, 580, 584, 589, 591, 594–595, 605, 607, 609, 640, 659
– *pilvo* 386–387
– *vyriausiasis* 44, 73, 105, 330
žirgas (-ai) 47, 76–77, 109–110, 132–133, 143, 145, 164–165, 167–168, 236, 238, 240, 244–246, 270–271, 273–274, 278, 285, 298–300, 308–310, 334, 337, 341, 344–345, 347, 351, 359–361, 366, 369–370, 375, 418, 420–421, 449–453, 456–457, 460–461, 464, 466–467, 475–477, 507–508, 522–524, 531, 534, 537, 546–547, 549, 551, 556, 558, 560, 566–567, 569, 571, 576–577, 579, 581
– *baltas* 46, 75, 108, 335, 345–346, 364, 374
→ taip pat aukojimas *žirgų*, būrimas *aukos likimo*, dalijimas *grobio* (*karo*), dalijimas *turto* (*mirusiojo*), dangstymas *žirgų priešų odomis*, įkapės: *žirgai*, lenktynės *žirgų*, pasirinkimas *žirgo spalvos*
Živa → motina *dievų*
žmogaus oda → oda *žmogaus*
žmogus (-nės) 29, 44, 46–48, 56, 73–77, 86, 106–107, 109–111, 131–133, 142, 144, 236, 238, 240, 386, 411–412, 456, 476–477, 543, 556, 564, 576, 584, → taip pat aukojimas *kraujo* (*žmonių*), aukojimas *žmonių*, būrimas *iš žmonių aukojimo*, įkapės: *žmonės*
žmona (-os) 210–213, 215, 236, 239, 241, 335, 345, 354, 363, 372, 457–459, 464–465, 531, 534, 537, 546, 561, 566, 581, → taip pat įkapės: *žmona*, nusižudymas *žmonų*, paveldėjimas *žmonų*, pirkimas *žmonų*
žmonės, atliekantys apeigas → atlikėjai *apeigų*
žmonių gintarinės figūrėlės → figūrėlės *gintarinės žmonių*
žolės 39, 67, 99, 202–203, 224, 586, → taip pat garbinimas *žolių*, gydymas *žolėmis*
žolininkas (-ai) 586–587
žudymas
– *artimųjų* 458–459, 464–465
– *belaisvių* 48, 78, 111, 273–274, 283, 290, 301, 304, 311, 314, 395, 419–420, → taip pat aukojimas *belaisvių*
– *karių* 459, 465
– *mergaičių* 215–222, 333–343
– *naujagimių* 218–222
žvaigždė (-ės) 41, 46, 70, 75, 102, 108, 264, 333, 344, 358, 367, 545–546, 565–566, → taip pat būrimas *iš žvaigždžių*
Žvėrinė → Žvorūna
žvėrys 258, 358, 369, 564, 584, 614, 616
– *šventi* 560, 580
→ taip pat aukojimas *kraujo* (*žvėrių*)
Žvorūna 39, 68, 100, 264, 266, 268, 541

Велес, Волос → velnias
Волъхв 260, → taip pat burtininkas
Перун → Perkūnas
Ромове → Romuva

Rodyklę sudarė *ASTA PAŽŪSYTĖ*

KRIKŠČIONIŠKŲ TERMINŲ RODYKLĖ

abatas 170, 193–195, 377
Abelis 513
šv. Adalbertas, Vaitiekus → šventieji: *Adalbertas, Vaitiekus*
Adomas 562, 582
advento sekmadienis 615, 617
šv. Aleksandras → šventieji: *Aleksandras*
šv. Aleksijus → šventieji: *Aleksijus*, → taip pat vienuolynai: *benediktinų*
alyvmedis 520–521
altorius 412, 554, 574
amžinas (-asis, -oji)
– atpildas → atpildas *amžinas*
– gyvenimas → gyvenimas *amžinasis*
– pasmerkimas → pasmerkimas *amžinas*
– karalystė → dangus
– šlovė → dangus
amžinos šviesos šaltinis → Dievas
angelai 547, 567
šv. Angelo vienuolija → vienuolijos: *šv. Angelo*
apaštalas (–ai) 172, 174, 202–203, 295, 305, 340, 351, 436, 443, → taip pat malonė *apaštalų*
apaštališkasis
– laiškas 212–213
– palaiminimas → palaiminimas *apaštališkasis*
– sostas 201–202, 341, 352, 553, 573
– Viešpats → Dievas
apaštalų globa 202–203
apeigos 34, 61–62, 92, 236, 389–390, 481, 483, 498, 532, 536, 554, 575, 592, 595, 607–608
Apvaizda 339, 350
arkikatedra 446
arkivyskupas 177–178, 180, 184, 186, 188, 194–195, 205, 218–219, 221–222, 245–246, 272, 389–390, 417, 520–521, 545, 551, 565, 571, 591, 594, 598, 610–613, 623, 634
arkivyskupija 610
atgaila 474
atlaidai 218, 254
atleidimas *nuodėmių* 179, 181, 202–203, 216–217, 220, 222, 227, 229
Atlygintojas → Dievas
atpildas *amžinas* 228–229
Atpirkėjas → Jėzus Kristus
atpirkimas 227, 229, 562, 583
atsivertimas 202–203, 520–521
šv. Augustinas → šventieji: *Augustinas*
auka (–os) 171, 174, 180, 182, 215, 220, 222, 513, → taip pat aukojimas
aukojimas 171, 174, 207–208, 513, 546, 554, 567, 574
Aukščiausiasis → Dievas

balandis *baltas* 270–271, 337, 347
Bazelio visuotinis Katalikų bažnyčios susirinkimas 530, 591, 594, 628
Bažnyčia 28, 30, 36, 46, 54, 57, 63, 75, 84, 88, 94, 108, 202–203, 263, 338, 348, 356, 404–406, 422, 475, 481–485, 490–491, 493, 498, 515–517, 519, 525, 551, 553–554, 571–574, 590, 594, 614, 616, 627–628, 630, 633, 638, 649
bažnyčia (–ios) 30, 34–35, 37, 57, 61–62, 65, 88, 92–93, 96–97, 188–189, 191, 200–202, 220–221, 225, 227–228, 238–242, 256, 280, 282, 287, 289, 327, 334, 336, 344, 346, 378, 412, 446–448, 455, 478, 487, 495–497, 501–502, 516–517, 520–521, 530, 535, 539, 542, 549, 553–554, 563, 570, 574–575, 582, 607–608, 610, 613–614, 616
– *parapinė* 494, 563, 582, 584
bažnytinė
– cenzūra → cenzūra *bažnytinė*
– provincija → provincija *bažnytinė*
benediktinų vienuolynas → vienuolynai: *benediktinų*
Biblija 243, 263
šv. Bonifacas → šventieji: *Bonifacas*, → taip pat vienuolynai: *benediktinų*

brolis (-iai), vienuolijos narys 28, 55, 85, 172, 174–175, 179–182, 215–217, 227–229, 238, 240, 253–254, 269–270, 272–274, 278, 280, 284–285, 287, 290–291, 294, 296, 300–304, 306, 310–315, 327–328, 332, 336–343, 346–352, 356, 365–366, 374–376, 379, 389–390, 412, 419–421, 456, 458–470, 477, 516–518, 520–521, 534, 538, 545, 549, 553–554, 562, 565, 569, 573–575, 582, 585, 592–593, 596

celė 591, 594
celestinų vienuolynas → vienuolynai: *celestinų*
cenzūra *bažnytinė* 201–202
christianizacija 317, 621, 629, 650
cistersų vienuolija → vienuolijos: *cistersų*

dangaus karalystė → rojus
dangiška (-oji)
– garbė 185, 187
– šviesa 545, 565
dangus 36, 64, 95, 173, 175, 178–181, 184, 186, 216–217, 270–271, 337, 347, 402–403, 405–406, 435, 442–443, 513–514, 520–521, 545, 562, 565, 583
dekanas 530
dešimtinė 211–213, 235, 478, 481, 484
diecezija → vyskupija
Dievas (Deus) 28, 36, 39–41, 55, 64, 67–68, 70, 85, 95, 99–100, 102, 156–157, 171–176, 178–181, 184, 186, 194–195, 201–203, 212–213, 215–217, 219–222, 224, 227–229, 232–233, 238, 240, 244, 246, 259, 261, 270–271, 278–279, 281, 284–286, 288, 291, 329, 332–333, 336–340, 342, 344, 346–348, 350–351, 357, 366–367, 375, 378–380, 382, 384, 386–392, 395, 397, 402–403, 419–420, 423–424, 430, 435–438, 443–444, 446–448, 452–453, 456, 458–459, 462, 464–465, 468, 473, 476–477, 479, 487–488, 490–499, 501–502, 504, 513, 515–518, 520–521, 523–524, 526, 535, 538, 543, 545–547, 549–555, 559, 561–563, 564–574, 576, 580–584, 591, 594–595, 611–612, 615–617
– Tėvas 171, 174, 239, 241, 520–521
→ taip pat garbinimas *Dievo*
dieviška (-asis)
– garbė 29, 56, 86
– įkvėpimas 194–195
– liudytojas 185, 187
dievobaimingumas 220, 222
Dievo
– gailestingumas 171, 174
– galybė 184, 186, 270–271, 357, 367, 562, 583
– garbė 39, 67, 99, 227, 229, 284, 291, 487–488, 501–502, 504, 516–517
– globa 357, 367
– įsakymai 357, 367, 491–492, 495–496
– malonė → malonė *Dievo*
– meilė 227, 229, 546–547, 566–567
– Motina → Švč. Marija
– Sūnus → Jėzus Kristus
– valia 184, 186, 195, 278, 285, 337, 319, 322, 337, 347–348, 562, 583
– žodis 34, 62, 92–93, 178–181, 245–246, 279, 286–287, 332, 342, 382, 384, 554, 561, 574, 581
dominikonų
– vienuolija → vienuolijos: *dominikonų*
– vienuolynas → vienuolynai: *dominikonų*
Dovydas 172, 175
dvasia 34, 36, 40, 62, 64, 68, 92, 95, 100, 180, 182, 185, 187, 325, 389, 516–517, 546, 553, 566, 573
– *geroji* 36, 64, 95, 325
– *piktoji* 36, 64, 95, 224, 326, 389, 546, 566
Šv. Dvasia 180, 182, 212–213, 220, 222, 239, 241, 319, 322, 447, 490–491, 520–521, → taip pat malonė *Šv. Dvasios*
dvasinė (-ės, -iai)
– misija 559, 580
– pareigybės 205
– reikalai 481, 484
dvasininkas (-ai) 34–36, 62–63, 93–94, 159, 204, 211, 214–215, 235, 243, 248, 256, 365, 451–452, 475, 495, 552, 561, 573, 581–582
– *stačiatikių* 262

ekskomunika 615, 617
šv. Elžbieta → šventieji: *Elžbieta*
erezija
– *husitų* 590, 594

– *manichėjų* 590, 594, 597, 607–608
Evangelija 216, 278, 285, 477, 520–521, 562, 583, 591, 594, 607–608
evangelikai liuteronai 633
šv. Evencijus → šventieji: *Evencijus*

šv. Fabijonas → šventieji: *Fabijonas*

garbinimas
– *Dievo* 41, 70, 102, 227–228, 232–233, 279, 286, 290, 336, 346, 546, 551, 561, 566, 571, 582
– *Jėzaus Kristaus* 477, 593, 596
– *sakramentų* 494
– *šventųjų* 34, 62, 92, 336, 346, 614, 616
gavėnia 481, 483, 535, 539, 615, 617
geroji dvasia → dvasia *geroji*
giesmės 30, 57, 87, 172, 175, 535, 538
– *šermenų* 185, 187
gyvenimas *amžinasis* 185, 187, 220, 222, 520–521, 547, 567
gundymas 296, 306

husitų erezija → erezija *husitų*

įkvėpimas *dieviškasis* → dieviškasis įkvėpimas
šv. Ipatijus → šventieji: *Ipatijus*, → taip pat vienuolynai: *šv. Ipatijaus*
įsakymai *Dievo* → Dievo įsakymai
išganymas 172, 174, 178–181, 202–203, 212–213, 245–246, 482, 485, 520–521, 548, 569, 615–616
išganymo taurė 220, 222
išganingas mokslas → mokslas *išganingas*
Išganytojas → Jėzus Kristus
išpažintis 479, 481, 483, 496–497
Izraelio tauta 332, 343
įžadai 202–203, 220, 222, 532, 536

Jeruzalė 220, 222
jėzuitai 35, 37, 42, 65, 70–71, 97, 102, 104, 257, → taip pat vienuolijos: *jėzuitų*
Jėzus Kristus 24, 26, 28, 39, 43–44, 52, 54–55, 67, 72–73, 82–83, 85, 99, 104, 106, 127–129, 171–176, 179, 180–182, 190–191, 212–213, 216–217, 220–222, 224–225, 227–229, 238–241, 253–254, 278, 280, 284, 286–287, 290–291, 302, 312, 332, 338, 342, 348, 382, 384, 389–390, 405–406, 412, 423–424, 447, 462, 469, 477, 480, 482–483, 485, 516–517, 520–521, 546, 548, 551–552, 554, 561–563, 566, 569, 572–573, 575, 582–583, 585, 590–594, 596, 605, 611–612, 628, → taip pat garbinimas *Jėzaus Kristaus*
šv. Jokūbas → šventieji: *Jokūbas*
šv. Jonas → šventieji: *Jonas*, → taip pat vienuolynai: *šv. Jono*
šv. Jonas Krikštytojas → šventieji: *Jonas Krikštytojas*
šv. Judas → šventieji: *Judas*
šv. Jurgis → šventieji: *Jurgis*

Kainas 513
kalavijuočiai 28, 30, 55, 57, 85, 87, 275–276, 293
Kalėdos 430, 438, 563, 583
kamaldulių vienuolynas → vienuolynai: *kamaldulių*
kanauninkas 188, 274, 404, 475, 505, 554, 575
kankinys 173, 176, 179–184, 186–187, 190–191
kapelionas 177, 272, 327, 356, 404, 417
kapinės 238, 240, 613–614, 616
kapitula 227–228
karalystė *amžinoji* → Dangus
kardinolas 223, 591, 594, 598, 600, 602, 624
kartūzai 591, 594, → taip pat vienuolijos: *kartūzų*
katalikai 34, 36, 38, 62–63, 66, 92–94, 98, 172, 175, 228–229, 356, 447, 482, 485, 520–521, 534, 538, 551, 571
katalikybė 35, 37, 62–63, 65, 93, 97, 207–208, 212–213, 224–225, 235, 238, 240, 275, 353, 475, 478, 495, 516–517, 530, 532–533, 536–537, 548, 563, 569, 583, 627
katedra 177, 188, 446, 448, 520–522, 530, 535, 538, 554, 562, 574–575, 582, 627, 634
katedros valdytojų taryba 319, 321–322, 324
katekizmas 38, 66, 98
klebonas 475–477, 481, 483–484, 498
komtūras 273, 296, 303, 306, 313, 315, 339–341, 350–351, 356, 428, 435, 443

komunija 172, 175
Konstanco Bažnyčios susirinkimas 475, 515–517, 519, 525–526, 610, 624, 632
kontrreformacija 23, 51, 80
koplyčia (-ios) 336, 346, 535, 539
koplytstulpiai 479
Krikščionių bažnyčia → Bažnyčia
krikštas 30–31, 57–58, 87–88, 212–214, 240, 242–243, 260–262, 276, 278–280, 285–287, 318, 338, 340–341, 348, 350, 352, 354, 388, 391, 401, 416, 418, 446–447, 479, 481, 483, 497, 515–517, 519, 543, 550, 552–553, 561, 570, 573, 582, 611–612
krikštijimas 28–30, 55, 57, 85, 87, 171, 174, 177, 200, 210, 218, 239–242, 275, 284, 291, 336, 346, 389–391, 481, 483, 525, 535, 538–539, 544, 547–548, 551–552, 562–563, 568–569, 571–572, 582–583, 611–612
krikštynos 36, 64, 95, 478, 486–488, 503, 534, 538
krikšto
– malonė → malonė *krikšto*
– sakramentas → sakramentas *Krikšto*
– vanduo 202–203, 239, 241, 278, 285, 338, 348, 520–521, 553, 561, 573, 582
kryžiaus
– karai 200, 214, 218, 631
– ženklas 194, 195, 220, 228–229
– žygiai 28–30, 54–55, 57, 84–85, 87, 193, 200, 223, 226, 245–246, 353, 449, 530, 623, 630, 650
kryžiuočiai 28, 30–31, 55, 57, 59, 85, 87, 200, 211, 226, 228–229, 235, 269–272, 317, 329–330, 354, 377–380, 391, 394, 401, 408–409, 428–429, 451–452, 455–456, 462, 468, 475–476, 486, 505, 507–508, 512, 515–517, 526, 534, 538, 540, 542–543, 549–550, 569–570, 592, 596–597, 610, 618, 622, 633–634, 641, 646, 648–650
kryžius (-iai) 173, 175, 317, 397, 412, 423–425, 452–453, 479, 491–492, 534, 538, 554, 575
kunigas (-ai) 34, 45, 61–62, 74, 92–93, 106, 172, 174, 185, 187, 212–213, 225, 239, 241, 275, 279–280, 283–284, 286–287, 290–291, 327, 336, 346, 418, 455, 489–491, 497, 522, 532, 535–536, 539, 542, 552, 554, 562, 572, 575, 582, 615–616
– *reformatų* 34, 62, 93
Kūrėjas → Dievas
kurija 200, 218, 226, 235, 598, → taip pat popiežiaus kurija

laidotuvės 36, 64, 95, 478, 486, 549, 570, 614, 616
laiminimas → palaiminimas
šv. Lukas, evangelistas → šventieji: *Lukas, evangelistas*

magistras 43, 72, 104, 188, 193, 204–205, 250, 253, 269, 272–274, 283, 289–290, 293, 298, 304, 308, 314–315, 327–329, 338–339, 348–350, 356, 377, 379, 385–387, 397–398, 417, 419–421, 458–461, 463–467, 469, 473–475, 486, 489, 495–496, 500, 503, 505, 512, 522–524, 562, 582–583, 593, 596, 610–613, 639
malda (-os) 172–173, 175, 184–187, 212–213, 228–229, 278–279, 284–286, 291, 452–453, 535, 539, 546, 552, 561, 566–567, 572, 582
maldininkas (-ai) 336, 347, 449, 451–452, 630
maldos namai 336, 346
malonė 180, 182, 319, 322, 520–521, 553, 573
– *apaštalų* 202–203
– *Dievo* 220–221, 232–233, 260–261, 319, 322, 520–521, 562, 583
– *šv. Dvasios* 447
– *krikšto* 227–228, 244, 246, 516–517
manichėjų erezija → erezija *manichėjų*
Švč. Marija, Švč. Mergelė, Dievo Motina, Nekaltoji Mergelė, Palaimintoji Mergelė 28, 55, 85, 150, 227, 229, 253–254, 270–271, 402–403, 405–406, 435, 442–443, 446–448, 459, 466, 562, 583, 592, 596
šv. Marija (Mortos sesuo) → šventieji: *Marija* (*Mortos sesuo*)
Švč. Marijos Ėmimo į dangų diena → Žolinė
šv. Martynas → šventieji: *Martynas*
šv. Matas → šventieji: *Matas*
Mažųjų brolių vienuolija → vienuolijos: *pranciškonai*
meilė *Dievo* → Dievo meilė
Švč. Mergelė → Švč. Marija
šv. mergelės vestalės 545, 565

metropolija 426, 535, 538
metropolitas 422, 426–427
minėjimas *mirusiųjų* 185, 187, 478
misija (-os) 177, 200, 214–215, 218, 353, 559, 580
misijiniai karai 226
misijinis vyskupas → vyskupas *misijinis*
misionierius (-iai) 28, 55, 85, 214–215, 243, 275, 384
mišiolas 497
šv. Mišios 171–172, 174–175, 179, 181, 184, 186, 481, 483, 535, 539, 546, 567
mitra 185, 187
mokslas *išganingas* 202–203
monstrancija 554, 575
šv. Morta → šventieji: *Morta*
moterystė 239, 241
Motina Bažnyčia → Bažnyčia
Motina Dievo → Švč. Marija

naujakrikščiai 212–213, 216, 218, 220–221, 238–241
Naujasis Testamentas 562, 583, → taip pat Evangelija
Nekaltoji Mergelė → Švč. Marija
nemirtingumas 545, 565
nešvarios dvasios → dvasia *piktoji*
Nojus 243
Nukryžiuotasis → Jėzus Kristus
nuncijus 238, 240
nuodėmė 179, 181, 202–203, 216–217, 220, 222, 227, 238–241, 481–483, 485, 561–562, 582–583, → taip pat atleidimas *nuodėmių*
nuodėmklausys 248, 554, 575
nusidėjėlis 520–521

oficiolas 522
Ostija 207–208

palaiminimas 490–491
– *apaštališkasis* 171, 174, 201–202, 275, 278, 285, 552, 573
Palaimintoji Mergelė → Švč. Marija
Palaimintosios Mergelės Ėmimo į dangų šventė → Žolinė
pamaldos 184, 186, 554, 563, 575, 584
pamaldumas 220, 222
pamokslas (-ai) 201, 203, 220, 222, 337, 347, 501–502, 561, 581
pamokslininkas (-ai) 171, 173, 520–521
Pamokslininkų ordinas → vienuolijos: *dominikonų*
parapija (-os) 34–36, 45, 62–63, 74, 93–94, 106, 320, 323, 481, 483, 554, 574–575
parapinė bažnyčia → bažnyčia *parapinė*
pasaulio
– Kūrėjas → Dievas
– sukūrimas → sukūrimas *pasaulio*
Paskutinis teismas 47, 77, 110, 615, 617
pasmerkimas *amžinas* 562, 583
pasninkas 482, 484, 497, 532, 535–536, 539
patepimas 553, 573
patriarchas 30, 57, 87, 263, 422–427
šv. Pauliaus atsivertimo diena 419–420, → taip pat šventieji: *Paulius*
pavyskupiai → sufraganai
Pelenų diena 551, 572
Pelenų sekmadienis 523–524
šv. Petras → šventieji: *Petras*
šv. Petras Erfurtietis → šventieji: *Petras Erfurtietis*
piktoji dvasia → dvasia *piktoji*
piligrimas 625
pirmasis žmogus → Adomas
popiežiaus kurija 235
popiežius (-iai) 28–30, 32, 35, 39, 41, 54–56, 59, 62, 67, 70, 84–86, 89, 93, 99, 102, 132, 177, 200–202, 210–216, 218–222, 224–226, 235, 238–241, 243, 245–246, 260–261, 275, 330, 334, 341, 344, 352–353, 358, 368, 385, 388–392, 401, 404, 407–410, 446–447, 473, 475–478, 486, 493, 497, 500, 503, 515, 525–526, 530, 548, 551–552, 569, 571, 573, 588, 598, 600, 607–610, 613, 630, 641–642, 649, 655
pragaras 36, 64, 95, 179, 181, 239–241, 477
pranciškonai → vienuolijos: *pranciškonų*
prelatas (-ai) 341, 352, 494–496, 532, 535–536, 538–539, 554, 575, 615–616
protestantizmas 36–37, 63, 65, 94, 97
provincija *bažnytinė* 214, 218, 493–494, 613–614, 616

psalmė (-ės) 172, 174–175, 178, 180

Ramintojas → Dievas
reformacija 23, 34–35, 51, 61–63, 80, 92–93
Rytų bažnyčia → stačiatikiai
rojus → dangus
Romos bažnyčia → Bažnyčia

šv. Sabina → šventieji: *Sabina*, → taip pat vienuolijos: *šv. Sabinos*
sakramentas (-ai) 207–208, 418, 482, 485, 494, 498–499
– *Krikšto* 284, 291
– *Sutvirtinimo* 498
→ taip pat garbinimas *sakramentų*
šv. Scholastikos diena 420–421
šv. Sebastijonas → šventieji: *Sebastijonas*
Sekminės 433, 441, 462, 468
Senasis Testamentas 513
siela 36, 64, 95, 172–175, 214–217, 280, 284, 287, 290, 332, 337, 342, 347, 402–403, 452–453, 462, 468, 482, 485, 513–514, 545, 547, 565, 567, 615–616
šv. Simonas → šventieji: *Simonas*
sinodas 35, 38, 40–41, 63, 66, 68–69, 94, 98, 100–101, 326, 386, 426–427
Sionas 553, 573
skaistykla 337, 347
stačiatikiai 29, 56, 86, 256, 262, 280, 287, 388, 422, 590, 594, 607–608
šv. Stanislovas → šventieji: *Stanislovas*
stebuklas (-ai) 183, 185, 187, 270–271, 335, 346
stogastulpiai 479
stula 185, 187
sufraganai 219, 221–222, 245–247, 613
sukūrimas *pasaulio* 159, 561–562, 581–583
sutarties patvirtinimo apeigos 423–425
Sutvirtinimo sakramentas → sakramentas *Sutvirtinimo*
Sutvėrėjas → Dievas

šermenų giesmės → giesmės *šermenų*
šėtonas → velnias
šventadienis (-iai) 34, 62, 92, 480–484, 489–492, 496–497, 501–502
šventieji 28, 34, 55, 62, 84, 92, 185–186, 336, 346, 494–496, 553, 574, 614–616
– *Adalbertas, Vaitiekus* (*Adalbert, Adalberts, Adalbertus, Adalpertus*) 29, 170–187, 190–192, 211, 382, 384, 545–547, 565–567, 623–624, 627–628, 631, 633–636, 638, 640–643, 649–650
– *Aleksandras* 562, 582
– *Aleksijus* 170, 177
– *Augustinas* 248–249
– *Bonifacas* 170
– *Elžbieta* 563, 583
– *Evencijus* 562, 582
– *Fabijonas* 434, 442
– *Ipatijus* 256
– *Jokūbas* 340, 351
– *Jonas* 193, 455
– *Jonas Krikštytojas* 278, 285, 338, 349
– *Judas* (*Tadas*) 433, 441
– *Jurgis* 180, 182, 184, 186
– *Lukas* 432, 440
– *Marija* (*Mortos sesuo*) 553, 574
– *Martynas* 254, 554, 559, 575, 580
– *Matas* 477
– *Morta* 553, 574
– *Paulius* 419–420
– *Petras* 194–195, 202–203, 221–222
– *Petras Erfurtietis* 411–412
– *Sabina* 223
– *Sebastijonas* 434, 442
– *Simonas* 433, 441
– *Stanislovas* 446–448, 554, 574, 636, 647
– *Teodoras* 562, 582
– *Tiburcijus* 437, 444
– *Tomas* 436, 444
– *Valentinas* 419–420
→ taip pat garbinimas *šventųjų*
Šventoji žemė 223–225
šviesa 270–271, 520–521
šviesos Tėvas → Dievas

teismo diena → Paskutinis teismas
šv. Teodoras → šventieji: *Teodoras*
teologija 205, 230, 404, 455
Tėve mūsų → Viešpaties malda
tėviškoji dvasia → Dievas

šv. Tiburcijus → šventieji: *Tiburcijus*
Tikėjimo išpažinimas 481, 483, 497, 501–502, 552, 561, 572, 582
tikėjimo tiesos 552, 573
šv. Tomas → šventieji: *Tomas*
Švč. Trejybė 243, 446–448, 554, 574

Užgavėnės 489, 491–492, 523–524

šv. Vaitiekus → šventieji: *Adalbertas*
šv. Valentinas → šventieji: *Valentinas*
valia *Dievo* → Dievo valia
vanduo → krikšto vanduo
šv. Velykos 564, 584
velnias 23, 35–36, 51, 63–64, 80, 94–95, 179, 181, 232–233, 266, 268, 279, 286, 295–296, 298, 305–306, 308, 326, 334, 339, 344, 350, 360–362, 365, 370, 374, 388–390, 456, 460–461, 466–467, 491–492, 523–524, 543, 555, 576, 592, 595
Verbų sekmadienis 563, 584
vestalės → šv. mergelės vestalės
vestuvės 36, 64, 95, 478, 482, 484, 486–489, 491–492
vicemagistras 301, 311
vienuolijos
– *šv. Angelo* 591, 594
– *cistersų* 244, 246, 278, 285, 293, 332, 342, 394
– *dominikonų* 243, 248, 393, 562, 582
– *jėzuitų* 34, 62, 93
– *kartūzų* 591, 594
– *pranciškonų* 230, 243, 390, 393, 401, 554, 575, 585
– *šv. Sabinos* 223
vienuolynai 28, 55, 84, 155, 304, 313, 377–379, 455, 489, 535, 539, 649
– *benediktinų šv. Bonifaco ir Aleksijaus* 170
– *celestinų* 449
– *dominikonų* 407
– *šv. Ipatijaus* 256
– *šv. Jono* 193
– *kamaldulių* 590, 594
vienuolis (-iai) 155, 170, 172, 174–175, 177–178, 193–195, 204, 215, 243–244, 246, 248, 272, 292–293, 325, 332, 342, 377, 390, 393, 401, 417, 489, 549, 569, 588, 597
Viešpaties malda 481, 483, 497, 501–502, 561, 582
Viešpats → Dievas
Viešpats Jėzus Kristus → Jėzus Kristus
vyskupas (-ai) 28–29, 32–33, 35, 40–42, 44–45, 55, 59–60, 62–63, 68–70, 73–74, 85, 90–91, 93–94, 100–102, 106–107, 171–174, 177–181, 183–187, 190–191, 194–195, 200–202, 204–205, 207–208, 214–216, 219–223, 225, 227–228, 235, 238, 240, 244, 246–247, 254, 256, 275, 278, 280–282, 285–289, 295, 305, 319–324, 332, 337, 342, 347, 353, 382, 384, 386, 391, 397, 417, 419–420, 446–447, 475–481, 483–484, 486, 491–493, 495, 497–498, 500–502, 512, 520–521, 542, 548, 552–554, 569, 573–575, 610–613, 615, 617, 623–624, 629, 634, 636, 639, 647
– *misijinis* 214
vyskupija 38, 66, 98, 214, 220–222, 319–320, 322–323, 355, 395, 475, 478, 486, 493, 497, 522, 545, 554, 565, 575, 610, 613, 627
vyskupų sinodas 326
Visų Šventųjų diena 397–398, 431, 439

Žolinė 402–403, 406, 435, 442–443

Rodyklę sudarė *ASTA PAŽŪSYTĖ*

TAUTŲ IR GENČIŲ RODYKLĖ

Rodyklė apima tik šaltinių tekstus

Acatziri → akacirai
acibai (Acibi) 150–151
Aegyptii → egiptiečiai
Aeolici → eoliečiai
Aesti, Aestii → aisčiai
agatyrsai (Agathyrsi) 150–151
aisčiai (Aesti, Aestii, Aisti, Esti, Haesti) 143, 145, 156–157, 160, 163, 166–169
akacirai (Acatziri) 160, 161
alanai (Alani, Halani) 150–151, 153, → taip pat alaunai
alaunai (Alauni) 150–151
alaunai skitai → skitai alaunai
alizonai 115, 121
amaksobijai (Amaxobii) 150–151
amazonės 119–121, 125–126
amodokai (Amodoci) 150–151
anartofraktai (Anartophracti) 150–151
androfagai 115, 122
aorsai (Aorsi) 150–151
arimfėjai (Aremfaei) 153
arsijetai (Arsietae) 150–151
atikiečiai (Attici) 546, 566
aukštaičiai (Ousteten) 365, 375
avarinai (Avarini) 150–151

bartai (Barthi) 338, 348
basternai (Basternae) 150–151
bijesai (Biessi) 150–151
bodinai (Bodini) 150–151
Boemi, Boëmi, Bohemi → čekai
boruskai (Borusci) 150–151
bosforėnai (Bosporani) 601, 603–604
bosniai (Bosnenses) 590, 594, 607–608
Bosporani → bosforėnai
britai (Britanni) 143, 145
budinai 116, 118–119, 122, 124–125
bulgarai (Bulgari) 590, 594, 607–608
burai (Buri) 142, 144
burgijonai (Burgiones) 150–151

Carbones → karbonai
Careotae → kareotai
Caryones → karijonai
Carni → karnijiečiai
Carpiani → karpianai
Celtae → keltai
Celtoscythae → keltoskitai
cestobokai (Coestoboci) 150–151
chatai (Chatti) 141, 143
chunai (Chuni) 150–151
Cimbrici → kimbrai
Coestoboci → cestobokai
Corres → kuršiai
Cotini → kotinai
Croacij, Croatini → kroatai
Curones → kuršiai

čekai (Boemi, Boëmi, Bohemi) 190–191, 245–246, 545, 565, 590, 594, 607–608

dalmatai (Dalmatae) 590, 594, 607–608
danai (Dani) 163, 190, 192, 283–284, 290–291
Deutschen, Dewtcze → vokiečiai
dorėnai (Dorici) 546, 566

egiptiečiai (Aegyptii) 602, 604
eksobigitai (Exobigytae) 150–151
eoliečiai (Aeolici) 546, 566
estai (Estones) 224–225, 282, 289–290
estenai (Estenes) 232–233
Esti → aisčiai
Estones → estai

finai (Phini) 150
finikiečiai (Phoenices) 602, 604
frungudijonai (Phrungudiones) 150–151

galai (Galli) 142, 144, 233–234, 600–603
galatai (Galatae) 232–234

galindai (Galindae, Galindite) 150–151, 332, 338, 343, 348
Galli → galai
gelonai (Geloni) 119, 125, 132–133
germanai (Germani) 136–137, 141–145, 150, 160, 232–233
getai (Getae) 117–118, 123–124, 160, 190, 192, 207–209, → taip pat gotai
gevinai (Gevini) 150–151
gitonai (Gythones) 150
gotai (Gothi, Gotones) 142, 145, 160, 190, 192, 507–508, → taip pat getai
graikai (Graeci) 115, 118–119, 124–125, 267–268, 280, 287, 532, 536, 541, 590, 594, 601–604
gutonai (Guttones) 136–137

Haesti → aisčiai
Halani → alanai
harijai (Harii) 142, 144
helizijai (Helisii) 142, 144
helvekonai (Helveconae) 142, 144
hiperborėjai 116–117, 122–123
hosijai (Hossii) 150–151
hunai (Hunni) 150–151, → taip pat alaunai

Iaczwingi, Iaszwingi → jotvingiai
Iazyges → jazygai
idrai (Idrae) 150–151
Ietvesi → jotvingiai
igilijonai (Igylliones) 150–151
Ionici → jonėnai
isedonai 116, 122
italai (Itali) 555–557, 576–578

jazygai (Iazyges) 150–151
jemai (Емь) 266, 268
jonėnai (Ionici) 118, 124, 546, 566
jotvingiai (Iaczwingi, Iaszwingi, Ietuesi, Ятвезе, Ятвязе) 245–246, 259–260, 266, 268, 547–548, 557, 568–569, 577
Judayci → žydai

kalipidai 115, 121
karbonai (Carbones) 150–151
kareotai (Careotae) 150–151
karijonai (Caryones) 150–151
karnijiečiai (Carni) 590, 594, 607–608
karpijanai (Carpiani) 150–151
kėjiečiai 117, 123
keltai (Celtae) 600, 602–603
keltoskitai (Celtoscythae) 603
kimbrai (Cimbrici) 600, 602
kotinai (Cotini) 142, 144
kroatai (Croacij, Croatini) 590, 594, 607–608
kuršiai (Corres, Curones, Kuren) 232–233, 278, 281, 286, 288, 304, 313, 513–514
kvadai (Quadi) 142, 144

latgaliai (Letthgalli, Letthigalli) 279–280, 287
Latini → lotynai
latviai (Letthi, Litthi) 281–283, 288–290
Lechitae → lenkai
Lectimi → lietuviai
lemovijai (Lemovii) 142, 145
lenkai (Lechitae, Polani, Polenen, Poloni) 150–151, 179, 181, 190–192, 207–209, 270, 382–383, 390, 408–409, 545, 548, 554, 561, 565, 568, 574, 576, 582, 590, 594, 607–608
Lethowini → lietuviai
Letthgalli, Letthigalli → latgaliai
Letthi → latviai
Letthones → lietuviai
Letwini → lietuviai
lietuviai (Lectimi, Lethowini, Letthones, Letwini, Lithuani, Lithwani, Lythwani, Litifani, Littawen, Litthauer, Littouwin, Littowen, Littowin, Lituani, Litwani, Литва, Литовский род) 232–233, 260–261, 266, 268, 270–271, 273, 279–283, 286–290, 296, 300–301, 306, 310–311, 334, 338–341, 344–345, 349, 352, 361, 365–366, 370, 374, 376, 395, 402–403, 408–409, 419–421, 423–424, 427, 447, 458–459, 461, 463–465, 467, 470, 477, 523–524, 528–529, 545–546, 549–550, 552, 555–558, 565–566, 568–570, 572–578, 580, 590–591, 594, 600–604, 607–608
litalai (Lithali) 555, 557, 575, 578
Lithuani, Lithwani, Lythwani, Litifani, Lituani, Littawen, Litthauer, Littouwin, Littowen, Littowin, Litwani → lietuviai

liutičiai (Liuticenses) 171, 173
lyviai (Livones, Livonienses, Либь) 224–225, 232–233, 266, 268, 278–283, 285–289
Livones, Livonienses → lyviai
lotynai (Latini) 280, 284, 287, 291, 545, 555–556, 565, 575–576
lugijai (Lugii) 142, 144–145

manimai (Manimi) 142, 144
markomanai (Marcomanni) 142, 144
marsignai (Marsigni) 142, 144
masagetai (Massagetae) 150–151, 153, 592, 596, → taip pat alaunai
melanchlenai (Melanchlaeni) 116, 119, 122, 124, 132–133
moravai (Moravi) 590, 594, 607–608
mozūrai (Mosaviti) 507–508

nadruviai (Nadrowitae) 338, 348
nahanarvalai (Nahanarvali) 142, 144
nalšėnai (Nalsani) 245–246
naskai (Nasci) 150–151
Nattangi → notangai
navarai (Navari) 150–151
neurai 115, 118, 121, 124
nipsėjai 117, 123
nortmanai (Nortmanni) 163, → taip pat svenonai
notangai (Nattangi) 336–338, 347–348

odrisai 117, 123
oflonai (Ophlones) 150–151
ombronai (Ombrones) 150–151
Ophlones → oflonai
osai (Osi) 142, 144
osilai (Osyli) 150–151
Ousteten → aukštaičiai
oziliečiai (Osilianes) 232–233

pagaritai (Pagaritae) 150–151
pagudėnai (Pogesani) 338, 348
pamarėnai (Pomerani) 190, 191
panonai (Pannonii) 142, 144
peonai 116, 123
persai 118, 124, 602, 604
peucinai (Peucini) 150–151
Phini → finai
Phoenices → finikiečiai
Phrungudiones → frungudijonai
pijengitai (Piengitae) 150–151
Pogesani → pagudėnai
Polani → lenkai
poleksėnai (Pollexiani) 207–209
Polenen, Poloni → lenkai
Pomerani → pamarėnai
prūsai (Prateni, Preusen, Preussen, Prewsen, Prewssen, Prusci, Prussi, Prussin, Pruszin, Pruteni, Prutheni, Prutones, Pruzi, Pruzin, Pruzzi, Проусы) 149, 150, 171, 174, 189–192, 195, 207, 209, 224–225, 227–228, 232–233, 238, 240, 245–246, 266, 268, 319, 322, 332–335, 337, 343–346, 348, 357–359, 361, 363–364, 367–369, 371, 373, 379– 380, 382–383, 458, 464, 480–485, 488, 490–492, 498–499, 501–502, 504, 507–508, 523–524, 541, 545–547, 550, 565–568, 570, 592–593, 596

Quadi → kvadai

ranai (Rani) 190–191, → taip pat runai
reukanalai (Reucanali) 150–151
roksolanai (Roxolani) 150–151
romėnai (Romani) 190, 192, 546, 555, 557, 566, 575–578, 601–604
Roxolani → roksolanai
rugijai (Rugii) 142, 145
runai (Runi) 189–191, → taip pat ranai
rusai (Russin, Ruszin, Rutheni, Ruzzi) 190–191, 195, 207–208, 280–281, 284, 287–288, 291, 382–383, 390, 414–416, 423–424, 523–524, 545, 550, 555–556, 558, 565, 570, 576–577, 579, 590, 594, 607–608

sabokai (Saboci) 150–151
saksai (Saxones) 278, 285, 293, 596
salai (Sali) 150–151
Salmaite, Samagitae, Samagittae, Samaiten, Samayten, Samaythen, Samayti, Samayts, Sameiten, Samieten → žemaičiai
Sambitae, Samlander → sembai

sargatai (Sargatii) 150–151
sargetai (Sargetae) 153
sarmatai (Sarmatae) 142, 144, 150
sauromatai 116, 119, 121–122, 125–126
savarai (Savari) 150–151
Saxones → saksai
Schalwerae, Schalwitae → skalviai
Schlavi → slavai
Scythae → skitai
Scythae alauni → skitai alaunai
Sclavi, Sclavonitae → slavai
sėliai (Selones) 282, 289, 295, 305
sembai (Sambiensi, Sambitae, Samlander, Sembi, Semen) 190, 192, 297, 301, 307, 311, 336, 338, 340, 346, 348, 351, 504
Semegallen, Semgallen → žiemgaliai
Semen → sembai
Semigalli → žiemgaliai
semnonai (Semnones) 141–142, 144
sitonai (Sithones) 143, 146
skalviai (Schalwerae, Schalwitae) 419–420, 461, 467
skirmiadai 117, 123
skitai (Scythae) 115–116, 118–122, 124–126, 160
– alaunai (Scythae alauni) 150–151
– artojai 115, 121
– klajokliai 115, 122
– laisvieji 119, 125
– žemdirbiai 115, 121
slavai (Schlavi, Sclavi, Sclavonitae) 163, 172, 174, 190–192, 558, 579, 590, 594, 607–608
stavanai (Stavani) 150–151
sturnai (Sturni) 150–151
sūdinai (Sudini) 150–151
sūduviai (Sudowite) 333, 343
Suebi → svebai
Suenones → svenonai
Sueones → švedai
Suiones → svijonai
sulonai (Sulones) 150–151
svebai (Suebi) 141–145
svenonai (Suenones) 163, → taip pat nortmanai
svijonai (Suiones) 142–143, 145–146
Sweon → švedai
Szomoyth → žemaičiai

švedai (Sueones, Sweon) 166, 168, 190, 192

tanajiečiai (Tanaitae) 150–151
Tartari → totoriai
tenktenai (Tencteni) 141, 143
Teutonici, Theutonici → vokiečiai
Thurci → turkai
totoriai (Tartari) 533–534, 536–538
trakai 116–118, 123–124
Transmontani → užkalniečiai
turkai (Thurci) 532, 536

Ungari → vengrai
užkalniečiai (Transmontani) 150–151

varmiai (Warmienses) 338, 348
velatabai (Welatabi) 163
veltai (Veltae) 150–151
vendai (Wende) 382–383
venedai (Venedae) 149–151
vengrai (Ungari) 533, 537
vibijonai (Vibiones) 150–151
vidivarijai (Vidivarii) 160
vokiečiai (Deutschen, Dewtcze, Teutonici, Theutonici) 136–137, 150–151, 238, 240, 253–254, 270, 273, 280–284, 287–291, 296, 300, 306, 310, 332, 336–337, 341–342, 346–347, 352, 408–409, 501–502, 532, 534, 536, 538

Warmienses → varmiai
Welatabi → velatabai
Wende → vendai

žemaičiai (Salmaite, Samagitae, Samagittae, Samaiten, Samayten, Samaythen, Samayti, Samayts, Sameiten, Samieten, Szomoyth) 298–300, 302, 304, 308–310, 312, 314, 429, 431, 433, 437, 439–440, 472, 516–517, 520–521, 523–524, 528–529, 541, 543, 546, 549, 555–557, 559, 561–563, 565–566, 569, 575–577, 580–583
žydai (Judayci) 615, 617
žiemgaliai (Semegallen, Semgallen, Semigalli) 233–234, 280, 287–288, 296, 304, 306, 313–314

Rodyklę sudarė *ASTA PAŽŪSYTĖ*

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Rodyklė apima tik šaltinių tekstus

Abalas, sala 136, 137
Adrija, jūra 116, 122
Aegyptus → Egiptas
Aisčių žemė (Eastland) 166, 168
Aismarės (Êstmere) 166, 168 → Mentonomono įlanka
Aizputė (Asseboten) 301, 311
Albia → Elbė
Aldinburgas (Aldinburc) 189, 191
Aleksandrija (Alexandria) 557, 578
Almania → Vokietija
Andigenkutė (Andigenkuth) 419, 421
Andras, sala 116, 122
Angerbork → Angerburgas
Angerburgas, pilis (castrum Angerbork) 550, 570
Anhu, miestas 198–199
Apeninai (Apenninus), kalnai 590, 594
Apytalaukis (Opitelake) 419, 421
Apolonija, dab. Sozopolas 117, 129
Ariogala (Iragola) 560, 581
– apylinkės (districtus Eroglensis) 550, 570
Ariškėnai (Arisken) 432, 440
Arkties vandenynas → Šiaurės Okeanas
Arnovas (Arnow) 319, 322
Artiskas, upė 117, 123
Asia → Azija
Asia [!] → Mezija
Asseboten → Aizputė
Ašvietė (Asswyiote) 430–431, 438–439
Audringos marios → Kuršių marios
Aukaimis (Aukeyn, Awkon) 430–431, 434, 438–439, 441
– laukas (das veld Auken, das Feld Aukon <Batoki>) 433–434, 441–442
– pilis (castrum Oukaym) 338–339, 342, 349–350, 352
Aukštaičiai → Aukštaitija
Aukštaitija (Aukštaičiai; Austechia, Auxstote, Auxteten, Ober-Littauen) 339, 350, 435, 442, 528–529
– žemė (Ousteten) 365, 375
Austechia → Aukštaitija
Austrija (Austria) 458, 464
Auxstote → Aukštaitija
Auxteten → Aukštaitija
Awkon → Aukaimis
Azija (Asia) 590, 593
Azovo jūra → Meotų ežeras

Babėnai (Babyne) 419, 421
Bakainiai → Šašiai
Balga (Balge) 420–421, 433, 440
Baltheum mare → Baltijos jūra
Balticum mare → Baltijos jūra
Baltija (Bazilija; Baltia, Basilia), sala 136–137
Baltijos jūra (Okeanas, Okeano jūra; mare Baltheum, mare Balticum, Gortelmer, mare Occeanus, Oceanus) 156–157, 160, 232–234, 382–383, 592, 596
– pajūris (die Küste der Ostsee) 321, 324
Banomana (Bannomanna), sala 136–137
Barclene → Berklainiai
Barsepille → Paršpilis, piliavietė
Basilia (Bazilija) → Baltija
Bastowe → Paštuva, kaimas
Batakiai (Batoki) → Aukaimis
Bazelis 591, 594
Bazilija → Baltija
Beisten → Pieštvė
Berklainiai (Barclene) 419, 421
Bernovas (Bernow) 408–409
Beržė (Berze) 419, 421
Byalgin kiemas (Byalgindorffe) 436, 444
Bitinija (Biticija, Bukcinėja; Bithynia, Biticia, Bitinia, Buccinea) 507–508, 546, 566
Blekingas (Blecinga êg) 166, 168
Blumenau 321, 324

Bohemija (Bohemia) 227–228, 532–533, 536–537, 590–591, 594
Bolcai (Obolcze), miestas Vitebsko sr. 554, 575
Boreus Oceanus → Šiaurės Okeanas
boristeniečių uostas, Olbija (?) 115, 121
Boristenis → Dnepras
Bornholmas, žemė (Burgenda land) 166, 168
Borusija/Borūsijjach → Prūsija
Bosforas (Bosporus) 600, 602
Bosporus Cimmericus → Kimerų Bosforas
Brandenburgas (Brandeborg, Brandeburg, Brandenborch, Brandenburg) 194–195, 408–409, 420–421, 458, 464
– pilis (castrum Brandenburgk) 336, 347
Brandestat 320, 323
Brantštatas (Brantstatt) 319, 323
Brėmenas 194–195, 221–222
Brianskas 260–261
Buccinea (Bukcinėja) → Bitinija
Bulichien, kaimas 319, 322
Būnū, upė 198–199
Burgenda → Bornholmas, žemė
Burgundija (Burgundia) 194–195
Burveliai (Burve) 419, 421
Buseikos kiemas (Busekindorfe) 436, 443
Busekindorfe → Buseikos kiemas
Busovna (Боусовна), voluiniečių pilis 259, 261

Calsina → Kalsina
Caltenenen → Kaltinėnai, kraštas
Carpatus montes → Karpatai
Caustriten → Kaustryčiai
Charbinovičiai (Charbinowicze) 551, 572
Chelmas → Cholmas
Chelmnas → Kulmas
Chersinas (Chersinus) 149–150
Chnazina → Pulslavas
Cholinum → Kulmas
Cholmas (Холмоу), dab. Chelmas (lenk. Chełm) 259–260
Christisburgk → Kristburgas
Chronas (Chrononas; Chronius, Chronon), upė, dab. Nemunas (?) arba Prieglius (?) 153
Cimmericus Bosporus → Kimerų Bosforas
Colayne → Kolainiai
Constritten → Kaustryčiai
Cosleykin → Kušleikos kiemas
Cracovia → Krokuva
Craghen 319, 322
Cristborch, Cristborg → Kristburgas
Cuiavia/Cuyavia → Kujavija
Culm, Culmen → Kulmas
Culmen antiquum → Senasis Kulmas
Curlandia → Kurliandija

Dacia → Dakija
Daghwāta, miestas 198–199
Dakija (Dacia) 150, 194–195
Dancigas → Gdanskas
Danczk → Gdanskas
Danija (Denemearcan) 166, 168
Danuvium → Istras
Dargvainiai (Dargen, Dargowayn), kaimas 321, 324
Darudėno kiemas (Darudendorf) 435, 442
Datinen → Dotnuva
Datyske → Dotiškiai
Dauguva → Duna
Deimena (Laba; Deim, Deyme, Labio), upė 460, 466
Delas 116–117, 122–123
Deltuva (Dewilto) 436, 444
– kraštas 436, 443
Denemearcan → Danija
Dewilto → Deltuva
Dyminė, miestas 189, 191
Dnepras (Boristenis, Днепр), upė 115, 121, 260–261
Dorpat (Dorpatas) → Tartu
Dotiškiai (Datyske) 419, 421
Dotnuva (Datinen) 419, 421
Drohičinas (Drohiczin; Дорогычин) 207–208, 259–260
Drūsa (Truso) 166, 168
Dubysa (Dubissa), upė 559, 580
Dubnica 402–403
Dulce mare → Gėloji jūra
Duna (Dauguva), upė 245–246, 278, 281–282, 285, 288–289, 301, 305, 310, 314
Dunojus → Istras

Durbė (Durben) 301, 311

Eastland → Aisčių žemė
Eckersberg → Ekersberg
Egglaythe → Eglaitė
Eginten → Jugintai
Egiptas (Aegyptus) 553, 557, 573, 578
Eglaitė (Egglaythe) 419, 421
Eiguliai (Egullen) 462, 468
Eitučio kiemas (Eytuttendorff) 436, 444
Ekersberg (Eckersberg) 462, 468
Elandas (Eowland) 166, 168
Elbė (Albia), upė 189, 191
Elbingas
– miestas (Elbing, Elbingus; lenk. Elbląg) 420–421, 495–496
– upė (Ilfing) 166, 168
Elkas → Lukas
Eowland → Elandas
Epidauras (Epidauro) 555, 576
Ermlandas (Ermland) 321, 324
Erogla (districtus Eroglensis) → Ariogala, apylinkės
Estija (Estland, Estonia) 198–199, 278, 283–285, 290–291
Êstmere → Aismarės
Estonia → Estija
Europa 149, 590, 593
Ezelis → Sarema

Falsteris (Falster), sala 166, 168
Fardas 194–195
Farsalas, laukas (campus Pharsalicus) 557, 578
Felemūs, pilis 198–199
Fembrė (Fembre), sala 190–191
Finnonicus sinus (Finų įlanka) → Venedų įlanka
Finų įlanka → Venedų įlanka
Francia → Prancūzija
Frygija (Frigia) 507–508

Gaydine → Kėdainiai
Gaina (Hayna) 554, 575
Galinda, žemė (terra Galindia) 332, 343
Gardinas 551, 572
Garthen 435, 442
Gastowdi villa → Goštautas, kaimas
Gdanskas (Dancigas; Danczk, Gyddanyzc) 171, 174, 476–477
Gėloji jūra (mare dulce) 244, 246
Gelonas, tvirtovė 119, 124
Geltgarben 321, 324
Gelvonai (Gelwen, Gelwin) 435–436, 442, 444
Geras, upė, dab. Konka (?) arba Moločnaja (?), Dnepro intakai 115, 122
Germania → Vokietija
Gerva 283, 290
Gewillen, laukas 434, 441
Gyddanyzc → Gdanskas
Girstauto kiemas → Kražiai
Girstawtendorff/Girstawtin Dorffe → Kražiai
Gnieznas (Gneznas; lenk. Gniezno) 221–222, 545, 551, 554, 565, 571, 574-575
Gortelmer → Baltijos jūra
Goštautas (villa Gastowdi), kaimas 510–511
Gotlandas (Gotland, Gotlandia) 166, 168, 278, 285
Graikija (Graecia) 555, 576
Grasien / Grasyen → Kražiai
Greižėnai (Greiseen) 432, 439
Griežė (Gresen), pilis, Mažeikių raj. 304, 313
Grobyn 419–420

Hâedhum → Šlezvigas
Hayna → Gaina
Halerštatas 194–195
Haličas (Галичь) 260–261
Hamburgas (Hammburc) 189, 191
Havelbergas 194–195
Heiligenbergas (Heiligenberg), pilis 304, 314
Heiligenkreuz 320, 323
Heiligenwalde
– kaimas 321, 324
→ Šventasis miškas
Helespontas 118, 124
Hennenbergas (Hennenberg) 458, 464
Hipanis, upė, dab. Bugas 115, 121
Hispania → Ispanija
Hister → Istras
Hubnicken Mažieji (Kl. Hubnicken) 320, 323

Hungaria → Vengrija

Iaroczones → Jarašonai
Ierosolima → Jeruzalė
Ykeskola → Ikškilė
Ikškilė (Ykeskola), pilis 279, 286
Ilfing → Elbingas, upė
Imera (Ymera), upė, dab. Seda 279, 283, 287, 290
Ingulecas → Pantikapas
Insterburg → Įsrutis
Iragola → Ariogala
Ispanija (Hispania) 532, 536
Įsrutis (Insterburg) 434, 441
Ister → Istras
Istras (Danuvium, Hister, Ister), upė, dab. Dunojus 117, 123, 132–133
Italija (Italia) 545, 555, 557, 565, 575, 578, 600, 602
Izraelis 332, 343
Yžnės tiltas (Jensetilte), vietovė 430–431, 438–439

Jarašonai (Iaroczones) 558, 578
Jaunodava, kraštas (Jonawdo dem lande) 432, 440
Jensetilte → Yžnės tiltas
Jeruzalė (Ierosolima) 220, 222, 227, 229
Jiesia (Jusse), upė 434, 441
Jonawdo → Jaunodava
Jugintai (Eginten) 419, 421
Jumnė (Jumne), miestas 189, 191
Jūra (Jure), upė 432, 440
Jusse → Jiesia

Kalsina (Kalsinė; Calsina), kaimas 510–511
Kaltinėnai (Kolthini) 560, 581
– kraštas (Caltenenen, terra Kaltenarum) 430, 438, 462, 468
Kamenis 221–222
Kapliai (Kapplius) 419, 421
Karaliaučius (Konigsberg, Königsberg, Kungesberc, Kunigsbergk, Kvngsberch, Kvnigesberch) 251–254, 319, 322, 340, 350, 523–524
Karianowe → Kernavė
Karistas, miestas Eubojos saloje 116, 122
Karpatai, kalnai (Peucinų kalnai; Carpatus montes, Peucinos montes) 150–151
Karšuva (Karsov) 433, 441
Karūnava (Kralinowe) 419, 421
Kaunas (Kawen, Kowno) 430, 438, 559, 580
– pilis (castrum Kauve) 419–420
Kaustryčiai (Caustriten, Constritten, Kaustriten) 419–420, 461, 467
Kauve → Kaunas, pilis
Kawen → Kaunas
Kėdainiai (Gaydine) 419, 421
Kelnas 221–222
Kerčės sąsiauris → Kimerų (Kimbrų) Bosforas
Kernavė (Karianowe, Kernow, Kiernowo) 419, 421, 435–437, 443–444
Kęsčiai, kraštas (Questin das land) 432, 440
Kiernowo → Kernavė
Kijevas 427, 551, 556, 558, 572, 577–578
Kimerų (Kimbrų) Bosforas (Bosporus Cimmericus, Cimbricus), dab. Kerčės sąsiauris 600, 602–603
Kistėnai (Kistenas) 419, 421
Klaipėda (Memel, Memelburg, Mymila) 297, 303, 307, 313, 341, 351, 463–464, 470, 523–524
Kl. Hubnicken → Mažieji Hubnicken
Klodava (Klodawa) 554, 575
Klūrī 198–199
Knien → Kujėnai
Kokiveithus silva → Kukovaičio miškas
Kolainiai, pilis (castrum Colayne) 338, 349
Kolthini → Kaltinėnai
Koluwe → Kulva
Konigsberg / Königsberg → Karaliaučius
Konka, upė
→ Geras
→ Pantikapas
Konstancas (Konstanz) 516–517
Korbegas 194–195
Kosleikindorffe → Kušleikos kiemas
Kowno → Kaunas
Krachofia → Krokuva

Kralinowe → Karūnava
Kražiai (Girstauto kiemas; Chroze, Girstawtendorff, Girstawtin Dorffe, Grasien, Grasyen) 430–431, 434, 438–439, 442, 560, 581
Kremnai (Kremnų uostas) 116, 119, 122, 125
Kretinga (Kretenen) 303, 313
Krėva (Krewa, Krewen) 463, 469, 550, 554, 571, 575
Kristburgas (Christisburgk, Cristborch, Cristborg), dab. Senoji Dzežgonė (lenk. Stary Dzierzgoń) 412, 420–421
Krokuva (Cracovia, Krachofia) 395, 405–406, 534–535, 538, 547–549, 551, 568–570, 572
Kujavija (Cuiavia, Cuyavia), ist. sritis Lenkijoje (Kujawy) 227–228, 332, 342
Kujėnai (Knien) 419, 421
Kukenoys → Kuoknesė
Kukovaičio miškas (silva Kokiveithus) 556, 577
Kulmas (Cholinum, Culm, Culmen), dab. Chelmnas (lenk. Chełmno) 184, 186, 238, 240, 379
– žemė (terra Colmensis) 332, 342, 507–508
Kulmas Senasis → Senasis Kulmas
Kulva (Kulwa, Koluwe) 435, 442
Kungesberc, Kunigsbergk → Karaliaučius
Kuoknesė (Kukenoys), pilis Latgalos pietvakariuose, dešiniajame Dauguvos krante 281–282, 288–289
Kurisch-Hab → Kuršių marios
Kurland, Kurlant → Kuršas
Kurliandija (Curlandia) 245–246
Kuršas (Kuren, Kurland, Kurlant) 299–309, 611–612
Kuršių marios (Audringos marios; Kurisch-Hab, Wilde Hab) 460–461, 466–467
Kušleikos kiemas (Cosleykin, Kosleikindorffe) 430–431, 438–439
Kvngsberch, Kvnigesberch → Karaliaučius

Laba, Labio → Deimena
Labun 251–252
Labūnava (Labune, Labunen, Labunowe) 419, 421, 437, 444, 462, 468
– apylinkės (die Gegend von Labunow) 437, 444
Lâeland → Lolandas
Laito / Layto → Lietuva
Laland → Lolandas
Lamen → Laumena
Langelandas (Langa land), sala 166, 168
Lasa (Lassa, Lasse), upė 320, 323
Lateranas (Lateranus) 202–203
Lauden → Liauda
Laumena (Lamen) 435, 442
Lauthen, laukas 251–252
Lectavia, Lectonia → Lietuva
Lenewarden → Lielvardė
Lenkeniten 320, 323
Lenkija (Polonia) 190, 192, 195, 244–246, 317, 332, 339, 342, 349, 408–409, 447, 520–521, 532–534, 536–538, 545–546, 549, 551–552, 556, 558–559, 561–562, 565–566, 569, 571–573, 577–578, 580–583, 590–591, 594, 607–608
Lennewaden → Lielvardė
Leopolis → Lvovas
Leškėnai (Leškiai?; Lieszkeinen) 419, 421
Leškiai → Leškėnai
Letas → Lietuva
Lethowia → Lietuva
Leto karalystė → Lietuva
Letowia → Lietuva
Letthonia → Lietuva
Lettowen → Lietuva
Liauda (Lauden) 419, 421
Licka → Lukas
Lielvardė (Lennewaden) 302, 311
– sritis (provincia Lenewardensis) 283, 289
Lieszkeinen → Leškėnai
Lietuva (Letas, Leto karalystė, Lietuvos kunigaikštystė, Litalija, Litvanija, Tartarija [!]; Laito, Layto, Lectavia, Lectonia, Lethowia, Letowia, Letthonia, Lettowen, Litau, Lithalia, Lithuania, Lithwania, Lythwania, Litowia, Littouwin, Littowen, Littowin, Lituania, Litwania, Litwanie regno, Royaume de Laito, Tartarie [!]) 232–233, 245–246, 267, 273, 279–280, 286–287, 296, 306, 339, 350, 359, 365, 368, 375, 397, 400, 405–406, 414–416, 419–421, 429, 437, 451–453, 458,

463–464, 469, 528–529, 532–533, 535–537, 539, 547, 549–551, 554–556, 558–560, 563–564, 568–572, 574–577, 579–581, 583–585, 590–591, 593–594, 607–609
Lietuvos kunigaikštystė → Lietuva
Lîflande → Livonija
Likija 117, 123
Linkūnai (Linkowe) 419, 421
Litalija → Lietuva
Litau → Lietuva
Lithalia → Lietuva
Lithuania → Lietuva
Lithwania/Lythwania → Lietuva
Litowia → Lietuva
Littouwin → Lietuva
Littowen / Littowin → Lietuva
Lituania, Litvanija, Litwania → Lietuva
Litwanie regno → Lietuva
Liubekas (Lübeck, Lubecum) 273, 392
– vyskupija (dyocesis Lubucensis) 395
Livonija (Lîflande, Liuonia, Livland, Livonia) 201–203, 232–233, 245–246, 278–279, 285, 287, 295, 305, 334, 344, 359, 368, 419–421, 558, 560, 578, 581, 592, 596, 600, 602, 611–612
Lolandas (Lâeland, Laland), sala 166, 168, 190–191
Lorraine → Lotaringija
Lotaringija (Lorraine) 472
Lübeck → Liubekas
Lubecum → Liubekas
Lukas (Licka), upė, dab. Elkas 339, 349
Lumpė (Lümpe) 432, 440
Lundas 221–222
Lvovas (Leopolis) 520–521

Madsūna, miestas 198–199
Magdeburgas (Magadeburgum, Megdenburgk) 194–195, 221–222, 337, 347
Maguntinus → Maincas
Maincas (Maguntinus, Mainz) 219, 221
Maišiagala (Masgallen, Meisegal, Meiszagola, Miszohola) 435–437, 442–444, 461, 467, 554, 575
– pilis ir gyvenvietė (castrum et villa Miszeholy) 556, 577
Malborkas → Marienburgas
Malchas, miestas 195–196
Malu → Molainiai
Mare
– Baltheum → Baltijos jūra
– Balticum → Baltijos jūra
– dulce → Gėloji jūra
– Occeanus → Baltijos jūra
– Septemtrionale → Šiaurės jūra
– Suebicum → Svebų jūra
Marienburgas (Malborkas; Mariaburgum, Mariaeburgum) 150–151, 593–596
– [pilis] (Marienburg) 459, 465
Masgallen → Maišiagala
Mazovija (Masouia, Masovia, Mazovia), ist. sritis Lenkijoje (Mazowsze) 227–228, 332, 342, 547, 551, 568, 572, 593, 596
Mažieji Hubnicken → Hubnicken Mažieji
Mecas (Metz) 472
Medenen 321, 324
Medininkai (Medniky, Myedniki) 554, 560, 575, 581
– kraštas (das lant czu Medeniken, districtus Medniczensis, Medniky) 432, 440, 549, 562, 569, 582
– valsčius (territorium Medenicka) 341, 351
– žemė (terra Medenik) 463, 470
Megdenburgk → Magdeburgas
Megene → Miegėnai
Meisegal → Maišiagala
Meiszagola → Maišiagala
Meklenburgas (Meklenburg) 382–383
Memel
→ Klaipėda, miestas
→ Nemunas, upė
Memelburg → Klaipėda
Memelgegenden → Panemunė
Mėmelis → Klaipėda
Memil → Nemunas
Mendzigožas (Myedzigorze; lenk. Międzygórze) 551, 572
Mentonomon oceanus → Mentonomono įlanka
Mentonomono įlanka (Oceanus Mentonomon), Aismarės (?) 136–137

Meore → Merė
Meotų ežeras (Meotų jūra; latus Meotidis), dab. Azovo jūra 116, 119, 121–122, 125–126, 150–151
Merė (Meore) 166, 168
Mergežeris (Mergilsee), senvagė Nemuno dešiniajame krante 432, 439
Mesambrija, dab. Nesebyras 117, 123
Mesia → Mezija
Metz → Mecas
Mezija (Mesia, Asia [!]) 232–234
– provincija (provincia Mesie) 507–508
Myedniki → Medininkai
Myedzigorze → Mendzigožas
Miegėnai (Megene) 419, 421
Milanas 591, 594
Milsowe → Milžavėnai, kraštas
Milžavėnai (Milžo piliavietė; Milso dem burcgwale, Milso eyn burgwal) 430–431, 438–439
– kraštas (Milsowe) 434, 442
Mymila, Mymmel → Klaipėda
Mingelioniai (Minanen) 419, 421
Miszohola → Maišiagala
Miunsteris (Monasterium) 194–195
Molainiai (Malu) 419, 421
Moločnaja, upė → Geras
Monasterium → Miunsteris
Mons antiquus → Senasis kalnas
Montes Nerviorum → Nervijai, kalnai
Moravija 194–195

Nadruva (Nadrowe, Nadrowia) 333, 338, 344, 348, 358, 368
Namaxste → Nemakščiai
Namen → Nemūras
Namile → Nemylas
Narevas (Nara) 339, 349
Narmayne → Normainiai
Nastrėnai (Nastrayn, Nastrenen), kaimas 321, 324
Natangen → Notanga
Natania → Notanga
Nattangia → Notanga, žemė
Naugardas [Didysis] (Nogardia) 284, 291
Naugardas [Seversko] 551, 572
Naujas kaimas → Neuendorf
Naveza → Nevėžis
Nawese → Nevėžis
Nemakščiai (Namaxste) 430–431, 438–439
Nemen → Nemunas
Nemenčinė (Nyemczani) 554, 575
Nemylas (Namile), upė 432, 440
Nemunas (Memel, Memil, Nemen, Nyemyen), upė 429, 432–433, 436–437, 439, 441, 444, 459, 465, 510–511, 559, 580, → taip pat Chronas
Nemūras (Namen) 458, 464
Nerga / Nergia → Neris
Neris (Vilija; Nerga, Nergia, Nerye, Villia, Wilia), upė 434–437, 441–444, 461–462, 467–468, 557–558, 577–578
Nervijai (montes Nerviorum), Karpatų kalnų atšakos (?) 153
Nesebyras → Mesambrija
Neuendorf (Naujas kaimas; Nova villa), kaimas 321, 324
Nevesen → Nevėžis
Nevesenike → Nevėžninkai
Nevėžis (Naveza, Nawese, Nevesen, Niewescha, Nyewyasza, Nowese), upė 419–421, 434–435, 437, 441, 443–444, 462, 468, 559, 563, 580, 583
Nevėžninkai (Nevesenike) 419, 421
Nicomedia → Nikomedija
Nyemczani → Nemenčinė
Nyemyen → Nemunas
Niewescha → Nevėžis
Nyewyasza → Nevėžis
Nikomedija (Nicomedia) 507–508
Nogardia → Naugardas [Didysis]
Normainiai (Narmayne) 419, 421
Notanga (Natangen, Natania) 238, 240
– žemė (Nattangia) 336, 347
Nova villa → Neuendorf
Nowese → Nevėžis

Ober-Littauen → Aukštaitija
Obolcze → Bolcai
Occeanus mare (Okeano jūra) → Baltijos jūra
Oceanus (Okeanas) → Baltijos jūra

Oceanus Mentonomon → Mentonomono įlanka
Oceanus Sarmaticus → Sarmatijos vandenynas
Ochožas (Охоже), voluiniečių pilis 259–260
Oddora → Oderis
Odempe → Otepė
Oderis (Oddora), upė 190, 191
Okeanas → Baltijos jūra
Okeano jūra → Baltijos jūra
Olbija → boristeniečių uostas
Olesnica 551, 572
Olyva (Oliva), dab. Gdansko miesto dalis 379
Opitelake → Apytalaukis
Opiten, Opythen → Upytė
Oppe → Upis
Ordensland → Prūsija
Ordino kraštas → Prūsija
Osa (Ossa), upė 545–546, 565–566
Ösel → Sarema
Osilia → Sarema
Ossa → Osa
Ostrogard Ruzziae → Ostrogardas Rugijos
Ostrogardas Rugijos (Ostrogard Ruzziae) 189, 191
Ostsee → Baltijos jūra
Otepė (Odempe), estų žemės Ugaunijos centras 283, 290
Oukaym → Aukaimis, pilis
Ousteten → Aukštaitija, žemė

Pabalkštė (Pobalxte), upė 434, 441
Pagraudė, valsčius (territorium Pograude) 340, 350
Pamarys (Pomerania) 227–228
Pamedė (Pomesanien, Pomezania) 238, 240
Panemunė (Memelgegenden), teritorija tarp Neries ir Nevėžio žiočių 434, 441
Pantikapas, upė, dab. Konka (?) arba Ingulecas (?), Dnepro intakai 115, 122
Paršpilis (Barsepille), piliavietė 432, 440
Pastovia → Paštuva, pilis
Pastow → Paštuva
Pašilė, apylinkės (die Gegend von Poszyli) 431, 439
Paštuva (Pastow) 462, 468
– kaimas (Bastowe) 419–420
– pilis (castrum Pastovia) 341, 351
Peanas (Peanis), upė 189, 191
Pėdžiai (Pedins, Pedyn) 419, 421, 437, 444
Peiguva (Peygowa) 510–511
Perudžija (Perusia) 553, 574
Peštva (Pestwa), dab. Seredžius 510–511
Peucinų kalnai (Peucinos montes) → Karpatai
Pieštvė (Beisten), upė 459, 465
Pilėnai, pilis (castrum Pillenen) 458, 464
Pinskas, žemė (земля Пиньская) 260–261
Pipinas, ežeras (lacus Pipini) 379–380
Plawtowin 320, 323
Plescekowe → Pskovas
Plockas 207–208
Ploscowe → Polockas
Pobalxte → Pabalkštė
Pocarwis → Pokarviai
Pograude → Pagraudė
Pokarviai (Pocarwis) 336, 346–347
Polockas (Ploscowe) 397
Polonia → Lenkija
Pomandė (Pomande), laukas 319, 323
Pomerania → Pamarys
Pomeranija (Pomerania) 245–246
Pomesanien → Pamedė
Pomezania → Pamedė
Pontas 118, 124
Posnania → Poznanė
Poszyli → Pašilė
Poznanė (Posnania; lenk. Poznań) 447, 551, 553, 572–573
Prancūzija (Francia] 458, 464, 534, 538
Preibė (Preybe) 419, 421
Preussen → Prūsija
Prewaysike → Prievačka
Prieglius (Prigora), upė 251–252, 254, → taip pat Chronas
Prievačka (Prewaysike) 419, 421
Prigora → Prieglius
Prucia → Prūsija
Prūsija (Borusija, Ordino kraštas, Prūsai; Borūsijjach, Ordensland, Preussen, Prucia, Pruscia, Prusia, Prusse, Prussia, Prûszen,

Pruteni, Prutenica, terra pruwsie, Pruza, Prûzin, Pruzinlant, Pruzzia) 150, 166–169, 171, 174, 184, 186, 219–222, 227–228, 244–246, 249, 301, 311, 317, 332, 336–337, 342, 346–347, 357, 363, 367, 372, 382–383, 408–409, 412, 420, 451–453, 458, 464, 476–477, 491–492, 504, 507–508, 523–524, 534, 538, 545–546, 549–550, 558, 560, 565–567, 569–570, 578, 581, 592–593, 596
– Žemutinė, Žemutinės Prūsijos kraštas (nidderlande, Niederland, Niederlande) 487–488, 490–491, 501–502
Pruteni, Prutenica → Prūsija
Pruza, Pruzzia → Prūsija
Pskovas (Plescekowe) 280, 284, 287, 291
Pulslavas, miestas, vad. Chnazina 185, 187
Putvė, laukas (Putelauken) 432, 440

Querinfordas (Querinford) 523–524
Questin → Kęsčiai

Rady → Rodai
Ragainė (Raganita, Ragneta, Ragnita, Ragnithen, Ragnitt, Rangnit, Rangnith) 338–339, 342, 349–350, 352, 419–420, 431–432, 436, 439–440, 443, 461–463, 467–469, 523–524
– pilis (castrum Ragnetha) 550, 570
Ragava (Rogow), pilis 379–380
Ragneta → Ragainė
Ragnita → Ragainė
Ragnithen → Ragainė
Ragnitt → Ragainė
Rambynas (Rambyn) 432, 440
Ramėnai (Ramoe) 419, 421
Ramygala (Remigalle) 419, 421
Ramynne → Ruminiai
Ramoe → Ramėnai
Rangnit / Rangnith → Ragainė
Raseiniai (Rossyeyn, Roszena) 433, 441, 560, 581
Ratytien, kaimas 322
Raudys (Rawde), upė 431, 439
Reyderis (Reyder) 336–337, 346–347
Reinas (Rhenum) 591, 594
Remigalle → Ramygala
Reuzzenlant (rusų šalis) → Rusia
Revelis (Reval), dab. Talinas 611–612
Rhenum → Reinas
Rhodopen → Rodopė
Rifėjai (Rifaeos, Ryphaeos montes), mitiniai kalnai, dab. Uralas (?) 150–151, 153
Ryga (Riga, Rige, Ryghe) 273, 280, 282, 287, 289, 297, 307, 341, 352, 392, 397, 611–612
– pilis (opidum Rigense) 460, 466
– provincija (provincia Rigensis) 494, 614, 616
Rykantai (Rinkant) 435, 442
Ringiai, laukas (Ringelauken) 432, 440
Rinkant → Rykantai
Ryphaeos montes → Rifėjai, kalnai
Rist 435, 442
Rodai (Rady) 419, 421
Rodopė (Rhodopen) 190, 192
Rogyare → Šventaragis
Rogow → Ragava
Royaume
– de Laito (Lietuvos karalystė) → Lietuva
– de Roussie (Rusijos karalystė) → Rusia
Roma (Rôme) 220, 222, 238-241, 245–246, 334, 344, 358, 368, 520–521, 528, 545, 553, 555, 557, 565, 573, 576, 578, 590, 594, 601, 603, 607–608, 614, 616
Romagyn → Romainiai
Romainiai, Romuva (Romow, Rômowe, Romowe), vieta Nadruvoje 334, 344, 358, 368, 545, 565
Romainiai (Romayn), sala Nemune, ties Dubysos žiotimis 459, 465
Romainiai (Romagyn, Romayn, Romein, Rômein, Romene), kaimas Nevėžio žemupyje 339, 350, 365, 375, 419–420, 436, 444
– kraštas (Romaynen) 462, 468
– žemė (terra Romayn, Romeyen, Romeyne) 462–463, 468–469
Romainiai (Romayn, Romaynis, Romehnen, Romenen, Romiten [Rowyten?], Rummove), kaimas Semboje 320, 323
Rôme → Roma
Romehnen, Romeyen → Romainiai
Romein / Romeyn / Rômein → Romainiai
Romeyne → Romainiai

Romene, Romenen → Romainiai
Romiten [Rowyten?] → Romainiai
Romow / Romowe / Rômowe → Romainiai
Romuva → Romainiai
Rossyeyn → Raseiniai
Roszena → Raseiniai
Rubonas (Rubon) 149, 150
Rūdava (Rudow) 523–524
Rudow → Rūdava
Rugijos Ostrogardas → Ostrogardas Rugijos
Ruminiai (Ramynne) 419, 421
Rummove → Romainiai
Rusia (Rusijos karalystė, rusų šalis; Reuzzenlant, Royaume de Roussie, Russia) 245–246, 423–425, 427, 451–452, 532, 536, 547, 556–558, 568, 577–578

Sabinovai (Sabenow) 321, 324
Saint Boix → Šventoji giria
Saksonija (Saksonijos kunigaikštystė; Ducatus Saxonie, Saxonia) 194–195, 201–202, 532, 536
Salkappen → Šaltkapiai
Salmidesas 117, 123
Salto dem walde → Šaltas miškas
Saltone → Šaltuona
Saltune/Saltüne → Šaltuona
Salvos → Šalvietė
Salweythe → Šalvietė
Samagittia → Žemaitija
Samaiten, Samayts → Žemaitija
Samas, sala 118, 124
Sambia → Semba
Sameyten → Žemaitija
Samelant → Semba
Samland → Semba
Samlenth → Semba
Samoita→ Žemaitija
Sancta silva→ Šventoji giria
Sanctus → Šventoji, upelis
Sandomiras 548, 568
Sarema (Ezelis; Ösel, Osilia) 283–284, 290–291, 611–612
Sarmatija (Sarmatia) 132–133, 149–150, 600–601, 603
Sarmatijos vandenynas (oceano Sarmatico) 149, 150
Sasen → Šašiai
Sasna (Sassene), upė 434, 441
Sassaw → Šešuvis
Sassene → Sasna
Saugučio kiemas (Sowguttindorffe) 436, 444
Saüten, prie Šventojo miško 434, 442
Sautum, miškas prie Šešuvio upės 434, 441
Saxonia → Saksonija
Scayte (šv. giria) 319, 322
Schalawonien → Skalva
Schippenbeil 322, 324
Schoden → Skuodas
Schonense → Šenenzė
Schwente → Šventoji
Scithia, Scythia → Skitija
Scoken → Žioka
Scôn eg → Skonė
Sczeszuwa → Šešuvis
Seda → Imera
Seefeldas (Seefeld), kaimas 321, 324
Seymen → Žeimiai
Seldvičiai, žemė (terra Seldwischen) 462, 468
Semba (Sambia, Samelant, Samland, Samlenth, Zambia) 232–233, 245–246, 297, 307, 319–324, 335, 341, 346, 351, 365, 375, 420–421, 463, 470, 483, 498, 523–524, 549–550, 569–570
– provincija (provincia Semland) 189, 191
– pusiasalis [tekste – sala (!)] (Semland) 190–191
– žemė (terra Sambie) 335, 346
Semegallia → Žemygala
Semigallia → Žiemgala
Semland → Semba, provincija, pusiasalis
Senasis kalnas (Mons antiquus) 281, 288
Senasis Kulmas (Culmen antiquum), dab. Starogrudas (lenk. Starogród) 379–380
Septemtrionale mare → Šiaurės jūra
Seredžius → Peštva
Sessow → Šešuvis
Seten, Sethen → Šatijai
Setin → Šatija
Sicia → Skitija

Sydegunde → Siudegundė
Silezija (Silesia) 395
Silnike → Šilnikai
Silva Kokiveithus → Kukovaičio miškas
Sintelė (Sinteles) 301, 311
Sinus
– Finnonicus → Venedų įlanka
– Sueticus → Venedų įlanka
– Venedicus → Venedų įlanka
Siretas 554, 575
Sirija (Syria) 592, 596
Sirpučio kiemas (Sirputtindorffe) 436, 444
Syrvė (Swurben), pietinė Saremos (Ezelio) salos dalis 296, 306
Siudegundė (Sydegunde) 279, 286
Skalva (Schalawonien) 461, 467
Skitija (Scithia, Scythia, Sicia) 115, 118, 121, 124, 136–137, 232–233, 507–508
Skonė (Scôn eg), sala 166, 168
Skuodas (Schoden) 298, 308
Slappiberze → Šlapaberžė
Sliaswig → Šlezvigas
Slovisai (Slowisso), kraštas 434, 441
Smolenskas (Smalentz) 424–425, 460, 466
Sončas 551, 572
Sowguttindorffe → Saugučio kiemas
Sozopolas → Apolonija
Spitrė (Splyten, Splittern) 419, 420, 461, 467
Stabukalnis (Stabekalne, Stabuncaln) 430–432, 438–440
Stageliai [Stagiai?] (Staghelisken) 420–421
Stagiai → Stageliai
Stangau → Stangovas
Stangiai (Stenghe) 419, 421
Stangovas (Stangau, Stangow) 319, 322
Starogrudas → Senasis Kulmas
Starpeikos kiemas (Starpeykin dorfe) 437, 444
Stenghe → Stangiai
Stocheymas (Stocheym) 523–524
Suckeyne → Šukėnai
Suebia → Svebija
Suebicum mare → Svebų jūra
Sueticus sinus (Švedų įlanka) → Venedų įlanka
Suppa, Suppe → Šešupė
Susiuko kiemas (Susockindorff, Susükendorff) 430–431, 438–439
Svebija (Suebia) 142, 144
Svebų jūra (Mare Suebicum) 143, 145
Svilainiai (Swelan, Swelanen) 437, 444
Sviloniai, žemė (terra Swilone) 461, 467
Svirdekainiai (Swirdekeynendorp) 420–421
Svirgailos kiemas (Swirgalendorf) 435, 442
Swanike → Švaininkai
Swelan, Swelanen → Svilainiai
Swente Azere → Šventežeris
Swilone → Sviloniai, žemė
Swintappe/Swyntappe → Šventoji
Swinton → Šventoji
Swintoppe/Swyntoppe → Šventoji
Swintov, Swintowe → Šventoji
Swirdekeynendorp → Svirdekainiai
Swirgalendorf → Svirgailos kiemas
Swurben → Syrvė
Szaltuna → Šaltuona

Šaltas miškas (Salto dem walde) 432, 440
Šaltkapiai (Salkappen) 419, 421
Šaltuona (Saltone, Saltune, Saltüne, Szaltuna), upė 432–433, 440–441
Šalvietė [Salvos?] (Salweythe) 419, 421
Šašiai [Bakainiai?] (Sasen) 419, 421
Šatija (Setin) 436, 443
Šatijai (Seten) 461, 467
– kaimas (Seten, Sethen) 419–420, 435, 443
Šenenzė, pilis (castrum Schonense) 338, 348
Šešupė (Suppa, Suppe), upė 434, 441, 510–511
Šešuvis (Sassaw, Sczeszuwa, Sessow), upė 429–431, 434, 437–439
Šiaurės jūra (Mare Septemtrionale) 545, 565, → taip pat Šiaurės Okeanas
Šiaurės okeanas (Arkties vandenynas, Šiaurės jūra; Boreus Oceanus), 600, 602
Šilaičiai → Šilnikai
Šilnikai [Šilaičiai?] (Silnike) 419, 421
Šlapaberžė (Slappiberze) 419, 421
Šlezvigas (Hâedhum, Sliaswig) 166, 168, 189, 191
Šukėnai [Šukiai?] (Suckeyne) 419, 421
Šukiai → Šukėnai

Švaininkai (Swanike) 419, 421
Švedų įlanka → Venedų įlanka
Šventaragis (Rogyare) 430–431, 438–439
Šventasis miškas (Heiligenwalde) 434, 442
Šventežeris (Swente Azere) 420–421
Šventoji (Schwente, Swinton, Swintoppe, Swintov, Swintowe), deš. Nemuno intakas 432–433, 440–441
Šventoji (Swintappe, Swintoppe, Swyntoppe), deš. Neries intakas 435–437, 442–444
Šventoji (Sanctus), upelis 419–420
Šventoji giria (Saint Boix, Sancta silva) 251–252, 254, 472
Šventoji žemė (Terra Sancta) 224–225

Taikinas, ežeras (Taykinsee) 437, 444
Talava (Tholowa), šiaurrytinė Latvija 280, 287
Talinas → Revelis
Tanajas (Tanais), upė, dab. Donas 116, 121–122, 126, 150–151
Tansoto kiemas (Tansottendorffe) 436, 444
Tarnovas (Tharnow) 551, 572
Tartaria → Totorija
Tartarie[!]ou royaume de Laito → Lietuva
Tartarija [!], t. y. Leto karalystė → Lietuva
Tartu (Dorpat, Dorpatas, Tharbata) 284, 291, 611–612
Taurų šalis, Krymo pusiasalio pakrantė nuo dab. Sevastopolio iki Feodosijos 116, 122
Tenas, Kikladžių salyno sala 116, 122
Termodontas 119, 125
Terra Sancta → Šventoji žemė
Tervetė, pilis (die Burg Terweten) 304, 313
Tharbata → Tartu
Tharnow → Tarnovas
Theutonia → Vokietija
Tholowa → Talava
Thoreida → Turaida
Tornas (Thorn), dab. Senoji Torūnė 379–380
Totorija (Tartaria) 532, 536, → taip pat Tartarie, Tartarija
Trackin → Trakai
Trackin Pobarthin → Trakų Paparčiai
Trakai (Trackin, Treckin, Troki, Trokky) 436–437, 444, 550–551, 563, 571–572, 583
– pilis (huse czu Trackin, castrum Trokky) 437, 444, 563, 584
Trakų Paparčiai (Trackin Pobarthin) 437, 444
Transdytin, kaimas 321, 324
Trapėnai (Trapai)
– kraštas (Trappöhnen) 432, 440
– žemė (terra Troppen) 458, 464
Treckin → Trakai
Tryras 221–222
Troki, Trokky → Trakai
Troppen → Trapėnai (Trapai), žemė
Truso → Drūsa
Tulnikai (Tulnekin, Tulniken) 437, 444
Turaida (Thoreida) 278, 285
Turkija (Turkia) 532, 536
Turuntas (Turuntus) 149, 150

Ukmergė → Vilkmergė
Uliūnai (Velenste) 419, 421
Ungaria → Vengrija
Ungerland → Vengrija
Uoginto kiemas (Vgintendorfe) 436, 443
Upis (Oppe), upė 433, 441
Upytė (Opiten, Opythen), žemė 419–421

Vadaktai (Wadachte) 419, 421
Vagris (Wagris), sala 190–191
Vaiguva (Woygowa) 510–511
– kraštas (Wayke, Weigow) 432, 434, 440, 442
Vaikiai, laukas (Weikenveld) 432, 440
Vaišvydo kiemas (Wayswidendorff) 434, 441
Vaišvilčiai (Waysevilte) 419, 421
Vandalas (Vandalus), upė 532, 536
Vandžiogala, žemė (terra Wandeiagel) 463, 469
Varėnai → Vergai
Varluva (Warlow) 436, 444
Varmė (Warmia, Warmien) 238, 240, 476–477
Vartajai (Wartach), pilis 301, 311
Vaskoniai (Veyseke) 419, 421
Velenste → Uliūnai
Veliuona (Welyn) 459, 465
– pilis (castrum Weluna) 510–511
Vellyn → Viljandi
Vėluva (Welou, Wilow), vietovė Priegliaus ir Alnos santakoje 338, 348, 460, 466

Velžys (Velzen) 419, 421
Vendai, kraštas (Weonodhland) 166, 168
Venedicus sinus → Venedų įlanka
Venedų įlanka (Finų, Švedų įlanka; sinus Venedicus, Finnonicus, Sueticus) 149–151
Vengrija (Hungaria, Ungaria, Ungerland) 244, 246, 402–403, 405–406, 414–416, 532–534, 536–538, 554, 575
Ventu (Ventus), miškas 510–511
Vepriai (Weppre, Weppren) 435, 437, 442, 444
Vergai [Varėnai?] (Vergo) 419, 421
Vestfalija (Westfalia) 336, 347
Vgintendorfe → Uoginto kiemas
Videgirdžiai (Wydegirden) 435, 443
Viduklė (Weduckelen, Weduckeln, Wedükkelen, Widukle, Widukly) 433, 441, 560, 581
Viešvilė (Wayswille) 429, 431, 437–439
Viliende → Viljandi
Vilija → Neris
Viljandi (Vellyn, Viliende) 273, 283–284, 290–291
Vilkė (Wilkeen) 432, 440
– laukas (Wilkee) 436, 443
Vilkmergė (Ukmergė; Volkomaria, Wilkemerge) 436–437, 443–444, 554, 575
– pilis (Wilkamergen czum huse, castrum Wilkenberg) 436, 444, 463, 470
Villia → Neris
Vilna → Vilnius
Vilnia (Wilno), upė 557–558, 577–578
Vilnius (Vilna, Willa, Wille, Wylle, Wilna, Wilno) 400, 435–437, 443–444, 447, 463, 469, 520–521, 550–552, 554, 557–558, 562–563, 577–578, 583–584
– pilis (castrum Wille) 400
Visevaldė, pilis (castrum Wyssewalde) 469
Vysla (Vistela, Vistula, Wisla), upė 132–133, 149–151, 153, 160, 166, 168, 379–380, 545, 565, 592–593, 596
Vislica 551, 572
Vistė (Wyeste, Wyste), upė 429, 431, 437, 439
Vistela → Vysla
Vistula → Vysla
Višemburgas (Wiszemburg) 551, 572
Vytė (Wyte), upė 434, 442
Vitebskas (Vytebeke) 397
Vladimiras (Володимер), dab. Voluinės Vladimiras 259–260
Vloclavekas (Wladizlavia; lenk. Włocławek) 227–228
Vokė (Wake) 435, 442
Vokietija (Germanija, Almania, Germania, Theutonia) 136–137, 141–146, 232–233, 408–409, 419–421, 592–593, 596
Volkomaria → Vilkmergė
Vroclavas (Wratislavia; lenk. Wrocław) 227–228

Wadachte → Vadaktai
Wagris → Vagris
Wayke → Vaiguva
Waysevilte → Vaišvilčiai
Wayswidendorff → Vaišvydo kiemas
Wayswille → Viešvilė
Wake → Vokė
Wandeiagel → Vandžiogala
Wanginkin 320, 323
Warlow → Varluva
Warmia, Warmien → Varmė
Wartach → Vartajai
Weduckelen, Weduckeln → Viduklė
Wedükkelen → Viduklė
Weigow → Vaiguva
Weikenveld → Vaikiai, laukas
Welyn → Veliuona
Welou → Vėluva
Weluna → Veliuona
Weonodhland → Vendai, kraštas
Weppre, Weppren → Vepriai
Westfalia → Vestfalija
Wydegirden → Videgirdžiai
Widukle, Widukly → Viduklė
Wyeste/Wyste → Vistė
Wilde Hab (Audringos marios) → Kuršių marios
Wilia → Neris
Wilkamergen → Vilkmergė
Wilkee, Wilkeen → Vilkė
Wilkemerge → Vilkmergė
Wilkenberg → Vilkmergė

Willa/Wylle → Vilnius
Wilna → Vilnius
Wilno
→ Vilnia, upė
→ Vilnius, miestas
Wilow → Vėluva
Wilza 190–191
Wirsolauken 433, 441
Wisla → Vysla
Wyssekintas (Wyssekint) 321, 324
Wissewal 435, 442
Wyssewalde → Visevaldė
Wiszemburg → Višemburgas
Wyte → Vytė
Wladizlavia → Vloclavekas
Woygowa → Vaiguva
Wratislavia → Vroclavas

Zacišiai → Zazatai
Zalcburgas 221–222
Zambia → Semba
Zazatai [Zacišiai?] (Zazati) 419, 421
Zeymen → Žeimiai, kraštas
Zetynas (Zetyn) 322, 324
Ziegenbergas (Ziegenberg), pilis 319, 322

Žeimiai (Seymen) 437, 444
– kraštas (Zeymen, lande czu Seymen) 435, 437, 443–444
Žemaitija, Žemaičiai (Samagittia, Samaiten, Samayts, Sameyten, Samoita) 245–246, 419, 421, 429, 431, 433–434, 437, 439–440, 442, 550, 558–562, 570, 578, 580–582
– žemė (terra Samaytarum) 462, 468, 528–529
Žemygala, laukas (campus Semegallie) 341, 351
Žiemgala (Semigallia) 232–234, 280, 287
Žioka, valsčius (territorium Scoken) 335, 346

Боусовна → Busovna
Володимер → Vladimiras
Галичь → Haličas
Днепр → Dnepras
Дорогычин → Drohičinas
Охоже → Ochožas
Пиньская земля → Pinskas, žemė
Холм → Cholmas

Rodyklę sudarė *JADVYGA MISIŪNIENĖ*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Ženklas + rodo, kad asmenvardis yra taip pat
rusiškoje rodyklės dalyje (ir atvirkščiai)

Abagachanas, valdė [Persijoje] (1265–1282) 316
Abezier Johannes → Johannesas Abezieras
Abgarowicz A. 640
Abimelechas 268+
Abramauskas Stasys (1927–1996) 244, 645
Accipitres → Akcipitrai
Adalbert von Prag → Adalbertas, šv.
Adalbertas (apie 1000–1072), Hamburgo ir Brėmeno arkivyskupas (nuo 1043) 188
Adalbertas (Adalbertus; min. 1147), maršalas 194–195
Adalbertas (Adalbertas von Beheimen, šv. Vaitiekus; Adalbert, Adalbert von Prag, s. Adalbertus, Adelbrecht von Beheimen, šv. Vojtěch, św. Wojciech; apie 956–997), šv., kankinys, pirmasis krikščionių misionierius prūsų žemėje, Prahos vyskupas (nuo 983) 29, *170–187*, 190–192, 211, 382, 384, 545–547, 565–567, 623–624, 627–628, 631, 633–636, 638, 640–643, 649–650
Adalbertas von Beheimen → Adalbertas, šv.
Adam of Bremen/Adam von Bremen/Adam Bremeński → Adomas Brėmenietis
Adamovičs L[udvigs] (1884–1942) 189, 620
Adamus Bremenensis → Adomas Brėmenietis
Adelbrecht von Beheimen → Adalbertas, šv.
Adolfas (Adolfus; min. 1253), pranciškonas, *Pasaulio aprašymo* autorius (?) 243
Adomas Bambergietis [=Adomas Brėmenietis?] 188
Adomas Brėmenietis (Adam of Bremen, Adam von Bremen, Adam Bremeński, Adamus Bremenensis;? – po 1081) 26, 33, 46, 60, 75, 84, 91, 108, 152, 159, 165, *188–192*, 248, 381, 506, 620, 624, 628, 630, 635–636, 645
d'Aix Jacques → Jokūbas iš Ekso
Akcipitrai, arba Jastšembcai (de domo Accipitrum seu Iastrzambczonum), giminė 554, 574–575
Alberas (Albero; min. 1147), Brėmeno arkivyskupas 194–195
Albertas (min. 1378), Meklenburgo kun-štis 381
Albertas (Albertus, Albert von Riga; ?–1229), Rygos vyskupas (nuo 1199) 200, 275, 278–284, 286–291, 622
Albertas Bardovikietis (Albrecht von Bardovik; XIII–XIV a.), Liubeko kancleris *272–274*, 456
Albrecht von Bardovik → Albertas Bardovikietis
Albrechtas [Brandenburgietis] (Albrecht von Brandenburg; 1490–1568), paskutinis Vokiečių ordino magistras ir pirmasis Prūsijos hercogas 327, 648
Alcuinus → Alkuinas Flakas Albinas
Aldona (Ona, Anna; apie 1310–1339), Lietuvos didžiojo kun-ščio Gedimino duktė, Lenkijos karaliaus Kazimiero III Didžiojo žmona 549, 569–570, 585
Aleksandras
→ Aleksandras Karijotaitis
→ Vytautas Didysis
Aleksandras (Alexandrus), šv., kankinys 562, 582
Aleksandras IV (lot. Alexander IV, tikr. Rinaldo de' Conti di Segni; ?–1261), popiežius (nuo 1254) 243, 245–246
Aleksandras Karijotaitis (Aleksandras, karalius Aleksandras, rex Alexander; ?–apie 1380) 461, 467, 550, 570
Aleksijus (apie 1293 ar 1298–1378), Rusijos metropolitas (nuo 1354) 422, 426
Alexander → Vytautas Didysis
Alexander IV → Aleksandras IV, popiežius
Alexandrus → Aleksandras, šv.
Alfred the Great / Alfred der Grosse → Alfredas Didysis
Alfredas Didysis (Alfred the Great, Alfred der

Grosse; 849–899), Anglijos karalius (nuo 872) 164–166, 620, 625, 627–628, 631, 634–635, 638
Algirdas (Algard, Olgerdus, Olgerth; apie 1296–1377), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1345) 398–399, 401–402, 418, 420–422, 424–426, 456, 461, 467, 550, 556, 570, 577
Alkuinas Flakas Albinas (lot. Alcuinus; apie 735–804) 162
Alminas Kazys 428
von Alnpeke Ditlebas (Ditleb) 293, 633
Alobrandas (Alobrandus; min. 1206–1207), kunigas 279, 287
von Altenburg Dietrich → Dietrichas von Altenburg
Ambrazas Vytautas 10, 15, 21
d'Amiens Pierre → Petras Atsiskyrėlis
Ammianus Marcellinus → Marcelinas Amianas
Anaksimandras Miletietis (gr. Anaximandros Milesios; apie 610–546 pr. Kr.) 129
Andreas
– plebanus in Danczk → Ruperti Andrius
– Polonus → Andrius Vasila
– von (de) Stenberg → von Stenberg Andrius
– Vaszilo → Andrius Vasila
Andriulis Vytautas 586, 621
Andrius
– Dancigo klebonas → Ruperti Andreas
– lenkas → Andrius Vasila
– von Stenberg → von Stenberg Andrius
Andrius Vasila (lenkas Andrius, Andreas Polonus, Andreas Vaszilo; lenk. Andrzej Wasiło; ?–1398), Vilniaus vyskupas (nuo 1388) 554, 574–575
Andrius Venžikas → Mikalojus Venžikas
Andrzej Wasiło → Andrius Vasila
Andrzej Wężyk → Mikalojus Venžikas
Andziulytė-Ruginienė Marija 590, 621
Anger S. 165, 621
Anna
→ Aldona Gediminaitė
→ Ona Jogailienė
Anselmas (Anshelmus; min. 1147), Havelbergo vyskupas 194–195
Anshelmus → Anselmas
Arbusow L. → Arbuzovas Leonidas
Arbuzovas Leonidas (L. Arbusow; 1882–1951) 276–277, 621
Aristipas Kirėnietis (Aristippus; gr. Aristippos; apie 435–355 pr. Kr.) 607–609
Aristotelis (gr. Aristotelės; 384–322 pr. Kr.) 541
Arndt Wilhelm (Wilhelmas Arndtas; 1838–1895) 276–277, 621
Arnold U[do] 458, 621
Arnoldas (Arnold; 1119–1166), Bergo šv. Jono vienuolyno abatas 193, 645
Arnoldas (Arnoldus) → Arnoldas von Vietinghof
Arnoldas von Vietinghof (Arnoldas; Arnoldus), Livonijos ordino magistras (1360–1364) 417, 419–420
Augustinas (beat. Augustinus; orig. Aurelius Augustinus; 354–430), šv., filosofas ir teologas, Bažnyčios tėvas ir daktaras 248–249
Augustinus Aurelius → Augustinas šv.
Auning R[obert] 189, 621

[von]Baczko L[udwig Franz Adolf Josef] (1756–1823) 386, 474, 500, 504, 621
Balaišis Vytautas 10, 15, 21, 314, 376, 387, 465–466, 468, 492
Balcke Hermannas <Hermannus> (vok. Hermann Balk <Balke>; ?–1239), Vokiečių ordino provincijos magistras, Livonijos ordino magistras (nuo 1237) 223, 379
Baldauskas J. → Baldžius-Baldauskas Juozas
Baldžius-Baldauskas Juozas (J. Baldauskas; 1902–1962) 211, 621
Balys Jonas 7, 12, 16–17, 141, 189, 193, 237, 265, 277, 295, 429, 476, 589, 621
Balk (Balke) Hermann → Balcke Hermannas
Baltramiejus Anglas (Bartholomaeus Anglicus, Bartholomäus Anglicus; apie 1190–po 1250) 30–31, 46–47, 57, 59, 75–76, 86, 89, 108–109, 165, *230–234*, 599, 621, 646+
Baltramiejus Glanvilietis (Bartholomaeus de Glanvilla; ?–1360), pranciškonas, kilęs iš Anglijos 230
Baltramiejus Lutimanas → Lutimanas Baltramiejus

Balzer Oswald (1858–1933) 204, 206, 621
[Barbaro Ermolao] (Hermolaius Barbarus; 1454–1493) 643
Barbarus Hermolaius → Barbaro Ermolao
Barnabas (lenk. Barnaba; ?–po 1003), šv., šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje, vienas iš Penkių brolių kankinių 547, 567
Baronas Arvydas (1960–1992) 425, 427
Barrington D[aines] (1727–1800) 620
Bartholomaeus
– (Bartholomäus) Anglicus → Baltramiejus Anglas
– de Glanvilla → Baltramiejus Glanvilietis
– Lutimanus → Lutimanas Baltramiejus
Bartossius de Wiszemburg → Bartošas [Odolanovskis] iš Višemburgo
Bartosz Odolanowski (z Wezemborga) → Bartošas [Odolanovskis] iš Višemburgo
Bartošas [Odolanovskis] iš Višemburgo (Bartossius de Wiszemburg; lenk. Bartosz Odolanowski <z Wezemborga>; ?–1393), Poznanės vaivada 551, 572
Basanavičius Jonas (1851–1927) 114, 141, 237, 479, 589, 622
Batowski Aleksander (1799–1862) 634
Batūra Romas 149, 236, 244, 250, 253, 276, 292, 294, 315, 328–329, 331, 353–356, 376, 418, 428, 445, 456, 470, 510–511, 522, 622, 642
Bauer Albert (Albertas Baueris; 1864–1961) 276–277, 621–622
Bauer Helmut 331, 622
Beblavý J[onas] (1898–) 590, 622
Beda (Beda Venerabilis; 672–735) 164
Bednarczuk L. 149, 622
Bekker Immanuel (1785–1871) 624
Belisarius → Belizarijus
Belizarijus (lot. Belisarius; 505–565), Bizantijos imperatoriaus Justiniano I karo vadas 151
Bender Joseph (Josephas Benderis; 1815–1893) 33, 60, 91, 622
Benedictus → Benediktas, šv.
Benediktas (Benedictus; ?–1003) šv., šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje, vienas iš Penkių brolių kankinių 172, 174, 547, 567
Benešas Veitmiliškis (ček. Krabice z Vaitmile Beneš; ?–1375), čekų kronikininkas 394
Benveniste Emile (1902–1976) 8, 12, 17
Bergmann (Bergmannas) Liborius 293, 295, 622
Beringeris Heinrichas (Heinrichas Plöne, Johannas Taulerijus <Taulerius>; Heinrich Beringer; ?–1444) 386, *489–492*
Bernacki Z. 650
Berthold → Bertoldas, Livonijos vysk.
Bertholdas von Brühaven (Bertoldus Bruhauen), Balgos (1288–1289), po to Karaliaučiaus (1289–1302) komtūras *253–255*, 322
Bertoldas (Bertoldus; vok. Berthold; ?–1198), Livonijos vyskupas (nuo 1196) 200, 278, 285, 419–420
Bertoldas (Bertoldus; min. 1324), pranciškonų ordino vienuolis 389–390
Bertoldus Bruhauen → Bertholdas von Brühaven
Bertulaitis Jonas (Hansas Bertuleitas; H. Bertuleit; XIX a. pab.–XX a.) 33, 60, 91, 141, 165, 188–189, 237, 295, 330, 476, 589, 622
Bertuleitas Hansas → Bertulaitis Jonas
Bezzenberger Adalbert (1851–1922) 326, 622
Bielenstein August Johann Gottfried (1826–1907) 622
Bielowski August (1806–1876) 204–205, 277, 619, 623, 641
Biezais Haralds (Haraldas Biezais; 1909–) 7, 12, 17, 33, 60, 91, 141, 189, 237, 259, 265, 277, 295, 357, 418, 429, 457, 476, 480, 490, 589, 611, 614, 621–622
Bilgenis (Bilgieny; min. 1382), Prokšos, Jogailos taurininko, brolis 550, 571
Bilgieny → Bilgenis
Biržiška Vaclovas (1884–1956) 318, 429, 622
Blumenau Laurynas (Laurentius Blumenau; apie 1420–1484) 31, 59, 89, 231, 331, *505–509*
Bobrzyński Michał (1849–1935) 544, 622
Bodzanta (Bodzenta; Bodzantha; lenk. Bodzęta; apie 1320–1386), Gniezno arkivyskupas (nuo 1382) 551, 554, 571, 574, 585
Boecijus ([Anicius Manlius Torquatus Severinus] Boethius; apie 480–524) 164

Boehmer (Böhmer) J[ohann] F[riedrich] (1795–1863) 405, 623
Boemas Johannesas (vok. Böhm Johannes aus Aub; XVI a.) 588, 609
Boer R[ichard] C[onstantin] (1863–1929) 165, 623
Boethius → Boecijus
Bogusławski W[ilhelm Józef] (1825–1901) 623
Böhm Johannes → Boemas Johannesas
Boyerus Laurentius → Bojeris Laurynas
Bojeris Laurynas (Laurentius Boyerus; orig. Lars Bojer; 1563–1619) 36, 64, 96
Boleslaus
→ Boleslovas I Narsusis
– Pudicus → Boleslovas V Drovusis
Bolesław
– I Chrobry → Boleslovas I Narsusis
– II Śmiały → Boleslovas II Drąsusis
– V Wstydliwy → Boleslovas V Drovusis
Bolesławowie (Boleslovų giminė) 635
Boleslovas I Narsusis (Boleslovas, Boleslovas Narsusis; Boleslaus, Bolezlawus, Bolizlaus; lenk. Bolesław I Chrobry; apie 967–1025), lenkų kun-štis (nuo 992), karalius (1025), Mieško I sūnus 177, 179, 180–183, 190, 192, 545, 565
[Boleslovas II Drąsusis] (Bolesław [II] Śmiały; apie 1040–1081), lenkų kun-štis (nuo 1058), karalius (nuo 1076), Kazimiero Atnaujintojo sūnus 647
Boleslovas [V] Drovusis (Boleslaus Pudicus; lenk. Bolesław V Wstydliwy; 1226–1279), Krokuvos ir Sandomiro kun-štis, Lešeko Baltojo sūnus 547–548, 568–569
Bolezlawus → Boleslovas I Narsusis
Bolizlaus → Boleslovas I Narsusis
Boltenijus Wilhelmas (Wilhelm Boltenius; XVI a.), Bauskės parapijos kunigas 45, 74, 106
Bonnell E[rnst] 389, 623
Bornbachas Stenzelis (lenk. Stanisław Bornbach; 1530–1597) 455
Borszák S. 141, 623
Boruta (?–1248?), sūduvių kun-štis 261+
Bosworth J[oseph] (1789–1876) 620
von Brandenburg Twirbut / von Brandinburg Twirbute → Tvirbutas iš Brandenburgo
von Braunschweig Lutheris (apie 1275–1335), Vokiečių ordino magistras (nuo 1331) 356
Bretkūnas Jonas (1536–1602) 331, 353
Brodovskis Jokūbas (Jakób Brodowski; apie 1692–1744) 37, 66, 97
Brodowski Jakób → Brodovskis Jokūbas
Brotier G[abriel] (1723–1789) 643
Brückner Aleksander <Alexander> (Alexanderis Brückneris; 1856–1939) 39, 45, 67, 74, 98, 107, 141, 165, 189, 193, 224, 237, 257–259, 264–266, 277, 330, 402, 422–423, 426, 476, 480, 490, 589, 600, 623
von Brühaven Berthold → Bertholdas von Brühaven
Brun von Querfurt → Brunonas Kverfurtietis
Brundage J[ames] A[rthur] 200, 623
Bruno (Brunonas; de mester, magistras; min. 1298), Livonijos ordino magistras (1297–1298) 273–274
Bruno z Kwerfurtu → Brunonas Kverfurtietis
Bruno Querfurtensis → Brunonas Kverfurtietis
Brunonas, Livonijos ordino magistras → Bruno
Brunonas Kverfurtietis (vienuoliškas vardas Bonifacas; Brun von Querfurt, Bruno z Kwerfurtu, Bruno Querfurtensis; apie 974–1009), misionierius, Prūsijos arkivyskupas (nuo 1002), šv. 171, *177–182*, 623, 635, 650
Brutenis, žynys 265
Büdinger M[ax] (1828–1902) 152, 624
Būga Kazimieras (1879–1924) 45, 74, 107, 148–149, 189, 237, 326, 330–331, 354, 357, 402, 422–423, 426, 589, 624
Bugusa (Bugussa; lenk. Bogusza-Benedykt; X–XI a.), šv. Adalberto (Vaitiekaus) bendrakelionis Prūsijoje 184–187
Bujak Franciszek (Franciszekas Bujakas; 1875–1953) 237, 624
von Bunge Friedrich Georg (1802–1897) 619
Bunse → Punse iš Balgos
Burckhardt J[acob] C[hristoph] (1818–1897) 162, 606, 624
Burkert W[alter] 630
Buska (Busko; min. po 1366), lietuvių būrio vadas mūšyje su kryžiuočiais Maišiagaloje 461, 467
Busse K[arl] H[einrich] 413, 624

Caesar Caius Iulius → Cezaris Gajus Julijus
Callimachus Buonaccorsi Philippus → Kalimachas Pilypas
Campbell A. 620
Canaparius Johannes → Kanaparijus Jonas
Cannon W. R. 200, 624
Cantipratanus Thomas → Tomas Šantimprietis
Caro J[akob] (1836–1904) 519, 544, 624
Carolus Magnus → Karolis Didysis
Carstenn E. 165, 624
Cart W. A. 152, 624
Casimirus, Lenkijos karalius → Kazimieras II Teisingasis
Cassiodor → Kasiodoras
Cassiodorus, Flavijus Magnus Aurelius Cassiodorus → Kasiodoras
Cassow Nicolaus (min. 1389), Klaipėdos komtūras 464, 470
Castellanus Nicolaus → Kastelianas Mikalojus
Celarijus Andrius (lot. Andreas Cellarius; XVII a.), kronikininkas 588
Cesarini Julijonas (kardinolas Julijonas, cardinalis Iulianus; it. Giuliano Cesarini; 1398–1444), kardinolas (nuo 1426) 530, 591, 594
Cezaris Gajus Julijus ([Caius] Iulius Caesar, Caesarus; 100–44 pr. Kr.) 545, 555, 557, 565, 575, 578, 604, 641
Chalcocondylas Laonicos (Laonikos) → Chalkokondylas Laonikas
Chalkokondylas Laonikas (Laonikos Chalkokondyles, Laonicos <Laonikos> Chalcocondylas; apie 1423 ar 1430–apie 1490) 31–32, 40, 58–59, 68, 89, 90, 100, 231, *540–541*, 624–626, 629, 640+
von Chantimpré Thomas → Tomas Šantimprietis
de Charbinowicze Wlodko → Vlodekas iš Charbinovičių
Charlemagne → Karolis Didysis
Charles V → Karolis V
Charles VI → Karolis VI
Chłopocka H[elena] 189, 624
Chodynicki K[azimierz] (1890–1942) 389, 402, 625
Chodkevičius Jonas [Karolis] (lenk. Jan Karol Chodkiewicz; 1560–1621), LDK etmonas 327–328
Chreuzpekchas Fridreichenas (Fridreichen der Chreuzpekch; min. 1351 ?) 415–416
Christian → Kristijonas, Prūsijos vysk.
Ciceronas [Markas Tulijus] (lot. Marcus Tullius Cicero; 106–43 pr. Kr.) 113
Cyprianus → Kiprijonas, Maskvos metropolitas
Clark C. U. 621
Clemen C[arl] (1865–1940) 141, 189, 237, 259, 265, 277, 295, 457, 589, 625
Cocus Conradus → Kochas Konradas
Colker M[arvin] L. (Marvinas Colkeris) 244, 625
Colvenerius (orig. George Colveneer; 1564–po 1627) 648
Conradus
→ Konradas, Burgundijos kun-štis
→ Konradas, maršalas,
→ Konradas I Mazovietis
Constantinus, Flavius Valerius Constantinus → Konstantinas Didysis
Coopland G[eorge] W[illiam] (1875–1975) 450, 625
Cornelius → Tacitas Publijus Kornelijus
Craigie W[illiam] A[lexander] (1867–1957) 165, 625
Crewlanin → Krėviškis
Cristianus → Kristijonas, Prūsijos vysk.
Cristinus → Kristinas, šv. Adalberto palydovas
Cristinus de Kozeglowy → Kristinas iš Kozeglovų
Cuczuk → Kučiukas
Cunradus → Konradas II, Olesnicos kun-štis
Czarthorysky → Čartoriskis Jonas

Čartoriskis [Jonas] (Czarthorysky; ?–apie 1460), kun-štis, Švitrigailos šalininkas 564, 584
Čingischanas (tikr. Temudžinas; 1155–1227), mongolų-totorių feod. imperijos įkūrėjas, chanas 316

Dabrela (min. 1211–1212), lyvių feodalas 292
Dąbrowski J[an Konstanty] (1890–1965) 184, 405, 625, 645

Daikovičius H[adrianas] 47, 76, 109, 165, 625
Dambrauskas Antanas 380
Danckelmannas Friedrichas (Friedrich Danckelmann; XVIII a.) 38, 66, 97
Danielius (Daniel; min. 1207–1208), idumėjiečių kunigas 280, 287
Danilas Romanovičius Haličietis (Danilas; Даниил Романович Галицкий; 1201–1264), Haličo-Voluinės didysis kun-štis 260, 262+
Daniłowicz Ignacy (1789–1843) 586, 625
Darge <iš Balgos> (Darge <von der Balge>; min. 1385–1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 433, 438–440
Dargis (Dorge; min. prieš 1261), Sembos prūsas 335, 346
Darijus (522–486 pr. Kr.), Persų imperijos valdovas 117–118, 123–124, 129
Darkó E. → Darkó [Jenő]
Darkó [Jenő] (1880–1940) 541, 624–625
Daugudis Vytautas 43, 72, 105, 194, 625
Daukantas Simonas (1793–1864) 189, 193, 331, 625
Daukša Mikalojus (tarp 1527 ir 1538–1613) 331+
Daumantas (?–1299), Nalšios, nuo 1266 Pskovo kun-štis 259, 261, 262+
Davidas Lukas (Lucas David; apie 1503–1583) 33, 40–41, 43, 45, 60, 68–69, 71, 74, 90–91, 100–101, 104, 107, 114, 149, 165, 236, 265, 331, 386, 473, 506
David P. 544, 625
Dėdinas Val. 619
Detlefsen (Detlef) D. (1833–1911) 643
de Diessenhoven Henricus → Henrikas Dysenhofenietis
[de Diessenhoven] Jonas → Jonas [Dysenhofenietis, de Diessenhoven]
Dieterich K[arl] (1869–1935) 541, 625
Dietmar W[olfgang] 625
Dietrichas von Altenburg (Theodericus; ?–1341), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1335) 356, 459, 465
Dietsch H[einrich] R[udolf] (?–1875) 630
Dilytė Dalia 141, 229, 271, 403, 406, 465–467, 469–470, 477, 494, 499, 509, 518, 539, 617, 626, 647–648
Dindecke (min. apie 1246), Livonijos ordino riteris 296, 306
Dindorf L[udwig August] (Ludwigas Dindorfas; 1805–1871) 263, 265, 626
Ditlebas (Ditleb) von Alnpeke → von Alnpeke Ditlebas
Dytrichas → Theodorikas, Sembos fogtas
Ditten H[ans] 541, 626
Dyvanas (Diwanus; ?–apie 1272), Bartos sukilėlių kariuomenės vadas 338, 348, 354, 412
Diwanus → Dyvanas
Dlugossius Ioannes → Dlugošas Jonas
Długosz Jan (Johannes) → Dlugošas Jonas
Dlugošas Jonas (Ioannes Dlugossius, Johannes Długosz, J. Długosze, Johannes Longinus; lenk. Jan Długosz; 1415–1480), lenkų kronikininkas 10, 30–33, 42–43, 45–46, 48, 56, 58–59, 61, 68, 71–72, 74–75, 77–78, 86, 88–91, 100, 103–105, 107–108, 110–111, 193, 210, 231, 258, 328, 331, 356, 446, 455, 505, 530–531, *542–585*, 589, 598–599, 622, 624, 626–627, 629, 632–633, 635–636, 641–643, 645–648, 650
Dmitrijus Donietis (Дмитрий Иванович Донской; 1350–1389), Vladimiro ir Maskvos didysis kun-štis (nuo 1359) 422–425
Dobrianskis Flavijonas (Флавиан Добрянский; 1848–) 267+
Dobrogostas (Dobrogostas Novodvorietis; Dobrogostius, Dobrogostius Novodvorscensis; apie 1335–1402), Poznanės vyskupas (nuo 1384), Gniezno arkivyskupas (nuo 1394) *446–447*, 553, 573
Dogelis Motiejus (M[aciej] Dogiel; 1715–1760) 236, 238, 626
Dogiel Maciej → Dogelis Motiejus
Donelaitis Kristijonas (1714–1780) 38, 66, 97–98
Dorge → Dargis
Dovydas Gardiniškis (?–1326), Gedimino karvedys, Gardino seniūnas 410
Draika (Drayko; min. 1301), lietuvis, Aukaimio pilėnas 339–340, 350
Drayko → Draika
Dumčius Jonas (1905–1986) 630
Dumézil (Dumézilis) Georges (1898–1986) 7, 11, 16, 257+

Dundulienė Pranė (1910–1991) 114, 189, 194, 259, 265, 295, 589, 626
Dundulis Bronius 510, 515–516, 525–527, 626
de Düsburg (de Dusburgk) Petrus → Petras Dusburgietis
von Dusburg Peter → Petras Dusburgietis
Dusemer Heinrich → Dusmeris Heinrichas
Dusmeris [Dusemeris] Heinrichas (Heinrich Dusmer; apie 1280–1353), Vokiečių ordino didysis magistras (1345–1351) 459, 465
Dutze (min. apie 1246), Livonijos ordino riteris 296, 306
Dzikowski M. 149, 626

Eberhard von Neisse → Eberhardas, Varmės vysk.
Eberhardas (vok. Eberhard von Neisse; ?–1326), Varmės vyskupas 391
Eberhardas von Munheim (magistras, mester), Livonijos ordino magistras (1328–1340) 397–398
Ebert M[ax] 628
Edrisi/Edrīsī → Idrisijus
Eginhardt/Eginhart → Einhardt
Eykint vom Goltberg → Eikintas iš Goltbergo
Eikintas iš Goltbergo (Eikintas, Eykint, Eykint vom Goltberg; min. apie 1386), kryžiuočių vedlys 429–431, 437–439
Einhardtas (Einhardas; Eginhardt, Eginhart, Einhard, Einhardt; apie 770–840) 158, *162–163*, 626–627
Einhornas Paulius (Paul Einhorn; ?–1655) 37, 65, 96, 114
Eysenhardt F. 621
Eisutis iš Labguvos (Eysutte von Labiow; min. 1384), kryžiuočių vedlys 436, 444
Eysutte von Labiow → Eisutis iš Labguvos
Ekblom R[ichard] 166, 627
Ekdahl Sven 544, 627, 629
Ekehardas Aurietis (kituose šaltiniuose: Eckard, Eckart, Eckhardus, Ekkehard von Aura, Ekkehardus Uraugiensis; ?–1130?), Auros abatas 193
Elisabeth
→ Elžbieta, Kazimiero III Didžiojo duktė
→ Elžbieta [Bosnietė]
Elžbieta (Elisabeth; apie 1334–1361), lenkų karaliaus Kazimiero III Didžiojo ir Aldonos (Onos) Gediminaitės duktė 549, 570
Elžbieta Bośniaczka → Elžbieta [Bosnietė]
Elžbieta [Bosnietė] (Elisabeth; lenk. Elžbieta Bośniaczka; apie 1340–1387), Vengrijos ir Lenkijos karalienė, karaliaus Liudviko žmona, Lietuvos didžiojo kun-ščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos pirmosios žmonos Jadvygos motina 554, 575
Emler J[osef] (1838–1899) 623, 627, 634, 648
Endzelīns Jānis (Janis Endzelynas; Endzelin; 1873–1961) 115, 141, 148, 326, 627
Engel C[arl] 46, 76, 109, 627
Eratostenas (gr. Eratosthenes; apie 276–196 pr. Kr.) 148
Eratosthenes → Eratostenas
Erikas [VII Nugalėtojas] (šved. Erik VII Segersäll; ?–994), švedų karalius 190, 192
von Erlichshausen Konradas <Konrad> (apie 1390–1449), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1441) 500, 503
Eugenijus IV (Eugenius IV; tikr. Gabriele Condulmer; 1383–1447), popiežius (nuo 1431) 607–608
Evencijus (Eventius), šv., kankinys 562, 582
Eventius → Evencijus
Ewald A[lbertus Eusebius Ludovicus] (1834–?) 238, 378, 627
Experiens → Kalimachas Pilypas

Fabricijus Dionisijus (XVII a.) 165
Feix J[osef] 631
Feldhūns A[brams] 277, 627
Ferekidas Syrietis (Pherecydes Scyrus [!]; gr. Pherekydes; VI a. pr. Kr.) 602, 604–605
Fijałek J[an] 183, 446, 544, 627
Filip de Mézières → Philippe de Mézières
Filotėjus (Philotheus), patriarchas *422–425*, 426
Finkel L[udwik Michał Emanuel] (1858–1930) 624
Firmianas (Firmianus; XV a. I pusė) 591, 594
Fischer Adam (1889–1943) 166, 627
Florentinus → Kalimachas Pilypas
Florianus M. 402, 627

Forster J[ohann] R[einhold] (1729–1798) 165, 627
Forstreuter Kurt [Hermann] (Kurtas Forstreuteris; 1897–XX a. 7 d-metis) 238, 389, 392, 531–532, 628
Fraenkel Ernst (Ernstas Fraenkelis <Frenkelis>; 1881–1957) 135–136, 141, 148, 628
František Pražský → Pranciškus Prahiškis
Franzas, Varmės vysk. → Franzas Reselis, vad. Kuhschmalzas
Franzas Kuhschmalzas → Franzas Reselis, vad. Kuhschmalzas
Franzas [Reselis, vad.] Kuhschmalzas (Franzas; vok. Franz Resel, gen. Kuhschmalz; ?–1457), kryžiuočių diplomatas, Varmės vyskupas (nuo 1424) 486, 500
Frauenlöbas Henrikas (orig. Heinrich von Meissen, gen. Frauenlob; apie 1250–1318), minezingeris 205
Frick Karl (Carolus) 643
Fridericus
→ Friderikas, Magdeburgo arkivyskupas
→ Fridrichas, dvaro palydovas
→ Frydrichas II, imperatorius
Friderikas (Fridericus; min. 1147), Magdeburgo arkivyskupas 194–195
Friderikas (Fridericus) de Wildenbergk → von Wildenberg Friedrichas
Fridreichenas Chreuzpekchas → Chreuzpekchas Fridreichenas
Fridrichas (Fridericus; min. 1147), dvaro palydovas 194–195
Frydrichas (latv. Frīdrichs Pernšteins), Rygos arkivyskupas (1304–1341) 390
Frydrichas II (Fridericus; 1194–1250), Šv. Romos imperijos imperatorius 592–593, 596–597
Frīdrichs Pernšteins → Frydrichas, Rygos arkivyskupas
Friederici W. 353, 628
Friedrich W. 389, 628
Friedrich der Schöne → Friedrichas Gražusis
Friedrichas Gražusis (Friedrich der Schöne; 1286–1330), Vokietijos imperatorius (nuo 1314), Albrechto I sūnus 404
Friedrichas von Wildenberg → von Wildenberg Friedrichas
Frowinas (Frowin; min. 1327), Sembos vysk. Johanneso sūnėnas 321, 324

Gachet E. 513, 628
Galas Anonimas (lenk. Gall Anonim; XI–XII a.), lenkų kronikininkas 205–206, 628
Galaunė Paulius (1890–1988) 45, 74, 107, 479, 628
Gall Anonim → Galas Anonimas
Garbacik J[ózef] 600, 626, 628
de Garten Paterky → Patrikas, Kęstučio sūnus
Gastart von Labiow → Gastartas iš Labguvos
Gastartas iš Labguvos (Gastart von Labiow; min. 1385), kryžiuočių vedlys 434, 442
Gāters A[lfrēds] 166, 628
Gaudencijus (Radimas; Gaudencius, Gaudentius, Radim; lenk. Radzim Gaudenty; tarp 960 ir 970–1006? po 1011?), pirmasis lenkų arkivyskupas Gniezne (nuo 1000), šv. Adalberto (Vaitiekaus) įbrolis, jo bendrakelionis Prūsijoje 172–175, 179, 181, 184, 186, 545, 565, 634
Gaudentius (Gaudencius) → Gaudencijus
Gawęda S[tanisław] 626, 645
Gazanchanas (1271–1304), Persijos ilchanas (chanas) 316
Gediminaičiai 526
Gediminas (Gediminus, Gedymin; apie 1275–1341), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1316) 30, 57, 87, 265, 327, 329, 355–356, 388–393, 396–399, 410, 454–455, 549, 556, 570, 577, 610, 628, 632, 641, 644, 646, 650+
Gedka (Gethkone; min. 1382) 550, 571
Geidel H. 198, 628
Geminianensis → Kalimachas Pilypas
Georgus → Jurgis, šv.
Georius → Jurgis, šv.
Gerardus dict. Rude (Gerardas, pravarde Rude) → Gerhardas Rudde
Gerhardas (Gerhardus; ?–1375?), Vokiečių ordino riteris 462, 468
Gerhardas Rudde (Gerardas, pravarde Rude, Gerhartas; Gerardus dict. Rude, Gerhardus Rudde, Gêrhart; vok. Gerhard Rude; ? – 1320), Vokiečių ordino riteris 341, 351, 366, 375, 543, 549, 569

Gêrhart (Gerhartas) → Gerhardas Rudde
Gerulis (Gerullis) Jurgis (G. Gerullis; 1888–1945) 135–136, 165, 318, 628
Gerullis G./Gerullis J. → Gerulis Jurgis
Geselenas Konradas iš Geismaro (min. 1464), Torunės šv. Jono bažnyčios kunigas 455
Gethkone → Gedka
Ghillebert de Lannoy (Gilbert de Lannoy, Guillebert de Lannoy; 1385–1462) 165, *512–514*, 628, 630, 635, 637
Gieysztor A[leksander] 184, 628
Giesebrecht L. 189, 628
Gilbert de Lannoy → Ghillebert de Lannoy
Giles J[ohn] A[llen] (1808–1884) 620
Gimbutas Marija → Gimbutienė Marija
Gimbutienė Marija (Marija Gimbutas) 7, 12, 17, 24, 26, 39, 52–53, 67, 82–83, 99, 114, 139, 149, 159, 165, 194, 231, 450, 479, 628–629
Girhardt iš Kremiten (Girhardt von Kremiten; min. 1385), kryžiuočių vedlys 435, 443
de Glanvilla Bartholomaeus → Baltramiejus Glanvilietis
Gobis Vladas 194, 629
Godevert → Gotfrydas
Goetz Leopold Karl 396, 629
Górski K[arol] (1903–1988) 211, 215, 243–244, 544, 629
Goštautas Jurgis (XV a.), tikriausiai Vilniaus vaivados Jono sūnus, Trakų vaivados Martyno brolis 598
Gotfrydas (Godevert; ? – apie 1298) Viljandžio komtūras, magistras 273–274
Gotfridas von Linden (Gottfridas; Gotfridus de Linden, Gottfridus; min. 1375, 1379), Vokiečių ordino vyriausiasis maršalas 420–421, 462, 468
Gottfridas → Gotfridas von Linden
Gottfriedas von Heimburg (Gottfried von Heimburg), Karaliaučiaus komtūras (1326–1329) 356
Gotthardas (Gotthard; latv. Gothards Ketlers; 1517–1587), pirmasis Kuršo hercogas 633
Grabler F[ranz] 541, 629
Gracianas (Gratian; ?–1179), italų kamaldulių vienuolis 205, 646
Gray L. H. 141, 265, 589, 629
Gratian → Gracianas
Grautoff Ferdinand H[einrich] (Ferdinandas Grautoffas; ?–1832) 272–273, 629
Grecu V. 541, 629
Gregor IX/Gregory IX → Grigalius IX, popiežius
Gregorius IX → Grigalius IX, popiežius
Greimas Algirdas Julius (1917–1992) 7, 12, 17, 257, 259, 264–266, 629
Grens R. 629
Grienberger Th. R. 476, 623, 629
Grigalius IX (Gregor IX, Gregory IX; Gregorius IX, 1160–1241), popiežius 39, 67, 99, *226–229*
Grigalius Sanokietis (lenk. Grzegorz z Sanoka; 1406–1477), Lvovo arkivyskupas 598
Grigorijus (Григорий; IX–X a.), presbiteris 263
Grinaveckienė Elena 619
Grodecki R[oman] 204–205, 628–630
Gruber Johann Daniel (Johannas Danielis Gruberis; 1686–1748) 275, 277, 630
Grunau Simonas (Simon <von>Grunau; ?–1530 ar 1531) 33, 40–45, 48, 60–61, 68–69, 71–72, 74, 78, 90–92, 100–101, 103–107, 111, 114, 149, 193, 231, 236, 265, 330–331, 386, 473, 476, 489, 506, 630
Grzegorz z Sanoka → Grigalius Sanokietis
Guagnini Aleksandras (1538–1614) 331
Gudavičius Edvardas 160, 200–201, 206, 210–211, 215, 218–219, 223, 226, 248, 269, 378, 394, 470, 506, 515, 527, 605, 630
Guillebert de Lannoy → Ghillebert de Lannoy
Günther S[iegmund] 189, 198, 630

Hanibalas (Hannibal; 247–183 pr. Kr.), Kartaginos karvedys ir valst. veikėjas 546, 566
Hansas [iš Labguvos] (Hans [von Labiow]; min. 1395), Eisučio sūnus, kryžiuočių vedlys 431, 439
Hansen (Hansenas) A. 276–277, 630
Hardwicus → Hardwikas
Hardwikas (Hardwicus; min. 1221–1222), kunigas 284, 290
Hartknochas Kristoforas (Christophorus Hartknoch; vok. Christoph Hartknoch; 1644–1687) 138, 159, 236, 238, 328, 331, 490, 630

Hartwigas (Hartwigus; min. 1147), princas 194–195
de Hattensteyn Kun → Kunas de Hattensteyn
Haussig H[ans] W[ilhelm] 621
Hauziński J[erzy] 450, 630
Hebbas (Hebbus; min. 1221–1222), danas, Sakalos žemės teisėjas 283, 290
Hedvigis → Jadvyga
Heeren Arnold [Hermann Ludwig] (Arnoldas Heerenas; 1760–1842) 127
Heinrîch → Heinrichas [Dusmeris?]
Heinrich
– der Lette/Heinrich von des Letten → Henrikas Latvis
– der Löwe → Henrikas, Saksonijos kun-štis.
– von Meissen, gen. Frauenlob → Frauenlöbas Henrikas
– von Regenwalde → Heinrichas von Regenwalde
Heinrich der Teichner (apie 1310–prieš 1377) 647
Heinrichas [Dusmeris?] (Henrikas; Heinrîch, Henricus; min. 1323), Tepliavos komtūras 341, 351, 366, 376
Heinrichas
– von Hohenlohe → von Hohenlohe Heinrichas
– (Heinrich) von Plotzk → von Plotzk Heinrichas
Heinrichas (Heinrich) von Regenwalde (min. 1357) 321, 324
Hekataios → Hekatėjas iš Mileto
Hekatėjas iš Mileto (gr. Hekataios; apie 550–479 pr. Kr.) 129
Helmoldas (?–po 1177) 381
Henczke iš Syntyn (Henczke von Syntyn; min. 1385), kryžiuočių vedlys 435, 442
Henneberger Kaspar (Kasparas Hennebergeris; 1529–1600) 43, 71, 104, 386
Hennig R[ichard] 166, 630
Henningas (Henningus) → Scyndekoffas Henningas
Henningas Scharpenbergas (latv. Hennings Šarpenbergs; ?–1448?), Rygos arkivyskupas (nuo 1424) 613
Henningas Scyndekoffas → Scyndekoffas Henningas
Hennings Šarpenbergs → Henningas Scharpenbergas
Henry IV → Henrikas [IV] Lankasteris
Heinricus
→ Henrikas, Moravijos vyskupas
→ Henrikas, Saksonijos kun-štis
– Monte → Herkus Mantas
Henricus
– de Diessenhoven → Henrikas Dysenhofenietis
→ Heinrichas [Dusmeris?]
– de Herfordia → Henrikas Herfordietis
– de Lettis → Henrikas Latvis
– de Ploczk (de Ploczke) → von Plotzk Heinrichas
→ von Plotzk Heinrichas
Henrikas (min. 1249, 1258–1261), dominikonų vienuolis 243
Henrikas (Heinricus; ček. Jindřich Zdik), Moravijos vyskupas (1126–1150) 194–195
Henrikas (Heinricus; vok. Heinrich der Löwe; 1129–1195), Saksonijos kun-štis (1139–1180) 194–195
Henrikas
→ Heinrichas [Dusmeris?]
→ von Plotzk Heinrichas
Henrikas [IV] Lankasteris (angl. Henry IV; 1367–1413), Anglijos karalius (nuo 1399) 512
Henrikas Dysenhofenietis (Henricus de Diessenhoven; apie 1300–1376) *404–406*, 623
Henrikas Herfordietis (Henricus de Herfordia; XIV a. I pusė –1370) *407–410*, 643
Henrikas Latvis (Henricus de Lettis, Heinrich der Lette, Heinrich von des Letten, Heinrich von Lettland, Indrikis; apie 1187–1259 ar vėliau) 29, 46–47, 56, 75–76, 86, 108–109, *275–292*, 417, 457, 500, 622–623, 627, 631, 633, 641+
Henrikas de Ploczk (de Ploczke) → von Plotzk Heinrichas
Hericus → Erikas
Herkus Mantas (Heinricus Monte; ?–1273), Didžiojo prūsų sukilimo prieš kryžiuočius (1260–1274) vadas 337, 347, 354
Hermanarikas, ostgotų karalius (350?–375?) 159–161

Hermanas (Hermannus; min. 1147), dvaro palydovas 194–195
Hermanas Vartbergietis (Hermanas Vartbergė, Hermanas iš Vartbergės; Hermann de Wartberge, Hermann von Wartberge, Hermannus de Wartberge; XIV a. II pusė) 30, 57, 87, 132, 189, 274, *417–421*, 455, 631, 633, 647+
Hermann
– von Neuenar → von Neuenar Hermann
– von Salza → von Salza Hermannas
– de Wartberge (von Wartberge) → Hermanas Vartbergietis
Hermannus → Hermanas, dvaro palydovas
Herodotas Halikarnasietis (Herodot, Hérodote, Herodotus, Orodotus; gr. Hērodotos; tarp 490–480–apie 425 pr. Kr.) 25–26, 39, 43–44, 53–54, 67, 72–73, 82–83, 99, 104, 106, *113–130*, 131, 137, 146, 193, 232–233, 331, 394, 507–508, 630–631, 633, 640, 643+
Hertz W[ilhelm] 114, 631
Hesiodas (gr. Hesiodos; VIII–VII a. pr. Kr.) 116, 122
Hýbl F[rantišek] (1875–1929) 183, 631
Hieronymus
→ Jeronimas, šv.
→ Jeronimas Prahiškis
– Pragensis (von Prag) → Jeronimas Prahiškis
Hiparchas [Nikėjietis] (gr. Hipparchos; apie 190–125 pr. Kr.) 148
Hirsch Theodor (Theodoras Hirschas; 1806–1881) 377, 428–429, 455, 457–458, 510, 619, 631
Hirtzhalsas (Hirtzhals; min. apie 1261), Magdeburgo miestietis 337, 347
Hobein H[ermann] 605
Hoeneke Bartholomäus (XIV a. II pusė), Livonijos ordino kronikininkas 417, 649
Hoenerbach W[ilhelm] 198, 631
Hofman-Dadejowa H. 204, 206, 631
von Hohenlohe Heinrichas <Heinrich> (XIII a.), Vokiečių ordino didysis magistras 328, 377
Höhlbaum K[onstantin] (1849–1904) 396, 631
Holzwäscheris Peteris (XIV–XV a.), Marienburgo vienuolis 325
Homeras (gr. Homeros; IX a. pr. Kr.) 116, 122, 147
Honorijus III (Honorius III; 1227), popiežius (nuo 1216) 132, 214, *218–222*
How W[alter] W[ybergh] (1861–1932) 115, 631
Hübesner G. 165, 631
Hude C. 630

Iagello → Jogaila
Iastrzambczoni → Akcipitrai
Ibn Fadlanas (Ibn Fadlan Ahmad; X a.), arabų keliautojas 450
Idrisijus (Abū ʻAbdu Allāh Muḥammad Ibn Muḥammad Al-Idrīsī; Edrisi, Edrīsī, Idrīsī; 1100–1166?) 28, *197–199*, 316, 317, 630–632, 636–637, 640–641, 646+
Indriķis → Henrikas Latvis
Innocent III/Innocentius III → Inocentas III
Innocenty IV → Inocentas IV
Innozenz III → Inocentas III
Inocentas III (Innocent III, Innocentius III, Innozenz III; apie 1160–1216), popiežius (nuo 1198) 39, 41, 67, 70, 99, 102, *200–203*, 214, 224–225
[Inocentas IV] (Innocenty IV; lot. Innocentius IV, tikr. Sinibaldo Fieschi; apie 1195–1254), popiežius (nuo 1243) 643
Iohannes → Jonušas, Mozūrų kun-štis
Iorga M. 450, 631
Isaak → Izaokas, šv.
Ysidorus → Izidorius
Istrinas Vasilijus (Василий Михайлович Истрин; 1865–1937) 263+
István I → Steponas [I Šventasis]
Iulianus → Cesarini Julijonas
Iustinianus Flavius → Justinijonas I Didysis
Iustinus, Marcus Iunianus Iustinus → Justinas
Yūsuf Kamāl (Kamal Joussouf) 636
Ivanovas Viačeslavas (Viačeslav <Vyačeslav> Ivanov, Wjatscheslaw Iwanow; Вячеслав Всеволодович Иванов) 7, 12, 17, 33, 61, 91, 194+
Ivinskis Zenonas (1908–1971) 39, 67, 98, 141, 165, 189, 193, 224, 237, 259, 265, 277, 295, 357, 396, 418, 429, 458, 476, 510, 523, 544, 589, 619, 631–632

Iwanow Wjatscheslaw → Ivanovas Viačeslavas
Izaak → Izaokas, šv.
Izaokas (Isaak; lenk. Izaak; ?–1003), šv., šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje, vienas iš Penkių brolių kankinių 547, 567
Izidorius (Ysidorus) 507–508

Jablonskis Konstantinas (1892–1960) 586, 632, 638
Jacob K[arl] 405, 632
Jacobson (Jacobsonas) H[einnrich] Fr[iedrich] 386, 480, 493, 498, 504, 613–614, 632
Jacobus Angelus (orig. Jacobus aus Scarperia; XV a.) 644
Jacques d'Aix → Jokūbas iš Ekso
Jadvyga (Hedvigis; 1374–1399), Lenkijos karalienė (nuo 1384), pirmoji Jogailos žmona 447, 551, 554, 571–572, 574–575
Jadvyga (Hedvigis; 1408–1430), Lietuvos didžiojo kun-ščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos ir jo antrosios žmonos Onos duktė 559, 580
Jagiełło → Jogaila
Jagiellonowie (Jogailaičiai) 642, 646
Jahn K[arl] (1906–) 317, 632
Jakob
– von Eks → Jokūbas iš Ekso
– von Samland → Jakobas, Sembos vyskupas
Jakobas (Jakob von Samland; min. 1357), Sembos vyskupas 321, 324
Jakobson R. 632
Jakštas Juozas (1900–1989) 243–244, 389, 392, 450, 544, 632
Jan
→ Jonas, Gniezno arkivyskupas
– Lector → Jonas Skaitytojas
Janik → Jonas, Gniezno arkivyskupas
Janulaitis Augustinas (1878–1950) 515–516, 519, 525–527, 587, 589–590, 632
Janus L[udwig] 643
Janusz I Starszy → Jonušas, Mozūrų kun-štis
Jaroševičius Juzefas (Józef Jaroszewicz; 1793–1860) 193, 331, 586, 632
Jasas Rimantas 238, 256, 261–263, 632
Jaskiewicz Walter Charles (Walteris Jaskiewiczius) 7, 12, 17, 141, 259, 265, 295, 632
Jastšembcai → Akcipitrai
Jaubert P[ierre] A[medee] (1779–1847) 198, 632
Jaunutis, Lietuvos didysis kun-štis (1341–1345), jauniausias ar vienas jauniausių Gedimino sūnų 399
Jazbutas (Jesbuto Lethowinus; min. po 1290 ?), lietuvis 339, 349
Jeronim Jan Silvanus Pražsky → Jeronimas Prahiškis
Jeronimas (lot. Hieronymus; apie 347–419 ar 420), šv., Katalikų bažnyčios tėvas, rašytojas 193
Jeronimas Prahiškis (Jeronimas, Jeronimas Pragiškis, Prahiškis; Hieronymus, Hieronymus von Prag, Hieronymus Pragensis, Jeronim Jan Silvanus Pražsky <Pražski>, Pragensis; apie 1369–1440) 32, 42–43, 45, 48, 59, 71–72, 74, 78, 90, 103, 105, 107, 111, 193, 543, 588–592, 594–597, 606–609, 632
von Jeroschin Nikolaus (Nicolaus) → Mikalojus iš Jerošino
Jesbuto Lethowinus → Jazbutas, lietuvis
Jindřich Zdik → Henrikas, Moravijos vyskupas
Joannes of Malala → Malala Jonas
Jogaila, Vladislovas II Jogaila (Vladislovas; Iagello, Jagiełło, Wladislaus; lenk. Władysław II Jagiełło; apie 1351–1434), Lietuvos didysis kun-štis (1377–1381, 1382–1392) ir Lenkijos karalius (nuo 1386) 32, 59, 88, 90, 105–106, 193, 447, 475, 519–521, 525–527, 530–531, 550–552, 554, 556, 559, 561–563, 571–574, 577, 580–583, 590–591, 594, 633
Johann
– (Johannas) → Johannesas, Sembos vyskupas
– von Posilge → Jonas Posilgietis
Johannas (Johannes; min. 1204–1205), kunigas 279, 286
Johannas (Johannes; min. 1221–1222), Livonijos ordino brolių teisėjas 284, 290
Johannas von Wallenrodt → von Wallenrodt Johannas

Johannes
– de Cannapara → Kanaparijus Jonas
→ Johannas, kunigas
→ Johannas, Livonijos ordino brolių teisėjas
→ Jonas, šv. Adalberto palydovas
→ Jonas, Lvovo arkivyskupas
→ Jonas XXII, popiežius
– Lindenblatt → Jonas Posilgietis
– Malala → Malala Jonas
– Olaus Magnus → Jonas Olavas Didysis
– von Posilge (von der Pusilie) → Jonas Posilgietis
– von Samland → Johannesas, Sembos vyskupas
Johannesas (Johannas; Johann, Johannes von Samland; min. 1322–1327), Sembos vyskupas 319–324
Johannesas Abezieras (vok. Johannes Abezier; apie 1375–1424), Varmės vyskupas 475
Johansons Andrejs 7, 12, 17, 277, 418, 633
Jokūbas iš Ekso (Jacques d'Aix, Jakob von Eks; 1371–1455) 32, 43, 59, 90, 105, 193, *471–472*
Jokūbas iš Liuticho (Liežo) → Urbonas IV, popiežius
Jonas (Johannes; ?–1003), šv., šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje, vienas iš Penkių brolių kankinių 547, 567
Jonas (lenk. Janik, Jan; 1149?–1167), Gniezno arkivyskupas 205
Jonas (Johannes; lenk. Jan Rzeszowski; ?–1436), Lvovo arkivyskupas (nuo 1411) 520–521
Jonas III (Jonas Malala?), Konstantinopolio patriarchas (565–577) 263
Jonas XXII (Johannes; tikr. Jacques Duèse; 1249–1334), popiežius (nuo 1316) 390, 407–410
Jonas [Dysenhofenietis, de Diessenhoven] (XIII–XIV a.), Henriko Dysenhofeniečio tėvas 404
Jonas Kanaparijus → Kanaparijus Jonas
Jonas Olavas Didysis (Johannes Olaus Magnus; šved. Jöns Månsson; 1488–1544), paskutinis švedų katalikų arkivyskupas 44, 73, 106
Jonas Posilgietis (Johann von Posilge, Johannes Lindenblatt, Johannes von Posilge, Johannes von der Pusilie; apie 1340–1405) 132, 473, 505, *522–524*, 632, 636, 647, 650
Jonas Skaitytojas (Jan Lector; XIV a.) 401
Jonynas Ignas (1884–1954) 210, 238, 633
Jöns Månsson → Jonas Olavas Didysis
Jonušas (Iohannes; lenk. Janusz I Starszy; apie 1329–1429), Zemovito III sūnus, Mozūrų kun-štis 551, 572
Jordan F. 650
Jordanas (Jordanes, Jornandes; VI a.), gotų istorikas 152, 155, 158, *159–161*, 633, 640+
Jornandes → Jordanas
Joussouf Kamal → Yūsuf Kamāl
Jovaišas Albinas 402, 633
Jucevičius Liudvikas [Adomas] (lenk. Ludwik Adam Jucewicz; 1813–1846) 331
Jucewicz Ludwik Adam → Jucevičius Liudvikas Adomas
Juchnevičienė Nijolė 115, 126, 130, 541, 630, 633
Jučas Mečislovas 277, 295, 418, 458, 523, 531, 544, 633, 638
Julijonas → Cesarini Julijonas
Junge Michaelis (Michael Junge), Sembos vysk. 32, 45, 59, 74, 90, 106, *478–485*, 486, 497
Jungfer V[iktor] (1893–1964) 237, 265, 277, 480, 589, 633
von Jungingen Konradas <Konrad> (apie 1355–1407), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1393) *385–387*, 473–474
von Jungingen Ulrichas <Ulrich> (apie 1360–1410), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1407) 385, *473–474*, 486
Jurginis Juozas (1909–1994) 39, 48, 67, 77, 98, 111, 132, 156, 160, 194, 210–211, 219, 224, 277, 389, 402, 418, 429, 444, 457, 513, 544, 587, 589–590, 597, 618, 633–634, 637–638
Jurgis (Georgus, Georius), šv., kankinys 180, 182, 184, 186
Juries (min. 1261 ?), vicemagistras 301, 311
Justyn → Justinas
Justinianas → Justinijonas I Didysis
Justinas, Markas Junianas Justinas (Justyn; lot. Marcus Iunianus Iustinus; II arba III a.) 154, 205, 637

Justinijonas I Didysis (Justinianas; lot. Iustinianus Flavius; 482–565), Bizantijos imperatorius (nuo 527) 151, 205, 263
Juška Antanas (1819–1880) 618

Kabelka Jonas (1914–1986) 26, 53, 83, 114, 135–136, 148–149, 633
Kadlubekas Vincentas (Kadłubek Wincenty) → Magistras Vincentas
Kahl H. 526, 633
Kaindl R[aimund] F[riedrich] (1866–1930) 183, 633
Kalimachas Pilypas (Philippus Callimachus Buonaccorsi; Experiens, Florentinus, Geminianensis, Philipp Kalimach, Kallimach, de Thebaldis, Damianus Tuscus; 1437–1496) 31–32, 44, 58–59, 72, 88–90, 105, 193, 231, *598–605*, 624, 628, 641
Kallenberg H[ermann] 630
Kallimach → Kalimachas Pilypas
Kallmeyer Th[eodor] (1809–1859) 295, 633
Kalvaitis Vilius (W. Kalwaitis; 1848–1914) 318, 353, 633
Kalwaitis W. → Kalvaitis Vilius
Kamal Joussouf → Yūsuf Kamāl
Kanaparijus Jonas (Johannes de Cannapara, Jan Kanapar <Kanaparyusz, Kanaparz>; ? –1004), Aventino abatas, vienas iš šv. Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimo aprašymų autorių 170–171, 624, 627, 634
Karge P[aul] (1862–1928) 634
Kaributas (apie 1380 stačiatikiškai pakrikštytas Dmitrijumi; Korybuth; ?–po 1404), Algirdo sūnus, Seversko Naugardo kun-štis (iki 1393) 551, 572
Karl → Karolis II, Lotaringijos herzogas
Karolis [II] (vok. Karl; 1364–1431), Lotaringijos herzogas (nuo 1390) 472
Karolis V (pranc. Charles V; 1337–1380), Prancūzijos karalius (nuo 1364) 449
Karolis VI (pranc. Charles VI; 1368–1422), Prancūzijos karalius (nuo 1380) 449
Karolis Didysis (Carolus Magnus, pranc. Charlemagne; 742–814), imperatorius 162–163, 381, 626–627
Karwasińska J[adwiga] 171, 184, 623, 634
Kasiodoras, Flavijus Magnas Aurelijus Kasiodoras (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus; apie 490–apie 583) *155–158*, 159, 624, 637–638+
Kasperavičius Algis 453
Kastelianas Mikalojus (Nicolaus Castellanus; XV a. I pusė) 591, 594
Kaupas (latv. Kaupo, Kaups; ?–1217), lyvių kun-štis 292
Kazimieras
→ Kazimieras II Teisingasis
→ Kazimieras III Didysis
→ Kazimieras IV Jogailaitis
Kazimieras II Teisingasis (Casimirus, Kazimieras; 1138–1194), Lenkijos karalius (nuo 1177) 204, 206–208
Kazimieras III Didysis (Kazimieras; Kazimierz Wielki, Kazimirus; 1310–1370), Lenkijos karalius (nuo 1333) 406, 549, 569–570, 641
Kazimieras IV Jogailaitis (Kazimieras; 1427–1492), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1440) ir Lenkijos karalius (nuo 1447) 542, *586–587*, 598, 621, 634+
Kazimierz Wielki → Kazimieras III Didysis
Kazimirus, Lenkijos karalius → Kazimieras III Didysis
Keystuth → Kęstutis
Ker W[illiam] P[aton] (1855–1923) 162, 634
Kerbelytė Bronislava 618, 634
Kęsgaila, [Mykolas Kęsgaila Valimantaitis] (Kinzgalo; ?–1450), Ukmergės, Žemaitijos seniūnas, Vilniaus kaštelionas 562–563, 583
Kessel E[berhard] 194, 634
Kęstutis (Keystuth, Kestutus, Kynstud, Kynstut, Kynstuten; apie 1300–1382), Trakų kun-štis, Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1381) 399–404, 406, 413, 416, 456–457, 460–463, 466–469, 550, 570–571, 624, 636
Kestutus → Kęstutis
Kętrzyński W[ojciech] (1838–1918) 183, 218, 227, 634
Keza Simonas 401
von Kyburg Konradas <Konrad> (?–1402), Vokiečių ordino vyr. slaugytojas, Elbingo komtūras (nuo 1396) 634

Kikulevietis Jonas 401
Kinne → Kynne
Kynne (Kinne) [iš Balgos, iš Balgos srities] (min. apie 1386, 1393), kryžiuočių vedlys 430–431, 433–434, 438–439, 441
Kynstud → Kęstutis
Kynstut/Kynstuten → Kęstutis
Kinzgalo → Kęsgaila
Kiparsky Valentin <Valentinas> (1904–1983) 115, 450, 454, 634
Kiprijonas (Cyprianus, Киприан; apie 1336–1406), Maskvos metropolitas (nuo 1390) 426–427
Kirchbergas Ernestas (Ernst Kirchberg; XIV a.) *381–384*
Kitkauskas Napoleonas 43, 72, 105, 194, 446, 634
Klagius T. (lenk. Klage Tomasz; apie 1598–1664) 635
Klaudijus Ptomėjas → Ptolemėjas Klaudijus
Klaustiņš R. 645
Kleinschmidt G. 635
Klemens z Moskorzowa → Mikalojus iš Moskožovo
Klimas Petras (1891–1969) 39, 67, 98, 141, 189, 193, 224, 237, 258, 265, 277, 295, 402, 422–423, 426, 429, 457, 470, 476, 513, 589, 600, 614, 635
Kłoczowski J[erzy] 544, 635
von Kniprode Winrichas (Winrich von Kniprode; 1310–1382), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1351) 321–322, 324
Kochas Konradas (Conradus Cocus, Konrad Koch; min. 1292) 253–254
Koczerska M[aria] 544, 635
Koczy L[eon] 183, 635
Koehler [Köhler] J[ohann] D[aniel] 132, 635
Koestermann E[rich] 648
Kohlmann Ph[ilipp Wilhelm] 189, 635
Kojalavičius-Vijūkas Albertas (lenk. Albert Kojałowicz-Wijuk; 1609–1677) 159, 331
Kolberg A. 171, 183, 623, 635
Kolendo J[erzy] 136, 635
Komath → Skomantas
Konrad
– (Konradas) von Kubyrg → von Kyburg Konradas
– I Mazowiecki → Konradas I Mazovietis
Konradas (Conradus; min. 1147), Burgundijos kun-štis 194–195
Konradas (Conradus; min. 1147), maršalas 194–195
Konradas
→ Konradas I Mazovietis, Mozūrų ir Kujavijos kun-štis
→ Konradas II, Olesnicos kun-štis
Konradas I Mazovietis (Konradas; Conradus; lenk. Konrad I Mazowiecki; 1187 arba 1188–1247), Mozūrų ir Kujavijos kun-štis (nuo 1202) 332, 342, 353, 379, 634, 650
Konradas II (Konradas; Cunradus; lenk. Konrad II; tarp 1338 ir 1341–1403), Konrado I sūnus, Olesnicos kun-štis (nuo 1366) 551, 572
Konradas von Jungingen → von Jungingen Konradas
Konradas von Thierberg Jaunesnysis (Konrad von Thierberg; min. 1286), Prūsijos žemės magistras *250–252*
Konradas von Wallenrodt → von Wallenrodt Konradas
Konstantinas, Flavijus Valerijus Konstantinas → Konstantinas Didysis
Konstantinas I → Konstantinas Didysis
Konstantinas Didysis (kituose šaltiniuose: Konstantinas I, Flavijus Valerijus Konstantinas; Flavius Valerius Constantinus; apie 285–337), Romos imperatorius (nuo 306) 519
Koppmann Karl (Karlas Koppmannas; –1905?) 272–273, 635
Korybuth → Kaributas
Kornelijai 601, 605
Kornelijus → Tacitas Publijus Kornelijus
Koroliukas Vladimiras (Владимир Дорофеевич Королюк) 256
Korsakas Kostas (1909–1986) 638
Kosman M[arceli] 527, 635
Kossina G[ustaf] 141, 635
Krabbo H[ermann] (–1928?) 189, 636
Krabice z Vaitmile Beneš → Benešas Veitmiliškis
Králik O[ldřich] (1907–1975) 184, 636

Kramers J[ohs] H[endrik] 198, 636
Krasauskaitė M. 619
Kraszewski Józef Ignacy → Kraševskis Juzefas Ignacas
Kraševskis Juzefas Ignacas (Józef Ignacy Kraszewski; 1812–1887) 193, 331, 636
Kreczowska M. 624
Krėviškis (Crewlanin; min. 1382) 550, 571
Kristijonas (Christian, Cristianus; ?–1244?), Prūsijos vyskupas 33, 60, 91, 214, 244, 246, 332, 342, 353
Krystyn → Kristinas
Krystyn z Kozichgłów → Kristinas iš Kozeglovų
Kristinas (Cristinus; lenk. Krystyn; ?–1003), šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje iš Penkių brolių kankinių eremitų bendruomenės 547, 567
Kristinas iš Kozeglovų (Cristinus de Kozeglowy; lenk. Krystyn z Kozichgłów), Sončo (Sącz) kaštelionas (1386–1417) 551, 572
Krištopaitė Danutė 622
Krollmann Christian 357, 523, 618, 636
Kromeris Martynas (lenk. Marcin Kromer; 1512–1589) 131, 149, 588
Krumbholtz R[obert] 295, 357, 457, 519, 636
Ksenofontas Lampsakietis (gr. Xenophon Lampsacenus; II–I a. pr. Kr.), graikų geografas 135–138
Küchmeisteris Michaelis von Sternberg (vok. Michael Küchmeister; apie 1370–1423), Vokiečių ordino didysis magistras (1413–1422) 475
Kuczyński S[tefan] M. 544, 636
Kučinskas Antanas (1900–1988) 402, 619, 636
Kučiukas (Cuczuk; min. 1382) 550, 571
Kudaba Česlovas (1934–1993) 132, 148–149, 636
Kuhschmalzas Franzas → Franzas Reselis, vad. Kuhschmalzas
Kulikauskas Pranas 638
Kulikauskienė Regina → Volkaitė-Kulikauskienė Regina
Kunas (Kun; min. 1389), Sembos teisėjas 463, 470
Kunas (Kun) de Hattensteyn (min. 1377), Vokiečių ordino riteris 462, 468
Kürbis (Kürbisówna) B[rygida] 205–206, 636, 640
Kürbisówna → Kürbis

La Baume W[olfgang] 46, 76, 109, 627
Labuda Gerard (Gerardas) 166, 184, 194, 204–205, 328, 331, 636
Landeris Siegfriedas von Spanheim (min. 1422), Livonijos ordino magistras 610
Lange Jakobas <Jakob> (XVIII a.) 37–38, 66, 97, 114
Langton E[dward] (1886–) 637
Langwinus → Lengvenis
de Lannoy Ghillebert → Ghillebert de Lannoy
Lantsosky → Lasockis Mikalojus
Łasickis Jonas (Johan Lasicius, Jan Łasicki; Juan Łasicki; apie 1534–po 1599) 33, 40–41, 48, 60–61, 68–69, 78, 90–92, 100–101, 111, 257–258, 479, 527, 623, 629, 632, 637
Lasockis Mikalojus (Lantsosky, Mikołaj Lasocki, Nicolaus Lasocki, Nikolaus Lasocki; ?–1450) 31–32, 42, 45, 58–59, 71, 74, 88, 90, 103, 107, *530–539*, 650
Lasocki Nicolaus (Nikolaus) → Lasockis Mikalojus
Laurynaitis Vincas (1904–1978) 643
Lavinskis Jokūbas (Jakób Lawiński; apie 1557–1598) 47, 76, 110
Lawiński Jakób → Lavinskis Jokūbas
Lebedys Jurgis (1913–1970) 8, 12, 17, 646
Lehmann P[aul] 156, 637
Lehrberg A. Ch. 330, 637
Lelewel Joachim (1786–1861) 152, 154, 198, 513, 637
Lemonijus (Lemonius) 600, 602, 605
Lengewin → Lengvenis
Lengvenis (Langwinus, Lengewin, Лонъкгвени; ist. šaltiniuose min. 1242–1260 <tekste – apie 1246>), Mindaugo seserėnas, Lietuvos kariuomenės vadas 296–297, 306, 315
Lepner Theodor (XVIII a.) 66, 97
Letas Pomponijus (Giulio Pomponio Leto; 1428–1497) 606
Leto Giulio Pomponio → Letas Pomponijus
Lévi-Strauss (Lévi-Straussas) Claude (1908–) 7, 11, 16+

Levin J[ules] F. 326, 637
Lewandowski I[gnacy] 205, 637
Lewicki T[adeusz Marian] (1865–1943) 198, 402, 637
de Libencele Lodewicus → Lodewikas de Libencele
von Libenzelle Ludewige → Lodewikas de Libencele
Lichońska I. [Janina Irmina Izabela] (1912–1969) 600, 637
von Liebenzell Ludwig → Lodewikas de Libencele
Likowski H[enryk Walenty] (1876–1932) 183, 638
de Linden Gotfridus → Gotfridas von Linden
Lindenblatt Johannes → Jonas Posilgietis
Linder [Friedrich Karl Ludwig] R[ichard] 295, 638
Linderski J. 166, 638
Linksmūnėlis J. 295, 638
Linkus (min. 1271), Pagudės sukilėlių kariuomenės vadas 412
Lippert (Lippertas) Julius 39, 67, 98, 114, 189, 638
Lisanka Albertas 43, 105, 194, 446, 634
Lisica (Liszicza; min. 1382) 550, 571
Liszicza → Lisica
Liubartas (stačiatikiškai pakrikštytas Dimitru; ?– apie 1385), kun-štis, Gedimino sūnus 399
Liudvikas → Liudvikas IV Bavaras
Liudvikas (Lodwicus), markgrafas, Šv. Romos imperijos imperatoriaus Liudviko [IV] Bavaro sūnus 408, 409
Liudvikas I (Liudvikas; Lodwicus, Ludewicus, Ludwig von Ungerland; 1326–1382), Vengrijos (nuo 1342) ir Lenkijos (nuo 1370) karalius 401, 403–406, 413–416, 534, 538
Liudvikas [IV Bavaras] (Lodowicus; vok. Ludwig der Bayer; apie 1286 ar 1287–1347), Vokietijos karalius (nuo 1314), Šv. Romos imperijos imperatorius (nuo 1328) 408, 410
Lodewicus de Libencele → Lodewikas de Libencele
Lodewikas de Libencele (Lodewicus de Libencele, Ludewige von Libenzelle, Lûdewîge von Lîbenzelle; orig. Ludwig von Liebenzell; ?– prieš 1323), Vokiečių ordino komtūras 339, 350, 365, 374
Lodowicus → Liudvikas [IV Bavaras]
Lodwicus
→ Liudvikas, markgrafas
→ Liudvikas I, Vengrijos ir Lenkijos karalius
Lohmeyer K[arl] 218, 638
Longinus Johannes → Dlugošas Jonas
Lorenz O[ttokar] (1832–1904) 381, 411, 413, 638
Łowmiański Henryk (1898–) 149, 184, 205, 210, 215, 237–238, 259, 265, 295, 389, 429, 476, 614, 636, 638–639
Lucas Christianas Theodoras Ludwigas 455, 458, 638
von Lucca Ptolemaeus → Ptolemėjas Lukas
Ludewicus → Liudvikas I, Vengrijos ir Lenkijos karalius
Ludewige von Libenzelle (Lûdewîge von Lîbenzelle) → Lodewikas de Libencele
Ludwig G[eorg] 156, 638
Ludwig von Liebenzell → Lodewikas de Libencele
Lukas Ptolemėjas → Ptolemėjas Lukas
Lullies H[ans] 638
Luther von Braunschweig → von Braunschweig Lutheris
Lutimanas Baltramiejus (Bartholomaeus Lutimanus; XV a. I pusė), Milano arkivyskupo raštininkas 591, 594

Macdonald A. 166, 639
Maciej z Miechowa → Motiejus Miechowita
Mačkus Valteris 488
Magister Vincent (Vincentius) → Magistras Vincentas
Magister Vinzenz → Magistras Vincentas
Magistras Vincentas (Vincentas Kadlubekas; Magister Vincent, Magister Vincentius, Magister Vinzenz, Mistrz Wincenty; lenk. Wincenty Kadłubek; apie 1160–1223) 43, 47, 72, 77, 104, 110, 193, *204–209*, 599, 629, 631, 636–637, 639–640, 643, 647, 649–650
Mayhoff C. [Karl] 643
Makra Benediktas (vengr. Makrai Benedek; XIV–XV a.), Vengrijos didikas 510, 525

Maksimas Tyrietis (lot. Maximus Tyrius; II a.) 605
Malala Jonas (Joannes Malalas, Joannes of Malala, Johannes Malala; apie 491–578), Bizantijos kronikininkas 29, 39–40, 56, 68–69, 76, 78, 86, 100–101, 109, 257–258, *263–268*, 449, 589, 626, → taip pat Jonas III+
Maldite Hermannas <Hermann> (min. 1309), prūsas 319, 322
Maleckis Jonas (Jan Malecki; apie 1490–po 1567) 41, 69, 101, 165, 231, 326, 386, 479–480
Mancelis Georgas (Georgius Mancelius; latv. Georgs Mancelis; 1593–1654) 114
Mannhardt Johann Wilhelm Emanuel (Wilhelm Mannhardt; Wilhelmas Mannhardtas; 1831–1880) 8, 12, 17, 33, 60, 91, 140–141, 166, 170–171, 178, 183, 189, 198, 201, 206, 219, 223–224, 226–227, 236–238, 248–250, 253, 257–259; 265–266, 269–270, 273, 276–277, 294–295, 318–319, 329–331, 357, 394, 399–400, 402, 405, 407, 411, 413, 418, 429, 457–458, 475–476, 478, 480, 486–487, 490, 497–498, 500, 504, 506, 510, 513, 522–523, 541, 543–544, 589–590, 611, 613, 639
von Mansfelt → Mansveldas
Mansveldas (de Mansveld; von Mansfelt; min. 1368–1370), Ragainės komtūras 462, 468, 523–524
Mantas Herkus → Herkus Mantas
Marcelinas Amianas (Ammianus Marcellinus; apie 330– apie 390) *152–154*, 159, 620–621, 624, 645–646+
Marcellinus Ammianus → Marcelinas Amianas
Marger → Margiris
Margiris (Marger; min. 1336), karalius, lietuvių vyriausiasis vadas 459, 465
Marijus [Gajus] ([Caius] Marius; 156–86 pr. Kr.), Romos karvedys ir polit. veikėjas 555, 575
Marinas Tyrietis (gr. Marinos; II a.), geografas 148
Marinos → Marinas Tyrietis
Marius [Caius] → Marijus [Gajus]
Marquardas (Marquardus; min. 1384, 1389), Vokiečių ordino komtūras 463, 469–470
Marquartas (Marquart) von Rasschow → von Rasschow Marquartas
Martha → Morta
Martynas (Martinus), vyskupas, palaimintasis 254
Martynas V (tikr. Oddo Colonna; 1368–1431), popiežius (nuo 1417) 475, 530, 613
Martinus → Martynas, vyskupas
Maschke E[rich] (1900–) 218, 639
Mase iš Ragainės (Mase, Mase von Rangnit, Maze; min. apie 1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 438–439
Mastis (Mostew; min. 1382) 550, 571
Matas (lenk. Mateusz; 1143–1166), Krokuvos vyskupas 205
Matas (Matthaeus; lenk. Mateusz; ?–1003), šv., šv. Adalberto (Vaitiekaus) palydovas Prūsijoje, vienas iš Penkių brolių kankinių 547, 567
Mateyco iš Brandenburgo (Mateyco von Brandinburg; Mateico, Mateyko, Matryco [!]; min. apie 1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 438–439
Materne (min. 1385), kryžiuočių vedlys 435, 442
Mateusz
→ Matas, šv. Adalberto palydovas
→ Matas, Krokuvos vysk.
Matryco [!] → Mateyco
Matthaeus → Matas, šv. Adalberto palydovas
Matthias von Mechow → Motiejus Miechowita
Matulevičius Algirdas 385, 473, 475, 478, 485–486, 489, 493, 495, 497, 500, 503, 610, 613
Matusas Jonas (1899–1962) 227, 639
Matuzova Vera (Вера Ивановна Матузова) 328+
Maudelis (Maudelo; min. 1274), Tirsko, Vėluvos pilininko, sūnus 338, 348
Maximus Tyrius → Maksimas Tyrietis
Maze → Mase iš Ragainės
Mažulienė Janina 10, 15, 21, 141, 146–147, 626, 648
Mažiulis Vytautas 10, 15, 21, 148–149, 237–238, 248, 325–326, 639
Mažiulytė Daiva 176, 187, 192, 252, 255, 324, 400, 448, 511, 585, 617

Mažvydas Martynas (apie 1510–1563) 331, 646
Mecherzyński K[arol] (1800–1881) 626
Mečislovas → Mieškas I
Mehren A[ugust] F[erdinand] (1822–1907) 198, 639
Meyer (Meyeris) Leo (–1910?) 210, 293, 295, 639
Meinardus → Meinhardas, Livonijos vysk.
Meinhardas (Meinhartas; Meinardus, Meinhart; ?–1196), pirmasis Livonijos vyskupas Ikškilėje (nuo 1186) 201–202, 278, 285, 295, 305
Meinhardas (min. 1184), vokiečių vienuolis 292, 417
Meinhartas (Meinhart) → Meinhardas, Livonijos vysk.
Mela Titas Pomponijus (Titus Pomponius Mela; I a.) 25–26, 39, 53–54, 67, 82–83, 99, *131–134*, 154, 331, 605, 643
Mendogus → Mindaugas
Merkys Vytautas 625, 632–633, 638
Merune 436, 443
Metrodoras Skepsietis [Jaunesnysis] (Metrodorus Scepsius; gr. Metrodoros; I a. pr. Kr.) 135–138
de Mézières Filip/de Mézières Philippe → Philippe de Mézières
Michaelis
– Junge → Junge Michaelis
– Küchmeisteris von Sternberg → Küchmeisteris Michaelis von Sternberg
Michaud-Quantin P. 231, 639
Michelbertas Mykolas 136, 149, 156, 639
Mickevičius Adomas (lenk. Adam Mickiewicz; 1798–1855) 10
Mickiewicz Adam → Mickevičius Adomas
Miechovita <Miechowita> → Motiejus Miechowita
Mieczysław → Mieškas I
Myeczslaus → Mieškas I
de Myedzigorze Zaklika → Zaklika iš Mendzigožo
Mielczarski S[tanisław] 166, 184, 639–640
Mieleski → Rotundas Augustinas
Mierzyński Antoni (Antonis Mierzyńskis) 8, 12, 17, 39, 45, 67, 74, 98, 107, 140–141, 165, 170, 189, 193, 201, 206, 219, 223–224, 226, 237–238, 257–259, 264–266, 269–270, 273, 276–277, 295, 330–331, 357, 381, 386, 394, 402, 405, 407, 411, 413, 418, 429, 457–458, 474, 476, 478–480, 486–487, 490, 493, 497–498, 500, 503–504, 506, 513, 522–523, 589, 600, 614, 639–640
Mieškas I (Mečislovas; Myeczslaus; lenk. Mieszko I, Mieczysław; apie 922–992), pirmasis istorinis Piastų dinastijos lenkų kunštis (valdė nuo 960), Lenkijos valstybės įkūrėjas 545–546, 565–566
Migne J[acques] P[aul] (1800–1875) 156, 640
Mikalkevičienė Irina 453, 472
Mikalojus (Nikolaus; min. 1442, 1444), Sembos vyskupas 42, 44, 70, 73, 102, 106, *497–499*, 500
Mikalojus iš Jerošino (Nikolaus <Nicolaus> von Jeroschin; apie 1290–apie 1345) 45, 74, 107, 330, *356–376*, 455, 476, 505, 543, 631, 636, 646, 651
Mikalojus [turėtų būti – Klemensas] iš Moskožovo (Nicolaus de Moszkorzow; lenk. Mikołaj <Klemens> z Moskorzowa; ?–1408), Lenkijos karalystės pakancleris (1386–1402) 551, 572
Mikalojus iš Osolino (Nicolaus de Ossolin; lenk. Mikołaj z Ossolina; min. 1387), Vislicos kaštelionas 551, 572
Mikalojus [turėtų būti – Andrius] Venžikas (Nicolaus Wanschik; lenk. Mikołaj <Andrzej> Wężyk; min. 1413), magistras, karališkasis pamokslininkas 562, 582–583
Mikołaj
– z Moskorzowa → Mikalojus iš Moskožovo
– z Ossolina → Mikalojus iš Osolino
– Wężyk → Mikalojus Venžikas
Mykolas Lietuvis (XVI a.) 36–37, 64, 96
Mileika (min. 1385) 436, 443
Milgerin (min. apie 1246), Livonijos ordino riteris 296, 306
Miller K[onrad] (1844–1933) 639
Miller W[alter] 541, 640
Mindaugas (Mendogus, Myndowe; ?–1263), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1236), karalius (nuo 1253) 210, 235, 243, 245–246,

256–259, 261–262, 293, 302–303, 312–313, 315, 544+
Myndowe → Mindaugas
Myres J[ohn] L[inton] (1869–1954) 115, 640
Mistrz Wincenty → Magistras Vincentas
Mitzler de Kolof Laur. (lenk. Wawrzyniec Krzysztof Mitzler de Kolof; 1711–1778) 132, 589, 640
Mnesarchas [Samietis], Pitagoro tėvas, pirklys ar graveris 118, 124
Mommsen Th[eodor] (1817–1903) 156, 159, 640
Monte Heinricus → Herkus Mantas
Morris W. 231, 646
Morta (Martha; ?–1262), karalienė (nuo 1253), Mindaugo antroji žmona 302, 312
Mostew → Mastis
Motiejus Miechowita (Matthias von Mechow, Miechovita; lenk. Maciej z Miechowa, Miechowita; apie 1457–1523) 44, 73, 106, 131, 588
Mrukówna J. 626
Mugurēvičs Ēvalds (1931–) 277, 627
Müller H. 429, 640
von Munheim Eberhardas → Eberhardas von Munheim
Münsteris Sebastijonas (vok. Sebastian Münster; 1489–1552) 588
von Mžik H[ans] (1876–1961) 198, 640

Nabute iš Waldow (Nabute von Waldow; min. apie 1385–1395) 432, 440
Nalepa J[erzy] 149, 640
Nameisis (min. 1279), žiemgalių vadas 315
Nansen F[ridtjof] (1861–1930) 198, 640
Napiersky K[arl] E[duard] (1799–1864) 295, 389, 392, 396, 633, 640
Narbutas Teodoras (lenk. Teodor Narbutt; 1784–1864) 38, 66, 97, 114, 141, 189, 193, 295, 331, 480, 589, 640
Narbutt Teodor → Narbutas Teodoras
Narimantas (stačiatikiškai pakrikštytas Glebu; ?–1348), Pinsko, Polocko, Naugardo kun-štis 399
von Neisse Eberhard → Eberhardas, Varmės vysk.
Nepos Cornelius → Nepotas Kornelijus
Nepotas Kornelijus (lot. Cornelius Nepos; I a.) 131
Nero → Neronas
Neronas [Klaudijus Cezaris Augustas Germanikas] (lot. Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus; 37–68), Romos imperatorius (nuo 54) 139
Nettelhorstas Volfgangas Kristoforas (vok. Wolfgang Christoph von Nettelhorst; XVII a.), prūsų krašto istorikas 159
von Neuenar Hermann (?–1530)
Neumann F. 165, 640
Neuwensteynas Henselis (Hensel Neuwensteyn; min. 1365) 461, 467
Neweke (min. 1395), kryžiuočių vedlys 432, 440
Nicolaus
– von Jeroschin → Mikalojus iš Jerošino
– de Moszkorzow → Mikalojus iš Moskožovo
– de Ossolin → Mikalojus iš Osolino
– Wanschik → Mikalojus Venžikas
Niemi A[ukusti] R[obert] (1869–1931) 422–423, 426, 589, 641
Nikolaus
→ Mikalojus, Sembos vysk.
– von Jeroschin → Mikalojus iš Jerošino
Nikžentaitis Alvydas 8, 12, 17, 201, 211, 215, 219, 272, 274, 316–318, 381, 384, 388–393, 396, 398–401, 403–404, 406–407, 410–413, 416, 422, 426, 446, 448–450, 454, 470–472, 519, 630, 641
Nilas (Nilus; ?–1388?), Konstantinopolio patriarchas (nuo 1379) *426–427*
Nobbe C. [Karl] F[riedrich] A[ugust] 644
Noksetanas Petras (Petrus Noxetanus; XV a. I pusė), kardinolo Firmiano sekretorius 591, 594
Nöldecke Th[eodor] (1836–1930) 198, 641
Norden E[duard] (1868–1941) 141, 641
Noreika Zigmuntas 618
Novodvorietis Dobrogostas → Dobrogostas
Nowak Z[enon] H[ubert] 629
Noxetanus Petrus → Noksetanas Petras

Ochmański Jerzy (Ochmańskis; 1933–1996) 243–244, 256, 641+

Odoakras (apie 433–493), herulų vadas (nuo 476) 158
Ogrodziński W[incenty Stefan] (1884–1945) 141, 641
Ohthere → Ottar
Olesnickis Zbignevas (Zbignevas; Sbigneus; lenk. Zbigniew Oleśnicki;1389–1455), Krokuvos vyskupas, kardinolas (nuo 1449) 542, 598, 600, 602, 624, 637
Oleśnicki Zbigniew → Olesnickis Zbignevas
Olgerdus → Algirdas, Lietuvos didysis kun-štis
Olgerth → Algirdas, Lietuvos didysis kun-štis
Olivarius Petrus (orig. Pedro Juan Oliver; XVI a.) 643
Oliveris Paderbornietis (Oliverus von Paderborn; ?–apie 1225–1227) 39, 41–42, 68, 70, 99–100, 102, *223–225*
Oliverus von Paderborn → Oliveris Paderbornietis
Olkiewicz J[oanna] 600, 641
Olszewicz B[olesław Henryk] (1893–1972) 544, 641
Ona
→ Aldona Gediminaitė
→ Ona Jogailienė
Ona Jogailienė (Ona; Anna; 1380?–1416), Lenkijos karalienė, antroji Jogailos žmona 559, 563, 580, 583, 585
Orodotus → Herodotas Halikarnasietis
Orosius Paulus → Orozijus Paulius
Orozijus (Orosius) Paulius (IV–V a.) 164, 620, 625
Othere → Ottar
[Otonas II] (Otto II; 955–983), imperatorius (nuo 967) 648
Otonas III (Otto III; 980–1002), imperatorius (nuo 996) 173, 176–177, 190, 192, 648
[Ottar] (Ohthere, Othere; IX a.), norvegų jūrų keliautojas 620, 634
Otto II → Otonas II
Otto III → Otonas III
Otto G[ustav] 633

Pabst Eduard (latv. Kristiāns Eduards Pabst; 1815–1882) 641
von Paderborn Oliverus → Oliveris Paderbornietis
Pakarklis Povilas (1902–1955) 201, 211, 215, 219, 226–227, 238, 378, 480, 490, 641
Panst iš Nuwenhuse (Panst vom Nuwenhuse; min. 1395), kryžiuočių vedlys 431, 439
Papée F[ryderyk] (1859–1940) 544, 641
Pardi G[iuseppe] (1870–) 198, 641
Paszkiewicz Henryk (1897–) 402, 423, 426, 641, 642
Pašuta Vladimiras (Владимир Терентьевич Пашуто; 1918–1983) 166, 214–215, 256, 328, 628, 642 +
Paterky de Garten → Patrikas, Kęstučio sūnus
Patrikas (Patrikas iš Gardino; Paterky de Garten, Patrikyg; min. 1365), vyriausias Kęstučio sūnus 461, 467, 550, 570, 585
Patrikas iš Gardino → Patrikas, Kęstučio sūnus
Patrikyg → Patrikas, Kęstučio sūnus
Paul von Rusdorf → von Rusdorf Paulius
[von] Pauly [August Friedrich] (1796–1845) 152, 642
Pauli R[einhold] (1823–1882) 620
Paulius II (tikr. Pietro Barbo; 1417–1471), popiežius (nuo 1464) 598
Pawl iš Waldow (Pawl von Waldow; min. apie 1386), kryžiuočių vedlys 430, 438
Perfeckyj E. 544, 642
Perlbach Max (Maxas Perlbachas; 1848–1921) 33, 60, 91, 183, 328, 331, 630, 642
Perls H. 114, 642
Pertz G[eorg] H[einrich] (1795–1876) 621, 623–624, 627
Perzanowski S. → Perzanowski Zbigniew
Perzanowski Zbigniew (S. Perzanowski) 626
Peter von Dusburg → Petras Dusburgietis
Pėteraitis Vilius 354, 642
Petras (Petrus), šv. 202–203
Petras (Petrus; lenk. Piotr; ?–1421), Vilniaus vyskupas 520–521
Petras V, Kipro karalius (1358–1369) 449
Petras Atsiskyrėlis (Pierre l'Ermite [arba d'Amiens]; 1050?–1115) didžiausias I kryžiaus karo pamokslininkas 449
Petras Dusburgietis (Peter von Dusburg, Petrus de Düsburg, Petrus de Dusburgk, Piotr z Dusburga; XIII–XIV a.) 10, 30, 42, 44–47, 70–72, 74–76, 87, 102–103, 105, 107–109,

148, 165, 188, 193, 210, 215, 219, 236–237, 262, 269, 274, *327–355*, 356, 376–378, 411, 449, 455, 457, 476, 505–506, 543–544, 622, 630, 636, 642–643, 648, 650 +
Petras Erfurtietis, šv. (s. Petrus Erfordensis) 411–412
Petras Santandreanas (Petrus Santandreanus) 137, 643
Petrus
– de Dusburgk (de Düsburg) → Petras Dusburgietis
– Erfordensis → Petras Erfurtietis, šv.
→ Petras, šv.
→ Petras, Vilniaus vysk.
– Santandreanus → Petras Santandreanas
Pfeiffer Franz (Franzas Pfeifferis; 1815–1868) 293, 295, 642
Pherecydes Syrus → Ferekidas Syrietis
Pherekydes → Ferekidas Syrietis
Philippe de Mézières (Filip de Mézières, Philipp de Mézières; 1327–1405) 30, 46, 57, 75, 87, 108, *449–454*, 625, 630–632, 634
Philippi [Rudolf] (1821–1902) 619
Philotheus → Filotėjus
Piastai, Piastų dinastija (Piastowie) 205, 638
Piastowie → Piastai, Piastų dinastija
Piccolomini Enėjas Silvijus (Pijus, Pijus II; Aenea Sylvius, Aeneas Sylvius Piccolomineus, Aeneas Silvius Piccolomini, Enea Silvio de Piccolomini, Pius, Pius II; 1405–1464), popiežius (nuo 1458) 159, 543–544, *588–597*, 606–609, 632, 642, 649, 651
Pieradzka Chr. → Pieradzka Krystyna
Pieradzka Krystyna (Chr. Pieradzka) 544, 626, 642, 645
Pierre l'Ermite → Petras Atsiskyrėlis
Pierson [John] William (1833–1899) 644
Pijus II, Pijus → Piccolomini Enėjas Silvijus
Pilypas Kalimachas → Kalimachas Pilypas
Pinas (Pinnonus; min. 1301), Draikos, Aukaimio pilėno, sūnus 339, 350
Pinnonus → Pinas
Piotr
– z Dusburga → Petras Dusburgietis
→ Petras, Vilniaus vysk.
Pipinas (Pipinus; ?–1231), prūsas 377–380
Pirckheimeris Bilibaldas (Bilibaldo Pirckheymaro; vok. Bilibald Pirckheimer; 1470–1530) 151, 644
Pisani Vittore 7, 12, 17, 237, 259, 265, 277, 402, 589, 642
Pistorius J[ohannes aus Nidda] (1554–1607) 132, 589, 642
Pitagoras (gr. Pythagoras; VI a. pr. Kr.), graikų filosofas 118, 124, 129
Pitėjas (Pythias; gr. Pytheas; IV a. pr. Kr.), geografas, astronomas ir matematikas 135–138
Pythagoras → Pitagoras
Pythias → Pitėjas
Pius II, Pius → Piccolomini Enėjas Silvijus
Plaušinaitis Sigitas 274, 314, 324, 376, 384, 416, 474, 496, 502, 504, 524, 612
Plethonas Georgijus Gemistas 540
Plezia M[arian] 114, 115, 204, 628, 642, 643
Plinijus, Gajus Plinijus Vyresnysis (Caius Plinius Secundus, Maior; 23–79) *135–138*, 642, 643, 644 +
Plinius, Caius Plinius Secundus (Maior) → Plinijus, Gajus Plinijus Vyresnysis
de Ploczk (Ploczke) Henricus (Henrikas) → von Plotzk Heinrichas
Plöne Heinrichas → Beringeris Heinrichas
von Plotzk Heinrichas (Henrikas, Henrikas de Ploczk <de Ploczke>; Heinrîch von Plotzk, Henricus, Henricus de Ploczk <de Ploczke>; apie 1260–1320), Vokiečių ordino maršalas, Karaliaučiaus komtūras (nuo 1315) 340–341, 351, 365, 375, 549, 569
Pollak Roman (1886–) 641
Pollakówna Marzena 149, 328, 331, 377, 378, 643
Pompeius
– [Cnaeus] magnus → Pompėjus
– Trogus → Pompėjus Trogas
Pompėjus (Pompeius [Cnaeus] magnus; 106–48 pr. Kr.), romėnų karvedys ir politikas 545, 555, 557–558, 565, 575, 578–579
Pompėjus Trogas (Pompejusz Trog; lot. Pompeius Trogus), Augusto laikų romėnų istorikas 205, 637
Pomponijus Letas → Letas Pomponijus

Pontano D. G[eorg] B[artholdo] (orig. Pontanus Jiři Berthold; ? –1616) 621
Poseidonijas (gr. Poseidonios; apie 135–51 pr. Kr.) 148
Poseidonios → Poseidonijas
von Posilge Johann → Jonas Posilgietis
Poška Dionizas (apie 1765–1830) 193, 643
Potkański [Jan Nepomucen] K[arol] (1861–1907) 544, 643
Potocki J[an] (1761–1815) 165, 643
Potthast A[ugust] (1824–1898) 407, 643
Powell J[ohn] E[noch] (1912–) 115, 643
Powierski J[an] 166, 184, 200, 218–219, 643, 644
Pragensis → Jeronimas Prahiškis
Prahiškis → Jeronimas Prahiškis
Pranciškus Prahiškis (ček. František Pražský; ?–1562), čekų kronikininkas 394
Prätorius Matthäus → Pretorijus Matas
Přemysl Otakar → Pršemislas Otakaras II
Pretorijus Matas (Matthäus Prätorius; 1635–1707) 33, 37, 46, 61, 65, 75, 91, 96, 108, 165, 236, 353, 378, 386, 480, 513, 644
Primisser A[lois] 413, 644
Prochaska Antoni <Antonius> (1852–1930) 389, 392, 400, 525–527, 544, 618, 644
Procopius, Prokopios → Prokopijus iš Cezarėjos
Prokopijus iš Cezarėjos (Procopius; gr. Prokopios; apie 490–apie 562) 150–151
Prokša (Proxa; min. 1382), Jogailos taurininkas 550, 571
Proxa → Prokša
Pršemislas Otakaras II (ček. Přemysl Otakar; apie 1230–1278), Čekijos karalius (nuo 1253) 243
Prusias → Prūsijus II
Prūsijus [II] (Prusias; 192–148 pr. Kr.), Bitinijos valdovas 507–508, 546, 566, 585
Przezdziecki A[lexander] (1814–1871) 626
Ptolemaeus
– Claudius → Ptolemėjas Klaudijus
– von Lucca → Ptolemėjas Lukas
– Lucensis → Ptolemėjas Lukas
Ptolemaios Klaudios → Ptolemėjas Klaudijus
Ptolemäus → Ptolemėjas Klaudijus
Ptolemeusz → Ptolemėjas Klaudijus
Ptolemėjas Klaudijus (Claudius Ptolemaeus, Ptolemäus, Ptolemeusz; gr. Klaudios Ptolemaios) *148–151*, 154, 639–640, 644
Ptolemėjas Lukas (Ptolemaeus von Lucca; lot. Ptolemaeus Lucensis; 1236–1322?), Toricello vyskupas (nuo 1318) 404
Puhvel J[ean] 259, 265, 295, 476, 589, 644
Punse iš Balgos (Bunse, Punse; Punse von der Balge; min. 1386, apie 1386), kryžiuočių vedlys 429, 431, 437, 439
Punse iš Stablaukio (Punse von Stabelauken; min. 1385), kryžiuočių vedlys 433, 440
Puppli (Puppily) von Elrwach, jaunesnysis (min. 1351?) 414–416
Puzinas Jonas (1905–1978) 141, 644

Rabe Engelhard → Rawe Engelhartas
Raczyński Edward (Eduardas Raczyńskis; 1786–1845) 455, 457, 650
Radimas (Radim) → Gaudencijus
Radzim Gaudenty → Gaudencijus
Radziszewska J[ulia] 544, 644, 645
Rameslohas Lüderis (= Albertas Bardovikietis?; min. 1298) 272
von Rasschow Marquartas <Marquart> (min. 1370), bajoras, Klaipėdos komtūras 523–524
Rašidas ad-Dynas (Fadl Allāh Rashid ad-Dīn ibn 'Imad ad-Daula Abū al-Khair; Tabybas; 1247–1318) 30, 57, 86, *316–317*, 632
Raudeliūnas Vytautas 586
Rawe Engelhartas (Engelhart Rawe; orig. Engelhard Rabe; ?–1397?), Vokiečių ordino maršalas 463, 469
von Regenwalde Heinrichas (Heinrich) → Heinrichas von Regenwalde
Reicke R[udolf] (1825–1905) 618
Reinhaldas (Reinhaldus; min. 1147), Marburgo vyskupas 194–195
Repeikis → Rupeikis
Replen → Rupeikis
Resel Franz, gen. Kuhschmalz → Franzas Reselis, vad. Kuhschmalzas
Rexa iš Brandenburgo (Rexe; Rexa von Brandinburg; min. apie 1386–1395), kryžiuočių vedlys 430, 433, 438–441

Rexe → Rexa iš Brandenburgo
Rybowski T[adeusz] 634
Richard II → Ričardas II
Ričardas II (angl. Richard II; 1367–1400), Anglijos karalius (1377–1399) 512
Rivijus Johannas Friedrichas (Johann <Johannes> Friedrich Rivius; XVIII a.) 38, 42–43, 66, 71, 97, 103
Robütte (min. apie 1385–1395), kryžiuočių vedlys 432, 440
Ročka Marcelinas (1912–1983) 390, 393, 397
Rodolfus → Rudolfas I, imperatorius
Rodžeris II (Roger; apie 1095–1154), Sicilijos karalius (nuo 1130) 197, 637
Roger → Rodžeris II
Romanas Danilovičius (rus. Роман Данилович; ?–apie 1259), Haličo-Voluinės didžiojo kun-ščio Danilo Romanovičiaus Haličiečio sūnus, Naugarduko, Slonimo, Volkovysko kun-štis (apie 1253–1258), Mindaugo vasalas 261–262 +
Romanas Michailovičius (rus. Роман Михайлович; min. 1263), šv. Michailo Černigoviečio sūnus, Briansko kun-štis 261
Romanas Mstislavovičius (rus. Роман Мстиславович; ?–1205), Vladimiro-Voluinės (nuo 1170), Haličo (nuo 1199) kun-štis, Vasilkos Romanovičiaus tėvas 262
Rotholfas (Rotholfus; min. 1147), Halerštato vyskupas 194–195
Rotundas Augustinas (Augustinus Rotundus; tikr. Mieleski; 1520–1582) 43, 45, 72, 74, 105–106, 328, 446
Rowel S. 389, 396, 644
Rudde Gerhardas (Gerhardus) → Gerhardas Rudde
Rude Gerhard → Gerhardas Rudde
Rudnickis M. 645
Rudolfas I (Rudolfas; Rodolfus; vok. Rudolf I von Habsburg; 1218–1291), Vokietijos karalius ir Šv. Romos imperijos imperatorius (nuo 1273) 408–410
Ruklys (?–1263), Mindaugo sūnus 261 +
Rupeikis (Repeikis, Replen; ?–1263), Mindaugo sūnus 261–262 +
Ruperti Andrius <Andreas> (Andrius, Danzigo klebonas; Andreas, plebanus in Danczk; ?–1447) 475–477
von Rusdorf Paulius (von Paul von Rusdorf; 1380–1441), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1422) 486, 489, 495, 613
Rzeszowski Jan → Jonas, Lvovo arkivyskupas

Sabelikas Markas Antonijus Kokcijus (Antonius Coccius Sabellicus, M. Antonius Coccius Sabellicus, Marcus Coccius Sabellicus, Marcus Antonius Coccius Sabellicus; 1436–1506) 588, *606–609*, 645
Sabellicus Marcus Antonius Coccius → Sabelikas Markas Antonijus Kokcijus
Sabinas Jurgis (XVI a.) 165, 386
Sackas Konradas (Konrad Sack; min. 1304), Vokiečių ordino krašto valdovas 319, 322
Sade iš Laukiškių (Sade von Lawkisken; min. apie 1385–1395), kryžiuočių vedlys 432, 440
Saiva Jēkabs 295, 645
Saksas Gramatikas (orig. Saxo Grammaticus; apie 1150–po 1219), danų kronikininkas 450
Salys Antanas (1902–1972) 429, 645
von Salza Hermannas (vok. Hermann von Salza; prieš 1179?–1239), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1209) 223, 377
Samalavičius Stasys (1930–1992) 244, 645
Santandreanus Petrus → Petras Santandreanas
Sarnes A[nton] 544, 645
Saugutis (Sowgutte; min. 1386) 431, 439
Savukynas Bronys 148–149, 268, 645
Saxo Grammaticus → Saksas Gramatikas
Sbigneus → Olesnickis Zbignevas
Scepsius Metrodorus → Metrodoras Skepsietis
Schall Hermann, kalbininkas 24, 52, 82
Scharpenbergas Henningas → Henningas Scharpenbergas
Schauenpflugas (Schuwenpflugas?) Kasparas (min. 1414, 1420), Varmės klebonas ir kanauninkas, Vokiečių ordino diplomatas 475
Schedelis Hartmannas (vok. Hartmann Schedel; 1440–1514) 588
Schindekopas Henningas (Henning Schindekop; min. 1370), Vokiečių ordino maršalas 523–524
Schirgal → Skirgaila

Schiris iš Tepliavos (Schiris von Tapiow; min. 1385), kryžiuočių vedlys 437, 444
Schirren C[arl Christian Gerhard] (1826–1910) 618
Schlütter W. 189, 645
Schmeidler Bernhard (1879–1959) 189, 194, 620, 645
Schmidt L[udwig] (–1944?) 160–161, 645
Schreiber [Johann] H[einrich] (–1872) 599, 645
[von] Schroeder L[eopold] (1851–1920) 259, 645
Schroetteris → [von] Schrötter [Friedrich Leopold]
[von] Schrötter [Friedrich Leopold] (Schroetteris; 1743–1815) 353
Schubert F. W. 522–523, 650
Schützas Kasparas (K. Schütz; ?–1594) 455, 458, 461, 465, 467, 470, 648
Schuwenpflugas → Schauenpflugas
Scyndekoffas Henningas (Henningas; Hennigus [!], Henningus Scyndekoff; min. 1352), Vokiečių ordino riteris 460, 466
Scyrus[!] Pherecydes → Ferekidas Syrietis
Scurdenne iš Nuwenhuse (Scurdenne vom Nuwenhuse; min. 1395), kryžiuočių vedlys 431, 439
Seeck O[tto] (1850–1921) 152, 646
Seybold C[hristian] F[riedrich] (1859–1921) 198, 646
Seyfarth W[olfgang] 621
Seippel A[lex] 644
Semkowicz A[leksander] 544, 646
Semkowicz Władysław (1878–1949) 446, 627
Semovitus → Zemovitas [IV Jaunesnysis]
Seraphim August (1864–1924) 619
Sic → Sikas
Sicco → Sikas
Sideravičius Kazys (1907–1971) 396, 646
Siemowit IV Młodszy → Zemovitas [IV Jaunesnysis]
Sigfried von Samland → Zigfrydas, Sembos vyskupas
Sigismund → Zigmantas Liuksemburgietis, imperatorius
Sigismundus
→ Zigmantas Liuksemburgietis, imperatorius
→ Žygimantas Kęstutaitis, Lietuvos didysis kun-štis
Sikas (Sic, Sicco, Sikko; min. 997), prūsų būrio vadas, nužudęs pirmąjį prūsų apaštalą šv. Adalbertą (Vaitiekų) 170, 173, 175, 177, 180, 182–183, 639–640
Sikko → Sikas
Sikstas IV (tikr. Francesco della Rovere; 1414–1484), popiežius (nuo 1471) 598
Sylla → Sula [Lucijus Kornelijus]
Silvester II (tikr. Gerbert d'Aurillac; ?–1003), popiežius (nuo 999) 635
Syme R[onald] (1903–) 141, 647
Simeonas (864 ar 865–927), Bulgarijos caras (nuo 919) 263
Simon Grunau → Grunau Simonas
Simon W[alter] 326, 622
Sinderamus (min. 1253), dominikonų vienuolis, spėjamas *Pasaulio aprašymo* autorius 243
Syrus Pherecydes → Ferekidas Syrietis
Sittig E[rnst] (1877–1955) 141, 646
Skawdegirde (min. 1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 438–439
Skirgaila (Schirgal, Skirgallo Troczensis, Skirgalone; apie 1353–1397), LKD sritinis kunštis, Algirdo sūnus 463, 469, 551, 571–572
Skirgallo Troczensis → Skirgaila
Skirgalone → Skirgaila
Skirmuntt K[onstancja] 357, 457, 646
Skocz → Skotcz iš Waldow
Skoczek J. 544, 646
Skomantas (?–1248?), jotvingių karvedys (*Ipatijaus metraštis*) 259, 261–262 +
Skomantas (Komath; ?–1264?), jotvingių vadas (Dlugošo *Lenkijos istorija*) 548, 568
Skomantas (XIII a. II pusė), sūduvių kun-štis (Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronika;* tarp 1266 ir 1285) 262
Skotcz iš Waldow (Skocz, Skotcz von Waldow, Skotz; min. apie 1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 438–439
Skotz → Skotcz iš Waldow
Skwabe → Skwobe iš Laukiškių
Skwobe iš Laukiškių (Skwabe, Skwobe, Squabe iš Laukiškių; Skwobe von Lawkiskin, Squabe von Lawkisken; min. 1385–1386,

apie 1386), kryžiuočių vedlys 430–431, 434, 438–439, 442
Ślaski K[azimierz] 215, 218, 647
Slavinskas Zenonas → Slaviūnas Zenonas
Slaviūnas Zenonas (iki 1939 – Slavinskas; 1907–1973) 189, 237, 259, 265, 480, 589, 614, 646
Smolka S[tanisław] (1854–1924) 544, 622
Sohm R[udolph] (1841–1917) 205, 646
Sokols E[valds] (1901–1965) 619, 637
Sosnowski K. 650
Sowgutte → Saugutis
Spekke A[rnolds] (1887–) 231, 646
Spitekas iš Tarnovo (Spitko de Tharnow; lenk. Spytko z Tarnowa; ?–po 1395), Krokuvos pakamaris 551, 572
Spitko de Tharnow → Spitekas iš Tarnovo
Spytko z Tarnowa → Spitekas iš Tarnovo
Spliet H. 389, 392, 646
Squabe iš Laukiškių (von Lawkisken) → Skwobe iš Laukiškių
Stachowska K. 645
Stagote (min. 1325), prūsas 320, 323
Stanevičius S[imonas Tadas] (1799–1848) 237, 646
s. Stanislaus → Stanislovas, Krokuvos vysk., šv.
Stanisław, św. → Stanislovas, Krokuvos vysk., šv.
Stanisław ze Szczepanowa → Stanislovas, Krokuvos vysk., šv.
Stanislovas (s. Stanislaus; lenk. św. Stanisław, Stanisław ze Szczepanowa; apie 1030–1079), Krokuvos vyskupas (nuo 1072), šv. (nuo 1254) 446–448, 554, 574, 636, 647
Stavenhagen Oskar 618
Steele R[ichard] 231, 646
Stein H[einrich] (–1887) 630
Steinberg S[igfrid Heinrich] (1899–1969) 620
Stella Erazmas (Erasmus Stella; ?–1521) 33, 48, 60–61, 78, 90–92, 111, 114, 149, 159, 165, 231, 331, 457, 506, 631
von Stenberg Andrius (Andreas de Stenberg; vok. Andreas von Stenberg; min. 1372), Livonijos ordino krašto maršalas 419, 421
Stenckel de Bintheym (min. 1261), riteris iš Vestfalijos 336, 347
Stender Gotthard Friedrich (Gotthardas Friedrichas Stenderis; 1714–1796) 37–38, 66, 97
Stepermanis M[argers] (1898–1968) 637
Steponas [I Šventasis] (vengr. István I; 977–1038), Vengrijos karalius (nuo 1000) 177
Steponavičienė I. 429, 646
von Sternberg Michaelis Küchmeisteris → Küchmeisteris Michaelis von Sternberg
de Sternegge (min. 1351), karys 405–406
Strabonas (Strabo, Strabon; 68? pr. Kr.–20? po Kr.) 83, 131, 138, 605
Strambote (min. 1309), prūsas 319, 322
Straubergs K[ārlis] (1890–) 189, 295, 611, 614, 646
Stravinskas Vincentas 618
Strehlke Ernst (Ernstas Strehlke; 1834–1869) 356–357, 381, 413, 417–418, 513, 522–523, 619, 647
Strijkovskis Motiejus (Matys Stryjkowski; lenk. Maciej Stryjkowski; apie 1547–po 1582), lenkų kronikininkas 10, 31, 33, 41–42, 45, 48, 58, 60–61, 69, 71, 74, 78, 89–92, 101, 103, 106, 111, 131, 250, 265, 328, 331, 446, 457, 470, 588, 599
Stryjkowski Maciej → Strijkovskis Motiejus
Stryjkowski Matys → Strijkovskis Motiejus
Strods H[einrihs] 637
Ström [Āke V.] 622
Strzelczyk J[erzy] 141, 647
Suchenwirtas Peteris (Peter Suchenwirt; apie 1320 ar 1330 – po 1395) 404, *413–416*, 624, 644, 647, 649
Suchocki M. 650
Sudargas (Sudargus; min. 1301) 340, 350
Suetonius, Caius Suetonius Tranquillus → Svetonijus, [Gajus Svetonijus Trankvilas]
Sula [Lucijus Kornelijus] (Sylla; lot. Lucius Cornelius Sulla; 138–78 pr. Kr.), Romos karinis ir politinis veikėjas 555, 575
Sulla Lucius Cornelius → Sula [Lucijus Kornelijus]
Sułowski Z. 205, 647
Surbachas Johannesas (Johannes Surbach; min. 1378), Ekersbergo pilies vadas 462, 468
Surminas (Surminus; min. 1290), Kolainių pilies vadas 338, 349

Sužiedėlis S[imas] 619
Svendas II Estridsenas (orig. Sven II Estridsson; ?–1076), Danijos karalius (nuo 1047) 188
Sventopelkas [I] (lenk. Świętopełk I; ?–1266), Pamario kun-štis 235, 377
Svenung J. 166, 189, 647
Svetonijus, [Gajus Svetonijus Trankvilas] (lot. Caius Suetonius Tranquillus; apie 70–160) 162
Svetoslavus → Sviatoslavas
Sviatoslavas (Svetoslavus; Святослав; ?–1386), Smolensko kun-štis (nuo 1358) 422, 424–425
Sweet H[enry] (1845–1912) 620
Świętopełk I → Sventopelkas I
Szafrański W[łodzimierz] 114, 141, 647
Szymański [Józef] 200, 647
Szymański W[ojciech] 43, 72, 105, 194, 647
Szkaradek-Krotoski K[azimierz Michał] (K. Krotoski; 1860–1937) 205, 636, 647
Szujski J[ózef] 544, 647

[Šafárik Pavol Jozef] (Josefas Pavelas Šafárikas; 1795–1861) 140
Šapoka Adolfas (1906–1961) 28, 55, 85, 619, 633
Šarpenbergs Hennings → Henningas Scharpenbergas
Šidlauskas Algirdas 429, 513, 544, 590, 633
Šležas Paulius (1902–1938) 619
Šliūpas Jonas 114, 295, 647
Šmits P[ēteris] (1869–1938) 115, 136, 237, 277, 295, 476, 647, 648
Šmulkštys-Paparonis Antanas (1886–1951) 328
Štal I[rina] (Ирина Владимировна Шталь) 628
Švarnas (?–1271 ar 1279), Haličo kun-štis (1264–1269), Lietuvos didysis kun-štis (1267–1269) 256
Švitrigaila (apie 1370–1452), Lietuvos didysis kun-štis (1430–1432), Algirdo sūnus 385

Tabybas → Rašidas ad-Dynas
Tacyt → Tacitas Publijus Kornelijus
Tacitas Publijus Kornelijus (Kornelijus; Cornelius, Tacyt; Publius Cornelius Tacitus; apie 55–58–apie 117–120) 25–26, 39, 43–44, 48, 53–54, 67, 72–73, 77, 82–83, 99, 104, 106, 111, *139–147*, 152, 156–158, 219, 331, 394, 456, 605, 623, 626, 641, 647, 648 +
Tacitus Publius Cornelius → Tacitas Publijus Kornelijus
Tallgren A[arne] M[ichaël] (1885–1945) 631
Tallgren-Tuulio O[iva] J[ohannes] 198, 631, 648
Tarasenka Petras (1892–1962) 193, 357, 648
Taulerijus (Taulerius) Johannas → Beringeris Heinrichas
Temudžinas → Čingischanas
Teodoras (Theodorus, ?–306), šv., kankinys 562, 582
Teodorikas [Didysis] (Theodericus, Theodoricus; apie 454–526), ostgotų karalius (nuo 474) 155–158
de Thebaldis → Kalimachas Pilypas
Theodericus
→ Dietrichas von Altenburg
→ Teodorikas Didysis, ostgotų karalius
Theodoricus
→ Teodorikas Didysis, ostgotų karalius
→ Theodorikas, Estijos vyskupas
→ Theodorikas, kunigas
→ Theodorikas, Sembos fogtas
Theodorikas (Theodoricus; apie 1150–1219), cistersų vienuolis, Estijos vyskupas (nuo 1211) 278, 285
Theodorikas (Theodoricus; min. 1219–1220), kunigas 283, 290
Theodorikas (Dytrichas; Theodoricus), Sembos fogtas (1278–1292) 335, 346, 354
Theodorus → Teodoras, šv.
von Thierberg Konrad → Konradas von Thierberg Jaunesnysis
Thietmaras (Thietmarus; min. 1147), Fardo vyskupas 194–195
Thomas A. 429, 648
Thomas Cantipratanus → Tomas Šantimprietis
Thomas von Chantimpré → Tomas Šantimprietis
Thomko → Tomekas [iš Venglešino]
Thomsen Wilhelm [Ludwig Peter] (1842–1927) 623
Thorpe B[enjamin] (1782–1870) 620
Tiberijus, imperatorius (14–37) 605

Tigranas [Didysis] (apie 140–55 pr. Kr.), Armėnijos karalius (nuo 95–94 pr. Kr.) 138
Tyla Antanas 634
Tylor Edward Burnett (1832–1917) 41, 69, 102
Timaeus → Timėjas
Timėjas (Timaeus; apie 345 – apie 250 pr. Kr.) 135–137
Tymieniecki Kazimierz (1887–1968) 218, 227, 544, 647–648
Tirskas (Tirsko; min. 1274), Vėluvos pilininkas, Maudelio tėvas 338, 348
Toeppen → Töppen Max Pollux
Tomas Šantimprietis (Thomas Cantipratanus, Thomas von Chantimpré; XIII a.) *248–249*, 648
Tomekas [iš Venglešino] (Thomko; lenk. Tomek z Węgleszyna; ?–1409), Krokuvos taurininkas (1386–1407) 551, 572
Toporovas Vladimiras (Vladimir Toporov; Wladimir Toporow; Владимир Николаевич Топоров) 7, 12, 17, 33, 91, 148, 194, 237, 248, 257–258, 264 +
Töppen (Toeppen) Max [Pollux] (Maxas Töppenas; 1822–1893) 224, 318, 321, 323–324, 328, 331, 353, 357, 377–378, 407, 411, 505–506, 613, 619, 623–624, 641, 648
Traidenis 256, 293
Tramat → Treniota
Trautmann R[einhold] (1883–1951) 326, 648
Treniota (Tramat; ?–1264), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1263) 256, 302, 312
Trestik D. 184, 648
Trevisa J[ohn] (?–1402) 621
Tumelis Juozas 8, 12, 17, 113, 139, 164, 170, 177, 183, 188, 193, 197, 230, 234, 268, 540, 542, 598, 600, 604–605, 648
Turkowska D[anuta] 544, 626, 648
Tuscus Damianus → Kalimachas Pilypas
Tuulio O. J. → Tallgren-Tuulio O[iva] J[ohannes]
Tvirbutas iš Brandenburgo (Twirbut von Brandenburg, Twirbute von Brandinburg; min. 1393, 1395), kryžiuočių vedlys 432–433, 440–441
Twirbut von Brandenburg → Tvirbutas iš Brandenburgo
Twirbute von Brandinburg → Tvirbutas iš Brandenburgo

Uhlirz M[athilde] 184, 648
Ulčinaitė Eugenija 8, 12, 17, 131, 133–135, 137–138, 148, 151–155, 157–158, 161–163, 244, 247, 249, 508, 512, 514, 521, 588, 596–597, 606, 609, 645
Uldewenas (Uldewene; min. 1212–1213), Lielvardės srities seniūnas 283, 289–290
Uldewene → Uldewenas
Uldžaituchanas (?–1316), valdė [Persijoje ?] 316
Ulewicz T[adeusz] 132, 600, 606, 649
Ulpis Antanas (1904–1981) 618
Ulrichas von Jungingen → von Jungingen Ulrichas
Urbanus → Urbonas, popiežius
Urbas D[ominykas] (1908–1996) 643
Urbonas IV (Jokūbas iš Liuticho, Urbonas; Urbanus; lot. Urbanus IV; tikr. Jacques Pantaléon; ?–1264), popiežius (nuo 1261) 235, 548, 569
Urbonas VI (lot. Urbanus VI, tikr. Bartolommeo da Prignano; 1318–1389), popiežius (nuo 1378) *446–448*, 551–552, 571, 573
Usener H[ermann] (1834–1905) 237, 258, 265, 476, 589, 614, 649
Užpurvis J[onas] 331, 418, 457, 649

Vahtre S[ulev] 277, 295, 418, 649
Vaidevutis, pirmasis prūsų karalius 265
Vainius (Polocko karalius, koningh van Ploscowe; ?–1342?), Gedimino brolis 397–398
Vaišelga → Vaišvilkas
Vaišvilkas (Vaišelga; ?–apie 1268), Lietuvos didysis kun-štis (1264–1267), Mindaugo sūnus 256, 315
Vaitiekus, šv. → Adalbertas, šv.
Vaitkevičius Bronius 638
Valdemaras II [Nugalėtojas] (1170–1241), Danijos karalius (nuo 1202) 223, 353
Valerijus Maksimas (Valerius Maximus; I a.) 507–508, 605
Valkūnas Leonas (1914–1990) 169, 176, 182, 196, 203, 209, 213, 217, 222, 225, 242, 291,

328, 352, 395, 409, 412, 421, 464, 469, 485, 529, 642
Varonas [Markas Terencijus] (Varro; lot. Marcus Terentius Varro; 116–27 pr. Kr.) 232–233, 507–508
Varro → Varonas [Markas Terencijus]
Vartbergė Hermanas → Hermanas Vartbergietis
Vasilka, Vasilka Romanovičius (Василько Романович; 1199–1271), Haličo kun-ščio Romano Mstislavovičiaus sūnus, Voluinės kun-štis (nuo 1241) 260–261 +
[Vasmer Max] (Maxas Vasmeris; 1886–1962) 148
Veblaitis P[etras] 413, 649
Veihtahė (Weihtahe; ?–997 ?), kunigas, šv. Adalberto (Vaitiekaus) bendrakelionis Prūsijoje 185, 187
Vėlius Norbertas (1938–1996) 7–8, 12, 17, 21, 40–41, 47, 68–69, 76, 100–101, 110, 112, 114, 132, 135, 141, 149, 152, 156, 159, 162, 165, 171, 178, 183, 189, 194, 198, 201, 206, 211, 215, 219, 224, 226, 231, 237, 244, 248, 250, 253, 257–259, 264–266, 269, 272, 277, 295, 317–318, 326, 330–331, 357, 378, 381, 386, 388–391, 394, 396, 399, 401–402, 405, 407, 411, 413, 418, 422, 426, 429, 446, 450, 457, 471, 474, 476, 480, 487, 490, 493, 495, 497, 500, 503, 506, 510, 513, 516, 519, 522, 527, 531, 541, 544, 586, 589, 600, 606, 611, 614, 649 +
Venžikas
– Andrius → Mikalojus Venžikas
– Mikalojus → Mikalojus Venžikas
Vergilijus, [Publijus Vergilijus Maronas] (lot. Publius Vergilius Maro; 70–19 pr. Kr.) 189, 192
Vesceka de Kukenoys → Vesčeka
Vesčeka (Vesceka de Kukenoys; min. 1208–1209), Kuoknesės kun-štis 281, 288
Vetulani A[dam] 205, 649
Viestartas (Westhardus; min. 1205–1225), kun-štis, žiemgalių vadas 280, 287, 292
von Vietinghof Arnoldas → Arnoldas von Vietinghof
Vygandas → Vygandas Marburgietis
Vygandas Marburgietis (Vygandas; Wigand von Marburg, Wigand z Marburga, Wigandus, Wigandus Marburgensis; prieš 1365–po 1409) 10, 30, 43, 57, 72, 87, 104–105, 132, 189, 193, *455–470*, 621, 631–632, 638, 642, 650
Vygantas → Wygandas, Ragainės komtūras
Vildhaut H[einrich] 381, 405, 407, 411, 649
Vilhelmas [I] (apie 1120–1166), Sicilijos karalius (nuo 1154) 197
Vincentas, magistras → Magistras Vincentas
Vyšniauskaitė A[ngelė] 450, 638, 649
Vytautas Aleksandras → Vytautas Didysis
Vytautas Didysis (Aleksandras, Aleksandras, vad. Vytautu, Vytautas Aleksandras, Vytautas iš Gardino; Alexander, Alexander alias Witoldus, Vitoldus, Wytaut, Withawdus Alexander, Withawdus Grodnensis, Witold; apie 1350–1430), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1392) 59, 90, 210, 385, 463, 469, 472, 475, 510, 512, 515–516, *525–529*, 535, 539, 550–551, 559, 563, 571–572, 579–580, 583–584, 588, 591–592, 594–595, 598, 608–610, 619, 622, 632, 635, 644–645
Vytautas iš Gardino → Vytautas Didysis
Vytenis (Vithenus; ?–1316), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1295) 355, 454–455, 556, 577, 610, 632
Vithenus → Vytenis
Vitoldus → Vytautas Didysis
Vladimiras (Wlodimirus; 1377–1395), Algirdo sūnus, Kijevo kun-štis 551, 572
Vladimiras [Didysis] (Владимир Святославович; ?–1015), Kijevo didysis kun-štis (nuo 980) 177
Vladimiris Paulius (Paulus Vladimiri; lenk. Paweł Włodkowic; ?–1435), lenkų teisininkas 526, 633
Vladislovas [I] Lokietka (Vlodezlaus cogn. Locket; lenk. Władysław I Łokietek; tarp 1260 ir 1261–1333), Lenkijos karalius (nuo 1320) 395, 410
Vladislovas, Vladislovas II Jogaila → Jogaila
Vlodekas iš Charbinovičių (Wlodko de Charbinowicze; lenk. Włodko z Ogrodzieńca <Charbinowic>), Krokuvos patauriininkis

(1375–1391) ir seniūnas (1383–1387) 551, 572
Vlodezlaus cogn. Locket → Vladislovas I Lokietka
Voigt G[eorg] (1827–1891) 590, 649
Voigt H[einrich] G[isbert] 183, 649, 650
Voigt Johannes (Johannesas Voigtas; 1786–1863) 135–136, 141, 170, 189, 237–238, 277, 318–319, 321, 324, 328, 386, 389, 392, 399, 455, 457, 473, 476, 479, 522–523, 618, 649, 650
Vojtěch, sv. → Adalbertas, šv.
Volkaitė-Kulikauskienė R[egina] 47, 76, 109, 637, 650
Volkwin (Volkwinas) von Dobrin (min. 1344), Heiligenwalde kaimo seniūnas 321, 324
Volquinas (Volquinus; min. 1212–1213), Livonijos ordino magistras 283, 289
Volradas (Volradus; min. 1301), Ragainės komtūras 339, 350
Volteris E[duardas] (E. Wolter; 1856–1941) 257–258, 264–266, 650 +
Volungevičienė Ema 199
von Vrimersheim Wilhelmas → Wilhelmas von Vrimersheim

Waigal (min. apie 1385–1395), kryžiuočių vedlys 432, 440
[Waissel Matthaeus] (M. Waisselius; apie 1540–1607 <1602?>) 490, 650
Waisselius M. → Waissel Matthaeus
von Wallenrodt Johannas <Johann> (?–1419), Rygos arkivyskupas (nuo 1393) 610
von Wallenrodt Konradas <Konrad> (?–1393), Vokiečių ordino didysis magistras (nuo 1391) 385
Wanschik Nicolaus → Mikalojus Venžikas
de Wartberge Hermannus → Hermanas Vartbergietis
Waterhouse G. 165, 650
Wattenbach W[ilhelm] (1819–1897) 223–224, 248–249, 650
Weihtahe → Veihtahė, kunigas
Weise E[rich] 526, 650
Wells J[oseph] (1855–1929) 115, 631
Wenskus R[einhard] 184, 650
Wenta Jarosław (Jarosławas) 328, 331, 650
Wernheris (Wernherus; min. 1147), Miunsterio vyskupas 194–195
Westhardus → Viestartas
Westphal E[rnst] J[oachim] 650
Wężyk
– Andrzej → Mikalojus Venžikas
– Mikołaj → Mikalojus Venžikas
Wiboltas (Wibolt; min. 1147), Korbego abatas 194–195
Wichert E[rnst] (–1902?) 618
Wickeris (Wickerus; min. 1147), Brandenburgo vyskupas 194–195
Wierzbowski T[eodor] (1853–1923) 214, 650
Wigand
– von Marburg → Vygandas Marburgietis
– z Marburga → Vygandas Marburgietis
→ Wygandas, Ragainės komtūras
Wygandas (Vygantas; Wygandus, Wigant; vok. Wigand; ?–prieš 1385), Ragainės komtūras 436, 443, 463, 469
Wigandus (Wygandus)
– Marburgensis → Vygandas Marburgietis
→ Vygandas Marburgietis
→ Wygandas, Ragainės komtūras
Wigant → Wygandas, Ragainės komtūras
de Wildenbergk Friderikas (Fridericus) → von Wildenberg Friedrichas
von Wildenberg Friedrichas (Friderikas de Wildenbergk; Fridericus de Wildenbergk, Friedrich von Wildenberg; apie 1279–po 1330), Vokiečių ordino didysis komtūras (nuo 1324) 319, 322, 340, 350
Wilhelmas von Vrimersheim, Livonijos ordino magistras (1364–1385) 417
[Wilhelmas iš Modenos] (William of Modena; apie 1184–1251), Sabinos kardinolas, popiežiaus legatas Pabaltijo ir Skandinavijos kraštams 623
Willekinas (Willekin; ?–1287?), Livonijos ordino magistras 304, 314–315
William of Modena → Wilhelmas iš Modenos
Wincenty, mistrz → Magistras Vincentas
Winrichas (Winrich) von Kniprode → von Kniprode Winrichas
Wyrozumski J[erzy] 389, 392, 396, 650

de Wiszemburg Bartossius → Bartošas [Odolanovskis] iš Višemburgo
Wytaut → Vytautas Didysis
Witczak T[adeusz] 532, 650
Withawdus
– Alexander → Vytautas Didysis
– Grodnensis → Vytautas Didysis
Witold → Vytautas Didysis
Wladislaus → Jogaila
Władysław I Łokietek → Vladislovas I Lokietka
Władysław II Jagiełło → Jogaila
Włodarski B. 227, 650
Wlodimirus → Vladimiras, Algirdo sūnus
Wlodko de Charbinowicze → Vlodekas iš Charbinovičių
Włodko z Ogrodzieńca (Charbinowic) → Vlodekas iš Charbinovičių
Włodkowic Paweł → Vladimiris Paulius
Woelky → Wölky
Wojciech, św. → Adalbertas, šv.
Wojciechowski T. 205, 650
Wolfram G[eorg] (–1940?) 471, 650
Wölky [(Woelky) Karl Peter] 619
Wolter E. → Volteris Eduardas
Wulfstanas (Wulfstan, IX–X a.), anglosaksų jūrų keliautojas, apie 887–901 aplankęs prūsų kraštą 26, 28, 46, 75, 84, 108, *164–169*, 188, 230, 449, 620, 623, 625, 634, 636, 639, 640, 650

Xenophon Lampsacenus → Ksenofontas Lampsakietis

Zaborovas M[ichailas] (M. A. Zaborovas; Михаил Абрамович Заборов) 200, 650
Zachara-Wawrzyńczyk M. 31, 59, 89, 651
Zada iš Balgos srities (Zada vs dem gebite czur Balge; min. 1393, 1395), kryžiuočių vedlys 433, 434, 441
Zajączkowski S[tanisław] (1890–) 226, 650
Zaklika de Myedzigorze → Zaklika iš Mendzigožo
Zaklika iš Mendzigožo (Zaklika de Myedzigorze; lenk. Zaklika z Międzygórza), Lenkijos karalystės kancleris (1386–1409) 551, 572
Zaklika z Międzygórza → Zaklika iš Mendzigožo
Zarębski I. 590, 651
Zbignevas → Olesnickis Zbignevas
von Zeissberg Heinrich (1839–1899) 204–206, 394, 544, 651
Zemovitas [IV Jaunesnysis] (Zemovitas; Semovitus; lenk. Ziemowit <Siemowit> IV Młodszy; prieš 1352–1426), Mozūrų kunštis 551, 572
Zenonas (430–491), Bizantijos imperatorius (nuo 474) 158
Ziemowit (Siemowit) IV Młodszy → Zemovitas IV Jaunesnysis
Ziesemer W[althe] (1882–1951) 357, 377, 651
Zigfrydas (Sigfried von Samland; min. 1309), Sembos vyskupas 319, 322
Zigmantas Liuksemburgietis (Sigismund, Sigismundus; 1368–1437), Šv. Romos imperijos imperatorius (nuo 1410) 32, 43, 45, 59, 72, 90, 105–106, 193, 510, *519–521*, 525–526, 528, 624
Ziminas Aleksandras 256
Zinkevičius Zigmas 24–26, 52–53, 82–83, 114, 136, 139, 148–149, 624, 651
Ziomek J[erzy] 606, 651
Zutswert Henrikas <Henricus> (min. po 1290), Vokiečių ordino riteris 339, 349

Żegota Pauli I. 626

Žygimantas → Žygimantas Kęstutaitis
Žygimantas Kęstutaitis (Žygimantas; Sigismundus; apie 1365–1440), Lietuvos didysis kun-štis (nuo 1432) 563–564, 584
Žiugžda J[uozas] (1893–1979) 618, 638
Žvelgaitis (min. 1205), kun-štis 215

Авимелех 266–267 +
Аннинский С. А. 651–652

Бартоломей Английский 654 +
Бартольд В[асилий] В[ладимирович] (1869–1930) 317, 651
Беркович М. Е. 160, 651
Бобовия А. С. 656

Боровский Я[ков] М[аркович] 656
Бороут 260 +
Брокгауз Ф[ридрих] А[рнольд] (1772–1823) 620
Быховский С. Н. 115, 651

Василко из Володимеря 259–260 +
Велюс Норбертас (1938–1996) 450, 651 +
Веселаго Е. Б. 541, 651, 652
Виноградов Ю[рий] Г[ерманович] 652
Владимирский-Буданов М[ихаил] Ф[легонтович] (1838–1916) 586, 652
Вольтер Э[дуард] (1856–1941) 257, 259, 264–266, 589, 652 +

Гамкрелидзе Т[амаз] В[алерианович] 38, 40, 42, 48, 67–68, 71, 77, 98, 100, 103, 111, 140, 165, 189, 211, 258, 652
Гаспаров М[ихаил] Л[еонович] 655
Гедимин 655 +
Генрих Латвийский 200, 215, 651–652 +
Герман Вартберг 654 +
Геродот 651–652, 655 +
Грабарь-Пасек М[ария] Е[вгеньевна] 655
Греков Б[орис] Д[митриевич] (1882–1953) 218, 652
Греку В. 541, 652
Гуревич Ф[рида Давыдовна] 276–277, 652

Даниил Галицкий (Данила) 259, 657 +
Даукша Н[иколай] (между 1527 и 1538–1613) 652 +
Дитмар А[ндрей] Б[орисович] 115, 652
Диттен Г. 541, 652
Добрянский Ф[лавиан] (1848–) 265, 267, 652 +
Доватур А[ристид] И[ванович] 25–26, 39, 47–48, 53, 67, 76–77, 82–83, 99, 109, 111, 114, 131, 165, 219, 231, 456, 589, 652
Довмонт (?–1299) 260 +
Дюмезиль Жорж (1898–1986) 652 +

Ефрон И[лья] А[брамович] (1847–1917) 620

Жуков Е[вгений] М[ихайлович] (1907–) 620

Зутис Я[н Яковлевич] (1893–1962) 295, 418, 652

Иванов В[ячеслав] В[севолодович] 38–40, 42, 48, 67–68, 71, 77, 98–100, 103, 111, 140–141, 165, 189, 211, 237, 258, 265, 277, 295, 541, 653, 654 +
Идриси 655 +
Иегер О[скар] 525, 653
Иордан 159–161, 651, 653, 656 +
Истрин В[асилий] М[ихайлович] (1865–1937) 265, 653 +

Каждан А[лександр] П[етрович] 152, 653
Казимир Ягайлович (1427–1492) 587, 654, 656 +
Каллистов Д[митрий] П[авлович] 25–26, 39, 47–48, 53, 67, 76–77, 82–83, 99, 109, 111, 114, 131, 165, 219, 231, 456, 589, 652
Кассиодор Флавий (ок. 490–ок. 583) 657 +
Киркор Адам Гонорий (1818–1886) 653
Крачковский И[гнатий] Ю[лианович] (1883–1951) 165, 198, 231, 450, 653
Куклина И. В. 115, 653
Куник А[рист Аристович] (1814–1899) 266, 653
Куппе 430–431, 438–439

Лаппо И[ван] И[ванович] (1869–1944) 586, 654
Латышев В[асилий В[асильевич] (1855–1921) 114, 654
Леви-Строс К[лод] (1908–) 654 +
Лихачев Д[митрий] С[ергеевич] (1906–) 259, 654
Лосев А[лексей] Ф[ёдорович] (1893–) 25, 53, 82, 541, 654
Любкер Фр[идрих] (1811–1867) 136, 654
Люблинская А[лександра] Д[митриевна] 162, 654

Максимейко Н[иколай Алексеевич] (1870–) 654
Малала Иоанн (ок. 491–578) 653–654 +
Малиновский И[оанникий Алексеевич] (1868–) 586, 654

Марцеллин Аммиан 653 +
Матузова В[ера] И[вановна] 166, 231, 331, 654 +
Мелетинский Е[леазар] М[оисеевич] 32, 59, 89, 654
Мержинский А. Ф. 331, 654
Мещерский Н[икита] А[лександрович] 265–266, 654
Миндог, Миндовг (?–1263) 260 +

Недков Б. 198, 655
Нейхард А[лександра] А[лександровна] 115, 655
Неусыхин А[лександр] И[осифович] (1898–1969) 210, 655

Оболенский М[ихаил Андреевич] (1805–1873) 265–266, 655
Охманьский Е[жи] (1933–1996) 244, 655 +

Пашуто В[ладимир] Т[ерентьевич] (1918–1983) 166, 215, 238, 256, 259, 262, 295, 331, 357, 389, 392, 418, 429, 515, 652, 655 +
Петр из Дусбурга (XIII–XIV в.) 654 +
Петров С. В. 204–205, 655
Плиний Старший (23–79) 656 +
Приселков М[ихаил] Д[митриевич] (1881–1941) 259, 655
Пропп В[ладимир] Я[ковлевич] (1895–1970) 457, 655

Раевский Д[митрий] С[ергеевич] 115, 655
Рамм Б[орис] Я[ковлевич] 219, 389, 655
Роман [Данилович] (?–1259) 260 +
Руклис (в тексте – Роукля; ?–1263) 260 +
Рупейкис (в тексте – Репекья; ?–1263) 260 +
Русаева А. С. 44, 73, 107, 655
Рыбаков Б[орис] А[лександрович] (1908–) 115, 655

Седов В[алентин] В[асильевич] 160, 656
Сергеенко М[ария] Е[фимовна] 656
Скомонд (?–1248?) 260 +
Скржинская М[арина] В[ладимировна] 136, 160, 656
Скржинская С. Ч. 656
Смирнов В. В. 160, 656
Старостина И. П. 586, 656

Тацит Корнелий (ок. 55–58–ок. 117–120) 141, 656 +
Теобальд (В. А. фон Роткирх) 165, 237, 258, 265–266, 656
Тихомиров И[ван Александрович] (1852–) 396, 656
Токарев С[ергей] А[лександрович] (1899–) 655, 656
Топоров В[ладимир] Н[иколаевич] 39, 67, 99, 141, 149, 165, 189, 237, 248, 258–259, 264–266, 277, 295, 326, 357, 418, 450, 476, 541, 653, 656 +
Третьяков П[ётр] Н[иколаевич] (1909–1976) 43, 72, 105, 194, 471, 656
Тронский И[осиф] М[оисеевич] (1897–1970) 141, 656

Уколова В[иктория] И[вановна] 156, 657

Флавий Кассиодор → Кассиодор Флавий

Халкокондил Лаоник 651–652 +

Черепнин Л. Б. 259, 657

Шахматов А[лексей] А[лександрович] (1864–1920) 259, 657
Шишова И[рина] А[лександровна] 25–26, 39, 47–48, 53, 67, 76–77, 82–83, 99, 105, 109, 111, 114, 131, 165, 219, 231, 394, 456, 589, 652
Шмидт Е[вгений] А[льфредович] 43, 72, 194, 471, 656

Ясинский М[ихаил Никитич] (1862–) 586, 657

Rodyklę sudarė *JADVYGA MISIŪNIENĖ*

TURINYS

PRATARMĖ 7
PREFACE 11
VORWORT 16

BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIŲ POBŪDIS 22
THE CHARACTER OF THE SOURCES OF BALTIC RELIGION AND MYTHOLOGY 50
EINFÜHRUNG IN DIE QUELLENKUNDE ZUR BALTISCHEN RELIGION UND MYTHOLOGIE 79

PENKTAS AMŽIUS PRIEŠ KRISTŲ
HERODOTAS HALIKARNASIETIS 113

PIRMAS AMŽIUS
TITAS POMPONIJUS MELA 131
GAJUS PLINIJUS VYRESNYSIS 135
PUBLIJUS KORNELIJUS TACITAS 139

ANTRAS AMŽIUS
KLAUDIJUS PTOLEMĖJAS 148

KETVIRTAS AMŽIUS
AMIANAS MARCELINAS 152

ŠEŠTAS AMŽIUS
FLAVIJUS MAGNAS AURELIJUS KASIODORAS 155
JORDANAS 159
EINHARDTAS 162

DEVINTAS AMŽIUS
WULFSTANO PASAKOJIMAS 164

DEŠIMTAS AMŽIUS
ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) GYVENIMO PIRMASIS APRAŠYMAS 170

VIENUOLIKTAS AMŽIUS
ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) GYVENIMO ANTRASIS APRAŠYMAS 177
ŠV. ADALBERTO (VAITIEKAUS) KANKINIMO APRAŠYMAS 183
ADOMAS BRĖMENIETIS 188

DVYLIKTAS AMŽIUS

MAGDEBURGO ANALAI ... 193
IDRISIJUS ... 197
POPIEŽIAUS INOCENTO III 1199 METŲ SPALIO 5 DIENOS BULĖ ... 200

TRYLIKTAS AMŽIUS

MAGISTRAS VINCENTAS ... 204
POPIEŽIAUS 1216–1217 METŲ BULĖ PRŪSAMS ... 210
POPIEŽIAUS 1216–1217 METŲ BULĖ LENKŲ KUNIGAIKŠČIUI ... 214
POPIEŽIAUS HONORIJAUS III 1218 METŲ BIRŽELIO 15 DIENOS BULĖ MAINCO ARKIVYSKUPUI ... 218
OLIVERIS PADERBORNIETIS ... 223
POPIEŽIAUS GRIGALIAUS IX 1232 METŲ SAUSIO 23 DIENOS BULĖ ... 226
BALTRAMIEJUS ANGLAS ... 230
VOKIEČIŲ ORDINO 1249 METŲ TAIKOS SUTARTIS SU PAMEDĖS, VARMĖS IR NOTANGOS PRŪSAIS ... 235
PASAULIO APRAŠYMAS ... 243
TOMAS ŠANTIMPRIETIS ... 248
PRŪSIJOS ŽEMĖS MAGISTRO KONRADO VON THIERBERG PRIVILEGIJA SENAJAM KARALIAUČIUI ... 250
KARALIAUČIAUS KOMTŪRO BERTHOLDO VON BRÜHAVEN ŽEMĖS UŽRAŠYMO AKTAS ... 253
IPATIJAUS METRAŠTIS ... 256
JONO MALALOS KRONIKOS INTARPAS ... 263
LENKŲ ANALAI ... 269
ALBERTAS BARDOVIKIETIS ... 272
HENRIKAS LATVIS ... 275
EILIUOTOJI LIVONIJOS KRONIKA ... 293

KETURIOLIKTAS AMŽIUS

RAŠIDAS AD-DYNAS ... 316
DOKUMENTUOSE PAMINĖTI ŠVENTŲJŲ VIETŲ PAVADINIMAI ... 318
VOKIEČIŲ–PRŪSŲ KALBŲ ELBINGO ŽODYNĖLIS ... 325
PETRAS DUSBURGIETIS ... 327
MIKALOJUS IŠ JEROŠINO ... 356
OLYVOS KRONIKA ... 377
ERNESTAS KIRCHBERGAS ... 381
DIDŽIOJO MAGISTRO KONRADO VON JUNGINGEN 1394 METŲ BALANDŽIO 23 DIENOS POTVARKIS ... 385
POPIEŽIAUS LEGATŲ PRANEŠIMAS ... 388
RYGOS MIESTO TARYBOS LAIŠKAS LIUBEKUI ... 391

TRUMPOJI SILEZIJOS KRONIKA 394
LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO GEDIMINO PREKYBOS SUTARTIS SU ORDINU 396
PRANEŠIMAS APIE TAI, KAIP 1345 METAIS KĘSTUTIS UŽĖMĖ VILNIŲ 399
DUBNICOS KRONIKA 401
HENRIKAS DYSENHOFENIETIS 404
HENRIKAS HERFORDIETIS 407
ŠV. PETRO ERFURTIEČIO MODERNIOJI KRONIKA 411
PETERIS SUCHENWIRTAS 413
HERMANAS VARTBERGIETIS 417
PATRIARCHO FILOTĖJAUS RAŠTAI APIE RUSŲ KUNIGAIKŠČIŲ, NEDALYVAVUSIŲ KARE PRIEŠ LIETUVIŲ KUNIGAIKŠČIUS, ATSKYRIMĄ 422
PATRIARCHO NILO PATVIRTINTAS SINODO NUTARIMAS DĖL KIPRIJONO NETEISĖTO PASKYRIMO Į KIJEVO METROPOLITO VIETĄ 426
KRYŽIUOČIŲ KARO KELIŲ Į LIETUVĄ APRAŠYMAI 428
POPIEŽIAUS URBONO VI 1388 METŲ KOVO 12 DIENOS BULĖ POZNANĖS VYSKUPUI DOBROGOSTUI NOVODVORIEČIUI 446
PHILIPPE DE MÉZI RES 449
VYGANDAS MARBURGIETIS 455
JOKŪBAS IŠ EKSO 471

PENKIOLIKTAS AMŽIUS

DIDŽIOJO MAGISTRO ULRICHO VON JUNGINGEN POTVARKIS 473
1418 METŲ VARMĖS VYSKUPO PRANEŠIMAS POPIEŽIUI 475
SEMBOS VYSKUPO MICHAELIO JUNGE'S ĮSAKAS 478
1427 METŲ SAUSIO 26 DIENOS ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS 486
HEINRICHAS BERINGERIS 489
SUTRUMPINTI RYGOS PROVINCIJOS BAŽNYČIOS SUSIRINKIMO NUTARIMAI PRŪSIJOS VYSKUPIJOMS 493
1434 METŲ SAUSIO 24 DIENĄ ELBINGE IŠLEISTAS NAUJAS PRŪSIJOS KRAŠTO LUOMŲ POTVARKIS 495
SEMBOS VYSKUPO MIKALOJAUS POTVARKIS 497
1444 METŲ ŽEMUTINĖS PRŪSIJOS KRAŠTO POTVARKIS 500
1445 METŲ GEGUŽĖS 22 DIENOS POTVARKIS VISAM ORDINO KRAŠTUI 503
LAURYNAS BLUMENAU 505
ŽEMĖS PERLEIDIMO AKTAS 510
GHILLEBERT'AS DE LANNOY 512
ŽEMAIČIŲ BAJORŲ SKUNDAS VAKARŲ EUROPOS VALDOVAMS IR POPIEŽIUI 515

ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIAUS ZIGMANTO LAIŠKAS JOGAILAI ... 519
JONAS POSILGIETIS ... 522
LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO VYTAUTO LAIŠKAS ŠV. ROMOS IMPERIJOS IMPERATORIUI ZIGMANTUI ... 525
MIKALOJUS LASOCKIS ... 530
LAONIKAS CHALKOKONDYLAS ... 540
JONAS DLUGOŠAS ... 542
KAZIMIERO TEISYNAS ... 586
ENĖJAS SILVIJUS PICCOLOMINI ... 588
PILYPAS KALIMACHAS ... 598
MARKAS ANTONIJUS KOKCIJUS SABELIKAS ... 606
1422 METŲ RYGOS ARKIVYSKUPO, EZELIO, KURŠO, DORPATO IR REVELIO VYSKUPŲ IR LIVONIJOS ORDINO MAGISTRO VISUOTINIS KRAŠTO POTVARKIS ... 610
1428 METŲ SAUSIO 26 DIENOS RYGOS PROVINCIJOS BAŽNYČIOS SUSIRINKIMO NUTARIMAI ... 613

TRUMPINIMAI. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA ... 618
MITOLOGEMŲ RODYKLĖ ... 658
KRIKŠČIONIŠKŲ TERMINŲ RODYKLĖ ... 681
TAUTŲ IR GENČIŲ RODYKLĖ ... 688
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 692
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 706

Ba-318 **Baltų** religijos ir mitologijos šaltiniai = Sources of Baltic religion and mythology = Quellen der Baltischen Religion und Mythologie / sudarė Norbertas Vėlius; įvadas, mitolog. anot. N. Vėliaus. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996. –

Kn. taip pat: Pratarmė / N. Vėlius (liet., angl., vok.), p. 7–21.

[T.]1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos = From the oldest times to the end of the 15th century = Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des 15. Jahrhunderts. – 743 p.: žml. – Tekstas liet., lot., senosiomis anglų, graikų, pranc., rusų ir vok. k. – Dalis teksto lygiagr. liet., angl., vok. – Bibliogr.: p. 618–657. – R-klės: p. 658–738.

ISBN 5–420–01353–3

Leidinyje surinkti šaltiniai (dažniausiai jų ištraukos) apie baltų garbintus dievus ir mitines būtybes, kulto apeigas, tikėjimus, papročius, burtus bei prietarus, padavimai apie baltų genčių kilmę. I tomas apima laikotarpį nuo V a. pr. Kristų iki XV a. pabaigos. Tai ištraukos iš senųjų kronikų, kelionių aprašymų, istorijos veikalų, pasaulietinių ir konfesinių administracinių raštų, sutarčių ir teisynų ir pan.

UDK 293(09)

BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIAI
Sudarė Norbertas VĖLIUS

Redaktorės: Toleina Daržinskaitė,
Rita Bendes (angl. teksto) ir Vilija Gerulaitienė (vok. teksto)
Dailininkas Jonas Pocius
Techninė redaktorė Elvyra Volkienė
Korektorės: Danguolė Baliukynienė ir Aldutė Sidarkevičienė

SL Nr. 256. 1996 11 06. 49,9 apsk. leid. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas
Mokslo ir enciklopedijų leidykla, L. Asanavičiūtės 23, 2050 Vilnius.
Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, Gedimino 10. 3000 Kaunas.